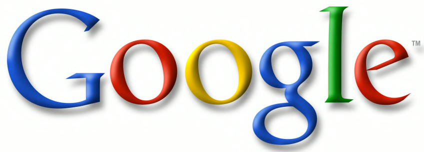

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

GEDRUKT BIJ H. L. SMITS.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË,

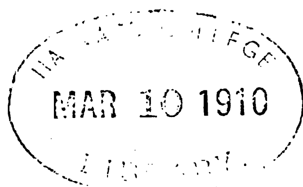
UITGEGEVEN DOOR HET

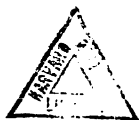
Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde
van Nederlandsch-Indië.

ZESDE VOLGREEKS. — TWEEDE DEEL.

(DEEL XLVI DER GEHEELE REEKS.)

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1896.

MAR 10 1910

INHOUD.

Bladz.

Notulen der Bestuurs- en Algemeene Vergaderingen.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË,

UITGEGEVEN DOOR HET

Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde
van Nederlandsch-Indië.

ZESDE VOLGREEKS. — TWEEDE DEEL.

(DEEL XLVI DER GEHEELE REEKS).

EERSTE AFLEVERING.

'S-GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF
1896.

INHOUD.

ACCOUNT OF SIX MALAY MANUSCRIPTS OF THE CAMBRIDGE UNIVERSITY LIBRARY

BY

Dr. Ph. S. VAN RONKEL.

Almost all the manuscripts of the famous Dutch scholar Erpenius are preserved in the Cambridge University Library. Among them are six Malay manuscripts. Through the kind offices of two well known Orientalists, I was enabled to read and examine the books as thoroughly as my purpose required.

In the first place, I will explain how Malay manuscripts could come into the possession of Erpenius, secondly, how they found their way to Cambridge, thirdly, how they came into my hands.

I do not believe it is generally known that the famous Arabist Erpenius had knowledge of the Malay language. In G. J. Vossius' funeral oration on Erpenius, delivered on Nov. 15th, 1624, and printed at Leyden in the following year [1], I found a passage which made me conclude that Erpenius understood Malay. It runs as follows: „Itidem moliebatur apparatum in Alcoranum, in quo triplex foret dissertatio: una dicta Alfurcan, de Alcorani auctore, et auctoritate, argumento adhaec, distributione, stylo et interpretatione. Altera, cui nomen Prophetes, de Muhammedis vitâ, item religione, et variis ejus sectis. Tertia, quae vocatur Imperator, de Chaliphis, qui Muhammedi successere; deque bellicis eorum victoriis, quibus tot florentissimas gentes imperio Saracenico addiderunt. Huic quoque apparatui adiecisset triplicem Muhammedanorum confessionem: unam ex Africâ, Arabice et Latine:

---

[1] This oration, with the catalogue of Erpenius' library is very rare; I have borrowed it from Professor Fruin, to whom I am much obliged for his kindness. Now Prof. Fruin has made a present of it to the Leyden University Library.

alteram ex Europa, Turcice et Latine; tertiam ex Asia, Malaccice et Latine".

Hence appears that Erpenius understood Malay; otherwise, he would not have planned the publication of a Malay text. This makes it clear to us why Erpenius collected Malay manuscripts. The question is now: whence, and by whose mediation he procured Malay manuscripts.

Three manuscripts have belonged, as appears from the signatures, to a certain Pieter Willemsz. van Elbinck, who stayed in Acheen, in 1604. Probably, this Pieter Willemsz. bought or wrote manuscripts for Erpenius.

I. I have been obliged to examine many documents before I found out who this person was. For my finding anything about him I am indebted for the greater part to the kindness and help of Dr. J. E. Heeres, the adjunct-archivist at the Hague. I am glad for the opportunity of expressing here my hearty thanks to him.

P. A. Tiele mentions the name of Pieter Willemsz. on page 276, volume I of the fifth series of the *Bijdragen voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.* (In his treatise on the Europeans in the Malay Archipelago). The passage translated into English is as follows. „A more fortunate voyage was made by the „Globe", which was sent by the English Company to India under command of Anthony Hippon, January, 1611. There accompanied him a certain Pieter Willemsz Floris, van Elbing, a clever merchant, formerly in the service of the Dutch Company, who spent some years in India and was forced to make friends with the English by the avarice of the Dutch [1], and he has left us a journal of the voyage [2].

In the *Bouwstoffen*, l. c. a letter from G. Reynst to his brother in law J. Nicquet, d. Oct. 26th. 1615, is printed. I quote here from that letter a passage, which I give, for curiosity's sake, in Dutch: „,... Pr. Willemsz. van Elbingh is van hier in Maart voorleden naer Engelandt vertrocken ryckelyck beladen met 64.000 ££ Indigo, alles van de Cust [3] gebrocht ..,. Hij schrijft mij wel

[1] See P. A. Tiele, *Bouwstoffen*, I, 113 and the note.

[2] In extract: Purchas I, 319 sqq. See Voyages of Sir J. Lencaster p. 263—64, where instead of Batavia Patani may be read".

[3] Here P. A. Tiele remarks: viz from the coast of Coromandel. He used to be there

gewenscht hadde mij hadde mogen spreken, omme mij eenige secreten te communiceren, dat Compaignie dienstigh soude geweest hebben, dwelck de penne niet en heeft willen lijden. Nu zullen de Bewinthebbers zien, wat schade hun hebben aengedaen, dezen persoon uyt haren dienst te laten gaen .... Zijn salvo arrivement zal mij t'sijnder tijdt aengenaem sijn te verstaan. Ick wensche hij hem wederomme aende generale Oost Indische Compaignie voor drye a vier jaeren wilde verbinden, soude door hem alle secreten ende desseynen wijs worden, daer de Compagnie veel aen gelegen soude sijn. Dan soo hij vaeren wil, sullen d'Engelsche hem niet verlaeten, jae liever zijne conditie verdubbelen...."

In De Jonge's *Opkomst van het Nederlandsch Gezag in Oost Indie* III, 77 it is told that Pieter Willemsz was sent in 1608 to Arracan, in order to find out if Dutch trade were allowed there. The king of Arracan received him with great gladness, and would have opened all his land to the Dutch, if they had been willing to help him against the Portuguese.

On page 287 sqq. the account of his voyage to Bengal and Arracan is printed.

Now, let us see what there is to be found about him in English printed sources.

In the magnificent work „The First Letter Book of the East Indian Company (1600—1609) by Sir George Birdwood M. D., London, 1893" I found some passages where our hero is mentioned. I quote the following note on page 363, „Peter Floris and Lucas Autheumis (or Antheunis) were two Dutch merchants to whom was entrusted the management of the Company's *Seventh Voyage* (1611), which was especially intended to open up trade on the Coromandel Coast and at Patani and Siam. Probably both of them — and certainly Floris — had had experience of trade in the Indies, and .... they had a considerable stake in the enterprise, contributing one-eighth of the total capital. The voyage proved to be a success, but was fatal to Floris, who died within two months of his return to London (1615)."

Noteworthy is art. 16 of the „commission graunted by us the

---

sub-merchant in Dutch service. See De Jonge III, 77, 285, 287, 399. Since 1611 we find him in the service of the English Company under the name of Peter Williamson Floris. See Purchas Pilgrimes, I, 319.

Gouvernor Deputy and Comittees for the Company of Marchaunts of London tradeinge to the East Indies to be observed and kept by Anthonie Hippon Captne, and Pieter Floris, Lucas Antheumes and Robert Browne, Marchaunts, or principall ffactors together with Thomas Essington, Symon Euans, Adam Denton and George Chauncey, the rest of or ffactors nowe ymployed in this or seaventh Voyage", viz:

(page 365) „Item fforasmuch as wee are crtainely enformed that when twoe of or principall Marchaunts Peter Floris & Lucas Antheumes shall come into the Indies they are like to be much hated by the Dutchmen there whoe will seeke to doe them wronge and all the villanie they may, therefore wee expreslie chardge you the captaine (and all the others that are in or shipp and voyadge) to defend and preserve them from wronges wth all the power and strength you may against any that shall offer to doe them wronge or iniurie."

Finally: Purchas, Pilgrimes I, 319, where begins „Chapter XIIII" „Extracts of Peter Williamson Floris his Journall for the seventh Voyage (in which he went Cape Merchant) translated out of Dutch. He arrived in England 1615 and died two months after in London." Noteworthy is his invective against the Dutch (p. 321): „I cannot imagine what the Hollanders meane to suffer these Maleysians, Chinesians, and Moores of those Countries, and to assist them in their free Trade thorow all the Indies, and forbid it their owne Servants, Countrymen and Brethren, upon paine of death and losse of goods . . . ."

Apparently Peter Williamson hated his compatriots. Was he right? I have not yet examined what his grievances were.

At any rate we can state that Pieter Willemsz was a clever merchant and a good ambassador. [He went as an ambassador from James I to Tedore (Letter Book, p. 421), to Grissee (p. 424), Japan (p. 426), Coromandel, Masulipatam, Siam, Patani, etc.]. I have found nothing about his staying in Acheen. I ran through many instructions, accounts, bills etc. belonging to ships that sailed to India between 1601 and 1605, and through the journal of Jacob Rijcks who sailed March 1602, and that of Steven van der Hagen, but in vain. My efforts to get the Voyages of Sir J. Lancaster were unsuccessful.

II. How the manuscripts of Erpenius found their way to Cambridge is clearly told by Mr. E. G. Browne, M. A., lecturer of Persian at Cambridge, in his „Description of an old Persian commentary on the Ḳur'án." (Journ. of the Royal Asiat. Soc. July '94). Mr. Browne quotes from many edited and unedited works and letters, and sets forth how the Duke of Buckingham bought the manuscripts of Erpenius, upon sale in Antwerp, for a sum of £ 500. His assassination by Felton, on August 23rd, 1628, prevented him from personally bestowing on the University of Cambridge the gift which he designed for it. His widow carried out his intentions as soon as she understood what they were.

It was the wish of Erpenius himself that his manuscripts should be secured for the University of Leyden. Thus, valued at 4000 florins, they were in the first instance offered to the University. There was some difficulty about raising the money, but arrangements were finally made for paying the sum specified, partly, out of the Public Treasury, partly, out of the University Chest.

Yet the manuscripts did not pass into the possession of the Leyden University. It does not appear in Mr. Browne's treatise, why this plan was not carried out. I will therefore very briefly discuss this question here. It is an easy task, for I can quote from a work of Professor Houtsma's, who has made the question clear. On page 11 of his book on the Oriental correspondence of Erpenius, Golius and Warner, edited by the Royal Academy of Holland, the author cites the *Berigt mitsgaders consideratiën ende Advis (betreff. de financien) bij den onderschreven Curator* (H. Rooseboom) *van den Universiteit tot Leyden ...... ingedient den 27sten September* 1696.

It appears that in the negotiations of the University Board with Erpenius' widow, there came into question not only the manuscripts, but also the whole library and the Oriental press left to her. The negotiations did not succeed, and soon an occasion was found to spend the sum once promised. The famous Golius had obtained permission to undertake a voyage to the Levant; the Curatores and Burgomasters begged the University Committee to put the sum at the disposal of Golius in order to buy manuscripts for the Library. This favor being granted, a sum of 2000 florins, and three years afterwards a sum of 2395 florins were given to Golius.

In the meantime, Erpenius' manuscripts were sold. A few of them are now in the Bodleian Library, two are in Leyden, and the greatest part is in Cambridge.

Among the manuscripts are some so-called „Manuscripti Indici." In the catalogue appended to Vossius' funeral oration they are described as follows:

قصة يوسف. Historia Josephi Patriarchae. 4°.
مجموع الغرايب والعجايب. 4°.
نصيحة الملوك. 4°.
حكاية مقت الحسين. 4°.
Omnes charactere Arabico sed lingua Malaccana.
Libellus rerum Muhammedicarum, in 8°.
Excerpta quaedam ex Alcarano, in 8°.
Arabice et Malaccica, sed charactere Arabico.
Liber Indicus lingua et literis Malaccicis, elegantissime Cocisii foliis insculptis.
Alphabetum Malaccanum, 4°.
Liber Indicus aliis characteribus ignotis, et magnam partem aliquo modo referentibus omega Graecorum, cum longis caudis, rectâ deorsum tendentibus.

III. I do not know if these books have been examined, or even looked at, during the two and a half centuries that they have been hidden in Cambridge. At any rate it was hitherto wholly unknown to Dutch orientalists that Malay manuscripts were to be found in the Cambridge Library.

At the Congress of Orientalists at Geneva, in 1894, Mr. Browne met with Professor De Goeje and told him of the existence of the manuscripts. Prof. De Goeje immediately was very eager to get the books at Leyden. On his return hither, he asked me if I would like to examine the manuscripts. I was delighted to accept the proposal, and the Direction of the Cambridge Library consented to the sending of the books, one at a time. In this manner I had the opportunity of investigating each of the manuscripts in turn.

Erpenius died in 1624, the manuscripts therefore date from the beginning of the 17th century. As far as I know, Malay ma-

nuscripts of that age are nowhere else to be found. Because of this I had great expectations as to the contents and form of these old manuscripts, and I have not been disappointed.

SHORT DESCRIPTION OF THE MANUSCRIPTS.

Dd. 5. 37.

Quarto, 61 pages, 12 lines (excepting fol. 1 with 11 lines).

At the end is written, in Dutch:

„Finis van de History van Josef geschreüen den 1n October 1604 door Pr. Willems", i. e. „The conclusion of the tale of Joseph, written October, 1st, 1604, by Pr. Willems".

The orthography is not exact; quite the contrary.

The language presents an admixture of Arabic words and phrases. The copyist was, without doubt, ignorant of Arabic grammar and orthography; even quotations from the Quran are written with many blunders.

With regard to the incidents and their arrangement, the narrative agrees pretty well with that of the Quran, and still more with the Muhammedan legends. Although many features of these legends are reproduced with exactness in the Malay tale, sometimes a simple word or name in the Arabic version gave rise to a new episode in the latter. For instance, we find in the Quran and in the legends how a herald of glad tidings (bashīr, Sur. XII : 96) came to Jacob, threw the shirt of Joseph on his face, and restored to him his sight. This word „bashīr" is rendered by the Malay translator as the proper name of a person (Basīr) who likewise restores the sight of Jacob, and becomes, moreover, the hero of a short romance inserted into the tale.

The four lines at the end of p. 60, rev. do not have any connection with the romance; their contents are the following: „fire with fire is good; water with water is good; wind with wind is good; fire with water is bad; also, water with fire is bad; earth with wind is bad; fire with earth is bad; fire with wind is good; earth with water is good."

P. 61 is filled with a short treatise on the good and bad omens of a garment eaten by rats.

Other manuscripts are to be found in the Library of the East India House, n°. 295, and in the Library of Batavia (L. W. C. van den Bergh, Catal. nos 110 and 111).

The hikayat Jusuf has been printed at Singapoore, and, with roman characters, at Batavia, in 1871.

Gg. 6. 40.

Quarto; 113 pages.

The whole is divided into five parts:

I. pp. 1—4. The 58th surah of the Quran, generally known as Sūrat ul-Modjādala, but here designated as Sūrat ul-Modjādal. Another mistake occurs in the number of the djuz', viz: on the margin is written al-djuz' al-ʿishrīn al-sābiʿ (27th), while the real number is 28. With the aid of the words written on the cover „Al coranica quaedam, et alia Arab. ab ipso Erpenio descripta" (portions from the Quran and other Arabic texts copied by Erpenius himself) we can in some measure determine the age of this copy. But I do not believe that this statement is trustworthy, for the handwriting of Erpenius [1] is far different from that which occurs here. — Probably these are the „excerpta quaedam ex Alcorano" cited in the catalogue.

II. pp. 8—44. A cosmogony, translated from the Arabic, written by the same hand as Dd. 5. 37. The orthography is exact, the writing distinct and neat [2].

III. pp. 46—101. Lessons given to princes and rules for good government. The handwriting and orthography are quite different from that of Part II, the paper thinner and smoother. The letters are often very indistinct because of red and yellow spots. This composition, evidently translated from the Persian, is not dated.

IV. pp. 103—107. A Dutch-Malay vocabulary, composed by Pieter Willemsz van Elbinck, evidently the same who wrote Dd. 5. 37. and Part II of this manuscript. The vocabulary, dated Acheen, June, 1st, 1604, is of the highest importance as a means of settling the pronunciation in the beginning of the 17th century of the all too few words cited.

---

[1] In the Leyden library are Arabic letters of Erpenius.

[2] This MS. is the second cited in the Catalogue.

V. pp. 109—111. A Telugu alphabet. The system of transcription of the Telugu characters is — Prof. Kern assured me — remarkably logical; it is a very jewel of phonology for those times. This specimen is probably from the hand of Van Elbinck.

L. 1. 6. 5.

Small quarto; 60 pages 12 or 13 lines, not dated.

Narrative of the life and, especially, of the death of Hasan and Hosayn.

This manuscript is defective and ends abruptly, pp. 29 and 30 are transposed and pp. 23 and 24 are misplaced and ought to precede fol. 13.

The writing of pp. 1—25 is very neat; on p. 25 quite another, and careless, hand begins, whilst the paper is thinner and not so clean, and the diacritical points are often omitted.

The praises bestowed on Hasan and Hosayn lead us to suppose that this tale has been translated from the Persian, which supposition becomes the more probable by the occurrence of a Persian verse (fol. 32 rev. l. 10) and the title „payghember" given to Muhammed.

The translator, or perhaps the copyist, gives ᶜAisha the title of Lord of the Faithful; Moawia, that of king, and Merwān, that of mantri.

I. i. 6. 45.

Duodecimo, 134 pages 11 lines, not dated.

A commentary on Sūra XVIII of the Qurān. All the verses are commented on, and many short tales have been inserted: especially, is the tale of the Seven Sleepers in the Cavern given with great fulness. Briefly, this Malay commentary presents all the features of an ordinary Arabic one.

There is a lacuna at the end of p. 70 rev., so that the commentary on v. 30 and part of v. 31 is missing.

The writing is very clear and beautiful, and the pages 3—14 are fully pointed with the vowels [1].

L. 1. 6. 25.

Small octavo. 63 pages, not dated.

This manuscript contains four parts:

---

[1] Evidently this MS is the „Libellus rerum Muhammedicarum" of the Catalogue.

I. pages 2—30. 12 lines. The Arabic text with interlinear Malay translation of the famous poem Al-burda. The text agrees more with that of the edition of Ralff, than with those of v. Rosenzweig and Uri. Only after verse 53-Ralff (verse 54 v. Ros. and Uri) a distich has been inserted that is not to be found in any of the three editions. The translation is very confused, the Arabic words having been translated, one after another without regard to the meaning of the verse. Sometimes the version is in some measure paraphrastic, but in really difficult passages we never find a sufficient explanation; often, too, the Arabic words — where perhaps the finding of the Malay equivalent was too difficult for the translator — passed in their original form, but with Malay suffixes, into the Malay version. Moreover the writing of the Malay characters is indistinct, and the spelling careless and irregular.

II. pp. 30—35, 12 lines. A fragment of the Arabic poem Āmāli, with interlinear Malay translation, containing the verses 1—3*a*, 16*b*—18 and 20—39*a*, whilst v. 27 follows after v. 23, and v. 42 and 43 after v. 34.

The Malay version of this poem has, in general, the same distinctive qualities as that of the Burda. The orthography of both Arabic and Malay is far from exact, the writing of the former is neat, that of the latter quite the contrary.

III. pp. 41—48, 9 lines. Prayers in Arabic, with directions in Javanese written with Arabic letters (pegon), concerning the manner in which and the time of the day at which the prayers are to be performed. The Arabic orthography is mostly correct, and the writing very pretty. The paper is Javanese. The beginning and the end are wanting.

IV. pp. 50—60, 13 lines. A short Malay tale of a king who asks his five viziers as to what is the highest proof of fidelity which subjects can give to their king. Each of the viziers gives his opinion, and illustrates it by a little tale.

The writing is distinct, and serious blunders in the spelling are of rare occurrence.

Dd. 9.55.
Folio, 129 pp., not dated.

Extracts from various books treating of the matrimonial laws of the Muhammedans.

Fol. IV. is filled with short directions in Malay concerning the manner in which the 1st sura is to be recited. These are repeated on fol. 4v. On fol. 2r. occur religious formulas in Javanese, written with Arabic letters. Fol. 3 v. has similar contents in Arabic. Fol. 3 r. contains the 1st sura in Arabic. Fol. 4 r. four lines in Arabic, four lines in Malay relating to Marriage, and two lines more in Arabic. After these introductory matters on fol. 7 r. the treatise on Marriage begins. Foll. 7 r.—15 r. present the Arabic text with interlinear Malay version (except fol. 11 v. l. 7—9, where the version is wanting.) The translation is, though mostly literal, very clear. The writing is also distinct and quite legible.

This manuscript has not belonged to Erpenius. In the cover is the coat of arms of George, King of England, with the inscription: „munificentia regia, 1715".

The two „Indian books" from the catalogue are not yet found.

Having disposed of the preliminary matters, I pass to the more detailed description of the manuscripts. I will discuss what is noteworthy, first, in their contents, secondly, in their form.

I will cite the MSS., in the order mentioned above, as I, II, III, IV, V, VI.

The contents of I represent very well the Quran legends regarding Joseph, and differ from the edition of Batavia, which gives the Biblical story.

I have much more to say about the contents of II.

The cosmogony begins as follows:

„Once the people of Israel asked Moses at what time God was born. God ordered Moses to answer them graciously. So he said: at first God created 18000 worlds, one above another, and filled them with grains of mustard seed. Thereafter He created a green bird — other scholars say a white one — and ordered him to eat all the grains. He should not die before he had finished all the grains. At first the bird ate each day a grain, then, each week a grain, then, each month, and, finally, each year a grain. Then, he died. Sub-

sequently, God created ten birds, one after another, and gave them the same command. And they all died. Then God created 200,000 men, one after another, and each of them lived 10,000 years. Thereafter, God created Adam – not the well-known Adam. This Adam lived 10,000 years. A thousand years after that, He created the Throne, after a thousand years more, the Chair, then Heaven, Hell, and the White Pearl. God looking severely at the Pearl made her exceedingly frightened, and she brought forth smoke, water and foam. From the first, God made the Seven Heavens, from the second, the Seven Seas, from the third, the Seven Worlds. Now the people saw how they had sinned; and their sin was forgiven them".

In the same way is told: the creation of the Tablet, of the Pen, of the Throne, of the Four Angels who support the Throne, of the Sun and the Moon, of the Seven Worlds, and of Adam. The two last chapters contain the tale of the taking away of souls by the Angel of Death, and the tale of the soul after death.

In the Introduction the author says that he has collected the matter of his work from various books, viz. the „Mine of the Sciences", the „Miracle of the Kingdom", the „Fires from Heaven", etc., further, from the commentaries on the Quran, and from the legends.

„We have excerpted them", says the author, „not given them entirely. Know, ye servants of God, who will be pious and sincere, it is useful to you to know what God created at the beginning, and what at the end, and what exists in the world, and what is not to be found there. For the knowing of a part of what is created by God, is a small branch of the branches of Faith, and strengthens the firmness of the heart, by means of the knowledge of God's greatness and power."

The sources, mentioned above, are Arabic books, and many Arabic quotations are found in this cosmogony; its whole character is Arabic, only the language is Malay. Thus, this part not being an original Malay composition, makes any further description of it unnecessary.

Part III is translated from the Persian, and a great number of Persian verses occur. The colophon cites the author شيخ الحسنين الكاشفي and the prince during whose reign the work is completed is called ʿAbdul Qādir جيلاني.

The whole is divided into two parts: the first part treats of the duties of princes towards their subjects, the second part those of the subjects towards their princes. The rules are mostly illustrated by short tales. Nushirwān, Buzurdjmihr, Behmen, Nit͟hām al-Mulk are the names most mentioned.

Part IV is very interesting. I give here the vocabulary in its ancient spelling with a translation into English [1].

Magasin	'Magasin' (Storehouse)
waerinne dat vergadert zijn diversche woorden in duyts ende Maleys, elck in zijn gelit worden gesteld by Capitels, het malays is geschreüen met Arabsche letters door	wherein different words in Dutch and Malay are collected, and each is put in its place, by chapters, the Malay being written with Arabic letters by
Pieter Willemsz van Elbinck adi. primo Junnij a° 1604. In Atchien.	Pieter Willemsz van Elbinck June, 1st, 1604. In Acheen.

Van den Mensche ende zijne Littmaten. Capit. 1.		On man and his limbs. Chapter 1.	
Een man	ourang	اورڠ	man
Een vrouwe	parampouan	ڤرمڤوون	wife
het hooft	capala	كڤال	head
het hair des hoofds		رمبت	hair of the head
de cabeset [2]		تڠكورك	skull
de hersenen			brain
het schede ofte cabeset		تڠكورك	skull
den stirn ofte voorhooft	da'y	دايي	forehead

[1] The ب، ڀ، ڪ and ڽ which occur very frequently in this MS., and also in some other ones, are substituted in the printed text by ت, ڬ and ڽ.

[2] See Littré, sub voce cabasset (or cabacet) a little helmet. Cf. *Middel-Nederlandsch Woordenboek* by Prof. Verdam s. v. Cabas and Beckeneel.

de wybraijen		بولو کنغ	eyebrows
de oogen		مات	eyes
de ooren		تليغ	ears
de neuse	ydong	هيدغ	nose
de neusgaten		رغک هيدغ	nostrils
de oorgaten		رغک تليغ	passages of the ears
lippen	bybir	بيبر	lips
wanggen	pypy	ڤيڤ	cheeks
tongge	lyda	ليده	tongue
tanden	gigy	ݢيݢي	teeth
tandvleesch		داݢغ ݢيݢي	gums
baart	djangot	جغݢت	beard
knevel	mischey	ميشي	moustache
hals ofte keel	leher	لهر	neck or throat
den neck		کودک	nape of the neck
de schouders		بادو	shoulders
den rugge	belaccan	بلاکغ	back
elleboogen		سيکوا	elbow
de arrmen ofte handen	tang'an	تاغن	arms or hands
de vinger		جاري	finger
lit ofte leden		بوکوا	joint or joints
harte		هاتي	heart
buijck ofte dermen	porut	ڤرت	belly or the lower [intestine
den navel		ڤوسة	navel
de borst		سوسو	breast
de knien		لوتت	knees

de dijen	paha	ڤَهَا	thighs
de billen		ڤَنْتَتْ	clunis
de vrouwelickheyt	poky	ڤُوْكِيْ	vagina
de mannelickheyt			penis
de scheenen		بَتِسْ	shins
de voeten		كَاكِيْ	feet
de toonen		جَارِيْ كَاكِيْ	toes
de zool van de voet		تَاڤَقْ كَاكِيْ	sole of the foot
de versenen		مَاتَ كَاكِيْ	heels
nagel des voets		كُوْكُوْ كَاكِيْ	nail of the toe
ader		اُوْرَتْ	vein
bloet	dara	دَارَهْ	blood
vel ofte huyt		كُوْلِتْ	skin or hide
het vleesch	daging	دَاڬِڠْ	meat
Man	ourang	اُوْرَڠْ	man
vrouwe	parampouan	ڤَرَمْڤُوْوَنْ	wife
jonghe dochter		اَنَكْ دَارَا	girl.
een kint	anac	اَنَكْ	a child
de kruijn van 't hooft		ڤُوْسَرْ كَڤَالَ	crown of the head
siele		ڽَاوَ	soul

Van de vier Elementen als: lucht, aerde, vier, water, het 2e Capitt.

On the four Elements as: air, earth, fire, water, Chapter 2.

hemel	surga	شُوْرْڬَ	heaven
wolken	awang	اَوَنْ	cloud
lucht			air
regen	oudg'jan	اُوْجَنْ	rain

blicksem			lightning
donder			thunder
rammelinge der lucht			rumbling of the [sky
regenbogen	benang rayja	بَنَڠْ رَاجَ	rainbow
sonne	matta hari	مَاتَ هَارِ	sun
mane	boulan	بُوْلَنْ	moon
sterne	bintang	بِنْتَڠْ	star
ecklipsen			eclipses
comeet			comet
wint	ang'in	اَغْكِنْ اَغْكِنْ	wind
aerde ofte aertrijk		بُوْم	earth
boomen			trees
cruijden			vegetation
aartbevingen			earthquakes
vier		اَڤِىْ : اَڤِىْ	fire
hitte			heat
coude			cold
vorst			frost
ijs			ice
hout		كَايُوْا	wood
coolen			coals
an illegible word			
water		اَيِرْ	water
riviere		سُغْكَيْ	river
visch		اِكَنْ : لَوْا	fish
gedierte			animals

Godt	عَلّى	God
Almacgticg.		Almighty
saligmacker		Saviour
duijvel	شَيْطَانْ : ابْلِسْ	devil
helle	نَارَكْ	Hell
an illegible word		
engelen	مَلَكَاتْ	angels.

Van stadt: huijsen en gelegentheyt: van Atchien: dat 3 Cap. — Concerning the city, the houses and situtation of Acheen: Chapter 3.

In this list there are 15 words but only in Dutch, i. e. without the Malay translation. Evidently it was the intention of Van Elbink to continue this vocabulary by supplying other chapters.

Notes.

ڤَرَمْڤُووَنْ. The pronunciation parampuwan (not pĕrĕmpuwan) is to be found also in De Houtman's Vocabulary, of the year 1603. Note the accurate spelling of this word; the first, indicates the vowel ū, the second: the w which is formed by pronouncing a vowel immediately after the ū.

تَغْكُورَكْ. The › indicates here the pĕpĕt, also in قُرْتْ where the - also indicates the pĕpĕt.

دَايِيْ. Note the د with three dots; it occurs also in دَارَهْ. This letter is found in many Malay manuscripts. The spelling da'y is noteworthy; evidently the author indicates with the ' that the word is of two syllables.

كَنَّغْ. The - indicates the pĕpĕt of the first syllable, also in بَنَّغْ.

رِغْكَ. Ordinarily رِڠكَ.

بِيبِيرْ. Note in this word and in many others the difference between y and i. The i is used carelessly in some words.

مِيْشِيْ Ordinarily مِيْسِيْ; De Houtman has also „mischey".

كودك; De Houtman has koudack. بادو is a mistake for باهو; De Houtman has bahouw.

بلاكغ. The غ is transcribed with n; on the contrary the ن of اون with ng. Evidently Van Elbinck could not well distinguish the two sounds. De Houtman has belaccan; بلاكن in stead of بلاكغ I found also MS. Leyd. 1717 (Moh. Hanaf.) 1 : 6 and 5 a. i.

ڤوكي. As far as I know „puki" is the pronunciation of this word, not „poky".

ماتكاك is not „verzenen", but „enkels".

شرك. Though the س has three dots, the transcription is *s*.

مات قار. Note the pronunciation *matta*. De Houtman has also matta, maccan, berkatta etc.

اغكن اغكن. An erroneous writing for اغن. Note the wanting of the angka-duwa in this word and in اڤي اڤي. The angka-duwa occurs very seldom in these manuscripts; in Ii. 6. 45 I found it once.

اير. De Houtman has ayer.

سڠكي is erroneous for sungai. (De Houtman: song'ey).

اكن : لوا. I suppose that لوا is corrupt for لاوت.

ملكات and علي are blunders for ملكات and الله.

The Telugu-alphabet, mentioned above, is very remarkable, for its logical system. I give here a comparison between the transscription of the Telugu letters by C. P. Brown [1]) and that of van Elbinck — the handwriting resembles much that of the vocabulary; therefore, I suppose that, van Elbinck is also the author of this part.

---

[1] C. P. Brown, A Grammar of Telugu Language. II ed.

Van Elbinck.	Brown.	Van Elbinck.	Brown.	Van Elbinck.	Brown.
ka	ca	tha	tha	scia	sha
kha	kha	da	da	ha	ha
ga	ga	dsa	dha	t'scha	xa
gcha	gha	na	na (soft).	a	ă
nga	gna	ba	ba	aa	ā
tjia	cha	bha	bha	i	ĭ
tschia	chha	pa	pa	y	ī
dsia	ja	pha	pha	u	ŭ
dschia	jha	wa	va	uw	ū
illegible	jna	ma	ma	ru	rŭ
tá	ṭa	ya	ya	ruw	ru
thá	ṭha	ra	ra	wo	ŏ
dá	ḍa	la	la	auw	au
dhá	ḍha	llá	ḷa	eu	ĕ
ánná	na (hard).	sa	ṣa	euw	ē
ta	ta	cia	sa	ey	aí

This is sufficient to give an idea of the clearness of the system as used by a Dutchman in the first years of the seventeenth century.

Finally, I give the contents of E, part IV.

Once lived a king, called باى بقسان. He had five viziers, named کنجدومن , ملو دومن , اندر دومن , رتن دومن and بجاى دومن. The king asked the first vizier what he thought to be the highest proof of fidelity which subjects could show towards their princes. He answered: fidelity in all the circumstances of life. The second vizier replied: to do for the prince what no other can do; the third answered: to do one's utmost in filling the royal treasury, the fifth said: to fulfil all the wishes of the king, and the fourth: to give the king pleasure at any cost.

Now, the first vizier illustrated his opinion by the following tale: a hunter met in the forest a tiger; he climbed a tree and saw a large monkey sitting on the tree. Thus he was between two dangers. But the monkey promised to help him; he climbed higher and greeted the monkey. The tiger called to the man, but the monkey begged to leave the man to him, as he was obliged to take care of him, because he had taken him into his protection. To this the tiger consented, but reminded the monkey that med-

dling with bad men was never profitable. As the monkey did not follow his advice, the tiger went away.

The monkey begged the man to stay a few moments, for he intended to seek some fruit for his (the hunter's) wife and children. Being left alone, the hunter said to himself: that he had gone a-hunting in order to eat meat, and now he would have only fruit, therefore it was necessary to kill the two young monkeys. He did so; then he descended and made a fire. The monkey saw what had happened, ran after the man, and brought him back. He said: „I will not violate my promise", so he allowed him to take the little ones for his family, gave him what he had collected in the forest, and let him go. But, considering that the tiger could still kill him, he accompanied him. In the meantime, the man thought that the two little ones were not enough for his family, and pierced the monkey, which went in front of him, with his spear. The monkey exclaimed: „I have not violated my promise", and died. Now the man met the tiger, and ran away, but the tiger cried out that he would not eat the flesh of so false a man. So he came home. Soon afterwards he fell ill. One night he dreamed that the monkey prescribed for him some medicine. When he woke up, he told his dream to his wife. She prepared the medicine, and he was cured.

The second vizier told this tale: on the island مرت ڠس lived a very large snake, with a precious stone in his mouth, the splendour of which was so great that, when in the night the snake opened his mouth, the whole island was illuminated. In vain many princes had tried to get the stone. Now, there was a king سودلى Darma Mahārādja, his vizier was called Bikrama Mahā Diri, and the wife of this vizier: بوان سورى. The vizier talked over with her how they could get the stone, and give in that way a proof of their fidelity. He told her that any person who brought his (the vizier's) amputated hands and feet to the snake, would receive the stone, and that he intended to have this done. And he did so. The wife brought the amputated limbs to the snake, and asked for the stone. The snake answered that he himself would bring the stone, in order to see so noble a man. The snake came into the town; the inhabitants were much frightened at seeing the snake taking his way towards the house of the vizier, and informed the king of the matter.

The king came, saw the vizier mutilated, heard the cause of it, and said to the snake: „go back with your stone, for it has no value in my eyes since I have lost my vizier". Now the snake besought God to restore to the loyal servant his limbs. This was done. So the king had both his vizier and the stone. And the snake went away.

The third vizier said: a certain باو سمتر was very attached to his servant تربات. Once upon a time the master dreamed that an old man told him that under a baraksa-tree [1] a great treasure was hidden, and that he could get the treasure by killing his servant. But the master rejected such a mean thought. But the servant had observed what was the matter. He waited until the master was asleep, went to the tree, and killed himself. Now, the treasure came to the surface of the ground. The master found the body of his servant and the treasure, and swooned away. When he recovered consciousness he spent a great deal of the money in erecting a beautiful monument for the loyal servant.

The fifth vizier told: Darma Putra lived in solitude on a mountain. Once the king summoned all his counsellors; Darma Putra had also to come to him. He begged his wife to give him rice, for he was in a hurry to go away. But the wife said that the rice was not yet ready. Nothwithstanding that, he said, she should give him the rice. She did so. Now, he complained of the rice being so hot, and his wife came and cooled it with a fan.

Finally, the fourth vizier told this tale: in a town reigned Sri Buwāna Sūra Mahārādja; his vizier was named Darma Utama. The vizier once went a-hunting, and found a pond with very clear water, the shore was composed of jewels, the grass was curcuma. As soon as possible he went back and told the king of his discovery. The king ordered him to bring the pond. The vizier knew that he could bring all except the water; so he returned to the king and said: „when I came to the pond, the water saw me, and ran away. Now I ask far the pond near your palace, in order to command it to follow and to bring back the runaway. The king was very pleased with this answer, and rewarded the vizier highly.

---

[1] See H. N. van der Tuuk, Tobasche Spraakkunst, IIe stuk, p. III, in the footnote.

King باى بقسان was very pleased on hearing these tales, and rejoiced in the fidelity of his five viziers.

I do not think it necessary to give a detailed account of the contents of the other manuscripts.

I pass to the description of the form, and I will arrange what I have to say under the following headings:

1. The forms, uses, and transpositions of the letters.
2. Remarkable spellings.
3. Remarkable grammatical usages.
4. List of words and forms not found in Malay dictionaries.

The reader may remember that, in examining the above manuscripts, I have had in each case only one text to rely upon. This is much to be regretted, for every one who has the smallest acquaintance with Malay manuscripts, knows how numerous are the mistakes, which even the better class of copyists are ready to commit.

[A = Dd. 5. 37, B = Gg. 6. 40, C = Ll. 6. 5, D = Ii. 6. 45, E = Ll. 6. 25, F = Dd. 9. 55.]

1. The Letters.

ا is often interchanged with ه; thus ار instead of هار, hari, (= day).

ج stands often for چ.

ح is often interchanged with ه; thus حوجن instead of هوجن (rain).

ن is sometimes written with three dots (ڽ). So in the vocabulary ڽايى and ڽراه, A 21 rev. ڽاتغ, B, 8 rev. اڽ, 21 r. اڽ قون, 22 rev. آڽ, 31 r. ڽاكيغ. The ن with one dot (ن) occurs D, 12 r. بڽتاغيڽ and ibidem بڽغرب.

غ stands often for ڠ

گ is almost always written ک; and also ڬ.

ڤ varies with ڽ.

2. Remarkable Spellings.

The pronunciation of the و is indicated by the teshdīd; thus دوّ; also the ي between two vowels is written with the ّ, as ايّ, دوّ, هيّس. The second use of the ّ is to indicate of a preceding pĕpĕt; so: بلّس, تغّه, برّ.

The final vowels are indicated in a manner different from that of later manuscripts. So we find ناله (nāli) instead of نالي, برّ instead of بري, بنو instead of بنوا, etc.

Phonetic spellings I found especially in E; for instance: 20 rev.: 8 and 25 v.: 2 تاند, ibid. قانتس, 21 rev.: 2 and 8 قانچ, 21 rev.: 6 داهقغ, 22 rev.: 4 رونته, 23 v.: 8 باغكى, 27 v.: 2 چوندرغ, 27 v.: 4 and 28 rev.: 10 سامقى. تلانچغ, D 110 rev.: 9, بانّت C 34 v.: 3.

Mostly, and in D always, the prefix of the 1st person is written ك, that of the second كو, a regularity that is not to be found in later manuscripts.

3. Remarkable Grammatical Usages.

The prefix ب.

Often ب (bĕ) occurs instead of the usual bĕr, the stronger form of bĕ.

E. g., A. 13. ult. بهارق, 11 rev.: 4 بچرى. 56. r. بمول. This bĕmūla I found in all the manuscripts, (D 26 v.: 1, 28 rev.: 7, 32 rev.: 6 a. i., 33 v.: 1, 38 rev.: 3, 83 rev.: 1, 111 v.: 5, E 32 v.: 8, ibid.: 12, 33 v.: 4, 33 rev.: 4, and in many other places). An usage of بر in some words see in 4, under بربناس.

The prefixe mĕng.

The b becomes m, or remains b.

So: bunuh: ممونه (A 6 v.: 2 a. l., 6 rev.: 1 a. i., 53 v.: 3 a. i, B 33 rev. D 112 v.: 6).

buwang: مموغكن (A 7 v.: 4, 8 rev.: 1, 22 rev.: 5, 45 rev.: 4 a. i., 53 v.: 1 a. i.

batja: مماچ (A 7 v.: 4 a. i. C 33 rev.: 9, D 20 v.: 4).

but: ممباچ (E 19 v.: 12).

bĕri: ممر [1] (A 10 v.: 3, 13 rev.: 5 a. i., 22 v.: 6, B 17 v., 31 rev., C 4 rev., D 6 rev.: 5, 10 v.: 1, F 4 v.: 8).
but: ممبريكن (A 20 rev.: 2).
bĕli: ممل (A 37 rev.: 3, D 18 rev.: 11).
basuh: مماسه (A 59 v.: 7).
bĕlah: مملہ (C 36 rev.: 5 a. i.).
bunji: ممبيكن (D 23 rev.: 3).
bangat: مغتكن (D 44 v.: 1).
bilakang: مملكاغ (D 71 rev.: 6).
balas: ممالس (D 81 rev.: 7).
binasa: ممنساكن (D 112 v.: 6, E 33 rev.: 8).
bodoh: ممودهكن (D 115 v.: 11).

In the word bawa the b is unchanged E. g. ممباو, (A 13 v.: 7, 17 v.: 5, 18 v.: 10, 42 rev.: 5 a. i., 47 rev.: 6, C passim, E 18 rev.: 8), ممبواى (D 28 v.: 5 et passim). A 49 rev.: 7 I found ممبوتكن, and E 22 rev.: 12 ممبوروكن.

ج becomes چ.
So: tjaritĕra: ميرتراكن (D 4 v.: 6, 47 v.: 1, 46 rev.: 7 and 9, 65 v.: 1, 87 v.: 4, 90 v.: 6, and in many other places).
tjutjur: مپاچركن (E 2 v.: 6).
tjutji: مپچ (E 3 r.: 1 a. i., 4 v.: 2, 4 v.: 3 a. i.)

س sometimes becomes ڽ (found only in F).
So: susu: منوس (F 13 v.: 16, 15 v.: 8, 15 v.: 16).
منسوى (F 15 v.: 10).

Formation of factitive verbs.
Often factitive verbs are formed as in Javanese.
So: hampir: (D 44 rev.: 2) مك غمڤر مريكيت سرت ممر سلام
(D 47 v.: 5) مك غمڤر راج اين كڤد مريكيت
(D 73 v.: 1) مك عمڤر اى كسسيىن

[1] Occurs also Cod. Leid. 1698: 1809: 8 a. i., 1810 bis 1812: 1.

sĕmbah: سكل موٌمن يغ سرتلم پمبه توهنن ايت (D 68 v.: 10)

bunuh: يغ تيداقى اى مونه سسورغ (D 97 rev.: 1)

مك ككهنداك مونهدى (D 101 v.: 6)

جک هندق اغكو مونه مريكيت (D 109 v.: 7)

ukur: سهار سهار كرجان غُوْكُرْ كوت .... (D. 120 rev.: 9)
بسر ايت

panah: مک مانه مريكيت كلاغت (D 122 rev.: 2)

puhun: اقبيل كامُ هندق مهنكن سرڅ اكن (D 127 rev.: 9)
تمڤت كلم

and in some other places.

These peculiarities allow us to conclude that the language of the manuscripts presents another, in this case older, period than that of the common Malay.

4. List of Words and Forms not found in Malay Dictionaries.

ا

اتو is written D 7 rev.: 4 اَتَوَ in this line نَـامَ لَـوْحَ دَرِڤَـدَ تِيْمَهْ اَتَوَ دَرِڤَدَ بَاتُ. This spelling is nearer to the Sanskrit atha vā then ataw or utawa.

استميو is written C 31 rev.: 1 a. i. and D passim اَسْتَمِيْوَ. It is nearer to the Sanskrit āstām eva (3rd pers. Imp. Med. of āste) then istimewa.

مغقاى from اَڤ. E 7 rev.: 6 دان مغقاى دى سكل بوكت يغ تغگ translation of the Arabic verse: وَرَاوَدَتْـهُ ٱلْجِبَالُ ٱلشُّمُّ (مِـنْ ذَهَـبِ) „Wenn sich grosse goldene Berge nach ihm sehnen" (von Rosenzweig). E 7 rev.: 1 a. i. بهو كسكارن تداقت تياد مغقاى سكل [1]

[1] This paraphrastic translation is, I think, borrowed from a commentary.

تهنـن دڤلهراكـن يـغ; Arabic: إِنَّ ٱلضَّرُورَةَ لَا تَعْدُو عَلَى ٱلْعَصَمِ „Fürwahr, die Nothdurft besiegt die Enthaltsamkeit nie". Evidently mĕnapai signifies in both verses: to outwit, (Dutch: verschalken).

امبهكن = behkan. A 40 rev. Zulaykha answers on Joseph's demand as to whether she is a virgin or not: امبهكن, for: sungguh pun aku duwa puluh tahun lama hamba padaña (pada Qıṭfūr), tiyada aku satubuh sertaña.

انبهو E 8 rev.: 6 سكل كسكيتنن يـغ تياد داقـت دانهبو, translation of the second verse of the Arabic distich فَهُوَ ٱلْحَبِيبُ ٱلَّذِى ترجى شفاعته || لِكُلِّ هَوْلٍ مِنَ ٱلْأَهْوَالِ مُقْتَحَمِ, „Er ist Gottes Freund; derjenige, dessen Fürsprache man bey den furchtbarsten aller bestürmenden Schrecknisse anfleht". I suppose, the Malay expression signifies: „which we cannot overcome". Perhaps the word is the Sanskrit anubhāva.

اورغ توه ٢ see توه.

مغرغكن from ايرغ D 106 v.: 2 دان منـنـجـوكـدى جـالـن ايت چهاى درهداقـنـن دان مغيرغكندى كـلـم در بلاكغن, E 14 v.: 10 بهو شياطين سكل لار ستغه مغرغكن ستغه, Arabic

(حَتَّى غَدَا عَنْ طَرِيقِ ٱلْوَحْيِ) مُنْهَزِمٌ || مِنَ ٱلشَّيَاطِينِ يَقْفُوا اِثْرَ مُنْهَزِمِ

(„Bis die besiegten) Dämone, den Fussstapfen ihrer flüchtigen Vordermänner folgend, (von der Strasse der Offenbarung vertrieben waren").

ب

ممباجوى from باج, to dress one with a baju. A 4 v. مسك دمنديكنن دان دكاينيين دان باجوين (دباجوين (l.

سبار ٢ from بار A 15 v. ايا نن كسرهكن ڤدام بارغ سبار براپ اتسم. This bara-bara resembles much sara-bara. I think, the words cited signify: if he escapes in any way, it will be visited on you.

تربلغن from بلغن. A 22 v.: 9 مک ڤتری زليخا ڤون تربلغن درڤد دان تياد کن تيدرن; A 21 rev. and 22 rev. idem. E 3 v.: 10 تربلغن اغکوله کارن ترجنت اکن ڤوهن سلم. The same form occurs: E 53 rev.: 11 and 57 rev.: 7. B once: برتربلغن in: مک برتربلاغن سکل بوکت دلم تکر مريکيت.

ممبوای from باو. D 28 v.: 5 اکن ڤکرجان دقيانوس ايت هندق ممبوای کيت مپمبه برهال D 28 rev.: 3 idem. D 129 rev.: 10 بک ممبوای کلم کڤد ايمان دان منتوحيدکندی .... E 8 rev.: 8 تله دبواييڤ تقلبن کڤد اکم الله, periphrastical translation of the Arabic دعا الی الله, „er lud uns zu Gott". Mĕmbawai is, I suppose, the plural of mĕmbawa.

ترباڤق from باڤق. C 28 rev.: 5 a. i. دان اکن اورڠ چلاک ترباڤق برمول D 106 rev.: 3 سکجتان دلم دنيا ترباڤق دکلپ دلم اخرة ترباڤق سکل علما مغتاکن دو القرنين ايت راج عادل. The form occurs also in Bibi Sabariya, 11: 5 a. i. Tĕr indicates the elative or superlative.

بتر A 31 v. The consellors of the king of Egypt advise him to put Joseph into prison, as his beautiful face is dangerous to the chastity of women. مک کمدين درڤد مليهت بترن مکوچر اورڠ سکلين برکات جک يوسف عليه السلام تياد دمسقکن کدالم ڤنچار نسچای قضيحه (l. فضيحة) ڤد سکل نکری يغ لاين Probably بتر signifies „face".

بترون D 54 v.: 3 کلت ستغه تيدر ای دبترون ڤنت کوه. As these words are the translation of the Arabic وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ, and بترون is the equivalent of وصيد, its meaning must be „threshold", though I do not know the etymology of the word.

ڤمری from بری F 3 v.: 6 ter: لاکی دڤروله ڤمری. It is the Arabic أُهْبَة, equipment. The grammatical equivalent in ordinary Malay, pĕmbĕri, is „the giver", not „the gift".

بغکت C 32 rev.: 6 مک دبغکتنڽ حکاية اوله يزيد کرج خيانة دان بيبينڽ دان ڤربواتن يغ دهول دبغکتنڽ. The transitive signification of this word is very frequent in C.

بکي is vocalised بَکِ (bagi, not bagai). It is used before verbs, and signifies „in order to". D passim: بَکِ مَمْڤَتاکَنْ, F passim: بکي ممباير, etc.

کبلاي from بلاي. E 5 rev.: 8 دان کبلاي اي تتکال دلم تنم تنامن, Arabic: وَرَاعِهَا وَهْيَ فِي ٱلْأَعْمَالِ سَايِمَةٌ, „Hüte sie, wie der Schäfer seine Heerde hüthet; denn sie gleicht in ihren Thaten die hin und wieder irrenden Schafen." Mĕmbĕlai means here: take care of.

مملاکاغ from بلاکغ. D 71 v.: 6 مک سوداراڽ يغ مؤمن ايت تاق مملاکاغ دنيا. The expression mĕmĕlakangi donya is synonym with mĕninggalkan donya.

دڤربلتڤ from بلت. C 49 v.: 9 دان ايکت ڤغڠغ رسول الله دڤربلتنڽ.

بربل from بلي, bĕli, without an object: D 89 v.: 7.

مملہ ملہ from بلہ, see رابت مرابت.

بربناس from بناس, not „to be destroyed", but „to destroy". D 112 v.: 9 Adapun mareka-itu bĕrbinasa sĕgala makhlūq Allah. In the same way the prefix bĕr occurs: A 31 v. maka raja 'Azīz Miṣr bĕrhimpun sĕgala mantri. A 19 v. maka raja itu bĕrtangkap duwa bĕlas ribu kuda. A 13 v.: 1 sĕgala malaikat bĕrmulya Yusuf.

تربنتہ from بنته, see کتاہ.

بربنر from بنر, = to pronounce sentence. A 38 v. عم لک يوسف ڤون برجالن تيڤ ٢ بولن سکال بربنر سکال اورغ يغ ترانياي.

بنن grandfather? B 38 r., we read that the Devil, when he comes to a drunken man, is: سڤرت روڤ ايبُ باڤ اورغ سکرات دان سڤرة روڤ ککسهڽ دان اورغ توه تهاڽ يعني بنن دتوڽ Now, the drunken man thinks: سڠگهله اي ايت ايبُ بڤاڽ دان بنن دتوڽ.

بوت, E 5 v.: 1 a. i. the translation of Arabic طفل, infant.

قربوله, liar from بوله, ordinary بولق, A 3 rev. جک تياد ککناکن قربولـه اکو قد مريکيت; 10 rev.: 1 it is written قربول.

کبلان from بولا, the same word, a lie, perversity? E 5 v.: 4 سياق کتاه داقت بکيـن معمبليکـن کبلان يغ ناکل در ککهن, translation of the Arabic مَنْ لِي بِرَدّ جَمَاحٍ مِنْ غَوَايَتِها. „Wer hilft mir meine unbändige Leidenschaft in ihren Verirrungen zähmen" Yet, کبلان can, perhaps, be derived from another word.

تربون from بونى. E 3 v.: 4, (Arabic مـنکـتـم), 4 v.: 4 (Arabic مستتر), and 22 v. (Arabic مکتتم). The meaning is the same as that of ترسمبونى.

بهکول, Sanskrit bahu + kula. E 24 v.: 2. هغک جديلـه اکم اسلام تتکل اداله دمنغکن دغن سکل صحابة رسول الله تهنى کمديـن درقد داکع فرتمان بَهکول. Here the word is opposite to daging (stranger) and must signify one not a stranger, though the Sanskrit word can signity only: with large family.

ت

برتکوت from تاکت. D 9 v.: 8 اکن بَرتکوت سکل کافر تَعن شکش يَغ اَمَنْ کَرس آدَان. See on بر my note s. v. برىنلس.

منوانى from تاون. E 6 v.: 7 جاغن کوتورة کات يغ منوان ديکو.

برتتاه from تاهو, E 20 v.: 8 جاغن اغکو عاجب اکن يغ امت دعک ميغکال معجزاتن دغن برتتاه ديرين اکن صدقن.

تعاکى? E 3 rev.: 5, translation of the Arabic عَنَم, a tree with red fruit.

برتغکف from تغکف, see برىنلس.

دتغکولکين from تغکولق, A 4 v. مک دمنديکنن دان دکاينـين دتغکولکين (l. دباجوين) باجوين دان. An other form occurs C 49 v: 6 مک تغکولق رسول الله دڤرتغکولقن.

قنغكل from تغكل, inheritance D 2 v.: 3 دان اد دباوهن قربندهران كدواڽ امس دان ڤيرق قنغكل بقاڽ.

تلنچر. A 27 rev.: 5. Zulaykha begs Joseph to lie with her, but his father appears to him, and says: يا يوسف مغڤ اغكو هندق بربوة فكرجان تلنچر. Then Joseph runs away, for lying with Zulaykha was: قد چت يوسف بكرجاكن فكرجان يغ تلنچر. Afterwards Zulaykha accuses Joseph before her husband and blames Joseph as being سورغ دسوره تونهمب بربوة تلنچر قد ايس رومه تونهمب. E 18 rev.: 12 سقرة دتلقكن اورغ جمبرون تلغن يغ كن بربوة تلنچر فد ايس رمهڽ. In this verse the word represents the Arabic جانٍ, one „who performs an ignominious deed". Evidently the meaning is, „infamy, ignominious action". It occurs in the same meaning A 27 rev. and 28 v. and rev.

تمبغ. A 24 r. ستمبغ امس دان ستمبغ ڤيرق دان ستمبغ عمبر دان ستمبغ كستوري دان ستمبغ كوملا دان ستمبغ مانكم دان ستمبغ كافور دان ستمبغ ستري. I think the word is sa-timbang, a certain weight. I found the word also Bidasari (Ed. Van Hoevell). 19 : 6 a. i.

دتمبغكنڽ from تمبغ. C 51 v.: 3 a. i. مك امير حسين مناهن داره دغن تغنڽ مك دتمبغكنڽ داره ايت كلاغت. I do not know what the word signifies.

تنترا, E 50 v. بسم الله الرحمن الرحيم وبه تستعين بالله الاعلى اين تنترا دبواة سورغ راج. This word, the Sanskrit „tantra" signifies here: book, or work.

منتجوك from تنجق, the same as mĕnundjuk. D 3 rev.: 3 a. i. مك تغن قرآن ايت اي منتجوك جالن سبنرڽ; 6 rev.: 6 اكن كتهوي اولهم دتنجوك الله اغكو. F 2 v.: 6 منتجوك كام بكڽ مريكيت دان اكنكام دغن كارنيا درفداڽ. (The Arabic اعلم ارشدك الله وايانا بتوفيق.)

دتندهين from تنده. D 55 v.: 4. اقبيل بربالك اي ككانن دتنديهين تلغاڽ كانن اقبيل بربالك ككير دتنديهين تلغاڽ كير. The form برتنده ٢ I found: Nadir Shah, MS. Leyd. 19 : 11, and De Hollander, Leesboek, ١٥٣ : 8 a. i.

منكاس الله تمكين ايت سبب مريكبت توه D 5 v. : 4. توه توه. دان توه توه مريكيت فون تياد جو تاه 37 v. : 7. تهاڽ دهول جو. Tuha-tuha means here: the parents. See also under بنى.

كتوه, from توه, E 5 rev. : 2 مغسيه كتهاڽ داتغ نساچيا جو سوس. Katuha signifies: old age.

منكاس from توكس, D يا برانق الله مغتاكن منكاس يغ كافر سكل. بهو E 5 v. : 3, see under توه توه. ايت سكل يهودي دان نصراني كتكاس هبغك يغ مغجار داك.

ترتون from تون. C 30 v. : 5 مك دليهت نبى الله ملائكه سورغ فد باه جبرايل كدو سايقڽ سترتون. Tĕrtuna is: wounded.

ج

جاعن فى see under فى.

ترجاك from جاك awake. B 41 rev. مك ترجگا له اى درفد تيدرڽ.

منجگاى from the same E 7 v. : 10 يغ منجگاى مالم, (Arabic مَنْ أَحْيَا الظَّلَامَ).

كجلانن from جالن, the abstract form. D 93 v. : 7 مك كلكين 111 v. : 1 ايت دهول يغ كدواڽ كجلانن بكس مغيكت كدواڽ كمبليله دمكينله حكم اورغ يغ ديم دمغرب ايت سقرت اورغ يغ دمسرق اين فد كفرڽ سوات معنى دمكينله سمقى كاجلانن دو القرنين كمغرب سقرة كمسرق كجلانن. I found the word also MS. Leyd. 1717 (Muh. Hanaf.) 6 : 2 a. i.

برجاموجامون from جامو E 4 rev. : 9 translation of the Arabic قرى ضيف, receive guests.

جك B 13 rev. : 7 جك, idem D 5 rev. : 7, 6 v. : 5, 9 rev. : 3, 11 v. : 1, when vocalised always jaka. See „Aanvull. der Mal. Woordenb.” 19, and Van der Tuuk Maleisch Leesboek, XVII.

ج

چالق see under سچالق.

مچرترای from چرترا, occurs E 13 rev.: 10 and 18 v.: 4.

چره C 41 rev.: 2 a. i. راس داد کام ڤون چرهله بریله اکنکام ایر سنتڠق. The meaning must be: a sensation of thirst.

دچلقین from چلَق A 4 v. مک دچلقین دان دبرین مماکی نَروسۃ.

ترچنت from چنت, to remember. A 34 rev.: 2 a. i. تیاد له ترچنت اکندی, idem 35 v.: 7. A. 15 v.: 1 a. i. مک حبس ڤون ترحنت (l. ترچنت) اکن توسف. The same usage occurs 34 v.: 1, 33 v. and 35 r.: 1. E 3 v.: 10 اله کارن...... ترجنت اکن فوهن سلم

چوش. A 50 rev.: 1 مکوجر یوسف علیه السلام ڤد سکل حوشن. 53 rev. مک یوسف برکات ڤد چوسن. It is the Persian چاوش, which is borrowed from the Turkish, where the word signifies: courtier. The Arabic forms are جاووش, جاویش, شاویش and الجاویشیۃ.

دچیومین from چیُم, C 15 rev.: 7 دان دچیومین سرة دغن تغسن. Another form: 24 v.: 7 مک دیمبلن اوله ملک ألموة کَفیهَن در دالم شرک مک دڤرچیمکین (l. دڤرچیمکن) کفد فاطمة.

د

منداره from دارت? A 22 rev. مک ڤتری ڤون کورس منداره هتین.

بردڤاتی from داڤت? A 35 v. بهو ایّ اورغ تاه ملیهت بایک دان جاهت تیاد ایّ ماو بردڤاتی دکو (l. دیکو).

دروهک occurs instead of درهاک A 3 v. It is nearer to Sanskrit drohaka then درهاک.

ڤنغر from دڠر. A 35 rev.: 3 a. i. مک کمبال ساقی کڤد راج مک دچرتراکنن ڤد راج یغ ڤنغرت (l. ڤنغرن).

ددغکڤین from دغکڤ A 5 v. Maka ujar bapaña bĕrkata kusĕrahkan iya kapada saudaraña; maka didangkapiña olih Zaynab.

مندمڠغکن from دمڠغ. D 18 rev.: 4 دان سچهتراکن فکرجان کام یغ مندمڠغکن کام کڤدام. (Qurān XVIII: 9).

ترندن from دندن. C 16 rev.: 3 a. i. Amir Hasan dan Amir Hosayn mĕmbukakan rambut yang tĕrdandan itu olihña kamatiyan bondaña.

کدهکان from دهاک D 23 v.: 8 کلفارن مريکيت ملت سقای مقصودن مک سکل هلبالغ امير حسين کدهکانله C 41 v.: 6 دان کدهکان بريکنله اکنداک اير ستکق کارن C 41 rev.: 5 ترسيرا۲ منجهار اير انقک کدهکان.

ديکت Is used in C 57 rev.: 1 a. i. in a particular manner: maka Faṭima bĕrkata: hai tjélaka apa dikit dosa anaqku Amir Hosayn kapadamu maka engkau memenggal tanganña.

ر

مرابت رابت from رابت C 36 rev.: 4 a. i. سکلين مملە ملە بجون سکال ايس رومە رسول الله برکات C 52 rev.: 8 دان مرابت رابت دريٓن سرت منمقرا۲ ددان لاک مرابت دربن (دربن .1) دغن تغسن دان هرقن.

بقربت قربت from ربت. A 4 rev. يوسف عم ترسربٓ کدالم هريمو بايق مک هريمو ايت بقربت قربت دی.

رکوغن C 41 v.: 2 a. i. اير ليتر کام قون کرغلە درقد رکوغن کام. I do not know the meaning of this word.

رلن. E 14 rev.: 6 سقرة دمتهکنن ايکن يغ مرلن نبی يونس „Rĕlan" is evidently the same as „tĕlan".

رودق C بولن دان منتهار قون رودق توجە هار لمان. I do not know the word.

بروه رواهن from روه. E 13 rev.: 2 برمول جن بروه رواهن تتکال جاد رسول الله.

س

سلغت has a peculiar usage in C 33 v.: 6 سلغتلە هاتين هندق ممونە امير حسين.

ترسلغت is used as elative in C 33 v.: 2 ترسلغت کفرن دان منافق.

In E 24 rev.: 4 ترساغن represents the Arabic اشدّ. I found the form also in MS. Leyd. 1731 (Radja Djumdjumma) 21 : 6 a. i.

كسغاتن. D 56 v.: 7 جكلو دليهت مريكيت سنسچاي لار اغكو در قدان در كسغاتن هيبتن This form occurs also in E 13 v. : 2, bis.

ميباغ from سايغ. E نتياس دثلهراكن اكم ايت در سكل كافر دغن باق يغ ميباغ دان سوات معنى قپايغ دان سوام يغ ڤغاسه مك تياد دان سوات معنى قپايغ دان بال جاد قهات. In this verse the words دان سوات معنى قپايغ are evidently to be put in parentheses; thus it seems that a slight difference exists between يغ ميباغ and قپايغ; the meaning must be „compassionate".

ستياغك E 27 rev.: 6 كارن اد بڠيك ستياغك قد ميملى داك سسغكهن نلم محمد. (The Arabic word is نِعْمَة). Is it a compound of Sanskrit satya and aṅka?

سچهتراكن passive imperative, from سچهترا; see under مندمغغكن.

سچالق = سَ and چالق? E 9 v.: 6 سكلين مريكيت مغمبل درقد رسول الله جو سسغكهن سچالق در لاوت. It represents the Arabic غرف, to draw water from a well.

ترسدر from سدر. C 47 rev.: 4 a. i. مك قد كتيك اين جو امير مك ترسَدّرْ اى اكن ; 50 rev.: 3 a. i. حسين ترسدر اكن سودران سكل صحابتن سده شهيد ايت.

ترسرب from سرب A 4 rev. مسكئ برممڤ دمقين يوسف عم ترسرب كد الم هريمو باپق. I think, the word is identical with the Javanese [illegible]

سريچه A 43 rev. quater. برمول اد سوات سريچه دڤربوة يوسف عم دتڤ لاوة تياد داڤت دسلاه جالن راى دتغه ڤكن سريچه ايت ڤنتون سوات حوڬ (l. جوڬ) سريچه ايت دسرهكن اوله يوسف عم قد سوارغ اورغ برنلم صاحب سرتان ليم راتس اورغ بركود بارغ سياق هندق لال كڤد يوسف عم اى منهاندى مك اى برتان ڤد اورغ هندق لال كڤد يوسف ايت منپاكن نمان دان بغش ستله سده اى برتان مك

ای برکم سورة كقد يوسف لال مک دبرين لال يوسف دسورة جک عم
Apparently سريجه is a kind of custom-house.

سريرا = سليرا. E 6 v.: 9 مكانن يغ تياد جسان دلم سروان. I found this form also in the Hikayat Amir Hamza, Cod. Leyden. 1697, ۳۸۷ : 3 a. i.

ترسغسغ from سغسغ. B 21 rev. مک ترسغسغ کدالم لاوت دل بيغ اد دیانس لاغت ايت اتولة ملاي دکات سکل ايس دنيا دماکن راو.

دسغكلين from سغكل. D 75 rev.: 1 دسغكلين بهو الله ممنساکن دنيا دان دسغكليپ ار قيامة, See also under برتتاه. I found the form also in MS. Leyd. 1713 (Mi'radj-Muham.) 39 : 2.

سغكرها or سغكرة is written instead of سغكار D 17 v.: 10, 125 v.: 7 A 12 rev. 29 rev. 30 v. E 4 rev.: 9 A 47 rev. etc. The form mentioned above is nearer to the Sanskrit saṁgraha then سغكار.

ميکتوکن from سکوتو. D 5 v.: 3 a. i. آمت بشر کلمة شرک کلور دري موکت (l. موکت) مريکيبت بک مپکتوکن الله دغن براتق ايت دان جاغن کوسکتوکن کبقتين اکن تهنپ ايت دغن 130 v.: 10 بهو سسغكهن اک ترلبة کاي درقد اورغ مپکتوکن 131 v.: 3 يغ لاين مها سوچ اي درکن دسکتوکن سسورغ E 9 rev.: 4 داک دغن سوات. (Arabic مُنَزَّهٌ عَنْ شَرِيكٍ, „weit entfernt einen Gefährten zu haben"). The form with i occurs E 22 v.: 4 سکل ککيان يغ تياد دسکوتي (Arabic غَيْرِ مُشْتَرِكٍ). I found the passive form ending in *kan* also MS. Leyd. 1717 (Muh. Hanaf) 42 : 2.

فرسلاغن from سلغ. B 29 rev. قد انتار فرسلاغن سکل لاوة ايت D 117 v.: 4 تتکل داتغ اي کسبيس فرسلاغن نگر ترک.

برسلمب سلمبان from سلمب, sĕlamba B 51 v.: 1.

سمقارن F 9 v.: translation of the Arabic فراش, carpet; it seems to be the same as همقارن.

سمنتارن = سمنتار C 22 v.: 5 هنتيکن سکتيک سمنتارن اک فرک کقد امير المومنين عمر.

برسنتر from سنتر, santĕr. C 49 rev.: 1 a. i. مک سکل ايس رومه رسول الله کلور در دلم خيمهن بردير برسنتر مليهت امير حسين مک ملايکه مغلليغ اون اين برسنتر 55 v.: 1 دغن تغسن.

سناجی: rose? E 25 v.: 4 it is the translation of the Arabic وَرْد.

فرسند سندان from سند. D 127 rev.: 1 دان سبب ديمبل مريکيت قرانک دان رسولک اکن فرسند سندان مريکيت.

سوات, when vocalized, in D always سَوَات (not سُوات). 7 rev.: 8, 8 v.: 8, bis, 8 rev.: 7, 8 et passim.

سواس. A 4 v.: 4 غاق مک تياد برسوَاس فد کام سکلين, 33 rev.: 7 بتاق اغکو برسواس فد مخلوق توهنم In the same meaning, that of „hope", „confidence", it is used B 92 v.: 6. It is the Sanskrit viśvāsa.

مپيدک پيدک from سيدک. B 47 rev.: 4, 71 v.: 1 et passim.

ترسيرّ from سيرُ. C 41 v.: 7 مک سکل هلبالغ امير حسين کدهکانله ترسيرّ منجهار اير.

ص

دصدقهکنن. D 71 rev. ter .... مک دصدقهکنپ اکن فقير سريب In MS. Leyd. 1717 (Muh. Hanaf.) 31 : 13 I found همب صدقهکن.

غ

دغرورن from غرور. جاغن کام دغرورن اوله دنيا سقرة اک تله دغرورن. It means: seduce.

کام فضيحتکن from فضيحة. D تناجقکن الهم کفد کام سفای تيداله اغکو کام فضيحتکن.

ف

سفلان = س + فُلان. B 37 rev. and 38 rev.

ڤ

ڤتم, pĕtam. A 29 rev. دان عمّ يوسف دكڤال مكت دكناكنن ڤتّم ڤد دهين (= ڤاتم?).

ڤرچهاي, an other spelling for ڤرچاي. C 13 rev.: 7.

ڤرستوا. A 1 rev.: 4. a. i. and C 28 v.: 2 a. i. سكالڤرستوا. Though this spelling is not quite correct, it is worthy of notice because it shows that the vowel a above the ة has existed in Malay pronunciation.

كڤرڬين from ڤرڬي. D 21 rev.: 10 مک اجرن كمان كڤرڬين انق كلم تياد تاه اكن كڤرڬينن. 22 v.: 1 كام يڠ تله دروهک ايت.

ڤڠكيلن from ڤڠكل. C 31 rev.: 3 a. i. مک امير حسن ڤون ڤڠكيلن. C 32 v.: 3 .... مک تتكال اميرحسن ڤغكيلن كرحمة الله ... كرحمة الله.

دڤكاويكن from ڤكاوي B 91 v.: 5 a. i.

ڤرڤكاڠن from ڤكڠ E 27 rev.: 6 دان ڤرڤكڠنک اكندی ڤون تياد كن ڤوتس.

ڤمندڠ. A 30 rev.: 7 مک ستله لايه ڤمندڠ ڤرمڤون بايق ايت ڤد يوسف عمّ مک ترسايت تاڠن. The meaning is „look", „glance".

ڤنڠنكن E 10 rev.: 2 دان ڤنڠنكن مات تتكال هيڤر كڤدان. Translation of the Arabic وَتَكِلُّ الطَّرْفَ مِنْ أَمَمٍ „doch sie (the sun) in der Nähe durch ihren Strahlenglanz blendet". I can not state the etymology of a verb ڤنڠن „to vex".

كڤساكن from ڤواس. E 7 v.: 8 دان تياي كڤساكن ملينكن ڤرض هاين. (Arabic وَلَمْ أُصم). Evidently the word is to be pronounced kuposakan; Cf. the Javanese ꦥꦸꦱ. De Houtman has poósa.

ڤي. So far as I know ڤي occurs in ordinary Malay only after بلم, bĕlom. After تياد it occurs in D 63 rev.: 7 هارسر اي مبيت جک تيادڤي, 96 v 6: 6 انسا اڤبيل تيادڤي لام يڠ كلڤاين ايت

يڠ تيداڤي, 97 rev.: 1 كداڤت اي اتو سلام لماڽ كچهار جو اي دان تياداڤي اي بالغ, 97 rev.: 2 اي مونه سسورڠ, et passim. After چاڠن it occurs often in B.

برڤيدة from ڤيدت. D 123 rev.; 2 مك سڤرة كلور مريك ايت برمول تڠكلكن سنڠه 123 v.: 5 .برڤيدة. Reiterated: ديري ڤد ار قيامة ياجوج دان ماجوج تتكال كلور درڤد دندڠ بس ايت امت برڤيدة ڤيدة كلورڽ سنتڠهڽ اتس سنتڠهڽ سوات معنى تله كام جديكن ڤد ار قيامة سكل مخلوق سنتڠهڽ دان سنتڠهڽ برڤيدة ٢ جنڽ دان مانسياڽ دڠن حيرانڽ.

مڠساري from كاسر. C 5 rev.: 3 چاڠن تونهمب كساري سبب اي همب كساري.

ڤڠاسه from كاسه, loving, E 24 v.: 6 باڤ يڠ مڤياڠ.... دان سوام يڠ ڤڠاسه.

Used in the same way the word occurs in the Reader of De Hollander: ١٢٨ : 1 a. i., ١٢٩ : 2, ١٣٠ ; 10, ١٣٣ : 13, where the word is an epitheton of ايڽڠ.

ڤكڤورن = ڤركڤورن. A 27 v.: 7 مك راج ڤيطڤور هندق سنتڤ سيره ڤركڤورن ڤون تڠكل.

دكلوڠين from كالڠ. C 52 v.: 7 مات امير حسين ڤون دكَلُوْڠِيْنڽ دبوڠكنڽ.

دكاينيڽ from كاين. A 4 v. مك دمنديكنڽ دان دكاينيڽ.

كتاه is an interrogative particle. For instance: D 6 rev.: 6 سياڤَ سڤاي كام ليهت 27 v.: 1 .كُتَاهَ دَرِڤَدَ مَرِيْكَيْتُ يَڠْ لَبِهْ عَمَلْڽ دَلَمْڽَ سوات معنى سڤاي كام ليهت 27 v.: 4 ,مان كتاه درڤد دو قوم ايت مك اجر 27 rev.: 8 ,مان كتاه تربنر بلڠڽ درڤد دو قوم يڠ ڤربنته مريكيت اكن يمليخا اڤ جو كتاه اد ڤتڠ كلمارن كات اورڠ اكن ,مك اجرڽ بناڤكه كتاه ڤڠنلك دان ڤڠتهونك اين 30 v: 9 ,كيت,

38 rev.: 8 سهدان تاهكه كتاه مريكيت اكن حالك اين; briefly, after اف, مان, and اداكه this interrogative is wanting seldom.

E 2 rev.: 4 كارن ايت كتاه اغكو مپاجركن اير متام; 2 rev.: 6 مك اف كتاه بكّ هتيم, 2 rev.: 7 اف كتاه بكّ كدو متام; after اف it occurs also 17 rev.: 8, after سياف 24 rev.: 10. It occurs also in C, for instance 53 rev.: 4 اف كتاه دشام. Perhaps this interrogative can be compared with the Sundanese „kutan".

كراتن. D 88 v.: 3. بهو كام جديكنله دلم هات مريكيت كراتن سقاى تيداله دكتهو مريكيت سوات جو ڤون. The word represents the Arabic أكنّة, plur. of كنان, a covering; perhaps it is nothing else than „karatan" from „karat".

كلّغ. A 29 rev.: 6 in the expression ليمو مانس كلّغ.

كلكين in C and especially in D very often vocalised كَلِكِيْنْ. If this spelling is not a mistake, kali would be the principal word, and not kala, or perhaps both have been used.

مغلنچركن from كلنچر = ݢلنچر. B 26 rev. Iblis says to the fish that carries all men and animals on his back: جك سكركيرَ كَوْكَلِنْچِرْكَنْ سديكتْ جوّ ڤون در بلاكغم سَنسْچاىَ هابس لُوْلَهْ لَنْتَقْ, ibidem: مك برچِتّ اى هندق مَغْلِنْچِرْكَنْ عالَمْ يغ سَكَلِيَنْنَ دبلاكغن ايت.

كمبغ بهوتن. A goat so-named occurs A 8 rev. bis. Is it bĕ-hutan?

بركنچغ كنچوغن from كَنچغ. B 38 v. دان اد اى بركنچغ كنچوغن دڠن سكل سوداران.

دڤركندتن from كندت. C 56 rev.: 7 مك كاينن ڤون دڤركندتن

بركندر from كندار E 20 rev.. 4 برجالن بركندر اتس انت.

بركنالن from كنل. D 11 v.: 4 مَكَ آدالَهْ سَديكتْ تَربُوكَ ڤِنْتُ كُوَءَ ايْتُ مُرِيْكَيْتُ ڤُونْ بِرْكَنَالَنْلَهْ. ڤغنل from the same: D 30 v.: 9 مك اجرن بتاڤكه كتاه ڤغنلك دان ڤغتهونك اين.

سَكَلِ حَيْوَنَاتْ دَانْ تْمبهْ تْمبُوهَنْ دَانْ كُوْلَىْ D 6 v.: 3 .كولى كلاين
كُلَايَنْ. Is it „gulay-gulayan"?

دكركيراايين from كيرا٢. B 44 v.: 2 a.i. تياد دتنغكلكنن درقد
دشاك يغ بسّرْ دان يغ كچّل ملينكن هابس دكركيراايين.

مغيانى from كين D 75 v.: 1 دان اد اى مَغيَانى سودران لبهتله
الهم بهو اك باپق ارتاك.

ك

كمبال = كُبال. A 3 v. كمبالى در قادغ برماين٢ دان كُبَال انتارن
مشغول قد كُبَلَانْ; in A 4 rev.: 2 كُبلان دان كدان.

مغكمارى. F 2 v.: 8 بهو الله عز وجلّ مغكمارى دلم نكاح;
2 v.: 16 دان دكمارى اوله رسول الله. The same form I found: in Muhammed Hanafiyya, MS. Leyd. 7: 14 ابارغ يغ دكمارى الله تعالى

مغكمقاكن from كمق. اقبيل دكهنداك الله مغكمقاكن سَسَوَاتُ
نكر مك دتنهكن الله اك مغكرق اورتك يغ برتمّ دغن نكر ايت

مغكورغكن from كورغ. A 15 v. ستله سمعله (l. سمڤيله) يوسف عمّ
كفد قبور ايبون مك يوسف عمّ مغكورغكنديرين اتس قبورن مك
يوسف عمّ قون مرچ. I suppose it is a mistake for مغكولغكنديرين.

كوكر, not only, „to fall before the just time", but also „to fall".
A 19 v. سمهان هابس كوكر دا اتس كدان. F 3 v.: 2 it represents the Arabic سقط, to fall. It occurs also in the Hikayat ʻAbdullah ٨٨: 7, and Reader of De Hollander ١٤١: 2 a.i. بركوكورن E (translation of Burda, ٩٨), دان كمديين در لبهتن مريكيت دغن متان يغ در لاغت
تهنن بركوكورن.

بركه كاهن from كه, to be proud. F 2 v.: 18, translation of the Arabic أَبَاهِي.

كه. B 25 rev.: 2 كَلكَيّنْ مك دجَاجَقكَنْبَالَة اوله ملائكة ايت

كدوّ تاقف ككين دياتس كُهْ لمب ايت مك تياد جوّ سَمْقُن تَتَقْ
كَاك ملايُكت ايت دياتس كُهْ لمب ايت I do not know the meaning and etymology of the word.

كُرِيْتَنْ from كَيْرت. B 20 rev. چهاي متهار ايت سواة سُوكْ درقد
توجه قوله ريب سوك درقد چهاي عرش اد اي دياتس سواة قهواتن
يغ بر كُولَغْ٢ بلا تَمْقيلْ اَقَام كُرِيْتَنْ دان اد بَكِ كُرِيْتَنْ ايت تيك
بولن ..... بركُرِيْتَنْ سفرة آحْوَالْ مهار ايت. 21 rev. راتس انم قوله اَلْقَهْ

بركُكَهْ B 33 v. بركُكَهْ اي تياد يعني دريس بردِيّم ايتقون. The word means here „to defend one'sself". I think, it is a synonym of gagah.

ل

لابه is used in a particular manner: A 33 rev. سياق مملراكن
مك ستله لابه. 30 rev. (l. مملهراكن) ديكو مك تياد لابه قد زنبا
قمنلغ قرمقون بايق ايت قد يوسف عَمّ.

برلرين from لارى. E 14 v.: 8 هغك سستله در سكل قنت لاغت
برلرين ادانن I found the form also in MS. Leyd. 1731 (Radja Djumdj.) 20: 1 a. i. and 21: 2.

مللو from لال. E 21 v.: 12 يهو اغكو مللو توجه لاغت يغ برقغكت
دان بايك A 42 v.: 7 from the same, برلالون; قغكت دغن مريكيت
رقان تياد برلالون, means „incomparable."

ملقوت from لقوت. B 27 rev. دان اد حَبَلْ قَافْ ايت مَلْقوت دنيا
انسان هابس دلقوت. 28 v. سكلين يعني اد اي سفرة حَلْقَهْ يغ بُنترْ
مك لاوة يغ كدوّ ملقوت لاوت يغ قرتام دان لاوت. 29 rev. بدّ بچار
يغ كتيك ملقوت لاوت يغ كدوّ and so seven times. If the spelling
نُقوت is good, the word could be a synonym of „liput".

برسلمبا from لمب. B 21 rev. مك برسِلْمْبَالَهْ مريكيت مغهيلدّق.

This سـ is probably the reflexive or reciprocal form si, or سـ is a mistake for سـ.

لمق E 6 v.: 4 used of men: راچن دلم لمق مانشی.

مغلوس from لوس is used peculiarly in D 21 v.: 11 تیاد سیکیان بکیم مغمقون دوش اورغ یغ دروهک یغ تیاد سکر اغکو مغلوس دشان.

دلسین from لمس. A 8 rev. مک باچ یوسف عم دلسین دغن دارة

برلوس from the same A 9 v. باچ یوسف برلوس دغن دارة, bis.

م

دمات۲ = ترمات۲ A 10 rev.: 2 مک انقن سکلین تندق کملون قربل کدغاتن دمات۲.

ترمل from ملو. A 27 rev. مک یوسف قون ترمل.

کمانسن from مانس, charm, A 19 v.: 1 a. i. تیاد خبر اکندیرین سمهان مرچ; 20 rev.: 1 a. i. اوله کمنیسن ممندغ موک یوسف عم بدین (l. بدین) قون هیلغ اولهن عاشق کمنیسن ممندغ قد موک یوسف عم.

مختصرکن from مختصر. B 9 v. کالم مختصرکنله تیدالة کام سبتکن نمان.

مردک is, B 80 v.: 3 and 6 a spelling for مردهیک; A 14 rev. it is written مردیک.

مرکای from مرک. A 54 v.: 1 a. i. تیاد اکو مرکای اتس کام سکلین; دمرکی I found in MS. Leyd. 1731, Radja Djumdjumma, 1: 7 دمرکی.

مریکیت is used sometimes as second person plural, for instance C 42 rev.: 7 یا تهنک سکلین مریکیت.

دمسراکن from مسرا. مک دجمقتن اوله ملک الارحام ایت سجمقت درتد بوم مک دمسراکن دغن نطفه یغ دلم رحم قرمقون ایت.

مقت, the Sanskrit mukti. MS. L l. 6. 5 begins as follows: هذا الحكاية مقت الحسين. It is the question if this مقت is corrupt for the Arabic مَقْتَل, or if it is the Sanskrit mukti. As the words cited are very clearly and neatly written in red letters, it is not probable that we may think it a mistake. Now „mukti" signifies in Javanese never „heavenly happiness", but always „worldly happiness", but a usage of a Sanskrit word in Javanese does not exclude another usage of the same word in Malay. The meaning of „mukti" agrees very well with that of the Arabic „shahāda", „mashhad", and nothing else can be meant in the title of a manuscript that threatens the death — and the death only — of Hosayn the martyr.

برملى from ملى. A 13 v.: 1 سکل ملائکة برملىٓ يوسف.

مورق. D 79 v.: 1 مک باسهله دعندى سکل تمبه تمبوهن دلم بسوم دان جاد مورقله دغن دى داونن مک جاد هيجو سکلينن دان جاد تمبه له سکل يغ بلم تمبه.

Perhaps it is another spelling for موره.

موغک موغک ruins, E 3 v.: 5 a. i. جک تياد کارن برکة تياد کن کوجاجرکن منتام اتس موغک موغک سکلين; here it represents the Arabic طلل. 25 v.: 10 it represents the Arabic رُبَى, plural of رُبْوَة, hill.

ن

کنستان from نست. C 54 rev.: 2 a. i. يا تهنک بتاقکه کنستان اق که شکشام سکين بهين امير حسين 55 rev.: 4 idem; 56 v.: 6 مک اغکو کنستانم. The verbal form with i occurs C 54 v.: 2 a. i. هندق برسترو دغن انق چوچ رسول الله کوتلانجاغ کونستاييلهْ.

ه

مغهتهات from هات. E 23 v.: 6 نتياس سکل کفار ايت مغهتهات لار جو.

هلوس D 88 rev.: 11 جکلو دهلوسين سکل کافر ايت دان شکش

دڠن بارڠ يڠ دڤربوة مريكيت درڤد دشاڽ دروهكاڽ سنسچاي دسڬركن اكن مريكيت شكشاڽ دلم دنيا These words are the translation of Quran XVIII : 57, دهلوسينڽ represents يُؤَاخِذُهُمْ (آخذ signifies: to punish because of anything); 96 rev.: 6 كات موسى اكن خضر جاڠن كوهلوس اكنداك ڤد فكرجانك يڠ تله لوڤ اك درڤد جنجيک سرتام ايت. Also here the word represents a form of آخذ. Apparently هلوس signifies: to punish.

برهمبورن from همبر A 16 v. مک كلور اڠن ميره درڤد بوم ايت دڠن اڤ برهمبورن.

هورڤ. B 9 v. دان كڤد الله كام جُوّ مُهُنْكن هُوْرُڤ. D 70 v.: 7 دان جک منت هورڤ سكل مريكيت يڠ دلم نارک بک منلوڠ دى درڤد شكس نارک. Here the word represents the Arabic استغنى.

هوكڤ D 52 rev.: 10 مک تياد سمڤى كڤد مريكيت هاڠت متهار دان هوكڤ ڬوه ايت I do not know what peculiarity of the Cavern is expressed by هوكڤ.

هولن = اولن Pron. 1 pers. C 11 rev.: 3 a. i. كتاكن جو ڤد هولن, 12 rev.: 1 idem.

ڤرهيس from هيس D 6 v.: 8 دَانْ سَكَلَ سُوْڠَى اِيْتُ ڤَرْهِيَّسْ بَكِ بُوْمِ, quater.

I appeal to the far riper judgment and wider learning of scholars of the Malay language to state the origin and meaning of the words which I have been unable to explain. Still, I hope that this treatise may be a small contribution to Malay lexicography.

SPECIMEN EXTRACTS OF THE MANUSCRIPTS DESCRIBED IN THE FOREGOING PAGES.

Interpretation of the Dream of Joseph (A 1 v : 1—3 v. : 2)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ .·. وَبِهِ نَسْتَعِيْنُ بِاللّٰهِ الاَعْلَى هَذَا قصة اليُوسُفْ
اِبْنِ يَعْقُوبْ عَلَيْهِ اَلسَّلَامْ درقد كات سكل علما دان حكما كتهوى بهو
نبى يَعْقُوبْ عليه اَلسَّلَامْ مها ملىّ قد اللّٰه تعالى عملن مها سوچ دعان
مها مستجاب قد اللّٰه عزّ وَجَلّ برمول بك سيد ايت انقن دوّ بلّس
اورغ سورغ ڤرمڤون برنلم زينب اڤون بغ ترلبه دكسهيْن درقد سكل
انقن هات[1] يُوسُفْ عليه السلام اولهن مها صادق لاكى رڤان مها اندءٔ۲
تياد براكى در مسرق داتغ كمغرب برمول تياد اىّ برچرى دڠن بڤان
يعقوب عليه السلام قد ملر دان سيغ ستله داتغ كڤد سڤوله تاهن عمرن
مك اىّ مليهت چرمن مك دليهتن رڤان دالم چرمن ايت ترلال مها
اندءٔ۲ نياد براكى مك اىّ بركات دالم رهسيان جك اك دجوّل اورغ
تياد كن ترتبّس اوله اورغ دان تياد كن ترڤكاكن دمكين قد هات
يوسف عليه السّلام حتّى كلكين سكالڤرسْتوا يوسف عليه السّلام تيدر
قد ربآن بڤان نبى يعقون عليه السّلام حتّى كلكين مك يعقوب ممچا
ددلم هتين اوله مليهت موك يوسف لبه چهيان درقد دهول كال سڤرت
بولن ڤرنلم دان متهاريكه[2] لبه چهيان دلم انتار ايت يوسف عَلَيْهِ السلام
ڤون ترباڠن در تيدرن مك اىّ سكر مڠتاكن ممڤين قد بڤان سڤرت
ڤرمان[3] اللّٰه تعالى دالم قران دمكين بُيين (follows Quran XII : 4 and 5)
ستله دچرتراكنن ممڤين قد بڤان مك بڤان ڤون مناڠس مكوچر
يوسف ۿ بڤاك غاڤ اڠكو مناڠس ارتيكن جوّ ممڤيكو ايت مكوچر
يعقوب ۿ انقكو جاڠن اڠكو هندق اكن ارت ممڤيم ايت مك اوچر

---

[1] l. هاتى. [2] l. متهاريله. [3] l. ڤرمان.

يوسف عليه السلام ڤد بڤاک جک اک سسڠݢوهڽ انق کوکاسيه کتکن
حوّ[1] ارت ممڤيکو ايت ڤداک مکوجر يعقوب عليه السّلام بوکات ڤد
انقکو يڠ بنتڠ سبلّس ايت سکال سودرام يڠ مات هار ايت بڤام يڠ
بولن ايت ايبوم ايله يڠ کوليهت سجود ڤدام هي انقکو جاڠن
کوکتکن مڤيم ايت ڤد سکال سودرام سورڠ ڤون تاکت مريکيت بربوة اڤاي
دالم کبنسأنم ممڤيم ايت ڤد سکال سودرام سورڠ ڤون تاکت مريکيت
بربوة اڤاي دالم کبنسانم کارن مريکيت تاه ڤد آرت ممڤ کارن شيطان
دڠن مانشي برسترو

The Creation of the Pen. (B 13 rev.—14 v.)

فصل ڤد مڽتاکن کجديٴن قلم بهو اڤ ايت دجديکن الله سبحانه
وتعالى درڤد چهاي اد ڤنچڠن[2] کرکير ليم راتس تاهن ڤرجلانن تتکال
سدهله اي دجديکن الله مک ڤرمان[3] بکين ممورتله اڠکو هي قلم مک
برݢمڤ قلم ايت يعني کمتر اي درڤد هيبة ڤرمان يڠ ددڠرڽ مک
برسرو٢ اي مڠوچڤ[4] تسبيح اکن الله مک اد سوارڽ مڠوچڤ تسبيح
ايت سڤرة بوڽي کوره مک درڤد ساڠت هيبة قلم ايت مک بله[5] دوّ
اورڠ[6] قلم ايت درڤد آتاز[7] اتوله سکل قلم اورڠ دالم دنيا اين ڤون
جکلو تياد دبله[8] تياد داڤت دسورتکن کمدين درڤد بله دوّ ايت مک
ڤرمان بکين سورتله اولهم هي قلم درڤد سکال بارڠ يڠ تله اد دان درڤد
سکل بارڠ يڠ لاݢي اکن اد هيڠݢ يوم القيامة مک دسورتڤاله اوله قلم
ايت سڤرت يڠ دڤرلکوکن الله تعلم علموڽ مک دسناله واقع بهݢي سکل
يڠ بربهݢي دان چلاک سکل يڠ چلاک دان درڤد مقدر همباڽ يڠ
بربݢي٢ يڠ دڤندڠ دالم دنيا دسناله تله واقع سڤرة يڠ دکهنداک الله

---

1) l. جوّ. 2) l. ڤنچڠن. 3 l. فرمان. 4 l. مڠوچڤ.
5 l. بلّه. 6 اورڠ is superfluous. 7 l. آتر. 8 l. دبلّه.

Commentary on Quran XVIII: 1—6 (C 3 rev.—6 rev.)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِىْ اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ 3 r.
سَكَل فُوْجِ بَكِ اَللّٰهْ تُوْهَنْ يغْ مْنُرُنْكَنْ قُرْاٰنْ كَفَدْ هَمْبَانَ نَبِى مُحَمَّدْ
بَكِ مْيَتَاكَنْ تَوْحِيْدْ جَالَنْ سَبَنَرْنَ دَانْ سَكَل اَمَرْنَ دان تَهِيْنَ دَانْ
بَكِ مْيَتَاكَنْ حَلَالْنَ دَانْ حَرَامْنَ دَانْ سَكَل حُكُمْ شَرَعْنَ مَكَ دَغَنْ
قُرْاٰن اِيْت اِىْ مْنُنْجُوْكِ جَالَنْ سَبَنَرْنَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا بَمُوْلَ
تِيَادَ دِتُرُنْكَنْ قُرْاٰنْ اِيْتُ بَرْسَلَاهَنْ دَغَنْ جَالَنْ سَبَنَرْنَ سَوَاتَ مَعْنَى تِيَادَ 4 v.
بَرْسَلَاهَنْ قُرْاٰنْ اِيْتُ دَغَنْ تَوْرِيةْ دَانْ اِنْجِيْلْ فَدَ مْيَتَاكَنْ تَوْحِيْدْنَ دَانْ
مْيَتَاكَنْ صِفَةْ مُحَمَّدْ دَانْ فَدَ سَتَعَةْ دِرِفَدَ سَرَعْنَ [1] قَيِّمًا اَمَتْ بَتُرْ
اَدَانَ فَدَ مْيَتَاكَنْ جَالَنْ سَبَنَرْنَ دَانْ مْيُرُتُرْكَنْ سَكَل فَكَرْجَانْ اَكَمْ
مَرِيْكَيْتُ لِيُنْذِرَ بَأْسًا شَدِيْدًا اَكَنْ بَرْتَكُوْتِ سَكَل كَافِرْ دَغَنْ شِكْسَ يغْ
اَمَةْ كَرَسْ اَدَانَ مِنْ لَدُنْهُ دَتَغْنَ دِرِفَدَانَ اَكَنْ مَرِيْكَيْتُ وَيُبَشِّرَ
الْمُؤْمِنِيْنَ الَّذِيْنَ يَعْمَلُوْنَ الصّٰلِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ اَجْرًا حَسَنًا دَانْ اَكَنْ
مْيُرِ [2] اَكَنْ سَكَلَ مُؤْمِنْ سَكَل يغْ بَرْبُوَةْ عَمَلْ صَالِحْ بَهْوَ دَانُكْرَهَاكَنْنَ اَكَنْ 4 r.
مَرِيْكَيْتُ سُرْكَ يغْ سَفُرْنَ نِعْمَتْنَ مَاكِثِيْنَ فِيْهِ اَبَدًا كَكَلْ مَرِيْكَيْتُ
دَلَمْنَ سَلَامَ لَمَانَ وَيُنْذِرَ الَّذِيْنَ قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا دَانْ بَرْتَكُوْتِ
سَكَل كَافِرْ يغْ مَغَتَاكَنْ بَهْوَ دِيْمِيْلْ اَللّٰهْ اَكَنْ صِفَاتْنَ اَنَقْ يَعْنِى سَكَلَ
كَافِرْ يغْ مْنَكَاسْ مَغَتَاكَنْ اَللّٰهْ بَرْاَنَقْ يَا اِيْتُ سَكَل يَهُوْدِى دَانْ نَصْرَانِى
مَالَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ دان بَهْوَ مَرِيْكَيْتُ مَغَتَاكَنْ كَتَانَ دَمِكِيَنْ اِيْتُ 5 v.

[1] l. شَرَعْنَ [2] l. مْيُّرِ.

دَرِڤَدَ بَبَلْنِ تِيَادَ اَدَ ڤَدَ ڤَغَتَهُوَنْ مَرِيْكَيْتُ بَهْوَ اَللّٰهُ بَرْاَنَقْ هَانِ دِكَتَاكَنْ
مَرِيْكَيْتَ كَتَانِ دَمِكِيَنْ دَغَنْ سَغْكَانِ يَغْ جَاهَتْ جُوْ مَنُكَاسِ اَللّٰهْ دَمِكِيَنْ
اِيْتُ سَبَبْ مَرِيْكَيْتُ تُوَهْ تُهَانِ دَهُوْلُ جُوْ وَلَا لِاٰبَائِهِمْ دَانْ تِيَادَ بَكْ
دَاتُ نِيْنِ مَرِيْكَيْتُ ڤُوْنْ ڤَغَتَهُوَنْ مَغَتَاكَنْ كَاتَ دِمِكِيَنْ اِيْتُ كَبُرَتْ كَلِمَةً
تَخْرُجُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ اَمَتْ بَسَرْ كَلِمَةْ شِرِكْ كَلُوَرْ دَرِمُوْ لَتْ [1] مَرِيْكَيْتُ
بَكْ مَڤَكَتُوْكَنْ اَللّٰهْ دَغَنْ بَرْاَنَقْ اِيْتُ بَهْوَ اَللّٰهْ تَعَالَى مُنْتَرَةْ [2] اَدَانِ
دَرِڤَدَ بَرْاَنَقْ اِنْ يَقُوْلُوْنَ اِلَّا كَذِبًا تِيَادَ هَنْ [3] تُوْكَسْ مَرِتَكَيْتْ ڤَدَ 5 r.
مَغَتَاكَنْ اَللّٰهْ بَرْاَنَقْ اِيْتُ مَلَيْنْكَنْ كَاتَ يَغْ دُسْتَ دَغَنْ تِيَادَ سَسُغْكُهْنِ
فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَى اٰثَارِهِمْ مُدَهْمُدَاهَنْ اَغْكَوْ مَمُوْنَهْ دِرِيْمُ يَا
مُحَمَّدْ كَارَنَ سَبَبْ مَرِيْكَيْتُ تِيَادَ ڤَرْچَايَ اَكَنْ ڤُرْاٰنْ اِيْتُ اِنْ لَمْ
يُؤْمِنُوْا بِهٰذَا الْحَدِيْثِ اَسَفًا جِكَ تِيَادَ مَاوُ مَرِيْكَيْتُ ڤَرْچَايَ اَكَنْ
ڤُرْاٰنْ دَرِ كَارَنَ اَمَارَهْمُ اَكَنْ مَرِيْكَيْتُ دَانْ دَكَچِتَّامْ دَانْ حَسَرَتْمُ اَكَنْ
اِيْمَانْ مَرِيْكَيْتُ كَمُدِيَنْ دَرِڤَدَ ڤَنَالَهْ كُوْلِيْهَتْ مَرِيْكَيْتُ بَرْڤَالِغْ دَرِڤَدَامْ
دَانْ دَرِڤَدَ ڤُرْاٰنْ اِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْاَرْضِ زِيْنَةً لَهَا سَسُغْكُهْنِ 6 v
تَلَّهْ كَامِ جَدِيْكَنْ سَكَلَ بَارَغْ سَمِسْتَ سَكَلِيَنْ يَغْ دِبُوْمِ اِيْتُ دَرِڤَدَ
سَكَلَ حَيْوَانَاتْ دَانْ تُمْبُهْ تُمْبُوْهَنْ دَانْ كُوْلَيْ كُلَايَنْ دَانْ سَكَلَ سُوْغَيْ
سَكَلِيَنْ اِيْتُ ڤَرْهِيَسْ بَكْ بُوْمِ جِكَ سَسُوْرَغْ بَرْتَانِ سَكَلَ حَيْوَانَاتْ دَانْ
تُمْبُهْ تُمْبُوْهَنْ دَانْ سَكَلَ سُوْغَيْ اِيْتُ ڤَنَالَهْ اَكَنْ ڤَرْهِيَسْ بُوْمِ اَتَوْنْ سَكَلَ

---

[1] l. مُوْلُتْ. [2] l. مُنْتَرَةْ. [3] l. هَانِ.

اَوْلَرْ دَانْ كَالَ دَانْ شَيْطَانْ قَرْهِيْتّسْ بُوِمِ لَاڭِ كَهْ اِتّى مَكَ جَوَامْ [1] اِيْتُقُوْنْ
قَرْهِيّسْ بُوْمِ جُوَ بَڠِيْنَ آكَـنْ مَيّنَاكَنْ كَاشّاَنْ اَللّٰهْ مَنْجَدِيْكَنْ سَمِسْتَ
سَكَلِيّنْ آتَـسْ كَـاتَ مَجَاهِـدْ [2] آدَفُـونْ مَقْصُودْ فَرْمَانْ [3] اَللّٰهْ مَغْتَـاكَـنْ
قَرْهِيّسْ بُوْمِ اِيْتْ دَانْ سَكَلَ اَنْبِيَا دَانْ سَكَلَ اَوْلِيَا دَانْ سَكَلَ عُلَمَا دَانْ ٢.
سَكَلَ اُوْرَغْ صَالِحْ كَاتَ سَتَعَةْ مُفَسِّرْ مُرَادْ دَرِقَدَ قَرْهِيّسْ اِيْـتْ سَكَلَ تُمْبَةْ
تَمْبُوْهَـنْ قُوْهُنْكَاوْ آكَنْ قَرْهِيّسْ بُوْمِ دَانْ سَكَلَ يَغْ دِيّمْ آتَسْ لِنَبْلُوَهُمْ
اَيُّهُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا اَكَـنْ مَنْجُوْكِ كَـامْ بَكِ مَـرِيْكَيْتْ نَعَنْدِى سِيَاقَ
كُتَاهْ دَرِقَدَ مَرِيْكَيتْ يَغْ لِبِهْ عَمَلْنَ نَلَمْنَ دَانْ تَرْلِبِهْ تَقَانَ قَدَ مَلَكَاغْ [4] دِيّ
دُنْيَا دَانْ مَنِغْڠَلْكَنْ غُرُورْ نَلَمْنَ

The Malay translation of Burda, 1—5 (E 2 rev.—4 v.)

تله ترايغت اغكو اكن همسيام دبنو فوهن سلم اداڽ
كان ايت كتاه اغكو مپاجركن اير متام برجمڤ داره اداڽ
تتاف سسغڬهڽ كارن تيڤ اغن در بتل مدينه رسول الله دتغڽ
دان كارن كميلغ كيلت دلم ملم يغ ݢلڤ در بتل بوكت اصم تربتڽ
مک اڤ كتاه بݢ كدو متام جک اغكو هندق اكندى برهنت در
تاغس برچ ماكن برتمبه تغسڽ
دان اڤ كتاه بݢ هتيم جک اغكو هندق اكندى مپدر در بجر برچ
ماكن برتمبه تحيرت
دساغک اورغ برچ بهو برچ ترتون كتاه اداڽ
يغ انتار متام مناغس دان هتيم ترتون اله اڤ برهينڽ
جک تياد كارن برچ تياد كن كوجاجركن اير متام اتس موغک سكلين

---

[1] l. جَوَابْ or جَوَابُمْ. [2] l. مُجَاهِد. [3] l. فِرْمَانْ. [4] not clear.

دان تياد کن برباڠن اڠکو اله کارن ترجنت اکن ڤوهن سلم دان برکت
الهم سسعکهن

The servant who sacrificed himself that his lord might obtain the treasure. (E 57 v.—58 rev.)

اد دو سورڠ اورڠ ڤاو سمنتر نماڽ دان اد سورڠ همباڽ يڠ دکسيهيڽ
تربات نماڽ جکلو بلم همباڽ ايت داتڠ درڤد برجالن اتو برماين دان
بارڠسسوات ڤکرجان ايت بلم توتڽ ماکن مک سوات مالم مک باو سمتي
ڤون برممڤ مک دممڤيڽ داتڠ سورڠ٢ توه مکوجرڽ کڤد ياو سمتر اد
امس سڤوله تاجو دباوه ڤوهن برقسا ايت جکلو اڠکو هندق اکن امس
بونهله همبام تربات يڠ ککسهم ايت سڤاي امس ايت کلور سنديريڽ حتى
مک باو سمتر ڤون ترباڠن درڤد تيدرڽ مک اي ڤرک دلم هتيڽ بهو
ممڤيک اين تيداکن ڤربول تتاڤ هتيک کاسه جو اکن تربات اين تياد
اک ايڠن اکن ممڤيک ايت مکوجر تربات يا تونکو جکلو د سريب
تاهن لاکڤون ڤاو همب جلالله[1] همب ڤرسمبهکن کباوه قدم تونهمب لامن
اد جو ڤکرجان کبجيکن ڤد تونهمب مڠڤاکه تونهمب مشغول مکوجر
باو سمتر همب برتاڽ جاڠنله تونهمب مپبت کات ايت منڠري ڤون اک
تياد سک اوله کارن برچري دڠن تونهمب مک هار ڤون مالم باو سمتري
ڤون تيدرله ستله دليهت تربات توتڽ تيدر مک ڤرڬ اي دامبلڽ بدق
دان ليمو مک ڤرک کتلاک مند برليمو دان بربدق برسوچ دريڽ ستله
سده اي مند مک داممڽ کاين ڤوته سهلي مک ڤرک اي کباوه ڤوهنکاي
برقسا ايت مک دهمڤاريڽ تيکر دان دڤاکينڽ کاين ڤوته مک بربارڠ اي
مک دهونس سکن مک سمبلهڤاله[2] دريڽ ستله اي مات مک امس سڤوله
تاجو ڤون تمبل سنديريڽ در باوه ڤوهن برقسا ايت حتى مک هار ڤون
سيڠ مک باو سمتري ڤون باڠن درڤد تيدر دليهتڽ تربات تياد مک

---

[1] l. حلال.   [2] l. دسمبلهڽا.

دداڤنكتڽ كتلاك دسڠكال تاكت قصا حاجات مک دليهتڽ دتلاڽ ڤون
تياد مک باو سمترى فكر اى دالم هتيڽ تاكت اى مپمبله دريڽ سڤرة
مڤيک ايت مک دچهاريڽ كباوه ڤوهن برقسا ستله باو سمترى داتڠ
كباوه ڤوهن برقسا ايت مک دليهتڽ همباڽ تربات تله مات مک امس
سڠوله تاجو اينتڤون تمبل دسسيڽ مک باو سمترى مڠمڤسكن دريڽ لاك
كمات متيڽ تياد خبر اكندريڽ ستله اى مڤدر دريڽ درڤد ڤڠسن
مک بركات اى هى سوداراک تربات ڤكرجان اڤ دكرجاكن توانهمب اين
هيلڠله بربيچار همب جكلو منجاد بوكت سكالڤون امس اين اكن
اڤاک[1] ݢناڽ ستله ايت مک دامبلڽ امس ستاجو مک دبلنجاكنڽ
اكن بربوت جند اكن تمڤت مناتمكن تربات مک جند تربات اينتڤون ترلال
اندهء٢ اداڽ سكل ڤرواتنڽ دان تڠكيڽ دان بسرڽ دبوبهڽ انتار تڤينڽ
متيارا دان برمبيرمبيكن متى دان رنن[2] مت مانكم سڤرة جد[3] رجراج
دمكينله دڤربوتڽ اوله باو سمترى اكن همباڽ ايت

Gabriel foretells to Muhammed the Death of his grandsons. (C 7 rev. : 2—9 v. : 6).

مک ڤد كتيک ايت جبرئيل ڤون ڤرݢ سكتيک ايت جوݢ داتڠ دبواڽ
سوات طابق دڠّن توديڠڽ مک اوجر جبرئيل يا محمد سلام الله تعالى
كفد توانهمب دان صلواة اكن توانهمب بهو فرمان الله كفد توانهمب
ايسق هار اكن هار راى توانهمب جاڠن برچنت اكن فكاين چچند
امير حسن دان حسين اينوله دو ڤكاين دسوره هنتركن ڤكاين اورڠ يع
كدتوّ ايت مک دبكاى رسول الله تودغ طابق ايت مک دليهت نبىّ
الله فكاين دوّ باكى در دالم شرݢ سباكى ورن هيجو سباكى ورن
ميره مک بڬند رسول الله صلّى الله عليه وسلّم سكاله مک دهنتركن

---

[1] l. اڤاكه.   [2] l. رتن.   [3] l. جند.

اوله نبي الله كهداڤن امير حسن دان حسين مک سبد رسول
الله كفد امير حسن دان امير حسين يڠ مان كهندق كام ڤيلهله اوله
كام كدوّ هي امير حسن كارن اڠكو سودراڽ يڠ توه مک ديمبلڽ اوله
امير حسن ڤكاين يڠ هيجو امير حسين مڠمبل فكاين بع[1] ميره مک
كات رسول الله ڤرکيله كام كفد بندكام مک جبرئيل عليه السّلام داتڠ
كفد رسول الله مک اوجر جبرئيل يا نبي الله بهو الله سبحانه وتعالى
ممرّ ڤرمان فد تون همب ادڤون چچند كدوّ ايت نونهمب كاسهكه مک
اوجر نبي الله يا اخي جبرئيل بتاڤ اک تياد كاسه مک اوجر جبرئيل
اڤون يڠ مميله ڤكاين هيجو ايت متيڽ كن راچن يڠ مميله فكاين
ميره ايت متيڽ تربونه اوله سنجات سرة نبي الله منڠر كات جبرئيل
دمكين ايت مک رسول الله ڤون مناڠس سرة رسول الله برسبد يا اخي
جبرئيل سياڤ يڠ مڠناي چچوک اورڠ مناكه اکّ مک اوجر جبرئيل
عليه السّلام درڤد امة تونهمباله مک اوجر نبي الله تتكال ايت اک
دمان مک اوجر جبرئيل ڤد كتيک ايت تونهمب سوده كمبليله مک
سبد رسول الله بقاڽ اداكه مک اوجر جبرئيل ايت يقاڽ ڤون تيداله
تله كمبليله در نكر يڠ فنا كنكر يڠ بقا جوچ تونهمب كدواڽ تڠݢل
مک سبد رسول الله داتڠ هتيڽ امتک ايت ملكوكن كهندق كاتس
چچوک فكرجان يڠ دمكين ايت مک اوجر جبرئيل يا نبي الله درفد
قوم انيله انق معاويه يڠ چلاک مک سبد رسول الله يا اخي جبرئيل
دمناكه دفكرجاكنڽ ايت مک اوجر جبرئيل دڤنچڠكنڽ تعنڽ مک
ديمبلڽ تانه سكمڤل درفد تانه ڤادڠ كربلا كات جبرئيل يا رسول الله
تانه اين تاره اوله جنجوڠن همب دالم سراهي كاچ اڤبيل تانه ايت
منجاد داره اينوله كمين[2] چچند امير حسن دان حسين

[1] l. يڠ. [2] l. كمتين.

APPENDIX.

A Malay manuscript (not dated), left by the late Professor Bensly, has now been given to the Cambridge Library. It is small-octavo; two books have been bound together, the pages of the one being intermixed with the pages of the other. PART I (18 pages of 14—16 lines), is a fragment of an interpretation of dreams. The preface mentions 20 chapters, but the copy comes to an end at the 6th. It is the same text as that of MS. Leyden 1695 : 2—26. One page of this fragment is bound between the seven pages (15 lines each) of PART II, which is a fragment of a religious treatise. The contents of this fragment are: the knowledge of God's power, the relation between men and God, and the way to God. This treatise is apparently translated from Arabic. The manuscript does not seem to be old, the spelling and the language presenting no peculiarities at all.

HET CAMBRIDGE-HANDSCHRIFT Ll. 6. 5 EN HET LEIDSCHE HANDSCHRIFT DER HIKAYAT MOHAMMED HANAFIYYA

DOOR

Dr. Ph. S. VAN RONKEL.

Geruimen tijd nadat ik de korte beschrijving der Maleische handschriften uit Cambridge voltooid had, bemerkte ik dat HS. Ll. 6. 5 een gedeelte der Hikayat Mohammed Hanafiyya was, en, naar het scheen, vrij wel overeenkwam met een stuk van Leidsch handschrift 1717.

Dit laatste manuscript is gedateerd: 3 Dhul Qâᶜda 1236 (1820 A. D.), dat uit Cambridge is uit het begin der 17ᵉ eeuw, terwijl de bladzijden 25—59 veel ouder schijnen dan de bl. 3—24. Veronderstellende dat eene vergelijking tusschen twee teksten, die meer dan twee eeuwen in ouderdom verschillen, niet onbelangrijk zoude zijn, heb ik het bedoelde handschrift wederom aangevraagd. Er waren eenige formeele bezwaren; doch, door de tusschenkomst van de heeren E. G. Browne en Prof. M. J. de Goeje overreed, willigde de bibliothecaris der universiteits-bibliotheek te Cambridge spoedig mijn verzoek in.

In het voorgaande artikel, bij de beschrijving van HS. Ll. 6.5, betoogde ik dat het handschrift uit het Perzisch moest vertaald zijn. Deze bewijsvoering geldt natuurlijk thans ook voor de Hikayat Mohammed Hanafiyya. Tot nog toe was niet met zekerheid bekend of deze hikayat uit het Arabisch of uit het Perzisch was overgenomen. Ter versterking van onze stelling deelen wij mede, dat er een Perzisch verhaal bestaat, waarvan de inhoud overeenkomt met dien der Maleische Hikayat.

Men leest in Rieu's Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum, II, bl. 819:

„Add. 8149

„Foll. 83 . . . . written in cursive Nestalik dated Aẓīmganj, province of Murshīdābād, in the month of Āsin of the Bengali year 1128, the fourth of the reign (of Muḥammed Shāh = A. H. 1134—5, A. D. 1721).

I. Foll. 1—28 قصهٔ امیر المومنین حسن و حسین, history of the Amīr ul-Mūminīn Ḥasan and Ḥusain from their birth to the death of the former, prisoned by Yazīd, and to the martyrdom of the latter in Karbalā.

II. Foll. 29—82. حکایت محمد حنفیه, history of Muḥammed, son of the Ḥanafiyyah from the time when the tidings of his brother Ḥusain's death reach him, to the time when he releases the latter's son, Zainul ʿĀbidīn from captivity, and finds the charred body of the accursed Yazʿīd at the bottom of a well.

The above stories are apparently detached portions of a late composition exhibiting the Shīʿah legend in its most exuberant growth."

In het Leidsche HS. bevatten de bladzijden 1—45 het verhaal van de wording en de verplaatsingen van het „nūr Mohammed", eene korte levensgeschiedenis van Mohammed, en de eerste vier kalifen. Dan volgen: de jeugd van Hasan en Hosayn, de slag bij Kerbelā, en het optreden van Mohammed Hanafiyya. Prof. Pijnappel beschrijft den inhoud aldus (Bijdr. T. L. en V. van N. I. 1870, bl. 167): „Het is eene legendaire historie van Mohammed en de vier eerste imams. De opvolger van Hoesein heet hier (bl. 115) Mohammed Hanafī of Hanafijah, een andere zoon van Ali, die met behulp zijner broeders de veldheeren van Jezid verslaat. Doch niet slechts de legers van dezen, ook de Franken, Chineezen en Abessiniërs worden verslagen. Ten laatste wordt Hanafijah evenwel gewond en gevangen voor Jezid gebracht. Maar de zijnen verlossen hem. Damascus wordt ingenomen en Jezid in een vuurpoel verbrand. Zainoe' labidin, de zoon van Hanafijah [1], wordt nu Kalif en alle bondgenooten keeren naar huis terug. Hanafijah wil vooreerst nog bij zijn zoon blijven, maar van eene stad [2]) vernemende, waar zich de laatste aanhangers van Jezid verborgen hebben, gaat

[1] Lees: de zoon van Hosain. Muhammed ibn al Hanafiyya heette aldus naar zijne moeder Al Hanafiyya.

[2] Geen stad, maar een grot.

bij daarheen en brengt allen om. Door de lijken kan hij de stad niet uit en om dezelfde reden kan zijn zoon [1] hem, noch zelfs de stad weervinden! Mitsdien wordt van Hanafijah niets meer vernomen."

De verhalen in de twee talen komen, naar het schijnt, vrij wel overeen; alleen wordt het verhaal, dat in het Maleische HS. op bl. 1—45 voorkomt, in het Perzische HS. niet gevonden; evenzoo ontbreekt, te oordeelen naar Rieu's beschrijving, het verhaal dat aan het slot van het Maleische HS. voorkomt. Waarschijnlijk zijn deze twee gedeelten toevoegsels op het Perzisch-Maleische verhaal.

In het Arabisch bestaan verscheidene verzamelingen, als: „Levens van Propheten", „Levens van Heiligen", „Levens van Imāms" e. a. In de laatste catagorie wordt ook Muhammed ibn al Hanafiyya's leven beschreven; doch zulk eene biografie is wel te onderscheiden van eene afzonderlijke „Hikayat Mohammed Hanafiyya", zooals de Perzische. Zoo komen in de „Levens der Aliden" ook afzonderlijke biografieën van Mohammed ibn al Hanafiyya voor; maar eene speciale Hikayat-Mohammed ibn al Hanafiyya bestaat, voor zoover ik kon nagaan, in het Arabisch niet.

Ter bepaling van den graad van verwantschap tusschen de twee versies zoude men den Maleischen tekst met den Perzischen moeten vergelijken. Dit was mij onmogelijk: het HS. in het British Museum schijnt een unicum te zijn, en handschriften worden door dat Museum niet uitgeleend. Het bedoelde HS. te laten copiëeren is mij te bezwaarlijk,

Daarom verwachte men hier geene inleiding over den oorsprong en het karakter van den roman van Mohammed ibn al Hanafiyya. Thans geldt het eene andere quaestie.

Twee handschriften van één verhaal, meer dan twee eeuwen in leeftijd verschillende, met elkander te vergelijken kan waarschijnlijk interessante resultaten opleveren. Wellicht zullen fouten van den jongsten tekst uit den oudsten verklaard kunnen worden, of, omgekeerd, verschrijvingen in den oudsten tekst door de lezingen van

---

[1] Lees: zijn neef.

den jongsten. Inderdaad kon ik vele dergelijke gevallen constateeren door HS.-Cambridge Ll. 6. 5 regel voor regel met HS.-Leiden 1717 te vergelijken.

Overtalrijk zijn, zooals vanzelf spreekt, kleine varianten als: همب tegenover اك, همب مغاجر تون همب tegenover اك مغاجركن تونهمب. Maar eene lijst van dergelijke verschilpunten zoude zeer vermoeiend zijn voor hem die den tekst van een der HSS. niet voor zich heeft; als noten bij eene tekstuitgave zouden de varianten veel dienst kunnen doen.

Hier moet ik mij dus bepalen tot eenige opvallende afwijkingen, of eigenaardige overeenkomsten [1].

L. p. 45 : 4 v. o. lees ik يَا أَيُّهَا ٱلْمُزَّمِّلُ ارتين سكل يغبركلو يعباج ؤلهم كتاب ايـن. Wat is بركلو, en wat beteekent deze zin? C. leert ons dat wij hier met eene oude fout te doen hebben. C. leest: ارتين هى يغ بركلويغ باج الهم كتاب اين. Blijkbaar is بركلويغ eene schrijffout voor بركلوبغ „omhuld", later werd يغ van بركلويغ voor het relativum „yang" aangezien; باج is eene schrijfwijze voor باچ.

Gabriël deelt Mohammed mede, dat hij de profeet Gods is; daarop volgt in L. 45 : 1 v. o. مك نبى محمد فون ممبرى اجازة اف بجراكو. اجازة is hier absurd. C. heeft مك نبى الله ڤون مرّى اجا اڤچار. Nu wordt het waarschijnlijk dat het zonderlinge اف بجراک ontstaan is uit eene verschrijving als اجا اڤچار, waarin اجا een gewone lapsus calami is. Later, toen de woorden „maka nabi Muhammed pon mĕmbĕri apa bitjara" geen zin bleken op te leveren, is اجازة er tusschengevoegd, denkelijk omdat een paar regels verder de uitdrukking برى اجازة ook voorkomt.

Wat verder lezen wij, dat Gabriël den profeet gelast zijne leer den menschen te gaan verkondigen. In L. staat كلوركا توان همب, en daarop ongeveer als volgt: „beveel allen menschen uwe leer aan te nemen". De drie aangehaalde woorden hebben geen zin. C. heeft كلورله تونهمب; daarvan is kulawarga waarschijnlijk eene verschrijving.

Later is sprake van hemelsche druiven, die Gabriël aan Hasan en Hosayn te eten geeft; een man komt aan de deur en vraagt

[1] Het HS. uit Cambridge zal ik aanduiden door C., dat uit Leiden door L.

(in C.) برى اڤاله اغكور ايت اكن انتغ همب. Dit is blijkbaar verkeerd; L. heldert de zaak op door zijne lezing: اكن انقكو.

Die man is Iblis, die: (L.) هندق ماكن نعمت سرݢا سفاى اى منجاد ابلس سرك. In plaats van het onbegrijpelijke „supaya iya mĕndjadi iblis sorga" heeft C.: „supaya iya mĕndjadi isi sorga"; dit is duidelijk.

Eens komen Hasan en Hosayn, wier vader in den oorlog was, weenend tot Mohammed, omdat zij geen mooie kleederen hebben om op het feest van den volgenden dag aan te doen. „Anderen hebben het wél, wij niet" zeggen zij, en: (L.) باف كام تياد سايغ. Dit beteekent niets. C. heeft in plaats van سايغ: دسين; wellicht is سايغ uit een verkeerd gelezen دسين ontstaan. Mohammed kan de knapen niet helpen, maar: (L. 47 : 8 v. o.) مك داتغ فول جبرايل ممباو سواة طابق دغن فرمان الهى. De drie laatste woorden verzwakken den zin. C. heeft veel beter: طابق دغن تودغن. Datzelfde tudang wordt een paar regels later wederom gemist. Want nadat Gabriël aan Mahammed gezegd had dat hij kleederen voor de knapen medebracht, toen: (C.) دبكاى رسول اللّه تودغ طابق ايت مك دليهت نبىّ اللّه ڤكاين دو باڠى دردالم شرك. Veel zwakker heeft L.: مك دبوك ؤله رسول الله صلعم فكاين ايت دو باڠى يغ دباوا جبرائيل دردالم شرك.

Daarna verschijnt Gabriël weder en vraagt Mohammed: (L. 47 : 2 v. o.) چچو تون همب كدو ايت; het antwoord is نعم. Dit is niet te begrijpen, blijkbaar is er een woord uitgelaten; immers C. heeft: ادفون چچند كدوّ ايت توونهمب كاسكه. Gabriël geeft een fleschje met aarde; افبيل تانه اين رڤان ميره سڤرة كتهوى الهم بهو دانغله كمتين حسن دان حسين فون همڤرله lezen wij in L. 48 : 8 „Rood als . . ."; wellicht moet „bloed" ingevuld worden. Inderdaad heeft C. اڤبيل تانه ايت منجاد داره. Waarschijnlijk is de volle zin: apabila tanah itu mĕndjadi merah sapĕrti darah.

Als K̲h̲adidja gaat sterven vraagt zij Mohammed waar zij elkander op den dag des oordeels kunnen wedervinden. Hij geeft haar enkele plaatsen op; maar zij is ongerust dat zij hem niet zal vinden; dan antwoordt hij (L. 49 : 9): سالة سواة تمڤت تيدالة اكو جالن.

Dit is niet gemakkelijk te verklaren. C. heeft: سالة سات تمڤت ايت تياد اك خالى. Blijkbaar is جالن uit een verkeerd geschreven of niet begrepen خالى ontstaan.

Eenigen tijd daarna kondigt Mohammed aan ʿAisha zijn stervensuur aan; „pada sahari bulan aku . sakit" zegt hij tot haar (L. 52 : 10). Deze uitdrukking is onvolkomen. C. heeft beter: „pada sapuluh hari bulan Ṣaffar aku sakit".

Een enkelen keer wordt een ongewoon woord van den ouderen tekst in den jongeren door een ander woord vervangen. Zoo staat in C. مك تتكال جنازه ايت اكن دبڠكتڽ مك سندريڽ بڠكت; „bangkit" met transitieve beteekenis schijnt ongewoon te zijn; zoo heeft L. (61 : 3) تتكال زناجه ايت هندق داڠكت مك سنديريڤ جناجه ايت بربڠكت. Zoo is de uitdrukking ابو بكر دودق كرجان in L. vervangen door ابو بكر منجادى خليفه.

Op bl. 25 van C. begint een gedeelte op geheel ander papier; oogenschijnlijk is het veel ouder dan het voorafgaande. Bij de korte beschrijving vermeldden wij reeds dat er in het HS. vele lacunes waren. De hiaten van het eerste gedeelte strekten zich uit over een tot drie bladzijden van L.; doch wat tusschen bl. 24 en 25 gemist wordt, beslaat in L. 32 bladzijden. Niet dadelijk komen dan de beide teksten weder geheel overeen. L. is veel wijdloopiger; zoo wordt bijv. de dood van ʿOthman in C. met een paar regels vermeld, doch in L. in ettelijke bladzijden beschreven. Bl. 26, regel 8 v. o., in C. komt overeen met bl. 95, regel 5, in L.; van daar af zijn de teksten weder parallel.

Op bl. 96 is sprake van een huwelijksaanzoek voor Yazid bij Zaynab. Zij wil van de zaak niet weten, en zegt: سڅل مليڅين دان ارتان دان كمليانڽ ايت تياد اند كفد همب. De uitdrukking „zijne paleizen en rijkdommen" klinkt zonderling; C. doet zien dat مليڅين eene fout is voor مِيْلكْنَ.

In C. komt nu en dan de uitdrukking voor: ڤڠكيلن كرحمة الله. Later schijnt deze uitdrukking in onbruik geraakt te zijn; L. geeft haar steeds weêr met كمبل كرحمة الله of فولغ كرحمة الله.

Yazid neemt zich voor om Hosayn te dooden; hij zegt: (C.) اڤون سكارڠ سورغلاڽ امير حسين لاڽ عيدڤ هندقله كيت كرلراكن. Blijkbaar is het laatste woord: كركراكن, van kira^{2}; de zin loopt

niet af. In L. is nu het woord nog onduidelijker geworden, nl. ادفون سكارغ در سورغ لاكّ تغكل حسين هندقله اكو مغيراغكن دى فكرجان مبونه دى.

Het Perzische vers dat in C. voorkomt, wordt ook in L. gevonden. In C. luidt het: رنه ڤاك راده رمدى مداره اميد رال سدر ۞ كه رمك بنسى نكر دو سبيد. Volgens de Maleische vertaling beteekent dit: verwacht nooit trouw van een slecht mensch, want negers, al worden ze gewasschen, worden nooit wit. L. heeft: زناپا كوردوردر بدارييدا كه بشستن فكودد سفيل. Door de eene lezing met de andere te vergelijken, meen ik het vers te moeten herstellen in: زناپاك زادة مدار اميد كه زنكى بشستن نكردد سپيد.

Yazid heeft de Arabieren tot zijne partij overgehaald en zegt (L.): اد سواة لاكّ تعكل مك كات سكل عرب يغ مان لاكروايـة يـغ تغكل اين مك وّجر يزيد حسين انق عالي يغ لاكّ تغكل. Het رواية schijnt geheel overbodig, maar blijkens de lezing van C. is het ontstaan uit دور اين (duri itu). De zin in C. is nl. سوات دورڨ لاكّ اد تغكل مك سكل عرب بركات يغ دكتاكن دور اين حسين انق علي.

Een aardige variant komt voor op bl. 101. De „koning van Kūfa" ontvangt een brief van Hosayn; daarop zeggen de zijnen tot hem: (L.) بربهكيالة تونهمب دايعتكن وّله جنجوغن كام; „djundjungan kamí" is de titel van Hosain. Maar C. heeft بربهكيا لة تون هب داغكتكن الله حجوغن كيت; دايغتكن staat tegenover داغكتكن, en وّله tegenover الله. Het komt mij voor, dat L. de juiste lezing heeft. Op den weg naar Kūfa krijgt Hosayn een paard ten geschenke, het is volgens L.: تغكل لاكّ اى فوته ككيين. C. heeft تغكل لاك كاكه بهل سوات كاكين فوته; blijkbaar is de ل in تغكل te danken aan de volgende ل van لاكّ, terwijl كاكه is uitgelaten, wat den zin onverstaanbaar maakt.

In het voorgaande artikel maakte ik melding van het mij onbekende woord „tersiyur 2". De zin waarin dit woord voorkomt luidt: مك سكل هلبالغ امير حسين كدهكلنله ترسيور٢ منحهار اير.
L. heeft het woord ook niet verstaan, naar het schijnt, althans het heeft: مك سكل قرغ امير حسين كدهكاكن مك برسرو منجارى اير.
„Bĕrsĕru" heeft hier geen zin; „kadĕhagaan", gevormd evenals „kalaparan" is vervangen door het wonderlijke „kadĕhagakan".

Evenmin geeft L. verklaring van ركوڠن (zie boven). De zin in C. is: مها ساڠت دهڠاک ايرليبّ كام ڤون كرڠله درڤد ركوڠن كام بمول; in L.: مها ساڠت دهاڬ كام هات كام فون راس داد كام فوه چرهله كيرڠله دان راس داد كام فون سڤره بله ٢ رسان دان راس ليده كام فون كيرڠله.

Op bl. 41 in C. komt wederom كدهكان voor. Thans is dit in L. vervangen door دهڠان.

Op bl 113 : 9 (L.) komt deze Arabische zin voor: بسم الله وبالله وتوكل على الله وعلى ملک رسول الله صلعم. Beteekent dit: ik vertrouw (lezende: توكّلت) op God en op het koninkrijk van Gods profeet? Onmogelijk. C. heeft وتوكلت على الله وعلى مله رسول الله, d. i. ik vertrouw op God en op de leer van den profeet Gods. Blijkbaar is ملک uit مله ontstaan.

Op bl. 114 (L.) wordt de dood van Hosayn verhaald. مک دتهانين داره ايت اوله امير حسين دڠن تاڠنن مک دڤندڠن كلاڠت..... مک كبوم ڠوڠر تياداله كادرا تربڠله ايت داره. Het woord „dipandangnja'' past niet in den zin. C. heeft مک امير حسين مناهن داره دڠن تاڠنن مک دتمبڠكنن داره ايت كلاڠت. Het is mij onbekend wat دتمبڠكنپ (ditambangkannja?) beteekent. Vermoedelijk werd dit woord later niet meer gebruikt, en het onbegrijpelijke „dipandangnja'' werd er voor in de plaats gesteld.

Het duistere woord دَكَلُوْڠِيْن (zie boven) is in L. vervangen door دكلوركنن; voor منتها, ڤون روّدّق (zie boven) staat منتهاري فون تياد كليهاتن. Zoo is het ook met het vraagwoord كتاه gegaan. In C. bl. 53 r. : 3 staat: اڤ كتاه دشام كوڤربوة. Hiervan is zeer handig gemaakt: اف كتام دان اف جو دوسام كوفربوة.

Tot op bl. 120 van L. was de vergelijking der teksten mogelijk; de laatste bladzijde van C. wijkt echter eenigszins af van het parallelle gedeelte in L.

Gevallen dat oudere uitdrukkingen door jongere zijn vervangen kon ik niet dikwijls constateeren. Alleen wordt eene constructie als „didĕngar Hosayn'' steeds vervangen door „didĕngar olih Hosayn''. Archaïstisch schijnt ook de vorming van den superlativus

of elativus met تر; de grootste bv. is „tĕrbĕsar" (D. 18 r. : 10, 121 r. : 11), de oudste: tĕrtuwa (C. 46 v. : 6, D. 16 v. : 4, 57 v : 3). Nu en dan komt deze constructie ook in jongere geschriften voor, doch meer dan eens wordt een „jang tĕrtuwa" van C. door „yang tuwa" vervangen in L.

Nu en dan is ook eene uitdrukking vertaald, zoo wordt شاه مردان in L. weêrgegeven door „radja sĕgala laki-laki", en شفقت door „mĕngasihani".

Eindelijk was de vergelijking met L. ook dienstig om de juistheid van mijne rangschikking der misplaatste bladzijden van C te onderzoeken; inderdaad bevestigde de tekst van L. mijne zienswijze over de volgorde dier bladzijden.

SCHETSEN UIT BORNEO'S WESTERAFDEELING.

DOOR

E. L. M. KÜHR,

Controleur 1e klasse.

I.

BEROEMBOENG.

In de Wester-afdeeling van Borneo, onder de familie-leden van de radja's van Sintang, Silat, Soehaid, Salimbauw en Boenoet en verder bij de volgende dajaksche stammen van de Boven-Kapoeas- en de Malawie-streek: Lĕbang, Désa, Saberoewang, Kebahan (sĕlam boeroeng), Keniendjal, Linoeh, Koebin, Pangin (afkomstig van de Oeloe Mandei-Boven-Kapoeas), Kĕmpangei, Ella, Kĕnjiloe, Liensoeng, Kĕroeh (sĕlam boeroeng), Njadoen (sĕlam boeroeng), Liembei, Boenjauw, Njangei en Osa, heerscht het gebruik dat de huwbare dochters van hen, die afstammen van de Déwa's, moeten „beroemboeng”, ten einde te voorkomen dat zij gek of stom worden.

Waarin dit „beroemboeng” bestaat, zal uit het vervolg blijken.

Tegen den tijd dat het struikgewas van de tot ladang bestemde boschgronden moet worden omgekapt (mĕnĕbas), velt men in de bosschen eenige pĕlei-boomen (kajoe pĕlei), waarvan het hout zeer wit is, en vervaardigt van de daaruit bekapte planken een groote, van een deurtje voorziene kist (oemboeng), welke geplaatst wordt in dat gedeelte der woning, waar de gasten worden ontvangen, en den vorm heeft òf van een toekauw (rijstschuurtje) met schuin naar boven loopende zijwanden en naar het midden oploopend viervlakkig dak — als zij dienen moet voor afstammelingen van Déwa's in de hoofdlinie (oemboeng mĕsigit) — òf van een groote vierkante doos met rechtoploopende wanden en een plat deksel — indien zij bestemd is voor afstammelingen in de zijlinie (oemboeng karas).

Is de tijd voor het mĕnĕbas aangebroken en zijn de houten „oemboengs" nog niet gereed, dan wordt in een hoek van de woning, aan den kant waar de zon ondergaat, een voorloopige oemboeng van tabirs' (gordijnen om ergens voor te hangen) samengesteld opdat men zoo spoedig mogelijk met de ceremoniën van de reiniging tot het beroemboeng kunne beginnen, zoodra bij wassende maan een gelukkige en heldere dag aanbreekt; want voor die plechtigheid is tjahaja (lichtschittering) noodig en moeten de ouders der aanstaande oemboeng-kinderen van te voren gedurende zeven dagen gepantangd hebben, d. i. zij mogen hunne woningen niet verlaten, voor schulden niet gemaand worden, niet tot scheidslieden gekozen of tot getuigen aangewezen in civiele of crimineele zaken, geen feesten, noch visch of zout eten.

Heeft nu de koelieng (het vrouwelijk medium voor bovennatuurlijke wilsuitingen) bepaald dat de dag aan de bovenvermelde eischen voldoet, dan verzamelen gasten en bloedverwanten met de meisjes, die moeten beroemboeng, in hunne beste plunjes gestoken, zich in de woning, waarin de oemboeng in gereedheid is gebracht.

Intusschen heeft de koelieng een varken (als 't er is: een witte) en een witte hen geslacht. En als de meisjes, met het gelaat naar de opkomende zon gekeerd, zijn gezeten op een zoogenaamde bruid- en bruidegoms-bank (aman bĕladauw), uit lompong- of pĕleihout vervaardigd, waarvan het kussen bestaat uit in witte doeken gewikkelde witte rijst (bĕras), wordt er overgegaan tot het „bersĕngkelan" — hetzelfde gebruik dat ook elk huwelijk voorafgaat.

Hiertoe slaat men eerst duchtig los op alle gong's en gĕndang's (trom — een houten koker, aan één kant met geitevel bespannen) van de woning om de booze geesten te verjagen, waarop de koelieng, na varkens- en kippebloed in een bamboekokertje te hebben gemengd en een kwastje van daon sabang (Calodracon astrosanguinea Hassk.) te hebben gedraaid, rechtovereindstaande, al gillend Sĕngiang en de Déwa[2] aanroept en hun bekend maakt dat de meisjes zullen beroemboeng, daartoe gerechtigd zijnde omdat zij afstammen van die en die (hare genealogiën worden dan opgedreund). Als nu ook de goddelijke zegen en bescherming van bedoelde bovennatuurlijke wezens is afgesmeekt, werpt de koelieng zevenmaal met bĕras, door kurkuma geelgekleurd, in de richting van de opkomende en zevenmaal in die van de ondergaande zon; besmeert vervolgens het voorhoofd, den hals, de schouders, de

borst, de knieën en voeten der meisjes met bloed uit het bovenaangehaald kokertje; strooit alsdan gele rijst op hare kruinen onder het uiten van de woorden: „koer semangat", en laat tot slot van deze ceremonie ieder harer bijten op het lemmet van hare (koelieng's) parang.

Dit kapmes gaat gewoonlijk van de koelieng op de beste harer leerlingen over, is meestal zeer oud en heeft een bijzonderen vorm. [In 1892 heb ik door tusschenkomst van den resident der Wester-Afdeeling van Borneo een exemplaar daarvan aangeboden aan het Ethnographisch museum te Leiden].

Aan 't bersĕngkelan (besmeren met bloed) zal wel hetzelfde idee verbonden zijn als uitgedrukt staat in Exodus 12 vers 7 en 13: „En zij zullen van het bloed nemen en strijken het aan de beide zijposten en aan den bovendorpel, aan de huizen in welke zij het (volkomen lam) eten zullen." — En dat bloed zal ulieden een teeken zijn aan de huizen, waar gij zijt: wanneer ik bloed zie, zal ik ulieden voorbijgaan, en er zal geen plaag onder ulieden ten verderve zijn, wanneer ik Egypteland slaan zal."

Dat strooien van gele rijst op de kruin van het hoofd onder het uiten van koer sĕmangat [koer[1] = lokken van den kip — vogel bij uitnemendheid bij de dajaks —, sĕmangat = ziel] dient om de ziel, welke gedurende de plechtigheid mocht verschrikt zijn en uit het lichaam gevlucht, weer in het hoofd te doen terugkeeren.

Het bijten op ijzer of staal moet vastheid geven aan de ziel.

En waarom de dajaks voor bezweringen het bloed van varkens en kippen bezigen en de Joden dat van lammeren, behoeft geen verdere verklaring.

Het tweede gedeelte der ceremonie van de reiniging is de wassching.

Onmiddellijk na het bersĕngkĕlan begeven zich de feestgangers met de meisjes, voorafgegaan door de koelieng, te voet langs de hoofdtrap der woning naar den oever der rivier. Natuurlijk wordt er dan een heidensch leven gemaakt met de muziekinstrumenten, dat aanhoudt tot deze plechtigheid geheel is afgeloopen. En om buitenshuis de booze geesten te verjagen en de goede tevreden te stellen [eigenlijk de slechte en goede vogels: boeroeng baïk en boeroeng djahat (idjat)] zijn voor den hoofdingang zeven kĕlingkangs opgesteld en verder aan den oever, éen aan weerszijden van het pad, dat van de woning naar de rivier leidt.

Een kĕlingkang is een schuin in den grond gestoken bamboestok van anderhalve meter lengte, waaraan een van bamboe gevlochten mandje (rantjak) hangt, gevuld met daon sabang (calodracon astrosanguinea Hassk.), daon wĕringin (wiostigma benjamineum Miq.) daon mali² (leea Palembanica Miq.?), krébang, daon balik angin (rottlera Zippelii Hassk.), daon tabar², daon rĕmpĕlas (ficus semicordatu Miq.), gedroogde daon mentawak, in ringen gesneden klapper — zeven stuks van elk — en verder gekookte rijst.

Aan den rivieroever gekomen verwisselen de oemboeng-meisjes en de koelieng hare bontgekleurde feestkleêren met witte. En na achtereenvolgens naar de water- en landzijde en in de richting van de op- en ondergaande zon zevenmaal met gele rijst gestrooid te hebben, geeft dit medium aan Diba Doewata of Kĕnabauw (water-, riviergod) kennis dat de in het wit gekleede jonge dames zullen beroemboeng; roept voor hen de bescherming dier goden in, en werpt om dezen gunstig te stemmen een offerande in het water: een rantjak, gevuld met gekookte rijst en kleefrijst (poeloot), eieren, kippevleesch, suiker, klapper, gekruide toespijzen (rempah²), tabak en ròkok² (sigaretten) etc., doch geen zout.

Intusschen hebben de aanwezigen zich ontkleed en als de koelieng met water uit de rivier de oemboeng-meisjes heeft gedoopt, gaan allen een bad nemen.

Er heerscht dan een pret van belang. Hoe zou het tegendeel ook mogelijk zijn in zulk een bain mixte en in paradijs-costuum, vooral als er uit de toewak-tempajan al dikwijls is geschept geworden!

Hierboven heb ik vergeten te schrijven dat de meisjes, die moeten beroemboeng altijd vergezeld zijn door hare verloofden, of bij gemis daarvan, door jonge mannen, die tijdelijk als aanstaande echtgenooten fungeeren, tegen schadeloosstelling natuurlijk, bestaande uit wit katoen (kain bĕlatjoe), tabak, zout, of soms ook uit een paar dollars (rienggit boeroeng).

Deze personen nu zijn 't die hunne fiancées boenen en inzeepen met langir.

Is de wassching afgeloopen, dan strooit de koelieng weer in de bovenaangegeven richtingen met gele rijst; vangt de meisjes met hare verloofden in een over hunne hoofden uitgeworpen wit net en sleept ze aan land, waarna, als zij hunne witte tapih's en tjawat's hebben omgeslagen, de aanstaande bruidegoms hunne

bruiden naar huis dragen, — natuurlijk om te voorkomen dat zij vuil worden of den grond aanraken — en in de oemboeng stoppen.

Deze plechtigheid eindigt met een maaltijd voor de invités en bloedverwanten, nadat eerst de koelieng, op het dak van de woning staande, Sĕngiang en de Déwa's gesmeekt heeft de meisjes die in de oemboeng zijn, te beschermen, en verder binnenshuis boven de groote oemboeng de oemboeng-Sĕngiang heeft opgehangen.

Het deurtje van de oemboeng is gekeerd naar de opkomende zon. Vóor dat de zon in 't zenith staat moeten de meisjes in de oemboeng wezen, waarin zij om te beginnen zeven achtereenvolgende etmalen moeten doorbrengen; daarna tot den aanstaanden mĕnĕbas-ladang-tijd slechts van zonsop- tot zonsondergang.

De oembang voor Sĕngiang is in allen deele een verkleind model van de groote, waarboven zij hangt. Er zijn dus ook twee vormen van oemboeng-Sĕngiang.

Als de meisjes de oemboeng verlaten om te eten of om in huis een bad te nemen, wordt er op de gong's, tawak[1] en gĕndangs geslagen, natuurlijk om de booze geesten te verjagen.

Alles wat zij eten moet wit van kleur wezen; zelfs het zout moet eerst goed gezuiverd zijn.

Na elke wassching worden zij door hare verloofden met bĕdak besmeerd, welke door hen wordt fijn gewreven en toebereid.

De vier hoek-eindvormen van de oemboeng, uit kajoe pĕlei gesneden, heeten tangkoong tingang, en de topeindvorm, ook van peleihout vervaardigd, wordt pĕloemboeng (van loemboeng = Jav. = rijstschuur) genoemd.

Als het onweert, bliksemt of hard regent, ontsteekt men een hoop droge en natte doorntakken (tĕngkĕraboen van rabon — Jav.) — meestal takken van een djĕroekboom — onder het huis (de woningen zijn hoog boven den grond op palen gebouwd) om met den scherpen rook de hantoes verwijderd te houden.

Opent men overdag de deur der oemboeng om de meisjes te zien,

dan moet men eene geringe boete betalen (di toenggoe), bestaande uit tabak, zout of kain belatjoe (wit katoen).

Vrouwen, die van Déwa's afstammen en vóor haar trouwen nog niet geoemboengd hebben omdat de ouders te arm waren, kunnen zulks ook na haar huwelijk doen.

Bij de radja's gebeurt 't een enkele maal dat ook hunne zoons, op dertien- of vijftienjarigen leeftijd, gaan bĕroemboeng. Bij de Dajaks is dit nooit het geval.

Heeft het beroemboeng een half jaar (sterrejaar) geduurd — tegen den tijd dat men de ladangs moet branden — dan wordt de oemboeng-Sĕngiang in het water geworpen. Deze plechtigheid heet mĕlaboeh roeba [laboeh = neêrlaten, laten vallen etc. en roeba van roebå Jav. = offer om iemands gunst te winnen].

Gedurende de drie nachten, welke den dag, waarop zulks zal plaats hebben, voorafgaan, wordt er in de woning, waar de oemboeng staan, gekoeliengd (berkoelieng) d. i. de koelieng dreunt tot heel laat in den nacht allerlei berijmde geschiedenissen op van Sĕngiang, de Déwa's en de andere voorouders, welke bij het beroemboeng te pas komen.

Den vierden dag nemen bloedverwanten en genoodigden met de koelieng, die de oemboeng-Sĕngiang in de hand houdt, plaats in eene eenigszins versierde groote sampan en laten zich afdrijven tot op een plek, door dat medium als gunstig aangewezen; werpen alsdan, onder de gillend en schreeuwend geuite bezweringen en smeekingen van die als bezeten vrouw, de oemboeng-Sĕngiang, gevuld met dezelfde eetwaren etc. als in de rantjak, bij de reiniging aan de watergoden geofferd, zijn gedaan, in de rivier; en doen vervolgens tot besluit de sampan zevenmaal in de rondte draaien, gedurende welke bezigheid de koelieng wordt vastgehouden om te voorkomen dat zij, in den toestand van opwinding, waarin zij verkeert, in het water zou springen en verdrinken.

Zoodra de oemboeng-Sĕngiang is weggenomen, moeten de meisjes de groote oemboeng verlaten en zich afzonderen in een voor haar ingerichte lawang (kamer), tot er een nieuwe oemboeng-Sĕngiang is gemaakt en opgehangen, natuurlijk vergezeld van oorverdoovende muziek, rijststrooien, bezweringen enz. van de koelieng, bij welke gelegenheid aan den hoekeindvorm, links van den ingang der groote oemboeng, de Tijang pinang ngoendoeh boewah pinang (pinangstok om pinangvruchten in te zamelen — ngoendoeh van oendoeh = inzamelen, plukken van vruchten) wordt bevestigd.

Wat deze betelnoot-inzamelaar beteekenen moet? Ik gis dat het symbolisch voorwerp verband houdt met het idee huwelijk, uitgedrukt in het maleische mĕminang en dus eene bezwering door sympathie is.

En waarom na het melaboeh roeba, de sampan in de rondte wordt gedraaid, weet ik niet.

Verder zou ik meenen dat op dajaksche manier consequent geredeneerd, het offer aan Sĕngiang, die 't uitspansel bewoont, niet in 't water geworpen, maar verbrand had dienen te worden.

Dat de kleine oemboeng tot tijdelijke woning of schilderhuis van Sĕngiang bestemd is, wordt door de koelieng zelf bevestigd.

Wat aan Sĕngiang gedurende zijn oemboeng-tijd als eten geofferd wordt, is gele rijst.

Roet moet steeds zorgvuldig verwijderd gehouden worden. Daarom mag er in de woning, waar een oemboeng staat, nooit gekookt worden.

Evenals de ouders vóór het beroemboeng hunner dochters, mogen deze gedurende hare afzondering geen visch eten. Deze pantang is ingesteld om zooveel mogelijk alles te vermijden wat den watergoden aanstoot zou kunnen geven.

Is de rijstoogst binnen en zijn de velden voor de aanstaande ladangs gekozen, dan breekt voor de oemboeng-meisjes gewoonlijk ook haar verlossingstijd aan.

Dit laatste gedeelte van de gebruiken bij het beroemboeng zou men de apotheose kunnen noemen, zooals uit het ondervolgende blijken zal.

Den nacht vóór den afloop wordt er weêr in de woning gekoeliengd. Den volgenden dag herhaalt men de plechtigheid van het „mĕlaboeh roeba", met dit verschil dat de meisjes in de oemboeng blijven. Dan wordt eerst daarna de houten afzonderingsplaats uit elkaar genomen.

Al de personen, die de rotan-verbindingen der planken met een parang doorsnijden, betalen als „toenggoe" een stuk ongebleekt katoen aan elk der oemboeng-meisjes. Die soort van schadeloosstelling voldoet men gewillig omdat elk stuk van zulk een uitgediende oemboeng voor den Dajak een amulet is tegen allerlei ongelukken.

De aldus uit hare gevangenis ontslagen meisjes worden vervolgens door hare verloofden naar den rivieroever gedragen, waar zij weêr de wassching ondergaan, met deze bijvoeging dat de feestgangers de door de koelieng in het net gevangenen, met bamboekokertjes op het hoofd slaan.

Deze zijn gevuld met gekookte poeloet (kleefrijst); en de daarmee gepleegde handeling is een symbool voor de toewensching van eene niet hongerige toekomst aan de aanstaande paren.

Als bijzonderheid dient hier te worden opgemerkt dat de meisjes niet door de gewone deur naar het water worden gedragen; maar door een speciaal voor deze gebeurtenis in den buitenwand der woning gemaakte opening en langs tijdelijke ladders, ten einde hen niet te bezoedelen en om de booze geesten, die zich bij den bestaanden uitgang mochten hebben opgesteld, te verschalken.

De apotheose geschiedt in een piramidale stellage, hoog ongeveer vijf meter, bestaande uit zeven of vijf (naar gelang der geslachtslinie) door trappen met elkaar verbonden verdiepingen, behangen met kleurige, meest roode en gele doeken (pĕlansar toedjoeh tiengkat) en opgesteld op zij van het huis, aan den kant waar de zon opkomt.

Zoodra de wassching is afgeloopen en de meisjes, naar huis gedragen, zich aldaar in feestkleedij hebben gestoken, worden zij, voorafgegaan door de al gele rijst strooiende koelieng, onder het oorverdoovend geraas der slagmuziekinstrumenten, door hare verloofden — ook met hunne mooiste kleêren aan — naar de bovenste verdieping van de pĕlansar gevoerd.

Aldaar ondergaan de aanstaande echtparen, met het gelaat naar de opkomende zon gezeten op de „aman bĕladauw”, weêr het „bĕrsĕngkĕlan”. En het besluit van deze ceremonie, welke vóór den middag moet zijn afgeloopen, is dat hun door de koelieng, onder het uitspreken van allerlei zegenwenschen, gebak en versnaperingen op de punt van de parang wordt toegediend, ten teeken dat de pantang voor het beroemboeng is opgeheven.

De pĕlansar verlaten de meisjes weêr gedragen door hare verloofden.

En het einde van het feest is natuurlijk een algemeene maaltijd, met toewak gedoopt.

Den volgenden morgen, als de meisjes voor het eerst na een jaar, weêr den grond aanraken (tiendjak tanah of boemi), dan stellen zij zich als uitgelatenen aan, voeren kattekwaad uit, mogen ongestraft vruchten plukken en suikerriet snijden, en roeien de handelsvaartuigen tegemoet om snuisterijen, kralen, gekleurd katoen etc. weg te pakken. De handelaars, ingelicht door hare begeleiders, laten zulks oogluikend toe omdat het weggenomene meestal niet van groote waarde is.

Te Silat, Soehaid, Salimbauw en Boenoet is bij de bloedverwanten van de radja's de oemboeng-tijd niet langer dan twee maal zeven dagen en in de oemboeng bevindt zich maar één meisje, dat verloofd is en gedurende hare afzondering opgepast wordt door haren verloofde. Aan vreemden wordt 't niet toegestaan de oemboengdeur te openen om 't meisje te bekijken.

Bij de Dajaks duurt het „beroemboeng" gewoonlijk een jaar en worden er verscheidene meisjes in één oemboeng gedaan om de kosten te verminderen.

Langer dan één jaar durft men niet te beroemboeng uit vrees dat de kinderen veranderen zullen in nabauw of kĕnabauw [een watergod, die den vorm heeft van een slang (gana)].

Blijven de meisjes zeven jaar in die afzonderingsplaats dan nemen zij de gedaante aan van „gana's" en gaat de geheele oemboeng van zelf naar het water om daarin te verdwijnen, terwijl de kampongbewoners door de rivier worden verzwolgen en herschapen in steenen. Langs de Melawie- en Silat-rivier wijst men nog plekken aan waar zulks moet hebben plaats gehad; natuurlijk omdat de steenklompen daar eenigszins den vorm hebben van menschenrompen en daken, afgebroken stijlen etc. van woningen.

Na het vorenstaande zal de vraag rijzen, wat met het „beroemboeng" hunner huwbare dochters de Dajaks wel voorhebben?

Te oordeelen naar hunne uitlatingen zou daarmeê reiniging bedoeld zijn: de witte hen, de witte kleêren, de oemboeng van wit hout vervaardigd, het besmeren met bĕdak, de pantang om den grond te betreden, de afzondering gedurende den tijd dat de zon aan den hemel staat, ten einde blank te worden, zooals de Dajak meent.

En dat deze reiniging dient plaats te hebben nadat de meisjes huwbaar zijn geworden, blijkt hieruit dat zij gewoonlijk dertien à vijftien jaar oud en bijna altijd verloofd zijn.

Maar van den Dajak noch van den anak-radja zal men vernemen dat het „beroemboeng" eene wijding is voor het huwelijk na wegneming van den staat van onreinheid, waarin het meisje verkeert als zij het tijdperk der maandelijksche vloeiingen is ingetreden.

Wat het werpen met het net betreft, het is, dat spreekt, eene zinnebeeldige handeling ter onttrekking van en bescherming tegen de boosheid der goden wonende in het water: het reinigingsmiddel bij uitnemendheid.

Aanteekeningen.

De mediums voor buitengewone wilsuitingen zijn zoo gesloten dat ik bijna niets weet te schrijven betreffende dajaksche mythologie. Wat mij daarvan duidelijk is, zal ik naderhand mededeelen.

Pĕliendas bodak = een blok van hard hout of steen, door mannen vervaardigd, ter fijnwrijving van bĕdak. Het bovenvlak is een weinig uitgehold. De wrijfsteen heet: batoe pĕngielik bodak.

Ĕntandoek = buisje van bamboe om bloed uit de huid te zuigen bij het bĕbodak.

Sĕlanggei pĕntoerih = mesje om bloed uit de huid te doen komen door kerving, gedurende het bĕbodak.

Pĕntoerih van toerik = krassen, kerven.

Galang loelang badah entandoek = langwerpige houten doos met schuifdeksel om er de ĕntandoek in te bewaren. Bij het bĕbodak wordt die doos als kussen = galang gebezigd.

Loempang pĕnantei sĕlanggei ĕntandoek, orang dara pakei bĕdagauw dongan orang lĕlaki = een bamboekoker, gewoonlijk met vlechtwerk (tangkoep) omwonden, zonder deksel, waarin geborgen worden: een sĕlanggei (pisauw raoet mal) en een ĕntandoek = een dunne bamboebuis, meest met snijwerk voorzien en rood en zwart gekleurd.

Bij het bĕbodak en na feesten, wanneer de jongelui dronken zijn of hoofdpijn hebben van toewak, maken de meisjes (orang of anak dara) in de slapen, voorhoofden en armen van de jonge mannen ondiepe insnijdingen met de sĕlangai en tappen hun bloed af door het uit die wondjes te zuigen met den ĕntandoek.

bĕdagauw = bergoerauw (mal.) = spelen, gekheid maken, flirten.

Pĕnjĕtjak langir = stukken door mannen kunstig gedraaid lomponghout, door anak-dara gebezigd, dienende om met den beitelvormigen onderkant langir te kneuzen.

Langir is zeephout afkomstig van de „Oerat Kajoe Sĕna." De meisjes wasschen daarmeê het hoofdhaar.

Sĕmoekauw kaé (akan) langir = Sĕmoekauw-wortels, die met water gewreven schuimen als zeep.

Gajoeng Kaé ngajoeng arei toewak alam tĕpajan = meestal een gesteelde schepper, door mannen vervaardigd, om toewak uit de tempajan te putten. Gajoeng = schepper, meest een kalebas of de noot van den ijzerhoutboom (kajoe bĕlian). Steel = Tangkei, voor feestelijke gelegenheden, versierd met tangkoep (vlechtwerk). Tempajan = aarden pot.

De bereiding van toewak is als volgt:

Běras poeloet (kleefrijst = kětan) fijn gestampt met wortelstokken van de alang[2], kělabat-wortels, peper, schillen van roode uien, chineesch-zoethout, kruidnagelen, notemuskaat, en tjabé djawa (niet te verwarren met de gewone „lombok"); daarna gezeefd. Dit mengsel wordt met een weinig water tot platte ronde koekjes van ongeveer 5 m.M. dikte en 3 c.M. middellijn gekneed, welke drie dagen in de zon te drogen hangen. In eene dajaksche woning ziet men gewoonlijk risten van die koekjes (ragi genaamd = gist) bij de kookplaats bengelen. Is deze gist bereid dan kookt men běras poeloet, die gaar zijnde op een nieuwe mat wordt uitgespreid ter afkoeling en bestrooid met poeder van fijngestooten ragi-koekjes. Voor een gantang beras poeloet (ongekookt) heeft men ongeveer 3 ragikoekjes noodig. Vervolgens wordt alles wat zich op die mat bevindt in een schoone tempajan geschud, met wat water begoten en goed afgesloten van de buitenlucht. Na zes of tien dagen is de toewak, die er gewoonlijk als rijstewater uitziet, gereed. De persoon, meestal een vrouw, die de ragikoekjes en de toewak bereidt, mag drie dagen vóor en gedurende de bereiding niets eten of aanpakken wat zuur is (pantang toewak: bezwering door sympathie).

Hoeveel dagen het mengsel noodig heeft om toewak te worden, hangt, volgens den Dajak, af van den wil der bereidster. Zegt deze: „Na zes dagen moet je drinkbaar zijn, toewak!" dan is het mengsel ook na dat aantal dagen te drinken, sans faute.

Kěloengkang pěngoendjoek boeroeng oema = een mandje van jonge bamboereepen, door mannen vervaardigd, dat van af het měněbas (neêrslaan van het onkruid en gras) tot en met den oogst aan een stok of een struik op de ladang (oema) bevestigd wordt en waarin zich gekookte rijst bevindt als offer voor de vogels en kwade geesten, welke schadelijk zijn voor het rijstgewas.

Sasak = een X-vormig symbool, van bamboe — vervaardigd door mannen, en boven de deur van de lawang (kamer) bevestigd, om aan te duiden dat het měnoegal [het maken der plantkuilen en het daarin storten van zaadpadi (běběnih)] heeft plaats gehad. — De toegal's (gepunte stokken om plantkuiltjes in den grond te stooten) worden na het měnoegal met de punten naar boven gekeerd op de ladangs (oema) in de aarde gestoken en blijven aldaar zoo staan tot de padi bijna in 't zaad schiet. Tegen dien tijd wordt het rijstgewas besprenkeld met „arei oelak" [water van de draai-

kolken (oelak) bij een driesprong — voor de Kajan-streek: het water bij Nanga Tĕbidah]. Eerst als die besprenkeling is geschied, kunnen de toegal's omgekeerd (maliek toegal) en meê naar huis genomen worden. Die besprenkeling is alweer eene bezwering door sympathie: zooals het water zich gewoonlijk bij een driesprong verdringt en kringen vormt, zoo hopen de ladangbewerkers dat de padiaren op hunne ladangs zich in wijde kringen zullen verdringen.

Dat besprenkelen heet: pépat daoen padi. Het water van de draaikolken vermengt men gewoonlijk met fijngesneden padihalmen,

Djoedjoong = welriekende takjes en bladeren, meestal "akar wangi", tot een kwastje gebonden door meisjes (anak dara), en door boedjang's (ongehuwde mannen) in het haar gedragen. Op de muts of den haarband bevestigd, heet de doedjoong = boenga sampoek manis — sampoek = geur.

Tangkoeng Tingang = bovendeel van den snavel van den neushoornvogel (tingang), meest gebezigd als knoop voor den gordelband van de parang.

Bovenbedoelde voorwerpen dragen bovenaangegeven namen bij alle dajaksche stammen langs de Mĕlawie- en Kajan-rivier, behalve bij de Ot-Danoms en de Kahajans (afkomstig van de Z. en O. afd. van Borneo).

II.

PĔSIHAN.

Wie niet sterk is moet slim wezen, denkt gewoonlijk een Dajak — ik zal hem Matak noemen — die een groote schuld innen moet van een hardvochtigen schuldenaar: Sabang, en steelt, als hij moe van manen is en de hoofden hem niet kunnen helpen, een voorwerp van waarde van een invloedrijken en rijken stamgenoot: Boeran. Natuurlijk maakt deze een beweging van belang, en is de dief onmiddellijk uitgevonden — wat ook zijn wensch was. Dan bekent hij alles, doch wil het gestolene niet teruggeven voor en aleer Sabang hem zijn schuld heeft afbetaald. Het gevolg hiervan is dat Boeran Sabang op de stang rijdt, en de dief daardoor zijn schuld geind krijgt, verminderd met de schadeloosstelling aan de scheidslieden en de boete op diefstal, welke aan Boeran wordt uitgekeerd.

Een andere manier van schuldinning is deze: Matak haalt een

acht à tiental vrienden over om met hem, tegen een overeengekomen schadeloosstelling, bij Sabang te gaan „měnoenggoe" d. i. zij begeven zich naar de groote woning, waarvan een kamer (lawang) door Sabang is betrokken, slachten koeien, varkens, kippen etc., in een woord: leven daar ten koste van hem en zijne woninggenooten, die, dat spreekt, ten langen leste Sabang dwingen zijn schuld af te doen.

Een variant op de eerste wijze is dat Matak een bloedverwant van Sabang of van den invloedrijken Boeran gevangen neemt en, onder bedreiging van hem den kop te zullen afslaan, zoolang gevangen houdt tot Sabang over de brug is gekomen.

Heeft Matak echter een vredelievenden inborst, dan tracht hij zich de vriendschap te verzekeren van een hem gunstig gezinden bosch- of aardgeest.

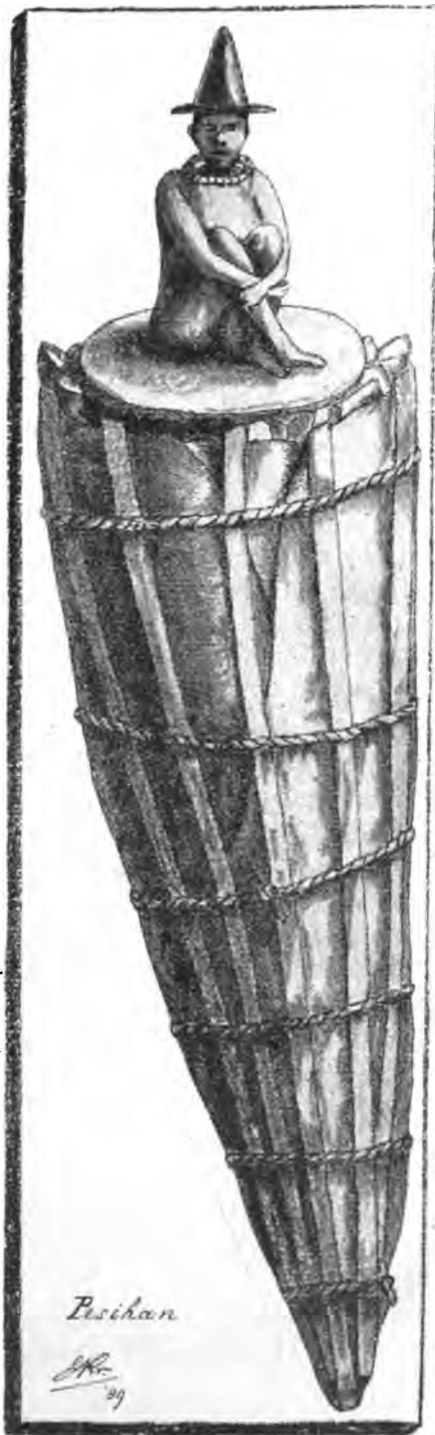
Daartoe koopt hij van een algemeen als gunstig bekendstaande bělian (vrouwelijk of mannelijk medium voor bovennatuurlijke wilsuitingen) een „ěmpatoong" d. i. een uit lompong- of pělei-hout gesneden beeldje, dat dan de schim moet voorstellen van een bovenbedoelden geest; òf, een vriend van Matak of hij zelf verneemt in een droom — natuurlijk verwekt door een goedgezinden geest of gestorven bloedverwant — dat hij zich naar een bepaalde plek in het bosch moet begeven en aldaar een stuk hout of steen moet oprapen bij een bepaalden stand van de zon.

Of door het bosch wandelend, valt zijn oog plotseling op een vergroeid takje, hetwelk de gedaante heeft van een mensch, en daar de Dajak zich alles als bezield voorstelt, zoo moet naar zijn idee dat takje ook de belichaming zijn van een boschgeest (otoendahai).

Als hij, in het bezit van zulk een ěmpatoong, van dergelijke stukken hout of steen of vergroeide takken thuis is gekomen, slacht hij, naargelang van zijn rijkdom, een kip of een varken, besmeert genoemde zaken met het bloed van die dieren (běrsengkělan) en zet haar eten voor, na aan de geesten, welke in die voorwerpen gevaren zijn, te hebben beloofd hen bij alle feesten goed te bedenken, indien zij van hun kant hem willen doen slagen in zijne ondernemingen.

Gaat Matak nu uit manen of op jacht, zoo zal hij niet nalaten bedoelde gewijde amuletten, zorgvuldig in lappen gewikkeld, in zijn běrioet (draagkorf) mee te dragen.

Zulk een fetisch wordt „pěsihan" genoemd en wordt in de Mělawiestreken alleen aangetroffen bij de Ot-Damons, de Pangins

(afkomstig van de Boven-Kapoeas) en de Ella-dajaks (ook die welke in de Pinohstreek wonen.)

Van de meest karakteristieke die mij getoond zijn, heb ik bijstaande teekening gemaakt. Die pĕsihan zag er zwart uit van bloed.

De bloedverwanten van het Ot-Danom-Dajaksch hoofd Raden Soera gebruiken zijn kop als pĕsihan, omdat hij gedurende zijn leven, zoowel door zijn praten als optreden, altijd al zijne schulden zonder veel moeite geind kreeg.

Ook die schedel wordt bij alle feestelijke gelegenheden met bloed besmeerd en tot eten uitgenoodigd.

Aanteekeningen.

Afleiding van plaatsnamen.

Mĕlawie = Mĕlah hoei, mĕlah van bĕlah = splijten en hoei = rotan. Ot-Danom — Ot = oeloe (Mal.) = bovenloop eener rivier, en Danom = water. Oeloe-Ot is dus een pléonasme. Kapoeas is een verbastering (door Chineezen?) van Kĕlĕpoewak, zoo althans is de naam dier rivier bij de Poenans van de Boven-Kapoeas. — Kĕlĕpoewak is de naam van den boom, welks bast de beste boom-

schors voor tjawat's (schaamgordel) etc. oplevert. Salimbauw is afgeleid van Sa Lĕmboe = één koe: toen de Maleiers van Sintang zich te Salimbauw wilden vestigen moesten zij een koe aan de daar wonende dajaks geven. De veranderde uitspraak is het gevolg van het schrijven van dien naam met arabische karakters.

Boenoet — waar de Boenoetrivier in de Kapoeas uitmondt groeien veel Boenoet-boomen. Toen de Maleiers van Salimbauw voor de eerste maal die rivier wilden opvaren, vonden zij haar door een omgehouwen Boenoet-stam versperd.

Djongkong — waar nu de kampoong van dien naam ligt, en aan de uitmonding der Embauw-rivier tegenover die kampoong, groeit de Djongkong-boom.

Pinoh = de verscherpte uitspraak door Bandjareezen van pĕnoeh = vol.

Radja Bira Pati van de Pinohstreek, die in het Bandjarsche Kĕsaktian (bovennatuurlijke macht) had opgedaan, bouwde eens op de Boekit Pĕloebang (de waterscheiding van den gelijknamigen zijtak der Mĕlawie en de Tahaloet (zijtak van de Pinoh) een rakit (vlot) van kajoe tĕbĕlian of kajoe boelin (ijzerhout). Een ieder die hem aan den arbeid zag, lachte hem uit en gaf zijn verwondering te kennen, want de rakit zou onmogelijk kunnen drijven, ijzerhout immers zinkt in 't water. En dan wat dwaasheid een vlot op een berg samen te stellen! Doch Radja Bira Pati werkte hard door en dacht: die 't laatst lacht, lacht 't best. En ziet, toen de rakit gereed en volgeladen was met boschproducten van de beste soort, rees de Pinoh-rivier zoo (bagitoe pĕnoeh) dat de boekit Pĕloebang onderliep. Natuurlijk dreef daarop het vlot statig stroomafwaarts tot aan de nanga (uitmonding) bij de kampoong Sĕtāna (sĕtånå Jav. = begraafplaats). Eerst toen alle boschproducten waren verruild, zonk de rakit.

Bĕrioet. — Een algemeene regel is 't dat bij de vervaardiging van manden, korven, zeven, wannen etc. het vlechtwerk gewoonlijk verricht wordt door vrouwen, doch het afranden van die voorwerpen bijna uitsluitend door mannen geschiedt.

Otoendahai (Ot-Danomsch dialekt). Otoe = geest, spook en dahai = bosch, woud. De *n* is de genitieve infix zooals in matanondo = zon, mata = oog en ondo = dag.

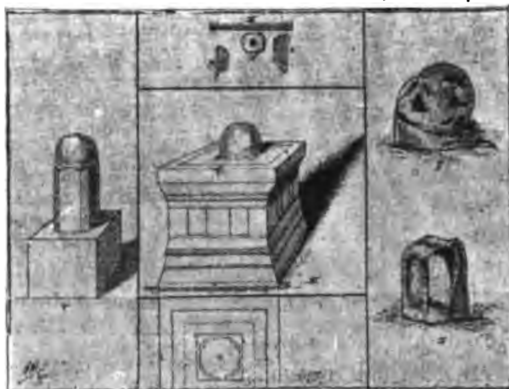
- - - - -

III.

EEN HINDOE-MONUMENT IN DE BOVEN-MELAWIE.

Een paar minuten varens boven Nanga Sĕrawei (uitmonding van de Serawei-rivier, een linkerzijtak van de Mĕlawie) op den rechteroever der Mĕlawie, bevindt zich op een dertigtal schreden afstands van den waterkant een Hindoe-monument.

Bijgevoegde teekening is er een afbeelding van op omstreeks $\frac{1}{100}$ der ware grootte (III).

Het is zeer regelmatig en zorgvuldig uit steen (trachiet) gebeiteld en bestaat uit twee stukken, waarvan het binnenste (V) een lingam is.

Het geheel zal wel een yoni met lingam wezen: het symbool van de vereeniging der beide geslachtsdeelen.

Aan de voorzijde — ik bedoel voor het vlak van het monument, dat naar den kant van zonsopgang gekeerd is, ziet men drie brokken steen, welke geplaatst zijn zooals 't aan den bovenkant der teekening is aangegeven.

De vraag is echter, of de opstelling zoowel van het hoofdmonument als van de drie steenblokken in den loop der jaren geen verandering heeft ondergaan, en of de tegenwoordige stand dier voorwerpen onderling niet het gevolg is van de fantasie der bevolking van die streek. Want een feit is 't, dat in 1878 de toenmalige contrôleur van de Melawie dat monument naar Nanga Pinoh heeft overgebracht zonder er van te voren de bevolking in te kennen; met dit gevolg dat, toen zulks bekend was geworden, vele dajaksche hoofden van de bovenstreken de rivier afzakten om het terug te eischen, en de niet lang daarna plaats hebbende hooge waterstand der Melawie, welke de bèntèng en de tijdelijke contrôleurswoning

ter laatstgenoemde plaats onbewoonbaar maakte, door de dajaks werd beschouwd als een rechtmatige straf voor het ongemotiveerd vervoeren van den Batoe Dara Moening.

Dat het monument zoowel bij de zoogenaamde Maleiers als de Dajaks in reuk van heiligheid staat, blijkt hieruit dat er altijd bij geofferd wordt, en ik in 1892 tot mijn spijt, het geheel afgeschrapt vond en wel zoó dat al de hoeken en kanten afgerond zijn: het afschrapsel namelijk moest dienen om, in den ladanggrond gestoken, den oogst te doen slagen; gedurende drie achtereenvolgende jaren waren de oogsten al zoo tegengevallen!

Volgens de mondelinge overlevering moeten de brokken I en II de overblijfselen zijn van twee in steen veranderde menschen, en stuk IV zou hun inktpot (tempat dawatnja) verbeelden.

De legende toch vertelt dat in vroegeren tijd op de plek waar nu het monument zich bevindt, gewoond moet hebben een schoone jonge vrouw, Dara Moening genaamd. Zooals 't nu nog de gewoonte is bij gegoede vrouwen, hield zij zich meestal bezig met weven. En eens toen de spoel haar uit de hand schoot, liet zij haar zoon, Boedjang Manang, dat gereedschap van den grond oprapen. Deze echter was dien dag erg ongehoorzaam en onwillig, wat de moeder zoo boos maakte dat ze hem met haar ijzerhouten riet op 't hoofd sloeg dat 't bloedde. Hierdoor werd Boedjang Manang, wat wel te begrijpen is, baloorig en liep weg naar vreemde landen. Maar toen hij tot man was gerijpt, verlangde hij toch zijn geboortestreek weêr te zien.

De reis duurde heel lang. Evenwel na de aankomst waren spoedig moeite en gevaren vergeten.

Doch overheerd door lust en onverstand,
Verwekte hijzelf zich zijn onheil:
Den zoon, ...
Die den heiligen akker
Bezaaide, waar hij zelf ontsproot,
. . . .[1]

Daar huwde hij ongelukkiglijk zijne hem onbekende moeder.

Eens dat zij hem het hoofd reinigde van ongedierte, bemerkte zij het lidteeken.

— Hoe kom je er aan? vroeg zij.

— Wel, mijne moeder verwondde mij als kind met haar ijzer-

[1] (Aeschylos: de zeven tegen Thebe. – Vertaling van Dr. L. A. J. Burgersdijk).

houten riet, toen ik haar spoel, welke op den grond onder het huis was gevallen, niet had willen oprapen. Die slag deed me zooveel pijn dat ik uit baloorigheid ben weggeloopen naar vreemde landen.

Dan hebben wij bloedschande gepleegd! was 't eenige dat de moeder zeggen kon.

Maar:

. . . . . verblindende waan
Vereende de echtgenooten. [1]

Voor hen bestond er dus een verontschuldiging. Tot zoen hunner misdaad en ter bezwering van het kwaad sneden toen moeder en zoon den lingam en yoni uit hout. Doch nauwelijks waren zij daarmeê gereed of een verschrikkelijk onweer, vergezeld van bliksem en donder, brak er boven hunne hoofden los. Gedurende langen tijd kronkelden vurige lijnen langs het donkere zwerk. En toen eindelijk de lucht weêr opklaarde waren Dara Moening en Boedjang Manang zoowel als het houten monument in steen veranderd.

Het is misschien overbodig hier op te merken dat deze overlevering veel overeenkomst heeft met het verhaal omtrent Dèwi Sientå in de Babad Tanah Djawi (uitgave Meinsma) en de overoude Oedipos-sage.

AANTEEKENINGEN.

Sĕrawei — van rawei = wespen met oranje-kleurige lange achterlijven.

Om van de Melawie-streek de Z. en O. afdeeling van Borneo te bereiken, vaart men gewoonlijk de Sĕrawei op en volgt daarna een voetpad gedurende eenige uren om een der zijtakken van de Kapoeas te kunnen afzakken. Zooals men weet, heeft na de Mĕlawie-onlusten de thans gepensionneerde generaal du Croo als luitenant dien weg afgelegd.

Tegenover Nanga Kajan, bij Nanga Tĕbidah en op de Boekit Raja (heuveltje) aan de Kajan-rivier voorbij Nanga Pajak moeten ook Hindoe-overblijfselen zijn. Ik heb ze gezocht maar niet gevonden.

---

[1] (Aeschylos: de zeven tegen Thebe. — Vertaling van Dr. L. A. J. Burgersdijk).

IV.

IETS OVER HYPNOSE, SUGGESTIE EN SPIRITISME.

Wanneer men bij maanlicht te Batavia door de kampongs flaneert, ontmoet men op breede wegen of open ruimten dikwijls troepjes inlandsche kinderen, die allerlei spelletjes als verstoppertje of krijgertje spelen.

O. a. ook het „permaïnan boeroong dan kĕra."

Hiervoor gaat een der bruine kleuters — veelal een meisje: „jang biasa djadi" — met gesloten oogen op een matje liggen, aan elke lengtezijde waarvan twee anderen plaats nemen, die door om beurten hare zijde van de mat op te lichten de liggende voorzichtig heen en weêr wentelen, terwijl de overigen,

. . . . . in verwachting
van 't geen er komen zal,

er omheen hurken, als muizen in poes' nabijheid zoo stil

Als dat gewiegel een paar minuten heeft geduurd, dan legt de leidster van het spel een harer handen zachtjes op de oogen van de slapende, en dreunt op een slepende wijs:

Mĕrak mĕrak sientil
Sientinja mengéjong-éjong
Ajam boenti mendjadi mĕrak
Mĕrak meninggal di goenoong Gĕdé;

of wel, naargelang van het voor te stellen dier:

Njat njèt
Si monjèt
Kamalolèk.
Ada pisang
Ada kladi,
Trada pisang
Bolih djadi.

Valt 't niet op dat de versmaten van die strofen het deftige van een pauwegang en het springerig-potsierlijke van een aap eenigszins weêrgeven?

Dat gezang wordt zoolang herhaald tot eindelijk de slaapster, na tot opstaan te zijn uitgenoodigd, de bewegingen van een dansenden pauw nadoet of in de boomen klautert als een aap. Wat een pret dan voor de kleine toeschouwers, die onderdrukt

giggelend en fluisterend sprekend, de gehypnotiseerde volgen. Wat een geschreeuw wanneer zij door stooten tegen een harer kameraden, zich bezeerende aan boomknoesten of door eenige andere oorzaak weer tot bewustzijn gekomen, in verbazing rondom zich heen staart als een drenkeling die met het hoofd boven water komt.

De geschiedenis van Scheik Shahabeddin uit Sheherazade's wonderverhalen zal een ieder nog wel duidelijk voor den geest staan. Hoewel zij een voor des opstellers doel geschikte, opgesmukte aaneenschakeling is van verschillende onvolledige verslagen van oorgetuigen, hebben wij dien Scheik m. i. toch te houden voor iemand, die toen reeds de kunst verstond den wil van anderen tijdelijk buiten werking te stellen. Trouwens afgescheiden nog van de vele aanwijzingen, welke in de boeken over hypnotisme en suggestie voorkomen, kan men uit het feit, dat bij een kinderspelletje het in dien bijzonderen toestand brengen van iemands hersenen te pas komt, reeds de gevolgtrekking maken dat de kennis daarvan in de oudheid zoo verbreid was als tegenwoordig de lucifers.

Ook de maleisch sprekende bevolking van de Wester-Afdeeling van Borneo kent het „permaïnan boeroong dan kĕra". Echter geschiedt daar het in slaap brengen van de sujetten anders dan bij het Bataviaasch meisje het geval was, ten minste wanneer het „soedah biasa djadi" niet het uitvloeisel is van eene vroegere op dezelfde wijze veroorzaakte hypnose, welke ik hieronder beschrijven zal.

Het was te Nanga Tĕbidah [nanga = uitmonding; Tebidah: een rechter zijtak van de Kajan-rivier, (Melawie-streek)] in 1891 dat ik voor het eerst die kunstbewerking zag toepassen op een paar Sintangsche jonge mannen: eene tijdkorting, mij aangeboden door den tegenwoordigen Panembahan van Sintang.

Een primitieve, tamelijk ruime ontvangst-gaanderij op palen. Vier passer-petroleumlampen stralen licht van zich, in wier uitersten schijnselkring op den vloer zittende Maleiers en Dajaks kijken naar het sujet, dat verlegen lachend, op verzoek van den Panembahan, door den déwa (medium voor bovennatuurlijke wilsuitingen) van Nanga Noa (linkerzijrivier van de Mĕlawie) wordt opgeleid tot een paar passen voor bedoelden radja en mij.

„Rechtopstaan met de hielen aaneengesloten", beveelt de déwa. „Kijk onophoudelijk naar den voor je voeten geplaatsten wierookpot met gloeiende kolen." „Voortdurend naar de dampende sĕtangi (wierook) zien, hè?" herhaalt de déwa; blaast daarna in de ooren

van zijn sujet; zegt: „stop je ooren goed toe met je wijsvingers”, en na diens ellebogen tegen 't lichaam aangedrukt en diens hoofd en bovenlijf met een saroong te hebben bedekt, gaat de déwa op den grond zitten en zich accompagneerend op den gĕndang, zingt hij op slependen toon:

Bermoela datoek toeroen sampei nènèk,
Nènèk toeroen sampei ajah,
Ajah toeroen sampei iboe,
Iboe bertĕlor toedjoeh bidjiek:
Satoe pĕtjah djadi kakak toewa,
Satoe pĕtjah djadi dèndang laoet,
Satoe pĕtjah djadi boeroong kĕdidi,
Satoe pĕtjah djadi mĕrak mas,
Satoe pĕtjah djadi tjindra watjih,
Satoe pĕtjah djadi boeroong garoeda,
Satoe pĕtjah djadi boeroong bangauw,
Soedah bolih (berolèh) garoeda dari laoet.
Soedah bolih bojan dari laoet,
Soedah bolih bĕdiman dari laoet,
Soedah bolih lang dari laoet.

Dit gedreun duurt zoolang tot het sujet begint te beven of te waggelen: een bewijs dat hij in hypnotischen toestand verkeert. Dan legt men hem languit verstijfd op den rug neêr; haalt zijne wijsvingers uit zijne oorgaten en strekt de armen langs zijn lichaam uit. Als de saroong van het hoofd wordt genomen, vertoont de gehypnotiseerde het gelaat van een doode: een bleeke huid, gesloten oogen, ontspannen en onbewegelijke spieren.

Om te zien of er bedriegerij in het spel is, houd ik hem een brandende sigaar bij den neus. Maar zijn aangezicht blijft onvertrokken. Zelfs knipt hij niet met de oogleden. Een speldeprik in zijn grooten teen, doet hem ook niet opspringen. Op eens dringt zich met schrik de vraag bij mij op: „is hij misschien dood, ik bespeur geen ademhaling?” Maar dit is te dwaas om te veronderstellen; de anderen kijken er zoo lachend onverschillig naar. Toch bevangt me zoo iets als afschuw als bij de aanraking van een lijk.

De déwa die gedurende mijne proefnemingen aldoor op de gĕndang geslagen heeft, gaat nu over in een sneller tempo, en beveelt al zingende: „Als je een vogel bent geworden, sta dan op en klepper met je vleugels!” En we krijgen het lang verwachte

schouwpel van den liggende gehypnotiseerde te genieten, die zich langzaam opricht en al gehurkt rondspringende met zijn armen als vleugels werkt.

Een dwaze vertooning, maar in 't geheel niet lachverwekkend; bedroevend als de fratsen van een waanzinnige.

Als hij in denzelfden toestand enkele andere verrichtingen van vogels heeft nagebootst, zooals het pikken naar denkbeeldige vruchten, het vechten van een haan etc., laat de déwa hem een aap imiteeren. En tot mijne verbazing zie ik hem, steeds met gesloten oogen en altijd op commando, langs een der bamboestijlen naar het dak klauteren, aan zijne handen hangende zich van het eene dwarsgebindte naar het andere slingeren, van een hoogte van ongeveer drie meter op den vloer neêrspringen enz.

Nog zelden zag ik te voren zoo iets merkwaardigs.

Wat duurde 't een heelen tijd voordat men den gehypnotiseerde tot bewustzijn had gebracht. Na lang wrijven langs zijn ruggegraat, herhaaldelijk roepen bij zijn naam en blazen tegen de oogballen, lichtte hij eindelijk zelf de oogleden op en keek rondom zich als een die uit een diepen slaap ontwaakt. Mij vertelde hij een groot aantal apen en vogels gezien te hebben, doch wist zich niet te herinneren gesprongen te hebben. Hij voelde zich echter zeer vermoeid.

Bij een tweede sujet duurde het in slaap brengen meer dan een half uur. Maar eenmaal in hypnose verrichtte hij precies hetzelfde als zijn voorganger.

Een geval van auto-suggestie woonde ik bij te Mĕntoemoi, een Ot-Danomsche kampoong gelegen aan de uitmonding van den gelijknamigen rechterzijtak der Ĕmbalauw-rivier (linker-zijrivier van de Mĕlawie).

Eenige dajaks voerden den zwaarddans uit, zooals gewoonlijk omringd door achter elkaar loopende, rhythmisch met de hand op kĕtoebongs (lange smalle houten trom) slaande vrouwen. Toen de vertooning afgeloopen was, bleef er echter een oud schrompelig vrouwtje, een bĕlian (medium voor bovennatuurlijke wilsuitingen) in de rondte springen, tegen een ieder aanbotsende, ook tegen mij en den Panembahan van Sintang, waardoor ik bemerkte dat zij hare oogen gesloten had en dus in hypnotischen toestand moest verkeeren. Met lang roepen bij haar naam en schudden bij den arm kwam zij eindelijk weer tot bezinning, diep zuchtende precies als een latah-vrouw op Java.

Daarover pratende, zeide mij toen een hoofd: „ik zal U in dat genre iets aardigs laten zien.”

Daarop wenkte hij een Sintangsch jongentje van een jaar of veertien, erg smalletjes met een gele gelaatskleur en groote mooie zwarte oogen, en riep hem iets toe. Na een oogenblik zich verwijderd te hebben, kwam deze terug met een brandend petroleumpitje, dat hij op den vloer plaatste; vervormde een groot sirihblad tot een trechtertje, legde zich voor het licht op zijn buik; zeide aan de omstanders: „straks zal ik een bĕroewang (beer) worden”, sloot zijn linkeroog met de hand en keek met het rechter door zijn groenen trechter naar de vlam.

Als hij een vijf à tien minuten aldus getuurd heeft, ziet men hem met het hoofd knikken als iemand die in slaap valt, om onmiddellijk daarop op te springen en met gesloten oogen, al brullende, bijtende en krabbende als een beer rond te loopen.

Zoo suggereerde hij zich zelven tot een hert, een hond etc., na telkens door wrijven op zijn ruggegraat en besprenkelen met water tot bewustzijn te zijn gebracht.

Den volgenden dag hoorde ik van mijne bidar-roeiers dat het jongentje zich door suggestie tot een sterken man had gemaakt en met ijzer- en tĕkamhouten balken speelde als waren zij riethalmen. Voor de waarheid durf ik niet in staan, want zelf heb ik 't hem niet zien doen.

In de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo loopen volgens mijn schrijver, een Bandjarees, gewoonlijk om den in de vlam turenden, zich zelven suggereerenden, eenige personen, die in de maat al zingend het woord „tjapgang” herhalen tot de hypnose is begonnen.

Wat tjapgang beteekent, wist men mij niet te zeggen. Het lijkt wel Chineesch. —

Is men als Westerling een weinig verwonderd de volken in den Indischen Archipel vertrouwd te zien met hypnose en suggestie, bij de aanschouwing van spiritistische spelletjes wordt slechts onze nieuwsgierigheid gaande gemaakt, om te weten te komen hoe de inlander daar de zoogenaamde spiritistische verschijnselen te weeg brengt. Want zonder nog een studie van de volksbegrippen te hebben gemaakt, moet een ieder, die een tijdje met de bewoners van Insulinde heeft verkeerd, bemerken dat zij alles als bezield voorstellen; dat er geesten huizen in boomen, steenen enz.; dat

duivels ziekten veroorzaken, dat schimmen van afgestorvenen rondwaren des nachts.

Evenals het "permaïnan boeroong dan kĕra" is het volgend spiritistisch spelletje: permaïnan boeboe (spelletje met de fuik) genaamd, bijna overal bekend bij de Maleisch sprekende bevolking der Wester-Afdeeling van Borneo.

Een fuik, niet van de grootste soort, wordt een tapih aangetrokken. Aan dat voorwerp als lijf, bevestigt men in de topopening als kop een gedroogde laboe (kalebas), waarop met sirihkalk een paar oogen, neus, mond en ooren zijn geteekend. Als het geheel ongeveer het uiterlijk heeft van een menschelijk wezen, plaatst men het na zonsondergang op den grond over een brandenden wierookpot aan den voet der trap van de woning, en noodigt van tijd tot tijd de boschgeesten (hantoe riembak dan hantoe pajak) uit om in dien opgetuigden vischvanger te varen.

Moet het spelletje vertoond worden, dan draagt men de pop voorzichtig naar boven in huis. Vervolgens houden vier hurkende of zittende personen haar, met de handen aan den benedenopeningsrand, overeind en geven daaraan door rukken en duwen een schommelende beweging; terwijl een déwa (medium voor bovennatuurlijke wilsuitingen), zich begeleidend op de gĕndang (trom), de volgende "pantoon hantoe" opdreunt:

Sila² basi
Seroewei kajoe tani
Nja bandan nja loekar
Bergoontjang dalem boeboe
Bergojang dalem laboe
Nang soepan nang maloe
Di lihat orang banjak
Hantoe riembak hantoe pajak
Bĕlinggang dalem boeboe
Nja bandan nja loekar
Tĕtak bĕmban di koewala.

En de aardigheid van het spel is dat de in die pop gevaren boschgeest zoo duizelig wordt, dat hij als een beschonkene draait en tolt en zijne vier ophouders overal meesleurt.

Hetzelfde amusement heb ik vroeger te Tĕmenggoeng (Kadoe) gezien. Dáar heet 't Nji Ṭowong, Ni Ṭowok of Tjowong, ook wel Nèk Tjiong.

Van een gajoong (gesteelde waterschepper, van een klappernoot vervaardigd), waarop met bĕdak en borèh mond, neus, oogen en ooren zijn geteekend, en een koekoesan (kegelvormige mand van bamboe om er rijst in gaar te stoomen) of een itjir (fuik van bamboe), met witte lappen bekleed, maakt men een pop, die even na zonsondergang op een begraafplaats wordt neêrgezet op een matje naast sĕmbodja-bloemen, een nieuwen aarden pot gevuld met water en mĕnjan (wierook).

Die gajoong en die koekoesan of itjir moeten gestolen zijn van een weduwe op malĕm djoemahat lĕgi (den avond voor Vrijdag lĕgi).

Om die pop te bezielen roept de leider of leidster van het spel vier en veertig dannjangs (beschermheiligen) aan.

Dènkelijk als 't hem of haar verveelt langer op 't kerkhof te blijven, wordt Nji Towong (grootje zonder Neus) naar de plaats voor de vertooning overgebracht — gewoonlijk een open terrein bij maneschijn — en geschud en bewogen op dezelfde manier als hierboven voor de boeboe is aangegeven.

De woorden van het opgedreunde, gewoonlijk door slagen op een tong[1] (een geleding bamboe, waarvan een stuk in de lengte is weggesneden), zijn:

Ni Tjowong Ni Tjowong gajĕr[1] kinĕnṭong
Kinenṭongngé tĕloeng gandèk
Igĕlnå ing kĕntongan
Oendangnå botja dolan
Soerakå soerak ijo!

Men ziet, veel overeenkomst hebben deze spelen met den bij ons bekenden tafeldans. Maar de aardigheid dier spiritistische amusementen, nl. de bijna niet te remmen beweging der voorwerpen, heb ik nog niet zoo volkomen geslaagd gezien als bij den tafeldans, door de gebroeders Isola vertoond in hun théater op den Boulevard des Capucines te Parijs.

Tot slot van dit ietsje over hypnose, wil ik hier nog een zeer praktische, doch naar alle waarschijnlijkheid onbewuste toepassing daarvan aanhalen in de Wester-Afdeeling van Borneo.

De apen, die de ladangs (rijstvelden) plunderen, houden zich des avonds dikwijls op in de hoogopgesnoeide boomen, welke dienen tot grensteeken. Om nu die dieren onschadelijk te maken, legt men als 't donker is geworden, goed vlammende vuren aan, niet ver van den voet dier boomen.

Daar het vuur dan het eenige punt is, hetwelk de aandacht der apen trekt, staren zij er allen in, met het voor hen ongelukkige gevolg dat zij, de een na den ander, als steenen op den grond neerploffen. Natuurlijk worden dan die gehypnotiseerde apen achtereenvolgens door de zich verdekt opgesteld hebbende ladangbewerkers doodgeknuppeld.

AANTEEKENINGEN.

Van de Maleische en Javaansche gedichten komen de volgende woorden in de bestaande woordenboeken niet voor:

Kamalolèk = verliefd, wellustig, dartel, geil.

Bandan en loekar....?

Van Sila[2] basi, Seroewei kajoe tani, kan ik den zin niet weêrgeven.

Nang — Sintangsch dialekt = inang = djangan (Mal.).

Pajak = moerasgrond, ook Pajauw.

Bĕmban = een hoogopschietende plant, die aan en in 't water groeit.

Towong of Towok = Groewoeng, zonder neus.

Over het algemeen is het aantal aangelegde ladangs gelijk aan het aantal kookplaatsen in een dajaksche woning.

Laboe = een tot gendi geschikt gemaakte kalebas (Lagenaria idolatrica Sering,). Na in de halzen van de rijpe vruchten een paar gaten te hebben gesneden, legt men ze in het water opdat het vruchtenvleesch rotten zal. Is dit geschied dan worden de vruchten gedroogd en vervolgens van de binnenzijde schoongemaakt.

Laboe menjoeloeh = een lantaarn, gebezigd bij het vischsteken, bestaande uit een bij den hals haaks met een stuk hout of bamboe verbonden kalebas, waarvan de bodem is weggesneden en waarin men een blikken petroleumlampje hangt. Houdt een visscher dit licht uitwerpende instrument bij lagen waterstand in regenweer en bij donkere maan, even boven het water eener rivier, dan kan hij, zelf in het donker verkeerende, heel duidelijk de naar den lichtbundel toezwemmende visschen onderscheiden en harpoeneeren.

In het Sintangsch dialekt heet de saroong van een man: tadjoeng, en die van eene vrouw: tapih. —

BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN DEN KANGÉAN-ARCHIPEL.

MEDEGEDEELD DOOR

J. L. VAN GENNEP.

(Met een schetskaartje.)

Naar aanleiding van een mij door professor Niemann gedaan verzoek om meer licht te verspreiden betreffende den Kangéan-archipel, waarover nog niets afzonderlijk gepubliceerd is, [1] beloofde ik ZHGeleerde een mijner ambtgenooten, die door een ruim tweejarig verblijf te Kangéan, met land en volk goed bekend was geraakt, over te halen het een en ander omtrent die eilandengroep mede te deelen.

Aan deze uitnoodiging heeft de heer Th. A. Smulders, controleur der 1ste klasse bij het Binnenlandsch Bestuur op Java en Madoera, welwillend voldaan, en uit zijne herinneringen opgeteekend hetgeen hieronder een plaats zal vinden.

Hier en daar heb ik mij een kleine aanvulling veroorloofd, en aan het slot, over de twee op Kangéan voorkomende schoone druipsteengrotten enkele bijzonderheden medegedeeld, voor zoover mij die, na een tot tweemalen herhaald vluchtig bezoek, zijn bijgebleven.

Moge het onderstaande er eenigzins toe bijdragen de bestaande kennis te vermeerderen van de verst afgelegene der tot de afdeeling

---

[1] Eenige losse berichten omtrent Kangéan zijn opgenomen in het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap, tweede serie, deel II, afdeeling Verslagen en Aardrijkskundige Mededeelingen, bladz. 208 en 209; diezelfde mededeelingen komen ook voor in het Tijdschrift voor Ned. Indië, 1885, deel I, bladz. 317.

Verder heeft de Inspecteur van den burgerl. geneesk. dienst voor Java en Madoera, de heer A. G. Vorderman, omtrent de vogels van den Kangéan-archipel mededeelingen gedaan in het Natuurk. Tijdschrift voor Ned. Indië, deel XLIX, bladz. 71. en in deel LII, bladz. 181, v. v.

Soeměněp, residentie Madoera, behoorende twee eilanden-groepen, die sinds de inlijving van het regentschap Soeměněp op 1 November 1883, elk onder een controleur van het Binnenlandsch Bestuur geplaatst werden.

Ligging. De Kangéan-archipel is een groep van ± dertig eilanden, gelegen ten Oosten van Madoera, tusschen ongeveer 8°22′ en 9°8′ O. L., en 6°30′ en 7°18′ Z. Br. De voornaamste eilanden zijn: Kangéan, Saobi, Paliat, Saboenten, Sapěkěn, Saséël en Sěpandjang; de andere eilandjes zijn onbewoond en van minder belang.

Administratieve indeeling. De contrôle-afdeeling Kangéan, uitmakende één district, bestaat uit twee onderdistricten: Kangéan onder het rechtstreeksch bestuur van den wedono, met ongeveer 30 dessa's (waartoe behalve het hoofdeiland, nog behoort het eiland Saobi dat één dessa heeft), en Sapěkěn onder een assistent-wedono, waartoe de overige bewoonde eilanden ressorteeren, nl. Sapěkěn, Saboenten, Paliat, Saséël en Sěpandjang, elk uit één dessa bestaande.

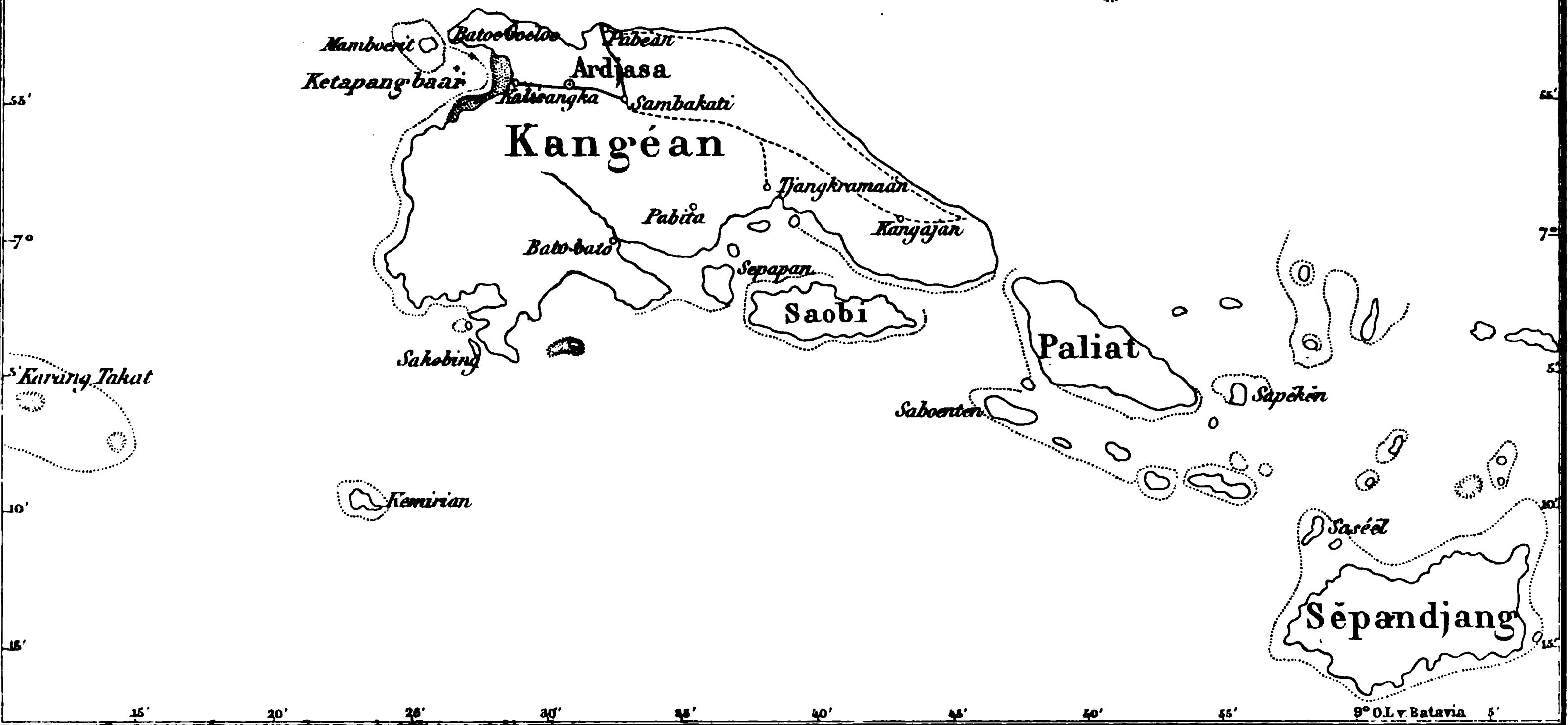
De dessahoofden van Kangéan heeten kliwon (kléboen) evenals die van Paliat en Sěpandjang; die van Saboenten en Saséël worden poenggawa, en het dessahoofd van Sapěkěn lolo genoemd.

Aan belastingen wordt iets meer opgebracht dan de bestuurskosten bedragen.

Bevolking. De bevolking op het hoofdeiland, ± 15000 zielen bedragende, is van Madoereesche afkomst, waarschijnlijk echter sterk vermengd met Makassaren, Boegineezen, en misschien ook met Balineezen, te oordeelen naar vele door hen gebruikte Balineesche woorden; verder wonen er nog eenige Kambangers.

Kampongs van Makassaren, Boegineezen en Kambangers vindt men in de dessa's Kalisangka, Pabéan, Tjangkramaän en Pabita; op de eilanden Saboentěn, Sapěkěn, Saséël, zijn uitsluitend Makassaren, Boegineezen en Kambangers; op de eilanden Saobi, Paliat en Sěpandjang, is weder de bevolking Madoereesch.

Het Madoereesch dat gesproken wordt is erg plat, met een eigenaardigen tongval; het verschilt veel van het Soeměněpsch dialect.

SCHETSKAART
van den
KANGÉAN-ARCHIPEL.
Schaal 1:500000.
Kangéan
Ardjasa
Mamboerit
Batoe Goeloe
Pabean
Ketapang baar
Kalisangka
Sambakati
Tjangkramaan
Pabita
Kangajan
Bato-bato
Sepapan
Saobi
Sakobing
Karang Takat
Kemirian
Paliat
Saboenten
Sapeken
Saséél
Sĕpandjang
9° O.L v. Batavia

De Madoereezen zijn meestal landbouwers, de Makassaren en Boegineezen leven van den handel en de vischvangst en de Kambangers bijna uitsluitend van de visch- en schildpaddenvangst. De landbouwende Kangéanner verlaat hoogst ongaarne zijn eiland, in tegenstelling met de bewoners van Sapoedi en Madoera [1]. Verder vindt men op het hoofdeiland eenige Chineezen en Arabieren. De Chineesche bevolking schijnt vroeger eenige honderde zielen sterk geweest te zijn, doch tijdens het vorstenbestuur zijn bijna allen tot den Islam overgegaan en hebben geheel de kleeding, taal, zeden en gebruiken der Kangéanners overgenomen; men noemt hunne mannelijke afstammelingen nog altijd b a b a h.

De Kangéanner volgt verscheidene van de Madoereezen afwijkende gewoonten en gebruiken; zoo bouwen zij hunne huizen altijd op palen, welke gewoonte zij waarschijnlijk van de Makassaren hebben overgenomen; de door hen gebouwde huizen zijn echter niet op zulke hooge palen als die der Makassaren. Ook bij het huwelijk zijn hunne gebruiken anders; terwijl op Java en Madoera de jonge meisjes reeds op zeer jeugdigen leeftijd door de ouders worden uitgehuwelijkt, waarbij de neigingen van het meisje in het geheel niet geraadpleegd worden, hebben zij hier veel meer vrijheid in de keuze van hun aanstaanden echtgenoot (bakalan).

Jaren lang houden zij deze bakalans aan 't lijntje, vergen in dien tijd allerlei geschenken en diensten van hen, en stemmen eerst in het huwelijk toe, als zij zekerheid hebben, dat hun aanstaande voldoende middelen heeft, om in 't onderhoud van een gezin te voorzien. Huwelijken van kinderen, zooals op Java en Madoera veel voorkomen, zijn hier eene uitzondering. Wanneer de ouders van een jong meisje haar tot een huwelijk met een man willen overhalen die haar niet aanstaat, dan neemt zij dikwijls haar toevlucht tot de vlucht met den man harer keuze; na eenige dagen keert zij met dezen terug en krijgt dan gewoonlijk toestemming om met hem in het huwelijk te treden. Overigens geschiedt het huwelijk evenals op Madoera, door koop (lamaran).

Deze vrije keuze van het meisje en de vele moeite die een jongman zich moet getroosten eer hij eene vrouw bezit, maken dat de huwelijksband niet zoo los is als op Java en Madoera, en echtscheidingen betrekkelijk zelden volgen.

---

[1] Wellicht omdat Kangéan zoo afgelegen ligt en zoo goed als geen communicatie heeft met Java of Madoera, terwijl de overvloed van bouwgrond den bewoner niet noodzaakt elders voedsel te zoeken. v. G.

Natuurlijke gesteldheid. Het eiland Kangéan is over het geheel heuvelachtig. De hoogste top, Goenoeng Batoepotih, ongeveer in 't midden gelegen, is ver uit zee reeds zichtbaar en naar gissing 250 à 300 M. hoog. De heuvels zijn van eene kalksteenformatie, waarin vele grotten voorkomen. Gowa Konèng en Gowa Pĕtĕng zijn zeer schoone druipsteengrotten [1]. Verder heeft men nog eenige grotten waarin eetbare vogelnestjes worden aangetroffen.

Rondom de eilanden zijn vele riffen en steenen, wier ligging nog zeer weinig bekend is en die de vaart voor groote schepen in die streek gevaarlijk maken.

Rivieren en meren zijn er niet. Zoet water wordt uit putten verkregen.

De eilanden zijn bijna allen omgeven door strandbosch (patèkang). De strandbosschen van Sĕpandjang leveren soga- en tingibasten op; in die om de andere eilanden, zijn deze verfhouten meest alle uitgeroeid.

Het klimaat is op het hoofdeiland zeer gunstig. Koortsen en cholera komen zeer weinig voor, daarentegen vrij veel beri-beri, door welke ziekte de van Madoera komende Inlandsche ambtenaren meestal worden aangetast. Op de kleinere eilanden komen koortsen en choleragevallen meer voor. Vroeger schijnt men veel van pokken te lijden gehad te hebben; de bevolking noemt die ziekte orèng agoeng (hooge lieden).

De beste haven op het hoofdeiland is de baai van Kĕtapang, die de Gouvernementsstoomer twee malen 's maands aandoet. De kusten der baai zijn echter zoodanig met riffen en klippen bezet, en het vaarwater is daardoor zóó nauw, dat men alleen door in ééne richting op een eigenaardig gevormden heuvel aan te sturen [2], een veilige ankerplaats kan vinden, die vrij dicht bij de kust is gelegen. Bij eenigzins sterken W. en N. W. wind staat voor den ingang der baai zulk een hevige branding, dat geen schip of prauw het waagt daar doorheen te varen; in de maanden Januari en Februari gebeurt het dan ook vaak dat de postgemeenschap met Kangéan verbroken is, wat voor den controleur van Kangéan alles behalve aangenaam is.

Van de ankerplaats gezien levert de baai een schoon gezicht op. In het N. wordt zij begrensd door het eiland Mamboerit, met

---

[1] Zie hierachter.

[2] Op de zeekaart is dit aangegeven.

helder wit strand; hier zijn eenige visschershuisgezinnen gevestigd. Dit eiland is door een vrij diepe straat (15 vadem) gescheiden van de tegenover liggende landtong van het hoofdeiland, bestaande uit eene heuvelreeks, wier uiteinde, Batoe Goeloe genaamd, bij de Kangéanners in groot aanzien staat [1].

Deze heuvelreeks buigt zich achter de aan de baai gelegen dessa Kalisangka naar het Z. om, en bevat den bovengenoemden eigenaardig gevormden heuvel, waarop men moet sturen om veilig in de baai te komen.

De dessa Kalisangka is een der schoonste en grootste van het eiland en eenige jaren geleden woonde de controleur nog in die dessa, dicht bij het binneneinde van de nauwer toeloopende baai, op welk punt zich vroeger een fort bevond, waarvan nu nog slechts enkele fundeeringen zichtbaar zijn.

Van Kalisangka loopt een breede zandweg Oostwaarts naar de 3 paal verder gelegen dessa Ardjasa, de hoofdplaats van het eiland.

Hier bevindt zich om de aloen-aloen de controleurswoning (in 1893 gebouwd), de kawedanan, de gevangenis en het zoutverkooppakhuis. Van Ardjasa loopt de weg Oostwaarts naar de 3 paal daar vandaan gelegen dessa Sambakati. Links en rechts van dezen 6 paal langen hoofdweg, bevindt zich het dichtstbewoonde gedeelte van het eiland en liggen de meeste bouwvelden. Bij Sambakati splitst zich de weg in tweeën; één tak volgt eene Oostelijke richting; hoe verder men komt, hoe slechter de weg onderhouden is, om ten slotte te ontaarden in een nauwlijks te vinden, en in den Westmoesson nagenoeg onbegaanbaar voetpad dat naar de dessa's aan de Zuidkust, in het Oostelijk gedeelte van Kangéan leidt. Een andere tak leidt van Sambakati naar de drukke handels- en visschersdessa Pabéan aan de Noordkust van het eiland gelegen.

Van Pabéan loopt een zeer goed voetpad langs de Noordkust tot aan de oostelijkste punt van het eiland. Andere eigenlijk gezegde wegen bestaan er op Kangéan niet.

De westelijke helft van het eiland bestaat voor het grootste gedeelte uit bouwvelden, afgewisseld door licht wildhoutbosch, zeer gedevasteerde djatibosschen, die nauwelijks op een goeden stam kunnen bogen, en alang-alangvelden; de oostelijke helft heeft minder bouwvelden maar bezit zwaar wildhoutbosch en meer aaneengesloten djatibosschen. Bij de dessa Kangajan is het djatibosch vrij goed.

---

[1] Zie hierachter bij het hoofdstuk „Eigenaardige gebruiken."

Een stuk van ongeveer 130 bouws werd indertijd uitbesteed doch door de weinige bekendheid van Kangéan, gevoegd bij de afgelegene ligging en den slechten naam die het Kangéansch djatihout op Madoera heeft, is er geen bod op gedaan, hoewel volgens den houtvester die het bosch heeft onderzocht, het hout van goede kwaliteit is. Ook op Paliat en Sĕpandjang komen uitgestrekte djatibosschen voor, doch het hout er van is „djati kapoer" en van slechte kwaliteit.

Voortbrengselen, uitvoer, handel. De hoofdvoortbrengselen van Kangéan zijn klappers, padi, djagoeng en andere veldgewassen die, als de oogst goed is uitgevallen, in vrij groote hoeveelheden worden uitgevoerd.

Bij den Kangéanner zit weinig handelsgeest, zoodat hij voor den afzet van deze artikelen grootendeels afhankelijk is van de handelaren die van Madoera, Bali of Sapĕkĕn, het eiland aandoen. Van hen ruilt hij lijnwaden, kains, gedroogde visch, aardewerk, petroleum, enz. tegen rijst, padi of klappers in, want het geld is op Kangéan schaarsch.[1]

Van het dierenrijk verdienen als uitvoerartikelen vermelding kippen, boschhanen en bĕkisars. Runderen en buffels, hoewel in grooten getale voorhanden en zeer goedkoop te bekomen (men betaalt voor een span volwassen runderen slechts f 20), worden weinig uitgevoerd daar de transportkosten te hoog zijn.

Van de kleinere eilandjes worden uitgevoerd schelpen (kolai), schildpad, visch, tripang, verfbasten, akar bahar, gedroogd hertenvleesch (dendeng), enz.

De handel van Kangéan is zeer onbeduidend. Op het eiland Sapĕkĕn, waar een hoofdopziener der recherche geplaatst is, wordt echter een zeer levendige handel gedreven. Jaarlijks gaan van daar 5 of 6 groote prauwen naar Singapore, geladen met rijst, schelpen, tripang, schildpad (karet), akar bahar, enz.; van daar brengen zij lijnwaden en snuisterijen mede, die zij weder op de kleine Soenda-eilanden en in de Molukken verhandelen.

De in de zeeën rondom de eilandjes gevangen visch wordt grootendeels in gedroogden toestand naar Bali uitgevoerd, van waar rijst wordt medegebracht.

Bijzonder merkwaardig op de Kangéan-eilanden is het gemis aan

[1] Wegens de schaarschte van het geld, dat hoofdzakelijk uit duiten bestaat, worden de belastingen in deze muntsoort afgedragen. v. G.

wilde varkens en eekhorens (badjing), hetgeen den landbouw en de teelt van klappers zeer ten goede komt.

De bosschen bevatten verscheidene goede houtsoorten, verder bamboe en kenariboomen; het inzamelen der kenaripitten is zeer loonend.

Talrijke soorten van schoon gevederde duiven en andere vogels houden zich in die bosschen op, waaronder de boeroeng kosong of het Kangéansche loophoen. De geneesheer A. G. Vorderman geeft in de deelen 49 en 52 van het Natuurkundig Tijdschrift voor N. I. van deze vogels eene nauwkeurige beschrijving.

Het voornaamste der kleinere eilanden, tot den Kangéan-archipel behoorende, is Sapĕkĕn, niet door zijne grootte, maar door zijne dichte bevolking (± 6000 zielen) en grooten handel en vischvangst.

Het is niets anders dan een onvruchtbare zandhoop waarvan de ondergrond vermoedelijk uit koraal bestaat; als echte zeerotten huist de bevolking liefst zoo dicht mogelijk aan het strand, zoodat langs den kant een dicht met huizen bezette kampong is ontstaan, terwijl het midden van het eiland is ingenomen door eene wildernis, waarin hier en daar eenige klappertuinen zijn aangelegd.

Een onaangename lucht van half gedroogde en gedeeltelijk bedorven visch heerscht door de geheele kampong, die voor een deel uit goede woningen, voor het andere deel uit zeer armoedige krotten bestaat.

Eene eigenaardige sociale verhouding heerscht onder de bewoners van dit eiland. Terwijl de groothandelaars er dikwijls in slagen vrij groote fortuinen — d. w. z. in 't oog van den inlander — te vergaderen, blijft de gewone visscher en kleinhandelaar arm, daar hij doorgaans geheel in de macht van een der groothandelaars is. Deze schiet den visscher kapitaal voor, meestal in den vorm van rijst, welke hij hem per pikol eenige guldens duurder in rekening brengt dan de marktwaarde bedraagt; daarvoor moet de visscher hem in afbetaling der schuld al de door hem gevangen en gedroogde visch afstaan tegen eene prijs die veel lager dan de marktwaarde in rekening wordt gebracht. Voordat zijn oude schuld is aangezuiverd, is de visscher gewoonlijk genoodzaakt wêer in een nieuwe te vervallen. Zoolang hij in schuld is, beschouwt de geldschieter zijn schuldenaar als zijn ondergeschikte, waarin door dezen berust wordt, zoodat als het ware een soort pandelingschap bestaat. Nooit wordt door de bewoners geld aangenomen voor een verrichten dienst; de matrozen (pandéga) der handelsvaartuigen

ontvangen bij aankomst in een haven van den schipper (djoeragan) een zeker kapitaal aan koopgoederen, welke goederen zij tegen een bepaalde som moeten verantwoorden; hetgeen zij bij verkoop meer ontvangen is hun loon.

Te Sapĕkĕn woont behalve de assistent-wedono nog de bovenvermelde hoofdopziener der in- en uitvoerrechten.

Ten westen van Sapĕkĕn ligt het eiland Paliat, in zekeren zin de voorraadschuur van Sapĕkĕn. Hier liggen nl. uitgestrekte pisangtuinen die een hoofdvoedsel voor de bevolking van Sapĕkĕn opleveren. Verder vindt men er djatibosschen die het materiaal leveren voor de vervaardiging en het onderhoud hunner prauwen.

Saséël, bezuiden Sapĕkĕn gelegen, bevat een visscherskampong. Merkwaardig is op dit eiland eene kudde verwilderde paarden, ontstaan uit eenige door een inwoner van Sapĕkĕn aldaar losgelaten Soembawapaarden die zich sterk vermenigvuldigd hebben.

Slechts als het diep in den Oostmoesson is en de dieren genoodzaakt zijn aan de eenige dan overgebleven bron bij de dessa te komen drinken kunnen zij gevangen worden. Zij zijn echter leelijk van bouw en bijzonder koppig.

Sĕpandjang, na Kangéan het grootste eiland, is geheel met dicht bosch begroeid; de bewoners voorzien in hun levensonderhoud door het inzamelen van tingi- en sogabasten, die in de strandbosschen van hun eiland voorkomen; verder levert de jacht op herten hun een middel van bestaan op.

De overgroote menigte apen op het eiland, die volgens het daar heerschend bijgeloof niet gedood mogen worden, maken den landbouw onmogelijk; de bewoners — echte boschmenschen — zijn er dan ook niet toe te bewegen dien te beoefenen. Op het eiland zwerft een groote kudde verwilderde runderen rond.

Saboenten, ten zuid-westen van Paliat gelegen, heeft nog eenige sawah's, doch levert weinig belangrijks op.

Saobi heeft eenige tegals en tuinen doch is overigens weinig belangrijk. Op het nabijgelegen eilandje Sĕpapan, dat met Saobi één gemeente uitmaakt, zijn eenige huisgezinnen gevestigd.

Eigenaardige gebruiken der Kangéanners met betrekking tot den landbouw. Het hoofdbedrijf dezer lieden is de landbouw, en wel voornamelijk de teelt van padi op sawah's. Daar op eenige weinige bouws na de sawah's geheel van regen afhankelijk zijn is het goed doorkomen der regens in den Westmousson natuurlijk van veel belang, zoodat het niet te verwonderen is dat zij verscheidene uit het bijgeloof voortspruitende middelen aanwenden om den regenval te bevorderen.

De noordelijke grens der Ketapang-baai wordt gevormd door een landtong. Het westelijk uiteinde van die landtong bestaat uit een rotsachtigen heuvel die steil uit zee oprijst, dicht met kreupelhout en dorens is begroeid, en den naam draagt van Batoe Goeloe. De godheid van die plaats, Datoe Batoe Goeloe, wordt geacht de regenbezorger bij uitnemendheid te zijn, vermoedelijk omdat de winden die over Batoe Goeloe het eiland bereiken, dus de westelijke en noordwestelijke, gewoonlijk veel regen aanbrengen.

Tegen het begin van den regentijd, nadat de priesters en schriftgeleerden een gunstigen dag aangewezen hebben, begeven de dessahoofden en verscheidene landbouwers zich naar Batoe Goeloe. Aan den voet van den heuvel bevindt zich aan het zeestrand eene kleine zandvlakte beschaduwd door een grooten waringinboom; hier wordt een zwart schaap geslacht, waarvan de kop onder den boom wordt begraven en het vleesch op verschillende wijzen toebereid, om bij de spoedig volgende sĕdĕkah genuttigd te worden. Nadat de rijst gekookt en het vleesch bereid is, wordt van alle spijzen een gedeelte afgezonderd om aan de godheid te worden geofferd. Met den djoeroekoentji van Batoe Goeloe voorop, beklimmen nu de aanwezigen langs een steil kronkelend voetpad den heuvel, waarbij men zich aan de struiken moet vasthouden. Op twee verschillende plaatsen, waar zich eene holte in den rots bevindt, wordt halt gehouden, en een gedeelte der medegebrachte spijzen en jonge klappers geofferd, wierook gebrand en door den djoeroekoentji een gebed uitgesproken, waarin hij den zegen van Datoe Batoe Goeloe afsmeekt voor den padi-aanplant in den a. s. westmousson. Op den top van den heuvel, waar zich eveneens een kleine holte in den rots bevindt, worden de offeranden en het gebed opnieuw herhaald. Daarop ziet iedereen met angstige spanning, zich aan de struiken vasthoudend vooroverbuigend, in het kristalheldere water der zee, die hier loodrecht onder den top van den heuvel waarneembaar is.

Volgens de overlevering toch vertoonen zich in het water onder de rots visschen zoo Datoe Batoe Goeloe van plan is het gebed te verhooren. Hoe meer visschen zich vertoonen en hoe grooter deze zijn, des te grooter de zegen en des te voordeeliger de oogst die men verkrijgen zal.

In 1886, toen ik [1] de bedevaart naar Batoe Goeloe medemaakte, wilde zich geen enkel vischje, hoe klein ook, vertoonen, waardoor de aanwezigen zich in de grootste verlegenheid bevonden. Na eenige beraadslaging werd een afgezant naar beneden gezonden om een nieuwe voorraad spijzen, klappers en wierook te halen, en toen deze hiermede terug kwam, werden offerande en gebed herhaald. Datoe Batoe Goeloe liet zich blijkbaar hierdoor verteederen, want onmiddelijk daarop kwamen talrijke scholen vischjes te voorschijn, zeer tot voldoening der bedevaartgangers, die hierna weder nederdaalden en beneden onder den waringinboom deelnamen aan het feestmaal. Ieder groef nu uit het zand eenige ronde schelpjes, om die op zijn sawah te begraven. Men is verplicht die schelpjes later weder op de plaats terug te brengen, vanwaar ze opgegraven zijn; houdt de westmousson te lang aan, hetgeen zeer ten nadeele is van het rijpe gewas, dan schrijft men dit daaraan toe, dat er personen zijn die de schelpjes niet terug brachten, waardoor Datoe Batoe Goeloe vertoornd, den regen niet wil doen ophouden.

Helpt de bedevaart naar Batoe Goeloe niet of niet voldoende, dan gaat men ter bedevaart naar Ajer Kokap, een beekje dat aan de noordkust uitmondt. Na het beekje opgedamd te hebben, waardoor een vrij diepe kom ontstaat, wordt daarin door de gezamenlijke bedevaartgangers een bad genomen, nadat eerst de onvermijdelijke sĕdĕkah is gehouden.

Gedurende den westmousson, als de sawahbewerking is afgeloopen, vinden eigenaardige volksvermakelijkheden plaats, nl. het zoogenaamde madjir of alomba karboei, d. i. karbouwenwedrennen.

Op bepaalde dagen der week vinden die wedrennen plaats op den grooten weg, die van Kalisangka over Ardjasa naar de dessa Sambakati voert. Den eenen dag worden de wedrennen dicht bij de dessa Kalisangka, den anderen dag bij de dessa Ardjasa en een derden dag bij de dessa Sambakati gehouden, zoodat zij drie maal per week plaats hebben.

---

[1] De heer Smulders.

De wedrennen worden gehouden tusschen spannen wijfjesbuffels, die fraai versierd en met bellen behangen zijn. Op een gegeven teeken worden de spannen losgelaten en door mannen te paard, die onbarmhartig met lange rottans de karbouwen slaan, langs den grooten weg voortgedreven. Degene wiens span het eerst den eindpaal bereikt, wint; dikwijls neemt men alleen met de eer genoegen, doch vaak ook worden door de deelnemende partijen prijzen ingezet, bestaande uit kippen, klappers of geld.

De bevolking is zeer aan dit gebruik gehecht en beweert dat het geregeld houden van deze wedrennen gunstig op den regenval werkt, terwijl de buffels die er aan deelnemen, dik en vet worden. Dit laatste zou men nauwlijks gelooven als men de dikke striemen van de rottan ziet waarmede zij overdekt zijn indien zij aan den wedstrijd hebben deelgenomen, en bevat toch een schijn van waarheid. De Kangéanner toch is zeer gehecht aan zijn buffels, zoodat hij medelijden krijgt en zijn toegetakelde beesten buitengewoon goed verzorgt, totdat de striemen weder verdwenen zijn.

De eenige jaren geleden overleden wedono van Kangéan, Mas Modjosoeno, ondervond hoe gehecht de Kangéanners aan hun madjir waren. Hij verbood dit eens omdat zij met de bewerking der bouwgronden achterlijk waren. Zijn huis werd toen op zekeren nacht met steenen gebombardeerd en een bende kwaadwilligen slingerde hem allerlei scheldwoorden en bedreigingen naar 't hoofd, zoodat hij, bevreesd voor het ongenoegen der bevolking, het verbod weder introk.

De landbouwer te Kangéan heeft gewoonlijk veel meer sawah's dan hij behoorlijk bewerken kan; bovendien woont hij doorgaans verscheidene palen van zijn sawah af; de reden hiervan is, dat het eiland vroeger veel van zeeroovers te lijden had, en de landbouwers, die verspreid, dicht bij hunne bouwgronden woonden, zich meer in de dessa's verzameld hebben.

Een en ander heeft ten gevolge, dat de velden slecht bewerkt en onderhouden worden. Het eerste geschiedt door de mannen; als hunne velden veraf gelegen zijn gaan zij tegen het aanbreken van den dag gewoonlijk te paard met een voorraad rijst en een priok (aarden potje) om die te kooken bij zich naar het veld, en keeren eerst tegen den avond terug. Gewoonte is het om de buffels bij het bewerken der velden den geheelen dag door te bezigen, terwijl de Javaan zijne buffels alleen in de morgenuren

en ook soms in de namiddaguren laat werken. De Kangéansche buffel schijnt deswege taaier en volhardender, en beter tegen de warmte bestand te zijn; bovendien wordt hij wellicht beter gevoed.

Het uitplanten der padi geschiedt door de vrouwen. Als de velden beplant zijn, ziet men er niet meer naar om, en de landbouwer dien gij eene maand na het uitplanten naar den stand van zijn te veld staand gewas vraagt zal hierop geen bepaald antwoord geven, maar bijv. zeggen dat hij op uw zegen hoopt (berkah goesti) dat het gewas niet door apen of muizen verwoest wordt.

Tegen den tijd dat het gewas begint te rijpen verhuist het geheele huisgezin naar de sawah, hun geheele have, kinderen en huisdieren medenemende, en betrekken daar een pondok; enkele oude lieden worden achtergelaten om op het huis te passen. Bij die pondok worden blandhar's opgericht, d. z. stellaadjes bestaande uit 6 voet hooge stijlen, gedekt met bamboe-vlechtwerk (saksak). Hierop wordt alle gesneden padi ter droging opgestapeld. Men beweert dat die anders door witte mieren zou worden opgegeten; werkelijk is er ook wellicht geen land waar overal zooveel witte mieren voorkomen als op Kangéan. Dagelijks is nu de geheele familie bezig met het snijden der rijpe padi; gewoonlijk is men slechts éénmaal in den snijtijd in staat hulp in te roepen om padi te snijden. Men noodigt dan familieleden en kennissen uit om dien dag te komen snijden, en die worden dan onthaald op rijst, visch, sirih, enz., meestal onder de tonen van de sroenèn. Even zoovele gasten als er komen, even zoovele volgende dagen mag men volgens het gebruik, geen tweede uitnoodiging tot padisnijden doen, terwijl men verplicht is bij ieder dien men genoodigd heeft, zijn dag arbeid, hetzij in persoon, hetzij door het zenden van een familielid, te vergoeden, door bij hem padi te snijden.

Bij deze bijeenkomsten heerscht een groote vroolijkheid; zooveel mogelijk worden de te snijden velden versierd met vlaggen, slendangs en fraaie sarongs, aan bamboestaken opgehangen. De jonge meisjes en ongehuwde jongelieden (lantjing) trekken hunne beste kleederen aan, en menige verloving komt bij die gelegenheid tot stand.

Een eigenaardig gebruik daarbij is het houden van wedstrijden in het vlugge loopen door het veld. Door de te snijden padi worden evenwijdige paden aangelegd door het gewas rechts en links om te buigen; deze paden komen uit op lange versierde bamboe-

stengels die tot eindpaal dienen. De aanwezige lantjings toonen nu hunne vlugheid, door langs die paden om het hardst te loopen en groote vroolijkheid verwekt het, wanneer een der deelnemers, in de padistengels zich verwarrende of over een galengan (dijkje) struikelend, languit op den grond rolt.

Is alle padi tot bossen gebonden, dan geschiedt het naar huis brengen der padi met groote feestelijkheid; vrienden en kennissen worden daarbij uitgenoodigd, en begeleiden te paard gezeten de door buffels getrokken karren met schijfwielen (gladak) vol padi; de horens der buffels zijn met boréh geel gemaakt, en worden behangen met lontong en ketoepat, die de kinderen der buren bij de thuiskomst zich beijveren er af te trekken.

Bij eenigszins gunstige weêrsgesteldheid is de opbrengst van padi, niettegenstaande de weinige zorg, zeer gunstig. De eenige tijd van het jaar dat er eenige handel in lijnwaden en kleedjes is, is die van den oogst; overal loopen dan kooplieden de verschillende pondoks af om hunne koopwaren tegen padi in te ruilen, want het geld is schaars en de handel bestaat meestal uit ruilhandel.

Ingeval ziekten of plagen het padigewas teisteren worden de meest vreemdsoortige middelen aangewend om het onheil te keeren. Eigenaardig is o. a. de bestrijding der muizenplaag. Komt deze voor, dan worden op een Vrijdag, nadat de gewone godsdienstoefening in de moskee is afgeloopen, vier paren muizen (4 mannetjes en 4 wijfjes) plechtig door den priester in het huwelijk vereenigd. Elk paar wordt nu opgesloten in een prauwtje (soppet of sampang) van ongeveer een voet lengte. Deze prauwtjes worden daarop gevuld met padi, djagoeng en andere veldgewassen, en de vier paren begeleid alsof het een werkelijke bruiloftstoet gold, en gebracht naar de westelijkste, noordelijkste, oostelijkste en zuidelijkste havenplaatsen van het eiland, nl. één paar naar Kalisangka, één naar Pabéan, één naar Kangajan en één naar Bato-bato. Overal waar de bruiloftstoet langs trekt, slaat de bevolking uit alle macht op het rijstblok, en aan de havenplaats aangekomen wordt het prauwtje in zee gebracht en aan het spel van wind en golven prijsgegeven.

In den oostmoesson, als de padi-oogst geheel is afgeloopen, begint een vroolijke tijd. Dagelijks ziet men groepen Kangéanners, mannen en vrouwen te paard, „èntar ngakan-ngakan" d. w. z. picnic houden. Men begeeft zich dan naar één van de

grotten Gowa Konèng, Gowa Pĕtĕng of Gowa Klènang, of naar een of ander graf. Voor degenen die de aanleggers zijn van zulk een feest gaat dit altijd gepaard met een of ander godsdienstig doel, bijv. de vervulling van eene gelofte of het afsmeeken van een of anderen wensch aan de godheid die op die plaats gevestigd heet te zijn, doch voor de andere deelnemers is dit een pretje dat het best met onzen pic-nic te vergelijken is.

De medegebrachte eetwaren worden ter bestemder plaatse genuttigd, de dag verder onder gezelligen kout en gelach doorgebracht, en in den namiddag de terugtocht weder te paard gemaakt.

Vooral voor de jonge meisjes is zulk een feest een groot genot, en de agitatie van haar, die op die wijze pic-nic zal gaan houden, is even groot, als van een Europeesch jong meisje dat op een bal genoodigd is. En geen wonder! Het meisje dat een verloofde (b a k a l a n) heeft, wordt den geheelen dag door hem bediend, alsof hij haar slaaf was. Hij moet beginnen met haar een paard en zadel voor dien dag te bezorgen, haar in en uit het zadel helpen, gedurende den geheelen rit achter het paard loopen om het over moeielijke passages heen te leiden, het paard in draf of galop brengen als zij zulks verkiest, enz. Wee hem, als hij in 't een of ander te kort schiet! Vaak geeft een meisje haren verloofde den bons omdat hij haar een paard of zadel heeft bezorgd dat niet naar haar zin was, of omdat hij niet heeft kunnen beletten dat het paard struikelde of viel, e. d.

Wordt aan een jong meisje dat nog niet verloofd is, voor zulk een dag een paard door een jong mensch te leen aangeboden, dan wordt dit als eene liefdesverklaring beschouwd; neemt zij het aan, dan beschouwt men hem in het vervolg als haar verloofde.

De te paard zittende vrouwen laten het haar loshangen en dragen over het hoofd een zijden slendang die onder de kin is vastgeknoopt, terwijl zij haar kleed zoodanig om de beenen slaan, dat het een soort broek vormt.

D e t e e l t v a n b ă k i s a r's. Bijzonder eigenaardig in Kangéan thuis behoorende, is de teelt van b ă k i s a r's, de zoogenaamde afstammelingen uit de paring van den boschhaan met de gewone of tamme hen. Nergens anders, zoowel op Java als Madoera wordt, zoover ik weet, deze teelt gedreven, en zeker nergens zoo algemeen. De boschhanen uit andere streken schijnen hiervoor minder geschikt; ook die van den Kangéan-archipel schijnen, naarmate van de streek,

waar zij gevangen worden, meer of minder bruikbaar te zijn [1].

Op het hoofdeiland worden de beste en schoonste verkregen in het oostelijk gedeelte van het eiland op het grondgebied der dessa Kangajan; bijzonder schoon van kam en houding zijn die van het eiland Paliat, terwijl die van het eiland Sĕpandjang, hoewel niet zoo schoon en iets kleiner, zeer gemakkelijk tam gemaakt kunnen worden en voor het verkrijgen van de gewenschte basterden uitermate geschikt zijn; die van het eiland Saboenten zijn onbruikbaar.

Bijna iedereen op Kangéan houdt er een of meer boschhanen op na, die hij met gewone kippen laat paren; de mannelijke bastaarden hiervan verkregen, worden bijzonder om hunne fraaie vederen en hunne stem (gekraai) gezocht. Terwijl de Madoereezen ze bijzonder naar hun meer of minder fraai gekraai op prijs stellen, worden ze op Java meer om hun bouw en fraaie vederen er op na gehouden. Hun gekraai is korter en forscher dan dat van een haan, en bestaat uit een tweeklank, waarvan de laatste toon bijzonder sterk wordt uitgestooten; hoe helderder en metaalachtiger deze klanken zijn, hoe meer waarde de bắkisar verkrijgt. Duizenden van die dieren worden jaarlijks naar Madoera en de kustplaatsen van Java uitgevoerd en grif verkocht voor f 5 tot f 30 en meer het stuk.

De geheel witte en de geheel zwarte bắkisars worden om hunne zeldzaamheid zeer duur (f 30 à f 60) betaald. Hoewel de eerste vrij veel uitgebroed worden (het zijn albino's), schijnen zij erg teer te zijn en sterven de meeste vóór zij volwassen zijn.

Het fokken van die basterds vereischt veel geduld. Men begint met den boschhaan, die, pas gevangen, bijzonder schuw is, te temmen en aan zijn eigenaar te gewennen. De gevangen vogel wordt in een kooi van gevlochten bamboe gezet, deze met een steen bezwaard opdat zij niet door den vogel, die wild tegen de kooi opvliegt, zou worden omgeworpen, en vervolgens met een doek bedekt, om haar donker te maken. Eenige dagen lang wordt de vogel in het donker zonder voedsel of drank gehouden; dan opent men voorzichtig den doek en geeft den boschhaan een djagoengkorrel in het etensbakje; de eigenaar blijft hierbij gehurkt, totdat

[1] In Bagelen moet ook eene soort bắkisar-teelt gedreven worden, echter niet zooals op Kangéan, door paring van een boschhaan met eene gewone legkip, maar met eene zoogenaamde „ajam katé", hetgeen gemakkelijker gaat, daar deze klein is en veel van eene boschkip weg heeft; de afstammelingen zijn dan ook niet zoo groot als de Kangéansche bắkisars. v. G.

de vogel door den honger gedreven den korrel oppikt. Urenlang kan hij hierbij soms de wacht zitten houden vóór de vogel hiertoe den moed heeft, en is hij dan nog te schuw, dan wordt de djagoengkorrel weder weggenomen en een volgenden dag opnieuw beproefd of de honger hem nog niet tammer gemaakt heeft.

Door hem zoo in het begin elken korrel voedsel en iedere droppel water in persoon toe te dienen, krijgt men den vogel ten laatste tam. Men moet hem echter altijd een wijfje (boschkip), in een afzonderlijk kooitje daarnaast, tot gezelschap geven, anders kwijnt hij en blijft schuw; aan zijn wijfje raakt hij bijzonder gehecht en wordt dít wegens sterfte of om andere redenen vervangen, dan duurt het een geruimen tijd vóór hij aan zijn nieuw wijfje gewend is.

De vogels worden gevoed met djagoeng, witte mieren, miereneieren, en met allerlei soorten sprinkhanen (walang). Elken morgen kan men op de aloen-aloen te Ardjasa en andere grasrijke plekken, Kangéanners zien met hunne boschhanen en hennen in hunne respectieve kooien aan een stok over den schouder gehangen, terwijl ze in de hand een kĕpak-kĕpak houden, d. i. een stok aan welks uiteinde een lapje leder bevestigd is. Hiermede slaan zij de sprinkhanen dood die zij op het gras zien zitten, en voeren daarmede hunne gevederde pleegkinderen.

Vermakelijk is de wijze waarop de băkisars verkregen worden. Daar de boschhaan namelijk niet uit eigen beweging met de gewone kip paart, moet men hierbij zijne toevlucht nemen tot list. Van de kip, die dienen moet tot moeder van de toekomstige băkisars, „pamadjĕg” genaamd, worden de pooten naar voren omgebogen gebonden, zoodat zij niet anders dan plat op den grond kan zitten; vervolgens worden door de gaten in de uiteinden van een lederen riempje van de vorm van een souspied twee houten pennen zoodanig tusschen de vleugels en het lijf van de kip in den grond gestoken, dat dit riempje op den rug van de kip drukt, en zij zich niet meer verroeren kan. Door de borst der kip in een in den grond gegraven kuiltje te doen rusten, komt het achterste gedeelte, de cloaca, iets hooger te liggen waarna de staartvederen uit elkaâr gedrukt worden om dit lichaamsdeel bloot te leggen.

Terwijl men nu het eigen wijfje van den boschhaan (de boschkip) bij de pooten in de hand houdt, licht men voorzichtig de kooi waarin de boschhaan is opgesloten op, na vooraf den bodem ervan losgemaakt te hebben, en laat den haan zijn wijfje bespringen —

waartoe hij, na zoolang opgesloten te zijn geweest, al zeer spoedig overgaat — doch trekt tevens de boschkip behendig over de gereed liggende kip, zoodat de haan, door blinde wellust gedreven, in plaats van zijn wijfje, de gewone kip bevrucht, in de veronderstelling dat hij de andere betreedt. De kip bindt men daarna een hoefijzervormig uitgesneden lapje leder of een stukje batok (klapperdop) onder den staart tegen het achterlijf aan, zóódanig dat de cloaca bedekt wordt en zij dus niet met andere hanen paren kan. [1]

Sommige personen kunnen aan den vorm van de daarna door haar gelegde eieren zien, of daaruit hennen dan wel hanen uitgebroed zullen worden. In dat geval worden alleen die ter uitbroeding gelaten, waaruit hanen (de băkisars) te voorschijn zullen komen. Wijfjes-băkisars zijn niet meer in tel dan gewone kippen; alleen bij het njapsap, d. i. om het verst laten vliegen, gebruikt men ze bij voorkeur, daar zij beter vliegen dan gewone kippen.

Een haan, geboren uit de paring van een băkisar met eene gewone hen, noemt men băkikoek. Deze paring gaat veel gemakkelijker, aangezien de băkisar niet zoo schuw als zijn vader is en spoedig op het erf losgelaten kan worden, waar hij zich dra onder de gewone kippen mengt.

Het gekraai van den băkikoek is gerekter dan dat van den băkisar en gaat ten slotte in een rollend geluid over. Hij is niet zoo gewild als de băkisar.

Het meest gewild zijn, behalve de witte en zwarte, de gekleurde băkisars met witte pooten en witten snavel (tenzij het een geheel zwarte is), en waarvan de kam naar rechts overhelt. Naar de kleur der vederen, de lichaamsgrootte, de stem vooral, de houding en vorm van den kam, en andere eigenschappen, worden zij verder op meerdere of minder waarde geschat, terwijl men bovendien nog verschillende kunstmiddelen toepast om dien kam naar de gewenschte zijde te doen overhellen, en de stem zoo sterk en helder mogelijk te doen zijn.

Zij worden afzonderlijk in groote, speciaal daarvoor vervaardigde kooien, hoog in de lucht aan lange bamboestaken opgeheschen, om ze dikwijls te doen kraaien en dit gekraai zoo ver mogelijk te doen hooren.

Een bijzondere zorg heeft de Madoerees voor zijne băkisars,

---

[1] Zie ook hierover de mededeelingen van Dr. A. G. Vorderman, Nat. Tijdschr. voor N. I., deel 52, bladz. 204—206.

welke een artikel van weelde uitmaken, weshalve zij het meest bij de hoofden worden aangetroffen. Ook rijke Chinezen geven veel geld voor een goed exemplaar uit. In den laatsten tijd worden zij echter in zulk een groot aantal uitgevoerd, dat de prijs er van allengs daalt.

De grotten Gowa Konèng en Gowa Pĕtĕng. In het begin is aangestipt dat zich op het eiland Kangéan twee schoone druipsteengrotten bevinden; hoewel er nog verscheidene grotten op het hoofdeiland en de omliggende eilanden voorkomen, zijn deze beiden het meest bekend en der bezichtiging overwaard.

De eene, Gowa Konèng (de gele grot) geheeten, ligt in het binnenland, drie paal noordwaarts van Ardjasa, en heeft haar naam te danken aan het lichteffect dat er in waargenomen wordt, waardoor de druipsteenen een geelachtigen tint verkrijgen. Zij is niet groot; doordat het licht er van verschillende zijden in doordringt, kan de formatie duidelijk opgenomen worden. De stalactiten en stalagmieten vormen er zeer schoone groepen en zuilen, die op den grond staande pilaren vormen, dan wel in eene uitholling in het hooger gedeelte van den wand, als in eene nis besloten zijn en een schilderachtigen aanblik opleveren.

In deze grot komt een zeer dikke druipsteen voor die veel van een versteende hoop padi weg heeft, en daarom de „loemboeng” genoemd wordt.

Volgens het te Kangéan heerschend bijgeloof zouden de Hollanders van deze grot afstammen. want indien zij te Kangéan komen, gaan zij steeds haar opzoeken.

De andere grot, Gowa Pĕtĕng of „de donkere grot” geheeten, ligt nabij het zeestrand, voorbij de hoek van Batoe Goeloe.

De afstand van Kalisangka is ongeveer vier paal. Men kan er zoowel overland als van de zeezijde komen. De opening van de grot ligt nabij den top van een heuvel die men vooraf besteigen moet en biedt een indrukwekkend gezicht aan. Zij is zeer groot; vóórin bevindt zich eene groote holte bij wijze van vestibule. Ter rechterzijde ziet men daarin een donker gat dat met eene helling benedenwaarts gaat, dit is het begin der grot. Terzijde er van bevindt zich een kleine druipsteen van bepaalden vorm, bij welken steen door de bewakers der grot (djoeroe koentji) vooraf wierook gebrand wordt om de geesten die de grot bewonen, gunstig voor de bezoekers te stemmen.

De grot moet volgens het beweren der inlanders vijf paal diep zijn en bij de Batoe Goeloe uitkomen. Bij het bezoeken er van, ontsteken de gidsen of bewakers kleine harstoortsen (tjolok) om haar te kunnen bezichtigen, daar zij zich geheel onder den grond bevindt en nergens door eenige opening licht doordringt. Na een eindje in de grot langs een glibberig, hellend pad te zijn afgedaald, komt men in een groote zaal, waar ter linkerzijde op een soort terras, een door de natuur gevormde waterbak staat „djĕding” geheeten. Het bijgeloof wil dat, indien de waterbak vol water is bij het bezoek dat men aan de grot brengt, dit een gelukkig teeken is. Het kristalheldere water dat van het gewelf afdruppelt, wordt door de bezoekers steeds gedronken.

Verder gaande, komt men door een nauwen gang, waarin zich terzijde een kleinere „djĕding” bevindt, en waar men telkens voor de stalactiten die het midden versperren moet uitwijken, al dalende in een ander groot gewelf; dit doorgeloopen zijnde, bereikt men, weder rijzende, eene groote ruimte of zaal, waarvan het gewelf zeer hoog is. De bodem is hier bedekt met eene laag vleermuizenmest, terwijl zich in het midden een berg guano bevindt, van eenige meters hoogte, gevormd door de uitwerpselen van duizenden en duizenden vleermuizen die tegen het gewelf aanhangen. Door ons in hunne rust gestoord, vlogen zij bij zwermen rond, kwamen op de toortsen af, en vlogen ons om de ooren, zoodat wij verplicht waren te vluchten.

Hoewel ik nog verder in de grot had willen doordringen, verklaarden de gidsen zulks niet doenlijk; blijkbaar waren zij nooit verder geweest, zoodat wij, ook tengevolge van de benauwde lucht, verplicht waren terug te keeren.

Op mijne vraag of de grot veel dieper was, verklaarde de djoeroekoentji dat zijn grootvader den weg tot het andere uiteinde bij Batoe Goeloe had afgelegd en daarbij honderd toortsen verbruikt had.

De grot bevat de schoonste druipsteenformaties; de melkwitte en groenachtige kegels schitterden en fonkelden bij het flauwe licht der toortsen en leverden een fantastischen aanblik, waartusschen wij als spoken ronddwaalden.

In de grot moeten vele slangen huizen, w. o. twee groote, die geen kwaad doen; eene ontmoeting met hen, brengt geluk aan, altijd volgens den djoeroekoentji.

Bij een, eenige jaren later gebracht bezoek, werden vergeefsche

pogingen in het werk gesteld om middels magnesiumlicht, eenige photographische opnamen van de meest interessante punten van beide grotten te maken.

Verbetering van eenige foutieve plaatsnamen voorkomende op het kaartje van den Kangéan-Archipel van Stemfoort en ten Siethoff.

P. Manroepit	*moet*	*zijn*	P. Mamboerit.
P. Sakoeding	"	"	P. Sakobing.
Bawita	"	"	Pabita.
Tjangmaän	"	"	Tjangkramaän.
Kanganjan	"	"	Kangajan.
P. Saboenting	"	"	P. Saboenten.
P. Sapekkang	"	"	P. Sapĕkĕn.
P. Pandjang	"	"	P. Sĕpandjang.

's Gravenhage, October 1895.

LAMPONGSCHE DWERGHERTVERHALEN.

DOOR

C. A. VAN OPHUIJSEN.

Zijn de Maleische, Javaansche en Atjehsche kantjilverhalen door de goede zorgen van Dr. Brandes en Dr. Snouck Hurgronje, althans wat hun inhoud aangaat, meer bekend geworden, en bieden de bijdragen van Dr. Adriani en M. J. van Baarda ruimschoots gelegenheid om kennis te maken met eenige daarmede overeenkomende Sangireesche en Galelareesche Sprookjes, over de in den mond der Lampongers levende vertellingen, het dwerghert betreffende, is voor zoover mij bekend, nog niets publiek gemaakt. Ik heb getracht er eenige te verzamelen, die ik hierbij voorzien van eene, zoo letterlijk mogelijke, vertaling aanbied.

De oogst is niet groot geweest, maar het verzamelde komt mij voldoende voor om een oordeel te kunnen vellen over den inhoud dier kantjil-verhalen, en om de verwachting te wettigen, dat er nog vele andere in omloop zijn, die de moeite van het opschrijven en uitgeven ongetwijfeld ten volle zouden loonen.

Behalve die hieronder volgende dwerghert-verhalen ontving ik van Abdurrahman te Sukadana en van Guru Alam van Menggala nog eenige vertellingen, welke ik hoop later te kunnen publiceeren.

Den tekst in Lampongsch schrift mij door genoemde inlanders toegezonden, heb ik getracht zoo goed mogelijk in Latijnsch karakter weer te geven, en daarbij met de uitspraak zooveel doenlijk rekening gehouden. Mistasten is vooral bij het laatste natuurlijk niet buitengesloten.

Eene verhouding als we o. a. tusschen de uitspraak in het Mandailingsch (Zuid-) en in 't Angkolaasch (Noord-Mandailingsch) aantreffen, vinden we ook tusschen het Javaansch en Maleisch en het Lampongsch.

Zuid-Mand.:	lompa;	Noord-Mand.:	loppa.
〃	pantjur;	〃	pattjur.
Javaansch:	lampah;	Lampongsch:	lappah.
〃	mångså;	〃	massâ.

In het Lampongsch schrift echter wordt die verdubbeling of wijziging niet aangewezen: akkat, lappah, worden geschreven: akat, lapah. — Ik heb gemeend in bijgaande teksten van dat gebruik te moeten afwijken.

Evenmin wordt in het schrift het verschil tusschen k en ˁ ([illegible] en [illegible]) aangegeven. Zoo kan gĕgak zijn: gĕgag, vallen, en gĕgak (gĕgaˁ), naar boven zien. Pĕpuk stelt voor pĕpug, grassawah en pepuˁ = afhakken. De k (ˁ) op het eind der woorden heb ik door k; de flink uitgesproken k, eveneens op het einde der woorden door g voorgesteld.

De r in den tekst is onze r, de ṛ de sterk gebrauwde (غ); laatstgenoemde wordt in het dialect van Mĕnggala dikwijls door g vervangen. Zoo vindt men ṛabaj naast gabaj; gadu naast ṛadu. [1]

In het Lampongsch schrift wordt het verschil tusschen ĕ en ŏ, i en ē, ō en u niet uitgedrukt.

De ē en i, ō en u wisselen trouwens nog al eens, zelfs in het zelfde dialect met elkander: ulah, olah; buha, boha; sinå, sēnå; sēkam; sikam.

De ŏ, die het midden houdt tusschen ĕ en o heb ik door ê, de pepet door ĕ, de é en è door ē voorgesteld. Voor de achtervoegsels an en i heb ik de slotmedeklinkers van het grondwoord verdubbeld.

Omtrent den inhoud der hierbij aangeboden kantjil-geschiedenissen valt niets bijzonders mede te deelen. Een daarvan komt in tweeërlei redactie voor; waarom ik ze beide heb opgenomen zal den lezer voldoende klaar zijn.

Dat deze proeve door meer andere uitgaven van meer bevoegden, moge worden gevolgd, is mijn hartelijke wensch; naar het weinige,

[1] Vgl. مغرب, dat in het Maleisch magĕrib, in het Bataksch magorib wordt uitgesproken. Klinkert, die in de Voorrede van zijn Nieuw Nederlandsch-Maleisch woordenboek mededeelt, dat hij غ met ghr. transcribeert, geeft مغرب weer met maghrib in plaats van maghrrib.

dat ik heb kunnen verzamelen en leeren te oordeelen, bezit het Lampongsch eene hoogst interessante ongeschreven litteratuur, en het is zeer zeker een dankbaar werk daarvan studie te maken.

TJĔRITÅ KATTJIL.

I.

Wat ulun saj nahĕn sĕrakkĕp, ulah sĕtilå djamå kikimnå mak dapêk uman ulah napuh djamå kattjil; adatnå ulun sēnå tukuk dipasangkĕnnå, dĕbi dilangajnå. Sangå panassan tukuk-tukuk sĕrakkĕpnå ṛadu dipasangkĕnnå, kattjil midĕr-midĕr agå njĕsak kanĕnnå, tĕmĕn jå tigĕh sĕrakkĕp, mak dinahnå wat sĕrakkĕp. Barĕng jå kuṛuk sĕrakkĕp bĕkkas; jå mak pandaj akalnå agå luwah lagi, diakkatnå ṛangĕk sĕrakkĕp sēnå, mak takkat. Mak munni midĕr-midĕr napuh njĕsak nĕkanĕnnå tĕmĕn jå tigĕh bĕng sĕrakkĕp sēnå, dinahnå kattjil wat di lĕm. Panas agå udjan. Napuh tjawå: „Mati bangik atimu, sabaj! mindĕm; njak mak wat.” „Sĕgunåku di niku,” tjawå kattjil, „aga kĕnå udjan niku jĕt!” „Dang pĕnanå paj, sabaj!” tjawå napuh, „dang ṛam mak sĕtamattan di ati paj; njak nuppang paj mindĕm di bĕngmu nå!” Tjawå kattjil: „Njak djå pĕngabisan tunaj sajang djamå ulun; paju akkatkĕn ṛangĕk nuwåku djå paj kidah, njak mak kuwawå.” Djadi napuh sēnå ngakuk ratting ditjuwilkĕnnå di ṛangĕk sĕrakkĕp sēnå; kattjil njuwil djamå djungurnå. Tĕmĕn badannå kĕpĕlĕk luwah jå tjawå: „Sabaj! kuṛuk lagi niku, njak agå luwah paj!” Napuh kuṛuk, kattjil luwah. „Tunggu njak, sabaj! naĕn njak mulih!” Tĕmĕn jå luwah jå ladju tĕdjadjak ngĕbilĕng ulun saj pĕdaw sĕrakkĕp; djak djawĕh kak dikĕṛikkĕnnå: „Sapå mĕti saj pĕdaw sĕrakkĕp? Langaj lagi, anå kak ngĕnå napuh!” Barĕng didĕngi ulun saj pĕdaw sĕrakkĕp wat baṛå ṇjawåkĕn sĕrakkĕp ngĕnå napuh, ladju dilangaj tijan, dinah tĕmĕn wat napuh. Kattjil tujun.

II.

Wat kattjil saj, saj lagi njĕsak ṛang agå njĕbĕrang waj; kak puwas jå midĕr njĕsak ṛang mak tunggå, djak djawĕh kak dinahnå

wat buhå saj baså njangos. Tědjadjak jå ngěbilěng buhå sēnå ladju tjawå; tjawånå: „Sabaj! tĕduhku makin sĕgalå mĕti najah sēkam." „Dang sĕkali niku bani njawåkĕn tjawå sēnå," tjawå buhå, „najah sēkam!" „Mak wat," tjawå kattjil, „najah sēkam!" Djawab buhå: „Najah sēkam, sabaj!" „Paju!" tjawå kattjil, „kapan tĕmĕn mĕti najah liju djak basså kattjil, „abaj-abaj kuppul paj mĕti sĕgalånå, ṛam tanding najah, tĕduhku najah sēkam." „Paju!" tjawå buhå, „njak ngup-pulkĕn sĕgalå buhå." Tĕmĕn jå timbul kupêk; jå kak ngiṛit djamånå kuppul. Tjawå kattjil: „Njak agå ngitung mĕti paj, bĕlirit mĕti djak djå tĕrus di sĕbĕrang." Tĕmĕn tijan ṛadu bĕlirit, „Njak agå ngitung, sabaj!" tjawå kattjil. „Ju!" tjawå buhå. „Saj, wå, tigå, pak, limå, nĕm, pitu!" tjawå kattjil. Kattjil kak tigĕh sĕbĕrang, tjawå kattjil: „Lajĕn tĕmĕn agå milang mĕti lajĕn sabaj sēkam agå njĕbĕrang!" tjawå kattjil. „Paju, sabaj!" tjawå buhå, „tunggu najumu; asal niku turun di waj, niku kutekĕp," tjawå buhå.

Lak munni andjak san kattjil turun di waj; jå ditĕkĕp buhå tjaluknå. Tjawå kattjil: „Nå, sabaj! bak pusĕkam wajah sēnå lajĕn jå nå tjaluk sēkam, sabaj! tukêk sēkam sēnå, sabaj!" Jå dikaskĕn buhå kattjil, ladju tĕlutjak tujun; djadi buhå niṛu akal ulahnå agå matikĕn kattjil. Jå tjakak darak tĕgulik gĕgêh batang. Midĕr-midĕr kattjil, tumbuk buhå sēnå; diparêk ki kattjil dinahnå gĕgêh batang buhå sēnå. Tjawå kattjil: „Lamun niku batang gĕmilêk niku; lamun niku buhå, dang niku gĕmilêk!" Djadinå gĕmilêk batang sēnå. Barĕng dinah kattjil jå gĕmilêk, kattjil ladju tandak; tjawå kattjil: „Mak wat kalå batang gĕmilêk, niku nå buhå!" tjawå kattjil.

Niṛu akal kupêk buhå sēnå: jå nĕgikĕn badannå gĕgêh kaju mati. Jå midĕr-midĕr kattjil, tumbuk buhå sēnå, dinah kattjil gĕgêh kaju buhå sēnå. Jaw kattjil: „Kaju jå apå buhå?" Tjawå kattjil: „Lamun niku kaju, gĕmilêk niku; lamun niku buhå, dang niku gĕmilêk!" Djadinå gĕmilêk kaju sēnå. Barĕng dinah kattjil kaju sēnå gĕmilêk, kattjil ladju tandak. „Lajĕn niku nå kaju," tjawå kattjil, „niku nå buhå!"

Djadi buhå niṛu akal kupêk supajå dapêk nĕkĕp kattjil sēnå. Buhå sēnå tandak andjak ṛangnå tĕmĕgi djĕnnå. Kak djawĕh jå andjak san buhå guwaj gimĕn gĕgêh gimĕn babuj. Midĕr-midĕr kattjil ditumbuknå gimĕn sēnå, dinah kattjil gimĕn sēnå ngisi buhå, kattjil ladju tandak. Kak djawĕh kattjil andjak san sēnå, kattjil tumbuk lĕmawĕng. „Sabaj, sabaj!" tjawå kattjil, „pusĕkam mak agå nĕkĕp babuj lĕm gimĕn kĕdĕṛ?" tjawå kattjil. Jå

nimbal lĕmawĕng: „Kĕdå pêkna? Kĕdå pêkna, sabaj? maj sēkam nĕkĕp jå!" tjawå lĕmawĕng. Jå ditimbal kattjil: „Anijå sabaj!" tjawånå. Mangi lĕmawĕng sēnå lappah milĕng gimĕn sēnå, ladju ditĕkĕpnå gimĕn sēnå. Barĕng ditĕkĕpnå buhå sēna, ladju mindjak lagå djamå lĕmawĕng sēnå. Kak puwas buhå sēnå lagå djamå lĕmawĕng tijan wå bĕradu kak pidå pajah. Kattjil kak tandak djawĕh andjak san, mangi lĕmawĕng sēnå bĕpikir jå agå niru kattjil sēnå, ulah atinå sakik dibudikĕn kattjil; dikisungnå nĕkĕp babuj, padå halnå buhå. Mangi lĕmawĕng sēnå lappah niru kattjil.

Radu puwas ditirunå, tumbuk kattjil sēnå baså mĕdjĕng andĕs kaju lĕsuh ngugaj bésaj tĕmĕn. Barĕng lĕmawĕng sēnå parêk di kattjil sēnå, tjawå lĕmawĕng: „Sēdjå niku kupatikĕn, sabaj! bak mu budikĕn njak, niku ngisung njak nĕkĕp babuj, kah badji buhå; njak kak agå mati," tjawå lĕmawĕng, „ulah buhå." Jå ditimbal kattjil: Dang pĕnanå, sabaj! sēkam kiluj urik di pusĕkam; sēkam djå dikisung radjå nunggu tallujnå adjå, jå bĕsaj tĕmĕn." Tjawå lĕmawĕng: „Kĕdå talluj radjå sēnå, sabaj! sēkam agå nuppang mĕngan jå." Tjawå kattjil: Dang sabaj! naĕn sēkam dipatikĕn radjå." Pagun djugå lĕmawĕng sēnå agå mĕngan talluj radjå sēnå; tjawå kattjil: „Lamun pusĕkam mak mingan mak agå mĕngan talluj radjå saj kutunggu sēkam sēdja, dang matikĕn sēkam kidah," tjawå kattjil. „Mak wat niku kupatikĕn!" tjawå lĕmawĕng. Tjawå kattjil; „Lamun pĕnanå, sabaj! sēkam djĕmawĕh paj; naĕn sēkam dipatikĕn radjå, tĕgĕsnå tallujna agå dikan pusĕkam." Barĕng kattjil kak djawĕh andjak san sēnå, lĕmawĕng sēnå ladju njattik purung lĕsuh sēnå, dikannå; ladju tĕrĕngah rangå lĕmawĕng senå ulah misĕm, ladju tĕdjadjak lĕmawĕng sēna madêk kattjil, jå agå matikĕn kattjil ulahnå mudikĕn lĕmawĕng sēnå dijawkĕnnå nunggu talluj radja, padå halnå lajĕn talluj, jå buwah lĕsuh Kak munni lĕmawĕng senå lappah madêk kattjil sēnå, mangi jå tumbuk, dinahnå lĕmawĕng kattjil sēnå mĕdjĕng lĕm danir kaju balak. Barĕng lĕmawĕng senå parêk: „Sēdjå niku kupatikĕn, sabaj!" tjawå lĕmawĕng, „njak mubudiken, niku ngijawkĕn nunggu talluj radjå, padå hal buwah lĕsuh." Tjawå kattjil: „Dang pĕnanå, sabaj! dang sekam dipatikĕn pusĕkam; sēkam djå dikajun radjå nunggu talånå di djå." Tjawå lĕmawĕng: „Sēkam nuppang nĕtik talå sēnå paj, sabaj!" Tjawå kattjil: „Dang pĕnanå, sabaj! naĕn sēkam dipatikĕn radjå." Pagun djugå lĕmawĕng sēna agå nĕtik jå. — „Ju, paju sabaj!" tjawå kattjil, — lamun pusĕkam mak mingan mak agå n. tik jå djå, sēkam tandak

paj.„ Barĕng kattjil kak djawĕh: „Paju, sabaj!„ tjawå kattjil, „tĕtik .pusĕkam!„ Ditĕtik lĕmawĕng sĕnå danir kaju sĕnå; tabuj sĕgalå salaj tabuwan lĕm danir sĕnå; agå mati lĕmawĕng sĕnå digĕpung tabuwan; kĕmĕrik lĕmawĕng senå tujun, ulah badannå gĕlik sakik digĕpung tabuwan sĕnå. Radu puwas lĕmawĕng sĕnå tujun, tumbuk kattjil sĕnå kupêk mĕdjĕng andĕs rudjuggan ulaj sawå balak. Tjawå lĕmawĕng: „Sedjå niku kupatikĕn bak mubudikĕn njak, niku ngijawkĕn nunggu talå radjå, kah banå tabuwan.„ „Dang pĕnanå, sabaj,„ tjawå kattjil, „dang matikĕn sĕkam, sĕkam djå dikisung radjå nunggu sabuknå.„ „Njå upånå, sabaj?" tjawå lĕmawĕng. „Adjå jå, sabaj!„ jaw kattjil. „Sĕkam nuppang njabukkĕn, sabaj!„ tjawå lĕmawĕng. „Dang, sabaj!„ tjawå kattjil, „naĕn sĕkam dipatikĕn radjå; jå nå sabuk pĕngganggunå!„ Tjawå lĕmawĕng: „Mak mingan, sabaj!„ „Lamun pĕnanå, sabaj!„ tjawå kattjil, „sĕkam tandak paj; naĕn sekam dipatikĕn radjå!„ Kak djawĕh kattjil senå, mangi jå tjawå: „Paju, sabaj!„ tjawånå, „sabukkĕn pusĕkam!„ Mangi ditjattik lĕmawĕng sĕnå ulaj sawå sangå rudjug sena, dililikkĕnnå di tĕngahnå; lak rĕrĕk, „kurang rĕrĕk!„ tjawå kattjil; dirĕrĕkkĕn ulaj sĕnå badan lĕmawĕng sĕnå, ladju mati lĕmawĕng sĕnå.

III.

Pasal kattjil lappah bĕkarang djamå badak, gadjah, lĕmawĕng, gĕmul tijan ramik-ramik. Barĕng kak tigĕh di rang bĕkarang tijan guwaj kubu balak; radu guwaj kubu tijan bĕkarang massâ punju sĕnå bĕsaj, tijan mulang arung kubu. Tigĕh kubu, ladju dipanggang tijan punju sĕnå. Kak muwas panas kupêk sĕgalå tijan lappah bĕkarang tjumå gĕmul saj tipik dikajun nunggu kubu, ulah punju saj dipanggang tijan sĕnå lak kĕring.

Barĕng likut tijan saj ramik sĕnå mĕgĕr djin saj gĕlĕrnå Bĕrĕmbung Tĕkujung. Barĕng jå tigĕh di kubu, tjawå Bĕrĕmbung Tĕkujung: „Njå rasan mĕti, sabaj?„ tjawå B. T. di gĕmul. Tjawå gĕmul: „Mak wat, sĕkam djå nunggu panggangan massâ sĕkam bĕkarang.„ Tjawå B. T.: „Sĕkam agå nuppang mĕngan punju kidah, sabaj!„ Tjawå gĕmul: „Mak dapêk dikan pusĕkam, sabaj! naĕn sĕkam dipatikĕn djamå sĕkam, tĕgĕsnå tijan saj ramik lak di kubu.„ Tjawå B. T.: „Punju sĕdjå agå kukan sĕkam; lamun mak dikĕni pusĕkam kupatikĕn sĕkam!„ Djadi gĕmul rabaj; ladju

dikan B. T. punju sēnå gĕlik punju sangå panggangan dikan B. T., mangi jå tandak.

Barĕng mĕgĕṛ badak, gadjah, lĕmawĕng, kattjil andjak bĕkarang, dinah tijan punju kak gĕlik; tjawå lĕmawĕng: „Bak punju gĕlik?" Tjawå gĕmul: „Dikan B. T.; mak kukĕni sēkam njak agå dipatikĕnnå, mulå punju gĕlik." Djadinå punju masså tijan saj ramik djinå dipanggang tijan kupêk. Kak muwas panas kupêk tijan agå lappah bĕkarang; tijan sĕgalånå ippun apå saj agå nunggu panggangan, tĕgĕsnå naĕn dikan B. T. kupêk. Tjawå lĕmawĕng: „Maj njak, manåkalå B. T. mĕgĕṛ jå kutĕkĕp sēkam." Mangi tijan saj baṛih sēnå lappah bĕkarang kupêk.

Barĕng tijan likut lappah sēnå djinå B. T. kak mĕgĕṛ kupêk. Barĕng jå tigĕh di kubu: „Njå rasanmu, sabaj?" tjawå B. T. di lĕmawĕng. Tjawå lĕmawĕng: „Njak munggu panggangan punju masså sēkam bĕkarang." Tjawå B. T.: Njak mĕngan punju sēdjå, sabaj!" Tjawå lĕmawĕng: „Mak dapêk; tĕgĕsnå djamå sekam djå lak mĕgĕṛ andjak bĕkarang; naĕn sēkam digattji tijan saj ramik. „Tjawå B. T.: „Misti agå kukan sēkam punju sēdjå." Djadinå lĕmawĕng ṛabaj, mak sanggup jå nĕkĕp B. T. sappaj gĕlik punju sēnå dikan B. T.

Barĕng mĕgĕṛ badak, gadjah, gĕmul, kattjil tijan andjak bĕkarang, jå tigĕh di kubu dinah tijan punju kak mak lagi. Tjawå gadjah: „Bak punju gĕlik?" Tjawå lĕmawĕng: „Dikan B. T. kupêk!" Gattji tijan saj ramik sēnå di lĕmawĕng ulah punju gĕlik. Tjawå lĕmawĕng: „Mak wat jawku di jå, njak agå dipatikĕnnå." Mangi gadjah ngisung manggang punju masså tijan sēnå kupêk.

Muwas panas andjak san tijan sĕgalånå agå lappah bĕkarang kupêk; tijan saj ramik ngisung badak nunggu kubu. Barĕng tijan likut lappah bĕkarang mĕgĕṛ kupêk B. T. Barĕng jå tigĕh di kubu, tjawå B. T.: „Njå rasanmu, badak?" Tjawå badak: „Njak dikisung djamå sēkam nunggu panggangan punju. „Tjawå B. T.: „Njak agå mĕngan punju sēdja!" Tjawå badak: „Mak dapêk dikan pusĕkam." Tjawå B. T.: „Misti punju sēdjå agå kukan; lamun mak didjuk, niku agå kupatikĕn!" tjawå B. T. di badak. Djadinå badak ṛabaj, ladju dikan B. T. punju sappaj gĕlik sĕgala punju sēnå. Radu jå mĕngan jå B. T. tandak.

Barĕng mĕgĕṛ gadjah andjak bĕkarang sēnå djinå, dinah tijan punju mak lagi, gattji tijan sĕgalånå di badak ulah punju gĕlik. Tjawå badak: „Mak wat ulahku di jå, njak ṛabaj di B. T." Tjawå gadjah di sĕgalå djamånå saj andjak bĕkarang djinå: „Panggang mĕti punju sēnå kupêk!" Djadi dipanggang tijan punju sēnå.

Muwas panas andjak sau tijan agå lappah bĕkarang kupêk; djadi sĕgalå tijan sēnå ippun. Tjawå lĕmawĕng: „Apå ŗam saj agå nunggu kubu?" Tjawå gadjah: „Maj njak, lappah mĕti sĕgalånå bĕkarang; lamun B. T. mĕgĕŗ naĕn njak matikĕn, kĕrnå badanku balak!"

Barĕng likut tijan ramik bĕkarang sēnå, B. T. kak mĕgĕŗ kupêk; barĕng jå tigĕh di kubu, tjawå B. T.: „Sapå nunggu kubu?" Tjawå gadjah: „Njak saj nunggu kubu." Tjawå B. T.: „Njak agå nuppang mĕngan punju!" Tjawå gadjah: „Mak dapêk!" Tjawå B. T.: „Mak mingan mak sēdjå aku kan!" Upånå gadjah ŗabaj di B. T.; ladju dikan B. T. punju sēnå ladju gĕlik. Gadjah mak sanggup matikĕn B. T.

Barĕng mĕgĕŗ tijan saj ramik andjak bĕkarang, dinah tijan punju saj dipanggang sĕnå kak gĕlik. Tjawa lĕmawĕng „Njå tĕgĕs punju gĕlik, gadjah?" Tjawå gadjah: „Dikan B. T.; agå kupatikĕn, njak ŗabaj!" Tjawå lĕmawĕng: „Mak ulah di jå, mĕlajĕnkĕn panggang mĕti saj ramik punju massâ ŗam djinå." Ladju dipanggang tijan punju sēnå kupêk.

Muwas panasnå kupêk sĕgalå tijan ippun: „Apå ŗam djå saj agå nunggu kubu, tĕgĕsnå naĕn punju ŗam dikan sang B. T. kupêk; ŗam kak pajah bĕkarang, mak massâ massâ." Tjawå kattjil: „Maj njak nunggu kubu; lappah mĕti bĕkarang." Djadi saj ramik lappah bĕkarang. Barĕng likut tijan lappah, kattjil majĕt wi guwaj sippaj, kukuh-kukuh sippajnå. Lak ŗadu B. T. kak mĕgĕŗ kupêk; barĕng jå tigĕh di kubu, tjawå B. T. „Sapå nunggu kubu?" Tjawå kattjil: „Sĕkam sabaj!"

Tjawå B. T.: „Njå rasan pusĕkam, sabaj?" Tjawå kattjil: „Mak wat, sabaj! djå sēkam djå guwaj sippaj agå ubat badan sēkam gĕlik sakik, ulah sēkam andjak bĕkarang; djadi badan sēkam ngisĕn; tjawå ulun sēdjå ubatnå." Tjawå B. T. di kattjil: „Ubatti sēkam kidah, sabaj!" Tjawå kattjil: „Mak dapêk, tĕgĕsnå djamåku djå ramik, tijan lak mĕgĕŗ andjak bĕkarang; lamun tijan mĕgĕŗ naĕn badan tijan ngisĕn; sēdja guwaj ubatnå." Tjawå B. T.: Paju, sabaj, ubatti sēkam paj djugå!" Tjawå kattjil: „Lamun tĕmĕn pusĕkam agå bubat, sabaj! andēs pusĕkam di djå kidah!" Barĕng B. T. paŗêk, tjawå kattjil: „Kulĕkkĕn tjaluk pusĕkam kiri kanan, sēkam nguŗukkĕn sippaj sēdjå!" Barĕng B. T. ngulĕkkĕn tjaluknå kiri kanan, kattjil ladju nguŗukkĕn sippajnå. Radu tjaluknå disippaj kattjil, tjawå kattjil: „Maj pungu pusĕkam kiri kanan kulĕkkĕn munih!" B. T. ngulĕkkĕn pungu, kattjil nguŗukken sippajnå di pungu B. T. kiri kanan. Barĕng tjaluk

punguna radu disippaj kattjil, tjawå kattjil: »Gĕmilêk pusĕkam, sabaj, kuwat-kuwat; lamun sippaj sēdjå lagi pĕgat ulah pusĕkam gĕmilêk, lak wat badan pusĕkam bangik!« Mangi B. T. gĕmilêk sabis-abis kuwatnå; sippaj sēnå mak pĕgat lagi. Tjawå kattjil: »Tagĕnkĕn munni-munni, paj, sabaj, naĕn sēkam mĕlutken sippaj sēnå, mangi badan pusĕkam waras!

Padå hal kattjil ngakuk kaju bĕsaj-bĕsaj. Barĕng kattjil tigĕh di kubu, tjawå B. T.: »Bĕlutken sippaj sēdjå, sabaj! sēkam agå mindjak.« Tjawå kattjil: »Mak sēkam agå, sabaj! mĕlutken lagi; sēkam sangun agå matikĕn pusĕkam. Radu pirå bĕsaj punju masså sēkam bĕkarang digĕlikkĕn pusĕkam.« Sĕgalå kaju saj masså kattjil ngakuk sēnå djinå, dikurukkĕnna di tĕkujung B. T. sēnå, ladju diakukkĕnnå apuj, dipĕpulnå tĕkujung B. T. sēnå. Kĕmĕrik B. T. ulahnå kĕpanassan, ladju mati B. T. ulah kattjil.

Barĕng tijan saj ramik kak mĕgĕr andjak bĕkarang, dinah tijan B. T. kak mati. Tjawå gadjah: »Paju ram panggang sĕgalå punju sēdjå, tĕgĕsnå djimĕh tukuk ram agå tandak; punju masså ram kak bĕsaj.« Barĕng tigĕh djimĕhnå tijan sĕgalånå agå tandak. Tjawå gadjah: »Paju ram bagi punju, apå baginå: saj lunik bagijannå lunik, saj balak adjangnå balak.« Tjawå kattjil: »Paju, njå djugå bagi njak nĕrimå!« Jå punju sēnå dibagi gadjah: tijan sĕgalå saj balaknå bagijannå balak; kattjil bagijannå punju tĕpalå sabidji.

Barĕng tijan radu bagi punju sēnå, tijan sĕgalånå ladju tandak; sappaj panas manĕm tijan kak agå minêk, jå tijan pĕdĕm adêk tĕbing rattjak. Tjawå gadjah di kattjil: »Pusĕkam sang pinggir tĕbing, sabaj! sēkam sĕgalå saj balak-balak di tĕngah.« Tjawå kattjil: »Paju, anjing djandji ram, sabaj!« tjawåuå di gadjah, »manakalå s a n, s a n! tjawå sēkam, gĕmisuh mĕti; tĕgĕsnå njak agå gĕgak.« Tjawå gadjah badak, lĕmawĕng, gĕmul: »Ju, paju!«

Barĕng tijan sĕgalånå kak pĕdĕm, kattjil lamuntjak arung tĕngah; djadi sĕgalå tijan saj barih sēnå kak salah pinggir tĕbing. Tjawå kattjil: »s a n, s a n, sabaj, njak agå gĕgag! »Gadjah, badak gĕmisuh ladju gĕgag di tĕbing sēna, ladju mati. Tjawå kattjil kupêk: »S a n, s a n, sabaj, njak agå gĕgag! Gĕmisuh munih gĕmul, ladju gĕgag di tĕbing sēnå, ladju mati; tinggal kattjil pĕsajan.

Tandak kattjil andjak rang tijan pĕdĕm sēnå; jå midĕr-midĕr tumbuk lĕmawĕng saj djamånå bĕkarang djinå, anjing lĕmawĕng sēnå mak pĕdĕm djamå tijan saj ramik djinå.

Tjawå lĕmawĕng di kattjil: »Mati sĕlahĕn punju sēkam gĕlik,

sabaj!" Punju bagijan kattjil sēna disĕlêkkĕnnå di tjupingnå. Tjawå kattjil: "Tĕmĕn kanå, sabaj; mulå punju sēkam mak pandaj gĕlik: barĕng ṛadu punju sēnå kukan sēkam, kuganduk sēkam kunang unêk andjak bĕṛik sēkam." Tjawå lĕmawĕng di kattjil, "Ganduk djak sēkam paj kidah, sabaj!" Tjawå kattjil: "Paju, njak ngakuk unêk paj."

Barĕng kattjil masså unêk, lĕmawĕng ngadêkkĕn bĕṛiknå, ladju dikuṛukkĕnnå unêk sēnå; ditambangkĕn kattjil unêk sēnå di kaju. Tjawå kattjil di lĕmawĕng: "Lamuntjak pusĕkam, sabaj, kuwat-kuwat!" Lĕmawĕng sēnå lamuntjak, ladju luwah sĕgalå tĕnahinå diganduk unêk sēnå djinnå, ladju mati lĕmawĕng sēna diakalkĕn kattjil.

IV.

Pasal kattjil bĕtaṛuh djamå kuwĕl. Tjawå kattjil di kuwĕl: "Paju kĕtuwå djĕng bĕtaṛuh, sabaj." Tjawå kuwĕl: "Njå gĕlĕṛ saj agå kutaṛuhhi sēkam?" Tjawå kattjil di kuwĕl: "Paju kĕtuwå djĕng bĕlumbå andjak maharå waj sēdjå tigĕh supuknå; lamun njak alah, njak bĕduwåmu; lamun niku alah, niku bĕduwåku. Tjawå kuwĕl: "Paju! anjing sēkam kiluj timpå pitu bingi." Tjawå kattjil: "Paju, di pitu binginå sēkam wat di djå!"

Barĕng kattjil tandak andjak mupakat sēnå, kuwĕl djadi sukĕr mikirkĕn; jå ki kuwĕl njuwak sĕbajaw, jå ngupah sĕbajaw mudik nutug waj senå. Tjawå kuwĕl di sĕbajaw: "Njak kĕtjawåan jå di sĕgalå kuwĕl saj di pinggir tĕbing andjak djå tigĕh ulu waj sēdjå, manakalå kattjil nudu naĕn timbal mĕti saj salah ṛabå." Tjawå sĕbajaw: "Paju!" Djadi sĕbajaw lappah mudik, jå tjawå di sĕgalå kuwĕl andjak maharå tigĕh ulunå: "Di pitu binginå kattjil agå bĕtaṛuh djamå mĕti sĕgalå basså kuwĕl; lamun naĕn jå nudu, timbal mĕti saj salah ṛabåuå." Tjawå sĕgalå kuwĕl: "Paju!"

Barĕng kak tigĕh pitu binginå, kattjil kak mĕgĕṛ arung maharå waj sēnå. Tjawå kattjil: "Njå piknå, sabaj?" Jå nimbal kuwĕl: "Ju, sabaj! sēkam djå kak nunggu pusĕkam." Ladju tjawå kattjil: "Paju kidah!" Tjawå kuwĕl: "Paju kidah!" Jå ki kattjil tĕdjadjak kuwat-kuwat. Barĕng jå djawĕh jå nudu; ditimbal kuwĕl salah ṛabå. Tĕdjadjak kupêk kattjil mintas tandjungan sakuwat-kuwatnå. Jå nudu kupêk, ditimbal kuwĕl salah ṛabå. Tĕdjadjak kupêk kattjil mak makkå tĕhinggå kuwatnå.

Barĕng jå kak djawĕh jå nudu, ditimbal kuwĕl saj di ulu waj sĕkali, djadi ngĕrasȧ malu kattjil ulahnå alah sabudijan djamå kuwĕl. Jå ki kattjil tujun arung talang; sappaj tanå kattjil mak lĕkĕk di pinggir waj, ulahnå rabaj di kuwĕl, tjumå kuwĕl rang kattjil alah akal.

V.

SANG KATTJIL NJĔRĔNDÅ PITUNG.

Tjawå ulun saj njĕritåkĕn adjå: Lagi djĕbi sang kattjil njĕrĕndå pitung; ĕnggal midang di pĕlan mak sĕkassan dawah dĕbingi. Sang kattjil sēnå sĕgalå rasan ulun barih agå dinahnå, djamå agå diabaj-abajnå sapå saj ngĕmik pilih wawaj liju djak jå. Ladju jå ngirit pitung midĕr-midĕr di pĕnggir umå radjå; ladju ngĕnah sĕlakkĕp radjå di san basȧ tĕtagĕn. Sang kattjil tjawå djamå pitung: „Paju ram marêkki sĕlakkĕp radjå djå!” „Njak gabaj,” tjawå pitung, „dang sĕkali diparêkki; dang ditĕnggul rumuknå; katu bĕkas mati niku!” Is!” tjawå sang kattjil, „njatjaw niku, rututmu, rututmu! njak agå nĕtik rumuk sĕlakkĕp sēdjå paj.” Ladju ditĕtiknå tali rumuk sēnå: tang, ting, tang, ting! tĕm bĕkkas ladju njĕlakkĕp sang kattjil. „Aniju!” tjawå pitung, „mati niku, sang kattjil! mak dapêk luwah lagi; adjang bĕsi radjå galahmu; niku mak nijĕngken tjawåku; nå kå upånå ulah mak satijĕngan di tjawå; dang parêk san, tjawåku djĕnå; niku lakkah ngasi takuh mak gabaj mati lagi.”

„Dang najah tjawåmu, rutut!” tĕmbal sang kattjil kupêk, „ulah njå njak dapêk mati? mĕnĕng djugå niku, naan njak luwah; tandak niku djak djå!” Ladju pangpĕng pitung tandak. Mak mĕni tĕliju babuj di pêk sĕlakkĕp sēnå; ladju sang kattjil tjawå: „Sabaj, sabaj! Pĕngatu sabaj tulung sēkam; sēkam kiluj kĕmbang tĕgal sĕtangkaj paj, wat gunånå.” „Paju, sabaj!” tĕmbal babuj, dalih nå ngakuk kĕmbang tĕgal sēnå, ladju didjukkĕnnå di sang kattjil. Babuj ladju tandak. Sang kattjil nandĕpkĕn kĕmbang tĕgal sēnå dingangånå, di irungnå, di tjupingnå, di bĕriknå, ladju ngĕgulikkĕn badannå.

Barĕng radjå mĕgĕr ngĕlangaj sĕlakkĕp sēnå djak djawĕh jå kak kĕmĕrik, ngĕbå bĕsi bitung: „Adu, kak bĕkkas! adu, kak bĕkkas! bå di djå bĕsi ram!” tjawånå di djamånå. Sang kattjil upå mak mahagå lagi, kak matikĕn dirinå; barĕng tigĕh radjå di sĕlakkĕp

sēnå, ladju dinahnå sang kattjil kak mati, bĕngåan, ditjattiknå, ditibĕngkĕnnå; sang kattjil mĕndjak dalih tĕdjadjak tujun sambil bĕbunji bĕrịknå: „put, put!"

Radjå kĕmĕrịk njawåkĕn jå dibudikĕn sang kattjil, ladju jå mulang sapunå sakik ati, malu kĕnå budi sang kattjil sēnå. Mak mĕni jå bĕpikir luwah kupĕk jå di pĕlan nagĕnkĕn sĕlakkĕp sēnå kupĕk. Watu sang kattjill sēnå tujun numbuk sĕrĕndånå pitung, ladju tjawånå: „Nå kå upånå," tjawå pitung, „pandĕk niku nå mati; sēdjå rawan niku mak ladju dipagas ulun; dang pĕnanå lagi, dang musik di san lagi!" Tjawå sang kattjil sambil marah: „Njatjaw niku, rututmu! mak niku pandaj di akal; niku mak makkå akuh; sēnå kijå wawaj bangik nĕngi bunji rumuknå, tang, ting, tang, ting; niku agå mĕngan djugå, mak makkå akuh, mak makkå pilih wawaj; pandĕk njak mati, lamĕn njak mak ngĕmik akal!" Djadi tjawå pitung alun-alun: „Mulå njak nĕgah niku parĕk di san, njak mak ngĕdjuk niku mati, njak agå nulung niku mak dapĕk; dang lagi niku parĕk sĕlakkĕp sēnå; katu mak wat saj nulung niku." Ladju sang kattjil marah djamå pitung nĕngi tjawå najah sēnå, tjawånå: „Dang najah tjawåmu, rutut! Lappah ram kupĕk, njak nĕtik rumuk sēnå; nah djugå njak ulahmu, mĕnĕng djugå niku!" „Barĕng tigĕh dang lagi muparĕkki! katu niku mati ditĕndihnå." „Dang najah tjawåmu!" tĕmbal sang kattjil sambil nå nĕtik tali rumuk sēnå: tang ting! Mak mĕni, tĕm bĕkkas; jå kak kurụk. Susah sēdjå pikirannå; mak saj dapĕk nulung lagi. Barĕng dinah pitung sambil nå tujun: „Mati niku, warị, mak njak njĕsĕl lagi di tjawåku di niku, niku mak nijĕngkĕn djak ku, sēdjå niku mati!"

Mak mĕni ngĕng, ngĕng bunji pĕnabĕng nandĕp kĕmbang tĕgal; ladju sang kattjil kiluj djamå jå. Pĕnabĕng ngĕdjukki munih sĕtangkaj. Sang kattjil sukå ati, ladju di tandĕpkĕnnå di pĕk saj gadu, di irung, di matå, di tjuping, di gundang, di ngangå; ladju tĕgulik, dilĕmnå atinå naan njak diĕmbankĕn ulun kupĕk. Barĕng dinah radjå kupĕk djak djawĕh jå kak wawaj ati ngĕnah sĕlakkĕpnå bĕkkas. Sang kattjil kak matikĕn dirinå. Tjawå radjå: „Gadu kak mati kupĕk!" Barĕng digĕmuhnå badannå lagi andĕp, ditjattiknå kukutnå, ladju disĕbĕlihnå, dibånå mulang nuwånå; ladju njawåkĕn sĕgalå pik sang kattjil sēnå di ulun ramik. Pitung pangpĕng tandak sambil marah tĕtulangan di djamånå: „Sapå mak nijĕngkĕn tjawå wawaj, naan njĕsĕl, ladju ditutug lĕkung pĕgat, mati mak diĕman ulun."

VI.

Tjawå saj njërëtåkën adjå: Sëgalå satå lagi djëbi-djëbi pandaj tjawå djamå pandaj pun bëbalah. Djadinå sang kattjil ngadjak sëgalå sërëndånå bëbawang. Gadu pun sënå tijan lappah bilëng bawang, ladju sënëmën bëkarang sënå. Barëng masså tijan kak najah, tijan bëgadu ladju mulang ngëguwaj masså sënå ulah agå dipanggang; wat saj adjang ngëguwaj pëmanggangan. Barëng muwas panas tijan sëgalånå agå bëkarang kupêk, ladju tijan pun sapå saj dapêk nënggu pëmanggangan sënå. Djadinå tjëtjup mupakat tijan ngajun gadjah nënggu pëmanggangan sënå, ulah jå balak sajan djamå këdêk; sëgalå tijan saj ramik lappah bëkarang kupêk.

Barëng watu tëngah tjakak gëmuruh bunji Bërumbung kujung mëgër di pêk panggang sënå, ladju ngulih-ulih: „Sapå këdaw panggang sëdjå?" „Djak sëkam!" tëmbal gadjah, „sëdjå rasan sëkam nënggu pëmanggangan." „Kiluj paj, gadjah!" tjawå Bërumbung kujung. „Mak dapêk," tjawå gadjah. „Pengatu kiluj paj!" tjawånå kupêk, dalih nå njattik panggang sënå. „Mak dapêk!" tjawå gadjah. „Mati sëpëtmu, gadjah! mulånå mudjuk jå kukan, mak mudjuk jå kukan panggang sëdjå," tjawå bërumbung kujung sambil nå mëngan jå. Gadjah marah ladju nëkëp bërumbung kujung; jå ngëgaså sakik ditjattiknå gadjah, ladju dilambunkënna tëliju di kutjuk kaju, ladju gugur djawëh djak pëmanggangan, rëmëk rëpu badannå kak sarå. Barëng sërëndånå mëgër djak bëkarang sambil ngëdudu: „Gadjah, gadjah!" „Uj!" tëmbal djak djawëh. „Di këdå panggang ram djå?" tjawå saj ramik. „Njak kak mati," tëmbal gadjah, „panggang kak dipëgëlik bërumbung kujung; njak kak ditibëngkënna, badanku kak rëmëk rëpu; tulung njak!" Ladju tijan ramik ngërapå gadjah bilëng kubu tijan, ladju diubatti. Mak mëni dak kupêk, ladju tijan pun kupêk ngajun badak nënggu panggang sënå; tijan saj ramik bëkarang kupêk; barëng watu tëgi mëgër bërumbung kujung gëmuruh bunjinå tigëh di pëmanggangan, dalih ngulih-ulih: „Sapå këdaw panggang sëdjå? kiluj paj!" „Djak ku!" tëmbal badak, „mak dapêk muakuk." „Dang pënanå!" tjawå bërumbung kujung, „kiluj paj," sambil nå mëngan panggang sënå. Badak marah ladju nëkëp jå; bërumbung kujung ngëgaså sakik ladju di tjattiknå badak, ditibëngkënnå liju lagi atjëngnå djak gadjah sënå, djawëh djak pëmanggangan pêkna gugur, ladju sasar. Sëgalå panggang gëlik dikan bërumbung kujung.

Barĕng tijan saj ramik mĕgĕŗ di kubu ngĕnah pĕmanggangan gĕlik, djamå badak mĕlap, diunut tijan kak djawĕh gugurnå; ladju bĕhaban mak dapêk tjawå; barĕng tjawå ngijawkĕn jå ditibĕngkĕn bĕrumbung kujung, djamå panggang digĕlikkĕnnå. Djak san sēnå dibibit tijan badak bilĕng kubu bĕubat; mak mĕni dak. Wat saj adjang manggang kupêk, ladju tijan ngajun lĕmawĕng nĕnggu panggang; pĕnanå munih sarå dilambunkĕn bĕrumbung kujung mĕlap donia sēdjå gattjaknå, barĕng gugur kak tĕpĕtĕk di luluk sasar munih gĕgêh lagu gadjah djamå badak sēnå. Ladju tijan pun sĕtĕmĕn sapå saj sanggup nĕnggu panggang sēnå: djadinå sĕgalånå mak agå. Tjawå sang kattjil sambil marah: „Njak nĕggu panggang sēdjå; anjing anå rĕrawanan, akik saj balak djamå kĕdêk mak bani lagi, dangkĕn sēkam djå; ēngan dang paj mĕti bĕkarang kabijan sēdja: ngakuk wi mĕti najah-najahkĕn djamå kĕbok batang hari sēdjå kukuh-kukuh.” Ladju tijan saj ramik nutug; barĕng gadu tjawis wi djamå gadu ngĕbok, mangi lappah sĕgalå tijan ramik bĕkarang; tĕpik sang kattjil nĕnggu panggang sambil ngĕguwaj sĕppaj najah nēhan. Mak mĕni mĕgĕŗ bĕrumbung kujung dalih ngulih-ulih: „Sapå nĕnggu panggang?” „Sēkam!” tjawå sang kattjil. „Njå rasanmu, sang kattjil?” „Mak wat, pun!” tjawå sang kattjil, „ngĕguwaj sĕppaj badan sēkam; bilĕng djå paj pusĕkam mĕngan-mĕngan panggang paj!” — „Paju,” tjawå bĕrumbung kujung, „njå gunåmu nå sĕtĕmĕn bĕgå majit wi djamå ngĕguwaj sĕppaj najah?” „Pusĕkam mak nĕngi kĕdi,” tjawå sang kattjil, „bunji saj gĕmuruh sini, bunji langik agå gubuh? mulå sēkam ngĕguwaj sĕppaj najah, sēkam agå njanggung badan sēkam, kĕnajkĕn dapêk njanggå langik saj agå gubuh sini.” „Lamĕn pĕnanå njak kĕguwajjan paj kidah di niku sĕppaj najah-najah,” tjawå bĕrumbung kujung djamå sang kattjil. „Dapêk djuga anå, kan-kan paj djugå panggang sēdjå!” tjawå sang kattjil kupêk. „Mak wat njak agå mĕngan lagi!” tĕmbal bĕrumbung kujung; „katu langik gubuh: gĕlukguwajkĕn paj njak sĕppaj.” „Paju!” tjawå sang kattjil, „ngakuk wajit balak djamå wi saj balak najahkĕn.” Ladju bĕrumbung kujung ngakuk, ladju didjukkĕnnå di sang kattjil. Sang kattjil ladju njĕppaj sĕgalå kukut pungunå djamå sĕgalå badannå kukuh; barĕng gadu dikajun sang kattjil gĕlêk-gĕlêkkĕn tēgå kali; mak dapêk tĕgĕlêk lagi. Ladju bĕrumbung kujung njawåkĕn gasånå sakik, sakik! didjijĕtkĕn sĕppaj najah sēnå. Tjawå sang kattjil „Sangun lagunå sakik-sakik!” Bĕrumbung kujung kiluj bukå gĕluk. Ladju sang kattjil nuwĕnkĕn bĕŗiknå di irung bĕrumbung kujung, dalih bĕbunji: „Rat, rit!

Ngĕgasă niku, mati niku! niku ngĕganggu sĕgală massă sekam bĕkarang, djamă sĕgală djamăku mupĕsakikki; sedjă niku mati!" Barĕng djamånå saj ramik mĕgĕr ladju sang kattjil tjawă ngasi: "Musuh ram kak kuikêk!" Ladju tijan ramik bĕsurak, wat ngĕgĕbuk, wat njutjuk matănă, mak mati. Sĕgală akal tijan saj ramik mak bĕgună agă matikĕn jă. Tjawă sang kattjil: "Tunggukkĕn apuj di tĕkujungnă saj bĕmbungan sĕnă!" Ladju disuwah tijan, mangi mati bĕrumbung kujung.

Mak mĕni ladju tijan bĕbagih massă; wat ană tjawă: "Saj balak adjang balak, saj lunik adjang lunik." Djadină sang kattjil massă munih saj lunik, panggang tjĕpală. "Paju!" tjawă sang kattjil. Ladju tijan saj ramik mĕngan djak tijan gĕluk-gĕluk. Sang kattjil lĕkă ngurĕm-kurĕm djaknă. Djadi tjawă badak: "Mati awit djakmu mak gĕlik, sang kattjil?" Tĕmbal sang kattjil. Djakku kuluwahkĕn djamă unêk kupêk rang bĕrikku." Ladju badak kaluwahhan djaknă munih; pabu tĕnahină luwah, ladju mati badak digarrit sang kattjil djamă unêk najah.

Ladju sang kattjil njĕsak akal agă matikĕn sĕgală djamånă. Mak mĕni dinahnă tijan ramik watu dibi wat di pĕnggir tĕbing, ladju tijan sĕgalånă pĕdĕm di san. "Sapă di pĕnggir?" tjawă gadjah. "Njak!" tjawă sang kattjil, "ĕngan lamĕn njak kĕmĕrik: ""Sĕsan, sabaj!"" gĕluk-gĕluk mĕti bĕgĕsĕk; katu njak gugur di tĕbing gattjak sĕdjă, mati njak." "Ju!" tjawă saj ramik. Barĕng watu nĕngah bingi jă pĕndah di pĕnggir sĕbĕlah, ladju jă tjawă: "Dĕdĕssan, sabaj!" sambil kĕmĕrik. Ladju tijan ramik sĕgĕsĕk-gĕsĕkkan mati tjappak tĕbing; tjumă lĕmawĕng saj dapêk tjakak urik, ladju ngunut sang kattjil.

Barĕng tumbuk jă nĕnggu di salaj tabuwan, tjawånă dikajun Radjă nĕnggu tĕtabuhhan radjă, mak dapĕk ditĕtik. Tjawă lĕmawĕng: "Mak dapĕk mak njak agă nĕtik jă paj." "Paju, pun!" tjawă sang kattjil, "ĕngan sĕkam agă tujun djak djă; katu didĕngi Radjă naan sĕkam kĕnă marah; lamĕn sĕkam kak djawĕh, tĕtik! tjawă sĕkam, mangi pusĕkam tĕtik." Sambil nă tjawă sĕnă jă tĕdjadjak. "Tĕtik, pun sabaj, tĕtik!" Ladju ditĕtik lĕmawĕng; djadină sĕgală tabuwan ngattip lĕmawĕng sĕnă. Lĕmawĕng tĕdjadjak kĕsakikkan ngunut sang kattjil, djamă ngali-kali sang kattjil.

Mak mĕni tumbuk sang kattjil di pĕk gĕndjuman ulaj balak; lĕmawĕng marah-marah djugă agă matikĕn sang kattjil, ladju ngulih-ulih: "Njă rasanmu di djă? njak mubudikĕn," tjawă lemawĕng, "niku agă kukan!" Tĕmbal sang kattjil: "Sangun, pusĕkam, mak

sēkam djuk nětik jå; pusěkam mak dapêk mak; mulå sēkam ladjukěn agå pusěkam, naan pusěkam měngan sēkam; sēkam djå lagi něnggu běbět Radjå saj těgěndjun sēni," tjawå sang kattjil. ["Kenajkěn sēkam makaj jå paj!" tjawå lěmawěng. "Mak dapêk," těmbal sang kattjil;] "sēkam gabaj di gattjii Radjå." Mak dapêk mak," tjawå lěmawěng, "njak agå makaj běbět radjå sēnå paj!" "Paju!" tjawå sang kattjil, "ēngan sēkam agå tandak djak djå: kapan" běbětkěn" jaw sēkam, mangi běbětkěn; tjattik pakkalnå, umětkěn di pusěr pusěkam; laměn běbětkěn jaw sēkam, mangi běbětken." Ladju jå tujun sambil kěměrik: "Běb.tkěn, sabaj, běbětkěn!" Ladju lěmawěng njattik ulu ulaj dituwěnkěnnå di pusěrnå; ulaj ladju ngěrêh djamå ngěbělik ladju pēdå mati.

Sang kattjil tědjadjak bilěng talangan (pamatang) ulahnå tujun kěgabajjan. Barěng tumbuk batang hari ngěnah buhå, ladju jå tjawå: "Ram sěramik-ramikkan, sabaj!" tjawå sang kattjil, "těduhku ram k sēkam!" "Ramik sēkam!" "tjawå buhå. "Tjobå němbul měti gěpêk sěgalånå, sēkam ngitung, mak masså puluh těduh; rapakkěn ulu měti gěpêk!" Ladju jå ngitung djak pěnggir sěbělah bilěng kěbělah dalih běgěluk: "Saj, wå, tigå, pak, limå, něm, pitu; saj, wå, tigå, pak, limå, něm, pitu; saj, wå, tigå, pak, limå, něm, pitu! Tjěng di těbing sěbělah dalih nå djugit bělatjak-bělatjik: "Njak sangun agå njěběrang!" Marah buhå dibudikěn sang kattjil sēnå; ladju nipu sang kattjil, di watunå nginěm agå di těkěpnå. Barěng sang kattjil nginěm ngěbå těkkêk, dikěrêhnå kukutnå. "Jå, jå!" tjawå sang kattjil, "ngěrêh těkkêk-těkkêkku; sēdjå saj kukutku!" sambil nå ngupêk-kupêkkěn těkkêknå. Dikaskěn buhå kukutnå, digigiknå těkkêk sēnå. Sang kattjil tělětjak tjakak darak, těkkêk dikaskěnnå; jå běsurak djak těbing: "Kěnå budiku!"

Ladju buhå nipu jå tjakak darak sambil marah, diunutnå di ěnggak pěmatang, mak tumbuk; ladju těběmbang buhå, mak dapêk turun di waj lagi; mak pandaj di waj. Mak měni tumbuk kibaw baså ngirit anak, ladju jå kiluj tulung di kibaw kěatakkan du waj. "Mak dapêk!" tjawå kibaw, "njak nganak lunik!" Pěngatu-pěngatu djugå buhå kěatakkan: "Pikkěn paj anakmu, sabaj, sēkam djå mak pandaj di pêk waj lagi." Kibaw tamat di buhå, ladju dibabajna diatakkěnnå di batang hari. Barěng těngguk waj těp kukut kibaw dikěrêh buhå, ladju di tarikkěnnå di pēk saj gělěm. Tjawå kibaw: "Dang njak mukěrêh; buhå! njak kak pajah ngěbabaj ngatakkěn niku di waj sēdjå; sēdjå njak mukěrêh." "Mak wat," jaw buhå, "niku agå kukan djugå!" "Ngěnkěn paj, buhå!

njak agå ngulih-ulih lĕsung saj tanjuk sēni paj." Ladju ditjawåkĕn kibaw: "Lĕsung, lĕsung! njå piknå, lĕsung, ulah wawaj dibalĕs djahal kĕdi?" sambil nå njawåkĕn watunå ngĕbå buhå djak tĕbĕmbang ladju njuhun jå bilĕng waj. Tĕmbal lĕsung: "Mak wat," tjawå lĕsung, "mak suwakå dapêk njapun duså; adjå njak: kak sappaj tĕbuk ditutu ulun; barĕng njak tĕbuk dianjukkĕn!

Mak mĕni tanjuk munih sĕpan borak; pĕnanå munih tĕmbal sĕpan: "Mak suwakå dapêk njapun duså; njak kak mĕni dipakaj ulun; barĕng njak borak dianjukkĕn ulun; djadinå: "Mak suwakå dapêk njapun duså!"

Mak mĕni ngĕnah sang kattjil di tĕbing, ladju diulih-ulih kibaw. "Mak kudĕngi," tjawå sang kattjil, "njå tjawåmu?" "Parêkkĕn paj, buhå!" tjawå kibaw, "di sang kattjil ni!" Bareng parêk tĕbing ditjawåkĕn sang kattjil: "Kudjalkĕn ulunå, malĕppat niku tjakak, gĕgêh niku kak parêk tĕbing!" Ladju dikudjalkĕn kibaw ulu buhå, mangi lĕpas djak bahlå mati sēnå, kibaw ladju nĕrimå di sang kattjil. Ladju buhå nipu sang kattjil djugå; mulå sang kattjil sappaj tannå mak di arisan, mĕnĕng di pĕmatang djugå, ulah jå gabaj di buhå, tjawå ulun.

VERTALING.

I.

Iemand had eens een val gesteld, omdat zijne setila en kikim veel te lijden hadden van napoehs en kantjils; de man was gewoon de val des morgens vroeg te stellen en tegen den avond er naar te gaan kijken. Op zekeren dag, zeer vroeg in den morgen, terwijl de val reeds gezet was, liep een kantjil wat rond te dwalen om voedsel te zoeken, en kwam ook aan de gevaarlijke plek. Hij zag de val niet, stapte binnen en de veer sprong los. Hij wist geen middel om er weer uit te komen, beproefde het deurtje op te lichten, doch te vergeefs.

Niet lang daarna passeerde daar juist een napoeh, die ook aan het voedsel zoeken was. Hij zag den kantjil onder dak. Daar het op regenen stond, sprak de napoeh: "Wat zijt gij er tooh goed aan toe, vriend! gij zijt beschut, doch ik niet."

"Wat kan mij dat schelen," antwoordde de kantjil; "je mag voor

mijn part druipnat worden!” „Spreek toch niet zoo,” hernam de napoeh; „laten we liever vriendschap sluiten; laat mij, als ’t u belieft, bij u schuilen.” „Ik,” zei de kantjil, „ik ben altijd allerbest voor de lui, licht de deur van mijne woning op; ik mis de noodige kracht.” De napoeh nam een takje en lichtte daarmede de deur van de val op, terwijl de kantjil met zijn snoetje meehielp. Toen zijn lichaam er voor een deel uit was, sprak hij: „Vriend, ga gij binnen; ik moet even naar buiten.” De napoeh ging binnen en de kantjil bleef buiten. „Wacht maar op me, vriend!” zeide de laatste, „ik kom straks weerom.” Hij ging onmiddellijk naar den eigenaar van de val en reeds van verre riep hij uit: „Wien uwer behoort de val? Ga eens kijken, er zit een napoeh in!”

Toen de man hoorde zeggen, dat er een napoeh in de val zat, ging hij er heen en bemerkte, dat het waar was. De kantjil ging er daarna van door.

II.

Er was eens een kantjil, die een rivier over wilde; te vergeefs had hij geruimen tijd rondgeloopen om er een middel op te vinden, tot hij eindelijk in de verte een krokodil zag drijven. Hij ging er heen en zeide: „Vriend, ik geloof, dat ons geslacht talrijker is dan het uwe!” „Spreek toch zoo boud niet,” antwoordde de krokodil, „het onze is talrijker.” „Neen,” zeide de kantjil, „het onze!” De krokodil hernam: „Ons geslacht is talrijker, vriend!” „Nu dan,” sprak de kantjil, „indien werkelijk uw geslacht veel talrijker is dan ’t kantjil-geslacht, komt gij dan met u allen hier bij elkaar, dan zal ik dat eens nagaan; mijns inziens zijn er meer dwergherten.” „Goed,” luidde het antwoord, „ik zal alle krokodillen bij elkaar roepen.” Hij kwam werkelijk weer boven en riep zijne makkers bijeen. „Nu zal ik u eerst tellen,” sprak de kantjil, „gaat allen in een rij liggen, van hier tot de overzij!” Toen zij zich zoo geschaard hadden, sprak de kantjil: „Nu zal ik tot de telling overgaan!” „Best!” zeiden de krokodillen. „Eén, twee, drie, vier, vijf, zes, zeven!” sprak de kantjil en was toen aan den overkant. „Het was volstrekt niet mijne bedoeling u te tellen; ik wilde de rivier slechts over!” zeide hij. „Goed, vriendje,” antwoordden de krokodillen, „pas maar goed op; zoodra ge bij den waterkant durft komen, zijt ge er bij!”

Niet lang daarna daalde de kantjil naar de rivier af; dadelijk

had een krokodil zijn poot beet. „Zeg, vriend!” zeide het dwerghert, „waarom doe je dat toch? Gij hebt niet mijn poot te pakken: dat is mijn stok!” De krokodil liet den kantjil los, die zich zoo snel mogelijk verwijderde. De krokodil bleef op een middel zinnen om het dwerghert te dooden. Hij ging den oever op en legde zich neder, een boomstam nabootsende. De kantjil kwam op zijne tochten in zijne nabijheid; hij naderde den krokodil en bemerkte, dat deze er als een boomstam bij lag. „Indien gij een boomstam zijt,” sprak hij, „keer u dan om: indien gij een krokodil zijt, blijf dan zoo liggen!” De boomstam keerde zich om. Toen de kantjil dit zag, ging hij er van door, zeggende: „Een boomstam kan zich niet omkeeren; gij zijt een krokodil!”

De krokodil zon weer op een list: hij richtte zich op en bleef staan als de stam van een dooden boom. De kantjil, die aan het ronddwalen was, ontmoette hem en, bemerkende dat de krokodil zich als een boomstam wou voordoen, zeide hij:

„Wat is dit, een boom of een krokodil? Als gij een boom zijt keer u dan om; als gij een krokodil zijt, doe dat dan niet!” De boom keerde zich om, waarop de kantjil zich verwijderde, zeggende: „Gij zijt geen boom, ge zijt een krokodil!”

De krokodil trachtte nogmaals op de eene of andere manier den kantjil te pakken te krijgen. Hij verliet de plaats, waar hij zooeven stond en maakte op eenigen afstand daarvan een nest, dat het voorkomen moest vertoonen van een varkensleger. Op een zijner tochten ontdekte de kantjil dat leger, zag dat de krokodil zich daarin bevond en verwijderde zich. Nadat hij een eind had afgelegd, kwam hij een tijger tegen. „Vriend, vriend!” sprak hij, „wilt gij u van een varken in zijn leger meester maken of niet?” „Waar is het, vriend?” antwoordde de tijger, „ik wil het wel hebben.” De kantjil zeide: „Hier is het, vriend!” De tijger liep toen naar 't leger toe en besprong het. De krokodil, zoo aangevallen, richtte zich op en greep den tijger aan. Toen zij genoeg hadden van het vechten, staakten zij beiden doodvermoeid den strijd. De kantjil was reeds een eind weg: doch de tijger wilde hem opzoeken, wijl het hem hinderde, zoo door 't dwerghert te zijn beetgenomen: het had hem een varken als prooi voorgespiegeld, en 't was een krokodil. De tijger ging toen op weg om den kantjil te zoeken; na lang en lang zoeken ontmoette hij het hertje, dat bij een l e s o e h-boom, die bijzonder rijkelijk vrucht droeg, stond. Toen de tijger genaderd was, sprak hij: „Gij zijt nu een kind des doods, vriendje, gij hebt mij bedrogen

door mij een varken te laten aanvallen, dat echter een krokodil bleek te zijn: ik heb het bijna tegen hem afgelegd!" De kantjil antwoordde: "Ach, spreek zoo niet, vriend! Schenk mij het leven; want de vorst heeft mij opgedragen zijne eieren, die hier in grooten getale liggen, te bewaken." "Waar zijn de eieren van den Vorst, vriend? laat mij er wat van eten!" sprak de tijger. "Doe dat niet," was het antwoord, "anders zal de Vorst mij zeker dooden." De tijger bleef bij zijn voornemen. "Nu," sprak de kantjil, "indien gij per se van de eieren van den Vorst, die aan mij zijn toevertrouwd, eten wilt, schenk mij dan het leven!" "Ik zal u niet dooden," zeide de tijger. "Laat mij dan eerst mij verwijderen," hernam de kantjil; "want de Vorst zal mij zeker dooden, wijl gij zijne eieren wilt opeten."

Nadat de kantjil zich verwijderd had, nam de tijger een hoop lesoeh-vruchten en at er van; hij spalkte zijn bek wijd open, omdat die vruchten zoo zuur waren. Vervolgens ging hij den kantjil achterna met het plan dien te dooden, omdat hij gezegd had, dat hij eieren van den Vorst moest bewaken, eieren, die echter bleken lesoeh-vruchten te wezen. Na eenigen tijd ontdekte de tijger het dwerghert onder een grooten boom zittende tusschen twee wortelhout-platen. Dichter bij gekomen sprak hij: "Nu zal ik u dooden, vriendje! Gij hebt mij beet genomen: gij zeidet eieren te moeten bewaken, terwijl 't lesoeh-vruchten waren." "Ach vriend, doe 't niet, dood mij niet! Ik heb den last hier bij de gong's van den Vorst de wacht te houden," antwoordde de kantjil. "Laat mij er wat op slaan!" zei de tijger. "Doe 't niet," was het antwoord, "anders laat de Vorst mij ombrengen." De tijger hield voet bij stuk. "Welnu," sprak het dwerghert, "mijn vriend, indien gij er niet van af te brengen zijt, ga dan uw gang; maar laat mij eerst weggaan!"

Nadat de kantjil zich een eind verwijderd had, riep hij den tijger toe: "Ga je gang vriend, sla er op!" De tijger sloeg op de wortelhoutplaten; alle wespennesten, die zich daar bevonden, vielen er uit. De tijger werd van alle kanten door de wespen gestoken; meer dan half dood vluchtte hij, brullende van pijn over zijn geheele lichaam, wegens de steken der wespen. Na geruimen tijd geloopen te hebben, zag hij den kantjil weer, zittende bij een groote in elkaar gekronkelde sawa-slang. De tijger zeide: "Nu zal ik u dooden, omdat gij mij bedrogen hebt: gij beweerdet, dat gij de gong's van den vorst bewaaktet, terwijl het wespennesten waren." "Doe 't niet, vriend! laat mij in 't leven; ik ben hier geplaatst

om den gordel van den Vorst te bewaken. „Hoe ziet die er uit?” vroeg de tijger. „Hier is hij, vriend!” luidde het antwoord. „Laat mij die eens omdoen, mijn vriend!” zei de tijger. „Doe dat niet, mijn beste!” antwoordde de kantjil, „anders laat de vorst mij zeker ombrengen; 't is zijn eigen gordel.” De tijger zeide: „Het moet, vriend!” „Als dat zoo is, dan ga ik er eerst van door; want anders zal de Vorst mij laten dooden.” Nadat hij een eindweegs had afgelegd, riep de kantjil: „Ga uw gang, vriend, doe hem om!” De tijger nam de ineengekronkelde sawa-slang op en deed haar om; ze sloot goed (om het lichaam). „Hij sluit nog niet voldoende!” riep het dwerghert. De slang kronkelde zich vaster om het lichaam van den tijger, die weldra stierf.

III

De kantjil gaat uit visschen in gezelschap van een neushoorn, een olifant, een tijger en een beer.

Toen zij de plaats, waar zij visschen wilden, bereikt hadden, bouwden zij een flinke hut, gingen daarna visschen en hadden een rijke vangst. Naar de hut teruggekeerd rookten zij hun vangst. Den volgenden dag gingen zij weer uit; slechts de beer bleef om de hut te bewaken, wijl de visschen, die zij gerookt hadden, nog niet voldoende droog waren.

Nadat de anderen vertrokken waren, verscheen er een geest, Beremboeng Tekoejoeng genaamd; bij de hut gekomen sprak hij: „Wat voert gij hier uit?” De beer antwoordde: „Niets, ik houd de wacht bij onze vangst, die we aan het rooken zijn.” De B. T. zeide: „Laat mij wat van die visch eten, vriend!” Het antwoord van den beer luidde: „Gij moogt er niet van eten, vriend, want anders word ik door mijne gezellen gedood; zij zijn nl. nog niet hier.” De B. T. sprak daarop: „Ik wil van die visch eten; indien gij er mij niet van geeft, zal ik u dooden!” De beer werd bevreesd; de B. T. at de visch, het geheele rooksel, schoon op en verwijderde zich daarna.

Bij hun terugkomst zagen de neushoorn, de olifant, de tijger en de kantjil dat er niets van de visch over was. De tijger vroeg: „Waarom is de visch er niet, beer?” Deze antwoordde: „De B. T.

beenen, dan zal ik deze hoepels aanbrengen!" De B. T. deed dit en de kantjil zette de hoepels aan. Nadat de pooten voorzien waren, sprak de kantjil "Buig nu ook uwe beide handen!" Toen ook dit geschied was, voorzag het dwerghert ze van hoepels. Nadat handen en voeten waren vastgebonden, zeide de kantjil: "Beweeg u zoo flink mogelijk; als deze hoepels nog breken door uwe beweging, dan zult gij er geen baat bij vinden." De B. T. spande zich zooveel mogelijk in; de hoepels bleven echter heel, waarop de kantjil zeide: "Laat ze nu zoo eenigen tijd blijven; straks zal ik de hoepels losmaken, en dan zijt ge in orde."

Inmiddels ging de kantjil een massa hout verzamelen. Toen hij weer bij de hut kwam, riep de B. T. hem toe: "Maak de hoepels los; ik wil opstaan!" "Neen, vriend, dat doe ik niet," antwoordde de kantjil; "het is al lang mijn doel u te dooden. Hoeveel van de door ons gevangen visch hebt ge reeds verorberd!" Al het verzamelde hout legde hij bij den B. T., haalde vuur en verbrandde het. De B. T. brulde van de hitte, doch weldra stierf hij door (de list van) den kantjil. Toen de anderen van het visschen terugkwamen, zagen zij dat de B. T. dood terneder lag. De olifant zeide: "Komaan, laten we al deze visch rooken; want morgen vroeg willen wij er van door, daar we reeds veel gevangen hebben."

Toen ze den volgenden morgen wilden opbreken, sprak de olifant: "Laten we eerst de visschen verdeelen: de kleine moet eene kleine portie, de groote een groot aandeel hebben." De kantjil antwoordde: "Best; op welke wijze ge ook aan 't verdeelen wilt gaan, ik neem er genoegen mede." De olifant ging aan het deelen; de grooten kregen eene groote portie; het aandeel van den kantjil was een tepala. Na afloop van de deeling gingen ze allen op weg; tegen den avond wilden zij rusthouden en overnachten. Zij sliepen aan den kant van een steilen afgrond. De olifant zeide tot den kantjil: "Gij moet aan den kant van het ravijn slapen, vriend, wij overigen, de grooten, aan den binnenkant." "Best!" antwoordde de kantjil, "maar laten we afspreken, — zeide hij tot den olifant — dat, wanneer ik "schik op, schik op!" roep, gij wat op zijde gaat, omdat ik anders in het ravijn val." De olifant, de neushoorn, de tijger en de beer zeiden: "Ja, 't is goed!"

Toen allen sliepen, sprong de kantjil over de rij, waardoor de anderen aan den buitenkant kwamen te liggen, en riep: "Schik wat op, schik wat op, vriend, ik val!" De neushoorn en de olifant schikten wat op, vielen in het ravijn en stierven. De kantjil riep

daarna weder: „schik wat op, schik wat op, ik val!” De beer schoof op zij, met dat gevolg, dat hij in het ravijn viel en daar den dood vond. De kantjil bleef alleen over.

Hij verliet de plaats, waar zij den nacht hadden doorgebracht en terwijl hij aan het rondwandelen was, kwam hij den tijger tegen, die aan het visschen had deel genomen, doch niet met de anderen had overnacht. De tijger zeide tot den kantjil: „Wat is het toch verbazend onaangenaam, vriend, dat mijn visch op is!” De laatste, die zijn aandeel in zijn oor gestopt had, zeide: „Dat is het zeker, vriend! mijn visch kan niet opraken; want als ik ze opgegeten heb, haal ik ze met een doorn uit mijn achterkwartier.” De tijger antwoordde: „doe dat als 't u belieft bij mij ook!” „Best!” sprak de kantjil, „ik zal eerst een doorn gaan zoeken.” Toen hij er een gevonden had, ging de tijger met zijne posteriores voor hem staan; de kantjil stak den doorn er in en maakte dien vervolgens aan eenen boom vast, waarna hij uitriep: „Spring nu zoo flink mogelijk op!” De tijger deed het, met dat gevolg, dat al zijn ingewanden te voorschijn kwamen. Zoo stierf hij door de slimheid van den kantjil.

De kantjil wedt met een slak.

De kantjil sprak tot een slak: „Kom, vriend, laten we met ons beiden eens wedden.” De slak antwoordde: „Waarover zal ik wedden?” „Wel, laten we om het hardst loopen van af de monding der rivier tot aan den oorsprong,” zeide de kantjil; „verlies ik, dan zal ik uw slaaf zijn; legt gij het af, dan wordt gij mijne slavin.” „Goed,” luidde het antwoord, maar ik vraag 7 dagen (eigenlijk nachten) uitstel.” „Best,” zei de kantjil, „den zevenden nacht wacht ik u hier!”

Na die afspraak gemaakt te hebben, ging de kantjil weg. De slak riep, na rijpelijk over de zaak nagedacht te hebben, een sebajau en droeg hem tegen loon op, de rivier op te gaan. Zij zeide tot den sebajau: „Gij moet uit mijnen naam aan alle slakken, die van hier tot den oorsprong dezer rivier aan de oevers verblijf houden, zeggen, dat wanneer de kantjil roept, degene die bovenstrooms is, moet antwoorden.” „Best,” zei de sebajaw en vertrok, en deelde aan alle slakken van de monding tot de bron het volgende

mede: „Op den zevenden dag zal er een wedstrijd plaats hebben tusschen den kantjil en u allen, slakken! Indien hij roept, moet wie uwer bovenstrooms is, antwoorden." „Goed," zeiden de slakken.

Toen de zevende nacht aangebroken was, begaf de kantjil zich naar de monding der rivier. Hij zeide: „Hoe is het, mijn beste?" De slak antwoordde: „In orde, vriend, ik wachtte u reeds." „Best," zei de kantjil; „best!" hernam de slak.

De kantjil rende toen zoo hard hij kon weg. Nadat hij een eind had afgelegd, riep hij en werd beantwoord door een slak, die bovenstrooms zich bevond; de kantjil liep weer weg en sneed alle hoeken af. Toen hij weer riep, antwoordde een slak vóór hem. De kantjil spande al zijne krachten in, en toen hij een groot eind had afgelegd en riep, antwoordde de slak, die bij den oorsprong der rivier was. De kantjil schaamde zich, omdat hij het tegen eene slak had afgelegd en liep weg naar een talang. Tot nu toe schuwt de kantjil den waterkant, omdat hij bang is voor de slakken. De kantjil toch werd door dezen in list overtroffen.

V.

De kantjil en zijne vriendin, de pad.

In vroegeren tijd, zoo verhaalt men, was er een kantjil, die zeer bevriend was met eene pad; als zij in het bosch ronddwaalden, waren zij dag en nacht bij elkander. Het dwerghert wilde het werk van anderen steeds opnemen, en 't beproefde altijd na te gaan, wie hem in slimheid overtrof.

Op zekeren dag haalde de kantjil de pad over om aan de kanten van een ladang 'rond te dwalen; dáár zag hij, dat door den eigenaar een val was gesteld. De kantjil zeide tot zijne vriendin: „Kom, laten we dichter bij de val gaan!" „Ik ben bang," antwoordde de pad, „ga er niet dichter bij; raak de veer niet aan, anders schiet ze los en gij zijt er bij!" „Och," sprak het hertje, „wat heb je veel in te brengen, jij mottige! ik wil even op de veer van die val tokkelen." Hij bespeelde het koord van de veer: Ting tang, ting tang ging het. Maar plotseling schoot de veer los en de kantjil was gevangen.

„Ach, ach!" zei de pad; „je bent er bij, kantjil! je kunt er niet

meer uit; de man zal je om hals brengen. Je hebt mijne woorden in den wind geslagen: dat heb je er van, als je niet naar goeden raad luistert. Ga er niet dichter bij, zeide ik; maar gij deedt het toch met den noodigen geur en zonder vrees voor den dood!" "Houd je praatjes voor je, mottige!" sprak de kantjil; "waarom zou mijn laatste uur geslagen zijn? Houd jij je mond; ik kom er zoo meteen uit; ga jij er maar van door!" De pad huppelde toen weg.

Kort daarop passeerde een varken de plaats waar de val was gesteld. De kantjil riep het aan: "Vriend, vriend! Och, help mij toch; geef mij als het u belieft een tak alang-alangbloemen; ik heb die noodig." "Best, vriend," antwoordde het varken, dat die bloemen plukte en aan den kantjil overhandigde. Nadat het varken vertrokken was, deed de kantjil die bloemen op mond, neus, ooren en achterkwartier en ging er toen bij liggen. Toen de man naar zijn val kwam kijken met een ontbloot mes in de hand, begon hij uit de verte reeds te schreeuwen: "Ha, de val is dicht, de val is dicht! Breng een mes mee," zeide hij tot zijn gezel. De kantjil lag er alsof hij niet meer ademhaalde, hij hield zich dood. Bij de val gekomen zag de man, dat het dier dood was en reeds vol vliegen zat; hij pakte het op en wierp het ver weg. De kantjil stond op en liep zoo hard hij kon, terwijl zijn achterdeel: "poet, poet," ging. De man schreeuwde om te vertellen, dat hij door den kantjil te pakken was genomen, en keerde landerig terug, omdat hij zich er over schaamde het tegen een dwerghert te hebben afgelegd.

Eenigen tijd daarna kwam de man weer op de gedachte, in het bosch een val te zetten. Op zijn vlucht ontmoette de kantjil weldra zijne vriendin, de pad, die tot hem zeide: "Daar heb je het nu; bijna was je er geweest. Wat een bof voor je, dat ze je niet doorstoken hebben. Doe in den vervolge niet meer zoo; ga daar niet meer in de buurt spelen!" Boos wordende, antwoordde de kantjil: "Heb je haast gedaan, mottige? Jij hebt geen verstand, jij bent niets waard; ik vind het erg prettig het geluid van de veer: ting, tang, ting, tang! te hooren. Jij denkt alleen maar aan eten; jij hebt niets te beteekenen, een goede gedachte komt nooit in je op. Zeker zou ik mijn hachje er bij ingeschoten hebben, indien ik niet slim was." De pad sprak zacht: "Ik tracht je er van af te houden bij de val te gaan, omdat ik liefst je niet zou zien sterven; ik kan u niet helpen. Ga niet dichter bij de val; misschien is er niemand, die je helpen kan."

De kantjil werd boos op de pad bij het vernemen dier woorden

en riep uit: „Heb maar niet zooveel praats, mottige! Laten we er weer heen gaan om die veer te bespelen; kijk jij maar naar mij en houd je verder stil.” Toen zij daar bij gekomen waren (sprak de pad): „Blijf op een afstand; anders vindt ge door die veer wellicht uw dood!” „Houd je mond,” hernam de kantjil, terwijl hij het touw van de veer bespeelde: Ting, tang, ting, tang! klonk het. Maar plotseling sprong de veer los en hij was gevangen. Hij voelde zich niet op zijn gemak, omdat er niemand was om hem te helpen. Toen de pad dat zag, liep zij hard weg, hem toeroepende: „Uw laatste uur is geslagen, vriend! het berouwt mij niet u goed geraden te hebben; maar gij wilt niet naar goeden raad luisteren, en nu zal je zeker sterven.”

Na eenigen tijd hoorde de kantjil: Ngeng, ngeng! Het was het gonzen van een tor, die zich op de bloemen van de alang-alang nederzette. De kantjil verzocht hem om wat bloemen, die dan ook door de tor werden gegeven. Recht in zijn schik deed hij ze weer op de vroeger genoemde plaatsen: op zijn neus, bij de oogen, op de ooren, bij den mond, en strekte zich toen uit, in de verwachting, dat hij weldra weder door den man zou worden weggeslingerd.

Toen deze kwam kijken, zag hij uit de verte reeds dat de val toe was en verheugde zich daarover. De kantjil hield zich dood. De man dat ziende sprak: „Ook deze is weer dood.” Doch toen hij het diertje voelde, bemerkte hij dat het lichaam nog warm was; hij pakte het bij de pooten op, slachtte het en nam het mee naar zijne woning, alwaar hij alle listen van den kantjil aan de verzamelde menigte verhaalde. De pad huppelde weg en boos vertelde zij aan hare vrienden al het gebeurde. „Wie niet naar goeden raad luistert,” zei ze, „dien zal het zeker berouwen, en hij zal er ten slotte het leven bij inschieten, zonder dat iemand er zich iets van aantrekt.”

VI.

Men verhaalt, dat de dieren vroeger praten en met elkander de zaken bespreken konden. Zoo haalde het dwerghert eens zijne vrienden over samen te gaan visschen. Nadat daartoe besloten was, begaven zij zich naar een moeras, en vischten uit alle macht.

Toen ze een flinke vangst hadden, hielden zij op en keerden terug om de visch schoon te maken en ze daarna te roosteren; eenigen hunner hadden eene gelegenheid daarvoor in orde gebracht.

Den volgenden morgen wilden zij weder visch vangen en maakten toen uit, wie de roostplaats zou moeten bewaken. Besloten werd, dat de olifant zulks zou doen, omdat hij bijzonder groot en sterk was; de anderen gingen allen aan het werk.

Tegen den middag kwam een Beroemboeng Koejoeng met groot gedruisch aanzetten, en bij de roostplaats gekomen, vroeg hij: „Van wien is deze visch?" „Van ons!" antwoordde de olifant, „mij is opgedragen ze te bewaken." „Geef mij er van, olifant!" sprak de B.T. „Onmogelijk," luidde het antwoord van den olifant. „Geef mij er als het u belieft van," zeide hij weder, terwijl hij van de visch nam. „'t Mag niet," sprak de olifant. „Wat zijt ge vervloekt gierig, olifant! doch of gij ze mij geeft of niet geeft, ik moet deze visch hebben!" zei de B. T. terwijl hij ze opat. De olifant werd woedend en greep den B. T. aan. Deze, pijn gevoelende, pakte den olifant beet en wierp hem omhoog boven de hoogste takken der boomen uit; de olifant viel ver van de roostplaats als geradbraakt neer, terwijl zijn geheele lichaam hem pijn deed.

Toen zijne makkers van het visschen terugkwamen, riepen zij met luider stemme: „Olifant, olifant!" „Ja," antwoordde deze uit de verte. „Waar is onze visch?" zeiden ze. „Ik ben dood," sprak de olifant; „de B. T. heeft alles opgegeten en mij heeft hij in de hoogte geslingerd; mijn lichaam is als geradbraakt. Helpt mij!"

Zij droegen hem daarop met hen allen naar hunne hut en dienden hem geneesmiddelen toe. Hij was spoedig weer hersteld, waarop ze weder gezamenlijk den neushoorn opdroegen de visch te bewaken. De anderen begaven zich nogmaals naar de vischplaats.

Des middags kwam de B. T. weer met groot geraas aanzetten en bij de roostplaats gekomen, vroeg hij: „Van wien is deze visch? geef mij er van." „Van mij," antwoordde de neushoorn;" gij moogt er niet van nemen!" „Spreek zoo niet, geef mij er van!" zeide de B. T., terwijl hij van de visch at. De neushoorn maakte zich boos en pakte hem beet; de B. T. voelde pijn en greep daarop den neushoorn aan, dien hij nog hooger dan den olifant in de lucht slingerde. De neushoorn kwam verder van de roostplaats buiten kennis neer. De B. T. at onderwijl alles op.

Toen de anderen bij de hut terugkwamen, bemerkten zij dat de visch en de neushoorn verdwenen waren; zij zochten en vonden

hem op eenigen afstand liggen met een pijnlijk lichaam en niet in staat een woord te uiten. Toen hij kon spreken, deelde hij hun mede, dat de B. T. hem in de hoogte had geworpen en de visch verorberd had. De zieke werd daarop naar de hut geleid en was spoedig weer normaal. Enkelen gingen weer aan het roosten en gelastten den tijger, de wacht erbij te houden. Ook hij werd op de zelfde wijze door den B. T. zoo hoog naar boven geslingerd, dat van de aarde niets meer te zien was. Bij zijn val bleef hij buiten kennis diep in den modder steken, evenals tevoren de olifant en de neushoorn. Daarop bespraken zij in allen ernst de vraag, wie in staat zou wezen de visch te bewaken; niemand was daarvoor te vinden, totdat het dwerghert op boozen toon sprak: „Ik zal er de wacht bij houden; 't ga zooals 't ga! Zelfs de grooten en sterken durven niet meer, hoe moet ik het dan doen? Doch, gij moet nu nog niet uit visschen gaan; haalt eerst eene goede hoeveelheid rotan en damt dit riviertje af.” De overigen deden wat het dwerghert hun opdroeg. Toen er voldoende rotan was aangebracht en tevens de rivier was opgestopt, gingen zij allen naar de vischplaats; slechts het dwerghert bleef bij de visch achter en hield zich bezig met het vervaardigen van een groot aantal ringen van rotan.

Kort daarop kwam de B. T. en vroeg: „Wie bewaakt de visch?” „Ik,” antwoordde de kantjil. „Wat voer je uit dwerghert?” „Niets, mijnheer,” zeide het, „ik maak hoepels voor mezelf. Kom als het u belieft wat hierheen en gebruik wat van deze visch!” „Goed,” sprak de B. T., „waarvoor zit ge zoo ijverig rotan te splijten en zooveel ringen te maken?” „Hoort u,” antwoordde het dwerghert,” dat zware geluid niet? Dat is het geluid van den hemel, die neer zal vallen. En daarom maak ik zooveel ringen; ik wil mijn lichaam daarmede omwikkelen, opdat ik in staat zij den hemel, die zal neerstorten, tegen te houden.” „Als dat zoo is, maak dan voor mij een massa ringen,” zeide de B. T. tot den kantjil. „Daar is niets tegen, maar gebruik toch wat van de visch!” „Ik heb geen trek meer in eten,” luidde het antwoord; „wellicht stort de hemel neer! Maak liever spoedig ringen voor me!” „Best,” zei het dwerghert, „haal dan een hoop dikke en flinke rotans.”

De B. T. ging ze halen en gaf ze aan het dwerghert, dat daarop zijne handen en voeten en zijn geheele lichaam goed vastbond. Toen dat afgeloopen was, liet het de B. T. zich driemaal bewegen; dat was hem echter onmogelijk. Hij riep uit, dat de ringen hem

knelden en pijn veroorzaakten. Het dwerghert antwoordde: „Natuurlijk doet het pijn!” Op het verzoek van den B. T. om de banden dadelijk los te maken, bracht het dwerghert zijn achterdeel, waaraan eenige geluiden ontsnapten, bij diens neus en zeide: „Nu moet jij 't maar eens voelen; verrek voor mijn part! Jij hebt je te goed gedaan aan onze visch en mijne vrienden heb je genegerd; nu moet jij dood!”

Toen zijne metgezellen terugkwamen, riep de kantjil hun met den noodigen bluf toe: „Onzen vijand heb ik vastgebonden!” Onder gejuich sloegen eenigen hem, anderen staken hem in de oogen; doch hij bezweek niet. Alle middelen, in 't werk gesteld om den B. T. te doen sterven, baatten niets, totdat het dwerghert vuur in het gat, dat zich in diens rug bevond, liet doen. Kort daarop stierf de Beroemboeng Koejoeng.

Niet lang daarna ging men tot de verdeeling van de vangst over. Een paar zeiden: „De grooten moeten eene groote, de kleine eene kleine portie hebben.” Het dwerghert kreeg dientengevolge een klein aandeel, nl. een tepala. „Best,” zeide het. Daarop aten de anderen hun deel vlug op; het hertje echter bleef aan het mummelen. „Wat heb jij lang werk om je portie te verteren!” zeide de neushoorn; waarop de kantjil antwoordde: „Mijn aandeel haal ik weer met een doren uit mijn achterkwartier.” De neushoorn verzocht toen zijn deel eruit te halen. Het dwerghert voldeed aan dat verzoek, met dat gevolg, dat de ingewanden eruit kwamen en de neushoorn door de vele aangebrachte dorens stierf.

Het dwerghert zon steeds op een middel om zich van al zijn metgezellen te ontdoen. Niet lang na het bovenvermelde zag hij hen des avonds op den kant van een ravijn alwaar zij den nacht wilden doorbrengen. „Wie moet aan den buitenkant?” vroeg de olifant. „Ik!” zeide het dwerghert: „doch indien ik roep: „Schuif wat op, vriend!” dan moet ge ook gauw opschuiven, want als ik van dien hoogen kant afval, dan ben ik er zeker geweest.” „Afgesproken!” zeiden de anderen. Tegen middernacht verhuisde hij naar den binnenkant en schreeuwde: „Schik wat op vriend!” De overigen schoven allen op en vonden in het ravijn den dood; slechts de tijger wist zijn leven te redden en ging dadelijk het dwerghert opzoeken. Hij ontmoette het diertje bij een wespennest. Op bevel van den vorst, zeide de kantjil, moest hij daar de koninklijke taboeh bewaken; niemand mocht er op slaan. „Ik wil er op slaan!” sprak de tijger. „Goed, mijnheer!” zei het dwerghert, „maar dan ga ik er eerst van door, want als de vorst het hoort, dan wordt hij

zeker boos. Als ik mij reeds verwijderd heb, en u: „Sla er op!” toeroep, dan moet gij er op slaan, niet vóór dien tijd.” Meteen ging het diertje weg. „Sla er op, mijn beste mijnheer, sla er op!” (riep het). De tijger deed het; hij werd weldra door de wespen gestoken en liep van de pijn weg; al op het dwerghert scheldende ging hij het zoeken.

Niet lang daarna vond hij het hertje bij eene opgerolde slang. De tijger was nog steeds boos en wilde den kantjil dooden. Op zijn gezegde: „Wat voer je hier uit; je hebt mij beetgenomen, en nu zal ik je opeten,” — antwoordde het dwerghert: „Maar mijnheer, ik heb u immers afgeraden er op te slaan, maar gij wildet het volstrekt; daarom heb ik toegegeven. Later kan u mij opeten; want nu moet ik hier passen op den vorstelijken buikband, die hier opgerold ligt.” — („Laat mij dien buikband gebruiken.” sprak de tijger.) Het dwerghert antwoordde: „Ik vrees voor den toorn van den vorst.” „Ik wil en zal dien nu gebruiken!” zei de tijger. „Best,” luidde het antwoord; „maar laat mij er eerst van door gaan. Als ik zeg: „Doe hem om!” doe hem dan om; pak hem bij het bovendeel vast en richt dat op uw navel; als ik roep: Doe hem om! moet u hem omdoen.” Daarop liep de kantjil weg en schreeuwde: „Doe hem om, doe hem om!” De tijger greep den kop van de slang en richtte dien op den navel; de slang stak en omslingerde den tijger; het einde was dat beiden stierven.

Het dwerghert vluchtte vol vrees naar eene hoogte. Bij eene rivier gekomen zag het een krokodil. „Ik voor mij, vriend!” sprak het hertje, „geloof dat ons geslacht talrijker is dan het uwe.” „Neen, het mijne,” zeide de krokodil. „Komt dan met u allen boven, dan zal ik u tellen; ik geloof dat ik niet tot tien zal komen. Houdt uwe hoofden bij elkander!” Daarop telde hij vlug, van den eenen oever naar den anderen gaande: „een, twee, drie, vier, vijf, zes, zeven; een, twee, drie, vier, vijf, zes, zeven; een, twee, drie, vier, vijf, zes, zeven!” Met een sprong aan de overzijde gekomen begon de kantjil van plezier te dansen en te springen, uitroepende: „ik wou er alleen maar over!” De krokodillen waren woedend, omdat ze zoo beet genomen waren en trachtten steeds hem te pakken te krijgen, als hij aan de rivier kwam om te drinken. Toen het dwerghert eens met een stok bij zich aan het drinken was, greep een krokodil het bij zijn poot vast. „Ha, ha! ge hebt mijn stok beet, hier is mijn poot!” (riep het) en met een bewoog het zijn stok (in 't water) heen en weer. De krokodil liet den poot los en

beet in den stok. Het hertje sprong snel op den kant, liet den stok glippen en riep van den kant af: "Ge zijt er in geloopen!" Woedend begaf zich de krokodil op het droge en zocht het dwerghert op eene hoogte, maar vond het daar niet; hij raakte verdwaald en kon niet meer naar de rivier terug; hij was den weg daarheen kwijt. Niet lang daarna onmoette hem eene buffel, die een jong bij zich had; hij riep de hulp der buffel in om hem naar de rivier te brengen. "Onmogelijk," antwoordde zij, "ik heb een klein kind!" De krokodil hield echter niet op met bidden en smeeken. "Laat uw kleintje hier achter, mijn beste; ik kan alleen de rivier niet meer vinden!" De buffel kreeg medelijden en droeg hem daarop naar de rivier. Nauwelijks in het water gekomen greep de krokodil een poot der buffel en trok haar naar een diep gedeelte der rivier. De buffel sprak: "Bijt mij niet, krokodil; ik heb u met moeite hierheen gedragen, en nu bijt gij mij!" "Dat geeft niets; ik zal mij aan u te goed doen," zeide de krokodil. "Wacht even, krokodil, ik wil eerst de opinie van het rijstblok, dat daar voorbij drijft vragen." Daarop vroeg de buffel: "Rijstblok, rijstblok! hoe is het, rijstblok? Past het goed met kwaad te vergelden?" en zij vertelde, dat zij den krokodil, die verdwaald was, naar de rivier gedragen had. Het rijstblok antwoordde: "Dat maakt niets uit! geen goede dienst kan de schuld (zonde) uitwisschen. Zie dat aan mij: de menschen hebben in mij gestampt, tot ik door en door gestampt was — en nu laten ze mij wegdrijven." Kort daarop kwam een versleten koekoesan aandrijven; ook die gaf hetzelfde antwoord: "Het goede kan de schuld niet uitwisschen. Ik ben lang door de menschen gebruikt, en nu ik versleten ben, gooien ze mij in het water; daarom zeg ik: Geen goed kan het kwaad uitwisschen."

Een oogenblik daarna zagen zij het dwerghert op den kant. De buffel deed hem dezelfde vraag. "Ik kan u niet verstaan," sprak het hertje, "wat vertelt ge toch?" "Breng me dichter bij, krokodil!" zei de buffel, "dichter bij den kantjil." Toen zij dicht bij den oever waren, zeide het hertje: "Geef hem een trap op zijn kop; spring dan op den kant, want gij zijt er nu dicht genoeg bij." De buffel deed wat haar aangeraden werd en ontsnapte daardoor aan het gevaar, dat haar leven bedreigde, waarna zij het hertje voor zijne hulp bedankte.

De krokodillen belagen nog altijd het dwerghert, en dat is de reden waarom het tot op den huidigen dag niet aan den waterkant, maar op hoogten zijn verblijf houdt: dat geschiedt uit vrees voor de krokodillen, zegt men.

AANTEEKENINGEN.

Sĕtilå en Kikim zijn aardvruchten; de eerste heet in het Minangkabausch pēlå, de tweede is de bekende ubi (Bat. ubi djarar).

Agå kĕnå udjan niku jet, lett: Wil (of zal) je nat worden door den regen, (dan is mij dat ook) goed.

Rudjug zal wel hetzelfde woord zijn als 't Javaansche ꦫꦸꦗꦸꦒ꧀

Lĕsuh. De lĕsuhboom draagt eivormige vruchten, die rijp zijnde, de kleur en grootte van een kippenei hebben.

Danir. Mal., Min., Bat. banir, plaatvormige uitgroeisels van de wortels van enkele boomen.

Sebajau kleine visch.

Tepalå, zeer klein vischje, dat zich gewoonlijk onder drijfhout schuil houdt.

Bĕrĕmbung tĕkujung of bĕrĕmbung kujung, een soort reus, wiens naam ongetwijfeld afgeleid is van het gat (bĕmbung), dat hij op den rug (kujung) zou hebben. Ik herinner me, dat ik, als kind te Benkoelen zijnde, des avonds eens een afschuwelijk geluid hoorde, 't meest overeenkomende met het angstig gehuil van een kind. De bedienden gingen onmiddellijk vuur halen, en wierpen daarmede naar een dier, dat volgens hun zeggen, in een der nabijzijnde boomen verscholen zat. Alleen voor vuur was dat dier bang, want kwam daarvan iets in het gat, dat het op den rug had, dan moest het dood. Of de Bĕrĕmbung tĕkujung en het door mij bedoelde dier, dat wel de Pontianak zal wezen, identiek zijn weet ik niet.

Volgens de Bataks zou het bovenbedoelde gehuil worden voortgebracht door een wezen, dat zich in de gedaante van een musang (Bat. misang), een soort civet, vertoont, doch eigenlijk, in den regel, eene tijdens den partus overledene vrouw is. In den regel, want tijdens mijn verblijf te Panjabungan gebeurde het o. a., dat eene vrouw, toen ze uitging, haar kind in huis opsloot. Het huisje raakte in brand en van haar kleine werd zoo goed als niets terug gevonden. Eenige dagen later liet zich het angstig gehuil, waarvan boven sprake was, hooren; de gansche gemeente, de moeder incluis, was er van overtuigd, dat het werd voortgebracht door het verbrande kind, dat nu als musang rondwaarde.

Kĕbok batang hari sēdja kukuh-kukuh. Het afdammen van het riviertje geschiedt, om daardoor een geluid voort te brengen, dat den Bĕrĕmbung Tĕkujung schrik moest aanjagen, nl. dat van den neervallenden hemel.

EENE UITGAVE VAN BESCHEIDEN BETREKKELIJK DE FILIPPIJNEN.

Het buitenlandsch medelid van 't Koninklijk Instituut, W. E. Retana, heeft onlangs een begin van uitvoering gegeven aan een veelomvattend plan, door 't eerste Deel te laten verschijnen van een werk getiteld Archivo del Bibliófilo Filipino [1]. De verzamelaar van 't Archief betoogt daarin vooral op te nemen zeldzaam geworden documenten, en voorts ook een plaats in te ruimen aan belangrijke geschriften van tijdgenooten, die om de een of andere reden de vruchten van hun studiën niet ter perse hebben kunnen leggen. Het behoeft geen betoog dat indien zekere belangrijke bronnen voor de geschiedenis, taal-, land- en volkenkunde der Filippijnen zelfs in Spanje moeielijk te verkrijgen zijn, dit in andere landen nog in veel hoogere mate het geval zal wezen, en daarom hopen wij van harte dat het streven van den Heer Retana allereerst bij zijn landgenooten, maar ook ten onzent en elders die waardeering zal vinden welke het ten volle verdient. Om het groote historische feit, dat zulk een groot deel van Azië onder de heerschappij van ettelijke Europeesche volken gekomen is, in zijn oorzaken en gevolgen goed te begrijpen en juist te beoordeelen, is het wenschelijk de geschiedenis aller Europeesche nederzettingen te bestudeeren. Wanneer men nagaat welke rol de Europeanen gedurende de laatste vier eeuwen in Azië gespeeld hebben, dan zal men, geloof ik, in de geschiedenis hunner heerschappij, ondanks enkele nationale verschillen en ondanks tijdelijke vijandschap, eene zekere gelijkvormigheid ontwaren, welke het natuurlijk gevolg is van de grondslagen waarop de Europeesche beschaving berust. Er zijn tijden geweest dat Portugeezen, Spanjaarden, Hollanders, Engelschen elkander heftig beoorloogden en zich meenden te verrijken door hun tegenstanders te benadeelen. De gevoelens waardoor

---

[1] Volledige titel: Archivo del Bibliófilo filipino. Recopilación de documentos históricos, científicoss, literarios y políticos y estudios bibliográficos por W. E. Retana. Tomo primero. — Madrid 1895. — 465 pp. — Pr. 4 Pesetas.

vijandschap gekweekt werd zijn nog niet geheel en al uitgestorven; opwellingen van haat en nijd komen ook nu nog voor, maar over 't algemeen begrijpt men beter dan in 't verleden dat het welbegrepen eigenbelang der Europeanen in 't Oosten niet vereenigbaar is met de vernedering of vernietiging van een eerlijken mededinger. Wat ons, Nederlanders, in 't bijzonder aangaat, wij zijn blijde zulke bevriende naburen in den Indischen Archipel te hebben als de Spanjaarden zijn, wier literarische werkzaamheid op de Filippijnen onze bewondering wekt.

Het eerste stuk in het Archief is de herdruk van een document gedrukt te Sevilla in 1826. Het bevat een „Waarachtig verhaal van den staat der oorlogen in de Filippijnen en de Rijken van Japan, tegen de Hollanders. En de roemruchtige daden van Don Fernando de Silva, benevens de groote overwinning die de Spanjaarden behaalden, waarbij 400 Hollanders afgemaakt werden.” De titel beantwoordt niet geheel aan den inhoud, want er is geen sprake in 't stuk van een oorlog tegen de Hollanders in de Filippijnsche wateren, maar van de overwinning, door de Portugeezen op de Hollanders behaald bij Macao. De passage die hierop betrekking heeft, luidt in 't Archief, blz. 6, in vertaling aldus: „Om dezen tijd heeft Don Fernando de Silva, die als Luitenant-Generaal van den tegenwoordigen Gouverneur uitkwam, zich steeds zulk een bekwaam legeroverste betoond dat men hem aan 't hoofd van 200 Spanjaarden uitzond om der stad Macao, die de Portugeezen in bezit hebben, te hulp te komen. Er waren bij die gelegenheid Hollanders met een vloot voor Macao verschenen. Zij landden met 400 man en omsingelden de stad, doch die van Macao deden een uitval in goede orde en met beleid, en vielen de Hollanders zoo moedig aan, dat alle 400 op 't slagveld afgemaakt werden. En toen de Portugeezen zagen dat de Hollanders zich op nieuw gereed maakten om deze nederlaag te wreken, verzochten zij hulp bij den Gouverneur van Manila, en het was bij deze zoo eervolle gelegenheid dat Don Fernando de Silva met zijne 200 uitgezochte Spanjaarden zoo wel door de Portugeezen ontvangen werd, en om zijne aangename manieren zeer geacht. Zij vertrouwden hem 't bevel toe over een schip dat voor gemeenschappelijke rekening met koopwaren bevracht was, en hiermede kwam hij landen in 't koninkrijk Siam, en zeilde de rivier op.” Iets verder vernemen wij dat „de Japanners — die daar in grooten getale zijn — uit hebzucht het schip wilden aanvallen, doch Don

Fernando de Silva begreep hun toeleg, en weerstond hun met zijn infanterie. De Hollanders, die daar [1] eene factorij hebben, poogden de omwoners over te halen om hen te helpen en het schip aan te tasten.„ Doch het schip had een bemanning van 300 koppen en meer dan genoeg oorlogstuig om zich te verdedigen, zoodat men van de beraamde onderneming afzag.

Men ziet, hier is geen sprake van eene overwinning der Spanjaarden; wel van eene nederlaag der Hollanders. De gebeurtenis, in 't Verhaal bedoeld, kan geen andere zijn dan die welke in een vorigen jaargang dezer Bijdragen [2] door Tiele in de volgende bewoordingen beschreven is.

„Reijersz bevond dat Macao beter versterkt en bezet was dan men verwacht had, maar achtte 't toch doenlijk zich van die Portugeesche eilandstad meester te maken. Na haar een paar dagen beschoten te hebben, deed men den 24 Juni [1622] eene landing met 600 man in de baai van Castilhas aan de oostzijde van 't eiland. Eene batterij, door de Portugeezen bij de landingsplaats opgeworpen, werd veroverd en nu trok men op de stad aan. Op een heuvel aan dien kant lag het fort S. Paolo of do Monte, waaruit de Portugeezen nu de aanvallers beschoten. Ook werden de laatsten door het springen van eenige vaten kruid gedwongen op nieuwen aanvoer uit de schepen te wachten. De Portugeezen, door Japansche overloopers hiervan onderricht, deden hierop eenen uitval en sloegen de aanvallers op de vlucht. De achterhoede, die aan 't strand bij de booten wachtte, de anderen ziende aankomen, zocht zich het eerst te redden, zoodat nog vele manschappen bij het inschepen gedood werden. De Hollanders telden 130 dooden en evenveel gekwetsten. Het verlies der Portugeezen was onbeteekenend. Reijersz had bij de landing een schot in de buik gekregen en daardoor de leiding aan anderen moeten overlaten.„

Het leidt weinig twijfel dat het Verhaal eerst geruimen tijd na de beschreven gebeurtenissen opgesteld is, en afkomstig, niet van een ooggetuige, gelijk uit den geheelen toon van 't stuk blijkt, maar van iemand die de toedracht der zaken alleen van hooren zeggen en vrij oppervlakkig wist. Vandaar dan ook dat alle datums in 't Verhaal ontbreken. In 't laatste gedeelte worden eenige bijzonderheden vermeld van de Christenvervolgingen in Japan. Vermoe-

---

[1] Zeker wel te Bangkok.

[2] Jaargang 1886—87, blz. 293, vg., waar behalve de Hollandsche, ook de Portugeesche en Italiaansche bronnen gebruikt en vermeld zijn.

delijk slaat het bericht op de hevige vervolgingen in de laatste jaren van Iyeyasu, en de eerste van diens zoon Hidétada, omstreeks 1622 [1].

Van de overige negen stukken die in 't Archief opgenomen zijn en, naar het mij voorkomt, grooter waarde hebben dan 't document van 1826, verdienen twee geschriften meer in 't bijzonder onze aandacht; namelijk een thans voor 't eerst gedrukt handschrift van den Pater Francisco Bencuchillo over „De Dichtkunst der Tagalen", en een opzettelijk voor 't Archief geschreven opstel van Pater José Castaño, getiteld: „Kort bericht omtrent de afkomst, den godsdienst, het geloof en bijgeloof der Bikols in den ouden tijd." Het is, ondanks den bescheiden titel het uitvoerigste wat over het behandelde onderwerp bestaat; ten minste voor zoover mij bekend is.

Het deel eindigt met een „Epitome eener algemeene Filippijnsche bibliographie", eerste gedeelte, door den Heer Retana zelven bewerkt.

H. Kern.

---

[1] Vgl. William E. Griffis, The Religions of Japan, blz. 343.

EEN HOLLANDSCH GESCHRIFT OP PALMBLAD.

Het Museum van 't Genootschap *Natura Artis Magistra* bezit een MS. op lontar, dat uiterlijk zich niet onderscheidt van soortgelijke MSS. van Dekkhan, Achter-Indië, Ceilon, Bali, doch merkwaardig is omdat de tekst Nederlandsch is. Uit de schriftvormen moet men opmaken dat het uit het midden der 17de eeuw dagteekent, eerder iets vroeger dan later. De schrijver is waarschijnlijk een predikant geweest, want de inhoud is van theologischen aard. Tot nadere kenschetsing van den inhoud laten we hier de mededeelingen, die Prof. Acquoy ons welwillend verstrekt heeft, volgen.

„Fragment van een overzicht der Gereformeerde kerkleer, waarschijnlijk niet afgeschreven uit een dogmatisch leerboek, wijl het daarvoor te beknopt is (de toenmalige boeken van dien aard waren veel breeder), hoogstens uit zulk een leerboek getrokken door een of ander Oost-Indisch predikant voor eigen gebruik.

De woorden „gereformeerde kercke" komen voor blz. 104[b], reg. 2; „de heijdelberghse Cathechismus" blz. 128[a], reg. 4.

Van een voor dien tijd zeer vrijzinnigen geest getuigt blz. 104[b].

Het fragment begint midden in Hoofdstuk 18, handelende over de drie ambten van Christus (profeet, priester, koning).

Hoofdstuk 19 (blz. 98[a]—102) loopt over de twee staten van Christus (vernedering en verhooging).

Hoofdstuk 20 (blz. 103[a]—105[b]) over de Christelijke kerk, uitwendig en inwendig, en over de drie kenteekenen der ware kerk (zuivere verkondiging van Gods woord, bediening der Sacramenten volgens de instelling van Christus, en uitoefening der Christelijke tucht overeenkomstig de Schrift).

Hoofdstuk 21 over het eeuwige verbond en zijne goederen (blz. 106[a]—108[b]).

Hoofdstuk 22 (blz. 109[a]—118[a]) over de bondzegelen of sacramenten (doop en avondmaal).

Hoofdstuk 23 (blz. 118[b]—128[a]) over den wandel der Christenen

(korte inhoud van de Wet volgens Matth. XXII: 37—39, en van het Onze Vader).

Hoofdstuk 24 (blz. 128b—130b) over het jongste gericht.

Waarschijnlijk is dit Hoofdstuk het laatste geweest. In dit geval heeft het geheel uit 130 bladen bestaan, waaraan blad 1—59 en 61—92 thans ontbreken.„

Door wien en waar het MS. geschreven werd, is onbekend, en evenzeer of ergens handschriften op palmblad met eenen tekst in een of andere Europeesche taal voorkomen, met uitzondering van 't hier vermelde. Voor zooverre men weet, is het een *unicum*.

H. Kern.

DE GARĔBĔG'S TE NGAJOGYÅKARTÅ.

NASCHRIFT

DOOR

Dr. J. GRONEMAN.

Langen tijd gevolgde gebruiken verouderen en verdwijnen.

In 't vorstenland Soeråkartå zijn sedert de kroning van den thans regeerenden Soesoehoenan (in dit jaar) de ceremoniën der Garĕbĕg Moeloed Dal (25 September ll.), belangrijk vereenvoudigd geworden, op voorstel van den resident O. Burnaby Lautier.

In Ngajogyåkartå werd, op voorstel van den resident Mullemeister, het feestmaal ter residentie, op den middag na elk garĕbĕgfeest, afgeschaft en vervielen daarmede dus ook de optochten van den Sultan c. s. naar de residentie en terug.

In plaats daarvan keeren de kratontroepen en alle andere deelnemers aan die vroegere optochten, na de uitdeeling der offerspijzen (van de goenoengan's) in de mĕsdjid agĕng, met versnelden pas, in dubbele kolonnes, om beide zijden van de bangsal's op den siti inggil heen, naar hun vroegere standplaatsen op de andere voor- en binnenhoven terug, om nog eenmaal dezelfde eerbetooningen te wijden aan den Sultan, als deze door den Resident c. s. weder naar binnen wordt geleid, waarna de gasten, na 't gebruik van een kop thee in de troonzaal, afscheid nemen en naar huis gaan.

Toch is de viering van garĕbeg Dal ll. maandag daar onveranderd gebleven, zooals ik die beschreven heb, terwijl in Soeråkartå de resident met zijn gevolg den vorst niet meer naar de mĕsdjid geleidt, en dus ook 't feestmaal op 't voorplein van dat bedehuis aldaar vervallen is. In Ngajogyåkartå werd het nog evenals vroeger aan de Europeanen en prins Pakoe Alam gegeven.

In verband met wat ik in den tekst van de gamĕlan's gezegd heb en door de lichtbeelden op de platen, I, XX, XXIII en XXIV verduidelijkte, verwijs ik nog naar mijn, in 1890 door de Koninklijke Academie van Wetenschappen in deel XIX der Verhandelingen harer Afdeeling Letterkunde opgenomen studie: de Gamĕlan te Jogjåkartå.

Sedert 1892 is ook het legioen van pangéran adipati PAKOE ALAM opgeheven, en verviel dus alles wat van de deelneming van een deel dezer troepen aan de plechtigheid gezegd is.

Daarentegen is door de aanstelling, sedert ruim 5 jaren, van een gewestelijken secretaris 't aantal der officieel aan de plechtigheden in den kraton deelnemende Europeesche ambtenaren met één vermeerderd.

Bij een vernieuwing der uniformen van de kratontroepen, voor 't bezoek van nu wijlen den Gouverneur-Generaal VAN REES, verkregen de pradjoerit's midji roode in plaats van de verbleekte gele kotang's pradjoeritan.

De door mij in een noot in 't laatste hoofdstuk (blz. 59, 1ste kolom) aangehaalde lezing van professor VETH omtrent 't sneuvelen van kapitein TAK kan juist zijn, zonder dat de javaansche legende, in den tekst vermeld, ongegrond behoeft te wezen. Immers de metalen ringen van diens maliënkolder hebben den stoot van den piek, Kjahi PLÈRÈD, tegengehouden, en 't is dus mogelijk dat TAK daardoor niet gedood is geworden, maar nog heeft kunnen ontkomen om kort daarop, op de wijze door VETH vermeld, te sneuvelen.

Minder aannemelijk is 't dat de javaansche kroniekschrijvers aan hun Vorst en aan hun pangéran POEGĔR een zoo verraderlijke daad zouden hebben toegedicht.

Bij de beschrijving der poesåkå's agĕng is gezegd, dat de beide kĕrissen kjahi agĕng KOPÈK en k. ag. BĔṬOK niet aan den optocht deelnemen. Dit is in zoover juist, dat zij niet als de andere poesåkå's door ambtenaren of pradjoerit's van den Sultan gedragen worden. Maar de Vorst zelf draagt beurtelings één hunner op garĕbĕgfeesten rechts achter in den gordel, en wanneer hij, zooals bij de ontvangst van den Gouverneur-Generaal, in zwarten krijgsdos (kĕprabon kĕsatrijan), zonder goud of

juweelen, in sikĕpan, korten broek en hooge kousen, lage schoenen en met den songkok zonder klep op 't hoofd, verschijnt, draagt hij beiden; den KOPÈK in den gordel en den BĔṬOK in een aan dien gordel bevestigden draagband (anggar) op de linkerheup.

Banjoemas, 28 September 1893.

ERRATA.

Bl. 6 kolom 2 regel 6 v. o. *staat:* ANDRÅ, *lees:* ARDJA
〃 8 〃 1 〃 6 v. b. 〃 gestelde, 〃 gesteelde
〃 12 〃 1 〃 4 v. o. 〃 dragers 〃 drager
〃 13 〃 1 noot 28 〃 pångimanan 〃 pangimanan
〃 14 〃 2 regel 10 v. o. 〃 geborduurden 〃 met goud geboorden
〃 20 〃 1 〃 6 v. b. 〃 mannelijke en vrouwelijke, *lees:* mannelijks en vrouwelijks.
〃 22 〃 1 〃 22 v. b. 〃 nederzitten, *lees:* nederzittend
〃 25 〃 2 〃 19 〃 〃 — adjeng's, 〃 adjĕng's
〃 31 〃 2, noot 79b 〃 Daheng, 〃 Kawandåså
(De Ḍaheng's zijn afgebeeld op Pl. XVII, die dus genommerd moet worden XV)
〃 34 〃 1 regel 9 v. b. *staat:* een, *lees:* geen
〃 〃 〃 1 〃 17 〃 〃 bĕdoen 〃 bĕḍoeg
〃 36 〃 1 〃 2 〃 〃 dahĕm 〃 dalĕm
〃 39 〃 2 noot, regel 20 en 14 v. o. *staat:* nédĕrlandĕn, *lees:* néderlansen
〃 49 〃 2 regel 20 v. b. *staat:* gamélan, *lees:* gamĕlan
〃 57 〃 1 〃 9 〃 〃 KASIJÁN 〃 KASIHÁN
〃 66 〃 1 *staat:* ḍèndèng, *lees:* ḍènḍèng
〃 djambe, 〃 djambé
〃 69 〃 1 〃 kepang, 〃 kèpang
〃 kĕré tembok 〃 kĕré témbok
kĕtèk 〃 kĕṭèk
ketjoe 〃 kètjoe
〃 71 〃 1 regel 4 v. o. *staat:* mĕnggålå, *lees:* nĕnggålå

Bl. 72 kolom 2 *staat:* Pĕlembang (Palembang), *lees:* Pĕlèmbang (Palèmbang)

〃 〃 〃 2 regel 15 v. o. *staat:* van tonen, *lees:* van 7 tonen

〃 73 〃 2 *staat:* Pralåkå, *lees:* Pralåtå.

〃 74 〃 2 regel 12 v. o. *staat:* Sólå, *lees:* Sélå

〃 75 〃 1 〃 sima 〃 simå

〃 85 〃 1, XV. *lees:* De pradjoerits Dahèng. Kenbaar aan hun witte kleeding en aan de plaatsing der muzikanten onmiddellijk achter 't vaandel, vóór het eerste gelid geweerdragers. Bij alle andere korpsen volgen de muzikanten pas na de twee eerste gelederen.

Platen. N°s XV en XVII moeten onderling van n° verwisselen.

〃 XXI en XXII idem.

De Bijdragen van het Koninklijk Instituut verschijnen in driemaandelijksche afleveringen van 8 à 10 vel druks. De prijs wordt berekend à 20 cents per vel druks, en à 10 cents per plaat. Bij de 4e aflevering van ieder deel ontvangen de inteekenaren titel en inhoud voor het geheele deel. Iedere aflevering is afzonderlijk verkrijgbaar.

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, n°. 21) zijn voor de leden toegankelijk van 10 tot 12 en van 2 tot 4 uur op alle werkdagen, behalve des Donderdags.

Heeren Leden, vooral in Indië, worden **dringend** verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË,

UITGEGEVEN DOOR HET

Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde
van Nederlandsch-Indië.

ZESDE VOLGREEKS. — TWEEDE DEEL.

(DEEL XLVI DER GEHEELE REEKS).

TWEEDE AFLEVERING.

'S-GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF
1896.

INHOUD.

Bladzijde.

EENIGE OPMERKINGEN

NAAR AANLEIDING

VAN DE DOOR PROF. MR. L. W. C. VAN DEN BERG BEZORGDE UITGAVE VAN DE OENDANG-OENDANG DJAMBI,

DOOR

C. A. VAN OPHUIJSEN.

Onder de handschriften in 1864 door wijlen mijnen vader aan het Departement van Koloniën geschonken, komt onder N°. 55 van den Catalogus voor: „Kitab oendang-oendang adat Djambi." Meermalen beproefde ik mijne krachten aan de vertaling en verklaring dier oendang-oendang, doch stond maar al te dikwijls voor, voor mij althans, onbegrijpelijke zaken. Ten deele meen ik dat te mogen toeschrijven aan den tekst, die niet alleen wemelt van schrijffouten, maar op vele plaatsen zonder twijfel zeer corrupt is.

Geen wonder, dat ik met belangstelling de aankondiging der uitgave van de „Rechtsbronnen van Zuid-Sumatra" en daaronder ook van de „Oendang-oendang Djambi" door Prof. Mr. L. W. C. van den Berg las, wijl ik hoopte in dit werk veel opgehelderd te zien, wat tot dusverre voor mij duister bleef. Doch toen ik met bovengenoemd werk kennis maakte, bleek die hoop ongegrond. De uitgegeven tekst toch wijkt hemelsbreed van den mijne af en vertoont ternauwernood alleen in het Minangkabausch gedeelte eenige punten van overeenkomst.

Maar, al heb ik in de uitgave van de Oendang-oendang Djambi niet gevonden, wat ik zocht, toch heb ik met groote belangstelling den belangrijken, zeer interessanten en uiterst moeilijken arbeid van Prof. van den Berg bestudeerd. Die belangstelling drijft me er dan ook toe om aan den in de Voorrede uitgedrukten wensch van den Uitgever te voldoen en te trachten

door het mededeelen van eenige opmerkingen het geleverde werk aan te vullen.

De eischen, die genoemde Hoogleeraar aan een uitgever van Maleische rechtsbronnen stelt, zijn waarlijk niet gering, en zonder vrees voor tegenspraak durf ik verklaren, dat er weinigen — zoo één enkele — gevonden zullen worden, die daaraan kunnen voldoen.

Zeer zeker „is en blijft de juridische beteekenis der hier toegankelijk gemaakte rechtsbronnen de hoofdzaak;" maar of inderdaad slechts een jurist eene vertaling daarvan kan leveren, meen ik te mogen betwijfelen. Evenmin geloof ik, dat er zooveel kennis van het Arabisch noodig is om Djambische wetten te verklaren. Niet alleen worden zoo goed als alle Arabische citaten in het Maleisch weergegeven, doch de in de Oendang-oendang voorkomende Arabische woorden hebben dikwerf daarin zulk eene eigenaardige beteekenis gekregen, dat men daarmede bekend moet zijn om niet mis te tasten.

De meening, dat ook in Maleische wetten de juridische termen toch steeds eene min of meer conventioneele beteekenis hebben; het vasthouden aan de oorspronkelijke beteekenis van Arabische woorden, hebben m. i. juist een enkele maal aanleiding gegeven tot eene minder gelukkige of natuurlijke overzetting. Zoo ergens, dan geldt in de Oendang-oendang het: „Verba valent usu!"

Kennis van de taal, waarin de Oendang-oendang — welke toch voor niet-juristen door niet-juristen opgesteld zijn, en die door inderdaad niet bijzonder hoog ontwikkelde personen, (maar bij wie gezond verstand wordt verondersteld), moeten kunnen worden begrepen en toegepast, — zijn geschreven, komt mij voor, waar het eene vertaling geldt, een hoofdfactor te wezen.

Door een langdurig verblijf in de Maleische landen, door veelvuldigen omgang met inlanders van allerlei slag heb ik mij eene meer dan oppervlakkige kennis kunnen verwerven van de taal, aan de beoefening waarvan ik zoo vele jaren wijdde. Ik geloof op verschillende plaatsen den tekst der Oendang-oendang te kunnen verbeteren, en een enkele maal op eene minder gelukkige vertaling of eene minder juiste opvatting van den tekst te kunnen wijzen, maar zal dan tevens trachten iets beters in de plaats te geven.

Indien iemand uit den omvang mijner aanteekeningen tot een oordeel over de hier bedoelde uitgave meent te kunnen besluiten

zou zoo iemand zich ten zeerste vergissen. Ik heb veel van den tekst en de daarbij behoorende vertaling moeten aanhalen en vele citaten moeten geven, om den lezer in staat te stellen zelf te oordeelen, en vooral de waarde mijner opmerkingen te beoordeelen. De opmerkingen zelve zijn gering in aantal, zijn minimaal, indien men de uitgebreidheid van de door Prof. van den Berg gegevene vertaling in aanmerking neemt.

Mijne aanteekeningen betreffen alléén de Oendang-oendang Djambi, die zooals de uitgever zegt "als een zuivere uiting van het Maleische rechtsbewustzijn zijn te beschouwen, in zooverre van geenerlei Europeeschen invloed bij de samenstelling blijkt." Van Europeeschen invloed is inderdaad niets te bespeuren; doch dat ze een gemengd karakter vertoonen zal den lezer al spoedig opvallen: terwijl sommige deelen aan Minangkabausche wetboeken ontleend zijn, is in andere gedeelten Javaansche invloed niet te miskennen of liever, naar ik meen juister uitgedrukt, overwegend.

Al vlei ik mij met het mededeelen mijner opmerkingen iets tot beter verstaan van den tekst en tot vermeerdering onzer linguistische kennis te hebben bijgedragen, ik aarzel niet te verklaren, dat nog veel mij duister is gebleven, en dat, hoewel de van enkele passages door Prof. van den Berg gegevene vertaling mij niet bevredigt, ik mij niet in staat voel eene betere te geven.

Art. 1: اڤبيل داتڠ سؤرڠ مڠادو کڤداڽ ماؤ مندعوي سؤرڠ جکلو تياد کواس اورڠ ايت مڠکير يڠ کڤد حاکم مک کواس اي ممڠڬل اورڠ يڠ تردعوي ايت دڠن فرنته دولي بڬند کڤداڽ

De vertaling van dit artikel luidt, met verandering van مڠکير in منکر: „Wanneer iemand komt klagen, en eene rechtsvordering wil instellen tegen een ander, zonder dat deze laatste in de gelegenheid is gesteld geworden om de vordering tegen te spreken, zoo heeft de rechter de bevoegdheid den gedaagde voor zich te ontbieden, overeenkomstig hetgeen hem door den Vorst is gelast.”

Duidelijk is de Maleische zin zeer zeker niet. Wie is de persoon bedoeld in: „Djikalau tijada koewasa orang itoe”, de aangeklaagde of de aanklager? Uit het volgende „memanggil orang jang terdaäwa” zou ik opmaken, dat het de aanklager is, eene opvatting die blijkens de vertaling in strijd is met die van den uitgever. Doch hoe het zij, met den besten wil is het mij niet mogelijk in den tekst terug te vinden, wat Prof. van den Berg daarin meent te lezen.

Wanneer A komt klagen en eene rechtsvordering wil instellen tegen B, dan spreekt het toch van zelf, dat B nog niet in de gelegenheid is kunnen worden gesteld, om die vordering, die juist zal ingesteld worden, tegen te spreken.

Koewasa kan nooit beteekenen: in de gelegenheid gesteld worden evenmin als moengkir: tegenspreken (trans). De gewone beteekenis van het eerste woord is: kunnen, in staat, bij machte zijn, de macht hebben en van het tweede: ontkennen; en ik twijfel eraan of moengkir met een object kan verbonden worden, in den zin van memoengkiri. In van der Toorn's Minangkabausch Woordenboek vinden wij moengkir verklaard met: ontrouw aan een gegeven woord of gedane belofte; liegen; draaien; niet geheel voor de waarheid uitkomen.

Dat „jang kapada hakim” gelijk zou zijn aan de vordering (dus letterlijk hetgeen bij den rechter (is)) komt mij hoogst onwaarschijnlijk voor; kapada is in dit geval niet op zijn plaats, maar pada zou m. i. moeten worden gebezigd.

Wil men echter منكر يغ كفد حاكم als minder correct Maleisch beschouwen en die woorden met „om de vordering tegen te spreken" weergeven, dan zal toch de vertaling moeten luiden: „zonder dat deze laatste in staat, bij machte is de vordering tegen te spreken."

In het Manuscript staat, zooals boven reeds werd vermeld, مڠكير يغ, dat Prof. van den Berg heeft gemeend te moeten veranderen in منكر يغ, ongetwijfeld in verband met de spelling مڠكير voor منكر in مڠكير جنجين, dat we in art 5 vinden. Ik geloof, dat we, zonder die verandering, een goeden zin kunnen krijgen door de woorden مڠكير en يغ aan elkander te schrijven. Het woord مڠكيريڠ (een stip op de ک moet nog worden bijgeschreven) past zeer goed in het verband en moet met كفد geconstrueerd worden; het is het Javaansche ꦔꦶꦫꦶꦁ dat etymologisch verwant is met het Maleische en Minangkabausche iring, irit, enz., en o. a. „voortdrijven, voortleiden, geleiden," beteekent.

Ik zou Art. 1 dus willen vertalen: „Indien iemand komt klagen en eene rechtsvordering wil instellen tegen een ander, en hij niet bij machte was (of is) den laatste bij den rechter te brengen, dan heeft deze de bevoegdheid den gedaagde voor zich te ontbieden", enz.

Indien iemand de uitdrukking menggiring kapada hakim — voortdrijven naar den rechter — wat sterk mocht vinden voor het voeren van den beklaagde naar den rechter, dan worde opgemerkt, dat de beteekenis, die een woord in Maleisch, Javaansch enz. kan hebben, nog al rekbaar is, en wijs ik op het Bataksche alo, dat evenals het Maleische lawan, vijand, doch ook partner beteekent (bv. in lawan berkata); op mangalo = iemand bestrijden, en mangalo-alo = iemand te gemoet trekken, hem inhalen; op het Minangkabausche mairit, dat „sleepen, voortsleepen, aan de hand voorttrekken, geleiden (ook van vee)", enz. beduidt.

In Art. 4 komt de uitdrukking جک اد جالن مڠلورکن بيا بارڠ كالي اد جالن ممبارس voor, die vertaald wordt met: „Indien er een middel bestaat om de belasting te doen betalen, zoo bestaat er wellicht ook een middel om ten oorlog te gaan," met de verklaring: Mal. mĕmbaris, letterl.: „exerceeren." Vgl. het Fransche: „point d'argent, point de Suisses."

M. i. kan in deze Oendang-oendang, „die als eene zuivere uiting van het Maleische rechtsbewustzijn te beschouwen zijn, in zooverre

van geenerlei Europeeschen invloed bij de samenstelling blijkt", membaris die beteekenis niet hebben, al moge de gegevene verklaring ook schijnbaar gesteund worden door een Fransch spreekwoord en de eenige zijn welke de woordenboeken geven.

Gelijk bekend komt het woord baris in de Minangkabausche Oendang-oendang veelvuldig voor, doch nooit heb ik het in verband met soldaterij aangetroffen. Vgl. mămahe[ع] (= mĕmahat) di loewar baris; mălipoer baris; ko[ع] (= kalau) mămahe[ع] dalam baris; barbaris barbalăbeh (= bĕlĕbas); Adåpoen nan barnamå adat bartiroe bartoeladan, barloekis barlimbagå, bartjoepa[ع] barbaris; Adat nan mamagari nagări atau korong kampoeng, jaïtoe ămpe[ع] (= ĕmpat) parkarå: 1° larangan, 2° baris, enz.; Adåpoen larangan adat ămpe[ع] parkarå: 1° baris, enz.

De hoofdbeteekenis van baris is ongetwijfeld: orde, ordelijk, geordend, en daarvan afgeleid: rij, recht, regel, in den zin van lijn en van het geregelde, het vastgestelde. Vgl. ons regelen, regeling, enz.

Volgt men bij het beitelen de lijn, dan is alles EN RÈGLE (mămahe[ع] dalam baris); mamahe[ع] di loewar baris is natuurlijk niet in den haak, niet volgens den regel.

بيا voor "proceskosten" is, naar ik vermeen, aan het Javaansch ontleend; de Minangkabausche Oendang-oendang kennen het woord in die beteekenis niet. Dat geeft mij aanleiding om bij ممبارس, naast het Minangkabausche, ook aan het Javaansche ꦧꦫꦺꦱ꧀ te denken, dat volgens het Woordenboek: openhartig, oprecht, eenvoudig, en, van uitdrukkingen, in eigenlijken zin, niet figuurlijk, beteekent. M. i. kan ꦲꦩ꧀ꦧꦫꦺꦱ꧀ ook beteekenen: alles mededeelen, verklaren, tot klaarheid, en règle brengen.

De vertaling van bovengenoemde uitdrukking zou dan luiden: Indien er belasting kan worden geheven, dan kan de zaak ook wellicht in orde, tot klaarheid worden gebracht."

In art. 5 افبيل برسره تندا برجواب كات دان برتمفن بيا (Vertaald met: "wanneer het onderpand (tanda) gedeponeerd, het antwoord (djawab) op de vordering ingediend, en de belasting (beja) ontvangen is," enz., teekent prof. van den Berg bij tampin aan: Letterlijk: "in een zakje van sagobladeren (tampin) gedaan.

Die beteekenis van tampin vinden we in Von de Wall's Woordenboek opgegeven, met de verklaring: „in den vorm van een groot peperhuis, ter berging van rauwe sago," — Van der Toorn heeft ze ook sub I; sub II echter: „ook datgeen, wat als tegenwicht gegeven wordt, bv. batampin taroeăh tegen elkander inzetten."

In de Minangkabausche Oendang-oendang komt voor zooverre mij bekend, het woord tampin nooit in de, trouwens vrij wel ongebruikelijke beteekenis, waaraan de Vertaler de voorkeur heeft gegeven, voor; wel in den zin van: „aan weerskanten gelijk, door beide partijen gelijkelijk betaald van inzet of belasting, tegen elkander opwegen."

Vgl. Maloe nan boekan alang-kapalang de^c (= karĕna) taroeh oerang toe tida^c tartampini; inda^c tartampini di hambå oewangnjå; Si Anoe ditaroehkannjå, inda^c tartampini di hambå.

In een Minangkabausch handschrift getiteld Kitab Părdaäwalan [1] vind ik het volgende:

A klaagt B, die hem een som gelds schuldig zou zijn aan. De twee manti's, die met het voorloopig onderzoek belast zijn, kunnen tot geen resultaat komen, en vragen aan A:
ادكه اڠكو سوكّ ممولڠكن كفد حاكم بائكّ كهيلڠ اتو كتمبول فيهوتڠ
اڠكو اين جكلو اد اڠكو سوكّ لتائله تند سوكّ

d. i. Wilt ge Uwe zaak aan het oordeel der rechters onderwerpen en U neerleggen bij hunne beslissing (hetzij het bedrag van de schuld voor U verloren is dan wel U wordt toegewezen); zoo ja, deponeer dan een tandå soekå. Aan B:
ادكه اڠكو سوكّ ممولڠكن كفد حاكم كالو فاتوت لفس اتو فاتوت ترباير
كات حاكم كالو اد سوكّ لتائله تند سوكّ

d. i. Wilt ge Uwe zaak onderwerpen aan het oordeel der rech-

---

[1] Dat părdaäwalan van daäwa is afgeleid, springt in het oog. Maar hoe komt de *l* daarin? zal men vragen. Van het woord daäwa wordt de laatste klinker niet als å, maar als a uitgesproken. De woorden, die o. a. op *al* uitgaan, verliezen in het Minangkabausch in de uitspraak die *l*, doch ze wordt gehoord, zoodra zulke woorden bv. het achtervoegsel *an* krijgen. Van djoewa(l) komt djoewalan; van pangka(l) pangkalan; derhalve, besluit de spraakmakende gemeente: van daäwa(l), părdaäwalan. En dat woord heeft zoo zeer het burgerrecht verkregen, dat lieden die zeer goed weten dat het Arabisch دعوى geen *l* op het eind heeft, het bezigen, zooals trouwens uit den titel van het aangehaalde MS. ten duidelijkste blijkt.

ters, hetzij gij, volgens hunne beslissing, niet of wel moet betalen? Zoo ja, deponeer dan een tandå soekå.

Beiden verklaren zich daartoe bereid en deponeeren ieder een kris.

Hiermede houdt de bemoeienis van de manti's met de zaak op (هيڠكت ايت هان ني هوتڠ منتي); zij brengen partijen met de tanda's bij de rechters, en deelen hun de toedracht mede.

Dezen vragen nogmaals of partijen met hunne beslissing genoegen zullen nemen; een bevestigend antwoord volgt, waarna aanklager en aangeklaagde zich moeten verwijderen.

Na eenigen tijd worden zij één voor één voorgeroepen, om de proceskosten, de zoogenaamde tahil ămeh (تاهل امس) te betalen. De rechters zeggen nl.:

تند سوده اڠكو لتاٴ ادفون عادة ني بياس تند برتمفين امس برتاهل
سكارڠ تند سوده اڠكو لتاٴ لتاٴله فولا مله تاهل امس

De voorgeroepene wil dat gaarne doen, doch verzoekt te mogen weten, hoeveel hij moet betalen. Het antwoord luidt: „Als de manti's eene zaak bij de rechters hebben voorgebracht, dan bedraagt de tahil ameh: 1 tahil 1 paå."

„Wat moet ik betalen," vraagt de betrokkene: „oedjoengnjå atau pangkalnjå?" (het eind, het laatste of het begin, het eerste, d. i. één paå of één tahil). „Nan biaså oedjoengnjå nan di-isi!" — volgens de adat wordt het laatste betaald — zeggen de rechters en met de betaling van 1 paå is hij er af; diezelfde belasting moet ook de tegenpartij voldoen. Eerst dàn gaan de rechters over tot de behandeling der zaak.

Dat noch in bovenaangehaalden zin, noch in de gegevene voorbeelden bartampin; „in een zakje van sagobladeren gedaan," kan beteekenen, is m. i. duidelijk.

De vertaling van het in art. 6 voorkomende: افبيل دچهاري اوله حاكم كات٢ كدوا فيهق ايت مك مڠمبن سقسي ساله سؤرڠ مك كواس حاكم مڠالهكن فادو اورڠ ايت luidt: „Wanneer de rechter, na de beweringen van beide partijen over en weder te hebben aangehoord, de getuigen van elk hunner heeft verworpen, zoo is hij bevoegd om de vordering (padoe) af te wijzen," met de noten: Mal. mĕngoemban letterl.: „wegwerpen," en vgl. Jav. padoe, twist, krakeel.

Dat mengoemban = „werpen, gooien, voortslingeren, weg-

slingeren (b. v. een steen)" vinden we in Von de Wall's woordenboek, doch m. i. heeft het die beteekenis niet, althans niet in het Minangkabausch, maar zou veeleer te vertalen zijn met: tegen iets, naar iets werpen.

Werpt men naar iemand of iets, dan wordt dat voorwerp di oemban, het werptuig dioembankan.

Vgl. Ba' tanah pangoemban balam, ko' oentoeng tibå di balam, ko' tida' soeroet ka tanah. De aardkluit wordt geworpen (di oembankan) naar de balam (naam van een vogel); loopt het mee, dan wordt de balam getroffen, anders valt de kluit weer op de aarde. De beteekenis van dit spreekwoord, waarvan in den regel slechts de eerste vier woorden worden gebezigd, is: "Wordt de balam geraakt, dan is het goed; mist men, dan kan het geen kwaad; baat het niet, het schaadt ook niet."

In plaats van tanah hoort men meermalen batoe, en pamoengkang voor pangoemban.

De uitdrukking saksi salah saorang is nogal dubbelzinnig, daar ze kan beteekenen: één der getuigen (onverschillig van welke partij), of één of meer getuigen van één hunner (van een der partijen); nooit echter de getuigen van elk hunner.

Ik meen hierop te moeten wijzen ter voorkoming van misverstand; de heer v. d. Berg wil ongetwijfeld "elk" in zijne vertaling disjunctief gebruikt opgevat zien.

In dit artikel wordt "mĕngoemban" vertaald met verwerpen; in de uitdrukking: "Djaksa mengoemban padoe," in art. 10 kan het woord die beteekenis niet hebben. Mengoemban behoort m. i. daarenboven hier niet bij hakim maar bij saksi, dat als subject optreedt. Zouden we niet moeten denken aan het Javaansche [illegible] — padoe is toch ook Javaansch, en kan ook geschil, kwestie beteekenen — en derhalve aan hulp door de getuige(n) van eene der partijen verleend? Vgl. verder het sub art. 10 opgemerkte.

Is "mengalahkan padoe" de "vordering afwijzen" of wel de bewuste partij "in het ongelijk stellen"? Naar mijne meening alleen het laatste. Men vergelijke hiermede het volgende, dat in mijne Oendang-oendang Djambi voorkomt: جيک اد اورڠ فادو مک سوده برسره کفد حاکم بلم دبچراکن اوله اورڠ يڠ محوکومکن مک ادله اي مناڬي دان مڠمبت دان مناهن جيک اي ڤات سفرت ايت هاروسر اورڠ ايت دالهکن فادون

waaruit blijkt dat indien iemand eene zaak aanhangig heeft gemaakt, doch zich, vóór ze in behandeling komt, zelf recht verschaft, hij per se in het ongelijk moet worden gesteld.

De vertaling van het bovenaangehaalde zou dan moeten luiden: „Wanneer de rechter bezig is met eene zaak door het hooren van partijen (en getuigen) te onderzoeken, en het blijkt, dat de getuige(n) van een hunner ten gunste zijner (hunner) partij eene (valsche) verklaring aflegt (afleggen), dan heeft de rechter de bevoegdheid die partij in het ongelijk te stellen."

Art. 8. جكلو اد اورڠ يڠ چابت در فد فركتائن اتو كددوكن اتو
فرجالنن كفد منتري مك كواس اي مڠحكم اورڠ ايت دڠن دندا فڠيڠت
wordt vertaald met: „Indien iemand zich tegen een staatsdienaar (mantri) te buiten gaat, hetzij met woorden, hetzij door zich in zijn zitten of gaan ongepast te gedragen, zoo is deze bevoegd hem bij wijze van vermaning te straffen". In een noot staat: Mal. tjaboet, letterl.: „uittrekken, uitrukken".

Moet tjaboet چابت niet gelezen worden چابه (tjaboeh), dat = onbehoorlijk, niet passend, ongepast? Als hier aan uittrekken, uitrukken moet worden gedacht, zou het toch mentjaboet MOETEN wezen. Het bij tjaboet gevoegde dari pada wijst de plaats waaruit het bewuste getrokken wordt aan: als men nu nagaat dat men hier niet alleen heeft tjaboet dari pada perkataän, maar ook tjaboet dari pada perdjalanan en tjaboet dari pada kadoedoekan, dan is het duidelijk, dat aan tjaboet niet mag gedacht worden.

Daarenboven is het verband tusschen uittrekken en zich te buitengaan niet groot.

Dat tjaboeh met dari pada geconstrueerd wordt, kan geene verwondering baren; het laatste woord moet worden opgevat als te beteekenen: wat betreft, in welke beteekenis men ook meermalen lorong of tentangan dari pada aantreft. Dat dari pada hier en veelvuldig ook in uit het Arabisch vertaalde geschriften het Arab. من moet weergeven, meen ik te mogen aannemen.

Art. 9. جكلو اد اورڠ يڠ ممبلي بودق يڠ بهارو داتڠ در هولو اتو
در لاوت جكلو سده فوتس تبسن مك هندقله منت چڤ كڤد
جورو تولس اكن جاد كتراڠن ممبلي بودق ايت مك تبسن انم
سوكو تبوسن سات كفال سرت دڠن نمان
vertaalt Prof. van den Berg met:

„Indien iemand een slaaf (boedak) koopt, die pas uit de bovenlanden, dan wel over zee is aangebracht, en waarvan de termijn van loskoop verstreken is, zoo moet de kooper aan den schrijver (djoeroe-toelis) een gezegeld briefje vragen, ten bewijze van den gesloten koop, en vermeldende dat de losprijs alsnog bedraagt 6 kwart-realen (soekoe) voor elken rijksdaalder (kapala), met en benevens den naam van den slaaf", terwijl de noot heeft: „kapala (rijksdaalder) meer gewoon: ringgit kapala."

Duidelijk is mij die vertaling niet. Indien de termijn van loskoop verstreken is, hoe is het dan mogelijk, dat in het bewuste gezegelde briefje vermeld wordt, dat de losprijs alsnog bedraagt 6 kwart realen voor elken rijksdaalder?

Voor zoover mij bekend wordt door de Maleiers, enz. bij koop van een slaaf geen termijn van loskoop bepaald; Soedah poetoes tĕboesnja zal hier zoo moeten worden opgevat, dat men het omtrent den prijs eens is, dat de koop dus gesloten is. Van den djoeroetoelis krijgt men daarvan een bewijs; daarvoor betaalt men 6 soekoes per hoofd, dat is per koop van een slaaf, m. a. w. per gekochten slaaf; uit niets blijkt, dat in dit artikel sprake is van één slaaf.

Kapala in den zin van ringgit kapala is, naar ik vermeen, niet gebruikelijk. Ik ken wel ons „kopstuk", maar zelfs de uitdrukking ringgit kapala, ofschoon die door Von de Wall wordt vermeld, — laat staan kapala — heb ik nog nooit gehoord. Kapala kan in elk geval hier niet = rijksdaalder zijn.

Een Soekoe Djambi is ± 15 cent; i. c. zou er volgens de lezing van Prof. van den Berg staan: „dat de losprijs alsnog bedraagt ± 90 cent voor elken rijksdaalder."

In een handschrift behoorende tot eene collectie van wijlen mijnen vader, Tertib Sultan Djambi geheeten, vind ik omtrent de in Djambi gebruikelijke munten het volgende:

Men heeft daar dunne duiten van Maleisch fabrikaat (haantjes duiten) de waarde van ± ¼ cent vertegenwoordigende.

1 reaal = 60 cts.; 1 ringgit boeroeng = ƒ 2.85; voor één gulden (zilver) krijgt men 450 duiten; 1 soekoe Djambi = ± 15 cts.; 1 djampal Djambi = 57½ ct.

Naar aanleiding mijner vertaling van teboesan met koop moge het volgende worden opgemerkt. Hier heeft de Vertaler te veel waarde gehecht aan de gewone beteekenis van tĕboes, of liever aan de hoofdbeteekenis in de woordenboeken daaraan toe-

gekend. In dat van Von de Wall vinden we: mĕnĕboes: "lossen, los- of vrij koopen, iets dat verbonden is, waardoor het al dan niet op nieuw verbonden wordt." M. i. kan men "los- of vrijkoopen" niet gebruiken, waar het iets geldt, dat op nieuw verbonden wordt; wij zeggen dan toch koopen. Als ik een slaaf vrijkoop, dan heb ik ongetwijfeld het voornemen hem vrij te laten. De beteekenis koopen vinden we ook terug in de door Von de Wall vermelde uitdrukking: "meneboes talāk, van eene vrouw, die tegen den wil van haren man verlangt gescheiden te worden, de verstooting koopen, d. i. daarvoor een zekere som aan haren man betalen." Zij koopt daardoor zich zelve vrij; doch zij koopt de talāk.

Van der Toorn geeft sub tăboes: "manaboes" koopen van slaven, b. v. "manaboes boeda^c"; "manaboesi", van verpande goederen lossen; "panăboes" kooper, losgeld; "tăboesan" losgeld.

De ur-beteekenis der woorden, die op koop en verkoop betrekking hebben, is zeer zeker ruilen geweest; dat blijkt vooral in de Indische talen: een woord, dat in de eene koopen beteekent, beduidt in eene andere ruilen. B. v. Toba manoehor (van toehor) koopen, Maleisch toekar; ruilen. In het Mandaïlingsch dialect beteekent manoboesi alleen koopen, terwijl manoboes ook met de beteekenis vrijkoopen wordt gevonden.

In een handschrift getiteld "Adat tanah boemi" lees ik in een hoofdstuk, handelende over de wijzen, waarop men bezitter van een stuk grond wordt: 1°. tjantjang latih (d. i. door ontginning); 2°. di warisi (d. i. door erfenis); 3°. dibăli (door koop), enz.

In een ander dat vrij wel gelijkluidend is, in plaats van dibăli, dităboes. Dan lagi sah tăboes bartjakoe[c] băreh, staat in hetzelfde manuscript, ter verklaring van welke uitdrukking ik verwijs naar de volgende plaats in een Minangkabausch handschrift. (Indien iemand een stuk grond koopt)

مك دفرشكشيكن دان دباريتهوكن كفد اورڠ يڠ فاتب اكن جادي سهادة دان دايسي چاكوء بارس دان عدة ليم كوفڠ اتو لبيه كورڠ دان لاكي دفرتكوهكن دان دفركنتوڠكن عقد جول بالي ايت كفدان سفاي جاڠن دافت بربنته كمدينن كدو بله فيهقن

De koop en verkoop moet met voorkennis van den penghoeloe plaats hebben. Aan hem wordt, zooals hierboven wordt vermeld, 5 koepang of meer of minder vereerd; in een ander MS. staat: "4 of 8 oewang of 5 soekoe; dat hangt af van de grootte van den

verkochten grond. Dit geld wordt door kooper en verkooper gezamenlijk betaald."

Art. 10. سمفه in سمفه سڠل منتري تيݢ فركار wordt door Prof. van den Berg simpoeh gelezen; de vertaling van dien zin luidt dientengevolge: "de ambtsmisdrijven der Staatsdienaars (mantri) zijn drieledig". In een noot staat:

Mal. simpoeh "struikelen", "op de knieën nederstorten".

Aan de door den Vertaler verworpen lezing van het Handschrift nl. soempah vermeen ik de voorkeur te moeten geven.

Simpoeh toch beteekent nooit struikelen of op de knieën nederstorten, doch eene wijze van zitten, waarbij de knieën naar voren komen. Ligt iemand op de knieën, b. v. als hij tegenover een vorst zich bevindt, dan spreekt men ook van bersimpoeh (barsimpoeh kata[c]). Struikelt een paard en stort het op de knieën neer, dan kan tersimpoeh gebezigd worden, dat dus niet het struikelen, maar i. c. een gevolg daarvan aanwijst.

Von de Wall geeft wel simpoeh met de beteekenis "struikelen", doch met de mededeeling dat het woord, — hetwelk met een sterretje prijkt — West-Sumatraansch is, en dat de verklaring van N(ix) is. Ieder die eenige studie van het Minangkabausch gemaakt heeft, weet dat Nix volstrekt geen vertrouwen verdient; van der Tuuk's opmerkingen omtrent en verbeteringen in diens woordopgaven kunnen dat ten overvloede nog bewijzen.

Van der Toorn geeft: barsimpoeh, "knielen, zitten, zooals de vrouwen, met de knieën naar voren en de voeten onder het lichaam;" doch tarsimpoeh, "op de knieën gevallen; gestort b. v. van een paard."

Dat men tar van tarsimpoeh niet zoo maar mag elimineeren, behoeft geen betoog.

Als men uitdrukkingen als makanan panghoeloe, tjahajå manti, hoetang manti, enz. in de Oendang-oendang nagaat, dan kan het gebruik van soempah geene verwondering wekken, dat hier natuurlijk niet eed beteekent, maar vloek, wat eene vervloeking veroorzaakt of ten gevolge heeft, enz.

Eene Minangkabausche uitdrukking, die in strekking eenigszins met het Javaansche جقس مڠمبن فادو overeenkomt, is "panghoeloe mangitjoeh padan" gebezigd van een' penghoeloe, tevens rechter, die niet eerlijk rechtspreekt, de eene partij ten koste der andere bevoordeelt.

Art. 11. جكلو سؤرڠ منداتڠي رومه منتري دڠن الت سنجات
سرت دڠن فركتائن يڠ كجي٢ اكن تتافي منتري ايت تياد ملاون
مك حال ايت دكمبليكنڽ كفد كرفاتنڽ جكلو سڤكه دمكين ايت
ددندا اوله دولي بڬند ليم راتس ريل جكلو منتري كچل تڠه تيڬ
راتس ريل

enz. — "Indien iemand zich gewapend en onder het uiten van oneerbiedige taal naar het huis van een staatsdienaar (mantri) begeeft, zonder dat de staatsdienaar zich tegen zoodanig persoon kan verdedigen, zoo wordt de zaak voor zijne raadslieden (karapatan) gebracht, en, bij gegrond bevinding de schuldige door den vorst beboet met 500 realen, of wanneer het een staatsdienaar van lagen rang geldt, met 250 realen."

"Akan tetapi mantĕri itoe tiada melawan" beteekent m. i. niet zonder dat de staatsdienaar zich (tegen zoodanig persoon) kan verdedigen, maar veeleer: zonder dat hij zich verzet of er iets tegen doet. Hij wil zich niet verzetten, maar brengt de zaak zelf voor bij den raad.

In den tekst staat niet dikombalikan, maar dikombalikannja.

In afwijking van de door Prof. van den Berg geleverde overzetting meen ik te moeten vertalen:

"Indien iemand zich .... naar het huis van een mantri begeeft, en deze zich niet verzet, doch de zaak bij den Raad (d. i. den raad van mantris, waarin ook hij zitting heeft) aanhangig maakt, dan wordt, bij gegrondbevinding, die persoon beboet," enz.

Hoe in hetzelfde artikel de woorden, die op bovenstaand citaat volgen: جكلو تياد دمكين ايت تيادله منتري ايت ربچار لاڬي
يعني سده تڠڬل وكيل راج كفداڽ
ooit kunnen beteekenen: "Indien echter de zaak niet aldus beslist wordt, behoort de staatsdienaar erin te berusten, maar het hoofd (radja) van den schuldige moet in den vervolge op diens gedrag toezicht doen houden", is mij een volmaakt raadsel; de noot: soedah tinggal wakil radja kapadanja, dat "lett: een gemachtigde van zijn hoofd blijft bij hem" zou beteekenen, geeft ook geen licht.

Djikalau tijada demikijan itoe staat m. i. lijnrecht tegen over het boven gereleveerde: djikalau soenggoeh demikijan itoe, (door Prof. van den Berg vertaald met "bij gegrondbevinding.") Het beteekent dus: "Indien de zaak zich niet als bovenvermeld

heeft toegedragen," en kan niet vertaald worden met: "Indien echter de zaak niet aldus beslist wordt."

Jaäni (يعني) beteekent niet maar, doch is gelijk aan het Maleische ja-itoe, dat eene verklaring van het voorgaande aankondigt of inleidt, ons d. i. dus. Indien wij in de gegeven vertaling maar door d. i. vervangen, dan verdwijnt alle verband.

Zou de vertaling dan ook niet moeten luiden: Indien de zaak zich niet op die wijze heeft toegedragen (indien de mantri derhalve een valsche aanklacht heeft ingediend), dan mag de mantri geen (rechts) macht meer uitoefenen, d. i. hij mag niet meer als vertegenwoordiger van den vorst optreden?

Men denke hierbij aan de beteekenis die tinggal in eenige eigenaardige uitdrukkingen heeft. Lett. staat er naar ik meen: het hem verleende gemachtigdeschap van den vorst is gebleven, achtergebleven, niet meer bij hem.

Art. 12. تياد بوله اورڠ سمبه مپمبه كفد راج كچل اتو راج بسر بائيك مپمبهكن اوتڠ ميوتڠ دلور در فد ملريكن پاو اتو مپمبهكن كأنتوڠن راج اتو كركين راج اتو يڠ منجاد مضرة كفد راج جكلو اد يڠ دمكين ايت تياد ساله كفد راج اورڠ ايت

wordt vertaald: "Men mag op geenerlei wijze hetzij zijne schulden, hetzij zijne schuldvorderingen op zijne hoofden (radja), van welken rang ook, overdragen. Eene uitzondering is alleen toegelaten ten aanzien van vorderingen wegens levensberooving, of van vorderingen, waaruit voor het hoofd in kwestie zelf winst, verlies of schade zou kunnen voortspruiten. In deze gevallen nl. heeft men zich tegenover zijn hoofd niets te verwijten door hem de vordering over te dragen."

Ik zou liever dit artikel lezen: "Niemand mag zich rechtstreeks tot een radja, van welken rang ook, wenden, ook niet over schuldzaken; alleen is dit toegestaan, indien iemand wiens leven bedreigd wordt, bij hem redding zoekt, dan wel iets heeft mede te deelen, waaruit winst, verlies of schade voor dien radja zou kunnen voortspruiten, enz."

De vertaling van art. 14: جكلو تياد ترحكمكن بچار اورڠ ايت كفد منتري يڠ كچل مك نايك كفد فسيره جكلو تياد ترسدهكن اوله منتري فسيره مك نائك كفد ففاته دالم دان جكلو تياد جوك سده

اواله ففاته دالم مكث ففاته دالم سمبهكن كباوه دولي بڠند مكث تماملة دسان

„In geval van rechtsweigering moet de zaak worden aanhangig gemaakt bij den laagst in rang zijnden staatsdienaar (mantri) en in hooger beroep bij het distriktshoofd (pasirah). Indien noch de staatsdienaar, noch het distriktshoofd de zaak kan beëindigen, zoo wordt zij voor den Rijksbestuurder (Pepatih dalam) gebracht en indien ook laatstgenoemde haar niet kan uitmaken, zoo onderwerpt hij ze aan het oordeel van den vorst. Dit is het hoogste ressort,” is, meen ik, ten deele minder juist. Ze moet luiden: „Indien de mantĕri ketjil de zaak niet kan uitmaken, (hetzij hij daartoe de bevoegdheid mist, of wel daartoe niet in staat is), dan wordt ze voorgebracht bij den pasirah; kan deze ze niet beëindigen, dan wordt ze voor den pĕpatih dalam gebracht; en als ook deze haar niet kan uitmaken, enz.

Art. 16. اداله فساك اوتڠ ايت فرتام٢ ڤولق ڤادي دان كدوا جنجي سماي دان كتيڬ ايكت ايرڠ ايتله يڠ فرب كال

wordt vertaald met: „De schulden, welke op de erfgenamen kunnen worden verhaald, zijn vooreerst: door pand verzekerde schulden, enz. enz.

Poesakå hoetang kan nooit ofte nimmer beteekenen: schulden, welke op de erfgenamen kunnen worden verhaald. Het woord poesakå komt in tal van beteekenissen voor, niet alleen in die van erfenis; het duidt o. a. aan, dat iets van ouds zoo gebruikelijk, volgens de aangenomen gewoonten zoo is, in een woord dat iets een feit is. I. c.: Er zijn drie soorten van schulden (en dat is al van ouds zoo geweest); nl. enz.

Poesakå beduidt ook de op een persoon rustende verplichtingen of plichten: bv. poesakå panghoeloe; poesakå oerang alim ijålah mangatahoewi sah djan baṭal. Ook „gebruiken en instellingen”: bv. Boekan moerah djadi panghoeloe; oerang panghoeloe oerang tjărdi[c], tahoe di adat djå poesakå.

Vgl. het volgende raadsel op lămang, de bekende inlandsche lekkernij, die verkregen wordt door kleefrijst met kokosmelk, in een, van binnen met pisangblaren belegden bamboekoker, bij het vuur te zetten, zoolang tot ze gaar is: Dalam koelit adå bardaoen, dalam daoen adå barisi; adatnjå barlampin, poesakånjå barsangai, isaratnjå barkoeir.

Dat poesakânjâ barsangai beteekent: "ze moet geblakerd worden; dat is haar bestemming; dat ligt in haar zijn, haar aard." We zouden het kunnen weergeven met ons: 't ligt in den aard van 't beestje!

De vertaling van art. 18:

جكلو اد همب اورڠ مڠنسي كفد فرياي اتو كفد منتري دائنڽ
فرامس اتو اورڠ كچل تياد بوله دفڠڠكن تتافي جكلو اد اي مڠنسيكن
بچار كفد منتري اتو فرياي هڠڬ هندقله فرتسكن دهولو بچران كمدين
مك نائكن روبا٢

luidt: "Indien iemands bediende (hamba) met een voornaam persoon (prijaji) of een staatsdienaar (mantri) voor gemeenschappelijke rekening handel drijft, mag de bediende, van welken stand hij ook zij, niet door zijn vennoot van zijne vrijheid worden beroofd. Bijaldien de bediende echter met den staatsdienaar of den voornamen persoon gemeenschappelijk in rechten optreedt, zoo moet de zaak ten zijnen aanzien eerst afzonderlijk beslist worden. Daarna worden de aan den rechter te betalen recognitiën (roebaroeba) verhoogd." In een noot staat: (mengonsi) letterlijk: "eene vennootschap (konsi of kongsi) aangaat."

Een bijzonder vreemd, ik zou haast zeggen, een onbestaanbaar woord in deze Oendang-oendang is zeker wel mengonsi in de opgegeven beteekenis. Het woord konsi (kongsi) bestaat en de vorm berkongsi eveneens; doch is dat ook het geval met mengonsi, nog wel geconstrueerd met kapada?

Ik kan dan ook niet gelooven aan het voor gemeenschappelijke rekening handel drijven van een bediende of slaaf met een voornaam persoon.

Als mengonsi beteekent: "voor gemeenschappelijke rekening handel drijven," hoe kan mengonsikan bitjara dan beduiden: "gemeenschappelijk in rechten optreden?"

Daarenboven is het ook volstrekt onnoodig te verklaren, dat iemand, die voor gemeenschappelijke rekening met een ander handel drijft, door den laatste niet van zijne vrijheid mag worden beroofd, vooral niet als hij de bediende of slaaf van een derde is.

Dat spreekt toch van zelf. (Van het van zijn vrijheid berooven door zijn vennoot staat in den tekst niets.)

Baik peremas baik orang ketjil kunnen m. i. moeilijk als appositie bij hamba orang gedacht worden, vooral indien

hamba in de meest gewone beteekenis van slaaf (niet bediende) wordt opgevat.

De door Prof. van den Berg geleverde vertaling moge juridisch een goeden zin geven, naar mijne meening wijkt zij te veel van den tekst af.

Zou het niet aanbeveling verdienen, bij mengonsi te denken aan het Javaansche ꦲꦸꦁꦱꦶ ꦔꦸꦁꦱꦶ dat bij iemand zijn toevlucht, een schuilplaats zoeken, zich onder iemands bescherming stellen, beduidt?

De vertaling zou dan luiden:

„Indien iemands slaaf zich onder bescherming stelt (vlucht naar of zich schuil houdt in het huis) van een prijaji, een manteri, een peremas (iemand van geboorte) of wel van iemand, die tot het volk behoort, dan mag hij niet „gepakt" worden. Indien hij in eene zaak een prijaji of manteri voor zich doet optreden (lett. zijne zaak onder de hoede van een prijaji of manteri stelt), dan moet daarin eerst eene beslissing genomen worden, waarna de roeba-roeba moeten worden verhoogd."

In een manuscript, Atoeran proedjoeng kapada Sulthan Djambi [1] geheeten wordt vermeld, dat er drie standen zijn, nl. de bangsa prijaji, de bangsa Kĕmas en de bangsa Si — ja-itoe jang tiada berbangsa.

De bangoen voor een prijaji — adelijke titel: Raden — bedraagt 200 ringgit boeroeng = 1000 realen; voor een kemas 100 ringgit = 500 realen; voor een van het volk 50 ringgit = 250 realen.

In art. 19 wordt تياد بوله منتري سيكو كفد سلطان vertaald met: „Zelfs een staatsdienaar (mantri) mag zich niet rechtstreeks tot een Sultan wenden." De verklarende noot geeft: letterlijk: „een Sultan met den elleboog (sikoe) aanstooten." Vgl. ook Jav. sikoe „berispelijke daad."

Bovenstaande woorden hebben mijns inziens geen zin; de overgang van „een Sultan met den elleboog aanstooten" tot „zich

---

[1] Het woord proedjoeng vond ik in geen enkel woordenboek. Ik meen het te moeten beschouwen als door middel van 't praefix pe afgeleid van roedjoeng, dat in het Lampongsch „eerbewijs, eerbetoon," ook „hulp, bijstand," beduidt, beteekenissen die geheel in overeenstemming zijn met den inhoud van het bewuste Manuscript.

rechtstreeks tot een Sultan wenden″ is niet gemakkelijk te vatten, terwijl ″een Sultan met den elleboog aanstooten″ mij toeschijnt een bijzonder gewaagde beeldspraak te zijn.

Ware de gegevene verklaring juist, dan zou menjikoe hier toch meer op zijne plaats zijn dan sikoe. Ik geloof eer aan verkeerde lezing of slordig schrijven van membawa: ممباو — سيكو, en is mijne meening de ware, dan luidt de vertaling: De pepatih dalam moet in die zaak beslissen; de manteri mag ze niet bij den Vorst voorbrengen.

Vgl. membawa in art. 29.

Van art. 20:

جكلو اد فرمفون مندافتكن لاكي٢ بارڠ دمنان سفرت دفراهو اتو دراكت اتو دبلڤكڠ اتو درومه مك كدفاتن اوله اورڠ لائن تياد بوله داوتڤكن لاكي٢ ايت

wordt de volgende overzetting gegeven: ″Indien eene vrouw zich naar haar man wil begeven, onverschillig waar deze verblijf houdt, hetzij op een schip, hetzij op een vlot, hetzij op een schuit, hetzij in een huis, en zij wordt op weg ontvoerd door een ander, zoo is de man tot geenerlei schadevergoeding aan hare familie gehouden.

In dit artikel is m. i. geen sprake van eene vrouw, die naar haar man gaat — dàn zou er toch lakinja en niet laki-laki moeten staan — maar veeleer van eene vrouw, die een man, haar amant, gaat opzoeken. En evenmin lees ik, dat als ze op weg ontvoerd wordt — (dat ″door een ander″ is vrij overbodig) — haar man tot geenerlei schadevergoeding aan hare familie gehouden is.

Kadapatan kan nooit beteekenen ontvoerd worden. Als ik het wel heb, moet de vertaling zijn: Wordt zij door een ander, bij dat rendez-vous nl., aangetroffen, dan mag de man (niet haar man, doch de amant), niet beboet worden. Dat is billijk; doch een man tot schadevergoeding te dwingen, omdat zijne vrouw, hem willende bezoeken, ontvoerd wordt; dus wijl hij zijne vrouw buiten zijne schuld verloren heeft, hem daarenboven met eene geldboete te belasten — (van eene schadevergoeding aan hare familie staat in den tekst niets) — zou hoogst onbillijk wezen en volstrekt niet strooken met het voorschrift: tjaboeh diboewang, adil dipakai.

Prof. van den Berg's vertaling zou de vraag kunnen doen rijzen: ″Is de man, wiens vrouw bv. op weg naar de pasar, of om eene

vriendin te bezoeken, ontvoerd wordt, wèl gehouden tot schadevergoeding aan hare familie? En waar een speciaal geval gestipuleerd wordt, waarbij de man geene schadevergoeding betaalt, zou zulk eene vraag niet ongerijmd zijn.

Men zou de opmerking kunnen maken: "Er wordt in het artikel gezegd, dat de familie geen aanspraak op schadevergoeding heeft, als de vrouw den man opzoekt en zij wordt ontvoerd, want dan heeft hij geen schuld. Hij zoude dus wel tot vergoeding gehouden zijn, als hij zijne vrouw had ontboden; want dan moet hij voor de gevolgen instaan."

Ik beweer juist, dat niets van dien aard in het artikel te lezen staat. Mengoetangkan is beboeten, maar kan nooit beteekenen "tot het betalen van schadevergoeding dwingen" of iets dergelijks; "aan hare familie" is nergens te vinden. En hoe van schadevergoeding in het door den Vertaler veronderstelde geval sprake kan wezen, begrijp ik niet recht. Indien een man gehuwd is, dan heeft hij òf voor zijne vrouw de djoedjoer (bruidschat) betaald; zij is dus zijn eigendom; òf hij is volgens de adat samandå aan haar verbonden. In het eerste geval kan de familie, wat er ook gebeure, geene schadevergoeding eischen: de "zaak" is geleverd, en daarmede uit. In het tweede geval hangt het geheel van de vrouw af of zij haren man wil opzoeken of volgen; hij kan haar daartoe niet dwingen, kan dus ook geen aansprakelijkheid dragen.

Doch hoe het ook zij, al moge, wat ik niet betwijfel, de door Prof. van den Berg vervaardigde vertaling juridisch een goeden zin geven, ze geeft, naar ik meen te hebben aangetoond, den tekst niet terug.

Art. 22. جكالو اد فرياي ايت مند ءوي اورڠ كچل دڠن اُصول مك جواب دڠن اصول جوڬ باو كفد منتري جكلو فرياي ايت منداتڤكن چابه مك لون دڠن چابه جوڬ جكلو تياد ترلون اوله كامو سوُرڠ دوا اورڠ مك هندقله كامو موافقة بارڠ سياف تياد ماوُ تولڠ منولڠ مك اورڠ ايت ددندا اوله دولي بڬند سراتس دوا فوله ريل انق بنين دفڤكه كدالم

De vertaling hiervan gegeven luidt: "Indien een voornaam persoon (prijaji) een man uit het volk (orang ketjil) in rechten dagvaardt, en laatstgenoemde zijn antwoord (djawab) op

de vordering indient, terwijl van beide kanten in beslagneming met voorkennis van de overheid (oçoel) heeft plaats gegrepen, zoo wordt de zaak voor den betrokken staatsdienaar (mantri) gebracht. Indien echter de voorname persoon tot eene inbeslagneming op eigen gezag (tjaboeh) is overgegaan, zoo mag ook de man uit het volk van hetzelfde rechtsmiddel gebruik maken. Indien gij beide, of één van u beiden, ongenegen zijt een rechtsstrijd aan te vangen, zoo moet gij trachten u onderling te verstaan. Alwie weigert aan een ander den noodigen bijstand te verleenen, wordt door den vorst beboet met 100 Baniaansche realen ten behoeve der schatkist."

In dit artikel is in het geheel geen sprake van "inbeslagneming met voorkennis der overheid of op eigen gezag." Prof. van den Berg stelt hier, m. i. geheel ten onrechte, oesoel en tjaboeh gelijk met tarik oesoel en tarik tjaboeh; waar inbeslagneming bedoeld wordt, verzwijgt men in de Oendang-oendang nooit het woord tarik. (Voor de beteekenis van oesoel en tjaboeh, zie beneden.)

Orang itoe di danda oleh doeli Baginda 120 real anak Banian di poenggah kadalam, leest de Uitgever en vertaalt: "Hij wordt door den Vorst beboet met 120 Baniaansche realen ten behoeve der schatkist." Hij teekent daarbij aan: De Banianen zijn de bekende Hindoesche kooplieden en geldwisselaars te Singapore en omliggende Maleische landen. Het bijv. naamw. "Baniaansch" zal dus wel niet anders dan in den zin van "inwisselbaar, ongeschonden" moeten worden verklaard." Maar waar blijft dan anak?

Ik meen in plaats van Banian te moeten lezen: bininja بنين — بنيڽ waardoor de vertaling luidt: "hij wordt door den vorst beboet met 120 realen; terwijl zijne vrouw en kinderen naar het paleis worden gevoerd."

Dalam met schatkist te vertalen komt mij minder juist voor; kadalam beteekent hier ook niet naar binnen (vide aanteekening: letterlijk "die naar binnen worden overgebracht.")

Vgl. Tjakap-tjakap rampai-rampai, 1e samenspraak: Sahaja datang dari dalam Jamtoewan. Sahaja lihat engkoe Said dengan Datoek Soelawatang masoek kadalam.

Poenggah, dat in Von de Wall's woordenboek wordt verklaard als te zijn: "ontschepen, lossen, overladen," is in die beteekenis

moeilijk van menschen te bezigen, maar even moeilijk van 120 realen; het zal wel samenhangen met [illegible] [illegible] "opklimmen, naar boven gaan"; het gebruik daarvan bij kadalam kan geen verwondering baren, evenmin de passieve vorm poenggah, die uit het activum moenggah moet zijn ontstaan. Ook wij zeggen: opgaan naar het huis des Heeren. En bij ons ook wordt iemand door de politie opgebracht.

Vgl. Babad Tanah Djawi blz. 23, 1e editie: [illegible] waarvan de laatste woorden nauwkeurig met anaq bininja dipoenggah kadalam overeenkomen.

Ter verdere staving mijner bewering moge het volgende dienen, dat ik in mijne Ooendang-oendang Djambi vind:

جک اد اورڠ مناروه اورڠ فماليڠ مک تياد اورڠ٢ بائک٢ دان راج٢
مک افبيل اي ماليڠ مک دکتهوي اوله اورڠ يڠ لائن مک جک ڤات
سفرت ايت هاروس دسرهکن کفد راج دڠن ايکتن مک جکلو اي لاري
داري فد راج ايت مک دسوروه چاري کفد يڠ مناروه دي دهولو
ايت افبيل تياد دافت مک هاروس اورڠ ايت مڠڠنتي هرت ايت.
فولڠ موتوڠ انق بنين داءبيل کدالم دندان امفت تاهيل کورڠ سفاه
جک اد اورڠ مڠبت اورڠ ماليڠ کمدين مک دسمبهکن کدالم جک
ڤات سفرت ايت تياد هاروس دبونه انق بنين دامبل کدالم

Het gedeelte van den tekst aanvangende met جکلو تياد ترلون zou ik liever vertalen met: "Indien gij alleen of met U beiden niet tegen hem op kunt, hem niet aan kunt," — (en niet: indien gij U echter niet tegen hem durft verzetten) —, doet het dan gezamenlijk. Alwie niet mee wil helpen, wordt door den Vorst beboet," enz.

Met de vertaling van het eerste gedeelte van art. 24 kan ik mij niet vereenigen.

جکلو فرياي ايت ديم ددوسن دڠن فرياي يڠ دالم نڬري لائن
جوک مرتبتن اداله لائنن سبب اي ممڠڠ بچار نڬري دان جکلو تياد
ممڠڠ بچار نڬري ولوفون. ديم دالم نڬري سکاليفون سام جوک دڠن
فرياي يڠ ديم ددوسن

"Indien de in het vorige artikel bedoelde buitensporigheden

zijn gepleegd in een dorp (doesoen) alwaar de voorname persoon (prijaji) in kwestie tegelijk met een ander voornaam persoon van hoogeren rang (martabat) verblijf houdt, welk dorp tot het ressort (nĕgĕri) van laatstgenoemde behoort, zoo wordt de zaak anders, omdat laatstgenoemde alsdan de bevoegdheid heeft om ter plaatse recht te spreken. Ja zelfs, al ware laatstgenoemde ter plaatse niet bevoegd tot rechtspraak, maar al hield hij er zich slechts tijdelijk op, zoo zoude toch dezelfde regel gelden ten aanzien van dengeen, die in het dorp de buitensporigheden heeft gepleegd."

Als ik mij niet vergis, staat er: "Een prijaji, die in een doesoen woont, en een prijaji, die in een negeri gevestigd is, zijn niet (sc. altijd) gelijk in rang; het verschil bestaat hierin, dat laatstgenoemde met de rechtspraak in de negeri belast is (d. i. doch alleen als de laatstgenoemde met de rechtspraak belast is, bestaat er verschil). Indien een prijaji niet tot rechtspraak bevoegd is, al woont hij ook in de negeri, dan staat hij gelijk met een prijaji, die in een doesoen woont."

Art. 25. In dit artikel en enkele volgende heeft Prof. van den Berg het in het manuscript voorkomende woord فرقان veranderd in perwara, en dit laatste met "page" vertaald. Deze verandering in perwara, welk woord trouwens in den regel — zooals Von de Wall ook opmerkt — een vrouwelijk persoon beteekent, heeft ongetwijfeld plaats gehad, omdat de Vertaler gemeend heeft, dat in de verschillende artikelen alleen van mannen sprake is.

Het woord perkan toch bestaat en daarmede wordt steeds een vrouwelijk persoon benoemd. فرقان فنكاون is m. i. gelijk aan: "vrouwelijke en mannelijke volgelingen of hofbedienden."

Ik vind het volgende omtrent perkan in een handschrift getiteld Tjeritĕra Palembang:

دان يڠ برنام فركن ايت سڬل فرمفوان يڠ تياد بربڤس تڠڬل
ددالم رومه راج اتو فريايي اتو تيڠڬل فد انق راج بوت جاڬ ماكن فد
راج٢ اتو فد فريايي ايتله نمان فركن دان فرمفران يڠ برڬبلير دودق
دبڤتور رومه راج مماكي دودوت هيتم اي جاڬ جادي سوروهن
سلطان ددالم كوت راج دان جادي سفرت اوفس تتافي تيدق بوليه
ماسوق دالم رومه فركن كيلير نمان

Hieruit blijkt voldoende, dat in Palembang indertijd vrouwe-

lijke bedienden bestonden, die perkan werden genoemd. Uit het volgende kan men zien, dat eene dergelijke categorie ook in Djambi gevonden wordt (of werd).

In het hierboven reeds genoemde manuscript: Atoeran proedjoeng kapada Sultan Djambi (Latijnsch karakter) lezen we: Njang dinamakan perkan toendan ija itoe perampoean gadis jang baik, maka diambil ole radja djadi isi roemah radja dan djadi teman bini radja; tetapi itoe perkan toendan di pake ole radja tiada kawin, di ambil dari doessoen-doessoen poetjoekan.

Adapoen perkan djabo ija itoe sebassing [1]) orang kerdjanja bermasak dan moendoet makanan di pemarakan radja, maka itoe orang perampoean dipersalin sadja pakean, di tanggong makan sebassingnja perampoean berlaki atau rando atau gadis, dan sanak kloearganja dilepaskan dari pada gawe.

In laatstvermeld handschrift komen nog verschillende mededeelingen voor betreffende inkomsten van den Sultan, de onderscheidene bedieningen aan het hof, door wie ze vervuld moeten worden, enz.

De jaarlijksche huldegift der dorpen in het Tongkalsche bestaat uit kain en geld, boenga mas genoemd; de bewoners van eenige doesoens zorgen voor de benoodigde rijst (pedaringan radja); van andere voor kadjang voor de prauwen van den vorst en voor visch; van nog andere in oorlogstijd voor soldaten. Zoo heeft men de maro sebo (politieagenten en beulen), bewakers van het paleis; penagan en awin (speer- en spiesdragers); mistong (geweerdragers, nl. dragers van pamoeras); midji (vlechters van matten, enz.); patadjen (timmerlieden); pabalen (voorproevers bij de maaltijden van den Vorst); djoeroe batoe penalgan (loodsen); patiko dapoer (water- en brandhouthalers); minakawan (roeiers); pinakawan tengah (tafelbedienden). Voor de levering van die heerendienst-plichtigen waren bepaalde doesoens aangewezen.

Art. 27. Prof. van den Berg vertaalt orang oetang-oetangan met „schuldenaar" en orang beroetang met „pandeling." Zou

---

1) sebassing moet m. i. = sembarang; in het Lampongsch beteekent basing „allerlei."

het niet juist andersom moeten wezen? Ik meen dat uit het in dit artikel bepaalde te mogen afleiden en daaruit te lezen, dat een orang beroetang hooger staat dan een orang oetang-oetangan.

Van art. 31 تيف٢ حكم جاته تياد بوله داوبهكن كارن مثال بوڠا ايت سده فاچل درفد تڠكين تياد بوله كمبالي لاكي كفداڽ luidt de vertaling: „Elk recht (hoekoem), dat eenmaal is vastgesteld, kan niet meer worden gewijzigd, gelijk eene bloem, die van haar stengel is gescheiden, daar niet meer op kan vastgroeien. „Een noot zegt: (patjol) letterlijk: „met een houweel (patjol) is afgehakt van haar stengel.”

Patjoel kan nooit beteekenen „met een houweel afgehakt”; het woord kan alleen als substantivum of als passieve imperatief (nominale vorm van mematjoel) optreden. Minstens genomen zou het ook een vreemde manier zijn bij het scheiden eener bloem van het steeltje een houweel te gebruiken. Is hier wellicht bedoeld terpatjoel (terpatjoer) = ergens uit losgeraakt; of wel terpatjoet (terbatjoet) = afgeslagen?

Vgl. Wdb. v. d. Toorn: sub فاچوت II mamatjoet, „in eens afslaan”, bv. een bloem van den stengel

M. i. moet hoekoem hier niet met recht vertaald worden, maar met vonnis. Is een vonnis geveld, is de beslissing gevallen, dan is daaraan niets meer te veranderen, of zooals het in de Oendang-oendang wordt uitgedrukt: Moepakat sagalå hakim mamadoe hoekoem. Hoekoem djatoeh sangkētå soedah; roemah soedah toekang diboenoeh; lapiᶜ tarbantang aleᶜ tibå; nasi masaᶜ parioeᶜ pătjah; badjoe soedah dari balai, tibå di roemah manjaroengkan. Itoelah ibarat mamadoe hoekoem dan mandjatoeh-kan dijå.

Doch men verlieze hierbij niet uit het oog, dat vóór de beslissing werkelijk als gevallen beschouwd wordt, partijen daarmede genoegen moeten nemen. Hun wordt dat afgevraagd, en eerst na een bevestigend antwoord, valt de beslissing.

Wordt die echter door eene der partijen verworpen, dan dient hij aan de rechters mede te deelen, dat hij het hooger op wil zoeken (mambanding).

De rechtsregel toch luidt: Koᶜ hakim bartoepang bar-

bănang; ko^c hakim sakatå barbanding. D. i. kunnen de rechters zelven het niet eens worden, dan moet tot het barbănang worden overgegaan; zijn de rechters echter van één opinie, doch legt een der partijen zich niet neer bij hun uitspraak, dan moet het barbanding plaats hebben, d. w. z. men onderwerpe in beide gevallen de zaak aan het oordeel van een hoogeren rechter. Het verschil tusschen bănang en banding is derhalve, dat in het eerste geval de rechters zelven, in het laatste eene der partijen de beslissing eener hoogere autoriteit inroepen.

Wil men appelleeren, zoo wordt een uitstel van (minstens) 3 dagen verleend; men kan dan overal raad en advies vragen (di djindjing sarantau hilir sarantau moedi^c), tot kalmte komen en de zaak nog eens goed overdenken. Want, zegt de menschkundige wetgever: Sahari hoekoem djatoeh riboet rajå namånjå, doeå hari angin kapå-kapå; tigå hari loena^c lămboet. Karanå itoe lah moengkå dipikir doeå hari katigå. Itoelah poesakå pikir djå djandji.

Als men rekening houdt met het hierboven vermelde, kan de vertaling van art. 32:

جكلو لاڬي دبندڠ دسركي حكم اين مك هندقله ددلم تيڬ هاري
اتو توجه هاري جكلو تيدق تربندڠ تسركي دالم توجه هاري ايت
مك بچار ايت سوده

met: „Indien voorts een geschil over het recht (hoekoem) ontstaat, zoo moet dat in drie of hoogstens zeven dagen beslist worden. Is dit niet gebeurd, zoo wordt na laatstgenoemden termijn in elk geval de beraadslaging gesloten,” niet juist zijn. De bedoeling is dan ook alleen daarin mede te deelen, dat men 3 of 7 dagen tijd heeft om in hooger beroep te komen, en dat na verloop van dien termijn geen redres mogelijk is.

Sĕrkai heeft naast de beteekenis ziften in eigenlijken en overdrachtelijken zin ook die van: „nog eens en nog eens onderzoeken, nauwkeurig nagaan.”

Verbonden met banding komt het in de Minangkabausche Oendang-oendang meermalen voor.

Blz. 133. Prof. van den Berg vertaalt

وامّا المرتبه لا يحل من الناس مرتبتان

„Wat het gezag betreft, zoo is het niet geoorloofd dat de menschen onder tweeërlei gezag staan,” en het volgende

ادفون مرتبة يغ تياد سوبي كفد أمّة محمد ايت دوا مرتبة
met: "het gezag, waaraan het volk van Moehammad zich niet kan onttrekken, is tweeledig."

Naar mijne meening staan die beide rechtsspreuken vrij wel lijnrecht tegenover elkander. Nu is "tweeërlei gezag" wel niet precies hetzelfde als "tweeledig gezag"; doch ik zie noch in den Arabischen tekst noch in den Maleischen iets, dat die onderscheiding wettigt. De Maleische zin is niets anders dan de overzetting van den Arabischen. Men leze echter niet يحل maar يخلو dus in plaats van يَحِلّ يَخْلُو (van خلا), dat vrij nauwkeurig het Maleische soenji — (خلا être vide, wat ook van soenji de hoofdbeteekenis is) — weergeeft, en ook in veranderden vorm als aequivalent van het Maleische woord dienst moet doen; of laat ik liever zeggen: het Arabische خلا (en derivaten) wordt in het Maleisch dikwerf met سوبي vertaald.

Vgl. سبد نبي صعلم الفكر سراج القلب ارتين برمول فيكير ايت
فليت هاتي القلب الخالي عن الفكر لا اضاء له ارتين برمول هاتي يغ
سوبي در فد فيكير تيدقله ترغ بكين

waarin الخالي weergegeven wordt met سوبي

Ik twijfel er niet aan of in het Manuscript staat يَحِلّ maar dat bewijst alleen, dat de Maleier, die het handschrift copiëerde geen Arabisch kende of zonder attentie overschreef. (In mijne Oendang-Ooendang staat b. v. مولتن منسا in plaats van مانس in manis moeloetnja pada berkata-kata.) In elk geval past de Maleische zin, de vertaling van den Arabischen, in het verband; derhalve moet de laatste daarnaar gewijzigd worden.

Na خلا is het gebruik van het voorzetsel min, dat bij de lezing يَحِلّ zooals de Vertaler zegt, "ofschoon te verdedigen, eene ongewone constructie oplevert", niets ongewoons.

Het woord martabat komt in de Minangkabausche Oendang-oendang veelvuldig voor: Martabat katå, martabat panghoeloe, martabat manti, enz. en beduidt dan soort, — lei (b. v. tweeërlei). De eigenlijke beteekenis van martabat is "graad" ook van waardigheid of gezag; in den zin van "gezag" alleen trof ik het in genoemde Oendang-oendang nimmer aan.

In Kasimirski's Woordenboek vind ik martabat ook = "classe, catégorie," eene beteekenis die gesteund wordt door de uitdrukking:

Adapoen hoekoem itoe doea perkara, soewatoe hoekoem pada adat, kadoewa hoekoem pada sjara῾.

Blz. 134. Bersalahan nĕgĕri bersalahan adat, zou ik liever vertalen met: „Andere streken, andere gebruiken”, en niet met „plaatselijke geschilpunten zijn niets anders dan geschilpunten omtrent het gewoonterecht.” Ik wil gaarne toegeven, dat de Arabische zin اختلاف البلاد اختلاف العادة, waarvan bovenstaande Maleische woorden als het ware een spiegelbeeld zijn, beide vertalingen toelaat, doch ik meen aan de mijne de voorkeur te moeten geven. In de eerste plaats komt de bewuste uitdrukking overeen met het bekende: „Lain loeboe῾, lain ikannja; lain padang, lain bilalangnja. En in de tweede plaats kan bersalahan alleen praedicatief gebruikt worden.

Uit den in van der Toorn's Woordenboek opgegeven zin: Barsalahan barpatoetan, „geschillen moeten bijgelegd worden,” te concludeeren: Barsalahan = geschil, is m. i. volstrekt ongeoorloofd. Bersalahan kan nooit ofte nimmer als substantivum optreden.

De door van der Toorn geciteerde woorden moeten beschouwd worden als een deel van een rechtsregel en in verband met: barbatoelan, barbaïran.

Die uitdrukkingen hebben betrekking op schuldzaken:

Hoetang baïr, pioetang tarimå,
Barbatoelan barbaïran,
Barsalahan barpatoetan.

„Is men het over het bedrag der schuld eens, dan moet ze worden betaald; is men het daarover niet eens, dan moet het bedrag geschat worden, m. a. w. dan moet de grootte ervan na beraad worden bepaald.” [1])

Bersalahan = 't niet eens, niet gelijk zijn; verschillen, enz.

Blz. 134 r. 9 v. b. lezen we:

وامّا عادة الاسلام مقابلة بالشرع ادفون عادة اسلام ايت مقابلة دڠن شرع [مكڽ مراد مقابله دسيني برهدافي دڠن شرع ارتين برهدافن دڠن شرع دسيني] جكالو تركات فد كتاب الله حكم شرع نمان دان جكلو تيدق تركات فد كتاب الله دان تيدق ترتڠه فون دالم كتاب الله حكم عادة نمان

[1]) Vgl, blz. 136, r. 3 v. o.. waar wij lezen:

جكڽ اوتڠ بربتولن بربيارن جكڽ برسلاهن فولڠ كفاتت

Prof. van den Berg geeft daarvan de volgende vertaling:

6°. Wat het gewoonterecht van den Islam betreft, het sluit zich bij de Mohammedaansche wet aan.

Al hetgeen namelijk in den Koran vermeld staat, noemt men „wet", en al wat niet in dat Boek is vermeld, en ook niet daarop rechtstreeks gegrond is, heet „gewoonterecht."

Na vermelding van de Arabische rechtsspreuk en de vertaling daarvan, acht de wetgever zich verplicht het woord مقابلة te verklaren, tot tweemalen toe zelfs, (in den tekst is die verklaring door mij tusschen haakjes geplaatst); hij zegt: het is gelijk aan berhadapan.

De Uitgever heeft dat woord weergegeven met „sluit zich aan"; ik meen dat „staat naast, staat tegenover" (zonder aan iets vijandigs te denken) beter de bedoeling uitdrukt: ieder heeft zijn eigen terrein; de sjara' en adat bestaan en staan naast elkander.

Zonder twijfel moet تڬه niet tegoeh, maar tĕgah (verbieden) gelezen worden. De lezing tegoeh — in het Manuscript moge dat woord al of niet تڬوه zijn geschreven — gaf ongetwijfeld aanleiding tot de vertaling: „en ook niet daarop rechtstreeks gegrond is", die naar mijne meening niet te verdedigen is. Tĕrtĕgoeh kan nooit de daaraan toegeschreven beteekenis hebben.

Naar mijne opvatting moet de letterlijke vertaling luiden: „Al hetgeen in den Koran is voorgeschreven (vermeld), heet hoekoem sjara'; en al wat niet in den Koran is gestipuleerd en in den Koran niet verboden is, heet hoekoem adat."

Blz. 135 reg. 1 v. b.: مك تياد له صح دحكم اوله سڠل حاکم is vertaald met: „Zoo moet de rechter de vordering zonder nader onderzoek toewijzen"; ik geloof, dat de bedoeling is, dat de rechter zich buiten de zaak moet houden, en geene beslissing mag nemen in eene kwestie, die eigenlijk geene kwestie is.

Blz. 135, reg. 9 v. b. lezen we:

فرتام اورڠ يڠ بنر كدوا اورڠ يڠ مڠتهوي كتيك اورڠ يڠ دتڠه فوتس اجتهاد سڠل حاکم كفد سقسي ايت مك ثابت الحقّ

hetgeen vertaald wordt: „Vooreerst moeten zij (de getuigen nl.) bekend staan als de waarheid te spreken, in de tweede plaats moeten zij de noodige kennis van zaken bezitten en in de derde plaats mogen zij geen persoonlijk belang bij de rechterlijke be-

slissing in dezen of genen zin hebben. Onder die voorwaarden wordt door hunne verklaring het recht van de eischer geconstateerd."

Ter verklaring dient de noot: (orang jang di tengah poetoes), letterl.: "zij moeten midden tusschen de rechterlijke beslissing in staan."

Ik geloof dat tegen de vertaling van het laatste gedeelte heel wat bezwaren zijn.

Di tengah kan beteekenen "in het midden, tusschen," ook "in" (di tengah rimba); "op" (di tengah laoet, di tengah djalan).

Poetoes kan, naar ik meen, nooit vertaald worden met rechterlijke beslissing; derhalve di tengah poetoes nooit met midden tusschen de rechterlijke beslissing. Wat zou trouwens deze zin: "zij moeten midden tusschen de rechterlijke beslissing in staan" moeten beduiden? Ook de Maleier weet, dat er minstens twee objecten moeten zijn, wil men er tusschen kunnen staan; en hoe groot de liefde voor figuurlijke uitdrukkingen moge zijn, die men hem ten rechte of ten onrechte toeschrijft, zij heeft hare grenzen.

Orang jang di tengah poetoes kan nooit de daaraan in de vertaling gegeven beteekenis hebben; die woorden zijn, naar het mij voorkomt, voor geene redelijke vertaling vatbaar.

Orang jang di tĕngah behooren bij elkander, en poetoes verbinde men met idjtihad.

De eerste uitdrukking beteekent: "menschen die tusschen beide partijen staan, onpartijdigen, wier belang bij de eventueele beslissing niet gemoeid is."

Poetoes idjtihad segala hakim is (met het oog op het volgende مك): "Indien de rechters alles gewikt en gewogen, goed overwogen en vergeleken hebben, dan enz.

De zin van bovenaangehaald citaat is dus: "Zijn de getuigen zooals ze behooren te wezen, en is alles nauwkeurig nagegaan en overwogen, dan kan tot het recht van den eischer worden geconcludeerd."

Blz. 136, reg. 5, v. b.

راج فون امفت فرتام راج يڠ دسمبه كدوا راج يڠ دتكوتي كتيݢ

راج يڠ دملوي كأمفت راج يڠ درجاكن ارتي راج يڠ دسمبه ايت

راج بنر دان ارتي راج يڠ دتكوتي اينت بلي اورڠ دان ارتي راج

يڠ دملوي ايت انق ݢادس اورڠ دان ارتي راج يڠ درجاكن
ايت كانق٢

vertaalt Prof. van den Berg: „Zoo ook wordt het woord „hoofd” (radja) in vier beteekenissen gebezigd: vooreerst kan men hebben een „hoofd”, dat geëerbiedigd wordt, in de tweede plaats een „hoofd”, dat wordt in bedwang gehouden, in de derde plaats een „hoofd”, dat wordt verlegen gemaakt, en in de vierde plaats een „hoofd”, waarover men gezag uitoefent.

Het „hoofd”, dat geëerbiedigd wordt, is het wettige bestuurshoofd; het „hoofd”, dat wordt in bedwang gehouden, is het volk als geheel; het „hoofd”, dat wordt verlegen gemaakt, is de jonge maagd, en het „hoofd”, waarover men gezag uitoefent, is het kind.”

Ik vermeen, dat bovenstaande plaats verbetering behoeft en bovendien de vertaling om verschillende redenen aan nauwkeurigheid te wenschen overlaat.

Men denke in de eerste plaats aan de verschillende beteekenissen, die het woord radja in de Oendang-oendang hebben kan. Zoo heeft men: Adåpoen tioʿ-tioʿ manoesia itoe radjå padå tampeʿnjå; panghoeloe radjå padå tampeʿnjå; oerang banjåʿ radjå padå tampeʿnjå; enz. kanaʿ-kanaʿ itoe radjå padå tampeʿnjå; parampoewan itoe radjå padå tampeʿnjå; enz. boeroeng itoe radjå padå tampeʿnjå. — Adåpoen panghoeloe radjå padå tampeʿnjå tatkalå toemboeh silang-saloeʿ dalam nagări, hanjå koembali kapadånjå mangoekoer mandjangkå, sakalijan isi nagari tarbang kapadånjå; adåpoen oerang banjaʿ radjå padå tampeʿnjå tatkalå nagari akan mantjari kardjå barang apå, hanjå poelang kapadånjå, sakalijan tarbang kapadånjå; adåpoen kanaʿ-kanaʿ radjå padå tampeʿnjå, jaitoe tatkalå barkahandaʿ makan dan mandi dan sagalå parmainan, hanjå di ikoet oelih iboe — bapaʿnjå, djikalau oerang lain sakalipoen mangikoet djoewå kapadånjå; adåpoen parampoewan radjå padå tampeʿnjå, jaitoe tatkalå bartanaʿ dan manggoelai dan bartanoen dan mandoekoeng anaʿ, hanjå apå katånjå diikoet, tiadå boelih disalahi. Di sananlah tampeʿ radjånjå.

Radja pada tempatnja beteekent hier: nummer één, de de eerste in zijn eigen kring, zijn eigen werk, enz. Ieder, de

panghoeloe, het volk, het kind, de vrouw, ieder is op zijn tijd de baas.

Jang di takoeti beteekent niet „dat wordt in bedwang gehouden," doch, „voor wien men vrees gevoelt," of „die met vrees behandeld wordt."

Von de Wall geeft: menakoeti, „bang enz. zijn voor iets; ontzien, vreezen, duchten; bang enz. doen zijn;" Van der Toorn: „iets vreezen, duchten."

Dat ditakoeti door „in bedwang gehouden" is vertaald, moet m. i. toegeschreven worden aan de verkeerde lezing van بني; het is niet het Arabische woord, dat volk beteekent, doch بيني bini, (iemands) vrouw.

Beni orang — gesteld dat die combinatie mogelijk was, hetgeen ik ten stelligste ontken — zou toch nooit kunnen vertaald worden met: het volk als geheel.

Jang dimaloewi is niet: „dat wordt verlegen gemaakt", maar veeleer: „tegenover wien men zich beschaamd, beschroomd gevoelt; die met beleefdheid wordt behandeld."

Von de Wall geeft voor memaloewi (of mengemaloewi — men leze de door Van der Tuuk sub maloe gemaakte opmerking) „beschaamd zijn voor iets; ontzag hebben voor iets; opzien tegen iets," beteekenissen, welke het woord ook in het Minangkabausch heeft.

Jang diradjakan is niet: „waarover men gezag uitoefent": integendeel: „die als vorst behandeld, beschouwd wordt; wiens wil dus wet is."

De bedoeling is derhalve, dat er vier personen zijn, die eene voorname plaats innemen: 1°. de vorst; 2°. iemands vrouw; 3°. eene jonge maagd en 4°. een kind. Den eerste wordt de verschuldigde hulde gebracht; de tweede wordt met vrees, de derde met schroom behandeld; de vierde ziet steeds zijne wenschen ingewilligd, speelt den baas.

Blz. 136, reg. 10 v. b. Poetjoeᶜ oendang-oendang" vertaalt Prof. van den Berg door „(uit de wet) voortvloeiende misdrijven"; m. i. minder juist: in den regel verstaat men daaronder de „hoofdwetten."

De vocalisatie van سورت is stellig onjuist. Het woord moet niet gelezen worden soerat, gelijk prof. v. d. Berg doet, maar

soeroet. Bovendien geldt het hier niet één rechtsregel gelijk de vertaling aangeeft, maar er zijn er twee: Salah soeroet en terlangkah kombali.

De vertaling van سالة سورت ترلڠكه كمبالي is dus geenszins: hij die iets verkeerds schrijft (salah soerat), moet zijn geschrift intrekken (terlangkah kombali), maar: „is men op den verkeerden weg, dan moet men terug (salah soeroet); wie misstapt, keere weder" (terlangkah kombali). Gewoonlijk hoort men in plaats van salah soeroet, sase^c (sĕsat) soeroet. Nu is het zeker niet regelmatig, dat in de drie eerste voorschriften salah adverbiaal gebruikt wordt, en in het vierde op eens als adjectief; hierdoor is dan ook de opvatting van den schrijver zeer verklaarbaar, doch dit neemt niet weg dat zij onjuist is.

ڬاول (gawal) is niet alleen beleediging, doch ook fout verzuim.

Tjaboeh diboewang, oesoel dipakai met „een inbeslagneming op eigen gezag moet men nalaten, maar tot eene regelmatige inbeslagneming mag men overgaan" te vertalen, is m. i. niet juist. Oesoel beteekent in de oendang-oendang: „strookende met waarheid en recht; met de bestaande wetten overeenstemmende, behoorlijk, in den haak"; tjaboeh geheel het tegenovergestelde. De vertaling zou moeten luiden: „Het slechte worde nagelaten; het goede gevolgd, gedaan."

Van een' inbeslagneming is, zooals trouwens reeds sub art. 22 werd opgemerkt in het geheel geen sprake; ook daar hebben oesoel en tjaboeh de hierboven vermelde beteekenis. In dat artikel staat dan, naar ik vermeen slechts te lezen, dat indien een prijaji iemand uit het volk, geheel in den vorm, in rechten dagvaardt, de laatste ook, geheel in den vorm, zijn antwoord bij den mantri moet indienen. Doch dat, indien een prijaji tegen regel en recht handelt, de man uit het volk zich niet behoeft te ontzien en hem met gelijke munt mag betalen.

Blz. 136, reg. 2, v. o. In den tekst staat:

كسمبيلن عائب فيوتڠ دتريم كسفوله اد اوتڠ برباير

de vertaling daarvan gegeven is: 9°. „de vordering op een afwezige moet in rechten worden aangenomen; 10°. eene schuld moet betaald worden."

Dat غايب فيوتڠ ooit kan beteekenen: „de vordering op een

afwezige" durf ik beslist tegenspreken; zulk eene constructie is in het Maleisch onbestaanbaar.

Uit eene vergelijking met de bestaande oendang-oendang blijkt dan ook — trouwens het op blz. 136 van den tekst voorkomende is over-bekend — dat òf غائب moet vervallen, òf na غايب de woorden برکلام الله (= een eed afleggen) moeten worden ingevoegd. In het laatste geval komen die woorden sub 9° te staan, terwijl onder 10° vóór برباير اوتڠ, دتريم فيوتڠ moet worden ingevoegd.

Men leze dus غايب برکلام الله waarvan de Minangkabausche tegenhanger is: (tărang barlihe^c), kălam barsoempah.

Wat de vertaling van: Djika oetang berbetoelan berbajaran, djika bersalahan poelang ka patoet, betreft, meen ik mij te mogen bepalen tot verwijzing naar het op blz. 180 opgemerkte.

Het onder 11° voorkomende:

Djaoeh di hambatkan, dĕkat di tari^ckan zou ik niet vertalen: "goederen, die afwezig zijn worden achterhaald, maar goederen die op de plaats zijn, worden in beslag genomen", doch: "is de schuldenaar verre weg, dan ga men tot aanhouding, is hij in de nabijheid tot inbeslagneming over."

Menghambat (mahambe^c) beteekent: "tegenhouden", "aanhouden". Wil een schuldenaar onze woonplaats passeeren, dan kunnen we hem en zijne goederen aanhouden, mits we van die handeling onmiddellijk kennisgeven aan ons hoofd.

Dat mahambe^c ook op personen betrekking kan hebben, blijkt voldoende uit het door mij sub art. 6 geciteerde uit mijne Oendang-oendang Djambi.

Blz. 137 reg. 10, v. o. قريب دان بعيد wordt vertaald: "waar zij zich ook bevinden" (letterlijk: nabij en veraf). Ofschoon de woordenboeken beide beteekenissen geven, zoo worden toch قريب en بعيد voor zooverre mij bekend, in de Oendang-oendang niet gebruikt als afstandsbepaling, doch wijzen ze een graad van verwantschap aan.

Reg. 9, v. o. ارتي دوڠو ايت تياد دکلورکنن درمولڤن دتارهن فد هتين
خبر اورڠ ايت اکن تتافي تاهو اکن دي ساله بنرن خبر اورڠ ايت مکڪ

سکالي ديان مڠلورکن کات مکڽ ثابتله کتان ايت کفد اورڠ باڤق
منجاد بنرله ديان کفد اورڠ باڤق

„Men noemt stompzinnigheid (doengoe) de eigenschap van zich niet te kunnen uitspreken over hetgeen men van een ander vernomen heeft, ofschoon men het zich toch goed herinnert. Wanneer men immers weet, of hetgeen men vernomen heeft, al dan niet juist is, kan een gewoon mensch dit ook zeggen, te meer, omdat iemand, wiens woorden steeds blijken overeenkomstig de waarheid te zijn, toch ondersteld moet worden in een bepaald geval de waarheid te spreken.” In een noot staat: di taroehnja pada hatinja letterlijk: „ofschoon men het op zijn hart heeft geplaatst.

Naar aanleiding dier overzetting meen ik het volgende te mogen opmerken.

Ditaroehnja pada hatinja beteekent niet letterlijk: „ofschoon MEN het op zijn hart geplaatst heeft, veeleer „hij bewaart het in zijn hart.” Menaroeh is niet alleen plaatsen, maar o. a. ook in het bezit zijn van, bewaren, hebben.

Als ik den zin goed gevat heb, beteekenen de aangehaalde woorden: „Men noemt iemand doengoe, die niet uitspreekt, wat hij van anderen gehoord heeft, maar in zijn hart bewaart. Doch hij weet of het gehoorde al dan niet juist is. Indien hij zich eens uitspreekt, dan blijkt het den menschen uit zijne woorden duidelijk, dat hij het bij het rechte eind heeft.”

Hendak mendjinakkan segala jang lijar, is, naar ik vermeen, niet: „het verlangen om de natuur aan zich dienstbaar te maken” — veeleer: „de wensch om de wilden (d. i. de weerspannigen, eigenwijzen, eenkennigen, enz.) te temmen;” d. w. z. „aan zich te onderwerpen, te binden, te doen gehoorzamen.”

Von de Wall geeft sub lijar: wild, ongetemd, schuw; Van der Toorn: wild, ongetemd van dieren. maar ook: oerang lijar, een uithuizig persoon.

Lijar wordt dus niet alleen van dieren gebezigd; men gebruikt het o. a. ook van zaken, die moeilijk een vaste plaats innemen, zooals b. v. kwikzilver, een druppel water op een tĕlas blad, enz. موافقتکن سکل يڠ رڠکڠ (in mijne Oendang-oendang staat steeds مرافتکن merapatkan) beteekent niet: „verband brengen in onsamenhangende zaken,” doch „het bijelkander brengen van wat wijd van elkander is; het bijeenbrengen van lieden, die met elkander in onmin leven; het bevorderen van concordia; enz.

In plaats van حكم en بيدق in

ادفون حكم ايت هندقله صبر دان صيدق دان بيدق

dat Prof. van den Berg vertaalt met: "Voor dit alles heeft het menschelijk verstand noodig geduld (sabar), oprechtheid (çiddîq) en toeleg (bidiq)," lezen de Minangkabauers حاكم en (in den regel) ميدق; zij zeggen derhalve, "dat de rechter geduldig, verstandig en scherpzinnig moet wezen."

Kan حكم ooit "het menschelijk verstand" beteekenen?

In al mijne handschriften betreffende adat, oendang-oendang enz. staat in plaats van التفكر سراج القلب الفكر سراج القلب artinja: barmoelå pikir itoe palitå hati of pikir itoe manărangkan hati. Verschil in beteekenis geeft dat niet.

Blz. 138, reg. 1 v. b.:

جكث منبڠ منوجو ڤڠكل جكث ملنتڠ منوجو تڠڬي جكث برتانم دالم ڤاڬر جكث بركات ددالم ڤساكث يڠ لازم

wordt vertaald met: "Wanneer men een boom wil vellen, doet men zulks aan het onderste gedeelte van den stam: wanneer men wil gooien, doet men zulks in de lucht; wanneer men plant, doet men zulks binnen een heg; wanneer men zijne zaak bepleit, blijft men binnen de perken der oude en verbindende herkomsten."

Ik geloof dat men de bedoeling beter weergeeft, indien men in plaats van den Indicativus in den nazin den Conjuctivus bezigt, en derhalve doet door doe vervangt.

In "Djika menebang menoedjoe pangkal, djika mĕlanting menoedjoe tinggi", duidt mĕnoedjoe eene richting aan. Men wil met de eerste uitdrukking niet zeggen, dat: "wanneer men een boom wil vellen, men zulks doet aan het onderste gedeelte van den stam", doch dat "de bijl gericht moet zijn naar dat gedeelte." Met andere woorden: men moet vooruit weten wat men wil, en daarnaar zijne maatregelen nemen; "bezint eer ge begint."

Berkata beteekent i. c. niet alleen "zijne zaak bepleiten," maar in het algemeen "eene zaak, iets — (want hier is toch volstrekt niet speciaal sprake van partijen of van eene rechtszaak) — bespreken of behandelen."

De van de woorden:

اينله عبارة توكڠ هارڠ هابس بسي بناس اورڠ منمفو فنتو ساج
منجاد كتفكوڠن دالم اخرة

gegevene vertaling: „Zoo zegt het spreekwoord van een smid: Indien zijne houtskolen op zijn bederft zijn ijzer, en eveneens: alwie er zich toe bepaalt tegen eene deur te drukken, kan lang wachten eer ze opengaat", bevredigt mij in het geheel niet.

Voor iemand, die het bewuste spreekwoord niet kent, is eene goede vertaling eene onmogelijkheid, waar de tekst zoo corrupt is. In het Minangkabausch luidt het: Arang habis, băsi binasă; oerang manimpă (of manitit) djărih sadjă.

Pintoe فنتو zal dus wel فنت (pĕnat, dat evenals djărih „vermoeid", „afgemat" beteekent) moeten worden gelezen en menoempoe منمفو, menimpa منمف. Men neme hierbij in aanmerking, dat de eindklank a, die in het Minangkabausch å luidt, dikwerf door و wordt weergegeven. Zoo vindt men b.v. tarbadå تبادو, tjakå چاكو geschreven.

De vertaling is derhalve: „De kolen zijn op, met het ijzer is niets meer aan te vangen, en de smid is dood op"; met andere woorden: „wat hij had is verbruikt en voor zijne moeite heeft hij niets. En voor dat ongelukkig resultaat van zijn arbeid zal hij hiernamaals lijden."

Ten overvloede vergelijke men het Bataksche spreekwoord: Suda arang so himpal bosi, hetwelk ook „vergeefsche moeite gedaan hebben" beteekent.

Van de laatste vier regels op blz. 139

جكلو اد اورڠ برانق فد حال انق ايت سده برچري دڠن اورڠ تهان
فد حال ددالم ايت براوتڠ انق ايت كسداهڽ تياد واجب انق
ايت براوتڠ تتاڤي اد كلاڽ واجب جكلو حق سانقڽ اتو حق اورڠ تهان ،
اتو نينكڽ يائيت واجب كات ددالم كتاب ايضاح تيته

luidt de vertaling: „Indien eene vrouw van een kind bevalt, terwijl haar huwelijk reeds door echtscheiding ontbonden was, en zij vóór de bevalling, doch na de scheiding, eene schuld heeft aangegaan, zoo rust die schuld niet op het kind. Slechts in bijzondere gevallen kan het kind voor zoodanige schuld aansprakelijk worden gesteld, overeenkomstig de bepalingen van het boek Idhâḥ Titah, bij voorbeeld indien de rechten der familieleden, ouders of grootouders daarmede gemoeid zijn."

Ik wil gaarne bekennen, dat ik niet in staat ben van bovenstaande woorden eene vertaling te geven; doch die van Prof. van den Berg komt me voor heel weinig overeenkomst te vertoonen met den tekst.

Eene bijna letterlijke overzetting van het eerste gedeelte zou m. i. moeten luiden: Indien (een paar) menschen een kind hebben, en dat kind is niet meer bij zijne ouders, en dat kind maakt schulden (of wordt beboet?).....

Blz. 142, reg. 1, v. b. De vertaling van
جواب ادفون يڠ ددالم حكم عادة ايت دوا فركار سوات بچاريڠ
بنر جاڠن دفرساله دان كدوا بچاريڠ ساله جاڠن دبنركن سفرت مكانن
ايت دماكن دان سفرت ابو جاڠن دماكن
met: „Zoo is het antwoord: Twee zaken volgens het gewoonterecht, ten eerste eene bewering die juist en niet onjuist is, en ten tweede eene bewering die onjuist en niet juist is. Eene bewering van de eerste soort is b. v. de uitspraak: spijzen worden genuttigd, maar asch worde niet genuttigd;” — schijnt mij minder gelukkig toe; ze doet aan de woorden en den zin beslist geweld aan.

M. i. staat er: „Zoo is het antwoord, volgens het gewoonterecht twee zaken: 1°. Wat juist (goed) is, worde niet onjuist (slecht) verklaard of genoemd; en 2°. wat onjuist (slecht) is, worde niet juist (goed) verklaard. Zoo ete men, zoo voede men zich met hetgeen werkelijk voedsel, tot voeding bestemd is; en asch — dat toch geen voedsel is — ete men niet.”

Blz. 143, reg. 1, v. b. In het Manuscript stond:
كدلافي [منوكڠ برس فادي مكڽ] مرابت مرمفس
Ten rechte heeft Prof. van den Berg na kadelapan de tusschen haakjes geplaatste woorden laten uitvallen, omdat het daarmede bedoelde niet behoort tot de Oendang-oendang nan salapan, doch tot de oendang-oendang nan saratoes, ook wel adat nan saratoes genoemd, bevattende eene opgave van wat een fatsoenlijk staatsburger heeft na te laten. O. a. vindt men: Manoehoeʿ kawan saïring; bădil mahadoʿ poelang; mahăriʿ mahantam tanah; manjenseng lăngan badjoe; marănta ʿ manapiʿ dadå; manoeroet nan tidaʿ djalan; mamakai nan tidaʿ tjoepaʿ; malitjaʿ tadeh; malipoer baris; barkatå di loewar poesakå; bartanam di loewar pagar; mamaheʿ di loewar baris; barhoetang tidaʿ barbaïr,

bardjandi tida^{c} bartapati; boee^{c} (boewat = afspraak, verbond) tida^{c} barpakai; barsoeå malang na^{c} barsamå, barsoeå moedjoer barkaloemoen; mahambe^{c} tida^{c} djå (= dĕngan) pioetang; tipoe tepo^{c}, asoeng asah, adji^{c} pitănah; gilå hati gilå matå kapadå parampoewan oerang atau kapadå randå; mandjabe^{c} bini oerang; mangali oere^{c} (= oerat) toenggang; manggătil poetjoe^{c} boele^{c} (= boelat); mamboewangkan băreh (= bĕras) padi; enz.

Blz. 143, reg. 3, v. b. Prof. van den Berg vertaalt
ادفون سامن يركـاداءن مالـڠ تـتندا تبيتي چيلف بتمڨق بتڠكي
اوفس راچن بتابڠ بسايق
met: „Voorts bestaat er, wat den aard van het misdrijf betreft, nog verband tusschen roof vergezeld van moord (samoen) en diefstal uit eene bewaarplaats (maling); want bij beide misdrijven ligt de aanwijzing van schuld (tanda biti) in het welbewezen feit der ontvreemding," enz.

Ik kan mij in het geheel niet met die overzetting vereenigen, welke op eene verkeerde interpunctie is gegrond. Met de Minangkabauers lees ik: „Adapoen samoen barkaädåan; maling tartandå tarbiti; tjilo^{c} bartampoe^{c} bartangkai; oepas ratjoen bartaboeng barsaja^{c};„ enz.

Moord (samoen) blijkt uit het „zijn„, het „wezen„ er van, d. i. uit hetgeen daaromtrent te zien, waar te nemen is (vide lager); diefstal blijkt uit de tanda biti; enz.

In plaats van kaädaän samoen vindt men meermalen galanggang samoen of năgări samoen.

Het woord tjilop bestaat niet. Het moet tjilo^{c} zijn en zou in het Rijau-Maleisch tjilap kunnen wezen. (Vgl. het Bataksche mansilap). De heer G. de Waal beweert in de Indische Gids (?) dat tjiloe^{c} de eenig goede vorm is; die uitspraak treft men voornamelijk in de afdeeling L Kotå (Pajå Koemboeh) aan. In die streek wordt de uitgang oet niet, zooals in het Agamsche b. v., als oei^{c}, doch als oe^{c} (oeq) uitgesproken. B. v. toentoet klinkt niet toentoei^{c}, maar toentoeq. Daarom vindt men meermalen in manuscripten uit die afdeeling en de aangrenzende streken de woorden die op oe^{c} uitgaan, geschreven alsof ze op oet uitgingen. Ziedaar de reden waarom in het handschrift waarvan door den uitgever gebruik is gemaakt tjiloe^{c} چيلوة wordt geschreven; in het Agamsch dialect zou het als tjiloei^{c} worden uitgesproken.

Ooepas ratjoen bertaboeng bersaja^ع wordt vertaald: „Bij vergiftiging, hetzij zonder, hetzij met doodelijken afloop, ligt de aanwijzing van schuld in het vinden van den bamboekoker of den klapperdop, waaruit het vergif genomen is.”

Met taboeng is bedoeld de bamboekoker, waarin koffie bewaard wordt; saja^ع is hier niet een klapperdop, maar het daarvan vervaardigde kopje.

Blz. 143, reg. 6, v. o.

جواب ادفون كـاُداٸن سامن ايت رمفت لايو تانه لمبڠ رنتع فاته
داۏن كايو تتيجق تولڠن رنچڠ داڬڠن بكوق بڠكي تباجڠ يعني اتتله
مكانن سراج دومن منومن سراج ساري اد سهاري مڠنچڠ تافق دتڠه
تليڠ هاڠت ڤوچق بولتن بڬنتس عورة تڠڬلن بڬالي سوره سامن برجالن
تودق لمفه سامن نڬري الله

Vertaling: „Zoo vindt men het antwoord in de spreuk: „Het gras verdort, de grond zinkt weg, de twijg breekt af, het boomblad wordt vertrapt, het been wordt afgesneden, het vleesch valt uit elkander, en het lijk vergaat.” Eene gelijksoortige spreuk zegt: Dat is de spijs van Radja Doeman en de drank van Radja Sari. Het spreekwoord luidt: Wanneer men eens de palm van de hand tegen het midden van het oor drukt, zoo wordt dit laatste in het rond tot aan de uiterste randen warm, en wanneer de penis is afgesneden, blijft het stompje nog wellustig. Het aansporen tot roof met moord heeft tot gevolg, dat het kwaad als een geep uit het water schiet, en, als de rooverijen ergens veelvuldig zijn, gaat het land ten onder.”

De uitdrukking: „Zoo vindt men het antwoord in de spreuk” is, naar ik vermeen, minder juist. Van eene spreuk is geen sprake, wel van eene opgave van feiten, die tot moord kunnen doen concludeeren, nl.: „verdord gras, omgewoelde en ingetrapte grond; verder ziet men gebroken takken, vertrapte boombladeren, afgesneden beenderen, gapende wonden, terwijl het lijk daar als neergeworpen ligt.”

De noot bij: (het lijk) vergaat; Mal. tabadjing, Mĕn, voor tĕrbadjing, letterlijk: „wordt weggeknaagd als door een eekhoorn (badjing)” had gerust weggelaten kunnen worden. Want tabadjing is niet Minangkabausch voor terbadjing: het woord badjing bestaat in het Min. niet, althans niet in de beteekenis van eekhoorn; zoo'n diertje heet toepai.

Men leze: ta(r)badjang, d. i. „uitgestrekt neerliggen; onbehoorlijk, niet zooals een fatsoenlijk mensch, neerliggen, zooals b. v. een dronkaard," (ontbreekt in het Min. Wdbk. van van der Toorn.)

In een mijner Handschriften vond ik: „Galanggang samoen sakar itoe diloewar nagari itoe, dalam antarå nagari; dan roepånjå loekå patah, mati tarsera^c daging tarkoewa^c, toelang rantjoeng dan pătjah; sabab mangambil hartå atau mambalas dandam kasoemat lamå dan baroe."

In een ander Manuscript:

برمول ارتي ساه‌ون فد فادڠ يڠ لڤڠ فد سماۤ يڠ دالم ادفون سامون برتوڠڬل داره ترتابر لاڠو برهوروڠ هيلاڠ ليندا

Elders weer:

نڬري سامون ايت يائيت انتار سماۤ جن بلوكر انتار ڬونڠ فنجاون اداث

En ook:

ادفون ارت سامون فد فادڠ يڠ لڤڠ فد ريمبا يڠ دالم سامون برتڠڬل داره تتابر لاڠو برهوروڠ هيلاڠ ليندا

Iets dat op: „Itoelah makanan Si Radja Doeman, minoeman Si Radja Sari", gelijkt, vindt men in de volgende citaten:

„Adåpoen samoen tigå parkarå: partamå samoen barsidoendoeman; kadoewå samoen barsimantidoendoeman; katigå (samoen) barsiradjådoendoeman. Adåpoen arti samoen barsidoendoeman samå amoeh isi nagari maniajå kapadå oerang laloe. Adåpoen arti barsimantidoendoeman barsarikat atau tahoe dalam nagari. Adåpoen samoen barsiradjådoendoeman soeroeh radjå djan panghoeloe kapadå hoeloebalang atau maniajå oerang laloe padå tampe^c nan soenji."

In een ander Handschrift staat:

Pasal padå manjatåkan samoen. Adåpoen bagijan samoen 7 parkarå: 1°. samoen hitam; 2°. enz., 5°. samoen barsiroemoen, artinjå samoen nagari; 6°. samoen barsimanti doendoeman, jaïtoe panghoeloe barsarikat djan oerang nan manjamoen itoe; 7°. samoen barsiradjådoendoeman, jaïtoe radjå malăpehkan (= melepaskan) hoeloebalang păï (= pergi) manjamoen ka tampe^c nan soenji."

Ik wijs hier nog ten overvloede op de Minangkabausche spreekwijze: „Barkatå barijå, bardjalan barămoeh, doedoe^c bardoendoen," waarin doendoen beteekent „bij elkaar", „vereenigd."

Dat de woorden die in het Maleisch op oem uitgaan, in het Minangkabausch daarvoor oen in de plaats stellen, is bekend: haroem, haroen; (Bataksch: oroen); minoem, minoen.

Krijgt zulk een woord bv. het achtervoegsel an, dan komt de m voor den dag: minoeman.

In bovenstaande spreekwijze is doendoen = doendoem, dat eene reduplicatie van doem is. Men vergelijke den plaatsnaam Koenkoen (in de afdeeling Natal, residentie Tapanoeli), welke naam in het Bataksch Hoemkoem luidt. Den stam doem vinden we in dezelfde beteekenis terug in het Atjehsch: bandoem, padoem, enz.

Onder samoen barsidoendoeman, samoen barsimantidoendoeman en samoen barsiradjådoendoeman hebben wij dus resp. te verstaan: roof en moord 1° door de gezamenlijke bewoners eener negeri, 2°. met medeweten van de panghoeloes, 3°. met medeweten en op last van den Radja en de panghoeloes.

De laatstaangehaalde woorden van den tekst zullen in verband met het opgemerkte wel moeten beteekenen: „Dat zijn de gevolgen van moord met medeweten of op last van hoofden gepleegd."

فوچق بولتن برڬنتس عورة تڠكلن بكالي

is met: „Wanneer de penis is afgesneden, blijft het stompje nog wellustig" — niet juist vertaald.

De in die vertaling voorgestelde vergelijking is m. i. nog al vreemd en past absoluut niet in het kader der oendang-oendang. Nu, van den penis is dan ook geen sprake.

In stede van عورة leze men اورت, en تڠكل, niet toenggoel doch toenggal. Vermoedelijk is Prof. v. d. Berg tot zijne lezing gekomen, omdat de woordenboeken niet de goede verklaring dezer woorden geven.

De poetjoe^c boelat is de hoofdknop, de oerat toenggal de penwortel of hoofdwortel. (In plaats van toenggal hoort men dikwerf toenggang).

Poetjoe^c boele^c, oere^c toenggang noemt men fig. den eerste der panghoeloes.

Men vergelijke met de uitdrukking in kwestie het boven onder de Adat nan saratoes vermelde: „Mangali (Minangk. stamwoord kali) oere^c toenggang, manggatil poetjoe^c boele^c, (het is verboden) den hoofdwortel uit te graven, de hoofdknop af te knijpen;" — dan komt men tot de vertaling: „de hoofdknop is afgeknepen, de hoofdwortel is uitgegraven," m. a. w. de boom moet dood. I. c. dus: „De negeri gaat noodzakelijk ten onder."

Van de bovenaangehaalde woorden van den tekst in hun geheel, is het mij niet mogelijk eene goede vertaling te geven. Wat ال سهاري مقنجغ تانق دتقة تليغ هاعت hier moet beteekenen, verklaar ik niet te begrijpen, en ik kan me ook niets te binnen brengen, dat daarop maar eenigszins gelijkt en mij op weg zou kunnen helpen. Dat ik mij echter niet kan vereenigen met de overzetting van Prof. van den Berg behoeft na mijne voorgebrachte opmerkingen nauwelijks vermeld te worden.

Wat zou het spreekwoord — aangenomen dat het een spreekwoord is —: „Wanneer men eens de palm van de hand tegen het midden van het oor drukt zoo wordt dit laatste in het rond tot aan de uiterste einden warm” toch moeten beteekenen? En wat: „Het aansporen tot roof met moord heeft tot gevolg, dat het kwaad als een geep uit het water schiet?”

Evenmin als de Uitgever zich door de kolossale moeilijkheden, welke hij bij de vertaling moest ondervinden, heeft laten afschrikken en zich er afgemaakt heeft door den tekst voor „corrupt” te verklaren; evenmin wil ik de bewuste plaats onbesproken laten en mijne meening ter zake verzwijgen, al kan ik wellicht ook niets beters leveren.

Het is van algemeene bekendheid dat niet alleen in de Minangkabausche Vertellingen en Verhalen (kăbar), maar ook in de Oendang-oendang, men meermalen pantoens aantreft. Nu eens begint een persoon plotseling in pantoenvorm te spreken; dan weer worden adat- en rechtsregels, in dien vorm gegoten, ingevlochten.

Dat maat en rijm bijzonder geschikt zijn om het geheugen te hulp te komen, weten wij bij ondervinding; we hebben in onze jeugd ook heel wat „poezie” over de geslachten der woorden en andere even belangrijke onderwerpen moeten verteren. Zoo heeft de Minangkabauer voor het gemakkelijker onthouden van alles in pantoenvorm gebracht.

Bartjaka^c oerang nan ămpe^c
Lawannja oerang Pajåkoemboeh;
Adåpoen banja^c tandå djahe^c
Ijålah tăngah tigå poeloeh.

Tjoebăda^c di tăngah padang,
Sabălah ambil ka goelai;
Apåkan tjoepa^c sagalå doebalang,
Baroelih katå dari padå pagawai.

Mantjampa^ckan tibå kahoeloe,
Kănailah oedang di soebărang;
Apåkan tjoepa^c sagalå panghoeloe,
Baparmaïn oendang-oendang.

Dichterlijke vlucht kan men uit den aard der zaak niet verwachten en het aantal „voeten" is wel eens te groot. Doch dat laatste hindert niet, daar **d e z e** pantoens niet gezongen worden.

In mijne Oendang-oendang Djambi vind ik de volgende passage.
باب اين فصل فد مڤتاكن يڠ بوليه دچيموكن اوليه حكم اداله سفرة
كات اورڠ دكوت توا للو كساوْه ممباؤ سوله ادفون باڽق تندا چيمو ايت
تڤا تيڬ فوله

Ik geloof niet ver van de waarheid te zijn indien ik beweer, dat niemand, tenzij hij **w e e t**, dat daarin een pantoen schuilt, van bovenstaanden zin eene aannemelijke vertaling kan leveren. En al weet men zulks, dan nog zal het moeilijk genoeg zijn, indien men de pantoen niet kent, die er uit te halen.

Het citaat leze men:

„Bab ini pasal padå manjatåkan jang boelih ditjemåkan oelih hakim. Adålah saparti katå hadis Malajoe:

„Ana^c oerang di Kotå Toewå,
„Laloe kasawah mambaå soeloeh;
„Adåpoen banja^c tandå tjemå,
„Itoe tăngah tigå poeloeh."

In het handschrift, door Prof. van den Berg uitgegeven, zullen we spoedig (blz. 145 bovenaan) kennis maken met een pantoen, die echter als zoodanig wordt gequalificeerd. Zou het niet mogelijk wezen, dat de meergenoemde laatste vier regels van blz. 143 een pantoen bevatten? Zooals de tekst daar ligt, is hij, indien men alleen aan gewoon proza denkt, naar ik vermeen niet geschikt voor eene redelijke vertaling. Door het aannemen, dat daarin een pantoen verscholen is, kan men, na eene geringe verschikking en weglating van اد, het volgende voor den dag doen komen:

„Itoelah makanan siradja doeman, minoeman siradja sari: poetjoe^c boelatnja bergentas, oerat toenggalnja bergali.

Sahari mengoentjang tapa^c,
Telinga hangat di tengah;
Soerih samoen berdjalan toda^c,
Limpah samoen negeri alah.

Zooals men ziet lees ik سوره soerih (d. i. spoor) in plaats van soeroeh.

Is mijne opvatting juist, dan hebben wij ons niet het hoofd te breken met de beteekenis der eerste twee regels, daar het volstrekt onnoodig is, dat die iets beteekenen.

Maar wat staat er nu in de beide laatste regels? Ik weet niets bijzonders omtrent den toda'. Van der Tuuk teekent in v. d. Wall's Woordenboek aan: "speelt in de Verhalen een groote rol, zie de Maleische Chronyken."

Alleen herinner ik mij vóór jaren in een handschrift een verhaal gelezen te hebben, vermeldende een aanval van toda''s op Baroes (?) en de gevolgen daarvan.

Zou de vertaling misschien zijn: "Evenals de toda' sporen van verwoesting nalaat, evenzoo de moord (samoen) — letterl.: De sporen van "samoen" zijn als de gang van toda''s?" En den laatsten regel vertaal ik, met Prof. van den Berg: "als de rooverijen (ergens) veelvuldig zijn, gaat het land ten onder."

De vertaling van het op blz. 144, reg. 5 v. o. voorkomende: "Men noemt een nachtelijk dievenbezoek (maling lawat malam) wanneer midden in den nacht een ladder tegen den vloer van een huis wordt geplaatst, of de wand wordt ondergraven, dan wel opengesneden, en daarop de dief wordt nagezet door een troep menschen, die razende en schreeuwende zijn spoor volgen, terwijl later zijne vervolgers hem inhalen, hem met een haak naar zich toetrekken, op hem inhakken, of ook wel hem overrompelen, in een strik vangen, knevelen of stompen. Deze omstandigheden zouden aanleiding geven tot toepassing van den hierboven gestelden regel, dat de straf, ingeval van wettig en rechtstreeksch bewijs, de dood is; ingeval van bewijs door aanwijzingen pandelingschap, en ingeval er slechts een los vermoeden bestaat, het doen van een eed bij het woord van Allah", — is naar mijne meening minder juist. Ik geloof dat hieraan te moeten toeschrijven, dat niet bij elkander behoorende woorden zijn bijeengevoegd. De tekst behoort gelezen te worden als volgt:

ادفون يڠ برنام مالڠ
لوت مالم تڤه مالم جنجڠ تركنا
لنتي تركولڠ دندڠ ترتس
تكجر تراونت تركيكر تركمفر اورڠ باڤق بركجارن برتمو برفاوق برچنچڠ

بارڠ كالي بتوكف بجراتي بكابت بلاكس ايتله سبب مكڠ دكات
تكورڠ ماتى تتندا براوتڠ تبايڠ برسمفه كلام الله

[Ieder, die de Minangkabausche oendang-oendangs bestudeerd heeft of van de taal werk heeft gemaakt, weet dat bovenstaande constructie, paarsgewijze combinatie van begrippen en woorden, zeer gewoon is.]

Van het plaatsen van een ladder tegen den vloer van een huis, noch van het ondergraven van den wand is i. c. sprake. De vertaling moet m. i. luiden: „Maling heet het (misdrijf), indien het diep in den nacht of tegen middernacht plaats heeft; men gebruik maakt van een ladder (lett. een ladder is geplaatst, tegen het huis); de vloer opengebroken, de omwanding opengesneden is; enz.

Barang kali na bertjĕntjang komt me al heel vreemd voor; we kunnen er haast zeker van zijn dat het door een ander woord, dichter bij bertjĕntjang komende, moet worden vervangen.

Dat beroetang „met pandelingschap gestraft" zou moeten beteekenen, geloof ik niet te mogen aannemen, 't is veeleer „beboet worden."

Hoe Prof. van den Berg komt tot de vertaling van

ادفون چيلف برجالن٢ چچق برهدافن چوري .برفنجاڠن تاڠن نيانة
سيڠ تريق دبالكڽ بلاكڠ مكڽ برديري عادة٢ دالم نڬري مملهراكن شرع
يعني مڤرسكن عادة كدڠن شرع سفرت فنتن تربڠ بورڠ بديملن
هڠكف دموكڽ فنتو اورڠ توه تياد برايمان يڠ مود تياد برتنت

(blz. 144, reg. 1, v. o.) met: „Het feit der ontvreemding (tjilop) is eveneens een noodzakelijk element (letterlijk „loopt als een hagedis vóór") van het misdrijf van diefstal van voorwerpen, die zich niet in eene bewaarplaats bevinden (tjoeri), hetgeen beteekent, dat men eens zijne hand uitstrekt naar iemands goed, en wel bij dag, doch op het geschreeuw van den eigenaar of bewaarder wegloopt.

Het gewoonterecht (adat) in eene plaats (nĕgĕri) strekt om de toepassing der Mohammedaansche wet (sarat) te waarborgen, dat wil zeggen, het gewoonterecht en de Mohammedaansche wet strekken tot bevestiging van elkander, gelijk in het bekende gedicht (pantoen) van den scherpzinnigen (boediman) vogel, die zich ging nederzetten voor de deur van een oud, maar ongeloovig man, terwijl diens zoon een twijfelaar was," — is mij niet recht duidelijk.

De overzetting is ongetwijfeld weer toe te schrijven aan het voorbijzien der preferentie van de Minangkabauers voor de paarsge-

wijze samenkoppeling van woorden, waarop boven reeds gewezen is.

De wetgever wil alleen het verschil opgeven tusschen tjilo^{c}, tjatja^{c} en tjoeri, en zegt: Tjilo^{c} bardjalan-djalan; tjatja^{c} barhadapan; tjoeri barpandjangan tangan, niabat sijang hari, tari^{c} dibalik belakang.

Tari^{c} (en niet tĕria^{c}) di balik bĕlakang, d. i. als de eigenaar er niet bij is, wegnemen.

Mantjatja^{c} = zakkenrollen; oerang mantjatja^{c} = pick-pocket.

De vertaling van het bovenstaande zou dus m. i. moeten zijn:

Tjilo^{c} heet het als men al loopende iets wegneemt; tjatja^{c} als men met den beroofde samen is; tjoeri als men zijne handen uitstrekt naar een anders goed, terwijl het dag is, en het wegneemt, als de eigenaar afwezig is.

Hoe „loopt als een hagedis voor" kan beteekenen „is een noodzakelijk element van" is mij duister.

De wereld is boos; want, zooals de pantoen zegt:

Terbang boeroeng Boediman,
Hinggap di moeka pintoe; —
Orang toewa tijada beriman,
Jang moeda tijada bertentoe.

„De ouden van dagen zijn niet geloovig, en wat de jongeren aangaat, men weet niet wat men aan hen heeft. Het handhaven van adat en sjara^{c} is het aangewezen middel om de menschen op het goede pad te brengen."

Dat is, dunkt me, de bedoeling van de pantoen, waarvan de beide eerste regels in geen verband hoegenaamd behoeven te staan met de beide laatste, en z. t. z. slechts dienen om de rijmwoorden, i. c. boediman en pintoe te plaatsen. Van eene zinspeling op het gedicht Boediman kan geen kwestie zijn.

Blz. 145, regel 4, v. b.

مک بردیریله عادة يڠ قوي ڤکاين يڠ لازم

„Het geldige gewoonterecht is te beschouwen als een verplicht kleedingstuk," — is van bovenstaande uitdrukking eene minder gelukkige overzetting. In de eerste plaats is de adat geen pakaian jang lazim; maar NAAST de adat jang qawi staat de pakaian jang lazim. In de tweede plaats is lazim — met welks beteekenis in het Arabisch wij nu niets te maken hebben —

voor den Minangkabauer niet verplicht, maar „gebruikelijk”, „door algemeen gebruik gewettigd”, „algemeen aangenomen”; terwijl pakaian hier niet „kleedingstuk”, maar „gewoonten en gebruiken” beduidt.

Men denke aan: adat nan dipakai; adil dipakai; enz., waarin men pakai wel niet met „aantrekken” of iets dergelijks kan weergeven.

Eene andere beteekenis heeft pakai in: „Katahoewi olehmoe, hai orang jang memakai bitjara dan meměgang adat!”

Měmakai bitjara is hier „met de rechtspraak belast zijn.”

Voor de beteekenis van pakaian nog het volgende citaat:

Adåpoen pakaian sagalå alim banja' bagainjå dan parkarånjå, partamå adat nan qawi, kadoeå sjara' nan lazim, waarvan de woorden sjara' en lazim nog ter illustratie van het hierboven opgemerkte kunnen dienen.

De beteekenis door Von de Wall voor pakai en pakaian opgegeven is te eng; Van der Toorn is veel uitvoeriger, geeft o. a. tapakai = gebruikelijk op.

Blz. 145, regel 4, v. b.

سست سورت بالك ساله براوتڠ بردوس ماتي ليوت لمفو مڤمبه

فساک بڠنتڠ نائيك تمباڠن بڠنتڠ تورن مك داوتڤكن بسر٢ دتريم كچل٢

In plaats van: „Een verkeerd geadresseerde brief komt terug; maar het zich ten onrechte als pandeling verbinden, is eene doodzonde. Al te veel is overdaad. Een erfstuk stijgt in waarde, naarmate het langer in de familie blijft: maar een weegschaal, die blijft hangen, daalt in nauwkeurigheid. Wanneer men veel krediet geeft, ontvangt men veelal weinig terug,” meen ik een gansch andere vertaling te moeten geven, nl.:

„Is iemand op den verkeerden weg, dan keere hij terug; heeft iemand zich aan eenig vergrijp schuldig gemaakt, dan worde hij beboet; heeft hij gezondigd (misdreven ten opzichte van het Opperwezen), dan worde hij gedood: heeft iemand zich vergaloppeerd, dan biede hij zijne verontschuldigingen aan. De zwaarte der straf regelt zich naar de grootte van het vergrijp en wordt volgens het oordeel der rechters toegepast. Eene zware boete wordt opgelegd, doch eene geringe ingevorderd.”

Tot toelichting daarvan moge het volgende dienen. Indien we de scheiteekens aanbrengen, waar zij behooren, krijgen we: Sesat soeroet; balik (eigenlijk behoorde hier te staan terlangkah

kombali); salah beroetang; berdosa mati; liwat lampau (in den regel gawal) menjembah.

Dat in سست سورت niet van een brief (soerat), doch van soeroet (terugkeeren) gesproken wordt, hebben we reeds vroeger gezien. Liwat lampau geeft letterlijk ons te ver gaan weer.

De uitdrukkingen فساكڽ بڬبتڠ ناتكڽ تمباڠن برڬنتڠ تورون en داوتڤكن بسر٢ دتريم كچل٢ zijn minder bekend. De eerste beteekent: Er zijn verscheidene graden van vergrijpen — (i. c. is toch sprake van vergrijpen) —; er zijn verscheidene trappen van straffen, waarvan de oplegging afhangt van het oordeel (timbangan) der rechters. Waar de adat een zoo zwaar mogelijke straf voorschrijft, daar kan door de rechters, na beraadslaging, een veel lichtere worden opgelegd.

Dibaïr pănoeh-pănoeh, minta^c koerang banja^c-banja^c, is eene uitdrukking, die ik meermalen in de Padangsche Bovenlanden hoorde, en die m. i. vrij wel met de laatstaangehaalde zinsnede van den tekst overeenkomt. Men wil er mee zeggen: Als men beboet wordt, behoort eene aan de straf geëvenredigde en wel de hoogst mogelijke boete te worden opgelegd; doch men behoeft slechts een zeer klein gedeelte werkelijk te betalen.

„Zware boeten opleggen en ook eischen” zou een panghoeloe niet passen en op hem den schijn van inhaligheid of hebzucht laden. Men vergelijke hiermede de uitdrukking: Inda^c panghoeloe kajă de^c ămèh (= karena emas), en ten overvloede, hetgeen sub Art. 5 over tahil ămas is medegedeeld.

Blz. 145, reg. 11 v. b.: „Heeft de pretensie op goud betrekking, zoo moet de hoeveelheid metaal met een weegschaal (teradjoe) zijn geconstateerd, en in bongkal's zijn uitgedrukt,” is de vertaling van

فيوتڠ امس اد بربڠكل بتراجو

In de Oendang-oendang beteekent bongkal (boengkal) volstrekt niet een bepaald gewicht, (zooals blijkens de noot = 1 tahil of twee oude spaansche matten hier wordt gemeend), maar een gewicht in het algemeen. Vgl. van der Toorn, Wdbk. sub boengkal: „de naam voor de goudgewichten, waarvan de tahil er een is.”

Met berbongkal beteradjoe bedoelt men eenvoudig, dat het gewicht moet worden bepaald of opgegeven.

Ik geloof dat bij het gebruiken van het woord toenggoe de

Maleier volstrekt niet meer aan „de wacht houden" denkt; menoenggoe is niets anders dan „manen", evenals tagih.

Of de door Prof. van den Berg gegevene vertaling van regel 5 t/m 3, v. o.:

دان كتهوي فول اشارة امبت جك تمبه ددالم لارس لفسكن تقصير
دالم لارس جك تمبه ددالم نڬري لفسكن تقصير دالم نڬري جك
تمبه ددالم سوكو لفسكن تقصير دالم سوكو

„Eveneens moet men weten, hoe de aanwijzing der te achterhalen goederen plaats vindt. Indien men bewezen heeft, dat de goederen zich bevinden in een bepaald gebied (laras), zoo heeft men de vrije hand om ze in dat geheele gebied te zoeken, en hetzelfde beginsel wordt toegepast, wanneer men bewijst, dat de goederen zich bevinden in eene bepaalde gemeente (negeri) of in de wijk van een bepaald geslacht," wel juist is, meen ik te mogen betwijfelen.

Katahoewi poela isjarat hambat is niet: „Eveneens moet men weten, hoe de aanwijzing der te achterhalen goederen plaats vindt," doch, „hoe het mahambat dient te geschieden"; men moet zich namelijk tot de betrokkene laras, nagari of soekoe bepalen.

Isjarat (isarat) beteekent o. a.: aanwijzing hoe; manier waarop iets dient gedaan te worden.

Vgl. de hieronder volgende laatste twee regels van een pantoen:

Toedjoeh pasaᶜ, sambilan koentji;
Adå isarat paoengkainjå.

Al is zij (de geliefde) nog zoo goed afgesloten, (al wordt ze nog zoo goed bewaakt), er is toch wel een manier om die sloten open te krijgen (d. i. toch kan ik wel bij haar komen).

Hambat kan m. i. moeilijk beteekenen, „de te achterhalen goederen."

Blz. 146. فصل فري مڤتاكن اندڠ٢ ساله فرتام ساله د راج مات حكمڽ
كدوا ساله د فڠهولو براوتڠ حكمڽ كتيك ساله لاكي٢ دڠن فرمفون مك
ياٸيت اد يڠ ماتي اد يڠ براوتڠ حكمڽ دان اد يڠ تياد براوتڠ حكمڽ
دان جك اورڠ منڠكف مريكئيت درمب اتو د باتس اتو د سمفڠ جالن
اتو د لابه اتو دتفين تمفه (a) تافك قوة (b) تفيجق كاكي تفڠڠ تاڠن
تاهو لاكي٢ تيك اورڠ صح حكمڽ چوكف اوتڠن جكلو تياد تمفه تافك
قوة تياد براوتڠ تتاڤي نكاح حكمڽ سبب اي بركهندق كدوان ادفون

سالە لاكي٢ دڠن استري اورڠ لاٮٕن افبيل دافت دالم كندوڠن سالە تفيجق كاكي تفڠ‌ڽ تاڠن ترچڽچڠ توكس لاكي٢ لوك ڤڠ‌ڠ فرمفون لوك داد صحله متين

"Artikel (pasal) handelende over de wet (oendang-oendang) omtrent ontucht (salah). Vooreerst kan men zich schuldig maken aan ontucht met de vrouw van zijn hoofd (radja). Op zoodanig misdrijf staat de doodstraf. In de tweede plaats kan men zich schuldig maken aan ontucht met de vrouw van zijn dorpshoofd (panghoeloe). Zoodanig misdrijf wordt met pandelingschap geboet (beroetang). In de derde plaats kan een man zich schuldig maken aan ontucht met eene gewone vrouw. Zoodanig misdrijf kan naar de omstandigheden de doodstraf of de straf van pandelingschap na zich slepen, en soms zelfs ook niet eens met pandelingschap strafbaar zijn. Indien nl. iemand een ongehuwd man en eene ongehuwde vrouw betrapt (tangkap) hetzij in het woud, hetzij op de grens van het dorp, hetzij op een zijpad, hetzij op den weg, hetzij op de badplaats van het dorp, die bij elkander zitten en elkander gedurig liefkozen met de voeten tegen elkander en elkander bij de hand vasthoudende, terwijl nog minstens drie andere mannen met deze omstandigheden door eigen waarneming bekend zijn, — onder die omstandigheden staat wel de strafwaardigheid vast, maar is de pandelingschap voldoende. Indien echter alle bovenbedoelde omstandigheden niet zijn waargenomen, komt zelfs geen pandelingschap te pas; maar worden de beide schuldigen met elkander in het huwelijk verbonden, omdat dit toch blijkbaar is hetgeen beiden verlangen. Een man kan intusschen ook ontucht bedrijven met de vrouw van een ander. Wanneer zoodanige vrouw bevonden wordt dien ten gevolge zwanger te zijn en de schuldigen zijn betrapt met de voeten tegen elkander en elkander bij de hand vasthoudende, waarna men op hen heeft ingehakt, zoodanig dat bij de aanklacht blijkt, dat de rug van den man en de borsten van de vrouw getroffen zijn, zoo kan de doodstraf worden toegepast."

Ik heb de overtuiging, dat de geleverde vertaling in meer dan één opzicht niet den juisten zin van den tekst weergeeft, — en hoop hieronder de noodige bewijzen bij te brengen om mijne bewering te staven.

In de eerste plaats beteekent salah in dit hoofdstuk volstrekt niet uitsluitend ontucht. Salah di radja mati is niet: "Men kan zich schuldig maken aan ontucht met de vrouw van zijn hoofd;

op zoodanig misdrijf staat de doodstraf" — doch: "Op een vergrijp tegen over den Vorst (niet hoofd in het algemeen), staat de doodstraf. En zoo wordt een vergrijp tegen een panghoeloe met eene boete gestraft;" dat is de beteekenis van salah di panghoeloe baroetang.

Men lette hier vooral op de praepositie di; in het sub 3° bedoelde geval mist men na salah dat woord.

Ware de opvatting van Prof. van den Berg juist, dan zou ontucht plegen met eene "gewone" vrouw zwaarder kunnen gestraft worden dan dat misdrijf plegen met de vrouw van een panghoeloe; want op het laatste staat, volgens de vertaling nl., uitsluitend pandelingschap.

Salah laki-laki dengan perampoewan is natuurlijk met ontucht te vertalen. Het woord "gewone" in ontucht met een gewone vrouw dient te vervallen.

De door den Uitgever voorgestelde of aangebrachte conjecturen zijn voor een deel niet gelukkig. In plaats van تمفه (a) stond in het Manuscript تمفوء; en in stede van قوة تافكث (b) — تفيقوة.

Indien we ons herinneren wat naar aanleiding der schrijfwijze چيلوة hierboven werd opgemerkt, ligt de conclusie voor de hand, dat تفيقوة staat voor تفيكوء (تفيقوء), dat hard schreeuwen, gillen beteekent. تمفوء kan staan voor تمفق (تمفاء) = gezien worden, zichtbaar zijn. Doch waarschijnlijk is de samenkoppeling van tarpikoeʿ met tampaʿ niet. Uit het bestaan der combinaties tarpakiʿ tarpikau (= schreeuwen, gillen); hiroeʿ pikoeʿ (lawaai maken) meen ik te mogen besluiten, dat تمفء تفيكوء op dezelfde wijze is gevormd. Waarom zou er geen woord tampoeʿ naast tampiʿ (dat schreeuwen beduidt) kunnen bestaan? Doch, het is ook van minder belang of wij tampaʿ dan wel tampoeʿ willen lezen, de hoofdzaak zit in tarpikoeʿ.

De wetgever onderscheidt:

1°. ontucht met een gehuwde vrouw.

2°. ontucht met eene ongehuwde vrouw, *a.* tegen haar wil; *b.* met haar wil.

Daarom meen ik dat de vertaling moet luiden: "In de derde plaats kan een man zich schuldig maken aan ontucht met eene ongehuwde vrouw (dat zij ongehuwd is blijkt nl. uit het verband). Daarop staat naar omstandigheden de doodstraf, eene geldboete

of zelfs in het geheel geene boete. Indien men hen in of op een der bovengenoemde plaatsen betrapt, haar hoort gillen, terwijl de vrouw met de beenen neergedrukt wordt en hare handen worden vastgehouden, en drie mannen kunnen dat alles getuigen, dan bestaan er voldoende gronden om den man te straffen of te beboeten.

Indien zij niet schreeuwt en gilt (en van eene worsteling of tegenstand niet blijkt), wordt geen straf of boete opgelegd, doch ze worden in het huwelijk verbonden, daar dat toch hun beider verlangen is.

Indien een man en eene gehuwde vrouw en flagrant délit, in de bovenbeschreven positie worden aangetroffen, of indien (op hunne vlucht na ontdekking) ze gewond zijn, dan wel kleedingstukken of haar (den vervolgers) in handen zijn gevallen, of indien de rug van den man en de borst (niet de borsten) van de vrouw gewond zijn, dan kan de doodstraf worden toegepast; want hunne schuld is dan voldingend bewezen."

Dalam kandoengan salah beteekent "en flagrant délit: in het misdrijf zijnde, geheel daardoor omringd."

Aan eene andere beteekenis van kandoengan is ongetwijfeld Prof. van den Berg's vertaling: "Wanneer zoodanige vrouw bevonden wordt dien tengevolge zwanger te zijn en de schuldigen zijn betrapt," enz. — toe te schrijven, die m. i. niet in het verband past.

In het M.S. stond ترکس, dat door den uitgever, naar ik vermeen, ten onrechte in توکس veranderd is; het moet zijn ترݢس, dat men ook wel تراݢس geschreven vindt, en met ترچنچڠ in de Oendang-oendangs eene staande uitdrukking is.

Blz. 147, reg. 1, v. b. In اد يڠ تياد هارس دسالهكن تيدك فركار فرتام كانق كدوا اورڠ يڠ فاسق geeft de Vertaler اورڠ يڠ فاسق weer met "personen van notoir slecht levensgedrag." "Er zijn namelijk drie categorieën van personen, die voor ontucht niet mogen veroordeeld worden, 1°. minderjarigen (— in den tekst staat "kinderen" —), ten tweede de zooeven genoemde orang jang pasiq.

Ik weet wel dat فاسق in het Arabisch genoemde beteekenis kan hebben. Maar dat is hier in een Maleisch geschrift niet de kwestie. Wat verstaat de Minangkabauer onder pasiq? Op die vraag geeft

van der Toorn's Woordenboek een afdoend antwoord: Idioot, dwaas, ijlhoofdig. — Zulke menschen zijn niet toerekenbaar. — Maar ik begrijp de strekking niet van eene bepaling, waarbij aan zedeloozen een privilegie zou worden verzekerd.

Blz. 148, reg. 5 v. b.
اد برسسب بجرامي اد يڠ برفندم بفقبورن اد برتڤكل بفمراسن
wordt vertaald met: „Van deze gewoonten en gebruiken zijn er, die zoo oud zijn als een tot wildernis geworden stoppelveld (bersasab badjarami); anderen zijn niet meer in zwang en als in een graf verborgen (bapandam bapaqoeboeran); weder anderen zijn als een afgekapte stronk, welke op nieuw uitloopt.”

Die overzetting geeft zeer zeker den zin van den tekst niet weer; we moeten dien beschouwen in verband met de daaraan voorafgaande woorden: „Adapoen jang barnama hoekoem adat maka ditjahari dalam adat jang qawi, pakaian jang lazim.” De bedoeling is dan ook, dat men steeds moet nagaan hoe het vroeger geweest is; daar alles wat geweest is, ook sporen heeft nagelaten, welke sporen dan weer tot bewijs kunnen dienen van vroegere omstandigheden en feiten. En dat alles heeft men met de aangehaalde woordbeelden figuurlijk trachten uit te drukken.

Als men een sasab ziet, mag men besluiten tot het vroeger bewerkt zijn van den grond; uit de zich daarop bevindende padistoppels concludeert men, dat een stuk grond sawah of ladang is geweest. En zoo kunnen graven en kerkhoven, boomstronken en snijvlakken (aan stammen of takken), enz. als bewijzen dienen.

Pamarasan heeft met het Javaansche waras, naar ik meen, niets uit te staan.

Mămaras beteekent afhakken, afhouwen van takken b. v.; pamarasan = snijvlak.

Blz. 148. In plaats van فساك برجاوت وارث برتولڠ hoort men in de Padangsche Bovenlanden zeer dikwijls وارث دجاوت فساك دتولڠ

Waris beteekent in het Maleisch niet alleen „erfgenaam,” gelijk in het Arabisch en zooals men in de woordenboeken vindt vermeld, maar ook „hetgeen nagelaten wordt, spec. titels, woorden, raadgevingen, mededeelingen b.v. betreffende de wijze, waarop het goed verkregen is.”

Poesaka is hier = hartå manah.

Bartolong is ook = er voor zorgen, dat alles in zijn geheel

blijft; zooals de Maleier zich uitdrukt: Batangnjå djan (= djangan) oesa^c; boeahnjå boelih di makan, airnjå boelih diminoem.

Blz. 149, reg. 7, v.b. برسورت برسکال Die uitdrukking vertaalt Prof. van den Berg: "door middel van eene gedagteekende schriftelijke akte."

Ik ken alleen: barsoeroet barsarikalå (ook barsikalå), uitgesproken als basoeroei^c basikalå; de beteekenis ervan is: "zooals het vroeger, van oudsher was; zoo was het steeds."

Men vergelijke: "Sirih lah soeroet ka gagangnjå: pinang lah soeroet ka tampoe^cnjå, awa^c soeroet ba^c nan lamå" of "awa^c soeroet ba^c sarikalå," eene uitdrukking die gebezigd wordt als eene zaak afgeloopen en alles bij het oude is gebleven.

Prof. van den Berg leest blijkbaar: bersoerat bersakala.

Hoe kan bersakala ooit "gedagteekend" beteekenen? Het woord sakala vind ik in de Wdbken niet vermeld. De vergelijking met het Javaansch Sangkålå eischt m. i. nadere bevestiging. En waarom zou er BERsoerat staan, terwijl pematang volgt?

Bestond het woord bersakala in de aangegeven beteekenis, dan zou tegen de geleverde vertaling niets anders in te brengen zijn, dan dat van gedagteekende schriftelijke acten al zeer weinig gebruik zal zijn gemaakt.

Doch nu geef ik de voorkeur aan de lezing barsoeroet barsikalå en vertaal derhalve: "1°. het van oudsher zoo geweest zijn," d. i. het van algemeene bekendheid zijn bij jong en oud, vooral bij de laatsten.

Blz. 149. De vertaling van

اين كتهوي فول اندغ٢ كولت يائت اد بركليكر اندغ٢ روسا بفانت

luidt: "Dit artikel doet nog kennen de wet (oendang-oendang) omtrent de teekenen van eigendom:

1° op de huid van een dier, namelijk het oprollen en samenbinden;

5° op een hert, namelijk door dit tot spijs te bereiden."

Dit hoofdstuk heeft hoofdzakelijk betrekking op planten en vermeldt de merkteekens, waaraan men iets als het zijne herkent. Ik geloof daarom, dat met koelit hier niet de huid van een dier is bedoeld, maar de schors van een boom. Hoe de Vertaler aan de aan berkelikir toegekende beteekenis van "oprollen en samenbinden komt, begrijp ik niet. Von de Wall geeft: passant,

kransstrop; ik geloof, dat de bedoeling is, dat men een touw, of rotan of lianen om den stam bindt. De Minangkabauers hebben de uitdrukking: barkăbe[c] (bĕrkĕbat) tali, als eigendoms-merk voor een boom.

Allervreemdst zou voorzeker het „teeken van eigendom op een hert” wezen. Wat nut heeft zoo'n eigensdomsbewijs?

Van een hert is hier dan ook geen sprake; in plaats van روسا leze men روس of volgens de Minangkabausche spelling رواس

Is er kwestie van een roewas (van eene geleding), dan schatte men de lengte daarvan. Als iemand beweert recht te hebben op een bamboestoel bv., dan vermelde hij wanneer die stoel door hem geplant is, waaruit kan worden opgemaakt hoe groot hij ongeveer moet zijn. Dat hier pars pro toto genomen is, behoeft nauwelijks opgemerkt te worden.

In plaats van Blz. 150, reg. 7, v. b. منورت in

كي دمڠ ستيا ويڬونا منورت اندڠ٢ كربو ڤڠيرن ڤرب ....

dat vertaald wordt met: .... heeft ki Demang Setija Wigoena de wet omtrent buffels van Pangeran Poerba overgenomen...” zou ik liever lezen منورن, menoeroen dat hier moet opgevat worden in den zin van het Javaansche ḍawah, anḍawahhakĕn, „bevelen, een bevel uitvaardigen, mededeelen, overbrengen.”

سكلين كامو يڠ برهوم is niet: „Gij allen, die akkers wilt ontginnen;” doch „gij allen, die akkers bebouwt, bewerkt.”

جكلو كندڠن ربه تيڬ دفا انجرن مك رڠكه دلورت

vertaalt Prof. van den Berg met: „Indien nu de omheining over eene lengte van minstens drie vademen omvalt, zoo moet ze van buiten met kracht worden recht getrokken.” Ik meen, met verwerping van de in het MS. gemaakte verandering van sadĕpa in dĕpa, te moeten vertalen: „De liggende latten (der omheining) moeten op een afstand van ⅓ vadem (tiga sadĕpa) van elkander zijn.”

En evenzoo is .... جكلو كندڠن تڠق تيڬ سلران ممبوجر

naar mijne opvatting: „De staande latten moeten ook ⅓ dĕpa van elkander staan.”

De vertaling van den laatst geciteerden zin met: „Zelfs indien van de omheining niet meer dan drie naast elkander staande toppen der boomen, waaraan zij bevestigd is, zijn overeind ge-

bleven, moet men ze nog van buiten weder oprichten", is waarschijnlijk toe te schrijven aan de in het Wdbk. van Von de Wall door Nix gegevene verklaring van silarå = "kruin van een boom nl. wanneer die kruin zich reeds eenigszins tot vastigheid gevormd heeft en niet meer week is."

Ik voor mij geloof dat hier kandang rĕbah staat tegenover kandang tĕgaq. Met het eerste zijn de liggende latten, de dwarslatten (ook bĕrĕmban genoemd) bedoeld, met het tweede de staande palen (salĕra, vgl. het Jav. [illegible] of [illegible]).

Blz. 151. "Indien gij ontginningen aanlegt, moeten, zoolang de omheining nog niet gereed is, langs den geheelen omtrek merksteenen geplaatst worden, terwijl de naburige ontginners, wier omheiningen al gereed zijn, u de behulpzame hand daarbij moeten bieden, zoolang nl. uwe omheining nog niet gereed is, moogt gij gij den buffel van een ander, die uwe ontginning binnendringt en uwe te velde staande rijst komt opeten, niet doodsteken, en, doet ge dit, zoo zijt ge tot de vergoeding van de waarde van den buffel gehouden." Zoo luidt de vertaling van:

جكلو كامو يڠ برهوم بربيدغ٢ اي برتنده كالڠ بارڠ يڠ بلم سده
كندڠن ملائنكن تلوڠي اوله كامو يڠ سده كندڠن كارن جكلو ماسق
كربو در فد يڠ بلم بركندڠ ايت لالو كفد فادي كامو دماكنن اوله كربو
ايت تياد بوله كامو تيكم جكلو دتيكم ملائنكن كتمفوهن سهرڭا كربو ايت

M. i. moeten we lezen: "Indien uwe akkers aan elkander grenzen, moet gij, wier omheiningen al gereed zijn, de anderen, die nog niet zoover zijn, de behulpzame hand bieden. Want, indien een buffel langs een nog niet omheinden akker, uw veld binnendringt en van uw padi eet, dan moogt gij toch dien buffel niet doorsteken; doet ge dit, zoo zijt ge tot vergoeding van de waarde daarvan gehouden."

In بربيدغ٢ اي برتنده كالڠ is اي gelijk het Jav. [illegible], ons *d. i.* of =. Berbidang-bidang = bertindih kalang = aan elkander grenzen.

ADDENDA.

Blz. 157, reg. 15 v. b.

In mijn handschrift (oendang-oendang adat Djambi) vind ik nog: Adapoen djikalau kamoe bekerbau itoe, djika tiada tergiring sebab oedjan, maka hendaqlah kamoe memberi tahoe kapada orang jang poenja ladang pada tiap-tiap ladang jang sama tanah itoe, enz. Vgl. verder den tekst op blz. 150, reg. 6, v. o.

Blz. 164, reg. 15 v. b.

In een handschrift, getiteld: Oendang-oendang adat Natal lees ik:

ادفون عادة جكلو اورڠ منبوس بودق كالو فرمفوان ليم سوكو لاكي٢
سريل سؤرڠ اورڠ يڠ منبوس ممبايرڽ كفد توانكو بسر تبوس ليهير كفال نماڽ

Blz. 164, reg. 12 v. b.

Voor de beteekenis van چاكوٴ برس zie men het volgende:

جكڤ ديان ماو منجوال بومي اين هندقله ديان منتاٴ ايذين كفد
ڤڠهول دان توهن كدو بله فيهقن مك دفاكين عادة منتاٴ ايذين مك
دبنتي ايم دتاذق ناسي مك ڤڠكل سكل ڤڠهول دان توه دان كمفوڠ
كدو بله فيهقن ستله حاضر سكلين مريكئيت مك دخبركن حال يڠ دمكين
ايت سرت دايسي عادة كفد ڤڠهولو دان توه دان كمفوڠ يائيت چاكوٴ
بارس دان دولڠ ائير ارتيڽ چاكوٴ بارس ايت كيفيڠ يڠ دبريكن كفد
سكل مريكئيت جك هرك ستاهيل ليم كوفڠ ارتي دولڠ ائر ايت
يائيت دولڠ ساتو دان فيڠڬن ساتو دان فريوٴ دڠن سلڠكبڽ ستله
حاصيل سكلين فركار ايت مك هندقله دليهت اوليه سكل ڤڠهول دان
توه دان كمفوڠ اكن بومي ايت جكلو ڬورون سفاي تنتو بنتالقڽ دان
ساوه سفاي تنتو فماتڠن ستله سمفرن سكل فركار ايت مك برعقدله
كدو بله فيهقن دڠن شرطن سرت ددڠر اوليه اورڠ يڠ دودوٴ ايت مك
منتاٴ دعا كفد الله تعالي سمفرنله عادة جوال بلي بومي ايت

Blz. 177, reg. 4 v. b.

Over „pandelingen” geeft het meergenoemde handschrift Tertib Sulthan Djambi de volgende mededeeling:

دڠري جمبي باڤق اورڠ٢ فريائي ممڤيڠ اورڠ ڠيريڠ اوتڠ جيكلو اورڠ
كنا دندان تياد فوث فمبايران لنتس ڠيريڠ هوتڠ دسوروهن برلادڠ
فرماكنن ددالم لادڠ ايت جوك فراوليهن باݢي دوا دان اواڠ تياد سوسوة
باڤقله بڠ برتمبه سبب منكال ايت اورڠ اكن بلي فكاين ديا هوتاڠي
كائن باجو دهرݢاكن دڠن هرݢ يڠ فاتوة دان كباڤقكن اورڠ اوتڠن دسوروهن
ڠمبيل روتن اتو دامر دان ݢته ددالم هوتن فراوليهن دباݢي دوا سباݢي
جادي فرماكن اورڠ ايت سباݢي فد فريائي فون فيوتڠ اواڠ اوتڠن
تياد سوسوة تافي كافن اد اواڠن دبايرله ممباير اوتڠن دان جكلو اورڠ
ايت براوتڠ اواڠ قنتن مستي جادي فڠيريڠ سڬال كرج اف جوك
يڠ دفرينتهكن ماكنن دكاسي دان اوتڠن تياد سوسوة مك اورڠ٢ اوتڠن
يڠ توروة راج٢ جمبي اينله يڠ سوك چوري دان مڤاموق درنتو٢ منكال
كتهوان ديا تيدق دحكمكن بتول سقدر ددندا تمبه اوتڠن تركادڠ تياد
كنا حكمن سبب دكتاكن بركلاهي ستڠه دسالهكن فد اورڠ يڠ برلاون
براني ݢڠݢو كفد ايسي كمفوڠ راج دان وقتو سكارڠ خبرن يڠ باڤق اورڠ
اوتڠن فڠيران ويرا كسوم مننتو سلطان سمفي ١٢٠ اورڠ ڠيريڠ اوتڠ
دان لائن فڠيران٢ سديكيت٢ جوا دان سلطان سديكيت٢ جوا
فيڠڠ اوتڠن

Blz. 181, reg. 3 v. b.

Sloot inderdaad het gewoonterecht van den Islam zich bij de Moḥammedaansche wet aan, zooals Prof. van den Berg zegt, dan zou de straf voor een en hetzelfde misdrijf door sjaraᶜ en adat bepaald ook dezelfde moeten zijn. En dàt is het geval niet. Voor dagå (zie voor de beteekenis tekst en vertaling) vind ik als straf bepaald: „Hoekoemnjå barboenoeh padå sjaraᶜ; dan padå adat dităboes lihir djå kapalå atau diboewang kaloewar nagări."

Blz. 182, reg. 5 v. o.

Voor de eigenaardige beteekenissen van اجتهاد zie men de volgende citaten:

دان اد كلان حكوم دڠن اجتهاد ارتين يڠ بتول دڠن كيرا٢ سڬل
حاكم دڠن دليل دان قرينه

In een opstel, handelende over het vervaardigen van een taboeh (trom) lees ik:

افبيل سمفي· كفد فوكؤ كايـو ايت مكڠ دامـبـيل اوكور فنجڠن
دڠن اجتهاد هاتي كيرا٢ يڠ فاتوة

Blz. 188, reg. 5 v. o.
Daarmede komt de spreekwijze: alamat toedjoe ka sasaran, mamoengkang manoedjoe boewah overeen.

Blz. 189, reg. 14 v. o.
Ongeveer hetzelfde, en o. a.: "alles kwijt zijn" beteekent de volgende pantoen:

Sigoeraba^c sigoerabau,
Mandaki goenoeng Singgalang;
Badja^c patah, djawi tarambau,
Bănih habis ditjilo^c oerang.

Blz. 190, reg. 16 v. o.
Tot staving mijner bewering meen ik mij te kunnen beroepen op de volgende aanhaling:

ادفون بواتن تن تيڠڠ بلس دڠن كمفني سرت راج فـادڠ هڠڠ
ساله سالهكن جو نن بنر بنركن جو فد ماس ايتوله راج برديري دان
بندهار دان فڠهولو نن دوا بلس

بواتن = verbond
نن تيڠڠ بلس = afd. XIII Kota's (Solok).

Blz. 201, reg. 2 v. o. Vgl.: Adåpoen nan bijaså diateh doenia di bawah langit nangkå: Adåpoen kambing bijaså mambebe^c, djawi bijaså mangoeë^c, hajam djantan bijaså barkoekoe^c, moerai bijaså barkitjau; panghoeloe bijaså baparmain oendang-oendang; alim bijaså mahoekoemkan sjara^c, saudagar bijaså baparmain boengkal djå taradjoe ("gewichten" en "weegschaal"); enz.

Blz. 205, reg. 17 v. o.
De uitdrukking dalam kandoengan salah is gelijk aan didalam salah. Cf. tatangko^c (= tertangkap) didalam salahnjå.

Blz. 205, reg. 11 v. o.
In een mijner manuscripten vind ik dan ook:

برمول سمبڠ ايت يائت تاچنچڠ ترڬس ترابوة ترامفس......
برمول فرمفوان ايت يائت ترڬس رمبوتن......

Blz. 206, reg. 13 v. b.
Men vergelijke het hieronder voorkomende:

جكلو برسليسيه دڠن اورڠ لاٺن اتو دڠن وارث مك دكمبليكن كفد اصلڽ يعني دهولون سرت دفولڠكن كفد حاكيم

Blz. 208, reg. 4 v. b.
Voor de uitdrukking b a k ă b e ʿ t a l i vergelijke men nog het volgende:

سما اد دكابت كايو ايت دڠن تالي اتو دتاكيء دڠن بليوڠ اتو برڠسباڬين دان تيادله بوليه اورڠ ممبڠ دي لاٺن درفد اورڠ يڠ ملارڠكن دي

Blz. 158, reg. 6 v. o.
Wellicht verdient het aanbeveling in plaats van b a r a n g k a l i te lezen b a r a n g k a l a.

Vgl. H. N. van der Tuuk, Maleisch Leesboek, Aanteekeningen, blz. I en III.

SCHETSEN UIT BORNEO'S WESTERAFDEELING

DOOR

E. L. M. KÜHR,
Controleur 1e klasse B. B.

V.

MENSCHENOFFERS.

„Worden er nog menschenoffers gebracht door Dajaks?

„Menschen in de kracht van hun leven gedood in koelen bloede, tot een welgevallig offer aan overleden bloedverwanten?

„En meenen die offeraars nu inderdaad een goed werk te hebben verricht?

„Zoo ongeveer als je propriétaire te Parijs, die in de Madeleine kaarsen doet ontsteken en een mis laat lezen voor de zielsrust harer gestorven moeder?

„Of op Allerzielen bloemen legt op haar graf?" —

— Zeker, zeker!

En om dit mijn „zeker" toe te lichten, ziehier de redenen.

Immers als een Dajak begint na te denken over 't geen om hem heen plaats grijpt, zal hij achter de hem onbekende oorzaken der verschillende verschijnselen, drijfveeren zoeken, welke hem als mensch eigen zijn: menschelijke hartstochten, neigingen, lusten etc.

Een boom, die zonder in het oog springende aanleiding een tak laat vallen en daarmeê een ladangbewerker doodt, moet op dien persoon boos zijn geweest. —

Zoo zal ook een Dajak meestal gevolgen voor oorzaken houden.

Als door de eene of andere gebeurtenis hem zijne gestorven vrouw voor den geest komt, dan ziet hij haar soms nog in doodstijfte op haar slaapmatje uitgestrekt; maar meer zal zij in zijne

herinnering verrijzen als werkzame huismoeder, de rijst na den oogst te drogen leggende in de zon, of bij de kookplaats in zijne lawang gezeten zijn eten bereidende, dan wel manden vlechtende of wevende met de vrouwen zijner huisgenooten.

En dan verbeeldt hij zich dat zijne vrouw in werkelijkheid voor zijne oogen heeft gestaan, echter niet in tastbaren staat: als schim.

Nooit zal hij op de gedachte komen dat het beeld zijner vrouw eene terugkaatsing is van de werking zijner herinnering.

In de Boven-Kajan-streek (Mĕlawie) heb ik een Goenih-dajak gekend, die als hij gedurig aan een zelfden gestorven bloedverwant of vriend werd herinnerd, voor dien doode een lijkmaal gaf en een tĕras oprichtte, ten minste indien zijne middelen 't toelieten.

Heeft nu eenmaal het denkbeeld: schim bij den Dajak als mogelijkheid wortel geschoten, dan is 't voor hem eene zekerheid dat in den boom, welke den ladangbewerker heeft verpletterd, de schim van diens doodvijand heeft gehuisd;

dat aan vele dingen in de natuur een menschelijk leven is gegeven;

dat er een schimmenland moet wezen, waar de afgestorvenen een leven weêr leiden als op deze aarde.

In de Ot-Danom-dajaksche vestiging te Sangkei [tegenover de uitmonding van het gelijknamige riviertje — een rechter zijtak van de Embalauw-Mĕlawie] lag een Dajak een heelen tijd schijndood. Toen hij met een schok weer tot bewustzijn was gekomen, werd hem natuurlijk gevraagd wat er alzoo met hem was gebeurd. „Hoe gelukkig," zeide hij, „dat ik beenen heb gemaakt, want „verbeeld-je, ik liep en liep en 't werd al donker, toen ik op eens „verscheidene menschen bezig zag een boom omver te trekken. „Enkelen kapten in den voet van den boom. Anderen trokken aan „touwen, welke aan de kruin waren bevestigd. Plotseling begonnen „allen te gillen en riepen mij toe: loop weg, loop weg! Ik schrok „geweldig en liep zoo hard ik kon weg. Gelukkig; nu merk ik „eerst dat 't rijo's (schimmen) waren!"

Droomt hij met een gestorven bloedverwant te hebben gesproken, dan is de schim van den overledene hem in den slaap wezen opzoeken.

Te Mentoemoi (Embalauw-Mĕlawie) had een Ot-Danom, in de maand April 1888, zijn koe geslacht, die hij een week te voren had gekocht en bestemd tot moeder eener kudde. Op mijne vraag waarom hij zulks had gedaan, vertelde hij mij van zijn buurman

te hebben vernomen dat deze reeds verscheidene nachten had gedroomd dat die koe (nl. haar schim), hoe dikwijls ook verjaagd, toch telkens weer gegraasd had op de ladang (padiveld) van zijn neef Boengei (nl. in 't schimmenland, want deze laatste was toen al een jaar of vier geleden gestorven); dat die neef er bij hem dikwijls over geklaagd had, en dat in den laatsten droom wijlen Boengei zich zoo boos had gemaakt, dat hij naar zijne lawang was geloopen om een lans te halen, waarmeê hij die koe dood had willen steken.

Hoort hij des nachts in het bosch geluiden welke hem onbekend zijn, dan zal hij ze als voortgebracht beschouwen door rondwarende schimmen of tot geesten of spoken veranderde schimmen.

Een feit toch is 't dat de Dajak zeer nieuwsgierig is van aard en van alles eene verklaring tracht te krijgen; maar ook lichtgeloovig de eerste de beste verklaring, welke voor hem niet al te mal is en met wijsheidsvertoon gegeven wordt, als waar aanneemt.

Deze bewering aardig stavend is de volgende verklaring.

Zooals iedereen bij ondervinding weet, neemt 's nachts het geruisch van water in kracht toe doordat het overgroote deel der andere geluiden, welke men overdag hoort, dan zwijgt. De Dajaks langs de Mĕlawie echter meenen dat het sterker bruisen der stroomversnellingen in de rivier (riam) veroorzaakt wordt door den watergod Kĕnabauw of Lĕbata omdat hij, zijn slangenlichaam langs de steenklompen uitgestrekt hebbende, den val van het water heeft verhoogd.

Tegenover het grootsche, het onbekende, het oneindige, het schrikwekkende in de natuur heeft zijn kleinheid, zijn onmacht bij hem het begrip der godheid doen ontkiemen.

Zijne scherpzinnigheid is echter nog niet van dien aard dat hij in den baaierd van verschijnselen een eenheid van werkingen kan opmerken.

Natuurlijk is 't dus dat hij er vele goden op na houdt, die een oppergod tot hoofd hebben, zooals in het aardsche leven de Dajak oudsten van de familie en van den stam heeft.

En daar de mensch gewoonlijk slechts voor een mensch de meeste sympathie gevoelt en hem als zijn meerdere erkent, zijn zijne goden, hoewel verbasterde Hindoe-Javaansche namen dragende als Pĕtara (Batara), Doewata of Djoebata (Déwata), Sĕngiang

en Sĕngiang Boeroeng (Sang Jang) etc., in hun doen en laten, ook Dajaks.

Aan het Ot-Danom-dajaksche hoofd Raden Demang vroeg ik eens waarom hij een tjawat (lendeschaamgordel) droeg; een korte wijde broek toch is veel gemakkelijker. Het antwoord was: Onze voornaamste god Pĕtara en de andere goden dragen tjawats, daarom moeten wij ons ook als echte Ot-Danoms met lendeschaamgordels omwinden. — Voor een Dajak is zulk eene redeneering streng logisch, — evenals 't was voor den joodschen dichter van Genesis, die schreef: „En God zeide: Laat ons menschen maken, naar ons beeld, naar onze gelijkenis....”

„En God schiep den mensch naar zijn beeld, naar het beeld Gods schiep hij hem....”

Als er een regenboog zichtbaar wordt, zegt de Ot-Danom dat Pĕtara bezig is zijn kind te baden. — Gewoonlijk toch worden kleine kinderen gebaad door ze aan den kant der rivier met een in de lengte doorgesneden kalabas water op 't hoofd te storten; en als zulks geschiedt in de zon, dan kan men dikwijls door de uitspetterende waterdruppels de regenboogskleuren zien. —

Verder is 't een zeer menschelijke eigenschap van den Dajak dat hij voor 't onbekende vrees koestert.

De goden, geesten of spoken, de schimmen van goed- en kwaadgezinde stamgenooten en bloedverwanten, die rondwaren en bijgevolg ook kunnen ingrijpen in iemands levensomstandigheden, zijn grootheden, welke wel degelijk in aanmerking moeten genomen worden om de balans van het aardsche bestaan een voordeelig saldo te doen aanwijzen.

Men dient dus te trachten zoowel de goede als de kwade invloeden te vriend te houden met offers; de goede echter des te meer omdat zij tot schild en zwaard zijn tegen de booze.

Dat dit laatste werkelijk de opvatting van de Dajaks is blijkt hieruit dat alle mediums van bovennatuurlijke wilsuitingen (bĕlians of hoe zij verder mogen heeten) in het bezit zijn van stukken doorschijnende kwarts of bergkristal, hun door gunstig gezinde geesten gegeven ten einde de oorzaken van ziekten en onheilen te kunnen opsporen. En orakelen die personen in somnambulisme, als eertijds de Pythia van Delphi, dan heet 't dat hunne goede geesten in hen gevaren zijn om genees- of voorbehoedmiddelen aan te geven.

Van eene vereering der goden en goede geesten met offeranden merkt men slechts bij gelegenheden als 't vroeger beschreven „beroemboeng". En ik geloof na al hetgeen ik gevraagd en gezien heb, dat de bevrediging van die soort van bovennatuurlijke wezens ook geheel is overgelaten aan de bĕlians. Slechts van één persoon: wijlen den Ot-Danom-dajakschen Pangeran Poedei, hoewel geen bĕlian zijnde doch wel in een reuk van heiligheid staande, wordt er verteld dat hij bij zijn leven omgang had gehad met Sengkoemang, den zoon van Pĕtara.

Het offeren aan de schimmen van voorouders, ouders en bloedverwanten daarentegen is een eeredienst geworden, welke als een, bij verzaking ongeluk aanbrengende plicht op iederen Dajak rust.

Immers, evenals op aarde zullen zij in hun hiernamaals ook de natuurlijke beschermers wezen hunner kinderen, kleinkinderen en verdere nakomelingen, en van dezen eerbied en ondersteuning in tijden van gebrek blijven vorderen.

En daar een onbaatzuchtig mensch een berg is zonder hoogte, zoo is een der meest dringende beweegredenen tot het brengen dier offers zeker ook het eigenbelang. Want de schimmen van al het geofferde, dat van blijvenden aard is, zullen ook den offeraars ten goede komen of door erving hun eigendom worden zoodra ook zij in het schimmenland zijn gevaren.

Om nu terug te komen op het brengen van menschenoffers (toloï).

De Dajaks van de Mĕlawie-streken en naar ik geloof ook overal elders, maken een onderscheid tusschen de schimmen van verdronken of gesnelde personen, en van hen, die aan ziekten, wegens hoogen ouderdom zijn gestorven of door neervallend hout bij het ladangkappen gedood.

Voor de laatstbedoelden worden er — natuurlijk omdat geen bloedwraak noodig is — geene koppen gesneld. Maar gewoonlijk eenige maanden na de lijkplechtigheden en de verbranding of na den eerstdaaropvolgenden rijstoogst — dit hangt er van af, of de voorhanden rijstvoorraad voldoende is voor de feestviering — offert het naaste oudste familie-lid aan den overledene — wanneer deze heel rijk was — een pandeling of slaaf (oeroen).

Vroeger werd daarvoor een der pandelingen of slaven uit den boedel bestemd en onmiddellijk na de verbranding van het lijk gedood.

Had de overledene geene bezitting in den vorm van menschen

nagelaten, dan bezorgde het naaste lid der familie zulk een stuk levend huisraad.

En was de rouwende zoon erg verdrietig, zoo liep hij als een razende Roeland door de gemeenschappelijke woning. Wee den hem toevallig in den wegtredenden, aan anderen toebehoorenden pandeling of slaaf! Zonder plichtplegingen werd die dan neergestoken.

Om zulk een lot te ontloopen, verschuilen zich nu nog gewoonlijk alle zich in een Ot-Danom-dajaksch huis bevindende slaven en pandelingen, zoodra daarin een sterfgeval van een rijke of aanzienlijke plaats heeft.

Tegenwoordig echter wordt er, uit vrees voor het Nederlandsch gezag, van de in het centrum van Borneo wonende stammen, waarop het Europeesch bestuur nog geen vat heeft, een slaaf of pandeling door de bloedverwanten van den overledene gekocht en in het geheim aan diens schim gewijd.

Gedurende mijne plaatsing in de onder-afdeeling Mĕlawie zijn er, zoover ik weet, vier menschenoffers gebracht. De schuldigen kon ik wegens gebrek aan bewijzen niet vervolgen.

Is er alzoo eindelijk een pandeling of slaaf voorhanden om als offer te dienen, dan houdt men hem eenigen tijd in huis gevangen en voedt hem goed om hem er sterk en welgedaan te doen uitzien.

Ter voorkoming dat hij razend wordt of van angst sterft, maakt men hem wijs dat hij geruild moet worden tegen een standgenoot van een anderen stam, of dat men hem in het blok geplaatst heeft om schulden geind te krijgen.

Als zijn laatste dag aangebroken is, bindt men hem de handen aaneen, waarna hij onmiddellijk de trap der woning wordt afgeleid door twee personen, die hem elk aan een oor vasthouden ten einde te voorkomen dat hij het hoofd wenden zal naar het huis. Zulk een slachtoffer toch is gewoonlijk de wanhoop nabij, raast en tiert als eene bezetene en vervloekt iedereen en alles. Dwong men hem niet op de aangegeven wijze zijne verwenschingen uit te braken in eene richting van het huis af, dan kon 't misschien gebeuren dat die vervloekingen de woning met al 't zich daarin bevindende zouden treffen. Zelfs in de sampan (roeivaartuig), waarmeê men hem overbrengt naar de plaats, waar de sandoong (het lijkaschurnhuisje) van den overledene is opgesteld, wordt zijn hoofd op die wijze in bedwang gehouden.

Ik schreef zooeven, dat zulk een slachtoffer gewoonlijk de wanhoop nabij is. Niet altijd is dit eehter het geval. Van een ouden Landak-maleier, die, met een Ot-Danom-dajaksche vrouw getrouwd, langen tijd onder hare stamgenooten heeft verkeerd, vernam ik dat sommige dier ten dood gedoemde pandelingen kalm en gelaten het huis verlieten en hun verder lot ondergingen.

Daar die Maleier ook zulk een toloipartij heeft bijgewoond, zal ik hieronder zooveel mogelijk woordelijk zijn verhaal trachten weêr te geven.

„Waart u bij het afroeien tegenwoordig geweest, dan hadt u niet het gevoel gehad dat de tocht aan een ongelukkigen Dajak het leven zou kosten. Men lachte en slierde met de roeispanen elkander water in het gelaat. Verscheidene meisjes zelfs — nieuwsgierigen — hadden hare beste kleêren aan.

„Ook bij het stappen uit de sampans en het volgen van het pad, dat van den rivieroever leidt naar de sandoongplaats, werden er aardigheden verkocht ten koste van den aan zijn ooren voortgetrokken geboeide, en verdrong men elkaar om een goede kijkplaats te zoeken tusschen en in de boomen.

„U zult wel opgemerkt hebben dat de Dajaks van nature niet wreed zijn. Zelfs dajaksche kinderen zijn tegenover elkaar en jegens hunne honden, kippen of karbouwen hoogst zelden ruw. Daarom begrijp ik niet dat zij het in koelen bloede doodprikken van een stamgenoot als offer aan een overledene bijna gelijkstellen met het harpoeneeren van bedwelmde visch bij de Toebafeesten. Ik geloof dat 't daarmeê is als bij ons 't slachten van kippen. Het is een plicht en de macht der gewoonte.

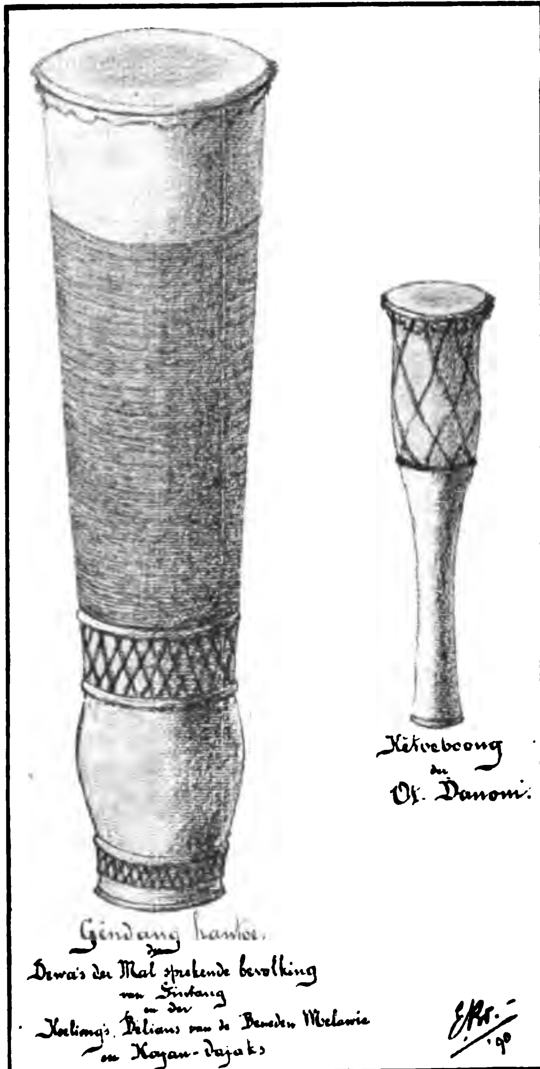
„Intusschen hadden de deelnemers aan het offerfeest de alang [1] en de struiken om en bij de sandoong neergetrapt en weggekapt, en werd de pandeling daarheen gevoerd.

„Met twee rotantouwen om zijn middel gebonden, dwongen al trekkende twee Dajaks hem zich overeind te houden en op dezelfde plek te blijven.

„De arme kerel leek wel een woedende stier, die geslacht moest worden. Rukkende aan zijne banden en verwenschingen uitstootend, of dol zich op den grond werpende met het hoofd voorover, dan eens smeeken en huilen, dan weer driftig stampvoetend vragen waarom men hem had uitgekozen om getoloïd te worden..... o, 't was als een nachtmerrie; mijne handen en voeten waren koud,

mijn hoofd gloeide. Ik had grooten lust amok te maken, maar ik kon me niet verroeren; ik was verstijfd.

„De leider van de offerande, gewoonlijk de oudste mannelijke bloedverwant van den overledene, of een ander persoon, die zulk een werk al meer bij de hand gehad heeft, scheen echter geen oor te hebben voor de hartverscheurende kreten van het offerdier. Want na zevenmaal met geel gemaakte rijst in de richting van de opkomende en de ondergaande zon geworpen te hebben, ten einde dat hemellichaam getuige te doen zijn van het te brengen offer, riep hij met een lang gerekten gil den overledene aan, en gaf hem kennis dat straks aan hem de schim van den te toloïen slaaf zou worden overgedragen; dat deze zus en zoo heette, behoorende tot dien en dien stam, en daar en daar gevestigd; dat de overledene hem nu als zijn pandeling kon beschouwen, aangezien aan diens bloedverwanten en schuldeischers de pati (schadeloosstelling voor iemands leven) en het bedrag der schulden waren afbetaald.

„Als die bekendmaking was uitgegalmd, sloegen eenige bělians en hare helpsters al zingende met de hand op hare kětoeboongs (kleine kokervormige trommen).

„Daarna haalden de

vrouwelijke en mannelijke bloedverwanten van den overledene en de verdere deelnemers aan de offerande hunne pisauw raoet (kleine messen) voor den dag en verwondden, ieder op zijn beurt, den armen kermenden en gillenden geboeiden slaaf, met elken prik hem opdragende boodschappen of kleine geschenken over te brengen aan bloedverwanten in het schimmenland.

„„Voorzichtig roeien als je met vader de stroomversnellingen passeert, zorg dat de sampan niet omslaat.""

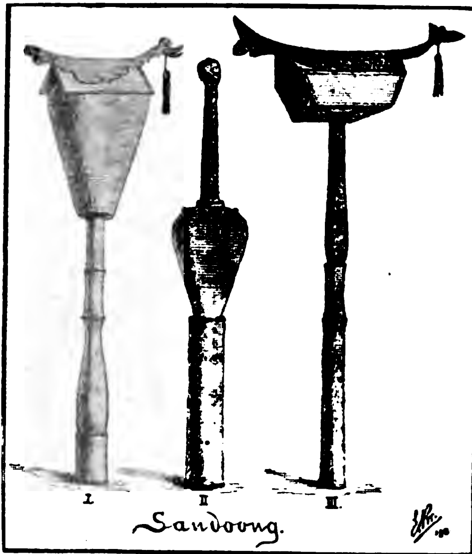
„„Droog hout moet je kappen voor brandhout; vergeet dat niet, anders wordt vader's rijst niet gaar, hoor!""

„„Hier heb-je tabak en zout van Sintang; neem dat mee voor moeder. Ga eerst goed na waar zij woont.""

„Dergelijke opdrachten werden er gedaan, zoolang tot de pandeling, bloedende uit tientallen wonden eindelijk buiten kennis ineenzakt.

„'t Was verschrikkelijk! ik zie hem nog daar staan. Eerst zich verwerende en bij de eerste steken om hulp schreeuwende. Dan druipende van bloed en als onverschillig zijne beulen aankijkende, om eindelijk te waggelen en als dood ineen te storten.

„Daarop liep de leider van de offerande naar het lijk toe; wentelde het om, zóo dat het gelaat naar den grond was gekeerd ten einde geen blik van den stervende op te vangen of getroffen te worden door zijne vervloekingen; scheidde het hoofd, bij de haren vasthoudende, met eenige paranghouwen van den romp en bracht 't naar de sandoong, waaraan 't met een haak werd bevestigd.

Sandoong.

„In een kuil niet ver van de lijkaschbergplaats begroef men den romp in tweeën gebogen met het zitvlak naar boven en plantte in de opening daarvan een stek van de Sabang darah.

„Misselijk was ik en ik had hoofdpijn. Hoe ik thuis ben gekomen, weet ik niet goed meer."

AANTEEKENINGEN.

Hierboven heb ik uitsluitend gezegden van Ot-Danoms aangehaald, omdat op die Dajaks de invloed van Mohammedanen en Chineezen nog niet groot is.

Dat 't Ot-Danomsche woord „rijo" door „schim" moet worden vertaald, heb ik geweten toen ik eens aan het dajaksche hoofd van Mĕntoemoi het portret van eenige hem bekende Dajaks toonde. „O, zoo zullen de rijo's van die en die er uit zien!" zeide hij verbaasd.

De meeste Dajaks beschouwen het woord „Dajak" als een scheldnaam. In het Landaksche en naar ik meen ook elders in de Beneden-Kapoeas-streken noemen zij zich: orang darat, in tegenstelling van de „orang laoet": Maleiers.

In 't Sintangsche zeggen zij van zich zelven sprekende: Kami (wij) Kĕbahan, Kami-Ot-Danom etc. — zij duiden zich dus aan met hun stamnaam — en de Maleiers met ikauw (gij) Senganan. Waar dit woord van afgeleid is? Ik gis van „Sang" (sangan — sĕnganan).

Zooals men weet beteekent Dajak — binnenland.

Kleine kinderen worden ook gebaad door snelle onderdompelingen in het rivierwater: 't kind wordt alsdan met de linkerhand vastgehouden onder den rechter oksel en met de rechterhand knijpt men neus en mond toe. Om het water uit zijne ooren te verwijderen, blaast men er hard in.

In 't Sintangsch Maleisch heet regenboog: soewandang.

Maleisch geloof: Merkt men een stuk van een regenboog op, dan zal men uit de richting, waarin men 't ziet, ook het bericht vernemen van een aldaar gepleegden moord.

Een kring om de zon: matahari berpajoeng is de voorspeller van den dood van een radja.

Behalve natuurlijk de bloedverwanten van den overledene moet elke noloïende deelnemer aan de offerande een overeengekomen bedrag aan geld of goederen betalen om de kosten voor den aankoop van den slaaf of pandeling goed te maken.

Daar de bloedverwanten van den getoloïde schadeloos zijn gesteld en de niet betrokken Dajaksche hoofden de onwetenden uit-

hangen, komen dergelijke moorden eerst maanden, nadat zij gepleegd zijn, ter kennisse van het bestuur door Maleische of Chineesche handelaren. Voldoende bewijzen voor die misdaden ontbreken gewoonlijk.

Op den regel dat Dajaks slechts dan op koppensnellen uitgaan wanneer er bloedwraak moet genomen worden, maken de Batang-Loepars van de Boven-Kapoeas eene uitzondering, omdat zij het voordeeliger vinden door list een kop buit te maken dan een slaaf of pandeling te koopen. Zij zijn dan ook over het algemeen 't moedigst en 't meest inhalig-bedelachtig van aard.

Dit bedelachtige nu is er in gekomen door de gewoonte van vroegere bestuursambtenaren om op elke dienstreis kleine geschenken onder hen uit te deelen.

Inhalig en gierig zijn bijna alle Dajaks.

Hunne zoo geprezen gastvrijheid beschouwen zij zelf als een noodzakelijk kwaad, omdat iedere Dajak op zijn beurt de gast is van een ander.

Het planten van Sabang darah (Colodracon Astro-Sanguinea Hassk.) in den anus van den getoloïde is, geloof ik, eene bezwering door sympathie, daar die heester eene ongeloofelijke groeikracht bezit. Het is wel opmerkenswaardig dat die plant ook aangetroffen wordt op de meeste Javaansche begraafplaatsen.

Pangeran Poedei. — Die gĕlar van Pangeran kreeg hij van den beruchten Pangéran Mas Nata Widjaja uit de Z. en O. afd. van Borneo, die tot 1867 een voorname rol gespeeld heeft in de Kajan- en Mĕlawie-onlusten.

Tot een jaar vóor zijn dood ontmoette hij (nl. P. Poedei) den zoogenaamden Sulthan brandal: Goesti Mad Seman van de Z. en O. afd. van Borneo — den grooten afstand, die hen scheidde in aanmerking genomen — vrij dikwijls.

Poedei = poedi beteekent ruwe diamant nl. in 't Landaksche: de diamantstreek bij uitnemendheid in de W. afd. van Borneo.

Opvallend is 't dat in die streek dat edelgesteente niet anders voorkomt dan in 't stroomgebied van de Landak-rivier tot een paal afstands van hare oevers en in de bedding van af den bovenloop: de Djamboe-rivier tot aan hare uitmonding in de Kapoeas tegenover Pontianak.

Vooral de riam (stroomversnelling) Sĕnggang was in de droge maanden van de jaren 1882 en 1883 een rijke bron van inkomsten voor het inlandsch zelfbestuur van Landak. De thans krankzinnige rijksbestierder Pangeran Wira Nata ontving toen als zijn aandeel van de tiendheffing twee à drie duizend dollar.

Als men door hefboomen de steenen van die stroomversnelling had losgewerkt en verplaatst, gingen de duikers te water met een halven klapperdop in de hand en schepten daarmeê in de aarde, welke onder de steenen was geweest. Elk zoo'n dopje aarde — bij het naar de oppervlakte van het water stijgen door den duiker tegen zijn maag gedrukt om het wegvloeien van het opgeschepte te voorkomen — bevatte gewoonlijk op zijn minst het gewicht van één karaat aan diamant.

De eigenaardigheid van de Landak-rivier, dat zij om zoo te zeggen de afvoerster is van diamanten, heeft denkelijk de volgende legende doen ontstaan.

Om gelukkig te wezen in den strijd tegen de in 1885 opgeheven Chineesche kongsi Mandhor was Pangeran Nata, de toenmalige apanagehouder van de Sĕkilap-streek, (omstreeks 1835) naar de Oeloe Djamboe bij de riam Mĕlanggar gegaan om te bĕtapa.

Op een morgen dat hij in gedachten verzonken zijn blikken wendde naar genoemde stroomversnelling (beter: waterval), zag hij tot zijne verbazing dat het water begon te bruisen en te koken, waaruit eerst slangen, daarna wilde varkens, vervolgens herten te voorschijn kwamen, die in het bosch verdwenen, en eindelijk een oude man, in het wit gekleed, in zijne opgeheven handen houdende een diamant zoo groot als een rijpe klapper (de indoek-intan = moeder-diamant), schitterend als de zon.

Als die verschijning aldus eenigen tijd boven het water had gezweefd, verzonk zij weer in de riam, gevolgd door de herten, wilde varkens en slangen; waarna het water weder als te voren kalm verder stroomde.

Mandhor of liever Toemandhor (van tandor Jav. met 't infix oem), zooals die plaats door de Landak-Maleiers wordt genoemd, was vroeger een soort lusttuin van de eerste Landaksche radja's, en ligt ook ongeveer op dezelfde breedte als Batoerningrat, de eerste vestigingplaats dier radja's aan de Sĕkilaprivier.

De Dajak over het algemeen houdt zeer veel van zijne kin-

deren en behandelt ze zeer zachtaardig. Eene bijzonderheid is 't als hij zijn kind een pak slaag geeft.

En de kinderen hebben ook gewoonlijk veel liefde en eerbied voor hunne ouders.

Een karakteristieke uiting van dien eerbied is dat een kind nooit den naam van zijn vader, moeder, ooms, grootvader of oudooms en verdere voorouders uitspreekt.

Bij een gerechtelijk onderzoek laat hij dien naam door een ander zeggen, of verandert er een klank van.

De Tebidah-dajak Bantoet, die mij van zijn oom Sabang 't een en ander moest vertellen, noemde hem Sabil.

Bij de verdere mededeelingen over lijkplechtigheden zal ik meer over sandoongs en tĕras schrijven.

Het in rouwwaanzin dooden van een andermans slaaf of pandeling heet in 't Ot-Danomsch: nĕringie(k).

VI.

ORDALIËN EN EED.

Heeft een dajak een zaak, een prekara zooals 't genoemd wordt, dan moet hij in 't gelijk of in 't ongelijk gesteld, onschuldig of schuldig verklaard worden. Want zoodra de onschuld van een beklaagde is gebleken, of er geen bewijzen zijn om hem te veroordeelen, krijgt hij het recht om van zijn tegenpartij eene schadeloosstelling te vorderen wegens valsche betichtiging.

De beslissing in eene prekara op te schorten bij gebrek aan bewijzen, komt niet in zijn rechtsbegrip op, is zelfs strijdig met zijn rechtsgevoel. — Naar mijn inzien zeer consequent.

Immers ontbreken er aardsche getuigen, een der hemelsche: zon, maan en sterren, de schimmen der voorouders en de verdajakschte Hindoe-Javaansche goden: Pĕtara (Batara), Doewata of Djoebata (Déwata), Sĕngiang (Sang Jang) en Sĕngiang Boeroeng, Soma Mahatara etc., zal zeker wel zijn bovennatuurlijken invloed aanwenden om den schuldige te treffen.

Hiervan is de Dajak dan ook zoo overtuigd dat hij, zich in

't gelijk voelend of onschuldig wetend, uit baloorigheid dikwijls een moord pleegt indien zijn zaak hangende wordt gelaten door Europeesche ambtenaren of door met Europeesche rechtsgewoonten bekende radja's en maleische hoofden.

En toch, wel beschouwd, zijn de ordaliën ook niet in strijd met onze rechtsbeginselen. Wat is de eed anders dan een godsgericht?

Bij mogelijke toelating van een godsoordeel (oedji) als bewijs in dajaksche prekara's moet evenwel hieraan steeds streng de hand worden gehouden, dat partijen geene weddenschappen aangaan over den vermoedelijken uitslag. Want daar de inzetten gewoonlijk zeer hoog zijn, is de verliezer allicht geneigd om onregelmatigheden in het verloop van het ordalium voor te wenden, waardoor twist, zelfs doodslag en dientengevolge persoonlijke en stamveeten veroorzaakt worden.

De mij bekende, bij verschillende dajaksche stammen toegepaste godsgerichten zijn als volgt.

Het boadji bij de Sĕmaroewa-dajaks van Landak (in het Noordwesten dier afdeeling).

Iemand wordt van diefstal verdacht. De bestolene klaagt hem bij het hoofd aan. En daar nu de zaak niet bewezen is, raadt deze aan haar te doen uitmaken door het godsgericht baodji.

De bloed- en aanverwanten van beide partijen worden bijeengeroepen.

Verklaren zij in den uitslag van het godsoordeel te zullen berusten, dan wordt door hen een scheidsman (orang tĕngah) aangewezen, die de plechtigheid regelt.

Plaats genomen hebbende op het onoverdekte op palen rustende uitbouwsel der dajaksche woning, ontvangt hij van elk der partijen een kip, die hij zóo slacht dat de koppen er aan hangen; vangt het bloed op, en besmeert daarmeê de voorhoofden van klager en beklaagde, na van te voren, onder het strooien van geelgemaakte rijst, Djoebata te hebben aangeroepen, aan wien immers de beslissing is overgelaten.

Gedurende het geheele verloop van het boadji mogen partijen niet spreken.

Is dat voorspel afgehandeld, dan vult de „orang tengah" twee gemerkte, naast elkaar gestelde theekopjes met water, en draait van boomschors twee stukjes touw, elk van ongeveer twee duim lengte, welke hij in de rechterhand houdend, toont aan het Oosten

en het Westen (zonsop- en ondergang) onder het uitspreken van deze woorden: »Hij wiens touwtje drijft, heeft gelijk, maar hij, wiens touwtje zinkt, heeft ongelijk, is schuldig!«

En nu volgt de halzenuitrekkende finale: de orang tĕngah plaatst die twee stukjes touw op het lemmet van zijn parang en laat ze langzaam en voorzichtig tegelijk daarvan af, elk in het daarvoor bestemd kopje glijden.

Het duurt meestal een minuut ongeveer, voor dat een der touwtjes geheel van water doortrokken is en zinkt.

Alle ordaliën bij alle dajaksche stammen in de Wester Afdeeling van Borneo worden gehouden voor dat de zon 't zenith bereikt heeft.

Ter berechting van overspel en diefstallen van groote bedragen, voornamelijk wanneer hoofden of zeer gegoede personen in die zaken gemoeid waren, was vroeger het meest in zwang het sĕlam aër (arei) (in 't Ot-Danomsch: hatosoot): de duikproef, vooral bij de Batang Loepars, de Taman-dajaks en de bevolking langs de Embauw-rivier in de onderafdeeling Boven-Kapoeas, in de Boven-Melawie-streek en bij de bewoners van Matan en Simpang.

Als partijen gesĕngkeland (met varkens- of kippenbloed besmeerd), Sĕngiang Boeroeng (hemelgod), Rĕbata of Lĕbata (watergod) en de opkomende en ondergaande zon aangeroepen zijn door den scheidsman, dan begeven zich de plaatsvervangers (duikers) van klager en beklaagde langs een bamboeladder in de rivier of in eenig ander diep water en houden op een gegeven sein het hoofd onder water onder een horizontaal op het water bevestigde plank. Hij die 't eerst 't hoofd van onder die plank wegtrekt om adem te halen, heeft ongelijk, is schuldig.

Men verzekerde mij dat vroeger die plaatsvervangers dikwijls dood van onder bovenbedoelde plank werden gehaald, aangezien zij, in de hoop een flink loon te ontvangen tengevolge van de hooge inzetten bij de weddenschappen, zich krampachtig vasthielden aan de sporten van de ladder om zoolang mogelijk onder water te blijven.

Een Batang-Loepar te Poeloe Madjang (Danauw Sĕriang) vertelde mij in 1886 dat zijne stamgenooten veel vertrouwen stelden in dit godsoordeel. Want in ouden tijd had een anak-radja overspel gepleegd en zulks niet willen bekennen. En toen men die zaak door een duikproef ging beslechten, wilde hij van geen

plaatsvervanger weten, hopende op de bovennatuurlijke hulp zijner moeder, die een hemelsche nimf (déwa) was. Doch nauwelijks had hij 't hoofd onder water gestoken of zijne rechtvaardige moeder tooverde hem een tros prachtige gouden pisangs voor den geest. Natuurlijk dat onze anak-radja zich ophief en den arm uitstrekte naar die goddelijke vruchten. Maar daardoor kwam hij ook boven water en werd veroordeeld tot betaling der boete op overspel.

Een dergelijk verhaal hoorde ik van de Sĕrawei-Dajaks (Mĕlawie).

Te Tĕlok Osa bij Mĕnoekoong (aan de Mĕlawie) woonde vroeger een zekere Matjan Tjaï Toewa, die met een vrouwelijke Lĕbata (watergodin) was gehuwd.

Eens had hij overspel gepleegd en daar er geen getuigen waren, moest de zaak door een godsgericht (sĕlam arei) worden uitgemaakt.

De man van de overspelige vrouw en Matjan Tjaï Toewa gingen toen te water, maar aan dezen laatste verscheen zijne vrouw, die hem vroeg of hij pisangs wilde eten. Heel graag, luidde het antwoord. „Daar in dien boom hangen rijpe pisangs, pluk er maar van.”

Met dat hij grijpen wilde, kwam hij boven water en verloor dus zijne zaak.

Het thans bijna bij alle stammen ter Borneo's Westkust ingeroepen godsgericht is het hanenkloppen (njaboeng manoek).

Een klophaan behoort dan ook gewoonlijk tot den inventaris van een pientoe of lawang (vertrek bewoond door een huisgezin).

Het gevecht der hanen heeft plaats in de ruimte der dajaksche woning waar de gasten worden ontvangen, of op den grond.

Onder de Ot-Danoms van den Boven-Mĕlawie-streek worden bovendien nog toegepast de volgende godsoordeelen (toeh):

Népak njatoeng apoi (harsproef). Met de vlakke hand slaat de beschuldigde op gloeiende damar (hars), gegoten in een platten schotel of op een vlak stuk hout uitgespreid. Als hij er zonder letsel afgekomen is of zich heel weinig gebrand heeft, wordt de aantijging als valsch beschouwd.

Loopproef (in 't Ot-Danomsch: bĕkoewang roenjoek). Op een eenigszins gelijkgemaakt pad van ± 2 meter breedte en ± 100 meter lengte wordt een wedloop gehouden door de twee personen, die de partijen vertegenwoordigen. Degene die 't eerst een op het

einde van dat pad in den grond gestoken lans (roenjoek of loenjoe) bereikt, heeft gelijk. Zijn beide hardloopers tegelijk bij de lans gekomen, dan wordt hij onschuldig verklaard, die de schacht 't hoogst gegrepen heeft.

Běpities of berpitjies (in 't Ot-Danomsch: běpisi). Pities of pitjies is de maleische en dajaksche benaming voor de kleine chineesche doorboorde muntstukken. Twee dier muntjes nu, waarvan één blank geschuurd, worden in een pot met water geworpen, dat met asch troebel is gemaakt. Haalt de beklaagde de witte pities voor den dag dan is hij onschnldig

Dit godsgericht werd te Měntoemoi toegepast in een merkwaardig geval.

Dikwijls gebeurt 't dat rijke dajaksche vrouwen niet trouwen, daar er niet veel dajaksche mannen worden gevonden die aan hare rijkdommen evenredige koopprijzen kunnen aanbieden. Om in die moeilijkheid te voorzien wordt 't den met niet veel aardsche goederen gezegenden minnaar door de naaste bloedverwanten der vrouw gewoonlijk toegestaan den koopprijs schuldig te blijven aan haar en aan de verdere daarop rechthebbende personen. Willen echter die bloedverwanten van zulk een overeenkomst niets weten, dan laat de rijke vrouw zich schaken met medeneming van hare vervoerbare eigendommen. Vreest zij evenwel de wraak harer familie dan ontvangt zij haar zoetelief in t geheim.

Zoolang abortiva hunne werking doen dan is alles pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles.

O wee evenwel als er een liefdepand in aantocht is.

In dit laatste geval nu verkeerde eens de zuster van het invloedrijkste Ot-Danom-Dajaksche hoofd Raden Demang van Mentoemoi (Embalauw-Mělawie). Hoe men haar ook uithoorde, den vader van haar ongeboren kind wilde zij niet bekend maken. Stokstijf hield ze vol te hebben gedroomd: te zijn omhelsd geworden door een haar onbekend wezen, denkelijk een geest (otoe), en dat van dien nacht haar zwangerschap dagteekende. Woedend was begrijpelijkerwijs haar broer. Ten einde raad liet hij zijn zuster toen zich onderwerpen aan het hierboven bedoeld godsgericht en zwoer haar te zullen dooden indien daardoor zou blijken dat zij gelogen had. Doch als de voorafgaande plechtigheden van dat godsoordeel waren afgeloopen en zij eindelijk den arm uit den pot met aschwater haalde, hield zij in de hand.... het blanke muntstukje.

Toch betwijfel ik 't of die Raden Demang overtuigd was!

Om van ordaliën tot den eed over te gaan behoeft de stap niet groot te zijn, zooals hierboven is aangestipt.

Gerechtelijke eeden kent de Dajak niet. Wat nu door hen voor de Europeesche rechtbanken wordt afgelegd, is eene voor onze wetgeving pasklaar gemaakte vervloeking, zooals bij verzoeningsfeesten door partijen wordt uitgesproken.

Ter aflegging van den gerechtelijken eed gaat de Dajak, voor de contrôle vergezeld van zijn stamhoofd en het betrokken maleische kamponghoofd of den maleischen apanagehouder, in de open lucht staan.

Na met een doordringenden kreet de opperste godheid: Petara, Djoebata of Sĕngiang Boeroong aangeroepen te hebben, werpt hij, met het gezicht naar de opkomende zon gekeerd, in die richting, al tellende van een tot zeven of tot elf, ook zeven à elf maal met geel gemaakte rijst en zegt: „als ik de waarheid spreek, zal mij ten deel vallen een goede rijstoogst, vrouw en kinderen zullen niet ziek worden etc., in een woord: allerlei geluk. Vervolgens wendt hij zich om en na weêr zeven à elf maal met gele rijst naar de ondergaande zon geworpen te hebben, uit hij allerlei vervloekingen, welke hem mogen treffen indien hij in de zaak van die en die onwaarheid zal spreken.

Hierop neemt het dajaksche hoofd wat gele rijst in de hand en strooit haar, onder het uitspreken van de woorden: Koer semangat, op de kruin van de gezworen hebbende Dajak, die daarna op het lemmet van zijn parang bijt.

Als men met het verhoor begint, wordt hem nog voorgehouden dat meineed met zware straf wordt geboet.

Aanteekeningen.

Baodji zal wel eene verbastering van beroedji zijn.

Behandeling van prekara's bij de Ot-Danoms.

Heeft de Dajak A. een klacht tegen zijn stamgenoot B. of van hem iets te vorderen, dan stuurt de eerste een vertrouwd persoon naar B. om hem over de zaak te spreken, en hem te overreden haar in der minne af te doen.

Als B. rijk aan aardsche goederen en aan invloed, en het geëischte bedrag, hoewel op de adat gegrond, aanzienlijk is, weigert hij natuurlijk iets te betalen of A. schadeloos te stellen. Want als overal elders maakt het geld dat stom is, recht dat krom is en sneeg dat dom is.

A. beproeft dan het hoofd van B. in den arm te nemen.

Maar als noch diens invloed noch die van andere personen B. tot betere gedachten kan brengen, past A. de dwangmiddelen toe, welk vroeger door mij in het hoofdstuk Pesihan zijn beschreven.

Eindelijk dan is B. genegen zijne questie met A. door scheidslieden te doen uitmaken. Doch intusschen is zij ingewikkelder geworden omdat tengevolge van de toegepaste dwangmiddelen de dajak C. zoowel tegen A. als B. vorderingen heeft.

Alsnu wijst elk der partijen een, twee à drie personen — meestal hoofden — aan, naargelang van het gewicht der zaak. En deze vergadering van twee, vier à zes menschen kiezen met goedkeuring der partijen een "penjoroeh": een boodschapper, wiens taak 't is de bewijsvoeringen en tegenredenen van partijen aan partijen en aan de scheidslieden over te brengen, aangezien deze groepen van Dajaks zich niet in het zelfde vertrek bevinden. Slechts zij, die door partijen als getuigen genoemd zijn, kunnen zonder tusschenkomst van den "penjoroeh" hunne verklaringen afleggen voor de scheidslieden.

Voordat echter laatstbedoelden hunne diensten verleenen, moeten zij als teeken van overdracht (penjorahan) ontvangen — boter bij de visch! — ieder een sirauw (een agaten of glazen langen kraal), een vadem wit of gekleurd katoen of een parang (kapmes); daarenboven nog een van te voren bedongen bedrag aan katoenen of koperen goederen als loon.

Verder worden zij gevoed op kosten van de partijen, gedurende den tijd van het onderzoek en de beraadslagingen. En deze kan heel lang zijn, maanden duren. Want dikwijls blijven de scheidslieden weg omdat zij hunne eigene belangen hebben te behartigen, of enkelen er van zijn ziek.

Is een der partijen niet bemiddeld dan leent zij het bedrag der kosten, met dit gevolg dat als zij de zaak verliest, de leener ook naar het voorgeschotene kan fluiten, waardoor een nieuwe prekara is ontstaan.

Wordt er nu na al het heen en weer gepraat door de scheidslieden eindelijk eene beslissing genomen, dan hangt 't van de verliezende partij af of zij zich daarbij neerlegt. Gewoonlijk wil zij er zich niet aan onderwerpen en geeft als reden op dat de arbiters en boodschapper zijn omgekocht. Dit is dan ook bijna altijd het geval, maar de verliezer heeft net zoo hard als de winner zijne spieringen uitgeworpen.

En daar de beslissers na de uitspraak zich verder niet bekom-

meren om de ten uitvoerlegging van hun vonnis, zoo blijft de met zooveel moeite en kosten onderzochte zaak weer hangende.

Natuurlijk past de winner tegenover den verliezer weêr de bovenbedoelde dwangmiddelen toe, of beklaagt zich bij den vertegenwoordiger van het Europeesche bestuur.

En zoo ziet men dat elke groote Dajaksche prekara, met het in leven roepen van andere prekara's, wat vruchtbaarheid aangaat, niet onderdoet voor een witte-mieren-koningin.

Zooals men weet, worden overtredingen van pantangs of pĕmali's (wat verboden is bij de adat), valsche aanklacht, diefstal, moord, brandstichting enz., geboet met betaling van door de adat vastgestelde bedragen aan geldswaardige goederen, evenredig aan de zwaarte der overtreding of van het misdrijf en aan de daardoor veroorzaakte schade.

Kan een veroordeelde de hem opgelegde boete niet betalen, dan wordt hij de pandeling van dengene, die hem uit den brand helpt.

Vroeger werd mij geleeraard dat er in de Z. en O. afd. v. Borneo Dajaks waren, die bij eene procedure, na elk argument een rotan stokje voor zich in den grond staken (?!) en dat zij, die de meeste stokjes voor zich hadden, beschouwd werden als de winners van het pleit.

De Ot-Danoms en bijna al de Dajaks van de Mĕlawie- en Kajan-streken, nemen, als zij je iets uitleggen, een aanklacht indienen of zich als beklaagde verdedigen, steentjes, strootjes, lucifers of andere kleine voorwerpen, welke zij in de nabijheid van hunne zitplaats vinden, in de hand en leggen ze achtereenvolgens met zekeren nadruk als de kaartspeler zijn troeven, voor zich neer telkens als zij een stap verder zijn gekomen met hun verhaal.

„Toen zeide Bangoen: dit"…. een lucifer. „Den volgenden morgen was ik te Nanga Kajan"…. een steentje. „Daar ontmoette ik Rahoe, die mij vertelde: dat"…. een strootje enz.

Als zij nog niet uitgepraat zijn en geen steentjes of lucifers enz. meer in de hand hebben, wordt al het neergelegde weer opgeraapt, om opnieuw voor het verder gedeelte van hunne verklaringen te worden gebezigd.

Die voorwerpjes zijn dus geen argumenten-vertegenwoordigers, maar meer mijlpalen op den afgelegden verhaalweg.

De bovenbedoelde rotan-bewijsstokjes moeten dus bij analogie slechts bestaan hebben in de verbeelding van den berichtgever.

De meest ingewikkelde prekara's bij de Ot-Danoms zijn de tempajan toewa-quaesties.

Deze oude aarden potten hebben volgens hen zulk een hooge waarde, omdat zij gemaakt zijn van Mådjåpahit's aarde, die goud en zilver bevatte en de kracht om den bezitter geluk aan te brengen. Rijst, daarin bewaard wordt niet door snuitkevers aangetast, zal niet gauw in hoeveelheid afnemen. Toewak verzuurt daarin niet.

Tusschen haakjes plaats ik hier de opmerking dat m. i. de aanwijzing van Mådjåpahit als plaats van herkomst dier potten te wijten is aan uitlatingen van vroegere bestuursambtenaren tegenover Maleiers en Dajaks. Want op het grondvlak dier tempajans, door kenners voor oud versleten, heb ik dikwijls in de potmaterie ingedrukte Chineesche karakters in een stempellijst omvat gezien.

Nu is 't best mogelijk dat die kenners, maleische en dajaksche hoofden, zich vergist hebben. In den loop van de laatste vijftien jaren toch zijn door wijlen den Panembahan van Sintang en door den tegenwoordigen Pangeran van Boenoet aan Chineesche handelaars oude tempajans afgestaan ter namaak in China. Doch die potten zijn in den handel bekend onder den naam van tempajan panembahan of pangeran en hebben niet zulk eene buitensporige waarde.

Thans worden die tempajans (tadjauw matjan of bĕlanga) niet meer in huis bewaard, aangezien zij daar kunnen gestolen worden of door brand vernield.

De bezitter graaft gewoonlijk zonder getuigen in het bosch een

gat, door planken beschotten tegen instorting, vocht en intrapping beveiligd, en verbergt daarin zijn schat.

Overvalt hem de dood, dan neemt hij zijn geheim mee in het graf, en de familie is veelal haar geheele kapitaal kwijt.

Komt een ander achter het geheim, dan kan de eigenaar slechts het genoegen hebben hoofdschuddend bij de geschonden bewaarplaats te zuchten: „Eens was ik een bĕlanga rijk!"

Eerst na vijftallen jaren en meestal door een toeval kan den oorspronkelijken eigenaar bericht worden waar zijn gestolen heilige pot zich bevindt.

Alle getuigenissen in dergelijke diefstalzaken zijn pour cause erg verdacht. Van daar eindelooze onderzoekingen om iemand gek, of op zijn minst wanhopig te maken.

Nog tot andere moeielijkheden geven die oude potten aanleiding.

Zoodra 't bekend is dat er een huwbare dochter bezittende Dajak een tempajan toewa rijk is, verschijnen onmiddellijk de Kahajansche erfenisjagers van de Z. en O. afd. van Borneo op het tooneel.

Na ruggespraak met eenige vrienden en na met hen den nog te schieten beer te hebben verdeeld, gaat een Kahajan — ik zal hem Tihang doopen — met geleend geld de ouders van het rijke meisje en hare medehuisgenooten zand in de oogen strooien, terwijl zijne vrienden overal waar het pas geeft, rondvertellen dat Tihang van goede afkomst is en zijne ouders zeer rijke menschen zijn.

Die krijgslist is weliswaar reeds schimmelig van ouderdom,

Doch bleibt sie immer neu

voor den Ot-Danom naar 't schijnt.

De Kahajan trouwt met de rijke dochter en blijft natuurlijk den huwelijkkoopprijs schuldig.

Zes maanden of een jaar na zijn trouwen, maakt hij zijn schoonvader wijs diens tempajan toewa met grooten winst in de Kahajanstreek te kunnen verkoopen, of hij haalt zijne vrouw over hem naar de woning zijner ouders te vergezellen nadat zij op zijn aandringen van te voren haar vader heeft bewerkt aan Tihang haar aandeel in de erfenis uit te betalen ten einde daarmee handel te drijven.

Het gevolg van dit goed-vertrouwen is dat de rijke man èn zijne dochter èn den heiligen pot of haar erfenis kwijt is. Want op weg naar de Z. en O. afd. van Borneo slaat Tihang zijner vrouw den kop af, om hem aldaar voor veel geld te verkoopen.

De teekening stelt de Tadjauw matjan (halemaoeng — Ot-Danomsch) voor van Raden Singa Boeboek van Lekawei (linkerzijtak van de Mĕlawie). De waarde van deze tempajan toewa (toeha — Sintangsch) werd geschat op 2000 dollar. — Hoogte = 0.7 M.

OPGAVE VAN BOETENBEDRAGEN.

I.

VOLGENS HOOFDEN DER SAMAROEWA-DAJAKS VAN LANDAK.

De moordenaar of sneller van een man, eene vrouw of een kind moet als schadeloosstelling aan de bloedverwanten betalen: 66 realen en 6 soekoe = bedrag vastgesteld door het inlandsch zelfbestuur.

De vroegere dajaksche adat eischte:

voor het hoofd: 1 tĕtawak.
" " hart: 1 lela (lilla).
" de 2 armen: 2 geweren (bedil).
" het lichaam (toeboeh): 1 groote tempajan naga (djampa of djempana).
" de 2 voetzolen: 2 tjangkol (Chineesche patjool).
" " " ooren: 2 stukken goud ter grootte van het oorgat.
" " hersenen: 2 amas stofgoud.
" het haar: 1 rantei pérak (een buikband van aaneengeregen dollars of zilveren muntstukjes uit de Compagnie's tijd).
" de tanden: tanden van wilde dieren.
" het scrotum: 2 gronong (klein koperen slagmuziekinstrument).
" den penis: pendok keris pérak (zilver omkleedsel der krisscheede).
" de 2 oogen: 2 bisik (buikband van boomschors, waarop schelpen (bisik) zijn gehecht, en waaraan de parang hangt.
" het bloed: 1 vadem rood katoen.
" de huid: 1 vadem soetra tjiendé.
" " stem: 1 kromong (groot koperen slagmuziekinstrument).
" den buik: 1 manik pégo (een kraal van Pégu).

De 66 realen en 6 soekoe worden thans voldaan met

22 tempajan sitoon.
1 kepala tempajan krokot (tempajan van meerdere waarde).
4 varkens van 2 realen per stuk en
4 kippen (manoek). [Te zamen: Tiembang njawa].

Wordt bij het aanleggen van wegen of ladangs een vruchtboom of ander nuttig gewas omgekapt dan betaalt de dader aan den eigenaar: 3 tempajan en 1 varken van 2 reaal.

Een dief moet het gestolene teruggeven of de waarde daarvan vergoeden en betaalt daarenboven aan den eigenaar 3 tempajan en 1 varken.

Steelt iemand vruchten uit een boom, dan moet hij aan den eigenaar 1 tempajan en 1 kip geven.

Zoo tijdens of kort na den diefstal de eigenaar van den boom sterft (mati kempoenan), dan moet de dief aan de bloedverwanten van den overledene 3 tempajan en 1 varken betalen.

Wordt een meisje verkracht, dan moet de dader 7 tempajan sitoon, 1 kapala tempajan (krokot), 1 varken van 2 reaal en 1 kip [tezamen 3 thail 10 amas goud] aan de ouders betalen.

Pleegt een getrouwde vrouw overspel, dan moet haar medeplichtige aan haren echtgenoot betalen: 12 tempajan sitoon, 1 kepala tempajan, 2 varkens (van 2 reaal) en 2 kippen [tezamen 5 thail 10 amas goud].

Neemt de medeplichtige de overspelige vrouw tot zich, dan betaalt hij aan haren echtgenoot 1 tiembang njawa. Daarenboven aan zijn dajaksche kamponghoofd 3 tempajan sitoon en 1 varken; verder aan de ouders of bloedverwanten van de vrouw ook 3 tempajan sitoon en 1 varken.

Zoo de schuldige man getrouwd is dan moet de overspelige vrouw aan zijne echtgenoot afdragen: 12 tempajan sitoon, 1 kapala tempajan, 2 varkens en 2 kippen.

II.

BIJ AL DE STAMMEN VAN DE MĔLAWIE- EN KAJANSTREKEN.

Schaking — van 2 thail tot 1000 dollars, afhankelijk van den huwelijkkoopprijs en de gegoedheid der ouders van de partijen.

Overspel — van een halve thail tot 25 oeloen [als boven].

Ongeoorloofde intimiteit zonder nog overspel, onbeschoftheid, beschaamd maken — van een vierde thail tot 8 oeloen.

Kempoenan in 't algemeen en kempoenan menoeba en tjoeri kempoenan sakit — 20 reaal permas tot 10 oeloen.

Wat kempoenan is zal ik door voorbeelden tachten duidelijk te maken.

Als iemand mij eten, gebak, aanbiedt en ik gebruik er niets van dan kan mij of den aanbieder tengevolge van kempoenan een ziekte, een ongeluk overkomen.

Wordt iemand ziek terwijl van zijn boom vruchten zijn gestolen, dan is die ziekte veroorzaakt door kempoenan.

Heb ik iemand iets beloofd en wordt hij ziek of treft hem een ongeluk, terwijl ik mijne belofte nog niet heb vervuld, dan zijn die tegenvallers toe te schrijven aan de door mij opgewekte kempoenan.

Diefstal — 20 reaal permas tot 6 oeloen met vergoeding of teruggave van het gestolene.

Kesoepan: ongegronde aanklacht, verdenking, jaloezie, schelden — van 20 reaal permas tot 3 oeloen.

Pĕmali, pantang, pari, pali (wat verboden is) bij de ladangwerkzaamheden; lijkplechtigheden; geboorte; ziektebezweringen en booze-geesten-uitdrijving door bĕlians, kĕliengs, déwa's etc ; zwangerschap; houwen toebrengen aan stijlen der woning; binnentreden met de lanspunt het eerst; het achterlaten van gantang en datjin na handel te hebben gedreven; in een huis, waarop nog geen nokbalkbedekking (roemah beloem pĕraboeng) is bevestigd, een gantang of datjin brengen; ontginnen, bewerken, beplanten etc. van tanah pĕmali — van 5 reaal permas tot 3 oeloen.

Grond, waarin iemand begraven ligt; plek waarop iemand gesneld werd; gedeelte van den oever, waar het lijk van een verdronkene is aangespoeld; sandoong-opstelplaatsen etc. zijn tanah pĕmali.

Van de boeten voor kĕsoepan's en pĕmali's wordt een deel afgedragen aan het hoofd.

Doodslag, moord, kempoenan mati, — van 16 thail tot 50 oeloen (1 pati).

Doodslag door onvoorzichtigheid, bij ongeluk etc. — een halve pati.

Dood veroorzaakt door randjauw's (voetangel), door bĕlantiek's (lans of scherp gepunt hout aan een boog verbonden, ten einde een wild varken of hert te spietsen, dat al voorbijgaand dien boog doet ontspannen) — van een kwart tot een heel pati.

Dood veroorzaakt door een val uit een boom, waarin de overledene was geklommen op last — een kwart tot een halve pati, door den lastgever uit te keeren aan de bloedverwanten.

Verwondingen — van 10 reaal permas tot een halve pati.
1 oeloen = 3 thail.
1 thail = 16 reaal.
1 reaal = f 2 of 1 dollar.
1 reaal permas = f 1.—.

Tambat mánoek soboeng (Kajan- en Tebidah dajaksch). Bevestiging van een klophaan. Tambat = binden. Manoek = kip, haan. Soboeng, njoboeng = kloppen. Die bevestiging bestaat uit een stuk touw, door mannen gedraaid uit de vezels der wortels van de Tengang-plant. Om te voorkomen dat de haan zich in het touwtje verwarren zal, is het aan een der pooten verbonden door middel van een stuk klapperdop — siendat — gesneden in den vorm van een sous-pied.

Loelang oempan manoek tambat — ijzerhouten driehoekige bak (loelang), meestal voorzien van een handvat, tot berging van het voer (oempan) van den klophaan in te doen.

De klophanen worden gewoonlijk in de lawang bij de deur aan den wand vastgelegd.

ERRATUM.

In de vorige aflevering pag. 80 is eene verkeerde opgave geplaatst. Regel 4 van onder staat Raja, lees Poentjak.

TWEE KRIJGSTOCHTEN UIT DEN INDISCHEN ARCHIPEL TEGEN CEILON.

DOOR

Dr. H. KERN.

De Singhaleesche Kronieken maken gewag van twee invallen die de bewoners van Ceilon te verduren hadden onder de regeering van Parākrama-bāhu III (1266—1301), van zekeren vorst Candrabhānu, die het bevel voerde over een leger van Jāwaka's [1]. Het woord jāwaka beteekent „iemand uit Java", doch men weet dat de naam Java niet zelden ook op Sumatra wordt toegepast, zoodat wij zonder verdere gegevens niet kunnen uitmaken of Candrabhānu een Javaansch dan wel een Sumatraansch vorst was. In de „History of Ceylon" door W. Knighton, blz. 156 wordt van den eersten inval in 1278 op de volgende wijze gesproken:

„In the eleventh year of this prince's (d. i. Parākrama-bāhu III) reign, a large army of Malays, under Chundrachano, made their appearance to invade the island. Fortunately for Ceylon, the army which the king had been but recently employing against the Malabars was still enrolled. The king, having previously despatched a small detachment to harass them on their march, advanced with promptitude with all his forces. The two wings of his army, which consisted of his cavalry and elephants, were headed by his nephew, Weerabahu, and his brother, Buwaneko Chako, he himself leading on the centre in person. A dreadful conflict ensued, in which the Malays were so utterly destroyed, that a native historian compares their defeat to „a wood of reeds crushed and uprooted by the gust of a tempest."

Men ziet, de Engelsche schrijver noemt de invallers „Maleiers." Aangezien hij, zooals uit de verhaspeling der eigennamen, en trouwens uit zijn geheele boek blijkt, niet in staat was de bronnen

---

[1] De *j* uit te spreken als de Engelsche *j*, bijv. in John; de *c* als *tsj*.

in 't oorspronkelijke te lezen, moet hij den term »Maleier« aan eene of andere vertaling te danken hebben. Wat Lassen geeft in zijne »Indische Alterthumskunde«, IV, 345, is onbruikbaar, en zijn bron, Upham's zoogenaamde vertaling der kronieken, is van de troebelste. Uit Valentijn's verward overzicht van de geschiedenis van Ceilon in D. V, 1 van zijn werk, wordt over 't onderwerp dat ons hier bezig houdt in 't geheel niets gezegd. Daarom zullen we hier twee stukken uit de kroniek Mahāwaṁsa, die de invallen der Jāwaka's beschrijven, in Pāli-tekst en vertaling mededeelen. De door ons gebruikte tekst is de door H. Sumaṅgala en Don Andris de Silva Batuwantudawa bezorgde uitgave van genoemde kroniek, tweede gedeelte, van hoofdstuk XXXVII tot CI, gedrukt te Colombo 1877.

Het eerste stuk, hoofdst. LXXXIII, vs. 36—48, luidt als volgt:

athekādasame wasse sampatte tassa rājino |
tadā Jāwakarājeko Candabhānūti wissuto ||
»wayam pi Sogatā ewa« iti māyaṁ widhāya so |
saddhiṁ Jāwakasenāya Kakkhalāya samotari ||
sabbe te Jāwakā yodhā sabbatitthāwagāhino |
wisadiddhehi bāṇehi ghorasappanibhehi ye ||
diṭṭhe-diṭṭhe jane duṭṭhā bādhamānā nirantaraṁ |
kodhā sandhāwamānā tu sabbaṁ Laṅkaṁ vināsayuṁ ||
pāwakāsanividdhastaṁ ṭhānaṁ nirāsanī wiya |
Māghādibādhitaṁ Laṅkaṁ Jāwakā puna bādhayuṁ ||
bhāgineyyaṁ tadā wiraṁ Wīrabāhumahīpatiṁ |
rājā Jāwakayuddhāya saddhiṁ yodhehi pesayi ||
ghorawesadharo Wīrabāhu-rāhu bhayaṅkaro |
niruddhi Candabhānuṁ taṁ bhusaṁ raṇanabhaṅgane ||
sa Sīhalabhaṭe wīre tattha-tattha niyojiya |
saddhiṁ Jāwakayodhehi yuddhaṁ kattuṁ samārabhi ||
yuddhe Jāwakayodhehi yantamutte laghuṁ-laghuṁ |
wisadiddhamukhe bāṇe bahudhābhimukhāhate ||
lakkhawedī mahāyodhā Sīhalā ye dhanuddharā |
tikkhasallehi bhallehi khaṇḍaso khaṇḍayiṁsu te ||
Rāmo' wa samaraṁ gantwā Wīrabāhumahīpati |
rakkhase wiya māresi lahu Jāwakayodhake ||
mahāwegadharo Wīrabāhuwerambamanthano |
Jāwakārimahāraññaṁ paribhañjī punappunaṁ ||
ewam ewa[ṁ] sa yujjhitwā palāpetwāna Jāwake |
paccatthirahitaṁ kāsi sabbaṁ Laṅkāmahītalaṁ ||

D. i. „In 't elfde jaar van dien vorst (Parākramabāhu III) was het dat zekere Javaansche[1] koning, Candrabhānu geheeten, met een leger van Javanen te Kakkhalā landde na listig voorgegeven te hebben: „Ook wij zijn Buddhisten.” De Javaansche krijgers, die alle van vergiftigde pijlen, aan gruwelijke slangen gelijk, voorzien waren, maakten zich van alle rivierovergangen meester, plaagden boosaardig onophoudelijk een ieder die hun in 't gezicht kwam, en richtten overal woedend rondloopende geheel Laṅkā (Ceilon) ten gronde. Laṅkā, dat door Māgha[2] en anderen geplaagd was, werd nu weder door de Javanen gekweld, gelijk eene plaats die na door bliksemvuur geteisterd te zijn, te lijden heeft van een waterramp. Toen zond de koning zijnen heldhaftigen neef, den regent Wīrabāhu met troepen om de Javanen te bestrijden. Wīrabāhu, die, ontzagwekkend uitgedost, vrees inboezemde, stuitte Candrabhānu met kracht op het slagveld, als ware hij de schrikverwekkende (demon) Rāhu, die maan en zon[3] benauwt in 't hemelruim. Na de dappere Singhaleesche soldaten op verschillende plaatsen geposteerd te hebben, opende hij (Wīrabāhu) tegen de Javaansche krijgers het gevecht. Deze laatsten schoten met groote gezwindheid vergiftigde pijlen van hun bogen af, die echter overal door de scherpschutters onder de voortreffelijke Singhaleesche krijgslieden met hun scherpgepunte pijlen in de vaart werden gestuit en stuk geschoten. De regent Wīrabāhu doodde weldra de Javaansche krijgers, gelijk Rāma, ten strijde getogen, de Reuzen. Met groote onstuimigheid bracht Wīrabāhu den Javaanschen vijand herhaaldelijk de nederlaag toe, gelijk een hevige orkaan verwoesting aanricht in het wilde woud. Na aldus gestreden en de Javanen op de vlucht gedreven te hebben, bevrijdde hij den ganschen bodem van Laṅkā van vijanden.”

Eenige jaren later ondernam Candrabhānu, die over de geleden nederlaag blijkbaar niet voor goed afgeschrikt was, opnieuw een tocht tegen het eiland, en ditmaal na zijn leger met hulptroepen uit Zuidindië versterkt te hebben. Bij Knighton, blz. 158, lezen wij hieromtrent het volgende: „In the midst of these energetic

---

[1] Wij bezigen dezen term zonder te beslissen of daarmeê niet een Sumatraan kan bedoeld wezen.

[2] Māgha was een Zuidindisch veroveraar, die in 1214 't eiland aan zich onderwierp en tot 1235 daar als dwingeland regeerde.

[3] Eene woordspeling op den naam Candrabhānu, welks twee bestanddeelen „maan” en „zon” beteekenen.

labours, Prackrama was interrupted by the second invasion of Chundrachano, who now came, assisted by a large force of Pandians and Solleans, but who was a second time defeated and obliged to fly with precipitation.” De Mahāwaṁsa geeft het verhaal van deze gebeurtenis in hoofdst. LXXXVIII, vs. 62—75. De tekst luidt:

tasmiṁ kāle mahāyuddhaṁ katwā pubbe palāpito |
Candabhānunarindo so Paṇḍu-Coḷādiraṭṭhato ||
mahā-Dāmiḷayodhe ca rāsikatwā mahabbalo |
saddhiṁ Jāwakasenāya Mahātiṭṭham samotari ||
atho Padi-Kurundādiraṭṭhawāsī ca Sīhale |
wasīkatwāna rājā so gantwāna Subhapabbataṁ ||
khandhāwāraṁ nibandhitwā gaṇhissāmīti Sīhalaṁ |
na harissāmi te tasmā Munino dantadhātu yā ||
sahewa pattadhātuñca rajjañca mama dehi taṁ |
no ce yuddhaṁ karohīti watwā dūte ca pesayi ||
tadā Wijayabāhu pi Wīrabāhumahīpatiṁ |
pakkosetwābhimantetwā sajjāpetwā mahābalaṁ ||
aho ajja panamhākaṁ ubhinnaṁ bhujavikkamaṁ |
passissāmāti watwāna nikkhamitwā ubho pi te ||
Candabhānumahāsenaṁ nirundhitwā samantato |
mahāyuddhaṁ pawattesuṁ Rāmayuddhaṁ wa dāruṇaṁ ||
tadā yuddhaparābhūtā weriyodhā nirāyudhā |
paribhramiṁsu thomiṁsu paṇamiṁsu bhayaddità ||
thambhiṁsu parikampiṁsu yāciṁsu saraṇaṁ raṇe |
rodiṁsu paridewiṁsu bhītā weribhaṭā tadā ||
kānanābhimukhā keci sāgarābhimukhā pare |
pabbatābhimukhā caññe dhāwiṁsu parito bhayā ||
ewam ewa[ṁ] sa yujjhitwā mārayitwā bahū bhaṭe |
Candabhānunarindaṁ taṁ palāpesi nirāyudhaṁ ||
athorodhaware tassa sabbe hatthituraṅgame |
khaggādīni bahūn'ewa āyudhāni mahādhanaṁ ||
jayasaṅkhaṁ jayacchattaṁ jayabheriṁ jayaddhajaṁ |
etāni pana sabbāni pesesi pitusantikaṁ ||

D. i. „Het was te dier tijd dat de koning Candrabhānu, die vroeger na een grooten slag op de vlucht was gejaagd, na eene groote krijgsmacht uit de rijken Pāṇḍya, Coḷa enz., alsook Tamilsche soldaten verzameld te hebben, met een leger van Javanen te Mahātīrtha landde. Daarop onderwierp genoemde koning de

Singhaleezen die in de districten Padi, Kurunda [1] enz. woonden en trok naar den berg Subha. Na daar zijn hoofdkwartier gevestigd te hebben, zond hij afgevaardigden (naar den koning van Ceilon) met de woorden: «Ik wil Ceilon in bezit nemen. Daarom zal ik u de tandreliek van den Wijze (Buddha) niet ontrooven. Geef mij die, benevens de bedelpotreliek en de heerschappij. Anders, maak u op ten strijde.» Toen liet Wijayabāhu (de rijksbestierder) den regent Wīrabāhu roepen, hield raad en liet eene groote krijgsmacht uitrusten. «Welaan! van daag dan zullen wij zien hoe krachtig ons beider armen zijn», zeide Wijayabāhu, en daarop trokken beide uit. Na het groote leger van Candrabhānu van alle kanten ingesloten te hebben, leverden zij een grooten slag, vreeselijk als de strijd van Rāma (tegen de Reuzen). Toen leden de vijandelijke krijgers de nederlaag in den strijd; met verlies van hun wapens doolden zij rond, gaven zich over en onderwierpen zich, van angst vervuld; zij waren verstijfd van schrik, sidderden, smeekten om lijfsbehoud in den strijd; zij weenden, weeklaagden toen in hun angst, de vijandelijke soldaten. Sommigen vluchtten in de richting van de bosschen, anderen in die van de zee, wederom anderen liepen van vrees her- en derwaarts in alle richtingen. Na aldus vechtenderhand veel soldaten gedood te hebben, dreef hij (Wīrabāhu) dien koning Candrabhānu met achterlating van wapenen op de vlucht. Daarop maakte hij diens harem, alle olifanten en paarden, veel wapentuig, zwaarden enz. en een grooten schat gelds, den staatsieschelphoorn, den staatsiezonnescherm, de staatsiepauk, den staatsiestandaard buit, en zond die alle aan zijnen vader.»

Zoo dan luidt het verhaal van Candrabhānu's mislukte krijgstochten naar Ceilon volgens den dichter van den Mahāwaṁsa. De voornaamste bijzonderheden die wij omtrent de Jāwaka's vernemen, zijn: dat zij gebruik maken van vergiftigde pijlen, en dat hun vorst verklaart een belijder te zijn van 't Buddhisme. Wel is waar schrijft de dichter der kroniek 't laatste toe aan geveinsdheid, doch daarvoor schijnt geen voldoende grond te bestaan. Dat Candrabhānu op zijn tweeden tocht Tamilsche hulptroepen in dienst heeft, die steeds getoond hadden verbitterde tegenstanders der Buddhisten te wezen, bewijst ook niet veel. Doch, hij zij een overtuigd Buddhist geweest of niet, in geen van beide gevallen vinden wij een gegeven om te beslissen of met Jāwaka's Javanen

[1] Deze twee districten worden ook vermeld in LXXXIII, vs. 16.

in engeren zin dan wel Sumatranen bedoeld zijn. De vermelding van vergiftigde pijlen bewijst alleen dat de vreemdelingen onder aanvoering van Candrabhānu uit den Indischen Archipel afkomstig waren, want op 't Indische vasteland was 't gebruik van zulke pijlen in den oorlog verboden. De naam Candrabhānu is zuiver Sanskrit doch zoowel op Sumatra als op Java droegen de vorsten niet zelden zulke namen.

Van de geschiedenis van Java in de laatste helft der 13e eeuw is ons betrekkelijk veel bekend, zoowel uit inheemsche als uit Chineesche bronnen. Van een Javaanschen vorst Candrabhānu wordt, voor zoover mij bekend is, nergens gewag gemaakt. Van den toestand op Sumatra omstreeks dien tijd weten wij nagenoeg niets. Alleen kunnen wij uit verschillende gegevens opmaken dat in verschillende streken van 't eiland de leer van Buddha ingang had gevonden.

Uit den naam Jāwaka valt, zooals reeds opgemerkt is, niets met zekerheid af te leiden. Het oorspronkelijke Sanskritwoord is ook in het Tamil overgegaan, onder den vorm S'āwagĕr (gespeld Cāwakar), in 't meervoud, en S'āwagam. Het eerste wordt in Winslow's "Tamil and English Dictionary", kol. 441, vertaald met "Javanese"; het tweede, kol. 754, met "Javanese, Malacca", waaruit eene wanhopige verwarring blijkt tusschen Javaansch en Maleisch. Niet beter is wat bij S'āwas'am, kol. 441, opgegeven wordt: "One of the eighteen languages — the Malay language of Java"!

Wij behoeven de hoop niet op te geven dat de naam van Candrabhānu eenmaal op Sumatra of Java zal ontdekt worden, maar zoolang dat niet geschied is, moeten wij de vraag uit welke streek de tocht naar Ceilon ondernomen werd onbeslist laten. Alles te zamen genomen, zou ik geneigd wezen te veronderstellen dat de tocht van uit Sumatra ondernomen werd. Zooveel is echter zeker, dat Candrabhānu geen Mohammedaan was.

DOCUMENTEN BETREFFENDE DE ONTDEKKINGS-TOCHTEN VAN ADRIAAN DORTSMAN [1]

beoosten en bezuiden Banda, op last van Antonio Van Diemen en Cornelis Van der Lijn ondernomen in 1645 en 1646;

MEDEGEDEELD DOOR Mr. J. E. HEERES.

I.

DOCUMENTEN BETREFFENDE DEN TOCHT VAN 1645.

Op bladzijde 246 (noot) van het derde deel der *Bouwstoffen voor de geschiedenis der Nederlanders in den Maleischen Archipel* maak ik melding van de omvangrijke documenten betreffende de ontdekkingstochten, in den titel dezer bijdrage vermeld, en spreek ik mijn hoop uit, ze elders uit te geven: immers zij waren te volumineus, om in genoemd boekdeel te worden afgedrukt en zij kwamen en komen mij nog belangrijk genoeg voor, om gepubliceerd te worden. Gelukkig stond het bestuur van ons „Instituut” daarvoor ruimte af in zijn tijdschrift.

De stukken waren niet onbekend. Mr. L. C. D. Van Dijk b. v. maakt er melding van [2] en schijnt plan gehad te hebben, ze uit te geven, althans te bewerken. P. A. Leupe gebruikte ze in zijne bekende studiën over de reizen der Nederlanders naar Nieuw-Guinea en over die naar het Zuidland en ook hij ging van het denkbeeld zwanger, ze door den druk gemeengoed te maken: het blijkt uit in zijne nalatenschap gevonden aanteekeningen. Reeds nam hij gedeelten er van in zijne genoemde werken over, die nl., welke in het kader daarvan pasten. [3] Maar tot eene uitgave schijnt het nooit te zijn gekomen; mijn zoeken daarnaar was althans vergeefsch.

---

[1] De naam wordt verschillend gespeld gevonden: Dortsman, Dorstman, Dorsman.

[2] *Neêrland's vroegste betrekkingen met Borneo, den Solo-Archipel, Cambodja, Siam en Cochin-China* (Amsterdam, Scheltema, 1862), blz. 96.

[3] *De reizen der Nederlanders naar het Zuidland of Nieuw-Holland, in de* 17de *en* 18de *eeuw* (Amsterdam, Hulst van Keulen, 1868), blz. 89—95; *De reizen der*

In deze aflevering bepaal ik mij, als inleiding tot de belangrijke documenten over de reis van 1646, tot den tocht van 1645 en publiceer daaromtrent twee stukken, nl. 1°. een fragment van een schrijven van den gouverneur van Banda aan de Bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie dd. 6 September 1645, en 2°, als hoofdschotel, een memorie van Dortsman over zijn tocht en over de gevolgen, welke de resultaten van dien tocht zouden kunnen hebben. Beide stukken in onderling verband geven duidelijk genoeg te kennen, hoe het beloop van den tocht is geweest. De litteratuur, gegeven in de onder die documenten geplaatste noten, levert buitendien nog verschillende bijzonderheden. Jammer genoeg ontbreken het journaal en de resolutiën, op de expeditie gehouden en genomen.

Ofschoon ik niet zóó ver ga als Leupe, die Dortsmans memorie als een *»allerbelangrijkst* rapport« qualificeert, meen ik toch, dat het beter lot verdiend, dan slechts *genoemd* te worden, dat het wel degelijk de moeite en den tijd van het lezen en bestudeeren loont. Want tijd en moeite moeten er aan geofferd worden. De heer Dortsman is (het zij gezegd *salva omni reverentia*), als hij in zijn praatstoel zit, een zeurkous: hij gebruikt honderd woorden voor *één*. Ik heb er dan ook over gedacht, eenige coupures in zijne memorie aan te brengen; maar het was op de meeste plaatsen moeilijker dan ik dacht, soms in 't geheel niet doenlijk en de enkele besnoeiingen, die ik inderdaad zoude hebben kunnen aanbrengen, zouden weinig ruimte bespaard hebben.

Het belang, hetwelk het rapport mij inboezemt, is in de eerste plaats hierin gelegen, dat men daaruit leert kennen de opinie over de politiek der Compagnie, vooral ten aanzien van Banda, van iemand als Dortsman, van iemand dus, die niet de eerste de beste is geweest. Hij bracht het tot den rang van fiscaal op Banda, later tot dien van opperkoopman, voorafgaande aan dien van Raad van Indië, en Van der Lijn noemde hem, toen hij in 1646 stierf, »een goet ende vigilant dienaer«. [1] En nu wil het mij voorkomen, dat een opinie van iemand als hij gewicht in de schaal legt; dat zij in elk geval ons, negentiende-eeuwers, alweder een kijkje geeft op de zienswijze onzer voorouders over de koloniale politiek hunner dagen. Juist b. v. geeft Dortsman de motieven aan, waarom een

---

Nederlanders naar Nieuw-Guinea en de Papoesche eilanden in de 17de *en* 18de *eeuw* ('s-Gravenhage, Nijhoff, 1875), blz. 44, v. Vgl. ook A. Haga: *Nederlandsch Nieuw-Guinea en de Papoesche eilanden*, I (Batavia, 's-Gravenhage, 1884), blz. 59, v.

[1] Zie mijne *Bouwstoffen*, III, blz. 245, 246, 282.

Nederlandsche kolonie op Banda gewenscht zoude zijn en oefent daardoor indirect critiek uit op de houding zijner superieuren, op die der Bewindhebbers in de eerste plaats, welke ten opzichte van het kolonisatie-vraagstuk wel het doel wilden bereiken, maar niet de middelen wilden, m. a. w. niet de noodzakelijke vrijheden in den handel wilden toestaan.[1] Verder geeft zijne memorie een kijkje op den in die jaren alles behalve gunstigen toestand der perkeniers op Banda[2], mededeelingen niet zonder gewicht, omdat van dien toestand inderdaad niet veel bekend is. Eindelijk spreekt hij over de door hem bezochte eilanden, wier „ontdekking" de afronding kan genoemd worden van de door Van Diemen op 't getouw gezette ontdekkingstochten van Nieuw-Guinea en het Zuidland, en geeft een blik op wat zijne tijdgenooten van die streken wisten.

Ik geef de stukken, zooals ik ze vond, en bracht geene wijzigingen in de spelling aan. Voor het gemak van den lezer verwees ik in noten naar de litteratuur, welke het onderwerp rechtstreeks en zijdelings raken, waarbij ik mij echter vooral bepaalde tot die werken, welke gebaseerd zijn op de archief-onderzoekingen der latere jaren. De stukken (journalen, enz.) betreffende den tocht van 1646, die aanleiding zullen geven tot eenige opmerkingen omtrent de resultaten, omtrent de opiniën der Bewindhebbers daarover, enz., hoop ik in een volgende aflevering te publiceeren, waar ik tevens, beter dan bij de thans gepubliceerde *beschouwingen* van Dortsman, gelegenheid zal hebben, verschillende punten nader toe te lichten.

I.

Missive van CORNELIS WITSEN, gouverneur van Banda, aan Heeren XVII, 6 September 1645.

. . . .

Dit jaer zyn ons voor uyt van Batavia toegecomen op den 2^{en} January de fluyt de Gulde gans . . . . . ende 't jacht der Gapinge, twelck tot nader ondeckinge van de Z. Z. ooste eylanden van

[1] T. a. p., blz. LXXIV—LXXVII.

[2] T. a. p., blz. LXXV en noot 3.

d. Ed[e] Heer Generael en raeden van India, herwaerts gesonden was, waer op wij met onsen raet den fiscael Dortsman als opperhooft gecommitteert, met soldaten, behoorlijck cargasoen en voor ses maenden victualie versien, op den 16[en] January met duydelycke instructie [1] synne depesche gegeven hebben, om t'ondersoecken wat in Zuyt ooste eylanden voor d. E. Comp[e] proffitabelijcxt te negotieeren soude mogen vallen, en is op den 20[en] Mey nevens de chaloup Overal met tvoornoemde jacht op de rheede alhier weder gearriveert, hebbende een man op de reyse verloren.

Den voornoemden Dortsman heeft over de dertich eylanden op gedaen ende met alle spraeck gehouden ende vrientschap gemaeckt, doch geen gout gevonden, maar ter contrarie, soecken deselve seer graegh het selfde, gelyck hy verclaert, den stuerman vant voornoemde jacht voor drie achtste reael swaerte gout een brave jonge slaeve geruijlt heeft, soo dat wy nu verseeckert zijn, geen gout daer valt, maar het selfde seer soecken, en sjaerlijckx door de Maccassaren gebracht wert, zijnde de voornoemde eijlanden voor lange jaeren van de Macassaren gefrequenteert geweest, ende het goudt (twelck voorleden jaer van d'eylanden Romer en Kisser [2] door de Ternatanen gehaelt is) niet daer en valt, maer door meenichte van jaeren van de meergemelte Maccassaren gebracht en by de inwoonderen versamelt is.

Op dese voornoemde eijlanden is niet te becomen als weijnich rijs, boontjes en erreutjes, ende op sommighe schiltpatshoorn en ambregrijs, die bij de Maccassaren jaerlijcx verhandelt wert, en terwijl deselve eijlanden cleijne quantiteijt van ambregrijs en schiltpatshoorn uijtgeeft, ende de inwoonderen seer traech (gelijck meest alle d'Indianen) int verruijlen ofte vercoopen van haar goet sijn, can deselve negotie voor d. E. Comp[e] d'onkosten niet opbrengen, daer en tegen de Maccassaren op ijder eijlandt, wanneer comen, een man ofte twee setten, om de schiltpatshoorn en ambregrijs te verhandelen, die een geheele mousson doen blijven, ende daer nae met 't ander mousson van de Maccassaren int wederkeeren, met haer verruijlde coopmanschappen, gehaelt werden, twelcq bij ons qualijck gedaan can werden.

Dito Dortsman seght mede, veel eijlanden bequaem om rijs te zaeijen gevonden heeft, maer d'inwoonderen en planten noch en

---

[1] Deze instructie heb ik niet aangetroffen.

[2] Vgl. mijn *Bouwstoffen*, III, blz. 214, vv., vooral blz. 220.

zaijen niet vorder, als voor tgene in een jaer ijder van nooden heeft, ende om deselve te animeeren, om padij in grooter quantiteijt te zaijen, is niet wel mogelijck, want luije en traeghe menschen uijt der nature sijn, gelijck niet vreempt is, alsoo sij daerin, volgens 't oude spreeckwoort, van haver tot haver opgevoet sijn.

Volgens orde van d. Ede Heer Generael ende onse instructie was S[r] Dortsman belast (de ondeckingh van voornoemde eijlanden tijdelijck gedaen ende 't gene aldaer te negotieeren soude vallen onderzocht) naer de Groote alias Willemsrivier leggende op 12 graden Zuijder breete te loopen, daerin op te zeijlen (alsoo wijt en breet is) ende te vernemen wat boven in 't landt voor de E. Comp. te doen soude wesen [1], 't welcke den meergemelten Dortsman int werck gestelt, maer door dien de Ooste mousson vroegh, als op den 14[en] Maert, begon door te waeijen, heeft de genoemde voijagie niet connen volbrenghen.

De ladingh vant meer aangetoogen jacht is [2] omtrent 530 ℔ schiltpadtshoorn, 6 lasten root, geel en ebben hout, 4 verckens solpher, wat ambregrijs en eenige kleetjens van weijnich importantie, aldaer gemaeckt, tot een monster, soo dat het voornoemden d' onkosten niet sullen op haelen. Echter is d. E Comp[e] door deze voijage grooten dienst geschiet, alsoo den meergemelten Dortsman heeft opgedaen twee eijlanden, teene Nijle, twelcq cleijn, en 't ander Damme genoempt, grooter als het groote lant Lonthoir, waerop, te weten 't eijlant Nijle, slechte, maer op Damme veele goede noote musquaete boomen gevonden heeft, en werden, soo d' inwoonders seggen, sjaerlijcx omtrent 5 a 6000 kleijne sackjens met nooten, wegende omtrent 3 a 4 ℔ en naer advenant de foelie (die seer schoon is) aende Maccasaren verhandelt, de nooten bij d' inwoonders vercocht by 't getal, gelijck men int vaderlant d' ockernooten vercoopt.

Bij d' inwoonderen (die nu de smaeck van proffijt voor haer specerijen van de Maccassaren voelen) wert de kleijne stamme vande noote boomen (die door de affvallende nooten op wast) verplant; bij aldien hierinne niet versien wert, sal tselve grootelijcx tot prejuditie van Banda strecken.

Soo dat (nu het eijlant, bij ons ontdeckt, apparent ruchtbaer haest gemaeckt sal werden) naer ons oordeels (onder verbeteringh) soude

---

[1] Vgl. Leupe: *Reizen Zuidland*, blz. 90.

[2] Vgl. mijn *Bouwstoffen*, III, blz. 243.

hoe eerder hoe beter possissie vant voornoemde eijlant dienen genomen, ofte de noote boomen aldaer geruijneert te werden, twelcq, om de waerheijt te seggen, alsoo deselve menschen ons geen leet aengedaen hebben, niet Christelijck soude gehandelt sijn, maer vertrouwen (bij aldien d. Ede Heer Generael en Raeden van Indie mochten resolveeren een houten wambus aldaer op te werpen, en hetselve met amonitie ende soldaeten versien) deselve inwoonderen het selve soo het haer mogelijck is, sullen soecken te beletten, waer mede ons reden genoech gegeven wert, om de noote boomen te ruijneeren [1], pryncipael, wanneer een contract om de nooten en foelije, mits betaelende, aen d. E. Comp^{a} te leveren, aen haer van d' onse aengepresenteert wiert.

Ditto Dortsman rapporteert d' inwoonderen goet aerdigh volck te sijn, maer naer haer seggen, connen over de drije duijsent mannen in wapenen brengen, doch door t' schieten van musquetten seer vervaert, soo dat met 150 a tweehonderd soldaeten nevens 4 a 500 Alphoerissen, soo deselve hen wilde laeten gebruijcken, daer veele hier aen twijfflen, die deselve beaempt en nevens haer eenige tochten inde eijlanden van Amboyna gedaen hebben, de noote boomen opt eylant Damme geschilt ende geruineert connen werden.

Wat d. Ed^{e} Heer Generael ende Raeden van India hier op resolveeren, sullen [wij] met devotie inwachten, onses oordeel bij aldien haer Ed^{e} op Battavia resolveert, de noote boomen te ruijneeren, soude tselve gevoechlijck, int laest van Maert ofte int begin van April int werck gestelt connen werden met twee cleene jachten, om de soldaeten, en drije a vier correcorren, om de Alphoerissen ende bij manquement der selver soo veel Mardijckers en inwoonderen van Amboyna en Banda over te voeren, die 't schillen en ruijneeren der voorgenoemde noote boomen onder deffentie vande musquetten der soldaeten soude moeten doen. Dit voornoemde eijlandt leijt recht zuijden omtrent 45 mijlen van Banda, soo dat met moij goet weder, met de correcorren wel te comen sal sijn.

. . . .

Int Casteel Nassouw op Neira, den
6^{en} September A^{o} 1645 in Banda.

CORNELIS WITSEN.

---

[1] Die Christelijke Witsen!

II.

Vertooninge aen D. Ed. Heer Gouverneur Generael ANTONIO VAN DIEMEN, ende d'Ed. Heeren Raden van India, raeckende de landen besuijden ende oosten Banda gelegen, soo van de geene die alreede ontdeckt, als die noch aen te doen sijn, wat men aldaer ter eeren Godes, dienst van d'E Compag[e] ende tot particulier voordeel van den Bandasen staet in toecomende soude connen verrichten. [1]

Mijne Ed. Heeren.

De ontuijtspreeckelicke schatten ende rijckdommen daer mede onsen erfvijant den Coninck van Spangiën sijne monarchie vergroot, ons vaderlant ende gansche Christenheyt (als met de eenichste zenuen van sijn vermogen) verdruckt heeft en sijn uijt sijne erflanden ende heerlicheden die in Europa van hem beseten worden, niet voortgesprooten, alsoo de sulcke genoech te doen hebben met haer selven t'onderhouden, maer uyt de ingewanten van sijne Indische negotien, ontdeckingen ende possessien van de alder machtichste rijcken; mitsgaders de Aegyptische tollen aldaer, hebben hem gemaakt den grootsten Potentaet van de geheele werelt; sulcke middelen en sijn niet vercregen met hem stil te houden, ende op sijn gemack te blijven wachten tot dat het gebraet (als men segt) in den mont waeijt; maar met de hant aen de ploech te slaen, en niet omme te sien, dat is een goede begonne saecke om eenige streueling, niet achterwegen te laten. Den grooten piloot ende werelt ontdecker Christoffel Columbus en heeft noch door 't bespotten der Genev[s], t' afslaen der Engelsche, t' verachten der Portugijsen niet na gelaten door alderleij swaricheden, ia schier tegens hoope, onder een ander heijmenisse te ondecken landen, die noch in vruchtbaerheijt, noch in rijckdom geene in Europa wijcken, in voegen de Castiliaensche Croone daer van tot heden t' gevoelen

[1] Het blijkt uit de documenten van 1646, dat dit stuk is ingediend terstond bij Dortsmans aankomst te Batavia den 25 September 1645. (Vgl. mijne *Bouwstoffen*, III, blz. 243—245.) Het moet echter vóór die aankomst zijn opgemaakt, want de schrijver richt het woord tot Van Diemen (Zie b.v. blz. 265, v.), en deze was den 19 April 1645 gestorven.

heeft. Onse Nederlanders in de voorige eeuwe en heeft de coude aen de Noort, de hitte van den Evenaer, de verheyt des wechs, de menichvuldige cranckheden, de verdrietige en oneijndige toevallen, veel min de onsachlijckheijt onser vijanden connen wederhouden om haere in dese negotien voet te geven ende hunnen staet aldaar te vesten; welck werck uyt cleene ende ongeachte beginselen door de wonderbare hulpe des Almachtigen soo verre gebracht is, dat onse vijanden verbaest en d' afgunstige verstomt staen, gelijck het heden aen den dage is, ende of alschoon door den segen des Heeren U Ed[ts] ende sijner Praedecesseurs voorsichtige onderleggingen den staet van de Nederlantsche Oost Indische Comp[e] na menschelijck oordeel op onwanckelbare fundamenten gegront sijn, dat ons Vaderlant in t' gemeen ende duijsenden van menschen daer wel bij varen, soo dat men met recht soude mogen seggen (laet af het is genoech), niettemin laet U Ed. niet nae noch tegenwoordich (overladen met sorchvuldicheijt, beladen met ouderdom ende grauwe hairen) te betrachten wat tot vordering van t' rijcke Christi en aenwas tot s' Comp[s] ontsach dient onderleijt, twelck ick begrijpe uijt aenmerckinge, dat U Ed. onder andere geen costen noch moeyten en spaert, om te ontdecken de landen besuijden en oosten Banda gelegen (die noch bij geen Europische natie beseijlt en sijn [1]) om te ondertasten wat gelegentheden sich aldaer mochten openbaren, na dien al over lange eenige geruchten van importantie westwaerts gewaeyt hebben. Het beseijlen van de custen is al in den jaere 1623 aengevangen [2] doch niet dat van eenige waerdicheyt was ondervonden. Evenwel heeft U Ed. onverdrietigen iver, iverich getracht de naerder seeckerheyt van die plaetse t' erlangen, weshalven t' sedert U Ed. loffelicke regeeringe verscheyden depeschen derrewaerts gedaan sijn, als Anno 1636, [3] 37 [4] ende Anno 1639 [5], doch geene van dien, gelijck U Ed. geerne gesien hadde uytgevallen, door verscheyde toevallen de progressen gestudt sijnde. Niet te min heeft U Ed. als een gedurich aenhouder

---

[1] Nl. voorzoover zulks aan Dortsman bekend was.

[2] Door Jan Carstensz. Vgl. Mr. L. C. D. VAN DIJK: *Mededeelingen uit het Oost-Indisch Archief. N°* 1. *Twee togten naar de golf van Carpentaria* (Amsterdam, Scheltema, 1859). Het journaal van Carstensz. is in dit werk afgedrukt.

[3] Door Gerrit Thomasz. Pool en Pieter Pietersz. Vgl. VAN DIJK, *Carpentaria*, blz. 26, vv.; LEUPE, *Reizen Nieuw-Guinea*, blz. 10—38; LEUPE, *Reizen Zuidland*, blz. 67—82.

[4] Vgl. TIELE-HEERES, *Bouwstoffen*, II, blz. 318.

[5] Vgl. t. a. p., blz. 389.

oock gelieft, desen jaere mij mettet jacht Gapinge na de Z O. eylanden, voornamentlick Tijmorlaut, af te veerdigen, omme neerstich na te speuren wat waerheyt de dagelijckse fame becrachtichde, te meer de verleden iarige roovers van Xulla [1] op haer wedercomste bij seecker toeval in Amboina de lust tot die navigatien derrewaerts aen grootelycx vermeerdert hebben. Het wedervaren van de geheele voyage, de dagelijcxe voorvallen, de gelegentheden der eijlanden, d'ontmoetinge der inwoonders van ijder lant in 't bijsonder, sal U Ed. uyt het nevens gaende iournal en caert als particuliere affteyckeningen gelieven na te speuren [2]. Wij hebben de vrientschap van ijder natie soo veel doenlick is geweest met billicke bejegeningen ende beleeft onthael aen ons eenichsints verseeckert, in voegen, soo sij volgens hare toeseggginge in Banda verschijnen, tselve sal geen geringen aftreck in s'Comp[e] waren maecken. Hoewel wij nu tegens onse hoope ende de meeninge van een ijder op Tijmorlaut niet en hebbe ondervonden, dat van tegenwoordige consideratie was voor d'E. Comp[e], soo is effenwel t lant ontdeckt, de natie bevreedicht, ende door desen tocht de twijfelinge van t' voor. Tijmorlaut eenigermate wechgenomen, mitsgaders van t'geene datt er de westersche Mooren iaerlijcx trecken oprecht bescheijt gecregen, soo dat het meer dan warachtich sij, dat de Macassaren van dese ende meer andere eijlanden jaerlijcx den Amber en cicer becomen, als U Ed. aan de medegebrachte [3] monsters bemercken kont; maer op hoeveel van ijder soorte jaerlijcx staet te maecken soude sijn, daer van en connen U. Ed. geen grondich bericht doen, vermits wij eensdeels op ider plaetse tot bevordering van ons voorgenomen desseijn, soo weijnich tyts als t' immers doenelick was, sochten te spillen, andersdeels om dat de selve natie int vercoopen en verhandelen van een bosken schiltpadtshoorn, en een ofte twee oncen amber, soo lancsaem sijn, en immer meer soo veel tyts toe nemen als bij maniere van spreecken de Duytschen int besluijten van hare resolutien op de rijcxdagen, oversulcx dient men nevens de coopmanschappen oock wel sacken met gedult te hebben, dat in eenich aansien met den aert van een resoluijt handelaer strijt. Echter ist waarachtich dat den patientigen aenhouder overwint, en den onverdrietigen coopman, degeene die te seer voortvaerende is te boven compt. Soo den middel die de

[1] Vgl. mijne *Bouwstoffen*, III, blz. 214, vv.
[2] Deze heb ik niet aangetroffen.
[3] Vgl. mijne *Bouwstoffen*, III, blz. 243.

Westersche Mooren hierin gebruijcken bij ons conde naer gevolgt worden, ick achte dat de voordeelen van gewichte soude wesen, maar tselve can niet dan van langer hant onderleyt, en met gedurich aanhouden gepractiseert worden, soo om de periculen daer voor men noch niet verseeckert is, als om dat de natie door den langen ommeganck de Westerlingen gewoon, ende door haer tegen ons met alderleij misvertrouwen vergifticht sijn, soo lange segh ick dese gepassijde mooren daer verkeeren, soo lange can den handel aldaer met geen seeckerheyt betracht worden, want het en is geen wonder dat hunne tochten haer goede profijten verschaffen, nae dien sij lieden comende van de West en varende van eijlant tot eijlant op ijder plaetse altijt iemant van de haaren laten blijven met nootwendige provisie tot de aldaer vallende coopmanschappen, en gelijckse van t' Westen tot het Oosten geen plaetse daer eenigh handel valt onbesocht laten, alsoo oock nae t' doorcoelen van t' ooste mousson latende niet achter van t' Oosten tot het Westen, de voorige plaetse aen te doen, hare factorijen te lichten, vol ende soet t' huijs te comen, en overvloedige winsten t' erlangen, dus beleggende hare saecken, ende mitsdien een ijder voor sijn particulier profijt handelt, soo sijn hare oncosten gering, en de voordeelen niet weijnich.

Wij hebben alle de dorpen aen de bewoonde Oostersche sijde van Tijmorlaut besocht ende d' ingesetenen tot onse vrunden gemaeckt, van een ijder op haer s'lants wijse minnelick onthaelt en redelick getracteert sijnde, de welcke oock haer selven goetwillichlick D' Hog. Mog. Heeren Generale Staaten, Sijn Hoogheyt den Prince van Orangie, s' Comp[s] ende U Ed. autoriteyt onderstelt hebben [1] uytgenomen seecker vermogen ende welgelegen dorp genaemt Amoytuffe alwaer ons niet alleen geen onthael, maer alle schimp en d' hoogste verachtinge door d' ingesetenen van genoemde negorie aengedaen is (als bij t' iournael aengewesen wort) dat geruijmen tijt bij ons om haer tot redelicheijt te brengen, verdragen wierde, maer na dien het scheen dat onse lanckmoedicheijt haren trots vermeerde, ende dat het Nederlants aensien en vermogen by continuatie soo wel bij haer als de geassocieerde Tijmorlauders grooten inbreuk lijden, en integendeel soo wel bij d' een als d' ander s' Comp[s] autoriteyt te beter toenemen, en t' onsach voor ons onder haer te

[1] Hiervan blijkt niets uit de door mij in de *Bouwstoffen* gepubliceerde of mij overigens bekende stukken.

grooter worden soude, hebben geresolueert hun eerst slappelick doch bij hertneckicheyt in t' bijwesen van onse geleijders ernstelick aen te tasten. Oversulcx ick (door Gods hulpe) met mijn twaelfenen de negorie die op een verheven clip lach (een ontsachlick roofnest van d' omgelegen dorpen) en daer inne omtrent 400 coppen waren, vermeestert en t' merendeel van de huijsen verbrant hebben. Dese geluckige uytcomste heeft ons in onse meijninge niet bedroogen, aengesien de Noortsche Tijmorlauwers ons soo veel te meer eerden, ende dese, hebbende onse couragie ondervonden, soo gedwee wierden, dat se eer drie dagen daer nae van selfs met presentatie van eenige geschencken, den vreede quamen aanbieden, die wij als doen soo geerne vergunden, als wijse van te vooren aengeboden hadden. t' Is wel soo dat ons bij instructie [1] belast was, niemant eenige molestatie aen te doen, niet dan civilen en eerlicken handel te bevorderen, gelijck wij schijnblijckelick gedaen hebben, maer oock gewapent sijnde om alle gewelt te wederstaen, en den Nederlantschen naem in reputatie te houden; de cloeckmoedicheijt is d' onse soo wel eijgen, als de lanckmoedicheijt, en soo de laetste misbruijckt wort, moet d' eerste als een remedie dienen. Want dit ist eerste ampt van de rechtveerdicheijt dat niemant iemant hindere dan door ongelijck geteijckent sijnde, weshalven ick hoope dat U Ed. dit toeval voor niet qualick gedaen achten sult. Aengesien het niet alleen rechtveerdich, maer oock hoognoodich is het aengedaen gewelt met gewelt te wederstaen. Dat heeft den geleerde de reeden, den ongeleerden de noot, den heijdenen de coustuijme, en den wilde dieren de natuijre selfs geordonneert, opdat sij altoos alle gewelt soude mogen (met wat hulpe dat het oock sij) van hunne lichamen, persoonen, en de leven afkeeren. Nae dat wij alsoo derwaerts onse saecken verseeckert ende noch diversche andere eijlanden besocht hadden, hebben eijndelick 't gewichtichste point van consideratie voor d'Ed. Comp[e] ende den staet Banda west van Timorlaut 26, ende Zuiden ten Westen van Banda omtrent 45 mijlen aen een redelick groot ende hooch bergachtich eylant genaemt Damme door U Ed[e]. voorsichtich wijs beleijt ontdekt.

U Ed[t] is wel en de na de waerheyt bericht dat de Macassaren, Javanen, Maleijers en andere Westerlingen uyt d'oost gelegen eylanden geen geringe coopmanschappen, ende niet weijnich quantiteyt noten en foelie jaerlicx brengen, aen de Portugeesen,

[1] Deze heb ik nict aangetroffen.

Engelsche, Deenen, ende aen ons selfs den amber met goede profijten uytventen. Van wat gewesten sij lieden de nooten ende macis trocqen en tot groot nadeel van d'E Comp^{e} aen onse vijanden ende geveijnsde vrinden verkochten, daer van en is tot heden t' rechte bescheyt niet geweest, veele hebben gemeent dat de specerijen uyt Banda als alleen t' eenichste noote-muscaet lant, sluijpsgewijse gevoert wierden, maar ik wil seecker doen dat s' Comp^{s} voordeelen nergens beter dan aldaer besorgt en de bewaert sijn. Ten is van daer niet dat de specerijen na Engelant, Denemarcken en Portugall, maar t' is van benoorden ende besuijden Banda, dat se vervoert worden; niet de retouren van Banda, maer de buijtenlantsche gewassen, houden s' Comps magasynen in Nederlant vercropt, en specerijen tot grooten naedeel blijven onvertiert. Wat schade de E Comp^{e} hier uyt ontstaet, ende bijgevolg meer ontstaen soude, dat sal U Ed. door sijn Ed. wijse ervarentheijt inde Indiaensche saecken beter dan ick kauelen (!) connen; [1] t' is echter sulcx dat ick om dese insichten de voyagie noodich en gespendeerde oncosten (die soo cleyn gemaekt hebbe, als eenichsints doenelick was) niet te vergeefs achte, alsoo sonder dese en andere die noch voorvallen mogen t' rechte gront stuck van t' een nach t' ander oyt ofte nimmermeer can onderschept worden, dat ick hoope U Ed. met beter gevoelen, oock soo begrijpen sult. Het schijnt dat de groote Godt ons derwaarts geleyt, ende als metterhant de spijcerien getoont heeft, baerblijckelick dat het sijne goetheyt gelieft, niemant ter werelt als d'E Comp^{e} die edele vruchten genieten souden, want nimmermeer souden wij op dese tocht van t' rechte bescheyt contschap gecregen hebben, ten ware wy een vaertuych met seven man, twee à drie mijlen t' zeewaert van voornoemd eylant Damme gevonden ende aengedaen hadden, door de welcke seeckerlick te weten quamen, dat de nootenmuscaatbosschen niet besuijden Tymorlaut, maer op dit eylant Damme stonden, twelck d'inwooners int lossen ofte vry geven van de geroerde seven mannen, als in t' verruylen van een weijnich lijnwaet voor die spetie bevestichden, en U. Ed. bij de medegebrachte soorten sien condt. Vier à vijf duijsent sackiens soo nooten als foelie worden alhier na haer voorgeven van de Macassaren iaerlijcx getrocken, ende bij een ider van d'ingesetenen de plantagie der jonge aenqueecckselen neerstich bevordert, alsoo sij d'uytge-

---

[1] De Bewindhebbers klaagden er ook zeer over.

schotene ionge nooteboomen onder d'oude van haer selver gewassen, met eenige aerden uytgraeuen, ende onder andere lommeringen verplanten.

T' is seecker dat een notenboom staende op goeden gront ende wel gelegen plaetse binnen vier à vijf iaren vruchten dragen sal, gelijck de ondervindinge in Banda sulcx becrachtich. Soo nu de plantagie van dien op voornoemde eylant (dat mijns oordeels seer vruchtbaer ende in sijn begrijp wel soo groot is als alle de eijlanden van Banda t' samen) noch lange iare cours hielt, t' was buyten twijffel (soo eenige andere natien, als de Nederlanders de possessie van dat eylant nam) dat het carga van de aldaer vallende specerijen, de Bandasen retouren overtreffen, voor de E Comp^e^ en desen staet Banda irreparabele schade baren soude, om welcke consideratien ende geduchte swaricheden voor te comen, als om andere Europeesche handelaers van daer te houden, hebbe ick d' E. H^r^ Gouver^r^ Cornelis Witzen in Raden voorgedragen, of het den dienst van d' E. Comp^e^ niet soude vereijsschen, dat men int laetste van de maent September (wanneer de stormwinden ophouden, en noch niemant van t' westen derwaerts can gelant sijn) een besendinge van tamelicke macht soo dienaren als vrije luyden met s' Comp^e^ en der borgeren chaloupen (versien met alle nootwendicheden) diende te bevorderen om alsoo bij provisie ende tot naerder ordres van U Ed. t' besit van dat eylant voor alle andere te nemen. Dese voorstellinge dunct mij (onder verbetering) niet buyten reden te sijn, soo wel om t' verhaelde, als om dat wij aen een eylant genaemt Nyle, leggende omtrent 10 mijlen N. O. van Damme (daer menichte swavel is, ende oock specerijen geacht worden te sijn, hoe wel (wij daer sijnde) ons niet dan een smaeckeloose foelij vrucht vertoont wierde) gevonden hebben in een groote verseeckerde bay, de welck met een groot riff beset was, ses Macassersen joncquen, die aldaer nae hun voorgeven tot de sulpher (maer na wij oordeelden om een andere ladinge) gecomen waren. Dese quanten die nu van onse voyage, ende d' ontdeckingen der naest gelegen eylanden genoechsaem bericht syn, sullen haer buyten twijffel het toecomende gevolgh inbeelden, ende hun selven tegens onse macht niet bestandt genoech kennen, soo is te besorgen dat sij lieden, om niet teenemael van hare overvloedige profijten versteecken te sijn, met d' een of d' andere Europische natie contracteren, ende met hun over d' inneminge van voorschreve Landen handelen sullen. Of nu sulcke wangunstige buyren

in tyt ende wijlen d' E. Comp[e] ende desen staet Banda voordeelijck wesen soude, dat can U Ed[s] wijs voorsinnich oordeel wel bevroeden.

Dat men tot heden niet ten rechten heeft connen naspeuren van waer de jaarlijcxe specerijen retouren der Macassaren gecomen sijn, en is niet vreemt aengesien sij lieden als stille ende voorsichtige handelaers, niemant de plaetse van den coophandel hebben te kennen gegeven, op dat se niet lichtelick onder croopen ende van hunne smaeckelicke winsten gefrustreert soude werden, doch alsoo sij van onse ondersoeckinge kundich sijn, t' is te beduchten dat se, als boven aengeroert is, liever sullen trachten na een half eij als een ledigen dop te becomen.

Wy souden (soo sich de gelegentheyt daer toe geprecenteert hadde) voornoemde Macassaren getracht hebben te bemachtigen, maer alsoo onse instructie niet inhielt aen iemant eenige hostiliteyt te gebruycken en sij lieden te seer verseeckert lagen, als om d' inwoonderen geen nadacht te geven, hebben het moeten laten aenstaen, alsoo t' geen wijsheijt is de sulcke op een avonteurse plaetse, ende in haer voordeel aen te tasten, vermits het iacht over t' riff daer sij onder t' hoogelant geseth lagen niet en conden omtrent comen ende gelijck U Ed[t] beveelt tegens de sulcke een sonderlinge voorsichticheyt te gebruijcken, met geschut hen te matteren, ende aldus te swacken, gemerckt onbesuijsth[t] behalven dat sij dwaes is oock ongeluckich sij, ende dat men in den strijt geen twee mael mach misdoen, soo ist voor dees tijt naergelaten.

Dat wij volgens U Ed. ordres de note muscaet bosschen verderven ende omhacken soude, daer toe en was van weder sijden gansch geen apparentie, ten aansien dat ick met den schipper mitsgaders den opperstierman ende den sergeant met de meeste part van ons volck aen de koortse (de welcke, soo praesumeerde, op eenige onbewoonde eylanden becomen hadde) sieckelick tot soodanigen werck onbequaem en seer swack waren, oock tot verrichtinge van dien een meerder macht dan 25 à 30 mannen vereijst werde, omdat de inwoonders tot haer voordeel hare dorpen ende noote bosschen op seer hooge bergen gelegen, en gesamentlick tusschen de drie à vier duysent weerbare mannen, met goet geweer op dit eylant Damme versien sijn. Ed. Heere eer men de hant aen de ploech slaet, soo dienen verstant ende reden de overhant te hebben; ten is geen geringe saecke, sij eijst beraet; kent U vermogen, t' getal van de vijanden, de gelegentheyt van de plaetsen ende natuijre van de landen, segt een wijs man ende niet buyten reden; schoon

genomen dat met al ons volck gesont geweest waren, ende hun gewoone couragie betoont hadden, ick acht dat sulck een cleijn getal, tegen geroerde menichte maer ijdelheijt soude wesen. De gelegentheyt helpt somwijlen meer dan de vroomheyt. Voor de onbedachtsaemheyt syn alle wegen stricken geleyt. Rasheyt, stoutheyt, gewelt sonder reden, idelheyt ende opgeblasentheyt sijn voorwaer de vianden seer nut, maer sonderling den vrienden schadelick, want dese sijn alle listige lagen, bedroch ende practijcken onderworpen; weet dan, segt Euripides, dattet beter is, voorsichtich en verseeckert dan sonder achterdencken stoutmoedich te sijn. Voorwaer U Ed. voor bedachte ordre met verseeckerheyt aen te tasten is van gewichte en waert saecke dat die met onderscheyt van veele achtervolgt wierde, d' E. Comp[e] soude veel maels van schade behoet en d' andere souden in geen merckelicke periculen getrocken worden.

Wij souden seer geerne, soo t' den tyt, weder ende wint toegelaten hadde, uyt d' aengetogen eylanden, naer t' Zuydlant op de 11½ graden, om d' instructie te voltrecken, overgesteecken hebben, maer vermits met het soecken ende vernemen van gemelte eijlanden, die ons onbekent waren, als procureren van tolcquen, gemerckt ijder eijlant bij nae een bijsondere ofte eijgen spraeck heeft, een geruijmen tyt passeerden, ende den wint gantsch onverwacht van den 14: Maert meest altyt oost en de Z. O. gewaeyt heeft, niettegenstaende alle practicabele middelen aengewent, en volgens schuldigen plicht, naer uyterste vermogen betracht ende in 't werck gestelt hebben, soo en ist door den gedurigen storm en onweer, als de holdienende zeen uyt den Z. O: daer wy recht nae toe mosten, t' mijnder harten leetwesen, niet mogelick geweest, gelijck sulcx bij het iournael van dach tot dach, soo lange sulcx onderleijt hebbe, claerlick can beooght werden, waer aen mij andermael gedrage. Uyt alle twelcke verhaelde ick besluijte dat U Ed. volgens sijne Ed: aengeboren discretie ende altyt gebruyckte bescheijdentheijt onse verrichte besoignes tot dusverre abrobere, en d'opschortinge der nooten distructie als anders niet qualick nemen sult.

Dus verre hebbe ick U Ed. nae vermogen eerbiedich ende in t' corte den inhout van onse wedervaren voorgedragen, ende hier vooren eensdeels vertoont de redenen waromme t' geseyde eylant Damme van d'E Comp[e] voor alle andere diende in possessie genomen. Ick soude oock in gevolg van dese en andere eylanden daer omtrent gelegen U Ed. geerne van mijn gevoelen dienen, niet omdat ick U Ed: t' voorsichtich overleg van dien misvertrouwe,

ofte mijnen raedt van nooden hebt, dit en sijn de gedachten niet, maer om datter is een voorsinnicheyt van elcke besondere saecke, de welcke door gebruyck den mensche bekent worden, en ick van mijn becomen ervarentheyt U Ed goetwilliehlick reeckening doen wil.

Tis een ijder die van de Bandase eylanden eenige kennisse heeft genoechsaem bewust, eer sy dus verre in verseeckertheyt gebracht sijn, de selve d'E Comp^e op oneijndige oncosten geiaecht, eenen lanckdurigen oorloch, veel bloets gecost, ende tot heden geen geringe lasten te dragen hebben, waeromme oock d'Heeren Maioors ende U Ed. gemelte eijlanden (over de welcke de Comp^e souveraine authoriteyt verkregen heeft) als met den swaerde gewonnen, voor t' waerdigste iuweel van haren staet achten, om dat men tot nu toe vertrout heeft geene landen onder de sonne dan alleen Banda de geroerde specerijen conde uytleveren; tot behoudinge van dien, sijn die eijlanden met casteelen, forten, ronduyten en genoechsaem guarnisoen op alle aduenuen versien, de saecken aldaer eenichsints in goede orde gebracht, en met een tamelick getal ingesetenen gepeubleert, door welcke de specerijen geint ende aen d.Ed. Comp^e gelevert worden, in voegen men niet en hoeft te vreesen eenige natie ter wereld daer aen participeert, ofte te besorgen heeft, iemant van die vruchten, dan alleen d'E Comp^e de winsten treckt. Gelyck nu veel mael den eenen coopman des anderens waren installich maeckt, alsoo soude mede d'eijlanden Banda haere waerdicheyt t'eenemael ontrocken worden, soo eenige andere landen gelycke vruchten uijtleverden; de gedane oncosten souden onnoodich, t' couragieuse bloet voor niet gestort, de moeyten ydel en t' gunt van langer hant in posture gebracht is, soude te vergeeffs sijn, want om de vruchten die daer wassen en om t' genot van dien, is alles bij der hant genomen, en daer inne wort tot noch toe, door U Ed. voorsinnicheyt, en tot voordeel van de Nederlantsche Oost Indische Comp^e iverich gearbeyt. Soo dan eenige natie uyt Europa, ofte wel de Macasser met tamelicke defensie sich op meergenoemde Damme nedersloech, wat souden der al schadelicke gevolgen connen uyt voorcomen, de Bandase Colonie, die noch seer teer is, soude in plaetse van aenwas afnemen, de trouwe der ingesetenen door dier gelycker toeval twijffelachtich, eenen machtigen nabeur bij gevolge ontsachelick en d'omleggende eijlanden, die ons even al voor suspect houden, afvallich worden, ia de swaricheden die de Ed. Comp^e ten op-

sichte van den Bandasen Staet soude ontmoeten, sijn door ervarentheyt eer te begrijpen, dan schriftelick te vertoonen. [1]

Wat U Ede un ingevolge wegen t'verdestruéren der noote bosschen op aangevoerde Damme sult gelieven te ordonneren, sal dienstbaerlick ingewacht worden. Ick geloove dat U Eds bevel in desen niet dan met billicke gerechticheyt (naar U Eds altyts gebruijckelicke bescheydentheyt) gemengt wesen sal, gelijck tot heden alle U Eds loffelicke actien daer voor geroemt sijn, en op dit vertrouwen hebbe ick voorgenomen mijn meeninge eerbiedich ende getrouwelick voor te dragen, achtende dat het principaelste ampt van een voorsinnich man is goeden raet te geven. Niet dat ick dencke (als gesegt) dat U Eds wijsheyt mij in sulcx eeniger mate noodich hebt (aengesien dat de natuurlicke ordonnantie, tot vreede van den menschen gestelt, vereijst, dat de macht en t'goetduncken om van Staades hoochwichticheyt te disponeren, sij bij de overheden:) maar omdat mijnen ijver tot s'Comps dienst en U Ed: grootachtinge te openbaerder wesen soude, ende dat van een saecke t'voornaemste is de saecken te kennen. K'ben derhalven van gevoelen dat men 't schillen ende omhacken der nooten-bosschen geentsints, maer de besittinge van t'eijlant ondernemen, ende om voorschreven redenen soo haest mogelick is bevorderen, met d'ingesetenen over 't leveren der specerien accorderen, om ons aldaer vast te stellen (en haer voor allen aenval der vijanden beschermen) contracteren sal. Sulcx sal met de natuurlicke gerechticheyt en gemeenschap der menschen best over een comen, en van de goede Godt gesegent worden.

Wij Nederlanders hebben onder verbetering op het lant ende de goederen van voornoemde ingesetenen noch aengeboren noch toevallich recht, de vruchten diese genieten sijn haer van Godt en de nature verleent, de vreemdeling heeft er noch geplant noch gearbeyt, wat de aerde voortbrengt is den loon haerder moeyte, ende den vruchtbaren tyt voldoet hun begeren; men mocht vragen, sal men dan de saecken dus in wesen, den Macasser ofte wel een ander begaan, en soodanige vruchten in andere als in Comps handen comen laten? den intrest soude te groot, den Moor verrijckt en onse vijanden versterckt worden, de meeninge is niet om sulcx toe te laten, maer eer om t'selve voor te comen; want als wij t'lant in possessie genomen hebben, de pretensien van andere natien sullen

[1] Vgl. het oordeel der Bewindhebbers op blz. XXXIX, v. van het derde deel mijner *Bouwstoffen*.

maer ijdelheyt wesen. T'is een gemeen recht in Europa dat d'eerste besitters van nieuwe ontdeckte landen, de verdere competiteurs uytsluyt; ook en sullen geen Coninckklicke handelaers in India, als wy aldaer geseten sijn, tegen den gemeene vreede iets bestaen te ondernemen en U Ed: segt met waerheyt dat Banda meer noten ende macis levert, dan geheele werelt vertieren can, maer of den weijnigen aftreck van dien door dese leverantie niet eenichsints gecauseert, dat heeft U Ed: door voorgaende advuijsen van andere begrepen, en dieshalve geordonneert de noote-bossen soo wel hier als op de Ceramse custe om te hacken. Ed: Heeren ick en sal met een eijgen vertrouwen U Ed[s] wel geuoechde bevelen niet tegenstrevelen, maer door ondervindinge alleen seggen dat d'aerde die genegen is diergelijke specerien voort te brengen, oock uyt haer selven sulcke vruchten teelen sal, gelijck op d'eylanden Run ende Rossingeijn baerblijckelick gesien wort [1], ende of men alschoon met groote oncosten 't selve volbrengt, men sal t'elcken ses of seven jaren de saecken dienen te hervatten, en t'is buyten twijfel dat d'ingesetene ongeerne t'haere souden bederven laten, en sonder hantschoenen niet en sullen aen te tasten sijn; ten is oock niet seecker dat d'Inwoonders (alreede gesmaeckt hebbende de soete voordeelen van die vruchten) om dier oorsaecken souden laaten de plantagie weder bij de hants te nemen, en tot voorcominge van diergelyke gevallen niet eenige machtige natie tot hunne beschermers aennemen, waer door 't laetste erger dan 't eerste wesen soude. 't Is UEd. beter dan mij bekent dat de Engelsche Comp[e], schoon 't eylant Run van wassende nootenboomen ontbloot was, 't selve evenwel in bezit hebben willen nemen [2], op hoope dat haer door neersticheyt in toecomende geen specerien ontbreecken souden; wat al moeyte, costen, schaden d' E. Comp[e]. by haere aendringingen geleden heeft, en wat al tyts datter verloopen is, dat se van hare actie (diese vermeijnden te hebben) hebben willen afstaen, is ruchtbaer genoech, 't is te gelooven dat de E. Comp[e]. noch 't een noch 't ander, wederom geerne ontmoeten souden, en alle beyde can door een tijdelicke spoedicheyt voorgecomen worden. Indien d' Ed: Comp[e] van specerijen vercropt is (gelyck ick geloof van neen, door de misgewassen die in Banda iaerlycx meer en meer toenemen [3]), men besette het eylant met redelick guar-

---

[1] Zie ook mijne *Bouwstoffen*, III, blz. 418.
[2] Vgl. Tiele-Heeres, *Bouwstoffen*, II, blz. 347—351.
[3] Vgl. mijne *Bouwstoffen*, III, blz. 225, 244, enz.

nisoen en men weere de westerlingen met hantsaem vaertuych van die custen, sich gelatende tegen d' inwoonders als of men van de vruchten geen werk en maeckten, soo sal metter tyt de voortplantinge met eene de insamelingen ende speceriën aldaer van geen achtinge worden; dan soo dese saecke niet vallen wil, ick achte dattet nochtans beter is, d' E. Comp[e] dan andere tot hun nadeel de speceriën genieten, ende op voorschreven eylant goede besettinge laten, al soude oock de leverantien tot geenen nutte comen, alsoot beter is een weynich schade geleden met voorweten dan groote verliesen tegen danck en wille te gedoogen, oock sal door soodanigen middel in tyt en wijlen onderscheyden connen worden, de gelegenheyt des eylants, de toegangen der negerien, den aert van d' inwoonders, hare menichte, haere wapen (waer van eenige becomen hebben, ende om U Ed. te thoonen mede brengen), haren voorraedt, hare gedeeltheyt, in somma haer geheel vermogen, dat ons altoos 'tsij in tijde van vreede ofte oorlogen dienstiger sal wesen, dan opgehoopte oncosten vol twijffelachtige uytcomsten; ick segge hare gedeeltheden, 't geluck en can niet grooter geven dan tweedracht onder de vijanden. 'K hebbe door verscheyde aenmerckingen ondervonden dat d' ingesetenen van de rontsom liggende eijlanden, niet bij maniere van Politie, maar int wilde, een ijder nae sijn genegentheden geregeert worden, soo dat se oock selfs op d'aldercleynste eijlandekens daer maer twee à drie dorpen sijn met malcanderen int hair liggen. Wat conder dan by gelegentheyt nootsaeckelicker sijn dan de kennisse van 't voorgaende, dat men met geen haestige assaulten, maer met lanckmoedicheyt onderleggen can, wel verstaende bij gelegentheyt, te weten wanneer ons tot sulcx genoechsame rechtveerdige oorsaecken verschaft worden, en niet met lichtveerdige opgepronckte redenen, niet de ongeregelde begeerten van heerschappije ende rijckdommen, maer de aengedane ongelijckende getrouheyt ende welvaert moeten oorsaeck geven om gewelt met gewelt te wederstaen, het is een rechtveerdige oorloge voor de geenen diese moeten doen, en goede wapenen der geener, die geen hoope gelaten is dan in de wapenen.

Door dit middel soude in toecomenden (wanneer d'ingesetenen onse billicke manieren van doen wat gewent, en ons haer talen bekent wierden) de gemoederen getrocken connen worden om een beter religie aen te nemen, ende eenen anderen Godt te eeren, te weten die wij alle onder ons voor den warachtichsten ende eenichste schepper erkennen, waer door sijn eere grootelycx ver-

meerdert en veele sielen souden gewonnen worden; de eere Godts is het uyterste eijnde van onse scheppinge, daeromme moet het wesen het doelwit van alle onse gedachten, woorden ende wercken; dese betrachtingen ende den aenwas van de Kercke des Heeren in de Oost Indien sijn door UEd[e] Godtvruchtigen iver niet weijnich gevordert en wort noch bij UEd. gelyck een christelicke overicheyt, en als een instrument van den groote Godt gehanthaeft, in voegen waer slechs de christelicke religie eenigen voet can crijgen, bij U Ed. tot aen queeckinge van Christi cudde geen moeyte gespaert, geen costen ontsien wort, ende als een getrouwen herder de waeckende ooge overal gaen laet; sulcx getuygt ons de Tayoansche en andere gemeenten, ia geven een vertrouwen, U Ed. met de blintheyt van de Oost ende Zuytsche heijdenen christelicke medogentheyt hebbe, ende als in de noortsche landen oock syn Godtsalich voornemen almede vesten sult. Veele duijsenden, ia een ontallicke menichte van sielen hebben hare besittinge in de eijlanden, vijftich, hondert en weijnich meer mijlen bezuijden en Oost van Banda gelegen, en wie weet hoe veel millioenen het Nova Guneese Zuytlant in sijn boesem voet. Godt de Heere toont ons de landen als met den vinger, en door sijn mogende hand geleijt hij ons met schip en goederen door soo groote periculen onbeschadicht heenen en weder, d'onnoselheyt dier menschen noodicht ons, en d'eylanden wachten op den Heere Zebaoth, de welcke buyten twijfel soo danigen arbeyts segenen sal, en naer alle apparentie sullen de vruchten niet weijnich sijn, aengesien die eijlanden van de Paepsche superstitien noch niet besmet ende van de mooren bijgeloovicheyt noch niet vergifticht sijn, de menschen sijn der veele, als lammeren met wat linnen ende ijdele cramerijen te leyden als kinderen; welcken oegst soo versuymt wert, is te duchten, sij sullen int oordeel tegens ons opstaen, en ons wegens onse onachtsaemheyt beschuldigen. Wie weet of Godt de Heere ons alhier niet bevesticht heeft, om als getrouwe dienstknechten sijnen wyngaert herwaerts over te bearbeijden, dat is de blinde menschen tot het schijnende licht, ende den glants der Evangelischer genade te brengen, gevende alsoo den Heere reeckening van 't talent dat ons vertrout is, want daertoe sijn wij geschapen, verlost, geroepen, gerechtveerdicht, geheylicht ia vercore voor de grondlegginge des werelts, op dat wij souden sijn tot prijs sijnder heerlijcken genade. U. Ed[s] christelick oordeel van dyn selven (opt stuck van de Batavische kercken

ordinge) [1] waer in U Ed. acht geen dinck meer tot synen plicht te behooren, als de sorge over Gods kercke, sijn voorwaer woorden van een ontsteecken herte tot Gods eere ende van een Godtvruchtige overheyt, die het rycke christi tracht te bevorderen. T' ware wenschelick dat de herten van meer andere overheden mede soo ontbranden in den iver tot Godts eere ende inden aenwas der kercke de regeerders van de noortsche landen niet toe en gaven, want alsoo moet de volheyt der heydenen in comen, ende dan sal geheel Israel salich worden.

Om welck heijlich werck nae uyterste vermogen te bevorderen thoont sich den Eerweerdigen Predikant Jacobus Vertrecht [2] seer genegen te sijn, de welcke niet tegenstaende ick hem veelderhande peryckelen ende swarichheden soo van schipbreuck te cunnen lyden als anders die men op sulcke voijages ofte tochten van vreemde landen te besoecken, onderworpen is, menich mael voorgehouden ende nae waerheyt claerlick vertoont hebbe, soo blijft zijn E. echter in een onuytblusselicke Godtlicken brandende ijver, hier toe ontsteecken ende dagelijcx meer en meer daerbij persisteren, niet ontsiende sich van syn E. wel beminde gemale ende seer lieve kinderen (omme de ordre Christi ende de voetstappen der heijlige apostelen, soo veel in sijn vermogen is, met de genadige hulpe ende cracht der drie Eenicheyt tot beceeringe, als gesegt, van die menschen) voor eeniger tyt te absenteren, soo U Ed. sijn versouck, dat nu met ons comt, gelieft te approberen ende toe te staen, 't welck sijn E. mij eensdeels voor ons vertreck uyt Banda mondeling bekent gemaeckt heeft, dat mijns crachtens (onder reverentie), een loffelicke presentatie is, die niet te verwerpen sij, want soodanigen costelick instrument overvloijende van wetenschap, kennisse, en oordeel niet alleen tot winninge der menschen sielen, maer oock een seer goede ende prijsweerdige saecke, om tot naerder ontdeckinge van die landen een vast fondament te helpen leggen, sijn soude.

Het goede eenvoudich naturel der inwoonderen van Tijmorlaut

[1] Vgl. De Jonge; *Opkomst*, VI (III), blz. XXX, v.; C. A. L. Van Troostenburg de Bruyn: *De Hervormde Kerk in Nederlandsch Oost-Indië onder de Oost-Indische Compagnie*, (1602—1795), (Arnhem, Tjeenk Willink, 1884), blz. 162 en de daar aangehaalde litteratuur.

[2] Zie over hem Van Troostenburg de Bruyn: t. a. p., bv. blz. 147, v., 151, 446, v.; en *Biographisch Woordenboek van Oost-Indische predikanten* (Nijmegen, Milborn, 1893), blz. 455. — Vgl. mijne *Bouwstoffen*, III, blz. 246.

en andere daeromtrent gelegen eijlanden, die van menscken crielen, geven oock geen cleijne hoope van goede vruchten t'erlangen, ende nadat ick bericht ben, soo soude het eylant Arouw, (dat 32 mijlen lanck en op sommige plaetsen 8 à 10 mijlen breet, geheel vlack sonder t' alderminste gebergte en redelick lijftochtich is) wel 25 à 30000 zielen begrijpen, waer van alle de geene die aen de west zijde woonen onse vrunden ende seer minnelicke luyden sijn, gelijck de bewesen vrundschap aen d' onse, die aldaer A° 1635 ende 1637 met den boijer Banda geweest hebben [1], bevesticht. Ed. Heeren tis beclaechelick dat soo een menichte van menschen in een uyterste duysternisse der onwetentheyt wandelen, en dat men iuyst, om dat sich aldaer voor eerst geen merckelicke proffijten en openbaren, tgemoet van soodanich heylich werck aftrecken ende de frequentatie van die eijlanden nalaten soude, gevende alsoo andere secten gelegenheyt om haer fenijn te zaeijen, onder een volck dat qualick goet van quaet onderscheiden can. Wanneer heeft men oock in eenige nieuwe ontdeckinge sulcke voordeelen genoten, als daer nae door gedeurige en voorsichtige onderleggingen gesmaeckt sijn. Een scholier gaet bij trappen op om de vrije consten te leeren ende door gedurich aenhouden geraeckt hij tot volmaekter kennisse, alzoo can oock een onverdrietich negotiant van tyt tot tyt meerder wetenschap en beter onderscheyt van handeling becomen; omdat ons iuijst terstont geen Peruaensche en Mexiaansche gout mijnen te gemoet gecomen sijn, wort het van eenige beter geacht alle vorder besendingen te staecken, en met dese laetste sich te genoegen laten, ick soude schier seggen dat sulcken kouden ijver ontstaet uyt een overtollige vochtichheyt van herssenen ende uyt een oordeel dat geen dienstige concepten heeft. Soude niet 't becomen van den amber ende cicer ons als goutmijnen wesen? van waer compt die specie welcke de Macassaren aen onse vijanden en geveijnsde vrienden vercoopen anders als uit de landen hieromtrent gelegen? is U Ed. t' verlede iaer niet een stuck amber van 78 realen swaerte gepresenteert, ten is U Ed. niet onbekent waer het gehandelt sij; en genomen daer en waren gansch geen apparentien van eenich voordeel, soo behoort men (onder reverentie) met den Apostel alle dingen als schade te achten om de waerheyt der kennisse Jesu Christi onses Heeren om wiens wille ick alle dingen voor schade gerekend

[1] Vgl. hierboven, blz. 253.

hebbe, en achte dat het dreck sij, op dat ick Christum winne, want ijder ware moet na sijn waerdicheyt getaxeert worden, en gelijck de geestelicke goederen de lichamelicken verre overtreffen ende dat alle goede giften ende volmaeckte gaven comen van boven van den vader der lichten, soo behoorden wij oock het geene ons om niet geschoncken is, om niet mede te deelen, den geenen die gebreck heeft, op dat hier namaels dien die daer veele ter gerechticheyt gebracht heeft, mach lichten als de sterren altoos en eeuwichlick, welcke hoope ick verhoope den goeden Godt voor U Ed. tot een loon van sijn Ed. Godtvruchtige beneerstigen gespaert ende bewaert heeft Amen.

'T oogmerck van dit verhael siet eensdeels (gelijck hier vooren aengeroert is) op de gelegenheyt vant eylant Damme om of U Ed. geraden vant dat d'E. Comp^e^. dit eijlant (om alle andere te secluderen) besloech, door dit middel de gemeenschap ende genegentheden dier menschen tot ons te beter conden bewegen, en van langer hant tot redelicheyt gebracht worden, oock soude 't geruchte van onsen goeden ommeganck, hem wel haest tot andere eijlanden verspreyden, alle misvertrouwen wech nemen, ende eenen wech tot meerder aenslagen banen, want soo Damme van d' onse beseten wort, en wij de Westersche natien met gewelt verdryven connen (waer aen niet te twijfelen is) ofte bij practicabele middelen ons de handelinge van de naestgelegen eijlanden eijgen maecken, het soude seer gereet sijn, om van daer noch andere onbekende landen aen te doen, ende na verrichter saecken om de Oost van eylant tot eylant derrewaerts na de West te comen afsacken, en de gesamentlicke coopmanschappen in Banda te brengen, op sulcken voet als de Macassaren haren handel drijven. De goeden ijver tot 's Comp^s^ dienst ende U Eds. vergenoeginge heeft mij 't sedert mijn wedercomste in Banda (alsoo niet ofte weijnich te verrichten hadde ende met ledich sijn den tyt niet conde passeeren), onderwijlen bij gelegenheyt op d' omstandicheden vant aengevoerde eijlant Arouw, de Novaguneesche cust ende meer andere landen naerder doen informeren. Alsoo eenige iaren verleden seecker twee Mardijckers van Poulo-Aij, genaemt Joan de Costa en de Laurens Tataly op Arouw seven à acht maenden residentie gehouden, de gelegenheyt des eijlants, de nature der volckeren genoechsaem ende de tale eenigermate begrepen hebben, verclaerden mede, als vooren verhaelt, dat 't geseijde eijlant niet alleen volckrijck, vlack, sonder 't alderminste gebergte, maer oock vruchtbaer, ende van eenen goeden

gront te sijn, bequaem om overvloedige vruchten te teelen, indien maer d' ingesetenen wat winsieck ende meer als dagelijcx broot begeerich waren, dat men in die binnen landen tot de enclauwen inden cleij ende slick trapt, alwaer ook verssche staende wateren ofte binnen meeren gevonden worden. 't Gunt d' inwoonders van daer herrewaarts brengen sijn gemeenlick soodanige provisien als Queijen, Kouwers, Tenimbers ende andere vreemdelingen Banda toevoeren. Ick achte bij aldien den arbeyt ende een geduijrige neersticheyt op soodanigen bequamen eylant geoeffent wierde, dat niet alleen d' eijlanden Banda, maer oock andere tgevoelen daer van hebben souden. Dat 't considerabelste point waer by d' E. Comp^e^. eenich voordeel soude mogen genieten, siet op den amber, schiltpadtshoorn ende peerlen die men voor seecker weet, dat aldaer (maer niet hoe veele) vallen, welcke costelicke goederen d'inwoonders aan de oostsijde van voorschreven Arouw, omtrent de negeryen Kreij, Akkerij, Warkeij, ende Mariri uyt der see op een à twee vadem diepte, uyt groote oesters halen; alle twelcke seecker hoogbootsman die (in sijn leven genaemt Jan Barentszen van Gottenburch) A° 1639: met een vrij burgers joncq aldaer verdreven sij geweest, alwaer gemelte joncq met het ander volck vergaen, en hij alleen daer af hier weder in Banda gecomen is, beneffens gemelte Mardijckers niet alleen met hooge geloofweerdige woorden maer oock met eenige teykennen der selver becrachtight ende bevesticht heeft, oversulcx te praesumeren is dat aldaer een peerelbanck moet wesen.

Wat profijten de peerelbancken van Margareta als op andere plaetsen de Castiliaensche casse toegebracht heeft, is voor mij niet mogelick te beschrijven, gemelte Mardijckers seggen gesien te hebben dat voorschreven coopmanschappen van de vier voornoemde negerien die aen de oostsyde liggen, op de noortwest sijde aende negerijen Wackan, Wodgier, Ammer, ende Wangammer iaerlijcx gebracht ende door der selver inwoonderen aende Javanen, Macassers en andere verhandelt worden.

Terwijle alhier in de maent August° verscheijde Cerammers met massoij aengelant waren, hebbe eenige der selver op mijn camer ontbooden ende vriendelick afgevraecht, uyt wat lant, waeromtrent ende hoe verre van Ceramlaut sij lieden de massoyen handelden, tot dien eijnde de caerte van Noue-Guinea te voorschijn brengende, wesen aen ende verclaerden dat de massoyen vast langs de geheele cust van Amsterdams caep, tot aen Poolshoeck door haer lieden opgecocht wierde, ende dat se oock door die geene, die beoosten Wesels-

eylant (anders Assa [1] genoemt) woonden, westwaart gevoert wierden. Sij lieden vertoonden wijders d' inwoneren uytermaten brutael, wreet, ende als wilde menschen ende beesten, sonder de minste redelickheyt, in speloncke onder d' aerde leefden, en niet een van 't gebergte na de stranden comen afsacken voor dat se de Cerammers op de cust sagen. Item dat op voornoemde Assa mede een groote quantiteijt massoij te becomen is, doch d' ingesetenen van gelijcke onredelickheijt, welcke de massoijen van 't geroerde eijlant op de stranden van 't groote lant (daer de Cerammers met haer vaertuijgen leggen) brengen, ende alsoo voor grof wit en slecht geschildert linnen, mitsgaders Crimaetsche bijlties, swaerden, coockpotten ende diergelijcke cleijnicheden verhandelen. Of nu dese doortrapte Ceramse Mooren die menschen niet soo wreet afbeelden om ons daer eene schrick van te doen hebben ende h re groote winsten niet te verliesen, is seer bedenckelick ende in tyts vervolg soude men de gelegentheyt van dat eijlant ende de Noua Guineesche custen naerder connen ondersoucken.

Staet nu voor 't laetste te overwegen of geraden is d'E. Comp[e] met dese gedane tocht haer sal laten genoegen, alle vordere besendingen ende ontdeckingen staecken, ofte op hoope van geluckige voorvallen inde saecken continueren sal. Wat mijn belangt, ick soude oordeelen dat men om eenige ongemackelijke toevallen niet behoort achter wegen te laten en stemme U Ed[s] goede meeninge dat het ongelooffelick is dat op sulcke groote landen, leggende onder verscheijden gemachtichde climaten, voor d'E. Comp[e] gansch geene considerabele voordeelen souden op te doen sijn, [2] ende ick achte, dat U Ed[s] gevoelen op geen losse waen, maer op seer goede aenmerckingen gegront sijn. Hadden onse genereuse voorouders met veele suckelingen, perijckel ende swaricheden, den wech tot een meerder gerustheyt niet gebaent, t'gebouw van den Neder-

---

[1] Poeloe Adi. Men zie over de plaatsbepaling van deze door Pool bezochte streken Van Dijk, *Carpentaria*, blz. 28, vv. en de kaart achter dit werkje en die van Tasmans tweede tocht (van 1644), onnauwkeurig gereproduceerd achter J. Swart: *Journaal van de reis naar het onbekende Zuidland, in den Jare* 1642, *door, Abel Jansz. Tasman* (Amsterdam, Hulst van Keulen, 1860). Vgl. ook de toelichtingen van P. J. B. C. Robidé van der Aa achter de *Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea in de jaren* 1871, 1872, 1875—1876 *door P. Van der Crab*, enz. ('s-Gravenhage, Nijhoff, 1879), blz. 417 vv.

[2] Vgl. Van Diemen's brief aan de Bewindhebbers der O. I. C. dd. 23 Dec. 1644 in deze *Bijdragen*, IV (1856), blz. 130 (P. A. Leupe: *Abel Jansz. Tasman en Franchoys Jacobsz. Vischer.*)

lantschen Staet inde Orientalis soude op sulcken treffelicken fondament niet gevest, noch wij in soodanige verseeckerheyt sijn; men moet oock niet meenen dat de rijckdommen van Peru ende schatten van Mexico de Spangiaerden inde mont gewayt ofte in den schoot gevallen sijn, ten heefter geen gout geregent, noch de gebraden gansen, als uit luije-leckerlant hebben met het mes op den rugge niet geloopen, sij hebben de custen van Icatan in den slaep niet vermeestert, noch de grensen van Cusco al sluijmerende verovert; schoone heerlijcke dingen sijn swaer, en alle beginselen van treffelicke saecken sijn moyelick. Hebben de Castilianen de Antillas sonder gevaer gepasseert, ende heeft Pisarro, ende Almagro sonder iemant van de haren te verliesen Cusco ende Cassia-Malca ingenomen? Wat al moeyten, swaricheyt, tegenspoet, ia welcke overgroote oncosten hebben sij versorgt, om hare ingebeelde concepten uyt te voeren; den eenen verloor sijn ooge, ende den anderen storft schier van honger, t' verliep meer dan drie jaren eer haer voornemen geluckede, ende als alle haere middelen gespendeert waren, wat apparentien hebben sij meer gehadt, dan wij tegenwoordich hebben? Aen de stranden vonden se gemeenelick wilde, robuste ende belliceuse menschen, maer inde binnen landen luyden die redelick goetaerdich, ende burgerlyck geregeert worden. Door de voijage van den commandeur Tasman is het Nova Guineesche Zuytlant, bevonden wel twee duijsent mijlen groot te sijn,[1] dat in sijnen omvanck niet veel minder lants besluyt als het Noort en Zuyste America; dat men soodanigen groote streecke lants soude onbesocht laten en om eenige verdrietige voorvallen int vergeet boeck stellen is mijn erachtens een schadelicke maxime strijdende tegen den aert van een oprecht liefhebber, welckers oogmerck altyt behoort te strecken (als vooren aangeroert): eerstelick om d'eere godes ende de waarachtige christelicke religie te verbreyden, ende daer nae sijn vaderlants welvaren int gemeen ende des even naestens profijt in 't bijsonder te bevorderen tot grootachtinge van hem selfs. De onverdrietige Nederlantschen aert en behoort geene andere natien eenige vorderlicke apparentien te goede te laten, maer selfs inde voorbaet te wesen, om het becomen goet tot eijgen voordeel te gebruijcken. Neerstich, iverich, ia veurich behoorden wij te sijn om den prijs van eenige treffelicke ontdeckingen en voorname consideratien

[1] T. a. p.

wech te dragen, niet om die altyt uyt andere handen (sij Spangiaerden, Portugeesen, veel weijniger der verbasterde Mooren) met gewelt te treoken, twelck oneyndelick swaerder is, dan wanneer men de gronden op eijge beginselen leggen mach, ende benevens t' recht dat wij daer bijcomen, soo sal men ons nae een voorsichtige vaststellinge niet lichtelick uyt eenige plaetsen drijven, veel weijniger een ander schadelicke ondercruypinge doen connen (men secht gemeenlick die eerst comt die eerst maelt) ende t' recht dat de Castilianen om hare eerste ontdeckinge van de West Indische landen (becrachticht door de bulle van den Godtloosen Paus Alexander de seste) tegens ons pretenderen, dat souden wij oock, ingevalle wij den voet op soo grooten lant stelden, met veel beter recht tegens haer (oock sonder een crachteloose bulle) mogen sustineeren ende bij gevolge defenderen. Ick en segge noch en schrijve dit niet even of wij albereets van eenige groote voordeelen ende voortreffelicke consideratien verseeckert waren, maer om dat de apparentien van dien, haer selver schier ontbloot, ende voor ons de deure openstelt om iets dat van aenmerckinge is te connen opdoen. Schijnen ons te praefereren voor alle natien onder de sonne. Twelcke niet alleen keure uyt U Ed[s] wel gesont oordeel aengaende de Zuyt ende Oostersche landen van Banda, maer oock eensdeels op de oude ende nieuwe rapporten, anderdeels dat hem omde Zuyt noch dagelycx groote volrijcke eylanden openbaren welcke wel licht bij niemant ter werelt gefrequenteert, mogelick van gewichte sijn. De oude rapporten en geruchten werden ons vertoont uyt de kaerten ende vaerten der Portugesen die voor ons na het schynt daer omtrent geweest hebben, gelyck 't selve uyt de Latynsche annotatien [1] ter plaetse van t' groote Zuytlant wel te bespeuren en niet teenemael te verwerpen is; de nieuwe rapporten worden aengewesen in seeckere gedructe deductien door D'E. Heeren Bewinthebberen der West Indische Comp[e] (aengaende de voorgestelde combinatie) d'E. Ho: Mo: Heeren Generale Staaten geexhibeert, welck aldus luydt [2]: *De rapporten die by Don Pedro Fernandus de*

---

[1] Vgl. hierover George Collingridge: *The discovery of Australia* (Sydney, Hayes, 1895) en de daar aangehaalde litteratuur. Zie ook de *Remarkable Maps of the XV*th, *XVI*th *& XVII*th *centuries reproduced in their original size, I—III*, (Amsterdam, Frederik Muller, 1894—1895).

[2] Dortsman bedoelde de „deductien", genoemd o. a. bij W. P. C. Knuttel, *Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke bibliotheek*, eerste deel, tweede stuk ('s-Gravenhage, Landsdrukkerij, 1889) n° 5112, vv. De (door mij) gecursiveerde woorden zijn door Dortsman aan die deductien ontleend.

Quier ende den Capt Louis Vais Torres (welcke de selue landen van de twee tot de 15 *graden besuyden ontdeckt hebben) aen den Coninck van Spangien sijn gedaen, sijn important ende considerabel, alsoo sij de selve in soo hoogen rijckdom voorstellen als de beste landen van beijde de Indiën, seggende daer gesien ende gevonden te hebben gout, silver, peerlen, peper, nooten muscaten, foely, ebbenhout ende meer andere waren, gelyck sulcx door eenen Francisco Biscuinso* [1] *(mede tot ontdeckinge van die landen over veele jaren gebruyckt geweest sijnde) wert geconfirmeert,* ende nu eenichsints door dese voijage met het brengen der monsters van de noote-muscaet, foelij, amber, schiltpadthoorn, rochevellen, cleeden ofte sarrings, solpher, swart ebbenhout, root ende geluw veruw hout, mitsgaders rijs, padije, als andere nootsaeckelicke provianden meer, ende de kennisse die ick wegens de vooraengeroerde peerlen van Arouw, ende massoijen op Noua Guinea seeckerlick becomen hebbe, becrachtigt ende bevesticht; of dese verclaringe U Ed[e] loffelicke intentie niet versterckeu ende 't begonnen werck doen vorderen sal, daer aen en is ten opsichte van U Ed[e] wijse voortvarentheyt niet te twijfelen te meer oock selfs de dagelixe ondervindinge ons de waerheyt cundich maeckt, door de ontdeckinge vant aengetogen eylant Damme (ende 't verhael dat van Arouw, Assa, ende Noua Guinea verstaen ende geschreven hebbe) daer van wij noyt te vooren, dan door desen middel geweten hebben, noch noyt van iets anders sullen te weten comen, soo wij altoost huys inden hoeck van den heert willen blijven sitten, ende andere de voordeelen op haer stoeltien met gemack laten genieten, gelyck door de Macassaren en vordere westelingen sonder eenige molestie gedaen wort, van welcke het seecker sij, als hier voren aengewesen is, dat se niet een eijlant onbesocht laten, gelyck dat hare navigatien tot op Arouw (het oostelicke eylant) bevestigen, en t'is ook eenichsints te gelooven dat se de grootste Zuyder eylanden, gelyck dat van U Ed[e] name van Diemenslant genoemt is, mitgaders Speuls eylant, ende 't lant by t' schip Arnhem ontdeckt, beneffens alle d'andere frequenteeren, welck eijlant Arnhem oogenschijnlick het grootste van allen is, streckende hem vant gadt de goede hoope, tot de ontdeckte Caap Mauritius 45 mijlen ende nadat het selve hem om de west ontvalt (op de selve hooghte daer Marias landt van den uytersten oosthoeck, oostelycx op gedaen is omtrent 23 mijlen west van t' voorschreven Arnhem lant legt) soo ist waerschijnelick dattet

[1] Andere lezing in bovengenoemde „deductien" heeft Biscainko.

selve gesamentlick een eijlant soude connen wesen, dat dan buyten twijfel meer dan drie hondert mijlen in zijnen omvang begrijpen soude. Ick achte dat de naerder besichtinge en grondige ontdeckinge deser apparentien alleene wel eenige besendinge waerdich is, ende wellicht eenige consideratien te voorschijn brengen, aengesien alhier omtrent geene landen aengedaen sijn, of sij sijn alte samen volckrijck, gebout, ende met veelderleij zaden dienende tot noodich onderhout van menschen ende vee besayt, ja selve opt groote Nova Guineesehe lant, gelyck in de caerte met d' aenwijsinge des naems Clappus cust [1] te sien is, d'een natie meer civilder dan d'andere, gelijck wij op verscheyde eijlanden ondervonden hebben ende noch meer can na gevorscht worden. Indien U Ed. aen de verder ontdeckinge gelieft de hant te houden waer toe de Eylanden Banda de naeste ende best gelegenste sijn, om nae t' becomen van beqa ume iachten ende chaloepen alle ovrige noodige provisien, verversingen ende andersints tot soodanigen reijse dienstich te erlangen, de cours van des selfs rheede derrewaerts te nemen, ende na verrichter saecken te retourneren. Ed. Heere wanneer ick overdencke U Ed[s] ernstige voorslach A[o] 1638 tegens d'Heer Acoleij sal: int regard van d' omliggende eylanden tot vordere opluijckinge ende dienst der Bandase colonie gedaen, beneffens d'indruckselen van U Ed[s] vaderlijck medoogent herte tot d'arme machteloose ingesetenen van Banda, inde recommandatien daer van aen d'Heer Gouverneur Witzen uytgebeelt, soo dunckt mij dat (behoudens verstandiger gevoelen) in tyt ende wylen door t' vervolg van dese navigatien, onder andere, een genoechlick middel wesen soude, om de desolate Bandase gemeente [2] weder op de been te helpen ende van burgeren meer ende meer te doen toenemen, dat de costen geensints beswaren maer s'Comp[e] incomen (by matige gestelde imposten na constitutie) vermeerderen souden. De nuttige nootwendicheyt van dien gelieve U Ed. uyt de volgende twaalf consideratien te overleggen.

Eerstelick datter geen lant is onder de sonne (menschelijcker wijse gesproocken) dat beter can toenemen, als daer soodanige waerde negotie ende in ende uytlantsche neeringen in swang gaen,

---

[1] Vgl. over dit alles de kaarten, genoemd op blz. 270 noot 1.

[2] Zie over den alles behalve rooskleurigen toestand der „burgers" op Banda. mijne *Bouwstoffen*, III, blz. LXXV, j[is] 190, en noot 2), 223—226, 244, enz. Uitbreiding der handelsbetrekkingen met de omliggende eilanden werd als een der middelen tot verbetering daarvan aangeprezen.

gelijck ons de dagelijcxe ervarentheyt leert. Nu dat de neringen in Banda als doot sijn, is meer dan seecker genoech, aengesien haer d' ingesetenen meest uyt het bosch, oft met de visscherije erneren, waer van t' eene door t' geduirige quaet stormachtich weder, en d' ander door den weijnigen vangst en quade gelegentheyt magere soppen geeft, en vermits het vierdepart der ingesetenen geen parcken besitten, moeten d' andere haer sober behelpen alsoo der niet gepractiseert wert waer door de lieden eenichsints mochten prospereren, 't welck bij vervolg ende goeden ommeganck van de bij gelegen eijlanden eenichsints soude connen in posture gebracht worden.

Ten tweeden soude daer door menichte van 't zeevarent volck (wanneer d' ingesetenen eenige voordeelen mochten toevloyen) aennemen, welcke hoe noodich die in een lant sijn, dat sonder de zeevaert niet bestaen can, wijst ons t' vereenichde Nederlant en het Spaensche gebreck in die specie; en die geene die nu in soberheyt haer alhier behelpen, en veeltyds niet weten watse ter hant sullen nemen, souden connen van de ledicheijt afgetrocken, deene met dese, d' andere met andere voijagien haer generen, en besich houden connen: Immers wanneer de vaerten op d' omgelegen eylanden met seeckerheyt conde geachtervolgt worden, sulckx soude voor veele, die eens bedroefde harten zijn, die in nooden en in schulden steecken, een grooten toevlucht wesen, van geen geringe waerdicheyt.

Ten derden wast doenlick om hier door eenige ambachten ende hantwercken te doen toenemen, wanneer der orde gestelt was dat de lieden van noodige behoefticheden om gelt gerijft, ende met eenen beleth wierden, dat d' een den anderen door eijgen baetsucht ende ondercruypinge niet in den wech en was, want soo der veele van eenen stijl sijn knagende, aen een kael mager been, soo worden de beursen gesloten, en den kancker komt in de gelt casse ende t' kan niet anders sijn, ofte de huisgesinnen moeten door sulcke toevallen verdwijnen, wanneer t' is seecker dat bij ernstige bevlijting van t' contrairie veele menschen eerlijck soude connen haer broot winnen sonder iemant te overlastigen.

Ten vierden souden verscheidene waren van d' E Comp^{e} t' sij lijnwaten als andersints, d' ingesetenen vermenichvuldigende, aen haer lieden, ende door hun aende vreemdelingen te meerder ende dienvolgens met grooter winste vertiert worden, want bij aldien d' eijlanden Banda in desen soberen tijt blijven, ist niet mogelijck

groote consumptie van s' Comp^e provisiën, veel minder de voordeelen met de lasten gelijck te maecken.

Sommige verstandige oordeelen met mijn niet buyten reeden, dat soo lange Banda in de doode see van armoede neeringloos blijft, de lang verwachte vruchten der egalisatie niet can worden becomen; niet uyt de dienaren van d' E Comp^e welcke de lasten helpen vergrooten, maer uyt de menichte der burgeren, uyt het welvaren der gemeente moeten d' oncosten gevonden worden, (welverstaende alle inde balance van redelicheyt gewogen sijnde) gelijck sulcx in alle staaten ende republycken geoberveert wort.

Ten vijfde 't vermogen ende aensien der Bandase colonie soude oock in sulcke gevalle ontsachelijcker ende buyten d' ordinarij lasten te seeckerder worden, want soo menigen persoon als hem alhier buyten den dienst nederslaet soo menigen borstweer hebben wij meerder om ons te defenderen, den vijant 't hooft te bieden, en onversiene overvallen te stutten.

Ten sesten, was t' beneerstigen der zeevaart door dien middel bij een ijder in reputatie te brengen ende de republijcken souden soo wel in zeevaertentvolck, als in burgeren, lantlieden ende welvaren toenemen, insonderlijck wanneer men sach dat eenige personen daer bij redelick prospereerden, souden andere mede daer toe verweckt worden om gelijcke voordeelen te erlangen, ende t' wort niet t' eenemaal sonder reeden gesustineert dat alle landen omtrent de see gelegen het fundament haerder republijcke, den luijster, de kracht, en de zenuwen van haren staet bestaen in overseesche negotien, welcke ten regarde van de Bandase eijlanden, souden connen in treijn gebracht worden, met de vrientschap der omgelegen volckeren tot ons te trecken en de westersche moor van daer te weren. Hoe seer dat oock in tyt van noot ofte andere exploicten een goet getal van scheeps ervarent volck soude connen te passe comen, weet U Ed. genoechsaem ende d' ondervindinge heeft ons daervan t' voorlede iaer een preuve gegeven, wanneer de roovers van Xulla op onse custen waren. [1])

Ten sevende ist vooral hoognoodich, dat men de Bandase ieugt (welcke tegenwoordich (Godtlof) een goet getal is, en noch dagelijcx te vermeerderen staet) middelen verschaffe waer mede sij hun selven gaende uyt hare kintsheyt eerlick erneren, getrout zijnde met haer huijsgesin haer onderhouden mogen om alsoo de ledicheyt,

[1]) Zie hiervóór, bldz. 249 en 254.

welcke een baermoeder van alle sonden zij, soo veel mogelick is te weeren, ende een ijder met eenige prijselicke oeffeninge besich te houden, want de menschen sijn soo van nature, indien se geen goet en doen, soo sullen se quaet doen, ende t'is in Banda soodanich gelegen (vermits datter noch hantwerken, noch onderlinge neeringe gepractiseert worden) dat veele goede eerlicke herten met hare kinderen, t'zij inlanders, mesticen en casticen, seer becommert sijn, niet wetende wat se die om haer in toecomender te connen bedroopen sullen laten leeren, in voege veel haer met de vischlijnen moeten behelpen: wat prosperiteyt ende aensien de visscherije toebrengt, is een ijder genoech bekent. Nu int aenhouden ende int wesen brengen van de voijages op d'omgelegen eijlanden, soude men den eenen tot dese, en andere tot geene besicheden connen emploijeren, sommige met de zeevaert ende coophandeling, andere met de gereetschappen daer toe dienstich, met ambachten ende houtwercken haer generende. Hoe gewichtige maxime t'selve in een republijcke is, weten die geene best die haer met de regeeringe bemoyen, ende U Ed. t'sijner aenwesen, heeft sulcx oock van de Bandase ieucht geoordeelt, namentlick dat die de plantschoenen sijn met de welcke dese colonie — intoecomende — soude gestijft worden, ende met recht hebben U Ed[s] wyse concepten dat point wel gevadt, want het bestieren ende dirigeren van de ieucht in een gemeente moet wesen het fundament ende grontstuck van de deuchachticheyt des staets, daer in tegendeel wanneer de kancker der luyheyt tot het gebeente ingegeten is, het lichaem haest vervallen moet.

Ten achsten soo souden oock de eetbare waren ende provisien bij vervolg tot civilder prijs connen gebracht worden, t' zij dan van eenige omtrent Banda gelegen eijlanden, daer de selve in redelicke quantiteyt vallen ofte in toecomende van eenige landen die men tot den bouw bequaem sijnde, als d' eijlanden Tymorlaudt, Laradt, Tenimber, Lera, Babber, Wetan, Seramatta, daer insonderheyt goede rijs ende padije is, en Arouw mochten gebruycken, dat om sijn gelijckmatige vlackte ende vruchtbare binnen landen van sommige geoordeelt wordt daer toe een goede gelegenh[t] te geven, en om de waerheyt te seggen de dierte van het graen en de vordere montcosten drucken onder andere de arme Bandase gemeente met allen seer, soo dat veele parckhouders die tot de ooren in de schulden steecken bij quade gewassen (die men nu eenige iaren nae malcanderen gevoelt heeft) van de oncosten

haerder slaven worden opgegeten, ick laet staen haer eijgen huijshouding, d' intresten ende andere toevallen die hun verteeren.

Ten negende bij goede aenwas, vermeerdering van peupulatie der staets soude men oock andere ende meerder voortplantingen, connen ter hant nemen, waer door het Nederlants vermogen, ende t' aensien der Bandase republijcke bij d' aangelegen volckeren, te grooter, sijlieden (met onderhoudinge eenes matigen regiments) onse seden, manieren, ende ommegang te gewooner worden souden, dat metter tijt wel in treijn te brengen is. Item hoe verder wij ons nederslaen, hoe wijder dat s' Comp^e^ gebiet streckt, waerdoor alle andere westersche natien (wie 't ook mochten wesen) die eenige actien wilde pretendeeren, uytgesloten worden. Insgelijcx waren oock de vereenichde lantgenooten te beter in haren plicht te behouden, waer van sij lieden anders seer wanckelbaer, ende niet veel te betrouwen sijn.

Ten tiende by continuatie van dese tochten conde men mede onderleggen door wat middel ende in welcker voegen de voijages te beter, lichter, gemackenlicker, ende min periculeus aen te vangen ende te volbrengen waren, d' ondiepten soude ontdeckt, de clippen ofte rutsen aangewesen, de coursen te seeckerder, den wech te corter, in somma alle saecken conden bij geduyrichheijt op een vasten voet (met Gods hulpe) tot verminderende swaricheden ende verbeterende winsten gebracht werden. De beginselen van onse Indische navigatien hebben int eerst lanckduyrich ende vol becommeringen geweest maar sijn naderhant door de veelvoudige beseijlingen ende observatien eeniger ervarene mannen schier t' eenemaal buyten nadacht gebracht.

Ten elfde oft t' geviele (t'welck Godt geve) dat hem in toecomender tijt, uyt de omliggende landen, voor de Comp^e^ eenige goede gelegentheyt openbaerde, welckers packagie verscheyde lasten ruijms noodich hadden, soude men bij U Ed^s^ goetvinden, die Bandase rheede als een rendevous plaetse connen gebruijcken, t'sij om van daer oostwaerts heen, de toerustinge te doen, de cargasoenen te depescheren, mitsgaders de retouren over Banda aen t' Generael Comptoir af te senden, t' welck bij gevolge de ingesetenen van Banda in neeringe en welvaert merckelijck baten soude.

Ten twaelfde gelieve U Ed^t^. te overwegen (t' gunt hier boven int regard van t'eylant Damme, Nijle, Arouw, Assa en Nova Guinea eensdeels aengeroert is) wat interest, disrespect het d'E. Comp^e^ als mede wat nadeel het voor d' ingesetenen van Banda

wesen soude, ingevalle door eenige uytheemsche natien, ons de voordeelen die haer hier omtrent soude mogen openbaren, ontrocken wierden, wie isser die maer een vonckie verstant heeft ende minste affectie tot s' Comp^s^ dienst, welcke soude derven seggen dat het oorbaer ende geraden ware, ia dat het de pijne niet eens waerdich ware, om dit poinct (vooral van t' eylant Damme) in bedencken te nemen, dat wij vrijwillich aen eenigen vreemdelingh souden overgeven, sulcke groote apparentien, macht, autoriteyt, reputatie ende iurisdictie, die ons Godt almachtich door t' middel van dese groote bijgelegen landen, en eijlanden openstelt, wat soude dese toelatinge anders wesen dan om ons te stellen tot een spot onser quaetgunners, gevende onse vijanden t' swaert in de hant om ons selven te wonden. Dit en behoeft geen naerder bewijs, alsoo de saecken haer selven verantwoort, en 'k verhoope, U Ed^s^ wijs, voorsinnich oordeel mij daer in geen ongelijck geven sult.

Dit is het geene ick voorgenomen hadde U Ed. op de gelegentheyt van mijne voijage ende d'omgelegen eijlanden voor te dragen, eerbiedich versoeckende, indien hier inne eenige mislagen mochte begaen sijn, de selve door U Ed^s^ wijse ervarentheyt ten besten te duyden, eer lettende op de goede meeninge als het onvermogen, twelck bij mij meer als te veel is, dat echter door U Ed^s^ favorabele gunste t' mijwaerts kan hervormt worden; onder en tusschen sal ick Godt almachtich bidden dat sijne Goddelicke Maiesteyt U Ed^s^ regeringe met lanckwijlichheyt, ende sijne Ed^e^ raetslagen ter salicheyt uwer Ed^s^ ende welvaert van veele, met overvloedigen zeegen, gelieve te begenadigen, blijvende nu en t' allen tijden, onderstont

U. Eds. onderdanichsten dienaer
ende was geteijckent
ADRIAEN DORSMAN.

De Bijdragen van het Koninklijk Instituut verschijnen in driemaandelijksche afleveringen van 8 à 10 vel druks. De prijs wordt berekend à 20 cents per vel druks, en à 10 cents per plaat. Bij de 4e aflevering van ieder deel ontvangen de inteekenaren titel en inhoud voor het geheele deel. Iedere aflevering is afzonderlijk verkrijgbaar.

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, n°. 21) zijn voor de leden toegankelijk van 10 tot 12 en van 2 tot 4 uur op alle werkdagen, behalve des Donderdags.

Heeren Leden, vooral in Indië, worden **dringend** verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË,

UITGEGEVEN DOOR HET

Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde
van Nederlandsch-Indië.

ZESDE VOLGREEKS. — TWEEDE DEEL.

(DEEL XLVI DER GEHEELE REEKS).

DERDE AFLEVERING.

'S-GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF
1896.

INHOUD.

Bladzijde.

DIPANEGARA,

EENE GESCHIEDKUNDIGE HAMLETTYPE.

GESCHETST

DOOR

P. H. VAN DER KEMP.

Oud-Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid in Ned.-Indië.

„Bronnen, die ons eenig inzicht in Dipanegara's karakter kunnen schenken, zijn onvolledig en loopen zeer uiteen."

De Java-oorlog van 1825—30 door P. J. F. Louw, kapitein der infanterie bij het Ned. O. I. leger. Uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, met medewerking van de Ned.-Indische Regeering. Ie Deel. Batavia. Landsdrukkerij 1894. 's Hage. M. Nijhoff.

„Die Shakespearesche Figuren sind so lebenswahr gezeichnet, dasz man häufig versucht ist, sie mit diesem oder jedem Menschen der Wirklichkeit zu vergleichen."

Die Hamlet-Tragödie Shakespeares von Richard Loening, ord. Professor der Rechte zu Jena. Stuttgart 1893. Verlag der J. G. Cotta'schen Buchhandlung.

VOORBERICHT.

De geschiedenis van een koloniaal gezag bestaat voor een groot deel in de bestrijding van opstanden. Ook het verleden der Nederlandsche Oost-Indische koloniën is rijk aan dergelijke verwikkelingen. Hebben de hoofden dier opstanden nooit eene blijvende belangstelling kunnen inboezemen, Dipanagara maakt daarop echter eene uitzondering en dit reeds kenmerkt den man als een persoon, der bestudeering waardig. Hij leeft niet alleen nog in de verhalen van het Javaansche volk; ook ons, Nederlanders, trekt de geschiedenis van Dipanagara onwillekeurig aan. In den tijd, dat ik contrôleur bij het Binnenlandsch Bestuur te Karanganjar, residentie Bagelen was, mocht ik dikwerf van hem hooren vertellen. Als ik in de desa met de hoofden de lange avonden al pratende moest voorbij doen gaan en belangstelling toonde, dan hield men er van om de jaren van 1825—1830 in herinnering te brengen. De goedmoedigheid en onbevooroordeeldheid, waarmede men dit deed, waren voor mij tevens eene aanwijzing, dat men de sinds geboren nieuwe toestanden huldigde als een beteren staat van zaken; dat men, bij al de schaduwzijden van overheerscht te worden, het Nederlandsch bestuur hecht gegrondvest achtte en voor zijne orde- en rechthandhavende kracht eerbied gevoelde. Dikwerf ook deed mij de toenmaals levende Regent van Karanganjar verhalen uit die dagen en vergis ik mij niet, dan was deze de zoon van dien Regent van Poerworedja, welke de op bl. 287 sub 2° te noemen rijmkroniek-Tjakranegara over Dipanegara heeft geschreven. Een uurtje ten Westen van de hoofdplaats Karanganjar op den weg naar Gombong ligt de desa Kemiet, waar den 16^n^ Februari 1830 Dipanegara tot ons overkwam, eene plaats, welke speciaal bij mijne Inlandsche geleiders in de herinnering bleef voortleven [1]).

Het een met het ander deed mij met groote belangstelling kennis

---

[1]) Op bl. 337 van Mijer's werk over J. C. Baud staat vermeld, dat deze desa in de Banjoemâs ligt. Volgens de Javasche Courant van 22 Februari 1830 had de ontmoeting, ingevolge bericht „van den civielen Gezaghebber in de Bageleen" plaats, in de desa Komiet; en volgens de Courant van 25 Februari „in de desa Remo Bawal in de Banjoemâs." Zie bl. 286 deel IV van Nahuijs, „Verzameling van Officieele Rapporten". Ligt de desa Remo Bawal bij Kemiet, of is het er een gehucht (padoekoean) van?

nemen van het werk van den kapitein Louw over den Java-oorlog, waarvan één deel is verschenen, terwijl er nog twee deelen moeten volgen, blijkens een bericht van den Schrijver in het Indisch Militair Tijdschrift van 1895 (26e jaargang), houdende de beantwoording eener zeer onwelwillende beoordeeling van het werk in datzelfde periodiek (bl. 173 vv. en 263 vv). Mijne ernstige studie van de oorzaken van den opstand en van den oorlog zelf, waarop ik in een paar volgende bijdragen hoop terug te komen, staakte ik echter bij de kennisneming van de werkelijk schoone babad of kroniek, door Dipanegara geschreven en nu voor het eerst door den heer Louw gepubliceerd. Reeds tamelijk wel met de Dipanegara-litteratuur bekend, trof mij dit stuk te meer, wijl ik er eene nieuwe bevestiging in vond van de gedachte, die bij mij reeds zoo dikwerf opgekomen was, namelijk dat, volgens de verschillende beschrijvingen, Dipanegara's karakter zoo buitengewoon geleek op eene groote dichterlijke schepping, waarmede ik redelijk vertrouwd was. Levendig toch bleef Shakespeares „Hamlet, prins van Denemarken" mij voor den geest staan, sinds ik hem 'n 35 jaar geleden te Utrecht door den destijds beroemden Duitschen tooneelspeler Devrient zag vertoonen en gaarne nam ik iedere gelegenheid waar om nader in de kennis van het grootsche drama door te dringen. Die gelegenheid werd mij op nieuw aangeboden door de verschijning der beschouwingen van den voortreffelijken Duitschen geleerde, op het titelblad vermeld. Het kwam mij voor, dat van Dipanegara geen beter beeld viel te scheppen, geen duidelijker, beter geteekende voorstelling viel te maken, dan door de resultaten van Loengings studie te leggen naast een aantal vertrouwbare mededeelingen, die tot ons gekomen zijn omtrent de persoonlijkheid van den Javaanschen prins. Door zulk eene eenvoudige parallel meende ik meer eenheid en leiding te kunnen brengen in de verspreide aanwijzingen over Dipanegara's doen en laten, en zou, naar ik mij vleide, eensdeels de belangstelling gewekt worden voor de producten eener Javaansche letterkunde, waarvan zeer zeker niemand de hooge waarde zal miskennen, en anderdeels een hulde te meer gebracht zijn aan het dichterlijk genie, dat zijne karakters niet slechts voor alle tijden, doch ook voor alle hemelstreken schiep, en dat aldus op zijne werken den stempel van het klassieke drukte.

Hoewel ik er naar heb gestreefd om aan het hoofddoel mijner verhandeling getrouw te blijven, namelijk grondig te leeren kennen het karakter van den Javaanschen oproerling, vlei ik mij tevens de waarde dezer beschouwingen niet te overschatten, wanneer ik aanneem, dat ook enkele beoefenaren der Shakespeare-letterkunde met eenige belangstelling zullen kennis nemen van eene historische Hamlettype in het Oosten, ook al is voor de meesten hunner de Indische geschiedenis een betrekkelijk gesloten boek. Vandaar dat ik

soms tot enkele omschrijvingen of verklaringen ben gekomen, die voor den beoefenaar der Indische geschiedenis overbodig waren te achten.

De bijgevoegde afbeelding van Dipanegara is genomen van het portret dat voorkomt in de „Memoires sur la guerre de l'Ile de Java de 1825 à 1830" van Majoor De Stuers (1833). In de Vaderlandsche Letteroefeningen van 1849, deel I, bl. 524, lees ik, dat de Schrijver dat portret „naar het leven" heeft geteekend. Ook in de vertaling van De Stuers' werk door H. M. Lange: „Gedenkschrift van den oorlog op Java van 1825—30" komt het portret voor; doch „het ingevallen gelaat en den doordringenden blik" door den Heer De Stuers met zooveel waarheid geschilderd, zegt de criticus in de Letteroefeningen (bl. 526), wordt in dat portret gemist.

Den lezer zij er ten slotte aan herinnerd, dat de a's in woorden als „negara", „tjakra", enz. moeten uitgesproken worden als een ô.

Den Haag, Mei 1896. V. d. K.

I.

Tot beter begrip dezer karakterstudie laat ik aan mijne verhandeling voorafgaan eene vermelding der bronnen, waarvan ik bij de samenstelling gebruik heb gemaakt, alsmede eene beknopte schets van het ontstaan der Sultansdynastie van het Jogjasche rijk.

Bij de opgave der bronnen zal de lezer een letter tusschen teksthaakjes vinden, waarmede ik bij verwijzing de aangehaalde bron zal aanduiden.

1°. De heer Louw heeft het VIe en VIIe hoofdstuk van zijn voortreffelijken arbeid „De Java-oorlog van 1825—30" gewijd aan „Het ontstaan van den Java-oorlog volgens de Javaansche bronnen." Hij nam daarin op eene babad of rijmkroniek „van Dipanegara zelf" (bl. 83), waarvan hij te recht getuigt, dat men dit verhaal „met stijgende belangstelling volgt" (bl. 84). De Schrijver heeft het bovendien met waardevolle ophelderingen verrijkt en daar het voor eene juiste beoordeeling van het meegedeelde van belang is te weten, wie de zegsman is, zal ik de woorden der babad aanhalen met de eerste letter van 's dichters naam (D): „Zijn verhaal is, voor zooverre wij 't leerden kennen, ongekunsteld, en kan op de meeste punten de contrôle der Europeesche bronnen niet alleen met glans doorstaan, maar 't geeft meer dan deze", getuigt de heer Louw, bl. 148. Bij mij is zelfs, juist wegens dit ongekunstelde, herhaaldelijk de vraag gerezen, of aan deze babad nog niet andere Javanen dan Dipanegara zouden gewerkt hebben.

2°. Eene tweede babad over den Java-oorlog is van Raden Adipati Tjakranegara (T). Deze bekleedde onder den naam van Ngabehi Resi di Wirio bij het uitbreken van den opstand de betrekking van mantri bij het hof te Solo. Hij streed aan onze zijde tegen Dipanegara, als aanvoerder van Javaansche hulptroepen, zag zich benoemd tot regent van Poerwaredja, toen Bagelen een Nederlandsch gewest werd, en overleed op hoogen leeftijd. Het door hem geschreven verhaal is, althans gedeeltelijk, gepubliceerd in de „Bijdragen" van „Het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land-

en Volkenkunde van Ned.-Indië", nieuwe volgreeks, III, 1859, bl. 137 door den hoogleeraar Taco Roorda. Aan de vertaling en redactie met medewerking van Winter schijnt mij veel minder zorg te zijn besteed dan aan Dipanegara's verhaal, waaraan speciaal Palmer van den Broek, doch ook Valck, Wiselius, De Clercq en Rhemrev hunne krachten hebben gewijd (Louw bl. 84 noot 1).

Het Instituut had de babad ontvangen van den toenmaligen Minister van Koloniën, die het verhaal als Gouverneur-Generaal op eene reis over Java van den Regent ten geschenke had gekregen. Dezelfde Regent gaf ook eene babad over den Javaanschen oorlog aan den Resident van Bagelen A. W. Kinder de Camarecq, welk stuk dit Bestuurshoofd bij missive dd. 20 Maart 1862 het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen aanbood: men zie bl. 508—509 van haar Tijdschrift, deel XII, 4e serie, deel III (1862). Is dit hetzelfde werk of een vervolg op het verhaal, hetwelk hij een paar jaren te voren den Landvoogd had geschonken? Volgens de aangehaalde missive geeft het „eene vrij omstandige beschrijving van alle gebeurtenissen van den oorlog, voor zooveel betreft het landschap Bagelen." Het stuk van Roorda gaat zoover niet; het behandelt enkel de oorzaken van den oorlog, echter op eene wijze, schrijft de Hoogleeraar, „die over de oorzaken van dien oorlog wel eenig licht zou kunnen verspreiden, daar de auteur nauwkeurig bekend schijnt geweest te zijn met hetgeen te Jogja voorgevallen, en zelfs gesproken, was." Vooral kon, naar zijn oordeel, het werk „eene belangrijke bijdrage leveren tot de kennis van Dipanegara's karakter en bedoelingen, belangrijk ook daarom, omdat het eene karakterschets van Dipanegara gaf, volgens de teekening en beschouwing van een Javaan."

Uit dien hoofde is het speciaal voor de samenstelling van mijne verhandeling van bijzonder gewicht geweest; en zoowel dit verhaal als dat van Dipanegara zelf mogen te hooger worden aangeslagen, wijl het er zoo weinig op toegelegd is om den held anders te doen kennen dan hij was, namelijk een mensch met zijne deugden en gebreken. Wij zijn bovendien in het bezit van Europeesche geschriften, waarvan de samenstellers rechtstreeks of middellijk getracht hebben ons een beeld van hem te geven en het is waarlijk een genoegen op te merken, hoezeer deze Europeesche verhalen in overeenstemming zijn met hetgeen de Javaansche schrijvers ons van Dipanegara's karakter berichten. De heer Louw heeft herhaaldelijk naar Tjakranegara's babad verwezen; een paar

kleine gedeelten nam hij er uit over (L 42 noot 2, 44 noot 2, 121 noot 2, 125 noot 4, 126 noot 2, 132—133).

3°. Onder de gepubliceerde beschouwingen van Europeanen noem ik in de eerste plaats het werk van Louw zelf (L), waaromtrent de heer E. B. Kielstra eene zeer vleiende aankondiging plaatste in het Museum, 4e jaargang N° 3, Mei 1896, die ik in allen deele onderschrijf, speciaal ook den wensch: „dat het vervolg van het uitmuntende werk van den heer Louw zich niet lang late wachten"; immers er is nog slechts het eerste deel van verschenen (de eerste 6 maanden van den vijfjarigen oorlog), terwijl er nog twee deelen toegezegd zijn.

4°. Het verdienstelijke boek van J. Hageman Jcz.: „Geschiedenis van den oorlog op Java van 1825—1830". Batavia 1856. (H).

5°. „De oorlog op Java van 1825 tot 1830", door A. W. P. Weitzel. Breda 1854. 2 deelen. (W).

6°. „Verzameling van officieele rapporten betreffende den oorlog op Java in de jaren 1825—1830" in 4 deelen, „door den Generaal-Majoor Nahuijs, Raad van Nederlandsch-Indië, Ridder van de beide Nederlandsche Orders" (Ns). Deze schrijver is vele jaren bestuurder in de Vorstenlanden geweest. De op bl. 297 te vermelden terugneming van het gezag door den onder Daendels afgezetten Sultan Sepoeh te Jogja heeft plaats gevonden tijdens P. Engelhard (niet te verwarren met den bekenden Gouverneur van Java's Noord-Oostkust, Nicolaas Engelhard) bestuurshoofd was, met den titel van minister. De Engelschen veranderden weder dien titel in resident (L 93 noot 2) en vervingen Engelhard door John Crawfurd. Met de herstelling van ons gezag werd Nahuijs de opvolger van Crawfurd in 1816 (men zie ook Louw bl. 36 noot 1); hij bleef er resident tot 1822 en was sinds Maart 1820 (Ns I 24) tot zijn vertrek naar Nederland ook waarnemend resident van Solo, hetgeen voor het recht verstand van sommige aangelegenheden niet uit het oog moet verloren worden. Verschil van gevoelen met de Regeering over de Landverhuur, waarvan hij een warm voorstander, de Gouverneur-Generaal Van der Capellen een groot vijand was, deed hem met verlof naar Nederland gaan. Een zijner tegenstanders was ook de sub 9° vermelde Resident Van Sevenhoven. Nahuijs vond gelegenheid om op een ander gebied, doch steeds onder den indruk der Landverhuurquaestie, Van Sevenhovens voorstellen (echter zonder grond) als „onzalig en niet doordacht" te qualificeeren (L 6 noot 1). Zoo breken de autoriteiten in bazigheid dikwerf el-

kander gaarne af! In zake Landverhuur won Nahuijs het pleit bij het Opperbestuur; hij keerde toen naar Indië terug, waar hij in Augustus 1827 aankwam en weder resident in de Vorstenlanden werd, namelijk te Soerakarta (L 56 noot 2).

Nahuijs was een civiel ambtenaar, doch voor het prestige in de Vorstenlanden met een militairen rang bekleed, dien hij ook na zijn vertrek heeft behouden. Zoo'n „toean besar met een paar dikke epauletten" had voor een militair iets vermakelijks (L 73), zoodat Majoor De Stuers den spot dreef met den Resident, die zijn militairen titel zóó ernstig opnam, dat hij zelfs het verzoek deed toegelaten te worden tot de Indische militaire pensioenfondsen (Lange, hieronder sub 15°, bl. IX—XII)!

7°. „Landverhuur in de Vorstenlanden en Javasche oorlog" van J. STEIN PARVÉ (SP) in het Tijdschrift voor Ned.-Indië, jaargang 1850, deel II, bl. 23.

8°. „Verhandeling over de waarschijnlijke oorzaken, die aanleiding tot de onlusten van 1825 en volgende jaren in de Vorstenlanden gegeven hebben", door Mr. J. F. WALRAVEN VAN NES (N), die van 1827 tot na het einde van den oorlog resident van Jogja was, in hetzelfde tijdschrift, jaargang 1844, deel IV, bl. 113.

9°. „De oorzaken van den oorlog op Java van 1825 tot 1830", door J. S. VAN SEVENHOVEN, mede in dat tijdschrift, jaargang 1838, deel II, bl. 102 (S. Ned.-Indië). De Schrijver, waarvan ik sub 22° nog eene nota mededeel, was resident van Cheribon geweest, had vóór den opstand als commissaris voor de regeling van de Landverhuurquaestiën in de Vorstenlanden gearbeid, doch, welk verdienstelijk ambtenaar ook, de gevolgen van de toenmaals genomen maatregelen niet doorzien, gelijk Du Bus in het sub 20° vermelde schrijven herinnert. Gedurende den oorlog trad Van Sevenhoven te Jogja andermaal als resident en commissaris op.

10°. Op bl. 110 van het vorengenoemd stuk heeft Van Sevenhoven mede gepubliceerd: Aanteekeningen van den Majoor DE STUERS (DS), van de gesprekken, die DIPANEGARA voerde en van eenige uitlatingen, die hij zich liet ontvallen, toen de Prins onder geleide van den aanteekenaar en den kapitein Roeps gevankelijk in Maart 1830 van Magelang per rijtuig naar Semarang en van daar per stoomboot naar Batavia werd gebracht. De reis duurde twee weken. Louw heeft een klein deel dier Aanteekeningen overgenomen: blz. 148.

11° Dipanegara werd, te Batavia aangekomen, verbannen naar

Menado; later is hij overgebracht naar Makasser. Den 1ⁿ luitenant J. H. KNOERLE, adjudant van den Gouverneur-Generaal Van den Bosch, werd opgedragen den balling naar Menado te begeleiden. Op deze reis van 40 dagen, van 4 Mei tot 12 Juni 1830, binnen een klein bestek, trachtte Knoerle het vertrouwen van den balling te winnen en hem te bestudeeren. Vandaar het belangwekkend „Extract uit de gehoudene aanteekeningen gedurende mijne reis naar Menado" en een rapport dd. 9 Juli 1830 aan den Landvoogd, gepubliceerd door het te Kampen uitgegeven tijdschrift De Oosterling, deel II, 1835, bl. 137 (K). Ook hiervan heeft Louw een klein deel overgenomen: bl. 152. Dipanegara had voor begeleider op zijne reis naar Menado gevraagd iemand, die Javaansch verstond en Knoerle schijnt daarvan inderdaad op de hoogte te zijn geweest, doch al de Javaansche uitdrukkingen, die in zijn Journaal voorkomen, zijn op bijna onherkenbare wijze afgedrukt; zoo b. v. waar Dipanegara van zijn oom Mangkoeboemi zegt, dat hij maar op eene vrouw gelijkt: „hingkang wonten woddos kimavan" (kimavan voor kemawon)!

12°. Onder den titel van „Aanteekeningen van den Gouverneur-Generaal baron VAN DER CAPELLEN over den opstand van Dipanegara, in 1825" publiceerde het Tijdschrift voor Ned. Indië, jaargang 1860, deel II, bl. 360 een *dagboek* van dien Landvoogd, loopende over Juli 1825 — Januari 1826 (C).

13°. „De onderwerping van Dipanegara, hoofd der opstandelingen in den Java-oorlog 1825—1830" door den Kapitein der infanterie J. P. SCHOEMAKER (**Sch**) in het Indisch Militair Tijdschrift 1893 N°s. 5 en 6, bl. 407 en 475. Het is jammer, dat deze Schrijver geen enkele bron noemt, daar in zijn artikel kleine bijzonderheden voorkomen, die bepaaldelijk aan den oorsprong hunne waarde ontleenen, en die ik elders niet heb aangetroffen.

14°. „Bezoek in den vervallen dalem van Dipanegara te Tegal redja" en „De vorstelijke graven van Imagiri" zijn twee artikelen van J. F. G. BRUMUND, predikant te Soerabaja, voorkomende in het 1ste stuk der „Indiana", bl. 181 en 236, Amsterdam 1853 (**Br**).

15°. „Memoires sur la guerre de l'Ile de Java de 1825 à 1830" van Majoor DE STUERS (1833) (**MDS**). Blijkens het in mijn Voorbericht medegedeelde, is dit werk vertaald door LANGE (1847), die het tevens van aanteekeningen voorzag (**La**).

16°. „Twee brieven van Dipanegara" in het Javaansch en vertaald door Dr. J. J. DE HOLLANDER (**Hr**), voorkomende op bl.

192 der „Bijdragen" van „Het Koninklijk Instituut voor de Taal-Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië", 4e volgreeks, deel I (1877).

17°. „Een en ander omtrent Dipanegara" heet een artikel van den heer E. B. KIELSTRA in De Gids van Juni 1885, deel II, bl. 407. Hierin worden o. a medegedeeld de indrukken, die de heer PIETERMAAT, resident van Menado, blijkens zijn schrijven dd. 15 Januari 1831 van Dipanegara heeft gekregen, tijdens deze zich aldaar in ballingschap bevond. Het portret is niet vleiend, doch terecht heeft de heer LOUW, die er enkele gedeelten uit overneemt, aangemerkt (L 151), dat men in Dipanegara's staat van gevangenschap onmogelijk den rebel goed heeft kunnen beoordeelen. Wat is de klassieke bewoner van St. Helena wel geweest in de oogen zijner vreemde bewakers! — Enkele aanhalingen uit dit schrijven wijs ik aan onder letter P.

Wij komen nu aan uitsluitend officieele stukken.

18°. „Nota betreffende de aan den Pangeran Dipanegara geopende vooruitzichten op den troon van Jogjakarta", gedagteekend Jogjakarta 29 Augustus 1827 van den Resident VAN LAWICK VAN PABST (NL).

Men vindt haar op bl. 116 van Louws werk afgedrukt. Evenzoo op bl. 598:

19°. Eene „Confidentieele nota", gedagteekend Jogjakarta, 25 Augustus 1825 van den Assistent-Resident P. F. H. CHEVALLIER (Ch), welke hij aan Generaal De Kock overhandigde, om dezen bij diens aankomst te Jogja, omtrent personen en toestanden voor te lichten.

De volgende stukken ontleende ik aan het archief van het Departement van Koloniën; de heer Louw heeft van enkele dier stukken in zijn boek melding gemaakt.

20°. Onder het bestuur van den Commissaris-Generaal Du Bus rees de vraag, in hoever men door eene reorganisatie der Vorstenlanden aan de onlusten een einde kon maken. Dientengevolge schreef de Resident Mac Gillavry in Mei 1826 zijne bekende „Nota, omtrent den staat der Javasche Vorstenlanden, de thans bestaande onlusten, en de middelen, welke tot herstel en verzekering der rust kunnen worden aangewend", door Louw vermeld bl. 13 noot 1. Dit is de aanleiding geweest tot de behandeling en het onderzoek van de vermelde quaestie, hetgeen tal van andere belangrijke adviezen ten gevolge had. Zij werden het Opperbestuur aangeboden bij schrijven van den Comm.-Gen. Du

Bus dd. 6 Juli 1827 Lt. Zz (DB). De stukken vindt men gedeeltelijk ook in de sub 27° te noemen portefeuille.

21°. In het rapport van Du Bus komen bovendien de extracten voor van twee aan den Landvoogd gerichte brieven dd. 21 en 30 September 1826 van den heer ENGELHARD (E). Toen de verbannen Sultan Sepoeh in 1826 op den troon van Jogja werd hersteld, is hij door Engelhard als commissaris vergezeld. Op die reis ontmoette de commissaris te Kalitan den Rijksbestierder van Solo, wiens vader, de Rijksbestierder Mangkoe Prodjo, tijdens Engelhards bestuur over Java's Gouvernement, door den Soesoehoenan was omgebracht, en die met zijne drie broeders hun leven aan Engelhard verschuldigd waren. Aan de vertrouwelijkheid, welke dientengevolge ontstaan was, had Engelhard het te danken, dat de Rijksbestierder hem bij deze ontmoeting eenige mededeelingen deed, die de Commissaris weder aan den Landvoogd deed toekomen.

22°. De waarnemend resident van Jogjakarta J. C. VAN SEVENHOVEN behandelde Mac Gillavry's Nota in een lijvig stuk, dat echter heet „Kort overzicht van den tegenwoordigen toestand der Vorstenlanden op Java in het algemeen en van het rijk van Jogjakarta in het bijzonder, mitsgaders de overweging der vraag, wat in dezen toestand van zaken door het Gouvernement zoude kunnen worden gedaan ten meeste nutte"; het is gedagteekend Jogjakarta, Juli 1826 (S). [1])

23°. De Resident VAN LAWICK diende van advies op Mac Gillavry's Nota bij eene eveneens lijvige Memorie, gedagteekend Rembang 21 Augustus 1826 (ML). Dat de heer Louw die ook geraadpleegd heeft, blijkt o. a. uit bl. 11 noot 1 van zijn werk.

---

[1]) In deze memorie vond ik het eerst de vrije desaverkiezingen vermeld als het paladium der Javaansche vrijheid, een beeld dat sinds zoo dikwerf gebruikt is geworden, gelijk E. de Waal in zijne Heerendienstenbrochure, bl. 354, terecht opmerkt. Volgens Van Sevenhoven zouden namelijk de Vorsten enz. aan die vrijheid willekeurig een einde hebben gemaakt, terwijl hij tevens vermeent, dat men ze er opnieuw moet wettigen. Hij zegt dan o. a. het volgende: „Het recht van dorpshoofden en het dorpsbestuur uit het midden van elke desa of maatschappij te kiezen, bezitten de Javanen van onheugelijke tijden. Het is het paladium van hun veiligheid en vrijheid; dit recht te verkrachten is dus de meest grievende inbreuk, die op hunne voorvaderlijke en meest geliefde en nuttige rechten kan gemaakt worden en de handhaving daarvan in de Gouvernements residentiën kan men beschouwen als een der sterk werkendste middelen, waardoor ons onmiddellijk gezag over de bevolking geliefd is, want niet altijd eerbiedigden de Regenten dat recht."

Van Lawicks beschouwingen lokten eene „Nadere toelichting" uit van Van Sevenhoven dd. 4 December 1826.

24°. De Luitenant-Gouverneur-Generaal De Kock bracht zijn advies uit bij een schrijven, gedagteekend 20 Mei 1826 (DK).

25°. Toen het sub 20° vermelde rapport van Du Bus met zijne talrijke bijlagen in Nederland was aangekomen — ik heb slechts die vermeld, waarnaar ik voornemens ben te verwijzen — werd ook aan het Ministerie voor de Marine en Koloniën de reorganisatie der Vorstenlanden een onderwerp van gezette overweging. De Directeur voor de zaken der Koloniën J. C. Baud schreef er o. a. eene belangwekkende Pro Memorie dd. 29 Juni 1828 over, een stuk dat o. a. wordt vermeld in Mijer's Levensbeschrijving van dien staatsman (bl. 301). De Minister Elout bood al de stukken den Koning aan bij schrijven dd. 11 Augustus 1828. Het leidde tot de benoeming bij geheim Koninklijk besluit dd. 19 Augustus 1828 L[t] Z[2 3] van eene commissie, bestaande uit Baud, Bischoff (gepensionneerd kolonel), Melvill van Carnbée (schout bij nacht), De Salis en Van der Wijck (luitenant-kolonel der genie), om het onderwerp op nieuw te behandelen. Deze commissie bracht rapport uit, gedagteekend 's Gravenhage, 24 September 1828.

26°. Het lid dezer Commissie, baron A. M. T. De Salis, voorheen Resident van Soerabaja, werd in 1822 resident te Solo en waarnemend resident van Jogja. Hij bleek een tegenstander van de Landverhuur, gelijk hij die in de Vorstenlanden, overeenkomstig de regelingen zijns voorgangers Nahuijs, had aangetroffen en het was zijn ongunstig rapport dd. 30 Juni 1822 dat rechtstreeks aanleiding had gegeven tot het befaamde besluit van 6 Mei 1823 N°. 17, waarbij de Landverhuur werd verboden (L 69). In deze zelfde maand Mei 1823 nam hij verlof naar Nederland, terwijl hij in den korten tijd 1822—23 tevens fungeerde, gelijk ik zeide, als resident van Jogja. Ik vestig op dit punt de aandacht, wijl de heer Louw uitdrukkelijk vermeldt, dat De Salis in 1822 resident te Solo werd (L 51), zoodat het den lezer niet duidelijk kan zijn, hoe dan op hem de verantwoordelijkheid wordt gelegd voor het in 1822 te Jogja ingesteld regentschap over Sultan Menol. Den heer Louw is het namelijk een raadsel, dat De Salis er toe kwam om tot de instelling van dit regentschap te adviseeren, en wel met het oog op de personen, die tot voogden en voogdessen werden aangewezen (L 45—46). Zonder het „raadsel" te kunnen oplossen, is bij mij de vraag gerezen of de korte tijd van zijn

bestuur, hetwelk hij bovendien slechts als waarnemer te Jogja voerde, hem wel voldoende de gelegenheid heeft geschonken om de toestanden en speciaal de persoonlijke verhoudingen te leeren kennen. De Salis bevond zich ook niet in Jogja, toen Sultan Djarot plotseling overleed; ik kom hierop nader terug.

Zijn vertrek naar Nederland schijnt door de Inlandsche grooten niet te zijn betreurd, gelijk wel geschiedde toen Nahuijs aftrad. In het sub 12° vermelde dagboek teekent Van der Capellen ad 5 Augustus 1825 omtrent de gevoelens der grooten te Solo over den vertrokken Resident aan: „Prins Boeminotto heeft gezegd, zijn hart aan den luitenant-gouverneur-generaal te willen openen; hij heeft geklaagd over de wijze van uitvoering van den maatregel der teruggenomen verhuurde landen; hij heeft gezegd, dat men hem den titel van panembahan, en aan Poerbojo ingebei dien van adipati beloofd had, zonder dat daarvan iets gekomen was; hij heeft geklaagd, dat hij en de andere prinsen geen geld hadden, verzoekende ten slotte, dat de heer resident D. S. niet terug mocht komen, dewijl hij in dit geval, met eenigen der andere prinsen, de vlucht zoude moeten nemen, om zich aan zijne harde wijze van handelen te onttrekken. Dit alles vereischt nadenken. Ik vrees echter, dat het hof van Soerakarta te veel voelt, dat wij zijne diensten thans noodig hebben, en daarop groote pretensiën zal baseren" (C 368). — De Salis begaf zich tegen het einde van 1825 naar Indië terug, doch werd niet meer in de Vorstenlanden geplaatst. De dd. 1 Januari 1826 afgetreden Landvoogd teekent ad 4 Januari d. a. v. aan: „De heer De Salis, vroeger resident van Soerakarta, onlangs van zijn verlof naar Europa teruggekeerd, is benoemd tot resident van Kedoe" (C 382). — In die functiën werd hij o. a. geroepen mede te adviseeren over de sub 20° vermelde Nota van Mac Gillavry; hij deed dit bij een rapport, gedagteekend Magelang 1 September 1826.

De Salis is vervolgens weder met verlof naar Nederland gegaan en maakte daarna deel uit van de in hoofde genoemde commissie. Hij schreef als „handleiding" hiervoor eene Pro Memorie, gedagteekend 'sGravenhage, 8 Mei 1828 (Sa).

27°. „Eene portefeuille met stukken, betrekkelijk de oorzaken der onlusten op Java in 1825, gevoegd bij de particuliere missive van den Commissaris-Generaal van Nederlandsch-Indie, aan Zijne Excellentie den Minister van Koloniën en Marine dd. 5 Nov. 1827 met bijgevoegde nota." Deze portefeuille berust op 's Rijks

in De Indische Gids 15e jaargang, dl. I, 1893, speciaal bl. 111 vv.; vermeld bij Louw bl. 97 noten 1 en 3.

Sultan Radja was de vader van DIPANEGARA. Als oudste zoon zou de toekomstige rebel in de eerste plaats voor de opvolging zijn in aanmerking gekomen, zoo niet de moeder eene gewone desa-vrouw ware geweest; aan Knoerle heeft Dipanegara medegedeeld, dat zijne moeder geboren was in de desa Madesso, district Patjitan (K 137). Deze onvorstelijke afkomst van moederszijde was oorzaak, dat toen den 3n November 1814 Sultan Radja op 48jarigen leeftijd overleed, tot opvolger werd benoemd Dipanegara's jongere broeder Raden Mas BAGOES AMBIJAH, geboren in 1800, wiens moeder tot den hoogen adelstand behoorde en die in mijne verhandeling als de RATOE AGENG (Ratoe = vorstin, Ageng = groot) nevens Dipanegara eene belangrijke plaats inneemt.

De heer Louw maakt reeds op bl. 4 van het „ongelijkgradig" huwelijk, zooals hij schrijft, van Sultan Radja met Dipanegara's moeder melding. Onze taal heeft echter aan graden in het familieleven eene andere beteekenis gegegeven dan in de bedoeling des Schrijvers ligt, die eerst op blz. 109 laat lezen, dat men daaronder gelijk- en ongelijkstandige, vol- en half-vorstelijke huwelijken moet verstaan.

Het medegedeelde stelt in het licht, dat Ambijah slechts een halfbroeder, en zijne moeder, niet de moeder van Dipanegara was. Uit den aard der zaak missen wij in onze taal een woord om de verhouding aan te wijzen, welke bij de veelwijverij in het Oosten bestaat tusschen eene echtgenoot en de kinderen van eene andere echtgenoot van denzelfden man. Deze betrekking wordt door de uitdrukkingen stiefmoeder, stiefkinderen slechts bij benadering uitgedrukt. In de babads wordt Dipanegara steeds de broeder van Ambijah, en de moeder van dezen, tevens de moeder van genen genoemd, een voorbeeld, dat ik zal volgen. Van Dipanegara's eigen moeder hoort men niets (L 89 noot 1); wellicht zweeg hij van haar, omdat hare nederige afkomst het beletsel was geweest op zijn weg tot den troon; het kan echter ook wel zijn, dat hij haar niet voldoende gekend heeft.

De tot Sultan verheven Ambijah draagt in de geschiedenis den bijnaam van Djarot d. w. z. Gespierde [1]). Toen hij echter den

[1]) De mededeeling van Brumund (Br 236), dat de vorst dien bijnaam kreeg „omdat hij een zoo deftig voorkomen had" zal wel op eene vergissing berusten. Er was inderdaad destijds een vorst, die wegens zulk voorkomen een bijnaam

troon beklom, was hij nog een kind van 14 jaren. Zijn oudere broeder Dipanegara daarentegen had bij het overlijden van Sultan Radja reeds een bewogen leven achter zich. Hij toch was van zijn zwakken vader de raadsman in hoogst moeilijke tijden geweest, toen Sultan Sepoeh tot de verwikkelingen met Dipa's vader en met de Engelschen aanleiding had gegeven. Man van talent en beteekenis, gelijk zijne babad ook in hooge mate aantoont, schijnt het slechts aan hem zelf gelegen te hebben, dat hij niet destijds tot Kroonprins werd aangewezen. Hij had er voor bedankt; naar men vermoedt om niet aan de mede door hem erkende meerdere aanspraken van zijn jongeren volbloed-vorstelijken broeder te kort te doen, hetgeen hem in de achting der Javaansche maatschappij zou benadeeld hebben (L 111); hij zelf verhaalde aan De Stuers (DS 119, ook bij L 149): „dat hem onder het Engelsch tusschenbestuur beloofd was om tot Sultan verheven te worden, maar dat hij die waardigheid niet had willen aannemen, vermits daaraan te veel wereldsche bezigheden verbonden waren." Ook voor regent en voogd tijdens de minderjarigheid zijns broeders Djarot kwam hij ten slotte niet in aanmerking; hiervoor werd aangewezen een broeder van wijlen Sultan Sepoeh, dus een oudoom van Djarot, Pangeran Pakoe alam (L 5), die naar het op bl. 297 vermelde een zelfstandig prinsdom bezat. Zoo leidden de omstandigheden er toe, dat de aanstaande leider van den opstand buiten bepaalden werkkring gesteld was op een leeftijd, die ons dadelijk gelegenheid geeft om hem met den Deenschen prinsenzoon te vergelijken.

III.

Hamlets vader was koning van Denemarken en hield verblijf in de hoofdplaats Elseneur. De vader, die ook Hamlet heette, was door zijn broeder Claudius vermoord, zonder dat iemand dit wist, zelfs was dit aan de Koningin Geertruida onbekend, ofschoon deze reeds bij het leven van Koning Hamlet met haar zwager in overspel leefde. Claudius had onmiddellijk na 's Konings „overlijden" de Koningin-weduwe, moeder van Hamlet, gehuwd en dankte aan dat overhaast huwelijk, niettegenstaande de echtverbintenis met

---

voerde, doch dien van Bagoes d. w. z. Schoon; evenwel deze regeerde te Solo, namelijk Pakoeboewana IV 1788—1820 (L 5). Misschien ontleende Brumund wel zijne mededeeling aan Djarots kindernaam: Raden Mas Bagoes Ambijah.

een zwager volgens het canonieke recht dier dagen voor bloedschande doorging, de koningskroon, met voorbijgang van Hamlet; het drama opent met deze gebeurtenis. De held heeft dus hier een stiefvader, Dipanegara eene stiefmoeder; en terwijl Hamlets moeder zich aan wangedrag heeft schuldig gemaakt, zullen wij zien, dat ook de Ratoe Ageng een zeer berispelijk leven leidde.

Als Hamlet het kerkhof te Elseneur bezoekt en den doodgraver vraagt, wanneer hij dat beroep begon uit te oefenen, luidt het antwoord: „Op denzelfden dag, dat de jonge Hamlet geboren werd"; en als dan de vraag volgt: hoe lang hij zijn beroep uitoefent, antwoordt de man: „Ik ben hier doodgraver geweest, knecht en baas, dertig jaar lang" (B 156—157).

Wat den leeftijd van Dipanegara betreft, met volkomen juistheid valt die niet op te geven. Uit een betoog, te vinden bij Louw (L 89 noot 1), zou volgen, dat hij geboren werd in November 1785 en afgaande op de incidenteele berichten omtrent zijn leeftijd, die men in de bescheiden over hem aantreft, mag die opgave wel als der waarheid nabijkomende worden aangenomen. Verklaard wordt dan echter niet de mededeeling, dat hij drie jaar oud was, toen zijn overgrootvader Sultan Swarga overleed (D 90), hetwelk plaats vond in 1792 (L 2). Het geboortejaar November 1785 niettemin als juist aannemende, had Dipanegara in 1814 den leeftijd van Hamlet bereikt.

Het trekt eenigszins de aandacht, dat niettegenstaande den 30jarigen leeftijd, de Deensche prins dikwerf in het drama wordt aangewezen als de jonge Hamlet (B 11, 156, enz.); evenzoo Dipanegara als de jongen, de kleine jongen (L 133, 134). Loening wijst er echter op (bl. 181 noot 63), dat een man van 30 jaren zeer wel nog een jonge man genoemd kan worden, terwijl wat Dipanegara aangaat, de uitdrukking zich bovendien verklaren laat in den mond van zooveel oudere menschen, die hem nog als kind hadden gekend.

De beide Vorstenzonen leven wijders in staatsrechterlijke toestanden, die tot zoover overeenkomst hebben, dat de Prinsen, ofschoon zij geene wettelijke rechten op den troon hebben, tijdens de regeering hunner vaders kroonprinsen hadden kunnen zijn. Beide landen zijn namelijk kiesrijken. Sinds de Vorst van Mataram op zijn sterfbed in 1749 het Rijk aan de Compagnie had afgestaan en diens oudste zoon hem was opgevolgd, vond die troonsbeklimming slechts plaats, onder de verklaring door den nieuwen vorst

afgelegd, dat hij de kroon niet ontving: „uit krachte van eenige vermaking, erfenis, of geboorte", maar „uit enkele gunst en genegenheid" van de Compagnie. Deze vrijheid is tot op den huidigen dag voor de Regeering ten aanzien van de beide Vorstenlanden blijven bestaan, maar natuurlijk wordt bij de bepaling der keuze gelet op hetgeen gewoonte en volksmeening vorderen, wat echter niet altijd met zekerheid is uit te maken. Vandaar dat menigmaal op Midden-Java onlusten zijn uitgebroken, waarvan ten slotte de op een dwaalspoor gebrachte bevolking het slachtoffer werd. Naar waarheid, ook voor deze landen, luidt het in Hamlets drama (B 104):

De majesteit, verscheidend,
Sterft niet alleen, maar sleurt, gelijk een maalstroom,
Al wat nabij is, mee; ze is een groot rad,
Bevestigd op den top des hoogsten bergs,
Dat aan zijn spraken duizend kleiner dingen
Gehecht, geklonken draagt; en valt dit rad,
Dan sleept het al die kleinheid, die er aan hangt
In de' afgrond met zijn schrikb'ren val. Wat wee
Ooit koning zuchten doe, een volk steent mee.

Om de onzekerheid, aan dergelijke staatsrechterlijke toestanden eigen, eenigszins te temperen, wordt wel in de Vorstenlanden de opvolging reeds bij het leven van den regeerenden vorst geregeld door benoeming van den Kroonprins; doch niet altijd bestaat de geschikte gelegenheid voor zulk eene tijdige aanwijzing.

Geboorte schept dus wel verwachtingen, geen rechten. Hamlet erkent dit, waar hij spreekt van de „koningskeus" en zijne „hoop" (B 167); het volk zelf zal eens om „Koningskeus!" dreigend opstaan (B 133); Rozenkrantz' gezegde wijst mede op het bestaan van een kiesrijk, waar hij Hamlet bemoedigt met de opmerking, dat deze voor zijne opvolging [1]) tot den troon „de stem van den Koning zelf" heeft (B 101); Hamlet, stervende, brengt ook zijne stem voor „de koningskeus" en wel op Fortinbras uit (B 182).

Belanghebbenden zelve erkennen ook implicite, dat wettelijke rechten op den troon, niettegenstaande zij door hunne geboorte in aanmerking kunnen komen, geenszins bestaan. Hamlet was als het ware de aangewezen opvolger bij het leven zijns vaders, Koning Hamlet. Het volk, dat hem op de handen droeg (B 122,

---

[1]) Wijl het voor de waardeering van het drama van belang is, dat het bestaan van een kiesrijk niet uit het oog worde verloren, schijnt de vertaling van succession door „*erf*opvolging" (B 101) minder geschikt.

141), kende geen anderen opvolger dan den eenigen zoon van den hooggeschatten Vorst (B 107). Doch plotseling komt de Koning te overlijden en de weduwe heeft binnen twee maanden haar zwager gehuwd, hetgeen den stenden des Rijks aanleiding geeft om — aannemende, dat de handhaving der Koningin-weduwe op den troon overeenkomstig de wenschen van den overleden Koning zou geweest zijn — den broeder des Konings tot vorst te huldigen (B 12). Deze geheel onverwachte loop der zaak mocht voor den jongen Hamlet eene teleurstelling zijn — bij zijn weinig eerzuchtig karakter, echter niet zeer groot; — zijn „voorspellend hart" (B 35) mocht hem instinctmatig doen gevoelen, dat dit overhaast huwelijk, met de koningskroon tot geschenk, wel vreemd was; de intriges, waardoor een ander tusschen de koningskeus en zijne hoop zich drong (B. 167), mochten hem wellicht ergeren: het rees hem destijds niet in de gedachte, dat de benoeming zelve eene te zijnen koste onwettig gepleegde daad zou geweest zijn. Eerst nadat de Geest zijns vaders hem is verschenen en de misdaad heeft geopenbaard, hem oproepende den moord te wreken, door den moordenaar te dooden (I. 5), noemt hij zijn koninklijken oom: „Een beurzensnijder van 't bewind en 't rijk, die van een plank de kostb're kroon ontvreemdde, en in den zak stak!" (B 112).

Beschouwen wij de Jogjasche toestanden! De Engelsche regeering wil Dipanegara, tot loon zijner diensten in den strijd tegen zijn grootvader Sepoeh, tot troonsopvolger benoemen, terwijl zijn vader Radja sultan wordt. Hij weigert echter, gelijk ik reeds mededeelde (bl. 299), omdat hij tegenover het volk niet wil treden in de zedelijk hooger staande rechten van zijn broeder Djarot (L 111). Intusschen wordt hem, hetzij door die Regeering, hetzij door zijn vader, Sultan Radja, — hierover nader — schriftelijk hoop op den troon gegeven, voor het geval Sultan Djarot zou overlijden (L 116). Toen dit laatste echter in 1822 voorviel, benoemde de nu weder opgetreden Nederlandsche regeering, die trouwens van het geschrift niets schijnt geweten te hebben, den driejarigen zoon van Djarot, Menol geheeten, tot Sultan, dus Mangkoeboewana V [1]), niet-

[1]) Immers 1° Swarga; 2° Sepoeh; 3° Radja; 4° Djarot; 5° Menol. Bij Louw bl. 34 noot 2 lees ik: „Zie de bij dit werk gevoegde geslachtslijst van het Jogjasche Vorstenhuis." Ik had gaarne deze lijst willen raadplegen, doch ik heb haar niet kunnen vinden, noch in de zeer breede lijst der 60 „Bijlagen" (bl. XXXIII), noch in de „Opgave der (10) kaarten en teekeningen behoorende bij het Ie deel" (bl. XXXIX).

tegenstaande er volgens de Javaansche opvatting ook geen bezwaar zou geweest zijn om nu Djarot door zijn halfbloed-vorstelijken broeder Dipanegara te doen opvolgen. Trouwens korten tijd daarna verhief de Regeering een halfbloed-vorstelijken prins te Solo tot Soesoehoenan. In 1823 was namelijk Pakoeboewana V overleden zonder kinderen na te laten uit vorstelijke gemalinnen verwekt. Dientengevolge had voor den troon in aanmerking kunnen komen een volbloed-vorstelijken broeder van den overledene, welke zeer bemind bij het volk en gezien bij de Europeanen was; niettemin werd ten troon verheven een zoon van Pakoeboewana V, van moederszijde uit een onvorstelijk huwelijk geboren. De smet der geboorte op dezen rustende, was dus geen beletsel voor de kroon, bij Dipanegara daarentegen wel; men heeft echter ook van die keuze weinig genoegen beleefd (L 5). De gevallen waren intusschen niet volkomen gelijk, want met het optreden van Pakoeboewana VI werd geen volbloed-vorstelijke zoon van den overleden Vorst uitgesloten, terwijl dit geschied zou zijn, zoo Dipanegara den troon had beklommen; maar hier tegenover staat, dat in de beide gevallen, waarbij de laatste werd voorbijgegaan, een minderjarige tot vorst werd verheven, hetgeen ook in de Muzelmansche volksmeening bezwaar heeft.

In ieder geval kon men over de quaestie verschillend denken. De Regeering was van oordeel dat de volbloed-vorstelijke oudste zoon steeds de meeste aanspraken kon doen gelden, dus ook meer dan een halfbloed-vorstelijke oudste broeder van den overleden vorst, hoe na ook deze als zoodanig bij den troon mocht staan (L 111); en Dipanegara zelf moet dit met zijne geliefkoosde zegswijze: „Ik voor mij heb mijn bestaan aan mijn vader te danken, en vader het zijne aan grootvader, al heeft deze dan ook nog andere zoons en kleinzoons" (L 102 en 99), niet zoo geheel verwerpelijk hebben gevonden. Hij kwam dan ook nooit tegen de benoeming van zijn neefje Menol op, ook niet toen hij het verzet was begonnen. Als Hamlet, was hij door de bevolking hoog vereerd; eenstemmig met haar was hij van meening, dat de telkens terugkeerende regeering van minderjarigen de zelfstandigheid van het Rijk afbreuk moest doen: „Wee, wee den lande, door een kind bestuurd", klagen de burgers in Richard III (B dl. V. bl. 65) —; met de bevolking vermeende hij dat, — nu men evengoed een volwassene tot vorst had kunnen verheffen — het door de Regeering op „de geheele vernietiging van het Jogjasche rijk" toegelegd werd (SP 47-48) en inderdaad had de benoeming van den minderjarigen

Menol, in plaats van Dipanegara, de strekking om het Gouvernement aan macht te doen winnen (L 128); — doch niettegenstaande dit alles heeft Dipanegara nooit middelijk of onmiddellijk verklaard op den Jogjaschen troon aanspraak te hebben. De officieele Bataviasche Courant vergiste zich dan ook, toen zij in haar nommer van 26 October 1825 verkondigde (Ns II 48), dat Sultan van Jogjakarta de titel was „welke de opstandeling Dipanegara heeft aangenomen"; zijn werkelijken titel geef ik in het XVII[e] hoofdstuk op. Naar het mij voorkomt, kan men de herhaalde verzekeringen, die Dipanegara zelf aan Knoerle deed, wel als waar aannemen, namelijk: „dat hij nooit het ernstige voornemen had gehad om den jongen wettigen Sultan te verdrijven (K 139); dat hij wel is waar „altijd eene roeping in zich had gevonden om een opperste Prins van Java te worden, maar nooit had hij naar den rang van Sultan van Jogjakarta gedongen; dat voor dien troon een wettige erfgenaam voorhanden was, en dat het hem nooit in de gedachten was gekomen, door het verwijderen van den tegenwoordigen jongen Sultan van Jogjakarta, tegen de instellingen te handelen van den Profeet" (K 148).

Wat in zijn geest broedde, wat hij bij den aanvang des opstands verklaarde te willen, dat was de verdrijving uit Java van de overheerschers, die den grond en den godsdienst zijner vaderen door hun aanwezen bezoedelden. De volvoering van dezen plicht, dien hij als Hamlet, zich langs bovennatuurlijken weg meende opgelegd, zou hem bij slaging, evenals den Deenschen prins, op den troon hebben gebracht. Beider idealen waren echter, althans in hunnen oorspronkelijken zuiveren staat, boven dit gevolg verheven; doch tevens is het waar, dat Dipanegara, de verdrijving der overheerschers, „de verdelging der Europeanen" (L 263), na de uitbarsting van den oorlog niet lang op zijn programma heeft gehandhaafd; want, gelijk E. de Waal opmerkte [1]); reeds ter gelegenheid van den slag bij Gowok dd. 15 October 1826 kwam hij tot het inzicht, verhaalde hij aan De Stuers (D S 123), dat men de overheerschers niet missen kon.

Na alzoo de maatschappelijke positie en den leeftijd der beide Prinsen te hebben aangewezen, zullen wij met vrucht hunne overeenkomstige karakters kunnen bestudeeren.

---

[1]) Bl. 202 dl. I van E de Waal's „Onze Indische Financiën." Nieuwe Reeks Aanteekeningen.

IV.

Wat ons als overeenkomstig in beider karakters wel het eerst in het oog valt is hun lijden aan zwaarmoedigheid. De aanleg daartoe was bij Dipanegara nog bijzonder ontwikkeld door de opvoeding, die hij genoten had. Toen de grijze Sultan Swarga in zijne laatste levensjaren was (bl. 297), werd hem dit achterkleinkind geboren, en hij had het knaapje bijzonder aanbevolen aan de zorgen zijner gemalin. Trouwens de vader van het kind, Radja (bl. 298), was den ouden man de liefste onder zijne talrijke kinderen en kleinkinderen: „Daarom, Embok Ratoe! moet gij hem goed verplegen" (D 89). De waardige Sultane kwam deze opdracht getrouw na. Ziende dat handel en wandel aan het Hof te wenschen overlieten sinds haar zoon, Sultan Sepoeh, den troon had beklommen, vestigde zij zich buiten deze voor haar pleegkind gevaarlijke atmosfeer op een klein uur afstand van de hoofdplaats, te Tegal redja (D 90). In dit stille afgezonderd verblijf kreeg de jongen eene ernstiger vorming dan anders wel het geval zou geweest zijn (L 91) en hij bleef er wonen tot den rampzaligen Woensdagavond 20 Juli 1825, toen hetzij door onze troepenmacht, in de mislukte poging om hem gevangen te nemen (D 147, L 731), hetzij door de opgestane bevolking zelve in hare brooddronkenheid (S. Ned.-Indië 116 noot 4), zijn geliefkoosd verblijf aan de vlammen werd prijs gegeven en het weemoedige „Ik heb nu geen woning meer" de woorden waren (D 147), waarmede een vijfjarige krijg aanving. [1])

Bosschen, bergen, spelonken, vromen, geestelijken: ziedaar de omgeving, welke hij bij voorkeur opzocht en waardoor het karakter in zijn zwaarmoedigen aanleg werd gesterkt. Van zijn vader, Sultan Radja, wordt gezegd dat deze in berouw over den strijd met behulp der overheerschers tegen Sultan Sepoeh van hartzeer overleed (T 142). Dipanegara, ofschoon hij van oordeel was geweest dat er niet veel te winnen valt „als een zoon zijn vader vijandig is" (D 102), had zijn vader tot den strijd tegen diens vader aangezet, waartoe trouwens alle reden bestond; maar toch reeds hierdoor verbeeldde hij zich „met zonden beladen zoo zwaar als bergen";

[1]) Het schijnt dat van Dipanagara's verblijven niets meer bestaat. In Brumunds tijd wees men de ruïne er van aan; vandaar zijne op bl. 291 vermelde beschrijving. Van de ruïne te Tegal redja kreeg hij een diepen indruk: „Ik ken geen prinselijken dalem te Jogja, welke met den vroegeren van Tegal redja mag vergeleken worden" oordeelt hij o. a. (Br 184).

Engelsche bestuur verdwenen. Een geest van vrijheid, willekeur en losbandigheid was in alle standen doorgedrongen. De Residenten, die sinds de herstelling van het Nederlandsch gezag optraden, volgden dat voetspoor; weelde en verkwisting hadden voor den vroegeren eenvoud plaats gemaakt (E). „Indien ik", verklaarde Dipanegara aan De Stuers, toen hij gevankelijk werd weggevoerd, omdat hij zijn eisch hoofd van den godsdienst op Java handhaafde: „Indien ik op de bekende eischen ben blijven aandringen, dan is zulks geschied uit overtuiging, dat men aan de Hoven de oude gebruiken (adat) minder nauwkeurig opvolgde, en vooral dat men den godsdienst verwaarloosde" (D S 119, ook L 149). „Daarbij komt" — getuigde Van Sevenhoven (S. Ned.-Ind. 107-108) — „dat ook de Mohammedaansche godsdienst er deerlijk was ontaard, verbasterd en vervallen. De meeste Prinsen, zoowel te Soerakarta als te Jogjakarta verguisden alle godsdienstige instellingen, en verloren allen eerbied voor de priesters uit het oog. Ze dronken wijn en andere geestrijke dranken, en werden daarin gevolgd door ieder, die er de middelen toe had; zoodat jaarlijks onder anderen duizenden van kelders genever aan groote en geringe Javanen verkocht werden."

Dat waren zoo vele redenen om een Dipanegara te verstoren, hem te doen besluiten zich in toenemende mate buiten die zondige atmosfeer te houden, zich zoo weinig mogelijk ten Hove en ten Residentiehuize te vertoonen, bij zijne doffe afzondering te volharden en zich aan de verdorvenheid van dit ondermaansche te ergeren. Oorspronkelijk „een vriend van de Europeanen en bij dezelven over het algemeen zeer gezien" (N 37), scheidde hij zich meer en meer af. De Prinsessen, zoomede Dipanegara's en Djarot's moeder, deden aan het ongebonden leven mede en maakten eerlang van het Paleis „een compleet bordeel" (E)! De Europeesche ambtenaren namen aan deze zedeloosheid werkdadig deel. In een goed bestuur des Rijks werd door niemand belang gesteld, „den Resident Nahuijs niet uitgezonderd", beweert de niet geheel onbevooroordeelde Engelhard (E). Resident Nahuijs schijnt van oordeel geweest te zijn, dat een pleziermakend Sultan een gemakkelijker leenman voor de Regeering zou zijn dan een ernstig werkzaam mensch. Hij bracht althans den jongen Djarot tot al de geneugten van een opgewekt leven, en deze betoonde zich op dit gebied een uitnemend leerling. Als vriend omgaande met den Resident en deelende in onze vermaken, volgde hij, schrijft Van Seven-

hoven (S), „den indruk en raad, die de Resident hem gaf, en deze, dit moet ik erkennen, waren zeker niet zoodanig dat dezelve aan Javasche prinsen (als Dipanegara) konden bevallen.” Dipanegara ergerde zich, bericht Engelhard (E): „over het bestuur van den Resident Nahuijs wegens het gedrag dat deze hield omtrent den Sultan, door den jongen Vorst, in stede van Zijne Hoogheid tot zedelijkheid aan te sporen en het houden van een gedrag waardig aan zijn karakter op te leiden, mitsgaders zijne Rijksplichten te doen vervullen, hem tot alle vermaken en plezierpartijen uit te lokken, waardoor zich meer andere prinsen zeer beleedigd gevoelden en 't geen een afkeer voor zijn persoon inboezemde, wijl hij zich als vorst niet mainteneerde en respect zocht te verwerven.” Sultan Djarot moest dan ook heel wat van Dipanegara hooren over het vroolijke leventje, dat de Vorst leidde. Naar het oordeel van zijn ernstigen broeder gebruikte de jonge man — hij stierf reeds op 21jarigen leeftijd (L 112 noot 1) — geestrijke dranken „als water” (T 145, ook bij L 44 noot 2). Dipanegara hield ook wel van een goed glas, maar, gelijk hij aan Knoerle mededeelde, alleen van zoeten wijn en rijnwijn, op grond dat het verbod van den Profeet tegen het nuttigen van wijnen enkel van toepassing was: „op die soort van wijnen, welke eene bedwelmende eigenschap bezitten, zooals het geval is met madera en rooden wijn; maar dat in het verbod van den Profeet geenszins die wijnen waren begrepen, wier heilzame en genezende uitwerking bekend is”, zooals zoete- en rijnwijnen; hij had ze dan ook „tijdens zijn vroeger verblijf te Jogjakarta gestadig” als geneesmiddel gebruikt (K 169)! Sultan Djarot kende echter geene maat; hij „gaf zich geheel over aan zijne vermaken en vierde den teugel aan zijn hoogmoed” (T 145, ook bij L 44 noot 2). Voor Dipanegara was, als voor Hamlet aan het Deensche hof, het „breinbenevelend drinken” (B 30) een gruwel; doch de officieele mededeelingen stellen het voor, alsof Dipanegara's sombere gemoedsaard hem te hard over de gedragingen zijns broeders deed oordeelen, gelijk ook Hamlet den Koning Claudius zonder reden voor een dronkaard en plichtvergetend vorst uitmaakt, wanneer er ter gelegenheid van het huldigingsfeest gedanst en gejubeld wordt (I. 4). Volgens Van Lawick onderhield Dipanegara zijn broeder „op zeer aanstootelijke wijze” over zijn pretmaken met de Europeanen (NL 118), doch de Vorst zou hem geantwoord hebben: „Ge doet vergeefsche moeite; ik heb niet te klagen over het

Nederlandsche Gouvernement, en de Resident Nahuijs behandelt mij als een oprecht vriend" (Sch 408). Deze onwil om zich te beteren, bedroefde den Prins zeer; hij zelf schrijft over het wangedrag van Sultan Djarot: „Zij, die 't meest met hem in aanraking kwamen, waren Raden Adipati (Rijksbestierder) Danoeredja en Wiranegara (commandant van des Sultans lijfwacht). Zij leefden zeer goddeloos; alleen als zijn oudere broeder (Dipanegara) er bij was, had de Sultan nog eenige vrees. De Engelschen waren vervangen door de Hollanders. De Resident heette Nahuijs. Hij hield er veel van om te eten en te drinken en den Javanen de Hollandsche zeden te leeren. Zelfs de vorstelijke bloedverwanten van jeugdigen leeftijd deden allen met hem mede, en stoorden zich niet aan 't geen onbehoorlijk of door de godsdienst verboden was" (D 121).

Een der hoofdschuldigen, de toongeefster mag men wellicht zeggen, was de Ratoe Ageng, moeder van Sultan Djarot, en als zoodanig ook van Dipanegara (bl. 298). Zij bleef haar invloed uitoefenen onder de minjarigheid van haar kleinzoon, Sultan Menol, wiens moeder met de Ratoe Ageng voogdessen waren, doch terwijl men de grootmoeder „voor eene verstandige vrouw hield" (H 38, 47) — eene „slimme vrouw", zegt De Salis (Sa), „femme de coeur et de courage", oordeelt Gerlach in zijne Fastes Militaires (bl. 354) — leed de moeder aan „zware ijlhoofdigheid, die men zelfs zinneloosheid konde heeten" (H 39); zij werd, zegt Van Lawick (M L) door de Ratoe Ageng „geheel in onderdrukking gehouden". [1])

Als opvoedster en in allerlei peccadilles toonde nochtans de Ratoe Ageng niet het verstand te hebben, dat men haar anders toekende. Toen haar gemaal, Sultan Radja, den 3n November 1814

[1]) Op bl. 56 dl. I van G. B. Hoyer's „Krijgsgeschiedenis van Nederlandsch-Indië van 1811 tot 1894" (1895) leest men dat tot voogden van Menol werden benoemd, behalve Dipanegara en Mangkoeboemi „de Rijksbestierder Pangeran Danoe Redjo en de zedelooze Ratoe Ageng, de moeder van zijn vierjarigen zoon, met den resident Smissaert." Het aangehaalde is geheel onjuist. Juist daarentegen is hetgeen men leest in het Ind. Mil. Tijdschrift 1880 dl. II bl. 573, houdende eene van den resident Mac Gillavry afkomstige „Bijdrage tot de kennis der oorzaken van den Oorlog op Java (1825—1830)": „Ten derde werd de voogdij over den jongen Vorst, zijne opvoeding en verzorging en het beheer zijner gelden, goederen, papieren en rijkssierraden toevertrouwd aan zijne grootmoeder, de Ratoe Ageng, zijne moeder, de Ratoe Kentjana, en de Pangerans Mangkoeboemi en Dipanegara".

Ook de heer Louw verschrijft zich, waar hij op bl. 111 mededeelt, dat Dipanegara medevoogd werd „over zijn neef Ambijah (later Sultan Menol)". Van Ambijah werd Pakoe alam voogd (bl. 299); deze Ambijah was bovendien een broer van Dipanegara en heette Sultan Djarot.

stierf, was Djarot 14 jaar. Zijne moeder — verhaalt Tjakranegara (T 143-144) — beminde hem zeer. „Om hem spoedig groot te doen worden, gaf zij hem een aantal mooie meisjes tot gezelschap, en hij werd in den wellust onderricht en geoefend door zijne zoogmoeder." Daarin vond Dipanegara, aan wien zijn jongere broeder door Sultan Radja bijzonder was aanbevolen, aanleiding tot het schrijven van onderstaanden brief:

Moeder, ik schrijf U dezen brief, omdat Uwe opvoeding van mijn jongeren broeder, den Vorst, hem tot zonde leidt. Ga daarin toch niet te ver, en laat hem de matigheid in acht nemen. U moet hem geene zondige daden laten doen. Het zal hem later niet goed bekomen. Die tegen de Godheid zondigt, wordt later daarvoor gestraft, en ondervindt er de slechte gevolgen van.

De moeder beloofde beterschap. De jonge Vorst bleef nochtans in wellust en overdaad door haar opgevoed, en zij gaf hem in alles toe, zegt Tjakranegara. Meerderjarig geworden zette de Sultan dat vroolijke leven, gelijk ik verhaalde, voort. Tevergeefs vermaande Dipanegara hem om niet aldus aan zijne lusten den vrijen teugel te vieren. Ook Djarot beloofde wel beterschap, doch verbetering bleef uit. Een groot behagen schiep hij in dolzinnig rijden, waarbij de voorrijders onder den voet werden gereden, aanplantingen verwoest, enz. (T 151, ook bij L 44 noot 1); op de hoofdplaats gaf zulk een gedrag tot veel schandaal aanleiding en kreeg de Vorst van de bevolking dientengevolge ook wel den bijnaam van Sultan PESIAR (Br 236). Eens nu had Sultan JAN PLEZIER weder een dollen rijtoer gedaan. Na afloop trad hij zijn Paleis binnen, trok zijn buis uit en vroeg om een bad. Vrouwelijke bedienden, „schoon als hemelnimphen", kwamen aanloopen. Na het bad werd hij gezalfd met reukwerk, waarvan de geur zich in het rond verspreidde „alsof de Hemel er van doordrongen moest worden." Toen ging de Vorst te midden van zijn vrouwenstoet zitten; zijne moeder plaatste zich dicht bij hem. Hij liet de gamelan spelen, die zich op eene verrukkelijke wijze deed hooren; er wierd bij gezongen met liefelijke stemmen. De Vorst verlustigde zich zeer. Vervolgens werd het eten opgediend. Het vleesch was nog op zijn tong, toen hij voorover met zijn gezicht op het bord viel. Hij lag daar plotseling roerloos: „als een kip, die door een wouw is aangevallen." De moeder vloog op, greep haar zoon, maar hij haalde geen adem meer. (T 151—152)

Aldus werd dd. 6 December 1822 des namiddags te half vier

het goddelijk strafgericht op den 21jarigen vorst voltrokken, (L 112 noot 1); de Inlandsche en officieele berichten deelen mede, dat hij vergiftigd was geworden (D 125; H 29, 30; N 145; NL 118; enz). „Goddank, nu zal alles wel beter gaan" zou Dipanegara bij het vernemen van de doodstijding hebben uitgeroepen (S; N; Br); aan het sterfbed toonde hij zich diep aangedaan en met tranen in de oogen weeklaagde hij: „Hoe kon het anders broeder! Gij luisterdet niet naar mijne woorden" (T 152). [1]) De jonge man liet volgens De Salis (Sa) 4 à 5 kinderen na bij de Sultane, even zooveel bij andere vrouwen, terwijl nog 2 à 3 vrouwen bij zijn dood zwanger waren; hij had dus wèl van de lessen zijner moeder geprofiteerd.

Doch ook nu werd Dipanegara's verwachting teleurgesteld; het werd niet beter. Daarvan was de hoofdoorzaak het zinnelijk gedrag der Ratoe Ageng. De Resident De Salis — in de kronieken wegens een zwarten vlek op het gezicht, resident Bongos geheeten — had even goed vrijen toegang tot het vrouwenverblijf in het Paleis als zijn voorganger. „Van tijd tot tijd werd de Resident in den Kraton genoodigd, en ook ongenoodigd ging hij daarheen: avond op avond, of ook wel over dag" (T 155). Eens had de Ratoe den Resident dringend te spreken. Het duurde niet lang of deze kwam. „De Vorstin was zeer in haar schik; zij wachtte hem af op een afgezonderde plaats om samen te beraadslagen zonder getuigen. Zij zaten dicht bij elkander, op eene wijze die achterdocht verwekte... Toen men in orde gezeten was, sprak de Vorstin"... (T 154—155). Daareven lazen wij de vergelijking van den bewusteloos liggenden Djarot met een door een wouw aangevallen kip. De schets, die hier de Kroniekschrijver zoo keurig geeft van de met den Resident beraadslagende Sultane, die na dicht bij elkander gezeten te hebben, in orde gaat zitten,

[1]) De heer Schoemaker schrijft omtrent dit afsterven het volgende:

Veel aanstoot echter gaf Dipanegara's houding bij het lijk zijns broeders. Terwijl aan het hof elkeen treurde om den dood van den beminden vorst, terwijl rondom de Inlandsche bevolking in luide uitbarstingen kond gaf van hare droefheid, was des Prinsen houding geheel in tegenstelling met den algemeenen rouw. „Goddank", riep hij, „hoe zoude hij anders moeten sterven dan op zulk eene wijze! Oorlog te voeren om zijn rijk terug te winnen, of hetzelve te regeeren, durfde hij toch niet, en daarom is het maar goed dat hij dood is en nu zal alles ook wel beter gaan" (Sch 409).

Ik moet hier het op bl. 291 aangeteekende herhalen, waar door mij betreurd wordt, dat de Schrijver zijne bronnen niet opnoemt. Daaraan alleen ontleenen dergelijke mededeelingen hare waarde.

doet denken aan de door een haan aangevallen kip, die hare veeren terecht brengt.

Resident De Salis voerde wel niet lang het bestuur (bl. 294), doch met zijn opvolger den heer Smissaert ging het evenmin naar behooren. Ook deze toch zocht „een vertrouwelijken omgang met eenige Raden ajoe's uit den Kraton"; en zijne ondergeschikten, de Assistent-Resident Chevallier, zoowel als de tolk Dietrée volgden dit voorbeeld door hun „meer dan gemeenzamen omgang", hetwelk veel ongenoegen veroorzaakte, „met eenige vrouwen uit den Kraton" (N 154). Waren de Bestuurshoofden aan deze beschuldigingen gedachtig, toen De Salis in 1828 schreef: „De mensch is zwak; een ieder heeft zijne gebreken, zijne goede en kwade zijde; zijne manier van zien en handelen" (Sa); of toen Smissaert in 1826 verzekerde, dat hij zich nooit „zoowel in zijn publieken als privaten levensloop, de achting van alle weldenkenden" had onwaardig getoond (Sm)? Naar Dipanegara's meening was met het optreden van Resident Smissaert de maat volgemeten. Zoo zeide hij tegen De Stuers: „Ik was wel met den Kolonel Nahuijs, maar ik was bijzonder wel met den Resident De Salis; met hen ging alles goed; maar zoodra kwam die ander niet, of alles was in de war" (DS 117, ook bij L 149); en in zijne Kroniek verhaalt hij: „Intusschen raakten de zaken te Jogja al meer en meer in de war... Baron De Salis werd opgevolgd door Smissaert, en Secretaris d'Abo vervangen door Chevallier" (D 131). In zijn brief dd. 23 Augustus 1823 schreef hij aan Generaal De Kock (L 730): „De oorzaak van mijn kommer ontsproot uit het waken tegen de verdrukking der kleine lieden en de verderving mijner landen te Jogja, dewijl door de maatregelen des bestuurs de kleine lieden veel ellende leden en huis en hof verlieten, zoodat de aanplantingen te gronde gingen in de hoofdplaats en in de desa's." — Zwakheid, uw naam is vrouw, was Hamlets oordeel (B 17); ook „Prins Dipanegara zijn hart was zeer gekrenkt... De oorzaak hiervan was zijne moeder" (T 167); want de Vorstin was zeer vertrouwelijk met den Resident: zij had volstrekt geene geheimen voor hem. „Ook 's avonds ging de Resident veel naar den Kraton; wat hij met de Vorstin wilde, ja dat weet men niet! Het Hof heeft zijne achting verloren, sprak Dipanegara bij zichzelf, het Rijk is in waarde gedaald. De Prins had veel kommer" (T 167-168). Zoodanig was hij over de ongebondenheid, wanorde en ontaarding der zeden aangedaan, dat hij er zijn anathema over uit-

sprak (H 39). „Dipanegara verscheen niet meer aan het Hof, en niet dan met veel moeite kon de Resident hem in het Residentiehuis te zien krijgen" (N 153).

VI.

Ziedaar de oorzaken, die de beide Prinsen nog zwaarmoediger maakten, dan zij van nature reeds waren en die bij hen tot overeenkomstige uitingen aanleiding geven.

Beiden erkennen de schoonheid der schepping: zij zijn geenszins pessimisten uit beginsel, die het menschdom voor absoluut nietswaardigs houden. „Het schepsel op deze wereld!" — oordeelt de Jogjasche prins — „is verplicht de Godheid te danken voor de weldaad van het geschenk van het leven, van zintuigen, verstand en gemoedsbewegingen" (T 148-149). Zelfs op den pijnlijken gang naar zijn ballingsoord laaft hij zich, getuigt zijn begeleider, aan de fraaiheid der natuur (K 156). — „Welk een meesterwerk is de mensch!" roept de Deensche koningszoon uit. „Hoe edel door de rede! Hoe oneindig rijk in vermogens! In vorm en beweging hoe verwonderlijk en vol uitdrukking! In houding, hoe gelijk aan een engel! In begrip, hoe gelijk aan een god! Het hoogste sieraad der wereld! Het voortreffelijkste van al wat leeft." (B 62-63).

Toch, wat is, in den poel van ongerechtigheid, dien zij moeten aanschouwen, dat leven voor hen? „Wat is mij" — vraagt Hamlet, zoo „zwaarmoedig" — „die edelste geur der stof?" „Ik, ik" — erkent hij bij zijn totaal verlies van „opgeruimdheid" — „vind geen genoegen meer noch in den man en ook niet in de vrouw" (II. 2). Evenzoo ontwijkt Dipanegara alle gezelschappen, en mocht hem weleer „de verzoeking van het schoone geslacht" hebben aangetrokken (D 91), ook de vrouw is hem gaan tegenstaan; hij legt zich nu op „de strengste onthouding" toe, zelfs ten koste van de wenschen zijner vrouwen „die daarover morden" (T 160).

De Jogjasche prins loofde, naar wij lazen, „de weldaad van het geschenk van het leven"; de Deensche prins weidde er in schitterende woorden over uit; beiden zijn nochtans vervuld met de gedachte aan zelfmoord, een gewoon verschijnsel bij zwaarmoedigen. Hamlet vond het, enkel reeds wegens het overhaast tweede huwelijk zijner moeder jammer (verg. bl. 306), dat „de

Eeuwige zijn onwrikbaar hoog gebod gericht had tegen zelfmoord" (B 16); anders — ja anders zou hij tòch het leven boven het zich dooden hebben verkozen, het zijn boven het niet-zijn, zooals hij zegt, wanneer hij in den beroemden monoloog zijne theorieën over zelfmoord verkondigt (B 79). Wat Dipanegara betreft, op het oogenblik dat zijn zwakke vader hem het meest noodig heeft en van hem raad en hulp verwacht, toen de Engelschen in 1812 den Kraton veroverden en Sultan Sepoeh gevangen namen, „wil hij sterven" (L 115). Als hij in 1822 slechts tot mede-voogd over zijn minderjarigen neef Sultan Menol wordt benoemd, terwijl hij voor zich zelf wellicht de kroon verwacht had, gevoelt hij zich zóó gekrenkt, dat hij op zijn bed ging leggen „om zich van kant te maken" (D 138). Vraagt zich Hamlet in zijne beroemde alleenspraak over zelfmoord (III. 1) af, wie den spot en smaad der wereld enz., zou verdragen „als hij zich zelven ruste schenken kon met éénen priemstoot", de even zwaarmoedige Javaansche prins klaagt: „Ik ben wel ongelukkig. Men moet al zeer begeerig zijn om zoo in deze wereld te leven" (D 129)! Toen hij zich door het Bestuur vervolgd waande, werd het hem benauwd, alsof het uitspansel op hem gevallen was en „verlangde hij naar den dood" (D 138). De naderende strijd kon hem ruime gelegenheid geven, dien op eervolle wijze te bekomen: hij verklaart trouwens veel van den oorlog te houden, want „daarin te sneven schenkt een beroemden naam" (D 138); en wanneer de vijand dreigend opzet, dacht hij eerst het er maar op aan te laten komen, want, „als het noodlot het wil, moeten wij toch sterven, 't zij hier of elders" (D 146). Wanneer Generaal De Kock op den gedenkwaardigen ochtend van 28 Maart 1830 hem verklaart, dat hij zich als gevangene heeft te beschouwen en terstond naar Batavia moet vertrekken, antwoordt Dipanegara: dat de Generaal hem liever dadelijk ter dood mocht laten brengen, maar dat hij niet wilde vertrekken (MDS 184, La 235, W II 540). Eindelijk toen hij als balling op reis naar Menado dd. 11 Mei 1830 aan boord de koorts kreeg en de geliefde gade, die hem vergezelde, aan zijne voeten lag te weenen, verklaarde hij „dat het hem welgevallig was te sterven" (K 141).

Doch deze tot stervens toe gedrukte zwaarmoedigheid is geene tot werkelijken zelfmoord zich ontwikkelende zielsziekte. De Deensche prins sterft roemloos in een tweegevecht; de Jogjasche over-

lijdt dd. 8 Februari 1855 [1]) op den respectabelen leeftijd van ruim 70 jaren als balling in het fort Vlaardingen te Makasser, „als een onbekend schepsel" (H 412).

Beiden peinsden meer dan wel noodig was over de kortstondigheid van ons aardsch bestaan en het wezen van het toekomende leven. „Daar niemand iets bezit van wat hij verlaat, wat beteekent het dan, het vroeg te verlaten?" vraagt Hamlet (B 174). Evenzoo de de Jogjasche prins: „Hoe lang duurt het leven in deze tegenwoordige wereld? Op zijn langst duurt het maar honderd jaar" (T 147, ook bij L 44 noot 2). Hamlet acht zijn leven zelfs geen strohalm waard, tegenover zijne ziel, die immers onsterfelijk is (B 31). „Het leven in de toekomende wereld is zonder einde", is Dipanegara's weerslag en hoop (T 147, ook L 44 noot 3). De gedachte aan des menschen kortstondig bestaan op aarde, verliet Dipanegara, „dag noch nacht" (D 91). Hamlet bezocht treurige gedachten opwekkende graven en maakte zich zelven wijs, dat men aan de wereldsche ellende door zelfmoord niet kortweg een einde maakt, omdat wij eigenlijk niet weten waar we dan naar toe gaan en hoe wij het dáár zullen hebben: „Zoo maakt het geweten [2]) lafaards van ons allen", oordeelt hij (B 80); en om hiervan de proef op de som te geven, jammert zijn even weemoedige geestverwant: „Ja, wie zal mij redden, als ik in de hel ben en daar eeuwige pijnigingen verduren moet" (T 147)!

VII.

Deze zwaarmoedigheid hield bij beide Prinsen verband met hunne buitengewone traagheid, welke bij beide uit hunne lichamelijke gesteldheid voortsproot. Wie zal ontkennen, schrijft Prof. Symons over Shakespeares meesterwerk (Ss 276), dat de onver-

---

[1]) Oorspronkelijk schreef ik 8 Januari en wel op gezag van Laut's „Geschiedenis van de vestiging van de magt der Nederlanders in Indië," dl. VI, 1866, bl. 266 noot 1 en van Hageman, bl. 412 noot 2. Men had echter de vriendelijkheid mijne aandacht te vestigen op de Kroniek van den Regeeringsalmanak van Nederlandsch-Indië, waar reeds sinds het jaar 1856 de datum van 8 Februari vermeld staat.

[2]) Voor het oorspronkelijke conscience luidt het in de vertaling het peinzen, waaraan blijkens de aant. op B 463 de voorkeur werd gegeven. Daar de dichter heeft willen zeggen, dat (volgens Hamlet) gewetensvrees voor begane zonden ons van zelfmoord terughoudt, is mij de aanleiding om hier peinzen te stellen, minder duidelijk.

gelijkelijke menschenkenner deze verbinding van zwaarmoedigheid en loomheid, van neerslachtigheid en traagheid aan de natuur zelve heeft ontleend? Zelfs de taal bevestigt haar: traag behoort tot een wortel die „treurig; mismoedig zijn' beteekent, en de Engelsche woorden dull, heavy, slow komen zoowel in den zin van „traag, zwaar, langzaam", als van „treurig, verdrietig, neerslachtig" voor; „onverdroten", „niet verdrietig", „niet ter neer geslagen" erlangt gaandeweg de beteekenis van „ijverig, volhardend". Ik meen hieraan te mogen toevoegen, dat het Maleische sakit ati, ziek van hart, ook op het verband wijst dat de spraakmakende gemeente tusschen zwaarmoedigheid en traagheid waarneemt en uitdrukt.

De Salis beschrijft in zijne memorie van 1828 (Sa), Dipanegara als „vadsig", van lichaamsgesteldheid als „log", over het geheel bekend als iemand „die een lui en indolent leven voerde". Van Hamlet getuigt zijne moeder: „He's fat [1]) and scant of breath" (V. 2); hij lijdt dus aan eene vetziekte en is kortademig. Vandaar eene mate van traagheid, die als eene roode draad de geheele tragedie doorloopt. Als de Geest van den vermoorden vader, Hamlet oproept tot wraak, en deze verklaart daaraan gehoor te willen geven, antwoordt de Geest, alsof het hem meevalt: Dus gij wilt het doen! Maar, voegt hij er bij, als dat dan ook niet het geval ware, zoudt ge „trager" zijn, „dan het vette kruid [2]), dat langzaam wegrot aan het strand der Lethe" (I. 5). Van nature is hij langzaam: „not splenitive and rash" [3]), zegt hij van zich zelf (V. 1). Hoe minder hij doet, hoe liever het hem is. Den tijd nutteloos doorbrengende, leest hij wat, praat wat, schermt nu en dan, loopt eens op en neer „somtijds uren lang" (B 55-56); kortom 't is iemand, zooals hij zelf zegt „die weinig arbeidt" (B 152). Ook Dipanegara is voortdurend aan de wandeling „weken lang" (D 92), niet zwervende als de levenslustige jongeling, die een uitweg zoekt voor ongebruikte bruisende krachten, maar als een gedésoeuvreerde, die den tijd met wandelen tracht te dooden. „In vroegere tijden",

---

[1]) „Hij is gezet en kort van adem", B 178, geeft minder juist de bedoeling weder.

[2]) Bij B 35 wordt „the fat weed" door „het vadsig kruid" vertaald. In verband met Hamlets constitutie is het echter meer in de bedoeling des dichters, dit vet op zijne plaats te laten.

[3]) Bij B 162 „niet heftig en gramstorig", hetgeen minder juist de bedoeling schijnt uit te drukken.

aldus verdedigde hij dit doelloos loopen (DS 119, ook bij L 149) „lang voor de komst der Europeanen op Java, had men mede een Sultan Ageng (de Groote) genaamd, die geestelijke was, en, evenals ik gedaan heb, overal rondzwierf." Hij toont zich dan ook „meer een droomer dan een man van de daad", getuigt de Geschiedschrijver (L 154) „van dien droomerigen Pangeran, die nimmer sprak" (Br 180); terwijl Hamlet van zich zelf zegt, dat hij rondloopt als „Hans de Droomer" (B 74)! Gelijk deze, doodt ook Dipanegara den tijd met lezen. Hij maakt het zich zelfs nog gemakkelijker: „Als hij geen lust had te lezen, dan liet hij iemand komen om hem voor te lezen" (T 158). Zoo langzamerhand dan aan het droomen gerakende, nam het voorlezen geen einde: „Den Prins verveelde het nooit, maar de lezers klaagden. Indien zij niet beducht geweest waren voor zijn ongenoegen, zij zouden het hem geweigerd hebben" (T 160).

De Deensche prins zegt van zich zelf, dat terwijl ieder zijn werk of zijne genoegens heeft, hem niets anders over blijft, dan te gaan bidden (B 39), eene spreekwoordelijke uitdrukking om te beduiden, dat men eigenlijk niets te doen heeft [1]). Maar feitelijk doet Dipanegara niets anders dan bidden: „Dag en nacht was hij in zijn bidkapel" (T 145, ook bij L 44 noot 2). Zijn zendeling en oom Djajasentika, die hem over de meest dringende zaken heeft te spreken, kan hem slechts vinden „in zijn bidvertrek" (D 113); zelfs als zijn vader Radja en zijne vaderstad, zoowel bedreigd door den geweldigen Sepoeh als door de Engelschen, in gevaar verkeeren, zondert hij zich af: ‚voor het geluk van Jogja biddende" (D 102)!

Beide Prinsen nemen bijzonder gaarne hunne toevlucht tot alleenspraken. Zulke monologen verruimen het bedrukt gemoed; men verwijt zich zelf, men beschuldigt anderen, men verdedigt zich tegelijkertijd, men maakt plannen voor de toekomst: en men doet niets. Eene geliefkoosde bezigheid is ook, het voorhouden van „spiegels": dat behoeft alweer tot niets te leiden,

---

[1]) „Denn zum Beten", verklaart Loening, „benutzt man, wie unser Dichter, offenbar nach dem Leben, mehrfach hervorhebt, die Zeit, in der man nichts anderes zu thun hat, die von Geschäften freien Stunden." Loening bl. 229 voegt hieraan in een noot toe: „Damit soll natürlich das Beten nicht als etwas Nebensächliches hingestellt, sondern nur ausgedrückt werden, dasz Geschäfte meist an eine bestimmte Zeit gebunden sind, nicht aber das Beten, welches jeder Zeit vorgenommen werden kann."

zij het ook dat men zich daarmede zou kunnen vergissen. Zoo wordt in de tragedie aan den Koning in den vorm van een inderdaad verpletterend tooneelspel zijne eigen misdaad blootgelegd (III. 2), ten einde: „aan de natuur als het ware een spiegel voor te houden, aan de deugd haar eigen trekken, aan de verworpenheid haar eigen beeld te toonen" (B 85); zoo aan de Koningin (III. 4), die op Hamlets ruwe verwijten wilde weggaan, doch die hij dwong hem niet te verlaten: „eer ik u een spiegel voorhield, waarin ge uw innigst wezen hebt aanschouwd" (B 109); zoo aan de Guildensterns, die hem komen uithooren (III. 2), in de schoone vergelijking met de fluit (B 102).

Dipanegara acht het noodig spiegels voor te houden aan zijn verdorven broeder Sultan Djarot (bl. 309, 311). Daarvoor laat de Prins zijnen Vorst bij zich komen met dien opleggenden wil, waarop ik nader zal wijzen (T 146). Met bezwaard gemoed gaat de Vorst naar Tegal redja; hij bevroedde al, wat het onderwerp zou zijn: „Ja, wie zal medelijden met mij hebben!" riep hij klagend uit toen hij den oproepingsbrief ontving. Het liep echter nogal zachtzinnig af. De Prins had de bekende Raadgevingen voor Koningen in de hand, en las hem daaruit twee verhalen van slecht oppassende vorsten voor. De eene „tuimelde naar beneden, en zijn hoofd werd verbrijzeld op een scherpe rotspunt"; en de andere kwam met zijn ganschen feestvierenden hofstoet in een zondvloed om. Dat was „De Muizenval" (B 96), waarin Dipanegara zijn pretmakenden broeder opving. Gelijk bij den Moord van Gonzaga (B 72) bleef de indruk op den schuldigen vorst niet achterwege. „Hij bemerkte dat zijn gedrag door zijn broeder berispt werd"; en „Hij deed goede beloften, maar het was gehuicheld" (T 147). Zedelijke verbetering werd dus evenmin als bij den biddenden Koning Claudius (B 107) door de „spiegels" verkregen: „Den volgenden morgen ging hij weer met zijn rijtuig plezieren" (T 147)!

Opmerkelijk is het ook, dat het gevoel van het verhevene hunner roeping de beide Prinsen zoo moeilijk tot krachtvolle werkzaamheid kon voeren. Hamlet mocht uitroepen (B 128):

„Wat is de mensch,
Wanneer zijn hoogste goed, zijns levens oogst,
Niets is dan slaap en spijs? Een beest niets meer!"

inderdaad verricht hij voor de volvoering van hetgeen hij voor zijn hoogsten plicht hield, niets hoegenaamd. En Dipanegara zocht waarlijk als laatsten uitweg voor zijn gedrukt gemoed, niet werk-

zaamheid, in welke richting ook, doch... slaapkamer en bed! Als „de toorn van God" over Jogja nederdaalt (D 130), valt hij in „langdurigen slaap", vergetende de uren van het gebed en het eten, terwijl de vuurspuwende berg Merapi zóó hevig werkte, „dat de vlammen als het ware ten hemel reikten en het vuur op Jogja scheen aan te vallen". Niettegenstaande het vuur „onder ijzingwekkend gebulder en gedonder" van alle kanten den berg uitspoot, sliep hij maar door, tot hij wakker werd „door het geschreeuw der bedienden"; zijne vrouw toch had hem niet durven wekken. — Bij de installatie van Sultan Menol in 1822 werd hij, volgens een op bl. 354 mede te deelen verhaal van Tjakranegara, voorbijgegaan, hetgeen hem ten diepste krenkte. Onmiddellijk sloot hij zich op „in zijn slaapkamer" en „bleef drie dagen en drie nachten te bed, zonder er uit te komen" (T 156). — Zijne benoeming tot voogd van den Sultan krenkte hem ook buitengewoon; hij keerde met verbrijzeld hart huiswaarts en sakit ati als hij was ging hij.... „op zijn bed liggen" (D 129)!

De belangen kunnen dan ook niet zóó gewichtig zijn, of Dipanegara laat er liefst anderen voor zorgen; hij laat het er maar op aankomen of hij onttrekt zich geheel en al aan de zaken. Aan voorwendselen en drogredenen om de nalatigheid, de luiheid, in een kleed van beginselen en min of meer diepzinnige overwegingen te hullen, waarin ook Hamlet zoo sterk is, ontbreekt het daarbij nooit; en zelfs is hun de kroon niet aanlokkelijk genoeg, om er eenige inspanning van kracht voor over te hebben. „Dat gij aan onzen troon het naaste staat" (B.16), had voor Hamlet, naar 's Konings oordeel, voldoende prikkel tot eenige werkzaamheid moeten zijn, doch dat is daar evenals hier aan doovemans ooren gepreekt. Dipanegara is als oudste zoon van Sultan Radja diens rechter hand: „Al moet ik zelfs pijn lijden of sterven, ik zal doen wat gij doet, en heb geen ander kind dan U om mij op te volgen": aldus roept de Sultan klagend den bijstand van zijn tragen zoon in (D 103); als oudere en oudste broeder van Sultan Djarot kon hij én daardoor, én door al hetgeen aan de troonsbestijging was voorafgegaan, eene overwegende positie aan het Hof innemen; als oudste oom van Sultan Menol had hij, enkel reeds krachtens de inrichting van den Javaanschen adel, eene eerste plaats naast den troon (L 111): doch men zoekt te vergeefs naar ernstige pogingen om zich ter wille van zijn land of in zijn eigen welbegrepen belang van de plaats te verzekeren, die hem in eigen oog en in

dat van adel en volk toekwam. De tijden waren er anders wel naar, gelijk ik nader wensch uiteen te zetten.

Op bl. 297 deelde ik mede, dat zijn vader eenigen tijd Prins-Regent was geweest en dat Sultan Sepoeh zich later weder van het gezag had meester gemaakt. Deze was daarmede niet tevreden. Nadat hij reeds tijdens zijn vroeger Sultanaat den eersten Rijksbestierder van Jogja, „een allerbraafst man", getuigt Van Lawick (ML), mishandeld en in de gevangenis had geworpen, omdat deze den wispelturigen, wreeden en onrustigen Vorst tot beteren handel en wandel trachtte aan te sporen, had hij diens kleinzoon, den tweeden Rijksbestierder, tevens schoonzoon van den Sultan zelf! in zijne tegenwoordigheid doen wurgen, als verdacht van met de overheerschers tegen den Sultan te intrigeeren; en een gelijk lot trof later „den stokouden vader" van den tweeden Rijksbestierder (Ns I 22). Zoo'n man kon tot alles in staat geacht worden en dat was hij ook. Den Prins-Regent, zijnen zoon, vergaf hij het niet, dat deze tijdelijk het gezag in handen had gehad; hij koesterde tegen hem dezelfde wraak, die hem er toe gebracht had om den tweeden Rijksbestierder te „verwijderen", zooals de Sultan zelf de misdaad bij Radja verschoonend had omschreven (D 98). Opgehitst door Radja's naijverige broeders (D 96), had de Sultan niet alleen het plan om zijn oudsten zoon Radja van de troonsopvolging uit te sluiten (op den lumineusen grond, dat men niet te gelijkertijd Radja = regent en Pangeran Adipati = Kroonprins kon zijn: D 99), maar ook om hem te verbannen en des noods te dooden; het laatste „zou hij aan de Engelschen overlaten" (D 105)! Toen dat fraaie plan in het kantoor van den Resident Crawfurd werd besproken, had deze een vertrouwde van Radja op den zolder verborgen, zoodat die het geheele gesprek kon afluisteren (D 105)! De Prins-Regent was doodsbenaawd, en zocht maar steun bij zijn te Tegal redja hokkenden zoon, die zooveel meer inzicht had (D 103). Doch deze kwam noode voor den dag, hoe nauw ook de positie zijns vaders met die van hem zelven samenhing (D 102). Eindelijk zou er iets gebeuren, dat Dipanegara tot ingrijpen moest nopen. De gemalin van Sultan Sepoeh, de Ratoe Kedaton, vond het drijven tegen de positie, de vrijheid en het leven van haren oudsten zoon niet goed. Zij waagde het, hare bezwaren den woesten Vorst onder de aandacht te brengen, doch deze sloot de Sultane den mond, door haar arrest in hare woning op te leggen. Nu deed Radja weder een

beroep op het doorzicht van Dipanegara. „Wat dunkt U daarvan, mijn zoon!" — riep hij hem toe (D 102) — „Uwe grootmoeder is wel te beklagen, de deur van hare woning is gesloten; zij mag niet in den Kraton komen. En dit geschiedt daarom mijn zoon! omdat Uwe grootmoeder partij voor mij trekt. Ik denk, dat vader mij inderdaad vergeten heeft. Wat is nu uw voornemen? Wat mij zelve en uwe grootmoeder betreft, wij hebben volop de weelde van dit leven genoten. Al moeten wij nu ook sterven, wij zijn bereid. Maar gij mijn zoon! Hoe zal het dan met u en uwe jongere broeders gaan? Wat zoudt gij dan moeten doen?" — Toen zag men precies hetzelfde wat Hamlet deed of liever niet deed, als deze op de mededeeling van den Geest, dat zijn vader vermoord is, „ter wrake vliegen" wilde (I. 5) [1]), en verder niets verrichtte, gelijk de Geest al gevreesd had (bl. 317). Bij het vernemen toch van de gevangenneming zelfs van de Ratoe Kedaton, verhief zich „zijn fier gemoed", doch reeds, wat hij daarop besluit, is geenszins met daden ademende fierheid in overeenstemming. „Als grootvader werkelijk het plan heeft" — luidt het na eenig nadenken — „U over het hoofd te zien, smeek ik om uwe voorbede. Ik zal doen wat ik kan. Misschien staat God mij wel toe, dat mijne pogingen gelukken en zal Hij hulp verleenen" (D 102). De zwakke vader is verrukt en geeft hem de verzochte volmacht tot handelen; hij verklaart zelfs, er niet op tegen te hebben, dat Dipanegara eerlang tot kroonprins benoemd worde in plaats van den volbloed-vorstelijken jongeren zoon Ambijah: „Uw jongeren broeder Bagoes Ambijah laat ik aan uwe zorgen over. Ik vertrouw hem U maar toe; in al wat gij wilt, geef ik hem over aan uwe zorg" (D 103). Het Fier Gemoed is echter reeds aanzienlijk getemperd in stemming, want Dipanegara antwoordt: „Als het U behaagt, verzoek ik u beleefd mij te mogen verwijderen naar Tegal redja, opdat het niet aan anderen bekend worde, dat ik hier was. Bovendien verzoek ik, dat oom Djajasentika mij moge vergezellen" (D 103). En zoo kwam het ten slotte hierop neder, dat oom Djajasentika nu maar de zaak in orde moest trachten te brengen! Deze doet dat ook met grooten ijver. Nog vóór het op zolder afgeluisterd gesprek van hiervoren had plaats gevonden, licht hij den Resident Crawfurd in, omtrent de ongerechtigheden en afschuwelijke plannen van

[1]) Voor vliegen, „to sweep", leest men in de vertaling B 35 stormen. Het eerste woord drukt m. i. beter de bedoeling uit.

den ouden Sultan. De Resident vindt het noodig tusschen beiden te komen (D 103), maar de Sultan antwoordt brutaalweg:

Wel Crawfurd! Bemoei U niet met eens anders zaken. Zoo ik al boos ben op den jongen Adipati: hij is immers mijn eigen zoon en de Ratoe Kedaton mijne eigen vrouw.

De Resident werd daarop „zoo woedend, dat zijne borst als 't ware vuur schoot". In antwoord schreef hij:

Aan den Sultan. Als er geene verandering kan gemaakt worden, is het nutteloos, dat ik voor de rust van Jogja waak. Waarop moet ik dàn passen? Op parende honden? Tot welzijn van het land moeten alle inwoners rustig en tevreden zijn.

De staat van zaken spande dus wel. Djajasentika gaat heen en weer, tusschen Jogja en Tegal redja. Dipanegara hokt in zijne woning en laat zijn Oom het werk verrichten. Men mocht eens hooren, dat hij er achter zat, luidt het. De Resident is zelfs met het bestaan van Dipanegara onbekend, totdat Djajasentika hem inlicht, dat deze eigenlijk de persoon is, die Djajasentika gezonden heeft. De Resident begrijpt er nu niets meer van. — „Hoe is 't mogelijk", antwoordt de zendeling, „dat gij hem nog niet zoudt kennen? Als er een feest is, komt hij altijd bij zijn vader." — „Nu ja", herneemt de Resident, „ik herinner mij dat wel, maar ik ben nog niet particulier met hem in gezelschap geweest, en heb hem nog niet gesproken" (D 106-107). De Resident wil hem dan natuurlijk ontmoeten en met hem de zaken bespreken: in de eerste plaats de verwijdering van Sultan Sepoeh, verder de troonsbestrijging van Sultan Radja, en eindelijk de benoeming van den troonopvolger. „Ja, binnen kort; de tusschentijd is mijn" (B 167), is daarop met Hamlet het gewone antwoord van Dipanegara. „Later als daarvoor de gelegen tijd gekomen is", antwoordt hij (D 112), zal ik het bezoek brengen. Geheel anders handelt de Deensche Koning, die in tegenstelling van zijn tragen stiefzoon meent (B 145):

Zoodra
We iets willen, moeten wij het doen; het willen
Verandert vaak, wordt uit- en afgesteld,
Zoo vaak een toeval, tong of hand het stremt;
En dan is 't moeten als een ijd'le zucht,
Die batend schaadt [1]).

---

[1]) Dezen laatsten regel heb ik niet kunnen begrijpen, zonder raadpleging van

„Verder", vervolgt Dipanegara (D 112) in zijne zucht anderen te laten zorgen, waarop ik hierna nog wijs (bl. 331), „laat ik de zaak aan vader Crawfurd over"! De Resident wordt natuurlijk ongeduldig. Crawfurd vindt de beste oplossing der moeilijkheden, dat bij de voorgenomen afzetting van Sultan Sepoeh en de benoeming van zijn zoon tot opvolger, Dipanegara tot Kroonprins wordt aangewezen. Maar daarvan wil deze weer niets weten. „Hoor oom!" — is de boodschap, die Djajasentika mede krijgt — „zeg aan vader Crawfurd, dat ik bepaald onwillig ben om tot Pangeran Adipati verheven te worden, omdat ik nog een jongeren broeder heb, die nu nog klein is. Hij heet Raden Mas Ambijah. Ik verzoek, dat hij zijn vader opvolge. Alle werkzaamheden aan den rang van Kroonprins verbonden, zal ik op mij nemen, zoolang hij nog klein is" (D 109). Dipanegara zweert zelfs, nooit Kroonprins, en evenmin Sultan te willen worden. „Ik wil mij bekeeren" — zegt hij (D 113) — tot den verheven Heer, want zoolang ik in dit aardsche leven ben, doe ik onvermijdelijk steeds zonde." Twee priesters zullen zijne heilige voornemens weten: „Grootvader Rahmanodin en Amat Oesman! Ik neem U tot getuigen; als ik het soms vergeten mocht, moet gij mij den eed herinneren: men moet mij niet tot Pangeran Adipati verheffen; al wilde men mij ook dadelijk tot Sultan verheffen, gelijk mijn vader en grootvader, zoo ben ik daartoe uit mij zelven niet genegen" (D 113). De Resident dringt op nieuw aan, nu „op ruwen toon", dat de raadsman van Radja bij hem kome (D 114): 't is te vergeefs.

Eindelijk worden Sultan Sepoeh en zijn Kraton door de Engelsche aangevallen. Doch ook dan blijkt Dipanegara „in hooge mate besluiteloos" (L 115) en neemt hij in deze gewichtige dagen „de lijdelijke houding" (L 115) van een Hamlet aan. Het einde is, dat hij zich weder aan zijne gewone liefhebberij overgeeft, namelijk „allerlei zwerftochten" (L 115) aanvangt!

Sultan Radja sterft dd. 3 November 1814 en de jongere, volbloedvorstelijke zoon Djarot (Ambijah) volgt op. Aan Dipanegara ontgaat dus niet alleen de kroon, hetgeen overeenkomstig zijn wil was, doch hij wordt ook door Pakoe alam als regent van het Rijk voorbij gegaan

---

den Engelschen tekst (IV. 7). Daar staat echter: And then this „should" is like a spendthrift sigh, that hurts by easing.

De dichter wil dus zeggen, dat terwijl het uitstel geen afstel ons plichtgevoel baat of liever in slaap wiegt, wij onze belangen schaden, door onze taak ten slotte niet te verrichten. Hamlet is daarvan de type.

(bl. 299), ofschoon hij zich daartoe wèl had bereid verklaard (bl. 324). Wat wilde men dan ook met zoo'n hardnekkigen nietsdoener, die niet van wereldsche bezigheden hield (bl. 299), aanvangen. Hij zelf troostte zich over de benoeming van Pakoe alam tot Regent, met de gedachte, dat hij daardoor gevolg kon blijven geven „aan zijn lust om zich geheel te wijden aan een contemplatief en godsdienstig leven" (L 112), d. w. z. aan zijn lust om niets uit te voeren.

Sultan Djarot sterft reeds den 6en December 1822 (bl. 311). De quaestie der opvolging stond nu eenigszins anders, voor zoover in 1814 wel zedelijkheidsbezwaren bij Dipanegara en bij de bevolking konden bestaan om den meer rechthebbenden jongeren, schoon minderjarigen, broeder achter te stellen, doch niet waar het gold den dd. 25 Januari 1820 geboren neef van Radja's oudste zoon [1]). Dipanegara schijnt dan ook te hebben verwacht, dat hij Djarot zou opvolgen. Te eerder kon zijne omgeving zich daarmede vleien, voor zoover deze wist, dat hij onder het Engelsch bestuur eenige schriftelijke belofte van dien aard ontvangen had (bl. 302). In talrijke stukken vindt men hiervan melding gemaakt; men zie nader bl. 335. De Resident De Salis, die bij het afsterven van Sultan Djarot als waarnemend bestuurshoofd te Jogja fungeerde (bl. 295), scheen ook gunstig gestemd te zijn voor hem. Gedurende de dagen, dat de troon onvervuld bleef, nl. van 6 tot 19 December 1822, betoonde de Resident aan Dipanegara eene groote mate van vriendelijkheid en behandelde hij hem met bijzondere onderscheiding; hij bediende hem zelfs, zegt de Kroniek, als een toekomstigen Vorst. Van tijd tot tijd noodigde hij hem in het vrouwenverblijf van den Kraton, waar dit Bestuurshoofd, naar ik mededeelde (bl. 312), wat al te goed thuis zou geweest zijn, tot ergenis o. a. van Dipanegara: „Hij wilde", dan ook, zegt deze omtrent die uitnoodigingen, „zelden daaraan voldoen" (D 127). Nu en dan deed het Bestuurshoofd nauwkeurig onderzoek naar zijn ouderdom, en als 't hem behaagde verzocht hij hem bij zich in 't Residentiehuis. „Zoo trachtte de Resident ten zeerste zijne genegenheid te winnen. Ook verzocht hij den

[1]) Ik geloof dat ik aldus de bedoeling van den heer Louw juist heb teruggegeven (L 111); nochtans geheel duidelijk is mij de zaak niet. Als de volbloed-vorstelijke oudste zoon Ambijah (Djarot) niet mocht worden voorbij gegaan bij het overlijden van diens vader, Sultan Radja, waarom kon dit dan wel geschieden, toen Sultan Djarot (Ambijah) overleed, nalatende ook een volbloed-vorstelijken zoon Menol? — De autoriteiten waren dan ook van meening dat deze moest opvolgen, gelijk geschiedde. Ik maakte hiervan reeds op bl. 303 melding.

Prins wel eens met hem alleen te zitten praten, en dan bediende hij hem zelf en antwoordde hem op al wat hij maar vroeg." Nochtans oom Mangkoeboemi, een man van „zachte inborst" (ML), die den Prins zeer genegen was, vertrouwde de zaak niet; hij had „kwade vermoedens" en ging er daarom Dipanegara eens over spreken. „Mijn jonge vriend", zeide hij (D 127), „ik kan mij niet vereenigen met de voornemens van baron De Salis. Hij is wel zeer ingenomen met U, maar misschien heeft hij daarmede eene bedoeling en wil hij afwachten, wat gij verlangt. Als gij 't goed vindt, zal ik het hem mededeelen." Doch ook nu weder sprak de Prins een non possumus uit! „Ik wil volstrekt niets weten van dergelijke bemiddeling", luidde het antwoord. „Als ik het wilde, zou ik hem mijn wensch wel eerder medegedeeld hebben, en geen tijd hebben laten verloopen, om den kleinen Bagoes (Djarot) tot Sultan te verheffen." Zoo dus alweder zwijgen, niets doen. „Hoe is het dan, mijn zoon?", hernam Mangkoeboemi, „Ik maak mij erg ongerust. Als hij eens een ander dan U neemt?" „Het zal mij genoegen doen, Oom!" antwoordde de Prins glimlachend; „Als men de overeenkomst wil veranderen is dat beter, dat geeft geene moeilijkheden" (D 127).

Met zijne gewone indolentie dacht dus de Prins, dat de zaak van zelf wel terecht zou komen; ze liep echter af, niet overeenkomstig zijnen „wensch". Zoo ook was door Hamlet niets gedaan om het „bloedschendig" huwelijk zijner moeder te beletten (Loening) en had het tengevolge gehad, dat de Oom zich drong tusschen de koningskeus en zijne „hoop" (B 167). Te Jogja viel de keuze op Dipanegara's neefje Menol en werd Dipanegara slechts tot voogd benoemd, niet eens tot regent van het Rijk, gelijk Pakoe alam was geweest tijdens de minderjarigheid van Sultan Djarot. De voogdijschap zou hij deelen met oom Mangkoeboemi, zijne moeder en des jongen Sultans moeder. Evenmin als Hamlet beklaagt hij zich echter, dat aldus Djarots zoon „zich tusschen de koningskeus en mijne hoop zich drong", zij het dat hij het anders gewenscht mocht hebben. Niets had hij dan ook verricht om den slag tijdig af te weren. Wat hem bijzonder onaangenaam trof was echter die benoeming tot voogd, ĕmban, ook kinderoppasser [1]) en aanstonds is hij weder gereed, om deze ontstemming

[1]) Aan ieder Javaan van hooge geboorte wordt in zijne kindschheid een ĕmban als paedagoog toegevoegd, en later blijft zoo iemand doorgaans bij zijn voedsterling en kweekeling met eene hooge betrekking bekleed. Roorda (T 186 noot 1).

te toonen door niets uit te voeren. Wat vroeger oom Djajasentika onder Sultan Radja voor hem was, is nu oom Mangkoeboemi onder Sultan Menol. Dipanegara begint toch, gelijk hij zelf nog op zijne reis als gevangene naar Batavia aan zijne begeleiders verteld heeft, met zijn zegel weg te gooien (DS 117), dat Mangkoeboemi opraapt, om het voortaan ten dienste van Dipanegara te gebruiken. „Zoo nam dan Pangeran Mangkoeboemi al het werk op zich" (D 128)! Onder Hamletsche drogredenen, als: „Het is net of ik een daglooner ben, en men mijn naam maar verkoopt" (D 130), verklaart hij uitdrukkelijk zijn zegel niet meer te willen gebruiken. „Sedert dat zegel gemaakt is, heb ik maar driemaal daarmede een stuk gezegeld: 't waren doodvonnissen", zegt hij elegisch op den toon van Hamlet. „Goed mijn zoon", antwoordt de ander, „nu ik dit bewijs van U heb, ben ik geheel voldaan" (D 130). En zoo berust Dipanegara er in, dat op zijn naam allerlei zaken verricht worden, waarvan hij in het geheel geene kennis draagt. Toch beklaagde hij zich in zijne ballingschap, „niets te zeggen", „niets te doen" gehad te hebben als voogd (DS 114, 117; ook bij L 149).

Nu de slag gevallen was door de Sultansbenoeming van Menol, gevoelde hij zich „zeer onaangenaam te moede", vooral bij de gedachte aan het voorschrift van het Mohammedaansche rechtsboek Toehfah, waarin staat „dat de landvoogdijschap van een Vorst niet wettig is, als hij nog niet meerderjarig is" (T 164, ook L 132). Het geval werd bijzonder moeilijk, toen de opperste geestelijke te Jogja, de Kjahi Pangoeloe, in twist geraakte met den Rijksbestierder, omdat deze inbreuk maakte op de geestelijke rechtspleging, waarvan het gevolg was, dat de Kjahi zijn ontslag nam en bij Dipanegara te Tegal redja ging wonen, hetgeen ook al niet strekte om den Prins ter neder te zetten (L 132-133). „De Sultan is nog geen wettig vorst", oordeelde de Prins, zoodat er geen vervanger benoemd kan worden, dus zou men ook geene huwelijken kunnen sluiten, geene geestelijke rechtspraak, als omtrent erfenissen, echtscheidingen, voogdij, enz. uitoefenen. Zijne moeder had er echter raad op geweten en terstond een nieuwen geestelijke doen benoemen, doch als altijd heette het ook nu: „De Prins wist er niets van, daar hij zich wederom in de spelonk van Setjang bevond" (D 132). Toen het dus weer te laat was, hoorde hij er pas van. Hij vond het nu niet in orde en bleef er over mokken. „De bekommering van den Prins wierd hoe langer hoe

grooter" (T 164). Eindelijk deed hij er een brief aan zijne moeder over schrijven [1]). Karakteristiek vrouwelijk luidde haar antwoord: „Ik heb een hekel aan den ouden Panghoeloe! Hij heeft immers zijne betrekking neergelegd. Hoor, denk er niet meer aan! Ik zou mij schamen voor het gepraat van de menschen; trouwens de installatie heeft al plaats gehad. Wat weet ik van de schriften! Al stond de Prins ook borg voor den ouden Pangoeloe, en al hield hij er nog zoo op aan: ik geef er mijne toestemming niet toe." En aan het slot: „Houd uwe voorslagen maar achterwege als de Prins met alle geweld dingen, die nu eenmaal gedaan zijn, wil veranderen; hij zal toch de Hollanders wel ontzien."

Deze brief, „hatelijk" als hij was, stuitte den Prins „geweldig tegen de borst"; zoo was er dan ook met zijne moeder „niets te doen" (T 164-165). Doch aldus verschoonde hij slechts met drogredenen, evenals Hamlet, zijne eigen veroordeelingswaardige werkeloosheid en toonde hij niet te willen inzien, dat met hemzelf „niets te doen" viel, doordien hij, gelijk zijne moeder terecht had opgemerkt, nooit bijtijds optrad, nietsdoener als hij van nature was. „Ik beoogde het welzijn van het land", luidde het dan in zijne monologen; „ik laat het over aan den Allerhoogste" (T 165). Juist echter in dat Hamletachtige overlaten, waarop wij telkens bij Dipanegara stuiten (bl. 331), was het kwaad gelegen. „Ik wil er niets meer van weten; handelt gij slechts naar uwe verkiezing" (N 153), had hij zelf tegen zijne moeder gezegd.

Beide Prinsen zien wel het verkeerde hunner traagheid in, doch de natuur blijkt steeds sterker dan de leer. Hamlet gevoelt telkens schaamte over zijn nutteloos leven, en hij benijdt den jongen Fortinbras, die „voor een ding, een strootje waard" optrekt, wiens ongebruikte moed „doorbreekt" (B 127); hij verwijt zich zijne werkeloosheid in de scherpste bewoordingen, zich noemende een „geest- en krachtelooze ellendeling", die „plichtvergeten" rondloopt (B 74)! Ook Dipanegara zag het met leede oogen aan, hoe tengevolge van zijne eigen onthouding, de Ratoe Ageng „alle zaken" maar met den Rijksbestierder en anderen afdeed, „zonder den Prins daarin te kennen". „Hij deed zich zelf verwijtingen", zegt de Kroniekschrijver (T 167), doch daarbij bleef het ook.

---

[1]) Volgens de vertaling van Tjakranegara's Kroniek zou Dipanegara zelf zijne moeder geschreven, en deze daarop hem geantwoord hebben; doch als men den brief der moeder hier boven leest, zal men erkennen, dat zich de toedracht niet aldus laat denken; men verg. mijne opmerking bl. 288.

En waarom spreken de Prinsen niet, waarom zeggen zij niet, waarop het staat? Hamlet „kan niets zeggen", wendt hij voor (B 74), „want zwijgen moet mijn mond" (B 17). Waarom dat niet zou kunnen, waarom dat zou moeten, blijkt volstrekt niet; maar het spreken zou tengevolge hebben, dat er ook gewerkt diende te worden, en dat is van de aangeboren traagheid te veel gevorderd. Ook Dipanegara was iemand „die nooit sprak" (Br 180), en die over het behandelen der zaken, zooals hij zou vermeenen, dat ze opgevat behoorden te worden, zweeg, wijl hij zich „niet verwaardigde er over te spreken" (H 39)!

Aan zooveel traagheid komt natuurlijk eene fataliteitsleer bijzonder ten goede; het eenige verschil is, dat de Katholieke prins haar voor Zijner Hoogheids luiheid pasklaar uitdenkt, terwijl de Muzelmansche vorstenzoon haar in zijn godsdienst compleet aantreft. „In alles toonde hij zich zeer onverschillig, volgens Islamitische grondstellingen", getuigt Hageman van Dipanegara (H 411), in overeenstemming met De Stuers' en Roeps' indrukken (DS 125, L 150). „Ik lach met voorteekens", zegt Hamlet (B 174); „geen muschje valt ter aarde, of het is uitdrukkelijk voorbeschikt. Moet het nu zijn, dan is het niet in de toekomst; ligt het niet in de toekomst, dan zal het nu zijn; is het thans niet, dan zal het komen." Evenzoo de Jogjasche prins: „Wat de wil van den Schepper is, zijne schepselen hebben over niets te zeggen; of wij het recht hebben of niet, het zal wel niet anders gebeuren, dan zooals God wil" (T 179). „De hemel wilde het zoo" (B 116), is voor Hamlet de voldoende verschooning voor zijn aanslag op Polonius, dien hij zonder recht of reden heeft doorstoken! „Mijn noodlot roept" (B 32), meent Hamlet; „Als het noodlot het wil, moeten wij toch sterven" (D 146), schrijft Dipanegara. „Bereid zijn is alles", roept de eene Prins uit (B 174); „Indien de Heer eenmaal iets vast besloten heeft, dan is het schepsel maar de uitvoerder van Zijn wil", hoort men van de andere zijde (T 170). „Wie zal het kunnen verijdelen? Wanneer de Godheid ons iets toeschikt, dan zullen al de groote Pandita's het niet kunnen afwenden."

Zóó gaan beide Prinsen dolende huns weegs — hun eigen ongeluk te gemoet.

VIII.

Nauw verband met de indolentie der Prinsen, houdt bovendien hun beider lijdelijkheid. Van Dipanegara's zucht om de zaken aan anderen over te laten, maakte ik trouwens reeds melding; er valt echter meer van te zeggen.

Inniger haten dan Hamlet den Koning doet, is niet wel mogelijk; hij houdt hem voor een boeleerder, moordenaar, schurk, een vorsthansworst, een beurzensnijder, een botten lappenkoning (B 74, 112), enz.; toch heeft die Vorst maar te spreken, of Hamlet doet, wat hem verzocht wordt. Zoo ziet men hem zijn plan opgeven om naar Wittenberg te gaan (B 13-17); zoo laat Hamlet zich zonder verzet naar Engeland verwijderen, ofschoon hij aan een valstrik gelooft (B 124-125); zoo geeft hij aan 's Konings wensch gevolg om in een tweegevecht zijne krachten te toonen, niettegenstaande hij verraad vreest (B 172-174).

Deze willeloosheid, deze besluiteloosheid, dit zich laten beheerschen door anderen, is Dipanegara in nog sterker mate eigen. In het burgerlijk leven maakte hij daardoor *zóó* weinig indruk, dat hij zelfs doorging voor „de speelpop van het gezelschap" (Sa), voor iemand, waarvan men goedmoedig geloofde: „hij doet geen kwaad" (Sch 409). In de moeielijke omstandigheden van zijn leven is er altijd iemand, die de baas is, behalve hij zelf, de nominale leider. Djajasentika leidt hem, gelijk wij lazen; Mangkoeboemi — een overigens zeer zwak man — beheerscht hem soms; Sentot beveelt; Kjahi Madja regeert. Ze zeggen het hem soms ronduit, dat hij niets heeft in te brengen. Als o. a. gedurende den opstand Kjahi Madja en de tot Sultan verheven Dipanegara ongenoegen krijgen, voert de eerste hem brutaalweg toe: „Volgens den Koran moogt gij U nergens mede bemoeien. Ik ben opperbevelhebber; wanneer wij overwinnen, zal ik het land met de overige veldheeren verdeelen en U geven wat ons goed dunkt, en zoo wij u niets willen geven, moet gij ook tevreden zijn" [1])! Ziedaar het loon voor het volle vertrouwen, dat hij in zijn bevelhebber gesteld had, en waaromtrent hij aan De Stuers mededeelde: „Hij gaf mij slechts kennis van hetgeen er voorviel, en daarmede nam ik genoegen (DS 113).

---

[1]) In het bl. 292 sub. 17 vermelde Gidsartikel. Dipanegara had eenige herinneringen op verzoek van Resident Pietermaat ter neder gesteld; en dezen worden tevens in dat artikel medegedeeld.

Verklaarbaar wordt het dan ook wat hij verder verhaalde, namelijk: „dat hij dikwijls nauwelijks kennis droeg van hetgeen er voorviel (DS 114). „Er zijn vele dingen buiten mij gebeurd" herhaalde hij (DS 121), „van welke ik nauwelijks kennis droeg." Met zulk een karakter kon het moeielijk anders. Zelfs zijne moeder, die hij minacht, als Hamlet de zijne, staat in beslistheid van karakter hooger; van het driemanschap Dipanegara, Sentot en Kjahi Madja, bezat de eerste den naam en de geboorte, Sentot het krijgstalent en Kjahi Modjo het beleidvol inzicht (L 154). In het hevigst van den strijd, komen de bevelhebbers Dipanegara vragen, wat er gedaan moet worden, wijl de rebellen niet meer aan het vechten zijn te krijgen. „Ik laat het aan U over", is het karakteristieke antwoord (D 440). — „Wat is Uw plan?", vraagt hem Mangkoeboemi, als zij door de troepen uit Tegal redja zijn gejaagd; en als altijd luidt het antwoord: „Ik laat dit geheel aan U over" (D 147). — Drong in den Engelschen tijd, de Resident op Dipanegara's persoonlijke bemoeiingen aan, deze antwoordde, naar wij op bl. 324 lazen, dat hij er liever buiten bleef, zijn „geheele vertrouwen" op hem stellende en .... „Verder laat ik de zaak aan vader Crawfurd over" (D 112).

Terwijl Dipanegara, evenals Hamlet, het er als het ware op toelegt om door zijne gedragingen achterdocht te wekken en hem als staatsgevaarlijk te leeren beschouwen, doet de Deensche prins niets en de Jogjasche bijna niets om zich op de uitbarsting voor te bereiden. Dat Dipanegara zoo noodig wel „een man van den penning" kon zijn (L 152), bewees hij als balling; zijn bewaker, Resident Pietermaat noemde hem inhalig, zelfs „in een hoogen graad gierig" (P 408, L 151). Nochtans blijkt uit niets, dat hij voor eene behoorlijke kas had gezorgd, toen de opstand uitbrak. Hij besteedde zijn geld aan bouwliefhebberij; vooral gebruikte hij veel geld, verhaalde hij De Stuers, voor een tempel te Tegal redja, die nog niet voltooid was, toen de opstand uitbrak. „Indien ik van meening was geweest", betuigde hij niet geheel ten onrechte, „om oorlog te voeren, zou ik mijn geld immers beter bewaard hebben" (DS 120, ook bij L 149). Het eenige, wat hij met het oog op mogelijke gebeurtenissen wel deed, was streven naar populariteit (DS 120, ook bij L 150). Verder heeft hij zijn onderhoorigen van pacht vrijgesteld, opdat men voor het geld wapenen kocht en voedingsmiddelen kon inslaan; doch dit was eerst kort vóór den opstand, zoodat toen den 20n Juli 1825 des avonds onze troepen Dipanegara's woning

omsingelden, hij zich belegerd vond „zonder er op voorbereid geweest te zijn" (S. Ned.-Indië 108). De Resident werd dan ook spoedig met het bericht zijner gevangenneming verblijd. „Na het vallen van eenige schoten" — verhaalt Smissaert (Sm) — „liet de Rijksbestierder mij weten, dat de beide Prinsen gevat waren, doch hoe verbaasd was ik even daarna, tegen het vallen van den avond, den heer Chevallier, die met het detachement was medegegaan, onverrichter zake te zien terugkomen." Dipanegara zelf schrijft deze gelukkige ontsnapping toe aan het beleid van zijn oom Mangkoeboemi, die oorspronkelijk volstrekt geen lust in opstand had gehad. Deze drong op vluchten aan, doch Dipanegara bleef maar binnen de aangevallen woning zitten, alzoo dezelfde „lijdelijke houding" aannemende, als toen de Engelschen in 1812 den Kraton aanvielen, waar hij zich ook „in hooge mate besluiteloos" toonde, gelijk de Geschiedschrijver bericht (L 115). „De Prins zeide niets en zweeg" (D 146). Inderdaad niets scheen in staat om hem uit zijne doffe lijdelijkheid op te wekken. „Laat ons maar hier blijven", antwoordt hij Mangkoeboemi, „wat zullen wij buiten doen." Maar de vijand dringt al meer en meer op en zijne dienaren smeeken hem weenend om toch een goed heenkomen te zoeken. De Oom was al weer de man, die handelend optrad: „Mangkoeboemi sprak geen woord, maar vatte den Prins bij de hand, en bracht hem door eene achterdeur naar buiten (D 146). Zoo liet het hoofd des opstands zich als een kind wegleiden, reeds bij den aanvang! Men vlucht naar Selarong; en nu wordt Dipanegara gedwongen tot een oorlog „zonder een bepaald doel of voornemen gehad te hebben" (S. Ned.-Indië 109). „Ik ontken", zeide hij geheel in overeenstemming hiermede tot zijne begeleiders op de reis als gevangene naar Semarang — „dat ik reeds voor lang, met vijandige oogmerken volk bij mij verzameld had, want mijne vlucht geschiedde zoo overhaast en zoo onverwacht, dat ik nagenoeg 3000 gulden aan baar geld, veel padie en verscheidene andere dingen moest achterlaten. Ik begaf mij toen naar Selarong; ik gaf aan niemand bevelen; wat er toen geschied is, is door de hoofden gedaan, die mij langzamerhand gevolgd zijn." En verder: „Toen ik mij te Selarong bevond, wist ik niet wat van de zaken worden moest. Ik was verwonderd alles in dien toestand te zien. Bevelen gaf ik niet; Kjahi Madja gelastte alles" (DS 115, 121). Van Sevenhoven onderschrijft geheel dit volslagen gebrek aan plannen bij het hoofd des opstands.

„Immers" — oordeelt hij (S. Ned. Indië 116 noot 4) — „indien er een vooraf beraamd plan was geweest, zou het hollend gemeen niet doelloos hebben voortgegaan, zóó zelfs dat het ook de eigendommen van Dipanegara en Mangkaboemi verwoestte en verbrandde; maar reeds dadelijk zouden de opstandelingen meer geregeld zijn te werk gegaan." In tegenspraak met hetgeen hier omtrent het hollend gemeen wordt gezegd, beschuldigden Dipanegara en Mangkoeboemi de expeditie van Thierry er van op den 20n Juli 1825, althans Dipanegara's woning te hebben vernield. Schrijvende namelijk dd. 25 Augustus 1825 aan Generaal de Kock, hoe zij voor onze troepen van Tegal redja moesten vluchten, merkten zij op: „Wij ontkwamen echter naar buiten de stad, en de Hollanders keerden naar Aria Dipanegara's huis terug en vernielden, verwoestten en verbrandden het" (L 731).

In alles treedt het beschreven gemis aan weten en stelselmatig handelen aan den dag. Dipanegara had wel tot zich zelf gezegd (T 181): „Laat ik niet ten halve kwaad doen", want anders word ik ongelukkig; „dan liever een stouten stap gedaan", doch een stouten stap in den waren zin des woords, doet geen der beide Prinsen. Zij doen den pas, wanneer, gelijk Loening het uitdrukt, het gevaar hen reeds op den nek zit, wanneer men hen persoonlijk te na komt. Hamlet en Dipanegara verkondigen dit, beiden natuurlijk ieder op zijne wijze, als een beginsel! „Erkennen wij", zegt de een, als hij zich door een stouten stap uit de handen der zeeroovers verlost en de Guildensterns ten doode gewijd heeft (B 164), „dat onbedachtzaamheid ons somtijds dient, waar schrandere overweging faalt." En de ander (D 140): „Ik zeg U allen, niemand van U mag beginnnen; alleen als de ongeloovigen mij werkelijk mishandelen, moet gij mij bijstaan." De tweelingvorsten moeten iets hebben, dat hen ontvlammen doet (B 167); eerst dan komen zij in hun element en zijn zij ook dapper, zooals geen. Doch overigens valt er alles met hen te doen. In het gevoel van eigen willeloosheid, geeft Dipanegara zich geheel over aan anderen. „Ik ben nu het eigendom geworden van de groote menigte", heette het bij den aanvang des opstands (D 142), en inderdaad toonde hij weinig zich zelf te zijn. „Hij was" — zegt de Geschiedschrijver (L 154) — „'t werktuig, dat men noodig had, om na bewezen dienst in een hoek te laten liggen."

In de twisten te Jogja tijdens het Engelsch bestuur had hij zich even weifelend getoond. Eerst bij voorbeeld verklaart hij per-

tinent, nooit tegen zijn grootvader, de partij der Engelschen en van zijn vader te zullen trekken. „Als vader er toe mocht komen" — voegt hij dezen toe (D 99) — „om met grootvader te strijden, ik zeg het U ronduit en zal daarin volharden, dan zal ik de zaak van grootvader aanhangen: ik heb mijn bestaan aan U te danken, maar grootvader is evenzeer weder de oorsprong van Uw bestaan" m. a. w. Als gij wilt hebben, dat ik mijn kinderplicht jegens U vervul, moet gij het ook doen jegens Uw vader.

Doch van de volharding komt niets te recht. Wanneer de oorlog tusschen Sultan Sepoeh en de Engelschen uitbreekt, voegt hij zich toch maar ten slotte bij deze en zijn vader, terwijl hij zich geruststelt met de drogreden (D 102): „Er valt niet veel te winnen, als een zoon zijn vader vijandig is" [1]). Vallen eindelijk de Engelschen binnen Jogja, dan verliest hij geheel het hoofd (L 115).

Volharding leerde hij eerst in den opstand, nadat hij zich het eigendom der groote menigte had verklaard; want toen „waren de zaken te ver weg", gelijk hij aan De Stuers mededeelde (DS 123), „gevoelende dat een terugtreden niet dan nadeelige gevolgen voor hen kon opleveren", gelijk Dipanegara en Mangkoeboemi als reden van hun besluit om te volharden opgaven (L 261) aan den door hen op zijn tocht naar Jogja gevangen genomen en weder vrijgelaten ritmeester tevens schoonzoon van Pangeran Mangkoenegara, Raden Mas Soewangsa [2]). — „Het zwerven van de eene desa naar de andere" (DS 123) lag bovendien zóó in Dipanegara's natuur, (verg. bl. 305-306, 317-318), dat toen hij bijna zijn ganschen aanhang en de voornaamste leiders had verloren en zijn Rijksbestierder hem ook moest aanraden tot onderwerping te komen, daar de zaak toch geene toekomst meer bleek te hebben, hij hierop niets anders

---

[1]) „Dipanegara liet dus het plan varen om, door zich bij zijn grootvader aan te sluiten, zich tegenover zijn vader te stellen", zegt de heer Louw bl. 102 noot 1. Kan echter met de in den tekst aangehaalde woorden de Prins ook niet bedoeld hebben, dat hij HOOPTE dat zijn vader de partij van Sultan Sepoeh zou kiezen? De „hoop, dat het vader gegeven worde bedachtzaam en standvastig te zijn in de verzoeking" schijnt er op te wijzen.

[2]) Vergist de heer Louw zich niet, waar hij op bl. 261 schrijft, dat de troepen van Mangkoenegara uit Jogja „zich naar Soerakarta trachten door te slaan om aldaar verslag te doen van den toestand"? Ofschoon er inderdaad infanterie en cavallerie van Mangkoenegara te Jogja gelegerd waren (L 260-261), trokken Soewangsa's troepen van het Solosche, waar zij waren, uit „om naar Djokjakarta bevelen over te brengen", leest men bij MDS 42 noot 1, La 59 noot 2.

wist te antwoorden, dan het gedachteloos: „Ik ben het zwerven nog niet moede" (Sch 479). En als hij dit eindelijk wèl moede is, zoodat hij zich in de macht zijner vijanden stelt, zou een rekeninghouden met dezen nieuwen toestand hem nog een eervol einde verzekerd hebben, ware het niet geweest, dat die zelfde besluiteloosheid hem verleidt tot een optreden, 't welk Generaal De Kock den onaangenamen plicht oplegt hem voor altijd van Java te doen verwijderen, gelijk ik hierna zal uiteenzetten.

Ik kan alleen in deze zucht tot overlaten aan anderen de verklaring vinden van de zonderlinge geschiedenis met de schriftelijke belofte aan Dipanegara verstrekt ten aanzien der vooruitzichten op den troon (bl. 325). Hieromtrent bestaan twee lezingen. Volgens Van Lawick (NL 116-119) zou hij wel degelijk gehoopt hebben, de opvolger te worden van zijn vader Sultan Radja; om die reden had hij zoo geijverd tegen de uitsluiting van den vader als erfprins, waaraan, gelijk ik op bl. 321 vv. verhaalde, Sultan Sepoeh ernstig dacht. De vader had hem de opvolging dan ook dikwerf genoeg voorgespiegeld. Eenmaal echter ten troon verheven, begon Sultan Radja er anders over te denken; dat deelt ook Tjakranegara mede (T 140-142). De Prins dit bemerkende, werd hierover met wrevel vervuld en zijn vader, die hem vreesde, gaf hem ter bevrediging een van zijn zegel voorzien geschrift, inhoudende: dat met voorkennis van het Indische Gouvernement aan Dipanegara werd uitgereikt de verklaring, dat deze zijn vader zou opvolgen ingeval zijn broeder Djarot bij het overlijden van den Sultan nog minderjarig was of wel dat hij zich, bereids meerderjarig zijnde, niet wel gedroeg. — Ofschoon minderjarig, werd Djarot toch Sultan, gelijk wij weten, maar Dipanegara behield het geschrift, dat nog van nut kon wezen bij het afsterven van zijn broeder. Hierover nu was Djarots moeder zeer beducht, die liever haar eigen kleinzoon Menol op den troon zag, dan haar meesterachtigen stiefzoon. Zij toonde er zich „zeer ongerust", „zeer bevreesd" over. „Wat zal er van mij worden, als Prins Dipanegara aan de regeering komt", dacht zij bij zich zelf (T 154). De Sultanemoeder wilde nu dat fameuse stuk in handen hebben, en bedacht daartoe de volgende vrij onnoozele list. Zij liet aan Dipanegara het bewuste stuk opvragen, onder voorwendsel, dat haar zoon, Sultan Djarot, omdat zijne kinderen nog zeer jong waren, het voornemen had, bij het Gouvernement te bewerken, dat Dipanegara tot kroonprins zou worden benoemd. Om nu dit plan des te zekerder te doen slagen, wilde hij zich op dit bewijs van

hun vader beroepen. En op dit enkel verzoek . . . gaf de Prins het verzochte stuk af aan zijne moeder, die hij nooit vertrouwd had! Te vergeefs verzocht hij het later herhaaldelijk terug, en toen bij den dood van Sultan Djarot Dipanegara met aandrang het opvroeg, deelde de moeder mede, dat het verbrand was (NL 188)! — Dit gansche verhaal is ook den Koning medegedeeld als eene hoofdoorzaak van den opstand, door den heer D. Boelen Schuurman in een schrijven, gedagteekend Utrecht 21 December 1829 (A); hij had het uit Java vernomen, berichtte hij, van „een aldaar geschikt persoon buiten politieke betrekkingen levende"; den Koning was echter de zaak reeds uit Lawicks Nota bekend.

De andere lezing is van Dipanegara zelf, doch zij luidt even onnoozel. Eens op een dag — zoo schrijft hij (D 125) — kwam Sultan Djarot den Prins opzoeken. Deze zeide toen: „Sultan ik zal U eens wat zeggen. De overeenkomst, die vroeger in den tijd der Engelschen gesloten is, is nog in mijn handen. Zij bevindt zich niet in den Kraton; alleen het contract is daar, benevens de overeenkomst omtrent de rijksmiddelen, maar de bijzondere bepalingen zijn nog hier. Om die reden ben ik bang als ik of gij eens mocht komen te overlijden, dat men er geen gevolg aan geven zal, en dat Uwe en mijne kinderen twist zullen krijgen, als God hen niet te hulp komt. Daarom heb ik besloten Sultan, om U de geschreven stukken te geven. Ik geef ze aan al Uwe kinderen in bewaring. Als ik kom te sterven, laat ik de zaak geheel aan U over." — Het geschrift werd nu gehaald; de Prins nam het in handen en zeide: „Ziedaar Sultan, gij moet weten, dat Generaal Raffles dit stuk eigenhandig geschreven heeft; aan de eene zijde staat het Javaansch, en dat heeft Tjadiningrat geschreven. Neem het mede. Maar ik waarschuw U, zorg er goed voor. Dit is het eenige stuk voor het verlies waarvan ik bevreesd ben." — De Sultan nam het met dankbaarheid aan en was hoogst verblijd. Hij vroeg toen verlof om naar huis te gaan en nam het geschrift zelf mede. Toen hij in den Kraton gekomen was, werd hem niet lang daarna, door een verzoeking van duivels, die hem verleidden, het voorstel gedaan om het geschrift te verbranden, onder het beweren dat het niet goed was als het bewaard bleef, en omdat het later wie weet welke gevolgen kon hebben. Het was alsof God het zoo beschikte, dat de Sultan dien slechten raad zonder aarzelen opvolgde. En zoo werd het stuk dan verbrand.

Waarom moest echter het waardevolle stuk worden afgegeven, waarom bleef Dipanegara zelf er niet de bewaarder van? Waarom moest hij de zaak weder overlaten, zooals hij zegt? Dit vinden wij nergens vermeld; uit dien hoofde kan ik slechts de reden er van zoeken in zijne natuurlijke indolentie, die hem te zeer tegen moeite deed opzien, of in zijne lijdelijkheid, waardoor hij zoo licht te beheerschen was.

IX.

De hoogleeraar Symons acht het een hoofdverdienste van Loenings boek. dat behalve op den melancholisch-tragen grondtrek van Hamlets karakter, nadrukkelijk wordt gewezen op 's mans hartstochtelijkheid. Aan het cholerisch element in Hamlet wijdt Loening de bladzijden 194—204. Wordt het karakter daardoor gecompliceerd, welnu — erkent Symons (Ss 280) — het menschelijk karakter is ook in werkelijkheid zeer ingewikkeld, en de menschelijke natuur vertoont doorgaans eene vermenging van verschillende elementen. Dat melancholie en momentane hevigheid elkander niet uitsluiten, daarvan vindt men ook in het „wrevelig" karakter (NL 117) van den „nurkschen" Dipanegara (Sch 412) bewijzen in overvloed.

Een rijke stroom van vloeken staat dergelijke menschen gewoonlijk ten dienste. Ligt het ook minder in den aard van den Oosterling en van den Mohammedaan om in dezelfde mate als Europeanen voor heilig gehouden namen te misbruiken, waardoor Hamlets vindingrijkheid op dit gebied meer aan den dag treedt dan bij Dipanegara (hetgeen nog sterker zou blijken indien de censuur niet vele kernachtige uitdrukkingen van Hamlet had geschrapt of verzacht); nochtans laat de Javaansche vorstenzoon in zijne opgewondenheid evenzeer het bij Allah hooren, als de Deensche het bij God (T 157, Sch 414, Br 196, La 51).

Hoezeer hartstochtelijkheid Hamlet bij tijden beheerscht, toont hij door zijne bijtende, ironische, sarcastische uitvallen, die door het gansche drama verspreid zijn; niet minder door zijne heftige alleenspraken, waartoe hij zoo gaarne toevlucht neemt als hem de gal overloopt; verder door een maatloos schelden en verwijten. Al wat hem in den weg treedt of in den weg schijnt te treden — want dat is volkomen hetzelfde — moet onder zijne spitsroede door. De misdadige Koning niet alleen, „dat bloedschendig, overspelig monster" (B 35), doch even-

eens de meer zinnelijke dan schuldige moeder, tegen wie hij woorden spreekt, die „als dolken" in haar oor dringen (B 112). De eerlijke en kundige Minister Polonius, die het goed meent, doch die, in in vergelding voor zijne vrij onschuldige bemoeizucht, door den Prins als eene rat door het behang wordt doodgestoken (B 109); zoo goed als diens lieve dochter Ophelia, die hij even onbillijk vernietigt door woorden „vol scherpen wanklank" (B 83) [1]). Zijne vroegere vrienden Rosencrantz en Guildenstern, goedmoedige, onbeduidende landjonkers [2]), die geenerlei kwaad in den zin hebben, doch die hij toesnauwt en ten doode wijdt (B 102, 106); even goed als de uitdagende en schuldige Laertes, Polonius' zoon, die zijn verraad met den dood bekoopt (B 179).

Een woord, dat hij niet op zijn pas vindt; eene manier van handelen, die hem minder bevalt, en onmiddellijk loopt bij den hartstochtelijken man de gal over. Als hij b. v. Polonius op het hart drukt voor de tooneelspelers goed te zorgen en Polonius daarop eenigszins geringschattend antwoordt, dat hij ze naar hunne verdiensten zal behandelen, vaart Hamlet onmiddellijk uit: „God bewaar me, man! veel beter! Wierd ieder naar zijne verdiensten behandeld, wie ontliep de geeselstraf!" [3]) — Wanneer de tooneelspeler, die als moordenaar moet optreden, naar Hamlets meening niet gauw genoeg aan het werk gaat, vloekt hij hem toe: „Begin, moordenaar! Voor den duivel, begin: houd op met die vervloekte gezichten te trekken." [4]). — De hem hinderlijke bemoeiingen

---

[1]) Loening maakt de scherpzinnige opmerking, dat de Duitsche vertaling, welke ook bij Burgersdijk bl. 81 voorkomt, van „Ga in een klooster", voor „Get thee to a nunnery" (III. 1) niet met het Duitsche (en evenmin met het Nederlandsche) taaleigen overeenkomt. „In *het* klooster gaan" is eene manier van uitdrukking, om tegen een meisje te zeggen, dat ze maar ongehuwd moet blijven; en dat bedoelt Hamlet, niet dat ze in „een" klooster moet gaan, om non te worden.

[2]) Tot recht verstand van het drama mag hier wel aan Loenings opmerking herinnerd worden, dat deze personen geene „hovelingen" zijn, zooals de vertaling aangeeft (B 2) en ook in den Engelschen tekst staat. — Scherpzinnig is de opmerking van Loening, dat Rozencrantz en Guildenstern volgens des dichters opvatting zulke typische middelmatigheden zijn, dat zij als twee droppels water op elkander gelijken, en dat daaraan de Koning en de Koningin uitdrukking geven, waar de Koning zegt (II. 2): „Dank, Rozencrantz en waarde Guildenstern", en de Koningin daarop terugslaat: „Dank, Guildenstern en waarde Rozencrantz" (B 50).

[3]) „God's bodykins, man, much better. Use every man after his desert, and who should 'scape whipping" (II. 2). In de vertaling (B 72) staat „Heere beware!" wat wel eenigszins zwak schijnt, want Hamlet vloekt bij Gods lichaam.

[4]) „Pox, leave thy damnable faces and begin" (III. 2) is vertaald in B 96 door: „Begin, moordenaar, voor den drommel, houd op met die afschuwelijke gezichten

van de Guildensterns en Polonius prikkelen hem zóó, dat hij „bijna het geduld verliest" [1]). En „reeds ergert het hem tot in de ziel", wanneer hij, gelijk hij tot de tooneelspelers zegt, door een flink, bepruikt man, eene hartstocht ziet verknoeien, ja in flarden hoort scheuren [2]) en hij zou „zulk een kerel kunnen laten geeselen".

Geheel dezelfde geaardheid toont Dipanegera. Ooggetuigen en familie noemden hem „opvliegend" (H 73). Zijn eigen vader, Sultan Radja, vreesde Dipanegara's „wrevelig" karakter (NL 117, 118). Herhaaldelijk leest men van zijne „gramschap" (T 158), dat hij „woedend" (T 180), „inwendig verbolgen" (D 103, 138), „zeer verbolgen" (W II 523), „zeer ontevreden en gebelgd" (N 155) was; dat hij in „verwoedheid" verkeerde (H 60); dat „ontvlamde zijne misnoegdheid" (DS 112); dat hij in woede ontstak" (H 63, Br 187); dat hij „in eene opwelling van toorn" zich onbetamelijk uitliet (K 143); dat hij „hevig bewogen". „vol drift" kon zijn: „de kalmte, aan zijn rang en geboorte verschuldigd, vergetend"; dat „woeste drift en diepe verontwaardiging teekenen zijn gelaat"; dat het „hevig stormt in zijn boezem"; dat „van onheil zwangere wolken drijven langs zijn voorhoofd" (Br 196); van zijne „vlammen" schietende oogen (Sch 484, 489; Br 196); van zijne „van gramschap trillende stem" (Br 197).

„Hoe komt het toch, dat gij soms zoo hartstochtelijk zijt", voegt hem een zijner tantes toe, aan wie hij ter belooning van haar ongenood pogen om hem op te beuren, een wreed sarcasme naar het hoofd slingert (D 134). Schoemaker gewaagt van den „hartstochtelijken toon" tegenover Cleerens; van zijne „heftigheid" tegenover Generaal De Kock (Sch 484, 489). Knoerle spreekt van zijne „hartstochtelijke uitweiding" over Kjahi Madja (K 171). Prins Pakoe alam, zijn oudoom, zag neder op dit „opbruisend karakter" (H 67); zijn oom Mangkoeboemi vergeleek het met „heet water, dat verkoelt" (H 68). Was Dipanegara's gemoed be-

en begin." Dit is dunkt mij wel wat zwak uitgedrukt. Hamlets hartstocht is tot het uiterste gebracht, doordien het oogenblik nadert, dat de tooneelspeler den Koningsmoord zal vertoonen. Loening vertaalt het Pox door „zum Henker".

[1]) „They fool me to the top of my bent" (III. 2) vertaalt B 103 door: „Zij brengen er mij toe, nar te zijn, zoover ik het maar uit kan houden."

[2]) „O, it offends me to the soul to hear a robustious periwig-pated fellow tear a passion to tatters, to very rags" (III. 2) is door B 85 vertaald: „O, het grieft mij tot in de ziel, als ik een plompen, dikbepruikten kerel een uiting van hartstocht in stukken, ja in flarden zie scheuren."

wogen, dan speelde hij in de maanden, die aan den opstand voorafgingen, onheilspellend met zijn kris: „telkens nam hij haar in de hand", schrijft Van Nes (N 156), dus evenals Richard III, wanneer deze bloedige voornemens koesterde [1])!

„Moody and dull melancholy, Kinsman to grim and comfortless despair" [2]).

Op reis naar Menado kreeg Dipanegara de koorts, zoodat men dit in aanmerking moet nemen bij Knoerle's bericht, dat zijn gevangene „met vuur en op eene opgewondene wijze" over zijne vroegere bedrijven sprak, en verder: „Dipanegara vaart hevig daarover uit, dat de Europeanen in de Vorstenlanden zonder godsdienstig gevoel waren, en altijd den godsdienst der Mohammedanen bespottelijk hebben gemaakt, dat beschonken soldaten te Klatten den tempel van Mohammed hadden bezoedeld. Hij wordt zoo hevig van toorn ontstoken, dat ik de snelheid zijner woorden niet kan volgen. Hetzelfde is het geval met mijn oppasser Soja Redja, een Javaan, die mij veel vergezelt op mijne aan Dipanegara te brengen bezoeken" (K 144, 145).

Bovendien evenzeer als bij Hamlet laat hij het noch aan scheldwoorden, noch aan handtastelijkheden ontbreken. Was hij opgewonden, schrijft Van Sevenhoven (S), „dan vergat hij zich, en er zijn verscheidene personen, die gehoord hebben, dat hij dan den Resident beleedigde". Resident Van Sevenhoven, opvolger van Smissaert, hoorde reeds kort na zijne komst te Jogja, dat Dipanegara zich „beleedigende uitdrukkingen op een publiek feest over den Resident" had laten ontvallen (S. Ned.-Indië 117 noot 2). Van Nes bericht ook, hoe de Resident „door scheldwoorden" werd vernederd „bij gelegenheid van eene feestviering, in het bijzijn van eenige aanzienlijke burgers" (N 156). De Assistent-Resident Chevallier rapporteerde „over de schandelijke uitdrukkingen van den Prins Dipanegara bij gelegenheid van twee feesten" (Ch 599). De Resident Van Lawick getuigt (ML): „Het wordt door oor- en ooggetuigen bevestigd, dat Dipanegara zich dikwijls heeft vergund, bij publieke feesten den Resident te noemen bij den naam van Kepala Boetak d. w. z. Kaalkop en dat wanneer hij door den Resident aan den disch genoodigd werd tot het drin-

[1]) Volgens Polydore Virgil had Richard III van Engeland „de gewoonte, onder het gesprek met zijn dolk te spelen, die half uit de scheede te trekken en er weer in te stooten." Burgersdijk, deel V, bl. 463.

[2]) Comedy of errors: V. 1.

ken van een glas wijn, dit wel accepteerde, maar dan op eene verachtende wijze den wijn uitspoog."

Den Assistent-Resident Chevallier sprak Dipanegara in aanval van toorn aan met kowéé d. w. z. jij en jou (K 143); en op zijne reis naar Menado strafte hij, volgens Knoerle (K 114), een zijner volgelingen „met-slagen en voetschoppen", omdat deze hem had gesproken van „Hollandsche aardappelen" („Kentang wollanda"), in plaats van „Overzeesche aardappelen" („Kentang sabrang")!

Hoe hij zich ook tegenover andere personen aan scheldwoorden en handtastelijkheden kon schuldig maken, zal ik hierna nog vermelden. Ongelukkig was Smissaert, die kort na de instelling van de voogdijschap over Sultan Menol als Resident te Jogja optrad, volstrekt niet de man er voor om door gepaste, waardige leiding het lastige humeur van den Prins te beheerschen. Ofschoon hij Dipanegara als voogd dikwerf behoorde te spreken, kwam de Resident aan 's mans zucht om zich van ons Bestuur verre te houden, te gemoet door hem in zijne afzondering te laten en de zaken buiten hem om te behandelen of te doen behandelen. Als voorbeeld hoe onbetamelijk Dipanegara zijn wrevel zelfs in officieele gedachtenwisseling kon uiten, verhaalt Resident Van Nes het volgende. De Regeering had in 1823 verboden dat Europeanen landhuurders in de Vorstenlanden zouden zijn (bl. 294), en gaf aan de verbodsbepalingen, helaas! terugwerkende kracht. Dus moesten de reeds afgestane landen aan de Inlandsche verhuurders teruggegeven worden, terwijl deze verplicht werden alle uitgaven te vergoeden, die de huurders gedurende de reeds loopende contracten hadden gedaan. Hieruit ontstonden vele verschillen en de Resident Smissaert toonde zich ook in dit opzicht weinig geschikt om zulk een teêre zaak tot een bevredigend einde te brengen. Zoo had indertijd Sultan Djarot aan den Resident Nahuijs een op den Merapi gelegen landhuis Bedaja, vier uren van Jogja, uit vriendschap in huur geschonken, doch de wederzijdsche vriendschap ging niet zóó ver, dat de huurders met eene billijke vergoeding tevreden zouden zijn, nu plotseling de Regeering tot de verbreking der huurcontracten overging (L 58 noot 1). De Resident Smissaert vroeg namens de huurders 40000 Spaansche matten (± f 100.000). De voogden, opkomende voor de belangen van den minderjarigen Sultan Menol, boden slechts 800 Spaansche matten (± f 2000)! — „Hoe kan men van ons vorderen", betoogde Dipanegara, „dat wij die landen weder overnemen.

De huizen, die er opstaan, maken nog eene uitzondering; die kunnen wij voor den Sultan waardeeren en uitlossen, maar welk voordeel hebben wij van die koffietuinen en andere aanplantingen te wachten; de uitlossing derhalve kan niet anders dan allerschadelijkst voor ons zijn. Wij kunnen die voordeelen uit den grond niet halen, die de Europeanen daaruit trekken" (N 149). Zoo ontstond eene ernstige woordenwisseling. De Resident rekende „met breede bewoordingen" (H 45) den Voogden voor, hoeveel kosten de huurders zich getroost hadden voor de ontginning. „Als gijlieden hierbij nu bedenkt", vervolgde hij, „hoe langen tijd zij zulks hebben moeten volhouden, en hoevele uitgaven zij nog daarenboven hebben moeten bekostigen, voor welke zij gelden hebben moeten opnemen, en zware renten moeten uitkeeren, dan zult gij mij moeten toestemmen, dat de door de huurders gevraagde som niet dan billijk is" (N 149). Terwijl de Resident aldus breedsprakig aan het betoogen was, lag Mangkoeboemi met zijn hoofd tegen de bank, waarop hij geplaatst was, en zat Dipanegara maar strak voor zich uit te staren. Blijkbaar heeft het gezeur, want de Resident kon verschrikkelijk zeuren, de voogden verveeld. Toen hij had uitgesproken, zeide Dipanegara; „Als mijn vader niet gestorven was, dan zou hij nog leven! En als de huurders niet zooveel geld uitgegeven hadden, dan hadden zij het nog in den zak" (N 149)! De Resident had vervolgens nog eenige geheime gesprekken met den Rijksbestierder, en stelde eindelijk voor, om de schadevergoeding te stellen op 26000 Spaansche matten, waarop de voogden kortaf antwoordden niet genegen te zijn, meer dan 800 Spaansche matten te geven. De Resident herinnerde er hun toen aan, dat de heer Nahuijs met den overledenen Sultan in de nauwste vriendschapsbetrekking had gestaan (bl. 308-310), en dat hij daarom wel eene eenigszins ruime schadevergoeding hebben mocht; waarop Dipanegara nog eenmaal het woord vatte en waarlijk niet ten onrechte zeide: „Mijn God! Nahuijs is wel bevriend geweest met den Sultan, maar nooit heeft hij den Sultan eenig voordeel aangedaan; vraagt hij nu voor die vriendschap zooveel geld? hij heeft hem immers niet op den troon geholpen? De heer Daens was ook wel met den Sultan Radja bevriend, die heeft hem zelfs op den troon verheven; en deze heeft voor zijne moeite niet anders gehad, dan dat de Sultan hem een paard voor 700 Spaansche matten heeft afgekocht." Hij sprak vervolgens geen woord meer en schudde het hoofd. — Hiermede

eindigde deze bijeenkomst, die geenszins in een vriendschappelijken en betamelijken toon afliep, gaande de Voogden ontevreden huiswaarts. Men zie ook La 50—52, H 47.

Doch eene hartstochtelijkheid, als van Hamlet en Dipanegara, zij moge de omgeving soms verschrikkelijk schijnen, zij moge nu en dan vrees verspreiden, voorbijgaand indruk maken; op den duur schept zij niets, zij heeft geene toekomst. Zij kan eene ramp zijn, door haar vernietigend karakter voor de personen, die er door worden getroffen; zij is het echter zeker voor hen, die met deze hartstochtelijkheid behept zijn, want niet alleen lijden zij door het besef, dat zij onrechtmatig leed berokkenen, maar ook door het gevoel van onmacht om iets blijvends tot stand te brengen of om in stand te houden, wat ze in het leven riepen, en eindelijk door de herhaalde botsing met de maatschappij, waardoor zij ten laatste te gronde gaan.

Hamlet doorziet dit wel, en Dipanegara is er niet blind voor. G e z e g e n d, acht de Deensche Prins de menschen „wier driften zoo door het oordeel zijn getemperd, dat zij geen fluit zijn, waar Fortuna's vinger een toon naar luim uitlokt"; in het diepste van zijn hart zal hij den man koesteren „geen slaaf van driften" (B 87). De Jogjasche prins, gevoelt als Hamlet, dat door zich „driftig te maken" (T 158), er „iets gevaarlijks" in hem gaat leven (B 162), dat dan „een booze geest" zich van hem meester maakt (T 157), die hem op den slechten weg voert. „Wat zal het gevolg wezen", roept hij in bitterheid uit (T 158), „als ik toegeef aan mijn drift". En t o e g e v e n d e gaan zij beiden inderdaad hun ongeluk te gemoet. Teekenend, met name voor Hamlet! zegt een van DIPANEGARA's levensbeschrijvers: „Oogenschijnlijk ontbrak er maar weinig aan: er ontbrak maar aan — g e d u l d i n h e t b e s t r ij d e n d e r h i n d e r n i s s e n" (T 196). Evenzoo luidt het oordeel over Hamlet (I. 2):

A heart unfortified, a mind impatient;
An understanding simple and unschool'd. [1])

Knoerle, hulde brengende aan Dipanegara's voortreffelijke eigenschappen, mocht meenen dat „de d r i f t d o o r g a a n s d e g e z e l l i n d e r k r a c h t i s" (K 171, ook bij L 153), Knoerle zelve zou het reeds drie jaren later op bijzonder tragische wijze ondervinden, dat het eene kracht is, die zonder iets blijvends te scheppen, niet dan

[1]) „Een hart, dat sterkte, een ziel, die zelfbeheersching,
Een geest, die oordeel en ervaring mist"
(B 15): drukt minder juist, dunkt mij, 's dichters meening uit.

onrust en jammer veroorzaakt; want, Assistent-Resident geworden van Bengkoelen, veroorzaakt hij er, „ongeduldig, driftig, vol hoogmoed", bericht De Stuers [1]), een opstand, en wordt hij, zegt Knoerle's opvolger E. Francis [2]), door zijne „drift" vervoerd, den 27en Juli 1833 daar jammerlijk vermoord; zóó is de drift de gezellin der kracht....

En na de uitbarsting van het hartstochtelijk gemoed komt het zwaarmoedig, lijdelijk karakter zoodanig weder boven, dat de uitgeputte kracht op geheele onmacht uitloopt. Vandaar Hamlets vrees dat de door opwinding gespannen spieren, waardoor hij zich tot groote daden zou in staat achten, spoedig weder „oud" worden (B 37). Vandaar ook die gemakkelijkheid, waarop ik reeds wees, waarmede anderen hen ten slotte leiden. Het opgewondene en het hartstochtelijke in Dipanegara, zoo goed als in Hamlet, „maakten hem" — gelijk de Geschiedschrijver zoo terecht opmerkt (L 1 4) — „alleen blind voor de gevolgen van hetgeen hij ondernam; maakten hem ontvankelijk voor den invloed van anderen, die, koeler van verstand, beter dan hij begrepen, tot hoever zij gaan konden". Hamlet moge in hartstocht den Guildensterns toevoegen (B 102): „Bij God! gelooft gij, dat op mij gemakkelijker te spelen is dan op een fluit? Denk mij welk instrument gij wilt, gij kunt mij wel ontstemmen, maar op mij spelen, neen!" Een ander hen beheerschen? Nooit! meenen deze hartstochtelijken, en toch geheel ten onrechte. En het banale krijgt bij hen evenzeer de overhand, zoodra de prikkel voor het verhevene verstompt is. Hamlet geeft er o. a. het bewijs van, als hij in Ophelia's graf de worsteling met Laertes heeft aangegaan, die hem door zijne pralende droefheid had geërgerd, en hij dezen ten slotte toevoegt: „Waarom behandelt gij mij zoo, ik die steeds uw vriend ben geweest; maar 't zij zoo: Laat de pralende Herkules doen, waarin hij plezier heeft, wat komt het er op aan: ieder dier heeft zijn plezier, naar zijne manieren (V. 1) [3]). Bij Dipa-

[1]) Bl. 210, dl. I van de „Vestiging der Nederlanders ter Westkust van Sumatra."

[2]) Deel III, eerste stuk, bl. 4 zijner „Herinneringen".

[3]) „Hear you, sir:
What is the reason that you use me thus?
I loved you ever: but it is no matter;
Let Hercules himself do what he may,
The cat will mew, and dog will have his day."

No dog but hath his day, een Engelsch spreekwoord in verband met de Hondsdagen.

negara treedt het banale vooral aan den dag, wanneer hij als staatsgevangene geen voedsel meer vindt voor zijn geest en zijn hart. De Resident Pietermaat, had hiervoor in de eerste plaats een geopend oog, gelijk blijkt uit het op bl. 292 sub 17° vermeld schrijven van 15 Januari 1831 en Hamlets moeder teekende bijzonder juist de reactie van het hartstochtelijk gemoed, waar zij van haar zoon zegt (B 163):

„Zoo woelt in hem de vlaag een wijl, maar dra
Zit hij, geduldig, als het duivenwijfjen
Op 't uitgekomen gulden jongenpaar
Gelaten, zwijgend neer."

Zoo is het ook met Dipanegara. Een eenvoudig priester of eene zachte vrouw zijn voldoende om hem onmiddellijk in zijne vlagen van toorn neder te zetten: „Oogenblikkelijk vermande zich de Prins (T 158). Zijn Oud-oom en zijn Oom, de prinsen Pakoe alam en Mangkoeboemi, drukken zich op geheel dezelfde wijze uit ten aanzien van Dipanegara, als Koningin Geertruida over Hamlet. Toen de Prins eens weder in woede was ontstoken, en Resident Smissaert terecht ongerust werd over de gevolgen, raadde Pakoe alam als „het beste middel" tegen den onstuimigen bewoner van Tegal redja aan: „dat ge eene maand lang stil zijt, en niets doet aangaande Dipanegara, en zijn opbruisend karakter den tijd gunt om te bedaren, dan zal hij gelijk worden aan uitdoovend vuur" (H 67); terwijl Mangkoeboemi verklaarde, dat het goed zou zijn: „de zaak minstens een dag of twintig te laten rusten, dan zal ik alles wel behandelen, als heet water, dat verkoelt", want zoo „zal alles zijn als vlammend vuur, dat wordt uitgebluscht (H 68-69). Dat het niet werd uitgebluscht, dat de vlam noodlottig is geworden, heeft minder aan 's Residents raadgevers en Dipanegara zelven gelegen, dan wel aan het onmogelijke bestuurshoofd, hetwelk destijds met het hoogste gewestelijk gezag in Jogja was bekleed.

Is eindelijk voor Dipanegara alles verloren, en wordt hij na het heftig tooneel op den 28n Maart 1830 des morgens te 11 uren ten huize van Generaal De Kock, geheel door eigen schuld, gevankelijk weggevoerd, niettegenstaande zijne verklaring, dat hij verkoos dadelijk ter dood gebracht te worden (bl. 315), dan behoudt hij in het rijtuig gedurende het eerste uur een stilzwijgen, dat slechts afgebroken wordt door den hulpeloozen uitroep: „Hoe ben ik daartoe gekomen!" (DS 110). Zoo kan ook Hamlet, wanneer hij in zijne drift Polonius heeft doorstoken, en zijne moeder hem

met een „Wee, wat hebt gij gedaan!" den manslag verwijt, niets anders antwoorden dan: „Ik weet het niet" (B 109-110).

X

De meest aantrekkelijke zijde der uitingen van misnoegen en hartstocht, vindt men bij de uitvallen van sarcasme en ironie, waarin de woorden schijnbaar iets anders of juist het tegendeel zeggen, van hetgeen gemeend wordt. Het drama is er vol van; en van Dipanegara haalt de Geschiedschrijver gezegden aan, niet om de historische juistheid, doch „om het sarcasme dat er uitspreekt" (L 149 noot 1). Vooral tegenover onbeduidende personen als de Guildensterns vervalt bij Hamlet de ironie in een toon van bittere bespotting, want: „a knavish speech sleeps in a foolish ear" (IV. 2) [1]). Van zulke schelmsche gezegden vindt men ook bij Dipanegara voorbeelden, zooals den lezer uit het volgende verhaal zal blijken.

In Jogja zijn de Sultane-moeder en haar aanhang even ongerust over den mokkenden Vorstenzoon, als te Elseneur Koning Claudius en zijne gemalin. Aan beide Hoven is men er op bedacht langs den eenen of anderen weg verbetering aan te brengen. De Koning vreest voor zijne kroon; de Sultane-moeder voor de kroon van den minderjarigen Menol (bl. 335). „Wat zal er van mij worden, als Prins Dipanegara aan de regeering komt!" klaagde zij (T 154). Zij kon er zelfs niet van slapen; droomen kwelden haar. Zoo hoorde zij eens in haren droom eene stem, die tot haar zeide (D 133):

Ratoe Ageng! Gij moet Ratoe Kentjana laten trouwen met een Wali Wedar, die N.-Westelijk van hier woont. Als gij dat niet doet zal Java verwoest worden en eisch ik Uw leven.

Euréka! De Ratoe Kentjana was hare schoondochter, de weduwe van Sultan Djarot, dus eene schoonzuster van Dipanegara. Als men hem eens eene andere vrouw bezorgde, dan zou hij wel wat opgewekter worden en niet meer zoo kwaadaardig zijn! Zou dan Wali Wedar dezen Prins beteekenen? Ja, daarvan wist ze niets af. Wali wil wel zeggen voogd, maar ook bestuurder, en ook Godsvriend; Wedar kon beteekenen ontluiken, ontplooien, doch evenzeer mislukken. De Vorstin bekommerde zich echter hier niet om — wat konden haar de schriften schelen (bl.

[1]) Bij B 121: „een schelmsch gezegde slaapt in dwaze ooren." Zou domme, onnoozele de bedoeling niet beter uitdrukken?

328)! — Zij laat dadelijk haren schoonbroeder en medevoogd Mangkoeboemi bij zich komen, een man, zegt De Salis (Sa), zonder buitengewone schranderheid, doch „altijd bekend geweest als stil en van karakter, zacht en goedaardig". De Sultane rept volstrekt niet van den Wali Wedar, maar zegt:

— Wat dunkt U er van Pangeran? Ik heb in mijn slaap tot driemaal toe eene stem gehoord, die zonder eenige verandering tot mij zeide: „Uwe dochter Ratoe Kentjana moet met Uw zoon Pangeran Dipanegara in 't huwelijk treden. Als gij dat niet bewerkt, zal Java verwoest worden en eisch ik Uw leven in deze wereld." Wat is nu het beste dat wij doen kunnen? Ik laat het aan Uw oordeel over.

Mangkoeboemi glimlachte en zeide: „Dat is heel goed, mits de jongen [1]) maar wil. Als hij eens niet wil, is het des te meer schande voor ons; want wie durft hem dwingen?"

Ratoe: „Maar hoe dan Prins! Ik zal zeker omkomen, en het rijk van Jogja verwoest worden."

M. „Als gij het goedvindt, zal ik Uwe jongere zuster, mijne vrouw tot hem zenden om hem te polsen. Als hij genegen is, is de zaak gemakkelijk, en zoo hij neen zegt, dragen wij de schande niet, en is het of wij slechts geschertst hebben. Want ik ben zeer bevreesd voor den kleinen jongen.

Ratoe: „Daar hebt gij gelijk aan, wie zou tegen hem iets durven ondernemen."

Evenals de goede Polonius had Mangkoeboemi zich gevleid, dat hij nu al eens zeer scherpzinnig en vindingrijk was geweest. Zijne vrouw toch, de Raden Ajoe Sepoeh, durfde nogal met den ongemakkelijken Prins gekscheren. Zij had nu in opdracht naar hem toe te gaan en lachend voor haren neus weg het denkbeeld te opperen eene tweede vrouw te nemen, zoo aantrekkelijk als Venus en zoo heerlijk als de beroemdste van alle vrouwelijke engelen.

De Raden Ajoe begeeft zich naar Tegal redja, doch treft het minder goed, wijl zij Dipanegara ontmoet met zijne meest geliefde vrouw op den schoot. Ook elders in de Kroniek lezen wij van deze gade, waarmede hij dweepte. Hij zou het in zijne dichterlijke taal den Koning Claudius nagezegd kunnen hebben, dat hij met haar zoo één van ziel en leven was, dat hij „gelijk een ster nooit wijkt uit hare sfeer", niet leven kon zonder haar (B 141). Van

---

[1]) Men zie over dit jongen, bl. 300.

de gade, die Dipanegara in zijne ballingschap volgde, geeft Knoerle de volgende aantrekkelijke beschrijving (K 139): „De Raden Ajoe van Dipanegara is eene dame van omtrent 20—22 jaren. Zij heeft een schoon gevormd gelaat en groote zwarte sprekende oogen. Het geheele zamenstel van haar gelaat is belangwekkend, en de schroomvalligheid of wel vrees, die op hetzelve uitgedrukt is, vermeerdert in den welmeenenden man den wensch om haar met heuschheid te behandelen."

De zendelinge van Mangkoeboemi dacht er echter anders over. Zij toch laat zich door het kleine bezwaar, dat die veel beminde gade er bij tegenwoordig is, geenszins van hare commissie terughouden. Na de gebruikelijke plichtplegingen, zegt het goede mensch glimlachend:

„Wel, dat zou heerlijk zijn als gij een paar vrouwen hadt, die even jeugdig en schoon waren, als Ratih en Soepraba. Wat zou ik dat gaarne eens willen zien ...."

De Prins glimlachte, vatte zijne hemelsch schoone gade bij de hand, liet haar naast zich zitten, streelde haar door de haren en zeide:

„Mijn robijn, de oude vrouw droomt hardop, zij slaapt zittende."

De Raden Ajoe vatte nu vuur, zette een scheven mond, trok een zuur gezicht en zeide norsch:

„Hoe komt het toch, dat je soms zoo hartstochtelijk zijt! Ik zit hier te praten en jij noemt dat slapen."

Doch dit wond den Prins maar meer op. „Waar is er een" — riep hij uit — „die in de verte mijne lieve vrouw gelijkt, dat geschenk van den Allerhoogste, uit den hemel nedergedaald, dat pronkstuk onder de vrouwen van Java, hier te Tegal redja gekomen en aan mij geschonken. Het is niet waar, dat er eene vrouw zou bestaan, die haar evenaart!"

De Raden Ajoe had er nu genoeg van. „Hij wordt steeds meer opgewonden", dacht zij bij zich zelve en opstaande zeide zij norsch: „Nu, goeden dag, ik ga naar huis."

Haar man was natuurlijk met de wijze, waarop zijne vrouw de nederlaag had geleden, alles behalve in zijn schik. Evenals de Guildensterns de mislukking hunner commissie bij Hamlet den Koning niet willen bekennen, maar hem geheel in strijd met de waarheid mededeelen, dat zij hem hebben beheerscht: „Niggard of question, but of our demands most free in his reply" (III. 1) [1]); zoo ook wil

[1]) In de vertaling luidt het B 77: „Bij ons vragen karig, maar recht gul, als hij ons antwoord vroeg."

Mangkoeboemi liever niet aan de Sultane zeggen, dat zijne vrouw door Dipanegara eigenlijk voor den mal is gehouden: „Hij maakte maar gekheid met haar", rapporteert Mangkoeboemi eenvoudig.

Nu komt — het zij mij vergund het aardige verhaal ten einde toe te doorloopen — den Prins zelf de droom ter oore. Hij schrikt er evenzeer van. *Wali Wedar! Wali Wedar!* wat beteekent dat? — Mangkoeboemi weet het weer, evenals Polonius, die van alles op de hoogte beweerde te zijn, en daardoor allerlei onhandige dingen uithaalde, waarover hij later spijt gevoelde. Hamlet beoordeelde Polonius onbillijk, doch er was in de verwaande bemoeizucht van dezen staatsdienaar iets wat 's Prinsen hard oordeel rechtvaardigde, als deze hem „een zotskap", een „oud wijf" noemde (B 117). Dipanegara heeft zijn Oom niet veel hooger beschouwd; in den opstand was Mangkoeboemi speciaal belast met de zorg voor de vrouwen en kinderen; hij deed niets anders, zegt de Salis (Sa): „dan met eene aanzienlijk vrouwenschaar het land door te kruisen". — Ik had dit reeds geschreven, toen mij uit Knoerle's aanteekeningen bleek, dat mijn indruk van Dipanegara's meening over Mangkoeboemi volkomen juist was: „Hij noemt zijn oom Mangkoeboemi een lafhartige" (K 146), ja, gelijk blijkt uit het bl. 291 sub 11 door mij medegedeelde, met Hamlets eigen woorden over Polonius: *een oud wijf!*

Als men zich nu herinnert, dat Dipanegara tweemaal de troon was ontgaan en dat hij zich dood geërgerd had over zijne benoeming tot voogd van Sultan Menol, dan kan men begrijpen, welk een indruk het op hem moest maken, toen Mangkoeboemi op de vraag wat toch *Wali Wedar* zou willen zeggen, onnoozel weg antwoordde: „De beteekenis van Wali Wedar is: *mislukte Wali!*"

De Prins voelde zich buitengewoon geërgerd en hij kwam in geen drie dagen zijne woning uit. Gelukkig logeerde in zijne nabijheid de op bl. 327 vermelde geestelijke, over wiens ontslag zooveel te doen was geweest. Bij hem zocht de Prins troost: „Kjahi Pangoeloe, ik ben diep beschaamd voor God. De geheele droom van Ratoe Ageng is mij medegedeeld en over de uitlegging van Pangeran Mangkoeboemi ben ik bedroefd." — De Panghoeloe glimlachte echter over Mankoeboemi's onnoozelheid en zeide geruststellend: „De zin van Wali Wedar is *Wali Ngiras* d. w. z. Wali, die wereldlijk en godsdienstig gezag bezit of de persoon, aan wien door God al het recht in handen is gegeven."

XI

Hiervoren zette ik uiteen, hoezeer de beide Prinsen in hunne besluiteloosheid en willeloosheid zich als kinderen kunnen laten leiden; doch dit is geenszins het geval, wanneer door de eene of andere omstandigheid hun gevoel van eigenwaarde wordt te na gekomen. Beider trotschheid treedt toch in sterke mate aan den dag, zoodra er maar eenigen schijn bestaat, dan men hen in hun persoon te kort wil doen.

Hamlet is geenszins eergierig, noch heerschzuchtig, maar hij acht zich, niet zoozeer als prins, dan wel als mensch, boven zijne omgeving verheven. Hij ziet in haar zijne minderen, the baser nature (V. 2), „lager wezens" (B 166), en hij acht het voor dezen „gevaarlijk" om zich, wanneer er wat te doen valt, tusschen zulke hooger verhevenen in te plaatsen: dan vallen er klappen! Zelfs maakt het hem blijkbaar kregelig, dat de doodgraver in de Kerkhofscene (V. 1) met hem in gevatheid schijnt te willen wedijveren: „Waarachtig Horatio!" — voegt hij zijn vriend toe — „Ik heb er al drie jaren lang acht op gegeven; onze tijd is zoo verfijnd [1]) geworden, dat de boer den edelman dicht genoeg op de hielen volgt, om met zijn teenen hem de winterbuilen stuk te stooten."

Bij Dipanegara treedt, naast zijne vorstelijke afkomst, ook zijne hoogere persoonlijkheid als mensch voor den dag. Als hij zich in eene vormelijke quaestie voorbijgegaan acht, roept hij in zijne drift uit: „Het lijkt wel, of Prins Dipanegara geen mensch meer is" (T 158)! Als zijne benoeming tot voogd van Sultan Menol hem zóó teleurstelt, dat hij aan zelfmoord denkt (bl. 315), dan acht hij zich te schande gemaakt: omdat men hem behandelt als „een onnut mensch"; omdat men hem blijde dacht te maken: „zooals men dat gemeene lui doet" (D 129).

Hamlets bitterheid tegen Ophelia is zeker toe te schrijven aan verdriet over eene afgewezen liefde, doch ook voor een deel aan gekrenkte trots (II. 1). Zijn haat tegen Polonius vindt gedeeltelijk oorzaak in hetzelfde gevoel van krenking, daar deze tot het afbreken der betrekking aanleiding gaf. De Guildensterns, zijne vroegere vrienden, maken op hem den indruk, dat zij hem

---

[1]) Voor „The age is grown so picked" lezen wij bij B 156: „Onze tijd is zoo spitsvondig geworden." Behalve dat dan de charge op den boer, die den edelman dicht op de hielen zit, verloren gaat, heeft de dichter speciaal met het picked, de overbeschaving van zijn tijd willen treffen.

om den tuin willen leiden; zij ondervinden het, dat hij niet de eerste de beste is (bl. 344). Als Laertes in het graf zijner zuster springt, wee roepende „op 't gevloekte hoofd", dat tot haar rampzalig einde leidde, dan wordt Hamlet, die zich toevallig ook op het Kerkhof bevindt, door deze uitdagende woorden zóó dol van woede, dat hij hem in Ophelia's graf naspringt met het trotsche en geheel zijn gekrenkt gevoel van eigenwaarde kenmerkende: „Hier ben ik, Hamlet de Deen!" (B 161).

Dipanegara was volgens de verzekering van ooggetuigen en familie „hooghartig" (H 73). Hij zelf gewaagt van zijn „fier gemoed" (D 102). Uitdrukkingen van „gekrenktheid van eergevoel" (T 158), van „een weinig gekrenkt: dat werd hoe langer hoe erger" (T 161), van „zeer gekrenkt" (T 168), van „vernederd", „beschaamd" (D 128, T 157), „te schande" gemaakt (D 129), komen telkens in de Inlandsche levensbeschrijvingen van hem voor. Hij zegt te haken naar „een beroemden naam" (D 128); het verlies van den Kraton kon zijns inziens opwegen tegen een „beteren naam" (D 100); de verhevenheid, die gelegen kan liggen, in namen, die „goed klinken in de geschiedenis" (D 99) trekt hem blijkbaar bijzonder aan. Zijn vijand, de Assistent-Resident Chevallier, noemde hem arrogant (Sch 412); zijn „arrogance" toonde hij nog, schrijft Schoemaker, toen reeds alles verloren was (Sch 486). De Stuers schrijft ook dat Dipanegara destijds optrad „avec son arrogance naturelle" (MDS 174), wat Lange niet volkomen juist wedergeeft door de overzetting: „met zijne gewone trotschheid" (La 224); Resident Pietermaat, die hem tijdens zijne ballingschap leerde kennen, beschrijft hem als „zeer hoogmoedig" (P 408, ook bij L 151); Knoerle, die den gevangene bestudeerde op zijne reis naar Menado, noemt hem een „trotsch mensch" (K 153); Van Sevenhoven rapporteerde, dat men hem algemeen voor „trotsch" hield (S); de Rijksbestierder te Jogja zeide van hem zeer juist: „Zijn hart kan het niet verdragen onder een ander te staan; het is trotsch" (T 168); vandaar deze stoute stoutmoedigheid, die eerbied afdwong, toen hij den strijd volhield, niettegenstaande hij nagenoeg door een ieder was verlaten en hij slechts in den uitersten nood er toe kwam het „trotsche hoofd" te buigen (Sch 479). Zelfs zijn paard, Kjahi Getajoe deelt de hoovaardij des meesters: „Getajoe liep even trotsch als een bruidegom in optocht naar zijne bruid", is de schilderachtige uitdrukking (D 146). Als Dipanegara verneemt, dat een zijner zonen zich aan een Inlandsche hoofd, Majoor Wiranegara, af-

stammeling van een slaaf (bl. 358), heeft onderworpen, was hij hierover zeer verbolgen, doch geenszins over den afval zelf, maar over de onderwerping aan een persoon van geringe afkomst: „Ik was vertoornd op mijn zoon Dipakoesoema", erkende hij aan De Steurs met de grootste minachting (DS 118), „niet omdat hij mij vroeger verlaten had, maar omdat hij zich bij een Inlander, Wiranegara onderworpen had. Had hij dit bij den kolonel Cochius of bij een ander gedaan, zoo zoude ik mijn zoon niets verweten hebben." Toen alles verloren was en Dipanegara zich in Maart 1830 naar Magelang had begeven om Generaal De Kock te ontmoeten; toen zijne gansche toekomst afhing van eene deemoedige houding, behield hij zijn „halstarigen hoogmoed" (W II 539), terwijl de meest edele, zachtmoedige handelingen zijner overwinnaars „op zijn trotsch en verstokt gemoed inderdaad weinig indruk (maakten)" (W II 533). Wèl had zijn oom Djajasentika gelijk, toen hij den Resident Crawfurd omtrent Dipanegara de verzekering gaf: „Als hij eenmaal iets gezegd heeft, is hij daarvan niet af te brengen" (D 113). „Il porta l'orgueil", zegt De Steurs als hij spreekt over Dipanegara's verblijf te Magelang (MDS 178), „jusqu'à n'adresser la parole au résident que dans la langue vulgaire du pays." Weitzel verhaalt ook (W II 533): „Hij sprak een ieder, zelfs den Resident Valck, in het Laag-Javaansch toe, en verontschuldigde zich ten aanzien van dezen daarmede, dat hij hem als zijn zoon beminde, en dus ook tot hem het woord voerde in de taal, die hij jegens zijne overige kinderen gebruikte." Een dergelijk antwoord gaf hij ook aan Knoerle; daar Dipanegara hem steeds het kowéé toevoegde, vroeg Knoerle den gevangene, welke beteekenis hij aan dat woord hechtte. „Die van een oprecht hart", luidde het; Knoerle moest zulks beschouwen, „als een teeken van vriendschap" (K 143). — Eigenaardig was ook zijne opmerking over een portret van Koning Willem I, dat zijn geleider hem aan boord vertoonde: „Dipanegara liet het portret voor een oogenblik aan de deur van zijn vertrek ophangen en gaf bij die gelegenheid te kennen, dat hij wel gaarne in het bezit zoude willen zijn van dat portret, maar dat hij het niet ophangen kon aan eene plaats, die ook voor geringe menschen zichtbaar was, aangezien het niet voegzaam was, en onder zijn gevolg tot verkeerde gevolgtrekkingen aanleiding gaf, indien hij, als een groot man, aan een ander groot man zoodanige vereering betoonde" (K 141)! Zoo weinig gebroken, achtte Knoerle den balling, dat hij den Landvoogd o. a. schreef: „Dipanegara heeft

mij gedurende de reis in den loop van ons gesprek veel gelegenheid gegeven, om te kunnen besluiten, dat hij zijne rol nog niet als uitgespeeld beschouwde; dat hij in eene bedevaart naar Mekka nieuwe middelen zal willen opdoen, om, hetzij zijn eigen trots, hetzij de drift voor zijn godsdienst en voor des Profeten roem, den vollen teugel te vieren" (K 172).

En het zijn soms zeer nietige gebeurtenissen, die, naar de opvatting der Inlandsche levensbeschrijvers, zijne verbittering kunnen opwekken, wanneer dit hartstochtelijk gemoed zich gekrenkt acht. Ten bewijze hiervan het volgende voorbeeld. Wij weten, dat Dipanegara tot voogd van Sultan Menol was benoemd, en dat dit tot onaangenaamheden geleid had. Het karakter dier onaangenaamheden wordt door de onderscheidene schrijvers niet op dezelfde wijze verhaald; ziehier hoe Tjakranegara het mededeelt. Toen het benoemingsbesluit was ontvangen, had er aan het Residentiehuis eene bijeenkomst plaats van de Prinsen en den Rijksbestierder met zijne Regenten. Dipanegara en Mangkoeboemi kwamen het laatst (T 153). Reeds aanstonds is er ontstemming. De Hollandsche grooten waren alle in eene lange rij op stoelen gezeten, „maar niemand van de Javanen daarbij". Toen „wipte" de Resident De Salis van zijn stoel „op en ging snel met het van Batavia ontvangen besluit vóór Prins Dipanegara staan" — wat geheel in strijd met de hoofsche deftigheid was — en zeide: „Prins Dipanegara, het besluit van Batavia is ontvangen: zie daar! wees zoo goed, en lees wat er in staat!" — De Prins nam het aan, overdacht den inhoud, en juichte het besluit toe. Alleen maar tegen één punt had hij bezwaar. Na een oogenblik bedenkens zeide hij: „Resident, ik heb een verzoek, en hoop dat niemand er iets tegen zal hebben. Ik verzoek niets anders, dan dat het Gouvernement mij vergunt, als Pandita en Santri te leven. [1]) De verheffing van mijn neef tot Vorst doet mij genoegen; maar ik heb geen lust om voogd te worden. Dat kan ik niet. Laat alleen maar mijn oom Mangkoeboemi voogd van mijn neef worden."

De Resident wordt hierover boos en vindt het natuurlijk onaangenaam, dat hij aldus bij de Regeering op zijn voorstel zou moeten terugkomen; doch de Prins houdt aan. Het gevolg was, dat hij

---

[1]) Een Pandita is iemand, die zich op de beoefening van geestelijke en godsdienstige wetenschappen toelegt; een Santri is een persoon, die zich of door meer kennis, of door beoefening van den godsdienst onderscheidt of ook iemand, die als zulk een Santri stil en ingetogen leeft.

zijn zin kreeg. „Het verzoek van Prins Dipanegara wierd door het Gouvernement ingewilligd, wat hem zeer verheugde" (T 156). Historisch is dit niet juist; de Prins is wel degelijk voogd gebleven; hij heeft onder het daarop betrekkelijk eedsformulier, hetwelk gedagteekend was 19 December 1822 zijne handteekening en zegel gesteld [1]). Doch nu aannemende dat hij geen voogd was, dat hij dus eigenlijk daarmede had te kennen gegeven niets meer met de zaken te doen te willen hebben, moest hem, zou men zeggen, de installatie van den Sultan, die eenige dagen na de bekendwording van 's Regeerings beslissing behoorde plaats te hebben, betrekkelijk onverschillig zijn; en ware dit niet het geval, dan had hij zelf zich toch zeer goed op de hoogte kunnen doen houden van den juisten dag, waarop de plechtigheid behoorde te geschieden. In de desa zijn alle dergelijke zaken met opmerkelijke nauwkeurigheid en spoed bekend. Dipanegara daarentegen — zoo schetst de dichter hem — weet als altijd er weder niets van. Voldaan over de gunstige beschikking op zijn verzoek, gaat hij in vrome stemming een wandeltocht doen naar Selarong, een paar uur van Jogja gelegen, het latere hoofdkwartier der rebellen bij den aanvang van den opstand. Toen hij de wandeling begon, zou men hem beloofd hebben tijdig eene waarschuwing te zullen zenden. Nadat hij echter drie dagen in gebed had doorgebracht, hoorde hij dd. 19 December 1822 plotseling eenige saluutschoten uit de kanonnen. Hij ijlde naar Tegal redja terug en vernam aldaar, dat de installatie had plaats gehad. „De Prins bleef een wijl sprakeloos; zijn borst wierd gloeiend rood; zijn lippen beefden" (T 156). Zoo had men hem dan achtergelaten; zeker een streek, dacht hij bij zichzelf: „van dien vuilen Danoeredja (bl. 362), en van Wiranegara (bl. 358) en van moeder". Hij sloot zich zwijgend in zijne slaapkamer op en „bleef drie dagen en drie nachten te bed, zonder er uit te komen". Hij gevoelde zich „erg gekrenkt" en zeide tot zich zelf: „Het is, of ik het zelf niet ben! Ik lijk geen mensch meer! Danoeredja, Wiranegara en moeder behandelen mij niet goed." Nadat hij eenigszins tot kalmte was gekomen, wilde hij naar buiten gaan; „maar hij gevoelde daartegen toch een huivering; hij schaamde zich voor het gepraat van de menschen". Toen kwam de reeds meermalen vermelde gewezen hofgeestelijke hem opbeuren. „Een oogenblik wierd ik boos", verhaalde de Prins hem;

[1]) Dit feit wordt door den vertaler in noot 1, T bl. 159 vermeld. Van de tegenstrijdigheid met het aldaar op bl. 156 medegedeelde, is echter niets gezegd.

„ik verloor mijn bezinning, en een booze geest kwam in mijn hart. Ja, bij Allah, men heeft mij verschalkt." De geestelijke zette den opgewonden man ter neder. Toen dacht hij bij zich zelf, als men „de geschiedenissen leest zonder vrucht, dan strekt het tot vloek in deze en in de toekomende wereld" (T 158).

Buitengewoon schoon, en ook wat de teleurstelling betreft in overeenstemming met de geschiedenis, is Dipanegara's eigen schildering van zijne bitterheid en verontwaardiging, toen hij tot ĕmban, tot kinderoppasser, tot wakil, plaatsvervanger van een kind, tot voogd van Sultan Menol werd benoemd (verg. bl. 326), in plaats van hem òf geheel voorbij te gaan, òf althans tot Regent van het Rijk aan te stellen, gelijk onder de minderjarigheid van zijn broer Sultan Djarot, Prins Pakoe alam was geweest. Dipanegara verklaarde zich tot aanvaarding der voogdijschap „geheel ongenegen, maar werd er toe gedwongen" (D 128). en moest dus ook de installatie bijwonen. „Hij schaamde zich daarover zoo zeer, dat hij geen menschen zien kon, zoodat hij zelfs, toen er een stuk van zijn staatsiekleed scheurde bij het instijgen van het rijtuig, er niet naar omkeek, en er met de voeten op trapte." De Assistent-Resident [1]) vergezelde hem naar de plechtigheid: „'t was of hij in eens gestorven was." In den Kraton gekomen, gaf de Resident hem het besluit der Regeering met verzoek om het voor te lezen. Hij nam het aan „maar kon het niet doen". De Resident verzocht zijne handteekening onder het proces-verbaal der zitting te stellen, maar hij antwoordde „dat hij niet schrijven kon." Toen werd hem verzocht er zijn zegel op te plaatsen, waarop hij hernam: „Ik heb mijn zegel niet medegenomen." — Prins Pakoe alam, die op verzoek van de Ratoe Ageng als regent van het Rijk mede was voorbijgegaan, doch zijne gevoelens hierover verborg, zag met Schadenfreude dit alles aan. Hij „glimlachte van inwendig genoegen". Toen Dipanegara bemerkte, dat men om hem glimlachte, „werd de Prins al meer beschaamd". „Bij zijne 'thuiskomst was de Prins hoogst bedroefd; hij gevoelde zich beschaamd, omdat men hem vernederd had. Men had hem plaatsvervanger (wakil) van een kind gemaakt." „Och" — klaagde hij — „had men er mij maar vooraf over gesproken! Maar neen! men stelt mij gelijk met menschen, die eens anders gunst trachten

[1]) De Kroniek spreek steeds van Secretaris. Verg. Louw, bl. 309, noot 2.

te winnen, om eene betrekking te krijgen, en voor den kost te werken. Ik ben wel ongelukkig! Men moet al zeer begeerig zijn om in deze wereld te leven." Het hart van den Prins was „geheel verbrijzeld". Hij ging op zijn bed liggen met het plan om zich van kant te maken. Het scheen alsof de zichtbare wereld voor hem verdwenen was, zóó diep gevoelde hij zich bedroefd. Zijne vrouw was zeer ontsteld toen zij zag, dat haar man zijne hevige smart niet kon bedwingen. Zij was zeer ongerust, en volgde hem naar zijne slaapkamer. Daar zag zij, dat haar man zich van kant wilde maken. Zij viel hem weenende te voet, en riep met hortende stem: „Mijn lieve man! Ik kan niet alleen in 't leven blijven!" En, terwijl zij op zijne borst viel: „Neen! dan wil ik liever eerst sterven. Hoe zou 't mij gaan, als ik alleen achterbleef." — Toen de Prins zijne vrouw aldus hoorde weeklagen, werd zijn blik weer vrij. Hij vatte haar aan, zette de wonderschoone op zijn schoot en zeide vriendelijk: „Kom vrouw, schei uit met klagen, Uw dienaar zal zich niet dooden." Zijne vrouw vroeg daarop: „Maar waarom zijt gij zoo bedroefd, dat gij U zelfs het leven hebt willen benemen?" De Prins antwoordde: „Mijn schat en robijn, mijne gebiedster, schoone vrouw, juweel van Java! Uw man zal het U zeggen. Ik ben voor mijn gansche leven in deze wereld te schande gemaakt, daar ik een onnut mensch ben, en men mij tot wakil van een kind gemaakt heeft! Het lijkt er niet naar, dat men mij voor een redelijk wezen aanziet. Men wil mij blij maken, zooals men dat gemeene lui doet, daar men mij met minachting bejegent. Als ik maar gewild had, zou ik immers reeds lang Vorst geworden zijn, en nu maakt men mij tot wakil. Die schande is te groot, ik schaam er mij voor, dat men mij verheft tot ĕmban...."

Eindelijk gelukte het de Prinses haar opgewonden man tot kalmte te brengen en te troosten (D 129).

XII

Aan dit overmatig gevoel van eigenwaarde moet het worden toegeschreven, dat de Prinsen, niettegenstaande hunne willeloosheid, toch zeer bevelend kunnen optreden, hun wil en geen anderen doen gelden, wanneer de hartstocht hunne trage natuur eenmaal in beweging heeft gebracht.

Bij Hamlet komt dit in onderscheidene tooneelen van het drama uit. Ja, wanneer hij reeds stervende is ten gevolge van een strijd,

waartoe het „koeler verstand" des Konings (verg. bl. 344) hem verlokt heeft, hetgeen de Koning met zijn leven boet (V. 2), en Horatio tegen Hamlets wil, óók den giftbeker denkt te drinken, roept de Prins hem bevelend toe: „Geef mij den beker, bij den hemel, laat staan, ik wil het" [1]).

Met dezelfde woorden legt ook Dipanegara in het sterfhuis van Sultan Djarot zijn wil op. Gelijk ik op bl. 295 mededeelde, was Resident De Salis afwezig, toen de Sultan plotseling overleed. De Hofgeestelijke wenschte het lijk onverwijld te doen wasschen, doch de Assistent-Resident D'Abo achtte het, met het oog op de sterke vermoedens van vergiftiging (zie bl. 312), beter dat er niets gedaan werd, voordat de Resident terug was. Terwijl men daarover in geschil verkeerde, kwam Dipanegara van Tegal redja aan. Deze keurde het uitstel af; en „gaf last het lijk te wasschen" (D 126). Den volgenden morgen maakte men aanstalten het lijk te kisten; men denke er aan, dat in Indië eene teraardebestelling meestal binnen 24 uren na het afsterven is afgeloopen. De Assistent-Resident, altijd in afwachting van 's Residents komst, „wilde dit wederom niet toestaan, maar de Prins drong er op aan", waaraan op nieuw gevolg werd gegeven. Eindelijk kwam de Resident en had de begrafenis in zijne tegenwoordigheid plaats. Toen men nu in den Kraton was teruggekeerd, zeide de Resident, met wien anders niet te spelen viel en die ook als een krachtvol bestuurshoofd ontzien werd (verg. bl. 295): „Pangeran Dipanegara, ik verzoek U, niet naar huis te gaan, maar hier in den Kraton wacht te houden." Doch de Prins had het er nu eenmaal op gezet zich niet te laten bevelen; hij meende dat de Assistent-Resident en de Translateur maar de wacht moesten houden, en viel dientengevolge uit: „Ik wil niet! Ik wil met U naar huis" (D 127): „Baron de Salis volgde dien raad, en toen gingen zij heen"!

Wee dengenen, die de Prinsen om de eene of andere reden, — te recht of ten onrechte, dat maakt voor deze hartstochtelijke menschen geen onderscheid — tegenstaan, zich tegen hun uitgedrukten wil durven verzetten. Onder dergelijke omstandigheden barsten deze cholerische gestellen in al hunne kracht los. Hamlets moeder zou het bij voorbeeld ondervinden, als de zoon in eene „donderende" aanklacht haar haar wangedrag zal verwijten en zij zich tegen zijn wil

[1]) Het „by heaven" (V. 2) heeft B 181 niet overgenomen, ofschoon deze woorden zoo duidelijk te kennen geven, dat het cholerisch karakter van Hamlet zich zelfs in zijne stervensure niet verloochende.

in tracht te verwijderen. Hij dwingt haar te blijven zitten; dolken zal hij tot haar spreken; verg. bl. 319 en 338. Dan roept zij om hulp; de achter het behang luisterende Polonius beantwoordt dit en Hamlet woedend, als hij zich beluisterd acht en anderen zich tusschen hem en zijne moeder willen plaatsen, trekt zijn degen en steekt daarmede onder de woorden: „Wat daar? een rat?", den hem onbekenden luisteraar door het behang dood. „Dood! Om een dukaat wed ik, dood!" (III. 4) roept hij dan geheel voldaan uit.

Dipanegara wordt ons geschetst als iemand, die reeds door zijn uiterlijk dat hartstochtelijk karakter van opleggenden wil aan den dag kon leggen. Op den oppervlakkigen beschouwer maakte zijn figuur den indruk van een onbeduidend persoon (bl. 330); „maar", schrijft Schoemaker (Sch 409), „wie hem gadesloeg, moest gezien hebben, hoe onder de dunne, samengetrokken wenkbrauwen een paar diepliggende oogen onheilspellend vlamden, en aan dat onbeduidend gelaat een uitdrukking van kracht en wil bijzetten. Zelfs op zijn ouden dag" — verhaalde een geloofwaardig persoon, die Dipanagara gedurende diens ballingschap ontmoette aan Schoemaker — „behielden de oogen, trots teleurstelling en tegenspoed, datzelfde vuur en de wilskracht van voorheen."

Evenals aan het Deensche hof is er aan het hof te Jogja eene moeder, die zich misdraagt. Hij, die met de zinnelijke vrouw te Jogja boeleert is de commandant van Sultans lijfwacht, Majoor Wiranegara, kleinzoon van den befaamden Balineeschen slaaf Soerapati. Chevallier zegt van hem: hij was „zeer gezien in den Kraton, en zulks heeft hem zooals het gewoonlijk aan de Hoven gaat, vijanden bezorgd" (Ch 599). Chevallier geloofde dus niet, dat Wiranegara door zijn verraad Dipanegara op den 20^{n} Juli 1825 had doen ontsnappen (L 285 noot 1), of misschien was den Rapporteur die beschuldiging niet bekend. De Salis (Sa) oordeelde minder gunstig: „Trotsch van aard en gerugsteund door de bescherming van den Sultan, met wiens moeder hij boeleerde en door de bijzondere vriendschap van den Resident (Nahuijs), speelde deze persoon eene groote rol."

Het gebeurde nu onder het bestuur van Nahuijs, tijdens de regeering van Sultan Djarot (1814—22), dat de zwakke vorst zich liet overhalen een nieuw stel belastinggaarders, 'n 40-tal, in het leven te roepen. Dit geschiedde buiten weten van Dipanegara, die, altijd te Tegal redja hokkende, steeds eerst de zaken vernam,

wanneer zij haar beslag hadden gekregen. Mocht hij er officieel wellicht ook niets mede te maken hebben, men mag niet vergeten, dat de oudste en oudere broeder van den Vorst een bijzonder bevoorrechte positie innam, ook door de omstandigheden, waaronder de zooveel jongere Djarot sultan was geworden. Kroonpretendenten zijn in de oogen des volks altijd de verlichters van opgelegde lasten; Dipanegara had bovendien reeds onder de regeering van zijn vader, Sultan Radja, op ontlasting van druk aangedrongen (D 122-123). Zoo kwamen de menschen zich bij hem beklagen over de nieuwe organisatie, die voor de bevolking zeer bezwarend dreigde te worden. De Prins begeeft zich dientengevolge naar het Paleis en treedt er aanstonds met dien overheerschenden wil op, waaraan de jonge Vorst, die zijn lastigen broeder zooveel mogelijk ontweek, zich maar niet wist te onttrekken. Als hem rekenschap van het gebeurde gevraagd wordt, antwoordt de Sultan dat de Rijksbestierder en Wiranegara hem verkeerd hebben ingelicht. „Ik heb hen er naar gevraagd", verzekert de Vorst, „en zij hebben mij toen te kennen gegeven, dat zij het U medegedeeld hadden, en dat gij het goedkeurdert" (D 122). Daar vliegt de Prins op: „Dat is wis en waarachtig een grove leugen, Sultan! En als gij dat niet weet, heeft men naar mijn meening een groote schurkenstreek begaan, die zonder twijfel in 't eind onder de geringe lieden veel verdriet zal veroorzaken." — Zoo zijn wij met dien uitroep van verontwaardiging in eens op Hamlets terrein! „O schurk! schurk! lachende en vervloekte schurk!" (B 37).

De Vorst merkt bescheiden op, dat de zaak reeds haar beslag heeft gekregen en dat het bevelschrift al van zijn zegel voorzien is. „Welnu! Neem het dan terug, vóór dat de zaak te ver gekomen is. Laat Wiranegara hier komen", gebiedt de Prins aan zijn Vorst!

Wiranegara komt, zwijgt op de beschuldiging, dat hij er den Prins niet over gesproken heeft, doch op 's Vorsten mededeeling, dat hij dan het bevelschrift terugverlangt, antwoordt de Majoor: „Hoe zult gij het reeds uitgevaardigde bevelschrift weder intrekken? In de Raadgevingen voor Koningen staat geschreven, dat een Vorst zijn eens gegeven woord niet mag intrekken."

De Prins, goed bekend met die Raadgevingen, welke hijzelf hoog vereerde (bl. 319), geraakte bij het hooren van dit antwoord buiten zich zelven van woede. Hij schold den Majoor bij zijn jongensnaam uit, trok hem aan beide ooren, gaf hem een schop en riep:

„Hé, Moekidin, wilt gij ons daarvan den zin leeren? Wilt gij de Schrift tegen mij in bescherming nemen. Gij alléén zijt heel knap, alle andere menschen weten niet wat goed of kwaad is. Gij alléén weet het."

En na dezen ironischen uitval, wendt hij zich met al zijn sarcasme tot den Sultan, wiens losbandig leven reeds zoo dikwerf Dipanegara ergernis had gegeven. „Ik vraag U Sultan!" — voegde de hartstochtelijke man zijn Vorst schamper toe — „Zeg mij de waarheid: wie heeft ooit gedacht dat gij alleen leeft naar de voorschriften van de Heilige Schrift? Als een ander het U aangeraden heeft, kan de zaak stellig en zeker nog veranderd worden. Hij, die U deze zaak aangeraden heeft, is een duivel, Sultan!"

Wiranegara boog zich zwijgende voorover, waarna de Prins herhaalde: „'t Is duidelijk dat een duivel U in verzoeking gebracht heeft; hij verschuilt zich achter de Schrift" (D 124). — Het tooneeltje aan het hof van Jogja doet ons denken aan dat aan het hof van Elseneur, waar wij, wanneer Polonius zijne dochter een gebedenboek in de hand geeft, om eene gewenschte ontmoeting met Hamlet als toevallig te doen voorkomen, hem hooren zeggen, dat men „den duivel zelf" soms „met vroom gebaar en kleur van godsvrucht" oversuikert (B 78) [1])! — Hier inderdaad erkent de Sultan, dat de duivel met hem een loopje heeft willen nemen. Hij trekt het bevelschrift in, gelast Wiranegara zich te verwijderen en troont zijn broeder mede aan tafel. Het einde is te aardig om onvermeld te blijven. Daar aan tafel zaten te wachten, behalve des Sultans gemalin, ook hun beider moeder, die met Wiranegara en den Rijksbestierder Danoeredja de zaak der belastinggaarders in orde had gebracht en Dipanegara een lastigen sta-in-den-weg vond. Nieuwsgierig

---

[1]) In den Engelschen tekst (III. 1), zoowel als in de vertaling staat enkel, dat Ophelia een „boek" wordt ter hand gesteld. Dit maakt echter de woorden van Polonius onbegrijpelijk. Het is een getijboek, waardoor dan tevens Hamlets latere woorden tegen Ophelia worden verklaard (B 80):

„Nimf, dat uw gebeden
Mijn zonden meê herdenken."

Het weglaten der bedoelde aanwijzing, leidt ook tot het door Loening gewraakte misverstand, alsof Polonius zelf erkent en Ophelia er in zou berusten, dat men eene afkeurenswaardige daad beging door den voor krankzinnig gehouden Hamlet te beluisteren om aldus achter de grondoorzaak zijner zielsziekte te komen.

vraagt ze dan ook terstond, hoe het met de conferentie is afgeloopen. De Sultan antwoordt, dat hij de intrekking van het bevelschrift gelast heeft, waarop zij schamper antwoordt: „Sultan, ik zal het U eens zeggen: de persoon, die over het rijk van Jogja heerscht, is Uw oudere broeder Dipanegara." En zuurzoet voegt zij er aan toe: „Dat heeft Uw vader mij al vroeger gezegd, toen gij nog Kroonprins waart. Hij zeide tot mij: Raden Ajoe, ik zeg U, vestig Uw hoop niet op Uw zoon, mijn vertrouwen is gevestigd op mijn oudsten zoon. Ik antwoordde daarop: zooals gij beveelt." — Sultan Djarot werd blijkbaar verlegen, omdat zooveel menschen het hoorden; en antwoordde, alsof hij het zich niet aantrok: „Ja, moeder! Dat heeft hij niet alleen aan U gezegd, maar ik heb 't hem ook hooren zeggen." — Doch Dipanegara kon zijne ergenis niet verkroppen. Bitter glimlachend zeide hij: „Ratoe Iboe is als een kind, en vertelt maar allerlei geheimen ten aanhoore van vele menschen." — Zoo liep de maaltijd ten einde, waarop de Prins naar zijne kluizenaarswoning te Tegel redja terugkeerde (D 124).

XIII.

Geheel en al buiten zich zelven worden onze beide vorstentelgen, wanneer personen, die zij niet mogen lijden, hen te na treden. Dan breekt de hartstocht door alles heen, en, gelijk de Koningin van Hamlet getuigt (B 118): „raast als zee en wind, als die bij storm hun krachten meten"; dan breekt een „toomeloos woeden" uit (B 118), dan moet Dipanegara het van zich zelf getuigen: „Ik verloor mijne bezinning" (T 157), dan blijft de een, gelijk Ophelia beschrijft (B 47-48), zoo goed als de ander, „een wijl sprakeloos" (T 156), dan beven de lippen, dan wordt de borst „gloeiend rood" van drift (T 156): kortom zij kennen zich zelven niet meer. „Een elk hier weet", zegt Hamlet, als hij Laertes voor eene ruwe behandeling verschooning vraagt (B 175):

Een elk hier weet, — en 't kwam u wis ter oore, —
Dat mij droefgeestigheid den geest verwart.
Wat ik u deed, wat uw gevoel, uw eer,
Zoo wreed gekwetst heeft, ik verklaar 't voor waanzin.

En eveneens erkent de Jogjasche prins: „Een booze geest kwam in mijn hart" (T 157). Niemand wordt dan door hem ontzien: noch zijn Vorst, noch de Sultane-moeder, noch de hiervoren vermelde eerste staatsdienaren Danoeredja en Wiranegara,

noch zelfs de hoogste vertegenwoordiger van het gezag, het Gewestelijk Bestuurshoofd. Iedereen in zijne naaste omgeving was dientengevolge in zekeren zin bang voor hem; zijn vader-Sultan, zijn broeder-Sultan, zijne moeder-Sultane, zijn oom Mangkoeboemi: ieder hoe hoog verheven of onafhankelijk, vreesde hem.

De persoon, dien Dipanegara in het bijzonder niet lijden mocht, was, behalve Wiranegara, de Rijksbestierder of eerste Minister Danoeredja: „Deze zijn de pest van het rijk", luidde zijn oordeel omtrent beiden (T 185). Tegen „dien vuilen Danoeredja" (T 156) voedde hij, schrijft Resident De Salis (Sa), „een ingekankerden haat". De Rijksbestierder was anders „een knap en kundig man" (H 41), „een kundig mensch, goed van inborst" (Ch 599), dus in zoover aan Polonius gelijk; doch hij miste de gave om zich bij zijne Inlandsche omgeving bemind te maken (L 41-42). Hij deed zich „door alle tijden heen, als een braaf en getrouw ambtenaar van het gouvernement" kennen, zegt de Resident Valck in een officieel geschrift van 1833 (L 41 noot 1). Voor een deel maakte hem echter juist deze aanhankelijkheid tot een mikpunt van Dipanegara's aanvallen, evenals Polonius dat om soortgelijke reden was voor Hamlet. „De voornaamste oorzaak van den haat van den weerspannigen Prins Aria Dipanegara tegen den Rijksbestierder moet naar mijn inzien" — rapporteerde de Assistent-Resident Chevallier aan Generaal De Kock (Ch 599) — „gezocht worden in de trouw en den goeden wil waarmede Danoeredja het Nederlandsche Gouvernement diende." Er moet echter bijgevoegd worden, dat onder het zwakke bestuur van den Resident Smissaert, waarop Chevallier tevens de aandacht vestigt, de Rijksbestierder zich meer macht aanmatigde dan hem wel toekwam, en zich in het bijzonder met zaken inliet, die tot de voogdijschap behoorden, eene miskenning, waardoor vooral Dipanegara werd geërgerd. Zoo beging in het oog van Dipanegara deze overigens goede minister, gedeeltelijk door gebrek aan leiding (H 41), euveldaden en kon de Jogjasche Prins ook met Hamlets woorden van hem zeggen, dat een enkel grein van boosheid vaak met zijne eigen schande alle prijzenswaardige gaven aansteekt (B 30). Hoe de hem vijandige Inlandsche grooten over hem dachten, blijkt ons o. a. uit de op bl. 307 vermelde babad van Aria Djajadiningrat. — Danoeredja's hooge betrekking — hij was de 4e Rijksbestierder van het in 1755 opgerichte Jogjasche rijk — had hij te danken aan Dipanegara's vader, Sultan Radja, die als Prins-Regent bij Sultan Sepoeh de verheffing bewerkte, onder invloed

echter, naar het schijnt, van Dipanegara. Tjakranegara bericht dit (T 163), doch Dipanegara zelf heeft het ook aan Knoerle verhaalt. Hij was, lichtte Dipanegara in, van eene onaanzienlijke familie afkomstig en als regent van Djapan (sinds 1838 Madjakerta) bij Soerabaja onder het Engelsch bestuur ontslagen, waarop hij naar Jogja verhuisde. „Het is aan Dipanegara's voorspraak bij den Sultan Goesti Radja toe te schrijven geweest, dat de voormalige Boebati van Djapan aangesteld werd als Rijksbestierder van Jogjakarta" (K 152).

Trouwens de betrekking van eersten minister aan zoo'n Oostersch hof geeft nogal eens te denken en zij was voor Danoeredja te moeilijker, wegens zijne Balineesche, dus vreemde, en bovendien geringe afkomst. Op bl. 321 deelde ik mede, dat de tweede Rijksbestierder Danoeredja o. a. door Sultan Sepoeh was geworgd: men had toen later, zeker bij wijze van verzoening, eene dochter van hem doen huwen met Sultan Djarot (L 121). — De hooge positie van den Rijksbestierder Danoeredja werd aan het Hof versterkt, doordien hij huwde met eene zuster van de ons bekende Ratoe Ageng; en in zijne toenemende grootheid toonde hij zich allengs niet meer dankbaar en ondergeschikt genoeg jegens Dipanegara.

Vandaar wanverhoudingen, soms tot tooneelen leidende, die in heftigheid voor Hamlets hartstochtelijk optreden, niet behoeven onder te doen. Zoo had de Rijksbestierder aan Europeanen rijstvelden in huur gegeven, terwijl de Prins de Landverhuur in beginsel afkeurde (H 45). Toen deze nu eens naar de hoofdplaats kwam om zijne zieke moeder te bezoeken, liet hij Danoeredja bij zich komen en berispte hem er over, dat aldus aan het verzoek der Europeanen was gevolg gegeven. „Al was het" — voegde hij er aan toe — „dat gij het wildet inwilligen, je moest toch met mij geraadpleegd hebben. Hoor Danoeredja! gij bewijst goedheden aan de Hollanders, en geeft hun geschenken, om hun gunst te verwerven, van hetgeen uw eigen goed niet is. Het gaat er u wel mee! Gij verliest er niets bij, en wint er slechts mee" (T 162). De Rijksbestierder durfde echter den Prins aan, en gaf dientengevolge een eenigszins vinnig antwoord. Dipanegara werd hierop woedend; een zijner sloffen uittrekkende (een gewoon schoeisel der grooten in Indië), gaf hij den Rijksbestierder, in tegenwoordigheid van een groot publiek, met de pantoffel e e n s l a g o p z ij n e w a n g (T 163)! — Bij eene andere gelegenheid vergat de Prins zich zoodanig tegenover den Rijksbestierder, dat hij hem met stoel en al

achterover trok, hem schopte, trapte, uitschold voor „hondenkind" en hem toesnauwde: „Nu kunt ge brood met boter eten, daar gij u vroeger aan drek moest verzadigen, hondengebroed" (H 59-60)!

Het gebeurde ook eens, dat Dipanegara door den Resident Smissaert tot het bijwonen van een feest werd uitgenoodigd. De Prins vermeende te recht of ten onrechte — dit worde steeds ter zijde gelaten — dat men hem gevangen wilde nemen.

Tjakranegara verhaalt van twee dergelijke pogingen (T 179, 180), eens in het Residentiehuis en een anderen keer op het landgoed Bedaja [1]); doch spreken wij alleen van dat feest in het Residentiegebouw, waarvan Hageman gewag maakt (H 58-59). De Prins gaf aan de uitnoodiging gehoor, natuurlijk vervuld met de diepste gevoelens van bitterheid tegen den Resident en den Rijksbestierder. Hij verscheen echter goed gewapend, zoodat van alle vijandige plannen — aangenomen dat ze bestonden — moest afgezien worden. Maar op het einde van het feest, toen men eenigermate door den wijn was opgewonden, vatte hij achtereenvolgens Resident en Rijksbestierder bij het hoofd, en na ze duchtig geschud te hebben, riep hij uit: „Smissaert! Smissaert! Gij doet mij veel hartzeer aan. Wat is er al niet gebeurd, waarmede gij mij verdriet hebt aangedaan. Nu moet gij met mij de kans uitmaken, man tegen man, en als ik het verlies kunt gij uwe begeerte doen in Jogjakarta." En zich daarna tegen den Rijksbestierder wendende: „Danoeredjo! Ook gij doet mij zeer veel hartzeer aan, en vereenigt je daartoe met den Resident; en het zoude je zeer aangenaam zijn, wanneer men mij verwijderde, opdat gij je eigen wil zoudt kunnen opvolgen in Jogjakarta. Gij herinnert je niet meer je afkomst van koelie in het dorp Djapan. Gij herinnert je niet meer de goedheid mijns vaders, en zijt nu dusdanig geworden." — Ooggetuigen hebben Hageman verzekerd, dat bijaldien de Resident op dien stond eenig woord had gesproken, „het met de aanwezige Europeanen zoude zijn gedaan geweest".

Nochtans is de geschiedkundige critiek om meer dan ééne reden volkomen in haar recht om eene dergelijke aangrijpende gebeurtenis te betwijfelen (L 47 noot 1), maar, evenals het op bl. 353 weergegeven en zeker gedeeltelijk onjuist verhaal van Tjakranegara over de niet-uitnoodiging tot de installatie, karakteriseeren der-

[1]) Men zie ook het verhaal bij Schoemaker (Sch 414—416).

gelijke mededeelingen de helden der geschiedenis; want de openbare volksmeening achtte ze blijkbaar zeer goed mogelijk en alle berichten, ook de officieele, loopen hierin samen, dat Dipanegara soms zeer uitdagend tegen de hoogste autoriteiten kon optreden, wanneer zijne hartstocht was gaande gemaakt. Dat trouwens dergelijke onstuimige tooneelen volstrekt niet onmogelijk geacht behoeven te worden, bewijst eene onverdachte mededeeling van den wegens de Landverhuur in ongenade gevallen Resident Nahuijs, die het volgende verhaalt (Ns I 54): „Bij gelegenheid van een afscheidsmaaltijd door mij aan het Hof te Jogjakarta gegeven, waarbij de mij aldaar opvolgende Resident (De Salis) ook tegenwoordig was, had de eerste gunsteling des Sultans zich zoodanig in wijn te buiten gegaan, dat hij, zijne gewone ingetogenheid vergetende, openlijk, ten aanhoore van een iegelijk, te kennen gaf, van niet te vreden te zijn met de benoeming van mijn opvolger, daarbij voegende, dat hij de redenen wel wist, waarom ik mijn post nederlegde, en zijne hartstochtelijke uitboezemingen besluitende met de vraag: of de Sultan dan niet, gelijk vroeger en altoos, meester was van zijne landen, en de bevoegdheid had, om die aan Europeanen te verhuren."

Aangrijpend moet het tooneel geweest zijn, toen Generaal De Kock in den ochtend van den 28n Maart 1830 Dipanegara tot zijn gevangene verklaarde. Schoemaker beschrijft het als volgt (Sch 489), waarbij men echter indachtig zij, dat volgens ooggetuigen Dipanegara gedurende het gansche tooneel n o o i t e e n i g e n z w e e m v a n v r e e s h e e f t a a n d e n d a g g e l e g d:

„Dipanegara sprong overeind; met heftigheid protesteerde hij tegen dat besluit; zijne gluipende, diepliggende oogen schoten vlammen, en met trillende stem vroeg hij den zijnen af, of zij zouden toestaan, dat men hem gevankelijk wegvoerde. Maar geen hand die naar de kris greep, niemand die a m o k riep; allen sloegen de oogen neêr, begrijpende dat Dipanegara zulk een besluit had uitgelokt. Op dit welsprekend zwijgen ontroerde Dipanegara zichtbaar en zich tot den generaal wendende, riep hij luide, dat hij zich n i e t gevangen gaf. Doch nauwelijks waren deze trotsche woorden gesproken of de regelmatige pas van eene afdeeling troepen werd gehoord, kort daarop gevolgd door den dreunenden slag van vele geweerkolven tegen den grond. Dipanegara verbleekte en onrustig staarde hij naar de deur, op wier drempel een officier verscheen, die met getrokken zwaard, des generaals bevelen

afwachtte. Elke tegenstand ware vruchteloos en zulks inziende, schikte Dipanegara zich in het onvermijdelijke en zeide gelaten: het is Allah's wil!"....

Mijn noodlot roept! Bereid zijn is alles!

XIV.

De beschrijving van het zwaarmoedig karakter der Prinsen brak ik af, ten einde den lezer met beider hartstochtelijkheid kennis te doen maken. Ik moet nu echter op hun melancholischen aard terugkomen, en wel ten einde deze karakters te bestudeeren in verband met de geestverschijningen en droomen, die op hun levenslot zulk een overwegend gewichtigen invloed uitoefenden.

Op melancholici toch heeft de verbeelding bijzonder vat; zij zien niet slechts alles te donker, te zwaar in, doch de verbeelding toovert hun licht allerlei verschijningen voor. Vrouwen voornamelijk zijn daaraan onderhevig: „want zwakken schokt verbeeldingsangst het meest", zegt de Geest van Hamlets vader met het oog op den angst zijner moeder (B 113). Deze eenige vrouwelijke trek in Hamlet betreurt hij zelf, „want zwakte en zwaarmoedigheid [1])" (II. 2), geven den duivel macht op de ziel.

Zou hij anders ook gaarne, om nader te vermelden reden, gelooven, dat zijns vaders Geest een duivel ware, die het wellicht toelegde op zijn verderf: „de duivel kan zich hullen in verlokkende gestalte" (B 75); Dipanegara, evenzeer door allerlei verschijningen, droomen, geesten gekweld, vraagt zich ook af. of zijne verbeelding hem niet bedriegt; soms met de eigen woorden van Hamlet: „Was het de Duivel die dat zeide, of was het de influistering van een Engel" (T 179). Dezelfde twijfel bevangt hem, toen hij zich eens in een grot bevond waar het begon te spoken (T 249): „Het was alsof de aarde beefde, en steenen vielen er uit een hooger dan de spelonk gelegene vallei. Het was zeer donker. Binnen in de aarde hoorde men een geraas, alsof de berg instortte: stukken rots vielen er neer als een dichte regen, zonder evenwel zichtbaar te zijn. Het was alsof de spelonk zich wilde samensluiten." — De Prins werd vervaard, zegt de Kroniekschrijver. Ook Hamlet raakte geheel buiten zich zelf bij het aanschouwen van den Geest zijns vaders: „He waxes desperate with imagina-

[1]) Melancholy wordt ten onrechte door droefenis vertaald: B 75.

tion" [1]), roept Horatio ontzet uit (I. 4). „Ik was mijn gemoed geen meester meer", zegt Dipanegara, nadat hij met zijn volgeling de spelonk weder was uitgekropen. „Wat een verschrikkelijk gespook was dat daar.... Zou het straks wel een spooksel geweest zijn. Mijn hart klopt mij nog altijd; ik ben ernstig bang, dat mij iets kwaads overkomen zal" (T 149).

Voor beide Prinsen was het van zooveel gewicht te weten, of de Verschijningen niet van misleidende duivels waren, wijl hun eene groote, moeielijke roeping voorgehouden wordt, waartegen het indolente in hunne natuur opziet. Door zichzelven diets te maken dat slechts booze geesten het op hun verderf toeleggen of dat de Verschijningen slechts in hunne verbeelding bestaan, willen zij de stem van hun plichtgevoel tot zwijgen brengen; doch de Verschijningen laten niet af om hen beiden een en andermaal aan hunne roeping te herinneren en ze aldus uit hunne traagheid op te wekken. Evenzoo is voor beiden die roeping een plicht der wrake.

Voor den een wegens den moord op zijn vader:

Luister, Hamlet, luister!
Als gij uw waarden vader ooit bemind hebt,
Zoo wreek zijn snooden, ongehoorden moord.

zegt de Geest tot Hamlet (B 34).

Voor den ander wegens de overheersching der ongeloovigen, waardoor hij het Rijk den ondergang tegemoet zag gaan, hetgeen Du Bus deed schrijven (DB): „Geen wonder derhalve, dat een Dipanegara, de onheilen ziende, waarmede het rijk zijner voorouders bedreigd werd, zelve ondervonden hebbende de minachting, waarmede de vorstelijke waardigheid onder het vorig bestuur was aangezien en getuige zijnde van de schandelijke bedrijven, waarmede de zetel en het verblijf zijner voorvaderen meer en meer bezoedeld werd, geen wonder dat een Javasche prins, zijne kinderplichten getrouw en zijne vorstelijke afkomst indachtig, op het denkbeeld gekomen is, om het geschonden heiligdom te wreken, en hen van het grondgebied zijner vaderen te verwijderen, die de waarde van hetzelve miskenden, en onder het gewicht eener willekeurige staatkunde, de heiligste rechten en verplichtingen zochten te schenden."

In het drama is het optreden van een bovennatuurlijk wezen wel afgekeurd, omdat wij daaraan niet kunnen gelooven, alzoo

[1]) „Zijn overspannen geest maakt hem waanzinnig": B 33, geeft niet volkomen getrouw den gemoedstoestand van den Prins terug.

te veel van onze verbeelding wordt gevorderd, en daardoor de vertooning iets gekunstelds erlangt. Loening betoogt echter overtuigend, èn de noodzakelijkheid dier verschijning, èn het zeer natuurlijke er van. Wat het laatste punt betreft, merkt hij op, dat de dichter niet schreef voor een publiek van onze eeuw, doch voor dat van zijn tijd, toen algemeen aan het bestaan van geesten geloofd werd; en nog in den tegenwoordigen tijd, herinnert hij, is de groote menigte volstrekt niet van het geloof aan verschijningen los; integendeel het zit in 's menschen natuur om er aan te gelooven, te meer wijl het niet-bestaan niet kan worden bewezen. Niemand minder dan een Crookes, een der uitnemendste natuuronderzoekers van den tegenwoordigen tijd, een voorbereider van de ontdekking der even geheimzinnige X-stralen, had zelfs indertijd de spiritistische verschijnselen tot onderwerp van een physisch onderzoek gemaakt, gelijk ons Dr Bleekrode te 's-Gravenhage in zijne belangwekkende voordracht op den 24^n^ Maart van dit jaar mededeelde. De kiemen van dat geloof liggen inderdaad in ons, en het was de tooverstaf van het genie, die deze kiemen in het drama met zijne meesterlijke grepen en aanschouwelijke schilderingen tot vollen wasdom brengt. In ieder geval is Loenings gansche beschouwing over het geloof aan verschijningen treffend van toepassing op het Javaansche volk, dat, gelijk algemeen bekend is, met geesten, spoken, verschijningen als het ware dagelijks omgaat. Vandaar dan ook dat het bovennatuurlijke zulk eene groote rol vervult in Dipanegara's levensloop. Wat hijzelf en zijne landgenooten ons daarvan mededeelen, mag men niet aannemen als verzinsels om hunne verhalen meer kleur te geven, doch voor iets, wat bij hen geldt voor handtastelijke werkelijkheid, en de verschijningen worden ons soms beschreven op eene wijze, die den tijd van Homerus in herinnering brengt.

Reeds bij zijne geboorte werd Dipanegara's overgrootmoeder op het verhevene der roeping van haar achterkleinzoon gewezen; want profetisch had de 93-jarige Sultan Swarga, toen zijne gade den pasgeborene bij hem bracht, haar vermanend toegevoegd (D 89): „Embok Ratoe! Weet, dat het de wil is van den Almachtige, dat dit uw achterkleinkind bestemd is, om in lateren tijd de Hollanders te verderven. Het einde is Gode alleen bekend. Hij zal meerder zijn dan ik; daarom Embok Ratoe! moet gij hem goed verplegen." — Op mannelijken leeftijd gekomen, bevestigden „allerlei gedaanten en verschijningen" (D 92) deze verheven roeping. Trots en heerschzucht fluisterden Dipanegara vaak in de ooren:

„Machtige prins van Mataram, gij groote vriend van den Profeet, gij wakkere en dappere onder duizenden, maak u op, grijp het zwaard des geloofs en der wrake aan, word vorst en hoogepriester op Java, herstel den ouden luister van zijn geloof en zijne heerschappij!" De donkere uit den Merapi opstijgende wolken waren hem als geesten uit eene hoogere wereld, die vertoornd nederblikten op de lage zielen van de tienduizenden der vlakten om zijn breeden voet, die den nek bogen onder het slavenjuk der gehate vreemdelingen. Het was als wuifden zij hem toe: „Maak u op, gord u aan, gij zoon des geloofs, wraak over die dwingelanden, dood over die ongeloovigen!" Daar scheurden de wolken; eensklaps wierp het licht der zon zijne gouden stralen op de wervelende rookkolommen en hulde ze in haar gulden gloed. Dat was een beeld van den heerlijken dag, die nog eens over Java zoude aanbreken; een wenk voor hem van Allah zelven. „Die dag is aanstaande, gij kunt hem brengen!" (Br 195). — De groote Geestenvorstin van Java's Zuiderstrand, Njai Lara Ratoe Kidoel, verscheen hem zelfs herhaaldelijk. Eens, ten tijde van den strijd tusschen Sultan Sepoeh en Dipanegara's vader, den Prins-Regent, bevond hij zich in de desa Parangkoesoema; hij zat er met de armen over de knieën geslagen, leunende tegen een steen en sluimerde. Toen hoorde hij eene stem, die hem met zijn aangenomen desa-naam (bl. 306) in de volgende bewoordingen toesprak (D 93): „Hé Ngabdoelrachim! Verander van naam en noem U voortaan Ngabdoelkamid [1]). Ik zeg U, over drie jaar zal het rijk van Jogjakarta ten verderve gebracht zijn; zoo wil het God. Gij zijt bestemd om er als handelend persoon in op te treden. Ten teeken geef ik U tot Uw gebruik deze pijlspits, genaamd Saroetana." De Prins ontwaakte uit zijne sluimering; hij vernam geene menschelijke stem meer. Doch zijn blik naar het hemelruim wendende, zag hij iets als een bliksemschicht voor zich neerschieten, dat in een steen bleef steken. Het was de pijlspits Saroetana. De Prins trok haar uit den steen, en stak haar bij zich. Te Tegal redja aangekomen, voorzag hij haar van heft en scheede, evenals die van eene tjoendrik, eene soort van kris.

De voorbereiding tot den plicht der wrake gaat echter bij beide Prinsen niet vlug. Met de vervulling hunner taak valt niet veel te winnen, daarentegen kan alles worden verloren. Hamlet

[1]) Ngabdoelkamid = Dienaar van den Geprezene (L 136 noot 3).

en Dipanegara hebben eene eerste positie aan het Hof. Den Deenschen prins wacht zelfs de kroon en hij is niet eerzuchtig genoeg om het tijdperk der verkrijging door daden van geweld te verhaasten. Den ander trok de kroon nooit zóó aan, dat hij er bij het openvallen moeite voor deed en gedurende den opstand liet hij zich slechts met zijne gewone lijdelijkheid „het Sultanschap opdringen" (L 154). Geen van beiden hebben bepaalde werkzaamheid te verrichten, wat met hunne trage natuur volkomen strookt. De kansen, dat hunne revolutionaire daden zouden mislukken, bestonden natuurlijk, hoe gerechtvaardigd hun optreden ook mocht wezen. Zedelijke bezwaren waren er toch niet. Gelijk Loening opmerkt, was volgens de Middeleeuwsche zeden, het dooden des Konings, door den zoon van den vermoorde, eene volkomen wettige en goede daad; en voor Dipanegara's wrake pleitte de leer van zijn godsdienst; doch de praktische bezwaren waren groot, zóó groot, dat Hamlet geheel door de opdracht uit zijn evenwicht geraakt en 's mans trage natuur hem vloekend doet zeggen:

De tijd is uit zijn voegen: vloek en spijt,
Dat mij het lot des richters werd bereid. [1])

Doch als zij aan hunne neiging tot het non possumus toegeven, hoe kunnen zij zich dan verantwoord gevoelen tegenover de Godheid, die hen tot werkzaamheid tracht te prikkelen; — waar bleef dan in het bijzonder Dipanegara's plicht der wrake, den overheerschers ten verderve, zijne roeping om, gelijk Du Bus het uitdrukte, het geschonden heiligdom zijner vaderen te wreken! Niet te handelen, zou gelijk staan zich aan het Goddelijk gebod te vergrijpen; want, zoo Hamlet, zichzelven verwijtend, moet erkennen, dat hij wel de „middelen" ter uitvoering heeft (B 128), indien hij zich maar wilde inspannen, evenmin mist Dipanegara ze. De voornaamste hefboom althans is er: populariteit toch bezitten beide Prinsen in hooge mate. Gelijk de Koning van Hamlet getuigt: „De dwaze groote hoop toch hangt hem aan" (B 122), „dat het volk hem op de handen draagt" (B 141), evenzoo wordt de kluizenaar van Tegal redja als een heilige vereerd. Deze populariteit bezat Dipanegara reeds onder Sultan Radja, eene genegenheid, vertelde hij aan Knoerle (K 119, ook bij L 149), die hem vroeger van zijn vader eenigszins verwijderd had gehouden. „Het desavolk hangt dien Dipanegara aan", zegt ook de

---

[1]) B 42, gelijk verbeterd door prof. Symons (Ss 269).

Ratoe Ageng (T 169). „Zonder twijfel zal hij spoedig een grooten aanhang krijgen. Het gemeene volk zal zijn gezag erkennen." Maar hun beider natuurlijke traagheid doet hen tegen bedachtzame voorbereiding en organisatie, noodig voor zoo'n grootsche onderneming opzien. „Hij hinkte niet op twee gedachten, maar had zich in den geest tot God gericht" (D 92) m. a. w. Dipanegara had behoefte aan hooger hulp, om niet telkens van den goeden weg te geraken. Treffend komt zijn weifelen en zijn schroom uit in de volgende zoo schoon beschrevene verschijning van Ratoe Adil, den rechtvaardigen Vorst, die eene rol zal spelen, wanneer vòòr het einde der dagen een tijdperk van welvaart en geluk over de aarde wordt verbreid. Deze geest herinnerde hem nogmaals aan zijn plicht, toen hij in „bittere droefheid" over de benoeming tot voogd van Sultan Menol (bl. 355), zich te Batoe ardja bevond. Hier was ook eene verblijfplaats van Dipanegara; zij heet in Tjakranegara's babad Sela redja (T 151). Te recht vermoedt de heer Louw dat de plaats „hoogstwaarschijnlijk vlak bij Tegal redja" ligt (L 125 noot 1). Brumund bezocht de ruïnen van Selo redja, tegelijk met die van Tegal redja. „Het ligt aan den oostkant van Tegal redja en zeer nabij", schrijft hij (Br 192). Derwaarts nu begaf Dipanegara zich, toen het besluit zijner benoeming tot voogd bekend werd. Hij gevoelde niet meer, „dat hij op deze wereld was, zóó diep trof hem zijn ongeluk" (D 130). Hij zat op een grooten vlakken steen, die Ambarmaja heette, in de spelonk Setjang. De eenige voorwerpen, die daar in deze fraaie grot zijne aandacht trokken, waren eene bron in een gemetseld reservoir, als een diep meer in de gedaante van een put en een omheinden widaraboom, die als 't ware zijn pasében, het vorstelijk plein, uitmaakte; alsmede een groote gebang met trappen uitgehouwen om in den palmboom te klimmen, die de poort van zijn paleis verkoelde. Hij had zijne oogen bijna gesloten, toen er op eens iemand voor hem kwam staan, aangedragen door eene windvlaag. Zijne kleeding was die van een Mekkaganger, een hadji. De Prins schrikte en sprak: „Ik ken U niet, wie zijt gij?" De man antwoordde eerbiedig: „Ik heb geen woning en kom hier met last U te roepen". De Prins hernam: „Hoe heet hij, die U zond en waar woont hij?" De man antwoordde: „Mijn lastgever heeft ook geene woonplaats, de geheele wereld daarbuiten strekt hem tot woning. Hij heet Ratoe Adil. Hij bevindt zich thans op den top van den berg ten Z. O. van hier gelegen met name Rasamoeni, maar het is U niet vergund eenig gevolg mede

te nemen." — Ook de Geest, die aan Hamlet verscheen, had dezen gewenkt: „als wilde hij u alleen een mededeeling doen", voegde Horatio zijn vorstelijken vriend toe (B 31).

De Prins ging met den man op reis. Aan den voet van den berg gekomen, verdween de boodschapper. Ratoe Adil stond op den top, met de zon in glans wedijverende, zoodat deze een tijdlang verbleekte. De Prins kon daardoor het gelaat van Ratoe Adil niet aanzien; hij zag echter duidelijk zijne kleeding. Zijn tulband was groen, zijn buis, opperkleed en broek wit en zijn sjaal was rood. Hij sprak: „Hoor mij Ngabdoelkamid! Ik heb U hier laten komen om U te zeggen, dat gij mijn gansche leger moet laten strijden. Overweldig daarmede Java. Als er iemand naar Uw lastbrief vraagt, zeg dan, dat is de Koran, laat hem daarin zoeken." — De Prins antwoordde: „Ik vraag verschooning, maar ik kan niet meer strijden, want ik kan geen lijken zien; bovendien heb ik vroeger zeer slecht ten opzichte van mijn medemenschen gehandeld." — Ratoe Adil hernam: „Neen, dat mag niet. Het is de wil van den Allerhoogste en vast bepaald, dat gij dat bedrijf moet uitvoeren en niemand anders." — Toen hoorde de Prins een hard geluid als iets dat breekt, alsof er een steen op een aarden schotel geworpen werd, en daarop verdwenen beiden op eene onbeschrijfelijke wijze!

Hoe de beide Prinsen onder den opgelegden plicht gebukt gingen, deelde ik bereids mede. De zwaarmoedigheid, hun van nature eigen, wordt er niet weinig door verhoogd. „Hij was neerslachtig", verhaalt Dipanegara's levensbeschrijver (T 178), en dacht na over de goddelijke openbaringen. Hij vond ze niet gunstig „en dit bedroefde hem, maar wat was er aan te doen." Ook anderen, vertrouwden van hem, hadden voorspellingen gekregen over een naderenden krijg: „Volgens de teekenen van den hoogverheven Schepper" — zeide hij bij zich zelf met aangedaan gemoed — „zal er verwarring komen in het rijk van Mataram, en zeer mogelijk, dat het de wil van de Voorzienigheid is, dat ik de aanleidende oorzaak daartoe zijn moet. Ik hoop, dat dit niet zoo zijn mag" (T 178). Die teekenen zijn, opmerkelijk genoeg! in het drama zoowel als in de Jogjasche kronieken gelijk, namelijk bloedvlekken. In Denemarken is het hemelgewelf „bedauwd met bloed" (B 9), voorspellend „aan onzen staat beroering, vreemde dingen" (I. 1). In Jogja zond Dipanegara, door onrust vervolgd, den vertrouwden Djajamoestapa naar het graf van Sultan Agoeng,

den vierden vorst van Mataram (1613—1646), die den op Java ingevoerden Islam regelde (L 136 noot 2), om nogmaals eene openbaring te mogen erlangen. Toen de zendeling daar aankwam, werd hij door den sleutelbewaarder, Kjahi Balad, geleid naar de grafstede buiten de tjoengkoeb, een gebouw over een graf, met gordijnen behangen. Hij bad er den geheelen nacht, opdat hem eenig teeken, gunstig of ongunstig, voor den Prins mocht geworden (T 170). Met het aanbreken van den dag kwam Kjahi Balad, na zijn morgengebed verricht te hebben, en ontsloot de deur van het graf. De afgezondene ging naar binnen, en zette zich aan het voeteneind neder. Na het graf van alle kanten schoon gemaakt te hebben, ging hij weer zitten en bad andermaal. Toen hij het gebed geëindigd had, zag hij in het midden van het behangsel eene bloedvlek, eene roode ronde plek, zoo groot als eene tafel. Hij bezag ze nauwkeurig, ging daarop naar buiten en vroeg den sleutelbewaarder: „Kjahi, wat is dat voor eene roode vlek als bloed, juist midden op het behangsel. Is dat er al lang? Of is altijd het behangsel in het midden zoo rood?" — Kjahi Balad antwoordde: „Ik ben er ook van getroffen. Het verwondert mij zeer het te zien. Gisteren was die roode plek niet te zien. Het is de wil van den Heere, dat er op Java veel bloed zal vergoten worden; het is een voorteeken dat er oorlog zal komen. De wil van God is onherroepelijk; hetzij welvaart of verwoesting, Zijn raadsbesluit zal niemand kunnen afwenden."

Zoo herinnerde verschijning op verschijning den tragen uitverkorenen aan hun plicht der wrake. Zoo bereidde inzonderheid voorspelling op voorspelling Dipanegara tot zijne groote taak voor: „Voet voor voet werd hij tot den opstand gedreven, die hem, blijkens zijne herhaalde droomen en gezichten, al lang in de verbeelding spookte" (L 148). Hij mocht zich tegenover Ratoe Adil verontschuldigd hebben, niet te kunnen strijden, omdat hij geen lijken kon zien; omdat hij voor uitverkorene zich niet waardig achtte, hebbende hij de overheerschers tegen zijn grootvader Sultan Sepoeh ondersteunt (bl. 334), de Godheid heeft het blijkbaar anders beschikt. En dat de Kroniekschrijver aan het karakter van den held inderdaad zich getrouw houdt, blijkt uit het bericht van Knoerle, aan wien Dipanegara verzekerde (K 150, 151): „dat hij nooit over zich heeft kunnen verkrijgen, om zich gedurende den oorlog te wapenen"; dat hij bij het overtrekken van een slagveld: „diep bewogen was geworden,

door het gezicht, hetwelk de dooden en gekwetsten op het slagveld aanboden." Knoerle zelf meent, dat hij de vlakte van Kassoeran is overgetrokken: „met gebonden oogen"! — Doch het was nu eenmaal zoo beschikt, en hij zou zijn noodlot volgen: „Is het teeken aldus, dan vrees ik, dat het de wil van de Godheid is, dat er oorlog zal komen op Java en er bloed vergoten zal worden. Naar mijn gevoelen is dat de wenk van den Allerhoogste, den Schepper, die opperheerschappij voert over de gansche wereld" (T 170). De op bl. 327 vermelde geestelijke versterkte hem in deze stemming niet weinig. Als dan deze hem den droom zijner moeder uitlegt (bl. 349), dat zijne roeping zal wezen om als Adam, Noach, Abraham, Mozes, Jezus, Mohammed Wali Ngiras, bestuurder met wereldlijk en geestelijk gezag, te worden, dan wordt het hem, in verband met Adils verschijning benauwd om het hart, en spreekt hij droevig bij zich zelven: „Ik kan het dus niet meer vermijden" (D 136). Doch evenals Hamlet zwijgt hij tegenover anderen. „Hij sprak die gedachte niet uit", zegt de Kroniekschrijver (D 136). Tot den geestelijke zeide hij slechts: „Oude vriend, het zij dan zoo. Wat moet men in dit leven anders verwachten dan het moeielijkste werk."

Hem dus drukt de taak als den Deenschen Prins ter neder:

The time is out of joint: O, cursed spite,
That ever I was born to set it right.

XV.

Personen, als wij hier in onze beide Prinsen leeren kennen, worden licht door den oppervlakkigen beoordeelaar voor niet recht wijs gehouden. Gegeven een zwaarmoedige, die zich bij voorkeur afzondert, die gewoon is met geesten om te gaan en zich dwepend, fanatiek aanstelt; gegeven zulk een man, die zich aan maatlooze drift kan overgeven, dan woest spreekt en handelt, om een oogenblik later tot zijn normalen doffen staat terug te vallen: hoe spoedig oordeelt niet de een: hij schijnt niet wel bij zijn hoofd en zegt de andere: hij is krankzinnig. Verleidelijk wordt het dan tevens voor zulke zwaarmoedig-hartstochtelijke personen om deze meening te misbruiken, en in de bitterste woorden den menschen, die zij verfoeien, spiegels voor te houden, de waarheid te zeggen, dolken te spreken, zoolang zij er nog tegen opzien dolken te gebruiken.

Zoo met Hamlet, zoo met Dipanegara.

De Deensche prins is geheel ontdaan van de taak, die de Geest hem heeft opgelegd. Uit instinctmatige traagheid, echter ook in den aanvang met den Geest vermeenende, dat het de zaak meer dienstig zal zijn voorloopig niemand iets van de mededeeling te zeggen, verbergt hij voor de wachthebbende vrienden wat hem geopenbaard werd, en vordert hij ook van hen de stiptste stilzwijgendheid omtrent de Geestverschijning zelve (I. 5). Op hunne dringende vragen, wat de Geest toch eigenlijk gezegd heeft, geeft hij onbeholpen, zenuwachtige antwoorden, en als hij ze ten slotte wil afschepen met de mededeeling, dat hij gaat bidden (bl. 318), zoo voegen ze hem ongeduldig toe: Och kom, „dat zijn maar wilde warrelwoorden, prins" (B 39). Dan schiet hem in de gedachte, deze houding van „warrelwoorden" te spreken, stelselmatig aan te nemen, zich „grillig, wonderbaarlijk" aan te stellen: „Daar 't in 't vervolg wellicht mij dienstig schijnt" (B 41). Den zwaarmoedig-hartstochtelijken man kan het niet veel moeite kosten aldus den indruk te geven, dat zijne geestvermogens verstoord zijn. Op die wijze blijft hij meester van de situatie; hij kan rustig de volvoering van zijne wraak voorbereiden; hij kan zonder verdenking te wekken, dat hij achter het geheim van den moord is, zijn overkropt gemoed lucht geven tegenover den misdadiger en tegenover al degenen, die hij, schoon ten onrechte, als medeplichtigen en medewetenden van de misdaad beschouwt; hij kan eindelijk, hetgeen zijne natuurlijke traagheid zoo uitermate te stade komt, de voltrekking der wraakoefening onbepaald uitstellen en tegelijkertijd zijn geweten bevredigen met de gedachte, dat immers de tijd aan hem is: „Ja, binnen kort; de tusschentijd is mijn", zooals Hamlet steeds meent (B 167). Doch daarmede vergist hij zich ten eenenmale; hij rekent buiten den Koning (bl. 323) en diens slecht geweten. Hamlet mocht hem uitschelden voor een hansworst, voor een slemper, enz., nochtans is de Vorst een krachtvol en kundig man. Deze is te zeer menschenkenner, om zich door „list" (B 116) te laten verschalken (B 83):

wat hij sprak, hoewel een weinig woest,
Was niet als waanzin. In zijn ziel is iets,
Waar zijn zwaarmoedigheid op broedt; en 'k vrees
Is 't uitgebroed en komt het aan het licht,
Dan is 't gevaarlijk;....

Dit is het eindresultaat van de door Hamlets eigen gedragingen opgewekte onrust!

Ook Dipanegara stelt zich soms als een „onzinnige" (Sm), „als beschonken" (H 58) aan, doch met hetzelfde resultaat, namelijk dat, terwijl hij „onder voorwendsel van dronkenschap" den Resident beleedigde (SP 45), hij in zijne opgewonden oogenblikken „gesprekken hield, die zijn voornemen verraadden" (S); dat hij, wanneer de hartstocht in hem woedde, eene houding aannam, waaruit „zijn voornemen bleek" (H 60); dat dientengevolge de plannen nog niet rijp waren „toen de militaire aanval der onzen op zijn dalem hem noopte naar 't gebergte te vluchten en het sein tot den opstand te geven" [1]).

De maatregelen om de vertoornde Vorstenzonen onschadelijk te maken, komen overigens nagenoeg overeen. De Koning althans, het gevaar inziende, besluit „om het kwaad te keeren" en „na kort en goed beraad" den Prins naar Engeland te verbannen:

Neen, waan ons niet
Gevormd uit zulk een loome en laffe stof,
Dat wij 't voor kortswijl achten, zoo 't gevaar
Ons bij den baard trekt

zegt de Koning tot Laertes aan wien hij zijne plannen blootlegt (B 141-142).

Die verwijdering zou als gevolg hebben, dat Hamlet vermoord werd, waarvoor, krachtens last van den Deenschen vorst, de aan hem schatplichtige Koning van Engeland zou hebben te zorgen. De schanddaad komt niet tot uitvoering, doordat Hamlet schipbreuk lijdt en dientengevolge te Elseneur terugkomt, doch dan lokt de Koning hem tot een tweegevecht met Laertes uit, waarin Hamlet verraderlijk overhoop gestoken en bovendien vergiftigd wordt.

Dipanegara zou eveneens vóór het uitbreken van den opstand zijn „verwijderd", zoo de poging geslaagd was om hem gevangen te nemen. Bovendien heeft men een Gewestelijk Bestuurshoofd, die, horrible dictu! herhaaldelijk 'snachts „zendelingen" uitstuurt om Dipanegara „van kant te maken" (L 289 noot 4). Maar dat Bestuurshoofd zit niet, en in zoover gelukkig, te Jogja; daar zetelt de voor een drama meest ongeschikte man, dien men zich denken kan.

De Resident A. H. Smissaert was onder het bestuur van den Gouv.-Gen. Daendels president van het College van Administratie der Hout-

[1]) E. De Waal. Bl. 202 van dl. I „Onze Indische Financiën". Nieuwe Reeks Aanteekeningen.

bosschen te Rembang geweest (Ns I 18). Later werd hij in hetzelfde gewest resident en kwam toen in onmin met den Directeur der Bosschen aldaar, den heer Prince. Dit scheen hem echter niet te hinderen, wel dat hij naar zijn oordeel niet naar verdiensten geldelijk beloond werd. Waren onder de landvoogdij van den heer Van der Capellen gratificatien en andere buitengewone toelagen aan de orde van den dag [1]), zoo achtte zich ook Smissaert gerechtigd wegens zijne vele dienstjaren hierop aanspraak te mogen maken. Over deze aangelegenheid, en verder over zijne onaangenaamheden met Prince schreef hij particulier den Landvoogd dd. 28 November 1823; toen er geen antwoord op kwam, schreef hij nog eens. De Landvoogd had echter reeds met de meeste welwillendheid Smissaerts belangen overwogen. Hij oordeelde dat, met het oog op andere verdienstelijke residenten, het toekennen eener gratificatie of toelage niet wel ging; bovendien de wanverhouding tot Prince, die storend was voor den gang der zaken, mocht eene overplaatsing aan Smissaert zelf wenschelijk doen voorkomen, wanneer die met vermeerdering van inkomen gepaard ging, en daartoe bood zich de gelegenheid aan door de Landverhuurquaestie. De resident der beide Vorstenlanden, de heer Nahuijs, was dientengevolge met verlof naar Nederland gegaan; zijn vervanger, de heer De Salis,

[1]) Om daaraan een einde te maken, had de Koning bij besluit van 5 April 1825 het gebod uitgevaardigd, dat geene verhoogingen van traktementen, onder welke benaming of aan wien ook meer verleend mochten worden: „alle personeele toelagen en gratificatiën zonder onderscheid, zullen onverwijld worden ingetrokken, zoodat niemand eene hoogere bezoldiging zal genieten dan het vast traktement voor den post, door hem bekleed, bepaald". Maar dit voorschrift vond in Indië zoo weinig bijval, dat de Gouverneur-Generaal bij brief van 18 October 1825 aan het Opperbestuur te kennen gaf, het niet te kunnen opvolgen. Bij dien brief was overgezonden het rapport van twee leden uit den Raad van Indië van 15 October 1825, vergezeld van een staat dier toelagen waarvan velen zelfs eerst in 1825 waren toegestaan. De staat beliep eene som van f 82848, doch de rapporteurs begrepen, dat eene groote menigte dier posten niet vielen in de termen van het Koninklijk besluit, en dat alzoo niet meer dan eene som van f 27540 's jaars en alleen tijdelijk zou kunnen bespaard worden, daar de billijkheid vorderen zou dat gemis te vergoeden. Op dien staat werd o. a. melding gemaakt van een ambtenaar, die verhooging trok zonder dat daarvan eenige autorisatie van het Indisch Bestuur bestond, maar enkel op eene mondelinge toezegging van den Hoofd-Directeur van Financiën. Zie bl. 21 van Elout's „Bijdragen" van 1861. — Kenschetsend is ook dat aan resident Nahuijs, niet alleen de aan zijne betrekking van gewestelijk bestuurshoofd te Jogja verbonden bezoldiging werd toegekend, doch ook het volle traktement van resident te Solo (La 55), waar hij slechts de betrekking tijdelijk vervulde (bl. 289).

zou dit voorbeeld weldra volgen (bl. 294). De Secretaris D'Abo, mede in de Landverhuur betrokken, zou naar elders overgeplaatst dienen te worden. In Jogja was een minderjarig vorst en had de Resident dientengevolge het Rijkszegel in handen. Al deze omstandigheden vorderden volstrekt, dat men een bijzonder knappen, ijverigen, geschikten man als resident benoemde, en op dien grond viel de keuze der Regeering op.... A. H. Smissaert! Rampzaliger vergissing kon zeker wel niet mogelijk zijn geweest, doch Smissaert had een goeden naam (Ns I 18). Ook de benoeming van Chevallier tot secretaris ter vervanging van D'Abo was in zekeren zin minder gelukkig; dit zou echter vermoedelijk niet zijn gebleken zoo Chevallier een ander chef had gehad; ook zijn verleden was gunstig (Ns I 18). In geen geval is dus het schoolmeesterachtig napleiten van den Comm. Gen. Du Bus verdiend, waar deze den Minister schrijft (DB): „Treurig is voorzeker bij de tegenwoordige omstandigheden de herinnering aan de zoo ongeschikte en ondoelmatige keuze, die de Regeering te dier tijde in de benoeming van eenen Resident en Assistent-Resident van Jogjakarta geleid heeft, en aan de personeele consideratiën en gevoelens, waarvoor alstoen de overweging van groote belangen heeft moeten onderdoen."

Welke personeele consideratiën en gevoelens had de heer Van der Capellen anders gehad, dan die van de algemeene belangen te dienen, toen hij Smissaert en Chevallier te Jogja plaatste? Ziehier den particulieren brief dd. 4 Januari 1823, waardoor de Landvoogd Smissaert met de blijde mare zijner bevordering in kennis stelde:

Ik heb indertijd wel ontvangen Uwen brief van 28 November jl. en daaruit met leedwezen gezien de stoornis van de goede harmonie en de onaangename verhouding tusschen den heer Prince en UEdG., waardoor de Directie der Bosschen met den Resident van Rembang niet meer in die goede relatie is, welke voor 's Lands dienst noodzakelijk is.

Hetgeen in den brief over uwe eigen positie en uw verlangen om uw inkomen eenigszins verbeterd te zien voorkomt, heeft mij op middelen doen denken om Uwen wensch te vervullen, en tegelijk 's Lands dienst te bevorderen, terwijl eene personeele toelage als resident te Rembang boven andere residenten niet wel in aanmerking konde komen. De vacature te Jogjakarta bestaande, heeft daartoe een middel aan de hand gedaan, en de Regeering heeft dan ook in de vergadering van gisteren UEdG. benoemd tot resident van Jogjakarta, hetwelk ik hoop dat UEdG. aangenaam zal wezen, en ook aan Mevr. Smissaert niet ongenoeglijk.

Het hooger inkomen aan den resident van Jogjakarta toegekend, en de omstandigheid van de minderjarigheid van den nieuwen sultan, zullen U in eene meer voordeelige positie stellen. Ik beschouw den post van resident te Jogja, in de tegenwoordige omstandigheden vooral, als zeer belangrijk. Ik wil daar een ambtenaar geplaatst zien, dien ik geheel vertrouw, en die, zich in alle gedeelten van den dienst met zijn buurman van Soerakarta verstaande, met nauwgezetheid de intenties van het Gouvernement uitvoert, al waren die afwijkende van hetgeen te voren heeft plaats gehad. Dit vertrouwen schenk ik U gaarne, en Uwe kennis van inlandsche zaken, Uwe lange gewoonte om met inlanders van alle standen om te gaan, Uw ijver voor 's Lands dienst, zijn zoo vele redenen, die mij doen gelooven, dat ik mij over de gedane keuze niet zal behoeven te berouwen. Ik verlang dat in de Vorstenlanden meer gedaan worde dan tot heden het geval geweest is; daartoe is eene volledige kennis van die landen, die ons nu nog ontbreekt, volstrekt noodzakelijk, waartoe ook de noodige hulp zal gegeven worden. Eerstdaags zullen daaromtrent de noodige bevelen gegeven worden; mijn voornemen is niet, den heer D'Abo als assistent-resident te Jogja te doen blijven. In geen opzicht zoude ik dit verlangen. Ik zal trachten U een goed ambtenaar als assistent-resident te bezorgen. De heer De Salis, die nu reeds eenigen tijd beide residentiën heeft waargenomen, zal u de vereischte inlichtingen over vele zaken kunnen geven.

Zoo eindigde dit schrijven, dat een bijna tragischen indruk maakt, nu wij weten hoezeer het daarin uitgedrukt vertrouwen beschaamd is geworden ten koste van den goeden naam des Landvoogds, wien het toch zeker niet aan vele uitnemende en edele hoedanigheden ontbrak. Niettegenstaande deze grievende teleurstelling teekent Van der Capellen in het dagboek op 4 Januari 1826 slechts aan (C 382): „De Resident van Jogjakarta A. H. Smissaert, die door een goed oplettend bestuur den uitgebroken opstand had kunnen voorkomen, is van zijn post ontzet, behoudens zijne verantwoording voor hetgeen verder tot zijn last kan ontdekt worden." De aanstelling had ook zoover geen doel getroffen, dat de benoemde zelf er volstrekt niet mede ingenomen bleek. Zijne wanverhouding tot Prince liet hem onverschillig en elders zou hij even goed gelegenheid vinden om onaangenaamheden te krijgen. Hem was het te doen geweest om wat meer geld en verder om in het kalme leven te Rembang te blijven. Hij voorzag allerlei moeielijkheden en hij schijnt tegen zijne overplaatsing dan ook bezwaren te hebben gemaakt. In particuliere en officieele verhalen vindt men medegedeeld dat hij, gelijk het luidt in het rapport van Du Bus (DB): „vóór de aan-

vaarding zijner functiën zijne bezwaren daartegen had ingebracht en op grond zijner ongeschiktheid tot de waarneming derzelve verzocht had van de hem opgelegde verplichting te worden ontslagen." Ook Nahuijs schrijft (Ns I 21): „Ik weet niet, of het mede wel bekend is, doch geloof borg te mogen staan voor de waarheid der mededeeling, dat dikwijls genoemde ambtenaar, dadelijk na zijne benoeming tot resident van Jogjakarta, aan de Regeering te Batavia schriftelijk heeft verklaard en opengelegd zijne onbekwaamheid, om het gezag als resident op zich te nemen, diensvolgens verzoekende daarvan te worden ontslagen, aan welk verlangen echter geen gevolg is gegeven; en dat, een jaar later, te Batavia zoodanige ongunstige berichten omtrent des Residents administratie waren ontvangen, dat deze aldaar het voornemen deden ontstaan, om dien ambtenaar te verplaatsen; dat daarvan ook aan hem is kennis gegeven, doch door hem verzocht is geworden, om te Jogjakarta te mogen blijven, aan welk verzoek dan ook is toegegeven geworden." — Het bevreemdt mij echter, dat belanghebbende zelf in zijn Verweerschrift van zoo'n oorspronkelijk verzoek geenerlei melding maakt; het vervelende, slecht gedachte stuk bevat geen enkel degelijk argument te zijner verschooning, terwijl hij met een paar woorden over die verklaring van mindere geschiktheid voor bestuurshoofd in de Vorstenlanden bijna alles zou gezegd kunnen hebben. Het éénige wat hij hieromtrent aanvoert is het volgende: „Met tegenzin ben ik in 1823 naar Jogja gegaan. Ik voorzag dat de schikkingen gemaakt tot terugneming der verhuurd geweest zijnde landerijen misnoegen moesten maken, en ik was te Rembang volkomen in mijn schik, wenschende niets anders te hebben dan een weinig meerder inkomen, waarvoor ik meende recht te hebben te vragen, na zoolang in Indië te zijn geweest, terwijl anderen, die kortelings eerst in dit land waren gekomen, begiftigd wierden met toelagen en met gratificatiën."

O die gratificatiën — aan anderen! Ook den heer Louw is het opgevallen, hoe hij slechts voor zijne financieele belangen wist te ijveren, en overigens de zaken aan anderen overliet (L 227 noot 1). Van alle zijden ontving hij waarschuwingen om zich voor den lastigen Prins in acht te nemen; nochtans liet hij zich door Dipanegara's zonderlinge gedragingen ten eenen male verschalken. „Hij zal wel nooit het goede beoogen", was eens het oordeel der Ratoe Ageng (T 155). Inderdaad de verstandige vrouw (bl. 310), door Chevallier in overmaat van waardeering „eene waardige Vorstin" genoemd (!),

die de zaken van den Kraton „in verband" hield (Ch 589) en die „reeds lang met de voornemens van Dipanegara bekend" was (N 157), zag verder dan de Resident. „Ik vrees dat hij verkeerde bedoelingen heeft", zeide zij waarschuwend den Rijksbestierder, „en de vaan des opstands zal opsteken, en als dit gebeurt, dan zal men een zware partij aan hem hebben! Zijn gedrag wekt achterdocht" (T 168). De Rijksbestierder gaf haar gelijk, waarop de Sultane gelastte, dadelijk er den Resident van kennis te geven. „Wij moeten zorgen", vervolgde zij, „dat hij er niet door sluipt. Als hij ons ontsnapt, en hij de hoofdplaats verlaat, dan faalt het niet, of er zal oproer ontstaan in Mataram, en wij zullen een zware partij aan hem hebben" (T 169).... De Vorstin hield hier plotseling op, inwendig beducht, dat zij het misschien mis had; dan besloot zij echter: „Nu ga heen, en overweeg de zaak goed met den Resident! Laat er geen misverstand plaats hebben. Ga het zonder dralen met hem overwegen!" De Rijksbestierder deed, gelijk hem gelast wàs en had een lang gesprek met het Bestuurshoofd; deze knikte echter maar, en sprak niet (T 169).

Hier is een verhalend dichter aan het woord, doch ook officieel vindt men opgeteekend, dat de Resident herhaaldelijk werd gewaarschuwd. Hij verkeerde trouwens met de dames van den Kraton op veel te intimen voet (bl. 313), dan dat hij nooit eens een wenk zou hebben gekregen. Ook de Rijksbestierder heeft, volgens zijne latere mededeelingen, „den Resident dikwijls op het gedrag van Dipanegara" oplettend gemaakt (ML). De Assistent-Resident Chevallier rapporteerde ook aan Generaal De Kock, dat de Rijksbestierder „telkens" 's Residents aandacht er op vestigde, dat Dipanegara zich aan zijne officieele verplichtingen onttrok (Ch 599). Stein Parvé schrijft (SP 45): „De Rijksbestierder pretendeert, dat hij meermalen den Resident op het gedrag van Dipanegara attent heeft gemaakt, maar dat dit door hem en den Assistent-Resident steeds in den wind is geslagen, voorgevende, d a t D i p a n e g a r a z i n n e l o o s w a s." Generaal De Kock schrijft (K): „De Rijksbestierder verdedig ik niet; maar ik kan ook niet toelaten, dat hij zoo geheel aan plichtverzuim wordt schuldig verklaard. Hij zegt, en de heer Chevallier heeft dit bij zijn leven bevestigd, dat hij den gewezen Resident verscheiden malen op het gedrag van Dipanegara heeft attent gemaakt, maar dat dezelve op des Rijksbestierders gezegden weinig acht sloeg; en men weet hoe inlanders zijn: veel durven zij uit zich zelven aan hun meerderen en van hun meerderen niet verhalen. Wanneer zij iets aangeven, moet

men niet stil zitten, maar ondervragen en onderzoeken, en dan alleen kan men de zaken komen te weten." De onafhankelijke Prins Pakoe alam, die ons steeds gedurende den opstand trouw bleef, zou ook niet nagelaten hebben het Gewestelijk Bestuurshoofd te waarschuwen (N 160), doch Dipanegara's voorgewende stompzinnigheid triomfeerde: „De Resident Smissaert zag de zaken niet zwaar in" (H 55). Hij vond het trouwens lastig als men met klachten bij hem aankwam; zoo verhaalde ook Dipanegara aan Knoerle dat: „Oom Mangkoeboemi dikwijls mondelinge vertoogen bij den Heer Smissaert had ingebracht, en met minachting was behandeld geworden" (K 144).

Toen de opstand was uitgebroken en de ambtenaren, zoowel als de Inlandsche hoofden ter verantwoording werden geroepen over het feit, dat men de voorbereiding er toe niet tijdig had opgemerkt, zullen velen te recht of ten onrechte allicht er toe gekomen zijn, om te verklaren dat zij alles niet slechts voorzien, doch ook den Resident op de hoogte gesteld hebben. In zoover mag men aan al die verklaringen, gelijk Van Lawick opmerkt, niet te veel waarde hechten, doch dit Bestuurshoofd zelf deelt als zeker mede: „dat de Resident te Jogjakarta door den Kapitein der Chineezen Djingsing (alias Toemengoeng Setjo di Ningrat) drie maanden van te voren bij herhaling heeft kennis bekomen van hetgeen er gaande was; en dat Djingsing heeft opgehouden daarvan te spreken, toen hem door den Resident eenmaal was geantwoord: „Wat zou men toch van zoo'n onzinnige als Dipanegara te vreezen hebben" (ML).

Resident Smissaert wilde aldus geenszins met eene spreekwijze te kennen geven, dat men voor zoo'n dwaas man niet beducht behoefde te wezen; hij beschouwde hem inderdaad als een krankzinnige. Zóózeer slaat hij alle waarschuwingen tegen het staatsgevaarlijk gedrag van Dipanegara in den wind, dat toen hij vier dagen vòòr het uitbreken van den opstand, namelijk Zaterdag 16 Juli 1825, een briefje ontving van zijn ambtgenoot te Solo, waarin het gerucht over Dipanegara's voornemens hem wordt medegedeeld: „ten einde", schrijft die Resident, „met omzichtigheid een waakzaam oog op denzelven te kunnen houden" (L 252), hij nog niet besluit het landgoed Bedaja (bl. 341), waar hij reeds eene maand lang met zijn gezin verbleef [1]), te verlaten en naar Jogja terug

[1]) De Resident had bij het ondervolgend schrijven, gedagteekend Jogjakarta,

te ijlen. Eerst twee dagen later, dus Maandag den 18n, vertrekt hij; doch nu geenszins uit plichtgevoel om het nijpen van het gevaar ter hoofdplaats, maar wijl te Bedaja zelve inmiddels reeds onlusten waren uitgebroken (N 158), zoodat hij met zijn gezin hals over hoofd, „toen zijne persoonlijke veiligheid bedreigd werd" (H 65)! naar de hoofdplaats vluchtte.

Hier vond hij alles in de schromelijkste verwarring. Den volgenden dag, den 19n, deelde hij den Gouverneur-Generaal particulier het dreigen van het onweder mede, en het was daarbij, dat hij Dipanegara met zoovele woorden schetste als: „algemeen bekend als iemand, die van tijd tot tijd gekweld is door zinneloosheid" [1])! Den 20n Juli moest de Resident

---

18 Juni 1825 N° 37 (in de portefeuille Sm) aan den Rijksbestierder van zijn vertrek naar Bedaja kennis gegeven:

„Bij deze neem ik de vrijheid UEdG. kennis te geven, dat ik morgen met mijne geheele familje naar Bedaja zal gaan om aldaar eenige dagen te verblijven, zullende ik echter tot afdoening van de dagelijks voorvallende zaken tweemalen in de week 's Maandags en Donderdags te Jogja komen. Wanneer er zaken mochten voorvallen, welker afdoening geen uitstel kunnen lijden, verzoek ik UEdG. de goedheid te hebben mij daarvan dadelijk te verwittigen, opdat ik alsdan ook dadelijk te Jogja kan komen.

De Resident
A. H. Smissaert."

1) De brief ligt in de Portefeuille Sm. — De heer Louw, die een afschift ook in handen heeft gehad (L 150), doch een ongedateerd exemplaar, vermoedde terecht dat die gedagteekend moest zijn: 19 Juli. In zijn geheel luidt hij als volgt:

„De bij Uwer Excellentie's besluit van 14 December 1822 N° 1 aangestelde voogd bij Z. H. den minderjarigen Sultan, de prins Dipanegara, schijnt sedert eenigen tijd tot dweepzucht over te hellen. Hij heeft aan zijne onderhoorigen bevelen gegeven zich op hunne hoede te houden, zich van wapens te voorzien en rijst op te koopen, aan eenige hoofden zijner desa's de pachtgelden tot dat einde kwijtscheldende. Wat zijne bedoelingen zijn en wat hij verlangt, is nog een raadsel, zoowel voor mij, als voor den rijksbestierder, den eersten voogd prins Mankoeboemi, de vorstinnen, den prins Pakoe alam en andere hofgrooten. Ik acht mij verplicht Uwe Excellentie van dit bestaande voorloopig kennis te moeten geven, zijnde ik bezig nauwkeurig onderzoek te doen naar de oorzaken van dit zijn gedrag (hebbende ik hem in persoon nog niet kunnen ontmoeten, daar hij zich om zoo te zeggen opsluit) en maatregelen te nemen om de kwade gevolgen hiervan tegen te gaan, hopende ik zulks te kunnen doen door zachte middelen, doch ingevalle zulks tegen verwachting mij mocht mislukken, dan ben ik voornemens, tot behoud van de rust van de goede ingezetenen dezer plaats, zoodanige middelen bij de hand te nemen, als ik zal vermeenen overeenkomstig te wezen met de waardigheid van het Gouvernement en overeenkomstig mijn plicht, zullende ik de eer hebben Uwe Excellentie nader den uitslag mijner pogingen mede te deelen.

„De gem. prins is algemeen bekend voor iemand, die van tijd tot tijd gekweld

officieel berichten, dat Jogja in vollen opstand verkeerde, doch alweder herhaalde hij, dat de hoofdrebel is een „niet wel bij zinnen zijnde prins"! Men zie bl. 402, aan het slot van den aldaar weergegeven brief.

Zóó had het hoofd van gewestelijk bestuur eene hoogst ernstige zaak als kortswijl beschouwd, toen het gevaar hem bij den baard trok, gelijk wij nader in het volgend hoofdstuk zien. Ik zal het verloop van het uitbreken des opstands eenigszins uitvoerig behandelen, omdat ik aldus gelegenheid vind de aandacht op enkele tot dusver minder bekende phasen en stukken te vestigen, terwijl het dan bovendien van zelf aan den dag treedt hoezeer het drama te Tegal redja ten slotte een gansch ander verloop moest nemen dan dat te Elseneur, waar hier een Hamlet geplaatst was tegenover zulk een vooruitziend en onvervaard vorst als Koning Claudius [1]), ginds een Dipanegara tegenover een vreesachtig, niet op de hoogte zijnd bestuurshoofd als Resident Smissaert.

De Regeering heeft er zelfs aan gedacht Smissaert gerechtelijk te doen vervolgen. Dit blijkt uit onderstaand schrijven dd. 3 Maart 1826 L[t] L (A) van den Comm.-Gen. Du Bus aan den Minister:

Ook op de onbedachtzame handelingen en onverstandige bejegeningen van de zijde onzer ambtenaren, waaraan het schijnt dat de spoedige uitbarsting der onlusten voor een deel moet worden toegeschreven, heb ik vermeend de aandacht des Heeren Luitenant-Generaal verder te moeten vestigen, als zijnde in de gegeven omstandigheden, toen al onze invloed, bij gebrek aan physieke krachten, in ons zedelijk gezag gelegen was, dubbel laakbaar. De toenmalige Resident

---

is door zinneloosheid, in welke oogenblikken hij zich bevorens wel eens heeft overgegeven aan dwaze stappen en aan ver gedrevene godsdienstoefeningen.

„Alle de prinsen, de rijksbestierder, de regenten en andere grooten, keuren zijn gedrag ten sterkste af, en schrijven zulks tot heden toe aan dweepziekte."

[1]) Dit bleek o. a. uit zijn waardig optreden tegenover den opstand van Laertes (IV. 5). — Overeenkomstig den Engelschen tekst, laat de vertaler (B 133) de regelen:

„Wat slaan zij lustig aan op 't valsche spoor!
't Is aav'rechts jagen, valsche Deensche honden!"

zeggen door de Koningin en den daarop volgenden regel: „De deuren zijn bezweken" door den Koning; doch gaarne zal men, denk ik, Loenings opmerking toegeven, dat 's dichters bedoeling is geweest, om het eerste door den onvervaarden Koning en het andere door de ontstelde Koningin te laten uitspreken.

Met het valsche spoor heeft de dichter op het oog de misgreep van Laertes, die, in de meening dat zijn vader Polonius door den Koning gedood is, tegen dezen opstaat, terwijl, gelijk wij uit bl. 358 weten, Hamlet den Minister heeft omgebracht.

Smissaert, tegen wien de meeste grieven worden ingebracht (nu wijlen den Assistent-Resident Chevallier wordt slechts eenige ligte en jeugdige onbedachtzaamheid ten laste gelegd), is weliswaar dadelijk van zijnen post ontzet geworden, doch heeft uit dien hoofde eene rechterlijke vervolging, zoo daartoe termen bestonden, mijns inziens niet kunnen ontgaan. De nadere inlichtingen welke door mij desaangaande gevraagd zijn, zullen mij in staat stellen om ten deze met meerder kennis van zaken een oordeel te kunnen vellen, en te beslissen of niet de verkeerde handelwijze, waarvan de Heer Smissaert beschuldigd wordt, van dien aard is, dat dezelve een meer bepaald en gestreng onderzoek van de zijde des bestuurs vordert en het in de gegeven omstandigheden raadzaam maakt om dezen schuldige te vatten, en met alle de stukken en bewijzen ter zake betrekkelijk ter zijner verantwoording naar Nederland over te zenden.

Hoe de Landvoogd zich deze mogelijkheid eener gerechtelijke vervolging eigenlijk voorstelde, is mij niet gebleken; wel echter lees ik in Van Lawick's Memorie (M L), dat niet zoovele jaren te voren een Resident van Soerakarta ook voor den gewonen rechter was getrokken, hetgeen Van Lawick afkeurde. „Verre van mij is het gevoelen", schreef hij, „dat een Resident aan de Javasche hoven niet zoude moeten worden gestraft, dan wanneer hij zich misdragen heeft; doch ik geloove dat men in de rechtspleging zelve, van de gewone wijze had behooren af te wijken en geene groote en gemeene onderdanen van den Soesoehoenan openlijk tegen den Resident had moeten hooren, te meer daar de zaak er naar gesitueerd was, om daarin van de gewone wijze af te gaan; ik zwijge van de vernedering, welke die Resident bij de rechtspleging onderging."

't Is waar Smissaert had geene misdaden op zijn geweten als Hamlets Koning, doch het werd reeds gezegd, fouten kunnen in de gevolgen erger zijn dan misdaden.

XVI.

Was dan de heer Smissaert volstrekt blind geweest voor een mogelijk misnoegen, dat weleens tot uitbarsting zou kunnen komen? Brieven bij zijn Verweerschrift overgelegd, schijnen er op te wijzen, dat ook hij inzag dat er te veel van het geduld der Vorsten en der bevolking kon worden gevorderd. Zoo was hij in 1824 met Van

Sevenhoven en Mac Gillavry, residenten van Solo [1]), in commissie gesteld voor eene minder vexatoire regeling van de belasting op de bazaars en tolpoorten (L 16), doch de voorstellen werden door de Regeering om financieele redenen ongunstig ontvangen. In verband hiermede schreef Smissaert dd. 29 November 1824 aan Van Sevenhoven: „Het zoude mij hartelijk leed doen, wanneer onze voorstellen betrekkelijk de Tolpoorten en Bazaars niet wierden aangenomen. Ik verwacht dat de welvaart van dit eiland zal mogen opwegen tegen het schijnbaar verlies van één millioen. Behalve de reeds opgegevene knevelarijen en vexatiën van de Chineezen heb ik nu weder een bewijs van hun despotiek gedrag in de Vorstenlanden." — Zoo keurde hij af de aan de Inlandsche verhuurders opgelegde regeling ten aanzien van de terugbetaling der uitgaven aan de Landhuurders, waarvan ik op bl. 341 melding maakte en waarvoor hij mede met genoemde Residenten in commissie was; doch Mac Gillavry antwoordde dd. 20 Mei 1825: „Het is UEd. wijders bewust met welke mondelinge last Van Sevenhoven bij ons is gekomen. Dus wij behoeven daarover niet te spreken, terwijl wij, daar sta ik borg voor, nergens onzen last hebben overschreden. Ten aanzien van de padjak moge men zeggen wat men wil, doch ik houde het daarvoor stellig, en dit kan ik bewijzen, dat de eenigste wijze, welke tot eene vergelijking kon leiden, die is, welke wij hebben geimplecteerd. Het was geenszins onze kommissie om de zaken naar de waarde der landerijen te verevenen, maar wel naarmate hunner uitgaven met billijke winsten en interessen" [2]). — Zoo ook, in verband met de heillooze plannen tot

---

[1]) Officieel heette Van Sevenhoven niet „eerste" resident van Solo, doch enkel resident, daarentegen voerde Mac Gillavry den titel, gelijk ook bij Louw bl. 16 voorkomt, van tweeden resident: men zie de Regeerings-almanakken uit dien tijd. Toen de opstand te Jogja uitbrak, was Van Sevenhoven in commissie naar Palembang (L 260 noot 2) en in verband daarmede, luidt eene aanteekening van Van der Capellen in zijn dagboek op Augustus 1825, nadat hij Smissaerts gedrag heeft veroordeeld (C 367): „De tweede resident te Soerakarta heeft zich daarentegen bijzonder wel van zijne moeielijke plichten gekweten, in de tegenwoordige netelige omstandigheden. Ik heb daarom niet geaarzeld hem tot resident te benoemen, aan de leden der regeering voorstellende, zich met mijn genomen besluit te vereenigen. Hij kan dan met meer klem handelen, hetgeen nu noodzakelijk is."

[2]) Ten einde de overdreven eischen van schadevergoeding der Landhuurders eenigszins te temperen, was bij resolutie dd. 15 Juli 1823 N° 5 bepaald dat: „de overeenkomsten tusschen de partijen moesten plaats hebben op het beginsel van schadevergoeding en niet van winstderving; en dat alzoo de eventuëele schadevergoeding zal bestaan in de teruggave van het welbestede en doelmatig inge-

overneming van aan de Vorstenlanden toebehoorende landen (L 19, 75-77), schrijft Smissaert aan Van Sevenhoven dd. 14 December 1825: „Wanneer de Banjoemaas en de Bageleen niet van de Vorsten worden overgenomen, waarom moeten, behalve de Jogjasche Djabarangkahsche landen (die noodzakelijk moeten worden overgenomen, omdat dezelve liggen tusschen Gouvernementslanden) de Jogjasche landen Wirawarie en Kertonegara onder Pekalongan worden getrokken? Jogja heeft niets meer te betalen voor de verhuurd geweest zijnde landen, zijnde alles afgedaan, dus voldaan aan de order; doch Solo heeft hoegenaamd geene sacrifices gedaan, maar steunt alleen op de goedheid van het Nederlandsche Gouvernement. Dit komt mij voor onbillijk te zijn en ik ben er sterk voor om van Jogja niets anders te nemen, dan de Jogjasche Djabarangkahsche landen en daar UwEdG. nu te Batavia is, verzoek ik dat UEd. de goedheid hebt zich hieromtrent bij het Gouvernement te vervoegen, de noodige voorstellen daartoe doende. Jogja is reeds kleiner dan Solo, heeft onder Daendels geleden en naderhand nog zóó veel onder het Britsch tusschenbestuur, dat dit alles wel in consideratie dient te worden genomen. Het Gouvernement moet insgelijks spoediger decideeren op welke wijze in pacht de landen moeten worden genomen en de schadevergoeding gegeven, want de onzekerheid waarin het Nederlandsch bestuur en de gemeene man thans dobberen beschouw ik als gevaarlijk."

En al had Resident Smissaert den toestand niet „gevaarlijk" beschouwd, dan zou hij uit Van Sevenhovens antwoord bemerkt kunnen hebben, dat de Regeering althans niet gerust was. Immers dd. 29 Januari 1825 schrijft Van Sevenhoven uit Batavia: „De zaken in de Vorstenlanden zullen totdat de expeditie van Makasser terugkomt, sleuwens moeten worden behandeld."

Trouwens Smissaert zelve erkende later in zijn Verweerschrift, dat de Regeering voor de mogelijke gevolgen van hare annexatieplannen terugdeinsde. Immers over de oorzaken van den opstand disserteerende, schrijft hij het volgende:

Zoude het niet mogelijk wezen, dat de tegenwoordige opstand in verband staat met die van 1822 in de Kedoe, die zoo plotseling uit-

stoken kapitaal, vermeerderd met een billijken interest van hetzelve, behoudens dat daarop in rekening worde gebracht de vruchten en inkomsten reeds genoten" (L 58 noot 1).

barstte, dat alleen aan een toeval moet worden geattribueerd dat de Resident en alle de Europeërs niet zijn vermoord geworden, maar die gelukkig gebluscht is? Was toen de prins Diposonno opgehangen, gelijk de overleden Sultan voornemens was te doen, dan zoude Dipanegara wellicht geen lust hebben gehad, zulk een rol te spelen, of de moed daartoe zou hem ten minste ontbroken hebben. De groote aanhang door hem verkregen, is naar mijne opinie (dewelke ik gaarne aan betere wil onderwerpen) toe te schrijven aan de algemeene misnoegdheid, veroorzaakt door de ontstane bezorgdheid, omtrent den aard en de uitgestrektheid der bedoelingen van het Gouvernement, met betrekking tot de Vorstenlanden, door het afnemen der verhuurde en verpachte landen, gevende de Gouverneur-Generaal zulks zelfs te kennen bij secreet besluit van den 19en September 1823 la A; door de waarschijnlijke kennisdraging van de voorgestelde veranderingen en verdeelingen der Vorstenlanden, van de verbeteringen dewelke gemaakt zouden worden in het Bestuur en in het Justitiewezen, door welke veranderingen eene menigte van ambtenaren, die van knevelarijen en onderdrukkingen thans bestaan, dan zoude moeten worden afgedankt. Aan het overnemen in huur voor 30 jaren van de Djabarangkahsche landen, van Batoer, Karangkobar etc., zonder voldoening aan de gemaakte overeenkomsten, zijnde in October 1825 nog niet betaald de somma, waarvoor deze landen jaarlijks waren ingehuurd; de hoofden dezer afgestane landen, die door de overgave uit hunne betrekkingen raakten, zijn natuurlijker wijze misnoegden geworden. Voorts meen ik dat deze rampspoedige gebeurtenis kan worden toegeschreven aan de groote armoede van de Javasche grooten in de beide rijken, zijnde zij zoodanig in schulden, dat zij bijna niets meer overhouden om te kunnen bestaan; aan het praatje hetwelk geloopen heeft, dat nog meer landen zouden worden overgenomen, onder anderen de Bageleen en de Banjoemaas (verg. L 19); aan het verbod, hetwelk men voornemens was te geven, om geen zout aan het Zuiderzeestrand te mogen maken en verkoopen [1]), waardoor eenige huisgezinnen zonder bestaan zouden zijn geraakt.

Men kon, dunkt mij, met deze beschrijving voor zich, dan toch niet zeggen, dat Jogja in normalen toestand verkeerde; nochtans luidt het in hetzelfde stuk, dat er niets was, wat den opstand deed vermoeden: „Alles was in de diepste rust, een ieder scheen vergenoegd te zijn; en de bevorens plaats gehad hebbende rooverijen en oorlogen tusschen desa's, veroorzaakt door inhaligheid van de vruchtgebruikers of uit kwade trouw, waren zeldzaam. De

---

1) Verg. bl. 129 van mijn werk over het Zoutmiddel.

Prinsen, de Rijksbestierder en de Hofbeambten, waren bijzonder wel met mij [1]), daar ik aan verscheiden geld leende zonder eenigen interest te nemen. Aan het Hof van Solo bestond eene gisting, gelijk Zijne Excellentie De Kock mij zelf schreef op den 5n Augustus 1825, die niet is uitgebarsten, doch te Jogja bestond niets en eensklaps verwekte aldaar de dweepzucht van een der voogden den ontzettenden opstand."

De waarheid was, dat een ieder met dezen Resident een loopje nam en, naïf genoeg! beklaagt hij zich daarovér aldus in zijn Verweerschrift: „Op de rapportdagen naar gewoonte in het Residentiehuis komende, was de Rijksbestierder afwezig, en vragende naar nieuws aan zijn secretaris, de Mas Behie Prono, antwoordde deze mij, dat er niets bijzonders was, alhoewel hij zeer wel wist, wat er omging." Het opzet van dezen slechten secretaris blijkt inderdaad uit het volgend rapport van hem aan zijn chef, den Rijksbestierder:

Ik heb Uwen brief ontvangen, waarin UEdG. mij heeft doen weten, dat UEd. zich in de desa's bevindt, en mij om die redpn vraagt om eenige tijdingen te mogen hebben van hetgeen hier in het algemeen voorvalt. In voldoening daaraan moet ik UEdG. de onaangename tijding mededeelen, welke alhier wordt verspreid, ten aanzien van den prins Dipanegara, wiens handelingen tegenwoordig van een gansch

---

[1]) Zelfs de Chineezen. Ten bewijze hiervan legt Smissaert bij zijn Verweerschrift twee brieven over, geteekend door den kapitein der Chineezen te Jogja en andere staartdragers, die verklaren hem hartelijk lief te hebben gehad!.... Het eerste getuigschrift werd hem gegeven kort na zijn vertrek en luidt aldus:

„Wij denken veel om UEG. goedheid, dat UEG. gedurende deszelfs bestuur te Jogjakarta de gemeente zoo goed behandeld heeft, meer dan anders derzelver kinderen lief heeft gehad; dan nu door toedoen der Pangerans heeft UEG. tot ons bijzonder leedwezen Jogjakarta moeten verlaten, en met verlies van UEG'er functie naar Semarang moeten vertrekken. Wij, oude Chineezen in het algemeen, denken veel om UEG'er goedheid; het doet ons van harte zeer leed, dat wij het genoegen niet hebben gehad, UEG. verder te vergezellen; wij wenschen oprechtelijk van harte, dat het UEG. te Semarang wel mag gaan en niets mankeeren, benevens Mevrouw, kinderen en kleinkinderen."

En het andere na zijne komst te Semarang:

„Wij zijn ten allen tijde dank aan UEG. verschuldigd voor de bijzondere goedheid, die UEG. aan ons bewezen heeft; dan wij kunnen UEG. daartoe niet genoegzaam erkentelijk zijn. Wij houden dit altijd in ons geheugen, dag en nacht. Verblijd zijn wij uit de ontvangst van UEG. te vernemen, dat UEG. op deszelfs reize niets heeft gemankeerd en gelukkig te Semarang gearriveerd is, hetgeen ons veel genoegen heeft verschaft. Wij wenschen UEG. des Hemels beste zegeningen, met groeten aan Mevrouw, benevens kinderen en kleinkinderen."

anderen aard zijn dan ze van te voren waren. Ik heb den last gekregen om dit te onderzoeken, zoowel op de hoofdplaats als in de desa's, en om dezen last op te volgen, heb ik dadelijk eenige personen uitgezonden, naar Dipanegara, ten einde aldaar eenige informatiën in te winnen, welke hebben bevonden, dat hetgeen men van den voormelden Prins zegt, waar is; ook dat zijne manieren tegenwoordig geheel anders zijn dan ze te voren waren; dat wijders alle zijne onderdanen dagelijks den last ontvangen op hunne hoede te zijn, zoodat zij allen hunne lange kleedjes tot buikbanden gebruiken. De toewa boerma (tijgervangers) hebben mede last gekregen om hunne wapenen in gereedheid te houden, alsmede het slecht volk, hetwelk ten Zuiden van deze hoofdplaats woonachtig is. Kromosoeda en Mangir benevens hun gevolg zijn reeds door den Prins voorn. ontboden geworden. Gepasseerden Donderdag zoude Prins Mangkoeboemi bij den prins Dipanegara zijn geweest om hem goeden raad te geven, doch deze heeft daaraan geen gehoor willen schenken, om reden zijne gedachten verward zijn. Men zegt ook, dat de demang Nitikromo van Sampar zijne pacht heeft opgebracht, doch deze is hem teruggegeven, met last om daarvoor padi te koopen en die bij zich te bewaren.

Gepasseerden Donderdag ben ik door den heer Resident ontboden, die mij vraagde of er ook eenig nieuws was, en ik heb slechts geantwoord, dat de menschen, welke in proces zijn, nog niet waren gekomen, om reden ik bevreesd was de gemelde tijding zonder voorkennis van UEdG. aan ZEdG. bekend te maken. Ik verzoek UEdG. hiervoor verschooning, daar ik in het onzekere ben of hetgeen ik gedaan heb door UEd. zal worden goedgekeurd.

Generaal De Kock beoordeelde den Resident geheel juist, toen hij schreef (K): „Indien de Resident Smissaert een bekwaam en vooral een actief ambtenaar was geweest, dan zoude hij Dipanegara beter hebben leeren kennen en hem in al zijn gangen hebben nagegaan. Dit is een der voornaamste plichten der residenten van oude tijden af voorgeschreven; indien de heer Smissaert dit had nagekomen, dan zoude hij tevens dadelijk toen hij bespeurde, dat Dipanegara niet het rechte spoor volgde, energieke maatregelen hebben moeten nemen. Dan hij was geenszins doordrongen van het belang zijner betrekking Wanneer men hem geen zaken voorbracht, dan vermeende hij dat alles goed ging en informeerde zich wijders naar niets; hij was veel afwezig en was in alle opzichten een onverschillig en ongeschikt resident, vooral daar men aan de Hoven altoos actief moet zijn zonder actief te willen schijnen, en men zich middelen moet aanschaffen om alles te vernemen wat er omgaat, hetgeen te Jogjakarta niet moeielijk is, daar genoeg-

zaam een ieder van eenigen rang armoedig is, en dus gaarne zijne diensten verkoopt."

Nog ware wellicht bij 's Residents terugkomst te Jogja op Maandag 18 Juli 1825 de zaak te redden geweest, indien toen althans het Bestuurshoofd eene waardige, indrukwekkende houding had aangenomen „door, toen de zaken eenmaal tot eene zekere spanning gekomen waren, zich in persoon bij Dipanegara te vervoegen om" — gelijk Stein Parvé opmerkte (SP 47) — „de bestaande bezwaren door middel van eene vertrouwelijke en openhartige explicatie uit den weg te ruimen." Doch wel verre hiervan eenig begrip te hebben, twist hij met al zijne ondergeschikten op de meest philisterachtige wijze, zelfs met een zijner commiezen, die zich aan een paar klappers uit zijn tuin heeft vergrepen en die daarvoor door hem wordt uitgescholden... voor een „slechten kaerel" (L 280): en dat in de bange dagen, die Jogja destijds doorleefde!

De rechtstreeksche aanleiding tot het uitbreken van het oproer is geweest, gelijk zoowel in de officieele rapporten als in de Europeesche en de Inlandsche verhalen wordt medegedeeld, het maken van een weg, waardoor het erf van Dipanegara zou worden geschonden (DS 115); hierover voelde zich de Prins zeer „gekrenkt" (T 161), „verbolgen" (D 138-139), verbitterd (H 62) „beleedigd" (P 411). Hij gelastte zijn ondergeschikten zich daartegen te verzetten en het Inlandsch hoofd, belast met de leiding van het werk, oorvegen te geven „dat hij er hoofdpijn van krijgt" (T 162), indien deze het werk deed voortgaan. Dit laatste geschiedde, zoodat de opzichter mishandeld werd. Hij „zette het zoo hard als hij kon op een loopen; zijn paard liet hij in den steek" (T 162). Het werkvolk werd nu gesteld onder twee Europeesche en twee Javaansche opzichters. De Prins liet de opzichters pakken, joeg de werklieden weg, en deed, naar Hageman vertelt (het valt echter te betwijfelen) twee opzichters doodslaan (H 63). Ook liet hij den Rijksbestierder bij zich komen. Deze antwoordde, dat het werk op hooger last geschiedde, waarop hij woedend uitviel: „Ook gij nadert met trotschheid, en mij, wien dit land toekomt, wil men doen verhuizen. Wanneer de knecht dus handelt, wat moet de heer dan wel niet doen." Daarop viel hij den Rijksbestierder aan, die het ontvluchtte en zijn kris in den steek liet. De Assistent-Resident deed die terugvragen, maar Dipanegara joeg de zendelingen het huis uit (H 63-64). De bakens ter afpaling van den weg deed hij ten slotte vervangen door ontbloote pieken, ten teeken van oorlog (N 158).

Dipanegara vertelt de toedracht der zaak op eene eenigszins andere manier (D 138-140, DS 115); doch hoe ook, in ieder geval over het traceeren van dien weg waren hooge onaangenaamheden gerezen, zoodat door den toeloop van volk, de staat van zaken te Tegal redja een bedenkelijk aanzien begon te krijgen. De prinsen Pakoe alam en Mangkoeboemie raadden den Resident aan alles ongemerkt voorbij te laten gaan, dan zou het standje van zelf verloopen (H 67, 68); de Assistent-Resident Chevallier adviseerde, naar later deskundig oordeel terecht, om, toen er nog weinig volk te Tegal redja bleek verzameld te zijn, nl. den 18n, onverwijld troepen derwaarts te zenden en den aanstoker van de onlusten in zijne woning gevangen te nemen. Voor beide adviezen viel iets te zeggen, doch de Resident deed slechts deels het eene, deels het andere, en veroorzaakte daardoor een vijfjarigen rampzaligen oorlog.

„Intusschen", luidt het in het Verweerschrift, „aleer ik tegen Dipanegara krachtdadig kon te werk gaan, moest ik de zekerheid hebben van zijne kwade voornemens. Ik had niet te doen tegen een gemeenen Javaan, dien men zonder kwade gevolgen in het blok kon laten opsluiten, maar de man, die beschuldigd wierd, was een der voornaamste prinsen en voogd van den minderjarigen Sultan, door het Nederlandsch Gouvernement in die kwaliteit benoemd en aangesteld van wien noch ik, noch iemand anders konde verwachten, dat hij, die in zoo een aanzienlijk gezag was geplaatst, die niets had te begeeren, levende hij stil en afgezonderd, eenig kwaad voornemen konde koesteren, tegen zijn eigenen vorst en tegen het Nederlandsch Gouvernement. Ik heb getracht hem met zachtheid terecht te brengen om te vermijden alles wat eenigszins naar geweld, stoornis van de publieke rust, of oorlog zweemt, hebbende ik te meer zeer omzichtig met hem te werk moeten gaan, vermits zulks wierd aanbevolen door den Resident van Soerakarta, in een particulieren brief aan den Assistent-Resident Chevallier en een ieder wist dat Java geheel ontbloot was van militaire macht, zijnde de troepen van Makasser nog niet terug gekomen, terwijl het garnizoen van Jogja uit weinige manschappen bestond.

Wat was er waar van die aanbeveling, waarop zich Smissaert beriep; trouwens telkens brengt hij in zijn Verweerschrift met licht in te ziene bedoeling zijn confrater te Solo ter sprake. Nadat, gelijk wij op bl. 382 lazen, den Resident te Jogja door zijn collega was gewaarschuwd, schreef Mac Gillavry Dinsdag 19 Juli eene tweede waarschuwing, doch nu aan Chevallier; men vindt

het briefje op bl. 252 van Louws werk, waarin wij omtrent den demang van Grojogan lezen: „Zorg intusschen maar, dat hij, noch Dipanegara er iets van merken, dat wij hen bespionneeren." En dat is nu de waarschuwing, waardoor Smissaert zich gebonden acht: hij verwijst in zijn Verweerschrift uitdrukkelijk naar dat briefje. Waarlijk niet ten onrechte schreef Nahuijs, dat, in plaats van Dipanegara, de Resident zelf wel door de buitengewone omstandigheden „verbijsterd" moet zijn geweest (Ns I 20). Hij was voor den door Chevallier aangeprezen maatregelen teruggedeinsd, om Dipanegara onmiddellijk gevangen te nemen, doch nu zond hij een politieoppasser naar de woning van den rebel om hem te ontbieden! Dipanegara deed den man terugkeeren met de boodschap, dat hij niets meer wilde weten van dat geroep; zoo vertelt althans Hageman (H 66). In ieder geval zond de Resident den 18n Juli een brief naar Tegal redja. Had Dipanegara aan den Rijksbestierder een paar dagen te voren geschreven, dat hij niet meer te Jogja durfde komen, omdat men hem kwaad wilde doen [1]), de Resident schreef daarop aan Dipanegara, dat een ieder het zoo goed met hem meende! Ziehier den weinig karaktervollen inhoud [2]):

Met verwondering en tevens met leedwezen zie ik uit UEdG. brief aan den Rijksbestierder Danoeredja, dat UEdG. veronderstelt, dat de Nederlanders en de Rijksbestierder UEdG. kwaad willen doen. Ik begrijp niet hoe UEdG. aan deze veronderstelling kunt komen, daar ik en alle de Nederlandsche ingezetenen dezer plaats UEdG. altijd met égards hebben behandeld, terwijl het Nederlandsche Gouvernement het grootste bewijs van vertrouwen in UEdG. heeft gesteld door UEdG. te benoemen tot medevoogd van Z. H. den minderjarigen Sultan. Ik verzoek UEdG. vriendelijk geen het minste wantrouwen te hebben en indien er iets mocht bestaan, waardoor UEdG. vermeent reden te hebben van klagen, zich dan bij mij te vervoegen, zullende UEdG. steeds ondervinden, dat ik alle achting heb voor de vorstelijke familie en bijzonder voor UEdG. persoon.

Zoo kon iemand schrijven, die integendeel nooit de geringste *égards* voor den vertoornden opstandeling had betoond! Niet onaardig is het antwoord, dat Dipanegara den volgenden dag zond [2]):

---

[1]) In Dipanegara's verhaal staat, dat hij den brief van den Rijksbestierder niet heeft willen aannemen: D 142.

[2]) Portefeuille Sm.

Ik heb UEdG. brief ontvangen, en den inhoud er van gelezen, dat UEdG. en de Nederlandsche ingezetenen van deze plaats mij altoos met achting behandeld hebben en dat het Nederlandsche gouvernement duidelijke bewijzen heeft gegeven van het vertrouwen, dat het in mij gesteld heeft. Ik ben over den inhoud van Uwen brief zeer gevoelig, en ben veel verplicht aan het Nederlandsche Gouvernement en omtrent UEdG. verzoek aan mij, dat wanneer ik iets heb, waarover ik mij kan beklagen, om mij dan bij UEdG. te vervoegen en UEdG. rondborstig er over aan te spreken. Thans ben ik niets van voornemens en heb altoos de beste gevoelens gekoesterd, zoowel voor UEdG. als voor het Nederlandsche Gouvernement. — Geschreven op Dinsdag 's avonds den 4n van het licht Besar in het jaar Bé 1752, of den 19 Juli 1825.

De Resident wilde daarop den medevoogd naar Tegal redja zien gaan, ten einde Dipanegara tot betere gedachten over te halen. Mangkoeboemi, die reeds één keer op last van den Resident naar Dipanegara gegaan was (verg. bl. 404), had er echter nu geen lust meer in, waarop de Resident uitviel: „Gij moet, of gij wilt of niet, naar Dipanegara, en hem hier roepen, of anders zult gij en al de uwen ten eenemale ongelukkig worden" (H 69, DS 115, N 159). De medevoogd ging dientengevolge den 20n naar Tegal redja, doch kwam niet meer terug. Op de boodschap van den Resident om in het Residentiehuis te komen, had Dipanegara volgens diens eigen verhaal (D 142-143) geantwoord: „Zooals gij verkiest, Oom, maar ik ben nu het eigendom geworden van de groote menigte. Gij moogt het aan die allen daar zelf voorstellen, en als zij het toestaan, zullen wij gaan." Hierop verklaarden allen, dat zij weigerden dit toe te staan, en gaarne voor hun heer zouden strijden en al strijdende sterven. Daarna zei de Prins: „Oom, hoe zou ik nu van hier kunnen gaan, hoe zou dat mogelijk zijn?" — Mangkoeboemi antwoordde: „Mijn zoon! Ik zal U de waarheid zeggen. Ik zelf kan ook niet meer naar de stad terugkeeren, want men staat daar onder de wapens, ook de troepen van Pakoe alam zijn daar verzameld. Ik kon echter niet gissen wat men in den zin had, en daarom was ik bereid, om deze zending op mij te nemen. Laat hen allen uitrukken; in leven en dood heb ik besloten mij op te offeren, en het ware geloof te doen zegepralen. Ik ben al oud en zal toch niet jong meer worden." — Daarop hernam Dipanegara: „Gods wil geschiede dan, ik ben verplicht den wil van den Allerhoogste te volbrengen."

De beide voogden schreven toen eene kennisgave aan den Resident, waarin Dipanegara eerst, daarna Mangkoeboemi het woord voert, eene manier van correspondeeren, die zij meermalen volgden; men zie o. a. hun schrijven dd. 23 Augustus 1825 bij Louw, Bijlage LVII, bl. 730. De kennisgave, te vinden in de Portefeuille Sm, luidt als volgt:

UEdG. heeft mij doen ontbieden ten huize van den prins Mangkoeboemi. Ik vraag UEdG. daarover veel verschooning om reden ik te bevreesd ben. En daar UEdG. gaarne wenscht te weten wat mijne wenschen zijn: ik begeer niets anders dan dat Danoeredja afgezet worde en heb nooit het voornemen gehad om mij tegen het Gouvernement te verzetten of wel tegen mijnen Vorst.

En ik pangeran Mangkoeboemi ben bevreesd om UEdG. den heer Resident weder te ontmoeten, om reden mijnen zoon niet meer over te halen is, want hij verlangt niets anders dan dat Danoeredja afgezet worde, en ik ben thans ook van dezelfde gevoelens, maar zal mij nimmer durven verzetten tegen het Gouvernement.

De Gouv.-Gen. Van der Capellen kreeg uit de op bl. 383 en 402 vermelde brieven van den Resident over het uitbreken van den opstand den indruk, dat deze bijzonder weinig cordaat wist op te treden. Men leest namelijk in zijn dagboek: „De Resident Smissaert gaf geene andere redenen van deze onverwachte gebeurtenis op, dan den dweepzieken aard van den pangeran Dipanegara; zijn bericht is verward en geeft meer vrees van zijne zijde te kennen, dan dat het teekenen draagt van die kalmte van geest, welke het in dergelijke omstandigheden zoo noodzakelijk is te hebben en te behouden" (C 363). En eene bladzijde verder: „Te Jogjakarta scheen mij verwarring te heerschen. De Resident, ten uiterste bevreesd, liet het gezag bijna geheel in handen van zijnen Assistent, die moed en aktiviteit aan den dag legt."

Dat deze vreesachtige houding ook den voogden is opgevallen, blijkt o. a. uit hun boven vermeld gemeenschappelijk schrijven dd. 23 Augustus 1825 aan Generaal De Kock, waarin Mangkoeboemi het volgende bericht: „Woensdag-Wagé 4 Besar, jaar Bé 1753, werd ik 's morgens in de Loge (Residentiehuis) ontboden, waar mij opgedragen werd Aria Dipanegara naar den Kraton te ontbieden en naar den Mangkoeboemèn. Ik ried den Resident mede te gaan naar den Kraton, maar hij wilde niet; evenmin wilde hij met mij naar den Dipanegaran zelf gaan. Toen werd ik genoodzaakt alleen naar den Dipanegaran te gaan" (L 730).

Alleraardigst wordt 's Residents waarlijk laffe houding geteekend door Dipanegara zelf in het volgende verhaal, dat deze zich door den aldus op den 20[1] overgeloopen Mangkoeboemi liet doen. Het getuigt alweder voor de nauwgezetheid van de Kroniek, dat het verhaal, hetwelk Dipanegara ook aan Pietermaat heeft gedaan (P 413-415), niet alleen met dezen brief overeenstemt, doch ook met Smissaerts eigene verklaring, dat de Resident Mangkoeboemi voor het wegloopen van Dipanegara heeft verantwoordelijk gesteld (bl. 404)!

Den 18ⁿ had er eene conferentie plaats tusschen den Resident, Mangkoeboemi en eenige andere personen. De Resident verklaart over Dipanegara's houding „in groote verlegenheid" te zijn (D 144) en doet de vraag: „Wat dunkt U Pangeran, zou hij mij willen ontvangen?" — Mangkoeboemi antwoordt, dat hij dit aan 's Residents oordeel overlaat, waarop deze zegt: „Welnu, dan moet gij morgen ochtend vroeg, om 9 uur, in den Kraton komen." — Daar is den 19ⁿ dus weder conferentie, waaraan ook de Ratoe Ageng en de Rijksbestierder deelnemen. Op 's Residents vraag, wat de Ratoe Ageng er van denkt, antwoordt ze, niets meer aan de zaak te kunnen doen: „Toen hij nog jong was, kon ik hem regeeren, maar wat kan ik doen, nu hij reeds tot vergevorderde jaren is gekomen? Ik ben eene vrouw en laat de zaak aan den Resident over; echter hoop ik, dat zijn oom, de pangeran Mangkoeboemi, de zaak zal kunnen schikken" (P 414). — De Resident zegt daarop: „Naar 't mij voorkomt, Ratoe Ageng, moeten wij drieën: gij, ik en Pangeran Mangkoeboemi naar Tegal redja gaan. Wat dunkt u daarvan Danoeredja: zou dat niet goed wezen?" — Deze vreest den mallen indruk, wanneer het volk de Sultane met den Resident zou zien aankomen, over wier gedragingen toch al ergerlijke praatjes liepen; daarom zegt hij: „Dat zal zeer moeilijk gaan, en zonder twijfel verkeerd uitgelegd worden. Het is overal vol menschen." — „Nu goed dan", valt daarop Mangkoeboemi in, „laat de Resident dan maar alléén met mij gaan; als wij maar steeds blijven beraadslagen, komt er geen einde aan. Het is noodzakelijk dat er gehandeld wordt." — Resident: „Maar Pangeran durft gij er voor instaan, dat hij geen kwaad zal doen?" — Mangkoeboemi antwoordt: „Als gij er bij omkomt, zal ik ook sterven, dat verzeker ik U. Ik geloof echter niet, dat hij komen zal als gij hem ontbiedt, want het is nu eenmaal zoo met hem gesteld." — De Resident antwoordde daarop: „Goed Pangeran! Morgen vroeg om zeven uur moet gij bij mij komen. Kom laat

ons nu naar huis gaan." — Den volgenden ochtend, dus den 20n, kwam Mangkoeboemi bij den Resident om gezamenlijk naar Tegal redja te gaan; toen voegde het Bestuurshoofd hem echter toe: „Pangeran, gij moet maar alleen gaan. Voor mij, als vertegenwoordiger van den Gouverneur-Generaal, is het moeilijk; ik mag niet met U meegaan. Maar hetzij hij komt of niet, gij zijt er voor verantwoordelijk. Als hij niet kan komen, zal ik de Regeering met uw gedrag bekend maken." — De Prins glimlachte, toen hij dit verhaal hoorde (D 145)!

Bijzonder zachtaardige, zoete brieven hadden Dipanegara niet uit zijne wijkplaats kunnen verlokken en het eenige resultaat van 's Residents onderhandelingen was geweest, dat zich steeds meer volk te Tegal redja verzamelde, zoomede dat nu ook Mangkoeboemi, die anders dien rol van oproerling al zeer weinig aantrok, voor ons was verloren. Er bleef dus slechts over, zou men zeggen, nu, maar dan dadelijk, eene poging te doen tot het gevangen nemen van den muiter. De Resident meende echter eerst nog eens eene waarschuwing te moeten schrijven d. w. z. hij laat in antwoord op den bl. 395 vermelden brief der voogden denzelfden dag (20 Juli) door de regenten Sindoenegara en Mendoera [1]) weder een brief aan Dipanegara bezorgen, die, behalve de beschuldiging, dat hij door zijn gedrag de opendare orde verstoorde, de lastgeving inhield, dat hij dadelijk ten Residentiehuize moest komen! [2])

---

[1]) Louw bl. 145 noot 1 noemt dezen regent min eigenlijk Madoera en wel op grond van het op bl. 383 en 401 vermeld rapport van Smissaert dd. 20 Juli. Ook in het exemplaar Sm van dat rapport staat Madoera, doch Nahuijs, Van Nes, Hageman schrijven Mindoera en zoo komt de naam (of eigenlijk Mendoera) ook voor in het exemplaar Sm van den hierboven in den tekst bedoelden brief: „Aan de zendelingen dezes, zijnde Mas Toemmengoeng Siendoenegara en Mas Toemengoeng Mendoera, verzoek ik UEd. cathegorisch antwoord te geven." — Mendoera vindt men eveneens geschreven in den briet dd. 23 Augustus 1825 van Dipanegara en Mangkoeboemi aan Generaal De Kock (L 731).

[2]) De brief ligt in de portefeuille Sm, doch is reeds afgedrukt bij Nahuijs I bl. 20 en Hageman bl. 70 noot 1. — De mededeeling van Van Nes (N 159), dat de Resident daarin te kennen heeft gegeven, dat hij den op bl. 395 vermelden brief van Dipanegara-Mangkoeboemi aan het Gouvernement zoude zenden, als hebbende hij de macht niet, over hun verzoek om het ontslag van den Rijksbestierder te beslissen, is niet juist. Ik deel dit mede ter opheldering van het verschil tusschen den bij Nahuijs afgedrukten brief en van Nes' bericht, — een verschil, dat Hagemans aandacht trok en hetwelk deze Schrijver niet kon ophelderen. Men zie nader bl 399.

Toen de beide Regenten te Tegal redja aankwamen, en daar Dipanegara ontmoetten, had naar de Inlandsche verhalen (D 145, P 415-416) de volgende gedachtenwisseling plaats.

De Prins, den brief ziende, zeide: „Ik kan niet lezen; kom Rangga, neemt gij dien brief!" — Deze las hem geheel voor; volgens het schrijven van Dipanegara en Mangkoeboemi aan Generaal De Kock dd. 23 Augustus 1825 maakte de missive „een onaangenamen indruk op Dipanegara" (L 730). Tot de boodschappers zeide de Prins: „Ik verlang niets, maar wil aan dien last geen gevolg geven. Ik ben geen klein kind, dat zich gemakkelijk om den tuin laat leiden" (D 145). De toemengoengs verzekerde echter, dat hij niet bevreesd behoefde te zijn en de Resident bereid was een eed te doen, dat hem niet het minste leed zou worden aangedaan. Dipanegara antwoordde niet te weten welken eed hij van den Resident zou vorderen, maar dat hij beschaamd zoude wezen, indien hij iets verzocht en de Resident zulks weigerde [1]). — „Welnu heer", hernam Sindoenegara, „als gij niet wilt komen, verzoek ik nederig om een schriftelijk antwoord." — De Prins vroeg op nieuw: „Welk schriftelijk antwoord? Ik smeed geen plannen." — Mangkoeboemi zeide toen: „Neen, mijn jongen, het best is, dat gij schriftelijk antwoordt, hoe het dan ook zijn moge, al is het dit maar, dat gij volhardt in Uw verzoek om het ontslag van Danoeredja. Hij zal 't immers toch niet toestaan." — „Nu", antwoordde de Prins, zooals u goed dunkt, Oom! Laat den brief luiden zooals U zegt" (D 145).

Hierop werd de brief geschreven, die is afgedrukt bij Nahuijs dl. I bl. 21 en Hageman bl. 71. Dipanegara ontkent daarin, dat hij het desavolk verzamelt en dat hij padie doet opkoopen, terwijl hij verder verklaart niet te kunnen komen, „om reden hij bevreesd is". Doch daarmede eindigt niet de brief, gelijk de afdrukken bij Nahuijs en Hageman doen gelooven. Het getuigt veeleer weder voor de betrekkelijke nauwgezetheid van Dipanegara's geschiedverhaal, dat in het exemplaar, te vinden in de portefeuille Sm, en hetwelk overigens geheel gelijkluidend is met de afgedrukte brieven, nog de volgende alinea voorkomt: „Betrekkelijk mijn verzoek

[1]) Ik volg hier de lezing bij Pietermaat (P 415-416). Volgens D 145 zou Sindoenegara op Dipanegara's antwoord, dat hij zich niet om den tuin liet leiden, gezegd hebben! „Heer! Als 't U behaagt, vordert de Resident, dat gij daarop een eed doet"; waarop Dipanegara vroeg: „Welk een eed? Ik verlang niets en smeed geen plannen". Het gesprek laat zich echter moeielijk aldus denken.

in mijn brief, vermeldt UEd. veel zwarigheden, omdat het aan de eene kant een dienaar van het Gouvernement is, zoo kan het verzoek daaromtrent ter oore van den Gouverneur-Generaal komen als het verzoek niet te goed gedaan wordt" [1]) m. a. w. „Betrekkelijk mijn verzoek om het ontslag van den Rijksbestierder maakt U veel zwarigheden, omdat slechts de Regeering hem kan ontslaan. Welnu als U hem niet kan verwijderen, breng dan het verzoek aan den Gouverneur-Generaal over." — In den brief van den Resident was echter over het ontslag van den Rijksbestierder in het geheel niet gesproken, gelijk ik reeds in noot (2) bl. 397 opmerkte, doch, tenzij ook in dien brief eene weglating heeft plaats gehad, hetgeen ik echter niet geloof, laat zich Dipanegara's redactie aldus verklaren. Volgens zijne Kroniek (D 143) had in de op bl. 396 vermelde conferentie de Resident aan Mangkoeboemi gevraagd, wat het beste middel zou wezen om de oorzaak van Dipanegara's toorn weg te nemen. Toen was door Mangkoeboemi geantwoord. „Niets dan dat men hem zijn zin geeft, en den Raden Adipati ontslaat; deze is de oorzaak van zijn toorn." — De Resident hernam: „Neen, dat gaat moeilijk; Raden Adipati is zoowel een dienaar van het Gouvernement als van den Sultan. Ik durf hem niet ontslaan." — Mangkoeboemi bracht toen in het midden, dat de Resident het ontslag van den Rijksbestierder aan het Gouvernement moest voorstellen. — „Neen", hernam de Resident, „al vroeg Dipanegara ook alle andere dingen, dit mag hij niet verzoeken." Een dergelijk verhaal bij P 414.

Men kan het zich dus voorstellen, dat Mangkoeboemi aan Dipanegara inderdaad deze besprekingen heeft medegedeeld, en dat Dipanegara met het oog daarop schriftelijk heeft geantwoord, gelijk ik mededeelde.

Met het schrijven van dezen brief werd het intusschen reeds laat op den dag, zoodat hij nog niet was ontvangen, toen eindelijk de Resident tegen een uur of vier, dus toen de tropische avond reeds aan het naderen was, eene vrij aanzienlijke troepenmacht naar Tegal redja deed oprukken. „Ik zeg U allen", had Dipanegara tot zijne omgeving gezegd (D 140), „niemand van U mag be-

[1]) „Het zal geene opmerking behoeven, dat de translateur Dietrée, een Javaansche inboorling, evenals vele zoogenaamde Inlandsche kinderen, in de Nederlandsche taal niet zeer ervaren was", merkt Lange op, naar aanleiding der gebrekkige vertaling van Dipanegara's brieven (La 74 noot 1).

ginnen. Alleen als de ongeloovigen mij werkelijk mishandelen, moet gij mij bijstaan": dat oogenblik, waarin men nu inderdaad zijn persoon zou te na komen, brak aan.

Bevelhebber onzer troepen was de 1e luitenant J. N. Thierry, een 42-jarig officier, die in Oostenrijk, Pruisen, Polen, Spanje, Frankrijk eene gansche krijgsschool doorgemaakt had en ridder van het Legioen van Eer was (L 255 noot 3). De Resident ging ook nu helaas! niet mede; wel de overijverige en te driftige Assistent-Resident Chevallier. Deze had ook den oorlog in Europa medegemaakt, had de Militaire Willemsorde 4e klasse in 1815 verdiend (L 256 noot 3), was adjudant van den Gouv.-Gen. Van der Capellen geweest, die hem bijzonder waardeerde (C 378-379), niet geheel ten onrechte (L 306), had vervolgens zijn ontslag als luitenant genomen en in den burgerlijken dienst eene snelle carrière gemaakt. Hij was er niet in geslaagd Dipanegara's hart te winnen, dat hij dan ook voor den „koelie, die geen sabelhouw waard was" (Sch 412), volkomen overbodig vond, zoodat de Prins menig kwaad en vernederend woord van hem zou hebben gekregen. [1]) Nu nam hij deel aan den tocht met den commandant Thierry, „die waarschijnlijk in dit geval te veel geluisterd heeft naar de insinuatiën van den heer Chevallier", zoodat de expeditie allerongelukkigst afliep, schrijft Smissaert, zooals wij op bl. 404 kunnen lezen in zijn Verweerschrift; doch op diens oordeel is in het algemeen niet te vertrouwen, allerminst in zijne beoordeeling van Chevallier, met wien hij op voet van doodelijke vijandschap verkeerde.

Men poogde de menigte met geweld uiteen te drijven; er vielen dooden en gekwetsten over en weder. De brief, dien Sindoenegara en Mendoera van Dipanegara zouden medenemen, was reeds geschreven, verhaalt Hageman (H 72), schoon nog niet dicht gemaakt; men zie ook L 731, houdende Dipanegara-Mangkoeboemi's eigen bericht. De beide regenten liepen er mede het huis uit, zonder zelfs de Prinsen te groeten, en op den weg komende, wuifden zij met hunne zakdoeken, opdat de troepen niet meer zouden vuren, doch Chevallier wilde hiernaar niet luisteren. De troepen drongen al meer voort, Dipanegara kwam toenemend in gevaar en slechts

---

[1]) Op een feest, dat de Resident gaf, beleedigde Chevallier zoo verregaand Dipanegara „dat deze de partij openlijk verlaten moest" (N 156). De tolk Dietrée volgde Chevalliers voorbeeld en gaf in zijne brieven aan Dipanegara, hetzij uit eigen beweging, hetzij op last — dit weet Resident Van Nes niet — „niet meer den titel van prins" (N 156).

door Mankoeboemi gedwongen, verlaat hij noode zijn geliefkoosd verblijf (bl. 332). Maar nu ook komen zij hem te na, het passieve verlaat hem en dapper stelt hij zich, volgens de Kroniek, te weer. Dipanegara slaat zich door de huzaren heen, doch hij doodt ze niet: „'t zou toch nutteloos zijn en van evenveel nut, als dat men jonge ratten doodt" (D 146)! Maar onder de Inlandsche troepen van Thierry is verraad in het spel geweest (bl. 358 en 404), waarvan de Kroniek echter zwijgt. Hoe ook, het gelukte Dipanegara aan onze troepen te ontsnappen en aldus ving van Selarong uit, waarheen de muitelingen zich hadden begeven, een oorlog aan, die eerst met 's Prinsen gevangenneming op den 22n Maart 1830 als geëindigd kon beschouwd worden.

De commandant Thierry kon zich zelf de mislukking der expeditie niet vergeven. Engelhard schrijft dd. 30 September 1826 (E.): „De officier, die het commando heeft gehad over het detachement, een allervigilantst man, heeft zich het leven benomen, omdat hij zich het verwijt heeft moeten aandoen, van te veel de bevelen daaromtrent van den Assistent-Resident Chevallier te hebben gevolgd en zich niet vrij te kennen van plichtverzuim." En De Stuers (noot 1: MDS 40, La 57): „De Luitenant der huzaren, Thierry, die bij een dezer tochten de cavallerie aanvoerde, ziende dat dezelve mislukte, beroofde zich met een vuurwapen van het leven; hij werd door zijne vrienden diep betreurd." — De rampspoedige officier heeft zeker niet gesproken van zelfmoord, als Hamlet en Dipanegara (bl 314), maar hij oordeelde zijn leven van geen waarde meer, zijn levensgeluk hopeloos verloren met zijne eer: dáárom verkoos hij het niet-zijn boven het zijn. De heer Louw meldt Thierry als dd. 27 Juli 1825 „overleden" (L 255 noot 3).

Smissaerts brief dd. 20 Juli 1825, waarin de Regeering met het mislukken der expeditie in wetenschap werd gesteld, heeft de heer Louw blijkens een paar noten in zijn werk (bl. 145 en 147) ter beschikking gehad. Daar hij echter het verhaal der expeditie ontleend heeft aan den kapitein Bouwensch, militairen commandant te Jogja (L 255), oordeelde de Schrijver het te recht minder noodig, verder nog van Smissaerts mededeelingen notitie te nemen. Ik vond intusschen het stuk als historisch document gewichtig genoeg om het verhaal van het gebeurde, gelijk de Resident het inkleedt, hier weer te geven. Na uiteengezet te hebben, hoe eerst zachte middelen waren aangewend om Dipanegara tot inkeer te brengen (verg. bl. 392), vervolgt hij aldus:

Inmiddels had ik van den kommandant van het fort alhier den noodigen bijstand verzocht, bestaande uit een detachement infanterie van 25 man onder kommando van den 2n luitenant Van der Plas, een detachement van het 7e regiment huzaren van 25 koppen onder de orders van den 1n luitenant Thierry, als ook twee stukken à 1 pd. onder het kommando van den 2n luitenant der artillerie Mossel, welke troepen (vergezeld van 24 dragonders van Sultans lijfwacht met den 2n luitenant Wieseman en eenige Sultanstroepen onder het kommando van den toemengoeng Wiranegara, gevolgd door eenige dragonders van den prins Adipattie Pakoe alam, aan wier hoofd zijne beide zonen en kleinzoon, de pangerans Soerianingrat, Soerianing prang en Soeria poetra gesteld waren) gezamenlijk tot op een afstand van de woning van den pangeran Dipanegara, welke ongeveer 2 palen van de hoofdplaats gelegen is, zouden vertrekken, om zoo mogelijk de opgeruide en verzamelde menigte uit elkander te doen gaan, en de voogden van hun voornemen te doen veranderen.

De Assistent-Resident Chevallier, welke deze troepen vergezelde, verzocht den kommandant van het detachement, den 1n luitenant Thierry op een afstand van 70 à 80 roeden te doen halt houden, terwijl hij tevens, een Inlander genaamd Nitiewantia vooruitzond om aan de menigte te verklaren, dat men geene vijandelijke intentie had, dat, wanneer de prinsen Dipanegara en Mangkoeboemi wilden voor den dag komen, hij, Assistent-Resident, alleen ongewapend hen zoude naderen en met hen spreken, hebbende reeds de Assistent-Resident zich vooruit begeven. Instede van aan dit billijk verzoek gehoor te geven, mishandelde men voornoemden Javaan, terwijl men begon te schieten en steenen met slingers te werpen, rukkende uit alle desa's de volkeren aan, welke in een dreigende houding voorwaarts rukten, als wanneer men noodzakelijk oordeelde hen tegemoet te gaan, zonder daarom nog te schieten, en de menigte steeds toeroepende zich te verspreiden, en als rustige ingezetenen zich te gedragen; dus nu ziende, dat alle deze maatregelen vruchteloos waren, werd besloten voorwaarts te rukken, trekkende de menigte terug tot achter de woning van den Prins in de sawahvelden, welke door het aanhoudend regenachtig weer, evenals in den Westmoesson waren.

In de sawahvelden hield de woeste hoop stil; op andere punten liep men uiteen; terwijl uit sommige desa's nog gewapende lieden aanrukten. Spoedig werden de beide prinsen Mangkoeboemi en de fanatieke Dipanegara door den Assistent-Resident herkend, zijnde de laatste in een Arabisch en zeer gedistingueerd priestergewaad gekleed en beiden omringd door met lansen gewapende lieden, welke hen verdedigden tegen den aanval van eenige huzaren en dragonders van Sultans lijfwacht, welke met de verdienstelijke officieren Thierry en Wieseman, vergezeld van den Assistent-Resident Chevallier, alles verrichtten om

de beide prinsen machtig te worden, hetwelk men eindelijk moest opgeven, daar men hoe langer hoe meer in de sawahvelden trok en het volk uit de omliggende desa's toetrad, zijnde de wachtmeester van Sultans lijfwacht David in deze attaque gesneuveld, terwijl twee dragonders, Meindersloot en Van Tol, alsmede de trompetter Taummauft, allen van hetzelfde corps gewond werden.

De kommandant van het detachement, de 1e luitenant Thierry, achtte het noodzakelijk de weinige manschappen der kavallerie te doen terugtrekken en met de infanterie en de artillerie eene goede positie te nemen, zijnde de infanterie op een ander punt bezig om door een geregeld en wel onderhouden vuur onder het kommando van den bedaarden luitenant Van der Plas het desavolk te verspreiden, terwijl in den beginne der attaque eenige schoten uit de éénponders een gewenschten uitwerking hadden ten gevolge gehad.

Behalve de reeds genoemde zijn er van onze zijde geene anderen gesneuveld of geblesseerd; van de aanhangelingen van de prinsen Mangkoeboemi en Dipanegara begroot men het getal gesneuvelden op 15 à 20. Daar het avond wierd, begreep de kommandant van het detachement, de 1e luitenant Thierry, men terug moest trekken naar de hoofdplaats Jogjakarta en hetwelk met de meeste bedaardheid en orde volvoerd werd.

Van de zijde van den Rijksbestierder en de overige prinsen en regenten is alles in het werk gesteld, om de rust op de hoofdplaats te bewaren en den Kraton tegen iederen aanval te weeren; terwijl het mij bijzonder aangenaam is, Uwe Excellentie te kunnen verzekeren, dat steeds onder de vorstelijke familje, de prinsen en regenten de beste geest en de meest verlangde gezindheid omtrent het Nederlandsche Gouvernement heerschen, moetende de onwaardige gedragingen van den prins Dipanegara naar mijn oordeel aan niet anders worden toegeschreven dan aan het noodlottig fanatismus, hetwelk reeds zoo vele heillooze evenementen heeft veroorzaakt en hetwelk eenen ondernemenden, doch niet wel bij zinnen zijnde prins beheerscht en bezield, zijnde het te vermoeden, dat de prins Aria Mangkoeboemi door hem is verleid geworden, evenals de prins Soeriadipoera, welke men ook veronderstelt dat de partij der beide voogden is toegedaan.

In dit rapport komt de houding van Chevallier niet onvoordeelig uit, doch in het Verweerschrift van een jaar later luidt het geheel anders. Ziehier hoe hij toen een overzicht van het gebeurde gaf en wat Smissaert nog tot zijne eigen verdediging aanvoerde:

Na alle zachte middelen vruchteloos in het werk te hebben gesteld, om de dweepzieke Dipanegara van zijne verkeerde handelingen te doen afzien (bl. 392), tot welk einde ik met hem in briefwisseling ben getreden

en gebruik gemaakt van den prins Mangkoeboemi om als bemiddelaar tusschen Dipanegara en mij te ageeren, gelijk ik hem den vorigen dag ook tot dat einde aan Dipanegara heb gezonden, stellende ik hem als eerste voogd verantwoordelijk voor de stoornis van de rust, vereenigde zich deze Prins, tot verwondering van een ieder, met zijn medevoogd Dipanegara, en de zekerheid hebbende van hun beider kwade voornemens, liet ik op den 20[n] Juli 1825 (na echter tot hen te hebben gezonden twee regenten met een brief, hen nogmaals uitnoodigende tot mij te komen) door eenige troepen de woning van Dipanegara omsingelen, ten einde hem, benevens Mangkoeboemi, op te vatten.

Na het vallen van eenige schoten liet de Rijksbestierder mij weten, dat de beide Prinsen gevat waren, doch hoe verbaasd was ik even daarna tegen het vallen van den avond, den heer Chevallier, die met het detachement was medegegaan, onverrichter zake te zien terugkeeren. Was deze expeditie goed uitgevallen, dan was er geen twijfel aan, of alles was in rust en orde gebleven, doch hetzij uit te veel drift of mogelijk uit vrees (sic), heeft men het huis van den Prins niet behoorlijk doen omsingelen, zoodat hij de tijd heeft gehad, zijne retraite te nemen over een uitgestrekt veld, zonder dat iemand hem en Mangkoeboemi vervolgde.

Eerst eenige dagen daarna, toen de luitenant Thierry zich het leven had benomen, schreef de heer Chevallier het mislukken der expeditie toe aan gemelden, bij mij en bij een ieder bekenden braven officier, doch die waarschijnlijk in dit geval te veel geluisterd heeft naar de insinuatiën van den heer Chevallier en berouw daarvan gevoelde. Lang na dit voorval heb ik eerst toevallig vernomen, dat eenige van Sultanstroepen niet mede zijn opgemarcheerd naar de woning van Dipanegara, en dat in den eigen nacht van het vertrek van Dipanegara twee of drie officieren uit den Kraton hem zijn gevolgd.

Toen reeds bestond een kwade geest onder sommige Inlanders, waarvan het ellendig Inlandsch bestuur te Jogja òf onwetend. òf onverschillig voor is gebleven. Het is te Jogjokarta ook moeielijk, de prinsen en hofgrooten steeds onder goed opzicht te houden, doordien dezelven verre van de hoofdplaats en van elkander af wonen, zijnde dit anders te Soerakarta, alwaar de voornaamste prinsen hunne huizen bij elkander in den Kraton hebben.

De informatiën, welke men aan de hoven krijgt, zijn zelden echt. Ik veronderstel dat zulks thans nog plaats vindt. Die van den resident van Soerakarta, dat het plan van Dipanegara was, eerst Patjitan te attaqueeren, was zeer verkeerd. Ofschoon hij dat landschap, behoorende sedert 1812 aan het Europeesch Gouvernement, gemakkelijk zoude hebben kunnen overmeesteren, heeft hij verkozen zich te vestigen in het fraaie, rijk bevolkte land, waar hij zich tot nu toe nog ophoudt,

zijnde die landen aan hem, aan de prinsen Mangkoeboemi en Adinegara, tot hun bestaan afgegeven, vindende hij aldaar een aanzienlijken aanhang.

Dipanegara zijn dalem verlaten hebbende, was alles rondom Jogja in rep en roer; vagebonden en slecht volk, die van rooven en moorden bestaan, gelijk er vele zijn in de Vorstenlanden, gewapend met slingers en met steenen, kwamen in menigte om de goede rustige ingezetenen te verontrusten, zoodat een ieder vluchtte en die, zijne eigene woning verlatende, niet in brand zette, staken de roovers het vuur in dezelven. Alles tot in de nabijheid van het fort van Jogja was afgebrand en ledig. De bewoners van den Kraton, de hofambtenaren, de troepen van Zijn Hoogheid den Sultan, de Regenten, onder anderen de knappe regent Mertalaya, verlieten dezelve successievelijk, vooral toen de hongersnood plaats vond; en had ik niet naderhand de jonge sultan zelve, met zijne grootmoeder, de vorstin Ageng, benevens 17 prinsen in arrest in het fort genomen, zoo zouden zij mogelijk allen zijn overgeloopen naar Dipanegara, want in niemand kon vertrouwen worden gesteld, als alleen in den ouden braven prins Pakoe alam met zijne twee zonen en in eenige Toemengoengs, waaronder Setjodiningrat. Dezen maatregel heb ik moeten nemen, nadat ik de ondervinding had, hoe weinig staat te maken was op de eeden van trouw en gehoorzaamheid aan het Nederlandsche Gouvernement, door eenige prinsen op nieuw gedaan voor mij en voor den prins Pakoe alam, op wiens aanraden ik zulks liet doen; want verscheidene prinsen zijn na het doen van dien plechtigen eed nog overgeloopen, onder anderen de prins Aboebakar, vader van den tegenwoordigen kolonel van den Kraton, die ziekelijk zijnde bij zijn schoonzoon inwoonde, en nochtans naar den vijand overging, met zich nemende zijn kleinzoon, een kind van Wiranegara.

Doch ook ten aanzien dezer arrestatiën heeft Resident Smissaert het verwijt niet kunnen ontgaan, dat hij daardoor slechts het overloopen in de hand heeft gewerkt, gelijk hij ook Mangkoeboemi letterlijk naar de partij der opstandelingen had gedreven (L 286 en 301 noot 3).

Het is eene verdienste van den Gouv.-Gen. Van der Capellen geweest, dat hij niettegenstaande Smissaerts mededeelingen over Dipanegara's krankzinnigheid, terstond de zaak ernstig inzag. In zijn dagboek teekent hij op Juli 1825 naar waarheid aan (C 364): „De zaak kwam mij voor alle oplettendheid te verdienen. Een zoodanige opstand, te midden van het rustige en vreedzame eiland Java, was eene omstandigheid, welke ik niet voorzien had, en waarvan de gevolgen onberekenbaar zijn, te meer daar mij van de

aanleidende oorzaak hoegenaamd niets bekend is. Ik hield het mitsdien voor noodzakelijk, óf om mij zelf naar de Hoven te begeven, óf om den tweeden in het bestuur en mijnen gedesigneerden opvolger [1]) derwaarts te doen gaan. Het laatste verkoos ik, omdat ik mijne tegenwoordigheid in of nabij de hoofdplaats in deze omstandigheden voor nog noodzakelijker hield. Buitendien kon de luitenant-gouverneur-generaal tevens, als kommandant van het leger in onmiddellijke aanraking met de krijgsmacht, op de plaats zelve, de noodige bevelen geven, en in bijzonderheden treden, die daarbij noodzakelijk zijn."

Te spoedig vleide de Landvoogd zich echter, dat hij aan het standje een einde zou zien, waardoor hij er toe medegewerkt heeft, dat men uit Nederland geene buitengewone hulp van troepen en geld zond, hetgeen juist bij het onderdrukken van den opstand in zijn eerste phase van zooveel belang zou geweest zijn, gelijk ik in een afzonderlijk opstel zal uiteenzetten. Immers nadat de officieele Bataviasche Courant van 28 September 1825 reeds had verkondigd, dat geen punt van 's Gouvernements gebied meer door de muitelingen was bezet, en dat men weldra hoopte te kunnen aankondigen, dat het oproer in Jogjakarta geheel gedempt zou zijn, berichtte de Landvoogd bij missive dd. 17 October 1825 N°. 283 (A) den Minister Elout, dat: „de hoofdpersonen zelven de hoop van in hunne dolle poging te zullen slagen, beginnen op te geven"!

Het toeval wilde dat op dezen zelfden dag van 17 October 1825 de Staten-Generaal werden geopend, en wel met eene troonrede, waarin over onze koloniën het volgende voorkwam:

Onze buitenlandsche bezittingen zijn het onderwerp mijner bijzondere aandacht. Mijne pogingen zijn daarhenen gericht, om, behoudens de bevordering harer inwendige welvaart, van dezelve voor Nederland en de Nederlandsche nijverheid de meest mogelijke voordeelen te verkrijgen. In sommige dier bezittingen zijn de uitgaven, ten gevolge van oorlogen en van kostbare maatregelen van het bestuur aldaar, te hoog gedreven en hebben op den geldelijken toestand eenen ongunstigen invloed gehad; ik heb aanstonds middelen daargesteld, om die te matigen en wijders nuttig geoordeeld, eenen bijzonderen kommissaris derwaarts te zenden, ten einde de vasthouding aan de gegeven be-

---

[1]) Generaal De Kock. Bekend is, dat Van der Capellen, noch Du Bus door De Kock werd opgevolgd. Ter vergoeding ontving deze f 50.000.

velen tot spaarzaamheid en orde in de bijzonderheden te verzekeren. Hoezeer er dus hoop bestaat, dat de invloed weldra geheel zal wijken, zal het evenwel noodzakelijk zijn, dat het moederland, door zijn crediet, tot opbeuring te hulp kome, en ik meen daartoe op de medewerking van UEdelMogenden te mogen rekenen.

Een naamloos schrijver in het Tijdschrift voor Ned. Indië, 17de jaargang, 1855, deel I, bl. 32, dan wel de Redactie, haalde deze periode uit de Troonrede van 1825 aan en stelde daarbij het volgende onderschrift:

Wij durven vragen of dan hier eene getrouwe opening gedaan is van den staat van zaken in Nederlandsch-Indië? Of de benarde toestand van Java, waar het de al of niet voortduring van het bestaan van het Nederlandsch gezag gold, hier, zelfs in de verte, werd blootgelegd? De Regeeringskroniek in den Javaanschen almanak, zegt: 1825 Opstand te Jogjakarta onder Dipanegara. Begin des Javaanschen oorlogs. Wilde het ministerie van koloniën de zaak verbloemen? Wilde het de gevolgen van het goede beheer der koloniën verborgen houden? Wij zouden het bijna denken. De koninklijke troonrede spreekt niet van pogingen, om dien zooveel millioenen schats verslindenden opstand te onderdrukken; zij zegt niet, dat daarhenen 's Konings bijzondere aandacht gericht is; o! neen, het pogen is, zegt de troonrede, om van de buitenlandsche bezittingen de meest mogelijke voordeelen te verkrijgen voor Nederland en de Nederlandsche nijverheid. Slechts als ter loops, en als kwam dit minder in aanmerking, is daar tusschen ingelascht behoudens de bevordering harer inwendige welvaart. De schoonklinkende woorden rust en orde zijn thans echter vermeden. Men gevoelde, dat deze spotternij nu te ver gedreven zou zijn.

Dit alles is echter even onbillijk als onjuist. Het eerste bericht, dat het Ministerie van den opstand erlangde, namelijk de depêche van 3 Augustus 1825 N° 212, kwam pas in November d. a. v. aan, terwijl de eerste brief van den Landvoogd over deze gebeurtenis, namelijk de depêche dd. 30 Juli 1825 N° 205, eene maand later, in December 1825, Nederland bereikte (A)! Men kon derhalve tijdens het uitspreken van de Troonrede nog niets van den opstand weten.

XVII.

Karakters, als wij in de beide Vorstenzonen bestudeerden, moeten over het geheel genomen een weinig gunstigen indruk maken. Hamlet volbrengt zijne roeping eerst als het bijna te laat is en

dan nog slechts onder omstandigheden, van hem onafhankelijk; zijne traagheid is buitengewoon; tegen de beste menschen zijner omgeving toont hij zich onverdraaglijk. Voor de daden, waartoe hem zijne drift vervoert en die niet zijn te verdedigen, voelt hij hoegenaamd geen berouw; dan beroept hij zich op zijn fatalisme, zooals geen Muzelman hem zou kunnen verbeteren. En toch in weerwil van Hamlets groote gebreken, is de grondtrek van dit zeer ingewikkeld karakter edel. Zijn geest is doorgaans op het verhevene en hooge gericht. Goed en groot is zijn gevoelen en denken, het goede en groote trekt hem in de wereld aan. Wat hij voor de vorming van een volmaakt karakter mist, dat ontdekt hij in anderen, in de Horatio's en Ophelia's, en hij koestert juist daarom voor deze personen de warmste genegenheid en liefde. Waarheidsliefde; heldhaftigheid; weerzin tegen al wat schijn is; oprechtheid; bij zijne zucht tot ledigang, toch een streven naar hoogere geestelijke ontwikkeling: dit alles maakt hem tot eene open, buitengewoon aantrekkelijke natuur. Dat gemis aan energie, aan lust en kracht om voor hem liggende hindernissen weg te nemen, Hamlets edele eigenschappen niet voldoende tot haar recht doet komen en dat niettemin eeuwen lang het publiek voor deze merkwaardige tooneelfiguur de grootste sympathie heeft blijven koesteren, is zeker de schoonste lauwerkrans voor den genialen dichter, die dit kunstwerk wist voort te brengen. Hij laat reeds Hamlets omgeving aan het edel karakter van den tragischen Vorstenzoon hulde brengen, doch die woorden zouden als een wanklank luiden, indien ze niet den indruk weergaven, dien de toeschouwende menigte er van verkreeg.

Als Hamlet aan Polonius' dochter haren door hem vermeenden ontrouw verwijt in woorden, die Ophelia doen denken, dat hij krankzinnig is geworden, en hij in groote opgewondenheid haar verlaat, terwijl het lieve meisje in tranen badende met haar smart alleen wordt gelaten (III. 1), dan verrijst voor haar de ruïne van „een edelen geest", de geest van den waren hoveling, van den geletterde [1]), van den krijgsman, van den soldaat, ja, maar tevens van den man van beschaving [2]), de hoop en bloem van den staat,

[1]) Voor scholar leest men in de vertaling denker (B 83); de dichter wil echter niet zeggen, dat Hamlet aan philosophie doet; de Prins laat zich daarover veeleer schamper uit.

[2]) Het tong in deze lofrede (B 83) wil zeggen, dat Hamlet een bespraakt, een beschaafd man was.

„der zeden spiegel, der beschaving toonbeeld, waar ieders oog op staarde." — Dit is de lofrede van eene geliefde, zeker; maar zelfs de misdadige Koning, die met Laertes bespreekt, hoe Hamlet het best van kant is te maken (IV. 7), getuigt van hem, dat hij is „achteloos, edel [1]) en zonder argwaan". En Horatio wijdt den doode de door zijn eenvoud schoone woorden (B 182):

Daar breekt een edel hart! Slaap beste prins;
En eng'lenscharen zingen U ter ruste.

Deze woorden vonden weerklank bij de beroemdste tooneelspelers, bij de meest talentvolle schrijvers. De rampzalige Prins werd zelfs verheven tot een ideaal mensch, tot eene heilige figuur, en met moeite is de critiek er in geslaagd deze waardeering tot hare juiste grenzen terug te brengen.

't Is waarlijk treffend, dat op dezefde wijze ook hulde is gebracht aan „de buitengewone begaafdheden" (La 16), waardoor Dipanegara heeft „uitgeblonken" (L 151). Toch was ook Dipanegara's verleden niet vrij van bedenking; toch was hij bovendien een Oosterling met de aan zijn landaard eigen gebreken; toch heeft hij den Europeeschen ambtenaren nooit anders dan moeite en onaangenaamheden veroorzaakt; toch voedde hij vijf jaren lang een opstand, die alleen in de hospitalen aan 15000 onzer soldaten, waaronder 8000 Europeanen het leven kostte, en waarvoor 25 millioenen guldens werden geofferd. „De menschheid jammert tevens over de slachtoffers van dezen oorlog. Men berekent dat er tienduizend Europeanen en tweemaal honderdduizend Javanen mede omkwamen; maar aangaande de laatsten kan men zulks op geene duizenden na, zeggen. Niet het vuur en staal namen deze massa's weg, noch werden er menschenlevens aan woeste wreedaardigheid opgeofferd, maar ellende, vermoeienissen en gebrek waren hoofdoorzaken. Niet op het slagveld bleven de krijgers, maar in de hospitalen. De welvaart van Java leed behalve dat, ook zeer veel. Duizenden werden tot armoede gebracht, honderden dorpen en eigendommen verwoest en verbrand, plantages vernield, vooral van Europeanen en Chineezen. De huurders en planters, die eerst onder de bescherming der wet leefden, waren verdreven geworden. De landbouw werd bedorven, de eigendommen verwaarloosden, en het oorlogsvuur voltooide de ver-

[1]) Voor generous leest men in de vertaling (B 146) ridderlijk.

woesting, en herschiep de rijke plantagiën in wildernissen" (H 415-416).

Chevallier mocht in zijne onverstandige minachting Dipanegara een koeli noemen, „die geen sabelhouw waard was" (Sch 412), de beoordeelaar leefde te kort — hij stierf 11 November 1825 (L 306 noot 2) — om te kunnen ervaren, hoeveel sabelhouwen nog noodig zouden zijn om dezen „koeli" te buigen. Knoerle heeft hem dan beter doorgrond, toen hij de Regeering waarschuwde, dat Dipanegara zelfs door zijne gevangenneming niet gebroken kon geacht worden (bl. 352-353); zijn geest bleef niet alleen in het Jogjasche leven (zoodat achtereenvolgens zijne zoons ook moesten verbannen worden en gedurende het twintigtal jaren na zijne opzending naar Menado herhaaldelijk militaire politiemaatregelen in Jogjakarta noodig bleken); maar Dipanegara zelf werd in 1833 als „zeer gevaarlijk" van Menado naar Makassar overgebracht en in het fort aldaar onder strenge bewaking gesteld, waar hij, blijkens het op bl. 316 aangeteekende eerst in 1855 overleed [1]).

Als bij den Deenschen vorstenzoon zit in Dipanegara de heldennatuur. Hij overschatte zich geenszins, noch toen hij van zich getuigde, dat hij niet bevreesd was den vijand te staan: „hoe en waar ook, bij dag en bij nacht ben ik tot zijn dienst" (D 141); noch toen hem het vooruitzicht van den onvermijdelijken oorlog toelachte, want „daarin te sneven schenkt een beroemden naam" (D 138). Ook was het geen misplaatste grootspraak, — indien men de overdrijving in aanmerking neemt eener Oostersche taal, waarvan sommige uitdrukkingen bovendien door overzetting harder kunnen luiden — wanneer hij, hulde brengende aan Sentot als een „held", zich zelf tegenover Knoerle noemt „den dappersten van allen" (K 146); wanneer hij hem in herinnering brengt, dat Mangkoeboemi en Pakoe alam, altijd, evenals hij gebelgd zijn geweest over de handelingen van het Gouvernement, „maar geen moed genoeg hebben gehad, om er voor uit te komen; dat hij alleen een held was geweest om den schimp te wreken" (K 144). — De ziel zijnde van den opstand, diende hij zich natuurlijk in acht te nemen, doch dit heeft niet belet, dat ook hij zijn bloed voor de zaak, die hij voorstond, heeft over gehad en gestort (L 152). „Ik ben tweemaal gewond geworden" — deelde hij zijnen begeleiders op de reis naar Batavia mede (DS 123) — „te Gowok, ook vroe-

[1]) De Waal: „Onze Indische Financiën", dl. I bl. 210.

ger eens door een bajonetsteek, toen ik tegen de Engelschen de rechten van mijn vader hielp bestrijden; de kogel, die mij te Gowok voor de borst trof, deinsde terug; het was alsof toen iets in mij zeide van de Europeanen te sparen, omdat wij toch niet buiten hen op Java konden zijn." — Toen alles verloren was, toen zijne voornaamste aanhangers de partij hadden verlaten en zijne macht in staat van ontbinding verkeerde, scheen de wilde jacht op hem, slechts zijne geestkracht te verhoogen. „Durant toute la revolte, soit qu'il se fît obéir comme chef religieux et politique absolu, soit qu'il errât de rocher en rocher, abandonné de ses partisans et troqué sans cesse par nos troupes, il a toujours déployé des talents supérieurs", schrijft Gerlach op bl. 355 zijner Fastes Militaires (1859) ten aanzien van „cet homme remarquable". In denzelfden geest verklaart De Stuers (MDS 12, La 16), dat Dipanegara gedurende den oorlog heeft ten toon gespreid : „une supériorité de caractère peu commune aux princes javanais de nos jours. Il a sans cesse donné de grandes preuves de courage, de fermeté et de persévérance." — Uitgehongerd, gewond, door zware koortsen verteerd en uitgeput van vermoeienis, sleepte Dipanegara zich van den eenen schuilhoek naar den anderen. „Men moet inderdaad Dipanegara bewonderen" — schrijft Schoemaker (Sch 478) — „die, trots zulk eene opeenstapeling van tegenspoed, na het verlies van zijne naaste bloedverwanten en bekwaamste bevelhebbers, nog den moed en de kracht in zich voelde, om de onzen in beweging te houden." — Op den gedenkwaardigen ochtend van den 28[n] Maart 1830, toen hij, omringd door onze troepenmacht voor het laatst ons gezag tartte en luide de vordering deed, die op eene nieuwe oorlogsverklaring geleek, namelijk erkenning tot hoofd van den Mohammedaanschen godsdienst op Java, bleef hij aan deze onvervaardheid getrouw: „Dipanegara had gedurende het geheele tooneel, dat een einde aan zijn openbaar leven maakte, geen de minste vrees doen blijken", getuigt Weitzel (W II, 541). — Kenschetsend is ook de brief van den Resident Nahuijs dd. 31 Januari 1828 (A), aan den Prins-rebel gericht om hem over te halen de wapens neder te leggen. De aanhef er van luidt aldus:

Brief en vele groeten van den heer Ridder en Kolonel H. G. Nahuijs, Resident van Soerakarta en Kommissaris van het Gouvernement aan het Hof van Jogjakarta, aan zijn VRIEND den HELD, welke onder den naam van Sultan Sjeich Abdoel Hamid, Eroe-tjakra, Kabi-

roel moe'minin, Kalifatoer-Rasoelloelhah [1]) OORLOG VOERT in de Padjangsche landen.

De brief zelf is van dezen inhoud:

Ik kan niet afzijn U mijn vriend en broeder, eenige regels te schrijven, ofschoon mijne laatste letteren onbeantwoord zijn gebleven.

Men verzekert mij, dat U genegen zou zijn om met het Nederlandsche Gouvernement in onderhandeling te treden over een algemeenen vrede op het eiland Java, maar dat U geen genoegzaam vertrouwen stelt in de verzekeringen en beloften, welke reeds herhaalde malen aan U door hetzelve gedaan zijn.

Anderen weder verhalen, dat U bekommerd zijt over het lot van zoo vele Uwer getrouwe ondergeschikten, die U gedurende dezen oorlog met raad en daad hebben bijgestaan, en dat U vreest dat zij zouden vergeten worden, indien U tot een verdrag met het Nederlandsche Gouvernement geraakte.

Het is mij niet onbekend, welke gewichtige redenen U indertijd van Jogjakarta hebben doen vluchten.

Ik geloof te mogen zeggen, en wellicht is U daarvan ook verzekerd, dat alle deze onaangename gebeurtenissen niet zouden hebben plaats gevonden, indien ik Resident te Jogjakarta gebleven was, omdat ik ten alle tijden een vriend der prinsen en een vijand van onbillijkheid en onderdrukking geweest ben.

Vraag het slechts Uw eigen hart en geheugen, of ik iemand der prinsen, Uwe oudere of jongere broeders en familie, ooit het minste leed heb aangedaan. En vertrouw toch dat ik nog dezelfde ben, en niets vuriger verlang dan om Java weder gelukkig en in rust te zien.

Het is uit dien hoofde, dat ik U den broederlijken raad geve, om Uw geheel vertrouwen op het Gouvernement te vestigen en kennis te geven, op welke voorwaarden U verlangt den oorlog te staken, want het is nu nog tijd.

Ik beloof U bescherming voor U, voor Uwe familie en alle de U trouw geblevene priesters Kjahi Madja, Kassanbesarie en andere, en ik zal trachten aan allen genoegen te geven.

Sedert veertien dagen zijn weder 956 Europeesche soldaten te Batavia aan wal gestapt, welke binnenkort door nog 1744 manschappen

---

[1]) D. w. z. Dienaar van den Geprezene, Juweel der wereld (naam van den Javaanschen Messias), de Groote der geloovigen, Stedehouder van den Gezant Gods. Zie L. 136 noot 3 en 439 noot 1. — „Kabiroel moe'min" staat in de babad (D 439); Nahuijs schrijft echter: „Kabiroel moe' mimin". De heer Louw vermoedde reeds, dat het zóó behoorde geschreven te worden (L 439 noot 1). — Achter „Kabiroel moe'mimin" moest nog komen: „Sajida, Panata Agama Djawa" (D 439) d. w. z. „Onze Heer, Regelaar van den Godsdienst op Java", doch Nahuijs laat althans deze woorden wijselijk weg.

zullen gevolgd worden. De Koning van Holland heeft 500 geweren gezonden, die meer schade doen dan alle gewone geweren, daar men met dezelve in de felste regens kan schieten.

De Koning van Holland wil volstrekt een einde aan den oorlog maken, en zoo dit niet gelukt in de eerste zes maanden, zal U eene zoo groote Europeesche macht op het eiland zien aanlanden, als U te laat zal doen berouw hebben, dat U voor mijne woorden en raadgevingen zijt doof gebleven.

Ik zeg U niets dan waarheid, want ik heb mijn naam en eer te lief, dan dat ik U zou willen bedriegen of door U aangemerkt worden als een verachtelijke leugenaar.

Het zij U vriend of vijand blijft, U zal, hiervan ben ik verzekerd, mij altoos het recht doen wedervaren, dat ik een vriend van Java en van den Javaan ben.

Soerakarta den 31 Januari 1828 of den 14 Redjap van het jaar Alip 1755.

De Resident van Soerakarta en Kommissaris van het Gouvernement aan het hof van Jogjakarta

Kolonel Nahuijs.

Zoo had men zeker nog nooit aan een oproerling geschreven; en deze gevoelens van sympathie en eerbied zijn onverzwakt blijven bestaan. Ongetwijfeld was deze manier van schrijven onzerzijds weinig gepast tegenover een verklaarden vijand en de op bl. 294 sub 25° vermelde Commissie was in haar recht, toen zij in haar rapport van 24 September 1828 o. a. naar aanleiding van dit schrijven opteekende: „De waardigheid van het Gouvernement heeft door deze oorzaken gevoelig geleden, en dezelve is eenige trappen nederwaarts gedaald van het hooge standpunt, waarop dezelve zich op Java moest trachten te handhaven." — Niettemin heeft Nahuijs in deze waardeering van een heldennatuur voor tijdgenoot en nakomelingschap het algemeen gevoelen naar waarheid uitgedrukt. Het was het iets, waarvoor Koning Claudius in Hamlet vreesde, dat werd het uitgebroed en kwam het aan het licht, gevaarlijk zou blijken (bl. 375).

Er zijn in den oorlog door de opstandelingen geheel noodelooze wreedheden gepleegd, gelijk trouwens in elken oorlog voorkomen; maar Dipanagera zelf heeft men daarvoor niet rechtstreeks verantwoordelijk gesteld. Van zijne grootmoedigheid wist men veeleer te verhalen, toen kort na het uitbreken der onlusten dd. 28 Juli 1825 in een strijd tegen troepen van Prins Mangkoenegara, diens schoonzoon in handen van Dipanegara viel (verg. bl. 334). „Men bracht hem te Selarong bij den bevelhebber, en deze was zeer met hem

begaan, daar hij nog zoo jong was en niets deed dan weenen. Hij liet hem kleederen geven en gaf last hem naar Solo te begeleiden" (D 262; zie ook T 194). — Van zijne teergevoeligheid met betrekking tot het zien van lijken en gekwetsten, maakte ik op bl. 374 melding, en tegenover De Stuers' mededeeling, dat het Kjahi Madja geweest is, die „Dipanegara heeft weten over te halen tot de wreedheden, welke deze heeft doen plegen" (MDS 15, La 29), mag wel als waar worden aangenomen, hetgeen Dipanegara zelf aan Knoerle verzekerde, namelijk dat „nooit op zijn bevel een gevangene van onze troepen is gedood geworden", „dat hij dikwijls aan zijne bevelhebbers de stelligste bevelen heeft gegeven om de gevangenen te sparen; maar dat zijne veldoversten zich niet altijd stipt overeenkomstig die bevelen hebben gedragen" (K 151).

Bijzonder opmerkelijk ook is in Dipanegara's geschiedverhaal zijn hooggestemd gevoel voor eene roemrijke plaats in de geschiedboeken van zijn volk, waartoe het volgende kan strekken.

Toen Sultan Sepoeh er aan dacht den Prins-Regent weder het gezag afhandig te maken, daartoe opgewekt door zoons van den Sultan, die er belang bij hadden den Prins van de troonsopvolging te zien uitgesloten (verg. bl. 321), en de Prins-Regent zijn zoon Dipanegara om raad vroeg, keurde deze verzet af, omdat de Sultanspartij te sterk was. „Al hadt gij ook", zeide hij, „een vel van koper, beenderen van ijzer, spieren van ijzerdraad, en merg van lood, zoo zoudt gij 't toch niet tegen uwe broeders [1]) kunnen uithouden, want zij zijn te talrijk" (D 97). De Prins-Regent wees echter op de mogelijkheid, dat de Regeering, die hem het regentschap had opgedragen, de vrijwillige teruggave van het gezag zou euvel duiden, en dat er dan toch oorlog zou komen. Dipanegara betwijfelde het echter, want, zeide hij: „De dood van oom Danoeredja (de gewurgde bl. 363) is een bewijs, dat de Hollanders (Engelschen) geen hulp zullen verleenen, al worden er nog meer schanddaden gepleegd. Zij hebben eene slechte reputatie en zouden vader later ook

---

[1]) De heer Louw schrijft ooms. Is dat geene vergissing? Het waren, dunkt mij, ooms van Dipanegara, doch broeders van Sultan Radja; immers „eigen zoons" van Sultan Sepoeh leest men op bl. 96. Eerst op bl. 101 vindt men over broeders van Sultan Sepoeh, dus ooms van den Prins-Regent, gesproken, namelijk over de Pangerans Mangkoeboemi en Panengah, die de partij van Radja kozen.

alleen laten staan" (D 100). Doch al mocht dit anders uitvallen, vervolgde hij, dan zijt ge verantwoord tegenover de Geschiedenis en tegenover God: „Al moet het dan ook bij voorbeeld tot een oorlog komen en vader is het met grootvader eens in vijandschap tegen hen, dat zou goed klinken in de geschiedenis" (D 99). En al zou U aldus deelen in 's grootvaders nederlaag; bij het volk „zou vader des te edeler en beter naam verwerven; en dat is 't, wat God van ons verwacht" (D 101).

Deze en meer andere schoone passages uit de Kroniek, bevestigen Knoerle's oordeel over Dipanegara's geestelijken aanleg. Slechts door gemis aan opvoeding en onderricht was die niet ontwikkeld geworden. In de eerste dagen van zijne reis naar Menado heeft de balling aan Knoerle zelfs medegedeeld, dat hij de kunst van schrijven niet machtig was (verg. bl. 355); later echter toen de toon wat vertrouwelijker werd, gaf hem Dipanegara te kennen „dat hij de Javaansche taal gebrekkig schreef" (K 172). De juistheid dezer mededeeling wordt bevestigd, ten eerste door den Resident Pietermaat (P 409), die getuigde: „Hij schrijft de Javaansche taal, doch zeer slecht" (ook bij L 151), en ten tweede door de opmerking van Dr. De Hollander over de op bl. 291 sub 16° vermelde eigenhandig geschreven brieven van den Prins, waarin deze geleerde heeft opgemerkt: „bepaalde fouten" en „eene buitengewone slordigheid van schrift, die de lezing somtijds moeilijk maakt" (Hr 192). En in overeenstemming hiermede erkent wel Knoerle: „De wijze waarop de Pangeran spreekt, is zonderling onnauwkeurig, en bijzonder onbeschaafd", doch verder: „maar de zin der rede en de denkbeelden op zich zelven zijn rijk, krachtig en zeer duidelijk" (K 172, ook bij L 153). Zoo is ook van Hamlet door een bij Loening bl. 187 aangehaald schrijver gezegd: „Er öffnet den Mund nicht ohne dasz eine geistreiche oder tiefsinnige Bemerkung, ein treffender Witz, ein glänzende Einfal uns erfreute".

Weitzel (W I 9), die naar eene zooveel mogelijk onpartijdige beoordeeling streefde, getuigt van zijn moed en bekwaamheid en noemt Dipanegara, zijn volksaard in aanmerking genomen, „inderdaad een uitstekend man" (ook bij L 153); Engelhard (E) beschrijft hem als „een respectabel prins aan het Hof, die in allen deele Javaan was en de Javaansche gewoonte volgde"; en met hetzelfde woord als aan Hamlet werd gewijd, verklaart Knoerle, die op de lange reis, gedurende de 40 dagen van Batavia naar Menado trachtte Dipanegara's „hart en zin te peilen en te doorgron-

den", naar zijne „volle overtuiging" in hem te zien een „edel" mensch, begaafd met schranderheid en een juist scherpzinnig oordeel, „zooals zulks onder de Javanen zeker zelden aangetroffen wordt" (K 171, ook bij L 153).

De Gouverneur-Generaal Van den Bosch schrijft bij Kabinetsmissive dd. 14 Maart 1830 N° 7 aan den Directeur voor de Koloniën over Dipanegara, toen deze te Magelang in staat van onderwerping verkeerde (A): „Dipanegara bezit nog veel aanhang; allerwege betoont men hem eerbied en het blijkt maar al te zeer, dat alleen een bekrompen mensch als de heer Smissaert zich in zulk een man heeft kunnen vergissen. Onze officieren, die in de laatste dagen veel met hem hebben omgegaan, spreken met lof van zijn verstand en openhartig karakter en de Generaal De Kock deelt in dat gevoelen volkomen. Daardoor laat het zich dan ook verklaren, waarom alle Hoofden, die door den nood gedrongen tot ons zijn overgekomen, bij voortduring betuigen met achting voor hem bezield te zijn, ofschoon hij tot dusver geen derzelven heeft willen ontmoeten; ook de bevolking blijft hem vereeren, terwijl alle Prinsen van Jogjakarta en Solo hem vreezen."

Dit oordeel bevestigt alweder de juiste waardeering in Dipanegara's eigen verhaal, waar de Schrijver zijn oom Djajasentika aan Resident Crawfurd doet zeggen (verg. bl. 324): „Pangeran Dipanegara spreekt niet met twee tongen. Als gij hem eens vertrouwt, dan zij dit genoeg" (D 115). En aan Knoerle verzekerde Dipanegara: „dat hij altijd den rechten weg zonder kronkelpaden had ingeslagen, om met onze residenten te handelen" (K 144).

De scherpte van Dipanegara's vragen op de langdurige reis naar Menado zijnen begeleiders gedaan, trok bijzonder Knoerle's aandacht. Zoo „of het in Europa ook gebruikelijk was een vorst, die voor zijne vijanden in den oorlog had moeten bukken, naar een verwijderd eiland te bannen(boewang), en hem af te scheiden van alle familie-betrekkingen." Knoerle wees op het voorbeeld van Napoleon „en maakte zulks op eene zachte, en alle smartelijke herinneringen vermijdende wijze van toepassing op Dipanegara, die toch ook, volgens het 4de en 19de Boek van den Koran geen wettig recht heeft gehad op de Sultanie van Jogja". Dipanegara herhaalde toen de verzekering (verg. bl. 304), dat hij nooit het ernstige voornemen had gehad om den jongen wettigen Sultan te verdrijven (K 138-139). — Zoo deed hij „zonderlinge vragen" omtrent Celebes; of de kusten bevaarbaar waren en door welke volksstammen,

Mohammedanen of Christenen, ze bewoond werden (K 157). — Zoo ook vroeg Dipanegara aan Knoerle; „Waarom onze generaals en andere veldoversten oude mannen waren, daar het toch eene waarheid was, dat dapperheid minder aan te treffen is in oude mannen dan in personen van eenen jeugdigen leeftijd"! Daarom had hij Sentot en een ander hoofd tot veldoversten gemaakt, ofschoon zij nog geen 20 jaar oud waren (K 148-149). — Het toeval wil, dat juist voor mij liggen onuitgegeven herinneringen van een luitenant, die het beleg van den Citadel van Antwerpen heeft mede gemaakt. Ik lees daarin, dat het hem bijzonder heeft getroffen hoe „vele oude ijzervreters" uit den tijd van Napoleon, begiftigd met kruisen van het Legioen van Eer, Willemsorde enz. gedurende de Belgische revolutie eene opmerkelijke angstvalligheid hebben aan den dag gelegd. Ook in den Java-oorlog zijn deze „ijzervreters" lang niet altijd meegevallen.

Evenzoo trof Knoerle de „levendige belangstelling" en de „zucht voor schilderijen en prenten", die hij bij zijn gevangene opmerkte (K 140, 143, 149). Nu eens was het een werk over het Boedhisme; een andermaal fraaie gravures; dan weder moest Knoerle hem alle prenten verklaren uit Tasso's „Bevrijd Jeruzalem".

Voor de schoonheid der natuur, voor „het fraaie gezicht der bergen", toonde hij mede een geopend oog te hebben (verg. bl. 314); „hij laaft zich aan het schilderachtig fraaie gezicht", teekent Knoerle aan, „en geeft ons allen zijne vreugde te kennen" (K 144, 156).

Het „diep godsdienstig gevoel" van den balling wekte in menig opzicht Knoerle's eerbied; en terecht schrijft E. de Waal (Onze Indische Financiën I bl. 203), dat voor de beschuldiging, dat Dipanegara, „een huichelaar" zou geweest zijn, „geen deugdelijk bewijs" is aan te voeren. — Het gebeurde eens op reis, dat een matroos wegens brutaliteit moest afgestraft worden. De man betuigde zijn onschuld en toen men de hand aan hem legde om aan de straf gevolg te geven, trok hij met den uitroep: „Ik ben onschuldig, God mag mij helpen", een mes uit den zak, en gaf zich twee sneden in den hals. Dipanegara hoorde dit en beklaagde diep den matroos, van wien hij zeide „dat het een zuiver mensch moest zijn, die op Gods goedertierenheid kon rekenen (K 154). — Over de betrekkelijke waarde van Christendom en Islamisme sprak hij op eene wijze, die Knoerle verwonderd deed zijn „over het juiste oordeel van Dipanegara" (K 145). Onze denkbeelden over de

Drieëenheid beschouwde hij „als eene godslastering" [1]), tevens daarbij te kennen gevende „dat, aan wien ook de voorkeur mocht worden toegekend, Jezus of Mohammed, de geest der lijdzaamheid meer te vinden was in den Koran, dan in onze boeken." — Knoerle achtte Dipanegara „allernauwkeurigst met den geest bekend, die in het godsdienststelsel van Mohammed heerscht". — Naar zijn inzien, beschouwde Dipanegara „alle wonderen door Mohammed verricht uit een juist oogpunt", en wist hij „zeer goed" te onderscheiden, „de omstandigheden, waarin zich Mohammed heeft bevonden" (K 158). — Bijzonder kenschetsend is Dipanegara's schoone waardeering van Godshuizen, gelijk hij zich daaromtrent uitliet op zijne reis van Semarang naar Batavia. Hij had altoos veel genoegen gehad, om een schoonen tempel te bezitten, zeide hij aan De Stuers; hij had veel geld besteed aan dien te Tegal redja (bl. 331), die bijna voltooid was „toen ik moest heengaan". „Een tempel is voor mij steeds aangenaam geweest", vervolgde hij. „Men behoeft er niet altoos in te bidden, maar dezelve stemt het gemoed tot eene godsdienstige opgeruimdheid" (DS 119, ook bij L 149). — Multatuli noemde Dipanegara's „piëteit" (L 112) in zijne Ideeën (dl. IV N° 1022) „aandoenlijk".

Chevallier zag in Dipanegara niets meer dan een koelie, gelijk ik herinnerde, doch op zijne begeleiders, De Stuers, Roeps, Knoerle, die hem als gevangene wegbrachten, heeft hij in geen enkel opzicht dien indruk gemaakt. „Ik had tot dusver nooit een Prins van het Hof van Jogjakarta aan tafel zoo ordelijk zien zitten en eten", getuigen zij (DS 111); hij was „zeer beleefd" (DS 112).

Te midden van de moeilijkste omstandigheden treft hij een ieder door de waardigheid zijner houding. Niemand minder dan Generaal De Kock brengt in een schrijven, gedagteekend Magelang 8 Maart 1830 N° 6, dat den Landvoogd de onderwerping des Prinsen meldde (A), de volgende merkwaardige hulde aan „het groote in zijn figuur", gelijk Louw het uitdrukt (L 151):

Ik spoed mij de eer te hebben, Uwe Excellentie te rapporteeren, dat de Pangeran Dipanegara heden alhier in onderwerping is gekomen. Aangezien hij zijnen wensch had doen kennen om over geene zaken

[1]) De Koran Soerahs XVII: 3; LVII: 2; IV: 169; XIX: 34 vv. bevat belangwekkende aanvallen op onze Drieëenheidsleer. In de prachtvolle Es-Sakhra-moskee te Jeruzalem ter plaatse ongeveer waar Salomo's tempel heeft gestaan, loopen die teksten in een blauwen band met gouden letters om den binnenwand der moskee.

aangesproken te worden, heb ik dit bij onze eerste ontmoeting ook niet willen doen, en heb mij vergenoegd hem te zeggen, dat mij zijne komst te Magelang aangenaam was; dat Uwe Excellentie dit met welgevallen zou vernemen; dat wij sedert meer dan vier en een half jaar vijanden waren, maar dat ik hoopte dat onze vriendschap veel langer zou duren.

Dipanegara heeft heden voor het eerst na vier en een half jaar en in het publiek den titel van Pangeran ontvangen; hij was daarop voorbereid, en heeft zich in deze omstandigheden ook bijzonder redelijk en stil gedragen, en ongeacht die smart, welke voor hem groot heeft moeten zijn, heeft hij zich ongedwongen met de aanwezige officieren en ambtenaren onderhouden.

Gelijk ik de eer had Uwe Excellentie in mijn vorig rapport te melden, zal ik met bedaardheid voortgaan, en vertrouw van daardoor alle zwarigheden beter dan door eene andere wijze van behandelen, uit den weg te zullen ruimen.

De L[t] Generaal, L[t] Gouverneur-Generaal
De Kock.

Op de pijnlijke reis per rijtuig van Magelang naar Semarang, onder de eerste indrukken van de verloren vrijheid, zittende naast en tegenover zijne gevangenbewaarders, verloochende Dipanegara na eene korte pooze zijne waardige houding niet. Te Oenarang aangekomen, verzocht hij De Stuers aan Generaal De Kock te schrijven om zijn volk te doen weten: „dat het over zijn afwezen niet bedroefd mocht zijn, dat God over hem aldus beschikt had, dat zijn volk zooveel mogelijk vereenigd mocht blijven, dat de Generaal de Kock over hetzelve gewis zou doen waken en goed zorg doen dragen" (DS 111). — Den 5[n] April 1830 begaf men zich aan boord op de boot van Semarang naar Batavia. Hij was „welgemoed, maar stil". Aan de werf veel volk ziende, bedekte hij zijn gezicht met een slip van zijn tulband. Het land verlatende, zag hij naar alle kanten rond, maar „geene aandoeningen" waren bij hem te bespeuren. Aan boord toonde hij zich te schikken. „Hier ben ik", zeide hij, „geheel naar mijn zin; zoo zou ik zeer goed kunnen blijven; ik ben met weinig vergenoegd, mits men mij beleefd en vriendelijk behandelt"; hierbij keek hij zijne begeleiders aan. „Maar de toestand, waarin ik mij thans bevind", zeide hij nader, „is het gevolg van de norsche en minachtende behandeling, welke ik vroeger heb moeten ondervinden" (DS 124, ook bij L 150). — Gedurende de kleine 14 dagen, die De Stuers en Roeps met hem doorbrachten, betoonde hij steeds „een regelmatig en goed humeur" en, ofschoon hij zich blijkbaar wel met

de beschikkingen over zijn toekomstig lot bezig hield, „zeer gelaten" (DS 124, L 150); „hij was noch lastig, noch veel vergend", en scheen te vermijden, al hetgeen hij begreep, dat de waakzaamheid zijner begeleiders eenigszins kon vermoeien (DS 125, L 150). — Waardig is ook het schrijven, dat hij aan zijn zoon en naamgenoot richtte, en waarin hij zijn begeleider Roeps met waardeering gedenkt (Hr 195). „Bekommert u niet over mij", maant hij zijn zoon en diens jongere broeders en zusters aan, „want ik ben tevreden en zal mijn omzwerven voortzetten.... Zijt niet ongerust, want ik heb u aanbevolen aan het Gouvernement.... Bovendien stel ik het volste vertrouwen in den kapitein Roeps; ik gelast u, Dipanegara, Mertanegera en Gandakoesoema, als gij eenig bezwaar op het hart hebt, dien kapitein om raad te vragen." — Evenzoo in een brief aan zijne moeder (Hr 195), waarin hij ten onrechte mededeelt op zijne geheele reis naar Menado „welvarend" te zijn geweest (verg. bl. 315 en 340) en hij meldt dit, opdat men niet bekommerd over hem zou zijn, als men aan hem dacht, „want ik zelf ben zeer vergenoegd". Muzelmansche berusting kan men meenen, zeker (verg. bl. 329); doch zij toonde zich op zulk eene ongewoon waardige, beteekenisvolle wijze, dat zij Majoor De Stuers deed schrijven (DS 150): „Ik weet dit gevoelen eigenlijk niet zoo uit te drukken, als het zich in Dipanegara doet waarnemen."

Waar dit de indruk was, dien hij maakte op den Europeaan, hoe diep moest dan het ontzag niet zijn, dat hij bij de hem aanhankelijke bevolking verwekte. Inderdaad door alle lotgevallen heen bleef ook voor hem waar, hetgeen van Hamlet werd getuigd (B 141):

Dat het volk hem op de handen draagt,
En, al zijn feilen in hun liefde domp'lend,
Gelijk de bron, die hout in steen verkeert,
Zijn boeien in een sieraad zou herscheppen.

Zijn boeien een sieraad: als „een heilige" bleef men hem in zijne ballingschap gedachtig, meldt de Geschiedschrijver (L 151, 152). Niet slechts het gewone volk, niet alleen ook zijne vroegere aanhangers, gelijk Van den Bosch berichtte (bl. 416), maar zelfs aanzienlijke Javanen, die steeds hem hadden bestreden, als de dichter van de op bl. 287 sub 2 vermelde babad-Tjakranegara. Opmerkelijk is in het verhaal te zien, zegt Roorda, „hoe de auteur, ofschoon een getrouw dienaar van het Nederlandsch Gouvernement, die getrouw den opstand van Dipanegara heeft helpen bestrijden,

toch nergens een blijk geeft van dien opstand af te keuren, maar blijkbaar met hooge achting bij de beschrijving van zijne vroomheid en godsdienstigheid verwijlt."

Voorwaar, het was geene gelukkige opvatting om bij de bekendmaking dd. 21 September 1829 van den Luitenant-Gouverneur-Generaal een ieder op te wekken zulk een man „levend of dood" aan ons over te leveren, waarvoor een hoofdprijs van 20000 dollars (+ f 50000), voorts belooning in land, eer, rang en aanzien, zoomede, bijaldien de aanbrenger een rebel zou zijn, volkomen vergiffenis werd uitgeloofd [1])! Eene dergelijke vogelvrij-verklaring stuit onwillekeurig tegen de borst, en terecht merkte Hageman aan (H 377), dat zij geene enkele uitwerking kon hebben tegenover prinsen van het Mataramsche bloed: „aan wien geen Javaan zijne handen zoude durven slaan, vooral niet iemand als Dipanegara, die zelfs als Sultan geëerd werd, en dierhalve was er onder zoovele millioenen Javanen niemand, die naar den bloedprijs durfde dingen, en de Prins zelf was er niet bevreesd voor".

Hoe diep dat gevoel van eerbied voor de leden van het Mataramsche vorstengeslacht wortelde, blijkt ook hieruit, dat gedurende den opstand eenige verwanten van Dipanegara sneuvelden in een gevecht tegen de Inlandsche troepen van onzen Tjakranegara. Het Inlandsch hoofd, verhaalt Schoemaker (Sch 476), „gevoelde daar-

[1]) Generaal De Kock had den Comm.-Gen. Du Bus bij missive dd. 12 September 1829 N°. 899 (A) een concept-publicatie ter goedkeuring overgelegd, waarvan de inhoud luidde, zooals bij H 376—377 en W II 485—486 staat vermeld, behalve dat de volgende woorden in het ontwerp werden gewijzigd: „Laat er voorts één of meerderen onder Uliеden (Javanen) moedig genoeg zijn om Dipanegara, zoo hij zich niet wil onderwerpen aan het Gouvernement over te leveren. Diegenen welke dit doen, en daardoor de rust aan hun land teruggeven, zullen ontvangen de som van tienduizend Spaansche matten, reeds in den jare 1825 daarvoor beloofd, en zullen daarenboven eeretitels en landerijen tot hun onderhoud krijgen." Deze veel betere redactie werd echter veranderd, doordien de Landvoogd, die zich, blijkens zijn antwoord dd. 17 September 1829 N°. 25 „zeer wel" met het ontwerp kon vereenigen, tevens schreef: „Alleenlijk moet ik Uwe Excellentie in bedenking geven, of het niet doelmatig zijn zoude om daarbij uitdrukkelijk de uitgeloofde som toe te zeggen aan al wie Dipanegara dood of levend in handen van het Gouvernement levert, daar het eerste wellicht nog gemakkelijker dan het laatste kan worden verwezenlijkt, en wijders of wel eene som van tien duizend Spaansche matten als voldoende kan worden beschouwd, om den Javaan tot eene onderneming van den onderwerpelijken aard te doen besluiten en of wellicht het belang der zaak niet zoude mede brengen om de som wat hooger te stellen, daar toch in deze geene gelden behooren gespaard te worden, wanneer slechts het grootste doeleinde kan worden bereikt."

over zulk eene wroeging en verkeerde in zoo'n geschokten gemoedstoestand, dat het veel moeite kostte hem dienaangaande gerust te stellen"; en in den op bl. 288 vermelden brief dd. 20 Maart 1862 vestigt de Resident van Bagelen er de aandacht op, hoezeer het opmerking verdient: „dat de nu 80jarige grijsaard en tevens een geëerde bondgenoot der Nederlanders het tracht te doen voorkomen, alsof het door zijn hand sneuvelen van den Jogjaschen Pangeran Ngahebi en diens beide zonen als eene noodlottige vergissing moet worden beschouwd in den persoon, — een treffend bewijs van het prestige, welke zelfs nog ten huidigen dage de personen aankleeft van het huis van Mataram".

Niet minder treffend uitte zich ook dien eerbied toen Dipanegara's oudste zoon gevangen genomen werd: een voorspel als het ware van des vaders eigen ondergang. De gevangeneming vond plaats in de desa Tankisan dd. 25 Juli 1829 door den Luitenant-Kolonel Sollewijn, te gelijk met 40 vrouwen en met den zoon van den gewezen regent van Semarang, Raden Soekoer, die zich reeds medio 1825 bij de rebellen had aangesloten (L 365). De Overste rapporteerde bij schrijven dd. 29 Juli 1829 N° 99 hierover den Generaal De Kock (A): „De 2de Luitenant De Jager liet bij het doorbreken der desa Tankisan dezelve in den asch leggen, waarin aan een der huizen vijf gezadelde paarden stonden, benevens eenig gewapend volk, dat door de onzen zonder het eenig leed te doen, werd gevat; een inlander uit het huis maakte aan den Luitenant De Jager bekend, dat Dipanegara zoo even de desa had verlaten met een gevolg van 78 paarden en dat hij het gebergte westwaarts was opgetrokken, dat de pangeran Adipati Anom, oudste zoon van Dipanegara nog in het huis was, waarna genoemde Prins en de Raden Hasan Mahmad, te voren genaamd Soekoer, met een gevolg van 40 vrouwen naar buiten kwamen, welke naar mij werden getransporteerd, alwaar eerstgenoemde zijne wapens, bestaande uit een degen met goud gevest en met eenige diamanten bezet, benevens een kris aan mij overhandigde; zijn gevolg, dat gewapend was met 10 pieken, 17 krissen en 1 pistool werd insgelijks ontwapend; de Pangeran toonde niet de minste verlegenheid, doch bovengenoemde Raden des te meer; deze verhaalde mij eenige minuten te voren met Dipanegara te hebben gesproken, en bepaalde mij de macht des vijands op nagenoeg 1000 man."

Generaal De Kock gaf van deze gebeurtenis den Commissaris-Generaal Du Bus bij missive, gedagteekend Magelang 1 Augustus

1829 N° 863 kennis (Ns IV 126), waarin hij tevens bericht, van Kolonel Cochius de mededeeling te hebben ontvangen: „dat de toeloop van het volk buitengemeen groot geweest is te Jogjakarta, bij het geleiden binnen die plaats van de gevangenen, en dat, wat nogal opvallend is en van den grooten invloed van Dipanegara op de bevolking getuigt, deszelfs gevangen zoon, hoezeer geene payoeng voerende, op den weg van Mangirang tot Jogjakarta, zijnde een afstand van nagenoeg 15 palen, *veel eerbewijzing door het volk bekomen heeft, dat zich overal voor hem ter aarde wierp*". [1])

Niet minder natuurlijk bleek deze eerbied voor Dipanegara zelf toen hij, geen uitweg meer wetende, in Februari 1830 mét Kolonel Cleerens de reis aanvaardde om Generaal De Kock in de Kedoe te ontmoeten: „De geheele bevolking *scheen zich uit te sloven om hem te dienen*" (H 398). Terwijl De Stuers verhaalt: „*Overeenkomstig het door Dipanegara te kennen gegeven verlangen*, betoonde de bevolking hem overal den grootsten eerbied, en de bewoners der desa's snelden naar alle kanten toe, om hem ververschingen aan te bieden (MDS 173, La 223); vindt men bij Weitzel vermeld (W II 526): „Dipanegara werd onderweg met den grootsten eerbied door de bevolking behandeld; levensmiddelen en ververschingen werden van allerwege aangevoerd, zonder dat daartoe bevel was gegeven, en zelfs te Menoreh werden hem uit Bagelen nog geschenken nagezonden."

Zóó hebben, terwijl Dipanegara het land zijner vaderen in rampspoed dompelde en de schorpioenengeesel van een niets ontziend Cultuurstelsel de straf voor aanbidding en verblinding zou zijn, duizenden Javanen den Mataramschen vorstenzoon blijven nabidden: *Slaap, beste prins; en engelenscharen zingen U ter ruste!*

XVIII.

Wij leeren beide Prinsen, de dramatische en de historische, kennen als edel, welbespraakt, heldhaftig, openhartig, edelmoedig, verheven. Beiden komen in omstandigheden van een strijd, waar-

---

[1]) Na de verbanning van Dipanegara mocht zijn oudste zoon in Kedoe wonen. In 1834 werd hij echter op zware vermoedens van oproerige plannen naar Soemenep verwijderd. Ook daar wekten zijne gedragingen achterdocht; de Sultan van Soemenep kon niet langer voor hem instaan. Hij werd toen naar Ambon verbannen. E. De Waal. „Onze Indische Financiën" dl. I bl. 210-211.

toe gegronde reden aanwezig waren; beiden, Koninklijke naturen als zij waren, zouden, gelijk van Hamlet werd getuigd: „eens op den troon geplaatst, een waardig vorst" zijn gebleken [1]); en beiden zou men zeker een beter lot hebben toegewenscht.

Daarom keurde men het in het drama af, dat Hamlet het lot deelt van den misdadigen Koning, van de zinnelijke Vorstin, van den door hartstocht tot schandelijk verraad verleiden Laertes. Men wilde den held liever aan het einde in het leven en gelukkig zien. Loening deelt ons mede, dat men inderdaad daartoe de tragedie verknoeide, en Ambroise Thomas heeft in zijne Hamlet-opera het drama aldus op muziek gebracht.

Hoe kan ik hem echter in het leven laten, terwijl het gansche stuk hem dood drukt, was Goethe's oordeel over Hamlet [2]), en hetzelfde kan met gelijk recht van Dipanegara gezegd worden. Hamlet had in Fortinbras — die de dichter ook als eene tegenstelling met 's Prinsen karakter doet optreden — het voorbeeld hoe men in de Middeleeuwsche tijden door geschiktheid en ijver zelfs vorstendommen kon veroveren (verg. bl. 328); Dipanegara had, blijkens het op bl. 297 aangeteekende, in zijn eigen overgrootvader, in de Pakoe alams, in de Mangkoenegara's, zelfs in den tot regent verheven Chinees Djingsing (bl. 382) zoovele voorbeelden van gelijken aard. In het bijzonder wijst De Steurs er op, hoe de grondlegger van het Mangkoenegarasche prinsenhuis „eerst nadat hij tot den alleruitersten nood en op de volkomenste wijze ten onder was gebracht", nog er in slaagde een onafhankelijk prinsdom te vestigen, terwijl Dipanegara onder omstandigheden van „opmerkenswaardige overeenkomst", geheel ten onder ging (MDS 13-14, La 17-18). Zelfs toen Dipanegara reeds zoover was gegaan, dat hij zich in handen van Cleerens had gesteld, lag het nog slechts aan hem zelven zijne vrijheid te behouden, vorstelijk te blijven leven. „Daar stak iets in Dipanegara", oordeelt Brumond (Br. 191), in „dien onvermoeiden strijder gedurende vijf jaren, in weerwil van zooveel ontberingen, gebrek en ellende,

[1]) De Engelsche tekst zegt: had he been put on, hetwelk in B 184 vertaald is: „eens ten troon verheven", waardoor het passieve, dat de dichter tot het laatst toe in Hamlet heeft willen behouden, niet in gelijke mate wordt uitgedrukt.

[2]) „Ohne die vier Leichen kann ich das Stück nicht schlieszen; es darf niemand übrig bleiben", zegt Wilhelm Meister (V. 4) en, als Serlo vraagt of dan onverbiddelijk Hamlet moet sterven, „Wie kann ich ihn am Leben lassen, da ihn das ganze Stück zu Tode drückt?" Loening, bl. 17.

en gedurige omzwerving van de eene desa naar de andere! Hij had toch ook vroeger in minnelijke schikking kunnen treden, nog grooter naam en belooning kunnen bedingen, dan zij die hem afvielen. Hij had zich dan toch ook, gelijk zij, op zijden kussens kunnen neêrvlijen, met den wuivenden pauwenstaart kunnen laten afkoelen, met welriekende zalven en olieën laten bestrijken, te midden van genot en overvloed kunnen leven; maar hij verkoos liever den heetsten strijd te strijden, alles te ontberen, alles te verdragen om ten einde toe vol te houden." — Het is echter voor den schoonen naam van Dipanegara jammer geweest, dat deze, eenmaal de hand aan Generaal De Kock hebbende toegestoken, zich aan de edelmoedigheid van dien braven krijgsman toevertrouwende — een vertrouwen zeker ten volle op zijne plaats —, weder tot zijne oude „besluiteloosheid" terugkeert (Sch 484), die „halsstarrige hoogmoed" zich weder van hem meester maakt (W II 539), die hartstocht weder in hem gaat heerschen, die aan hem en aan Hamlet beiden zoo noodlottig bleken.... Had de Gouv.-Gen. Van den Bosch het voorzien, dat De Kocks mededeeling van 8 Maart (bl. 418) over Dipanegara's onderwerping nog niet boven alle bedenking verheven was? Men zou het haast opmaken uit den aanhef van 's Landvoogds schrijven aan den Directeur voor de Koloniën dd. 14 Maart 1830 (bl. 416), hetwelk aldus luidt: „Als een vervolg op mijnen brief van den 8^{n} dezer, Kabinet N°. 6, heb ik de eer UHEdG. te berichten, dat volgens een bij mij ingekomen rapport van den Lt Generaal De Kock, waarvan afschrift hiernevens is gevoegd (bl. 418), Dipanegara in onderwerping te Magelang is aangekomen. Daar hij echter, alvorens hiertoe over te gaan, zich eene goede behandeling bedongen heeft, en bij het eerste verhoor zijne wenschen niet heeft te kennen gegeven, zal dit nog wel eenige moeielijkheid opleveren; dan de bestaande oorlog kan niettemin als geëindigd beschouwd worden, *daar ik aan den Generaal De Kock den stelligen last gegeven heb, om hem in geen geval te laten ontslippen, maar des noods zich van zijnen persoon te verzekeren.*" — Dipanegara maakte het er nu naar, dat deze verzekering een gebiedende eisch werd. Zijn gedrag toch was reeds gedurende de maand, dat men hem in stille overdenking de Vasten te Magelang liet doorbrengen, van dien aard geweest, dat hij, evenals vóór den opstand, weder alle hartstochten in beweging begon te brengen. „*Waarlijk gij sluit de deur voor uwe eigen vrijheid*", was de waarschuwende

wenk, die een goed vriend aan Hamlet gaf, wegens zijne afkeurenswaardige gedragingen (B 101), waarschuwingen, waaraan Generaal De Kock het evenmin tegenover Dipanegara heeft laten ontbreken: „Alle Inlanders van rang, die nu en dan bij den Generaal kwamen", verzekert Weitzel (W II 532), „werden door hem gewaarschuwd, dat Dipanegara matig in zijne eischen moest wezen, en dat het Nederlandsch bestuur alsdan milddadig zou zijn, ten einde, door minnelijke schikking een oorlog te doen ophouden, die reeds zooveel bloed en schatten had verslonden; maar dat de waardigheid van dat bestuur en het belang der Vorsten zouden gebieden, dat men tot gestrenge maatregelen overging, wanneer Dipanegara, gelijk voorheen, durfde vorderen als hoofd van het Inlandsch geloof op Java erkend te worden. Hij spoorde een ieder, die eenigen invloed op Dipanegara had, aan, hem toch op zijne eigene ware belangen in deze opmerkzaam te maken." Men had dan kunnen onderhandelen, vleide De Kock zich (W II 530-531), „over den rang, dien Dipanegara aan het hof van Jogjakarta zou bekleeden, of over de uitgestrektheid lands, die hem tot zijn onderstand zou worden gegeven; wellicht zelfs had zijn verzoek tot het bekomen van een hoogeren titel — misschien dien van Panembahan — in overweging kunnen genomen worden, en er had mogelijk sprake kunnen zijn hem tot een zelfstandig en slechts van de Nederlanders afhankelijk Vorst te maken, gelijk Pakoe alam en Mangkoenegara dat waren; in dat geval had men ook kunnen overleggen, of hij een barissan op de been mocht houden, en van welke sterkte en zamenstelling die barissan kon wezen; doch meer was er in geen geval met hem te bespreken."

Dat dit geen subjectieve beschouwingen van den heer Weitzel zijn [1]), doch dat inderdaad ook de Landvoogd in eenige voor Dipanegara eervolle overeenkomst zou zijn getreden, blijkt uit hetgeen volgt op de op bl. 425 aangehaalde woorden der depêche van 14 Maart, luidende aldus: „Het is niet zoo zeer toegevendheid voor Dipanegara, welke mij aanspoort, om in deze met eenige circonspectie te werk te gaan, als wel het oogmerk om de rust op Java duurzaam te verzekeren en een groot gedeelte der Vorstenlanden, overeenkomstig 's Konings verlangen, onder het onmiddellijk beheer van het Gouvernement te brengen. Tot het eerste oogmerk is het volstrekt noodig, dat geene kiemen van ontevredenheid blijven bestaan." Dan zet de Landvoogd uiteen hoe groot Dipanegara's

[1]) Men zie ook MDS 177, La 227-228.

invloed nog is, in de op bl. 416 aangehaalde woorden, waarna hij aldus vervolgt: „Eene zoo algemeene opinie moet invloed hebben op onze handelingen; zij kan zonder de rust in de waagschaal te stellen niet straffeloos worden getrotseerd. Dipanegara moet voor de levendige verbeeldingskracht der Javanen niet de martelaar worden, welke zich voor hunne vrijheid en godsdienst heeft opgeofferd. Vroeger hebben wij gezien, waartoe eene verkeerde handelwijs onder den Gouverneur-Generaal Daendels in het Bantamsche en eenige tijden te voren in het Cheribonsche ons gebracht heeft; en het strookt geenszins met de belangen van het Gouvernement, om een staat van onrust en ontevredenheid in de uitgestrekte Vorstenlanden te doen voortduren." — Zoo ware het dus ook geheel in overeenstemming met 's Landvoogds bedoelingen geweest, indien zeer eervolle voorwaarden van onderwerping en van hernieuwde trouw door de Regeering waren geschonken, maar, evenmin als Hamlet, hoorde Dipanegara naar wenken en waarschuwingen, zelfs niet toen, naar Hageman verhaalt (H 405), De Kock hem tot zevenmaal toe zou hebben aanbevolen een stuk land ter beheering te vragen en de jonge Dipanegara zijn vader in het oor beet, dat hij dit voorstel moest aannemen. Daar herhaalt hij veeleer op dien ochtend van den 28ⁿ Maart 1830 [1]) de oude oorlogsverklaring: Dipanegara, hoofd van den Mohammedaanschen godsdienst op Java!... het laatste woord, waardoor hij voor immer maatschappelijk werd dood gedrukt.

Het zijn toen voor Generaal De Kock veel bewogen oogenblikken geweest, ook omdat zijn eigen eer en goede trouw in het spel kwamen, doch van dit alles blijkt niets uit het volgend eenvoudig schrijven, gedagteekend Magelang 28 Maart 1830 aan den Landvoogd (A):

Ik heb de eer Uwe Excellentie te rapporteeren, dat de Pangeran Dipanegara mij heden morgen belet liet vragen, om ten 7 ure bij mij te komen, hetgeen ik toestond. Vermits de Vasten gisteren geheel geëindigd waren, dacht ik, dat hij over zijne belangen kwam spreken; dan hij kwam met een vrij aanzienlijken stoet, slechts, zoo hij zeide, om mij met het einde der Poeasa te zien. Ik heb toen den Pangeran gezegd, dat ik geduldig de Poeasa had laten voorbijgaan, doch nu moest weten, wat hij verlangde; dat ik mij bij Uwe Excellentie niet langer zoude kunnen verantwoorden, indien ik verder uitstel verleende. [2])

[1]) Op bl. 401 regel 11 van boven is door eene drukfout ten onrechte gesteld 22 Maart 1830.

[2]) Zoowel bij De Stuers (MDS 179, La 230) als bij Hageman bl. 402 en bij Weitzel

De conversatie duurde nog een geruimen tijd, doch eindelijk zeide Dipanegara, dat hij steeds verlangde, hetgeen hij vroeger gevraagd had, namelijk om Hoofd van de Religie en Sultan te worden. Het was mij niet onaangenaam en ik had eenigszins verwacht, dat hij met zulke onbezonnen vragen zoude te voorschijn komen; dit heeft mij dan ook dadelijk gelegenheid geschonken om hem te zeggen, dat aan zulke eischen niet alleen geen gehoor kon worden gegeven, maar dat ik hem van dit oogenblik als mijn gevangene beschouwde.

Ik had de noodige voorzorgen genomen; het volk van Dipanegara liet ik ontwapenen en hem heb ik in een wagen [1]) doen stappen en onder geleide van den Majoor-adjudant De Stuers en den kapitein Roeps is hij naar Semarang verzonden, van waar hij met eerste scheepsgelegenheid naar Batavia zal worden gebracht.

De voormelde officieren, bij al het voorgevallene tegenwoordig geweest zijnde, kunnen Uwe Excellentie met al de bijzonderheden bekend maken. De zaak is bedaard en zonder eenige confusie afgeloopen. Ik heb bij deze gelegenheid den meesten dienst van alle officieren gehad en in het bijzonder van den Resident Valck en den toemengoeng Mangonkoesoema.

Eenige van Dipanegara's kinderen, kindskinderen en vrouwen zal ik nader naar Batavia zenden en de meest halsstarrige hoofden.

Ik hoop dat deze tijding Uwer Excellentie welgevallig zal zijn. Het verrichte van dezen dag heeft zeker de volkomen rust van Java ten gevolge en vermits er met eenige energie is gehandeld, zal zulks op Vorsten en Prinsen en op den Javaan in het algemeen eene goede uitwerking hebben en ontzag voor het Nederlandsch Gouvernement verwekken.

De L[t] Gouverneur-Generaal
De Kock.

XIX.

Dat helden met een hartstochtelijken aard zich een doel stellen, en in den strijd om dat doel te bereiken of in de verdediging van hetgeen zij verworven hebben, ten ondergaan, is een onderwerp door tooneeldichters met voorliefde behandeld; doch na Shakespeare heeft, gelijk Loening opmerkt (bl 399), nooit een

---

dl. II bl. 535 komt de mededeeling voor, dat reeds den 27[n] Maart met den afloop van de Poeasa, de hoofden den Generaal hunne opwachting kwamen maken „volgens de landsgewoonten", „naar landsgebruik", doch dat Dipanegara niet verscheen. — Mij is zulk een gebruik niet bekend. Met het z.g. Javaansch Nieuwejaar, d. i. het einde van de Vastenmaand, gaan het Europeesch bestuur en de Europeesche ingezetenen het hoogste Inlandsch bestuur complimenteeren, terwijl het omgekeerde eerst plaats vindt met het Europeesche Nieuwejaar.

[1]) De niet-Indische lezer dient te weten, dat men in Indië een rijtuig in den regel door het woord wagen aanduidt. Onderwerpelijk was het 't reisrijtuig van den Generaal zelf.

dichter zich gewaagd aan een drama, waarin den held eene taak wordt opgedrongen, waarvoor zijn trage aard geenszins is berekend, waartegen hij zich uit dien hoofde veeleer verzet, terwijl hij ondergaat, doordien hij, in weerwil van zich zelven naar dat doel wordt gedreven: „Mit ihm hat der Dichter das Gebiet der Tragödie über die sonst eingehaltenen Grenzen hinaus wesentlich erweitert; er hat gezeigt, dass es einseitig ist, nur strebende Helden in der Tragödie zuzulassen, dass vielmehr auch der widerstrebende Mensch unter Umständen tragisch handeln und untergehen kann. Die ästhetische Erkenntnis des Wesens der Tragödie ist damit um ein wichtiges Ergebnis bereichert worden. Aber freilich hat es seitdem kein Dichter gewagt, diese schwierige Bahn wieder zu betreten und wiederum auf der Abneigung des Menschen gegen ein ihm gesetztes ziel eine Tragödie mit aktiver, positiver Handlung aufzubauen. Dazu gehörte die geniale Schöpferkraft eines Shakespeare!"

Uit den aard der zaak komt dit wederstrevend karakter in het drama, waar het ter wille van de tragische ontknooping een hoofdpunt moest worden, zeer scherp geteekend uit, scherper dan in Dipanegara's levensloop. Doch is anders de overeenkomst niet ten einde toe even treffend als ongezocht? 't Is zeker opmerkelijk, dat Loening zijne beschouwing besluit (bl. 384) met de woorden: „Hamlet ist zwar nicht, wie man öfters gesagt hat, ein retardierender Held, wohl aber ein Held ohne eigene Initiative, der das Spiel nur vorwärts treibt, wenn es ihm von anderer Seite gebracht wird"; terwijl Dipanegara's Geschiedschrijver de karakterbeschouwingen over zijn held waarlijk met nagenoeg dezelfde woorden eindigt, als hij opmerkt (L 154): „Dipanegara was meer de man van het lijdelijk verzet dan van het initiatief"! Vestigt Loening er de aandacht op (bl. 399), dat het Hamlets ongeluk was, dat hij een hem opgedrongen met zijne natuur in strijd zijnd doel wil vermijden: „indem er gerade durch seine Leidenschaft diesem Ziele trotschdem zugetrieben wird"; Louw merkt eveneens op, dat Dipanegara „onder geheel andere omstandigheden dan zijn illusiën hem hadden voorgespiegeld" op 't staatkundig tooneel werd gesleept (L 112): „Voet voor voet werd hij tot den opstand gedreven (L 148); dat staatkundige gebeurtenissen en toestanden, onafhankelijk van zijn wil, „Dipanegara als met een onweerstaanbare kracht naar den opstand hebben gesleept" (L 112)!

Ook doet het drama beter uitkomen, dat de hartstocht den held te gronde richt, dat zelfbedwang, zelfbeheersching,

zelfoverwinning, gelijk Loening opmerkt (bl. 397), de hooge les is, die de tragedie ons luide verkondigt in een tooneelfiguur, die telkens zich zelven in maatlooze woeste drift vergeet. Dat het echter ook uit den levensloop van Dipanegara te voorspellen was, dat het zijn lot zou zijn om als „een opgesloten koninklijk roofdier" te eindigen (L 151), en dat ook hij door de fouten van zijn eigen karakter zou worden doodgedrukt; dat hebben onwillekeurig zijne geschiedschrijvers getoond te gevoelen. De heer Louw toch schetst hem in fraaie beeldspraak als den ongetemden Koning der Woestijn, en Weitzel als den Javaanschen tijger „in al zijne woeste grootheid" (W I 8); terwijl Tjakranegara het tragisch lot van zijn held zoekt in het gemis aan „geduld in het bestrijden der hindernissen". Zeker is het hoogst opmerkelijk, dat deze reeds op bl. 343 aangehaalde woorden van den Javaanschen dichter in nog hooger mate gelden voor de geschiedenis van den Deenschen vorstenzoon, die inderdaad volgens den geheelen aanleg van het drama, daardoor moest ten ondergaan, dan voor den Javaanschen prins, die òf eene veel te vage opvatting zijner roeping had, òf naar een onbereikbaar doel streefde, waarvan de verwezenlijking, ten minste in zijn zuiveren vorm, alleen denkbaar was bij eene algeheele vernietiging van het Europeesch gezag.

Met den geleerden verklaarder van Hamlets drama en met Du Bus' overwegingen, die wij op bl. 367 leerden kennen, trekt ons de levensloop der beide Vorstenzonen in hooge mate aan, en oordeelen wij gaarne waardeerend over beide persoonlijkheden. Zoo wij echter verschoonend op hun verleden nederzien, dan is het niet omdat wij in hen beschouwen twee op zich zelf goede menschen, doch omdat wij met hen kunnen voelen en leven, omdat wij de toestanden begrijpen, die hen tot hunne afkeurenswaardige handelingen brachten, waarvan zij de slachtoffers werden. Dat alles doet ons zacht oordeelen over beider nagedachtenis, en ons vergevensgezind medelijden wordt onwillekeurig te eerder opgewekt, waar de stervende Hamlet van zijne meer zinnelijke dan schuldige moeder afscheid neemt, met de vergevingschenkende woorden „Arme koningin, vaarwel!" (B 181) en waar Dipanegara van zijn verbanningsoord een piëteitvol schrijven tot zijne moeder richt (Hr 195), haar „veel vergiffenis" vragende en haar en de zijnen aanmanende op het graf zijns vaders toch te bidden om nogmaals vergeving af te smeeken voor zoovele zijner „openbare en verborgene misslagen".

INHOUDSOPGAVE.

DES PADRE FR. JOSÉ CASTAÑO NACHRICHTEN UBER DIE SPRACHE DER AGTÁ (PHILIPPINEN).

Die Agtá oder Atá (auch Manggan genannt) wohnen auf der Halbinsel Camarines von Luzón, in den Bergwäldern des Asog, von Basud, Colasi, Labo, an den Meerbuchten von Siruma, Caramoan, Rapo-Rapó und Montúfar. Nach der Beschreibung, welche P. Castaño in seinem Artikel Noticia del Bicol (Im I. Bde von W. E. Retana, Archivo del Bibliófilo filipino, Madrid 1895) gibt (gekräuseltes u. gelocktes Haas, platte Nase, vorstehende, dicke Lippen u. kleine Statur), sind die Agtás stark mit Negritoblut versetzt oder vielleicht besser gesagt nicht ganz reinblutige Negritos [1]. In jenem Artikel erregte meine besondere Aufmersamkeit jene Stelle, wo von der Sprache derselben die Rede ist, er nennt sie (auf Seite 12 des o. a. B.) eine monosyllabische (wobei aber jedenfalls, wie aus dem folgenden Vocabular hervorgeht, der Autor nur auf die einsilbige Sprechweise jener Wilden gedacht haben mag), von schwerer Aussprache, besonders in den charakteristischen Lauten g̃na, g̃ni und g̃no, und arm an Ausdrücken, welche auf das geistige Leben Bezug haben.

Ich wandte mich nun direct an P. Castaño und erhielt von ihm in der liebenswürdigsten Weise ein Vocabular und eine Reihe vom Notizen, die ich hier, mit seiner Erlaubnis, zur allgemeinen Kenntnis bringe, kurz zusammengefasst.

Die Agta-Sprache ist in Construction und Grammatik dem Bikol ähnlich, sie dürfte sonst „mehr Analogien mit dem Bisaya als mit dem Tagalog besitzen.“ Häufig kommen in dieser Sprache Wortverkürzungen vor, dann die ummittelbare Folge von zwei oder drei Vocalen, z. B. baúoco und daíy, ferner die Metathesis. „Selten gibt es ein Wort, das sie unverkürzt ausspräcben, ebenso selten ist eine Vocabel mit a, bei der sie beim Aussprechen

[1] Man vergleiche, was Dr. J. Montano in seinen Werken: Voyage aux Philippines et en Malaisie, Paris, 1886, p. 97, und Rapport sur une Mission aux Îles Philippines et en Malaisie. Paris 1885, p. 53, über die Atás sagt, doch glaube ich, dass die von Dr. Montano kennengelernten und beschriebenen Atás des Berges Isarog keine eigentlichen Agtá sondern Cimarronen (die sogenannten Igorrotes del Isarog) sind.

(dies a) nicht mit einem o oder u aussprechen, was die Aussprache so schwierig macht.« Ich erkläre mir letztere Mitteilung so, dass das a mitunter dem ungarischen a entspricht, oder dass dem a ähnlich wie im manchen deutschen Dialecten ein o oder u nachgeschlagen wird: a° oder a^{u}.

Sie verwechseln oder vertauschen

s	mit	n
c(k)	»	g̃n
b	»	m
d	»	r
r	»	l
p	»	m
v (?)	»	n (?)
f	»	p oder m

P. Castaño meint, dass diese Lautwechsel meist dann eintreten, wenn ein Frequentativum gebildet werden soll: z. B. sayáo tanzen, nanayao häufig tanzen, nag̃nag̃naayao sehr oft tanzen.

Das folgende Vocabular ist in spanischer Transcripción gegeben.

VOCABULAR.

SPANISCH.	BIKOL.	AGTA.
1. Casa.	1. Haron̄g.	1. Bálay.
2. Pájaro.	2. Gamgam.	2. Bayóng̃.
3. Morisqueta [1]	3. Malóto.	3. Omúy oder Umúy.
4. Robar.	4. Hábon.	4. Tabán.
5. Pasar.	5. Agui.	5. Labos.
6. Sentarse.	6. Tucao.	6. Úla.
7. Hablar.	7. Tarám.	7. Bisara.
8. Parir.	8. Magaqui. / Mag̃naqui.	8. Talaguin.
9. Hijo.	9. Aqui.	9. Iguin̄g.
10. Tener.	10. Igua.	10. Atcó.
11. Estar.	11. Oya.	11. Isúyan.
12. Tal vez.	12. Bagá.	12. Rauá.
13. Es.	13. Iyo.	13. Amo.
14. Dice que.	14. g̃nantig	14. Conó. / Cunó.
15. ¿Donde?	15. Haén?	15. Isari?
16. No.	16. Mayo.	16. Diridiit.

[1] In Wasser gekochter Reis.

17. Nada.	17. Day.	17. Ucdá.
18. De eso.	18. Caiyan.	18. Canin cua.
19. De esto.	19. Caini.	19. Cadin cua.
20. Acordarse.	20. Guirondom.	20. Rong̃rong̃.
21. ¿Cuanto?	21. Gurano?	21. Bagóno?
22. Uno.	22. Saro.	22. Usát.
23. Todo.	23. Gabos.	23. Ámín.
24. Viruela.	24. Pucó.	24. Binoborotong.
25. El.	25. An.	25. Su.
26. Aqui.	26. Digdi.	26. Isini.
27. Ahi.	27. Dihan.	27. Sádto.
28. Allá.	28. Duman.	28. Todoy.
29. Dentro.	29. Laog.	29. Loón.
30. Afuera.	30. Luas.	30. Raga.
31. Vencer.	31. Daog.	31. Urus.
32. Ir delante.	32. Enot.	32. Gona.
33. Gallina.	33. Manúc.	33. Talón.
34. Huevo.	34. Súgot.	34. Búnai.
35. Ojalá.	35. Logod.	35. Quin tana [1].
36. Antes.	36. Subago.	36. Can ina.
37. Mañana.	37. Nood ma.	37. Ramblat.
38. Comida.	38. Cacanon.	38. Isra.
39. Viento.	. . . . . .	39. Hag̃nit.
40. Otro lado.	40. Itong̃.	40. Luyóng̃.
41. Siempre.	41. Guiraray.	41. Guilayon.
42. Llegar.	42. Datong.	42. Roong̃róng̃.
43. [2]	43. Cadiquit.	43. Úcay.
44. Calentura.	44. Duso.	44. Hinlao.
45. Enojo.	45. Oyan.	45. Inggot.
46. Reñir.	46. Iual.	46. Labán.

PHRASEN.

SPANISCH.	AGTÁ.
1. ¿Adonde vás?	1. ¿Isari ca?
2. Voy á nuestra casa.	2. Sádto bálay namó.
3. ¿Para qué?	3. ¿Magóno can? [3].
4. Para comer.	4. Pag cáon.

[1] Kann auch *quin taua* heissen.

[2] Poco oder Poner.

[3] Kann auch cau gelesen werden.

Leitmeritz, 1896. F. Blumentritt.

OPMERKINGEN OMTRENT DE TAAL DER AGTA'S VAN 'T SCHIEREILAND CAMARINES (FILIPPIJNEN).

Naar aanleiding van Pater Castaño's mededeelingen over de taal der Agta's die op het schiereiland Camarines wonen, veroorloof ik mij tot nadere toelichting eenige opmerkingen te maken ten behoeve dergenen die in de vergelijkende studie der Indonesische talen belang stellen.

De taal der Agta's van Camarines is eene zuiver Maleisch-Polynesische taal, en behoort in 't bijzonder tot de Filippijnsche groep. Het woordenlijstje is geheel voldoende om het karakter der taal in 't licht te stellen. Het behoeft dus geen betoog dat de Agtá-taal in bouw en grammatica op het Bikol gelijkt, want ook dit behoort tot dezelfde groep. Intusschen blijkt tevens dat het Agta'sch en het Bikol, hoezeer verwant, in woordenkeuze aanmerkelijk van elkaar afwijken, veel meer bijv. dan Nederlandsch van 't Hoogduitsch, zelfs meer dan onze taal van 't Deensch of Zweedsch. Pater Castaño is van meening dat het Agta'sch meer analogieën vertoont met het Bisaya dan met het Tagalog. Ook dat is juist, voor zoover de woordenlijst ons toelaat daarover een oordeel te vellen. Natuurlijk komen ettelijke woorden zoowel in het Bisaya als ook in het Tagalog voor, en tevens in 't Javaansch, Maleisch, Bataksch, enz. enz. Om dit aan te toonen, wil ik de volgende woorden aanhalen.

Balay, huis. Dit woord komt over 't geheele gebied der Maleisch-Polynesische talen voor, in Indonesië, op Formosa, Madagaskar, in Melanesië, Polynesië. Bisaya baláy, Tagalog báhay, Ibanag baláy, Maleisch balei, Javaansch bale, Fidji vale, Maori whare.

Omúy, gekookte rijst. Hetzelfde woord als Bis. homay, rijst, Ibanag ammay, Sangir ĕme, Batak èmè, omè, Lampong mè, Bentenan mai. Van denzelfden stam is Maori kome, kame en tame, voedsel.

Tabán, rooven, schaken. Bis en Tag. tában, Oud-javaansch en Balineesch tawan.

Labós, overschrijden. Zoo dit niet een schrijffout is voor lahós, is het toch zeker te vergelijken met Bis. lahós, Tag. lagós.

Bisara, spreken. Bis. bisála, Maleisch bitjara, Dajaksch basara; de Krama-vorm hiervan is Jav. witjantĕn.

Het woord is, zooals men weet, aan 't Sanskrit ontleend. Gelijk uit dit woord reeds blijkt, heeft de oudere r bij de Agta's stand gehouden, terwijl ze in het Bisaya en Tagalog overal in l is overgegaan.

Konó, zoo heet het. Bisaya konó, Ibanag kanú, Toumbulusch kĕnu.

Isari, waar? Bevat de praepositie i, te; algemeen Mal. Polynesisch, en sari, vermoedelijk hetzelfde woord als Javaansch ĕndi, met voorgevoegd sa, gelijk in i-sini, hier, Maleisch disini, waarin sini in beteekenis niet van ini verschilt.

Diridiit, neen. Vgl. Bis en Tag. dili, uit ouder diri, door dissimilatie ontstaan uit een herhaling van di; Bikol day, Dajaksch dia, Sesake ndi, Tagal. di, indi, Toumbulusch rei, enz.

Usát, één. Bis úsa, Tag. isá, Jav. sa, Mal. ăsa, sa, Bataksch sa, enz. De toegevoegde t aan 't einde komt overeen met de sluitende t in 't Ibanag agit, jongere broeder, waarvoor 't Oud-javaansch heeft ari, N.-Jav. en Sundan. aḍi, Bataksch anggi. In 't Maleisch komt ook meermalen een sluitende medeklinker voor, doch als q, bijv. in adiq=adi.

Binoborotong, de pokken. Eigenlijk beteekent het woord „met de pokken behebt," want het is gevormd met infix in uit een stam borotong. Het Tagalog heeft bulutongin, op soortgelijke wijze gevormd van bulutong, pokken, met het aanhechtsel in = Jav. ĕn, z. v. a. behebt met, lijdende aan. Ook hier is de oudere r bewaard.

Su, hij, zij. Dit zal wel te vergelijken zijn met Bis. sia, Tag. siya. Doch het zou ook kunnen ontstaan zijn uit si, nominatief-aanduider en u=Ibanag au, die.

I-sini, hier. Dit komt overeen met Maleisch di-sini, daar i en di dezelfde waarde hebben. Het Tagalog heeft dini, d. i. di, te, met ini, deze, dit. Sini komt ook voor in 't Oud-Jav. sanasini, ginds en hier, allerwege.

Sadto, daar, daarheen. Vgl Bis. ngadto, daar; Tagalog di-to. Dit laatste kan echter voor di + ito staan. Vgl. Bugin.

tu, Makassarsch antu, Balin. hĕnto, die, dat; het Maleisch heeft steeds itu.

Gona, vooruitgaan. Verkorte vorm van pag-ona, Bis. pagóna, Tagal. pangúna. De stam is una (ona), van waar Bis. umuna, vóórgaan; Tag. ma-una, muna, eerste; Toumbulusch puuna, eerste; aleer. De zeer talrijke verdere verwanten behoeven hier niet vermeld te worden.

Talón, kip. Bis. taláoan.

Kan-ina, voor; eerder. Bis. en Tagal. kan-ina, vooruit.

Isra, voedsel. Bis. solá, dierlijk voedsel; Tagal. isdá, visch; Toumbulusch sĕra, toespijs, vischpijs; Iban. en Bikol sirá, visch, vischspijs; Ponosakan mosĕha, Toumbulu sumĕra, eten (verschillende toespijzen). De meer algemeene beteekenis is de oudere, zooals blijkt uit vergelijking met het Javaansche tĕḍah, en sĕḍah. Trouwens het zoo wijdverbreide woord ikan, is ook evenzoo gevormd als isda (ouder i-sĕḍah) van kan, eten, en beteekent dus oorspronkelijk: dienende om gegeten te worden.

Hangit, wind. Bis., Tagal. hángin, oud-Jav. hangin en angin, Mal. angin, enz. Ook hier treffen wij de t als sluiter aan, waar andere talen de n hebben. Regelmatig wordt de sluitende n door t vervangen in sommige talen der familie, bijv. in 't Eromanga, sĕlat, weg = Mal. djalan. Hetzelfde heeft plaats in enkele Dajaksche dialekten.

Gilayon, altijd. Het formatief gi heeft dit woord gemeen met Bisaya gi-hapon, altijd. Layon vergelijke men met Bis. en Tag. laón, verjaard, verouderd, oud, verwant met Sundan. la-un, met der tijd, Ibanag nayun, duurzaamheid, en verderop met Jav. en Mal. tahun, Tag. taón, Malagasi taună, Bataksch taon, Polynesisch tau, jaar. Men vergelijke ook Fidji ṅgauna, getijde, leeftijd.

Inggot, ergernis. Bis en Tagal. inggit. Verwant is 't Oud-jav. sĕnghit (Nieuw-jav. sĕngit), toorn, verbolgenheid.

Labán, twisten. Tagal. laban, Dajaksch lawan, tegenstand; weêrstaan; Oud- en Nieuw-jav. lawan, Mal. lawan, tegenstander, enz.

Ka, vnw. 2 ps. enk. Algemeen Filippijnsch.

Namo, van ons (exclusief). Dit luidt in het Bisaya namon, Tagal. namin. Eenigszins afwijkend, maar toch verwant, is Oud-jav. en Fidjisch mami, Pampanga, Ibanag en Iloko mi.

Pagkaon, verbaalsubstantief van den stam kaon, eten. Dit is

een algemeen Mal. Polyn. woord, in 't Bis. kaon, Tagal. kain, Minahasisch kân, Jav. Mal. Dajaksch kan, Fidji kan-i, enz. Pag, is het bekende prefix, dat in het Bis., Tag., Iban. pag, Maleisch păr, Bataksch par, Toumbulusch pah luidt.

Omtrent de klankveranderingen waarvan Pater Castaño gewaagt, is op te merken dat men onderscheiden moet tusschen de regelmatige wijziging der beginletters ten gevolge van een op een nasaal uitgaand prefix, en de onwillekeurige verwisseling van op elkaar gelijkende klanken. De eerste soort van klankverandering is gemeen aan de gansche taalfamilie en berust op bepaalde klankwetten, in een voor-historisch tijdperk, vóór de splitsing der volken die tot de familie behooren. Dat de beginletter s in n, de k in ng, de p en b (ouder w) in m overgaat wanneer een op nasaal uitgaand formatief voorgevoegd wordt, is een vaste regel, die het Agta'sch gemeen heeft met de overige verwante talen. Bijv. in sayáo, ook Tagal. sayáo, ligt het begrip van „dans"; om het imperfectief werkwoord „(hij) danst, Engelsch „is dancing" aan te duiden, bedient men zich, evenals in 't Tagalog, van het prefix nang, hetwelk met sayáo samensmelt tot nanayao. Den vorm nangangaayao, zeer dikwijls dansen, begrijp ik niet

Overgang van d (d. i. de supradentale of linguale d) in r is zeer gewoon, en in het Tagalog aan vaste regels gebonden. In het Javaansch ontbreekt het niet aan voorbeelden van zulk een overgang of verwisseling; en evenzoo komt het voor dat l en r wisselen. Voorbeelden dat f met p of m verwisseld wordt, komen in de woordenlijst niet voor, en kunnen niet anders dan als dialektische verscheidenheden, of wel als overoude tweelingvormen verklaard worden.

H. Kern.

DE ONDERAFDEELING KLEIN MANDAILING OELOE EN PAHANTAN EN HARE BEVOLKING MET UITZONDERING VAN DE OELOE'S.

door H. RIS,

Controleur 1e *klasse B. B.*

I. Ligging, grootte, grenzen en luchtgesteldheid.

De onderafdeeling Klein Mandailing Oeloe en Pahantan eigenlijk Mandailing djoeloe Oeloe en Pahantan geheeten is in het Zuidelijkste gedeelte der residentie Tapanoeli (Tapijan na Oeli) gelegen en heeft eene oppervlakte van ± 22 □ G. M.

Zij wordt ten Noorden en Westen door de onderafdeeling Groot Mandailing en Batang Natal (Bat. Mandailing godang — Batang Natar) ingesloten. Oostelijk grenst zij aan de onderafdeeling Loeboek Si Kaping en Rao, terwijl hare Zuidelijke naburen de onderafdeelingen Taloe en Air Bangis zijn.

De grenzen met de omliggende onderafdeelingen zijn natuurlijke, hetzij rivieren of bergketens, zooals uit bijgaand schetskaartje [1]) moge blijken.

Dit bergland, waarvan de laagste gedeelten op eene hoogte van ongeveer 400 M. boven de zee gelegen zijn, terwijl de hoogste toppen zich tot 1800 à 2000 M. verheffen, moet door afwezigheid van moerassen onder de gezondste streken van de residentie Tapanoeli gebracht worden.

Geregelde moessons komen er niet voor. De maanden Juni, Juli en Augustus kenmerken zich door minderen regenval terwijl October, November en December de natte maanden genoemd zouden mogen worden.

Bedraagt toch in de eerste drie genoemde maanden de gemiddelde

[1] Dit kaartje ontving ik van den heer J. J. A. Muller chef der triangulatie-brigade wien hier openlijk dank betuigd wordt.

regenval 100 mM. die van de drie laatstgenoemde stijgt tot 250 à 300 mM., terwijl het jaarlijksch totaal een 2250 mM. beloopt.

II. Bestuur.

Administratief is deze onderafdeeling gebracht tot de afdeeling Angkola en Mandailing welke sinds de verheffing van Padang Si Dimpoewan tot hoofdplaats van de residentie Tapanoeli, door den resident zelf wordt bestuurd. Aan het hoofd der onderafdeeling staat een controleur, die dus rechtstreeks van den resident bevelen ontvangt.

Het inlandsch bestuur is toevertrouwd aan drie categoriën van hoofden, die door het Gouvernement in overleg met de bevolking aangesteld worden, en waarvan de hoogste gesalarieerd is.

Deze hoogste categorie omvat 8 koerijahoofden en één onderkoerijahoofd. De eerste genieten een salaris van f 80.— 's maands, de tweede van f 50.—.

Alhoewel de titel van onderkoerijahoofd eene ondergeschiktheid aanduidt, is de functionaris toch geheel zelfstandig, en ontvangt van den controleur rechtstreeks bevelen.

Aan de eerste categorie van hoofden is de tweede, die der kamponghoofden ondergeschikt, terwijl deze weder over de derde categorie, de ripehoofden (in het landschap Oeloe datoek soekoe geheeten), gesteld zijn.

Het geheele bestuur is gebazeerd op onderling overleg en samenwerking, en daar hieraan steeds vastgehouden is, is de verhouding van het Europeesch en Inlandsch bestuur een zeer vriendschappelijke, temeer omdat bij vervanging met de door erfrecht verkregen rechten rekening wordt gehouden.

De eerste hoofden ontvangen hunne aanstelling van den Gouverneur van Sumatra's Westkust, de tweede van den Resident van Tapanoeli, de derde van den Controleur.

III. Rechtswezen.

Bij het Reglement tot regeling van het rechtswezen in het Gouvernement Sumatra's Westkust werd het rechtswezen opnieuw geregeld.

Twee rapats één voor de bevolking der landschappen Oeloe en Pahantan, en één voor die van Mandailing djoeloe worden door

den controleur der onderafdeeling voorgezeten, terwijl de koerijahoofden en het onderkoerijahoofd als leden zitting hebben. De magistratuur wordt door den controleur uitgeoefend.

In iedere koerija of onderkoerija is een distriktsgerecht gevestigd waarvan het koerija of onderkoerijahoofd president is en de hem ondergeschikte kamponghoofden leden zijn.

Wat de competentie van iederen rechter aangaat, zoo wordt dienaangaande naar het betrekkelijk reglement verwezen.

IV. Bergen, vlakten en rivieren.

De beide ketens die de groote vallei der Batang-Gadis van de Noordwestelijk gelegen onderafdeeling Groot-mandailing en Batang natar begrenzen, zetten zich al meer en meer in Zuidoostelijke richting vernauwende voort in de onderafdeeling Klein-mandailing Oeloe en Pahantan, totdat zij elkaar in de hoogste top de Goenoeng Koelaboe (2172 M. hoog) ontmoeten.

Het zijn deze beide ketens en hunne uitloopers, die grootendeels de grenzen van deze onderafdeeling met de omliggende vormen.

Als hooge top dient de Dolok Toedjoe (1878 M.) vermeld te worden. Zij is gelegen in de Oostelijke keten, en een van hare uitloopers in N. W. richting in de Tor Si Hite eindigende vormt de grens van deze onderafdeeling met Groot-mandailing en Batang natar.

Een Z. O. uitlooper vormt de grens met de onderafdeeling Loeboek Si Kaping en Raŏ.

De Oostelijke keten zet zich na een kleine ombuiging in Zuidelijke richting voort, vormt de waterscheiding tuschen Oost- en Westkust van Sumatra en vereenigt zich in de Goenoeng Koelaboe, welke op de grens met de onderafdeeling Loeboek Si Kaping en Raŏ gelegen is, met de westelijke keten.

Deze laatste is een voortzetting van die welke den vulkaan Sorik marapi tot hoogste top heeft. Van daar in Zuid-Oostelijke richting voortloopende scheidt zij de bovenloop van de Aek Batahan en Aek Poengkoet van elkaar, heeft tot hoogste top de Tor Si Maromboen en vereenigt zich in de Goenoeng Koelaboe met de Oostelijke keten. Van hier strekt zich in Westelijke richting een keten uit die de grens vormt met de onderafdeelingen Taloe en Air Bangis en den rustenden vulkaan. Goenoeng malintang bevat.

Van de rivieren die in deze onderafdeeling ontspringen en er doorheen loopen, verdient het eerst de Batang Gadis of Aek Godang vermeld te worden.

Ontspringende op de Goenoeng Koelaboe, loopt zij in noordelijke richting door de hoogvlakte van Pahantan en breekt zich, na links de Aek Pahantan in zich opgenomen te hebben, een weg door de de hoogvlakte omringende bergen. Stroomt in snelle vaart noordwaarts door het landschap Oeloe tot de plaats Moeara Si Pongi, waar zij zich westwaarts ombuigt en met haar water de nauwe maar vruchtbare vallei van Klein mandailing besproeit om weder na een ± 36 palen langen loop in deze onderafdeeling haar weg in het naburige Groot mandailing te vervolgen.

Tot hare voornaamste zijtakken behooren de Aek Poengkoet, Aek mais, en Aek Tambangan.

De eerstgenoemde ontspringt evenals de Batang Gadis op de Goenoeng Koelaboe maar wordt door een uitlooper van haar gescheiden. Na een 10 palen in N. W. richting door de streek Oeloe Poengkoet geloopen, en vele kleine riviertjes in zich opgenomen te hebben, buigt zij zich noordwaarts om, waarna zij, na zich eerst weder in westelijke richting omgebogen te hebben bij Moeara Poengkoet in de Batang-Gadis uitmondt.

De tweedegenoemde is evenals de Aek Poengkoet een linker zijtak van de Batang Gadis. Ontspringende op de westelijke keten stroomt de Aek mais in oostelijke richting, buigt zich na de van de Tor Si maromboen komende Aek Pagoer in zich opgenomen te hebben noordwaarts om, waarna zij bij Moeara Mais in de Batang-Gadis uitmondt.

De derde voorname maar rechter zijtak is de Aek Tambangan. Ontspringende op de dwarsketen die in de Tor Si Hite met de Dolak Toedjoe verbindt, stroomt zij in N. W. richting verder totdat zij zich even voorbij de Kampong Tambangan Djae in de Batang Gadis uitstort.

De rivier die in belangrijkheid op de Batang-Gadis of Aek Godang volgt is de Batang-Batahan of Aek Batahan.

Ontspringende op de Tor Tindjowan Agam stroomt zij in westwaartsche richting, daar haar loop door de westelijke keten en haar uitlooper naar de Goenoeng malintang bepaald wordt.

Stroomende door het onbewoondste en nog maagdelijk gedeelte der onderafdeeling buigt zij zich na tusschen de uitloopers van de Tor Si Maromboen en Tindjowan Laoet te zijn doorgebroken in

Z. W. richting om, om haar loop in de onderafdeeling Air-Bangis te vervolgen.

Op de oostzijde van de bergketen die de Dolok-Toedjoe met de Goenoeng Koeloeboe verbindt, ontspringt de Si Binail, die oostwaarts stroomt en zich in het Raŏsche met de Bätang Soempoer (een zijtak van de Batang Baroemoen) vereenigt.

V. Wegen.

De trampostweg die Loemoet op 26 paal afstand van Si Bolga met Padang Si Dimpoewan en Fort de Kock verbindt, doorsnijdt ook deze onderafdeeling. Van af de grens met de onderafdeeling Groot-mandailing tot aan het plaatsje Laroe (eig Raroe) heeft de weg den rechter oever van de Batang-Gadis volgende een geringe breedte, van daar af tot aan de Kampong Moeara Si Pongi is hij voor voertuigen te gebruiken.

Van hier echter tot aan Raŏ moet het transport met pikoelpaarden of koelies geschieden.

Het gedeelte dat voor karren en rijtuigen begaanbaar is, heeft een breedte van gemiddeld 6 meter, en is in goeden staat. De vele in den weg voorkomende bruggen zijn van tijdelijken aard, maar worden langzamerhand, door vaste vervangen.

Van af het plaatsje Raroe volgt deze weg den linker oever van de Batang Gadis en doorsnijdt alzoo het smalle maar vruchtbare lengte dal der onderafdeeling in zijne geheele lengte. Eerst bij de kampong Moeara Si Pongi kruist de weg de rivier, om van daar sterk stijgend de waterscheiding te bereiken.

Van daaraf loopt de weg na eerst sterk te zijn gedaald over het zeer geaccidenteerde met hoog gras (ilalang) bedekte terrein, dat de bewoonde streken der onderafdeeling Loeboek Si Kaping-Raŏ van Klein Mandailing scheidt.

Alhoewel de plaatsjes Raroe en Moeara Si Pongi een 300 Meters in hoogte verschillen stijgt de 22 palen lange verbindingsweg uiterst regelmatig, zoodat dit gedeelte een model van aanleg genoemd mag worden.

Voor den afvoer van Gouvernements koffie is van af de kampong Raroe langs het plaatsje Maga een breede voertuigen weg aangelegd, die de weg welke de hoofdplaats Panjaboengan der onderafdeeling Groot-mandailing met Natar verbindt op eenen afstand van 9 palen van eerstgenoemde plaats ontmoet.

Alle vervoer heeft dan ook langs dezen weg plaats, terwijl het voor voertuigen onbegaanbare stuk zoogenaamd grooten transportweg tusschen Raroe en Aek Godang welke weg meer onder den naam van Loeboe weg (naar de in het Groot-mandailingsche daaraan gelegen Loeboe kampongs genoemd) bekend is, alleen door ruiters en voetgangers wordt begaan.

Van de overige voor voertuigen begaanbare wegen, dient het eerst die vermeld te worden die over een lengte van 16 palen langs den linkeroever van de Aek Poengkoet is aangelegd en het zoogenaamde landschap Oeloe Poengkoet met den eerstgenoemden hoofdweg verbindt.

Alhoewel minder breed (± 5 M.) als deze, is ook hij zeer goed voor voer- en rijtuigen begaanbaar, nog altijd worden verbeteringen aangebracht.

Evenzoo is het gesteld met den 8 palen langen weg die de hoogvlakte van Pahantan met Moeara Si Pongi verbindt.

Van de overige wegen dient het gedeeltelijk voet- gedeeltelijk paardenpad vermelding, dat de beide laatstgenoemde wegen met elkander verbindt en van af de kampong Siamang banjak naar Pahantan loopt.

Bij de kampong Siamang banjak scheiden zich twee voetpaden af, waarvan het eene loopende over den top van de Tindjowan Agam naar Simpang Tonang (onderafd. Taloe), het andere over de Pangolat naar Tjoebadak van dezelfde onderafdeeling leidt.

Verder bestaat er een weinig begaand steil bergpad van de kampong Hoeta Godang naar de laras Tiga Loerah der onderafdeeling Taloe.

Meer begane voetpaden zijn die welke de kampong Pagar-Goenoeng der koerija Manambin met de laras Parit (onderafd. Aer Bangis), en de kampong Rao Rao Dolok der koerija Si Ngengoe met de kampong Si Rangkap der onderkoerija Goenoeng Baringin onderafdeeling Groot-Mandailing en Batang Natar verbinden.

De verbindingswegen, grootendeels paardenpaden van de kampongs der onderafdeeling met de hoofdwegen, kunnen geredelijk buiten bespreking blijven, daar zij in het hierbij gevoegde schetskaartje grootendeels zijn aangegeven.

VI. Bestanddeelen en verdeeling.

De onderafdeeling omvat de drie landschappen Klein mandailing (mandailing djoeloe), Oeloe en Pahantan.

Tot het eerstgenoemde landschap behooren de koerija's:

Si Ngengoe met de kampongs Si Ngengoe djoeloe, Si Ngengoe djae, Saba Dolok, Raŏ Raŏ Dolok, en Raŏ Raŏ Lombang.

Tambangan met de kampongs Tanbangan Djae, Tambangan Tonga, Tambangan Pasoman, Moearo Mais, Pagaran Sanggar, Pastap, Hoeta Loboe, Hoeta Namale en Hoeta Rimbaroe, Raroe Dolok, Raroe Lombang, en Hoeta Baringin.

Manambin met de kampongs Manambin, Goenoeng Toewa, Partikaman, Pagaran Djorbing, Sirpang Tolang Djae, Sirpang Tolang djoeloe, Sirpang doehoe dolok, Sirpang doehoe lombang, Sirpang na Pining, Sopo Sorik, Tolang, Patahadjang, Alankae, Hoeta Godang, Hoeta Padang, en Hoeta Tjoebadak.

Tamiang met de kampongs Tamiang, Hoeta Dangka, Hoeta Poengkoet, Tonga en Djoeloe, Pagaran Kandis, Botoeng Djoeloe, Botoeng Dolok, Botoeng Lombang en Tobing.

de onderkoerija Sajoer matinggi, met de kampongs Sajoer matinggi, Hoeta Padang en Hoeta Rimbaroe.

Het landschap Oeloe, omvat de koerija's eigenlijk larassen Batang Gadis en Pijongat.

De eerste met de kampongs Bandar Pandjang, Kota Radja, Kota Tinggi, Kota Baroe, Tandjoeng Betoeng, Si Tombal, Kota Baringin, Tandjoeng Larangan, Tandjoeng Medan, Moeara Si Pongi, Tandjoeng Alei en kampong Pinang.

De tweede met de kampongs Pijongat, Randjo batoe, Limo Manis, Panjaboengan, en Simpang Mendepo.

Het landschap Pahantan omvat ten slotte de beide koerija's Pahantan Lombang en Pahantan Dolok.

De eerste met de kampongs Hoeta Lombang, Hoeta Padang, Hoeta Totas, Si Amang Banjak, en Si Logoen, en de tweede met de kampongs Hoeta Dolok, Hoeta Gambir, Hoeta Lantjat, Hoeta Lintang en Si Talao.

VII. Voornaamste plaatsen.

Hoeta Nopan, hoofdplaats van de onderafdeeling en standplaats van den controleur is gelegen aan den grooten weg van Padang Si Dimpoewan naar Fort de Kock, op eene hoogte van 432 M. boven zee.

Zij wordt omsloten door de Aek Si Ngengoe een linker zijtak van de Batang Gadis en de Batang Gadis, en ligt in het breedste

gedeelte (± 1 paal) van de vallei, welke laatstgenoemde rivier doorstroomt.

Omringd van een vijftal groote kampongs waarvan Si Ngengoe Djoeloe, en Djae, Sajoer Matinggi en Saba Dolok de belangrijkste zijn, is er de Zondagsmarkt zeer levendig, en zetten er zich meer en meer klein handelaren neder.

Behalve het bureau van den Controleur is er te Hoeta Nopan een koffiepakhuis en een inlandsche school, welke laatste door een groote honderd leerlingen wordt bezocht.

Raroe gelegen op 8 palen afstand Noord-Westelijk benedenstrooms van Hoeta Nopan aan het riviertje Aek Botoeng, een zijtak van de Batang Gadis, is als centrum van de koerija Tambangan van belang.

De transportweg naar Maga en de hiervoren reeds genoemde Loeboe weg sluiten hier met elkaar aan. Op de kleine Donderdagmarkt worden eerste levensbehoeften en zaken van dagelijksch gebruik verhandeld.

Ook is te Raroe een Gouvernements koffieinkooppakhuis en pasanggrahan voor doortrekkende reizigers.

Manambin gelegen aan het riviertje Aek Si Ambak op 3½ paal Z. O. van Hoeta Nopan is door een 1½ paal langen weg met den transportweg verbonden en als hoofdplaats van de gelijknamige koerija, en door hare sterke bevolking van belang. Ook daar is een inlandsche school.

Langs een paardenpad kan men van uit Manambin het plaatsje Tolang bereiken, dat aan de Aek Poengkoet gelegen is en waarlangs de afvoerweg van de Oeloe Poengkoet streek heen loopt.

Even boven deze kampong vindt men een warme bron, waarvan het water smakeloos is. Te Tolang is een koffiepakhuis.

Zes palen Z. O. van hier eveneens aan den linker oever van de Aek Poengkoet, ligt de kampong Hoeta Godang op eene hoogte van ± 750 M. boven zee. Men vindt er een pasanggrahan, koffiepakhuis en inlandsche school.

Daar is ook het graf (onlangs gerestaureerd) van den bekenden mandailinger Radja-Gadombang, die zoo krachtdadig de padris heeft bestreden, ons gezag in Raŏ heeft helpen vestigen, en tot belooning zijner diensten tot Regent van Mandailing werd benoemd, maar kort daarna van Loeboek Si Kaping terugkeerende door aanhangers van Toeankoe Raŏ werd doodgeschoten.

Een gebeitelde steen door den Assistent-Resident Bonnet ge-

schonken, in het bezit van het tegenwoordige kamponghoofd (Radja Gadombangs afstammeling) vermeldt in de Nederlandsche taal de belangrijkheid zijner daden.

Op 14 palen oostwaarts van Hoeta Nopan daar waar de transportweg over de Batang-Gadis heengaat ligt de kampong Moeara Si Pongi, welke kampong als centrum van het landschap Oeloe beschouwd moet worden. Voorheen was daar de standplaats van een opziener der cultures, nu vindt men er een pasanggrahan en koffiepakhuis.

Door haar koel klimaat (± 700 M boven zee) en haar druk bezochte markt heeft dit plaatsje veel aantrekkelijks.

De doopsgezinde zendingvereeniging te Amsterdam heeft hier een station opgericht waaraan een particuliere inlandsche school verbonden is.

De weg splitst zich hier in tweeën waarvan de linkertak (paardenpad) naar Raŏ leidt, en langs het onbeduidende plaatsje Pyongat (uitspraak Pyongè) heenloopt, welk plaatsje alleen vermelding verdient, wijl bij de vestiging van ons gezag in deze streken, dit de eerste standplaats van een Europeesch ambtenaar was.

De rechtertak van den weg volgt den loop van de Batang-Gadis en verbindt de hoogvlakte van Pahantan met Moeara Si Pongi. Alhoewel niet groot, daar zij slechts 2 palen in diameter heeft is deze hoogvlakte vrij sterk bevolkt. Met een aangenaam koud klimaat, eigen aan streken van 1000 M boven zee, vrij van zware bergwinden, is het zeker een der gezondste, zoo niet de gezondste streek der onderafdeeling.

De beide groote kampongs Pahantan Lombang, en Pahantan Dolok, waarnaar de beide koerya's genoemd zijn, grijpen in elkaar, terwijl de kampongs Hoeta Toras en Hoeta Padang schilderachtig in de uitgestrekte sabavelden van deze welvarende hoogvlakte gelegen zijn.

Evenals te Moeara Si Pongi heeft de zending daar een station waaraan een school verbonden is. Men vindt er verder een koffiepakhuis en een pasanggrahan.

VIII. Plantenrijk, Dierenrijk, Delfstoffenrijk.

Het plantenrijk levert bijna geene variëteiten op, die voor de streken kenschetsend zouden zijn.

Evenals alle bergstreken van Sumatra bevatten de nog maagde-

lijke bosschen, die de toppen der bergketens bedekken, uitstekend timmerhout, waaronder soerian, banio, en madangsoorten het eerst vermelding verdienen.

Ook getahsoorten, worden veel aangetroffen wier getah al naarmate de prijs door Padangsche exporthuizen besteed meer of minder wordt ingezameld.

Door de vlucht, die de koffiecultuur genomen heeft, zijn reeds vele bosschen tegen de hellingen der bergen opengekapt, terwijl nog lager naar de vlakte de ilalang overheerschend is.

Vooral de streken van het landschap Oeloe, die aan Raŏ grenzen, zijn een en al ilalangvelden en hebben een doodsch en dor aanzien.

In de vlakte langs de rivieren liggen de hoeta's waar klapper en arenpalmen aangeplant worden, ook specerijen als kruidnagelen, muskaatnooten en peper worden daar meer en meer verbouwd. Vooral de beide eerstgenoemde zullen langzamerhand in belangrijkheid toenemen.

Van de verdere cultuurgewassen verdienen kapok, pisang, sirih, pinang, rijst, mais, kool, boonen en oebisoorten, waaronder aardappelen vermelding. Aan vruchtboomen en veredeling der soorten laat de bevolking zich weinig gelegen liggen. Hier en daar vindt men langsat, mangistan, doerian, mangga's en djeroeksoorten.

Het dierenrijk levert weinig verschil op met dat van andere streken van het Gouvernement Sumatra's Westkust, tenzij verschillen door klimaat en natuurlijke gesteldheid veroorzaakt. Zoo komen er olifanten niet voor, daar die zich moeielijk op geaccidenteerd terrein kunnen bewegen, en zoo ontbreken er ook die dieren, die bij voorkeur in lage moerassige streken verblijven.

Als bijzonderheid dient echter vermeld te worden het voorkomen van 1½ M. lange en 1½ cM dikke-lange regenwormen, enkele malen zijn die ook door mij in andere streken der Residentie Tapanoeli (Batang Toroe districten en Angkola) aangetroffen.

Van het delfstoffenrijk dient vooral het goud vermeld te worden. Van bijna alle rivieren is het zand goudhoudend, zoodat alhoewel geen groote winsten afwerpende vele lieden in hun leegen tijd met goudwasschen hunne inkomsten trachtten te verhoogen.

Het gebergte in het landschap Oeloe bevat ijzer en loodertsen die naar men mij mededeelde in vroeger tijden gewonnen en verwerkt werden. Bij de kampong Botoeng Dolok moeten kopertsen voorkomen.

IX. Bevolking, Verdeeling, en Getalsterkte.

De inheemsche bevolking dezer onderafdeeling behoort tot het Polijnesische ras. Zij is in twee stammen te splitsen die in taal en gewoonten sterk van elkander afwijken, nl. Mandailingers en Oeloe's.

De eerstgenoemden zijn waarschijnlijk afstammelingen van Bataks uit Oeloe Baroemoen (Padang Bolak), terwijl de afstamming der Oeloe's in het onzekere ligt.

Alhoewel hun taal en gewoonten op verwantschap met de Maleiers van de Padangsche Bovenlanden wijzen, zijn er toch ook nog andere feiten die mogen doen aannemen, dat invloeden van vóór maleische immigratie uit Malakka op hen ingewerkt hebben. Daarom is de gissing nog niet zoo onwaarschijnlijk, dat zij evenals de aan hen verwante Loeboe's van Groot Mandailing, de restes vormen van eenen op Sumatra oorspronkelijk inheemschen volksstam.

Bij hunne naburen zijn zij nooit in tel geweest, noch bij Maleiers noch bij de Mandailingers, bij botsingen tusschen de laatstgenoemden waren zij lijdende partij, en waren dan aan de eersten en dan weer aan de laatsten ondergeschikt. De toch al zwervende aard van de Oeloe's werd er daardoor niet minder op, en eerst aan den invloed van ons geregeld bestuur moet het toegeschreven worden dat zij zich meer en meer in kampongs vereenigd hebben alhoewel velen, afgelegen plekjes tegen de hellingen der bergen, verre blijven verkiezen boven 't verblijf in de kampongs.

Volgens de laatste volkstelling gehouden op ultimo 1890 bedraagt het zielental van de onderafdeeling Klein Mandailing, Oeloe en Pahantan, 22626, dat als volgt verdeeld wordt:

Europeanen	19
Klingaleezen	6
Inlanders.	22601

Onder de 22601 inlanders zijn 4880 werkbare mannen, 6329 vrouwen, 6209 jongens en 5183 meisjes.

Van deze inlanders zijn er 18309 Mandailingers en 3292 Oeloe's.

De bevolking omgeslagen over de 22 □ Geogr. mijlen geeft aan 1028 zielen op de □ Geogr. mijl en daarbij in aanmerking nemende, dat bijna de geheele bevolking langs de hoofdrivieren zich gevestigd heeft, zoo kan men zich best voorstellen, dat deze onderafdeeling een indruk van welvaart geeft, die men op vele plaatsen van de Residentie te vergeefs kan zoeken.

De daar gevestigde Europeanen zijn behalve een paar zendeling-leeraars, gouvernements-ambtenaren en beambten, met hunne vrouwen en kinderen.

De weinige Klingaleezen voorzien in hun onderhoud, door het uitoefenen van het ambacht van blikslager, dan wel door kleinhandel.

Bij de verdere beschrijving van de inlandsche bevolking der onderafdeeling, dien ik mij tot de Mandailingers te bepalen, en de Oeloe's buiten bespreking te laten. Alhoewel ik bijna vier jaren met dit volk dagelijksch in contact kwam, en aanteekeningen maakte omtrent hunne zeden en gewoonten, ben ik er voorloopig van teruggekomen deze aanteekeningen uit te werken, omdat mij bleek dat er zoo weinig originaliteit in hunne zeden en gewoonten overgebleven was, en daardoor eene schifting uiterst moeilijk wordt.

Voortdurend toch hebben zij gestreefd om gebruiken van hunne naburen, de Maleiers en Mandailingers over te nemen. Zoo hebben zij hunne soekoeverdeeling en het sĕmandohuwelijk met de adat kamanakan van de eersten, maar vele meer gefortuneerden trachten omtrent huwelijks- en erfrecht de mandailingsche instellingen ingang te doen vinden. In kleeding en huizenbouw worden eveneens hunne naburen gevolgd, hunne feesten dragen een gemengd moslimsch heidensch karakter, welke gebruiken ook weder van maleische en Mandailingsche origine zijn.

En dat kan bijna niet anders, want tengevolge van bestuursinvloeden zijn zij genoodzaakt geworden, zich te vestigen en hnn zwervend leven op te geven, behoefte naar nieuwe maatschapsbanden deed zich gevoelen (bijv. betreffende grondbezit etc.) en wat was natuurlijker dan dat zij bij hunne naburen ter school gingen en overnamen naar omstandigheden gewijzigd wat hen goed voorkwam.

X. De Mandailingers van Mandailing Djoeloe en Pahantan, Lichaamsbouw en Karakter.

De Mandailinger is over het algemeen middelmatig en gespierd van lichaamsbouw, donker van huidskleur en tegen vermoeienissen gehard. Hij heeft een goed geheugen en een gezond oordeel, is kalm en bedaard maar achterdochtig. Bestonden er geene strafbepalingen zoo zou bijna iedereen hartstochtelijk dobbelen, daartegenover zijn zij weder hebzuchtig en gierig. In zijne zeden is hij kuisch, ontucht komt bijna nooit voor. Alhoewel moslim is hij niet af-

keerig van opwekkende dranken maar wel van bedwelmende middelen als opium.

Beleefd maar gepast vrijmoedig is hij niet slaafs jegens zijne meerderen, voor beleedigingen en laster uiterst gevoelig is hij daarbij haatdragend, maar zal deze haat onder een kalm uiterlijk weten te verbergen, om langs slinksche wegen door vergift zijn beleediger of tegenstander uit den weg te ruimen.

Daartegenover is hij in handelstransactiën eerlijk, zoodat hij zooveel mogelijk zal trachten zijne schulden af te doen.

In het huiselijk leven is eerbied jegens ouderen kenschetsend, tevens is hij ter voorkoming van twist jegens vrouw en kinderen uiterst toegefelijk.

Buitengewoon lui maar door de struggle for life en door bestuursbevelen gedwongen zijne velden te beplanten, laat hij dit nog zooveel mogelijk aan zijne vrouw of vrouwen over, welke zeer zacht en volgzaam van karakter zijnde, daardoor als het ware voor de geheele huishouding en haar onderhoud moeten zorgen, hetgeen tengevolge heeft, dat zij voor den tijd oud en op zijn.

Uitermate gehecht aan zijn geboortegrond staat een ballingschap bij hun met de doodstraf gelijk, zoo ook een uitsluiting van zijne instellingen, aan welke laatste hij zeer gehecht is.

Uit het bovenstaande blijkt dat de Mandailinger over het algemeen zeer tegenstrijdige karaktertrekken in zich vereenigt; m. i. moet dit verklaard worden uit de omstandigheid, dat dit volk in eene soort overgangsperiode verkeert. Vele deugden voortvloeiende uit de banden van eene geregelde maatschappij zijn hem eigen, maar daartegenover zijn hem ook nog resten van vroegere toestanden bijgebleven.

Aan de leiders van dit volk zij de taak die deugden ten koste der ondeugden meer te ontwikkelen.

XI. Kleeding en wapenen.

Mochten voorheen de bewoners dezer streken zich in kleeding van de aangrenzende Maleiers onderscheiden, na verloop van tijd is dit verschil zoo goed als geheel verloren gegaan.

Al naarmate gegoedheid draagt de Mandailinger goedkoopere of duurdere kleedingstukken, waarvan de stof van uit Europa wordt geimporteerd.

In het dagelijksche leven gebruikt hij een sarong van gebloemd

of geruit katoen van Europeesch fabrikaat, welke sarong hem 's nachts zoo noodig tot deken dient.

Onder de sarong draagt hij een witte, donkere of gebloemde broek, die hem tot over de knieën reikt, en met de sarong door een buikband van leer of katoen wordt opgehouden.

Een buisje van wit of blauw katoen bedekt het bovenlijf, terwijl een vadem lange lap als handdoek dienst doet en over den schouder of om het middel wordt geslagen. De beleefdheid brengt echter mede, dat het laatste plaats heeft zoo hij tot zijne meerderen spreekt.

Het hoofd waarvan het haar kort afgesneden of geheel afgeschoren is, wordt bedekt met een hoofddoek, maar liefst met een fez of mutsje, waarvan de meer of mindere vette vlekken als maatstaf van het al of niet langdurige gebruik kunnen dienen.

De meergegoede inlanders, en vele hoofden veroorloven zich de weelde over hun wit katoen buisje een lakensch dito te gebruiken, terwijl hunne hoofddoeken van beter qualiteit en naar maleisch model worden opgemaakt.

Gehuwde vrouwen dragen in de kampongs het bovenlijf naakt, om het middel een kain van blauw katoen of een roode sarong tot even over de knieën reikende, terwijl een blauw stuk katoen als salendang dienst doet, of over het hoofd wordt geslagen.

Gaan de vrouwen echter buiten de kampong naar familieleden, of naar de markt, zoo bedekken zij het bovenlijf met een zwart katoenen of sitsenbaadje met lange mouwen waarvan de snit ook met die van de Maleische vrouwen overeenkomt.

Het haar der vrouwen, wordt lang gedragen, in een wrong op het achterhoofd samengebonden en door een koperen of zilveren pen vastgestoken. Om het hoofd tegen de zonnestralen te beschutten wordt de salendang in het midden over het hoofd geslagen, terwijl de beide punten over de schouders naar voren afhangen.

Vrouwen die aan de gemeente willen toonen dat zij zich geregeld van hunne godsdienstplichten (door bidden) kwijten, hebben een lang afhangende witte doek over het hoofd, die alleen het gezicht vrijlaat, daar deze onder de kin wordt vastgebonden.

Jongens loopen tot hun 8e en meisjes tot hun 5e en 6e jaar naakt, het eerste kleedingstuk, dat zij beginnen te gebruiken is een sarong. Na de besnijdenis die op bovengenoemden leeftijd plaats grijpt, krijgen de kinderen een volledig stel kleeren van den snit als door volwassenen hunner sexe gedragen worden.

Ongehuwde vrouwen hebben het bovenlijf altijd met een baadje bedekt, terwijl zij al naar de gegoedheid hunner ouders halskettingen (bargok) en armbanden (golang) van groote of geringe waarde als sieraden bezigen.

In de ooren dragen zij oorbellen (koeraboe) of gouden plaatjes (soebang) die tegen den oorlel aangeschroefd worden. Het is echter alleen aan meisjes geoorloofd deze sieraden te dragen, gehuwde vrouwen mogen volgens de adat zich die weelde niet veroorloven, alhoewel door vele welgestelden daarvan wordt afgeweken door armbanden van goud of bloedkoraal te dragen.

Beenen, gouden en zilveren ringen worden zoowel door mannen als vrouwen aan de vingers gedragen, terwijl kinderen van 3 jaar en daar beneden met ringen van koper of zilver om de enkels versierd worden. Amuletten in een stukje doek of een zilveren doosje besloten en met een koordje of kettinkje om den hals gehangen moeten hen voor ziekten etc. behoeden. Die amuletten zijn meestal smerige stukjes papier, door een van de familieleden of een hadji met eenige namen van Allah beschreven, en waarbij veelal nabootsingen van menschelijke figuren zijn gevoegd.

Den kinderen geeft men meestal ook een koordje of zilveren bandje om het lichaam, dat vrij strak om de heüpen en onderbuik is aangehaald en beletten moet dat het kind een opgezwollen buik krijgt.

Wat de waardigheidskleeding van hoofden aangaat, zoo is die reeds in het werk van den Assistent-Resident Willer beschreven, en zooals reeds daar gezegd, zijn deze onderscheidingsteekenen in onbruik geraakt. Bij enkele koerija en kamponghoofden worden die nog aangetroffen, zij komen bij zeer plechtige gelegenheden te voorschijn maar worden overigens als erfstukken beschouwd.

Wat de wapenen der Mandailingers aangaat zoo worden bij hen verschillende soorten van messen aangetroffen. Ieder man heeft zijn kapmes (moenoeng of gadobang) dat hem in zijn dagelijksch werk te stade komt. De andere soorten van wapens dienen tot lijfwapen als men op reis gaat, of zijn erfstukken die alleen bij festiviteiten te voorschijn komen; terwijl lansen en geweren tot jachtwapens dienen.

Voor lijfwapens gebruikt men kleinere kapmessen, een soort sewa en dolken (horis).

Onder de erfstukken moeten gebracht worden:

De paroeonggang, een puntig mes van een 40 cM lengte, aan

één zijde scherp en den vorm hebbende van den bek van een neushoornvogel;

de hompasbira een soort zwaard van 60 à 70 cM lengte;

de rentjong, sokin, kleine dolken;

de podang een zwaard van 80 cM. en lansen (tombak) van verschillende vormen met koper, zilver en goudbeslag.

Goedkoope voorlaadgeweren van slecht europeesch maaksel, worden vrij veel aangetroffen, alhoewel geene aanteekening van het aanwezige aantal gehouden is, kan dat voor Klein Mandailing zeker op een 500tal gesteld worden.

Deze voorlaadgeweren hebben de oude vuursteen- en lontgeweren verdrongen. Van de beide laatstgenoemde soorten worden nog maar slechts enkele exemplaren aangetroffen.

De Si Tenggar is een vuursteen geweer met korten kolf en langen loop, de Pamoeras verschilt alleen van de Si Tenggar door korten loop.

Bij aanzienlijke hoofden treft men oude lelo (klein kanon) aan, dat alhoewel meest in minder goed verzorgden staat bij feesten nog zijne diensten presteert.

XII. Woonplaatsen, Woningen en Huisraad.

De bevolking van de landschappen Mandailing-Djoeloe en Pahantan, is door tijdsverloop en maleischen invloed langzamerhand meer en meer van de bijna overal in Angkola en andere Batakstreken nog gevolgde bouwwijze en inrichting der hoeta's afgeweken.

Ziet men daar in de onder direct bestuur zijnde streken, dat de vroeger noodzakelijke bamboedoeri omrastering en het geheele versterkte karakter van de hoeta door voortdurende rust overbodig zijnde, is vervallen, en dat de huizen nu links en rechts van een vrij breeden weg geplaatst zijn, die door het aan het einde daarvan geplaatste huis van het hoofd der hoeta wordt afgesloten; in de beide Maindailingsche landschappen der onderafdeeling is dit niet zoo.

De huizen in een hoeta zijn meer op maleische wijze dooreengeplaatst, tengevolge waarvan het zoo kenmerkende van een Batakhoeta geheel verloren is gegaan.

Ook op de bouworde der woningen hebben vreemde invloeden gewerkt, tengevolge waarvan deze verandering heeft ondergaan.

Alleen de oude huizen van hoofden en aanzienlijken welke aan den tand des tijds weerstand boden, omdat zij van betere houtsoorten dan de huizen van mindere lieden waren opgetrokken, wijzen nog op de vennootschap van de bevolking met de overige Batakstammen.

Stond toch vroeger een huis met de smalle zijde naar den weg gekeerd, tegenwoordig is de breede zijde voorzijde van het huis geworden.

Bij den mandailinger wordt een huis beschouwd als een zaak die voor koop noch verkoop vatbaar is; wel herinner ik mij een paar gevallen van verkoop van een huis, maar de verkoop had dan plaats onder vooruitbepaling van afbraak, en men meende zich tot verkoop gerechtigd omdat ziekten en ongelukken aan het huis verbonden waren.

De bevolking van de kampong wier hoofd het huis verkocht had, weigerde echter later alle hulp om een nieuw huis optezetten, wel een bewijs dat de adat geene uitzonderingen op den regel toelaat.

Is een huis oud en vervallen en is vernieuwing noodzakelijk, zoo zullen de oude nog goede materialen voor het nieuwe gebruikt moeten worden, terwijl de nieuw op te richten woning zoo mogelijk grooter dan de vorige, maar nooit kleiner zal mogen zijn.

Ook bij herstellingen aan oude woningen zal men er altijd voor zorgen den nok niet te verlagen of het huis kleiner te maken, daar zoodanige handelingen onvermijdelijk ziekten en plagen over de bewoners brengen.

Alle huizen staan op palen zoodat de vloer een 4 à 6 voeten boven den grond is gelegen. Al naarmate gegoedheid en stand van den eigenaar is het huis grooter en van duurzamer materialen opgetrokken.

De woningen van minderen lieden hebben weinig netheid en stevigheid. Van de goedkoopste en gemakkelijkst zelf te verwerken materialen samengesteld zonder eenig stevig verband tusschen de verschillende deelen, gaan die huizen spoedig scheef staan en krijgen daardoor een vervallen aanzien. Als verbindingsmateriaal bewijzen rotan en idjoektouw groote diensten en men kan er van verzekerd zijn geen spijker in zoo'n huis te vinden.

Zoo'n huis is hoogstens 5 bij 3 M. groot, de hoofd en omwandingsstijlen zijn rondhouten, de vloer bestaat uit latwerk van bamboe eveneens op rondhouten rustende, terwijl de omwanding

ter hoogte van 1,50 M. uit paloepoek (opengeslagen bamboe) of boomschors bestaat, welke omwandingsstukken tusschen twee stevig tegen elkaar aangebonden latten bij elkaar worden gehouden.

Op deze omwanding wordt bijna zonder eenig verband het uit rondhouten bestaande vrij stijle dakgeraamte gezet, en dit verder met ilalang of idjoek afgedekt. Volgt men het oude model, zoo is de nok langer dan het huis lang is en krijgt men bij het afdekken twee groote dakvlakken, terwijl de beide gevelopeningen door gevlochten bamboe of planken worden gesloten om het inregenen te beletten.

Daar die beide afsluitingen niet tot geheel boven aan toe loopen, blijven er twee openingen die als schoorsteen dienst doen. Ter hoogte van den bovenkant der omwandingsstijlen is een rond loopend afdak van ½ M. en van minder helling, dan de beide groote dakvlakken aangebracht, om inregenen te voorkomen.

Bij het nieuwe meer en meer voorkomende model is niet zooals bij het vorige een zadeldak maar een tentdak aangebracht. De nok is kleiner dan de lengte van het huis, de helling van het dak is minder sterk. Men krijgt dan twee driehoekige en twee trapeziumvormige dakvlakken. Ook zijn er geen rookgaten in het dak gelaten.

De eenige openingen in de omwanding zijn die voor de deur en een paar kleine vensters, ook wordt de binnenruimte door geene afscheidingen in meerdere vertrekken verdeeld.

In een hoek van dit eene vertrek, vindt men de stookplaats (tataring), een vierkanten bamboe of houten bak van 1 M^2 oppervlakte en 25 cM hoogte met asch gevuld en eenige steenen, waarop de potten komen te staan.

Boven deze stookplaats is meestal een raamwerk (parapi tataring) aangebracht, waarop het kookgereedschap en dagelijksch benoodigd brandhout wordt opgeborgen.

Voor het opbergen van niet dagelijksch in gebruik zijnd huisraad, gereedschappen en andere zaken, dient een soort vliering (parapi) over een gedeelte van het huis loopende en op den bovenkant van de omwanding rustende.

De ruimte onder het huis wordt bijna overal met brandhout opgevuld, en de ijver in het verzamelen van brandhout gaat zelfs zoo ver, dat menigmaal ook tegen de zijkanten van het huis wordt opgestapeld.

Deze stapels brandhout geven aan de huisvrouw een naam van

werkzame echtgenoote en alhoewel de stapel steeds vermeerdert, daar alleen bij festiviteiten deze wordt aangesproken, zal iedere vrouw doorgaan met dagelijks tegen vier uur buiten de hoeta hout te sprokkelen.

Waarschijnlijk vindt dit gebruik zijn oorsprong in vroegere toestanden. In vroegere tijden lagen alle hoeta's op de toppen van heuvels en waren als gevolg van de onrustige tijden versterkt. Oorlog en belegering kwamen veelvuldig voor zoodat niets natuurlijker was, dat men altijd vooruit zorgde de noodige brandstof in voorraad te hebben.

Ook in andere streken zooals in de Lampongsche districten moeten dergelijke gebruiken bestaan, en die moeten daar aan veiligheids maatregelen toegeschreven worden, daar het vroeger algemeen gebruikelijk was, om zich in den nacht onder het huis van zijn vijand te verschuilen en deze van onderen door de vloer heen te doorsteken.

Bij ieder huis vindt men verder een huisje waarin de geoogste rijst wordt opgeborgen en dat den naam sopo emè draagt. Bij den minderen man is het meestal een dak op vier stijlen met een zolder van ± 4 M² oppervlakte. Die ruimte onder den zolder die een 2 à 2½ M. hoog is, wordt door de vrouwen gebezigd om rijst te stampen.

Vele lieden volgen de in Angkola toegepaste manier van inrichting der sopo. Aan een zijde van de sopo op een paar dwarsbalken even boven grond, staat de van sasak (gevlochten bamboe) gemaakte ± 1 M. diameter hebbende en 1½ M. hoog zijnde koker die boven den zolder uitkomt. Daarin wordt de rijst opgeborgen en deze moet dus ook weder van boven uitgehaald worden. De overschietende ruimte van den zolder doet dienst als nachtverblijf voor gasten, zoo de ruimte of inrichting van het huis niet toelaat deze daar te logeeren.

Bij andere personen vindt men rijstschuren, die den vorm hebben van een groote kist onder een dak, de kist staat op stijlen een 0.50 M. boven den grond; ook hierbij is het dak grooter gemaakt, dan voor afdekking noodig is, zoodat een overdekte ruimte overblijft die voor plaats tot het stampen der rijst gebezigd wordt.

In het landschap Pahantan zijn de rijstschuren eenigszins anders van vorm. Staande op 2 tot 3 meter hooge stijlen, zien zij er uit als miniatuurhuisjes. De stevige vloer heeft eene oppervlakte van 5 M², de daarop staande omwanding van bamboe of planken van

1 à 1½ M. hoogte wordt door een eenvoudig dak gedekt. Een deur uit één plank bestaande is de eenigste opening, terwijl een ladder daartegen geplaatst voor 't opklimmen dient. Deze rijstschuren zijn alleen bestemd voor 't opbergen van den oogst en worden niet tot nachtverblijf van gasten gebezigd.

Tusschen stijlen en vloer zijn nog ronde houten schijven aangebracht, om het binnendringen van ratten en muizen te beletten.

De sopo's van hoofden en hunne aanverwanten zijn altijd van die der mindere lieden te onderscheiden, doordat vloeren daarin zijn aangebracht, en zij van verf en snijwerk zijn voorzien. Zij zijn dikwijls van vrij groote afmeting 6 bij 10 M. en zelfs nog grooter en kunnen vele personen bevatten.

De stijlen van boven van de reeds genoemde ronde houten platen (galapang) voorzien, zijn ware boomstammen, rond of achthoekig bekapt, terwijl aan de buitenzijde ruw snijwerk aangebracht is. Op deze stijlen rust het dak dat weder de vorm heeft van een zadel.

De voor- en achtergevel is afgesloten met planken, die van verf- en snijwerk voorzien zijn, een rondloopend afdak belet het inregenen. Op eene hoogte van 1½ M. is de stevige planken vloer aangebracht, terwijl de omwanding tot een hoogte van 50 cM. daar rondom loopt. Een twee meter boven den vloer is de zolder, die op de stijlen rust en tot opberging van rijst- en slaapplaats voor vreemden dient. Van af den bovenkant der lage omwanding tot aan den zolder is de sopo open, en dat moet wel, omdat dit gebouw tevens tot vergaderzaal van hoofden en oudsten bestemd is, en de vergaderingen openbaar zijn, zoodat het volk buiten de sopo staande alles kan hooren.

Eenige hoofden plaatsen in de sopo hunne muziekinstrumenten (gordang), andere hebben daar afzonderlijke gebouwtjes voor, maar oorspronkelijk behoorden deze waardigheidsteekenen in een der twee voorgalerijtjes van het huis van het hoofd, sedert echter de oude bouwtrant niet meer gevolgd wordt, heeft men andere plaatsen tot opberging moeten zoeken.

Op het midden in de lengte en onder den zolder van de sopo is somtijds een vrij hangende balk aangebracht, die nagonago genoemd wordt, en in nabootsing van een slang gebeeldhouwd en geverfd is.

Dit gebinte mag aan de sopo van een hoofd niet ontbreken, altijd zoo hij van hoogen adel is, en het wordt als het voornaamste stuk van het geheele gebouw beschouwd. Werd vroeger het tot

nagonago bestemde stuk hout uit het bosch naar de hoeta overgebracht, zoo moest het gedragen en mocht niet gesleept worden. Groote festiviteiten hadden bij het aanbrengen plaats.

De wereldslang voorstellend is het een zinnebeeld van de macht van het hoofd.

De leuningen van den trap die tot de sopo toegang verleent, zijn somtijds van uitgesneden menschelijke figuren voorzien, echter wordt dit al minder en minder aangetroffen. Links en rechts van den trap vindt men in de sopo eene verhevenheid (pantil) die tot zitplaats van het hoofd dient, terwijl de mindere hoofden op den vloer plaatsnemen.

Enkele hoofden hebben deze gebouwen nog comfortabeler willen maken door voor logeerplaats van vreemden, in een van de hoeken een paar kamertjes aftescheiden, feitelijk is dit echter niet volgens oude adat, daar de logeerplaats der vreemden de zolder was.

Zooals reeds hiervoren bij de eerste bespreking der huizen werd gezegd, zijn het de oude huizen van enkele hoofden en aanzienlijken, die nog wijzen op de verwantschap der mandailingers met de overige Batakstammen. En moge al het uitwendige van die huizen onveranderd zijn gebleven, bij vele heeft het inwendige veranderingen ondergaan om het meer in verband met de levenswijze der bewoners interichten. Ik herinner mij slechts twee huizen nl. één in de kampong Raŏ Raŏ Dolok der koerija Si Ngengoe, en één in de kampong Hoeta Poengkoet Djae der koerija Tamiang, waar ook de inwendige verdeeling nog onveranderd is gebleven. Deze huizen met de smalle zijde naar den weg gekeerd, zijn door een schot over de lengte in twee deelen verdeeld.

Het eerste gedeelte, waar men door de deur inkomt is de plaats, waar de huisheer personen ontvangt en waar vroeger mindere onderhoorigen sliepen.

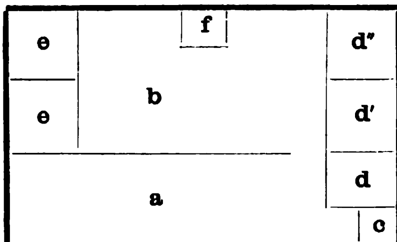
Het tweede gedeelte rechts van den ingang is een soort pijpenlade, dat tot slaapplaats dient en waar de in het werk van den Assistent-Willer beschreven rechter en linker balei (pontas) voorkomen, terwijl ook links en rechts van de trap de twee kleine voorgalerijtjes (pantil pantil), waarvan de eene voor de gordang en de andere voor den slaafwachter bestemd nog worden aangetroffen.

De huizen van hoofden en aanzienlijken zijn of van inrichting veranderd of zijn in navolging van Europeesche modellen gebouwd.

Bij de eerste is de vloer 1.80 M. hoog boven den grond aan-

gebracht, de lange zijde is voorzijde geworden en naar den weg gekeerd.

Het huis binnentredende na eerst de overdekte trap van 9 of 7 treden met behulp van een afhangende rotan (alo alo) beklommen te hebben, merken wij op, dat ook dit verblijf door een schot over de lengte in twee deelen gedeeld is, zooals bijgaande teekening aangeeft.

De ruimte a dient om personen te ontvangen dien den huisheer bezoeken, en bij feestelijke gelegenheden tot verblijfplaats van de mannelijke gasten. Rechts van de deur bevindt zich een stookplaats, met de gebruikelijke parapi tataring daarboven (c), vervolgens een kamer (d), die altijd tot slaapplaats van de eerste adelijke vrouw van het hoofd dient.

Deze eerste adelijke vrouw toewan laën bolon genaamd, komt de eereplaats toe en voor haar alleen is dan ook de stookplaats c gereserveerd. Haar mannelijke nakomelingen komen het eerst in aanmerking om hun vader in zijne functien op te volgen.

De kamertjes d' en d" die somtijds met elkaar en met de kamer d verbinding hebben dient tot verblijfplaats van de kinderen van de toewan laën bolon en bij ontstentenis van kinderen verblijven daar andere vrouwen.

Meestal zal een hoofd, alhoewel meer vrouwen onderhoudende, die niet in één huis samen doen wonen, maar haar die minder in stand zijn zal hij een klein huisje doen oprichten.

De kamers e dienen tot verblijfplaats van oudere en jongere bloedverwanten. In het midden tegen de wand van het tweede gedeelte b van het huis, welk gedeelte tot ontvangplaats van vrouwelijke bezoekers en gasten dient bevindt zich een stookplaats f welke stookplaats met uitzondering van de toewan laën bolon door de overige huisgenooten wordt gebruikt.

Ook in deze huizen, die uit uitstekende houtsoorten zijn samengesteld waarvan de vloer, omwanding en schotten uit planken bestaan, wordt geen zoldering aangetroffen, alleen zijn de kamers van een zoldering voorzien, waarop evenals bij de huizen van mindere lieden de niet dagelijksch benoodigde voorwerpen worden opgeborgen.

Sieraden en erfstukken benevens andere voorwerpen van waarde, worden in groote kisten geborgen, die in de slaapkamer van de eerste adelijke vrouw geplaatst zijn.

De ruimte onder het huis is niet zooals bij mindere lieden met brandhout opgevuld, maar leeg en met stevige bamboe of niboeng latten ompaggerd. Vroeger diende deze ruimte als strafplaats van schuldigen, die in het blok gesloten waren.

Enkele hoofden hebben hunne huizen bijna geheel op Europeesche wijze gebouwd met voorgalerij en binnengalerij waarvan links en rechts kamers zijn afgeschoten. Ook in de achterruimte die tot het ontvangen van vrouwelijke gasten dient zijn links en rechts kamers gelegen, tevens is het geheele huis geplafonneerd. Van den vasten regel dat de eerste kamer rechts tot verblijfplaats van den Radja en diens eerste adelijke vrouw dient, wordt niet afgeweken.

Het huisraad van den minderen man bestaat uit het hoogst noodige. Eenige aarden potten van inlandsch maaksel (balanga parioek) een ijzeren pan (koewali), een paar borden en kommen, welke op de markt tegen vrij lage prijzen te bekomen zijn, worden in bijna ieder huis aangetroffen.

Bijna elk huisgezin heeft ook een grooten aardenpot van inlandsch maaksel, panggaroenan genaamd, die alleen gebruikt wordt tot het kooken van de groote hoeveelheden rijst bij feestmaaltijden benoodigd.

Verder vindt men er eenige ligmatjes door de vrouw des huizes gevlochten van pandanbladeren, zoo ook rijstzakjes en een paar hoofdkussens.

Werden vroeger damarfakkels tot verlichting gebezigd, tegenwoordig treft men bijna overal kleine lampjes van blik aan die met petroleum gestookt worden. Bamboe levert de grondstof voor het verdere keukengereedschap bijv. voor lepels, waterkokers enz. Onder de sopo staat het dagelijks benoodigde rijstblok (een stuk boomstam door branden uitgehold) met stamper.

Hoofden en aanzienlijken zijn beter ingericht, bij hen vindt men eenige stoelen en tafels, die meestal voor ontvangst van gasten (europeesche) bestemd zijn, de vloer is met rotan dan wel met zoogenaamde batakmatten bedekt. De laatsten worden vervaardigd van geklopte boomschors en rotan, ruitsgewijze door elkaar gevlochten; deze matten zijn zeer sterk en zien er aardig uit. Europeesche

staande, en hanglampen over het geheel slecht onderhouden en dientengevolge weinig lichtgevend worden veel aangetroffen.

Door dat aan feestmalen vele personen bijeenkomen, moet de aanwezige hoeveelheid borden, kommen, schotels, kopjes, glazen en waterkaraffen, alles van Europeesch fabrikaat, vrij groot zijn. Ook lepels, vorken en tafelmessen treft men vrij algemeen bij hen aan.

IJzeren pannen van verschillende grootte waar onder de zeer groote suikerpan (kantjah) zijn onmisbaar. Gedreven koperen presenteerbladen (doelang) en kwispeldoren van uit de Straits geïmporteerd zijn zeer gewild.

Om het huis een feestelijk aanzien te geven wordt de binnenwand van de kamer waar de feestmaaltijd plaats heeft, met lange breede stukken doek (tabir) behangen, terwijl de bovenkant door franje (tirei), bestaande uit van verschillende kleur op elkaar genaaide stukjes laken die voorzien zijn van lovertjes, wordt afgezet.

Boven de eereplaats is een vierkant gebloemd stuk doek (longitlongit) gespannen, dat als troonhemel dienst doet. Bovengenoemde versiering van huizen is niet Mandailingsch maar van de Maleiers overgenomen.

Bultzakken en kussens worden door hoofden en gegoeden gebruikt. Als Europeaan zorgt men zijn eigen bed bij zich te hebben daar men door de vuilheid en onoogelijkheid, dezer bultzakken en kussens, verplicht zou worden op den planken vloer te slapen.

Kussens aan de einden met gouddraad versierd, dienen om het den inlandschen bezoekers gemakkelijk te maken, terwijl van pandanblâren fijn gevlochten en aan de randen met kralen voorziene matjes, benevens kleine vloerkleeden (parmadani) van Europeesch fabrikaat tot verdere vloerbedekking dienen.

Enkele personen zijn ook kasten rijk, vooral bij hoofden en handelaren worden deze meubels, enkele van inlandsch fabrikaat, maar het meerendeel van vendutiën afkomstig, aangetroffen.

Het hoofdvoedsel van de bevolking is rijst, bij gebrek daaraan wordt mais met rijst vermengd, door de mais ter grootte van rijstkorrels te breken, (indahan djaoeng) of gestampte mais alleen gegeten, verder eenige aardvruchten (oebi), terwijl zout, spaansche peper (lasijak) en een goele (verschillende in water gekookte bladeren), het voedsel smakelijker moeten maken. Zij die het kunnen bekostigen veroorloven zich de weelde gedroogde of gezouten visch, boven het vuur geroosterd erbij te gebruiken, of zoo men de moeite er voor over heeft tracht men door visschen de maaltijd te ver-

rijken. Vleesch wordt alleen bij feesten genuttigd, of in kleine hoeveelheden, die men op de markten gekocht heeft.

Het voedsel van hoofden en gegoeden onderscheidt zich bijna niet van dat van den minderen man. Dranken zijn water en koffie; de vroeger zoo algemeen gebruikte gegiste palmwijn (toewak) nuttigt men, sinds dat de Islam algemeen beleden wordt, niet meer tenzij tersluiks. Aftreksel van koffiebladeren dat in de maleische streken boven dat der vruchten gesteld wordt, wordt hier bijna niet gedronken.

Het kauwen van sirih is veel in zwang, slechts weinige personen, die daaraan niet toegeven.

XIII. Middelen van bestaan (Landbouw en Nijverheid).

Van de middelen van bestaan dient het eerst de landbouw besproken te worden omdat daardoor de geheele bevolking in haar onderhoud voorziet.

Van alle cultures is die der rijst de voornaamste en verdient dus het eerst bespreking. Zij wordt zoowel op geirrigeerde als op drooge velden gedreven (saba en haoema).

De uitgestrektheid van de gezamenlijke saba is echter vijf maal grooter dan die der haoema.

De eerste toch hebben naar schatting eene oppervlakte van ± 2500 bouws, terwijl de oppervlakte der laatste nog geen 500 bouws bedraagt. De bewerking der gronden en de wijze van cultuur zou nog vele verbeteringen kunnen ondergaan, ware het niet dat de mandailinger aan zijne voorvaderlijke gewoonten uiterst gehecht is en van nature een wantrouwen tegen alle nieuwigheden heeft. Een sprekend bewijs daarvan vinden wij in de omstandigheid dat Willer in zijn werk, dus in 1845, reeds mededeelde dat alle pogingen tot het doen ingang vinden van den ploeg mislukten. Nu een halve eeuw later is er in geheel Mandailing en Angkolo nog geen enkele ploeg te vinden, en bleef de bevolking zich bij de omwerking der gronden tot de spade (pangkoer of tadjak) bepalen.

Aan bemesting der gronden wordt niet gedaan, de irrigatie schijnt voldoende te bemesten, en boschgronden waarop de haoema (drooge velden) aangelegd worden, zijn er nog voldoende aanwezig om wisselbouw toe te laten. Men verbouwt dan alleen op drooge velden, als er gebrek aan geirrigeerde bestaat, een 3 à 4 jaren

kan een haoema beplant worden, maar de grond is dan ook zoo uitgeput, dat hij moet worden verlaten en naar nieuwe gronden moet worden uitgezien.

Het daarop groeiende hout wordt gekapt en daarna verbrand, de asch dient tot bemesting, en alleen groote boomstammen, die door het vuur niet verteerd worden, blijven liggen. Daarna wordt de grond bezaaid.

De natte cultuurwijze vereischt meer zorg en bewerking. De vroeger bij deze cultuur gevolgde gebruiken zijn meer en meer vervallen, toch zijn er restes overgebleven die hier vermelding verdienen.

Zoo wordt om het water op de saba te laten en het kweekbed te bezaaien een gunstige dag bepaald. — De bewerking der gronden heeft daarop zonder eenige bijzonderheid plaats tot dat men zoover gereed is, om met het beplanten te beginnen.

Alsdan wordt de hulp ingeroepen van den datoe ari tot aanwijzing van een gunstigen dag om met dat werk te kunnen beginnen.

Op den bepaalden datum worden 9 bosjes jonge planten van het kweekbed in een vierkant op de saba uitgeplant, bij welke bezigheid zoo min mogelijk gesproken wordt. De rest van het veld wordt in de volgende dagen beplant.

Deze eerstgeplante roempoens moeten als het ware het voorbeeld geven aan de later geplante, de planter zal deze dan ook met meer zorg dan de overige bewaken bij 't aanbreken van den oogst zullen deze het eerst door een vrouw gesneden worden, die hen met een paar bladeren (sali mandapot) in een rijstzakje opbergt en vervolgens in de salendang stilzwijgend huiswaarts brengt en in de sopo ophangt.

Is alle rijst gesneden en uitgetrapt, zoo wordt de zakat afgezonderd, en het overige zonder ceremonieel opgeborgen.

Eerst als men van den nieuwen oogst begint te gebruiken zal men den een of anderen malim roepen om door gebeden (doa) dezen te zegenen.

De rijst van de 9 eerstgesneden stoelen, die in de sopo opgehangen is wordt als oeloe taon het eerst, na met het verder benoodigde voor den maaltijd gestampt te zijn, gekookt en door het huisgezin gezamenlijk gegeten. Liet de oogst zich mooi aanzien, maar blijkt zij nadat de rijst uitgetrapt is tegen te vallen, zoo heet het dat rangkesa (geesten) onder het uittrappen hebben gestolen.

Vele lieden verbouwen op de haoema mais als tweede voeding-

gewas, dat bij schaarschte van rijst, na stukgeslagen te zijn daarmede te zamen wordt gekookt en gegeten.

Over het geheel genomen produceeren de beplante gronden (misgewas daargelaten) voldoende om in het levensonderhoud te voorzien, alleen in het landschap Oeloe is gebrek aan geirrigeerde velden, tengevolge waarvan daar de teelt op drooge velden op groote schaal wordt gedreven. Ook wordt in dat landschap veel rijst uit de naburige streken vooral uit Raŏ ingevoerd.

Na de cultuur van rijst, dient die van koffie genoemd te worden. De onderafdeeling is de meest koffieproduceerende van de residentie Tapanoeli, in sommige streken zooals Pahantan en een gedeelte der koerija Manambin is de cultuur een volkscultuur die met voorliefde gedreven wordt.

Het landschap Pahantan producoert niet minder dan 3 pikoels per cultuur-dienstplichtig huisgezin, of een totaal van gemiddeld 1500 pikoels 's jaars.

In de cultuurwijze wordt de bevolking bijna geheel vrij gelaten, daar de proeven met de intensieve cultuur in de jaren 1878 en 1884 genomen geheel mislukt zijn, en koffie in verschillende streken geteeld verschillende behoeften heeft. De boomen staan dan ook niet op gelijke afstanden. In de eene aanplanting staan zij op 5 voet; in de andere op drie, in de eene worden schaduw, in de andere geen schaduwboomen gebruikt. Wegen ontbreken in de aanplantingen, alleen enkele voetpaden zijn er zoodat de inspectie der aanplantingen voor de ambtenaren vermoeiende tochten zijn. Mijns inziens is juist het vrijlaten van de bevolking in hare cultuurwijze de oorzaak, dat zij niet tegen de koffiecultuur ingenomen is.

In de hoog gelegen streken worden kool, uien en oebisoorten, waaronder aardappelen, verbouwd tusschen de mais in, welke producten ter markt gretig afnemers vinden.

Erwten en boonen en een weinig tabak, alles voor eigen consumptie bestemd dienen nog vermelding.

In de hoeta's om de huizen worden klappers aangeplant, wier vruchten in de dagelijksche behoeften voorzien, van uitvoer is geen sprake daar de klapperboomen door de hooge ligging der onderafdeeling weinig olie bevattende vruchten opleveren.

Wat het werken op de velden aangaat, het reuzenaandeel rust op de schouders van het zwakke geslacht, de maatschapppelijke toestand van de vrouw is daardoor alles behalve benijdenswaardig. De man schaft zich met geen ander doel een vrouw aan, dan om

te zorgen dat zijn geslacht niet uitsterft en in hoofdzaak om iemand te hebben die zijne velden kan bebouwen en zijn eten koken.

Van 's morgens vroeg tot 's avonds heeft dan ook de vrouw geen oogenblik rust; werkt zij niet in de velden, zoo moet zij water halen of brandhout, terwijl zij zich 's avonds nog verplicht ziet door het vlechten van matjes of mandjes van pandanblåren de inkomsten van het huisgezin te verhoogen. Het laat zich dus best begrijpen dat de vrouwen spoedig hare bekoorlijkheden verliezen en vroeg oud zijn.

De mannen leiden over het algemeen een lui leven, dringt de nood niet om bij den veldarbeid zelf de handen uit den mouw te steken of hebben zij geene heerendiensten te verrichten, zoo doen zij niets meer dan hun aanstaat.

Slechts een klein gedeelte van de bevolking is kleinhandelaar.

Goudwasscherij en vischvangst dienen verder nog als middel van bestaan vermeld te worden.

Bij het grondbezit zullen de bepalingen die vischvangst en goudwasschen beheerschen besproken worden en zooals wij daar zullen zien mag ieder in de rivieren stofgoud verzamelen zonder daarvoor eenige retributie te betalen.

Voor het verzamelen van stofgoud wordt het rivierzand in een platten ronden bak (doelang gorè) gedaan, waarna door voortdurend wasschen het slib en het zand verwijderd worden, totdat het stofgoud in kleine korreltjes achterblijft.

De geheele bewerking die den naam manggore draagt geschiedt in de rivier zelve, en daarbij in aanmerking nemende dat gemiddeld een hoeveelheid ter waarde van f 0.25 à f 0.50 per dag verkregen wordt, zoo kan men zeggen dat de moeite niet evenredig beloond wordt.

Een andere wijze om goud te verzamelen draagt den naam manombang en is wel aan eene retributie ten bate van het hoofd dat toestemming verleent onderworpen.

Daar het goud vrij dicht aan de oppervlakte van den bodem voorkomt is het niet noodig diepe mijnen aan te leggen. Vermeent men nu dat in een stuk terrein, door het aanwezig zijn van enkele steensoorten, goud aanwezig is, zoo legt men naar dat terrein een waterleiding aan.

Nadat men de plaats heeft bepaald, waar men met het uitgraven zal beginnen, welke plaatsbepaling geschiedt door een roode kip te slachten, die naar men meent met den kop de richting aanwijst

waarheen men moet graven; steekt men den grond van de berghelling af en dringt zoo langzamerhand de helling in.

Het daarheen geleide water voert alle losse aarde mede, terwijl in den langzamerhand zich vormenden vijver, aardkluiten, steenen, zand en ook het goud achterblijven. De vijver wordt dan aan de uitwatering van een dam voorzien, over welke alleen het troebele water kan leegloopen. Na eenige maanden aldus gewerkt te hebben gaat men er toe over om door voortdurende omwerking van den bodem des vijvers alle aarde te verwijderen, benevens de groote steenen, zoodat slechts zand, overblijft. De vijver wordt nu geopend en het daarin aanwezige zand uitgewasschen, het goud blijft dan in korrelvorm achter.

Voordat men echter tot het openen voor den vijver overgaat is men verplicht het hoofd dat vergunning verleende te waarschuwen, opdat door hem een persoon kan worden gezonden, die bij het uitwasschen tegenwoordig kan zijn en die de boenga pasir (retributie) nl. $\frac{1}{10}$ van de verkregen hoeveelheid ontvangt.

Is het hoofd zelf in de maatschap, wat vroeger veel gebruikelijk was en meestal bij het verleenen van de vergunning werd bedongen, zoo ontvangt hij tevens een aandeel maar is verplicht zoolang aan den mijn gewerkt wordt, voor eten, kleeding, en werktuigen voor de andere leden te zorgen, het kostende werd later met hen verrekend.

Bracht de tombang minder op dan de kosten voor kleeding, voeding en werktuigen benoodigd geweest zijnde, zoo leed het hoofd de schade.

Tegenwoordig is deze soort van exploitatie meer en meer in onbruik vervallen, omdat òf de eene òf de andere partij bedrogen uitkwam, en zoo bepalen de hoofden zich tegenwoordig tot het ontvangen van de boenga pasir à 1 mas van 1 tail goud.

De opbrengst van een mijn is uiterst wisselvallig, somtijds hoort men dat belangrijke voordeelen verkregen zijn, maar ook dat alle werk voor niets geweest is.

Om door verbrijzeling van kwartsgesteenten goud te verkrijgen is men niet bij machte daar de benoodigde werktuigen ontbreken.

Het werken aan een tombang is aan vele bijgeloovige voorschriften gebonden, want naar de meening van den mandailinger is er niets dat zoo ontzien wil worden als het goud. Zoo is het voor de delvers verboden om ruwe taal uit te slaan of zich boos te maken, ook dient men voor het aanleggen van een mijn een gelukkigen dag

en een goed tijdstip te kiezen, evenzoo bij het open maken van den vijver, wil men zich een goeden opbrengst verzekeren.

In de laatste jaren is aan eenige particulieren, vergunning verleend tot het doen van mijnbouwkundige onderzoekingen in de onderafdeeling. Bij mijn vertrek was men met deze onderzoekingen nog bezig, maar rijpten reeds de plannen om een concessie voor gouddelving aan te vragen.

De vischvangst kan niet gezegd worden het uitsluitend middel van bestaan van een gedeelte der bevolking uit te maken, zooals wel aan kustplaatsen het geval is. Ieder is vrij in de rivieren van zijn hoeta te visschen, met uitzondering echter door middel van toeba of door afdamming of droogmaking van riviergedeelten. Hierdoor heeft men vergunning van het hoofd der hoeta noodig, en is men verplicht een gedeelte van den vangst (toempoek tobing) af te staan.

Als werktuigen voor den vischvangst bezigt men den hengel (hail), werpnetten (djala), verschillende soorten van fuiken (tanggal, boeboe).

Bij lagen waterstand treft men op vele plaatsen in de Batang Gadis en Aek-Poengkoet, trechtervormig gemaakte dammen aan, die het in de rivier aanwezige water noodzaken voor een groot gedeelte door de opening van dezen trechter te gaan.

Voor deze opening zijn saâmverbonden bamboelatten in eene hellende richting geplaatst die nog een meter boven water uitsteken. Links en rechts van dit latwerk zijn eveneens van bamboe wanden aangebracht.

Het rivierwater stroomt nu over een gedeelte van het latwerk heen, de visschen, die de rivier afzwemmen, stuiten tegen een der beide dammen, durven daar niet overheen springen en komen ten laatste op het latwerk te land, waar zij door den snellen stroom belet worden terug te keeren, en worden door den bij de opening wachtenden persoon gevangen. Een zoodanig toestel draagt den naam van sarir.

Door de verbeterde middelen van verkeer en den daardoor ontstanen grooteren invoer van artikelen van vreemden oorsprong, voornamelijk wat de dagelijksche benoodigdheden aangaat is de inlandsche nijverheid, zooals die vroeger bestond, bijna geheel te niet gegaan.

In iedere sopo vond men vroeger een weefgetouw, tegenwoordig vindt men er bijna geen meer, en als zij er nog zijn, zoo worden zij niet gebruikt.

Alleen ligmatjes en rijstzakken worden nog door de vrouwen gevlochten, hoe fijner de ligmatjes zijn hoe hooger prijs er voor wordt gevorderd, meestal zijn de fijne soorten van opengewerkte randen voorzien.

De grondstof voor dit vlechtwerk gebezigd bestaat uit de bladeren van de pandan of bajoewon, welke blâren, na van het harde buitenweefsel ontdaan en gedroogd te zijn, door op gelijken afstand van elkaar in een stuk bamboe geplaatste mesjes in even breede repen worden gesneden.

Van de mannelijke bevolking der hoeta Pagar-Goenoeng zijn er vele, die behalve landbouwer ook smid zijn. Hun kennis van dit ambacht bepaalt zich voornamelijk tot het vervaardigen van dagelijksch benoodigde werktuigen, zooals hakmessen, verschillende soorten van pangkoer (schop) voor de bearbeiding der saba benoodigd, alsmede kleine breekijzers door goudgravers gebezigd. De grondstof schaft men zich te Natar aan.

Aarden potten voor het koken van spijzen worden op uiterst primitieve wijze in enkele hoeta's gebakken, welke potten voor eenige duiten op de markten (onen) worden verkocht.

XIV. Veeteelt.

Zooals bij de bespreking van het grondbezit zal blijken heeft iedere hoeta hare djalangan of weidegronden, waarop de ingezetenen hunne rechten kunnen doen gelden. Alhoewel niet op groote schaal wordt toch vrij algemeen veeteelt gedreven. De mingegoede heeft zijn schapen of geiten, de meergegoede zijne koeien of karbowen. Enkele hoofden hebben hunne kudden die tot 300 à 500 stuks groot zijn. Aan het vee wordt over het geheel weinig zorg besteed, en aan veredeling wordt niets gedaan. Wanneer de oogst binnen is, worden de kudden van de weidegronden naar de saba gedreven, waar dan meer voedsel te vinden is.

De karbowen zijn gewild voor trekdieren, waarschijnlijk omdat zij van jongs af in bergterrein geweest zijn. De koeien (lomboe) zijn klein van stuk en alleen voor slachtvee geschikt. Zij geven bijna geen melk, zoodat wil men als Europeaan eenige melkbeesten onderhouden, men verplicht is van elders Bengaalsch vee te laten komen.

De prijzen van karbowen varieeren tusschen de f 50.— en f 120.—, die van de koeien tot f 40.—, een schaap kost f 7.— en

een geit f 5.— Ieder huisgezin houdt kippen en in die streken die zich tot het houden van eenden eigenen, worden deze vogels om de eieren gehouden.

XV. Margo's. Inlandsche regeling der maatschappij en hare standen.

De beschrijving door den Assistent-Resident Willer van de inrichting der inlandsche maatschappij gegeven is na verloop van een kleine 50 jaren niet in haar geheel meer geldend voor den tegenwoordigen toestand. Godsdienstige en beschavende invloeden hebben op deze maatschappij ingewerkt, tengevolge waarvan veranderingen hebben plaats gegrepen.

Nog altijd echter kan men de leden van deze maatschappij verdeelen in.

1°. Zij die worden aangemerkt als personen.

2°. Zij die worden aangemerkt als zaken.

Tot de eerste categorie behooren de mannen, tot de tweede de vrouwen en kinderen. Het bezit van de vrouw berust bij haar echtgenoot, bij ontstentenis van dezen bij diens naasten mannelijken bloedverwant, de kinderen behooren den vader toe.

De mandailingsche maatschappij is in marga's verdeeld, wier leden in opklimmende mannelijke linie één persoon tot stamvader hebben. Huwen in dezelfde marga is verboden en wordt met bloedschande gelijk gesteld, ook strekt zich dit verbod over eenige margas onderling uit, die als aan elkander in mannelijke linie verwant worden beschouwd, vaste regels zijn van het laatstgenoemde niet op te geven, omdat het op de eene plaats wel op de andere niet van kracht is.

De marga's die het meest in de landschappen Klein-mandailing en Pahantan voorkomen zijn:

1°. Loebis met de onderverdeeling Loebis Hoeta Nopan en Loebis Singasora, 2°. Nasoetion, 3°. Parindoeri, 4°. Bata Bara, 5°. Matondong, 6°. Daoelae, 7°. Nai Moente of Si Regar, 8°. Nasiboewan, 9°. Poeloengan. Van deze hierboven genoemde margas mogen in enkele streken Nasoetion en Batoe Bara, Matondang en Daoelae niet onder elkaar huwen.

De oorsprong van deze marga's is moeielijk na te gaan, zij zullen allen wel van uit Padang-Bolak afkomstig zijn. De bevolking zelf naar den oorsprong gevraagd, weet meestal daarop geen

antwoord te geven, alleen verklaren die van de marga Parindoeri, dat zij van een tijger afstammen, en nog tegenwoordig zullen, wanneer een tijger geschoten is, de vrouwen van die marga het gedoode dier sirih (boerangir) toedienen. Ontmoeten leden van die marga de sporen van een tijger zoo zullen zij niet nalaten deze als teeken van hulde met drie stokjes te ompaggeren, tevens wil het volksgeloof, dat een tijger zijne bloedverwanten in casu de leden van die marga niet zal aanvallen of verscheuren.

De inlandsche maatschappij is wat staatkundige indeeling betreft in hoeta (kamponggemeenten) gesplitst, die al of niet afhankelijk van elkaar te zamen of alleen hunne eigen gronden en rechten hebben.

In eene hoeta wonen leden van verschillende marga's bij elkaar, vormen een geheel, dat in verschillende standen gesplitst wordt.

Aan het hoofd van de gemeente staat de pamoesoek (kamponghoofd), terwijl de adel en hunne afstammelingen, benevens de halak na djadji of halak na bahat (burgers) de verdere leden zijn.

Wat de standen in de gemeenten aangaan zoo zijn die:

a. de Na mora mora en Anggi ni radja of adelstand.

Hiertoe behooren het hoofd met zijne aanverwanten in mannelijke linie. Het onderscheid tusschen de twee bestaat daarin, dat voor de leden der eerste beide ouders, en van die der tweede alleen de vader tot den adel, behooren. De eerste is daarom tot regeeren gerechtigd, de tweede niet.

b. de Halak na djadji of Halak na bahat, welke burgerstand weder in twee deelen te splitsen is, nl. zij die van dezelfde marga den adel (soehoe soehoe) en zij die van een andere marga (bajo bajo) zijn.

De overige door Willer genoemde standen als ompoeng dalom, en boedak (slaven) zijn sinds de opheffing van het pandelingschap en de slavernij verdwenen en hebben zich in den burgerstand opgelost. Dit neemt niet weg, dat nog altijd op de vroegere leden en hunne afstammelingen wordt neergezien, dat huwelijken tusschen hen en de andere standen weinig voorkomen.

Nog sterker zelfs, de functiën en verplichtingen vroeger op hen rustende, worden zelfs nu nog vrijwillig door hen vervuld, als bijv. het dragen van de rijkssieraden bij feestelijke gelegenheden, het verzamelen van brandhout voor feestmalen, het schoonmaken van het daarbij gebruikte vaatwerk, het dragen van de kleeren van het hoofd, zoo deze of zijn zoon in een andere hoeta volgens adat een huwelijk gaat sluiten.

Met enkele weinige uitzonderingen behoort de adel van alle hoeta's dezer streken tot de marga Loebis.

Hoe zij den naam Loebis gekregen heeft, is mij niet mogelijk met zekerheid te zeggen.

De inlanders daar naar gevraagd, antwoordden, dat loebis een verbastering van boegis is, daar de stamvader der marga een boeginees was.

De stamvader tot wien bijna alle hoofden hunne geneologie doen opklimmen is een zekere Na Mora Pande Bosi die volgens het verhaal vergezeld van een paar slaven uit de Tobalanden, nu omstreeks tien generaties geleden, vertrok en zich in Angkola djoeloe neerzette en het smidsambacht uitoefende. Later stichtte hij de kampong Hatongga waarvan hij hoofd werd. Hij huwde daar met een adelijke vrouw van de marga Daoelae uit de kampong Dolok na Godang, later huwde hij met eene na mora van Pidjorkoling van de marga Nai moente, waarbij hij twee kinderen verwekte, Soetan Boegis en Soetan Barajoen genaamd.

Eens op jacht zijnde ontmoette hij een vrouwelijke geest (boenian), die hem op zijn verzoek naar hare hoeta bracht, en met wie hij huwde. Ook bij haar verwekte hij twee zonen en wel de tweelingen Si Langkitang en Si Baitang.

Na verloop van tijd keerde Na Mora Pande Bosi naar zijne vroegere woonplaats Hatongga terug en liet zijne beide zonen bij hunne moeder de boenian achter. Groot geworden zochten deze beide jongens hunnen vader in de hoeta op en verzochten bij zijn overlijden aan hunne broeders aandeel in de nalatenschap, hetwelk hen werd geweigerd.

Zij zouden niets gehad hebben zoo Na Mora Pande Bosi voorziende dat bij zijn overlijden Si Langkitang en Si Baitang door hunne broeders Soetan Boegis en Soetan Barajoen zouden worden verstooten, hen niet bij zijn leven vier oude geweerloopen met goud gevuld had gegeven, tot hen zeggende: „aan u beiden behoort het goud, aan uwe broeders de karbowen.” Dit gezegde moest ook doelen op hunne latere heerschappij. Zij zouden toch naar Mandailing djoeloe het goudland trekken en daar heerschappij voeren, terwijl de afstammelingen van Soetan Boegis en Soetan Barajoen, in Angkola met hare vele weidegronden en karbowen gevestigd bleven.

De twist tusschen de broeders liep zoo hoog dat Si Langkitang en Si Baitang uit Hatongga verdreven werden en hen naar het

leven werd gestaan. Ten einde raad riepen zij den geest huns vaders aan, die hen verscheen en mededeelde, dat zij Angkola moesten verlaten, dat zij een witte kip door hen medegebracht maar behoefden te volgen, en zich op de plaats waar deze stierf hadden te vestigen.

Reeds den dag nadat de geest huns vaders hen verschenen was, wees hen de kip den weg, totdat zij op de plaats van het tegenwoordige Hoeta Nopan, waar de Aek Si Ngangir en Aek Si Ngengoe zich in de Batang Gadis uitstorten, gekomen, zich nederzette en stierf.

De beide broeders vestigden zich dan ook daar, en Si Langkitang huwde met eene dochter van den vorst van Si Odjo. Na Mora Soetion van de marga Nasoetion Manggis. Na eenigen tijd ontstond er twist tusschen Na Mora Soetion en de beide broeders die eindigde met het verslaan en de onderwerping van den eersten. Van dit oogenblik dateert de suppprematie van de marga Loebis.

De nakomelingen van Na Mora Soetion bestaan nu nog, en wel in Hoeta Toras of Hoeta Toewo van het landschap Pahantan waarover zij als radja heerschen. Een gedeelte der marga Nasoetion Manggis is echter over de kampongs Sajoermatinggi en Si Ngengoe verspreid geworden.

Si Langkitang bleef te Hoeta Nopan, Si Baiting vestigde zich echter te Partamoewan (het tegenwoordige Moewara Poengkoet). De eerste werd de stamvader van de marga Loebis Hoeta Nopan, de tweede van de marga Loebis Singasoro.

Daar het huwelijk in de marga verboden was, werden de huwelijken van de eerste afstammelingen meestal in de verslagen marga Nasoetion manggis gesloten, terwijl later personen van elders zich nevens de overheerschers nederzetten.

Hoe zich later de marga Loebis splitste, hoe de adel (Na mora mora) en de burgers (Halak na djadji of Halak na bahat) ontstonden, hoe de bepalingen van de Bataksche adat omtrent het huwelijk, en de hoegrootheid van den te betalen koopprijs (toehorboli) voor de vrouw, van invloed waren op de deprimatie van den adel, zoodat personen van de marga Loebis zelfs slaven werden, eene beschouwing daarover wordt zoo duidelijk in het 4e hoofdstuk van het werk van Willer gegeven, dat kortheidshalve daarnaar kan worden verwezen.

De gemeenten (hoeta) zijn daar waar het nog niet aan bouwplaats

ontbreekt in wijken geplitst, wier huisgezinnen tot dezelfde marga en stand behooren. In Pahantan Lombang en Pahantan Dolok waar gebrek aan bouwterrein bestaat wonen de lieden van verschillende marga's en stand door elkaar.

Die wijken dragen den naam van ripe, een naam die in andere Batakstreken alleen een dienstplichtig huisgezin beduidt. Het woord ripe in de laatste beteekenis wordt niet in Mandailing gebruikt.

Vraag men aan een Mandailinger of hij den een of anderen persoon uit zijn hoeta kent of aan dezen verwant is, zoo zal men hem dikwijls met een dongan sa ripe hooren antwoorden. Bij verder onderzoek blijkt dan, dat van een nauwe bloedverwantschap geen sprake is, zoodat met deze uitdrukking niet anders dan een „van een wijk”, „van een stam” evenals het Tobasche dongan saboetoeha, bedoeld kan worden.

Deze ripe's of wijken worden onderscheiden in: ripe namora mora of ripe anggi ni radja, ripe soehoe soehoe, en ripe bajo bajo. De vroegere ripe ompoeng dalam (pandelingen) is door opheffing van het pandelingschap vervallen.

Behalve de reeds genoemde bestaan er nog ripe die uit huisgezinnen van verschillende standen samengesteld zijn en aan wier hoofd een Na mora si oban ripe staat. In de hoeta Si Ngengoe djae en de koerija Manambin voorkomend vormen zij daar als het ware een gemeente in eene gemeente.

Gemeenten worden gesticht op tweeërlei wijze:

1° door gelijktijdige emigratie uit de moederkampong van leden van alle marga's en standen, onder toestemming van de gemeente.

Dit geval kwam vroeger vrij veel voor indien er gebrek aan bouwgronden bestond, maar werd meestal veroorzaakt daar zoons van het hoofd der gemeente, die geen kans hadden hun vader in de regeering te vervangen, en toch gaarne zelf wilden heerschen. Een zoodanige vestiging was een volkomen, kreeg eigenbestuur maar bleef in enkele aangelegenheden aan de moederkampong verbonden.

2° door emigratie uit de moederkampong van eenige personen, met het doel om velden aan te leggen, op aan de gemeente toebehoorende ver afgelegen gronden. Deze vestigingen waren onvolkomen, droegen eerst den naam van bandjar, en nadat er zich nog meerdere personen gevestigd hadden van pagaran.

De bandjars en pagarans waren in alle opzichten aan de moederkampang ondergeschikt, hunne hoofden waren meestal de eerste

vestigers, dan wel een vertrouwd persoon, door de bevolking gewenscht en door het hoofd der moederkampong daartoe geschikt geoordeeld.

Een pagaran kan tot hoeta verheven worden zoo daartoe door de leden het verzoek wordt gedaan, aan den pamoesoek en de vertegenwoordigers der standen van de moederkampong. Wordt dit verzoek ingewilligd, zoo zal een der naaste familieleden, meestal een zoon van den pamoesoek, het bestuur over de nieuwe gemeente aanvaarden, terwijl dan tegelijktijdig alle standen in de pagaran hunne vertegenwoordigers krijgen.

Een overgangsvorm tusschen de pagaran en een op zich zelf staande gemeente wordt gevonden in de koerija Manambin, waar waar een Na mora si oban ripe aan het hoofd staat. Dit hoofd is iemand van adel, heeft in adatzaken recht op hommages van de bewoners, maar is in andere opzichten weder geheel aan de pamasoek als hoofd der moederkampong ondergeschikt. Daar de functie van Na mora si oban ripe in de familie erfelijk is, is alleen toestemming van de moederkampong en voldoening aan eenige adatformaliteiten noodig om die vestiging tot een zelfstandige gemeente te verheffen.

Aan deze verbrokkeling van gemeenten is door het Gouvernement paal en perk gesteld, door nooit toestemming te verleenen, als niet de urgentie gebleken was.

Zooals ook Willer zegt, bleven de gemeenten meestal met de moederkampong gemeene zaak maken, en nederzettingen van elders op haar grondgebied werden verplicht hunne belangen met haar te doen samengaan

Daardoor ontstonden bondgenootschappelijke lichamen, aan wier hoofd de pamoesoek der moederkampong stond en die in deze functie den titel van Panoesoenan ontving. Bij de regeling van het bestuur in deze streken, kwamen natuurlijker wijze de panoesoenans het eerst in aanmerking om als hoofd van zulk een djandjian of koerija door het Gouvernement erkend en bevestigd te worden, terwijl daar waar geen djandjians waren en dus geen panoesoenans in een te vormen district (koerija) aangetroffen werden, het toenmaals meest geschikte der kamponghoofden (pamoesoek) dan wel een ander geschikt persoon tot hoofd der koerija werd verheven, welke waardigheid enkele uitzonderingen daar gelaten tot nu toe op hunne nakomelingen is overgegaan.

Wat de tegenwoordige toestand aangaat, al meer en meer zoeken

de hoeta's zich van de moedergemeenten onafhankelijk te maken, door de teekenen van hunne vroegere ondergeschiktheid te doen verdwijnen. Daartegenover zoeken koerijahoofden, wier voorvaderen weleer geen panoesoenan waren, andere hoeta's over te halen hen de teekenen van het panoesoenanschap bij voorkomende gelegenheden af te staan.

Dit wederzijdsch streven heeft reeds tot vele kwesties aanleiding gegeven en het is dan ook den besturenden ambtenaar niet genoeg aan te raden, in zulke zaken uiterst voorzichtig met eene beslissing te zijn, omdat men meestal van de praktijken die aangewend worden minder goed op de hoogte is.

Wat de teekenen van het panoesoenanschap aangaat zij bestaan in: 1° hulp van de andere hoeta's aan het hoofd der moedergemeente te verleenen bij den bouw van de vergaderzaal (sopo na godang); 2° hulp bij den bouw van het huis van den vorst; 3° hulp bij het bewerken zijner rijstvelden; 4° het afstaan van de rechterdij (toelan rintjan) van ieder geslacht of door jacht verkregen viervoetig dier, als karbowen, koeien, schapen, geiten en herten.

Deze diensten en gaven, die eerbewijzen aan hunne waardigheid zijn, worden nog altijd geeischt, alleen aan de beide eerstgenoemde categorien wordt minder de hand gehouden, omdat het den panoesoenan duurder te staan komt de adat te volgen, dan een huis of sopo door betaalde werklieden te doen bouwen, want hij heeft bij het verleenen van die diensten voor voedsel te zorgen, en moet veelvuldig feestmalen aanleggen. De hulp voor beplanting der velden wordt tegenwoordig alleen gevorderd van de lieden die in zijn eigen hoeta verblijven of onder zijn rechtstreeksch bestuur staan.

Reeds hiervoren werd aangeteekend dat de gemeenten in wijken (ripe) gesplitst zijn, met de drie onderscheidingen ripe na mora of ripe anggi ni radja, ripe soehoe soehoe en ripe bajo bajo. De laatste is eigenlijk een verzamelnaam, daar deze ripe gesplitst wordt in zoovele, als er marga's in de hoeta voorkomen met wier leden de ripe namora en ripe soekoe soeka zouden mogen huwen. In de ripe bajo bajo vindt men dan ook dikwijls een ripe nasoetion, een ripe parindoeri, een ripe poeloengan enz.

Mocht de beschrijving van het bestuur der djandjians en der gemeenten, en van de beslechting hunner geschillen den werkelijken toestand van voor 50 jaren duidelijk weergeven, op 't oogenblik is die niet meer ten volle geldend. Een 50 jarig bestuur van

het Gouvernement heeft zijn invloed uitgeoefend, tengevolge waarvan vele veranderingen plaats hebben gegrepen.

De door Willer besproken paroehoemans zijn verdwenen, behalve de paroehoeman sopo na godang (gemeenteraad) en de paroehoeman soekoe soekoe (burgerraad) die somtijds ter voorlichting en minnelijke beslechting van huwelijks en erfenis aangelegenheden vergaderen. Bestuursbevelen gaan nu van den besturenden ambtenaar over op het koerijahoofd, en zoo verder op de kampong en ripehoofden, welke laatste voor uitvoering en opvolging door hunne onderhoorigen zorgen.

Volgen wij de beschrijving van het bestuur door Willer gegeven, en toetsen die van den tegenwoordigen toestand dan zien wij, dat van de daar genoemde personen de meeste nog voorkomen, enkele daarvan zijn door het gouvernement met gezag bekleed, terwijl andere alleen bij adats aangelegenheden te voorschijn komen.

a. **een eerste hoofd bekleed met het oppergezag in de gemeente, die den titel van pamoesoek voert.**

Over iedere gemeente (hoeta) staat tegenwoordig een hoofd, die alhoewel meestal den rang van pamoesoek hebbende, door het bestuur met den naam kapala kampong wordt betiteld.

b. **een tweede hoofd, plaatsvervanger, meestal jongere broeder, zoon of neef van den pamoesoek, die den titel van radja padoewana voert.**

Ook nu nog komt deze persoon voor, hij wordt echter door het bestuur niet erkend, zoodat hij zijne functies van plaatsvervanger alleen in adat-aangelegenheden kan vervullen. In Groot mandailing komt het echter voor, dat de radja padoewana van een andere marga is dan het kamponghoofd. Dit is strijdig met de adat en is eene instelling door eenige pamoesoeks in hunne hoeta ingevoerd om geene hooge koopprijzen (toehor boli) voor hunne vrouwen te betalen. De radja padoewana daar is dan uit deze onderafdeeling afkomstig en van adel, onder belofte van ook daar tot den adel te blijven behooren en een aandeel in de adataangelegenheden te krijgen is hij daarheen gegaan.

Ook van zijn kant heeft hij echter moeten toegeven door te beloven zijne dochters tegen verminderden koopprijs te zullen afstaan aan den pamoesoek en diens familieleden.

c. **de Si oban ripe.**

Ook deze komen nog voor en zijn door het bestuur van eene

acte van aanstelling voorzien, zij dragen in het betrekkelijk besluit den naam van kapala ripe evenals de overige ripehoofden.

d. de natoras anggi ni radja of oudsten van den adelstand die geene andere bediening hebben.

Ook deze bestaan nog maar hebben geene bestuursmacht meer. Alleen komen zij bij adatformaliteiten te voorschijn evenals:

e. de natoras soehoe soehoe of vertegenwoordigers van den burgerstand en:

f. de notaras bajo bajo of vertegenwoordigers van de marga's die met leden der marga der soehoe soehoe en anggi ni radja of na mora mogen huwen.

In het landschap Pahantan komen de soehoe soehoe niet meer voor, omdat zij door het gering aantal leden tot de ripe anggi ni radja zijn gebracht.

Al naarmate van het aantal van de tot de ripe anggi ni radja, soehoe soehoe, en bajo bajo behoorende personen, en na gebleken behoeften zijn door het bestuur over de ripe'shoofden aangesteld met den titel van indoe ripe of panghoeloe ripe òf kapala ripe welke lieden de laatste uitvoerders van de bestuursbevelen zijn.

Bij hunne aanstelling wordt behoudens geschiktheid voornamelijk gelet op hunne afstamming, door hen uit de oudste tak van de in de ripe voorkomende familie te nemen, terwijl de waardigheid enkele uitzonderingen daargelaten, erfelijk is. Is het aantal leden van eene ripe te klein om de aanstelling van een ripehoofd te veroorloven, in verband met den druk die heerendiensten aan de geheele ripe opleggen, zoo worden de leden voorloopig onder een ander ripehoofd gebracht van wien zij slechts bestuursbevelen ontvangen. In adataangelegenheden volgen zij echter dit hoofd niet maar worden dan door hunne oudsten (natoras) vertegenwoordigd.

g. de oeloebalangs, dat zijn mannen van wapenen uit verschillende standen getrokken, die in oorlog als aanvoerders tegen den vijand en in vrede als verleeners van den sterken arm door het bestuur worden gebezigd.

Tegenwoordig heeft ieder koerijahoofd een viertal oeloebalangs die als sterke arm diensten verrichten. Ook zorgen de koerijahoofden, dat deze dienaren van de bij de adat voorschreven dracht, een rood baadje en witte broek zijn voorzien, welke kleederdracht bij

festiviteiten en het begeleiden van hooge bestuursambtenaren als wanneer zij als voorrijders dienst doen, gebruikt wordt.

h. **de natoras ompoengdalam en**

i. **de natoras pangkoengdangi**

zijn vervallen.

XVI. Grondbezit, Lasten en Heerendiensten.

a. Grondbezit.

De eerste gevolgen van vestiging van landbouwende volken zijn inbezitname en ontginning van de om de nederzetting liggende gronden.

Het eigendom van die gronden berust in het algemeen bij hem of hen die volgens de zeden en gewoonten van zoo'n volk daartoe is of zijn aangewezen.

Zoo zien wij bij de mandailingers dat volgens hunne instellingen ieder staatkundig geheel de daartoe behoorende gronden in eigendom heeft.

Wat onder een staatkundig geheel verstaan moet worden, werd hiervoren reeds besproken, ook werd toen opgemerkt, dat alle standen die te zamen de mandailingsche maatschappij vormen hare rechten hebben. Het kan ons dan ook niet verwonderen, dat het eigendom der gronden van een staatkundig geheel (vroeger djandjian genaamd, met een panoesoenan aan het hoofd) aan de gemeenten en de leden van dat geheel gezamenlijk toebehoorde, en dat de panoesoenan en de pamoesoeks als hoofden gehouden waren, dit bezit voor het bondgenootschap, of voor de gemeenten te handhaven.

Aangezien bij de regeling van het bestuur niet alle geheel zelfstandige hoeta's in aanmerking konden worden gebracht voor het vormen van een koerija, daar dan deze streken te veel versnipperd zouden worden, zoo werden in enkele koerija's hoeta's te zamen gebracht, die geheel onafhankelijk van elkander waren. Tengevolge daarvan is het niet mogelijk om bij eene beschrijving van het grondbezit zich bij een koerija te bepalen, maar zal men tot voor de regeling van het bestuur terug moeten gaan, ook omdat de bepalingen die het grondbezit van de bondgenootschappen (djandjian) beheerschten ook nu nog gevolgd worden.

Bij de bespreking van deze bepalingen, blijven de door de Regeering in het leven geroepenen omtrent uitgifte van gronden in erfpacht, opstal enz. onbesproken daar zij in de betrekkelijke

staats en bijbladen te vinden zijn en de toepassing, wat deze onderafdeeling aangaat, bijna nog niet is voorgekomen.

De gronden nu waarvan het bezit aan een djandjian toebehoort, worden in twee hoofdcategoriën verdeeld; de eerste tano longang of harangan longang omvat de gronden, die nooit zijn ontgonnen of sinds menschengeheugenis hebben braakgelegen, de tweede tano gasgas of harangan gasgas omvat die gronden die ontgonnen worden of waarvan de ontginning betrekkelijk korten tijd gestaakt is.

Ieder dezer hoofdcategoriën wordt al naar mate de vegetatie weder onderverdeeld, zoo bevat de tano longang of harangan longang:

1°. de maagdelijke bosschen, waar slechts personen heengaan om rotan en getah te verzamelen (harangan longang)

2°. de bosschen waarin nog een weinig rotan voorkomt, maar waarin hoofdzakelijk zwaar hout wordt gekapt (roebaton).

De tano gasgas of harangan gasgas splitst men in: 1°. de onbebouwde gronden (harangan) en 2°. de bebouwde gronden of tano pambaenon.

Daar echter door de rijstcultuur op droge velden en voor mais aanplantingen altijd de harangan wordt gebruikt zoo ondergaat het bebouwde en onbebouwde gedeelte jaarlijks verandering.

De grenzen tusschen de harangan en de tano pambaenon, zijn dus veel veranderlijker dan die der harangan longang en de roebaton.

Om op de harangan of onbebouwde gronden terug te komen, tot deze worden in orde van duur van braakligging gebracht; de harangan of gronden met jong bosch bedekt en de harangan gasgas of gronden met kreupelhout, waartoe ook de ilalang en grasvelden (padang en djalangan) worden gerekend te behooren.

Het onderscheid van padang en djalangan is daarin gelegen, dat de eerste als ongebruikt braak liggen en de tweede voor algemeene weideplaatsen worden gebezigd.

Onder de tana pambaenon of tano di hoeta worden alle gronden gebracht die bewerkt worden. Al naarmate de velden droog zijn of geirrigeerd worden heeten zij haoema of saba. Tevens onderscheidt men daarin: *a* tano ni bagas na godang (saba na bolak òf haoema na bolak) nl. de apanage gronden aan de waardigheid van panoesoenan of pamoesoek verbonden. Na verloop van tijd zijn vele dezer apanageo vervallen, maar in enkele streken zooals in het manambinsche zijn zij blijven bestaan.

b tano ni namora of gronden voor den adel.

c tano ni soehoe en

d tano ni bajo bajo of gronden voor de burgers.

De sub *b*, *c* en *d* genoemde gronden vormen niet meer zooals voorheen afzonderlijke geheelen maar zijn na verloop van tijd, door verpanding of door uitbreiding van de ontgonnen gronden door elkaar geraakt.

Tot de tano pambaenon wordt verder ook gerekend te behooren de kamponggrond met de erven om de huizen (tano pakoetaon), al is de kampong ook verlaten.

De regel bij de successievelijke nederzettingen in de landschappen Mandailing djoeloe en Pahantan gevolgd, was dat eene gemeente, zooveel omliggende gronden tot zich trok als zij voor de behoeften harer leden noodig had. Scheidde zich door overbevolking en door gebrek aan dichtbij gelegen voor ontginning geschikte gronden, een gedeelte van de moederkampong af en stichtte een nieuwe hoeta, zoo werden de tot onderhoud benoodigde te ontginnen gronden, zoo de moederkampong daarvan het bezit had, aan de nieuwe hoeta afgestaan. Zulk eene afscheiding toch ging met goedvinden van de moederkampong, terwijl de gezamenlijke personen die verhuisden, wat rang en stand aanging, reeds alle factoren voor een kleine maar volledige gemeente bevatten.

Hun hoofd was een zoon of nauwe bloedverwant van den radja der moederkampong, ook waren vertegenwoordigers van de marga namora, soehoe soehoe en bajo bajo onder hen. Van de gronden die werden ontgonnen, ging het eigendom aan den radja der nieuwe hoeta, als vertegenwoordiger en eerst verantwoordelijke persoon over, terwijl alleen op de tano longang en roebaton de moederkampong rechten bleef uitoefenen.

Waren echter de tot een hoeta behoorende gronden te weinig uitgestrekt om daarvan voor eene nieuwe vestiging nog gedeelten af te staan, zoo was men bij overbevolking in de hoeta wel verplicht om tot buiten het grondgebied te verhuizen. Eene zoodanige verhuizing kon van vredelievenden dan wel van oorlogzuchtigen aard zijn.

In het eerste geval stond de voldoende grondbezittende hoeta aan de nieuwe nederzetting zooveel gronden af als voor onderhoud noodig was, onder beding dat hare superioriteit erkend zou worden. In het laatste geval werd de nieuwe nederzetting, zoo zij zonder hulp van de moederkampong de oorspronkelijke bezitters verdreven had, een nieuw staatkundig geheel en kreeg alzoo het eigendom over alle, zoowel maagdelijke als ontgonnen gronden.

Had daarentegen de moederkampong hulp verleend, zoo werden de veroverde gronden bij de reeds bezetene gevoegd en bleef de nieuwe nederzetting van haar ondergeschikt.

In het landschap Pahantan, dat twee koerija's bevat, doet zich het geval voor dat alle woeste gronden door de vier hoeta's n.l. Hoeta Lombang, Hoeta Dolok, Hoeta Padang en Hoeta Toras, gezamenlijk worden bezeten, ook zijn daar de grenzen van de ontgonnen gronden van iedere hoeta moeielijk te bepalen.

De oorspronkelijke bezitster schijnt Hoeta Toras te zijn waarvan de marga Namoramora (nasoetion manggis) afstamt van de door de stamvaders der marga Loebis van Hoeta Nopan verdreven marga en waarvan een gedeelte zich in het landschap Pahantan nederzette.

Later bij uitbreiding van de overheerschende marga Loebis, schijnt deze op vredelievende wijze zich naast Hoeta Toras gevestigd te hebben, maar overvleugelde die hoeta spoedig in kracht.

Daar Pahantan op grooten afstand van de streken gelegen was waarvan de marga Loebis hare adelijke vrouwen haalde noodzaakte deze omstandigheid haar, de marga Nasoetion Manggis van Hoeta Toras te handhaven, deze beseffende niet tegen de Pahantan's opgewassen te zijn, schonk aan eene minnelijke schikking al was het dan ook met opoffering van superioriteitsrechten de voorkeur, tengevolge waarvan de marga Nasoetion manggis als marga Namoramora in Hoeta Toras gehandhaafd bleef, terwijl op de gronden gelijke rechten werden uitgeoefend en de tegenwoordige toestand geboren werd.

Het kan ons niet verwonderen dat de hoofden van staatkundige geheelen en hoeta's ieder voor zooveel hun gebied betreft, geacht worden bezitters van de gronden te zijn, feitelijk zijn zij echter niets meer dan bewaarders en handhavers van het eigendom van de djandjian en de hoeta.

Dit laatste blijkt uit de omstandigheid, dat zij niet gerechtigd zijn verzoeken om ontginning van woeste gronden aan hunne onderhoorigen te weigeren tenzij om redenen van algemeen nut en ingeval andere onderhoorigen reeds verzoeken voor ontginning van die gronden hebben ingebracht. Een panoesoenan, als hoofd van een geheel, verleent verlof tot inzameling van boschproducten in de roebaton en tano longang, waarbij, indien vreemdelingen de verzoekers zijn, bescherming voor den tijd die zij in zijn gebied verblijven is ingesloten. Zij dienen hem echter $\frac{1}{10}$ van het ingezamelde product als hasil of boenga tano af te staan. De

pamoesoek's hebben als hoofden van afhankelijke hoeta's slechts recht tot het verleenen van vergunning voor inzameling van boschproducten voor zoover betreft de aan de hoeta behoorende harangan; dezelfde bepalingen als voor den panoesoenan gelden voor hen.

Eigendom in Europeeschen zin kent de mandailinger niet, bebouwde of onbebouwde gronden kunnen toch nooit verkocht of op andere wijze vervreemd worden, tenzij tengevolge van geweld.

Een ieder kan met vergunning van het hoofd zijner gemeente gronden van de gemeente ontginnen. Na ontginning behoudt hij daarop een erfelijk individueel gebruiksrecht, zoolang de gronden niet in een nieuwen staat van woestheid zijn getreden. Die wordt geacht aanwezig te zijn zoo zij weder onder de harangan gasgas of padang gebracht kunnen worden, en dat de ontginner dezelve verlaten heeft en de productie gelijk nul is.

Alsdan is het erfelijk individueel gebruiksrecht vervallen en wordt de grond weder gerekend, tot de gemeente te behooren. Zijn echter resten van vroegere ontginning aanwezig, bijvoorbeeld, bamboe, doerian en andere vruchtboomen, zoo behoudt de ontginner zijn gebruiksrecht. Willen andere lieden de gronden weder bewerken, zoo zal den eersten ontginner of zijne erven afgevraagd moeten worden of zij van hun recht afstand willen doen. Weigeren zij, zoo wordt hen een bekwame termijn gesteld, binnen welken zij met de bewerking weder moeten aanvangen. De termijn is meestal 1 oogstjaar groot, voldoen zij daaraan niet zoo vervallen de gronden weder aan de gemeente, waarvan het hoofd weder aan de latere aanvragers vergunning kan verleenen.

Een mondeling verzoek tot het hoofd gericht met aanwijzing van de gewenschte stukken is voldoende; bijaldien na onderzoek bevonden wordt, dat niemand eenige aanspraken, en de vergunning niet strijdig is met het algemeen belang, zoo mag zij niet geweigerd worden.

Het reeds graven van een waterleiding (bondar) naar het terrein, dan wel belofte tot aanleg van saba verzekeren bij meerdere gelijktijdige aanvragen de toekenning, overigens kan de eerste aanvrager de meeste rechten doen gelden.

Het gebruiksrecht wordt om niet verleend, alleen is de aanvrager verplicht, zoo op de gronden rijst verbouwd wordt, na afloop van den eersten oogst, het hoofd een hulde gift (oeloe taon) te brengen bestaande uit een maat rijst en een kip. Deze hulde gift behoeft echter door naaste bloedverwanten van het

hoofd en de anggi ni radja benevens de ripehoofden en natoras, (oudsten) niet te worden opgebracht, welke bepalingen weder een bewijs zijn dat het hoofd slechts representant en niet heerscher van de gemeente is.

Ook aan vreemdelingen kan vergunning tot ontginning van gronden worden verleend, willen zij als leden van de gemeente worden opgenomen, zoo zijn hunne rechten en plichten met die der leden gelijk, blijven zij echter van een andere gemeente deel uitmaken, zoo kan hun de vergunning slechts dan worden verleend zoo het niet te voorzien is, dat de gemeenteleden aan de gewenschte gronden spoedig behoefte zullen hebben.

De vreemdelingen bekomen echter door de vergunning geen erfelijk individueel gebruiksrecht, maar zij wordt bij niet opzegging na afloop van den oogst, beschouwd voor een oogstjaar verlengd te zijn. Zij, de vreemdelingen, zijn verplicht, het hoofd der gemeente waartoe de gronden behooren na afloop van elken oogst de sasi (een maat rijst, een kip een klappernoot) van ieder veld waarvoor ter beplanting vier maten rijst benoodigd zijn, aan te bieden.

Nergens is voorgeschreven, binnen welken tijd of men na het verkrijgen van vergunning tot ontginning, met den arbeid moet aanvangen. Zijn er echter meerdere aanvragers en blijkt het dat de eerste aanvrager niet in staat dan wel onwillig is, de ontginning te bewerkstelligen, zoo gaat de concessie te niet, terwijl de andere aanvragers dan in volgorde rechten kunnen doen gelden.

Zoolang de noodzakelijkheid niet bestaat om een eenmaal verleende vergunning in te trekken, kan met de ontginning van den grond naar verkiezing worden gehandeld, komt evenwel een ander persoon, die daar een saba wenscht aan te leggen, en de eerste is niet bij machte zulks te doen, dan brengt het gemeenschappelijk belang mede, indien nog geen aanvang met ontginning gemaakt is, aan den eersten de vergunning te ontnemen en aan den tweeden te geven.

Het erfelijk individueel gebruiksrecht is door in pandgave, verhuring, en verkoop, vervreemdbaar aan leden van de gemeente.

Van dezen regel wordt bij in pandgave en verhuring afgeweken vooral in de nabij Hoeta Nopan gelegen streken.

Wat het verzamelen van boschproducten, als getah, hars en rotan aangaat, die in hoofdzaak in de zware bosschen, welke tot de tano longang en roebaton behooren, voorkomen, ook hiertoe is vergunning noodig en wel van het hoofd (de panoesoenan) van het

geheel waartoe deze bosschen behooren, voor het inzamelen in de harangan wordt door het hoofd der gemeente (pamoesoek) vergunning verleend.

Ieder ingezetene kan vergunning bekomen en behoeft daar niets voor af te staan, alhoewel men meestal als teeken van hulde een gedeelte het hoofd, dat vergunning gaf zal aanbieden.

Vreemdelingen echter moeten de hasil of boenga tano nl. $\frac{1}{10}$de van het ingezamelde afstaan.

Ook omtrent mijnbouw bestaan bepalingen. Zooals reeds werd gezegd geschiedt in deze streken het verzamelen van edel metaal (goud) op tweeerlei wijze, nl. door wassching, en door delving.

Ieder is gerechtigd, ongevraagd in de rivieren, die tot de gemeenschap waarvan hij deel uitmaakt behooren, goud te wasschen, daar bijna van alle rivieren het zand goud bevat, en de verdiensten over het algemeen niet groot zijn, komt het niet voor dat personen van elders zich in eene gemeente met goudwasschen (manggore) bezig houden.

Anders echter is het met delving (manombang) gesteld. Tot aanleg van een goudmijn (tombang) heeft men vergunning van het betrokken hoofd noodig, en is men zooals wij reeds gezien hebben verplicht de boenga pasir ad een mas van ieder verkregen tail goud aan het betrokken hoofd af te dragen.

Voor vreemdelingen zijn deze bepalingen gelijkluidend.

Bij het grondbezit sluit zich het waterrecht aan, en het is dus hier de plaats hiervan melding te maken.

Over het water afkomstig uit bronnen op woeste gronden ontsprongen, beschikt het betrokken hoofd ten bate van zijne onderhoorigen.

Ook over het andere in zijn gebied aanwezige water heeft hij de beschikking zonder echter gerechtigd te zijn in den natuurlijken loop ten nadeele van de benedenstrooms gelegen eigenaars eenige wijzigingen te maken.

Alle gemeente lieden hebben een gelijk gebruiksrecht, mits daardoor den landbouw geene nadeelige gevolgen ondervinde, en zoo worden dammen en afleidingen (bondar) alleen met vergunning aangelegd.

Wil men door afdamming van een rivier door toebo visch vangen, zoo is speciale vergunning noodig en is men verplicht een gedeelte van de gevangen visch (toempoek tobing) af te staan.

Zijn langs den oever van een rivier bebouwde gronden gelegen

waardoor zich de rivier een nieuwen weg baant, zoo kunnen de eigenaren dier velden aanspraak op den droogen arm van de rivier doen gelden, zij hebben dan ook geene vergunning tot exploitatie noodig.

Ten slotte het jachtrecht. Van alle viervoetig wild, dat hetzij om tot voedsel te dienen, hetzij om zijn waarde gejaagd wordt, moet als erkenning van rechten een gedeelte aan het hoofd van den grond waar het wild gedood werd, worden afgestaan.

Bij een hert is dit een achterbout (toelan rintjan) van een neushoorn, een der hoornen, dan wel bij een eenhoornigen de helft der waarde, voor een olifant één der slachttanden.

b. Lasten.

Heeft een hoofd verplichtingen jegens zijne gemeente, omgekeerd is de gemeente verplicht haar hoofd in zijne waardigheid te steunen.

Die verplichtingen waren vroeger voor dat ons gezag zich vestigde vele, maar zijn van af dat tijdstip al minder en minder geworden, zoodat slechts eenige overbleven.

De leden van een gemeente zijn verplicht hun hoofd in de jaarlijksche bewerking der rijstvelden een viertal dagen te helpen, evenzoo dienen de leden eener ripe twee dagen hun rechtstreeksch hoofd bij te staan. De persoon die geholpen wordt is echter gehouden voor eten van de onderhoorigen, gedurende de dagen dat zij hulp verleenen, te zorgen.

Van ieder geslacht rund dient het hoofd een achterbout (toelan rintjan) te worden aangeboden, terwijl hij, zoo hij zelf een rund slacht, de toelan rintjan voor zich zelf behoudt, dan wel zoo hij pamoesoek is die aan het hoofd der moederkampong aanbiedt, zoo deze ter plaatse aanwezig is, of zich heeft doen vertegenwoordigen.

Ook zijn ten slotte de gemeenteleden verplicht bij het ontvangen van bezoeken van 's hoofds bloedverwanten van andere streken, of van voorname hoofden, hun radja in de onkosten, die aan het ontvangen van gasten verbonden zijn, te gemoet te komen, door het verstrekken van rijst en het slachten van een karbow of rund, altijd zoo het blijkt dat de bestrijding van alle kosten het hoofd zoude bezwaren.

Meestal echter is in iedere gemeente vastgesteld bij welk aantal gasten het hoofd der gemeente eerst gerechtigd is hulp te eischen.

Dat aantal varieert tusschen de 40 en 100 al naarmate van de welgesteldheid van het hoofd.

c. Heeren- en Cultuurdiensten.

De heerendiensten die op de bevolking dezer streken drukken zijn dezelfde als in de geheele afdeeling Mandailing en Angkola. Zij bestaan in het aanleggen en onderhouden van wegen, het leveren van hout en ilalang dakbedekking voor bruggen en enkele categoriën van 's lands gebouwen. Het Ind. Staatsblad 1878 n° 248 vermeldt alle diensten die van de bevolking mogen gevorderd worden.

Krachtens de laatst herziene regeling der heerendiensten, dateerende van Augustus 1888, zijn alle mannen van af hun zeventiende jaar, tot dat zij voor veldarbeid of in 't algemeen voor zwaren handenarbeid ook naar het oordeel hunner kamponggenooten ongeschikt zijn, heerendienstplichtig.

Van deze heerendienstplichtigheid zijn verschillende personen, uithoofde van hun rang, bloedverwantschap met hoofden, hun betrekking dan wel van hun lichamelijken en maatschappelijken toestand, vrijgesteld.

Zoo zijn bijvoorbeeld alle erkende hoofden, van de koerijahoofden vier en van de kamponghoofden twee naaste bloedverwanten vrijgesteld.

Ook enkele categoriën van erkende geestelijken, huisbedienden en eervol ontslagen hoofden na 20 jarigen dienst.

Met betrekking tot lichamelijken dan wel socialen toestand, zijn gebrekkigen, ongehuwde lieden beneden de 23 jaren, vaders van meer dan vier gehuwde of meer dan zes zonen niet heerendienstplichtig, terwijl voor beperkten tijd (voor 6 maanden of één jaar) personen die een huwelijk sluiten of weduwnaar worden, vrijstelling erlangen.

Verder drukken de cultuurdiensten op de bevolking. In de landschappen Mandailing djoeloe en Pahantan is ieder huisgezin (bagas) cultuur-dienstplichtig, het hoofd van het huisgezin dus de man is verantwoordelijk, ieder der leden werkt evenwel mede om de taak te verlichten. Sterft de man en laat hij zonen na, zoo blijven de cultuurdiensten, omdat het huisgezin niet teniet is gegaan, daarop drukken.

Weduwnaars zijn echter voor één jaar van bijplant vrijgesteld, zoo ook jonggehuwden om in de gelegenheid te zijn zich van voedingsmiddelen en een woning te voorzien.

Evenmin behoeven besturende hoofden, erkende geestelijken en ouden van dagen cultuurdiensten te presteeren. In streken waar de cultuur van koffie met voordeel gedreven wordt, ziet men juist

de vrijgestelden vrij groote vrijwillige aanplantingen onderhouden.

Tegenwoordig worden daar, waar het maximum aantal van 500 vruchtdragende boomen nog niet bereikt is, 50 boomen jaarlijks per huisgezin bijgeplant. De diensten zijn over het geheel weinig bezwarend, ten eerste omdat de gronden zich over het geheel voor de koffiecultuur eigenen en de zware boschgronden nog dicht bij de hoeta's gelegen zijn, zoodat de afstand naar de tuinen niet groot is.

De gemiddelde productie van 4000 pikoels 's jaars wijst er ten duidelijkste op dat de cultuur bij een verhooging van den inkoopsprijs tot een f 20 à f 25, een volkscultuur zal worden.

XVII. Huwelijks- en erfrecht.

Bij de bevolking der landschappen Mandailing djoeloe en Pahantan, die in hoofdzaak de Bataksche adat volgen, is het huwelijk in den stam of marga verboden, terwijl haar verwantschapsstelsel het agnatische is.

Bij hen bestaat dus het patriarchaat gepaard met exogamie.

Zooals bij alle weinig ontwikkelde volken die een sterk geprononceerd agnatisch verwantschapstelsel hebben, wordt de vrouw als eene zaak beschouwd, waarvan de vader en na het huwelijk de echtgenoot het bezit heeft.

Om het bezit van eene vrouw te erlangen dient den man den vader der vrouw voor het verlies van diens bezitsrechten schadeloos te stellen.

Deze schadeloosstelling of koopsom draagt den naam van toehor boli en is grooter of kleiner al naarmate de vrouw van adelijke dan wel van burgelijke afkomst is.

Uit deze bepalingen volgt dat de man zich door een huwelijk niet parenteert aan de familie der vrouw, zoo de koopprijs in haar geheel afgedaan is. Daar men echter gaarne ziet dat er nog familierelatie tusschen den man en de familie der vrouw blijft bestaan, vraagt de vader bijna nooit de geheele afbetaling van den koopprijs; vele gaan zelfs verder en noemen de geheele opvordering minder passend. De echtgenoot is dan echter verplicht in dringende gevallen den vader der vrouw geldelijke hulp te verleenen, welke in mindering van den koopprijs wordt verrekend.

Alleen wanneer er door ongenoegen geen prijs op familierelatie gesteld wordt, eischt men de geheele afdoening der toehor boli, die dan ook meestal zal geschieden.

Een samando huwelijk zooals bij de naburige maleiers gebruikelijk is, wordt bij de adat niet erkend, alhoewel vele zonen van hoofden en aanzienlijken met vrouwen van minderen stand (slaven origine) een zoodanig huwelijk sluiten. De vaders van de jongemannen bemoeien er zich niet mede, en voor het oog van de wereld weten zij er niets van af.

De kinderen uit zoo'n huwelijk (marḅagas di pardagangan) gesproten hebben nooit eenig recht op de nalatenschap huns vaders, maar krijgen zooveel als voor hun onderhoud noodig is. Een zoodanig wordt gesloten om een adat-huwelijk voor te bereiden, de vrouw toch, sakotam ni abit genaamd, is verplicht legmatjes te vlechten, hetgeen haar naam uitdrukt. Ook hoorde ik wel de uitdrukking boeloe gedoek voor een zoodanige vrouw bezigen.

Veelwijverij is geoorloofd, een man kon vroeger zooveel vrouwen huwen als hij onderhouden kon, tegenwoordig worden de voorschritten van den Islam gevolgd.

Het er bij nemen van eene vrouw door den man, moet volgens de adat met medeweten en goedvinden van de eerste vrouw plaats hebben. Het laat zich echter begrijpen, dat in eene maatschappij, zooals de mandailingsche, waar de vrouw bijna geene en de man alle macht heeft, de laatste zich aan het goedvinden van de eerste vrouw, tot het aangaan van een huwelijk weinig stoort.

Wordt de tweede echtgenoot in het huis van de eerste gehuisvest en is de laatste niet van lageren stand dan de eerste, zoo blijft het bestuur van de huishouding in hare handen en blijft zij de eerste in rang. De latere vrouwen worden als jongere zusters beschouwd en zijn verplicht haar de voorgeschreven hulde te bewijzen.

Dat een man veel vrouwen onderhoudt komt uiterst zelden voor, de meeste hoofden hebben er niet meer dan twee of hoogstens drie, terwijl de mindere man meestal slechts aan een vrouw verbonden is.

Daar de vrouw als eene zaak beschouwd wordt, laat het zich begrijpen dat de toestemming van een meisje voor het huwelijk niet noodig is. Ook bestaan er geene bepalingen die het huwelijk beneden een zekeren leeftijd verbieden, het komt dan ook voor, al is het zeldzaam, dat kinderen door de wederzijdsche ouders aan elkander worden gehuwd, en dat zij in afwachting van huwbaarheid bij elkaar inwonen.

Behalve het verbod van huwelijk in de marge is het nog verboden, dat eene vrouw met den zoon of een anderen bloedverwant

in rechte linie van een harer ooms van moederszijde (toelang) huwt.

Het omgekeerde, dat een jonge man met de dochter van een zijner toelangs huwt, is zeer gewenscht, ja zelfs zou men dit als eene verplichting kunnen beschouwen, de bepaling in aanmerking nemende dat de toelangs hunne dochters niet mogen uithuwen zoo de toestemming van de echtgenooten hunner zusters niet is gegeven. De dochters van den oudsten broeder van moederszijde komen daartoe het eerst in aanmerking en eerst bij ontstentenis, die van den jongeren broeder.

Buiten de beide hierboven genoemde gevallen van verbod van huwelijk zijn er nog enkele andere, die echter niet algemeen opgaan. Zoo ziet men somtijds dat in eenige hoeta's de leden der marga's nasoetion en parindoeri niet met elkaar mogen huwen, en evenzoo de marga's batoe bara, matondang en daoelae, omdat zij naar men zegt van dezelfde afstamming zijn, en dus feitelijk één marga behoorden te zijn.

In andere hoeta's bestaat weder dit verbod niet.

Niettegenstaande het stellige verbod van huwelijk in de marga is zulks toch een paar malen voorgekomen, waardoor op de geheele hoeta een smet geworpen was.

Die smet kon slechts uitgewischt worden door de beide overtreders van alle adat in de hoeta uit te sluiten en hen het verblijf in de hoeta te ontzeggen. De schuldige echtgenoot werd genoodzaakt, al naar zijn rang en stand, een karbow, koe of geit te slachten, ten gerieve van de hoetabevolking. Na afloop van den maaltijd werden op het plein voor de sopo na godang de schuldigen gebracht.

Voor de geheele bevolking werd toen een schot in de lucht gelost en eene witte kip opgeworpen, waarop de bevolking als teeken van instemming schreeuwde en de schuldigen uitjauwde. Het lossen van het schot en het opwerpen van de kip waren symbolen van de uitsluiting en verbanning van de schuldigen uit de hoeta.

Ieder Mandailinger is volgens adat verplicht te huwen, wil hij zich de rechten van lid der gemeente zien toegekend.

Iemand die geene vrouw bezit is niet in staat aan de verplichtingen van ontvangst van gasten enz. te voldoen, en heeft dus ook geen adat.

De echtgenooten vormen met hunne kinderen een geheel dat in Angkola en Si Pirok saripe, maar in Mandailing sa bagas ge-

noemd wordt. De rechten en verplichtingen van de inlandsche maatschappij drukken op de bagas en niet op ieder lid daarvan afzonderlijk.

Letterlijk beteekent bagas huis, maar hier dient het in de beteekenis van huisgezin te worden opgevat.

Sterft de vrouw, zoo dient de man zoo spoedig mogelijk weder te huwen, wil hij niet bij zijne gemeenteleden ten achter worden gesteld, daar het huisgezin alsdan verbroken is. Sterft daarentegen de man en laat hij kinderen na, zoo gaat het huisgezin niet verloren, want de rechten en verplichtingen gaan op deze over.

Wijlen Dr. G. A. Wilken meende uit dit feit te mogen concludeeren tot een vroeger bij de Bataks geheerscht hebbend matriarchaat. Mij komt deze conclusie vrij zwak voor, daar bij het overlijden van den man, zoo hij geen kinderen nalaat het gezin (bagas) niet blijft bestaan, zoodat men duidelijk het bewijs in handen heeft, dat het in stand blijven van het huisgezin, bij den dood van den man afhankelijk is van het bestaan van kinderen.

Daar de adat voorschrijft dat bij overlijden van den echtgenoot, de vrouw aan zijnen jongeren broeder of verdere mannelijke bloedverwanten komt te vervallen, zoo ziet men dat bijna altijd een dier verwanten met de vrouw zal huwen, tenzij ouderdom of andere omstandigheden zulks minder wenschelijk doen zijn.

Een ander geval is het echter zoo er ook kinderen (minderjarige) nagelaten zijn, dan wordt het voor de verwanten van den overleden echtgenoot eene plicht, de plaats huns broeders of bloedverwants in te nemen om de nalatenschap te beheeren en voor de opvoeding der kinderen te zorgen. De adat gaat nog verder en kent aan de kinderen een aandeel toe in de eventueel door hun stiefvader na te laten bezittingen, welke tijdens het huwelijk verkregen zijn, terwijl daarentegen des stiefvaders in dat huwelijk verwekte kinderen geen aandeel krijgen van de nalatenschap waarover hij het beheer aanvaardde.

Laat de man echter een meerderjarigen zoon na, zoo ziet men meestal dat de plaats zijns vaders niet meer vervuld wordt, tenzij èn zijn moeder èn den bloedverwant zijns vaders zulks wenschen, anders beheert de zoon de nalatenschap voor zijne minderjarige broeders.

Aan de vrouw wordt meestal één oogstjaar als rouwjaar geschonken na verloop van welken tijd men haar op de voorschriften van de adat attent mag maken. Meestal zullen vrouwelijke bloed-

verwanten van den overleden echtgenoot de eerste zijn die zulks doen, maar andere bloedverwanten en zelfs ripegenooten, zijn daartoe bij weigering gerechtigd.

Gedurende dit rouwjaar laat men het huisgezin in de zelfde rechten van vroeger voortbestaan, terwijl men het met de verplichtingen zoo nauw niet neemt, alhoewel die verplichtingen blijven bestaan.

In het bovenstaande komen m. i. geene bewijzen voor, van een oorspronkelijk matriarchaat, maar wel van een tot het uiterste doorgedreven patriarchaal verwantschapsstelsel.

Een enkel maal komt het wel voor, dat weduwen die alleen minderjarige kinderen hebben ongehuwd blijven, een der kinderen is dan meestal reeds spoedig in staat het beheer zijns vaders nalatenschap op zich te nemen, haar verzoek om niet meer behoeven te huwen, wordt dan wel toegestaan, tenzij zij verklaart dat zij met hare kinderen de op wijlen haar man rustende verplichtingen zal nakomen, waardoor zij ook de baten uit die verplichtingen ontvangt.

Huwt later haar jongste zoon, zoo trekt zij meestal bij dezen in en haar taak is afgeloopen.

Als voogd over hare kinderen fungeert een der naaste mannelijke bloedverwanten van haren echtgenoot, tot dat een harer zonen gehuwd en dus meerderjarig is, welke laatste dan voogd wordt.

De ontbinding van het huwelijk kan op tweeërlei wijze plaats hebben: 1° door den dood van een der echtgenooten, en 2° door echtscheiding.

Reeds hierboven werd vermeld hoe gehandeld moet worden zoo het huwelijk ontbonden wordt door het overlijden van den man, alleen dient daar nog het volgende bij aangeteekend te worden.

Oudere broeders van den overledene kunnen nooit met de weduwe huwen, daar een zoodanig huwelijk met bloedschande gelijk wordt gesteld.

Treedt een jongere broeder of een andere mannelijke bloedverwant in de plaats van den overledene zoo heet dit mangintjatkon of mangabia.

Mangintjatkon beteekent naar boven doen gaan nl. in het huis van den overledene, en wijst er dus uitdrukkelijk op dat er van eene plaatsvervanging sprake is. Bij hoofden is de aanwijzing van een vervanger een belangrijke zaak daar daarmede ook het voeren van het bestuur gedurende de minderjarigheid van den aangewezen

opvolger samengaat, het is dan ook niet te verwonderen, dat de oudsten en ripe-hoofden der verschillende standen zich er mede bemoeien en dit in overeenstemming met de familie uitmaken.

Bij mindere lieden dienen de ripegenooten de bloedverwanten van raad.

Bij het overlijden der vrouw is de man verplicht zoo spoedig mogelijk een nieuw huwelijk te sluiten, want door het verlies heeft hij als het ware zijn rechterarm verloren. Doordat hij zelf moet koken, hout moet halen, op de kinderen passen enz. is hij niet in staat aan zijne verplichtingen jegens de gemeente te voldoen, tengevolge waarvan hij ook van de baten verstoken blijft.

Daar het zich aanschaffen van eene vrouw den man een betrekkelijk dure geschiedenis is, wordt hem door de gemeente voor een zekeren tijd vrijstelling verleend van alle verplichte diensten, om hem in de gelegenheid te stellen eenige gelden ter bestrijding van de noodzakelijkste onkosten te verzamelen.

Een huwelijk kan verder ook door echtscheiding worden ontbonden. De bepalingen van de oude adat die hierop betrekking hebben komen in vele opzichten overeen met die van de Islam, hetgeen gemakkelijk te verklaren is uit de omstandigheid dat de Arabieren uit Mohammad's tijd ook het patriarchaat met de exogamie volgden.

Een opsomming der redenen die volgens de Islam echtscheiding veroorloven kan hier gereedelijk achterwege blijven, daar die in de moslimsche wetboeken te vinden zijn.

Die welke door de adat worden toegestaan mogen hier vermeld worden.

De man is gerechtigd zich van zijne vrouw te scheiden, de vrouw en hare maagschap kunnen om bepaalde redenen echtscheiding aanbieden.

Hieruit volgt dat de man alle macht in handen heeft, dat de vrouw nooit echtscheiding kan eischen. Juist deze bepaling vormt het onderscheid tusschen de adat en sarat.

In het moslimsch recht toch zien wij der vrouw de bevoegdheid gegeven echtscheiding tegen opoffering van de mahr om verschillende redenen te eischen. Bij de adat kan de vrouw of hare maagschap verzoeken, maar de inwilliging blijft van den man en zijne maagschap afhankelijk.

Impotentie van den man, voortdurende mishandeling, langdurige afwezigheid zonder dat haar echtgenoot genoegzame goederen of

gelden voor levensonderhoud heeft achtergelaten, kunnen door de vrouw als redenen aangevoerd worden, waarop zij haar verzoek om echtscheiding baseert, en vraagt aan een der naaste bloedverwanten van haar man te worden toegewezen.

Alleen met goedvinden van die verwanten kan zij naar hare familieden terugkeeren.

De man ontbindt zijn huwelijk door met opoffering van de toehorboli zijne vrouw naar hare maagschap terug te zenden, welke verplicht is de vrouw te ontvangen.

De kinderen komen rechtens den vader toe. Zijn zij echter te jong om van hunne moeder te worden afgenomen zoo blijven zij voorloopig bij deze.

Het komt echter ook wel voor dat een man zijne vrouw naar hare maagschap terugzendt, zonder dat de toehorboli geheel is afbetaald. Zijn er kinderen en is de echtgenoot niet genegen den koopprijs aan te zuiveren zoo werpt men het meestal op een accoord, dat de zonen den vader en de dochters den vader der vrouw behooren.

Men noemt dit gonti songgoel, worden de meisjes later uitgehuwelijkt, zoo ontvangt hun grootvader van moederszijde of diens bloedverwanten de toehorboli, de vader treedt echter bij het huwelijk toch als voogd (wali) op. Dat een vader de echtheid der uit zijne vrouw en tijdens zijn huwelijk geboren kinderen betwist is nog nooit voorgekomen alhoewel hem daartoe volgens de adatsvoorschriften het recht wordt gegeven.

Kinderen buiten huwelijk geboren hebben den man tot vader door de moeder als zoodanig aangewezen, mits dit door den aangewezene wordt erkend. Erkent de aangewezene echter zijn vaderschap niet, zoo zou de naaste mannelijke bloedverwant der vrouw als aangenomen vader (voogd) moeten optreden, mits hij vooraf de op de overtreding gestelde boete betaalde. Voldeed hij daaraan niet, zoo werden vrouw en kind slaven en vervielen aan het hoofd der gemeente.

Tegenwoordig zou de vader of naaste mannelijke bloedverwant van de vrouw genoodzaakt zijn, om door het slachten van een karbow, rund of geit, al naarmate van zijn rang en stand, de gemeente van den op haar geworpen smet te zuiveren, om dan als aangenomen vader te fungeeren.

Meestal komt het zoover niet, want komt men tot het besef dat een vrouw buiten huwelijk zwanger is, zoo zullen hare naaste

mannelijke bloedverwanten alles in het werk stellen, zelfs met opoffering van geld, om de vrouw vóór hare bevalling met iemand, als is hij van lageren stand, te doen huwen. Wij zullen later bij de bespreking van de huwelijks- en andere formaliteiten zien, welke rechten der vrouw zijn voorbehouden om haar verleider aan te wijzen.

De vaderlijke macht strekt zich over de kinderen uit, zoolang zij ongehuwd zijn, deze macht is zeer groot, zoo zelfs dat de vader vroeger gerechtigd was, zijne kinderen wegens schulden te verpanden.

Daartegenover is de vader verplicht voor de feilen zijner kinderen in te staan en zelfs alle boeten die hen volgens de adat-voorschriften treffen voor hen te betalen.

De bepalingen der voogdij zijn conform. De verantwoordelijkheid van den vader of voogd voor handelingen hunner zonen of pupillen is dus geheel, en kan behalve bij meerderjarigheid ook ophouden te bestaan indien bij een bestaande geldende reden in het openbaar, na overleg met de familieleden, voor de gemeente verklaard wordt, dat zij zich niet meer voor de daden hunner zonen of pupillen verantwoordelijk stellen.

Deze handeling draagt den naam mangaliplip en moet met verstooting worden gelijkgesteld.

Naar rato van den stand der uitgestootene wordt een karbow, rund of geit geslacht, terwijl als teeken van uitstooting geweerschoten gelost worden. De uitgeworpene mag dan ook niet meer in het huis zijns vaders of voogd verblijven.

Reden tot de mangaliplip bestaat, zoo men zich tot drie malen toe aan een der volgende misdrijven heeft schuldig gemaakt, en door den vader of voogd de op deze misdrijven gestelde boeten betaald zijn geworden.

De misdrijven zijn: diefstal, het op buitensporige wijze deelnemen aan hanengevechten, roof (mangamoen) en huwelijk in de marga.

Blijkt later echter dat de uitgestootene zich goed gedraagt, en is de vader of voogd genegen hem weder op te nemen, zoo kan dit gebeuren, met dezelfde formaliteiten, als bij de verstooting, alleen dient nog een zoengeld, geëvenredigd aan den stand van de wederopgenomene, betaald te worden.

Deze handeling draagt den naam van manjosoti bondar.

Uit deze strenge bepalingen zou men de gevolgtrekking meenen

te mogen maken dat de mandailinger meer vrees dan eerbied jegens zijn vader zal hebben, juist het tegendeel is waar, over het algemeen toont men veel eerbied en gehoorzaamheid aan ouderen van dagen en aan zijn vader of voogd.

XVIII. Erfrecht.

In de mandailingsche maatschappij zijn de vrouwen van erfenissen uitgesloten, zij hebben alleen recht op onderhoud en op een uitzet (hohas) bij hun huwelijk, welke hohas al naarmate rang en stand grooter en kleiner is.

Zonen erven van hunnen vader, bij ontstentenis van zonen, erft de vader van den erflater, bij ontstentenis van dezen diens broeders. Sterft een persoon zonder bloedverwanten na te laten, zoo is de ripe erfgenaam, terwijl zoo hij de laatste van de ripe was, zijne nalatenschap aan de gemeente komt te vervallen.

Bij erfenissen komen dus in volgorde de volgende mannelijke linien in aanmerking:

a. nederdalende linie;
b. opgaande linie (vader);
c. zijlinie (broeders);
d. opgaande linie (grootvader);
e. zijlinie (ooms);
f. ripe;
g. gemeente.

Elke nalatenschap moet met baten en lasten aanvaard worden en kan niet worden geweigerd.

Het laat zich begrijpen dat bij den minderen man die meestal met eene vrouw getrouwd is, de verdeeling van zijne nalatenschap minder moeilijkheden oplevert dan de verdeeling van nalatenschappen van hoofden en aanzienlijken die meestal meerdere vrouwen onderhouden.

Bij deze komen de zonen van eene moeder voor een aandeel in de erfenis op. De hoegrootheid van een aandeel is afhankelijk van de wijze waarop het huwelijk tusschen hun vader en moeder is gesloten, terwijl ook daarbij de afstamming der moeder in aanmerking wordt genomen.

Bij gelijke afstamming en dus ook gelijke wijze van huwelijkssluiting hebben de zonen van de eerste en laatste vrouw grootere aandeelen dan die der overige vrouwen. Hun aandeel is te zamen een deel grooter dan dat der anderen.

Het aandeel van hen, bij vrouwen uit den burgerstand verwekt, is zooals reeds werd gezegd minder dan dat hunner meer adelijke broeders. Zonen uit een samando huwelijk (marbagas di pardagangan), bekomen niet meer dan voor hun onderhoud strikt noodig is. In vroegere jaren toen saba's, karbowen en koeien nog bijna geene waarde hadden, was hun aandeel uiterlijk 1 boenboen saba, 1 klapperboom, 1 bamboestruik, 1 wijfjeskarbow, 1 koe, 1 geit en 1 kip groot.

Aan dit voorschrift wordt door enkele hoofden en aanzienlijken nog vastgehouden.

Zij die echter een zoo groot bedrag van hunne bezittingen niet kunnen missen berekenen deze gift naar de vroegere waarde zoodat bij hun overlijden niet meer dan dat bedrag ad f 12.— wordt uitbetaald, waarmede de begiftigden tevreden moeten zijn.

Ter verduidelijking van de bovenomschreven regelen laten wij een voorbeeld uit den hoogsten adel genomen, volgen.

Stel dat een panoesoenan sterft en dat zijne nalatenschap met uitzondering van zijn huis (bagas na godang) en sopo een waarde van f 3012.— vertegenwoordigt. Tijdens zijn leven is hij met zes vrouwen gehuwd geweest, terwijl hij bij iedere vrouw zonen heeft verwekt.

In zijne jongelingsjaren, tijdens zijn vader nog de waardigheid van panoesoenan vervulde sloot hij een huwelijk marbagas di pardagangan, later huwde zijn vader hem aan een vrouw van adel hem passend, bij welk huwelijk geen enkele adatsformaliteit werd nagelaten.

Nog later huwde hij op dezelfde wijze met drie andere vrouwen terwijl hij ook met een vrouw uit de gemeente zelve gehuwd is geweest (de laatste was uit den burgerstand).

De bovengenoemde vrouwen worden wat rang, stand en wijze van huwelijksvoltrekking aangaat met verschillende namen aangeduid.

De eerste draagt zooals reeds vroeger opgemerkt werd den naam van sakotam ni abit of boeloe gedoek.

De tweede of eerste adelijke vrouw heet Toewan laën bolon, de eereplaats in het huis en eene afzonderlijke kookplaats komen haar toe, zij bewaart ook de waardigheidsteekens en goederen van waarde.

De derde, vierde en vijfde vrouw, met wie de man met medeweten van de Toewan laën bolon is gehuwd dragen den naam van Si Silion pasadaon, Si Silion padoewaon en Si Silion patoloeon,

ten slotte noemt men de vrouw uit de burgerklasse Paralowan.

Wat nu de erfporties van de zonen van ieder der vrouwen aangaat zoo zijn die als volgt:

Zonen van de Sakotam ni abit of Boeloe gedoek f 12.—

Zonen Paralowan: $\frac{1}{3}$ van het bedrag dat de zonen van ieder der vrouwen zouden krijgen zoo het restant gelijkelijk werd verdeeld dus (f 3012.— f 12.—): 5 : 3 = f 200.—.

Er resteeren dus nu nog f 2800.— met de bagas na godang, en het recht om den overleden panoesoenan in zijne waardigheid op te volgen.

Het aandeel van de zonen van Toewan laën bolon plus dat van de zonen van Si silion patoloeon moet 1 deel grooter zijn dan de gezamelijke aandeelen van de zonen der beide andere Si silion.

Deze regeling vindt haar oorzaak in de omstandigheid, dat zoo de Toewan laën bolon geene zonen heeft, de zonen van Si silion patoloeon (als jongste) in hun plaats treden, terwijl eerst bij ontstentenis van deze in volgorde de zonen van Si silion pasadaon en padoewaon diens plaats innemen.

Het aandeel der zonen van Si silion pasadaon en padoewaon is dus $\frac{1}{5}$ van het restant of f 560.— voor ieder.

De resteerende f 1680.— worden nu in twee gelijke deelen gedeeld: De eene f 840.— vallen aan de zonen van Toewan laën bolon, de andere aan die der jongste Si silion toe.

De eersten bekomen tevens het recht om hun vader in zijne waardigheid op te volgen, de laatsten bekomen de bagas na godang en sopo na godang, onder bepaling dat de zonen van de Toewan laën bolon daar in zullen blijven wonen.

Het hierboven genoemde geval is een van de meest gecompliceerde.

Meestal zal een hoofd of aanzienlijke slechts een adelijke vrouw huwen, ten eerste omdat het sluiten van zoo'n huwelijk met groote onkosten gepaard gaat, en ten tweede omdat een tweede adelijk huwelijk slechts tot versnippering van de nalatenschap en tot tweespalt in het huis leidt. Eerst indien zijn huwelijk met een adelijke vrouw kinderloos blijft zal hij er toe overgaan een tweede adelijk huwelijk te sluiten, om zich een opvolger te verzekeren.

De bovengenoemde regelen van erfrecht bij hoofden en aanzienlijken, zijn ook bij mindere lieden geldend.

Ook bij hen gronden de zonen hunne rechten op grooter of kleiner erfporties op de afstamming hunner moeder en de wijze van huwelijksvoltrekking.

Ook bij hen hebben bij gelijke huwelijksvoltrekking de zonen uit het eerste en laatste huwelijk grootere aandeelen te verwachten, dan die uit de daartusschen gesloten huwelijken, terwijl de zonen eener vrouw van mindere afkomst, eveneens anak paralowan genaamd, slechts recht hebben op $\frac{1}{3}$ van het aandeel dat aan de zonen van iedere vrouw zou toekomen zoo er gelijk opgedeeld werd.

Daar echter mannen uit de burgerklasse meestal met vrouwen uit die klasse huwen, en veelwijverij bij hen tot de zeldzaamheden behoort zoo is de verdeeling van die nalatenschappen ook meestal om de geringe grootheid uiterst eenvoudig.

Is nu eindelijk het aan de zonen van iedere vrouw toekomend aandeel toegewezen, zoo zullen zij dat deel weder onder elkaar hebben te verdeelen.

Ook hierbij zijn zij aan vaste regels gebonden.

Twee zonen deelen gelijk op, bij drie wordt de erfportie in 4 deelen gedeeld, de oudste en jongste krijgen ieder $\frac{3}{8}$, de middelste $\frac{1}{4}$, bij vier zonen krijgen de oudste en jongste ieder $\frac{3}{10}$ en de beide middelste $\frac{1}{5}$ enz.

Vervalt een nalatenschap aan de zijlinie zoo zal die verdeeld moeten worden op de zelfde wijze als ware het huns vaders nalatenschap geweest.

Alhoewel reeds bij den aanvang van de bespreking van het erfrecht werd vooropgesteld dat vrouwen volgens de adat nooit kunnen erven, zoo komen in het Pahantansche gevallen voor waar bij overlijden van den vader en ontstentenis van zonen aan de dochters een levenslang gebruiksrecht van gronden, zelfs bij hun huwelijk wordt toegestaan. De gronden moeten echter door het gezin zelf ontgonnen zijn en niet reeds erfporties geweest zijn. Eerst na den dood der dochters komen deze saba weder aan de familie huns vaders te vervallen.

Daar de slavernij niet meer bestaat, zoo is de bespreking van vroeger dienaangaande bestaande voorschriften niet meer noodig, alleen laat ik volledigheidshalve eenige korte aanteekeningen volgen omtrent de rechten van de door den meester bij eene slavin verwekte kinderen op de nalatenschap.

Kinderen van slaven waren slaven, kinderen door vrije lieden bij eene slavin van een ander verwekt konden door den vader worden vrijgekocht.

Had de eigenaar echter een zijner slavinnen tot bijzit (goendik) genomen en bij haar een kind verwekt, zoo was van rechtswege

de slavin vrij, en dus ook hare kinderen. Het laat zich echter begrijpen, dat deze kinderen bij die uit andere huwelijken met vrije of adelijke vrouwen gesproten verre in rechten ten achter stonden en dat die achterstelling zich dan ook in de regelen van het erfrecht het meest deed gevoelen.

De zonen toch uit een bijzit gesproten, hadden geene rechten op eene erfportie maar werden met eene gift afgescheept die slechts f 8.— groot was.

XIX. Gebruiken bij geboorte, besnijdenis, huwelijk en overlijden.

Wilde men alles wat onder dit hoofdstuk gebracht kan worden tot in alle bijzonderheden vermelden, zoo zou zulks een boekdeel alleen beslaan, want het omvat het geheele menschelijk leven. Bij een betrekkelijk beknopte behandeling moet men zich echter tot het voornaamste bepalen.

Bij vergelijking van de tegenwoordige gebruiken met de vroegere bestaande kunnen wij zien, dat door den invloed van den Islam slechts die niet meer gevolgd worden, die geheel daarmede in strijd waren, en wilde men van die gebruiken geen afstand doen, omdat zij te veel in de adat ingeweven waren, zoo heeft men getracht aan die gebruiken een moslimsch tintje te geven, waardoor een chaos is ontstaan waaruit zeer moeielijk is wijs te worden.

Zooals reeds werd gezegd, wordt de vrouw nog altijd als eene zaak beschouwd, die een man zich aanschaft om ze te kunnen exploiteeren. Het zware werk is haar deel en eerst wanneer hare krachten te kort schieten springt hij bij. Zij kan dan ook niet zeggen vertroeteld te worden. Eerst wanneer zij zwanger is, maakt de onverschilligheid haars mans plaats voor zorgzaamheid.

Het grootste geluk en de grootste eer van een mandailinger is gelegen in het bezit van kinderen.

De man, die gehuwd zijnde geene kinderen heeft, wordt als nog niet vol aangezien, het is dan ook niet te verwonderen, dat bij het wegblijven van kinderen alle middelen te baat genomen worden om zich het bezit te verschaffen, want zoowel voor de vrouw als voor den man is eene kinderlooze echt eene schande.

Heeft een man zekerheid dat zijne vrouw zwanger is, zoo wordt zij het voorwerp van zijne zorgen.

Het zware werk moet zij nalaten, medicijnen worden gezocht, om haar voor ziekten te behoeden.

Bij de bevalling zelve zijn alleen vrouwen tegenwoordig, waaronder meestal een oude als vroedvrouw fungeert. Bij mindere lieden, wier woning slechts uit *één* vertrek bestaat, wordt dan een stuk doek over het midden van het vertrek gespannen. De eene afdeeling dient voor de vrouwen, de andere voor de mannen.

Slechts dan wanneer de bevalling onvoorspoedig gaat, wordt de hulp van een mannelijken verloskundige ingeroepen.

Volgens de mandailingers is de beste houding voor een barende vrouw op de knieën te liggen, terwijl de rug door kussens wordt gesteund, een afhangend touw dient om zich vast te grijpen en in evenwicht te houden. Kan eene vrouw deze houding niet blijven behouden omdat hare krachten te kort schieten zoo dient zij de rugligging aan te nemen.

Evenals vele andere volken hebben ook de mandailingers hun geloof aan geesten die het der kraamvrouwen lastig maken, ziekten en zelfs haar dood veroorzaken.

Die geesten zijn zielen (soemangot) van overleden kraamvrouwen, zij zullen op alle mogelijke manieren trachten der vrouw het baren te bemoeielijken. Om dit te voorkomen wordt zij met fijn gewreven sterk stinkende bladeren ingewreven.

Uit het begrip dat alles open en los moet zijn om de bevalling gemakkelijk te maken, worden alle deksels van kisten, doozen, pannen enz. geopend, alles wat vastgebonden of vastgeknoopt is wordt losgemaakt. Helpt dit alles nog niet zoo dient de man tegen de uitstekende uiteinden van de onderste regels (palantjar) die in de stijlen van het huis grijpen, te slaan, opdat ook deze wat losser gaan zitten.

Afdoende hulp kunnen vroedvrouw of de verloskundige niet verleenen, zoodat men bij eene verkeerde ligging van het kind er van verzekerd kan zijn, dat èn moeder èn kind sterven.

Is het kind geboren, zoo wordt de navelstreng afgebonden met rood en wit garen en daarna met een scherp stukje bamboe (sambiloe) op drie vingers afstand van het lichaam afgesneden als ook de nageboorte (angka ni daganak) uitgedreven is.

Blijft de nageboorte te lang weg, zoo wordt somtijds de hulp van een mannelijken doekoen ingeroepen, die haar moet halen, dat de nageboorte lang wegblijft wordt door eene geest veroorzaakt die haar vasthoudt.

Na kind en moeder wordt de nageboorte gewasschen en onder het huis begraven of ook wel in een aarden pot gedaan, welke na goed gesloten te zijn aan de rivier wordt toevertrouwd.

Daardoor hoopt men den ongunstigen invloed van de nageboorte op het kind, n.l. het krijgen van koude voeten en handen, te voorkomen.

Het stukje navelstreng dat later verdroogd afvalt wordt bewaard en dient tot geneesmiddel bij ziekten van den vroegeren eigenaar. De genezende kracht wordt door het eenvoudig even in het gereedgemaakte aftreksel van blaren te werpen reeds overgebracht.

Nadat moeder en kind gewasschen zijn, verblijven zij op een soort bank van bamboelatten (parapi) waaronder 14 dagen à 3 weken rookend vuur geplaatst is, dat bederfwerend en verwarmend moet inwerken.

De oude vrouw die bij de bevalling geholpen heeft, krijgt voor hare moeite 1 maat rijst, 1 kip en 1 klapper, baarde de vrouw echter voor het eerst, zoo bekomt zij tevens het baadje en den buikband, die de vrouw tijdens de bevalling aanhad.

Na de geboorte is men verplicht zoo spoedig mogelijk den vader of den eersten mannelijken bloedverwant der vrouw kennis te geven, waarna ook den overigen wederzijdschen bloedverwanten mededeeling wordt gedaan.

Deze laten nu binnen een 7 tal dagen van hunne deelneming blijken door òf zelf te komen òf zich door een aanverwant te doen vertegenwoordigen.

Zij komen het kind zien (mangalo alo daganak) en brengen wat gekookte rijst en kip mede, waarvan door de kraamvrouw iets gegeten wordt.

Door de geboorte van een kind is de schoonvader van zijne verplichting ontslagen om bij overlijden van zijn dochter deze door een andere te vervangen (margonti angkana).

Het eerst echter loopt de vader naar den datoe ari, om te vernemen of het kind op een gunstig of ongunstig tijdstip geboren is, en in 't geval van het laatste, wat tot afwending van het ongeluk moet gedaan worden.

Vóór de naamgeving wordt het kind Si dalijan of Si taeng ook wel Si Tataring genoemd, al naarmate het kind een zoon of eene dochter is, terwijl de ouders amang (vader) en inang (moeder) Si dalijan of amang en inang Si taeng worden genoemd.

Na 14 dagen of 1 maand, al naarmate de toestand der vrouw

het toelaat, wordt op den vooraf bepaalden gunstigen dag het kind een naam gegeven (manggorar danak) terwijl tegelijker tijd het kind voor het eerst naar de rivier wordt gebracht om gebaad te worden.

De moeder begeeft zich dan door vrouwelijke en mannelijke bloedverwanten, die vooraf genoodigd zijn, gevolgd naar de rivier waar het kind met water wordt besprenkeld, vervolgens keert men naar huis terug, waarna de vader met zijne aanwezige bloedverwanten beraadslaagt welke naam het kind gegeven zal worden. Is eenmaal de naam vastgesteld, zoo wordt overluid tot het kind en de aanwezigen gezegd, dat Si Dalijan of Si Taeng, Si Anoe zal heeten, terwijl men tegelijktijdig een bord rijst met wat kip en garnalen het kind boven het hoofd houdt, en een der oudste mannelijke verwanten het kind op zijne latere verplichtingen wijst.

De gebeurtenis wordt met een maaltijd besloten.

De festiviteiten bij naamgeving van eerstgeborene jongens zijn grooter dan die bij vroeger en later geborene kinderen.

Na dit feest is de goede tijd voor de moeder voorbij, want het kind kan nu weder overal heen medegenomen worden, en dus kan zij weder al het zware werk van vroeger verrichten.

De jongens worden bij hun naam genoemd, totdat zij bij hunne meerderjarigheid (bij 't eerste huwelijk) deze met den eigenlijken naam (gorar magodang of gorar haradjaan) verwisselen.

Meisjes behouden hun naam tot dat zij moeder zijn geworden, waarna zij moeder (inang) van Si N. genoemd worden.

De vrouwen van adelijke personen die zelf van adel zijn noemt men namora, zijn zij weduwen nadoema, terwijl zoo er meerdere adelijke vrouwen in een huis zijn, de bijvoeging van den naam der marga waartoe zij behoorden dan wel de plaats van herkomst ter onderscheiding dient, alzoo namora naimoente, namora nasoetion, namora panjaboengan.

De hoofden van Hoeta Siantar in Groot mandailing hebben tot gewoonte hunne dochters bij hun huwelijk een gorar mede te geven, die zij, zoolang zij geen moeder zijn, blijven houden.

De eerstgehuwde of de hoogste in rang staande adelijke vrouw van hoofden noemt men, zooals reeds gezegd werd, Toewan laën bolon, de tweede en volgende Si Silion.

Kinderen worden tusschen hun 7e en 10e jaar besneden, jongens door mannen en meisjes door vrouwen.

De besnijdenis heeft zonder eenige festiviteit en in alle stilte

plaats. Voor jongens heeft men twee wijzen van besnijdenis, de oude manier door splijting van de voorhuid, en de nieuwe manier door deze zoo ver mogelijk af te snijden. De laatste wijze is veel pijnlijker.

Bij meisjes wordt slechts een klein stukje vel van een der schaamlippen afgenomen.

Na de besnijdenis loopen de kinderen niet meer naakt.

Meer en meer raakt het vijlen der tanden in onbruik, werd het vroeger als een schande voor vrouwen gerekend ongevijlde tanden te hebben, tegenwoordig wordt daaraan door velen niet meer gehecht. Zij die echter leelijke vooruitstekende tanden hebben zullen er spoedig toe overgaan.

Bij vrouwen komt het vijlen meer voor dan bij mannen, meestal laat men het op een leeftijd van 12 à 14 jaar doen, terwijl men voor de operatie f 0.25 à f 0.50 betaalt. In Mandailing komen drie manieren van het vijlen voor, bij de eerste, naisolkot genaamd, worden de tanden tot op het tandvleesch weggenomen; bij de tweede wijze, tadjom siala genaamd, wordt de helft afgenomen en daarna gelijk gevijld, terwijl bij den derden vorm, lontik, geheeten, slechts een klein stukje van het vlak der tanden wordt weggenomen en daarna scherp gemaakt.

Nadat de tanden gevijld zijn, gebruikt men de hars uit de walm van badja, djeroek of koffiehout om de tanden in te smeren en zwart te maken.

Het is gewoonte dat kinderen boven de 10 jaren des nachts niet meer in het huis hunner ouders verblijven, hierop echter maken de kinderen van hoofden en aanzienlijken een uitzondering, daar hunne huizen grooter en beter ingericht zijnde meer gelegenheid tot afzondering der kinderen aanbieden.

De meisjes vertrouwt men toe aan een weduwe van denzelfden stand en van leeftijd, in wier huis (bagas podoman) de meisjes den nacht doorbrengen. De jongens en ongehuwde jongelieden slaan hun nachtverblijf meestal in de sopo of in een leegstaand huis op.

Bij de mandailingers bestaat, met betrekking tot den omgang van jongelieden onderling, vrij veel goed vertrouwen, hetgeen aan de voorschriften die het huwelijk beheerschen, voornamelijk aan de rechten die tot het vorderen van een huwelijk aan de vrouw zijn geschonken, moet worden toegeschreven.

De adat toch stelt jongelieden van beiderlei kunne in de ge-

legenheid, alvorens tot een huwelijk te besluiten, kennis aan te knoopen.

Alle ongehuwde mannen in eene hoeta mogen na voorafgedaan verzoek en met opgave van redenen aan de bewaakster, 's avonds een bagas podoman waar jonge dochters verblijven bezoeken, om een harer de sirihdoos aan te bieden. Dit vrije verkeer met meisjes draagt den naam van martandang.

De samenkomst mag echter niet in het duister plaats grijpen, maar vooraf moeten de lampjes (palita) zijn aangestoken.

Lieden van de eene hoeta mogen ook in een andere komen martandang met voorkennis van het hoofd der hoeta waar zij het bezoek afleggen. Doen zij het zonder voorkennis zoo loopen zij gevaar opgepakt en uit de hoeta geworpen te worden.

Zien wij nu, hoe bij de martandang gehandeld wordt. Heeft een jongmensch het voornemen in een bagas podoman een bezoek af te leggen, zoo zoekt hij zich onder de andere jongelieden in de hoeta eenige metgezellen van dezelfde marga. Hij vraagt daarna aan de vrouw, bij wie de meisjes verblijven, toestemming, den avond te komen passeeren, onder opgave welk meisje het bezoek geldt.

De vrouw zorgt dan dat het meisje met eenige van hare margagenooten, het bezoek afwacht, ten teeken waarvan de lampjes brandende blijven.

De martandang heeft altijd plaats tusschen jongelieden van verschillende marga's, waar tusschen het huwelijk niet verboden is.

Bij de martandang reikt de jongeling de sirihdoos aan het meisje dat hij bezoekt, waarna zij de sirih (boerangir) voor hem gereed maakt. Onder toezicht van de bewaakster kunnen nu de jongelieden keuvelen. Dat aan dat keuvelen met toestemming van de bewaakster dikwijls eene wandeling in de maneschijn wordt vastgeknoopt, laat zich begrijpen.

De adat erkent ook vrijage (marmajam) maar met medeweten van de ouders van het meisje.

Ter verzekering van haar recht zal zij meestal tijdens de marmajam van haar minnaar een kleedingstuk of sieraad weten te verkrijgen, terwijl ook zij als teeken van overeenkomst hem het een en ander in handen stelt.

Deze tanda's kunnen bij voorkomende gelegenheid niet als bewijzen van trouwbelofte worden bijgebracht, daar zooals wij later zullen zien, het wisselen van deze onderpanden (martanda) voor

den vader van het meisje en in tegenwoordigheid van de ouders van den jongman dient te geschieden.

Uit marmajam ontstaat de verloving (martoenangan) van beide jongelieden. Daar de hierop en op het huwelijk betrekking hebbende formaliteiten en plechtigheden, verband houden met den rang in de adat van de ouders van beide partijen, zoo komt het mij het wenschelijkst voor een kort verslag dezer formaliteiten te geven, in gebruik bij aanzienlijken, bij kampong en koerijahoofden.

Toen de slavernij nog bestond, was het gebruikelijk dat een hoofd zijne zonen, zoo zij den leeftijd van manbaarheid bereikt hadden, een zijner slavinnen tot vrouw gaf. Na de afschaffing der slavernij volgden men voor die zonen meer en meer het marbagas di pardagangan.

Beide huwelijken waren buiten de adat gesloten, tengevolge waarvan de daaruit gesproten kinderen, zooals wij bij het erfrecht gezien hebben, geene aanspraken op de nalatenschap huns vaders konden laten gelden.

De groote uitgaven, die aan een adat-huwelijk verbonden zijn, zijn oorzaak dat daar niet zoo spoedig aan gedacht kan worden. Weerhield men nu de zonen van hoofden en aanzienlijken huwelijken buiten adat te sluiten in afwachting van het adat-huwelijk, zoo zouden waarschijnlijk amourettes met de dochters der burgers van de hoeta en daaruit voortspruitende moeielijkheden het gevolg zijn.

Besluit men er toe zijn zoon eene vrouw van stand te geven, zoo zal uitgemaakt dienen te worden van welke marga en uit welke hoeta die vrouw zal moeten zijn. Dit is het moeielijkste gedeelte van de voorbereiding tot het huwelijk, want niet alleen dat op verschil in marga gelet moet worden, ook bloedverwantschappen door andere huwelijken ontstaan zijn dikwijls beletselen.

Om enkele voorbeelden te noemen: zooals men weet is het huwelijk van een jongeling met de dochter van zijn oom van moederszijde (boroe ni datoelang) zeer gewenscht, zoo zelfs dat bij huwelijksplannen de toelang niet gepasseerd mag worden.

Het omgekeerde, om n.l. de dochter van vaders zuster (boroe ni namboroe) te huwen, is verboden. Eerst wanneer de verwantschap tot de achterkleinkinderen verbroken is geweest kan aan zoo'n huwelijk worden gedacht.

Kinderen van zwagers die zooals men zegt in verwantschap pamere staan, kunnen, al behooren zij tot verschillende margas, geen huwelijk aangaan, daarbij moet nog in aanmerking genomen worden

dat zwagerschap (pareban) uiterst rekbaar is daar broerskinderen als broers en zusters worden beschouwd.

Verder is het huwelijk nog verboden tusschen personen, die in verhouding toelang hoela dongan verkeeren, bijvoorbeeld A huwt met eene dochter of zuster van B, Bs zoon of broeder huwt met een dochter of zuster van C, dan is het huwelijk tusschen de kinderen en kleinkinderen van C en A verboden omdat zij in de verhouding toelang hoela dongan verkeeren.

Om nu tot de huwelijksformaliteiten terug te keeren. Is eindelijk uitgemaakt uit welke hoeta's eene vrouw voor den zoon van het hoofd genomen kan worden, zoo worden eenige personen uitgezonden om te onderzoeken of er huwbare dochters, die niet reeds verloofd zijn, bij het hoofd der hoeta zijn.

Zoo ja, dan deelen de gezonden personen aan de natoras bajo bajo dier hoeta, het doel van hunne komst in de hoeta mede. Deze ook wel radja ni boroe genoemd doen den vader van het meisje mededeeling, die de aangelegenheid met oudsten en familieleden bespreekt en in zijn spreken laat doorschemeren of een aanzoek een gunstig of ongunstig onthaal zal vinden.

Kan men op een gunstig onthaal rekenen zoo keeren de gezonden personen naar hunne hoeta terug om verslag van bevinding te doen, waarna drie personen van rang, n.l. natoras anggini radja en natoras bajo bajo, afgevaardigd worden die na aanbieding van sirih aan hunne ranggenooten in de hoeta van het meisje de zaak met hen officieel bespreken.

Den vader wordt mededeeling gedaan, die daarna ook de gezanten ontvangt, welke na de gebruikelijke sirih gepresenteerd te hebben hem vragen of een huwelijk tusschen zijn dochter en den zoon van hun hoofd mogelijk is. Met gunstig antwoord keeren zij terug en geven verslag van hunne bevinding.

Na eenig tijdsverloop worden weder eenige personen, onder welke de vertegenwoordigers van de anggi ni radja en bajo bajo stand niet mogen ontbreken, naar de hoeta van het meisje gezonden, om bij hunne ranggenooten te informeeren naar het bedrag der toehorboli indertijd voor de moeder van het meisje betaald, waarnaar zich de voor het meisje te betalen koopprijs dient te regelen; verder wordt er gezamenlijk een gunstigen dag bepaald waarop de verloving zal plaats hebben, en de tanda zullen worden gewisseld.

Op den vastgestelden dag komt de huwelijkscandidaat, vergezeld van zijn vader, naaste bloedverwanten, oudsten, mannen

en vrouwen uit zijne hoeta in de hoeta van het meisje, een karbow en verder de tanda, bestaande uit, één kaèn palong (zijden sarong), een broek, een baadje, een hoofddoek, een buikband, medebrengende.

Even buiten de hoeta wordt de optocht, door de oudsten en de bevolking met geweerschoten ontvangen en vervolgens naar het huis van den vader van het meisje geleid.

Daar aangekomen wordt, nadat wederzijds sirih gewisseld is, door de anggini radja en natoras, het woord genomen, die aan hunne ranggenooten der hoeta van het meisje de reden hunner komst mededeelen, en vervolgens gezamenlijk den dag bepalen, waarop de medegebrachte karbow geslacht en de tanda gewisseld zullen worden.

De avond vóór het slachten van de karbow ontmoet de candidaat zijne aanstaande op de gebruikelijke wijze van martandang in het huis van een natoras bajo bajo (radja ni boroe).

Op den vastgestelden dag wordt de karbow geslacht en de tanda ten overstaan van alle aanwezigen in het huis van den vader van het meisje, door eene vrouw der natoras bajo bajo van den candidaat aan eene vrouw der natoras bajo bajo van den vader van het meisje overhandigd, nadat als teeken van verbintenis de kaèn tanoen patani even om den hals van het meisje geslagen is geweest.

Alhoewel niet verplichtend is het gebruikelijk dat van de zijde van het meisje een halsketting of armband wordt overhandigd, al welke tanda door de moeders der verloofden worden opgeborgen.

Door de wisseling van tanda is de verloving een voldongen feit.

De gasten keeren nu weder naar hunne hoeta terug. De jongeling heeft echter het recht in het huis van zijne verloofde te komen en in gepaste vrijage (marmajam) zich den tijd die nog tot het huwelijk verloopt te korten.

Eenige maanden later vertrekken weder afgezanten naar de hoeta van het meisje om den koopprijs (toehor boli) te bepalen en den dag vast te stellen waarop deze gebracht en de bruid afgehaald zal worden. Zooals reeds gezegd werd regelt zich de toehor naar den rang van den vader en de grootte van de voor de moeder der bruid betaalde toehor.

Zoo bedraagt de koopprijs van dochters van koerijahoofden en pamoesoeks 5 tail 5 pahoe goudgewicht bongkal si obangan, gelijkstaande met f 450.—.

die van een anggi ni radja dochter 2 tail 2 pahoe, van een

natoras 1 tail 1 pahoe bongkal siobangan goudgewicht of f 200.— en f 100.—.

De mindere man betaalt meestal 1 tail 1 pahoe gewoon goudgewicht of f 75.— en minder.

Dit geldelijk bedrag wordt indoek toehor genoemd, daar er verschillende andere giften aan annex zijn, die gedeeltelijk betaald gedeeltelijk als schuld beschouwd, moeten worden.

In vroegere jaren ten tijde van de slavernij waren slaven bij de toehor inbegrepen, terwijl eveneens aan eene vrouw bij haar huwelijk slaven en slavinnen werden medegegeven die onder de uitzet (hohas) werden gebracht.

Behalve de indoek toehor bij koerijahoofden, hunne naaste bloedverwanten en enkele kamponghoofden gebruikelijk, wordt daarbij nog het navolgende genoemd:

a. Anak toehor groot 4 tail 4 pahoe goud, die als schuld wordt aangerekend.

b. Paompoe ni toehor groot 3 tail 3 pahoe goud eveneens schuld.

c. Anggi ni toehor groot 2 tail 2 pahoe goud eveneens schuld.

d. Di toroe ni toehor groot 1 tail 1 pahoe, goud als schuld.

e. Apoes iloe of 7 à 9 esta zwart goed voor de moeder der bruid om hare tranen te drogen.

f. halak boedjing (slavin) en

g. halak hoendangan (slaaf), tegenwoordig als schuld beschouwd.

h. Tanoen patani lapik djembar, een zijden salendang om het goud op af te wegen, nog te geven.

i. Toelak rompajan, een stuk gewone zijde om onder de familieleden van de bruid verdeeld te worden.

k. Dagangan sa bidang di anak boroe na moewat, een stuk goed vroeger voor de slavin bestemd, die speelkameraad van de bruid was geweest, tegenwoordig te betalen, om aan de vriendinnen van de bruid te verdeelen.

l. Dagangan sabidang toe saparorot, een vadem goed voor de min van de bruid, nog te geven.

m. Dagangan sabidang tanton soban ni api, nog een vadem goed vroeger voor de slavin, die brandhout haalde bestemd, maar dat nu aan mindere vrouwen wordt gegeven.

n. drie vadem lijnwaad vroeger voor een der slavinnen bestemd, welke nu onder mindere vrouwen worden verdeeld.

o. een stuk goed voor de natoras bajo bajo.

p. een stuk goed voor den anggi ni radja stand.

q. een stuk goed voor den soehoe stand.

De vroeger bij de toehor inbegrepen slaven worden tegenwoordig als schuld aangemerkt, die alleen bij groote noodzakelijkheid gevorderd kan worden. Zoo ook is het gesteld met de bij de vaststelling der toehor op te noemen 30 oëloebalang, 100 geweren en een kraal met karbowen. Later zullen wij zien dat van het recht tot het vorderen van hulp in aflossing van schuld gebruik wordt gemaakt. Iedereen in de hoeta heeft dus als het ware recht op iets van den koopprijs der dochter van het hoofd.

Ook de oom van moeders zijde van de bruid schijnt vroeger recht op een klein gedeelte van den koopprijs gehad te hebben. Tegenwoordig geeft de vader der bruid hem iets, zoo hij er om vraagt.

Op den overeengekomen gunstigen dag voor welks vaststelling de datoe ari hulp heeft verleend, komt de bruidegom, vergezeld van zijn vader, bloed- en aanverwanten benevens alle waardigheidsbekleeders zijner hoeta, met mannen en vrouwen, in de hoeta der bruid, een karbow en de toehor medebrengende.

Na met geweerschoten ontvangen te zijn wordt de dag bepaald, waarop de karbow geslacht en de toehor afgewogen en in ontvangst genomen zal worden. Na afweging en in ontvangst name der toehor door de anggi ni radja en natoras bajo bajo der bruid wordt meestal denzelfden avond het godsdienstig huwelijk (nikah) tusschen de verloofden voltrokken.

De reden dat dit daar geschiedt, is aan het godsdienstig voorschrift toe te schrijven, dat de vader of een van diens naaste mannelijke bloedverwanten als voogd (wali) moet optreden voor de toestemming, en dat het als onkiesch zou beschouwd worden zoo men, door het godsdienstig huwelijk in de hoeta des bruidegoms te laten plaats hebben, den vader der bruid noodzaakte ook bij de huwelijksvoltrekking volgens de adat tegenwoordig te zijn.

Den volgenden morgen wordt het meisje in optocht naar den hoeta van den jongeling gebracht. De bevolking doet haar een eindweegs uitgeleide, terwijl de natoras bajo bajo en eenige mannen en vrouwen van de bajo bajostand medegaan. De eersten zijn noodig voor de voltrekking van het adat of burgerlijk huwelijk. De laatsten dragen de uitzet hohas die het meisje mede krijgt. Behalve hare bruids- en andere kleeren bestaat die uitzet, die aan de toehor geëvenredigd is, uit lijfsieraden, borden, schalen, kopjes, matten, tegenwoordig ook matrassen, in het kort alles wat in een

inlandsch huishouden noodig is. Bij aankomst in de hoeta van den bruidegom wordt het paar op de gebruikelijke wijze ontvangen, waarna de bepaling van den dag waarop het huwelijk voltrokken zal worden plaats heeft.

In den morgen van dien dag verzamelen zich reeds vroeg de bloedverwanten van den bruidegom en de hoetagenooten, met het slachten van eene karbow vangt men aan.

Tegelijkertijd worden bruid en bruidegom ieder afzonderlijk, de eerste door vrouwen de tweede door mannen begeleid naar de rivier gebracht, om te baden. Hun vertrek uit de hoeta gaat met geweerschoten gepaard.

Na het baden worden zij in trouwkostuum gestoken. De bruid draagt twee kleine krissen in eene schede (rentjong doewa sasaroeng) en de bruidegom een kris in den gordel, waarvan het heft en de schede met goud zijn beslagen.

Vervolgens wordt gezamenlijk in optocht naar de hoeta teruggekeerd, terwijl ter zijde van bruid en bruidegom de waardigheidsteekens (olat haradjaan) worden gedragen. In huis gekomen wordt het maal aangerecht.

Tusschen bruid en bruidegom, die over elkaar zijn gezeten plaatst men een bord met rijst, waarop ook een hard gekookt ei en wat zout is gelegd.

Om hen heen staan de natoras bajo bajo van bruid en bruidegom die de talangke (bemiddelaar) vormen en het huwelijk voltrekken.

Beide spreken bruid en bruidegom toe, wijzen hen op hunne wederzijdsche verplichtingen, tevens de hulp en toegevendheid van de aanwezige waardigheidsbekleeders inroepende ten opzichte van beide personen. Zij verklaren daarop het huwelijk voor gesloten (patoebangsa).

De man eet daarop het eerst van het tusschen hem en zijne vrouw geplaatste bord rijst met het ei en zout, daarna de vrouw, waarna de man zijne vrouw ontdoet van de sieraden als halsketting (bargok) en oorringen (soebang) die aan ongehuwde vrouwen geoorloofd zijn te dragen. Hij overreikt deze aan zijne moeder die ze in een kist, in de kamer van de jonge echtelieden geplaatst, opbergt.

Van afzondering van het jonge paar is geen sprake, integendeel ruim een maand lang, is het huis een verzamelplaats van jonge lieden van beiderlei kunne, die daar de avonden met keuvelen doorbrengen.

Aan de huwelijksplechtigheid is meestal tegelijktijdig het geven van een naam aan den jongenman verbonden, welke naam bij regeerende families gorar haradjaan, bij de overige gorar magodang wordt genoemd. Meestal zal de gorar haradjaan van 's jongenmans grootvader hem worden toegedacht, maar ook andere namen, die op 't oogenblik disponibel zijn, ziet men gekozen.

De vader of voogd van den jongen man zal in overleg met bloedverwanten en oudsten vaststellen welken gorar hij het liefst zag aangenomen onder voorbehoud dat de geest (soemangot) van den vorigen bezitter zich er niet tegen verklaart. Om dit na te gaan, werpt men in een mandje wat rijstkorrels, die vooraf met kurkuma geel gemaakt zijn. De bruidegom doet een greep uit de rijstkorrels, waarna deze door hem worden geteld (di oendi). Is het aantal gegrepen korrels even, zoo is dit een toestemmend teeken van den geest, om volle zekerheid te erlangen moet hij dit tweemalen doen. Was een oneven aantal gegrepen geworden zoo zal men een ander gorar moeten kiezen, die weder aan de proef onderworpen moet worden.

Heeft men toestemming bekomen, zoo wordt aan de aanwezigen medegedeeld wat de gorar zijn zal, ieder wordt bevolen voortaan de jongen echtgenoot bij dien naam te noemen, terwijl op de overtreding eene boete wordt gesteld. De begiftigde brengt daarna eenige rijstkorrels zich op het hoofd, terwijl hij zich een zwaard boven het hoofd houdt, als belofte dat hij den naam hoog zal houden. Den aanwezenden aanzienlijken en waardigheidsbekleeders is het daarna toegestaan hem op de waarde van dien naam te wijzen, en hem zijne gebreken onder het oog te brengen.

Nadat nu nogmaals de gorar uitgeroepen is en de aanwezende personen met een heil (horas) geantwoord hebben is de zaak afgeloopen.

Vermeent men later dat de naam den eigenaar geen geluk aanbrengt, zoo is hij ten allen tijde tot naamsverwisscling bevoegd, waartoe echter een feestmaal benoodigd is waarop alle waardigheids bekleeders uit de hoeta zijn genoodigd.

Mindere lieden die het aan middelen ontbreekt een feestmaal aan te richten, en toch van naam wenschen te veranderen, maken van het een of ander feest hunner natoras of ripehoofden gebruik, om het verzoek te doen.

Zooals reeds werd gezegd, is het een der eerste vereischten dat een huwelijk met kinderen gezegend wordt, blijven die uit, zoo

ligt het voor de hand, dat de oorzaak daarvan gezocht wordt in fouten die ongemerkt bij de sluiting van het huwelijk zijn ingeslopen. Die fout kan ten eerste schuilen in een foutieve bepaling van den gunstigen dag waarop de vrouw als bruid hare hoeta verliet. De datoe ari, die de gunstige tijdstippen niet dan na nauwgezette raadpleging zijner parkalaan vaststelde, kon zich ook vergist hebben.

Is nu na een jaar de vrouw nog niet zwanger, zoo kan het niet anders, of aan de vergissing van den datoe ari is het kinderloos blijven van den echt toe te schrijven. Het kwaad kan echter verholpen worden, door de maroelak ari.

Het echtpaar begeeft zich dan vergezeld van natoras etc., een karbow medenemende, naar de hoeta van den vader. Daar aangekomen wordt de reden van hun komst besproken, waarop nu, zoo zeker mogelijk een gunstigen dag bepaald wordt, waarop de karbow geslacht zal worden.

Op den bepaalden dag heeft dit plaats, en als men aan den maaltijd is gezeten wordt de hulp van Toehan Allah en van de soemangots der afgestorvenen ingeroepen om het huwelijk met kinderen te zegenen.

De vrouw trekt daarop weder hare bruidskleeren aan, waarna men de terugtocht aanvaardt, evenals voorheen door de bevolking uitgeleide gedaan. Op een daartoe geschikte plaats buiten de hoeta trekt de vrouw hare dagelijksche kleêren weder aan, alhoewel zij feitelijk in haar bruidskleed tot de hoeta van haren echtgenoot zou moeten doorgaan. Hiervoor schaamt zij zich echter.

Zoo spoedig als na de geboorte van het eerste kind de vrouw sterk genoeg is, zal men aan de verplichting moeten voldoen om bij de ouders der vrouw een bezoek af te leggen Ook voor dit bezoek (mebat) wordt een gunstigen dag bepaald, terwijl een karbow wordt medegenomen, om daar geslacht te worden.

Vergezeld van alle waardigheidsbekleeders gaat men er heen, na aankomst in de hoeta wordt bij monde van anggi ni radja en natoras medegedeeld, dat men vroeger om schuld (hiermede wordt de vrouw bedoeld) heeft gevraagd, dat men zoo goed is geweest om schuld te geven, en dat die nu reeds geluk heeft aangebracht, reden waarom men nu hier komt, om dank te zeggen.

De karbow wordt geslacht, een maaltijd aangericht waarop de echtgenoot ook nog het een en ander tot zijn schoonvader zegt.

Na een paar dagen keert men daarop weder naar huis terug.

Het restant van de uitzet (hohas) wordt nu der vrouw medegegeven. Daar de hohas geevenredigd is aan de toehorboli en het eigendom van den man wordt, worden daardoor de uitgaven voor een huwelijk een weinig vergoed.

Na de mebat, en de ontvangst van het restant der uitzet (hohas), kan de vrouw of hare echtgenoot rechtens niets meer van den vader vorderen.

Het medegeven van het restant der uitzet draagt dus deze beteekenis, want door de geboorte van een kind is de vader der vrouw van de verplichting ontheven om bij overlijden zijner dochter haar door een andere dan wel door eene bloedverwante te vervangen (margonti angkana, marsali boroe).

Bij mindere lieden zijn de formaliteiten voor het sluiten van een huwelijk veel minder.

Geen voorafgaande aanzoeken of besprekingen over de toehor. Meestal begeeft zich de jonge man met zijn vader en eenige bloedverwanten naar het huis van den vader van het gewenschte meisje, waar dan de tanda gewisseld en de toehor vastgesteld worden. Daarna wordt een gunstige dag voor het huwelijk vastgesteld.

Op dien dag wordt een geit geslacht en de vrouw naar het huis van den jongen man gebracht, waar het huwelijk volgens de adat voor de natoras en kapala ripe van beide partijen wordt gesloten.

Het godsdienstige gedeelte van het huwelijk had vooraf voor den malim plaats gegrepen.

Uit het hierboven vermelde blijkt dat vele formaliteiten aan het huwelijk vooraf gaan. De schaking (manangkap boroe) geeft echter een middel aan de hand om vele formaliteiten onnoodig te maken.

Ondervindt toch een huwelijk tegenwerking van de ouders van het meisje of ziet men tegen de groote uitgaven op, die aan den gewonen gang van huwelijkssluiting verbonden zijn, zoo zal de jonge man meestal het meisje met haar goedvinden schaken. Hij brengt haar daartoe in het huis van een zijner bloedverwanten in een andere hoeta, of zoo hij zelf in eene andere hoeta woont in het huis zijns vaders, en geeft daarna van het feit den vader van het meisje kennis. Doordat de wederzijdsche ouders voor een fait accompli gesteld worden, zijn zij om hun goeden naam verplicht de zaak zoo spoedig mogelijk tot een einde te brengen.

De vader van den jongen man, dient al naarmate van den stand van het meisje door het slachten van een buffel, koe of geit de smaad door de schaking aangedaan uit te wisschen, waarna

men in eens omtrent de hoegrootheid van de toehor begint te beraadslagen. Is men het daarover eens, zoo zijn alle andere giften voor waardigheidsbekleeders bestemd, overbodig.

De vader van het meisje vaardigt daarop iemand af, die voor hem als wali bij de godsdienstige huwelijksvoltrekking optreedt, waarna het huwelijk in de hoeta van den jongen man plaats heeft.

Ook aan de vrouw zijn eenige rechten voorbehouden om een huwelijk te eischen.

Is toch een man meermalen met een meisje in martandang geweest, zonder met een aanzoek voor den dag te komen, zoo kan het meisje zich naar zijne woning begeven.

Ontvangt hij het meisje zoo is hij verplicht de noodige stappen tot het huwelijk te doen.

Gaat hij echter direct het huis uit, en roept hij getuigen, om bij het onderhoud tegenwoordig te zijn, zoo is hij van de verplichting ontslagen, mits het meisje niet door tanda hem tijdens geheime vrijage (marmajam) afhankelijk gemaakt bewijze, dat werkelijk reeds beloften van huwelijk zijn gegeven.

Evenzoo zal eene vrouw zich naar het huis van haren verloofde begeven, ingeval zij zwanger is, tengevolge waarvan het huwelijk noodzakelijk wordt, en de man de voltrekking daarvan maar uitstelt. Ook in dit geval zal de man haar zoo spoedig mogelijk dienen te huwen, de bewijzen der verloving zijn aanwezig en zooals men weet kan geene verloving na het wisselen der tanda martoenangan meer verbroken worden, dan met goedvinden van beide partijen.

Alleen zoo de man kan bewijzen dat zijne verloofde niet door zijn toedoen zwanger is, zou hij van zijne verplichting om haar te huwen ontslagen zijn.

Ook eene vrouw buiten echt en niet verloofd zwanger zijnde, heeft door het zich naar het huis van haren verleider begeven het recht daardoor dezen tot een huwelijk te noodzaken.

Ontvangt de man haar, zoo moet hij haar huwen, weigert hij en verlaat hij het huis om getuigen te roepen, zoo zal zij door andere bewijsmiddelen haar eisch dienen te staven.

Dit zich openlijk naar het huis van een man begeven om recht te erlangen en hem tot een huwelijk te noodzaken wordt algemeen met het woord maniompo aangeduid.

Reeds werd er op gewezen dat vrouwen die buiten huwelijk kinderen kregen aan schande blootstonden, dat hunne bloedverwanten ook in de schande deelden en dat slechts door het betalen

van een boete door het slachten van een karbow de vrouw en het kind behoed werden voor slavernij. Ook hebben wij gezien dat men het meestal zoover niet zal laten komen, maar voor de bevalling de vrouw met iemand van minderen stand zal laten huwen.

Een eigenaardige instelling hierop betrekking hebbende vindt men bij de mandailingers waar in vele hoeta's een ripe bagas na godang wordt aangetroffen. Deze ripe bagas na godang heeft tot leden, lieden uit de bajo bajo stand, op hen rust de verplichting voor het wel en wee van het hoofd en zijne familie te waken en hen voor schande te bewaren. Van daar dat aan hen de vrouwen uit de namora stand, die buiten echt zwanger waren ten huwelijk werden gegeven. Voor het uiterlijk werd nog wel over een toehor boli gesproken maar in werkelijkheid is van betaling geen sprake.

Bij ieder huwelijk wordt dus een koopprijs voor de vrouw vastgesteld, het is er echter verre van af, dat deze geheel betaald wordt, meestal zoowel bij mindere lieden als bij aanzienlijken wordt een gedeelte aangezuiverd, bij de laatsten meestal de indoek toehor terwijl de rest als schuld blijft en alleen bij nood en dan nog bij gedeelten wordt opgeëischt.

De hoegrootheid van het gedeelte dat betaald moet worden is niet vastgesteld, maar meestal ziet men dat $\frac{1}{3}$ tot $\frac{1}{2}$ van de indoek toehor wordt betaald.

Ook gebeurt het, dat alhoewel men vooraf door de mindere gegoedheid van den man weet, dat men niet op eenige afbetaling kan rekenen, toch deze wordt vastgesteld om daardoor toch een maatstaf te houden voor den te eischen koopprijs van de eventueel uit dit huwelijk te spruiten dochters.

XX. Formaliteiten bij overlijden.

Evenals bij het huwelijk houden de formaliteiten bij het overlijden van personen verband met rang en stand van den overledene.

Ook zij hebben door den invloed van de Islam meer en meer een moslimsch karakter gekregen, echter nog niet zoo of de oude Batakgebruiken zijn daarin te herkennen.

Bij de beschrijving van deze formaliteiten bepalen wij ons bij die, welke bij de hoogste personen gevolgd worden, terwijl die der mindere lieden in hoofdzaak zullen vermeld worden.

Zijn alle medicijnen (obat ramoewan) beproefd en blijkt, niet-

tegenstaande deze de ziekte van een voornaam hoofd zoo in hevigheid toe te nemen, dat het einde te verwachten is, zoo worden, in overleg met de aanwezige kampong, ripehoofden en natoras, personen uitgezonden, om de bloedverwanten van den stervende, van den ongunstigen keer der ziekte kennis te geven.

Is de dood ingetreden en zijn de geroepen verre bloedverwanten nog niet alle aangekomen, zoo worden weder lieden gezonden, die als teeken dat het hoofd reeds gestorven is kleine stukken geel doek (toktok) aan de familieleden overbrengen.

Op het oogenblik van het sterven is het in het huis een verschrikkelijk leven, daar de aanverwanten en andere aanwezenden op luidruchtige wijze hunne droefheid luchten. Vooral de vrouwen geven aan de smart den vrijen loop. De eene huilt, de andere werpt zich neder smartkreten uitende, een derde slaat zich de borst, tevens de goede daden en eigenschappen van den overledene releveerende, en onder al dat leven worden de gordang geslagen om den hoetabewoners van het afsterven kennis te geven. Deze verzamelen zich ook in het sterfhuis en maken de herrie nog grooter.

Na eenigen tijd treedt eene stilte in daar het lijk de eerste wassching ondergaat.

Vervolgens wordt de overledene aangekleed, een broek en hemd worden hem aangetrokken, waarna hij op een matras, in het voor het ontvangen van gasten bestemde gedeelte van het huis wordt nedergelegd met de voeten naar de voordeur gekeerd.

De handen worden hem op de borst gevouwen terwijl het beneden gedeelte van het lichaam met een zijden doek wordt toegedekt. Over het lichaam spreidt men nu de waardigsheidskleedij (jas en broek van gouddraad borduursel voorzien) uit, terwijl op het hoofd het bij festiviteiten gebruikte hoofddeksel wordt geplaatst. Dit hoofddeksel is de ampoe bij Willer vermeld, is men deze niet meer rijk, zoo ziet men dikwijls een fluweelen mutsje met gouddraad geborduurd (koepia) gebruiken.

Links en rechts van den overledene zijn de wapens met goudbeslag (krissen, paroeanggang, rentjong) en de verdere erfstukken (poesako) nedergelegd.

Alsnu nemen de naaste vrouwelijke bloedverwanten weder om het lijk plaats. Zij, die den overledene het naast verwant zijn, nl. echtgenooten en dochters, naast het hoofd, waarna zij weder met weenen en weeklagen aanvangen.

Daarop wordt door geweer- en lilaschoten aan de nabij gelegen hoeta's van het overlijden kennis gegeven.

Op het plein voor het huis worden vlaggen aan stokjes opgezet, zoo ook de waardigheidsteekens nl. speren, pajoengs, oboer oboer en 15, 9 of 7 poewar poewarstokken (tijoloe na ni soesar) waaraan zijden doeken (tanoen patani somboeran) worden gehangen.

Deze tijoloe na ni soesar duiden het aantal karbowen aan, die bij het later te geven lijkfeest, als de steenen (batoe medjan) op het graf geplaatst worden, zullen worden geslacht.

Verder wordt aan de buitenzijde van de sopo na godang, en bij ontstentenis aan de voorzijde van het huis eenige vademen geel doek, als teeken van rouw gehangen, welk doek daar tot den 100sten dag na den sterfdag blijft. Twee oeloebalangs in gestreepte roode baadjes gestoken nemen met uitgetrokken sabels aan den trap van het sterfhuis plaats. Voor de ontvangst van belangstellenden is nu alles gereed.

De functionarissen in de hoeta, hebben in dien tusschentijd hunne onderhoorigen aan het werk gezet. Eenigen zijn een paar karbowen gaan opvangen, anderen zijn aan het verzamelen van materialen voor den lijkbaar (roto), weer anderen graven het graf of schaven planken voor de te maken doodkist (karondo) vrouwen stampen rijst, zoodat het een en al drukte en leven is.

Langzamerhand komen uit de nabijgelegen hoeta's mannen en vrouwen opdagen, die van hunne belangstelling in het afsterven willen blijk geven. Is hun hoofd met den overledene verwant, zoo zullen zij tegelijk met deze komen.

De vrouwelijke bezoekers brengen tevens gereed gemaakte sirih mede, welke aan de vrouwelijke bloedverwanten van den overledene wordt aangeboden. Zijn zij tevens aanverwanten, zoo brengen zij een matje mede.

Oudstijds dienden deze matjes om het lijk in te wikkelen voor het in de doodkist ging, tegenwoordig worden zij opgeborgen, daar de moslimsche wijze van begraven wordt gevolgd.

Intusschen wordt voortdurend op de pauken (gordang) en de gongs (agoeng) geslagen.

Is alles voor de begrafenis gereed, en zijn de bloedverwanten van den overledene, zooals de oom van moeders zijde (toelang) op wien gewacht moet worden, of hunne afgezanten aangekomen, zoo gaat men er toe over, het lijk van de kleeren te ontdoen, en in het lijkkleed te wikkelen, welk kleed dikwijls uit 5 en 7 lagen wit doek bestaat.

Vooraf wordt de overledene door zijne naaste mannelijke bloedverwanten gewasschen, welke eerst hunne kleeren met nieuwe witte doeken hebben verwisseld, die hen blijven behooren.

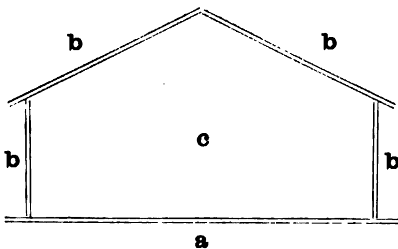
Na in het lijkkleed (kapan) gewikkeld te zijn, komen de imams chatibs en andere geestelijken, die het gebed voor den overledene uitspreken.

Alsnu wordt het lijk op een plank gelegd waarover de doodkist (karondo) wordt geplaatst, die met repen wit doek stevig met de plank wordt verbonden, om het afglijden te voorkomen.

Het gebruik van de doodkist dateert uit vroegere tijden, toen men de dooden nog geruimen tijd in kisten van uitgeholde boomstammen gemaakt, in huis bewaarde, tot men in staat was het groote lijkfeest te vieren.

Tegenwoordig dient de karondo alleen om het lijk naar het graf te brengen, waar zij uit elkaar geslagen gebruikt wordt tot sluiting van de opening der nis waarin de doode geplaatst wordt.

De karondo heeft onderstaanden vorm:

a is de losse bodem, b zijn de zijwanden, en c de sluitstukken van hoofden- en voeteneinde.

Is het lijk in de doodkist geplaatst, zoo wordt de lijkbaar tot voor den trap van het sterfhuis gebracht, een looper van wit doek wordt van boven tot aan de roto gelegd. De doode wordt in de karondo opgenomen, naar buiten gebracht en in de lijkbaar (roto) geplaatst, waarna de lijkkist met zijden met goud doorweven doeken bedekt wordt.

Om te voorkomen, dat de achtergelaten minderjarige kinderen hun vader zouden vergeten, moeten zij eenige malen, onder de lijkkist doorloopen, voordat deze in de roto geplaatst wordt, terwijl een uitgespreid gehouden stuk wit doek de kist tegen de zonnestralen beschut. In de roto nemen nu twee of vier oeloebalangs met getrokken zwaarden plaats, zij dienen te zorgen dat de doodkist bij het grafwaarts brengen niet verschuift, en dit is noodig omdat dit nu niet op eene kalme en bedaarde wijze geschiedt.

Alvorens men grafwaarts gaat, neemt de naaste mannelijke en meerderjarige bloedverwant van den overledene het woord, (maroewari), den aanwezenden namens den overledene vergiffenis ver-

zoekende voor het een of ander hen aangedaan, hen tevens er op wijzende, dat zij die den overledene iets schuldig zijn of iets van hem te vorderen hebben, zich tot spreker dienen te wenden, daar door hem alle schulden betaald en inschulden ontvangen zullen worden.

Beschouwen wij, voor wij het lijk naar het graf volgen, de lijkbaar.

Al naarmate rang en stand van den overledene verschilt deze in vorm en draagt andere namen. De adat brengt mede dat een lijkbaar slechts eens wordt gebruikt, na de begrafenis worden de doekbekleedselen er afgenomen en de roto omgeworpen. Men drukt daardoor den wensch uit dat in geruimen tijd geen sterfgeval onder de familie van den overledene meer zal voorkomen.

De roto na godang voor koerija- en kamponghoofden en hunne naaste verwanten bestaat uit 8 bamboestijlen, vier links en vier rechts, die onderling door boven en benedenregels worden verbonden en 5 esta lang zijn. De roto zelf heeft eene lengte van 5 bij eene breedte van 3 esta ($2\frac{1}{2}$ bij $1\frac{1}{2}$ M.)

Op de benedenregels 0.25 M. van den grond wordt een vloer van bamboe latwerk aangebracht, terwijl ook de beide zijwanden van latwerk worden voorzien.

Op de 8 bamboestijlen wordt nu een geraamte van een spits toeloopend dak gezet. Dit geheele toestel wordt door wiggen en idjoektouw onderling stevig verbonden

Alsnu wordt links en rechts ter hoogte van den vloer, een vooraf van den schors ontdanen en geschaafden pinangstam aangebracht, welke als draagboomen dienen.

Het raamwerk van het dak wordt nu afgedekt met goud doorweven en effen zijden doeken, terwijl de roto rondom met wit dan wel met rood doek wordt gesloten. Ook de vier uiteinden der boomen zijn met doeken omwonden.

De punt van het dak laat men eindigen in een bol, waartoe een groote citroen of een rotan vlechtwerk dient, die weder met rood doek (kasoemba) wordt bedekt.

Ter verdere versiering plaatst men op de acht stijlen en de punt van het dak kleine vlaggen, terwijl aan de vier touwen, die de punt van het dak met de vier hoeken verbinden, afwisselend zwarte, witte en roode lapjes doek worden geknoopt.

Nadat nog eenige matten op den vloer gelegd zijn en een bankje van bamboe op 4 zeer lage pooten van iets grooter afmeting dan de karondo daarin is opgesteld is de roto gereed.

Is de karondo op het bankje geplaatst zoo wordt de roto met de oeloebalangs er in door de aanwezige mindere lieden opgenomen en grafwaarts gebracht. Vroeger namen ook 2 slavinnen van den overledene, die dan als huilebalken fungeerden, in de roto plaats.

Voor de lijkbaar uit loopt in navolging van de maleiers iemand die geel gekleurde rijst met kopergeld vermengt uitstrooit, welk geld door de jeugd wordt opgeraapt.

Achter de lijkbaar aan volgen mannelijke familieleden en verdere belangstellenden van rang. Geweer- en kanonschoten worden bij het afgaan van den stoet van het sterfhuis gelost, terwijl de achterblijvende vrouwen nog meer dan te voren op luidruchtige wijze hun smart luchten.

Bij het graf gekomen wordt het lijk uit de karondo genomen en op moslimsche wijze begraven. Zooals reeds gezegd werd, dienen de planken van de lijkkist tot sluiting der nis, de doeken en matten die de roto versierd hebben worden er afgenomen, en huiswaarts gebracht terwijl het geraamte van de roto om wordt geworpen.

Nadat het graf gesloten en een voorloopig afdak (balei) daarop is geplaatst, leest een der geestelijken de talakin, waarbij nog eenige andere gebeden (doa) gevoegd worden.

Den volgenden dag wordt het graf met zoden opgehoogd, terwijl tevens 7 dagen lang een paar lieden van de hoeta het graf bewaken.

Van het graf teruggekeerd wordt door de aanwezenden gegeten, waarna men huiswaarts keert.

De verwanten van den overledene die van elders gekomen zijn, blijven nog een paar dagen in het sterfhuis om de huisgenooten te troosten.

Tevens is het gebruikelijk, dat mannen en vrouwen uit de hoeta bij tijd en wijle gedurende 7 dagen in het sterfhuis komen om met het een en ander te helpen.

Op den avond van den begrafenisdag worden de op het voorplein geplaatste waardigheidsteekens opgeborgen, alleen het stuk geel doek, waarmede de sopo na godang, dan wel de voorzijde van het huis behangen is blijft tot den 100sten dag. Ook de matras waarop de overledene gelegen heeft met de kleeren en sieraden blijven gedurende 7 dagen op de plaats.

Op den 3n, 7n, 14n, 40n en 100n dag wordt de overledene herdacht door een maaltijd waarvoor een karbow geslacht is. Geestelijken worden geïnviteerd die met hunne gebeden helpen. Tot den 100n

dag is de hoeta met zijne bewoners in rouw, feesten mogen niet plaats hebben, de jonge meisjes dragen geene halskettingen of andere sieraden, de weduwe heeft bij het ontvangen van bezoeken het hoofd met eene salendang bedekt. Na het verstrijken van dien dag keert de hoeta weder tot den ouden toestand terug.

De naaste bloedverwanten van den overledene beginnen er nu over te denken om het lijkfeest (manganaikkon batoe) van den overledene te vieren.

Zij treden daartoe in overleg met de natoras en andere hoofden, het tijdelijke afdak van het graf wordt door een van duurzamer materialen samengesteld vervangen.

Zes stijlen dragen een idjoek dak van den vorm zooals op het huis gebruikt wordt. De beide planken beschotten die de zijopeningen afsluiten worden met de stijlen van snijwerk voorzien dan wel beschilderd. Tusschen de stijlen brengt men een laag hekwerk aan. Zoodoende is het grafhuisje (pondom) gereed.

Intusschen heeft men een paar pl. m. 1 M. lange smalle maar breede zandsteenen gezocht, die met bijtels en messen bijgewerkt worden tot zij den gewenschten vorm voor de batoe medjan hebben gekregen.

Het aantal karbowen, dat voor de gelegenheid geslacht zal worden en dat bij de begrafenis door de tijoloe na ni soesar reeds werd opgegeven, is verzameld, alsook de benoodigde hoeveelheid rijst.

Alsnu wordt in overleg met de hoofden in de gemeente den gunstigen dag bepaald voor de viering van het lijkfeest, gezanten worden naar de verre bloedverwanten gezonden, die onder aanbieding van sirih verzoeken, getuigen van het kandoerifeest te willen zijn, onder opgave van den dag waarop dit zal plaats hebben. (pataonkon).

Eenige dagen voor het feest komen de geinviteerden met hunne volgelingen een karbow (horbo longit) medebrengende.

Vooraf hebben zij in de hoeta van hun aantocht doen kennis geven, het hoofd van de hoeta komt met gevolg zijne verwanten buiten de hoeta tegemoet, waarna de oeloebalangs van beide zijden schijngevechten uitvoeren, terwijl geweerschoten worden gelost.

Het komt vrij veel voor dat geinviteerde hoofden, die van veraf komen, en wien het te moeielijk zou zijn om eene karbow en geweren zoover mede te brengen, eenvoudig aan de met hunne dochters gehuwde nabij zijnde hoofden eene karbow verzoeken en de benoodigde geweren ter leen vragen.

Zij hebben daartoe het recht krachtens de toehorboli der vrouw, omdat een kraal karbowen en 100 oeloebalangs als schuld werden bedongen.

Op den bepaalden dag is het weder een groote drukte in de hoeta, de karbowen van gastheer en gasten worden geslacht, vrouwen zijn al vroeg bezig met rijst stampen en rijst kooken, een rota na godang wordt weder in gereedheid gebracht, waarin de beide steenen (batoe medjan) in kostbare doeken gewikkeld, worden nedergelegd.

Als nu gaat het weder in optocht, evenals bij eene werkelijke begrafenis, naar het gerestaureerde graf, waarop de beide steenen één aan het hoofdeneinde, en een aan het voeteneinde worden geplaatst. De gebruikelijke geweer- en kanonschoten en het slaan op de gordang blijven bij het vertrek naar en de terugkomst van het graf niet achterwege.

Door het plaatsen van de steenen op het graf heeft men zich van de laatste verplichtingen jegens den doode gekweten.

Na den terugkeer worden door mannen zoowel als jonge meisjes dansen uitgevoerd, die blijk geven, van de vroolijke stemming, het manganaikkon batoe is met recht een feest waar de mandailingers komen om zich te amuseeren.

Na afloop van den dans verzamelen gastheer en gasten zich aan een maaltijd, terwijl de volgelingen der gasten door huns gelijken in de hoeta worden onthaald.

Gebruikelijk is het verder dat na afloop van den maaltijd de gastheer (de naaste mannelijke meerderjarige bloedverwant van den overledene) het woord neemt, zijne excuses aanbiedt voor eventueele tekortkomingen in de gastvrijheid en verder de aanwezenden bedankt voor hunne hulp, bij welke speech de ziel van den overledene niet wordt vergeten. Als nu is het feest geëindigd.

Zij, die door huwelijk met dochters of zusters van den overledene, met dezen verwant waren, dienen na afloop van het feest den gastheer opgave te vragen van den nalatenschap van den overledene en tevens van de kosten van het feest, om eventueel, zoo het blijkt, dat die kosten niet bestreden kunnen worden geldelijk hulp te verleenen.

Bij vrouwen van hoofden volgt men dezelfde gebruiken, uitgezonderd, zoo zij van minderen stand zijn. Bij vrouwen blijven natuurlijk de formaliteiten, die speciaal op mannen betrekking hebben, achterwege.

Ook minderjarige zonen en dochters boven het jaar worden op de zelfde wijze begraven, bij het lijkfeest volstaat men echter met het slachten van een karbow.

Bij hun overlijden dient echter nog een eigenaardig gebruik (manjantan) vermelding. Meisjes en jongens van denzelfden stand van den overledene brengen terwijl het lijk op den matras ten toon gesteld ligt, als laatste hulde een bord geele rijst, waar op 't midden een van bast en schaal ontdane klappernoot geplaatst is, waarin bloemen en jonge takjes ter versiering zijn gestoken. Ieder hunner plaatst als laatste hulde het bord naast den doode.

Bij kleine kinderen beneden het jaar worden geene geweerschoten gelost, evenmin de waardigheidsteekenen op 't voorplein geplaatst. Het lijkje wordt in een zijden doek gewikkeld en door een zijner broeders grafwaarts gedragen, terwijl een zonnescherm boven het lijkje wordt gehouden. De mannelijke familieleden en bevolking volgen daarop om het kind te begraven.

De formaliteiten bij begrafenissen van de overige lieden eener hoeta zijn geëvenredigd aan hun rang en stand.

Bij die van den anggi ni radja stand wordt een roto pane gebruikt, die van de roto na godang daarin verschilt, dat er slechts 6 stijlen gebruikt worden, de draagboomen zijn ongeschaafd en de vloer is slechts een span van den grond.

Een koe of karbow wordt voor de begrafenis en het lijkfeest geslacht.

Een natoras heeft recht op de roto biskang, deze lijkbaar mist stijlen, het dakraamwerk bestaat uit half cirkelvormig gebogen bamboelatten waarover de zijden doeken worden gelegd. Bij begrafenis en lijkfeest slacht men een koe of geit.

De mindere man heeft geen recht op een roto, zijn lijk wordt met doeken bedekt op een plank naar het graf gebracht, een zonnescherm wordt hem boven het hoofd gehouden.

Na de begrafenis blijven alleen de naaste bloedverwanten in het sterfhuis een maaltijd gebruiken, alle andere personen, die bij de begrafenis geholpen hebben worden eerst den derden dag bij het maniga ari aan den maaltijd genoodigd om dan tevens te kunnen helpen bidden (doa en ratib).

XXI. Godsdienst.

Met uitzondering van een 100tal christenen is de geheele be-

volking van de landschappen Mandailing djoeloe en Pahantan tot den Islam overgegaan. Zij die nog aan het heidendom blijven vasthouden zijn enkele weinige ouden van dagen.

Al belijdt de mandailinger de Islam, zoo is dat slechts voor het uiterlijke want het geloof aan geesten (begoe en antoe) en hun invloed op de menschen is blijven voortbestaan, terwijl aan de djihin en setan van de Islam een plaatsje is ingeruimd.

Nog altijd zal er in de mandailingsche maatschappij niets bijzonders plaats hebben of vooraf zal de datoe ari zijne diensten moeten verleenen ter bepaling van de gunstige dagen. Zooals wij gezien hebben heeft dit plaats bij naamgeving, huwelijk, lijkfeesten, ook bij het opzetten van een huis en bij het zich op reis begeven.

Het lijfboek van den datoe ari is de parkalaan. Zijne diensten presteert hij gratis, het verzoek daartoe geschiedt onder aanbieding van sirih, terwijl hij op het te geven feest uitgenoodigd wordt, en hem een deel van het te slachten dier (bagijan datoe ari) toekomt.

Aan het geloof aan goede en slechte dagen, knoopt zich dat aan gunstige en ongunstige tijdstippen vast, welke ook door den datoe ari volgens tafels (hatiha) worden verklaard.

Het ongeluk dat door het doen plaats hebben van het een en ander op een slechten dag over de belanghebbende gebracht zou kunnen worden, kan echter worden geneutraliseerd door dit op een gunstig tijdstip van dien dag te verrichten.

Ook bestaat het geloof aan gunstige en ongunstige droomen, en aan andere voorteekens.

Stoot zich iemand den voet of het hoofd bij het uitgaan van zijn huis, zoo zal hij zeker geen geluk in de uitvoering van zijne plannen hebben.

Ook gelooft men dat eigennamen geluk en ongeluk aanbrengen, menigmaal zal men zijn naam veranderen, zoo men in handel ongelukkig is.

Werktuigen van timmerlieden dienen voor zij in gebruik gesteld worden met citroensap gezuiverd te worden, willen zij den bezitter of gebruiker niet verwonden.

Twee balken uit een boom verkregen mogen niet in huis worden gebruikt, wil geen ongeluk de bewoners treffen.

Om dezelfde reden mag de nok van het huis verlaagd, noch het huis zelf verkleind worden.

Om nu tot den godsdienst terug te keeren, zooals hierboven reeds werd gezegd, is de Islam niets meer dan een vernisje, maar

met dit vernisje is de onverdraagzaamheid en de verachting jegens andersdenkenden mede ingeslopen.

Vooral blijkt dit in het landschap Pahantan waar de Christengemeente wordt aangetroffen. De leden van die gemeente worden op alle mogelijke wijzen door de moslims tegengewerkt, terwijl de hoofden het meest daarop influenceeren.

Ieder inlander die slechts de geloofsbelijdenis weet uit te spreken, vermeent reeds een volmaakt moslim te zijn, al verricht hij de dagelijksche gebeden niet. Het kan dan ook niet anders of op de bevolking wordt door Sjechs en andere zoogenaamde schriftgeleerden een vrij grooten invloed uitgeoefend, hetgeen wordt bewezen uit het feit dat ruim $\frac{1}{5}$ van de volwassen mannelijke bevolking in de tarikat der naqsabendia is opgenomen.

Deze invloed zou nog grooter zijn ware het niet dat de hoofden zeer op hunne rechten gesteld zijn en niet gaarne iemand van invloed naast zich dulden.

De geestelijke betrekkingen, zooals die van Iman en Chatib worden meer en meer voor bloedverwanten van hoofden gereserveerd, terwijl aan die betrekkingen in navolging van de mandailingsche gewoonten een begrip van erfelijkheid wordt verbonden.

Het onderwijs in den godsdienst wordt door geene vaste categorie van personen gegeven, zij die in de hoeta den naam hebben van met de Koran bekend te zijn, onderwijzen de jeugd, welk onderwijs 's avonds in de soerau of mesdjid van de hoeta wordt gegeven. Die persoon is dan ook meestal tot malim aangesteld en is met de bewaking van het bedehuis belast.

De godsdienstscholen (soerau) van de Padangsche bovenlanden, die door kinderen en volwassenen van heinde en verre om het onderwijs van den aan het hoofd staanden en naamhebbenden geestelijke worden bezocht, komen hier niet voor. Het behoort tot de uitzonderingen dat een persoon meer dan 10 kinderen te gelijk onderricht. Slechts eene kennis van arabische karakters is voor dit onderricht eene vereischte, daar het niet meer omvat dan het leeren opdreunen van Koranstukken.

Was vroeger een sterk geprononceerde vereering van de voorouders bij de bevolking waar te nemen, meer en meer gaat deze verloren.

Na het verstrijken van de verschillende gedenkdagen van de overledenen, wordt weinig meer naar hunne graven omgezien, alleen wanneer ziekten of ongelukken eene familie treffen, schiet

het den leden te binnen, dat deze veroorzaakt kunnen worden door de geesten der afgestorvenen, die vertoornd zijn omdat hunne graven niet onderhouden zijn.

Eerst dan gaat men er toe over om de graven weder in behoorlijken staat te brengen.

Men ziet hieruit dat nog altijd niettegenstaande Islam, de Mandaelingers gelooven, dat de geesten der afgestorvenen, op hun leven kunnen influenceeren. Ook gelooven zij aan een zielsverhuizing.

De ziel (tondi) van een mensch wordt door het opperwezen tegenwoordig Toehan Allah in de onvoldragen vrucht geplaatst, als bewijs daarvan dienen de teekenen van leven die de zwangere vrouw waarneemt. De verblijfplaats der ziel is in het hart.

De tondi bestaat volgens de mandailingsche begrippen uit vier zielen die zich tijdelijk van elkander kunnen scheiden, door hunne woonplaats (het lichaam) te verlaten. Indrukken die de zielen ondervinden, worden ook door den mensch zelve waargenomen, zoo ontvangt de mensch indrukken voor personen en zaken die op 't oogenblik verre van hem verwijderd zijn, doordat een der zielen zich daarheen begeven heeft, en heeft overgebracht. Men denkt bijvoorbeeld plotseling aan iemand die zeer ver verwijderd is, en het is als stond hij voor u, of men droomt dat men de een of andere handeling verricht.

Al deze impressies worden door de ziel veroorzaakt, die werkelijk den persoon heeft bezocht of die handeling heeft verricht.

De vier zielen zijn: 1°. tondi Si djoendoeng, deze is altijd in het lichaam, in tegenstelling van de tondi Si djandjang, tondi Si araharak en tondi Si iring iring, die zich uit het lichaam kunnen verwijderen.

Langdurige afwezigheid van een dezer drie zielen uit het lichaam doen ongesteldheden ontstaan, en wordt door geesten (begoè) veroorzaakt, die haar gevangen houden om zich op den mensch te wreken, die om de een of andere reden hun toorn heeft opgewekt.

Komt men nu met behulp van den een of anderen datoe te weten welke geest de ziel gevangen houdt zoo kan het een of ander offer deze vermurwen en de ziel doen loslaten, waarop herstel van de ongesteldheid volgt.

Een moslimsch begrip is hierbij ingeslopen, door het geloof dat afwezigheid eener ziel nooit den dood ten gevolge kan hebben, daar de duur van 's menschen leven vooraf door God is bepaald.

Door den dood is het lichaam van den mensch voor de ziel onbewoonbaar geworden, de vier zielen worden dan tot één, die soemangot heet en in het luchtruim verblijf houdt.

De soemangot is de geest van den afgestorvene, behoudt de eigenaardigheden van den overledene, eet, drinkt, bezoekt zijn graf en verwijlt daaromheen, bezoekt zijne vroeger bloedverwanten, hetgeen hen blijkt doordat de overledene hen in den droom verschijnt.

Zooals reeds werd gezegd is men verplicht de afgestorvenen in eere te houden en te gedenken, doet men dit niet zoo stelt men zich aan de wraak der soemangot bloot, die ziekte over hen brengt. De oorzaak der ziekten kan door den datoe uit de poestaha worden opgemaakt. Meent men dat de soemangot van den een of anderen overleden bloedverwant, de ziekte veroorzaakt, zoo belooft men (marngijat) meestal daaraan te zullen voldoen waarin men meent het meest te zijn te kort gekomen.

Bij ingetreden beterschap voldoet men daaraan door in huis een maaltijd aan te richten eenige moslimsche geestelijken (malim) te noodigen, die nadat de ngijat bekend gesteld is met doa helpen. Vroeger en nog wel een enkele maal hield men op het graf van den vroegeren bezitter der soemangot een offermaaltijd.

De geesten van in het kraambed gestorven vrouwen, zelfmoordenaars, hen die door tijgers verscheurd zijn, hen die een gewelddadigen dood sterven, bijvoorbeeld die door een vallenden boom òf door den bliksem getroffen worden, zijn geesten die den mensch zoeken overlast aan te doen. Zoo maken zij van de lichamen van dieren, meestal nachtdieren, gebruik om den mensch te verschrikken. Vooral muskusdieren (moesang), groote sprinkhanen, nachtvogels (uilen) zijn door hen gewild. Schreeuwt zulk een dier 's nachts zoo kan men er van verzekerd zijn, dat een geest in het dier is gevaren.

Zooals reeds werd gezegd is het geloof aan begoe nog zeer sterk. De mandailinger weet te vertellen dat de begoe zich voortplanten, zij hebben hunne vorsten en hunne slaven. Ieder heeft zijne woonplaats, vooral toppen van bergen, waringinboomen, bronnen, rivieren, bandars en grotten zijn door hen gezocht. Jegens menschen zijn zij over het geheel niet kwaad gezind, tenzij men hun toorn opwekt, door bij hunne verblijfplaatsen onbehoorlijke taal uit te slaan, door van een gekapten boom de bladeren en takken niet te verwijderen, door bandars niet goed schoon te houden etc. Zij

veroorzaken dan ziekten door de ziel gevangen te houden of door zelf in het lichaam te dringen.

Komt men bij hunne verblijfplaatsen zoo mag men hen niet verschrikken, men zal hen daarom vooraf dienen toe te spreken om hen er op voor te bereiden.

Bij het bezoeken van een grot viel mij zulks op, muziekinstrumenten werden daarheen medegenomen en reeds op een afstand van den ingang werden die geslagen, terwijl men de begoe een „wij komen" toeriep.

Bij het verlaten der grot werd fatsoenlijk verlof tot terugkeer gevraagd, terwijl weder de gordang geslagen werden.

De rangkesa zijn geesten die bij de rijstcultuur besproken zijn, en die van de rijst leven en daardoor de oogst zoo doen tegenvallen.

XXII. Spelen en vermaken.

Over het geheel kennen de Mandailingers weinig spelen om hun eentonig bestaan in de hoeta wat af te wisselen, alleen dobbelspelen zijn zeer gewild, zoozelfs dat zoo van bestuurswege niet werd toegezien en de deelnemers gestraft werden, velen al hunne bezittingen zouden verdobbelen. Op afgelegen terreinen verzamelen zich de liefhebbers, vrouwen en kinderen gaan zelfs daarheen met snoeperijen, kleinhandelaren met tabak, om nog het een en ander te verdienen

Het geliefkoost zijn de hanengevechten (manjaboeng), ook kruis en munt (martoewo, marompo), even of oneven (markaoet) welk laatste spel met maiskorrels wordt gespeeld. Ook het marsigoleh: om dit te spelen plaatsen de deelnemers zich in een kring, de cirkel wordt nu in een aantal sectoren verdeeld gelijk aan het aantal deelnemers, als nu wordt ingezet, een kip met een der pooten aan een paaltje in het middelpunt vastgebonden wordt den hals afgesneden. De eigenaar van den cirkelsector waarin de kip met den kop dood blijft liggen, wint de inzet van de andere medespelers.

Andere spelen kent de Mandailinger bijna niet, wel ziet men somtijds hier en daar op pleinen eenige lieden zich met het voetbalspel vermaken, maar dat is van Maleische origine.

Ook het schermen (montjak) is van de Maleiers overgenomen.

De ware inlandsche dans is de tortor waaraan zoowel meisjes

als mannen deelnemen, de bewegingen zijn uiterst regelmatig en bedaard en over het geheel geeft deze dans een aangename impressie.

In het landschap Pahantan wordt bij feesten een soort pantomine (mangajoga) vertoond, die de lachlust der toeschouwers in hooge mate opwekt. Door een viertal personen gespeeld, geeft die een voorstelling van een reis, op welke zij met allerlei ongelukken te kampen hebben.

Zoo worden zij door bijen gestoken, vallen in mierennesten enz.

Bij een ander soort van pantomine bootst men allerlei dieren als apen en varkens na.

Jammer is het dat dit spel meer en meer in onbruik raakt, de reden daarvan is te zoeken in een meer en meer bij de bevolking ingang vindenden Maleischen geest, hetgeen reeds blijkt uit het beoefenen van de Maleische schermkunst (mamontjak) en het aanleeren der Maleische dansen (manari).

XXIII. Muziek en tijdrekening.

Ook wat muziek aangaat is de Mandailinger geen hoogvlieger. Zang is een onbekend iets tenzij men het eentonige marende (evenals het Maleische berpantoen) onder zang wil brengen.

Muziekinstrumenten zijn het uitsluitend eigendom van hoofden daar zij een deel van hunne waardigheidsteekenen uitmaken.

Onder de muziekinstrumenten dient de taboe vermelding, een stuk boomstam van 2,60 à 4 M. lengte wordt uitgehold, tot het gat aan de eene zijde een 50 cM. middellijn heeft, waarover nu een rundervel wordt gespannen, waarop wordt geslagen. De taboe wordt in de sopo na godang dan wel op zijde van het woonhuis geplaatst, en dient tot het oproepen der onderhoorigen dan wel tot alarmsignaal. Ook wordt zij als hulde voor aanzienlijke personen, die in de hoeta komen, geslagen.

De muziekinstrumenten die samen een soort orkest vormen zijn:

1°. de gordang een soort pauken, ieder hoofd bezit er een 7 of 9 tal van verschillenden toon.

Vroeger vonden zij hun plaats in de pantil pantil van het huis, tegenwoordig in een klein huisje dan wel in de sopo nagadong.

2°. de agoeng, met de javaansche gong overeenkomende.

3°. de momongan, kleine gongs,

4°. tali sasajah twee kleine bekkens,

5°. saroenei fluit.

Een viool kent men niet. De muziek door genoemde instrumenten voortgebracht bezit bijna geen nuances en is dus uiterst eentonig.

Als tijdrekening gebruiken de mandailingers de maleische, bij het bepalen van gunstige en ongunstige dagen wordt de oude Bataksche tijdrekening gevolgd, welke echter den datoe ari hoofdzakelijk bekend is.

De tijdsbepaling geschiedt door den datoe ari met behulp van de parkalaän (kalender) en van de in de wichelboeken (poestaha) voorkomende tafels (hatiha).

Eene uitvoerige beschrijving hiervan is te vinden in het bekende werk van den controleur Neumann „het Panei en Bila stroomgebied" waarnaar kortheidshalve wordt verwezen.

Ook omtrent de taal valt niets aan te teekenen daar die door de werken van Dr Neubronner von der Tuuk in haar geheel is behandeld. Wel verschilt de gesproken taal in het landschap Pahantan een weinig van die in Mandailing djoeloe, maar dit moet aan een dialectvorm geweten worden.

VERBETERING van eenige namen in de kaart der onderafdeeling Klein Mandailing Oeloe en Pahantan foutief gespeld.

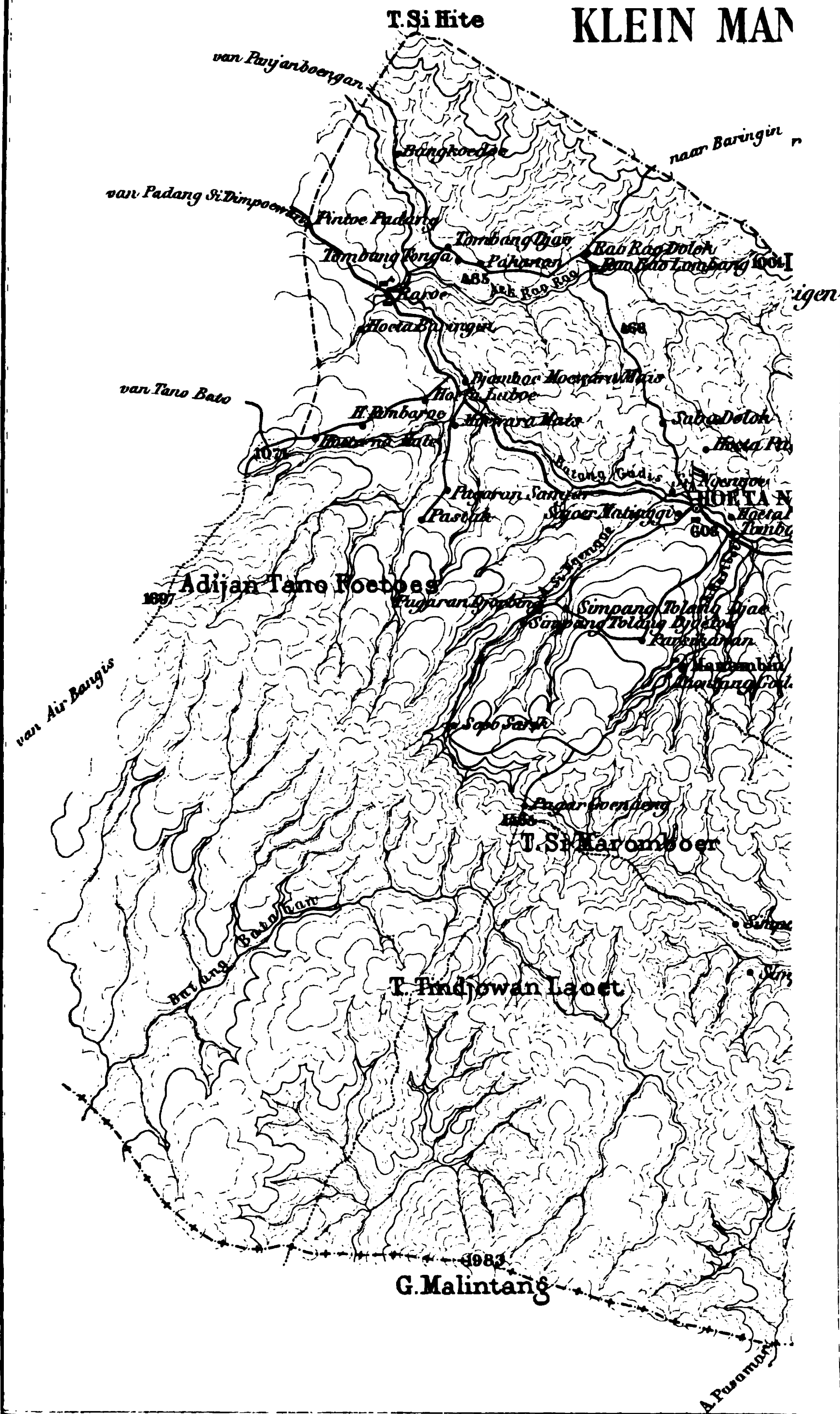
Staat:	Tambang Djae en Tambang Tonga.	*Lees:*	Tambangan Djae en Tambangan Tonga.
„	Pakanan.	„	Pasaman.
„	Djamboe Moewara Mais.	„	Djamboer Moewara Mais.
„	A. Si Ngoegoer.	„	A. Si Ngengoe.
„	Hoeta Pengkoet en Aek Pengkoet.	„	Hoeta Poengkoet en Aek Poengkoet.
„	Patoepoek.	„	Paloepoek.
„	Djoetoe.	„	Djoeloe.
„	Totang.	„	Tolang.

VERKORTINGEN.

T = Tor
D = Dolok } berg.
G = Goenoeng
A = Aek rivier.

KAAR

KLEIN MAN

De Bijdragen van het Kouinklijk Instituut verschijnen in driemaandelijksche afleveringen van 8 à 10 vel druks. De prijs wordt berekend à 20 cents per vel druks, en à 10 cents per plaat. Bij de 4e aflevering van ieder deel ontvangen de inteekenaren titel en inhoud voor het geheele deel. Iedere aflevering is afzonderlijk verkrijgbaar.

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, n°. 21) zijn voor de leden toegankelijk van 10 tot 12 en van 2 tot 4 uur op alle werkdagen, behalve des Donderdags.

Heeren Leden, vooral in Indië, worden **dringend** verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË,

UITGEGEVEN DOOR HET

Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde
van Nederlandsch-Indië.

ZESDE VOLGREEKS. — TWEEDE DEEL.

(DEEL XLVI DER GEHEELE REEKS).

VIERDE AFLEVERING.

'S-GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF
1896.

INHOUD.

BRIEVEN VAN DEN GOUVERNEUR-GENERAAL VAN DER CAPELLEN OVER DIPANEGARA'S OPSTAND

ZOOMEDE

EENE WEDERLEGGING VAN DEN MINISTER ELOUT.

DOOR

P. H. VAN DER KEMP.

De Java-oorlog van 1825-30, door P. J. F. Louw, kapitein der infanterie bij het Ned. O. I. leger. Uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, met medewerking van de Nederlandsch-Indische Regeering. Eerste deel. Batavia, Landsdrukkerij 1894. 's Hage, M. Nijhoff.

I.

Op 's Rijks archief alhier ontdekte ik een particulier schrijven, gedagteekend Batavia, 8 Juli 1814 van J. I. Van Sevenhoven [1]), gericht aan den lateren Gouverneur- en Commissaris-Generaal J. Van den Bosch te Amsterdam. Daarin worden met zoovele woorden reeds beschreven de voordeelen van een Cultuurstelsel; uit dien hoofde vond ik het stuk belangwekkend en zal het Tijdschrift voor Ned.-Indië (vermoedelijk Aug.-aflevering) het publiceeren. Een der zinsneden luidt aldus: „Wij hebben door Daendels, zoowel als door de Engelschen geleerd, dat men noch vrees voor de Javasche vorsten, noch voor de Regenten behoeft te hebben, en ik verzeker U, dat bij een goed Gouvernement geheel Java dienstbaar gemaakt wordt voor hare belangen." — Van Sevenhoven gaf hier een gevoelen weder over de finaal gebroken macht der Inlandsche besturen, het welk destijds algemeen gedeeld werd en o. a. als volgt wordt uitgedrukt door Mr. H. W. Muntinghe, in zijn bekend rapport van 14 Juli 1817 N° 65 over het Landelijk stelsel, o. a. gepubliceerd in Van Deventers Bijdragen, deel I, bl. 279. Op bl. 329 hiervan leest men namelijk het volgende: „Het voegt ons in geenen deele om eenige lofspraak

[1]) In mijne verhandeling over Dipanegara staat verkeerdelijk bl. 290 sub 9° J. S. en bl. 293 sub 22° J. C. Van Sevenhoven.

over het kortstondig Britsch Bestuur op Java uit te spreken. De betrekking, waarin de Rapporteur in deze tot dat bestuur gestaan heeft, moet ons in de eerste plaats daarvan onthouden, doch zooveel zij het ons vergund daarvan te zeggen, dat alle daden van dat bestuur de strekking gehad hebben om het Europeesch gezag te versterken en uit te breiden, en met ter zijde stelling van allen gevaarlijken en nadeeligen invloed der Mohammedaansche regeering, in onmiddellijk verband te brengen met de massa der inlandsche bevolking en uit dit oogpunt beschouwd, vermeenen wij, dat geene maatregelen van hetzelve van een krachtdadiger en gelukkiger uitslag geweest zijn dan die, welke tegen het destijds wederspannige Hof van Jogjakarta zijn ondernomen. De bewerking van den val van Jogjakarta verbeelden wij ons, dat in hare gevolgen ten aanzien van Java en diens onderhoorigheden mag vergeleken worden bij hetgeen de slag van Plassey was ten aanzien van Britsch-Indië. Van dat oogenblik af, kreeg eerst het Europeesch Gouvernement met waarheid en inderdaad het meesterschap van Java in handen; doch ook van dien tijd af hebben de beide vorsten op Java geen ander bestaan dan hetgeen hun door den goeden trouw en door beginselen van rechtvaardigheid en menschlievendheid gegund wordt. Beiden staan en vallen zij op den eersten wenk van Uwe Excellentie. De regenten langs de stranden zijn van alle stut en steun beroofd en de bevolking, van hen losgemaakt en gehandhaafd bij hunne voorouderlijke instellingen, volgens de jongste regulatiën, heeft geen denkbeeld om zich te verroeren, en de rust op Java kan dus met eene zeer geringe macht verzekerd worden."

Dat Van Sevenhoven en Muntinghe den staat der Vorstenlanden voor ons gezag aldus zeer gunstig beschouwden en er nochtans binnen 'n tien jaren een opstand uitbrak, die eerst na 'n vijfjarigen moeitevollen krijg gedempt kon geacht worden, mag hen niet tot een verwijt worden gemaakt; want het Gouvernement zelf werkte den opstand in de hand, eensdeels door allerlei plannen en maatregelen, die groot ongenoegen wekten, anderdeels door Java geheel en al van troepen te ontblooten.

De heer Louw heeft zijne bekwame pen aan de beschrijving van dien oorlog gewijd. Ik vestigde reeds de aandacht op dat werk in mijne verhandeling over Dipanegara, doch ik deelde in het Voorbericht mijn voornemen mede er op terug te komen. Hieraan geef ik nu gevolg. Ik zal mij voor de aanwijzing der bronnen houden aan de letters, welke ik in het eerste hoofdstuk der ge-

noemde verhandeling (bl. 287—296) heb vermeld, terwijl ik voor die verhandeling zelve de letters **DP** zal gebruiken. Het grootste deel zijn stukken uit het archief van het Departement van Koloniën, die ik niet nader aanwijs, terwijl ik nevens het werk van Louw (**L**), o. a. gebruik maak van het in 's Rijks archief berustend verweerschrift van Smissaert (**Sm**), van Van der Capellens Dagboek (**C**), enz. Ook ontleende ik veel aan een voortreffelijk rapport dd. 25 Februari 1826 N° 22, waarin Generaal De Kock aan den in die maand opgetreden landvoogd Du Bus (bl. 580) een overzicht geeft van hetgeen gedurende den opstand Juli-December 1825 voorviel; ik zal er naar verwijzen met de letters **RK**.

Vòòr de verschijning van Louws werk was, gelijk de Schrijver in zijn Voorbericht herinnert, de stof voor de kennis van den laatsten Java-oorlog in ruime mate reeds gepubliceerd. Een standaardwerk, dat ons een inzicht over het geheel naar eisch gaf, ontbrak echter. In die leemte zal de Schrijver, waardig gesteund door het Bataviaasch Genootschap en de Indische Regeering, volkomen voorzien, althans voor zoover dit valt op te maken uit een boek, dat nog door twee deelen moet worden gevolgd, alvorens de arbeid voltooid kan heeten. Van de ruim 700 bladzijden wordt het laatste 200tal in beslag genomen door Bijlagen, terwijl aan den eigenlijk gezegden oorlog nog slechts 'n 300tal bladzijden gewijd werden, wel te verstaan van het uitbreken des opstands in Juli 1825 tot het einde van dat jaar; derhalve nog een zeer klein gedeelte van den vijfjarigen krijg. De twee onmiddellijk daaraan voorafgaande hoofdstukken bevatten eene uitvoerige schets van den toestand van het O.-Ind. leger van 1816-30 en eene topographie van het oorlogsterrein. De eerste 7 hoofdstukken handelen in meerdere of mindere mate over de oorzaken van den opstand. Het 1e hoofdstuk, over „De vorsten, die sinds 1755 over Jogjakarta en Soerakarta regeerden", en het 4e, over „De Javaansche maatschappij tijdens het uitbreken van den oorlog", staan in zeer nauw verband met elkander. Daartusschen vinden wij het 2e over „De vermindering van het gebied en het gezag der vorsten een der oorzaken tot het doen ontbranden van den Java-oorlog" en het 3e over „De verpachting der tolpoorten in hare werking en gevolgen", terwijl het 5e hoofdstuk handelt over „De landverhuurquaestie". De hoofdstukken 6 en 7 eindelijk handelen over „Het ontstaan van den Java-oorlog volgens de Javaansche bronnen", die vooral de stof leverden voor mijne karakterschets van Dipanegara.

Doch behalve dat de Schrijver aldus zijn werk verrijkte met een te lang onbekend gebleven babad, vindt men er in tal van tot dusver onuitgegeven stukken, door hem ontleend aan de openbare en geheime archieven te Batavia, Buitenzorg en elders. Hij heeft ook het voorrecht gehad van vele particuliere briefjes te kunnen raadplegen, die, zooals hij terecht opmerkt, aan het officieel gerapporteerde „een andere kleur" geven. Kenschetsend bij voorbeeld is het briefje van majoor De Bast, dat met de Indische drie spoedkruisjes en het Victoire! op het adres zoo'n aangenamen indruk maakt, gelijk trouwens deze gansche figuur bijzonder sympathiek is. Intusschen, ofschoon de Schrijver beschikt heeft over eene ruimte van archiefstukken, die bijna de helderheid en de eenheid der voorstelling in gevaar dreigt te brengen, is het mij bij eene gezette vergelijking van zijn arbeid met het archief van het Departement van Koloniën gebleken, dat de raadpleging hiervan voor den heer Louw niet volstrekt nutteloos zoude zijn gebleken. Dat archief toch is geenszins over het onderwerp zoo „bedroevend arm" als men blijkens bl. 973, 14de jaargang, 1893 deel I van De Indische Gids schijnt te meenen. Het spreekt wel van zelf, dat het gros der stukken ook door den heer Louw geraadpleegd werd; enkele zijn er echter, die zijn arbeid konden aanvullen. Ook de door hem op bl. 275 en bl. 375 vermiste stukken over de conferentie te Solo (blz. 548) en de rapporten van Buschkens en Borneman over de nederlaag bij Gamba (bl. 561 noot 2) worden hier aangetroffen.

Buiten des Schrijvers bereik of aandacht bleven bovendien de mededeelingen van den Gouv.-Gen. Van der Capellen aan het Ministerie over den opstand. Niet meer dan 'n 20tal brieven zijn hierover geschreven, doordien met het einde van 1825, nl. 1 Januari 1826, de Landvoogd het bestuur overgaf aan den Luitenant-Gouv.-Gen. De Kock (bl. 580). Daar het juist dit tijdperk van den oorlog is, dat door Louw tot dusver behandeld werd, zal het wellicht eenige belangstelling wekken, wat die brieven eigenlijk inhouden. Op zichzelf genomen zijn zij niet van gewicht en in den regel zeer kort, daar ze slechts verwijzen òf naar de overgelegde verslagen van den Generaal De Kock en van zijne onderbevelhebbers, òf naar de officieele Bataviasche Courant, waarin de krijgsgebeurtenissen zoo trouw mogelijk werden opgenomen. De Landvoogd teekende de brieven meestal zelf; zij werden echter ook wel onderteekend door den te Batavia woonachtigen Algemeenen Secretaris, wanneer

namelijk de Landvoogd zich te Buitenzorg bevond en er met het oog op een vertrekkend zeilschip geen tijd was om de stukken naar Buitenzorg te zenden. Maanden lang bleven de rapporten onderweg, soms een klein half jaar! De om de Kaap de Goede Hoop varende schepen vergingen niet zelden of ondervonden vertraging door averij. Telkens kwam het daardoor voor, dat naar brieven werd verwezen, die in het geheel niet waren aangekomen, dan wel dat brieven in Nederland werden ontvangen, die hunne actualiteit hadden verloren.

Voor een niet gering deel moet aan deze gebrekkige correspondentie geweten worden de wanverhouding, die in toenemende mate tusschen den Gouv.-Gen. Van der Capellen en den Minister Elout ontstond. Beiden hadden als Commissarissen-Generaal in Indië eenstemmig gearbeid en zij waren in vriendschap gescheiden. Sinds was de laatste van Mei 1821 tot het voorjaar 1824 als Minister van Financiën werkzaam geweest, toen hij op uitdrukkelijk verzoek van den Koning de portefeuille voor de Marine en Koloniën aanvaardde. Elout was eene alleszins nobele, en tevens krachtvolle persoonlijkheid. Hij zou wellicht, evenals zijn voorganger Falck, den Landvoogd hebben laten begaan, indien het bestuur geene gegronde reden tot ongerustheid had gegeven, speciaal wat aangaat het financieel beheer; doch nu zich dit voordeed en de Minister zich tegenover den Landvoogd begon te doen gelden, was het met de vriendschappelijke verhouding spoedig gedaan. En daar brak nu plotseling Dipanegara's opstand uit! De Gouverneur-Generaal, angstvol wachtende op troepen, geld, krijgsbenoodigdheden zag schip aan schip komen zonder steun uit Nederland. Bij de ontstemming, die tusschen Landvoogd en Minister uit anderen hoofde bestond, rees het ongeduld van genen, naarmate de behoefte dringender werd. In Mei 1825 was een schip met suppletie-troepen aangekomen; in Juli brak de opstand uit; en eerst in October kwam weder een schip en toen slechts met 75 man (bl. 591)! Het was om het geduld er bij te verliezen; de brieven aan het Ministerie werden daardoor scherper, heftiger. In Van der Capellens dagboek uit zich tegenover het Ministerie hetzelfde gevoel van onwil, dat in de hierna te bespreken brieven wordt teruggevonden. Zoo bv. November 1825 (C 377): „Intusschen zijn onze troepen verzwakt, en het getal Europeanen is door ziekten en vermoeienis verminderd, zoodat versterking elken dag noodzakelijker wordt. Er komen schepen aan uit Europa, maar geene recruten als in vorige jaren,

en dat alleen omdat de Nederlandsche Handelmaatschappij alléén het voorrecht moet genieten, met hare schepen troepen over te voeren (verg. bl. 587). Geen schepen van de Maatschappij zijn kortelings aangekomen. Zoo worden de dierbare belangen van Java aan de geldelijke en uitsluitende voordeelen van die Maatschappij opgeofferd! Wie heeft het den Koning kunnen aanraden? Ongeveer 1000 Europeanen ontbreken aan de gewone sterkte van ons klein Indisch leger." En ad 24 November 1825 (C 379): „Uit Europa zijn eenige schepen aangekomen. Alleen de Fortitudo, een schip door de Maatschappij ingehuurd, heeft een detachement van 75 man gebracht, welke ik dadelijk, met nog 25 huzaren, naar Semarang heb doen vertrekken. De verlegenheid aan geld is even groot als die aan troepen. De inkomsten van het Gouvernement lijden zeer veel door dezen opstand. De amfioenpachter in de 2de en 3de financieele afdeeling heeft bij rekest verzocht, van zijne pacht te worden ontslagen. De tolpoorten, die aanzienlijke inkomsten gaven, zijn voor het grootste gedeelte vernietigd, en zijdelings lijden vele andere voorname takken van 's Gouvernements inkomsten."

Nochtans waren de tegen het Opperbestuur gerichte verwijten niet geheel billijk. De eerste brief over den opstand bereikte Nederland in de laatste dagen van November 1825 (DP 407), maar al had ook deze eene vluggere reis gemaakt, dan zou de Minister daarin nog geen aanleiding tot het nemen van bijzondere maatregelen gevonden hebben; want zoowel in die missive als in enkele latere, repte de Landvoogd nog niet van de dringende behoefte aan hulp, gelijk wij bij eene opgave der depêches zullen zien; integendeel, werd daarin zelfs hoop gegeven, dat de opstand spoedig zou zijn gedempt (DP 406).

De fout zat inderdaad geenszins bij het Ministerie, doch bij de Indische Regeering. Niet ten onrechte heeft J. C. Baud er op gewezen [1]) hoe onverantwoordelijk de Gouverneur-Generaal handelde, door op Java hoog spel te spelen, en nochtans het eiland van troepen te ontblooten voor een oorlog op Celebes, die niet volstrekt noodzakelijk scheen, terwijl ook geene bijzondere aanvraag van troepen plaats vond. Openlijk had men aan de Hoven den maatregel van 1823 afgekeurd (DP 365), terwijl Pieter de Haan op bl. 225 zijner „Schetsen aangaande de landelijke administratie van Java" (1829) schrijft: „De gevoelens en de gedragingen, die daardoor bij de Javanen onstuimig oprezen, konden weinig tot bedaren gebracht

[1]) Elouts Bijdragen van 1861 bl. 20—21.

worden door den buitengewonen gezant Van IJsseldijk, die aan de Vorsten, namens het Nederlandsch Gouvernement, de verzekering gaf, dat men hen zou bewaren bij hunne rechten, zonder een haar daarvan af te wijken." Dat de Regeering wel degelijk aan de mogelijkheid van onlusten in de Vorstenlanden dacht, is ook den lezer mijner schets van Dipanegara kunnen blijken uit de resolutie van September 1823 [1]) en speciaal ook uit Van Sevenhovens briefje dd. 29 Januari 1825, waarin deze Smissaert mededeelt, dat de zaken in de Vorstenlanden „sleuwens" moesten worden gehouden, totdat de expeditie van Makasser terugkwam (DP 387).

Een half jaar later, namelijk den 20^{en} Juli, was de opstand uitgebroken, gelijk Resident Smissaert dien dag aan den Landvoogd officieel mededeelde (DP 401). Vier dagen na dit bericht volgde eene nieuwe „treurige tijding" van den Resident. Troepen van Semarang waren reeds op weg naar Jogja en hadden, te Magelang gekomen, f 28600 van het Gewestelijk Bestuur aldaar medegekregen, in voldoening aan een verzoek van Smissaert om hem f 30000 te zenden. Onder Kapitein Kumsius was dit escorte den 23^{en} naar Jogja getogen en op 7 palen van de hoofdplaats door „slecht volk" overvallen en verslagen. Het geld werd geroofd, „en" — schrijft Smissaert op zijne wijze — „en wat nog ongelukkiger is dat bij die gelegenheid 40 Europeesche militairen met een officier genaamd Boogert op eene schrikkelijke wijze zijn vermoord" [2]). De brief besluit alsof men met een politiezaak te doen heeft, die slechts nader onderzoek vorderde. „Dadelijk na het ontvangen bericht" — schrijft de Resident — „is een sterk detachement cavalerie uitgezonden om ware het mogelijk de daders van dit gepleegde alsmede het bewuste geld op te sporen, doch vruchteloos; evenwel zijn door den Rijksbestierder de sterkste bevelen gegeven tot het voortzetten van deze nasporingen en den resident van de Kedoe heb ik kennis gegeven van het gebeurde."

De overste Cochius was toevallig den 21^{n} Juli op eene inspectiereis te Solo. In overeenstemming met den Resident aldaar nam men maatregelen om zooveel mogelijk Jogja te hulp te komen; doch deze plaats was intusschen omsingeld geworden en een detachement van Solo derwaarts gezonden om bevelen over te brengen,

---

[1]) Volgens Elouts Bijdragen van 1861 bl. 20 was het eene resolutie dd. 4 September 1823 Lt. A. Dan zou de datum, welke voorkomt in het exemplaar van Smissaerts Verweerschrift, waarin vermeld staat 19 September (DP 388) niet juist zijn.

[2]) Men zie ook L 258.

werd den 28ⁿ Juli verslagen (DP 334). Denzelfden dag trok Cochius van Solo naar de benarde plaats, voorzien van geld en levensmiddelen; hij kwam er des avonds na een moeilijken tocht aan (L 265). Hij bevond den Resident niet slechts oneenig met al zijne ondergeschikten (DP 391), doch ook met den kolonel Von Jett, commandant der 2ᵉ groote militaire afdeeling te Semarang. „Alles scheen daar in verwarring", teekende Van der Capellen over den Jogjaschen staat van zaken aan (C 366), „en tot overmaat van ongeluk werd gemeld, dat de kolonel V. J., kommandant der afdeeling, die zich naar Jogjakarta had begeven, het oneens was met den Resident." Deze hoofdofficier was namelijk op het bericht van de onlusten onmiddellijk naar Jogja gegaan en aldaar den 22ⁿ Juli aangekomen; Cochius, den 30ⁿ naar Solo terugkeerende, bewerkte dat Von Jett wegens de wanverhouding tot het bestuurshoofd, hem vergezelde, terwijl de vroegere commandant, kapitein Bouwensch, weder als militair chef te Jogja optrad (L 266). Uit Van der Capellens aanteekeningen blijkt echter, dat de oorzaak der oneenigheden niet uitsluitend bij Smissaert moest gezocht worden. „De kolonel V. J.", leest men in het dagboek (C 367), „is te Soerakarta teruggekomen sedert eenige dagen. Ik heb den luitenant-gouverneur-generaal strengheid opzichtelijk dien ouden officier aanbevolen." Hij werd eerst dd. 25 Januari 1827 gepensionneerd.

II.

Inmiddels had men ook te Batavia maatregelen genomen. Troepen waren er wel niet beschikbaar, doch de commandant van het leger, Luitenant-Generaal, tevens Luitenant-Gouverneur-Generaal H. M. De Kock, „wiens persoonlijke eigenschappen hier 't gemis van een leger vergoedden", zegt terecht E. de Waal van zijne komst te Solo (bl. 205 dl. I van „Onze Indische Financien"), werd met uitgestrekte volmacht naar de Vorstenlanden gezonden (DP 405—406). Hij vertrok den 26ⁿ Juli van Batavia en hield zich in de verschillende hoofdplaatsen niet langer op dan noodig was om de residenten die voorzichtigheidsmaatregelen voor te schrijven, welke hem in gegeven omstandigheden noodig schenen. Op zijne reis ontmoette hij verscheidene extra-posten. De depêches, welke zij overbrachten, deden hem zien dat het vuur des opstands zich meer en meer in de Vorstenlanden verspreidde; dat de zwakke bezetting te Jogja verscheidene hevige aanvallen had afgeweerd en van alle zijden

nauw door de muitelingen ingesloten was; dat de residentie Kedoe van roovers was overstroomd en de hoofdplaats zelve, Magelang, ook reeds verscheidene woedende aanvallen had geleden, welke het zwakke garnizoen moedig en met goed gevolg had weerstaan; dat de naar Jogja afgezonden versterking van eene compagnie Europeanen, tevens geld overbrengende, tusschen die plaats en Magelang was overrompeld; dat Salatiga elk oogenblik aangevallen kon worden; dat vele ingezetenen van die plaats, alsmede van Magelang, ijlings naar Semarang waren geweken; dat eene menigte Chineezen uit de Vorstenlanden waren gevlucht, terwijl reeds velen hunner er omgekomen waren; en eindelijk dat het hof van Solo, ofschoon zijn trouw aan het Nederlandsch Gouvernement tot dusver niet verdacht kon worden, evenwel eene gespannen houding had aangenomen en althans tot het dempen van den opstand nog geene medewerkende poging had gedaan, hoewel het daartoe zoovele voorbeelden van den Pangeran Aria Mangkoenegara had, zoodat dan ook de Resident Mac Gillevry herhaaldelijk en dringend verzocht, dat de Gouverneur-Generaal in persoon of iemand van Zijnentwege met eene hooge macht bekleed, zich derwaarts mocht begeven (RK).

Onder de beschreven omstandigheden achtte de Generaal het raadzaam dadelijk zijne reis te vervolgen tot Solo, ten einde de gezindheid van het Solosche hof in ons belang te onderhouden en het door zijne tegenwoordigheid uit den staat van werkeloosheid, waarin het tot dusver had verkeerd, tot eene krachtige medewerking en ondersteuning onzer pogingen aan te sporen. Aldus kwam hij reeds den 30ⁿ Juli ten 2 ure in den namiddag daar aan, geëscorteerd van Bojolalie door slechts twee huzaren en eenige Inlandsche hoofden! Evenals te Semarang, bespeurde hij te Solo eene groote verslagenheid. Hier fungeerden twee gewestelijke bestuurshoofden, namelijk J. I. Van Sevenhoven en H. Mac Gillavry (DP 386). Eerstgenoemde resident was echter destijds in commissie geroepen naar Palembang, zoodat de tweede zich alleen te Solo bevond, toen de opstand uitbrak. Nog vòòr zijn ambtgenoot te Jogja had Mac Gillavry spionnenberichten ontvangen, dat te Jogja iets broeide en diensvolgens Smissaert gewaarschuwd (DP 382). Van het uitbarsten der onlusten was door hem ook kennis gegeven aan den Gouverneur-Generaal. „Hij gaf mij tevens de verzekering" — teekende Van der Capellen in zijn dagboek over Mac Gillavry's bericht aan (C 363) — „dat het Gouvernement op den trouw van het Soerakartasche hof kon staat maken, dat de

Rijksbestierder, zoowel als de Pangeran Mangkoenegara, bewijzen van trouw en verknochtheid gaven, en dat, op verzoek van den resident van Jogjakarta, een detachement van ons garnizoen en een gedeelte van 's keizers troepen en van die van Mangkoenegara derwaarts ter hulp waren vertrokken." Daarna had o. a. de op bl. 541 vermelde overwinning der rebellen op het detachement Kumsius plaats gevonden, doch op het Solosche hof scheen dit evenmin een ongunstigen invloed te hebben uitgeoefend; althans Van der Capellen merkt daarbij op (C 364): „Omtrent den geest aan het hof van Soerakarta bleven de berichten van den heer Mac Gillavry gunstig." Doch met de snelle uitbreiding van den opstand veranderde dit. Op bl. 365 teekent namelijk de heer Van der Capellen in zijn dagboek aan: „De berichten van Soerakarta begonnen tevens zeer ontrustend te worden. De gemoederen schenen bij het hof aan het wankelen, en de tweede resident schreef mij, dat mijn komst, of die van den luitenant-gouverneur-generaal, allernoodzakelijkst was, om aan de zaken een goede wending te geven (verg. DP 406). De goede trouw van den jongen en dollen Soesoehoenan was meer dan twijfelachtig. Een bevel van hem aan het hoofd van zijne troepen was onderschept, waarbij hij last gaf, bij verschijning van de Jogjasche oproerige prinsen, hen niet te bevechten, maar hun den doortocht toe te staan. De Pangeran Mangkoenegara was onverschillig bij het voorstel van den tweeden resident om strenge maatregelen te nemen, zoodat men moest vreezen op dezen prins weinig meer te kunnen rekenen, en dan zou zijn legioen, nu bij onze weinige troepen een groote steun, de wapenen spoedig tegen ons gekeerd hebben. De Rijksbestierder en Boeminotto (oudoom des Keizers) schenen nog ondubbelzinnig onze zijde te houden." — De komst van Generaal De Kock bracht inderdaad eenige verandering ten goede aan. Mangkoenegara maakte geen ongunstigen indruk; hij, zoowel als Resident Mac Gillavry toonden zich zeer verheugd over 's Generaals aankomst (RK). De Resident herhaalde echter, dat het optreden van den Generaal hoogst noodzakelijk was, dat zij van nut kon zijn om de wankelende gemoederen op te beuren, en dat het speciaal kon strekken den Soenan tot het nemen van krachtige maatregelen te doen overgaan; want de Resident was over den ijver des Vorsten niet voldaan, zoodat er twijfel rees aan zijne goede gezindheid, daar hij geene krachtdadige bevelen had gegeven om de Jogjasche rebellen aan te vallen en vele Solosche desa's met hen ééne lijn spanden.

Voor de ontrouw van het Inlandsch bestuur van Solo pleitten echter verzachtende omstandigheden. Ze werd o. a. bijzonder in de hand gewerkt door de fatale dooreenmenging van Jogja'sch en Solo'sch gebied. Zelfs Mangkoenegara, wiens trouw den ganschen opstand door onverdacht is gebleven, kon niet beletten dat tot zijn prinsdom behoorend volk, wonende in Jogja-Solosche desa's, aan den opstand deelnam. Men heeft deze dooreenmenging van het desavolk, die men in mijn tijd nog buitengewoon sterk in de Kedoe aantrof, toegeschreven o. a. aan het ambtelijk landbezit, doordien de geapanageerden verspreid liggende stukken erlangden, ten einde aan ieder de hem toekomende waarde aan grond deelachtig te doen worden; en ongetwijfeld heeft men in deze opvatting niet gefaald [1]). Intusschen moet nog gewezen worden op eene omstandigheid, waarvan W. H. Van IJsseldijk, raad-extraordinair van Indië, melding maakt in Consideratiën, die hij gaf op een werkje van Dirk van Hogendorp, vermoedelijk in 1802. Toen het in 1755—1756 tot eene verdeeling van het Mataramsche rijk moest komen, had de Rijksbestierder des Soenans voorgesteld om het Oostelijk deel aan den Sultan af te staan, en het Westelijke, dat het beste en volkrijkste was, aan den Soenan te laten, doch dit voorstel stuitte af op de pertinente weigering van den Sultan. „Hij begreep" — schrijft Van IJsseldijk — „dat de omstandigheden veranderen konden en er in dat gedeelte van het Rijk, dat vruchtbaarder en dus beter van inwoners voorzien was, dan hetgeen men aan hem wilde afstaan, voornemens en plans te zijnen nadeele konden genomen en gemaakt worden, die hij misschien dan eerst zoude hebben ontdekt, als het oogenblik om hem op het lijf te vallen daar was, hetwelk geen plaats konde hebben, als de dorpen (negorij genaamd) door elkander aan hem en den Keizer toegewezen en ondergeschikt gemaakt werden; daardoor konden geen voornemens van eenig belang worden overlegd of daargesteld, of de ander kreeg er kennis van." Aan dit verlangen werd helaas toegegeven, zoodat slechts in zeer weinige districten eene duidelijke territoriale afscheiding ontstond. Zoo kwamen in de Kedoe 6000 huisgezinnen onder Jogja, en een gelijk aantal onder Solo; in de Bagelen aan ieder der Vorstendommen 6000 gezinnen. In de gewesten, waar de vorstelijke residentiën lagen, had men dezelfde heillooze verdeeling der onderdanen.

---

[1]) Men zie bl. 115—116 van „De derde Javaansche successie-oorlog" (1889) door Louw.

Het gevolg was, dat, terwijl in de districten, waar de territoriale verdeeling was toegepast [1]), een geregeld bestuur overeenkomstig de Javaansche instellingen kon bewaard blijven, het daarentegen elders van lieverlede verloren ging en in eene volslagen regeeringloosheid ontaardde. De Jogjasche onderdanen hadden zich wel van de Solosche afgescheiden en woonden ook meestal in afzonderlijke dorpen; in het jaar 1773 of 1774 werden wel nieuwe registers der verdeelde landen samengesteld, ter voorkoming van de geschillen, die gestadig over het recht van heerschappij ontstonden; doch de dorpen, waarvan sommige half aan Jogja en half aan Solo behoorden, bleven zonder regel door elkander liggen, en zoo waren zij verstoken van een algemeen gewestelijk bestuur en van de instellingen, die het middel zijn om eene goede politie te onderhouden. „Waterleidingen, bosschen, wildernissen voor veeweiden en vele andere voorwerpen" — schreef Van Sevenhoven in zijne memorie van Juli 1826 (S) — „geven gedurig aanleiding tot geschil en hoe dikwijls ontstaan er niet kleine oorlogen tusschen de dorpen om deze of andere belangen, die meest altijd bloedig en bekend zijn onder den naam van prang desa. Politie is onder dezen stand van bewoning niet te bewaren; rooverijen en andere misdaden worden meestal, zonder dat de daders in rechten vervolgd kunnen worden, gepleegd, dewijl zij spoedig en gemakkelijk op een ander territoir komen. Jaloesie en vijandschap heerschen meestal tusschen de hoofdbestierders; dit daalt op de mindere hoofden en bevolking zelfs neder, en geen wonder dat de gevolgen daarvan zedelijk kwaad te weeg brengen."

Het bleek bij den opstand van Dipanegara hoe zulk een staat van zaken bovenal bevorderlijk was aan de inzichten der muitelingen. Elk dorpshoofd ontving zijne bevelen van den Vorst onder wien hij behoorde en hoezeer aan enkele grooten het gezag over onderscheidene dorpen was opgedragen, nam hunne verspreide ligging allen schijn van eene verdeeling in districten weg. De muitelingen troffen dientengevolge geen burgerlijk gezag aan, dat het hunne ten tegenwicht kon strekken. Vele opgezetenen, die onder Solo behoorden, en derhalve geacht werden niet in den opstand te deelen, maakten uit nooddwang gemeene zaak met de muitelingen, wanneer het toeval wilde, dat hun dorp tusschen verscheidene dorpen van de opstandelingen ingesloten lag. En de Soenan, zoowel als zijne raadgevers, aan wie

[1]) Zie bl. 116 van het in noot [1]) der vorige bladzijde vermelde werkje.

de oorlog niet ongevallig was, konden zich tegenover onze ambtenaren verantwoord achten, doordien de omstandigheden zelven tot het overloopen der onderdanen leidden. Te minder viel daartegen te zeggen, wijl het zelfs, gelijk ik opmerkte, aan den onafhankelijken Prins Mangkoenegara onmogelijk is gebleken de overal verspreide desa's, welke hem in apanage waren afgestaan en waarover hij anders een schier onbepaald gezag uitoefende, te beletten om in den opstand deel te nemen. Had men echter, ook in de Jogjasche gewesten, den Regent aan de belangen van het Gouvernement weten te verbinden, dan bleef het Regentschap, als er de territoriale verdeeling was toegepast, in den regel vrij rustig, gelijk Baud in zijne Pro Memorie herinnerde (DP 294, sub 25).

Zoodra Generaal De Kock te Solo was aangekomen, stelde hij zich op de hoogte van al de stukken, die aldaar sedert het uitbarsten der onlusten door Mac Gillavry waren ontvangen en afgezonden. De Generaal kon 's Residents „bedaardheid, beleid en dienstijver niet genoegzaam prijzen"; dat ook de Gouv.-Gen. zijne diensten op prijs bleek te stellen, teekende ik reeds aan (DP 386, noot 1). Later zou 's Residents verhouding tot De Kock minder gunstig worden, waarom Mac Gillavry in 1827 ontslagen werd; in 1829 trad hij echter op als resident van Sumatra's Westkust, en in 1831 werd hij tot zijne oude betrekking te Solo teruggeroepen. Over de oorzaken van den opstand lag intusschen nog, meende De Kock, een diepe sluier; maar hij had den indruk gekregen, dat de Rijksbestierder, die de Pangerans-medevoogden van den Sultan met te weinig égards behandelde, te veel invloed had bij den Resident te Jogja, en dat althans deze niet actief genoeg scheen geweest te zijn.

In den vooravond van den dag, waarop de Generaal Solo had bereikt, bracht de Soenan hem een bezoek, welke beleefdheid de Generaal den volgenden ochtend (31 Juli) ten 10 ure beantwoordde. Bij deze gelegenheid noodigde de Bevelhebber den Vorst tot eene conferentie uit, des avonds om 7 ure ten Residentiehuize. De Generaal zou hem dan, schreef hij den Landvoogd, „met cordaatheid" voorhouden (L 269) het gevaarlijke om den oorlog te doen voortduren en hem tot het nemen van betere maatregelen trachten aan te sporen. — De aldus besproken samenkomst had plaats in tegenwoordigheid van des Vorsten zijde: van den Rijksbestierder en van den oudsten Pangeran Boeminotto; van des Generaals zijde: van den Resident en van Majoor Elout: deze laatste als secretaris voor het

Departement van Inlandsche zaken [1]); hij was een zoon van den Minister Elout „en een der kundigste personen, die in deze eeuw Nederland in Indië hebben gediend", getuicht E. Netscher op bl. 258 van zijn werk over Djohor en Siak (1870). De Generaal gaf in gepaste, maar tevens krachtige bewoordingen opening van den staat van zaken. Hij schetste de noodlottige gevolgen, die uit eene voortduring of uitbreiding van den toestand moesten voortvloeien, ook voor den Keizer zelven en de vorstelijke familie, wier welbegrepen belangen niet van die van het Nederlandsch Gouvernement konden worden afgescheiden, zoomede voor 's Vorsten onderdanen, die, wierd aan de verwoestingen van den opstand niet spoedig en krachtdadig perk gesteld, eerlang een onvermijdelijken hongersnood en onbegrijpelijke ellende te wachten hadden, waarom hij met ernst en nadruk op den ijver en medewerking van den Keizer en de zijnen, als blijk van hun trouw en wezenlijke gehechtheid, aandrong. De Pangeran Boeminotto en de Rijksbestierder betoonden zich zeer openhartig. De Soenan, jong en onbedreven in zaken zijnde, liet zich door deze raadslieden leiden; hij betuigde den besten wil om tot herstel der rust zooveel mogelijk bij te dragen. Naar waarheid kon de Generaal den Landvoogd dd. 1 Augustus schrijven: „Ik heb alles betracht wat in mijn vermogen was, om vertrouwen aan den Soesoehoenan in te boezemen, en voor zooveel men met voorzichtigheid op deze Javasche grooten kan aangaan, vlei ik mij wel te zijn geslaagd." Bij denzelfden brief bood hij de notulen der conferentie aan, doch merkte tevens op: „Die aanteekeningen kunnen wel niet dan het zakelijke van hetgeen wij verhandeld hebben, bevatten, daar de conferentie zeer lang heeft geduurd, en natuurlijk tot menigvuldige redeneeringen aanleiding heeft gegeven, die ter zake niets afdoen." Ziehier het bewuste stuk:

Conferentie op Soerakarta, den 31[n] Juli 1825.

De Soesoehoenan komt omstreeks zeven uren bij den Luitenant-Generaal. De Luitenant-Gouverneur geleidt den Keizer in de kamer, waar de vergadering zal gehouden worden; met den Generaal treden binnen de Resident en de Majoor-Secretaris voor het Departement van Inlandsche zaken; met den Keizer de Pangeran Boeminotto en de Rijksbestierder.

De Luitenant-Generaal verzoekt den Resident aan den Keizer te zeggen: dat de Gouverneur-Generaal op de tijding van ontstane onlusten

---

[1]) Over dit Departement, zie de Indische Encyclopeadie, voce Elout (C. P. J.).

te Jogja den Luitenant-Generaal, Luitenant-Gouverneur-Generaal terstond had gezonden naar Semarang om kennis te nemen van hetgeen er gaande was, en dadelijk langs alle middelen aan de zaak een einde te maken, zijnde de Luitenant-Generaal deswegens gemachtigd tot het uitoefenen van het hoogste gezag, en het nemen van alle maatregelen, die de Gouverneur-Generaal, indien Zijne Excellentie zich ter plaatse bevond, zelve nemen kon; dat de Luitenant-Generaal, na vernomen te hebben dat de muitelingen ook in de Solosche landen verwoesting, plundering en moord pleegden, en dat zij ook vele Solosche desavolkeren noodzaakten hen in het oproer te volgen, 't best gedacht had zich onverwijld zelve naar Soerakarta te begeven, om met den Keizer ook te raadplegen over de geschiktste wijze om hierin zoo spoedig mogelijk te voorzien; dat de Luitenant-Generaal deze conferentie had belegd, om die zaak te behandelen en gaarne allereerst nu des Keizers gevoelen over dezelve wenschte te vernemen.

Nadat zulks in het Maleisch was overgebracht door den Resident, en de Rijksbestierder met den Pangeran zulks aan den Keizer, die de Maleische taal zoo niet machtig is, in de Javaansche hadden uitgelegd, en zij onderling over en weder — de Keizer, de Pangeran en de Rijksbestierder — gesproken hadden, verklaart laatstgemelde, dat de Keizer gereed is de bevelen van het Gouvernement en de leiding, die hetzelve aan die zaak geven wil, geheel te volgen.

De Luitenant-Generaal doet hun een en andermaal door den Resident zeggen, dat hij verlangt des Keizers en der Rijksgrooten gedachten te vernemen, alvorens tot eenige bepaling over te gaan. Na veel over en weer praten, in hetwelk de Rijksgrooten steeds trachtten de meening van den Luitenant-Generaal te vernemen, en de Luitenant-Generaal hun te kennen gaf, dat hij verlangde, dat zij oprecht eerst de hunne zeiden, nadat de Luitenant-Generaal hun had doen opmerken: dat het evenzeer 's Keizers belang was, terwijl de muitelingen ook voornamelijk in zijne landen opruiden; dat zoo de Keizer en Rijksgrooten deze zaak evenzeer behartigden als het Gouvernement, de Keizer en Rijksgrooten zich dan toch ook niet alleen voor hun eigen rijk, maar ook voor het Nederlandsch Gouvernement verdienstelijk maakten, hetwelk niets zoo zeer verlangden, dan ten allerspoedigste en langs de meest geschiktste middelen de rust te herstellen, dat zoo nu de Keizer en Rijksgrooten, als zijnde 't best met den Javaan bekend, zelven een middel aangaven om zonder veel bloed te storten tot dat wenschelijk einde spoedig te komen, en al verder daaraan zelven met goed gevolg medewerkten, zij zich alsdan de dankbaarheid en welwillendheid van het Nederlandsch Gouvernement zouden verwerven.

Nadat zij toen daarover gezamenlijk gesproken hadden in het Javaansch, zoo verklaart eindelijk de Rijksbestierder, dat het hem voorkomt wenschelijk te zijn, dat de Generaal eene proclamatie uitvaardige, bij

dewelke zijne komst worde bekend gemaakt, tegelijkertijd met zijne zoo even geuite vaste gezindheid om langs alle middelen de rust ten spoedigste te herstellen; dat de Generaal te dien einde zelve zijne bevelen zal geven aan de rijksgrooten van Solo en Jogja, om dadelijk de noodige toemengoengs uit te zenden ter herstelling van den geregelden staat van zaken, ter terugroeping der dwalende desa-volken in hunne respectieve districten en ter keering met hen van zoodanige roovers, als welke wederspannig bleven en steeds zouden mogen trachten de goede ingezetenen te verontrusten.

Dat hij, Rijksbestierder, gelooft, dat het zaak is dadelijk reeds toemengoengs te dien einde te zenden naar die Solosche landen ten Z. Z. W. van Jogja, alwaar de rust gestoord is, met lastbrieven ook aan de Jogjasche toemengoengs in die nabuurschap om gezamenlijk in dien zin te handelen, en met een brief aan den resident van Jogjakarta, houdende last om met den Rijksbestierder aldaar, ook het hunne daartoe bij te dragen, en de noodige assistentie aan gemelde toemengoengs met bijvoeging van anderen te geven.

Dat met die Solosche toemengoengs, die spoedig gewapend zouden vertrekken, wel dienden nog eenige weinige personen te zijn, welke in dienst van het Nederlandsch Gouvernement stonden, ten einde aan de volkeren dadelijk zou blijken, dat deze maatregel door het Gouvernement zelf genomen wierd.

De Resident oppert het denkbeeld van de noodzakelijkheid om van 's Keizers grooten met het noodige gevolg en volk van den Keizer naar Klatten en naar Boejolalie te zenden, twee allerbelangrijkste punten om hunne centrale ligging, en van welke alsdan geleidelijk de noodige maatregelen ook kunnen genomen worden.

De Rijksbestierder merkt aan, dat men op dit oogenblik over geen volk genoeg beschikken kan, maar dat zulks spoedig het geval zal zijn, wanneer de op te dragen last aan die toemengoengs, welke hij om de Zuidwest wil zenden, gelukkiglijk zal zijn volbracht, van welke zending hij zich nu spoedig een goed gevolg belooft.

Na hierover verstandig te hebben gesproken en geraadpleegd, eindigt de Luitenant-Generaal met te zeggen: Dat hem het denkbeeld van den Rijksbestierder zeer goed en aannemelijk toeschijnt; dat de Generaal zijn gevoelen dus gaarne omhelst; dat de proclamatiën en lastbrieven terstond zullen worden opgemaakt, uitgevaardigd en afgegeven; dat de Generaal hoogst tevreden is over den goeden geest, dien hij bij het Solosche hof bespeurt; dat hij daarvan onverwijld kennis zal geven aan den Gouverneur-Generaal; verzoekende de Generaal te mogen weten, of de Keizer of Rijksgrooten ook bij zijne missive aan den Gouverneur-Generaal iets te vragen hebben, of zij ook eenig verzoek hebben te doen van hunnen kant.

De Rijksgrooten bedanken den Generaal voor het betoonde ver-

trouwen en voor zijne welwillendheid te hunnen opzichte en geven te kennen, dat zij voor het tegenwoordige slechts verlangen gezamentlijk met en onder den Generaal een spoedig einde te maken aan den bestaanden ongelukkigen staat van zaken, zich reserveerende zoo zij eenige belangen van hunne zijden hadden in te brengen, zulks later en na den geheelen afloop der onderhavige zaak te doen, 't geen zij hopen, dat met vereende krachten spoedig zal kunnen geschieden, en waartoe niet weinig zal bijbrengen, de tegenwoordigheid van den Generaal, die èn in het Solosche, èn in het Jogjasche tegelijkertijd zijne bevelen kan geven, kunnende de Rijksgrooten niet af van bij deze gelegenheid, zooals reeds vroeger, onder de aandacht van de Hooge Regeering te brengen, de hooge nuttigheid, ja bijna noodzakelijkheid, om slechts één resident voor de beide Hoven te hebben, die eigener autoriteit en dadelijk gecombineerde maatregelen kan nemen in alle gevallen waar spoed vereischt wordt en het belang van den lande het vordert.

De Generaal betoont zijne tevredenheid over hunne ongeveinsde en open wijze van spreken in deze, verzekert den Keizer en de Rijksgrooten dat hij hun belang en dat van het Rijk steeds zal in het oog houden, en de Conferentie neemt een einde.

Voor eensluidend afschrift

ELOUT.

III.

Aan den Gouverneur-Generaal bleef de pijnlijke taak den Minister van het gebeurde kennis te geven, te pijnlijker, wijl, nu de opstand eenmaal was uitgebroken, hij wel kon bevroeden men dit in Nederland, althans voor een deel, aan zijne onvoorzichtige maatregelen zou toeschrijven. De mededeeling vond plaats bij depêche van 30 Juli 1825 N° 205. De Landvoogd ving aan onze overwinning op Celebes, namelijk den afloop der expeditie tegen Soepa, te berichten en daarover uit te weiden; hij had het noodig geacht door eene buitengewone courant de meeste publiciteit aan deze overwinning te geven: „in de tegenwoordige omstandigheden". En na aldus het treurig bericht eenigszins verzacht te hebben, volgde de mededeeling wat die „tegenwoordige omstandigheden" waren. Hij berichtte verder, dat Generaal De Kock met de uitgestrektste volmacht naar de Vorstenlanden was gezonden, en dat de berichten sedert zijne afreis van de Hoven ontvangen hoegenaamd geene inlichting gaven „omtrent de bedoeling der oproe-

rige Prinsen, noch omtrent hetgeen aanleiding tot dit gedrag heeft gegeven".

Uit deze depêche vernam echter het Ministerie niet het bericht van den opstand, daar zij verongelukte en een duplicaat eerst in December aankwam, toen eene depêche dd. 3 Augustus 1825 N° 212, tegelijk met eene dd. 22 Juli 1825 N° 196, reeds was ontvangen in November d. a. v., die de Minister den Koning aanbood bij missive dd. 28 November 1825 lett. H. N° 88. De Minister vestigde 's Konings aandacht er op, dat de brief van 3 Augustus het bericht inhield „van eene rustverstoring op het eiland Java in het rijk van Jogjakarta"; hij zou den volgenden dag de eer hebben Zijne Majesteit „mondeling" over den inhoud zijne gedachten mede te deelen. Bij 's Landvoogds schrijven was overgelegd het eerste rapport van Generaal De Kock dd. 31 Juli 1825 N° 1, waaromtrent bij Louw bl. 253 en 266-269. Overigens maakte de brief van den Gouverneur-Generaal melding, behalve van de onlusten in Jogja, van die in de Kedoe, doch het schrijven hield tevens in dat de residentie Semarang „bij voortduring eene volmaakte rust geniet". De brief van 22 Juli handelde over de onderwerping van Soepa, berichtte echter tevens dat de troepen naar Borneo vertrokken waren, wijl de Chineezen er zich onrustig gedroegen.

Intusschen had De Kock de op bl. 550 bedoelde proclamatie, dd. 1 Augustus doen afkondigen en zooveel mogelijk verspreiden [1]). Daar de loopende geruchten meldden, dat de oproerige Pangerans, als reden van hun gedrag opgaven, dat zij mishandelingen hadden ondergaan van den Resident, den Assistent-Resident en den Rijksbestierder, en dat zij niet geraadpleegd werden in aangelegenheden, waarover zij als voogden van den jongen Sultan te zeggen hadden, noodigde de Generaal hen schriftelijk uit hunne grieven voor hem open te leggen, onder belofte van vergiffenis voor het gebeurde, indien zij tot een rustig gedrag terugkeerden, en van herstelling hunner billijke bezwaren. Een eersten brief lieten echter de weggeloopen voogden onbeantwoord; een tweede lokte wel een nader bericht uit, doch de voogden bepaalden zich er toe kortelijk de reeds vermelde grieven te herhalen, zonder bovendien eenige

[1]) Louw bl. 281 van deze proclamatie melding makende, zegt dat er in stond: „dat gedurende de onlusten de Gouverneur-Generaal in rade het oppergezag over de Vorstenlanden had aanvaard". Dit is natuurlijk eene druk- of schrijffout. De Kock proclameerde: „dat hij gedurende de onlusten in naam van den Gouverneur-Generaal in rade het oppergezag over de Vorstenlanden had aanvaard".

daadzaak te bepalen of te omschrijven. De Soenan, die ook geschreven had, ontving een nagenoeg gelijkluidend antwoord. Men zie Louw bl. 289, 308, 309.

De Generaal had reeds bij de mededeeling dd. 1 Augustus van zijn verslag over de conferentie, den Landvoogd, in overeenstemming met den Resident te Solo, te kennen gegeven, dat men moest trachten met weinig militaire macht veel te doen, en tevens spaarzaam te zijn in het ondernemen van krijgskundige operatiën: „daar het voeren van actieven oorlog veel officieren en manschappen, mitsgaders munitie zoude kosten, zonder waarschijnlijk het oogmerk te bereiken om de rebelleerende prinsen meester te worden, daar deze wel hun volk opofferen, maar bij het minste gevaar zich verwijderen, hetgeen in de bergachtige Javasche binnenlanden niet moeielijk is." — Hij was trouwens wel verplicht van den nood eene deugd te maken, aangezien hij noch voldoende troepen, noch genoegzame geldmiddelen ter beschikking had. Alle garnizoensplaatsen op Java waren zwak bezet ten gevolge der expeditie naar Celebes. Wel was te zelfder tijd, dat de opstand te Jogja uitbrak, bericht ontvangen van de vermeestering van Soepa, waarmede men de zaak op Celebes geëindigd beschouwde, maar de onrustige staat der zaken op Borneo's Westkust had al dadelijk de beschikbare, slechts uit één 800tal Europeanen bestaande versterking derwaarts doen zenden, zoodat deze manschappen nog vandaar terugontboden moesten worden.Terwijl De Kock dientengevolge niet in staat was terstond krachtig op te treden, nam de stoutheid der muitelingen dagelijks toe, waardoor de zaken gedurende eenigen tijd een allerzorgelijkst aanzien erlangden. Onder de leuze van Mohammeds godsdienst uit te breiden, waartoe de verdelging van alle Europeanen en Chineezen als noodzakelijk werd voorgegeven, vaardigden de oproerige Prinsen allerwege hunne bevelschriften uit (L 269, 325), die de bevolking tot opstand brachten en een geest van vernieling en verdelging van alle Europeesche en Chineesche ondernemingen verbreidden. Nog vóór de maand Augustus ten einde was, had de hoofdplaats Jogja vele aanvallen weerstaan, die echter telkens, hoe hevig ze ook soms werden gedaan, door het garnizoen en de burgers moedig werden afgeslagen. Het garnizoen was aanvankelijk zeer zwak, doch werd eerlang met behulp van den verdienstelijken Mankoenegara, tot ruim 1200 man gebracht (RK). Het behoud van deze hoofdplaats had overigens al de aandacht van den Generaal getrokken, zoowel omdat daardoor zijne verdere operatiën tegen het

verblijf der oproerige Prinsen te Selarong, slechts 7 palen Zuidelijk van Jogja gelegen, gemakkelijk konden worden gemaakt, alsmede wijl politieke overwegingen zulks geboden. Zeer bezwaarlijk was het echter om de te Jogja gelegen troepen, den jongen Sultan met zijn gevolg, zoomede de trouw gebleven prinsen en andere rijksgrooten van levensmiddelen te voorzien, daar ze van Solo moesten worden aangevoerd, terwijl de muitelingen de wegen verhakt en de bruggen afgebrand hadden; ook werden gedurende de marschen de escorteerende troepen hevig verontrust.

Klatten, op het grondgebied van Solo gelegen, bleef eene nogal tamelijk onbelemmerde gemeenschap met Solo houden, ofschoon in de eerste woede op dien weg, zelfs tot nabij Kartasoera, vernielingen waren aangericht, die echter door eene aan de Langgong geplaatste colonne des Soenans in een klein bestek eenigszins konden worden tegengegaan. Intusschen werd bijna de geheele residentie Kedoe afvallig, zoodat De Kock alles wat in zijn vermogen was, verrichtte om althans de hoofdplaats Magelang voor ons gezag te bewaren. Hij liet deze opene plaats zooveel doenlijk versterken, en voorzag haar allengs van meer garnizoen door de onbeduidende aanvullingen, welke van Batavia, Semarang en Soerabaja werden toegezonden. De schutterijen vervingen op deze drie plaatsen het actieve leger.

De Landvoogd stelde bij brieven van 6 en 15 Augustus 1825 den Minister op de hoogte van den benarden staat van zaken, er tevens op wijzende: „dat deze gebeurtenis eene nieuwe, onvoorziene en geduchte belemmering in onze financiën moet veroorzaken, daar de inkomsten uit de residentiën Soerakarta, Jogjakarta en Kedoe hierdoor geheel stil staan, en ook de pachten in eenige naastbij gelegen residentiën zoodanig zullen lijden, dat de pachters niet aan hunne engagementen zullen kunnen voldoen. En gewis" — merkte de Gouverneur-Generaal ten slotte op — „kon hiertoe nimmer een ongunstiger en noodlottiger oogenblik bedacht worden!" Overigens verkeerde, behalve het kortelijks te voren onder ons bestuur gebrachte Djabarangkah en Karangkobar, het Gouvernementsgebied „nog overal in rust, hetgeen eene zeer gunstige omstandigheid is, als genoegzaam aanduidende, dat de plotseling uitgebarsten opstand geene ramificatiën heeft, en bevestigende de informatiën, welke tot dusver bekomen zijn omtrent de aanleiding tot deze noodlottige gebeurtenis, en die daarop neerkomen dat persoonlijke ontevredenheid der hoofdrebellen, over bejegeningen van ambtenaren, de oorzaak van dit gedrag zoude zijn." — Een gedeelte der van

Makasser terugkeerende troepen kon elk oogenblik tegemoet gezien worden: „en ik hoop dat door deze versterking de gelegenheid zal worden geboren, om spoedig een einde te maken aan dezen schadelijken staat van zaken." — Bijna zouden ook deze belangrijke depêches, waardoor men na het eerst ontvangen schrijven (bl. 552) eenige meerdere bijzonderheden in Nederland kon vernemen, niet terecht zijn gekomen, daar het schip Caroline en Betsie verongelukte; doch de brieven werden aan het strand gespoeld, zoodat de Minister ze bij missive dd. 24 December 1825 den Koning kon aanbieden. Deze missive bracht „de opbeurende omstandigheid" in herinnering, dat tot de data der Indische brieven „de eigen provinciën van het Gouvernement nog geen deel aan den opstand hadden genomen, en dat de Soesoehoenan van Soerakarta wel verre van ons den oorlog aan te doen, zooals sommige Engelsche dagbladen gewild hebben, zich integendeel schijnt te beijveren om mede te werken tot herstelling der rust."

Dat gewild was wel een goed gekozen woord, voor toen en voor later. Intusschen vindt men in de officieele stukken van dien tijd vermeld, dat inderdaad het gedrag des Soenans, gelijk ik mededeelde, reden tot groote bezorgdheid gaf en dat bepaaldelijk de komst van De Kock eene uitbarsting heeft voorkomen. Ook de heer Louw maakt er bl. 275-276 melding van, o. a. met verwijzing naar Nahuijs' Offic. rapport. enz. I, 69; de rapporten zelve van Nahuijs over deze aangelegenheid, vindt men o. a. als bijlagen eener depêche van den Comm.-Gen. Du Bus aan den Minister dd. 3 October 1828 l. L[6]. Nahuijs was toen weder hersteld als Resident te Solo en trachtte in die qualiteit achter de oorzaken van den opstand te komen. Van de resultaten deed hij mededeeling aan den Landvoogd bij de missives dd. 29 Augustus 1828 l[t]. Z. en 4 September d. a. v. l[t]. A. A.

In de eerste missive leest men o. a. het volgende:

Het is sedert lang aan het Solosche en Jogjasche hof bekend, dat de noodlottige besluiten van Mei 1823 omtrent de landverhuringen in mij een grooten tegenstander gevonden hebben, en dat ik steeds het recht van den Javaan om over zijn eigen land te beschikken, heb verdedigd. Het is mede aan de Hoven te wel bekend, dat Uwe Excellentie als 's Konings vertegenwoordiger de Javanen in hunne rechten hersteld heeft, en volgens beginselen van vaderlijke weldadigheid en rechtvaardigheid bestiert, ja bij eenigen zelfs bestaat het denkbeeld

dat Uwe Excellentie's komst naar Indië geen ander doel had dan om het onrecht, den Javaan aangedaan, te herstellen, en de bestaande tractaten met meer trouw te doen naleven. Van alle deze omstandigheden, welke bijzonder geschikt zijn, om de Hoven van Java vertrouwen en liefde voor Zijne Majesteit den Koning, voor Uwe Excellentie, en (mag ik er bijvoegen) ook voor mij in te boezemen, heb ik gebruik gemaakt om de waarheid op te sporen, en om Uwe Excellentie thans met zekerheid en als eene historische waarheid te kunnen opgeven, dat alleen de spoedige verschijning van Zijne Excellentie den toenmaligen Luitenant-Gouverneur De Kock aan het Solosche hof, kort na de uitbarsting der onlusten oorzaak is geweest, dat de Keizer en Prinsen van Soerakarta niet dadelijk afvallig zijn geworden, en met de muitelingen eene algemeene zaak tegen het Gouvernement hebben gemaakt. Reeds lang verkeerde ik met Uwe Excellentie in dit denkbeeld, en reeds lang vond ik mij in hetzelve versterkt, eensdeels door de vertrouwelijke discoursen van den ons altoos trouw gebleven Prins Mangkoenegara, die mij verhaalde, dat hem in het begin der onlusten door den Prins Boeminotto was aangeraden om de muitelingen geen tegenstand te bieden; anderdeels door de toestemmende stilzwijgendheid van den Keizer, van den Rijksbestierder, van de Prinsen Boeminotto, Adinegara, Poerabaija en Ingebehi, zoo dikwijls als ik hen hunne vroegere neiging tot afval als eene zeer natuurlijke mij bekende zaak, en als een gevolg van hunne ongelegenheid voor oogen hield; dan eindelijk gisteren ontving ik op mijne gezegden aan den Keizer en aan den Prins Nottokoesoema (welke laatste reeds vroeger door mijn voorganger den heer Mac Gillavry van ontrouw is verdacht geweest): dat zonder de komst en troost (in het Maleisch gezegd OBAT = medicijn) van den Generaal De Kock, de Keizer en alle Solosche Prinsen brandals zouden zijn geworden — van beiden het lang verwachte antwoord zonder omwegen en ook ten aanhoore van den Secretaris Dedel, dat dit zonder des Generaals komst zeker zoude hebben plaats gevonden.

Ik merkte daarop vriendschappelijk aan den Keizer op, hoeveel gelukkiger hij er nu aan toe was, dan wanneer hij, 's Konings rechtvaardigheid mistrouwende, zich aan wanhoop en aan ontrouw had overgegeven, dewijl in dat geval zeer zeker een tiendubbelde macht van Europeesche troepen Zijne landen en rijkdommen zouden verwoest, en hem voor altoos de kroon van Java ontnomen hebben.

Ik heb het van mijn plicht geacht, om Uwe Excellentie zonder tijdverlies van het bovenstaande mededeeling te doen, ten einde Uwe Excellentie daarvan zoodanig gebruik zoude kunnen maken, als Zij in Hare wijsheid zal noodig oordeelen.

IV.

Wij moeten nu weder naar de gebeurtenissen van 1825 terugkeeren. De Gouverneur-Generaal deelde ze kortelijk den Minister mede bij brieven van 1, 5 en 13 September; dezen waren aangekomen met De Katwijk, een schip dat 136 dagen reis had gehad! Op 's Ministers voorstel om de berichten te publiceeren, deed de Koning bij missive van den Secretaris van Staat dd. 3 Februari 1826 weten: „dat in de Courant tevens worde melding gemaakt van de wijze hoe die depêches alhier zijn aangekomen en wanneer dezelve uit Java zijn verzonden, ten einde blijke dat er geene andere of latere berichten alhier zijn ontvangen."

De Landvoogd vestigde er de aandacht op, dat hij, blijkens de overgelegde exemplaren, de oorlogsberichten, ook al waren zij ongunstig, steeds in de toenmalige officiëele Bataviasche Courant deed plaatsen. „Ik geloof" — merkte hij nader op — „dat dit veel toebrengt om de Europeesche ingezetenen gerustheid in te boezemen, en dat het vertrouwen op de waarheid der berichten van die courant alleen op die wijze kan bewaard blijven. De verzwijging van ongunstige tijdingen zou bovendien niet baten, daar wij dezelve zeker spoedig in de Engelsche papieren, welke in onze nabijheid worden uitgegeven, opgenomen zouden zien, en zij dan mijns inziens van meer nadeeligen invloed zouden wezen, indien zij niet reeds vroeger door ons zelven bekend waren gemaakt. Ik veroorloof mij dan ook te verzoeken, voor zoover in de courant soms bijzonderheden vermeld staan, welke Uwe Excellentie niet in mijne officiëele brieven aantreft, Uwe Excellentie aan het dagblad te mogen overwijzen." — Het zijn met name deze couranten, die Nahuijs in de gelegenheid stelden tot het samenstellen zijner in 1835—1836 uitgegeven nuttige „Verzameling van officieele rapporten betreffende den oorlog op Java in de jaren 1825—1830" (DP 289 sub 6°).

Het bleek wijders uit de berichten, dat de opstand een toenemend ernstig karakter aannam. Men had zich verplicht gezien de burgerij te wapen te roepen, ook te Batavia, waaromtrent de Landvoogd het volgende mededeelde: „Te Batavia heeft de Regeering het dienstig geacht, niet langer uit te stellen de oprichting eener schutterij op den voet, zooals die weinige maanden geleden te Semarang en Soerabaja was ingevoerd. Op die plaatsen ondervonden de residenten in de tegenwoordige omstandigheden het

wezenlijkste nut dezer gewapende macht en de invoering derzelve op Batavia, welke door de Europeesche bevolking als een veiligheidsmaatregel schier verzocht werd, is zeer spoedig tot stand gebracht, met een gevolg, hetwelk de beste verwachting is te boven gegaan. De Bataviasche schutterij, welke vóor het oogenblik eene macht aanbiedt van 800 tot 1000 Europeanen, zal eerlang genoegzaam geoefend zijn, om indien het eens onverhoopt noodig mocht worden, alleen de veiligheid der hoofdplaats van het Gouvernement te verzekeren, en gewis is de indruk daarvan thans reeds zoodanig, dat kwaadwilligen, indien die mochten bestaan, daardoor genoegzaam in toom zouden worden gehouden."

Dat inderdaad wel van schier verzoeken om het volbrengen van schutterlijken dienst mocht gesproken worden, blijkt uit het volgend particulier schrijven dd. 29 October 1825 van een Engelsch koopman, gevestigd te Batavia aan zijn correspondent te Singapore. Het extract, voor conform geteekend door den Resident te Singapore J. Crawfurd, en dd. 16 December 1825 opgezonden aan het bestuur in Bengalen, is herkomstig uit de India-Office-stukken te Londen, die door Mr. W. Roosegaarde Bisschop worden verzameld ten behoeve van het Instituut voor de Taal- Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië en van 's Rijks archief te 's Gravenhage [1]).

You will have heard that after all the preparation and waiting for troops at Jogjakarta, the Dutch have done almost nothing. The Javanese will not stand to fight and the troops are beginning to suffer severely from the fatigue of pursuing. It would be endless to recount all the reports that have been circulated, but the truth comes to this, that the heads of the insurrection, the Princes Dipanegara and Mangkoeboemi, are just as far as ever from being taken, while their emissaries are stirring up all the eastern districts, the consequence of which is that the districts of Rembang, Grisee, Djapan, Blora, Soerabaja, Pasoeroean, Malang and Besoeki are all more or less in a state of insurrection. The Dutch have not only not force enough to be assailants, but even to act on the defensive and afford protection to their own territories. I am now satisfied that there is no chance of their suppressing the disturbances this season, and I even fear they will obliged to fortify the positions they mean to hold during the rains. This delay will inspire the insurgents with fresh confidence, and by receiving the revenue of the countries they occupy during the period of inaction,

---

[1]) Men zie bl. XXII der „Bijdragen" van het Instituut, 6e volgreeks, dl. II (1896).

they will be the better prepared for resistance at the commencement of the dry season. Should the Soesoehoenan's subjects join the insurgents, the Government will have hard work to maintain their ground next year. Dipanegara has proclaimed himself Sultan of Mataram. His sister heads the rebels of Djapan (verg. bl. 564) who are numerous and well armed.

We are still on military duty and as a great favour the drills have been reduced to two a week. I stood sentry twice at the Kanton Baree. The first time I got a fever which lasted 14 days. Never I suppose in this world was a Government guilty of a conduct more absurd than that which is now acting at Batavia. They distrust the Chinese and will not arm them, although the chief of that people and other respectable heads have offered to bring forward 5000 young men who could be depended upon. They have here 900 black troops consisting principally of freed slaves, 400 Madurese, about 350 European infantry and 150 dragoons with an enormous staff of idle officers; yet with all this they call out all the civil servants and merchants, and by drilling and guards incapacitate them from attending to their business. To the civilians [1]) it matters little whether they are at drill or at their office, as they get paid in either case and these gentlemen take especial care not to overfatigue themselves, for they leave their office at 12 on drill days and remain at home the day after to recover from the fatigues. It is otherwise with the merchant, who with his whole establishment is taken off his business, already fatigued by his exertions, to undergo additional fatigue, which renders him unequal to that cool reflection which his business requires, and independent of the derangement thus caused to his affairs endangers his health. If we are compelled to stand guard in the rainy season, and to remain in wet clothes, you may calculate on a long list of deaths; for few of us will escape. You would suppose that such absurd proceedings could at least be justified by necessity, but this is not the case; for all the useless guards of honour on admirals, colonels, etc. are still kept on. No Europeans ever stood guard on the Kanton Baree before, and they could get native troops sufficient for all those duties at 15 guilders per month. Thus you see that the merchants are dragged from their business and the protection of their property, and while their own affairs are neglected they are told it is for the general defence.

Men ontwaart uit dit ontevreden schrijven van den schutter malgré lui, dat de berichtgever in October 1825 de toekomst vrij duister inzag; de Landvoogd daarentegen meende reeds,

---

[1]) De burgerlijke bureau-ambtenaren worden bedoeld.

op grond van ontvangen berichten, in de depêche van 5 September het vooruitzicht te mogen openen: „op eene spoedige demping van het oproer"! Men zie ook DP 406. Maar al te spoedig traden echter daarvoor treuriger mededeelingen in de plaats. In Semarang en Pekalongan toch maakten de muitelingen bedenkelijke vorderingen (L 323 vv.). Terwijl de Regeering tegen den zin der Hoven, de landen Djabarangkah en Karangkobar „in huur" had genomen voor 30 jaren (een tijdvak zóó lang, dat het eene vermomde toeëigening moest schijnen) en Zij niet eens, wegens gebrek aan middelen, de daarvoor overeengekomen huur betaalde! — woedde in die streken weldra de opstand allerhevigst. De groote weg tusschen Semarang en Pekalongan werd er zelfs gedurende eenigen tijd door gestremd, zoodat de gemeenschap met Batavia over zee moest geschieden! De hoofdplaats Pekalongan liep dringend gevaar van in 's vijands handen te vallen. Van der Capellen teekende op 1 September 1825 van zijn dagboek hierover aan: „In de Djabarangkasche landen, vroeger tot de Vorstenlanden behoord hebbende, en voor eenige maanden gedeeltelijk bij de residentie Pekalongan gevoegd, is de opstand uitgebroken, met dat gevolg, dat de groote postweg tusschen Batang en Willeri, voor weinige jaren aangelegd, door de muitelingen bezet, en daardoor de gemeenschap tusschen Pekalongan en Semarang te land gestremd geworden is. De Resident had deze omstandigheid, welke licht te voorzien was, door goede maatregelen kunnen voorkomen. Hij schreef mij van Pekalongan zeer ontrustende brieven. Dadelijk, bij het vernemen van dit bericht, heb ik mijnen adjudant, den Luitenant-Kolonel Cleerens, benoemd tot militairen kommandant van de residentiën Tegal en Pekalongan, met last zich terstond naar laatstgenoemde plaats te begeven. Ik committeerde den resident van Tegal (Van de Poel), op grond van zijne plaatselijke kennis, om den overste Cleerens in alles behulpzaam te zijn, ook in de residentie Pekalongan aan de zijne grenzende" (C 369—370). Men zie tevens hierna bl. 585.

Ook de groote weg tusschen Semarang en Solo was gedurende eenigen tijd niet vrij meer; reeds hadden de muitelingen er den Gouvernementstuin Selo verwoest. Dit geschiedde aan de Westzijde; aan de Oostzijde van den weg dreigde de Solosche Regent van Gagatan alles in die streken tot opstand te brengen. Wel werd dit door ons verhinderd; doch nu wierp zich de zoogenaamde Prins van Serang als hoofdmuiter op en viel deze met sterke benden en

eene onbegrijpelijke snelheid in Grobogan, Demak, Poerwodadie [1]). Hier werd eerst eene op hen afgezondene Djaparasche Inlandsche macht verslagen. Hetzelfde lot trof daarna eene andere troepenmacht, bestaande uit detachementen van verschillende wapenen, waaronder ook zeelieden, en een dertigtal vrijwillige cavaleristen van Semarang, van welke laatsten verscheidene noodlottig omkwamen [2]). Waren daardoor de gemoederen te Semarang reeds zeer ter neder geslagen, dit verergerde niet weinig toen een der zoons van den oudregent van Semarang Adimongala, de op bl. 422 mijner verhandeling over Dipanegara vermelde Soekoer, zich bij de muitelingen voegde, terwijl ook de vader zelf verraderlijke voornemens koesterde, hebbende ammunitie, wapenen, kanonnen in zijne woning verborgen, die hij voor speelgoed van zijne kinderen opgaf! De oud-regent en een zijner andere zonen, Raden Saleh [3]), bracht men daarop gevankelijk aan boord der hieronder te noemen oorlogschepen.

Niettegenstaande al die van onrust getuigende gebeurtenissen, achtte zich intusschen de Landvoogd „gelukkig" — gelijk hij in de depêche van 13 September zich uitdrukte — den Minister te kunnen melden, dat het ongeval in Demak geen gevolgen had

---

[1]) Serang en Gagatan raakten in het Noorden de Semarangsche regentschappen Demak en Grobogan, terwijl Gagatan ten Westen de afdeeling Salatiga had (L 363). Men denke dus niet bij dit Serang aan Bantams hoofdplaats.

[2]) Het hierover handelend rapport van Buschkens heeft de heer Louw niet kunnen raadplegen, zoodat hij zijne mededeelingen op bl. 375 vv. geheel aan Weitzel ontleend heeft. Ik ben echter in de gelegenheid geweest het stuk met het afgedrukte te vergelijken; het stemt geheel met Buschkens bericht overeen, behoudens kleine afwijkingen. Waar b. v. Buschkens mededeelt, dat hij de stukken moest achterlaten: „terwijl ik ook verplicht was om een voorraad infanteriepatronen, toen ik eenig aldaar schaars te vinden water vond, daarin te werpen, om die niet in 's vijands handen te doen vallen, en om de vermoeide manschappen te verlichten, behoudende ik slechts een vaatje met 1100 stuks in reserve bij mij, hetwelk ik op het oogenblik der déroute heb doen in het water smijten" luidt het bij Louw bl. 376 eenigszins meer gekleed: „terwijl ik bovendien verplicht was om een voorraad infanterie-patronen in een, in deze streek zeldzaam voorkomend riviertje te werpen om daardoor de vermoeide manschappen te verlichten, behoudende ik een vaatje met 1100 patronen in reserve, dat echter op 't oogenblik van de paniek in 't water is geworpen". — In het werk van den heer Louw is op bl. 375, 3e alinea, regel 2 achter het woord linie abusievelijk weggelaten ontwaarde.

[3]) Bestaat er eenig familieverband tusschen dezen Raden Saleh en den bekenden schilder van dien naam, in 1814 te Semarang geboren en in 1880 te Buitenzorg overleden? Men zie ook L 392 noot 1.

gehad. De muitelingen „waren zelfs teruggetrokken". Kedoe was aan de Zuidzijde „weder gansch van muitelingen gezuiverd"; en Karangkobar, Batoer, Dollok in het Pekalongansche „waren reeds door de muitelingen verlaten". Ook ontving de Regeering „bij voortduring uit al de overige residentiën de gunstigste berichten omtrent den staat der rust in 's Gouvernementslanden".

Oenarang, Salatiga en Bojalalie werden inmiddels zooveel mogelijk versterkt en daartusschen eenige posten aangelegd. Ook kwam de Generaal Van Geen van Makasser terug met 'n 500tal manschappen van den verdienstelijken Panembahan van Soemenep, weldra tot Sultan verheven. Deze versterking werd kort daarop door de Borneosche expeditietroep (bl. 553) vermeerderd, waardoor Van Geen zich in staat zag gesteld den vijand uit de nabijheid van Semarang te verdrijven. Terzelfder tijd kwamen mede de oorlogschepen Maria Reigersbergen en Pollux van eene reis rondom de wereld aan; de equipages dier vaartuigen werden tevens gedeeltelijk aan wal gebruikt.

In de Banjoemas smeulde het vuur des opstands sedert lang en kwam eindelijk ook tot eene uitbarsting (L 497 vv.). De residenten van de Preanger, Cheribon en Tegal hadden inmiddels de noodige voorzorgsmaatregelen genomen en hunne hulpbenden, zooveel mogelijk door onze troepen ondersteund, waren op de grenzen geplaatst.

Generaal De Kock had het van zijn hoofdkwartier te Solo al dien tijd moeten aanzien, dat er in den regel slechts verdedigend werd opgetreden, daar de troepen om aanvallend te werk te gaan ontbraken. Geene Europeesche versterking van eenig belang voorloopig meer te wachten hebbende, en ons klein op een zoo uitgestrekt terrein ageerend leger toch alreeds door vermoeiende marschen, uitvallen en bivacqueeren afgemat zijnde, was hij er sedert lang op bedacht geweest om aan den Sultan van Madoera hulptroepen te verzoeken. Hier vond de Generaal de krachtdadigste medewerking en meer dan 4000 piekeniers wierden al spoedig te zijner beschikking gesteld. Van deze manschappen deed hij er 1500 naar Magelang marcheeren; eenige honderden bleven aan de kanten van Semarang achter om den Serangschen prins in bedwang te houden; de overigen bleven in reserve ten einde met het grootste gedeelte der Borneosche troepen tegen de opgestane Prinsen te ageeren. Aldus eenige meerdere macht hebbende gekregen, zou het De Kock niet moeielijk zijn gevallen tegen het

einde van Augustus naar Jogja te vertrekken; maar zoolang de macht niet groot genoeg was om eene geheel vrije gemeenschap van en met Solo te verzekeren, achtte hij een gaan naar Jogja onraadzaam. Wierd toch de toegang tot deze plaats, zij het ook maar tijdelijk, gestremd, dan zoude hij zich buiten de mogelijkheid bevonden hebben, om behoorlijk bevelen op alle punten te doen geworden, hetgeen groote verlegenheid had kunnen baren; daarenboven oordeelde de Generaal zijne tegenwoordigheid te Solo steeds nuttig ten einde den goeden geest van dat Hof levendig te houden en den langzamen gang der medewerkende maatregelen aldaar eenigen meerderen aandrang te geven. Eindelijk werd hij nog door eene hoogst onaangename, onverwacht opkomende omstandigheid wel verplicht, voorloopig Solo niet te verlaten.

Aan eene oproeping, welke door hem aan de Jogjasche Montjanegarasche regenten was gedaan, om zijne bevelen te Solo te komen vernemen, hadden bijna allen voldaan, waarop zij naar de Madioen, begiftigd met geschenken van velerlei aard, waren teruggekeerd (L 523). De Kock had zich eenigszins gevleid, dat het hem aldus gelukt was de rust in die landen te bewaren, doch ook hierin werd hij teleurgesteld. Een ondernemend voormalig Jogjasch regent, Kertadirdja genaamd, wierp zich, ook al ten gevolge der bevelen van de oproerige prinsen, als hoofdmuiteling op, en had de stoutheid om zijne woelingen bijna onder 's Generaals oogen niet ver van Solo een aanvang te doen nemen, zoodat De Kock genoodzaakt werd zijne weinige beschikbare cavalerie met een paar compagnieën hulptroepen, onverwijld te doen uitrukken, ten einde de gemoederen, die door deze omstandigheid zeer ter neder waren geslagen, eenigszins gerust te stellen. Niet alleen bij deze gelegenheid, maar bij menig andere, bespeurde hij, de besluiteloosheid van den jongen Keizer in het nemen van krachtdadige maatregelen, toen het er toch zoo zeer op aankwam om ernstig de handen aan het werk te slaan. 't Is licht te begrijpen, hoe gemakkelijk Solo, als het ware door den storm der omstandigheden alléén, had kunnen worden medegesleept, indien slechts eenige weinige kwaadwilligen op de hoofdplaats zelve den kreet des opstands hadden aangeheven, toen er slechts ruim honderd Europeesche soldaten beschikbaar waren (RK).

Dirdja's eerste hevige voortgang kon niet zoo spoedig gestuit worden, maar de Generaal achtte zich gelukkig, dat de muiter zich althans uit den omtrek van Solo verwijderde, en den weg naar de

Madioen insloeg. In een oogenblik was daar alles tot opstand gebracht. Dirdja werd hierin gesteund door eene zuster van den gebannen Sultan Sepoeh. Over dezen vorst sprak ik reeds in mijne verhandeling betrekkelijk Dipanegara; hij was met toestemming van den Landvoogd in 1824 van Amboina naar Soerabaja overgebracht, doch op aandrang van De Kock, die den banneling daar gevaarlijk achtte, naar Batavia overgevoerd (L 281, 448) [1]. Ngawie werd dd. 23 September door de muiters onder het plegen van vreeselijke gruwelen vermeesterd. De tot dat tijdstip trouw gebleven regenten, die nog kort te voren den eed van trouw aan De Kock vernieuwd en hem met geschenken verlaten hadden, moesten onder den drang der omstandigheden huns ondanks afvallig worden. Ook de grenzen van de residentiën Rembang en Soerabaja met Grisee werden bedreigd; daar hadden echter sedert lang de bestuurshoofden, zoomede alle andere residenten van den Oosthoek bevelen van den Generaal ontvangen en die op gepaste tijden behoorlijk ten uitvoer gebracht, om voorzorgsmaatregelen te nemen; zoodat op het oogenblik van bedreiging Inlandsche gewapende colonnes, waarbij slechts kleine detachementen troepen ter ondersteuning gevoegd hadden kunnen worden, onder aanvoering der residenten, de grenzen met succes bewaakten, ten einde alle indringing der muitelingen op Gouvernementsgebied te beletten (L 540). Meer dan eene verdedigende houding kon niet aangenomen worden; nochtans wilde De Kock dat de Regent van Kertosono, op de grenzen van Soerabaja, die een verregaand trouweloos gedrag aan den dag had gelegd, onverwijld gestraft zou worden, daar wellicht zoodanige maatregel ook den euvelmoed der muitelingen op andere punten zou kunnen

[1]) Uit het dagboek van Van der Capellen blijkt, dat de Gouverneur-Generaal hem dadelijk had willen doorzenden naar Banka, doch dat hij hiervan werd teruggehouden doordien „een der leden der regeering" (Muntinghe) het denkbeeld opperde Sepoehs tusschenkomst aan te wenden tot herstel der rust. De afgezette Sultan zou men trachten over te halen vaderlijke brieven aan zijn zoon en zijn kleinzoon, Mangkoeboemi en Dipanegara, te schrijven en zelfs werd aanbevolen om Sepoeh op den troon te herstellen. De Gouverneur-Generaal was zeer tegen deze denkbeelden gestemd; hij verzocht nochtans het advies van den Generaal De Kock, die „steunende op de plaatselijke kennis der omstandigheden aan beide Hoven", ze ook ten zeerste ontraadde (C 371—372 en 381). — Van der Capellens opvolger, Comm.-Gen. Du Bus, die nog volstrekt geen kennis van de toestanden had, dacht er anders over en heeft inderdaad Sepoeh op den troon van Jogja hersteld. De uitkomst heeft bewezen, dat met deze verheffing niets anders werd verkregen dan de indruk, dat wij tegen geen middel, hoe vernederend ook, opzagen, om de onlusten meester te worden.

beteugelen. Hij werd in zijn dalem aangetast, bood met zijn volk een oogenblik tegenstand, maar moest met eenig verlies terugtrekken. Men stak zijn verblijf dd. 25 October in brand en onze troepen bleven op de grenzen hunne positie behouden (L 555).

De Kock wilde inmiddels ook daar den weg van onderhandeling beproeven, wijl hij aan de maatregelen van zachtheid en overreding steeds de voorkeur gaf, en nooit tot geweld besloot dan wanneer alle andere middelen vruchteloos beproefd waren (RK). Hij kon bovendien in den Oosthoek een beteren uitslag van zijne pogingen hopen, daar hier de opstand minder onder den dadelijken invloed der oproerige Prinsen was aangevangen (L 558). De Resident van Rembang Van Lawick werd, zoowel wegens de ligging van het gewest als om andere reden, het meest geschikt daartoe geoordeeld, en het gelukte dezen in korten tijd 13 van de 16 Montjonegarasche regenten, waaronder ook die van Kertosono, tot onderwerping te brengen. Ofschoon de befaamde Kertadirdja er niet toe behoorde, beschouwde De Kock deze onderwerping als een grooten stap tot bevrediging, en voorloopig althans kon hij zonder vrees voor onze gewesten om de Oost zijn (R K).

V.

De Generaal achtte nu ook den tijd aangebroken persoonlijk tegen Jogja op te trekken en daarmede zijne aanvallende militaire werkzaamheden te beginnen. De noodige voorzichtigheidsmaatregelen werden aan alle in den rug blijvende civiele en militaire landsdienaren voorgeschreven. Bij den keizer drong hij op nieuw aan, om met kracht onze bewegingen door het zenden van bevelen aan zijne onderdanen te bevorderen en te ondersteunen. Ook trachtte hij, zooveel zulks mogelijk was, door het nemen van de meest geschikte maatregelen alle uitgangen aan de hoofdrebellen af te snijden; daartoe namen drie colonnes hoofdzakelijk door de Kedoe eene Zuidelijke richting ten einde om de West zich te vestigen en tevens de Kedoe, die gedurende eenige dagen minder geteisterd werd, des noods ook te kunnen bijstaan. Aan de Oostzijde werd het ontkomen moeielijk geacht, omdat zich daar vele landen van Mangkoenegara bevonden; hij liet met vertrouwen alle toegangen door diens volk bewaken en zoo noodig verdedigen.

Op het laatst van September 1825 verliet De Kock Solo met eene goede hoeveelheid levensmiddelen (L 396 vv). Hij had zijn

meerendeels uit hulptroepen bestaande leger in drie colonnes gedeeld, waarvan er een onder de bevelen van Generaal Van Geen was gesteld. De Sultan van Soemenep, de Prinsen van Madoera, zoomede drie der aanzienlijkste Solosche pangerans behoorden tot het gevolg van De Kock. Hij zag niet slechts het belang van den gouden pajoeng in, doch wilde zich aldus ook onopgemerkt meer van des Soenans goede gezindheid verzekeren, die zoo licht aan het wankelen kon gebracht worden.

In den avond van 25 September kwam De Kock van Klatten te Jogja aan. Om slechts 17 palen af te leggen, had men bijna 15 uren lang moeten marcheeren; zoodanig waren de wegen verhakt en door alle mogelijke hinderpalen bedorven. Op een paar punten wilden de muitelingen den doortocht betwisten, doch door het kanonvuur werden zij spoedig uiteengedreven. De Kock vond de gemoederen te Jogja in den pijnlijksten toestand en in angstige verwachting van den uitslag zijner ophanden zijnde operatiën.

Een zijner eerste maatregelen was den Resident Smissaert te schorsen en zijne functien tijdelijk aan den Resident van Solo op te dragen. Sinds de Generaal den 29[n] Juli te Solo aankwam, had dus Smissaert nog twee maanden lang gelegenheid gevonden zich in zijne meerdere of mindere geschiktheid te vertoonen. De Gouverneur-Generaal was aanstonds van meening geweest, dat Smissaert niet in functie kon blijven, doch liet de beslissing aan De Kock over. In zijn dagboek schrijft Van der Capellen op Augustus 1825 (C 367): „De eerste daad van den luitenant-gouverneur-generaal te Jogjakarta zal moeten zijn, de afzetting van den resident. Zijne onberaden wijze van handelen, zijne onverschilligheid aan de eene zijde, en grove wijze van de inlandsche grooten te behandelen aan den anderen kant, hebben waarschijnlijk aanleiding gegeven tot hetgeen nu gebeurd is en door niemand heeft kunnen vooruit gezien of verwacht worden." — De Kock was echter niet zoo spoedig naar Jogja gegaan als men oorspronkelijk schijnt verwacht te hebben, en had dientengevolge na zijne aankomst te Solo aan Smissaert een brief dd. 5 Augustus geschreven, waarin hij wel den Resident mededeelde, dat het oordeel over hem ongunstig was, doch zonder hem alle hoop op eene voor zijne positie ongunstige beslissing te ontnemen (L 278-279). De reeds verloopen paar maanden waren echter meer dan voldoende geweest, om 's mans volkomen ongeschiktheid voor zijne betrekking aan den dag te doen brengen. Zoo volgde de schorsing dd. 26 September en

schreef De Kock bij het besluit nog den volgenden brief (Sm):

De intentie van Z. E. den Gouverneur-Generaal is geweest, dat ik U dadelijk bij mijne komst te Solo in Uwe functie zoude suspendeeren; dan zoolang Jogjakarta zoo strengelijk door den vijand bezet wierd en ik UEd. niet in de gelegenheid konde stellen om die plaats op eene secure wijze te verlaten, en ook niemand herwaarts konde zenden om UEdelgestrenge provisioneel te vervangen, heb ik op mij genomen UEdG. eerst in Uwe functie te laten. Thans, mijnheer de Resident, acht ik het noodig UEdG. als resident van Jogjakarta te schorsen, gelijk ik doe bij deze, met last om U gereed te houden, om zoodra zulks met eenige gerustheid zal kunnen geschieden U naar Semarang te begeven en vandaar nadere bevelen van Z. E. den Gouverneur-Generaal te vragen. Het is mij een smartelijk gevoel zoodanige dispositie ten aanzien van een oud gediend ambtenaar te moeten nemen; dan onuitsprekelijke onheilen, welke de tegenwoordige gebeurtenissen [1]) aan het Gouvernement berokkenen, zullen een scherp onderzoek naar de oorzaken vorderen en zullen in Uwe en in aller oogen billijken de maatregelen, welke ik thans heb genomen.

Smissaert kon dus niet onmiddellijk Jogja verlaten. Wie zou het verwacht hebben, dat hij den tijd, die hem nu ter beschikking stond, o. a. aanwendde om de verkeerde handelingen zijner vroegere ondergeschikten aan den dag te brengen en De Kock tegen hen in te nemen, terwijl hij niet inzag dat hij als de verantwoordelijke chef tegen de door hem veroordeelde daden had kunnen en moeten waken! Tot zijne grieven behoorde, dat de Assistent-Resident Chevallier c. s. geld leenden aan de hoofden. Hij, Resident, had dit ook wel gedaan, doch zonder interest (DP 389); maar o die anderen! Er was b. v., schreef Smissaert aan De Kock, een Ngabehi Ratawidjaja, die, op groote schaal geld uitleenende, zelf geld opnam. Zoo was de Rijksbestierder den Ngabehi schuldig 2300 Spaansche matten, de weggeloopen voogd Mangkoeboemi 2600, enz. enz. [2]); Ratawidjaja kreeg daarvoor kostbaarheden enz. in pand. De Ngabehi leende weder bij den Assistent-Resident, indertijd D'Abo (DP 379), doch na diens vertrek, bij particulieren

[1]) Voor dit woord staat in het door mij geraadpleegde stuk onheilen, dat, naar ik vermoed, eene schrijffout van den copiist zal geweest zijn. De stukken in de portefeuille, vermeld bl. 295 sub 27* DP, zijn buitengewoon slordig afgeschreven; zoo staat ook b.v. op den brief van De Kock en op onderscheidene andere stukken het jaartal 1826, in plaats van 1825.

[2]) Het Manuscript doet twijfel rijzen of met de op deze en op de volgende bladzijde voorkomende geldsommen guldens dan wel Spaansche matten (à f 2.20 volgens L 55 noot 3) bedoeld worden.

te Jogja als bij Frederiks, Schalk, Wieseman. Nu had Chevallier — zoo althans verhaalde die Ngabehi — het Inlandsch hoofd daarover aangesproken en gevraagd, waarom hij wel bij D'Abo leende en niet bij diens vervanger. Hierop had de Ngabehi zijne gelden bij Frederiks c. s. teruggenomen en ze uitgezet bij Chevallier. Niet onaardig is het te lezen, wat de Assistent-Resident ter leen gaf en voor zekerheid in pand kreeg; het leert ons beter de manieren van dien tijd kennen. De Ngabehi had namelijk van Chevallier achtereenvolgens aan Spaansche matten in leen ontvangen 1000 in Januari, 2000 in April, 1000 in Mei. Voor deze 4000 verklaarde hij schuldig te zijn 4500 Sp. m. en had hij er voor in pand gegeven:

		ter waarde van
5	diamanten ringen	2600 Sp. m.
2	Chineesche gouden oorkrabben met diamanten	7000 "
1	paar Chineesche gouden armringen	600 "
1	" diamanten ringen	300 "
1	" oorkrabben met diamanten	600 "
2	" oorkrabben	300 "
1	gouden buikband met steenen belegd	600 "
2	" buikplaten met diamanten	400 "
1	" buikband	waarde niet opgegeven
1	" sirihdoos met toebehooren	id.

Verder betaalde de Ngabehi nog interest: „voor de 1100 een dukaton de honderd in de maand; voor de 3500 in de maand 1½ de honderd."

Een nieuwe brief dd. 4 October aan De Kock volgde, waarin Smissaert het onderstaande over Chevallier klapte:

Gisteren bij den heer Tissot zijnde om ZEd. te spreken over onze nog uitstaande zaken, verhaalde mij die heer, aan den vendumeester Chevallier 1½ pCt. 's maands te hebben betaald voor de vroeger dan over zes maanden te doene betalingen en alzoo dit strijdig is met art. 20 van de Instructie voor de vendukantoren op de Nederlandsch Oost-Indische bezittingen buiten Java gelegen en gearresteerd bij de resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade van den 25n Junij 1822 N° 9 Staatsblad N° 29 [1]), — zijnde deze Instructie aan den Heer Tissot onbekend — acht ik mij gehouden Uwe Excellentie van deze knevelarij kennis te geven; en daar ik buiten functiën ben, is het mij niet ver-

[1]) De heer Smissaert heeft het blijkbaar niet noodig gevonden te verklaren op welken grond eene verordening voor de Buitenbezittingen van toepassing kon geacht worden op Jogja.

oorloofd eenig onderzoek in de zaak te doen, weshalve ik Uwe Excellentie verzoek den Heer Tissot zelven hierover te willen spreken, die Uwe Excellentie mede zal verhalen de voor een ambtenaar schandelijke voorstellen om handel te drijven, voorgevende dat andere ambtenaren zich niet ontzien te handelen en groote winsten met de koffie-speculatie hebben gemaakt, terwijl ik gek genoeg ben te weigeren met den Heer Chevallier te zamen te doen. De Heer Tissot is bereid de verklaring, die hij Uwe Excellentie zal geven, te beëedigen.

De ex-Resident oordeelde dus, dat hij gek was geweest, door niet mede te gaan met hetgeen hijzelf nochtans qualificeerde als schandelijke voorstellen! De heer Louw kan nu bovendien uit bovenstaanden brief de gevolgtrekking maken, dat de „infame voorstellen", waaromtrent die Schrijver blijkens bl. 304 noot 3 in onzekerheid verkeert, het drijven van handel inhielden.

Dat Smissaert niet afliet Chevallier met beschuldigingen te vervolgen, blijkt nog uit een schrijven van 1 December 1825 aan Van Sevenhoven, wn[d] Resident van Jogja, waarin Smissaert mededeelt, dat Chevallier — die toen reeds overleden was (men zie hieronder) — den op bl. 567 vermelden Mas Ngabehie Ratawidjaja in arrest had doen zetten: „op voorgeven, dat hij Jogjakarta clandestienement zou hebben willen verlaten zonder zijn geldelijke schuld, waarvoor goederen van waarde verpand, aan dien Heer te hebben voldaan, van welke zaak U zulks verkiezende, inlichting kan bekomen uit de secreete papieren" (L 301 noot 3).

Overigens moest het voor Chevallier nog om eene bijzondere reden onaangenaam zijn, dat de flauwe ex-Resident nu allerlei stukjes omtrent dat geldleenen aan het licht bracht. De Assistent-Resident had namelijk met het oog op de verwachte komst van Generaal De Kock eene „Confidentieele Nota" dd. 25 Augustus 1825 over de Jogjasche toestanden samengesteld (L 598-601) en die den Generaal nu overhandigd (sub 19 D P 292). Hij schetst daarin het karakter van eenige hofgrooten en schrijft aan het slot:

Allernoodzakelijkst is het eenige orders en voorzieningen daar te stellen tegen het uitleenen van gelden tegen 2, 2½, 3, ja zelfs tot 4 procent 's maands der Europeesche ingezetenen alhier — hoogst schadelijk is dit ingeslopen en zoo algemeen misbruik. Zulks brengt de Prinsen en andere grooten tot armoede, en het was eenige dagen vóór de uitbarsting der onlusten dat de Pangeran Blitar mij verhaalde, dat hij alle zijne kostbaarheden, ja zelfs tot zijne poesaka's had beleend, dat hij maandelijks tot 110 spans (Sp. matten?) aan procenten moet afdragen, terwijl bij den meest voordeeligen oogst hij slechts 80 Sp. m.

telken maand van zijn landen trok. Een zoodanig lot hebben onderscheiden Prinsen met Blitar gemeen, zoodat het niet moeielijk valt te begrijpen, hoe licht zij zijn over te halen om zich te verzetten tegen de bestaande orde van zaken, daar zij, om mij eigenaardig uit te drukken, niets te verliezen hebben.

Wat De Kock aan het onwaardig geschrijf van Smissaert gedaan heeft, weet ik niet. Zeker is het, dat deze er niet in is geslaagd zijn vijand Chevallier te doen vallen en dat toen Chevallier een paar maanden later overleed, namelijk dd. 11 November 1825, hij betreurd werd als een ijverig en edel mensch! Zie Louw bl. 306 noot 2. Ook Van der Capellen vernam het overlijden met leedwezen; in zijn dagboek dd. 24 November 1825 teekent hij aan (C 379): „Te midden dezer omstandigheid heeft het Gouvernement een groot verlies geleden, door het overlijden van den assistent-resident te Jogjakarta L. Chevallier, een verdienstelijk ambtenaar, dien men zeer verkeerdelijk beschuldigd heeft van, evenals zijn chef, door zijne handelingen mede aanleiding te hebben gegeven tot het uitbarsten van den noodlottigen opstand, die tot op dit oogenblik niet gedempt is." — Dat alles luidt dus geheel anders dan het oordeel, hetwelk Smissaert als Resident over Chevallier velde in eene „Opgave der personen, dewelke in dit land ambtenaren zijn geworden." Daarin schrijft de Resident van zijn Assistent-Resident: „Zoo kundigheden met een bedorven hart en oneerlijke principes voldoende zijn om een goed ambtenaar te wezen, dan is de heer Chevallier volkomen geschikt voor zijne betrekking. Ik heb ongelukkiger wijze ondervonden hoe slecht hij is en hoe hij misbruik heeft gemaakt van mijne toegevendheid en goedheid."

VI.

Tegelijk met Smissaerts schorsing vaardigde De Kock eene nieuwe proclamatie aan het Jogjasche volk uit; ook trachtte hij „door menschlievende bewoordingen" nogmaals de hoofdrebellen tot onderwerping te brengen (L 397), hoezeer misschien de waardigheid van het Gouvernement zulks nauwelijks scheen te gedogen, oordeelde hij zelf. De brief (vgl. L 397) was evenwel zoodanig gesteld dat, naar hij zich vleide, alle denkbeeld werd benomen, alsof eenig besef van onmacht onze toenadering uitlokte, „zooals dan toch wel het geval was" (RK). Inderdaad 's Lands geldelijke verlegenheid, gevoegd bij het gebrek aan krijgsmacht, waren schier onoverkomelijke hinderpalen voor

het welslagen van De Kocks streven; zelfs scheen het behoud van Java en daarmede van geheel Nederlandsch-Indië in gevaar. De handen van den Generaal waren door deze bedroevende omstandigheden gebonden. In de hoop dat de reeds lang te gemoet gezien wordende gelden uit Nederland dagelijks konden aankomen en door eenigen onderstand, welken hij uit de kassen der naburige gewesten had ontvangen, die intusschen daardoor geheel uitgeput werden, zoodat eene groote stremming in alle burgerlijke verhoudingen ontstond, kon hij nog bij den aanvang der onlusten de zaken eenigszins gaande houden, doch toen ook deze bron was opgedroogd, braken er oogenblikken aan, waarin de nood zóó hoog klom, dat zelfs de eerste levensbehoeften voor den soldaat bijna niet meer aangekocht konden worden (RK). Men kan zich voorstellen, welken ongunstigen invloed dit op den gang der zaken moest uitoefenen. Nochtans dwong de houding der oproerige Prinsen den Generaal wel ten slotte tot actief optreden; immers op zijn brief kreeg hij een antwoord, dat niet de minste geneigdheid tot onderwerping aanduidde (L 398 en 438).

De Prinsen hadden hun hoofdkwartier te Selarong en derwaarts trok nu De Kock den 28en September des morgens ten 7 ure (L 398 vv.). In afwachting van de groote gevolgen dezer expeditie verkondigde de Bataviasche Courant van denzelfden datum, dat geen punt van 's Gouvernements gebied meer door muitelingen bezet was, en dat men weldra hoopte te kunnen aankondigen, dat het oproer in Jogjakarta geheel gedempt zou zijn! Zoo hoog gespannen waren de verwachtingen van de expeditie, die men op den ochtend van dien dag aanving. Het krachtigste verdedigingswapen der muitelingen in het algemeen, het aanbrengen namelijk van alle mogelijke hinderpalen om de marschen onzer troepen te vertragen en dezen daardoor af te matten, was op den weg naar Selarong met zorg aangewend. Alle oogenblikken werd de voortgang gestremd, nu eens door de muitelingen zelven, die echter door de voorhoede spoedig werden uiteengedreven, dan door hindernissen, die in den weg waren aangebracht. Ondanks deze zwarigheden rukten de troepen langzaam voort, steeds van verre door eene groote menigte volk gevolgd. Selarong werd door onze troepen verlaten bevonden, doch op een kleinen heuvel, even achter deze plaats, vertoonden zich de muiters in massa. Infanterie en cavalerie dreven ze spoedig uiteen. Eene compagnie infanterie werd in den avond hevig aangevallen, doch de vijand moest met

verlies terugtrekken. Selarong bleek niet versterkt en alles vertoonde sporen van eene overhaaste vlucht. Waren onze troepen niet onderweg zoo opgehouden geworden, dan zouden zij zich wellicht voor de muitelingen vertoond hebben, eer deze hadden kunnen denken, dat het antwoord der Prinsen was ontvangen. De Kock offerde het verblijf der hoofdaanleggers van den opstand aan de vlammen op, liet eene colonne onder de bevelen van Generaal Van Geen achter om de muitelingen met ijver en kracht te vervolgen en keerde met de overige troepen, na een hoogst vermoeienden tocht, naar Jogja terug. Jammer dat zoowel volslagen gebrek aan levensmiddelen als ziekten, die zich al spoedig onder de Europeanen openbaarden, de achtergebleven colonne buiten staat stelde lang te velde te blijven. Generaal Van Geen zag zich dientengevolge verplicht mede spoedig naar Jogja terug te gaan (L 401).

Zoo was deze voorname aanvallende beweging zonder gewenscht resultaat gebleven. De vijand had nergens stand gehouden en overal waren de desa's verlaten gevonden. Alleen kreeg de omtrek van Jogja er eenige ruimte door, en konden er weder levensmiddelen worden aangebracht. Ook had De Kock een paar dagen te voren tot het openen der gemeenschap met Klatten maatregelen genomen; eene colonne zonderde hij verder af voor de opening der gemeenschap met Magelang.

Het maakt een zonderlingen indruk te lezen, dat de geschorste Resident Smissaert de expeditie naar Selarong medemaakte! Wat hem kan bewogen hebben om na zijne smadelijke afzetting zich zoo belangstellend te toonen, blijft een raadsel. Misschien had hij zich gevleid getuige te zullen zijn van Dipanegara's gevangenneming, waardoor hij wellicht kans kon krijgen in zijne positie hersteld te worden, zoo niet te Jogja dan toch elders. Nu echter dit doel was mislukt en de weg was vrij gemaakt, moest hij wel zijne bestemming naar Semarang volgen. „Den 10^{en} October heb ik Jogja moeten verlaten met mijn huisgezin", schreef hij in zijn Verweerschrift (Sm). Hij had een „compleet dagregister" willen overleggen, doch de samenstelling hiervan opgedragen aan den Assistent-Resident Chevallier! Door dezen was de opdracht natuurlijk zeer koel ter harte genomen en toen Smissaert er bij brief van 6 October 1825 den wn^{d} Resident Mac Gillavry naar vroeg, was hem den volgenden dag het antwoord geworden: „dat de veelvuldige bezigheden van den Assistent-Resident Chevallier niet permitteeren zich thans met het bedoelde dagregister onledig te houden." Het zou anders niet

onaardig geweest zijn, indien Chevallier dag voor dag de toestanden te Jogja in dien tijd geschetst had; hij had er wel de geschiktheid voor.

En aldus zat Smissaert zonder het tafereel zijner werkzaamheden voor zich, te weenen over het ongelukkig lot, dat hem getroffen had; over de verliezen, die hij voorgaf te hebben geleden; over de onrechtvaardigheid, waarmede hij was behandeld! In het werk van den heer Louw kan men echter lezen (L 277 noot 1), hoezeer hij zijne penningen bij elkander wist te houden, en dat De Kock zijn ganschen inboedel namens het Gouvernement voor ruim f 20,000 overnam. Verder leidt Smissaert uit den op bl. 566 vermelden brief van De Kock af, dat hij dadelijk onrechtvaardig is veroordeeld geworden, en schrijft de onedel denkende man dit toe aan zijne op bl. 570 aangehaalde ongunstige conduite over Chevallier, die immers bij den Gouverneur-Generaal Van der Capellen zoo hoog aangeschreven stond! Ziehier zijne eigen woorden: „Mijne positie te Jogja was allerongelukkigst. Ik bevond mij daar in buitengewone omstandigheden. Het Inlandsch bestuur voerde niets uit, was slap en trachtte alles voor mij te verbergen uit argwaan en om over alle zaken zelf te beschikken. Was de Sultan meerderjarig geweest, zoo zoude ik maar met één man hebben te doen gehad, doch nu moest ik met verscheidene handelen. Dadelijk ben ik gecondemneerd geworden. Ik moest worden gesuspendeerd, zonder dat nog eenig onderzoek omtrent mijn gedrag was gedaan geworden. Mogelijk heb ik deze behandeling te danken aan het ongunstig tafereel, hetwelk ik heb gemaakt van den Heer Assistent-Resident Chevallier, den gunsteling van Zijne Excellentie Van der Capellen, bij wiens vader Hoogstdezelve is geweest ter studie en die waarschijnlijk te Jogja wierd geplaatst, om mij mettertijd te vervangen of tot eene nieuwe residentie zoude zijn gecreëerd geworden. Hij werd in kommissie gesteld zonder mijne voorkennis, was in drukke particuliere briefwisseling en verkreeg gratificatiën."

En verkreeg gratificatiën: hij, Resident niet; maar die andere. Dat deed de deur dicht! Het was immes juist eene gratificatie-quaestie geweest, welke tot de rampzalige overplaatsing naar Jogja had geleid (DP 380). Overigens verzocht hij het land te mogen blijven dienen.... gelijk zijne voorzaten in den 80jarigen oorlog dit reeds gedaan hadden! „Na 31 jaren" — schrijft hij toch — „waarvan 24 op het eiland Java in onderscheidene moeielijke betrekkingen tot genoegen van allen, die over

mij gesteld zijn geweest, gediend te hebben, moet het mij hard vallen, na zooveel met mijn huisgezin te hebben uitgestaan, onder het beleg zoo vele verliezen te hebben geleden, de residentie Jogjakarta te moeten verlaten met achterlating van alle mijne bezittingen en in éèns buiten alle betrekkingen te worden gezet, wordende mij hierdoor de mogelijkheid benomen Z. M. den Koning te kunnen dienen, gelijk mijne voorzaten, sedert het begin van den tachtigjarigen oorlog met roem den Lande nuttig zijn geweest. Nimmer heb ik mij kunnen voorstellen" — lezen wij verder — „dat na altijd eerlijk en trouw gediend te hebben, gelijk een ieder zal kunnen getuigen, ik zóódanig zoude worden behandeld en vernederd. Ik moest worden het slachtoffer van het voorgevallene en van alle ongelukkige evenementen, waarvan ik de oorzaak nochtans in geenen deele ben en kan wezen. Was ik een oneerlijk ambtenaar geweest, had ik de voorstellen mij gedaan om handel te drijven in koffie en land te huren op naam van Javanen enz. aangenomen" — die slechte Chevallier had immers de infame voorstellen daartoe gedaan (bl. 569) — „dan was ik waarschijnlijk niet gevallen tot dien ellendigen staat, waarin ik mij thans bevind en ik zoude mij niet met vrouw en kinderen moeten behelpen. Op zoovele plaatsen zijn kostbare oorlogen uitgebarsten, waarvan de kosten nimmer gerecouvreerd kunnen worden, zonder dat de Gouverneurs of Residenten dier plaatsen zijn geschorst, veel minder uit den dienst ontslagen." — Vervolgens deelt Smissaert op zijne gebrekkige wijze mede, wat gedurende den opstand eigenlijk is voorgevallen (DP 403), en dat hij bij het publiek gezien was, zelfs bij de Chineezen, zooals ik reeds mededeelde (DP 388 noot 1). En toen Jogja van de buitenwereld was afgesneden, waardoor men gebrek aan levensmiddelen kreeg, had hij zich als Resident weder verdienstelijk gemaakt, verhaalde hij, door 11336½ pond rijst, door hem „ten duurste" voor zich zelven ingekocht, ter beschikking van de militairen te stellen (L 358). Dat halve pondje is teekenend. Eindelijk tot de zaak komende, verzocht hij den Commissaris-Generaal hem „in den dienst van Z. M. onzen beminden Koning te employeeren, kunnende Uwe Excellentie mij zenden, werwaarts Uwe Excellentie zal goedvinden", niets anders verlangende: „dan mijne dagen te kunnen wijden ten nutte van mijn vaderland en van mijnen vorst, gevende ik Uwe Excellentie de verzekering, dat in welke betrekking ook Uwe Excellentie mij zal verkiezen te stellen, ik mijne plichten met ijver en eerlijkheid

zal betrachten, ten einde Zijne Majesteit en Uwe Excellentie genoegen te geven. Mijn langjarig verblijf op dit eiland heeft mij in de gelegenheid gesteld zaken en personen te leeren kennen, vleiende ik mij dus Uwe Excellentie van eenigen dienst te kunnen wezen."

Dat deze brief niets uitwerkte, behoeft wel geene verzekering. Blijkens het sub 20 DP 292 vermeld rapport van 6 Juli 1827 was integendeel Du Bus van oordeel het nauwelijks te gelooven is, dat een ambtenaar met een zoo gewichtige betrekking bekleed, haar met zooveel onachtzaamheid en zorgeloosheid vervuld heeft als Smissaert. „Trouwens", betoogt hij verder (men verg. ook DP 367), „aller deskundigen gevoel en denkwijze vereenigen zich ten deze en bevestigen maar al te zeer de stelling, dat indien de heer Smissaert deszelfs plicht en het gewicht van zijne betrekking gekend had, Dipanegara wellicht òf eene mindere aanleiding, òf althans eene minder geschikte gelegenheid zoude gehad hebben om de uitvoering van zijn ontwerp zoo gelukkig te bewerkstelligen. Maar de heer Smissaert was op verre na de man niet, die den nadeeligen invloed van een Rijksbestierder konde tegengaan, of de verkeerde en onberedeneerde handelingen van een ondergeschikten ambtenaar konde voorkomen; en indien hij slechts daarnaar getracht en zich zoodanig gedragen had, dat het Gouvernement aan de klachten en reclames van den Resident had moeten gehoor geven, dan nog zoude men iets ter verdediging van dien ambtenaar inbrengen, en ten minste begrijpen kunnen, dat zijne handelingen steeds geheel beantwoord hebben en overeenstemden met de nederige maar prijzenswaardige wijze, waarop hij vóór de aanvaarding zijner functiën zijne bezwaren daartegen had ingebracht en op grond zijner ongeschiktheid tot de waarneming derzelve verzocht had van de hem opgelegde verplichting te worden ontslagen (verg. DP 379-380). Maar het is niet ten onrechte dat door den Heer Van Pabst aan den Resident eene veelvuldige afwezendheid van de hoofdplaats en een blind en onbepaald vertrouwen in de daden en handelingen van den Assistent-Resident en van den Rijksbestierder wordt ten laste gelegd. Wanneer men immers vindt aangeteekend, dat de Rijksbestierder en de Kapitein der Chineezen alleen den vrijen toegang tot den Resident hadden; dat aan de Voogden, beide vorstelijke personen, dit voorrecht niet werd toegestaan; dat de voogden den Resident alleen door tusschenkomst van den Rijksbestierder konden naderen; dat de Rijksbestierder geheel naar willekeur posten begaf of verkocht; dat het bekomen

van de gelden van den Sultan steeds aan groote moeielijkheden onderhevig was; dat de schatten van den Sultan door het Gouvernement zijn aangesproken om daaruit de schadeloosstellingen bij de vernietiging der landverhuringen aan de huurders te voldoen; dat de voogden nimmer door den Resident over de belangen van den Kraton werden aangesproken of gehoord; dat ook hierin de Rijksbestierder steeds werd geraadpleegd (verg. DP 362); dat de Rijksbestierder, met de grootmoeder van den Sultan, de beide andere voogden steeds tegenwerkte; wanneer men nu aanneemt dat althans een gedeelte van alle deze grieven voor gegrond kan worden gehouden, dan mag en moet het voorzeker niemand meer verwonderen, dat een Javasche Prins, die reeds zoo vele reden tot ontevredenheid gevonden had, eindelijk een besluit genomen heeft, waarvan de uitvoering voorzeker twijfelachtig zijn konde, maar hetwelk in zichzelve het rechtmatig kenmerk droeg van geleden hoon, ondergane vernederingen en gekwetst eergevoel."

VII.

De houding van het Solosche hof bleef goed, maar de grenzen van den Ampel werden opnieuw door den Serangschen pangeran bedreigd. De Kock, die na de Selarongsche expeditie zich bepaald had tot het inwinnen van nadere berichten omtrent den algemeenen stand van zaken, gaf last den oproerling aan te vallen, met het gevolg, dat diens dalem werd verbrand (L 393) en men voorloopig van dien kant niets meer te vreezen had. Te Semarang werd de rust niet verstoord, maar in het regentschap Radjakwessie der residentie Rembang deden de muitelingen een inval, waarvoor zij echter met een aanzienlijk verlies moesten boeten, terwijl ook bij Langong eene hevige ontmoeting ten nadeele der muitelingen afliep. Bij dit alles bleven de Gouvernementsregenten of andere aanzienlijke Inlandsche hoofden, die in onmiddellijke betrekking tot het Gouvernement stonden, ons trouw. Allen, sommigen zelfs met geestdrift, steunden de pogingen der Regeering. Met opoffering van de gemakkelijke levenswijze, waaraan zij in hunne dalems gewoon waren, doorstonden zij weken en maanden achtereen met de residenten en militaire commandanten de vermoeienissen en gevaren van den oorlog; en zoo al in de residentie Kedoe eene menigte hoofden voor de gewelddadigheden der muitelingen moesten bukken, werden toch in deze nog sedert weinige jaren door het Europeesch gezag be-

stuurd wordende schoone landstreek de treffendste bewijzen van trouw in de regenten van Magelang en Menoreh gegeven, die ten slotte hun leven in den strijd tegen de muitelingen lieten (L 470).

De Kock wilde intusschen geene nieuwe aanvallende beweging tegen Dipanegara gelasten, alvorens hij meer zekere berichten omtrent zijn verblijf had. Juist evenwel geld missende, waarmede soortgelijke inlichtingen, van wier juistheid veel afhing, verkregen konden worden, moest hij soms werkeloos het grootste geduld uitoefenen, en vond hij zich daardoor tevens belemmerd in het nemen van al die maatregelen, welke konden strekken om invloed op de hoofden en bevolking uit te oefenen. Hij achtte het nochtans dringend noodig den geest der bevolking beter te leeren kennen, en zond uit dien hoofde eene troepenmacht onder Generaal Van Geen naar de kanten van Selarong om vervolgens eene vertooning over de Progo te maken, welke beweging, naar De Kock zich vleide, in verband met colonnes, die om de West positie hadden genomen, een voordeelig resultaat kon hebben. Hij gelastte dat alle middelen van zachtheid en overreding moesten aangewend worden om de misleide bevolking weder tot rust te brengen, waarom ook de troepenmacht hare levensmiddelen van Jogja moest medenemen: „voorschriften en maatregelen" — merkt hij op (RK) — „welke ik niet alleen bij deze gelegenheid, maar steeds met ernst eens en vooral aan alle militaire bevelhebbers en civile ambtenaren, onder wiens leiding troepen marcheerden, gegeven en voorgeschreven heb." — De wegen naar Selarong vond men weder hersteld; maar niets duidde aan, dat de bevolking ons in deze streken toegedaan was. De muitelingen betwistten bovendien den tocht over de Progo en na een vijfdaagschen marsch, waarop eenige onbeduidende schermutselingen plaats vonden, keerde men weder naar Jogja terug: 4 – 11 October (L 430 vv). Onderweg liet Van Geen een goeden post achter en ook elders verrezen bentings. De Kock had veel meer willen doen, doch de middelen ontbraken.

Eene menigte expeditiën en kleinere krijgsoperatiën werden van de hoofdplaats uit in den loop der maand October ondernomen naar het steeds onzeker opgegeven en gedurig veranderend verblijf der hoofdrebellen. De tochten getuigden bij herhaling van de dapperheid, de standvastigheid en de volharding onzer troepen om de onbeschrijfelijke vermoeienissen en ontberingen met gelatenheid te doorstaan; evenzoo blonk de moedige ondersteuning der ambte-

naren uit; maar men verkreeg geen resultaat, daar elke vertooning onzer macht slechts de verspreiding van den vijand ten gevolge had, zij het ook deze met aanzienlijk verlies zijnerzijds, zonder dat het groote doel: herstel van de algemeene rust, bereikt werd. Bovendien waren wij verplicht enkele onzer posten weder te ontruimen, omdat de middelen gemist werden, er ons te handhaven en dan vielen de muitelingen op de aftrekkende troepen met groote stoutheid aan. Dipanegara doorzag wel onze zwakheid en besloot uit dien hoofde eene poging te doen om de sedert eenigen tijd tot rust teruggekeerde bevolking in de onmiddellijke nabijheid van Jogja weder tot oproer te brengen. Het was ook zijn voornemen het feest van Mohammeds geboortedag met buitengewoon groote luister te vieren, wijl het bleek dat wij niet meer te velde konden trekken. Reeds had hij zich de geschenken doen aanbieden, welke de geestelijken van de vorstelijke begraafplaats Imogiri op Mohammeds geboortefeest gewoon waren den Sultan te brengen, en zou hij na de feestviering tegen Jogja optrekken.

De Kock was van oordeel, dat in ieder geval deze feestviering moest verstoord worden, daar Dipanegara, die men ook al tot Sultan had uitgeroepen (L 438 vv.), anders bij de schamele en zoo licht te verblinden gemeente, grooteren aanhang zou verkrijgen. Alle beschikbare macht, ter sterkte slechts van 600 man geregelde troepen, met eenig geschut en piekeniers, marcheerde tegen het einde der maand October naar de desa Dagèn, alwaar, volgens ingekomen bericht, Dipanegara zich ophield (L 443 vv.). Onderweg ontmoette De Kock, die zelf de troepen aanvoerde, eenigen tegenstand, doch de muitelingen werden spoedig tot wijken gebracht. Bij de desa Dagèn wachtten dezen, met hunne geestelijken aan het hoofd, onze troepen af. De muitelingen verdedigden zich tegen onze verwoede aanvallen koelbloedig met lansen en geweren, totdat ons infanterievuur en herhaalde cavalerie-charges ze tot wijken bracht. Dipanegara zou bij dit gevecht tegenwoordig geweest en ter nauwernood onzen huzaren ontkomen zijn. De marsch werd voortgezet tot aan de Progo, die den volgenden dag in het gezicht des vijands door de onzen werd overgezwommen. Eene desa, die lang tot schuilplaats van Mangkoeboemi met de vrouwen en kinderen der opstandelingen had gediend (zie DP 349), werd aan de vlammen prijsgegeven, maar te vergeefs werd er naar Dipanegara gezocht, die tijdig had weten te ontvluchten. De door onbeschrijfelijke vermoeienissen afgematte troepen keerden den derden dag naar Jogja

terug. Eenige dagen daarna liet De Kock den Generaal Van Geen, die inmiddels, na eene korte afwezigheid, van Batavia was teruggekeerd, opnieuw eene expeditie doen, die het gewone resultaat had, nl. dat de muitelingen spoedig uiteen weken (L 455 vv.).

De Kock wilde nu trachten van den indruk, dien de laatste krijgsgebeurtenissen op den vijand gemaakt moesten hebben, gebruik te maken om de bevolking tot rust te brengen. Het Inlandsch bestuur te Jogja, dat geheel verlamd was en waarvan men tot dusver hoegenaamd geene diensten had kunnen vorderen, werd in zoover hervormd, dat Dipanegara en Mangkoeboemi van hunne waardigheid als voogden bij proclamatie dd. 14 November vervallen verklaard en door twee andere aanzienlijke Prinsen vervangen werden (L 453). Dezen zouden nu hunne medewerking moeten verleenen tot herstel der orde en geen oogenblik kon daartoe gunstiger worden geacht; doch ook nu ontbrak het voornaamste hulpmiddel: ruimte van geld; men zie tevens L 302 noot 1. Men moest zich dus vergenoegen met te doen, wat mogelijk bleek, hetgeen echter op verre na niet was, hetgeen De Kock wenschte te verrichten en door den staat der zaken dringend geboden werd. Iets beslissends kon niet ondernomen worden; de zaken gaande te houden was alles. Niettemin achtte De Kock door beloften en door overreding reeds veel verworven te hebben, vooral in de meer onmiddellijke nabijheid der hoofdplaatsen; hij meende de grondslagen te hebben gelegd tot een spoedigen gelukkigen keer der zaken in het algemeen, waartoe slechts de middelen moesten worden afgewacht om tot het eindresultaat te komen.... In dien stand van zaken verliet hij dd. 7 December 1825 Jogja en kwam den 15ⁿ d. a. v. te Buitenzorg aan, om den 1ⁿ Januari 1826 te Batavia, krachtens 's Konings bevelen, de Landvoogdij over te nemen uit handen van Baron Van der Capellen. Het bevel der troepen werd den Generaal Van Geen opgedragen, terwijl voor het bestuur der burgerlijke zaken de wnd resident Van Sevenhoven eene instructie van De Kock ontving. Al de residenten werden door den vertrekkenden generaal ten sterkste aanbevolen om eenstemmig en met onderling overleg der militaire commandanten krachtdadig samen te werken. Het tijdstip kwam hem nu ook gunstig voor om aan de onlusten in de Madioen een einde te maken. De onderworpen regenten hadden reeds veel gedaan en hunne pogingen werden nu zóó doelmatig door troepen en hulptroepen ondersteund, dat de Oosthoek door den val van Kertadirdja tot rust terugkeerde. Hoe

hoopvol zich de staat van zaken aan De Kock vertoonde, blijkt uit deze slotwoorden van zijn rapport aan Du Bus (RK):

Prinsen, regenten en andere hoofden, zoowel als de eenvoudige Inlanders hebben veel geleden, door brand, roof en plundering. Om den goeden geest in de eersten aan te wakkeren, en de anderen in de gelegenheid te stellen hunne velden te beploegen, zal het Gouvernement geldelijken onderstand moeten verleenen, en buitendien als een der eerste vereischten met nauwgezetheid, de door contracten toegekende gelden aan den Keizer en andere vorsten moeten doen uitkeeren. Veel Inlandsch volk zal nog gedurende eenigen tijd gewapend moeten blijven, om gezamenlijk met onze troepen met het aankomend goed weder, Dipanegara zoo nauw in te sluiten, dat aan geen ontkoming meer te denken zal zijn. Ik acht alsdan zijne bemachtiging voor zeker en met dezelve de zaken spoedig hersteld.

Intusschen had Dipanegara van het vertrek van Generaal De Kock gebruik gemaakt — teekent Van der Capellen in zijn dagboek op 24 November 1825 aan (C 381) — om bij circulaire te verkondigen, dat hij dien Generaal verdreven had; dat een ieder hem moest houden voor „eenen roover uit een vreemd werelddeel" en zijne bevelen niet moest gehoorzamen. De Prins beloofde vergiffenis aan degenen, die hem waren afgevallen, mits dadelijk tot hem terugkeerende, terwijl hij al degenen, die de Nederlanders dienden, met zijne wraak bedreigde.

VIII.

De Gouv.-Gen. Van der Capellen trad niet uit vrijen wil af; immers het Opperbestuur, ontevreden over onderscheidene regeeingsdaden, over zijn verzet tegen de Handelmaatschappij, over zijne financieel beheer, over zijne maatregelen tegen de Landverhuur in de Vorstenlanden, die bovendien zoo niet rechtstreeks dan toch middellijk tot de onlusten aanleiding schijnen gegeven te hebben, had uitdrukkelijk gelast dat hij met het einde van 1825 zijne waardigheid moest nederleggen. De Troonrede van dat jaar had bovendien openlijk 's Konings ongenoegen over Van der Capellens beleid uitgesproken (DP 406). Ziehier hoe de Gouverneur-Generaal zelf van den Koninklijken last tot heengaan gewag maakt in de afscheidsrede, waarbij hij het bestuur aan den Luitenant-Gouverneur-Generaal overgaf:

Zonder nieuwe en geheel onverwachte gebeurtenissen, die voor een oogenblik de zoo lang genoten rust op dit gezegend eiland zijn komen

storen, zoude ik zonder schroom en zonder bedenking in dit najaar de lang gewenschte terugreis hebben ondernomen en het bestuur hebben overgegeven. Nu echter een oproerige Javaansche vorst op het alleronverwachtst aan zijn eigen hof en aan het gouvernement ontrouw geworden, in het hart van Java eenen opstand verwekt heeft, welke de gestadige aandacht der regeering vordert en krachtige maatregelen vereischt, heb ik mij zelven op nieuw moeten afvragen wat mijn plicht, de eenige drijfveer mijner handelingen, van mij vorderde, en of ik in mijn geweten en voor het oog van Nederland en Nederlandsch-Indië verantwoord zal zijn, mij in dit oogenblik aan het bestuur te onttrekken en Java te verlaten; of ik wel handel, na zoo vele goede dagen genoten te hebben, in oogenblikken van bezorgdheid mij van hier te verwijderen en het bestuur van zaken aan andere handen over te geven. De weg, dien ik te volgen heb, is mij echter aangewezen, en ik zal dien met gerustheid volgen. De Koning heeft mijn langer verblijf in Indië goedgekeurd, maar Z. M. beveelt mij stellig, met den afloop van het jaar 1825, de terugreis aan te nemen, ten einde hoogst denzelven omtrent velerlei zaken inlichtingen te geven. Dit stellig bevel heeft nog meer kracht sedert de bekend gewordene benoeming van eenen hoogen ambtenaar, welke op last van Z. M. staat hier te komen; maar ik volg dat bevel voornamelijk met gerustheid, omdat ik, met vertrouwen op eene goede uitkomst, het bestuur overgeef aan eenen man, die waardig is het te voeren, aan eenen man, die sedert eene reeks van jaren, onder mijn oog, in verschillende betrekkingen uitstekende diensten bewezen heeft, en nooit in gebreke gebleven is hetgeen plicht, dienstijver, gehechtheid aan Koning en vaderland van hem konden doen verwachten. Ware dit anders, waarlijk ik zoude thans Java niet met een gerust gemoed kunnen verlaten, en in verlegenheid geraken omtrent de keus mijner plichten. [1])

Van der Capellen en Du Bus hebben elkander nog op de reede van Batavia ontmoet. Nochtans misten de welkomst- en afscheidsgroet alle hartelijkheid. Men zou dit tusschen komende en vertrekkende landvoogden later meer zien gebeuren. Vooral zoo de aftredende reden heeft te denken dat het Opperbestuur ontevreden is, schijnt hem de nieuwe grootheid een aankondiger dier ontevredenheid toe; en de nieuwe Landvoogd heeft te veel gehoord om den indruk te wekken, dat het hem aangenaam is nog een groet te wisselen. De schoolmeesterachtige Du Bus was daartoe allerminst de man. Bij zijne komst

[1]) Bl. 58—59 der Levensschets van G. A. G. F. Baron Van der Capellen van Berkenwoude. Utrecht 1849.

verbeeldde hij zich alles te weten, en na zijne komst alles in zijn voorganger zóó luide te moeten afkeuren, dat de Minister Elout er hem over berispte! Baron Van der Capellen nu had weliswaar reeds dd. 1 Januari 1826 het bestuur aan De Kock overgegeven, doch eerst dd. 2 Februari d. a. v. verliet hij, vergezeld van zijne echtgenoote en eenig gevolg, met eene stoomboot Batavia. Intusschen was Du Bus dd. 25 Januaii met het oorlogschip de Bellona in het gezicht van Java gekomen, na eene reis van vier maanden en zonder eenig land te hebben aangedaan, zooals 's Konings uitdrukkelijk verlangen was geweest. Stil weder, tegenstand en stroom waren oorzaak dat de Bellona eerst den 2ⁿ Februari in het gezicht der reede van Batavia kwam. In den ochtend van dien dag ontmoette men de stoomboot van Van der Capellen met den koninklijken wimpel in top. Op eenigen afstand van de Bellona riep men van de stoomboot, dat zich de Gouverneur-Generaal aan boord bevond en vroeg men tevens of de Commissaris-Generaal op de Bellona was. Op het bevestigend antwoord werd den commandant van het fregat te kennen gegeven, dat de Gouverneur-Generaal Van der Capellen den Commissaris-Generaal gaarne wilde spreken, waarom een sloep werd gevraagd ten einde aan boord van het fregat over te komen. In plaats van aan dit geheel natuurlijk verlangen aanstonds te gemoet te laten komen, bedacht Du Bus zich, wijl hij den heer Van der Capellen dan toch niet meer als Landvoogd kon erkennen en dientengevolge niet met hem als zoodanig in een gesprek treden, veel min tot eenige opening van zaken, indien ze gevraagd werd, komen mocht! Intusschen werd er, berichtte nader de Commissaris-Generaal bij missive dd. 16 Februari 1826 N° 1 aan den Minister, van de stoomboot een kanonschot gelost ten einde Zijner Majesteits fregat te doen bijdraaien! Het fregat zond een sloep naar de ongeduldige boot met den referendaris Van Hogendorp aan boord; deze had in last het ontwijkend antwoord te geven, dat indien de baron Van der Capellen den heer Du Bus met een bezoek wilde vereeren, deze hem met zeer veel genoegen zou afwachten en bereid gevonden worden om alle die inlichtingen te geven, waartoe hij bevoegd was en welke hij veronderstellen kon, dat aan Zijn Hoogwelgeboren van eenigen dienst zou kunnen zijn. De heer Van der Capellen begaf zich daarop, in het kostuum van Gouverneur-Generaal, naar de Bellona, gevolgd door twee adjudanten, den schout-bij-nacht Melvill, den

Raad van Indië D'Ozij en zijn secretaris Schneither. Hieruit bleek dus wel, dat Van der Capellen volstrekt niet van plan was, groote staatsgeheimen aan den zichzelf voelenden Du Bus te ontlokken. Het gesprek bepaalde zich dan ook slechts tot weinige oogenblikken en liep over zeer onverschillige zaken; alleen deed de vertrekkende Landvoogd de vraag aan Du Bus, of deze aan hem eenige mededeeling van 's Koningswege had te geven, waarop ontkennend kon worden geantwoord. Van der Capellen had dus spoedig genoeg van de samenkomst. Naar zijne stoomboot weldra terugkeerende, voerde deze hem ter hoogte van Sumatra's kust, waar hij op een Engelsch Compagnie-schip overging, dat aldaar op hem wachtte.

Intusschen bleef het lossen van een kanonschot liefst op een van Zijner Majesteitsvaartuigen een zonderling geval en was het een eigenaardig besluit van eene regeering, die in de laatste jaren steeds met het Opperbestuur in onmin had verkeerd. De Koning deed dan ook bij missive van den Secretaris van Staat dd. 13 Juli 1826 N° 3 hierover „consideratiën en advies" aan den Minister vragen; doch blijkens het ondervolgend antwoord dd. 18 Juli 1826 litt. K en H N° 69 vond de Minister er niets bijzonders in:

Het lossen van een kanonschot door het eene schip op het andere is eene dagelijksche gebeurtenis; het is niets meer dan een teeken, dat het schip, hetwelk het schot doet, zeer begeerig is het andere te spreken. In het onderwerpelijk geval bestond bij den Baron Van der Capellen de zeer natuurlijke wensch om den heer Du Bus te spreken, ten einde zich te overtuigen of U. M. dezen laatsten ook met eenige speciale bevelen voor den oud-Gouverneur-Generaal had voorzien. Deze wensch werd, na eenig vruchteloos pogen om het fregat op zijde te komen, door een schot te kennen gegeven; het fregat draaide toen bij — de ontmoeting had plaats, en hiermede liep de zaak af, zonder dat, zooveel mij bekend is, eenige omstandigheden daarbij hebben plaats gehad, welke Uwer Majesteits bijzondere aandacht zouden verdienen.

IX.

Terwijl de beide Landvoogden aldus in den aanvang van Februari 1826 op eene weinig vriendelijke wijze van elkander afscheid namen, kwamen terzelfder tijd bij het Ministerie in September te

voren geschreven Indische depêches, waarin de Gouverneur-Generaal Van der Capellen voor het eerst zijne ernstige bezorgdheid te kennen geeft over het gemis aan geld en troepen; niet dat hij deze laatsten buitengewoon aanvraagt, doch hij maakt zich ongerust over het niet komen der troepen, die overeenkomstig de gewone eischen reeds afgezonden moesten zijn. Dat de Landvoogd buitengewone aanvulling vermoedelijk niet noodig achtte, mag men mede opmaken uit zijne brieven, voor zoover hij daarin den opstand steeds voorstelt op eene wijze, die den indruk moest maken, dat de onlusten toch eigenlijk ook niet veel beteekenden en er wel spoedig een einde aan zoude komen. Zoo ook in den brief van 1 September 1825 N° 236 (bl. 557). Ons verlies aan manschappen, zoowel bij de herhaalde aanvallen der muitelingen op de Kedoe als op de hoofdplaats Jogja was „letterlijk niet noemenswaardig". Wel waren de troepen op den weg van Magelang naar Jogja door „roovers" aangevallen en hadden wij ook een strijd te voeren gehad te Parakan in de Kedoe, waarbij dooden waren gevallen, doch behalve deze verliezen waren „de wapenen der muitelingen tot dusver van geen invloed geweest op onze troepen". Aanvallen dd. 22 en 24 Augustus op Jogja gedaan, waren „compleet" afgeslagen: een „gelukkig resultaat", dat van den nadeeligsten invloed moest worden „op den geest der verblinde bevolking, welke aan de weerspannige Pangerans deszelfs arm leent, en daarentegen den moed der onzen (moet) aanwakkeren tot op het oogenblik dat wij, die tot dusver nog slechts verdedigender wijze hebben geägeerd, aanvallender wijs zullen gaan manoeuvreeren". — Men maakte zich gereed tot den op bl. 571 vermelden tocht naar Selarong, waar Dipanegara en zijn medevoogd zich ophielden: „Mocht het mogelijk zijn dezelve in te sluiten, dan gewis zoude de gansche gebeurtenis spoedig geëindigd zijn." — Van de zijde van het Solosche hof niets anders „dan goede verzekeringen, en geene omstandigheid geeft aanleiding om den trouw des Keizers te verdenken". — Het deed den Gouverneur-Generaal leed te moeten gelooven: „dat onbedachtzame handelingen en onverstandige bejegeningen van ambtenaren oorzaak zijn dezer heillooze gebeurtenis, en ten minste dat beter overleg van den Resident de uitbarsting derzelve had kunnen voorkomen." Zoodra Generaal De Kock te Jogja was, zou deze „een opzettelijk onderzoek dienaangaande" instellen. In de overige residentiën was volgens de den dag te voren ontvangen berichten „alles in de wenschelijkste rust". Dit mocht men ook zeggen van

het Pekalonganscbe en wel dank den Overste Cleerens, zoomede den Resident van Tegal, Van de Poel, welke laatste ten spijt van den Resident van Pekalongan, Vos, op de hoofdplaats Pekalongan werkzaam moest blijven. Tot nadere toelichting van hetgeen Louw op bl. 333 hieromtrent mededeelt, strekke het volgende. Reeds uit het op bl. 560 medegedeelde bleek ons, dat de Gouverneur-Generaal over Vos ontevreden was; die ontevredenheid had de Resident niet kunnen wegnemen, zooals o. a. blijkt uit hetgeen Van der Capellen dd. 4 Januari 1826 in zijn dagboek aanteekent (C 382): „De Resident Vos te Pekalongan, in mijn oog ongeschikt voor de betrekking, vooral in de tegenwoordige omstandigheden, is ontslagen. De Assistent-Resident van Kendal (Semarang) Holmberg de Beckfelt is tot resident van Pekalongan benoemd. Deze ambtenaar heeft zeer vele goede diensten gedurende de tegenwoordige onlusten bewezen, heeft het vertrouwen van zijnen regent weten te winnen, en zal, zoo ik vertrouw, zijne residentie in het belang van de bevolking en van het Gouvernement weten te besturen." Over dit minder geschikt optreden van Vos had de Gouverneur-Generaal zich ook als volgt uitgelaten in zijn brief dd. 1 September aan het Ministerie: „Mijn adjudant, de Luitenant-Kolonel Cleerens door mij in een zeer hachelijk oogenblik en terwijl er geene troepen hoegenaamd in de nabijheid waren, op dat punt gezonden, heeft aldaar zeer doelmatig gehandeld, zoodat ik den spoedigen goeden keer van zaken op dat gewichtig punt, alwaar de Resident zonder eenigen klem handelde, grootendeels aan de verstandige maatregelen van dezen officier toeschrijf, welke in zijne verrichtingen voortreffelijk ondersteund is door den heer Van de Poel, resident van Tegal, dien ik gemachtigd had, uit hoofde zijner bekendheid met deze districten, zich buiten zijne residentie met den Luitenant-Kolonel Cleerens in gemeenschap te stellen, en welke bij die gelegenheid een onvermoeiden ijver heeft aan den dag gelegd, en door zijn goeden omgang met de inlandsche hoofden, wezenlijke diensten heeft bewezen en nog voortgaat te bewijzen." — Doch al deze betrekkelijk geruststellende berichten werden met de volgende aanmerkingen besloten:

Het zal onnoodig zijn Uwe Excellentie te doen opmerken, hoe noodlottig deze évenementen zijn voor 's Lands inkomsten. Het gebrek aan gereed geld, hetwelk ik thans ondervind, is dan ook geene geringe bekommering, en ik durf niet vooruitzien, wat daarvan het onvermijdelijk gevolg moet worden, indien niet eerlang een goed gedeelte

der uit Europa toegezegde specie hier aangebracht wordt. Hierbij komt nog dat in langen tijd geene suppletietroepen zijn aangekomen, zoodat speciaal het uitblijven van de manschappen op de Fortidude ingescheept en der lading van dien bodem de verlegenheid van het oogenblik niet weinig vermeerdert.

Het Ministerie had de gewoonte de Indische brieven ten spoedigste den Koning aan te bieden, met verzoek om terugzending. De terugzending had plaats door den Secretaris van Staat, namens den Koning, en in den regel zonder verdere opmerkingen. Doch niet altijd nam de Vorst met de enkele terugzending genoegen; soms werden opmerkingen gemaakt of vragen gedaan. Zoo ook hier, blijkens missive dd. 5 Februari 1826 N° 128. De Minister had tegelijk met de depêche van 1 September er ook een aangeboden van 3 September 1825 N° 3, handelende over de voorgenomen leening te Calcutta. Omtrent dit onderwerp verzocht de Koning een afzonderlijk rapport, terwijl omtrent eerstbedoelde depêche te kennen werd gegeven, dat ze niet geschikt was om door de Courant te worden openbaar gemaakt, althans niet in zijn geheel „en op zijn best zoodanig gedeelte als daaruit voor het publiek van eenig belang kan geoordeeld worden, hetgeen des te geringer wezen zal, daar het oude tijdingen zijn; kunnende Uwe Excellentie zich intusschen voor gemachtigd houden, om, bijaldien de Bataviasche Couranten nog eenige onbekende berichten mochten inhouden dezelve onverwijld en dus in de Staatscourant van overmorgen den 7ⁿ te doen plaatsen."

Juist waren deze depêches afgehandeld, of de Koning ontving weder Indische brieven, waarin de Gouverneur-Generaal zijne klacht tegen het Ministerie verscherpte. Het waren brieven van 22 September 1825 N° 258 en 1 October d. a. v. N° 267. De eerste berichtte den terugtocht van den Overste Phitzinger uit Demak en den aanval aldaar van den Generaal Van Geen (L 387 vv.). Wel was deze expeditie niet zoo gunstig afgeloopen: „als de Generaal gewenscht had, en van zijne welberaamde dispositiën, indien dezelven stiptelijk nagekomen waren, had mogen verwachten"; doch de muitelingen hadden de residentiën Kedoe en Pekalongan „schier geheel verlaten", terwijl de streken bewesten Pekalongan en beoosten Semarang „alle bij voortduring in rust" waren. De Assistent-Resident Van Reede van Oudshoorn te Salatiga en de Solosche landheer Dezentje waren met eene Inlandsche macht in het gebied van den regent van Serang gevallen en hadden diens dalem ver-

brand: „die aldus reeds aanvankelijk gevoelig gestraft wordt voor zijn euvelmoed, jegens het Nederlandsch Gouvernement". Men had daar ook eene correspondentie gevonden, waaruit bleek, dat het een behoorlijke voorzorg was geweest: „om den Soloschen regent van Gagatan op te lichten" (L 383). Het was den Landvoogd tevens aangenaam te berichten, luidde verder de depêche van 1 October: „dat onze positie sedert voortdurend verbeterd en versterkt is, zoodanig dat 'sGouvernements grondgebied weder geheel van muitelingen is gezuiverd, en dat eene aanzienlijke macht vereenigd is op het punt waar zich de hoofdaanleggers van dezen noodlottigen opstand ophouden". De berichten uit Semarang en Japara waren: „in allen deele gunstig, en melden dat in de streken van Demak alles tot rust terugkeert en de bevolking weder in de desa's den gewonen arbeid aanvangt". Onrustige bewegingen in de Vorstenlanden, ten zuiden der residentie Rembang waren wel bespeurd, speciaal ook tengevolge van het opstaan van Jogjasche regenten in de Madioen, doch den Gouverneur-Generaal scheen ook dit niet bijzonder erg; hij schreef toch: „Dit gebeurde, hoezeer onaangenaam, was echter niet onvoorzien, en de residenten van Rembang en Grisee waren bereids sedert eenigen tijd daarop voorbereid en op hunne hoede"; de Landvoogd verwachtte: „dat het van weinig of geen invloed op de Gouvernementsdistricten aan die zijde zal wezen"; en hij hield zich overtuigd: „dat bij het toebrengen van den gevoeligen slag, met welken de Luitenant-Gouverneur Selarong — de verblijfplaats der hoofdmuitelingen bij Jogjakarta — bedreigt", deze afleiding van weinig beteekenis zou zijn. Nochtans volgt op deze geruststellende regelen onderstaande uitval:

Ik mag dezen brief niet eindigen, zonder aan Uwe Excellentie onbewimpeld open te leggen, hoezeer het mij heeft moeten grieven, eergisteren ter ree van Batavia te zien komen het schip Palembang, kapitein Heijde (den 1n Mei van Texel gezeild), evenals vroeger de Jonge Adriana en andere schepen, zonder een eenig man tot versterking van onze legermacht, aan welker gewone sterkte thans bijna 1000 man ontbreken, zonder een eenig stuk van de reeds voor jaren, en bij herhaling gevraagde artillerie, en andere krijgsbehoeften, of iets van de reeds zoo lang dringend verzochte en boven alle beschrijving noodzakelijke ondersteuning in specie mede te brengen. Indien dit is toe te schrijven aan de voorkeur, welke de Handelmaatschappij boven andere reederijen moet hebben in het overvoeren van troepen en goederen voor 's Gouvernements rekening, dan plukt Neerlandsch-Indië op dit oogenblik reeds dure en bittere vruchten van deze uitzondering

op den algemeenen regel van vrije en onbevoorrechte mededinging, en dan valt het niet te ontkennen, dat de belangen dier maatschappij beter gewaarborgd en behartigd zijn, dan die van Nederlandsch-Indië en op dit oogenblik speciaal van Java, gewis eene der edelste bezittingen van 's Konings Kroon.

De Koning dit lezende, deed de beide brieven den Minister bij schrijven dd. 7 Februari 1826 N° 133 terugzenden, waarin het volgende voorkwam:

Het slot der depêche van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië van den 1n October ll. N° 267, waarbij hij zich beklaagt, dat met de laatst aldaar aangekomene schepen, noch manschappen, noch gelden waren aangebracht, heeft de aandacht van Zijne Majesteit bijzonderlijk tot zich getrokken, en Hoogstdezelve acht het, bij de naderende terugkomst van den baron Van der Capellen in het moederland, belangrijk die klachten volledig toe te lichten. Zijne Majesteit gelast mij dientengevolge Uwe Excellentie uit te noodigen, zooals ik de eer heb te doen bij deze, om aan Hoogstdenzelven eene naar tijdorde ingerichte opgave te doen toekomen van de aanvragen, welke door den voorn. Gouverneur-Generaal deswege achtervolgens aan Uwer Excellenties departement zijn gedaan, wat, en wanneer daarop is geantwoord of bericht, met bijvoeging van zoodanige ophelderende aanmerkingen, als noodig mochten zijn, om de zaak, en het daaraan gegeven gevolg, met juistheid te doen beoordeelen.

Waarom de Minister bijna drie maanden deed verloopen, alvorens aan deze opdracht te voldoen, kan ik niet zeggen; intusschen kwamen steeds Indische brieven aan, ter eene zijde eene hoopvolle toekomst voorspellende en tegelijkertijd klagende over de nalatigheid van het Ministerie.

In den aanvang van Maart 1826 werd eene depêche van 17 October 1825 N° 283 ontvangen. Uit de overgelegde couranten kon de Minister ontwaren: „dat de hoofdrebellen van nabij worden vervolgd, dat aan hen slechts eene niet zeer uitgebreide streek gronds is overgelaten voor hunne bewegingen, en dat zij zelven bevreesd schijnen te zijn, om zich van hunne tegenwoordige standplaats te verwijderen, hetgeen ons veel hoop geeft, hen te zullen bemachtigen." Eenige pangerans hadden zich onderworpen en op nieuw werd het vroeger loopende gerucht bevestigd, dat de beide hoofdrebellen niet meer eensgezind waren, ja zelfs dat Mangkoeboemi pogingen zou gedaan hebben om zich weder tot het Gouvernement te wenden. „Zonder te willen beslissen", laat daarop de Landvoogd volgen, „of de onderwerping van dezen pangeran thans wel aan-

nemelijk zoude zijn, laat zich daaruit echter genoegzaam opmaken, dat de kans der zaken voor de muitelingen niet voordeelig wordt beschouwd, en dat de hoofdpersonen zelve de hoop van in hunne dolle poging te zullen slagen, beginnen op te geven." De Gouverneur-Generaal moest echter ook mededeelen, dat de opstand zich nu tevens over Rembang had uitgebreid, waarna hij aldus besluit:

Ik blijf steeds te vergeefs uitzien naar den aanbreng van suppletietroepen uit Nederland, die in de tegenwoordige omstandigheden en vooral sedert dat zich ziekten onder onze troepen beginnen te vertoonen, dubbel welkom zouden zijn.

Ongeveer 20 Maart 1826 ontving het Ministerie eene depêche van 9 November 1825 N° 307. De onlusten hadden zich niet verder uitgebreid; al de rechtstreeks onder 's Gouvernements gezag staande landen, met uitzondering van de Kedoe, verkeerden „bij voortduring in rust". De Jogjasche regent van Kertosono had Soerabaja bedreigd, doch de Resident aldaar was in zijn gebied gevallen en had de hoofdnegorij met den dalem doen verbranden. „Deze regent", schrijft de Landvoogd, „die, indien hij zich rustig had willen gedragen, ongemoeid had kunnen voortleven, bekomt hierdoor eene straf, welke waarschijnlijk voor andere die zijn voetspoor mochten willen volgen, niet verloren zal zijn; ook de goedgezinden zullen, vertrouw ik, door zulke maatregelen meer en meer overtuigd worden dat bij het aankleven van de rebelleerende prinsen voor hen niets te winnen en integendeel alles te verliezen is". En die goedgezinden waren velen; de Landvoogd weidt hierover uit, en vestigt speciaal de aandacht op de trouw der Gouvernements regenten, waaronder twee van de Kedoe op het slagveld gebleven waren. „Ik vermeld dat daarom zoo bijzonder", zegt hij, „omdat naburige dagbladschrijvers de oorzaak van den tegenwoordigen opstand in de Javasche binnenlanden willen vinden in de zwaardere grondlasten, en minder goede behandeling, aan welke de bevolking onder het tegenwoordig bestuur, in vergelijking met het laatst afgetredene, zoude onderworpen zijn! Eene aantijging, welke alleen voor hen, die te eenemaal met den staat van zaken op Java onbekend zijn, eenigen schijn van waarheid kan bekomen, doch waarvan het lasterlijke of ongerijmde, door het boven aangehaalde te volledig wordt gestaafd, dan dat het zich der moeite waardig zoude toonen derzelve verder te wederleggen. Immers woedt de opstand schier uitsluitend

in die streken, waar het Gouvernement geenen grondlast heft en waar deszelfs ambtenaren geen invloed oefenen. De hoofden van den opstand wenden dan ook tot hiertoe in hunne proclamatiën geene andere redenen voor dan het belang van den godsdienst (de gewoonlijke dekmantel van oudsher voor alle opstanden in Java), en het volk is ten allen tijde gereed om uit geestdrijverij deszelfs hoofden te volgen. Wat echter bij de oproerige Pangerans de dadelijke aanleiding tot hun gedrag is, blijft tot op dit oogenblik nog verborgen, en de pogingen van den Luitenant-Gouverneur om dat op de plaats zelve te ontdekken, hebben nog weinig of geen licht hoegenaamd daaromtrent verspreid. Zoowel het voortzetten van dit onderzoek, als het nagaan van het gedrag van den gesuspendeerden Resident, is aan den Luitenant-Gouverneur bij voortduring ten ernstigste opgedragen en aanbevolen."

Aldus gaf de Gouverneur-Generaal middellijk te kennen, dat hij voor zichzelven geenerlei schuld gevoelde; mocht daarentegen Java, ja gansch Nederlandsch-Indië verloren gaan, dan.... was het te wijten, besloot hij, aan een Opperbestuur, dat de Indische regeering ontbloot liet van alles wat noodig moest geacht worden om het gezag te handhaven. Ziehier toch de woorden:

Het blijft intusschen te bejammeren, dat ik onder zulke nijpende omstandigheden, vruchteloos uitzie naar eenige versterking van het leger en naar geldmiddelen. Het is niet meer alleen het herstellen van ons gezag op den vorigen voet, dat hiervan afhankelijk wordt, het behoud van Java, en mitsdien dat van gansch Nederlandsch-Indië begint daarmede in verband te staan, en bij een langer gerekte afsnijding van die twee hoofdbronnen van ons koloniaal bestuur, zal wellicht (maar helaas! te laat) aan de natie als eene onvruchtbare vertroosting slechts ter beoordeeling blijven overgelaten of het verlies van zulk eene treflijke bezitting te wijten zoude zijn aan het bestuur onder hetwelk de moeielijkste omstandigheden zijn geboren, dan wel aan dat, hetwelk de eenige middelen tot herstel buiten bereik heeft gehouden.

De Koning deed dit schrijven bij missive dd. 30 Maart 1826 N° 28 terugzenden, onder mededeeling van het volgende:

Bij de doorlezing dezer stukken is Zijner Majesteits aandacht gevallen op de door den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië wederom herhaalde bezwaren, dat hij verstoken blijft van militaire versterking en van geldmiddelen; Hoogstdezelve doet Uwe Excellentie te dier zake herinneren aan mijn schrijven van den 7[en] Februari ll. N° 133, met uitnoodiging om de voldoening van het daarin vermeld verlangen van Zijne Majesteit te bespoedigen.

Medio April 1826 werd ontvangen eene Indische depêche van 14 November 1825 N° 313. Door Generaal Van Geen was nogmaals getracht Dipanegara te vangen. Uit de laatste post had de Landvoogd ten aanzien der overige residentiën „slechts de nieuwe verzekering bekomen, dat alles in dezelve rustig is". In het district Grobogan en zelfs te Poerwodadi was „alles rustig" en de Pangeran van Serang had zich met zijne aanhangers teruggetrokken „naar zijn eigen land". Opgestane Madioensche regenten hadden zich op drie na weder onderworpen: „Alle deze hoofden hebben plegtig bezworen, dat zij geene andere bevelen zullen erkennen of eerbiedigen dan die hun van wege den wettigen sultan van Jogjakarta of het Gouvernement zullen toekomen, en dat zij zich met geweld zullen verzetten tegen degenen, die hen zouden willen noodzaken om aan andere bevelen te gehoorzamen." — De hoop werd uitgedrukt, dat deze „goedgezinden", ondersteund door onze eigen macht, den Oosthoek van Java geheel tot rust zouden brengen, waarna de brief weder aldus besluit:

Ik kan bij deze gelegenheid aan Uwe Excellentie het bericht geven, dat eindelijk gister op deze reê is gekomen het schip Fortitude, met een detachement van 75 man troepen, het eerste over welks komst ik mij heb mogen verblijden, sedert de maand Mei jl., toen de Jonge Anthonij hier is aangekomen.

Ongeveer terzelfder tijd, dus medio April 1826, werd een Indische brief van 30 November 1825 N° 333 ontvangen. Het was den Landvoogd aangenaam te berichten, „dat geene der tijdingen omtrent den staat van zaken op Java in de afgeloopen 14 dagen ingekomen van ongunstigen aard zijn". — De Westmoesson maakte het den troepen bezwaarlijk in het veld te blijven. Het bentingstelsel was geopend. Nieuwe voogden waren aangesteld; alles liet zich ten goede aanzien. Ook had de Resident van Padang vrede met de Padries gesloten. Generaal De Kock werd te Batavia verwacht om als Luitenant-Gouverneur de landvoogdij tijdelijk over te nemen.

X.

De laatste brief, dien de Gouverneur-Generaal over de Jogjasche onlusten schreef, was van 22 December 1825 N° 353 en ook deze herhaalde de klacht over het gemis aan troepen en geld. „Eene verontrustende omstandigheid" had zich plotseling opgedaan, daar ook in Bantam onlusten waren uitgebroken. „Geenszins" stonden

zij echter met de Jogjasche zaken in verband, zoodat de Landvoogd gegronde hoop had: „dat deze verstoring slechts eene der vroegere zoo gewone opschuddingen in het Bantamsche is, en zonder verder nadeel zal eindigen met de bemachtiging van den hoofdaanvoerder, waartoe alle middelen zijn in het werk gesteld". De zaken in Banjoemas stonden eerst „veeg", doch zij waren ten goede gekeerd: „van die zijde is thans ook geen vrees meer voor Cheribon en Tegal"; en te Jogja gingen de zaken „op een meer geregelden voet", sinds aldaar nieuwe voogden waren aangesteld. De brief besluit dan aldus:

In het algemeen geloof ik te mogen zeggen dat de opstand zich niet verspreidt, en dat de bevolking, die door hare hoofden het slachtoffer in dezen is, moede wordt van het luisteren naar bevelen, waaruit voor haar zelve niets dan gevaar en ongerief geboren wordt. Om dezelve echter geheel te dempen, zal het vertoonen van meerdere macht, en het beschikken over ruimere geldmiddelen, dan nu voorhanden zijn, noodzakelijk wezen. Deze laatste behoefte is zóó dringend, dat ik mij dienaangaande gedragen moet aan hetgeen ik in mijn brief van den 9en November heb gezegd (bl. 590), en daar met elken dag het kwaad verergert, blijve het aan Uwe Excellentie overgelaten te beoordeelen, wat het gevolg moet worden van een langer uitblijven der met de Bellona, reeds sedert lang toegezegde hulp, en wat te voorzien is, indien aan dien bodem eenige fataliteit overkomt.

Dit schrijven werd eerst in Mei 1826 door den Minister ontvangen; doch toen had hij reeds den Koning ten volle over al die verwijten voorgelicht bij een uitvoerig rapport dd. 26 April 1826 lt H en K No 87. Nog in 1833, toen de afgetreden Minister zich genoopt zag den belangstellenden Vorst van raad te dienen omtrent een werk van C. ten Brink, houdende „Een woord over het beheer van Indië enz.", herinnerde hij aan de „zeer grove verwijtingen" door den Gouverneur-Generaal Van der Capellen tegen het Departement van Koloniën gericht. Het advies van 1833 vindt men op bl. 23 vv. van Elout's „Bijdragen" van 1861. Dat ik van dit werkje reeds 20 jaar geleden met groote sympathie kennis nam, bewees mijne „Proeve eener geschiedkundige schets over het Staatsrekeningwezen van Nederlandsch-Indië", in het Tijdschrift voor Ned.-Indië, Juni en Juli 1876, bl. 439 vv., doch ook de van de in die „Bijdragen" vermelde memorie van 1826 dient men meer te kennen, dan de aldaar op bl. 82—84 aangehaalde paar zinsneden. Uit dien hoofde laat ik ze in haar geheel volgen.

De Minister brengt in herinnering, dat de klachten liepen over gemis aan steun in 1o geld, 2o manschappen, 3o krijgs-

behoeften, en daar hij elk dezer onderwerpen afzonderlijk wenscht te behandelen, begint hij met de geldquaestie:

Dat Nederlandsch-Indië eene geldelijke ondersteuning behoefde, was het allereerst op te maken uit den brief van den Gouverneur-Generaal van 28 November 1823, welke mij in den beginne van April 1824, en dus zeer kort, nadat ik het Departement van Koloniën aanvaard had, door den Heer Robbert Morris werd ter hand gesteld; deze brief intusschen hield geene dadelijke, noch bepaalde aanvrage in.

De Gouverneur-Generaal gaf te kennen dat er te weinig werkend kapitaal, en tevens te veel papier in Indië in omloop was. Hij behield zich voor „om bij een nader en opzettelijk ingericht rapport, aan de samenstelling van welk stuk toen reeds gewerkt werd, mij meer omstandig en zoo volledig mogelijk met alle de bijzonderheden van den financieelen staat bekend te maken."

Hij voegde er bij: „dat het Gouvernement sedert eenigen tijd bereids den wensch gekoesterd had, om de hierboven aangehaalde omstandigheden te verbeteren, doch zonder dat deswege eenig bepaald voornemen had kunnen worden genomen; dat die wensch aan sommige der voornaamste handelshuizen op Java niet onbekend schijnt te zijn gebleven, en dat nu de Heer Morris in zijne betrekking als geassocieerde in het huis van Deans en C°, hieromtrent geheel uit eigen beweging, en buiten des Gouverneurs-Generaal kennis, eenige ouvertures had gedaan aan het huis van Cockerill Trail en C°, te Londen, en dat deze zich genegen hadden getoond, om door middel van Terrier en C° te Rotterdam, een benoodigd kapitaal van zes millioenen zilver te fourneeren."

De Gouverneur-Generaal schreef eindelijk: „dat hij gemeend had het voorstel van den Heer Morris niet geheel van de hand te moeten wijzen, maar denzelven aan het Departement van Koloniën te moeten adresseeren teneinde hetzelve in de gelegenheid te stellen, om daarvan het noodig gebruik te maken, in afwachting dat de nadere voordracht zou zijn ontvangen, waarbij de staat der financiën en de gronden waarop het verlangen van de Indische Regeering en de middelen steunen, om denzelven op de bedoelde wijze te verbeteren en te bevestigen, zouden zijn ontwikkeld en waardoor het Ministerie zou zijn in staat gesteld, om met volle kennis van zaken, dezen maatregel aan de sanctie van Uwe Majesteit te onderwerpen."

Dit schrijven bewijst, dat de Gouverneur-Generaal zelve van begrip was, dat zonder de ontvangst van de toegezegde inlichtingen omtrent den waren staat, de gronden en middelen tot verbetering, men hier de zaken niet beoordeelen kon.

Officieel kon ik dus aan den Gouverneur-Generaal niet schrijven.

Ik meende echter op eene onderhandsche en vertrouwelijke wijze te moeten mededeelen den indruk, dien die brief op mij gemaakt had.

Ik schreef dus reeds op 4 April 1824 den brief, waarvan ik de eer had bij eene andere gelegenheid de kopij aan Uwe Majesteit mede te deelen en gaf daarbij te kennen: „dat het voorstel van eene zoo aanzienlijke leening op nog al bezwarende voorwaarden en onder verband van eene geheele residentie mij voorkwam weinig bijval bij Uwe Majesteit te zullen vinden; dat, zoo voor Indië eenige buitengewone maatregel mocht noodig zijn, de Handelmaatschappij mogelijk van nut zou kunnen wezen, en dat ik daarom voorloopig den Heer Morris had aangemerkt, dat juist de vestiging van zulk eene maatschappij in den boezem van ons vaderland nog al invloed op de beslissing zou kunnen hebben."

Bij eenen naderen vertrouwlijken onderhandschen brief van 19 Mei 1824 gaf ik te kennen „dat mij eene meerdere kennis noodig was, om Uwer Majesteit op het voorstel van den Heer Morris mijne gedachten mede te deelen, — dat ik voorloopig melden kon, dat de geldleening, zooals zij was voorgesteld, niet zou kunnen voortgaan, maar dat ik niet verzuimen zou om al het mijne toe te brengen en te doen, wat voor Indië en de Indische Regeering nuttig was."

Ik meende dat dit vertrouwelijk schrijven aan den Gouverneur-Generaal, niet zou zijn ter zijde gelegd, maar bij gepaste gelegenheid aan de Indische Regeering medegedeeld [1]), daar zulk schrijven in den stand der zaken de officieele brieven, over welker gemis men klaagt, ruim verving; dit zij in het voorbijgaan aangemerkt.

In dien stand van zaken kon ik even weinig aan Uwe Majesteit eenig voorstel doen. De financieele omstandigheden waren hier niet bekend en ik moest dus het nader toegezegd rapport, hetwelk ik naar het vroeger schrijven dagelijks ontvangen kon, afwachten.

Het was niet vóór den 7 Augustus 1824, dat bij mij een nadere brief over dit onderwerp ontvangen werd; deze brief was gedagteekend 10 Februari 1824, — doch aan de bijlagen van dien brief ontbrak het rapport van den Hoofddirecteur van financiën, waarvan bij denzelven wordt melding gemaakt — en dit moest dan het te voren beloofde stuk zijn, hetwelk bijzonderlijk bestemd was, om (naar des Gouverneurs-Generaal eigen meening) den voorgestelden maatregel met juistheid te beoordeelen. En ik mag hier niet voorbij Uwer Majesteit mede te deelen, dat het bedoelde stuk mij eerst op den 9 Maart van dezen jare 1826 is geworden.

Geen der voormelde brieven gaf eenige aanleiding om met overhaasting te werk te gaan; immers werd bij dezelven en ook bij den brief gelijktijdig met eerstgemelde depêche aan Uwe Majesteit zelve

[1]) De Raad van Indië maakte destijds deel uit van de Regeering.

geschreven, in zeer duidelijke en stellige woorden en met zeker vuur verklaard, dat de gevraagd wordende hulp niet was tot dekking van een deficit, maar tot vermeerdering van het werkend kapitaal. De brief van 28 November 1823 zegt: „Een voorloopig overzicht der inkomsten en uitgaven over 1821 en 1822, verzellende mijne depêche van gisteren N° 249, zal Uwer Excellentie doen zien, dat in gemelden staat gedurende twee jaren weinig veranderingen zijn voorgevallen. Desniettegenstaande en met de volste overtuiging van de toenemende welvaart dezer bezittingen, en van de SOLIDITEIT (indien ik mij zoo mag uitdrukken) der Indische huishouding, is reeds sedert eenigen tijd een gebrek aan disponibele fondsen ondervonden, hetwelk de financieele operatiën van het Gouvernement steeds heeft belemmerd, en hetwelk thans zoodanig is, dat daarin door eene krachtdadige wijze moet worden voorzien."

Hier wordt van geen deficit, van geen toenemend gebrek uit te groote uitgaven gerept — maar slechts van eene belemmering, ontstaande uit de geringheid der disponibele fondsen. Men vraagt wel om voorziening — maar slechts in een toon alsof die hulp een middel van regularisatie — geenszins een redmiddel moest zijn.

Ook de latere brief van 10 Februari 1824 N° 2, secreet, is in dien zelfden geest geschreven en bevat woordelijk de volgende zinsnede:

„Het algemeen gevoelen komt daarop neder, dat tot herstelling van een beter evenwicht tusschen het in circulatie zijnde papier en de klinkende munt, vereischt zal worden de vernietiging van f 3.600.000 papier, op de som van f 7.600.000, welke zich thans in wandeling bevindt, terwijl, afgescheiden daarvan, volgens de aantooning voorkomende bij de hiernevens gevoegde korte beschouwing van den staat der financiën enz. de som tot aanvulling van het kapitaal, voor de huishouding dezer bezittingen benoodigd, op ongeveer twee millioenen berekend wordt.

„Ten einde hiertoe te [illegible], is geen ander middel te bezigen dan het doen eener geldleening, welke tot de uitvoering van het gemaakte ontwerp en volgens de stukken hierbij overgelegd, eene som van ten minste zes millioenen guldens zoude moeten bedragen. Door het aangaan van deze schuld wordt in den grond der zaak eigenlijk niets anders daargesteld, dan hetgeen wenschelijk geweest ware in 1816, reeds te hebben kunnen zien daarstellen, namelijk een geleend kapitaal, om de uitgebreide Staatshuishouding mede te kunnen beheeren, en hetwelk eerst langzaam uit de jaarlijksche overwinsten moet worden afgelost, en alzoo allengs gebracht tot een eigen, vrij en onbelast kapitaal van het Gouvernement."

Het is omtrent dit kapitaal dat Uwe Majesteit bij missive van den Secretaris van Staat dd. 18 October 1824 N° 56, aanmerkte dat de Oost-Indische Regeering, gedurende een tijdvak van meer dan acht

jaren in de gelegenheid was geweest om dat werkend kapitaal uit de opbrengsten aan te schaffen en dat immers de verplichting op hetzelve Bestuur heeft gerust, om te trachten zulks te bewerkstelligen, door zoo noodig de uitgaven te beperken tot hetgeen volstrekt noodzakelijk was.

Verder behelst het schrijven uit Indië:

„Het dienstjaar 1823 voor zooveel hetzelve zich thans laat beoordeelen, zal wel is waar geene verbetering, en zelfs waarschijnlijk eerder eene kleine verachtering van het kapitaal onder ult° 1822 hebben aangebracht, dan de vooruitzichten voor het dienstjaar 1824 mogen schoon genoemd worden: eerlang zal ik de eer mogen hebben Uwer Excellentie voorloopig met de inkomsten en lasten van 1823 bekend te maken, en tevens de begrooting over dat dienstjaar, welker verzending door het thans behandelde financieele werk is opgehouden geworden, kortelijk af te handelen; ook de begrooting van 1824, welke reeds is afgewerkt (en bij de Hooge Regeering gearresteerd), zal dan spoedig volgen, en Uwe Excellentie doen zien, dat daarbij door de aanzienlijke verbetering der inkomsten, voornamelijk bestaande in de amfioenpacht en de landelijke inkomsten, een batig excedent van elf tonnen schats boven de lasten wordt aangetoond, ongerekend de tijdens het opmaken van laatstgemelde begrooting nog onbekende vermeerdering, welke de verpachting der middelen op Padang en op Riouw heeft mogen ondervinden, en die voor de eerste plaats eene som van f 75.900 en op de andere eene som van f 103.500 voor het loopende jaar heeft opgebracht." [1])

Er was zooveel te minder reden om met overhaasting en zonder rijp overleg in deze te werk te gaan, daar aanhoudend en ook bij andere gelegenheden de berichten uit Indië omtrent den financieelen toestand zeer gunstig waren.

Zoo ontving ik op den 12 Augustus 1824 eene andere depêche, van 10 Februari te voren. Deze diende ten geleide van eene resolutie van G. G. in Rade tot vermeerdering der traktementen van de subalterne officieren. Die brief houdt tot aandrang van het gepaste dier vermeerdering, ook met betrekking tot den financieelen staat, het volgende in:

„Ik kan Uwer Excelentie niet verbergen dat deze verandering, eene vermeerdering van f 93.000 's jaars zal veroorzaken, doch daarentegen heeft men in aanmerking mogen nemen het voordeelig vooruitzicht, hetwelk Lands inkomsten voor het vervolg aanbieden, en de zekerheid welke de TEGENWOORDIGE stand derzelve oplevert, dat dit meerder bezwaar voor 's Lands schatkist door een MEER DAN GEËVENREDIGD ACCRES van inkomsten opgewogen zal worden." [2])

---

[1]) Deze woorden zijn ook aangehaald op bl. 122—123 van Elouts „Bijdragen" van 1861. Men zie ook mijn op bl. 592 vermeld artikel, Juli-aflevering.

[2]) Ook aangehaald op bl. 123 der vermelde „Bijdragen".

Alle deze omstandigheden gaven den Heer Wappers Melis reeds in October 1824 aanleiding om den Gouverneur-Generaal twijfeling in te boezemen, of wel de gevraagde leening van 6 millioen in Nederland Uwer Majesteits goedkeuring zou verwerven.

Zie hier wat hij zegt in een rapport aan den Gouverneur-Generaal onder die dagteekening:

„De aan het ministerie beloofde financieele staten en rapporten ter elucidatie van de gevraagde geldleening zijn niet voor het einde van Maart naar Nederland vertrokken, en kunnen niet voor de maand Augustus van dit jaar aldaar ontvangen worden."

(Dat het voorname stuk niet eens verzonden was, is hiervoren — bl. 593-594 — reeds aangemerkt.)

„Deze staten en rapporten (zoo vervolgt de heer Wappers Melis) hebben alleen betrekking tot den staat der financiën tot ult° December 1822, zonder dat daarbij gevoegd is zoodanig aperçu van den veranderden staat in de financiën en der benoodigdheden tot ult° December 1824, zooals zulks had behooren te zijn. Niet alleen bestaan er geen blijken van eene werkelijke verandering ten nadeele in deze documenten, integendeel zal men in Nederland de overtuiging verkrijgen naar aanleiding der stellige verklaringen in de rapporten, dat wanneer de Hooge Regeering de vrije dispositie heeft van alle de middelen, die deze bezittingen opleveren (meenende de verkoop alhier van al de specerijen), de Hooge Regeering alsdan in staat zijn zal, om alle de uitgaven te bestrijden. Daar die middelen nu sedert twee jaren aan de dispositie van de Hooge Regeering in Indië gelaten zijn, zoo moet men natuurlijker wijze in Nederland veronderstellen dat de financieele staat aan het Ministerie ingezonden sedert deszelfs datum ook niet verergerd is, te meer daar de begrooting voor dit jaar te gelijkertijd verzonden een surplus van meer dan elf ton aantoont."

Na de ontvangst der brieven in Augustus en tot aan de komst van den Heer Wappers Melis zijn geene officieele aanvragen om geld bij mijn Departement ontvangen, veel minder eenige klachten over den slechten financieelen toestand ingekomen.

Alleen heeft de Luitenant-Gouverneur De Kock, onder dagteekening van 2 Maart 1824, mij onder de hand geschreven dat de kas op Java niet zeer voorzien was, en hij drong toen aan op overmaking van fondsen. Dit geschiedde kort na het vertrek van den Gouverneur-Generaal naar de Molukko's, waardoor men veronderstellen kon, dat de kas eene belangrijke uitgaaf had ondergaan, daar bij die gelegenheid ongetwijfeld gelden zullen zijn medegenomen. In den loop der maand Augustus 1824 kwam mij deze missive ter hand.

Hoezeer nu verstoken van de kennis, wier mededeeling beloofd was, meende ik echter na de ontvangst der laatste, zoo officieele als vertrouwelijke, brieven de zaak tot een bepaald onderwerp van onderzoek en overweging te moeten maken; hiervan is aan Uwe Majesteit de uitslag kenbaar gemaakt bij mijn rapport van 14 October 1824 N° 48/388, bij hetwelk is voorgesteld om eene som van acht millioenen te negotieeren door bemiddeling van de Nederlandsche Handelmaatschappij. Uwe Majesteit zal zich herinneren, dat de bezorging dezer specie toen in verband is gebracht met den afstand der koffie uit de Preanger Regentschappen; terwijl na de ontvangst van Hoogstdeszelfs voorloopige beslissing dd. 18 October 1824 N° 56 op mijn laatstgemeld voorstel, onverwijld met de Handelmaatschappij omtrent het sluiten eener overeenkomst ten deze een overleg is aangegaan; zijnde toen daarvan dadelijk officielijk aan de Indische Regeering kennis gegeven bij geheimen brief van 21 October 1824 N° 28.

Deze brief is onverwijld in duplo verzonden naar de toen gereed liggende schepen Jonge Anthonij en Apollo, doch deze bodems zijn met een aantal andere vaartuigen, door aanhoudende tegenwinden, niet eerder dan in den loop der maand Januari 1825 naar Indië vertrokken.

De verdere loop tot aan de geheele uitvoering van den maatregel toe, is aan Uwe Majesteit uit mijne achtervolgende rapporten bekend.

Intusschen is het zonderling dat ook na de terugkomst van den Gouverneur-Generaal uit de Molukko's door hem aanzienlijke remises naar hier zijn gedaan, bepaaldelijk bij brief van 1 December 1824: zestigduizend ponden sterling, op een tijd dat de wissel zéér onvoordeelig was, zoodat hij daardoor het kapitaal hetwelk hij had, verminderde. Dit verwonderde mij zóó zeer, dat ik dadelijk over Engeland het verkeerde daarvan schreef; en daarna bij het mededeelen van de afkeuring der leening met Palmer, tot het trekken van een millioen op hier, autorisatie gaf. Het is zoo: de Gouverneur-Generaal had van mijnen voorganger en van mij bij de aanvaarding van het Ministerie dringende brieven ontvangen tot overmaking van gelden; maar deze waren geschreven in de onkunde van den naderhand bekend geworden slechten toestand der Indische financiën; die benarde stand was ten minste den Gouverneur-Generaal bij zijne terugkomst uit de Molukko's bekend geworden, en het heeft dus eene zonderlinge houding van daar naar hier aanzienlijke remises over te maken, en tegelijk te klagen dat van hier geene gelden naar derwaarts gezonden wierden. — Maar verder: Toen de Indische Regeering in 1824 tot het nemen van financieele maatregelen in Indië meende te moeten overgaan, wierd op de van hier gevraagde hulp in geenen deele gerekend; — en dit scheen ook, naar de wijze van zien der Indische Regeering minder noodig, daar de financieele operatie, waartoe toen

werd besloten, het geheele financiewezen op een geregelden voet zoude brengen. Bij de aan Palmer en C° gegeven instructiën werden hen dan ook voor 15 millioenen sicca-ropijen, dat is, voor het geheele beloop van het toen geraamde deficit, obligatiën in blanco toegezonden; tot dat beloop hadden die obligatiën nooit moeten gegeven worden, wanneer men op onderstand uit Nederland had gerekend.

Indien de maatregel, waarvoor met Palmer en C° was gecontracteerd, de goedkeuring van Uwe Majesteit had verworven, indien dus gebeurd was hetgeen de Indische Regeering verlangde, dan zou geen geld hoegenaamd van hier behoeven gezonden te zijn geworden. Door niets te zenden zoude alzoo gehandeld zijn geworden naar de wenschen der Indische Regeering en echter maakt dezelve dit juist tot een voorwerp van klachten en zulks in een oogenblik toen zij in het genot had moeten zijn van de uit Bengalen verwachte hulp. Men beschouwde het beter dat uit Nederland maar niets werd gezonden, want voor de van daar gevraagde zes millioen, veronderstelde men, zouden de Indische bezittingen waarschijnlijk verhypothekeerd zijn, en indien dan het overige gedeelte der geldelijke behoefte bij vreemden moest worden opgenomen, waartoe het voornemen bestond, rees de bedenking of een vreemd huis wel genegen zoude zijn 9 à 10 millioenen te leenen op eene securiteit, die reeds voor eene eerste som verbonden was.

In waarheid het blijft mij onverklaarbaar hoe de Gouverneur-Generaal reeds bij zijne depêche van 1 October 1825 (bl. 587) klagen kan, dat uit Nederland geene specie wordt aangebracht. Immers was hij toen reeds bekend met het contract met de Handelmaatschappij op den 8en Maart 1825 aangegaan tot bezorging van acht millioenen. Dit contract bepaalt onder anderen dat de gelden in zoodanige termijnen en op zoodanige tijden zullen worden verstrekt als telkens drie maanden te voren aan de Maatschappij zullen worden kennelijk gemaakt, zoodanig echter dat de geheele som moet geleverd en ontvangen zijn voor ultimo December 1826.

Bij depêche van 12 September ll. n° 5 geheim (aan Uwe Majesteit medegedeeld bij mijn rapport van 7 Februari 1826 n° 11 geheim) erkent de Gouverneur-Generaal de ontvangst van die overeenkomst, en hij maakt bij die gelegenheid, naar luid van de zoo even aangehaalde bepaling, eene calculative berekening van de tijden en sommen, waarop en voor welke de gelden uit de voorsz. verbintenis voortvloeiende, successivelijk door mij waarschijnlijk aangevraagd, naar Indië gezonden en aldaar ontvangen zouden kunnen worden. Te dien aanzien zegt de Gouverneur-Generaal bij die depêche: „Men heeft verondersteld dat de aanvragen door Uwe Excellentie zullen geschieden, van 3 tot 3 maanden, te beginnen met medio Maart ll. en zooveel mogelijk in gelijke sommen, zoodanig echter dat de sluitpost wel de

aanzienlijkste zoude kunnen zijn, ten gevolge waarvan de stortingen waarschijnlijk in de volgende orde zouden plaats grijpen, als:

medio	Juni	1825	f 1.100.000.—
»	Sept.	»	- 1.100.000.—
»	Dec.	»	- 1.100.000.—
»	Maart	1826	- 1.100.000.—
»	Juni	»	- 1.100.000.—
»	Sept.	»	- 1.100.000.—
»	Dec.	»	- 1.400.000.—
		te zamen. . . .	f 8.000.000.—

en dat voorts dadelijk, door Uwe Excellentie naar Indië zal zijn gezonden het bedrag der termijnen, vervallen onder medio Juni, en medio September 1825, te zamen uitmakende f 2.200.000.— welke gelden, gesteld dat de afzending respectivelijk op den laatsten van die maanden plaatst gevonden hebben, alhier zullen kunnen worden ontvangen, als: f 1.100.000 in de maand November aanstaande, en f 1.100.000 in de maand Februari 1826 enz."

De Gouverneur-Generaal zelve dus besluit uit die berekening, dat hij geene fondsen vroeger dan in de maand November 1825 te wachten had en echter heeft het hem op 1 October bevreemd, dat met de bereids eenige dagen vroeger aldaar aangekomen schepen (op 8 April en 1 Mei 1825 uit Nederland gezeild) geene gelden waren aangebracht.

Het is duidelijk dat de spijt over het mislukken der Britsch-Indische leening en de daaruit ontstane teleurstelling hier zullen gewerkt hebben.

De som waarop gerekend was in November in Indië te ontvangen, is, wel is waar, niet op dat tijdstip aldaar aangekomen, doch de Regeering heeft zich deswege dubbel schadeloos gesteld, daar zij bij anticipatie over de verwachte gelden heeft gedisponeerd bij wissels en wel ten bedrage van . . . . f 3.800.000.—

Hierbij moeten in berekening komen dat Uwe Majesteit na de kennisneming van den benarden staat der Indische financiën, gewild heeft dat de opeisching der gelden van de Handelmaatschappij in eens zoude gedaan, en dadelijk met de twee oorlogsvaartuigen Bellona en Triton verzonden worden, zoodat, in Januari en Februari of Maart dezes jaars in Indië ontvangen zal zijn de van hier gezonden . . . . . f 8.000.000.—

en dus in 't geheel verstrekt zijn. . . . . f 11.800.000.—

De ontvangst van deze kapitale som in eens zal wel opwegen tegen de vertraging van twee of drie maanden.

En hiermede van dit punt afstappende, zal ik overgaan tot de beschouwing van het tweede, namelijk:

De klachten over het niet aankomen in Indië van militairen.

Bij brief van 12 December 1821 [1]) is door den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië verzocht, om voortaan zoo lang daartoe geene andere voorstellen zouden worden gedaan, 1000 man suppletie-troepen jaarlijks naar Java te zenden. Dientengevolge zijn in de jaren 1823 en 1824 dat getal naar Indië overgevoerd, zooals aan Uwe Majesteit is kennelijk gemaakt bij mijn rapport van 18 Maart 1825, n° 27/206. Sedert dien tijd zijn er geene officieele aanvragen om uitzending van troepen of eene vermeerdering van het bepaalde getal hier ontvangen. Zelfs niet gedurende de nadere ongelukkige omstandigheden te Palembang, Borneo en vooral Macasser.

Alleenlijk heeft de Luitenant-Gouverneur De Kock in eenen onderhandschen brief van 25 October 1824 (den 11^n Maart 1825 bij mij ontvangen) mij te kennen gegeven dat toen de uitzending van 1500 man werd vereischt.

Hoezeer nu dit geene officieele aanvrage was, heb ik echter daaruit dadelijk aanleiding genomen om tot zulk eene uitzending Uwer Majesteits autorisatie te bekomen, zooals blijkt uit mijne onmiddellijk daarop gevolgde voordracht van 18 Maart 1825 N° 27/206. Uwe Majesteit heeft dientengevolge dadelijk en wel bij besluit van 21 Maart 1825 N° 141 het Departement van Oorlog gemachtigd om tot de aanwerving van 1500 man met den meesten spoed en ijver te doen werken, en de detachementen ter beschikking te stellen van het Departement van Koloniën bij elke scheepsgelegenheid.

Toen dit besluit te mijner kennis kwam, heb ik onverwijld de Nederlandsche Handelmaatschappij bij brief van 25 Maart 1825 gevraagd, of zij gelegenheid had een aantal militairen naar Java te vervoeren, en om opgave van het getal schepen, den waarschijnlijken tijd van derzelver vertrek, en het getal manschappen dat daarmede zoude kunnen worden overgebracht.

De Handelmaatschappij antwoordde daarop den 29 Maart 1825, dat zij gelegenheid zoude verschaffen om al de militairen en goederen, die het Ministerie in den loop van dit jaar naar Oost-Indië zoude willen verzenden, derwaarts over te voeren, dewijl tusschen dien tijd (29 Maart) en de maand Mei naar alle waarschijnlijkheid vier à vijf schepen geëxpedieerd zouden worden, die waarschijnlijk tusschen Mei en October door een gelijk getal en tusschen October en ult° December 1825 door nog andere schepen zouden gevolgd worden.

Dit antwoord geene genoegzaam bepaalde aanduiding der schepen bevattende, waarnaar de samenstelling der detachementen en wat

[1]) Deze zinsnede is ook aangehaald op bl. 83 der vermelde „Bijdragen". Er staat daar echter „Bij brief van 21 December 1821".

daarmede verder in verband staat, konde worden geregeld, verzocht ik de Maatschappij bij missive van 7 April 1825 N° 36 mij meer juist de vaartuigen aan te wijzen, ten einde die te doen inspecteeren en daarna de detachementen voor dezelve te bestemmen, aangezien binnen weinige dagen bereids over 200 man konde worden beschikt en het voorts bijna geen twijfel leed of van toen tot ult° Mei zouden 4 à 5 detachementen ieder van 75 tot 100 man tot den overvoer naar Java gereed zijn. Dit laatste schreef ik ten gevolge van een onderhandsch bericht bij mijn Departement ontvangen. Doch het is later gebleken dat te dien aanzien eene misrekening zoude hebben ontstaan, indien de Maatschappij werkelijk 4 of 5 schepen voor die detachementen had aangeboden, want op 1 Juni 1825 waren er slechts 139 man disponibel.

Het gevolg dezer aanschrijving was, dat de Maatschappij mij bij missive van 14 April daaraanvolgende voorloopig mededeelde, dat het schip de Cornelia Henrika, door haar naar Batavia bevracht was, en een gedeelte van de voorsz. 200 zoude kunnen overvoeren en bij mijn schrijven van daags daaraan gaf ik reeds voorloopig de toezegging van troepen voor dat vaartuig. Dit schrijven werd gevolgd van een later van 2 Mei, mij meldende dat dit gem. vaartuig volkomen geschikt was bevonden om 160 manschappen over te brengen, en de Maatschappij verzocht toen bepaalde goedkeuring op dit aanbod.

Intusschen was ik nog een antwoord van de Maatschappij wachtende, nopens eene veranderde voorwaarde in het overbrengen van personen naar Java, waarom de bepaalde aanneming van de Cornelia Henrika moest worden uitgesteld, zoodat ik bij brief van 4 Mei 1825 N° 1k op afdoening van dit punt bij dezelve aandrong, haar tevens informeerende, dat bedoelde bodem inmiddels werd geïnspecteerd, terwijl ik bij die zelfde gelegenheid op nieuw en met nadruk aandrong om de mij gedane algemeene opgave van scheepsgelegenheden te doen vervangen door eene stellige aanduiding van een of meer naar Indië bestemde bodems en van derzelver vermoedelijk vertrek, onder bijvoeging dat de verzendingen van militairen door dit Ministerie te doen spoed vorderden en het alzoo belangrijk was dat de bepaling der algemeene voorwaarden en van eenige scheepsgelegenheden weldra tot stand kwamen.

Omtrent de zooeven bedoelde nieuwe voorwaarden is eenige dagen daarna overeengekomen en de Cornelia Henrika werd alzoo den 6n Mei aangenomen.

Bij brieven 9 en 17 Mei 1825 berichtte de Maatschappij dat zij over de bevrachting van verschillende bodems in onderhandeling was, doch alvorens eenige bevrachting te sluiten, gaarne wenschte te ontvangen eene globale opgave, welke detachementen en op welke tijden, binnen de eerste maanden naar Java moesten worden overgevoerd.

Dit gaf aanleiding tot eene nadere briefwisseling met het Departement van Oorlog, en naar mate van het getal disponible manschappen bij het algemeen depot te Harderwijk en de voorhanden zijnde scheepsgelegenheden zijn de verzendingen der troepen naar Indië met de schepen daartoe door de Maatschappij aangeboden, gevolgd, gelijk aan Uwe Majesteit kan blijken uit den hierbij gevoegden Staat (bl. 606—607), aantoonende het getal troepen, zoowel voor de suppletie van het Indische leger voor 1825 en 1826 tot nu toe naar Java verzonden, als het totaal manschappen sedert 1° Januarij 1825 tot heden vertrokken of scheepsbestemming aangewezen; terwijl ik hierbij aanmerk dat het disponibel getal manschappen bij het algemeen depot te Harderwijk op 1 Januari van dit jaar beliep 19 man.

Intusschen het is waar (en de Kommissaris-Generaal van Oorlog heeft dit ook te recht opgemerkt), dat de schepen niet altijd gereed zijn om ter bestemder tijd de militairen aan boord te nemen. Beide de schepen Fortitudo en Cornelia Henrika hebben aan den grond gezeten, en daardoor is het tijdstip voor de afvaart en dus ook voor het aan boord nemen der troepen eerstelijk bepaald geweest, grootelijks vertraagd geworden en wellicht is nog wel met opzicht tot andere bodems uit soortgelijke of andere oorzaken, die vooruit niet te berekenen zijn, het oogenblik waarop de militairen moesten inschepen, eenigen tijd verschoven. Tegenwinden beletten dikwijls het zeilen, zooals met een groot aantal schepen gebleken is, die reeds in October 1824 zeilree lagen, doch niet voor het begin van 1825 naar hunne bestemming hebben kunnen vertrekken. Doch wie erkent niet, dat deze zwarigheden in ver de meeste gevallen onoverkomelijk zijn en steeds zullen blijven.

Uwe Majesteit veroorloove mij nu, dat ik nog kortelijk toelichte het derde en laatste punt.

Over het niet ontvangen van de gevraagde oorlogsbehoeften.

In het laatst des jaars 1823 werd bij het Ministerie van Koloniën eene aanvrage om artillerie-benoodigdheden ter waarde van ruim f 200/m uit Indië ontvangen, om in 1824 en 1825 te worden uitgezonden, daar de uitzending in een en hetzelfde jaar wat te drukkend voor de financiën zijn zoude.

Gelijk ik daartoe bij mijne voordracht van 5 November 1824 N° 32/426 de autorisatie van Uwe Majesteit verzocht, is ook op het einde van dat jaar de helft dezer aanvrage of voor eene som van ruim f 100.000 in gereedheid gebracht en geladen in het schip Fortitudo. Het ongeluk aan dezen bodem overkomen, is Uwer Majesteit bekend en daaraan is toe te schrijven dat de bedoelde voorwerpen ruim 6 maanden later te Batavia zijn aangebracht dan anders zou hebben plaats gehad. In de maand December 1824 waren de bedoelde

objecten reeds in de Fortitudo geladen en hadden dus in April 1825 te Batavia kunnen zijn, terwijl, volgens dezer dagen ontvangen berichten, het genoemde vaartuig eerst omstreeks half November jl. in Indië is aangekomen.

Men berekende, en mijns inziens terecht, dat door de eerste bezending vooreerst in de behoefte op Java was voorzien, en bij den hoogst ongunstigen staat der financiën, nader bekend geworden, is het overige gedeelte, dat verzocht was om in 1825 af te zenden, voor eerst teruggehouden, om eerstdaags te vertrekken.

De Indische eischen kunnen ook niet altoos tot maatstaf dienen van de wezenlijke behoefte. Volgens den eisch onlangs voor 1825 en 1826 van Java ontvangen, blijkt dat men op vroegere eischen afgaande van vele objecten te groote bezendingen heeft gedaan. Dit is bijzonderlijk ook met de oorlogsbehoeften gebleken uit het schrijven van den Gouverneur-Generaal van 15 Februari 1822, bij hetwelk een vroeger ingediende eisch van 26 Februari 1821 verminderd is, na het opmaken van eene nadere, en meer nauwkeurige berekening; terwijl reeds vroeger uit een brief van de Indische Regeering van 8 September 1820 N° 73 blijkt, dat toen niet minder dan 350.000 ponden buskruit te veel zijn aangevraagd; intusschen was, vóór dat men daarvan hier kennis droeg, die hoeveelheid ook reeds werkelijk verzonden.

Ziedaar de redenen, waarom men bij de beoordeeling der uit Indië gedaan wordende eischen, vooral in den daarna bekend geworden staat der financiën, met eenig overleg meende te moeten te werk gaan.

Na den zooeven gemelden eisch van 1823 zijn geen verdere eischen ingekomen, zoodat men zulk een gebrek als nu wordt opgegeven, niet wel vermoeden kon; en indien men aan verschillende onderhandsche berichten, die niet geheel verwerpelijk zijn, eenig geloof mag slaan „heeft er tot aan de aankomst van het schip de Fortitudo de dienst niet een oogenblik stil gestaan, en hoezeer de verstrekkingen aan de troepen van Soerakarta, de Sumanappers, Madureezen en aan de onderscheiden residenten, een bijna ongeloofelijk getal van wapenen en ammunitie gekost hebben, zoo was er bij de komst van dat schip nog een voorraad (troepen, schutterijen en alles gewapend hieronder gerekend) van omstreeks twee duizend geweren te Soerabaja, Semarang en in de magazijnen van Oorlog voorhanden. Het buskruit bedroeg ruim 330.000 pond voor artillerie en voor infanterie. De overzeesche bezittingen waren rijkelijk voorzien, terwijl buitendien de buskruitmolen 's jaarlijks plus minus 80.000 pond aanmaken konde en de zwavel en salpeter tegen voordeelige prijzen gekocht wierden".

Uit de samentrekking van een en ander blijkt dan, dat dezerzijds gerustelijk aan wie ook de beslissing kan overgelaten worden van de vraag door den Gouverneur-Generaal voorop gesteld of het verlies van

zulk eene treffelijke bezitting te wijten zou zijn aan het bestuur onder hetwelk de moeilijkste omstandigheden zijn geboren dan wel aan dat hetwelk naar des Gouverneurs-Generaal meening de eenige middelen tot herstel buiten bereik zou gehouden hebben.

Gelukkig de bestuurders, die met zooveel recht als een Elout, de gevolgen hunner handelingen, waardoor op het wel en wee des vaderlands invloed uitgeoefend werd, tegenover tijdgenoot en nageslacht kunnen aanvaarden met de waardige opvatting:

dat gemakkelijk aan wie ook de beslissing over hetgeen zij verrichtten, kan overgelaten worden.

's-Gravenhage Juli 1896.

STAAT der sedert 14 April 1825 tot 14 April 1826 door Marine en Koloniën aangeboden schepen tot het overvoeren van derzelver vertrek en vermoedelijke aankomst in Indië.

NAMEN DER SCHEPEN.	Wanneer aangeboden.	Wanneer troepen toegezegd.	Tijdstip ter inscheping door de Handel-maatschappij op-gegeven.	Dagteekening der werkelijke inscheping of monstering aan boord.
Cornelia Henrika . .	14 April 1825	15 April 1825 voorloopig en 6 Mei 1825 bepaaldelijk.	30 Aug. 1825	31 Aug. 1825
Diana	15 Juni „	26 Juni „	26 „ „	29 „ „
Middelburg	16 „ „	26 „ „	14 Juli „	20 Juli „
Arinus Marinus . .	2 Juli 1825	21 Juli „	29 Aug. „	31 Aug. „
Rubens	22 „ „	11 Aug. „	1 Oct. „	1 Oct. „
Onderneming . . .	30 Aug. „	9 Sept. „	20 „ „	21 „ „
Zeeuw	10 Nov. „	22 Nov. „	15 Jan. 1826	8 Febr. 1826
Magellaan	10 „ „	13 Febr. 1826	19 April „	20 April „
Rotterdams Welvaren	24 „ „	29 Nov. 1825	19 Dec. 1825	30 Dec. 1825
Ida Aleida	28 „ „	6 Dec. „	28 Maart 1826	1 April 1826
Alexander	30 „ „	6 „ „	24 Dec. 1825	3 Jan. „
Zeemeeuw	10 Dec. „	17 „ „	7 Jan. 1826	9 „ „
Cornelis Houtman .	3 Febr. 1826	21 Febr. 1826	20 April „	—
Neerlands Koning .	3 „ „	id.	10 „ „	17 April „
Abel Tasman . . .	8 „ „	14 id.	23 Febr. „	8 Maart „
Auguste	23 Maart „	25 Maart „	9 April „	15 April „
Industrie	23 „ „	25 „ „	9 „ „	15 „ „
Jonge Adriana . .	28 „ „	29 „ „	10 „ „	17 „ „
Java Paket	29 „ „	30 „ „	11 „ „	15 „ „
Oromaze	3 April „	12 April „	—	—
Mathilde	3 „ „	12 „ „	—	—
Jonge Elisabeth . .	13 „ „	21 „ „	—	—

Totaal manschappen sedert 1° April 1825 tot 25 April 1826 vertrokken of bepaalde scheepsbestemming aangewezen . . . .

Hierbij gevoegd de volgende schepen als:

Johanna Elisabeth . . . . .
Apollo . . . .
Concordia . . . .
Jonge Anthonij . . . . . .
Wilhelmina . . . .
Rotterdams Welvaren . . . .
Fortitudo . . . .

Dan blijkt dat het getal sedert 1° Januari 1825 tot 25 April 1826

de Nederlandsche Handel-Maatschappij aan het Ministerie van
van suppletie-troepen naar Java, met aanduiding des tijdstips

Vertrek naar zee.	Getal manschappen.	Vermoedelijke tijd van aankomst in Indië.	AANMERKINGEN.
2 Sept. 1825	150	Jan. 1826	De reden waarom dit schip niet eerder dan bijna 5 maanden na de aangifte is uitgezeild, is daarin gelegen dat hetzelve in het Noord-Hollandsche kanaal aan den grond heeft gezeten.
12 „ „	75	„ „	
21 Juli „	120	Nov. 1825	
8 Sept. „	100	Jan. 1826	
8 Dec. „	80	April „	
13 Nov. „	100	Maart „	
10 Maart 1826	80	Juli „	
22 April „	75	Aug. „	De toezegging der troepen was afhankelijk gemaakt van de te doene reparatiën aan dat vaartuig waarmede eenige maanden zijn verloopen.
2 Jan. „	75	Mei „	
20 April „	120	Aug. „	
7 Jan. „	100	Mei „	
10 Febr. „	100	Juni „	
—	260	—	De militairen zullen waarschijnlijk reeds aan boord zijn, doch is daarvan bij het Ministerie nog geen bericht ontvangen. Het schip ligt ter reede van Texel.
17 April „	150	Aug. „	
10 Maart „	50	Juli „	Niet door de H. M. maar door een particuliere reederij uitgerust.
—	125	—	Hier geldt dezelfde aanmerking als ten aanzien van het schip *Cornelis Houtman*.
19 April „	75	Aug. „	
20 „ „	100	„ „	
20 „ „	100	„ „	
—	60	—	Liggen ter reede van Vlissingen; de dag ter inscheping is nog niet opgegeven.
—	80	—	
—	75	—	Ligt ter reede van Hellevoetsluis, zijnde nog niet bepaald wanneer de troepen aan boord zullen gaan.
....	2250		

......	100
......	75
......	100
......	100
......	100
......	75
......	75
bedraagt:	2875

Hoezeer al deze manschappen bestemd waren voor de Indische suppletie van den jare 1824, en reeds in de maand October van dat jaar zeilree lagen, zoo zijn de zes eerste vaartuigen uithoofde van aanhoudende tegenwinden eerst in den loop der maand Januari 1825 uitgezeild, terwijl de Fortitudo in Februari daaraanvolgende vertrokken, daarna in Engeland ter reparatie heeft moeten vertoeven tot het laatst der maand Juli 1825.

DOCUMENTEN BETREFFENDE DE ONTDEKKINGS-TOCHTEN VAN ADRIAAN DORTSMAN

beoosten en bezuiden Banda, op last van Antonio Van Diemen en Cornelis Van der Lijn ondernomen in 1645 en 1646;

MEDEGEDEELD DOOR Mr. J. E. HEERES.

(*Vervolg van blz.* 279.)

II.

DOCUMENTEN BETREFFENDE DEN TOCHT VAN 1646.

Veel belangrijker dan de stukken betreffende den tocht van Dortsman beoosten en bezuiden Banda, ondernomen in 1645, zijn die, welke ik straks mededeel betreffende den tocht van 1646, welke, zou ik bijna durven zeggen, in 't klein een beeld geven van geheel het doen en laten der Compagnie in den tijd van Van der Lijn's gouverneur-generalaat. Ik zou deze archivalia dan ook ongetwijfeld hebben medegedeeld in het derde deel mijner Bouwstoffen, ware het niet dat, met het oog op wat ik had te publiceeren omtrent de andere gedeelten van den Maleischen Archipel, de omvang dezer documenten mij te groot voorkwam om dáár in hun geheel te worden opgenomen en ik, liever dan daaruit een keuze te doen, wilde trachten ze in hun geheel elders geplaatst te krijgen. Het bleek mij echter, dat de stof óók te groot was, om in de Bijdragen te worden opgenomen, zonder besnoeiingen aan te brengen en gedeelten weg te laten. Gelukkig kon dit hier op verschillende plaatsen gebeuren, zonder het verband te verbreken: vandaar dat ik vele gedeelten zonder belang voor mijn doel heb geschrapt. Ja! het eigenlijke journaal van Dortsman, dat zeer omvangrijk is, nam ik niet op; slechts plaatste ik in noten enkele gedeelten, welke ik noodig rekende tot recht verstand van wat ik overigens publiceerde.

Een enkel woord over, althans naar aanleiding van, de stukken

die volgen. Het eerste is de instructie, den 27 November 1645 door de Raden van Indië (een Gouverneur-Generaal was nog niet benoemd na Van Diemen's dood en Van der Lijn was toen nog slechts presideerende Raad) aan Dortsman verstrekt. Als tweede persoon op dezen tocht werd aangesteld Thomas Pedel, een kranig militair, die in 1627 als soldaat in Indië gekomen, verschillende graden had doorloopen en na op Formosa goede diensten te hebben gepresteerd, den 4 November 1645 door de Raden van Indië tot „formeel capiteyn" werd bevorderd. De instructie is zeer merkwaardig. Zoo onomwonden mogelijk wordt daarin de eigenaardig gemengde politiek van Van der Lijn en zijne Raden bloot gelegd. Hij, de vertegenwoordiger van een handelslichaam, en, meer dan Van Diemen deed, overhellend tot de koopmanspolitiek der Bewindhebbers, [1] maar, als ongewenscht gevolg van de door die politiek gevorderde daden, soms zijns ondanks gedwongen tot het volgen eener staatkunde van ruimer strekking, stelt zich bij het vervaardigen dezer instructie bijna zuiver op het standpunt der koopmanspolitiek van de Bewindhebbers. Bijna: immers hij kan de moeilijkheden die zich daarbij opdoen, niet onder de oogen zien, zonder de staatkundige betrekkingen met de reeds ontdekte, nu nader te onderzoeken, landen en met Makassar tevens te beschouwen. Dat wij het monopoliestelsel ook beoosten en bezuiden Banda moesten in toepassing brengen, staat bij hem als een paal boven water. Hieraan hebben de bewoners dier streken zich te onderwerpen: het liefst goedschiks, anders kwaadschiks. Is de invloed der Compagnie in zooverre gevestigd, dan kan, neen moet, een humane behandeling dier inlanders op den voorgrond treden. Eerst het juk opgelegd, omdat de belangen der Compagnie dit medebrengen; daarna dat juk zoo licht mogelijk gemaakt voor den drager, ook door zijne gevoeligheden te ontzien en door te trachten hem te vriend te houden. Geheel deze instructie is een mengeling van een naïef-brutaal in 't geding brengen van het recht des sterksten en van goede trouw en welwillende gezindheid tegenover den inlander, gekruid met blijken van dat soort rechtzinnigen godsdienstzin, dat wel eens — m. i. volkomen ten onrechte — voor huichelarij wordt uitgekreten. En mogen er huichelaars onder geloopen hebben, de meerderheid was volkomen te goeder trouw met dergelijke be-

[1] Vgl. hierover mijne Bouwstoffen, III, bldz. LVI—LXXXVI j° XXIX—XXXI, waar ik heb getracht de politiek der Compagnie in hare verschillende uitingen te schetsen.

tuigingen, zelfs waar deze werden neêrgeschreven bij het beramen van plannen, waartoe hun recht hun zelf twijfelachtig scheen.

De documenten II en III zijn missives van denzelfden datum als de instructie, door de Raden van Indië gezonden aan Cornelis Witsen, gouverneur van Banda, en aan den predikant Vertrecht. Het zijn aanvullingen van den lastbrief voor Dortsman, maar tevens leert de missive aan Witsen ons het belang, hetwelk Banda heeft bij een goeden uitslag van den tocht. Verder doet zij ons eenige bijzonderheden kennen omtrent Ceram, enz. Met deze stukken staat in onmiddellijk verband het antwoord van Witsen en zijne raadslieden van 20 April 1646 (n°. IV), welke het niet altijd ééns zijn met de Hooge Regeering te Batavia en wel eens den spijker op den kop slaan, en bezwaren opwerpen, waaraan de uitkomst der expeditie recht heeft laten wedervaren.

Nummer V is een missive van Dortsman aan de Raden van Indië dd. 16 Augustus, waarin de uitslag wordt medegedeeld van het eerste gedeelte van den tocht, dat zich heeft uitgestrekt over de Tenimbergroep, de Kei- en de Aroëeilanden en eenige der Zuidwestereilanden. Dit schrijven is een verkort overzicht van en verwijst soms voor bijzonderheden naar het uitgebreid journaal, hetwelk is voorzien van teekeningen en landverkenningen. Voorzoover noodig heb ik, zooals reeds is gemeld, enkele bijzonderheden in noten onder dak gebracht. Dit document is van belang voor onze kennis omtrent hetgeen onze voorouders hebben geweten van dezen uithoek van den Archipel en toont duidelijk, dat zij niet hebben getracht, slechts een oppervlakkig denkbeeld van die eilandengroepen te verkrijgen, maar ze in kaart brachten en nauwkeurig hunne indrukken aan het papier toevertrouwden, althans trachtten dit te doen. Aan deze missives sluiten zich aan de stukken VI—IX, instructiën en ordonnantiën van Dortsman aan zijne ondergeschikten, zeer geschikt om ons een blik te gunnen op de gewoonten dier dagen van de Nederlanders en andere Europeanen welke der Compagnie dienden in het Oosten, en voorschriften bevattende omtrent de godsdienstoefening, omtrent de verhouding der Nederlanders tot inlanders, vooral tot inlandsche vrouwen, enz.

N°. X is het rapport van Ds. Vertrecht over zijne geheel mislukte pogingen tot kerstening der eilandbewoners. Opmerkelijk is veel van hetgeen hij mededeelt en al leidden zijne pogingen tot niets, het relaas daarvan loont de moeite van het lezen.

Ten slotte (n°. XI) deel ik mede een „naerder vertoogh” van

den woordenrijken Dortsman. Hierin vertelt hij het verder beloop van den tocht, waarbij Solor werd aangedaan, Bima op Soembawa en Bali werden bezocht. Belangwekkend zijn b.v. de bijzonderheden (hoewel kort en weinig in getal) over de verhouding van Makassar tot Bima en Lombok en daardoor tot Bali, hetwelk Lombok had veroverd, Lombok, dat door Makassar tot zijn gebied werd gerekend. Ook zijn wetenswaardig de beschouwingen van Dortsman over den stijgenden invloed van Makassar en, daarmede samenhangend, van het Mohammedanisme.

Dortsman overleefde den tocht niet lang. Den 23 October kwam hij "seer sieckelijcq" te Batavia aan, waar hij den 28en overleed [1].

I.

Instructie voor't commanderent opperhooft Adriaen Dortsman ende den Capiteijn Thomas Pedel als twede persoon, beijde gaende in gemelte qualiteijt met de jachten Waterhont, den Haringh ende Wakende boeij, de lootsbooth, twee tingangs ende een chaloup tot nader investigatie der eijlanden Suijt Oost van Banda gelegen, waer naer hun met den verderen raet te reguleren hebben.

Op de jonghste indagatie der Suijt Ooste Eijlanden door UE. met moeijten ende vigilantie t'onser genoegen ende ordre, naer gedooghsaemheijt van tijt, ondercropen, sijn ettelijcke ende verscheijde ditos, daer van ten principalen 't eijlant Damme ende Nijle, opgevorst, eijlanden voorwaer van grote emporte voor andere natien om [in] gelijckheijt participant van de Bandase specerijen te worden, ende in haer selven van inestimable schade voor d'E. Compe, soo de possessie dier landen bij ons niet tijdigh genomen wiert. Is daeromme in rade van India goetgevonden dese prompte uijtsettingh derwaerts aen te doen, om ons essentieel ende goet ooghwit ten nutte van de generale Compe instuck van handel, policie ende oorlogs attentaten op 't.reputatieuste naer uijtval van saken gerechtelijck uijt te wercken, voegende daerbij boven 't sevarend

[1] Bouwstoffen, III, bldz. 282.

volck een militaire macht van 200 soldaten, dewijle ons garnisoen ruijm omcomt ende des vermogens sijn,

t'jacht de Waterhont hebbende doen mannen		60		55
den Haringh	met	20	soldaten	30
de Wakendeboeij		10	en	30
de lootsboot				12
Op de fluijt Broeckoort gaen voor UE. . .		30		
op 't schip Middelburg dat naar Amboina tendeert		80		
makende in alles . . .		200	ende	127,

(55, 30, 30, 12: seluijden.)

dat seker een treffelijcke armade ende bestant genoech is om ijets aensienlijcs in die quartieren uijt te voeren, gesamentlijck voor 10 maenden geprovideert, ende daernevens van dienstich cargasoen, alderhande amonitie van oorlogh ende wat meer tot soodanigh exploit ende 't project des handels vereijst, naer behoren gecargeert, monterende als per facture f 17601 „ 10 „ 13.

Ende also de jachten mette appendentien ende dependentien van dien, nu seijl vaerdigh ende gereet sijn sult derwegen in Godsnaem op morgen vroeg naer gedane monsteringh onder zeijl gaen, stellende uwen cours conform aparte seijlaetse instructie [1] naer Amboina, om en passant in die contreijen ontsachelijckheijt te veroorsaken, ende met eenen daer in loco gerequireerde tolcken, soo eenige te vinden sijn, op te speuren, mitsgaders bij d'Heer gouverneur Demmer puntueel ondersoek te doen, wat in specie den gevangen Quimelaha Sougeij [2] aen syn E. voorgegeven heeft door sijn adjuncten uijt dat geweste gerooft was. Item ooc warachtigh zij dat vele goude pierings daer van daen ende van wat plaetse determinatieve gevoert hadden, t'gunt bij forme van recommandatie preambules gewijse maer verhalen om insgelijcx daer op met aendacht te letten ende, soo van gewichte oordeelt te wesen, bij voorvallende gelegentheijt exacte investigatie oock desaengaende te doen.

Vervolgens UE. van Amboina naer Banda sonder lange tardance begevende ende aldaer met beestiael ververst hebbende, sult bij opspeur van bequame tolcken (luijt onser schriftelijcke ordre aen de Heer Witse genotificeert) [3] de siecken laten verwisselen, t'wel beseijlt jachtge den Gulden Haringh costij bij de vlote voegen

[1] Op 't Rijksarchief aanwezig, doch niet belangrijk genoeg voor mijn doel, om haar in extenso mede te deelen.

[2] Vgl. mijne Bouwstoffen, III, bldz. 214 - 223.

[3] Vgl. beneden, bldz. 623.

ende alsoo met fris volck eerst naer 't eijlant Nijle ende Damme navigeeren, ende soo voorts successive d'eijlande Cerematte, Miscelle, Babber, Cera, Tenimber, Larat, Timorlaut, Queaij, Assa ende Arouw trachten aen te doen, visiteerende bij ponderatiff ooghwit ende curjeuse remarque wat daer wijders in die omleggende ende appendente quartieren tot sonderlingh voordeel vande E. Comp^e buijten t' geen rede bewust is, in vergrotingh van commercie te conquesteren ende te verrichten zij.

Aengaende den zeijlaets in genere sijn niet voornemens UE. prescriptoire ordre te geven vermits kennisse vande plaetse hebt, ende sodanige stierluijden medegaen, die in dat gewest door eijge ondervindingh genoeghsaem ervarentheijt hebben becomen, gelijck de nieuw gemaecte caerte [1] daervan is uijt wijsende, die UE. tot dien eijnde ter hant stellen. Eenelijck roeren aen dat mits die vaerwaeters vol rutsten, reven ende onbekende clippen sijn, bij continuatie van vorige vigelantheijt sorchvuldighlijck doet uijtkijcken, t loot naer behoren te werpen ende een tingangh, chaloup, ofte lootsboot vooruijt laet seijlen, opdat de beduchte nootvallen menschelijcker wijse sooveel prevenieren mocht, als doenelijck wert, altoos wel reguard nemende dat t' semanschap naer wint, weer ende tijts gelegentheijt doorgaens gehant havent, ende niet anders t' soldaetschap dan met communicatoir ende equitabel overlegh bij de hant genomen werde, welcken aengaende bij specificatie breder sijn.

Oversulcs om tot cort ende bondigh werck te treden sullen eerst de pregnanghste ende considerabelste pointen van beijde d'eijlanden Nijle ende Damme nevens den aencleeff van dien tracteeren, opdat weten mocht hoe UE. int reguard der inwoonders, sonderlingh de Maccasaren ende alle andere natien indifferentelijck soo in politijcque gelegentheden als voorval van negotie te dragen hebt, daernae deductive voorstellen, wat ten principalen in d'andere gespecificeerde eijlanden 't observeren zij.

Volgens UE. rapport ende medegebrachte monsters viel de foelij op Nile wat smaeckeloos ende schaers, maer de noten ende macis op t' grote eijlant Damme, redelijck abundant, ende ten naesten bij soo goet als in Banda dat door plantagie nogh dagelijcs toenam. So men fundamenteel sal gaen, gelijck dat in policie betaemt, kunnen dese inwoonders volgens recht ende reden, buijten oorsaeck niet wel hostiliter aengerant nochte bij vastatie der landen, in hare

[1] Mij niet bekend.

natuijrlijcke possessie met omcappen der bomen, jegens wil ende danc geturbeert werden, dewijle niet exempt van traffijcque zijn, maer civile conversatie met de Maccasaren houden ende ons oock als vrunden geadmitteert hebben. Echter dienen [wij] bij seclusie van den Maccassar ende alle andere bedenckelijke competiteurs, daer tijdigh possessie te nemen, ten eijnde 't prerogatijff besit van soodanige specerijen niet comen te derven, ende in dien dele de minste creuck erlangen, dat van te nadelige consequentie soude zijn. Ende om dat politijckelijcken, in alle rechtmatigheijt te doen, sal op UE. verschijninge van node sijn, met de inwoonders verbont van handel bij schriftelijcke contractatie aengegaen werde, met seclusie van andere natien indistinctelijck, ende duijdelijcke insertie dat de vruchten des lants nevens alle andere coopmanschappen ende commoditeijten daer vallende gehouden blijven aen ons alleen bij forme van billijke negotiatie te leveren, daer en tegen sij dan wel gerust buijten perijckel van invasie leven, ende wij haer bij aennemingh jegens alle attentaten van hare vijanden protegeren sullen, op welck voorstel, soo vertrouwen, licht acceptatie volgen sal, vermits redelijck van naturel sijn, ende hare humeuren op u aenwesen t' onswaerts geneijcht thoonden; dus doende hebben dan gefundeert subject ende rechtvaerdigh middel geacquireert om den Macassar, ende int generael alle verdere natien, uijt dat vaerwater te houden, ende bij dominatie alleen meester van die vruchten te sijn, ende te blijven. UE. sult dan bij presuppost van admissie op 't eijlant Damme sedem vesten, ende een houten logie ofte wambas, waertoe preparaten becomt, naer welgevallen buijten veel onkosten opslaen, voorts in contractatie van handel treden, ende curjeus ondersoeck doen wat daer wijders als noten te negotieren valt, vermits den opcoop dier specerije in haar selven soo veel niet als wel uijt beducht gevolch van emporte oordelen. Banda geeft alleen soo veel noten ende macis als de wereld kan vertieren, mochten daerom de bomen wel omgevelt werden soo met believen der inhabitanten geschieden cost, maer en geloven niet daertoe in eenigerleij manieren condescenderen sullen, also bij vorigh aftreck dier vruchten door de Macassaren anders geleert ende onderwesen sijn; moet derwegen circumspectelijk buijten alle diffidentie op de sachste middel met die natie geprocedeert werden. Alle irritatien dienen benomen ende in hare innocentie buijten verder wijsmakingh gevoet, immers de waerdigheijt des vruchts haer niet genotificeert, alsou men in't eerst d'opgecochte specerije tot assche verbranden

om schijnelijck te thonen het ons ten principalen, daerom niet te doen zij, waer door dan den aenqueec der bomen metter tijt van selffs eeniger maten sal comen te cesseren, s'lands natie buijten schade gecontenteert blijven, ende niet licht weersmaec jegens d'onse opnemen, soo lange geen ongelijck maer satisfactie des vruchts erlangen, ende op't civijlst, in haer eijgen landen getracteert werden, vergrotende soo nu so dan t'motiff van UE. paresse bij extensie op 't reputatieuste, dat specialijck met dese macht in die gewesten gecomen sijt, om de grasserende Sulasche ende Sulabessische rovers, dat onse ende hare vijanden sijn, totalijck te devaliseren, haer van de jaerlijckse invasie te bevrijden, onder onse vleugelen te beschermen, ende wes meer tot die materie vereijst, door welc relaes onse armade meer ende meer in consideratie trecken, en jegens ons liefftalliger worden sullen, ja soo doende voor die inwoonders des te ontsachelijker sijn ende admissibelder worden.

Alles dan volgens onse opinie wel aflopende sal tot d'insamelingh van s'lants vruchten daer volck met dienstige coopmanschappen dienen gelaten, ende soo veel in quantité als met den raet na bevindingh van saken ordonneren sult, latende bij de logie t'jacht de Wakendeboeij ende een tingangh, van amonitie van oorlogh ende proviande wel versien, leggen, om bij paresse der Macassaren ons vercregen recht bestandelijck ende met reputatie te cunnen aendienen. Insgelijx jegens het onverwacht overval van s'lants inwoonderen retraite te cunnen hebben, dat UE. opt vertreck naer d'andere eylanden gerecommandeert wert, als wanneer bij formele instructie den ondercoopman Evert de Lieffde in mandato diende gegeven, geduyrende UE. retour en sijn verblijff, op alles conform ons intendit wel exactelijck te letten ende de procure der vruchten soodanich in te samelen, als bevinden sult door de Maccassaren gedaen te wesen, om egaliteijt in de procure van dien te observeren, ende geen veranderingh desaengaende te doen also andersints miscontentement baren souw.

Soo moet UE. ende den dirigerende resident dan oock exact reguart nemen, de armature ofte t'wapentuijgh wel schoon ende suijver gehouden, ende lossingh vandien niet lichtvaerdigh onderstaen, ja soo circumspect gebruijct werden, dat geen cunschap onser wapenen erlangen ende het desir der visitatie haer des doenlijck benomen mach blijven, also de droevige ervarentheijt in dese Indias ten vollen geleert heeft, van wat nadeelige consequentie

het is dat d'inlantse natie de hanthaveningh van dien becomen, tot welc ondersoec van nature curjeus, en daerme op gecregen informatie jegens ons bij mogelijck genot gemenelijck canten, dat geprevenjeert moet worden, des den vercoop op lijffstraffe onder ons volck geinterdiceert dient.

Bij refuijs van admissie, gelijck wel possibel can sijn, dat die van Damme ende Nijle door instigatie der Macassaren sedert UE. vertreck vergiftiget waren, moet al weder rechtvaerdigh ende justificatoir middel geinvestigeert sijn, om voorseijde inwoonders, die ons de frequentatie harer landen ontseggen connen, met recht te attacqueren, daertoe ons oordeels geen politijcker remedie te bedencken is, als s' lants vijanden (die opinieren wel te vinden sullen sijn) op te vorschen ende met deselve alleancie te trecken tot dempingh van onse ende hare rebellige opposanten, waermede dan op dien naem fundamentele invasie gedaen, gevolchelijck die landen ende hare behulpige adherenten, t'zij Macassaren als andere, doenelijck gevasteert ende ruineus mogen werden gemaect. Echter sagen liever 't effect van admissie, dewijle den aenvangh des oorlogs in't regard van die van Damme sijne bedenckelijcke consideratien heeft: t' eijlant is met bergen omsingelt ende vervat, soo van UE. geinformeert worden, wel drie a vier duijsent onwapenlose mannen, ja misschien in quantite vrij meer, die dan, als het te quaet hebben, aenstonts hare refugie tot de inaccessible plaetsen nemen, ende niet licht te bestoken sijn. Sonderlingh als den Maccassar tot assistentie namen, dat frisse Indianen ende vermaerde soldaten zijn, gelijck wel geschieden can, ende vervolgens te duchten staet, metter tijt meerder afval ende conjunctie van adherenten soude volgen om in den handel van specerije tot nadeel van de E. Comp[ie] participant te werden, welcke bedenckelijcke swarigheden dan met de sachste middel so doenelijck zij dienen voorgecomen. Maar als hebben gedaen dat rechtmatigh is ende sien, het een nogh het ander niet wesen can, moet men als dan eerst tot de wapenen comen, die eerst aengevangen sijnde niet licht in te trecken sijn. Ja ons sulcs getroosten op dat die proij ofte om recht te seggen, de preeminentie der specerije handel, de generale Comp[e] niemant come te ontrecken, dewijle van te grote emporte achten, ende in cas van uijtheemsche occupatie van te excessive prejudiciable nasleep is. Sodanige hostille aggressien zegent in dien gevalle den Almogenden waerop ons oock rusten mogen, dat voor de regeringh troostelijck valt.

Bij aldien de Maccasaren, die daer langh voor ons ende voorleden jaer nogh met ses joncken geweest sijn, bevint in't vaerwater te continueren, mogen niet aenstonts aengerant worden, gelijck UE. dat wichtigh point in consideratie genomen, ende licht tot aggressie verstaen soude hebben ter cause destituijt van passe beooste den Bogerones waren varende. t' Is goed UE. project door nadocht ofte mancquement van macht, achter gebleven is. De civilheijt van den Maccassaersen prins, laetstaen de reden, animeert ons, om soo plotsen aenvangh van oorlogs attentaten, jegens die natie niet te beginnen, dat te prejudiciabel voor Amboina, Banda, ende Ternaten soude sijn [1]. Dient bij speculatie wel geincorporeert, te meer d' equiteijt ooc niet toe en laet in prejudicie van andere conquesten van landen, voortplantingh van jurisdictien ende usurpatie van handel te nemen, sonder ons op justificatoire maximen te vesten. Dese luijden sijn als eerste investigateurs der landen en hebben possessie van negotie, zijn aen onsen staet door contract niet verder verbonden als de Ceramse cust ende t' Malax vaerwater te mijden [2]. Passeren oook niet, gelijck UE. meent, in 't vaeren naer die ontdecte eijlanden beooste, maer beweste Saleije, soo dat geen schijnelijcke nogh reprochabele infracteurs van gemaecte alleance sijn, ende ons geen reden altoos van attacque geven. Dient dan als gesecht met sonderlingen ijver ende vigilantie bewerct dat de Maccassaren ende alle andere traffijcquanten door exclusive verbonden voordeel affgesien werde ofte dat [wij] de geprojecteerde weringe op 't gefundeert recht van oorlogh jegens die van Damme ende Nijle connen justificeren; t' eene ende 't ander is suffisant ende billijck om die natie als andere competiteurs in 't generael, den specerije handel nevens den aencleeff van dien t' ontsetten. UE. sult dan aen deselve in cas van ontmoetingh onse gecontracteerde preminentien, soo eenige obtineert (waaraen niet dubiteren), determinative te kennen geven, opdat (des wetende de cracht van't exclusoir contract) in die contreijen voortaen niet meer comen te verschijnen ende wij buijten infractie 't effect der stipu-

[1] Vgl. mijne Bouwstoffen, III, bldz. 342.

[2]) Hier wordt gedoeld op de volgende alinea van het vredestractaat tusschen de O. I. C. en Makassar van 26 Juni 1637: „Dat [de Nederlanders] ook gedurende dezen vreede niet vermogen zullen tegen Zijne Maijt nogh niemandt onder des selffs gebiet sorterende vijandtlijckheijdt te betoonen behoudens dat [zij] desselffs subjecten in onvrij vaerwater, te weten omtrent Malacca, op de cust van Ceram etc., sullen vermoghen als vijanden aen tassten ende te nemen; 't welck aen dit tractaet geen jnfractie zall veroorsaeken."

latoire conditien mogen blijven possideren daervan bij obtenue niet van meningh sijn in eenigerleij manieren afstant te doen, dat also extensive dient geinsinueert ende cont gedaen.

Ten anderen in cas van aengevangene hostiliteijt met die van Damme ende Nijle moeten door t'recht van oorlogh int eerst op't minsaemste daervan gediverteert worden tot dat die volckeren gedevaliseert ende hare landen effective gevasteert sijn, wanneer echter ons finael ooghwit uijt gewrocht is. Wij vertrouwen dat door een van beijde middelen alle tegenstrevige traffiquanten wel de moet sal ontgaen, om als adjuncten ijegens ons hostiliter te kanten, ja van selfs wel achter blijven sullen, sonderlingh op 't gevolch van insinuatorie informatie aen den Maccasser, gelijck naer uijtval van saken van meninge sijn des aengaende notificatie te doen, also die prins boven andere Indiaense vorsten de reden in stuck van policie ende oorlogh plaetse geeft [1]), des sigh wel wachten sal zijne vassalen tot die vaert dan te animeren. Echter bij aldien sijne subjecten so nu op gevolchde rescontre, ofte naer dato buijten expectatie naer onse billijke insinuatie niet begeerden te luijsteren ende hun als adherenten hartneckigh thoonden, gevolchlijck bij faitelijke oppositie die inwoonders wilden protegeren, moet men simul et semel door de wapenen aengetast ende ruineus gemaect werden, daartoe UE. de militaire macht oock ten principale mede gegeven wert, wanneer dan de rechtvaerdige oorsake aen onser sijde alle scrupel wegh genomen heeft, ende wij buijten reprochabele acten sijn. Ja niet anders comen te hant havenen als 't recht der nature, dat is gewelt met gewelt te repouseren, t' gunt buijten contradictie geoorlooft is, ende UE. derwegen den verderen overlegh ten meesten dienst van de E. Comp^{e}. bevolen blijft.

Op 't eijlant Nijle vallen bergen vol solpher, soo UE. meent van goede spetie ende weijnich verlies in't raffineren gevende. UE. sult daer van niet meer trachten te procureren als tot ballast der retournerende schepen vereijst, also vrij nogh quantite in onse packhuijsen is liggende; voorts moet trachten eens ter degen perscruptatie te nemen van de eijlanden Ceramatte, Miscelle, Babber, Larat, Tenimber ende groot eijlant Timorlaut als andere omliggende eijlandekens waertoe de tingangs wel te passe sullen comen, sonder UE. naer weer ende tijts gelegentheyt precies te willen binden, wat plaetse tot ververssinge ende tot enqueste alder eerst

[1]) Vgl. mijne Bouwstoffen, III, bldz. 10.

aen doen, item op wat oort met de jachten anckeren ende van wat plaetse de visitatie ondernemen sult, dewijle daer in loco best geoordeelt can werden, wat de gelegentheijt op dat poinct vereijschende is, sulcs de sake UE. ende des raets dispositie bevolen laten. Gevolchelijck dient met d° inwoonderen oock contract van handel als voren aengegaen, om onse quaet gunstige alle middelen van oppositie te absorberen, ja onderwijlen curjeus reguard genomen werden wat daerom her meer is vallende als cicer, rochevellen, swart ebben, root ende geel verwhout, houdende voor regulair maxime dat bij ondervindingh van meerder note bossen een ende deselve poinctilles als hier voren gepresecribeert sijn, geobserveert dienen; sonderlingh moet men trachten uijt die gewesten goeden nomber schiltpadshoorn ende quantite amber ist doenlijck te amasseren, van welcke beijde spetien wel de proffitabelste emolumenten redunderen, opdat de geerogeerde oncosten ruijm gebalanceert ende stabijlheijt in dien handel bewerct werde. t' Ware te wenschen dat die natie met haer vaertuijgh, als voordesen plachten [1]), in Banda verschenen, daertoe UE. continuativen ijver dient te arbeijden. Bevorens dan UE. vertreck naer Queaij, Ossa ende Arouw, sal tot vervolch des handels oock nodigh wesen daer op Tenimber ofte elders eenich volc ende traficquerende assistenten met instructie ende dienstige coopmanschappen ordonneert te remoreren, om onderwijlen den vallenden hoorn, amber, als andere verhaelde coopmanschappen, gedurende u afwesen daer om her op't civilste met 's lants vaertuijgh te negotieren, acht nemende dat alle residenten de particuliere negotie stricte verboden blijve, ende haer geen lont, roers, maer simpele hantpieckges tot telle quelle defencie te hant gestelt werde om also de minste diffidentie in't gemoet onser geallieerde volckeren te doen blijcken, dat de beste vruntschap baert, met intendit nochthans naer gedane visitatie dien wegh over te retourneren, de factorie met het genegotieerde totalijck te lichten ende op't eijlant Nijle ende Damme weer te verschijnen, specialijck om oculaire inspectie ende informatie te erlangen wat zedert UE. vertrek daer gepasseert ende door den ondercoopman de Lieffde in handel ondernomen zij. Item hoe d'inwoonders jegens d'onse haer gedragen hebben. t' Een ende het ander zij ende blyve UE. opt serjeuste gerecommandeert; willen hopen dat alles wel afloopen sal, daertoe den Almogende zijn segen verleene.

[1]) Vgl. mijne Bouwstoffen, III, blz. 224.

Die van Arouw ende Queaij sijn seer goutgierigh, voor welck minerael dienstige slaven tot 18 a 20 realen te veruijlen sijn, alle sterck ende arbeijtsame mannen, van nature bequaem tot goede timmerluijden om welcke Batavia altoos verlegen is. Sult derwegen quantité derselver, hoewel duijr sijn, trachten op te copen, om ons daervan op Batavia te valeren, dat stricktelijck dient naergecomen, ende geene daervan op Banda gehouden dewijle dat comptoir met andere soort slaven versien sullen.

Op 't eijlant Ossa, niet ver van de Nova Guinese Cust gelegen, negotieren die van Ceram daerom her massoeij. Investigeert die landen ooc curjeuselijck. Bij aldien den opcoop dier spetie exceptive voor andere volckeren uijt handen der Cerammers voor civile prijs als daer geschiet costen gauderen, soude die traffijckque van eenige consideratie wesen, andersints is dien handel van weijnich emporte dewijle ten alderhooghsten maer 25 picol jarelijcs op Batavia can geconsumeert worden waervoor 50 realen per picol genieten. Wij seggen uijt handen van de Cerammers, also 't niet convenabel is dat [wij] onse Ceramse adherenten die vaert t'eenemael onttrecken ende wij oorsaeck van miscontentement om de massoeij geven souden, dat bij gevolch van dissolute vruntschap voor Banda te prejudiciabel achten.

Op Arouw, dat considerabel is, soude volgens u relaes een peerle visscherije aende oostzijde te vinden wesen. Saken van grote estime, soo op gedane investigatie de waerdigheijt sulcs mede brenght. Doet derwegen op UE. arrivement omtrent onse westelijcke geconfedereerdens vigilant ondersoeck. Bij aldien van emporte oordeelt, tracht onse adjuncten van die peerle visschers, dat hare vijanden zijn, te animeren, onderwijlen formeel contract te bewercken dat bij occupatie possesseurs van hare hostile landen, naer gedane devalisatie mogen zijn ende blijven, als wanneer een loffelijck werck uijtgewrocht is, ende d'E. Comp^e^. in die gewesten sodanige remarckabele op vorsingh erlanght heeft, dat daar wel domicilium nemen mogen. In sulcken gevalle salt nodigh wesen daer volck resideert, logie opgeslagen, ende conform de Godvruchtige meningh van domine Vertrecht voor den geestelijcken ooghst op de bodem van onse geallieerde sonderlingh gesorcht werde; gementioneerde Vertrecht gaet maer provisionelijck om visitatie der eijlanden te nemen, ten eijnde naderhant naer meriterende opspeur spijckers met hoofden slaen mocht; den opperste Al zij sijn leijtsman, ende conducteur.

Dit dan in dier voegen geeffectueert en de retour op 't eijlant Damme gecomen wesende, sal enpassant dienen gedocht hoe ende op wat wijse de Javanen in Goule Goulij ofte elders te bestoken sijn, facit makende dat bij gesont volck uwen cours a droicture derwaerts ende bij grote debilheijt die plaetse over Banda naer become verversinge tracht te bestevenen. Dat gebroetsel maect den massoijen handel daer niet alleen installigh, maar is in prejudicie vande E. Comp^e ooc gretigh tot opcoop van vendibele nagelen, dat met dese occasie per onse wapenen prevenieren moeten om couragieuse revengie te nemen over de negenthien Nederlanders door haer in den jare 1637 [1]) op onse uijtsettingh gemassacreert. 't Eene ende 't ander moveert ons tot sulcs, te meer in die gewesten sonder onse passe verschijnen, welckers mancquement ōm her onse vaerwateren, prescriptoir recht gebaert heeft, om die natie rechtmatigh te mogen aenranden. Laet maer in't uijtvoeren van UE. exploict de Cerammers geen hinder, travallie ofte ongelijck aangedaen, ende alle occasien van clachten voorgecomen werden, summa de hostile attentaten blijven gesegent.

Eijntelijck om goede ordre ende policie te observeren, wert UE. per desen geauthoriseert met communicatie van rade civile ende criminele justitie naer voorval ende eijsch van saken conscientieuselijck te hanthavenen; hout in alles mesnage, weest selfs sedigh, nuchteren, reputatieus ende couragieus. Ja pondereert onse ordre soo exactelijck dat uijt UE. journaelse aentekeninge de continuatie van Uwen ijver bespeuren, ende also fundamentele oorsake hebben mogen om UE. tot honorabelder ende verder emploij te qualificeren, daermede UE. geluc, behoude voijagie ende den gerequireerden zegen vanden alderhoogsten toewenschen.

Sullende den Raet denominative bestaen in naervolgende personen:
t' Commanderent opperhooft Adriaen Dorsman,
Capiteijn Thomas Pedel,
Heere Jacobsen }
Herman Meyndertsen } schippers,
Claes Thijsen }

[1]) Dit zal een fout zijn voor 1638. In dat jaar toch werden de Petten en de Banda vóór Goelie-Goelie overvallen, waarbij reeds dadelijk 16 man het leven verloren. Onder de aanvallers waren vele Javaansche handelaars, die daar met hunne vaartuigen lagen. Uitvoerig wordt hierover gehandeld in eene missive van Gouverneur en Raad van Banda aan den G.-G., dd. 28 Aug. 1638. Vgl. ook beneden, bldz. 627.

den vendrigh Alexander de Bije
ende den sergant Hendrick Feijt } gaende als luijtenants.

Int casteel Batavia adi 27 November A° 1645.

Was geteijkent CORNELIS VAN DER LIJN,
JOAN MAETSUIJCKER, ende
SIMON VAN ALPHEN.

II.

Missive van de Raden van Indie aan den gouverneur van Banda, Cornelis Witsen, 27 November 1645.

. . . .

't Is wel sulcs dat den Bandasen staet tot soulaes ende indeclinabel welvaert vande policie eenich practicabel ende gewenst redres vereijscht, dogh kunnen als nogh t'harer beneficie in UE.E. gevoel niet condescenderen tot telle quelle vermindering van 's Heren thiende, veel weijniger apprehenderen dat uijt die vergunningh minder detriment de E. Comp^e^ als uijt de relaxatie vanden rijs soude hercomen..... Manderen des andermael onse aengeschreven ordre buyten de minste veranderingh naer te comen ende onse goede ingesetenen den liberalen afslach van rijs tot 60 en 40 R^a^ t' last te laten gauderen dat wij tot provisioneel soulaes van de Bandase Colonie soo bevinden te vereijsschen, per gouverne [1].

Dit aldus vastgestelt sijnde emergeneren nogh andere consideratien, waerdoor gemoveert werden, het verlenen van verder beneficie te staken. t' Is ponderatiff dat d'investigatie der nieuwe eijlanden omde S. Oost gelegen naer alle jndubitable apparentie accresement in handel ende neringh staet te veroorsaken, dat jmmer een recht middel zal zijn om Banda te doen op luijcken, ende florisanter te maken. Op dese motiven als andere urgente jnsichten is in rade van India goet gevonden derwaerts andermael equipagie te doen, emploijerende daertoe de jachten Waterhont, den Haringh, ende Wakendeboeij, de loots boot ende twee chaloupen. Jtem 't wel beseijlde jachtge den Gulden Haringh costij gemaect, met een crijgs macht bestaende in 200 soldaten van alles wel versien ende voor thien maenden geprovideert om ons jntendit opt reputatieuste in dat gewest ter deegen eens uijt te wercken. Deselve gaen tot

[1] Vgl. mijne Bouwstoffen, III, bldz. 244.

demonstratieve ontsachelijkheijt over Amboina, om eenige tolcken so daer sijn op te speuren, gelijk UE. E. Jan Jorissen alias Capiteijntge [1] nevens nogh andere bequame tolcken van costi largeren sult. Tot opperhooft blijft g' eligeert den persoon van Adriaen Dorsman die gemelte eijlanden met prijselijck ooghmerck ende vigilantie naer gedoochsaemheijt van tijt ondersocht, ende sigh de novo voor een jaer onder een tractement van f 85 als oppercoopman verbonden heeft, daertoe bewogen is. Twijffelen niet off dese uijtsettingh sal bij nader indagatie van considerabelder effect, als de voorjarige sijn. Want hoewel daer geen gout off silver minerael tot nogh toe gevonden zij, promitteert echter den handel van schiltpadshoorn, gevolchlijck d' ondervindingh van amber ende de peerle visscherije op Arouw profitabcle ende remarquable op vorsingh, dus doende is uijt gevonden op wat wijse de Engelse vrinden, noten ende foelie buijten Banda hebben weten te acquireren, waerover niet te vergeefs iterativelijck uijt Nederlant gedoleert is. t' Zijn de Maccassaren die op t' eylandt Damme ende Nijle haer negotiatie geexerceert ende die spetie van daer jaerlijks gevoert hebben. Soo vernemen, alleen van Damme in quantite ongeveer 5000 sackges soo noten als foelie. Voorschreven natie equipeert naar dat gewest al wat sterck, hadden jonckst met ses joncken op Nijle geweest ende d' inwoonders van Damme tot voortplantingh van noten seer geanimeert dat daer hevigh ondernomen wirt. t' Js vreemt het doen der Maccassaren ons niet eer ter oren gecomen is, als nu dient ten principalen tot stuttingh ende incorporatie van dien handel bij tijts gevigileert, ende alle Maccassaren hoewel possessie in negotie hebben, nevens alle andere negotianten, indistincte van daer geweert. Maar om dit fundamentelijck uijt te wercken moeten onse attentaten op equitabel recht haer steunsel grijpen, ende alles met circumspecte opmerckinghe beleijt werden soowel int reguard der jnwoonders als uijtheemse trafficquanten, ten eijnde buijten veranderingh totalijck meester van den handel dier speccrije blijven ende onse menichvuldige competiteurs doort occuperen dier eijlañden van beduchte possessie prevenieren. Jngevolge ons project bij erogatie van gedane oncosten niet frustatoir werden mochte, js derwegen bij jnstructie bevolen met s' lands volck tijdigh ende dienstigh contraet aen te

[1] Deze had Tasman's eersten ontdekkingstocht naar het Zuidland medegemaakt. Vgl. P. A. Leupe: De Reizen der Nederlanders naar het Zuidland, bldz. 90.

gaen, om alle waren, sonderlingh specerije gewasch, aen ons alleen te leveren, als wanneer bij obtenue van dien dan crachtige interdictie aende buijten geslote trafficquanten gedaen ende de effectuele usurpatie onser gecontracteerde preminentien verboden can werden, also t' recht der volckeren niet toe en laet de libere negotiatie aen ijmant te ontseggen, nochte in hostile acte te treden tenzij ons doente op fundamentele maximen gevest, mitsgaders met de reden ende equiteijt quadrerende zij.....

Sulcs d E. Comp^e^ meer travailles ende oncosten, int eerst als voordeel te gemoet soude sien, dat met de intentie vanden winsuchtigen coopman niet en quadreert, ende te veel prejudicie in ons voorgenomen ooghwit geven souw. Wes raetsaemst oordeelen de pre eminentie des handels op 't minsaemst, is doenelijck, te obtineeren, als dat die natie met het omcappen der note bomen oorsaek tot diffidentie gegeven ende hare gemoederen aenstonts geirriteert werden. 't Moet ons provisionelijck genoegh sijn dat ons als vrunden in haer eijgen lant gedogen, ende dat soo doende occasie crijgen, om door gevoechlijcke ende practicabele middelen, alle andere trafficquanten vandaer te weren. Maer als bij oppositoire tegenstrevingh ons reden gegeven wert ende sien het anders niet wesen can, moet men als dan eerst het opperste ende uijterste recht bij de hant nemen, ende bij non admissie met de vijanden der wederspannige inwoonders, gelijck die van Damme wel eenige sullen hebben, contractive aenspannen, om in die gevalle dat cijlants volck ende haer toevallige adherenten bij reputatieuse aggressie gansch ruineus te maken. Dogh contra soo ons admitteren, als vertrouwen jae, moet men de Maccassaren in spetie, ende alle beduchte competiteurs int generael bij contractatie voordeel affsien om de possessie des lants ende handel bij hare exclusie alleen te behouden dat niet versuijmt dient. Sullen dan met fondament naer gevolcht accord aende Maccassarse coninck insinuatoire waerschouwingen cunnen doen, dat sijn vassalen de vaert derwaerts over verbiede, ende ons buijten kreuck ongemolesteert laten sitten inde posssessie van het recht dat wij deuchdelijck geacquireert hebben, daertoe dien vorst wel verstaen sal, mits de reden vrij meer gehoor is gevende als andere Indiaense princen. Echter soo uijt wederspannicheijt bij gedane besendingh continueert, is aen onser sijde geen oorsaeck tot rupture van alleance gegeven, ende werden genootsaect wegen soo importante sake met hem te dissolveren, dat de Comp^e^ sigh dan getroosten moet, om

bij dominatie over den coop ende vertier dier specerije soo int patria als hier in India alleen meester te blijven, dat alles int werck gestelt dient. Wij en twijffelen niet off onse gerescribeerde ordre sal desaengaende wel uijt gewrocht worden, de contenue vande instructie aen't opperhooft ter hant gestelt, verneemt UE. bij copie derselver, waer aen ons wijders gedragen.

Om een ende deselve reden achten wij wel gedaen dat d'orangcays vande negrije Elilamme per commissaris Lespine hadde doen visiteren, ende daer door toeseggingh van personeele comparitie, ende tot alle leverantie van't bosch gewasch daeromher gelegen, becomen had. [1] Soo op 't verricht hunner saken in Amboina, costi niet verschijnen, ende den aenvangh van't stipulatoir contract verder comen te differeren, sal de vreesachtige exceptie op hare vijanden Hattima [2] ende Salipapoutj [3] gedaen, vrij suspect sijn. Echter willen hopen ons prerogative bij exclusie vande Macassaren, Javanen, &a, den beloofden toevoer der vallende specerije doen sullen. Maer bij soo verre op eenigerleij wijse in mancquement blijven ist niet alleen billijck ende gefundeert, maer oock nootsakelijck dat bosch door't omcappen geruineert werde, daertoe insulcken gevalle selfs schijnen te condescenderen. t'Effective succes vernemen t'zijner tijt, onderwijlen zij ende blijve UE. gerecommandeert, aengetoge vlote spoedige depeche te geven,

---

[1] Hieromtrent hadden Gouverneur en Raad van Banda den 17 April 1645 het volgende aan G. G. & R. geschreven: „Wij hebben goetgevonden op den 11en Meert volgens ordre van Haer Ede den boschwachter Charel Delespine als Commissaris met 't Gewelt van Banda aende orangkaijs vande negorie Elilamma op Ceramlaut, alwaer t' bosch vande nooten ontrent gelegen is, te senden, en te versoecken, dat eenige derselve met de voornoemde Commissaris wilden herwaerts overcomen om met ons een nieuw verbant ende handelinge vande specerije, die aldaer omtrent vallen, te stipuleeren, ende ons met exclusie van alle andere natie deselve, mits betalende, hier te leveren." Maar „in vergaderinge vande meeste orangkays" werd dit bezoek naar Banda „geexcuseert, thoonende den brieff vander Hr Gouverneur (van Ambon) Demmer, waer in ontbooden wierden met twee corre-corren voort Casteel Ambonia te comen." Wel werd „belooft, wanneer dezelve tocht gedaen waere, alsdan (op Banda) aenlangen sullen ende aende commissaris toegeseijt alle de specerijen (mits betalende) in Banda te brengen, ende geene aende Javaenen, Makassaren ofte andere natie te sullen leveren ende bij aldien sulcx gewaer wierden, dat het ons vrij sal mogen staen, alle nooten boomen om te hacken ende te ruyneren. Sij seggen mede, dat deselve nooten van de boeren van Hattimatta ende Silipapoetij, sijnde Alphoerisen ende haere vijanden, qualijck durven haelen."

[2] Hatoemeten?

[3] Elpapoetih?

mitsgaders naer vermogen met het slachten van koebeesten te laten ververesschen, des te meer alsoo voornemens zijn de fluijt Eendracht over Balij eerst daegs af te vaerdigen, om aldaer quantité koebeesten ende eenige bullen ten behoeve ende gerieff van Banda te procureren, daerop UE. sigh vesten mooght.

Wanneer voorschreven fluijt ooc sal connen dienen, tot uijt werckingh van UE. project costij om vande Ceramse cust quantite hout 't erlangen tot opbouwingh van gerequireert vaertuijgh, daerom Banda meest altijt benodicht is. Soo vernemen, seijlt het opgemaecte jachtge uijttermaten wel, dat inde Z. Ooste eijlanden wel te passe staet te comen, ende derwaerts aen geordonneert hebben .....

Bevorens de vlote dimitteert, sullen de siecken, soo daer eenige bevonden werden, costij met gesonde coppen dienen verwisselt, ten eijnde hun fris in zee begeven ende minder noot van debiliteijt subject mogen sijn. Laet dit ernstich bevorderen, UE. becomt dogh naer uijttingh van t'exploict goede occasie om't guarnisoen, dat 391 coppen sterck is, naer UE. welgevallen ende gedane petitie tot 400 coppen, compleet te houden, mitsgaders de resterende met alle de verloste (over Amboina) herwaerts te senden daertoe UE. authoriseren.

Soo als van t'opperhooft Adriaen Dorsman geinformeert werden, soude inde eijlanden Queaij ende Arouw quantite robuste slaven, bequaem tot timmerluijden, kunnen genegotieert werden. Is derwegen in mandato gegeven ettelijcke derselver ten dienste van Batavia te verhandelen, daerom gemenelijck hier verlegen zijn. Laet de geprocureerde slaven alle herwaerts comen sonder een op Banda te houden, vermits van intendit zijn, UE. per de naeste met andere soort Arraccanse slaven te versien, d'adviso.

Bij aldien D°. Vertrecht in sijn ijverigen geest nogh continueert tot visitatie der ontdecte gewesten ende opqueeck vanden geestelijcken ooghst, sult sijn E. met gemelte Dorsman largeren, om vooreerst de gelegentheijt der landen ende 't humeur dier volckeren te onderstaen, daernaer bij overlegh op de bequaemste plaetse gaen remoreren, wanneer volgens project wel versorcht dient; sijn doente zij ende blijve gesegent, des Banda per de naeste met een ander predicant sullen versien, daerop staet maken mooght.

't Practicabel voorstel om den handel van massoeij omtrent Ceramlaut bij devalisatie der Javaense joncken alleen te genieten, is bij presuppost van grote aftreck in die spetie niet verwerpelijck. 't Geprojecteert ooghwit wert met dese uijtsettinge en passant

g'effectueert; soo maer bespeurlijck zijn, sullen den rescontrerende Javaen volgens gegeve ordre ruineus, ende hare jaerlijckse traffijcque infructueus maken. 't Is haer soo seer niet te doen tot opcoop vanden massoeij als wel omde insamelinge vande nagelen dat dE. Comp^e^ grotelijcs prejudiceert. Sulcke ende diergelijcke ondernemingh mogen jegens die natie indifferentelijck wel jnt werck stellen, vermits naer ouder gewoonte gehouden zijn in alle districten om her onse jurisdictie gelegen, onse pasceduls te jnpetreren, dat bij studieuse naerlatinge niet geschiedende aen onser sijde lange jaren herwaerts, prescriptoir recht gebaert heeft om sodanige imposteurs hostili modo te mogen attacqueren. Ja hebben die quanten inden jare 1638 vijandelijcke aggressie jegens onse uijtsettingh gedaen, als wanneer met het sneuvelen vande boeijer op Goele Goelij 18 a 19 man met spiesen doot velden [1], sulcs als nogh gemoveert werden om revengie te nemen, hoewel den handel van massoeij soo emportant niet en is dat daerom dese besendingh souden aenvangen; nochtans dienen [zij] daer niet te nestelen, ende moeten door ontsach ofte gewelt vandaer geweert, ende ist mogelijck met dese gelegentheijt gedissipeert werden. Gemelte massoeij is een medicinael specie, can daer van jaerlijcs niet meer als 15, 20 a 25 picol ten hooghsten op Batavia verthiert werden. Wert door de Cerammers van t'eijlant Ossa gehaelt, ende vande Javanen voor cleenicheden ingecocht. De jonghst overgesonde is te hoogh van prijs, t'sal genoegh sijn dat voort picol 8 a 10 realen costij betaelt werde. Bij aldien die specie t' zij bij contractatie met de Cerammers ofte 't verjagen der Javanen alleen costen gauderen, soude van meerder consideratie zijn, waartoe gearbeijt dient. UE. apprehendeert op dit point seer wel dat de massoeij van Ceram costij gevouchelijck dan toevloeijen souw, ja dit ten dele t' rechte middel quam te wesen om de winsten bij succes van opulente gewasschen eenmael met de erogerende oncosten te balanceren, te meer sulcx door den aenbrengh ende aftreck van de Z. Ooste eijlanden te verbeteren stont.....

Int Casteel Batavia adi 27 November A^o^ 1645.

Was onderteijckent Cornelis van der Lijn,
Joan Maetsuijcker, ende
Simon van Alphen.

---

[1]) Vgl. hierboven, blz. 621.

III.

Missive van de Raden van Indië aan den predikant Jacobus Vertrecht op Banda, 27 November 1645.

Achtbare seer godsalige.

..... Wij hebben met sonderlinge vreuchde geapprehendeert den vigilanten ijver, waerme UEE. tot d'insamelingh vanden geestelijcken oeghst inde Suijt Ooste eijlanden omvangen bleef. 't Voorstel is godvruchtigh, met UEE. waerdigh ampt convenabel ende inderdaet prijselijck. UEE. wert derhalven tot visitatie dier landen, mits dese uijtsettingh provisionelijck geauthoriseert, om 't humeur der volckeren 't zij op Arouw ofte elders voor eerst te sunderen, en alsdan volgens gedane opvorsingh plaetse te vesten daer 't bequaemst zal zijn.....

Int Casteel Batavia, 27 November A° 1645.

Was onderteijckent CORNELIS VAN DER LIJN,
JOAN MAETSUYCKER, ende
SIMON VAN ALPHEN.

IV.

Missive van Gouverneur en Raad van Banda aan de Raden van Indië, 20 April 1646.

. . . .

Volgens ordre hebbe de vloot vanden oppercoopman Dortsman met versch vleesch versien, en de siecke soldaten met frissche gesonde verwisselt. Ditto Dortsman is op den 6en Januarij alhier gearriveert, en terwijl in sijn E instructie int minste wij niet en erkent worden, soo hebbe met de voijagie verder niet willen bemoeien, en den commanderende opperhooft sijn thuijl laeten thuijlen; alle t' geene op ons versocht heeft, hebbe hem laten toevloeijen en mogen vertrecken ofte blijven alhier, soo lange t hem goet gedacht heeft. Is op den 19en Januarij met weijnich coelte van dese reede vertrocken, den Almogende sij haar leytsman, en geve iets goets voor de E. Compa. mach uijtgewrocht werden.

t' Geeft ons ten hoochste vreemt, bij haer Ed. de macht van de E. Compa. (die soo groot als oijt geweest is) soo cleijn geacht wert, dat wij soude vreesen (bij aldien de Maccaerse joncken in de Zuijt ooste eijlanden van ons geruineert wierden) den Maccaersen Prins ijets tot prejuditie van Amboyna, Banda, en Tarnaten soude voornemen. Haer Ed. gelieve vast te stellen, dat alle Moorsche prinsen, haer woort ofte vruntschap met de Christenen, niet langer houden, dan soo lange t'haer wel gevalt en dat om 7 a 8 joncken, die

van ons om de Zuijtoost gedestrueert wierden den Coninck van Maccasser geen oorloch met ons sal aenvangen, en ook vastelijcq staet te gelooven, soo den voornoemden Prins eenige voordeel op Amboijna, Banda en Ternaten hadde cunnen crijgen soude tselfde al over eenige jaeren int werck gestelt hebben, sonder te verwachten dat eenighe oorsaecke hem van ons daer toe gegeven wert.

Haer Ed. belasten inde instructie van d'opperhoofden over de vloot, met die van Damme en Nijle contract te maecken, om alle de specerijen (mits betalende) aende E. Comp[a] te leveren, sustineerende daerbij (t'selve volbracht sijnde) alsdan equitabel recht voor de E. Comp[a] gebooren sal sijn om de Maccassaren en andere natien, de selfde handel te verbieden, en men voor eerst de Maccassaren sullen waerschouwen voortaen niet meerder met haer vaertuijgen derwaerts te verschijnen, en den Coninck van Maccasser mede sullen laten versoeken, deselfde gelieve sijn ondersaten die vaert ofte handel te interdiceren. Hier op sullen in cort dienen, de inwoonderen der selver eijlanden heijdenen sijn, die voor desen (als alleenelijck verleeden jaer) noijt geen Christenen gesien hebben, en van geen contract, ofte eenige gespreck sullen weeten, maer vreese, onse macht aen landt gestelt, datelijk int geberchte vluchten. Volgens t' rapport van Dortsman soude goede naturelle van menschen schijnen te sijn, maer [zij] en hebbe echter niet willen toestaan, ijmant van de onse een voet op het landt heeft mogen stellen, en ten beste genomen, daer wiert een contract met haer gemaeckt, soude derhalven de E. Comp[a] cunnen sustineeren equitabel recht becomen te hebben, om de Maccassaren (die over veele jaeren die eijlanden gefrequenteert hebben) deselve vaert en handel te verbieden, immer soo veel soude den Coninck van Maccasser te vreesen sijn, dat men volgens t' contract (die den Prins met goede redenen soude sustineeren tselfde perforce haer afgedronghen te sijn) deselve vaert aende Maccasser verbiet, dan oft men deselve jonquen ruijneerden.

t' Is oock seecker de voornoemde inwoonderen met de Maccassaren wel te vreeden sijn, en uijt haer eijgen selfs, ons niet sullen soecken, gelijck die van Amboijna en Ternaten assistentie tegens de Portugeesen aende E. Comp[ie] versocht hebben, waer op een contract aen weder sijde tusschen de E. Comp[ie] en haer gemaeckt is, in welcke contract alle de nagelen aende de E. Comp[ie] te leveren, verbonden sijn, twelcq een equitabel recht aen de E. Comp[a] gebaert heeft, om andere natie (die nagelen soecken te handelen) vandaer te houden ende niet te gedoogen.

Ons oordeels possessie van Damme genomen hebbende, behooren wij ons daermede toe te schrijven, alle Zuijtooste eijlanden onder de jurisdictie van Banda en Damme te behooren, en consequentelijck alle natien die vaert te verbieden, t welcq (sooveel d'Indiaense macht aen gaet) met 6 cleene jachten (gelijck de Vergulde Haringh, verleden jaer hier gemaeckt) (ijder met 20 man, soo soldaten, bosschieters als matroosen gemant, met prince stuckjes, amonitie, granaten en vuerwercken naer behooren versien) lichtelijck sal te doen staen, soodat de Makassaren en Javanen daer van daen gehouden, de negotie van schiltpathoorn, ambregrijs en anders dat daer soude mogen vallen, van selfs ons toecomen, t'sij dat wij die jaerlijcx selfs van daer haelen, ofte mettertijt van haer ons hier in Banda toegebracht sal werden.

Van gelijcke verhaelen haer Ed. inde instructie vande meergemelten Dortsman, bij aldien sij lieden de massoijen voor civile prijs opt eijlant Ossa (gelijck aldaer geschiet, soo haer Ed. sustineeren) uijt handen vande Cerammers coste genieten, deselve negotie van eenige consideratie wesen soude, maer niet convenabel sijn, de Cerammers deselve t'eenemael t'onttrecken en wij oorsaecke van miscontentement om de massoije aen haer soude geven, twelcq tot prejuditie van Banda soude cunnen strecken. Dit is seecker, Banda al te cleen geacht, dat om een, twee a drije negorijen Banda voor haer te vreesen heeft. Wij willen haer Ed[e] verseeckeren, [dat] met de voornoemde jachten, alle de vaertuijgen vande binnecust van Ceram en Ceramlaut (wanneer wij begeeren) connen geruineert, en alle Javanen en Macassaren daer van daen gehouden werden.

Aengaende de vloot met lief vande Zuijtoost weder hier comende ofte bij gesont volck recht door een tocht naer Goulij Goulij en op de cust van Ceram, om de Javaense joncken te ruijneeren, bij instructie de opperhoofden belast, is wel. Wij vertrouwen echter 6 jachten meer dienst aan de E. Comp[a] als de heele vloot (wel verstaende om joncquen te ruijneeren) sullen doen, en oock met eens te ruijneeren, de Javaenen ofte Maccassaren niet naer laten sullen, weder te comen, want sij wel weeten, soodanige macht om harent will niet uijtgestelt is, ofte uijtgestelt sal worden, maer gelijck volgens onse advijsen, dienen alle jaeren niet alleen naer Goulij Goulij, de binnencust van Ceram, maer oock naer Keffingh en Ceramlaut, soodanighe jachten derwaerts geequipeert, die inde west en oost mouson, langs de custen van Ceram en Ceramlaut loopen,

de havenen besoecken om alle Javaense en Maccassaerse joncquen te ruijneeren twelcq een jaer twee a drije geschiet sijnde, sullen wel wachten weder derwaerts te vaeren ende sal alsdan dE. Compie (gelijck haer Ed. presumeren) de nagelen niet ontvoert werden, ende massoijen handel tot onsen believen t'eenemael aen ons trekken, twelcq wij achte van groote consideratie te sijn, niet tegenstaende maer 20 a 25 picol nu jaerlijcx op Batavia vercocht wert.

Haer Ed gelieve te considereren, dat jaerlijcx continueerlijck 5 a 6 joncken soo van Keffingh, Goulij Goulij, en andere bij leggende negorijen, omde massoijen te handelen, naer de cust van Genea vaeren en yder joncq ten minste 100 picol overbrengt, en men moet vast gelooven, de selfde spetie jaerlijcx, soo in Macassar als andere quartieren van India vertiert wert. Want bij aldien de Cerammers deselfde jaerlijcx niet en conde vercoopen, soude soo continueerlijck (om de massoijen te haelen) derwaerts niet tendeeren en ongetwijffelt deselfde voyagie staecken, soodat de E. Compa per contract alle de massoijen in handen crygende soude de Macassaren en Javanen deselfde op Batavia moeten comen halen, ofte de E. Compa conde een goede parthye derselver jaerlijcx aent comptoir op Maccassar senden, maer dat men deselve voor 8 oft 10 Ra soude soecken te contracteeren, is niet practicabel en de Cerammers eerder de vaert soude verlaten, als om soo vylen prys te geven. Haer E. seggen wel de Cerammers om een cleenigheyt deselven verhandelen, dit syn maer presumptie, alsoo niemant, als de voornoemde Cerammers met reden iets daervan connen seggen. t'Is sulcx en seecker dat somtyts eenige vande haeren vande wilden doot gesmeten werden, doch bij aldien den oppercoopman Dortsman volgens syn E. instructie t'eylant Ossa aendoet, sullen alsdan uyt den droom geraecken, en ons cunnen rapporteeren wat voor volck hij daer gevonden sal hebben.

Ingevalle de E. Compa tegens 16 Ra t'picol (by contract waerin gehoude sullen sijn, ons alle de massoyen te leveren) conde coopen, en in cleeden deselfde betaelen soude de E. Comp. soodanige coop niet behoeven te beclagen, want 600 picol tegens 16 Ra in cleeden omgeset, soude Banda over de 9600 Ra doen proffiteren en op Battavia ofte elders tegens 50 Ra (gelijck haer Ed. inde instructie van Dortsman schrijven) vercocht, sal dE. Compa 20400 Ra avance daerop trecken en de selve massoyen gevoechlijcq sonder veel grooter costen van hier naer Battavia gevoert cunne werden, mits in plaetse van een groote fluyt, een groot schip (om t' Augusty

gewasch en voorders de massoyen in te nemen) jaerlijcks herwaerts gesonden wert, soodat die negotie alleen in handen te crijgen dE. Comp[a] d'onkosten (die jaerlijcx opde jachten vallen soude) wel dragen can ende moste het guarnisoen in plaetse van 400 op 480 coppen (om de jachten daer uyt te mannen) alhier versterckt werden.

De voornoemde jachten soude ontrent int begin van Januarij een tocht naer Ceramlant, en op de binne cust van Ceram cunnen doen, en halff Februarij van hier naer de Zuijtooste eijlanden verseylen, en omtrent t'laetste van July herwaerts wedercomen, om andermael int laeste vant' ooste mouson de voornoemde custen van Ceram en Ceramlaut te besoucken.

Doch bij aldien haer Ed. byde resolutie blyven, omde Maccassaerse joncquen, inde Zuijtooste eylanden niet te ruyneeren, soude men met de meer gemelte jachten, den handel van ambergrijs en schiltpatshoorn, van gelijcke cunnen drijven, echter soo lange de Maccassaren aldaer geadmitteert werden, sal de E. Comp[a] t'rechte nut van die negotie niet genieten. Ons oordeels is de vreese seer cleijn, om daerover in verwijderinge ofte in oorlogh met den Maccassaerse koninck te comen en bij gevalle t'aller quaeste comende, de Maccassaren eenighe vaertuijgen equipeerden om onse jachten t'attacqueeren, daer was weijnich aen gelegen, want de 6 jachten bij een sijnde, sullen van geen cleijne, jae redelijcke groote Indiaense macht in dier quartieren niet aengerant werden. Wij vertrouwen den Maccassaerse prins de saeck om in oorlooch te geraecken wel ponderen sal te meer [wij] nu in vruntschap met de Portugeesen sijn, t'welcq hem mede al eenige achterdocht geven sal.

Op den 20 September verleeden jaer hebbe den tolck Jan Jorissen alias Cappiteijntie en den hoochbootsman vant' prauwenhuijs Abraham Gillisz andermael met t'Gewelt van Banda, naer de negorije Elilamme op de cust van Ceram gesonden, om de oranghcaijs derselver te haelen, en een contract noopende de specerije met haer te maecken. Sijn opden 6 October met t'Gewelt hier geretourneert, rapporteerende, d'orangkays sich geexcuseert hadde, op haer vasten ofte vast dagen, en versocht deselve met d'aenstaende volle maen weder met t'Gewelt derwaerts te verschijnen, en alsdan met eenige specerije soude overcomen en een contract met ons maecken. Waerop den laesten October den hoochbootsman (alsoo Jan Joorissen alias Cappiteijntge hier niet en conde gemist werden, om de Zuijtooste eijlanders die dagelijcx te verwachten stonden) de novo weder derwaerts gesonden. Daer comende hebben sij omtrent

3 a 4 catty foely en 8 a 10 d° nooten int Gewelt geladen maer haer comste wederom geexcuseert seggende dat van de Heer Gouverneur Demmer ontbooden waeren met twee correcorren aent' Casteel te moeten verschijnen t'welcq onwaerachtich is, alsoo de voornoemde Heer Gouverneur met t' selfde Gewelt (die int wederkeeren naer Amboijna verdreven was) ons aenschrijft, dat in sijn tijden deselfde orangkaijs noijt ontbooden sijn geweest, maer nu van meeninge was deselve t'ontbieden, en over t'langdurige uytstel vant' contract te schrobbeeren, soodat hier uijt te presumeeren staet, deselve Orangcaijs niet van meeninge te sijn, eenich contract met ons in te gaen.

Haer Ed. schrijven, bij aldien in mancquement derselver bleeven, dat het billick en nootsaeckelijck is t' nooten bosch door t' omcappen geruineert wert, daertoe in sulcke gevalle selfs schijnen te condescenderen. Wat het laetste aengaet, selfs genegen soude sijn, om t' noote bosch te ruyneeren, is abuijs, en sal uijt onse advijsen soodanige conclusie niet genomen cunnen werden, maer dat deselve aen den commissaris Lespine gesecht hebbe, wanneer een contract tusschen ons en haer gemaeckt was, en wij verneemen eenige specerijen aende Javaenen ofte Maccassaren meer leverden, sij wel vreeden zoude sijn, t' voornoemde bosch, door ons geruineert wiert. Dit zijn maer seghswoorden. 't Sijn een deel schelmen en guijten, onder anderen, een Orangcaijs soon, eertijts jonge vande Hr. Philips Lucassen, spreeckt heel goet Neerlants en over eenige jaeren soldaet int casteel van Amboyna geweest en met sijn geweer (soo d' Heer gouverneur Demmer ons advijseert) wech geloopen is. Dezen guijt vertrouwe oorsaecke is dat geen contract met ons soucken te maecken. Wij sijn van gelijcken gevoelen (als haer Ed. ons aenschrijven) het voornoemde bosch nootsaeckelijck dient geruijneert, maer haer Ed. en ordonneeren ons niet, met wat middelen t' selve bij der handt sullen neemen, want Banda soo veel soldaten en mardijckers (als om t' bosch te ruijneeren vereijscht) niet en can missen; behalven dat hebbe geen vaertuijgen om deselve voor dese tijt over te voeren. De soldaten ende vloot van Sr. Dortsman daertoe te gebruijcken en sijn niet gequalificeert alsoo volgens sijn instructie hem ofte de vloot niet en hebbe te commandeeren en soude d' opperhoofden derselver vloot met recht en goede redenen (wanneer sulck haer voorhielt) sich cunnen excuseeren, seggende haer instructie daervan niet en melde en bij aldien t' selfde ons weijgerde, haer niet qualijck cunnen afgenomen werden. Maer bij

aldien de Heer gouverneur (sijnde mede raet van India) ende eerder en meerder kennisse van de omleggende quartieren van Banda als haer Ed. op Battavia can crijgen, in de instructie vanden oppercoopman Dortsman (als t' wel behoorde) gekent waere geweest, al waer het maer alleenlijcq aengeroert (de voyage en de Zuijt oost volbracht), dat alsdan t' gene de Hr. gouverneur en sijn E. raden op de quartieren van Ceram ten dienste van de E. Comp^ie^. goet vonden, deselfde opperhoofden van de voornoemde vloot gehouden waere naer te comen, soude alsdan deselve macht met een Comp^ie^. mardijckers van hier naer de negorije Elilamme gesonden hebbe, om de noote boomen met schillen te ruijneeren twelcq met een cleijne moeijten en sonder perijckel van eenich volcq te verliesen, geschiet soude sijn, ende de E. Comp^ie^. vrij meer dienst daeraen gedaen als de vloot naer Goulij Goulij om de Javaense joncken te ruijneeren, te senden, want soo haest die van Goulij Goelij de vloot verneemen, sullen de Javaenen haer joncquen over het verdroncken landt haelen, soodat de scheepen weijnich dienst daer doen sullen. De twee tingans met de sloep van Battavia (soo deselve weder hiercomen) met soldaeten te mannen, om de joncquen over t' verdroncken lant aen te tasten, sal veel volck costen, want bloot in de chaloup en tinganghs sullen moeten staen, en de Javaenen van het landt met musquetten, spatten en pijlen, soo veel doenlijcq haere joncquèn defenderen sullen. In de jachten die hier gemaeckt sullen werden, staen de soldaten liber en vrij voor pijl en spadt en over het verdroncken landt (alsoo heel ondiep gaen) geroijt cunne werden, echter de vloot vande Zuijtoost hier verschijnende sullen met onsen raet delibereeren oft men 't ruijneeren der noten bosch op Ceram, de opperhoofden vande vloot sal vergen, dan oft men tot naerder ordre van haer Ed. t' selve uijtstellen.

. . . .

Verleden jaer sijn redelijcke parthije vaertuijghen van de Zuijt oost alhier verscheenen, waer door Banda van vaertuijgen voor twee a drij jaeren voorsien blijft.

. . . .

Int Casteel Nassauw opt eijlant Neira Banda desen 20 April A° 1646.

Onderstont UE. onderdanige dienaers,
Was geteijkent Cornelis Witsen,
Jan Simonsen,
Fredrijck Gommersdorp,
Abraham Weijns.

V.

Missive van Adriaan Dortsman aan de Raden van Indië, 16 Augustus 1646.

Ed^e^ Erntfeste Manhafte wel wijse voorsinnige seer discrete Heeren.

Mijn Ed^e^ genereuse Heeren.

Mijn jongste schrijvens aen UEd^s^ is geweest dato 29^en^ Junij laest leden..... [1] waer bij reverentelijck hebbe versocht, dat UEd^e^ ter oirsaecke..... [enz] als de cortheijt des tijts en de mijne langduerige siecte, waer noch niet vrij van en ben, van 't weijnich verhael der gedane tocht, tot mijne personelijcke verschijninge op Batavia geliefde t' excuseren..... Doch nu noch gans onvolmaect ende bekommerlijck, als kennende d' onbequaemheijt der trage penne die van natuiren anders tot de vlucht veerdicheijt geschapen is, en van mijne strammen geest geregeert wert, sulcx d' eijgentlijcke vocabulen soo alst behoort nae wil en wensch niet en can uijt beelden. Echter sal ick om mijn selven buijten het verstandich oordeel van Themistocles te houden die de traechaerdige met den naem van het graff eens levendich mensch waerlijck heeft versien, mij na de presente gelegentheijt trachten te ontlasten, ende eenige der voornaemste voorgevalle saecken, vervolgens cortelijck aenroeren, vermits met den eersten selffs op Batavia in UEd^e^ presentie hoope te verschijnen, als wanneer, soo mij den almogenden in gesondheijt spaert, ter eeren Godes, d'E Comp^e^ ten dienste, ende UEd^e^ vergenoeginge alles int breede claerlijck sal werden verthoont.

Wij hebben (sonder roem geschreven) geduerende dese voijagie, altijt soo veel mogelijck was ons uijterste devoir gedaen, ende alle middelen aengewent, die eenichsints practicabel ofte bedenckelijck waren, om UE^s^ ordre ende bevelen volgens mede gegeven instructie in allen deele promptelijck na te comen, uit te voeren ende te voltrecken, maer sijn eenige derselve tot mijner herten leet wesen, door verscheijde obstaculen de progressen gestut ende goede meeningen te rugge gebleven. Edoch soo is t'voornaemste

---

[1] Dit schrijven heb ik niet aangetroffen. Daar de hier overgenomen brief echter het geheele beloop der expeditie bespreekt, is dit gemis niet zóó groot, als ik eerst vreesde.

noch wel uijtgevallen ende 't rechte ooghwit van UEd[e] wel gevoechde bevelen op Damme geluckt ende getreft twelck hier na t'zijnder tijt ende plaetse sal aengewesen werden.

Eerstelijck uijt Banda [1] nae de Zuijt seijlende soo sijn van storm en onweer d'eijlanden Nijle ende Damme misgeraect, mitsgaders nae eenige dagen suckelens met de gansche vloot, mirakeleuselijck sonder 't minste vaertuijch te verliesen, ontrent Sera [2], ende twee

---

[1] De schepen waren, blijkens het journaal, den 28 November 1645 uit Batavia vertrokken en den 28—29 December voor 't kasteel Victoria op Ambon aangekomen. Den 3—4 Januari 1646 vertrok Dortsman met zijn vloot naar Banda. Het eigenlijke hem voor zijn doel ten dienste staande eskader bestond nu uit de jachten de Waterhond, de Haring en de Ter Gaping, de loodsboot, twee tingangs en een sloep. Den 6—7 Januari bereikten ze het kasteel Nassau op Banda. Op Ambon was een tolk aan boord gekomen, „geboortich van Macasser, den welcken (soo voorgeeft) in veele eijlanden, daer wij hebben geweest, ende jnsonderheijt op Roma ende Kisser bekent" zoude zijn. Op Banda werd nog aan de vloot toegevoegd het jachtje de Gulden Haring en kwamen twee „Tinembersche tolcquen" en een „caert maacker" of „teyckenaer" aan boord om den tocht mede maken. Den 19 Januari zetten de schepen de reis voort.

[2] Ik laat hier een gedeelte volgen van het dagregister: „24[en] ditto (Januario)..... sagen des morgens landt Z. O. ende Z. Z. Oost na gissinge 5 mijlen van ons ende gemerckt van Banda af, geen rechte hooghte hadde connen nemen, alsdat oock niet seeckerlijck en wisten wat lant het selve was, soo is geraetsaempsts geacht om bekent te worden daer na toe te loopen, alwaer des na middachs ten 3 uuren achter het eijlant Sickevoe, gelegen tusschen Sera ende d'onbewoonde eijlanden van Timmorlaudt, daer het boven [genoemde] d[o] genaempt Snuijdt een af is, op 20 vadem santgront met de gansche vloot (na dat veel perijculen uijt gestaen hadden) ten ancker gecomen sijn..... 25[en] ditto ontrent ten 8 uuren is het commandeerent opperhooft vergeselschapt met d'eerweerde predicant Jacobus Vertrecht en den cappitein Pedel naer voorschreven eijlandt Sera gevaren, alwaer aen landt ende jnde negrijen die dicht bij het strant op't vlacque landt lagen, d'huijsen meest ledich vonden, daer de vrouwen ende kinderen met alle hunne goederen uijt gevlucht waren. Vernamen oock soo veel mannen niet als op andere tijden daer wel gesien hadden. Een cleinen hoop vergaderde haer te samen, die ons int gemoet quamen ende vrundelijck verwillecomden, d'welcke Sr Dortsman haer vraechden, waerom haere vrouwen ende kinderen met eenige mannen en derselver goederen gevlucht ende waer na toe waren? Antwoorden meest alle na Tenimber ende Laradt gevlucht te zijn, ter oorsaecke die van Maetwijck, een lantstreecke op Timorlaudt, daer drije negrijen in liggen, haer dagelijcx quamen bestrijden, hunne vrouwen, kinderen ende goederen rooven, soodat de lantbou mitsgaders d'vanghst der rochen ende schiltpadden heel stilstont, daer dit eijlandt een der voornaemste van allen, ende van die waren best pleecht versien te wesen, sulcx de meeste schiltpadthoorn conden uijtleveren. Versochten aen ons dat haer wilden assisteren, souden beneffens ons met alle hunne macht daerna toetrecken om gemelte plaets viantlijck aen te tasten ende te verdestrueren, dat haer beleefdelijck worde afgeslagen, seijden daer niet verschenen te wesen om onse vrunden (gelijck d'inwoonders van voorschreven

etmael daerna, dewijle niet mogelijck was om naer t'westen op te laveren, alst blijckt..... bij resolutie van dato 26 Januarij dieshalve getrocquen, voorspoedelijck (godt loff) ter rheede aen d' oostzijde van Tenimber aengelant, alwaer meest alle d' inwoonderen, insonderheijt de vrouwen ende kinderen, met hun beste meubelen ende rijckdom uijt schrick en vreese van soodanige navale macht, die daer noeijt gesien hadden, in 't bosch ende naer d' andere bijgelegen eijlanden zijn gevlucht, [1] sulcx dat om de ontruste gemoe-

---

Timorlendt soo wel als sij waren) te bevechten, maer eenichlijck met soodanige macht daer gecomen te sijn, om alle onse vrunden voor haere uijt lantse vianden te beschermen, negotie te stabileren, rust ende vrede onder dese inwoonderen te bewercken, opdat gemelte negotie te beter toenemen, sijlieden door ons aenbrengende waren te rijcker worden ende metter tijt onsen waren Godt leeren kennen, eeren, dienen ende aanbidden mochten, dat sij soo niet en conden begrijpen, maer aengaende van vreede te maecken, stont haer seer wel aan, alligeerden, soo wij met de schepen oost aen zeijlden, dat tot dien eijnde eenige van hunne voornaemste na Tenimber wilden committeren, om een algemeinen vrede onder dese bij gelegen eijlanders door ons toedoen te helpen vorderen ende besluijten....."

[1] In 't journaal wordt de ontvangst als veel vriendelijker beschreven. Dadelijk bij aankomst (27 Januari) kwamen eenige inboorlingen aan boord en toen Dortsman met eenige zijner officieren den 28 Januari aan wal kwam, werd hij „bij d'jnwoonders volgens 'slands wijse ende haer gebruijck redelijck verwillecompt ende onthaalt, doch al met ommesien ende vreese der jnhabitanten die soo veel vaertuijgen niet gewoon en waren." Later werd de stemming een oogenblik minder gunstig. Het journaal deelt daaromtrent het volgende mede: „30 dito (Januari)..... zijnder diversche Orangkaijs ende andere persoonen van d'eijlanden Sera, Selarou, Timorlaudt ende Laradt, op Teminber aengelandt.

Ult° ditto..... hebben heden verstaen dat den eenen of d'anderen schelmsen Bandanees (die tot ons nadeel meer als te veel hun in dese quartieren sijn onthoudende) d'jnwoonders jegens ons opgehitst en de teere gemoederen noch meer ontrust gemaekt hadden, met voor te geven dat wij haer landt wilden innemen ende tot dien eijnde aldaer trachten een huijs ofte sterkte (soo sijt noemen) te maken, zulcx veele der jnhabitanten, vrouwen ende kinderen met hun beste goederen van dat lant na de negorijen Laradt ende Lijmebesser waren vluchtende, daerover 't opperhooft terstont aen landt gevaren ende jnde vier negreijen der heerlijkheijt Forodato, namentlijck Romeaen, Romemor, Ivenoer ende Ouweer, bijde voornaemste derselver plaetsen gegaen is, omme te vernemen, ende t'ondersoucken wie sulcx valsselijk uijt gestroijt ende haer geseijt hadde, alswanneer den rechtschuldigen niet te vinden was. Ende nadat zijn E. alles, soo veel mogelijk waer, weder in ruste hadde gestelt, hebben eenige versocht den eet van vrundschap ende getrouwicheijt te vernieuwen waer over't opperhooft allegeerde daertoe mede wel genegen te sijn, te meer diverse Orangkaijs ende ander volcq van voornoemde bijgelegen eijlanden hier mede present waren, maer dat de voornaemste vande negrijen Souveane ende Edoude eerst mede moeste ontbieden. Zijn E. soude onderwijlen eenige articulen van eeuwich verbont ende vrede, soo wel tusschen

deren (die vermeijnden met soodanigen macht daer verschenen waren om hun landt aff te loopen) te stillen, ende tot ons te trecken, als om tolcquen te becomen, eenige dagen aldaer hebben moeten verblijven, 't welcq door beleeffde bejegeningen en geringe geschencken, soo haest doenelijcke was, weder op een goeden voet gebracht, ende bovendien vercregen hebben, dat ter plaetse daer 't ons best geraden dachte, een logie te moge opslaen, [1] om onse siecken, die door het gedurich regenachtich weder alreede (boven de acht dooden) in de twintich waren, met een coopman ende dienstich cargasoen tot onse weder compste van Queij, Assa en Arouw daer in te logeren, ende met haer inder minne te handelen, gelijk UEd[e] in het nevensgaende contract met die eijlanden aen-

---

haer luijden als ons aengaende, schriftelijck instellen ende soo daer over ackorderen conden, alle gesamentlijck met solemnelen eede bevestigen ende eijgen handen teijckenen, waervan eenige haer voor gehouden heeft die hun wel aenstonden, sulcx terstond twee boden uijtgesonden hebben, om soo uijt onsen name als haren't wege die van voornoemde twee negrijen beneffens d'alle andere Orangkaijs, soo wel die daegs te vooren hier gecomen als woonachtich waren, jegens den tweeden der toecommender maent Februarie smergens vroech inde negrije Ivenoer, daer men de logie soude maecken, t'ontbieden, om soo't mogelijck sij te contracteren.....

[Dit contract is afgedrukt in mijne Bouwstoffen, III, blz. 303—307. Als een voorwaardelijke bepaling werd daaraan den 20 Februari nog het volgende toegevoegd:]

„Gemerct voorschreven Orangcaijs ende groote van Teminber naer't teijckenen vant contract, versochten dat wanneer weder met haer vaertuijgen ende goederen in Banda verschenen, van den thiende aen d'E. Comp[e] te geven mochten vrij sijn, wilden veel eer ende meer met hunne commersien naer Banda tenderen, voegende daerbij dat als dan onse residenten vant gene aldaer handelen mede geen thiende betalen souden, het welcke hun uijt goede consideratien, siende opde compste der Maccassaren, haer lieden voor dit jaar bij provisie op aprobatie van onse gebiedende Ed[e]. heeren toegeseijt hebben, ende dat wij voor soo lange de Nederlandsche logie hier staet, ons best doen sullen, om van harent wegen, bij d'hooge overheijt continuatie tot sulcx te verwerven, ende was op dato voornoempt bij den ganschen raat onderteijkent.

Welck voorschreven contract int Maleijts overgetranslateert ende haer alle opde volgende maniere oock duijdelijck voorgelesen en de cracht desselfs wel distinctelijck, bekent gemaekt is."

[1] Hier toe „vergunden d'Orankaijs Risse Rato, Riborij ende Brittij ons haer negrijen." Gekozen werd een stuk gronds „op 't Zuijdeijnde van Tenimber jn de heerlijckheijt Forodato, alwaer een verse riviere sij ende wel 't meeste volcx bij den anderen woont, jnt voorste aencomen vande negrije Ivenoer, daer den Orankaij Brittij des Conincx Risie Rato's broeder, een onser beste bekende vrunden, d'opperste aff is."

gegaen ende beslooten als d' instruciie bij den ondercoopman Evert de Lieffde, op Tenimber voornoemt gelaten [1], int breede gelieven te beoogen.

Ende naer dat wij op 't ernstich soo schriftelijk als mondelingh versouck van den eerweerden predicant Jacobus Vertrecht volgens den inhout der genomen resolutie van dato 15^{en} Februarij sijn E. E., wel gemant ende gearmeert [2] met de lootsboot en de tingangh, voor ons heenen over Queij naer Arouw om den wech te banen, ende gemoederen derselver inwoonderen tegens de compste der schepen 't ons waerts te prepareren, hebben laten vertrecken, [3] ende bij placcaat als ordonnantien [4] op alles goede ordre gestelt hadden, soo sijn wij met de vloot in corten daer op naer Queij gevolght.

---

[1] Volgt beneden. — De Liefde werd voorzien o. a. van een Nederlander, die goed Maleisch en Bandaneesch sprak, benevens van een „siekevaer met een chirurgijn." Timmerhout werd gehaald van het „Schilpadt eijlant." Een teekening dezer „logie" is aan 't journaal toegevoegd.

[2] Met 20 soldaten en 15 matrozen.

[3] Dortsman zelf deed nog een tochtje, waarover het journaal het volgende meldt: „9^{en} ditto des smorgens zijn de tolcquen van Tenimber aen boort van't jacht den Haringh gecomen, als wanneer t'opperhooft..... van hier over Laradt ende de negrije Lijmebesser om verders vandaer na Timorlaudt over te steken is vertrocquen. Deden den coers Z. O. aen met moij weer en slappe coelte uijtten westen. De captein Pedel met de schipper zijn aen landt bij de logie gevaren om volgens d'ordre van S^r. Dortsman op 't werck te passen, dat hetselve met den eersten voltrocken ende tegen zijn E. compste alles claer wesen mochte. Na middach ist opperhooft voor de negrije Lijmebesser aen gelandt alwaer meest alle 't volcq uijt de negrije ende in hunne thuijnnen met laboreren doende waren, daer zijn E. weijnich tijts na heeft gewacht, d'welcke wanneer haer sulcx aengecundicht was, terstont in hun negrije ende eenige der voornaempste bij ons aen boort verschenen sijn, alwaer met den anderen de kennisse vernieude, sulcx S^r. Dortsman met d^o Vertrecht ende eenige soldaten boven in gemelte negrije, d'welcke ontrent 30 treden langhs een ladder was op te climmen, gegaen zijn, daer sijn E. d'jnhabitanten ernstelijck animeerde dat haer cicer, root ende geel veru hout als andere s lants vruchten dagelijckx naer Tenimber aen onse logie, die aldaer gemaeckt hadden, te copen zoude voeren ende jaerlijcx int jonghste van d'Oost mouson in Banda verschijnen, haer soude van alles goet contentement gedaen worden. 't Welck sijlieden gesamentlijck beloofden te doen. Gemelte d^{us} Vertrecht dede aen d'ander zijde sijn devoir om door den tolcq het volcq te toetsen hoese gesint waren, ofter wel aparentie soude wesen om eenighe fondamenten te leggen ende hun het Christen geloove in te prenten, daer jn soo corten tijt weijnich aen te doen was, ende alsoo laet worden, soo sijn se tesamen met eenige orangkaijs die haer E. uijtgeleij deden, naer strant bij de vaertuijgen gegaen....."

[4] Zie beneden.

Alwaer [1] voorspoedelijck mette jachten wel gearriveert sijn, ende in't eerste aencomen den handel der slaven jegen elephants tanden seer schoon scheen te verthoonen, om inder haest ten redelijcken prijse volgens het seggen der inhabitanten een goede pertije cloecke mannen die timmeren conden te sullen bemachtigen, dat ons in dese quartieren (dewijle UEd^e die saecke hoogelijck gerecommandeert hadden) een geruijmen tijt opgehouden heeft, maer vermits verscheijden Westerlingen, Macassaren, verlopen Bandaneesen ende Javanen met vier joncken cort op ons arrivement hier mede sijn verscheenen, d'welcke dagelijcx met hunne coopmanschappen, bestaende in gelijcke tanden (ende beter) als d'onse waren, over de geberghten volgens haer gewoonte, van d'een negrij tot d'andere lijffeijgenen hebben loopen soucken, ende jegens 40 a 50 cattij swaerte (waer dat maar eenige becomen conden) van d'inwoon-

[1] Bij „t eijlant Queij Wattela voor de negrije Rommegoram." — De ontvangst was over 't geheel genomen vriendelijk, maar de bevolking toonde zich ook hier bevreesd voor de vreemdelingen en vluchtte van de strandplaatsen. Ook op Groot Kei, waar men den 26 Februari ankerde in de „baij van Eladt." Het dagregister deelt daaromtrent het volgende mede:

„Eenige inwoonders die ons alle vruntschap bethoonden verschenen terstont aen boort.

27^en ditto des morgens sijn weder eenige inwoonders van Groot Queij uijt de negrije Eladt ende meer andere plaetsen bij het commanderent opperhooft aen boort van't jacht den Haringh verschenen, waeronder eenen Orangkaij, Maij Tobbe was, die over veel jaren met de Nederlanders gehandelt, menichmael in Banda geweest ende oversulcx groote kennisse aen Capteintjen, onsen tolcq, hadde; den welcken Orangkaij ons scheen seer toegedaen te zijn ende inden slavenhandel (die soo hij zeijde hier genoech te becomen waren) behulpich te willen wesen, maer moesten wat patientie hebben ende eenige dagen hier blijven liggen wachten. Waer over Sr Dortsman een geschildert cleetjen met wat Chinees coral ende sijn geseltschap ijder een a twee vaem Guinees linnen heeft vereert, omdat haer uijterste devoir souden doen met den eersten eenige slaven op te soucken ende ons om te copen aen te wijsen, twelck zij lieden met veel hoge woorden beloofden cito jnt werck te gaen stellen ende soo veel mogelijck waer, te volbrengen. Ontrent den middach nadat het opperhooft haer wel onthaelt ende getracteert hadde, is zijn E. om hun tot veerdicheijt aen te presten met haer aen landt gevaren. Inde negrije commende vonden weinich volcq daerin, verstonden veele uijt vreese van dese navale macht naer d'Oost zijde van't landt waren gevlucht, alsdoen heeft Sr Dortsman sommige kinderen tot winninge der harten van d'ouderen ijder een snoer ofte kettingh van boven gemelte slechte coralen gegeven daer sij seer blijde mede waren, als wanneer 't opperhooft (na dat d'jnwoonders ernstich geanimeert hadde tot den opcoop der slaven jnt geberchte bij de boeren ende alsdan deselve bij ons te brengen) met den luijtenant Alexander de Bije naer't eijlandt, dat voor in't aencomen vande bay licht, gevaren is, daer goet hout om te timmeren ende voor den smidt colen te branden gevonden hebben."

deren affgehandelt, t'welck mijns erachtens seer diere was, naer dat onse eliphants thanden op Batavia jegens Ra 70 het picol waren ingecocht sulcx haer ider slaeff met de toegiften (dat is twee a drie cleetjes, swaerden, ofte bijltjes, die d'inwoonderen van hun altijt boven den tandt bedingen) op 30, 35 ende 40 ra van 8en comen te staen, uijt welcke oorsaecke (als dat sij oock tverleden jaer over de honderd stx do lijfeijgenen van hier wech gevoert hadden) niet tegenstaende alle practicable middelen aengewent ende op veele plaetsen persoonlijck met de chaloepen gevaren hebbe [1], om haer den handel te ondercruijpen ende voorbaet aff te sien, soo en hebbe in die gewesten niet meer als negen mans, drie vrouwen, een meijsken ende drie jongens connen becomen, d'welcke nae dat se arbeijtsaem, cloeck ende sterck waren, jegens 20: 26: 30: 36 ende 40 cattij eliphants tanden ider sijn ingecocht.

Wij hebben dese natie mede voorgehouden om een contract ende eeuwich verbont met haer te maacken gelijck op Tenimber ende daer omtrent gelegen eijlanden gedaen hadden om alle Westerlingen uyt dese quartieren te sluijten, den slaven handel, ende watter meer soude mogen voorvallen aen d'E. Compie alleen te doen gauderen, dat sij niet wel conden accorderen, allegeerden haer landt voor ider een (die oprecht en wel met haer wilden handelen) openstont, ende datse hun vast hielden aen 't contract voor desen met den Bandasen gouverneur gemaect ende beslooten [2]; daerop haer vraechden, waerom datse dan volgens 't gemelte contract, met hun vaertuijgen ende commersie naer ouder gewoonte jaerlijcx int jonghste van d'Oost mousson in Banda niet meer en verschenen. Antwoorden (soo ons den tolcq vertaelt heeft) omdat niet meer soo wel als voor desen in Banda getracteert wierden [3], d'oorsaecke hier van te sijn. Ick achtte dat de groote winsten die se bij de Westerlingen, meerder als met ons doen connen. t'voornaemste daer aff te wesen, hebben haer en alle d'eijlanders dies aengaende niet naegelaten int minnelijck ende oock nae de gelegentheijt des tijts met harde woorden 't animeeren, dat als voor desen jaerlijcx in Banda mosten verschijnen, daerbij belovende datse

[1] O. a. naar de „negrijen Touool ende Doele."

[2] Vgl. ook L. C. D. VAN DIJK: Mededeelingen uit het Oost-Indisch Archief. I. Twee togten naar de golf van Carpentaria (Amsterdam, Scheltema, 1859), b. v. blz. 55.

[3] Vgl. mijne Bouwstoffen, III, bldz. 224, noot 1).

alle de privilegien ende voorrechten die voor dezen bij d'andere gouverneurs genoten hadden, alsnoch souden erlangen ende genieten, t'welck op alle plaetsen met hooge woorden belooft hebben volgens ouder gewoonte 't selve en meerder nae te comen ende volbrengen dat soo sulx geschiet (gelijck vast gelooff van ja) geen cleenen afftrecq in 's Comp^s^ waren baren sal [1].

Onderwijlen met dese luije en trage quanten doende sijn geweest, hebben verstaen datter over 5 a 6 dagen een Javaense joncq (die alhier twee Bandaneesche tolcquen gehuert hadden ende in alles wel 60 mannen sterck, daeronder 3 a 5 Europaische natie, t' sij Portugeesen ofte Castiliaenen waren) van d' Oostsijde van groot Quaij naer Arouw vertrocquen was, waer over sijn beducht geworden dat die Javanen d° Vertrecht met de lootsboot ofte tingangh, soo de selve ergens verscheijden waren, wel souden derven bestaen aen te tasten, en de wijle alhier om reden als vooren, geen slaeven noch andere dienstige coopmanschappen voor eerst meer te becomen sijn geweest, mitsgaders laet op het jaer worden, den Oosten wint voorhanden stondt, en soo haest als mogelijck waer geern nae Damme souden hebben verseijlt, eer dat het volcq meer begonden sieck te worden, ende in de koij te raecken, hebben

[1] Aan het journaal van Dortsman ontleen ik nog het volgende:

„23^en^ ditto [Maert] des morgens redelijck weer als wanneer twee deser inwoonderen van Rommegoram bij het commanderent opperhooft licentie quamen versoucken om 8 a 10 man (waer van eenige jnt jacht den Haringh en d'andere aen stierboorts zijde van't selve jacht lagen, doende sijnde eenige snuijsteringe aen ons volcq uijt te venten) van hun bueren uijt de naeste negrije, gelegen ontrent ¼ mijl van de hare, viantlijck te mogen aen tasten ende gevangen te nemen met jntentie omme deselve als slaven voor eliphantstanden aen ons te vercopen, ende dat uijt geen andere oorsaecke nochte eenige reden daertoe te hebben als alleen datse seijden deselve aen haer ijets schuldich te wesen ende niet en betaelden, twelck gemelte sijn E. haer afgeraden ende geweijgert heeft, seggende sulcx aen onse schepen niet te willen gedogen, want d'een soowel als d'andere onse vrunden waren ende andere redenen daer toe dienende meer. Waer over hun kans verwacht hebben tot datse met een oranbaij van boort staken alswanneer met twee d° vaertuijgen wel gemant ende ijder van dubbel geweer versien deselve ontrent een uure langh na geschept ende gedurich uijt beijde haer oranbaijs op den eenen voornoempt met boogh ende pijlen dat een fel geweer is, snel geschooten hebben, welcke nagejaechde niet het vierde part van soo veel volcq als d'andere twee hadden, hun soo mannelijck geweert hebben (niet tegenstaende haere vianden hun te veerdich int scheppen waren) datse niet en derfden aen boort leggen, sulcx ten laeste voor haer negrij commende hebbense moeten verlaten ende sijn in ons presentie onverrichter saecken met schande wederom na hun woningen gekeert, als wanneer met haer niet weinich gelaggen en den spot gedreven is geworden."

oversulcx eenstemmich geresolveert dat men voor dees tijt (alsoo 't niet mogelijck is, alles op een mouson te besoucken) t'beseijlen ende aendoen van 't eijlandt Assa sal uijtstellen tot naerder gelegentheijt ende van Queij a droijtuere na Arou voornoempt, daer men presumeert ons volcq ende vaertuijgen te sijn, over te steecken, alwaer met goeden voorspoet in corten tijd ½ mijl benoorden de negrije Wockan, aende Westzijde bij het Noorteijnde vant Arouse landt, gesamentlijck omtrent de meergenoemde lootsboot ende tingangh ten ancker gecomen sijn, daer gemelte d° Vertrecht terstondt bij ons aen boort vant jacht den Haringh is verschenen, rapporteerende hoe dat voorschreven Javaense joncq met de twee Bandaneese tolcquen over eenige dagen van Queij was aengecomen, welcke wraeckgierige Bandaneesen d'onnosele inwoonders aldaer hadden wijs gemaackt dat wij Tenimber affgelopen, ende op Queij een fort hadden gebout. Item dat Queij Kake ende Arou Ade was, willende daermede uijtbeelden, als wij Queij vermeestert hadden, dat Arou niet veel tegenweer soude connen doen, waermede al het volck (die gemelte d° Vertrecht met groote moeijte ende neersticheijt [1] tot seer goede devotie hadde gebracht) hem datelijcken affgevallen, ende soo haest onse schepen gewaer wierden de meeste part int bosch gevlucht sijn, als UEd° uijt de copia van sijn Eerw' journael aldaer gehouden wijtlopich gelieve te vernemen, waeraen mij deshalven gedrage. Onderwijlen sijnder vier der voornaemste Javanen van voorschreven joucq (die daer onder de negrij Wockan aende wal lach en met ons jachtjen den Gulden Haringh ende twee chaloepen ter zee hadden besetten laaten, omme te vernemen wat natie daerop waren, ende waer deselve t'huijs hoorende was) behalven den annachode, den welcken sij seijden aen landt sieckelijck ende qualijck te been te weesen, bij ons aen boort gecomen, allegeerden hun vaertuijch een des conincx joncquen van Bantam ende sijlieden die in de sestich sterck waren, altesamen desselfs Maijt' dienaaren, maer geen Europische natie daeronder te wesen. Mitsgaders nu omtrent twee jaren van Bantam geseijlt te sijn ende soo lange in d'eijlanden Bouton, Soula, Soulabesie en daer omtrent gelegen plaetsen (diewijle Amboina niet crijgen conden) hun gepermitteerden handel gedreven te hebben, ende

---

[1] Dortsman schrijft nog in zijn journaal dd. 27 Maart dat Vertrecht „sich seer wel na haer humeur wiste te voegen, oock al veel hun sprake verstaen ende eenichsints met haer spreken conde, dat, vermits zijn Ed. diesaengaende wel begaeft is, haest volcomen soude hebben geleert ende gepredict."

nu laest over Queij, daer door wint en stroom verleyt waren, ende twee Bandaneese tolcquen gehuijrt hadden, om eenige slaven voor cleden te handelen, herwaerts waren gecomen, alsoo se op Queij voornoempt, vermits twee Macasserse joncquen die aen d'Oost sijde van dat landt lagen, geen slaven als voor eliphants tanden ende dat ten diersten conden bemachtigen, daer niemandt onder haerlieden van versien was. Vereerden mij een Engels mesken, met een partije oude clappussen, sagou, als andere slants vruchten, ende versochten reverentelijck in aller ootmoet, dat haer doch niet aentasten, nochte beschadigen souden, alsoo vrunden waren, ende een pas van d'E. Heer Generael Antonio van Diemen bij haer hadden, dat ons verthoonden.

Wt alle het welcke ick gelooff UEd^e met mij besluijten sult, dat den tijt van dit paspoort allange overstreken ende op dese custen gemelte Javaen niet dienstich noch vorderlijck maer als onvrij aen te tasten was, t'welck geern souden gedaen hebben, maer worde bij den raat (dewelcke billicken over dese saacke liet beroepen) in consideratie genomen, eerstelijck dat ons bij instructie geen absoluijte order en was gegeven, om de sulcke eenige feijtelijcke offentie op der vrunden ende bontgenoten bodems ende landen aen te doen; ten tweeden dat wij niet seeckerlijck en wisten wat in den jongsten vreede tusschen onse hooge overicheijt en den Coninck van Bantam getroffen [1], beslooten ende geaccordeert sij, ende ten laetsten dat te duchten is, soo wij dit volck alhier op dese stranden aentasten, alle d'inwoonders, niet alleen een schrick krijgen, maer die noch bij haer wooningen gebleven sijn, gelijckelijck int bosch vluchten, en t'allen tijden een walge ende affkeer van ons hebben sullen, soodat nu noch nimmermeer in Banda comen, ende tot die ware kennisse van wat op dit ende meer andere hieromtrent gelegen landen, voor d'E. Comp^ie te halen sij, sullen connen geraacken, te meer d'inwoonders het seggen voor desen dat aen d'Oostzijde van dit landt eenige peerlen te vinden sijn [2], confirmeeren. Om alle welcke consideratien voor

---

[1] Vgl. mijne Bouwstoffen, III, bldz. 282.

[2] Hieromtrent meldt het dagregister het volgende:

„S^r. Dortsman hadde onder andere oock verscheijde reden met den Orangkaij Boijbatij ende de sijne vande peerl visscherije, die met seght aen d'Oost zijde van dit lant Arou te wesen, d'welcke voor antwoorde gaven, niet sekerlijck te weten hoe veel ofte wat quantiteijt daer te duijcken ofte te vinden was, maer datter door d'inhabitanten die daerontrent om de Oost wonen jaerlijcx soo bij d'een als d'andere 2: 5: 6: 8: a 10 stucx peerlen gebracht en aende Javanen, Bandanesen

best en d'E. Compie dienstelijck geoordeelt is, dat men gemelte joncq die doch maer een ledige romp, want al hun goet int bosch gebracht was, vooreerst niet en souden offenderen, maer de Javaenen ernstelijck aenseggen dat se binnen 6 a 8 dagen maacken van hier te wesen, ende ons in geender wegen en rescontreren, want hier niemant als wij handelen mochten, alsoo met d'inwoonderen over veel jaaren sulcx gecontracteert, ende d'eerste possessie van negotie gehadt hebben [1], ende dat daerom in dese eijlanden vrunt nocht viandt, ja geenderleij natie wie het oock sij en wilden lijden, nochte gedogen, dat oock ten dien eijnde met dese macht hier verschenen waren, om de geene die wij vonden 't wederkeren te beletten, ende soo haer weder in ofte ontrent dese quartieren ontmoeten, als openbare vianden bejegenen, hun persoonen ende goederen voor goeden prinse verclaren ende in Banda, Amboina ofte Batavia, geboeijt overbrengen, als wanneer nu gewaerschout sijnde hier nae geen ignorantie te pretenderen hebben, het welck des anderen daeghs alsoo geschiet is ende effect genomen heeft. Waerover sij lieden seer gealtereert synde, ons bedancten ende wat haar geboden hadde, belooffden in allen deelen naer te comen, en in dese quaertieren nimmermeer weder te verschijnen. Ende alsoo voor ons noch dus Jacobus Vertrecht alhier niets meer te verrichten was, sijn, nae dat wij van d'inwoonders onse bontgenooten een vrundelijck afscheijt genomen, en volgens gewoonte in Banda genodicht hadden, gesamentlijck vandaer om eerst nae Tarange water ende tolcquen te procureren, ende aen de Oostsijde bij de peerelvisserije te gebruijcken, vertrocken [2], als wanneer onderseijl sijnde,

ofte Maleijers jegens eenige cleinicheden verhandelt worden, daerbij voegende datter geen neersticheijt om veel te becomen gedaen wert, en degene diese brengen bij gevalle soo maer jnde schelpen (d'welcke sij vissen om de oesters daeruijt te eten) gevonden worden. Het opperhooft versocht dat se ons een man ofte twee wilde mede geven die daer bekent waren om met ons derrewaerts te navigeren ende als tolcquen te dienen, souden hun met den eersten onder goede beloonjnge wederom thuijs brengen, alligeerden niemant van haer daer bekent te zijn ende wesen ons naer de naest gelegen negrije Taranga daer sij sustineerden voor ons wel tolcquen ende goet versch water te becomen soude sijn. Eindelinge siende hier niets te verrichten was, soo sijn tegens den avont gesamentlijck naerde jachten gevaren."

[1] Doelde Dortsman hier op het contract van 26 Mei 1623? (Vgl. Van Dijk, Carpentaria, blz. 57—60.)

[2] Ik ontleen aan het dagregister nog het volgende:

„30en ditto (Maert) des morgens nadat de Javanen het vooren geresolveerde andermael wel ernstelijck aengeseijt ende ten hooghsten bevolen was, mitsgaders van d'jnwoonders die present waren een vruntlijck afscheijt genomen ende jn

den wint uijt den Z. Oosten hart tegen cregen, sulcx dat genootsaect sijn geworden den coers te veranderen ende naer Tenimber bij ons volcq dat daer gelaeten hadden, over te steecken.

Alwaer met een goeden voortganck voorspoedelijck aengelandt sijnde [1], vonden 't alles in goeden standt, de siecken die daer in de logie gelaten hadden, waren (behalven twee soldaten die den doot gesmaact hebben) door Godes hulpe tot haer voorige gesontheijt gebracht, d'inwoonders met onse residenten over weder sijden wel vernoecht, ende gecontenteert. Sij hadden ontrent 1½ picol schiltpadts hoorn, van ider soorte een weijnich root, geel veruw ende ebben hout, mitsgaders 4 stuxs cloecke slaven, 5 vrouwen ende een moij meijsken, alles ten redelijcke prijse van d'inhabitanten gehandelt ende alsoo wij geen ofte weijnich coopmanschappen hadden die daer getrocquen off de geen die hadden te dier waren, hebben de vooren aengeroerde resolutie geconfirmeert [2], het eene met t'andere tot het aenstaende jaer ende naerder ordre gelicht [3],

Banda genodicht hadden, de welcke met hooge woorden beloofden alles naer te comen, soo sijn wij gesamentlijck om ons reijs te vorderen, ten negen uuren met een moij luchtjen uijtten O. Z. O. onder zeijl gegaen. Deden coers langhs Wocan Z. Z. West aen, hadden meest al diepte van 10: 12: 14 ende 18 vadem steck gront, tot aen't eindt van dien hoeck, alwaer het landt met een grooten inbocht weder schijnt vanden anderen te scheijden. Kregen diepte van 20: 22: ende 24 vadem santgrondt ende somtijts wat steenachtich. Sijn ontrent 3 uuren na middach aent eijlandt Guamer op 9 vadem sant gront voor de negrije ten ancker gecomen alwaer 't opperhooft met de voornaemste Orangkaijs gesproken maer door dat al haere goederen in't bosch versteken hadden, niet gehandelt heeft.

[31en ditto] Genakende de wal Guamer, cregen een sabier met Papouse rovers van de Oost int gesicht die een tar met drije man deser inwoonderen meende te nemen daer Sr Dortsman de luijtenant de Bije met onse boot ende een tingangh, na toe gesonden heeft, ende sijn E. personelijck met de chaloep cito op gevolcht is, maer sijn door hun veerdicheijt int zeijlen ontlopen. Wij quamen des middachs aen de N. Oost sijde vant onbewoont eijlandt Congeer met de jachten ten anckere, daer het opperhooft, die den heelen dach de voorschreven rovers met cleen vaertuijch nagejaecht hadde, in de vooravont bij ons verschenen is, alwaer den captein Pedel met een partije soldaten om wilde varkens te schieten ende eenige d° rovers t'attrapperen diese op dat eijlandt vermeijnden te zien aencomen, aen landt gevaren was, ende een vercken geschoten, maer geen van die menschen vernomen hadden."

[1] Den 5 April.

[2] Nl. die van 3 April, waarbij o. a. was besloten, zoo spoedig mogelijk van Tenimber naar Damma en Nila te varen.

[3] En dit niettegenstaande het verzoek der orangkaja's, om er een garnizoentje te laten. Daaromtrent vertelt het dagregister het volgende:

„6en ditto (April). Het opperhooft heeft den heelen dach inde logie en bij d'Orangkaijs aen land geweest de welcke versochten dat daer een coopman met 15 a 16

en twee der voornaemste orangcaijs Brittj ende Riborij het opsicht over de logie met een slaefinne ende een p[s] vaertuijch dat daerbij gelaten hebben, bevolen. Soo sijn [1] (naer dat, als meermael verhaelt, van d'inwoonderen behoorlijck affscheijt genomen ende in Banda geroepen hadden) inder ijl van daer [2] verbij Sera vertrocquen, alwaer in passandt hebben verstaen dat t'sedert ons vertreck, een Macassaerse joncq daer omtrent geweest was, die soo haest vernamen, wij een logie op Tenimber gemaeckt hadden, van daer weder geretourneert ende 't zeewaert in gesteecken is. Wij waren genootsaect. d'eijlanden Misselle, Babber, Wetan [3] ende meer andere plaetsen, souder de selve aen te doen te passeren, de wijle door 't eerste verdrijven inde reijs veel verachtert sijn geweest, ende hoogh tijt was, eer t weder begon te stormen en te waijen, en veel van 't volck in de koij raacten, naer Damme te tenderen, t' voornaemste werck daerom wtgesonden waren bijder handt te nemen ende uijt te wercken.

Sulcx den 19[en] April [4] aent eylandt Damme met de gantsche vloot voor de versche reviere Comber, daer t' voorleden jaer met het jacht Gapinge gelegen hebben, ter reede gecomen sijn, alwaer ter-

---

frisse soldaten dit jaar souden laten overblijven om haer aen d'eijlanden, terwijlen zij schilpadden vangen ende amber soucken, altijd met 5 a 6 musquetiers te convoieeren, want vermits voorleden jaar ontrent de sestich mannen van hun cloucksto volcq met een joncq gebleven sijn uijt vreese van de Soulaxce ende Ceramse roovers soo niet als wel voor desen gedaen hebben en derven uijtvaren, twelck sij seggen d'oorsaeck te wesen dat nu niet meer schitpadthoorn ende amber gelevert hebben; souden als dan jaerlijcx een goede quantiteijt, insonderheijt van cicer aen ons connen verhandelen, daer sijn E. op antwoorde geen ordre toe te hebben maer dat sulcx haerentwege op Batavia aen d'hooge overicheijt soude versoucken, waerop sij seijden haer te sullen verlaten."

[1] Nl. den 12 April.

[2] Langs de eijlanden Hongeer (waar zooveel „bamboesen" werden gekapt als de schepen konden laden) en Kissevoe.

[3] Het dagregister spreekt van „d'eilande Babber, Beber ende Jat."

[4] Ik ontleen nog aan het journaal:

„18[en] ditto. Sijn ontrent de middach aen d'Oost zijde van Damme dicht onder de wal gecomen voor een groote baij daert opperhooft met de chaloep ingelopen is, om deselve te diepen ende te vernemen offer geen negrijen en lagen alwaer int midden geen maer rontom dicht bij de wal 30 ende 20 vadem singel gront gevonden heeft, hebben oock boven jn't hangen van't geberchte aende westzijde van d[o] baij een redelijcke groote negrije sien liggen, waervan eenige inwoonderen beneden bij de chaloep quamen, die van S[r] Dortsman ijder met een snoer coralen ende een strooctje linnen begifticht sijn geworden, seijden niet als varckens, bocken ende hoenderen te coop hadden, maer dat aen de Westzijde vant landt, redelijcke quantiteijt notenmuschaet ende fœlije te becomen was, die de Macas-

stondt een goede parthije inwoonders op het strandt omtrent de jachten ende vaertuijgen hun verthoonden daer Capteijntjen met eenige swarten die ons als tolcquen dienden beneffens vier musquettiers in een Orangbaij nae toegesonden hebben, die den anderen, soo haest omtrent de wal quamen, minnelijck te spraacke stonden, waerop persoonelijck vergeselschapt met d'eerwaerde predicant Jacobus Vertrecht ende capetein Pedel mede ter selver plaetse sito ben

\- - -

saren daer jaerlijcx quamen handelen ende sijn alsoo met goet contentement vanden anderen gescheijden.

19[en] ditto als wanneer uijt het geberchte aende Westzijde van d[o] revier eenich geroep worde gehoort, daerop S[r] Dortsman, Jan Jorissen alias Capteintjen met de Tenimberse tolcquen ende eenige musquettiers int scheeps schuijtjen na de wal gesonden heeft, met expres verboot dat niemant aen landt soude gaen, maer ontrent de strant zijnde 't vaertuijgh op de riemen vloth en de musquettiers heimelijck en stille sonder eenige rumoer te maken, hun geweer wel fix ende claer houden zouden. Terwijlen de tolcquen volgens ordre hun relaes en versouck aen d'inwoonderen doende waren, is het opperhooft vergesellschapt met d'eerweerde predicant Jacobus Vertrecht ende 3 soldaten in een oranbaij door de vloot heen gevaren belastende aen d'officieren en tgemeen volcq van de jachten ende alle de vaertuijgen (alsoo eenige derselver bij het strant naect int water sach) dat niemant sich vervorderen soude aen lant te swemmen nochte varen, sonder alvoren van sijn E. expresse ordre daer toe becomen te hebben, waerop sij antwoorden niet te zullen doen nochte laten geschieden, als wanneer haere E. met gemelde oranbaij ende soldaten mede na de wal bij d'inwoonders ende onse tolcquen verschenen sijn, daer S[r] Dortsman onder andere der inhabitanten een orangkaij van kennisse sagh, genaempt Maijou, die goet Bandanees sprack, want hij uijt dat lantschap Banda gesproten en aldaer geboren was, maer van joncx op hier gewoont ende sijn residentie gehouden hadde, den welcken versocht dat het opperhooft met sijn geselschap aen landt bij hem en onse tolcquen comen zoude, 't welck onder vigilante uijtsicht ende wakende oogen geschiede. Als wanneer voorschreven Orangkaij Maijjou (die daer met ontrent 20 van d'inhabitanten met assegaijen, schilden en swaerden wel gewapent stonden) op het strant aen de watercant vooruit na S[r] Dortsman toe quam treden, seer reverentelijck neigende en buckende met het geheel lichaem ende aengesicht na zijn E. voeten, terstont sich weder oprechtende soende 't opperhoofts handen, ende alsoo op die wijse S[r]. Dortsman en desselfs geselschap seer eerlijck ende vrundelijck verwillecommende, ende relateerde hoe datter van dit jaer drije joncquen van Macassar inde versse revier gelegen hadden waervan de twee met een partije, maer niet wetende hoeveel, noten en foelie ende eenige slaven verder om d'Oost vertrocquen waren, mitsgaders den derden, noch in de revier op't landt gehaelt ende t'volcq met alle haer goederen soo haest onse compste vernamen, boven int geberchte, gevlucht was.

Desen Orangkaij Maijjou was de gene die 't voorleden jaer op onse aencomste met het jacht Gapinge eerst sich verstoute, alleen bij ons aen boort te comen ende vruntschap te maeken mitsgaders de seven personen die wij in zee verovert hadden van ons gelost en de gelegentheijt van dit en meer andere eijlanden ons te kennen gegeven heeft oversulcx hem wat meer als wel andere toe vertrout is geworden."

verscheenen, alwaer eenige der voornaemste Orangkays vande negrije Comber als andere daer de specerije valt, en de seven persoonen die het voorleden jaer in zee becomen hadden, woonachtich sijn, ons met neder buijgen, als cussinge der handen, in aller ootmoedige eerbiedicheijt vrundelijck verwillecompt ende minnelijck ontfangen hebben, deden haer door gemelte tolcquen aenseggen dat daer met soodanige macht verscheenen waren, om haer ende al onse vrunden die t'voorleden jaer met ons vereenicht sijn, d'welcke naer onse billicke versoecken wilden consenteren ende toestaen, jegens al haere ende onse vianden t'sij Tidoorse roovers als andere te protegeren, voor alle invasien, cracht ende gewelt te beschermen, ende bevrijden, mitsgaders op haer landen negotie te stabileren, eenicheijt, rust ende vreede onder d'inwoonderen te bewercken (gelijck op meer andere plaetsen gedaen hadden) opdat gemelte negotie te beter toenemen, sij lieden door onse aenbrengende waren te rijcker worden, ende metter tijt onse Godt leeren kennen, eeren, diennen ende aenbidden mochten; dat se soo niet en conden begrijpen, maer op 't resterende antwoorden sij alles wat in hun vermogen was (ter oorsaacke wij 't voorleden jaer wel ende getrouwelijck met voorschreven seven hunne kinderen ende vrienden, die in see hebben gerescontreert, hadden gehandelt) te sullen naer komen ende volbrengen. Wij mochten een huijs ofte fort binnen haere lantpalen maacken daer t'ons goet dochten, wilden in allen deelen de behulpsame handt daer toe bieden, sulcx in korten tijt alles wat aen hun hebben voorgestelt ende versocht vrijwillich vergunt ende toegestaen hebben gelijck bij het contract tusschen ons ende haer lieden dato 28en Meij gemaect en de beslooten, claerlijck is blijckende [1], op welcke goede conditien ter bequaemste plaetse van het landt [2] daer de Macassaren jaerlijcx met vier a vijff joncquen plegen te verschijnen, een sterckte, houte wambis, ofte defencijff fortjen, genaempt na den jongen Prins van Orange Wilhelmus,... binnen twee maenden tijts, sonder behulp van een bequaem timmerman met ons eijgen volcq ende soo weijnich oncosten als mogelijck was hebbe gebout ende op geslagen, mitsgaders acht stux gotelingh schut, te weten

4 van 8 ℔ ende } iser schietende
4 van 5 ℔ }

[1] Afgedrukt in mijne Bouwstoffen, III, bldz. 308—314.
[2] Het geheele eiland werd omzeild.

alsoo die van de jachten best conden gemist werden, tot diffentie op de twee puncten geleijt ende twee steenstucken voor aen't incomen der poort gestelt. Wijders met 1000 ℔ goet boscruijt ende scherp, met alles datter toe behoort rijckelijck versien, ende tot ult° Januario A° aenstaende voor 75 blancke koppen die binnen gemelte fort, op de lootsboot ende tingangh daergelaten hebben, boven twee Queijse slaven, volgens scheepsgebruijck wel geprovideert. Waermede buijten twijffel (met de hulpe Godes sonder wien men niet en vermach) niet alleen sufficant ende defencijff genoech sijn, om alle noden die hen souden mogen ontmoeten ofte aengedaen werden, aff te keren, maer oock bestandt om ons vercregen recht in die gewesten reputatieuselijcken te maintineren ende alle westerlingen van die kusten te weeren, mitsgaders in de stille maenden alle de bijgelegen eijlanden die daer met menichte, rontom dit landt Damme sijn, aen te doen, contracten te bewercken ende 't ondersoucken watter nu ende in tijts gevolgh ten dienste van gemelte Comp^e^ te verrichten soude mogen wesen. Tot welcken eijnde volgens UEd^e^ ordre ende bevel den onder coopman Evert de Lieffde met een formele instructie als andere nootwendige schriften hebben versien [1] ende na behooren met bequame officieren, matroosen ende soldaten tot uijtvoeringe van dit voorgenomen goet disseijn geassisteert....

In d' eerste drie weken dat op Damme aengecomen waren, hebben die vande 5 negerijen beoosten de riviere Comber, d' welcke geen specerije uijtleveren, door instigatie der Macassaren die met een joncq in voornoemde rivier lagen, ende eenige dagen daer nae met een ander vaertuijch van't landt gevlucht sijn, op twee onderscheijden tijden ende plaetsen, drie man van ons volcq ende een slaeff vanden capp^t^ Pedel, verradelijck doot geslaagen, waerover wij tot revengie van dit onlijdelijck moordadich feijt, gemelte joncq (die ledich was) aen stucken gesloopt en met de plancken d'welcke noch hecht en goet waren beddinghs daer't schut int fort op staet, hebben gemaect, ende alsoo op de hooge bergen in haer negrijen niet en conden comen, diversche van hun cleene vaertuijgen die aen de zee cant lagen affgenomen; een van haer voornaemste orangkaijs doot geschooten, meenichte clappusboomen omgekapt, diversche van haer thuijnen geraseert ende bedorven hebben, sulcx dat dese vianden vande twee naeste gelegen negrijen, Ilij ende

---

[1] Zie beneden.

Beber, onse vrunden ende bontgenoten vant Westen dagelijckx opgemaect ende bij ons hebben gesonden, om harentwegen vergiffenisse te versoecken, dat hun doch genadelijck wilden aennemen, souden sulcx niet meer gedencken, veel min onderstaen te doen, voegende daerbij dat geen sints derffden visschen, en wanneer al haere thuijnen bedorven waren niet leven konden. Ende aengesien dit volcq t'sij door trouwen als anders meest al aen den anderen vermaeghtschapt sijn, als om andere goede insichten, hebben haer het selve eeniger maten vergunt ende geaccordeert gelijck UEd[e] bij nevens gaende copie resolutie den 2[en] Junij dieshalven besloten naerder gelieven te beoogen [1].

Dato 4[en] Julij.... arriveerde aldaer d[s] Vertrecht [2] met t'jachjen den

[1] Ik ontleen aan het journaal het volgende:

„28 Meij.... Sijn d'Orangkaijs en eenige andere in recompense van 't gene ons gebracht hadden, ijder na merite met wat linnen begifticht geworden, wanneer alle gesamentlijck inder minne begonnen te solliciteren, dat wij doch die van beoosten de revier mede als onse vrunden wilden aennemen, souden maken dat wij de roers wederom, mitsgaders voor jder man een slaef ende vercken crijgen soude, daer 't opperhooft door den tolcq op liet antwoorden: dat het Nederlants bloet met geen slaven nochte varkensvleisch te betalen was maer dat wij voor een gebruik en maniere hadden, als een van d'onse soodanich vermoort worde, honderden daer en tegen van sulcke vianden weder doodt slougen, ja landen, steden, dorpen ende grote schepen om sulcx te wreken raseerden ende verbranden daarom een ijder van haer toe te sien hadde wat en hoe hij met ons volcq handelden. Daerentegen die wel en getrouwelijck bij ons dede dat wij de genegentheijt, wille, ende machts genoech hadden om onse vrunden voor alle hare vianden te protegeren ende beschermen mitsgaders van onze handen alles goets toe te laten comen, want wij een Godt hadden die de gansche werelt met alles wat er in is in ses dagen uijt niet gemaect ende geschapen heeft, die ons, de welcke in hem waerlijck geloven, alles wat van noden hebben uijt louter genade en liefde die hij tot sijnne kinderen droech, gaff ende schonck. Welcken miltrijcken Godt sijlieden metter tijt van ons moesten leren kennen, vresen, eren, aenbidden ende dienen, die haer dan oock van sijnne gaven geern en goet willich mede delen soude. Daer zij weinich na luisterden, als eenen Maau, Orangkaij ende opperste van de grootste negrije Watoumera, dat een seer sedich ende modest persoon sij, die de deucht uijt sijn aensicht te lesen is, antwoorde dat sijn kinderen somtijts jnt fort bij den cranckbesoucker ende adsistent wilde zenden om wat te laten leren daer hij van d'predicant Vertrecht seer toe geanimeert worde. Eindelinge is het vooren aengeroerde van paijs te maken tot naerder gelegentheijt daer bij gebleven, mitsgaders twee canonschoten ter eeren van d'Orangkaijs gedaen twelck haer wel behaeghde ende sijn met goet contentement onder belofte van dagelijcx aent fort te comen volgens 't contract van ons gescheijden....

1 Junij. Jan Jorissen alias Capteintje is heden met eenige der voornaemste Orangkaijs en veel andere vande West, onse vrunden ende bondgenoten, aent fort

[2] Dortsman met de andere schepen waren er den 24—26 Juni gekomen.

Gulden Haringh.... Rapporteerde aldaer verstaen te hebben dat d'andere drie negrijen van't Oosten mede aent fort geweest waren, om paeijs te versoecken, twelk 's Comp[e] residenten aldaer door toedoen van onse vrunden, op conditie als de voor verhaelde twee negrijen hun mede vergunt ende toegestaen hebben, sulcx dat het heele landt daermede nu in vrede ende voor d'onse overvloet van vhee als andere s'lants vruchten, goeden coop te becomen is.

UEd[e] hebbent wel gevadt ende nae waerheijt begrepen dat d'inwoonders van Damme niet souden toestaen, hunne musschaet

---

gecomen, dwelcke gesamentlijck voor die van de Oost pardon en vergiffenisse versocht ende gebeden hebben, seggende datse veele bloet vrunden ofte door trouwen aenden anderen vermaech schapt waren, ende soodanich als vianden niet leven conden, want als die vande Oost haer tujnen bedorven zijn ende visscherije uijt vrese van ons stil staet, geen spijse hadden om te eten, twelck hem als vooren verhaelt andermael afgeslagen is geworden, als wanneer sijlieden met twee oranbaijs vol volcq naer de Oost gevaren sijn; tot wat eijnde sulcx is geschiet, wil den tijt leren.

2[en] ditto des morgens sijn de Orangkaijs met de twee oranbaijs vol van hun volck weder bijt commanderent opperhooft verschenen, en hebben noch eenmael ernstich aengehouden, dat wij met de twee naest gelegen negrijen Jlij ende Beber doch wilden vereenigen, met andermael presentatie van het vorige dato 28 Meij gedaen, waarop S[r] Dortsman den raet beroepen heeft die daer over geresolveert hebben alst volcht.

Saterdach adij 2[en] Junij A[o] 1646.

Alsoo onse geallieerde bondtgenoten van't Westen dagelijcx comen soliciteren ende versoucken, dat doch die van d'andere sijde mede als vrunden admitteren ende aennemen souden, jnsonderheijt de gequalificeerste van het landt d'welcke nu (dat den vijandt ons handen, geweer ende bijlen wat geproeft, een van haer volck dato 16[en] Meij doot geschoten, naderhandt veel clappusboomen ter neder gehouden ende verscheijden tuijnen geraseert hebben) seggen ende voorgeven, dat met eenige der jnwoonderen vande twee naeste aen d'Oost gelegen negrijen Ilij ende Beber vermaeghschapt ende door trouwen aen den anderen jn vrundschap verplicht sijn, jtem dat deselve jnwoonderen van gemelte negrijen presenteren voor een man die haer volck jnt bosch (door jnstigatie van de Macassaeren, dewelcke nu vant landt sijn vertrocken) van d'onse dootgeslagen hebben tot amende een cloucke mansslaeff, beneffens eenige verckens als andere vee te betaelen ende het vier-roer datse den wiltschut affgenomen hebben weder te geven, waer op geresolveert is alst volcht:

Aengemerckt ons volcq dagelijcx hoe langer hoe meer door haestige sieckten beginnen in te vallen ende geen macht en hebben om voor ons vertreck, als het fort in defentie was, gelijck voorgenomen hadden het voorgaende leedt rechtmatich te revengeren ende wreecken, soo heeft den raat oorbaerlijck geacht die vande Oostsijde Jlij ende Beber voornoemt voor 6 a 7 maenden stilstandt van waepenen, maer geen vasten vrede toestaen; wijders het roer dat d'E. Comp[e] toe hoort t'aenvaerden maer den slaeff in recompense ofte tot vergoedinge vanden doot gebleven Nederlander aff te slaen ende haer aen te seggen dat het Nederlandts bloet te dier gecocht ende met geenderleij slaven vleijsch te betalen is. Wijders dat wij

boomen door ons gevelt ofte geschelt soude mogen worden, want se door de Macassaren anders, ende soodanich geleert sijn, dat ons noch voor eerst int geberghte ter plaetse daer deselve staen, schoon wat listen ende practijcquen hebben aengewent, niet en hebben willen laten comen, maer voorders ons alles ingewillicht ende toegestaen wat aen hun versocht ende voorgestelt hebben, dat metter tijt als de Westerlingen van daer geweert ende sij lieden onse billicke manieren van doen gewent sijn, van't selffs wel comen sal.

Waertoe nu de grondt beginselen wel geleijt sijn om niet

---

oocq de macht niet en hebben sulcx soo lichtvaerdich te vergeven, maer op Batavia omtrent onse hooge overicheijt comende, bij aldien sij lieden, terwijlen wij wech sijn, wel bij de onse doen, dat wat goets voor [hen] soude sien uijt te wercken; is wijders goet gevonden, dato 10en deser voor d'officieren naer de gelegentheijt een generale maeltijt bereijdt, ende voor alle t'volcq soo veel mogelijck versch vleis opgeschaft, mitsgaders om voor al haeren gedaen swaren arbeijt eens vroolijck te wesen, een ¼ legger aracq gegeven, ende dat dit fort met eenige canonschooten Wilhelmus nae de jonge prins gebabtiseert worden sal.

Aldus gedaen ende beslooten int fort Wilhelmus op't eijlandt Damme ten daege maende ende jaren als boven, was onderteickent Adriaen Dortsman, Thomas Pedel, Heere Jacobs, Harman Meindertsz, Jan Claesen Weer, Hendrick Feijt, Harman Eppenhoff, ende ter sijden stondt als geassumeerde, Wouter Evengroen, Arent Arentsen Coenevelt, Hendrick Dircksen.

Soo haest dese voorstaende resolutie dusdanich gearresteert en d'orangkaijs aengeseijt was, soo sijnse jnder haest na de Oost sijde vande rivier gevaren, daer djnwoonders met 8 a 10 prauwen achter den versten hoeck lagen en wachten om bescheijt te horen wat haere gesanten voor hem vercregen ende wt gevrocht hadde, die soo haest dese tijdinge vernamen terstont beneffens onse vrunden met al de gemelte prauwen naert fort geschept ende aen landt voort opperhooft's tent met het vierroer en twee varckens als eenige schoone orangie appelen, lemoenen ende andere slants vruchten tot schenckagie verschenen sijn, t'welcke sijlieden seer gealtereert al bevende aen Sr Dortsman vereert hebben, die haer int eerste door de vrunden ende tolcquen seer hardt liet toe spreken, mitsgaders het geresolveerde bij extentie dudelijck aenseggen waer na haer te reguleren hadden ende naderhandt weder wat versoeten dede, sulcx ontrent den avont die van de West ende Oost alle gesamentlijck met goet contentement ijder na sijn wooninge geretourneert zijn. t'Volck vrochten jnt fort aende afdacken en de slaven begonnen deselve met atab te decken, welck dack hier qualijck te becomen was.

3. 4. 5. 6. 7. 8. 9 ditto dese dagen sijn wij met het voorige werck, als ballast voor de jachten te halen, vivres, schut en amunitie van oorloge aen lant te brengen, ende t'fort aen sommige plaetsen wat op te hogen doende geweest, dat vermits de menichte siecken die wij (Godt betert) hebben, weijnich voortgangh genomen heeft. Dagelijcx sijnder veel prauwen van alle quartieren met veelderleij snusteringe te venten gecomen, welcke goederen t'zedert de provisionelen vrede met die van Ilij ende Beber seer afgeslagen sijn, ende lijftocht voor't volcq is door den grooten toevoer beter coop geworden.....

[15 Juni],... D'orangkaijs die dato 11en deser waren ontboden, [zijn] met een

alleen die natie uijt dese quartieren te houden ende 't ondersoecken wat op dit landt te verrichten is, maer oock nae waerheijt met cleen vaertuijch ende weijnich oncosten van 't Oosten tot het Westen, dat is van 't Nova Guinese zuijt landt tot Solor ende Timor toe, te vernemen wat men in tijts gevolgh ten dienste van d'E Comp[e] daer soude mogen van daen halen, want Tenimber ende insonderheijt Damme dat int midden van alle d' eijlanden light, ende een goede haven heeft in de versche reviere voort fort, om cleene jachjens, galiotten ende chaloepen te bergen, mitsgaders bequaem hout om te timmeren dicht bij der handt is, ende eenige getrouwe oranghaijs, ons seer toegedaen, om in soodanigen saeck behulpich te wesen, op dese twee eijlanden meest overal bekent, te vinden sijn. Sulcx geen sekerder, oncostelijker nochte beter middel hebben connen bedencken nochte practiseren om dit goede begonnen werck in aanwassende negotie, voortplantinge van jurisdictie, tot verbreijdinge vant rijcke Christij te brengen, als door desen middel met opgemelte Tenimber een houte logie op te slaen ende tot Damme soodanigen fortjen met

---

groote sleep aent fort gecomen, versochten aent opperhooft dat seecker corporael die jn de boeijen sat (omdat hij droncken inde negrije Watomera gecomen sijnde een der inwoonderen vrouwen (soot geseijdt worde) oneerlijck hadde willen aentasten waaruijt inde selve negrije groote beroerte ende geen cleen misnoegen onder dat volcq was ontstaen, sulcx in 4 dagen uijt de negrije niemant als nu bij het fort geweest was), soude vrij sijn, d'welcke corporael, ten dien insichte als omdat hij andersints een goet, stil en gehoorsaem leven was leijdende, losgelaten ende met eenige colfslagen in haer presentie vande vereijste straffe die ten exempel van andere daer over wel verdient hadde, gepardonneert ende quijt gescholden is geworden, mits conditie dat hij den man der vrou die sustineerde van hem in haer eer vercort te sijn ende daermede present was, met een a twee cleeden te vreden stellen zoude, 'twelck alsoo met goet contentement van ijder een terstont naer gecomen ende volbracht is geworden, met expresse waerschouwinge dat niemant van ons volcq sich hier op verlate ofte dese saeck in consequentie en trecke.

Soo sijn oock voornoemde schenckagis, aen degene diese noch niet ontfangen hadden uijtgedeelt, daerse t'opperhooft een goede partije groene noten muschaet ende eenige cleine stroo sacxkens met foelij, als drij a vier bocken, en wat andere snuisseringe in recompense voor hebben gegeven, als wanneer twee Orangkaijs die het contract nog niet geteijkent hadden ijder soo als best conden gelijck d'anderen gedaen hadden, een merck daeronder gestelt hebben, ende sijn gesamentlijck ontrent den avont met genoegen, en belofte van al hunne goederen aen den coopman jnt fort te leveren ijder haersweeghs gegaan, behalven de twee voornaempste Orangkaijs Maau en de Maijjou die den nacht bij S[r] Dortsman gebleven sijn.

cleene oncosten te bouwen waermede d'inwoonders voor haere vianden wel bewaert ende den westerlijcke Moor buijten postuere in haren handel sullen sijn, gelijck vooren aengeroert gebleecken is, dat soe haest die vande Macasserse joncq hadden vernomen, wij op Tenimber een logie hadden gemaect, op 12 mijlen na niet en heeft derven omtrent comen, maer in plaets volgens jaerlijcx gebruijck derrewaerts sijn reijse te bevoirderen weder terugge gekeert is. Soo heeft oock dese besendige met de drie jachten ende 't ander cleen vaertuijch een groot authoriteijt voor dE. Comp^{e}, ontsagh bij dese eijlanders en vreeselijck schrick onder de meer genoemde Mooren gebaert ende veroorsaeckt. Oversulcx ick besluijte dat gemelte besendinge als een generale verthoninge binnen sooveel jaaren ontrent voorschreven eijlanden eens ten hooghsten noodich is geweest, want 't verleden jaer niet een Queij in Banda verschenen sij, ende die inhabitanten nu uijt vreese dat mense wel soude comen halen, als datse onse macht die daer groot geacht was hebben gesien, ende wij haer niet als alle vruntschap gedaen hebben, des te meer aldaer compareren sullen, ende den westersen Moor die van tijt tot tijt meer ende meer daer sterck begint te negotieren eenichsints den lust van 't weder keeren sal benomen wesen. Het is wel soo dat (niet tegenstaende met d^{s} Vertrecht ider in sijn beroep, (sonder roem geschreven) groote neersticheijt gedaen hebben) tot noch toe de oncosten groot en den handel met d'avancen dieder soo in 't geestelijcke als in de negotie gedaen is, weijnich schijnen te sijn, 't welk mijns erachtens soo wij nu maer met cleenen ommeslagh op soodanige maniere als den ondercoopman de Lieffde bij instructie voorgeschreven hebbe continueerende, wel haest veranderen sal, maer het moet wat sijn tijt hebben, tot dat de luijden die ons noijt en hebben gekent, onsen heussen ommegangh, getrouwen handel ende wandel wat gewent ende alle andere natien daer van daen geweert sijn. Want de Heere doet alle dinck fijn tot sijnder tijt, ende de mensche en can niet verstaen noch het begin noch het eijnde van de wercken die Godt doet; men arbeijde hoe men wil, soo en can men doch int eene noch het andere niet meer uijtrechten als sijne Godtlijck wel behagen is. Dat sien wij aenden apostel Paulus als hij in Mysiam gecomen was, soo versocht hij met de sijne door Bithienien te reijsen, maer de geest en liet hem dat niet toe; d'inwoonders van Bithinien hebben daer nae het H. Evangelium door eenen anderen apostel ontvangen, want als Paulus dat voor hadde te doen, soo en was haaren tijt noch niet vervult

gelijck daertoe dan eenen seeckeren tijt van Godt bestempt was, om de heijdenen in Asia, Africa ende Europa te bekeren. Ten tijde der apostelen, soo is daer oock van Godt eenen tijt bestempt, om de heijden int Oosten ende Suijden als andere plaetsen der weeerelt meer, daer se sijn te bekeeren, want het evangelium des grootsten Coninex moet door de geheele weerelt gepredict worden tot getuijgenisse allen volcquen ende dan sal het eijnde comen. Dit is de volheijt der Heijdenen die eerst moeten incomen, eer dat de joden sullen bekeert worden, hier moet nootsaackelijck eenen ruijmen tijt toe sijn. Godt roept alle menschen ende natien 't sijner tijt want d'eerste bekeeringe vande Heijdenen naer de Hemelvaert Christij, rüijm drie hondert jaaren gehadt heeft, tot de bekeeringe van Constantinus de Groote, ende eenige tijt daer nae. Dat werck en is metter haest, noch al loopende niet te doen, soo en ist oock met nieuwe landen te ontdecken, die vremde natien tot ons te trecken, aliantie verbonden en contracten van commercie ende handelinge (met seclusie van andere) te maacken, het stabileren der negotie in dese Indien, noch in andere quartieren bij de Castiliaenen, Portugesen, nochte bij onse voorouders selffs in voorige tijden niet te doen geweest. d'Aerde, wanneerse bebout is, brenght t'haerder tijt goede vruchten voort, eerst loof, daernae de aeijren en daer na 't volle coren in de aijren, waerbij ick seggen wil, wanneer men de handen aen den ploegh hout, de selve niet en laet traech worden, ende cleene beginselen in achtingh neemt, dat metter tijt hier uijt noch wel wat goets voort comen sal.

Om dan tot het gewenste ooghwit te raacken, soo hebbe met aller opmerckinge insonderlinge acht genomen waer toe en tot [wat] waren ende coopmanschappen dese natie meest genegen ende voor d'E. Comp^e^ taenstaende jaer best proffijt te doen sal sijn, 't welck UEd^e^ uijt het naer volgende gelieven te vernemen ende soo UEd^e^ gelieft de handt hieraen te houden, om de westerlingen wt die quartieren te cladden, waeraen niet en twijffele, soo sullen onder correctie ende reverentie geschreven, deselve waren, ter wijlen se om een redelijcken prijs te becomen sijn, bij tijts dienen ingecocht, ende met d'alder eerste gelegentheijt, beneffens de nootwendige provisie derwaerts aengesonden te werden, namentlijck:

3000 cattij eliphantstanden groot slach, gaeff, ongescheurt, lanck, dick ende licht, die niet meer als tusschen de 15 ende dertig ℔ ider en wegen die tot den slavenhandel seer nut en dienstig sijn sullen.

1000 ℔ d^o^ cleen slach, van alderhande soorte die dinstich sijn,

om ten redelijcken prijse vande groote orangkaijs aldaer schiltpatshoorn voor te handelen.

200 stucx Toebouckse swaerden soo groot ende lanck alse eenichsints sijn te becomen.

200 stucx Javaense bijltjes.

100 p^s^ geele coopere arm ende been ringen.

100 stucx d° cleene handt ende teen ringetjes.

eenige baggen } Parijs werck.
roosen met gesteente }

Volght eenige Palicatse sorteringh.

2 a 3 packen sarassen groot en kleijn werck, al wast maer op gebleecte dongrijs, off ander groff lijwaet geschildert, omden minsten prijs.

50 stucx baeijtjes op een roode grondt, een weijnich geborduert met slecht goutdraet, voor de grooten haer vrouwen.

2 packen peta maleije.

1 d° taphechelas bruijn blauwe.

1 d° swarte salalous.

Bengaelse sorteeringe.

2 d° groove cassa root } geverut in plaetse van bethillis.
1 d° bruijn blaeuw }

1 d° sanen } schoon root geverut, alwaert maer op groove
1 d° adatis }
dongrijs in plaetse van caricams, want die hier te costelijck sijn. Serrias, kommerbanden, van mooch, d° van sijde alsmede koetenijs, siammewaers, bont gestreepte toocken, tafftas root, gecoleurt sientileses, root ende bruijn blauw geverut, gingans d'erve adjers ende pijckjes die men 4 a 5 stucx voor een roppij aldaer incoopt, van elcx wat tot monsters. Dit alles vast gelove in d'eijlanden wel getrocquen ende daer voor slaven, sandelhout, schiltpadthoorn ende meer andere waren goede coop te becomen sullen sijn.

Wij waren der meninge, ... op Damme onse saecke verricht sijnde, van daer nae Nijle te verseijlen, om met d'inwoonderen d'welcke 'tvoorleden jaer met ons vruntschap en trouwe hebben gesworen, mede een schriftelijcke contract te maacken ende de jachten volgens UEd^e^ ordre met solpher te ballasten. Maer in see comende sijn .... jegens opinie verdreven soodat niet mogelijck sij geweest, over wat boegh dat ment aen leijde, gemelte eijlandt Nijle te bestevenen sulcx ter nauwer noot in Banda geraact sijn, en als wanneer ons volcq wat ververst, en de siecken eenichsints op de been waren

die Godt betert boven de 14 dooden, meer als te veel, in de vloot hadden, gelijckelijck met die jachten ende twee chaloepen wt Banda naer Goelij Goelij en de Seramlaut over te steecken, om als ter selver plaetse de Javanen ende andere Westerlingen hadden aengedaen, de jachten Waterhont (dat seer lecq was) ende Gapingh naer Amboina te seijnden ende soo 't mogelijck ware geweest, met het jacht den Haringh dat best beseijlt is, over Nijle naer Damme te stevenen, om aldaer naer dat de saeck t'sedert ons affwesen zich toegedragen hadden naerder ordre te stellen, de resterende onbenaemde eijlanden west van gemelte Damme gelegen tot Solor ende Timor toe te ontdecken, in een kaert te leggen ende met hun eijgen namen bekent te maacken, 't welck den alregeerder mede alsoo niet en heeft gelieft, sulcx in allen deelen waerachtich is, dat den mensche mach proponeeren maer het disponeren bij Godt bestaet, gelijck in desen claerlijck is gebleecken.

Want naedat (soo haest als gesecht) ons swack volcq in Banda wat ververst, ... soo sijn met gemelte jachten Haringh, Waterhont ende Gapinge dato 22 Julij ontrent den middach vant voorschreven casteel Nassau om na Serame cust over te steecken onder seijl gegaen, ende door contrarije wint als verleijdinge der stroomen, niet eer voor des nachts met de Waterhont t'Lonthoirse, en den Haringh 't Zeelamse gat wt geraact, daer Gapinge tot des anderen daeghs nae middagh alsoo aen Neira op een vlack leger was geraect, heeft moeten vertoeven, ende die van 't casteel Nassau ende de fluijt Petten het selve jacht van daer in zee geholpen hebben, dat wij met den Haringh omtrent drie mijlen N. O. van Banda in zee sijnde eenigen tijt hebben ingewacht, als wanneer terselver oorsaacke wel 2 mijlen achter off beneden de Waterhont waren, een vremt seijl sagen dat sijnen coers voor de winde west aengingh daer terstont met den Haringh jacht op maacten ende nae twee a 3 uuren jagens deden strijcken. Item den anachoda Juragan Soudanja, Javaen van Bantam, met eenige der voornaemste overcomen, d'welcke ons [een] pas gedateert 10^{en} Augustus A^{o} 1643 in Amboina ende geteeckent Gerard Demmer verthoonden. Gemelten anachoda rapporteerde hoe dat hij met sijn joncq nu over de 3 jaren van Bantam was geseijlt om Amboinas baij aen te doen, ende dat voor het gadt comende na de Manipe verdreven sij, als wanneer dit pas heeft becomen ende is met dien Oost mousson in plaetse van volgens desselfs inhout van daer nae Bantam te seijlen, naer t'eijlandt Pangaij gelegen op een graat 40 menuten

suijder breete, naest 't eijlandt Oubij, bij Xulla tusschen d'oost cust van Celebes en d'eijlanden Ternaten over gesteecken, alwaer sijn joncq met rijs geladen ende deselve op Bangermassingh vercocht heeft. Is weder van daer na Macasser vertrocquen, daer een goede quantiteijt witte casse ende salempourissen die d'Engelsen aengebracht hadden op de passer jegens 4 maes het stuck heeft ingecocht, ende weder na Pangaij verseijlt, daer andermael rijs ingenomen ende met de resterende cleeden na Tidoor bij den Spaenjaert onsen erff viandt met $\frac{1}{3}$ avance heeft verhandelt, wanneer van daer met Javaense parringhs ende Toubouese swaerden naer Goram is vertrocquen, daer ongevaer ses maenden gelegen, eenige slaven, kinderen ende ledige tomtommen genegotieert heeft, waermede nu der meeninge was naer Bantam te verseijlen. Uijt alle het welcke als bij de generale instructien de schepen mede gegeven, claerlijck blijckt dat gemelte joncq op dit vaerwater onvrij, ende daerom voor goeden prinse, t'sij met gewelt, soose niet wel en wilden, ofte anders aen te tasten was. Hebben om alle ongelucken ende der Javanen trouweloose wreetheijt van amocq te spelen voor te comen belast, dat se met hun champan in ons jacht overcomen souden (sijnde van meeninge alsdan met ons volck gemelte joncq te mannen ende naer Banda ofte Amboina met de gevangenen onder inventaris in een jacht op te senden) 't welck sij belooffden te doen, maer soo haest 25 man met hun geweer sterck waren, hebben sij een groot seijl aende mast van gemelte champan opgehaelt, ende met deselve die seer vluchtich was, soo met seijlen als roeijen hart op 't loopen gestelt daer wij cort op volghden (niet twijffelende off d'andere jachten Waterhondt ende Gapinge souden de joncq die met twee man lagh en dreeff, wel waernemen ende oppassen), soodat met het ondergaen van de son eerst bij haer quamen, ende nae veel roepens waerna sij niet hooren wilden (te meer wij presumeerden Castiliaenen daerin te sijn) met gewelt hebben doen strijcken, sulcx dat met een chergie van 8 a 10 musquetten, drie mannen doot geschooten ende een gequest sij geworden, als wanneer wij d'overgeblevene te weten

27	p^s Javanen	
2	p^s derselver vrouwen	
5	p^s slaven	
1	p^s slavinne	
3	p^s jongens	slave kinderen
3	p^s meijskens	slave kinderen

t'samen 41 persoonen die een voor een sonder geweer lieten over-

comen, ende na dat wij deselve besocht, mitsgaders de champan gevisiteert hadden (daer drije hondert Spaense r[a] in spetie, bestaende meest in quaertjens, 13 groote bossen ofte packen massoijen, 5 tomtommen waer van twee d° vol goede foelij waren, diese seijden op Goram gewassen, ende hun aldaer van d'orangkaijs vereert te zijn, mitsgaders 8 p[s] critsen in de champan bevonden hebben ende geen ander goet meer, alsoose om den vracht te lichten int loopen hun andere waren met menigte over boort geworpen hadden), hebben gemelte 27 Javanen met haer twee vrouwen ende 12 stux lijfeijgenen in de drije jachten verdeelt en gelast sorge daer voor te dragen. Dit gedaen zijnde, sleepten wij voorschreven champan achter aen ende hielden dien nacht met clein zeijl bij int vaerwater daer vermeinden voornoemde joncq met tomtommen en de twee Javanen t'ontmoeten, maer vermits het seer doncker worde soo wast al te vergeefs, sulcx tot ons leetwesen de joncq gemist en der Gapingh met den Waterhondt die sijn groote ende cruijsseijlstenge gebroken ende overboort geraect was, gerescontreert hebben. Gemelte Waterhondt hadde oock soodanigen leckagie voor in sijn boech, dat met twee pompen geduijrich gaende, qualijck langer boven water conden houden, twelck in zee niet te stoppen noch te helpen was. Ende alsoo wel seven mijlen beneden Poulo Swange, het westelijckste eijlandt van Banda, door't najagen van gemelte Javanen waren geraect, den wint en stroom ons hardt tegen was, en hoe langer hoe meer naer Amboina afdreven, als dat oock met laveren niet winnen conden en aende cust van Ceram een lager wal was, werde derhalven bij den raet geoordeelt voor ons niet mogelijck te zijn, van dit oost mouson na Goelij Goelij ofte Ceramlaudt te geraecken, veel min over desen wegh d'eijlanden Nijle en Damme te beseijlen ende dat oock niet geraden was, meer genoemde Waterhont alleen te versenden, want of het selve stenglose en lecke jacht de minste noot van storm, onweer ofte ijets wat anders overgecomen hadde, wellicht verongeluct soude hebben. Daerom neerstich opgepast ende bij voorvallende gelegentheijt de behulpsame handt geboden en op een goede rheede hoe eerder hoe beter diende gebracht te worden. Oversulx (ende te meer vanden Javaensen anachoda verstaen hebben datter op Goelij geen joncquen en op Ceramlaudt maer twee d° aende wal om tomtommen ende sagou te handelen heel ledich waren liggende daer weijnich aen te verderven en niet van te halen was) resolveerden dat men met alle drije jachten ende cha-

loepen, om gemelte Waterhont in salvo te brengen, den coers naer Amboina stellen soude ende van den E. Heer Gouverneur Demmer aldaer goeden raat en ordre versoucken, wat men ten dienste van d'E. Comp^e best soude mogen aenwenden en om het selve jacht wat te laten vertimmeren, hulpe ende assistentie solliciteren sonde; daer den 29^en Julij (Godt loff) nadat veel perijculen en suckelinge, gelijcken op soodanige tochten onderworpen is, uijt gestaen hebben met de jachten ende chaloepen sonder een te verliesen voor 't casteel Victoria wel gearriveert ende aengelant zijn. Van waer den E. Heer gouverneur Demmer drije dagen voor onse compste na Cappha [1] was vertrocken. Welcken gemelte sijn E. vergeselschapt met eenige gequalificeerde officieren dato primo Augusto des avonts victorieuselijck van daer wegens de geluckige veroveringe van die bij al de weerelt geachte nimmermeer overwinnelijcke plaetse, weder bij het casteel voornoempt is geretourneert, waermede geheel Amboina met den aencleef van dien nu eenmael tot den langh gewensten rust en vrede geraackt is, dat met groote verwonderinge ende onuijtspreckelijke vernoeginge hebbe verstaen en begrepen. Met welcke groote ende hooch te achten victoria die sonder aen onse zijde een druppel bloets te costen is becomen, den Nederlantsen staet in groote reputatie gebracht en d'E. Comp^e nu ende in toecomende van sware lasten en oncosten bevrijdt heeft....

Soo en heeft oock meergenoemde E. Heer Gouverneur op mijn voorstel niet ongeraden geacht dat ick met dit jacht en de chaloep Batavia met de reste van het cargasoen (dewijle het jegens woordich laet opt' jaer is en noch veel sieck volcq hebben, om achter Ceram om te loopen ende naer Nijle en Damme te verseijlen, groot perijcul soude staen, off de reijs soude connen winnen ofte niet, te meer aldaer bij instructie als mondelinge op alles goede ordre gestelt hadde) op heden van hier over Bijma na Balij om soo't mogelijck waer metter haest een goede pertije rijs, padije, slaven ende beesten te handelen, tot welcken eijnde sijn E. mij met noch twee packen Guinees linden en twee d^o roode mourissen, die verstaen hebben daer wel getrocquen sijn, heeft geaccomodeert. Soo hebbe oock aen eenige officieren een partije gout van't geene over hadde jegens Spaense r^a die daermede wel begeert sijn, ider op sijn weerde getrocqueert, waermede hoopen noch een goede reijs maacken ende in October met goet genoegen van UEd. op Batavia verschijnen

---

[1] Kapaha. Zie mijne Bouwstoffen, III, bldz. 277—279, 284—303.

sullen, dat Godt geve, die daerom inden gebede aenroepen sal.

. . . .

Ed^e^ Erntfeste Manhafte wel wijse voorsinnige seer discrete Ed^e^ Heeren sal ick UE^e^ naer mijne Eerbiedige hertgrondige groete den drie eenigen waren Godt met zijn Heilige Engelen omcingelt ende bevolen laten.

UE. verplichten onderdanichsten dienaer
(get) ADRIAEN DORTSMAN.

Int jacht Waterhondt ter rheede voort casteel Victoria in Amboina den 16^en^ dach der Maent Augusto A° 1646.

VI.

Instructie voorden ondercoopman Evert de Liefde als opperhooft (waernaer hem met den vorderen raat) vant fort Wilhelmus op't eijlandt Damme tot naerder ordre, sullen hebben te reguleren.

Waerom ende tot wat eijnde met ons in dese vloot hier verschenen zijt, is Ul. niet onbekent, alsoo sulcx geduerende dese voijagie menichmael verstaen hebt, hoe dat van onse wettige gebiedende overicheijt d'E. Heeren Raden van India bij instructie voor ons vertreck van Batavia mij van haer E. ter handt gestelt, expres geordonneert zijt, om hier op't eijlant Damme ten dienste van d'E. Nederlantse Oostindische Comp^e^ te verblijven, slandts vruchten op te coopen ende in te samelen, wijders sulcx meer te verrichten als ick u.l. uijt crachte van welgemelte haere ordre hier vervolgens ter onderrechtinge nae de presente gelegentheijt tot goede directie van 's Comp^s^ affairen op dit lant ende meer andere hier omtrent gelegen eijlanden, nuttelijck ende noodich achte voorschrijven sal.

Dat de bontgenootene vruntschap tusschen dese inwoonderen ende de Nederlantschen Indischen staet volgens 't contract bij ons dato 28 Meij met haer gemaeckt ende van wederzijden geteijckent, soo veel mogelijck is, in onverminderden stant dient onderhouden en 's Comp^s^ vergunde preeminentien omvanckelijck geconfirmeert blijven, nochte haer E. besproocken recht de minste breucken come te lijden, ende dat op de verschijninge der westerse mooren alhier

ende andere voorvallende saacken met goede ordre voorsichtich ende bequamelijck dient gehandelt.

Dat de negotie int versetten der vendibile ende winstgevende waeren neerstelijck waergenomen ende betracht dient op dat d'E. Comp^e de gewenste vruchten voor haar E. gedaene oncosten mach gauderen.

't Preserveren vande vrientschap, en 's Comp^s preferentien bestaen voornamentlijck daerinne dat de gunst vande voornaemste Orangkaijs door goeden, modesten, sedigen, beleeffden, op rechten handel ende wandel (mitsgaders deselve somtijts met eenige cleijnicheden, een appel ende eij gelijck men de kinderen paeijt, d'handen gevult en dat naer graden men de minder Orangkaijs ende t'gemeen volck, vooral daer men acht meest dienst ende profijt van te connen trecken) onderhouden worde, twelck nu wel ende gevoeghelijck sonder groote oncosten te doen sal connen geschieden, want met advijs van raade de voornaemste Orangkaijs ende begeerichste van d'andere, daer ons dacht meest aengelegen te wesen, om te meer aen desen staet te verbinden met geschencken alredelijck versien ende begifticht hebben. Sulcx vertrouwe dies aengaende versaet en als blijckt vernoecht ende wel gecontenteert zijn, op dat 's Comp^s goede gelegentheijt hier ter plaetsen alsoo te meerder verseeckert werde, item dat alles volgens t'gemaeckte contract daer van Ul. een d^o geteickende ter handt gestelt hebbe, naer den inhout effect sorteren mach, want d'E. Comp^e ende ul^e alle, insonderheijt op het verschijnen der verloope Bandanesen ende Macassaren die buijten twijffel soo terstont t'eene mael niet achter blijven sullen, ten hooghsten daeraen gelegen is, daerom als geseght voorsichtelijck ende met goede opmerckinge bij dese inwoonderen, handel ende ommeganck dient gehouden te worden.

Gemerckt de grootste Orangkaijs ende meeste part van 't gemeene volcq, onse natie seer sijn toegedaen, als sulcx 't voorleden jaer ende nu geduerende ons aenwesen alhier wel ende ten rechten ondervonden hebben, achte de oorsaeck hier van te sijn, gelijck sijlieden genoechsaem metterdaet bewijsen ende thoonen dat (sonder roem geschreven) op onse aencompste A^o passado ende nu wederom door ons in aller heusheijt ende vruntschap soo minnelijck getracteert ende beleefdelijck inder billicheijt bejegent sijn geworden.

Hierop dit landt Damme sijn onder andere vier Orangkaijs die in sonderlinge acht dienen genomen te worden, te weten, Manu, opperste vande negrije Watomera, Maleeckij van Comber en Maijou

die jegenwoordich mede sijn residentie op Comber hout, item op Beber ook een wooninch met een vrouw heeft, ende Mellilij van Meloen.

Maau is een persoon soo veel met aller op merkinge in hem bespeurt hebbe, van seer goeden, oprechten, getrouwen, sedigen aert ende conditie, ons van harten gans toegedaen, wiens gelijck onder dese Heijdenen noch nergens gevonden hebbe; heeft de machtichste negerije Wattomera onder zijn gebiedt, ende is oock wel de rijckste op dit landt want soo hij ende meer andere mij menichmael geseght ende verhaelt hebben, soo heeft hij alleen voor sijn part wel duijsent bloeijende ende dragende notemuschaet boomen, die seer goede ende gesonde vruchten geven, soo sijn oock alle die van zijn geslachte, t'welk niet geringh is, van die vruchten meer als de gemeene man versien; ten dien insichte als om sijn macht ende getrouwe deuchts wille bij ul. in groot achtinge gehouden moet werden.

Maleekij, orangkaij ende opperhooft vande negerije Comber, op offte onder wiens lantstreeck ons fort gebout sij, is een eenvuldich ende onnosel mensch die sich vanden gierigen, slimmen, doortrapten Bandaneesen bedelaer Majou laet leijden als een kint, ende om en wedervoeren, gelijck de weerhaen van den wint gedreven wort. Dit en doet gemelte Bandanees niet alleen aen desen Orangkaij, maer oock aende meeste part van d'inhabitanten, dat ick met groote opmerkinge ende geen cleene speculatie menichmael aengesien hebbe. Edoch voor sooveel tot noch toe mij bekent is, en heeft hij ons met partischap in geene dingen om tot het gewenste ooghwit te comen gans niet partijdich noch hinderlijck maer in allen deelen behulpich ende als een makelaer tusschen twee coopluijden dienstich geweest, achte dit meer geschiet te zijn uijt hoope van groote geschencken nu ende in toecomende van ons te trecken om sijn overgroote giericheijt te versaden, als wel uijt gunste ende lieffde van ons, ende alhoewel hij seght van kints gebeente aen, hier ter plaetsen altijts sijn residentie heeft gehouden, en ons meerder als de Macassaren ende Bandaneesen (sijn eijgen lantsluijden) toegedaen te wesen, soo moet U. l. hem eghter niet te veel betrouwen, maer gedenckt dat hij met een vossen vel, dat is met een verradersen moorsen huijd, omvangen sij, want ten kan in mij niet comen dat soodanige baetsuchtige, gierige menschen geen voordeel meer te trecken siende, ijmant eer, eet offte trouwe soude connen houden; daerom sal Ul. dienen hem bij ul. selven voor suspect te nemen ende evenwel somtijts soo eenige

kleijnigheden heijmelijck inde hant te steecken ende beneffens voornoemden Orangkaij Maleeckij bij gelegentheijt met vriendelijck t'onthalen in balance houden, sonder de minsten schijn van mistrouwen te thoonen, want aen dien doortrapten vagebont indeese teere begintselen dE. Comp^e^ ende Ul^e^ opt hoochste gelegen is, ende sijlieden seer jeloers vanden anderen sijn, soo wanneer den eenen wat meer faveur als den anderen van ons geniet, twelck niet alleen ontrent dese twee maer oock bij alle d'andere hier ende op wat eijlanden dat UE. compt met opmerckinge waergenomen moet werden. Ick segge dat men bij gelegentheijt ende met discretie dit volck sal tracteren, want soo mense te weijnich acht soo sullense van ons vervreemden ende treckt mense te veel aen, soo en is mender nimmermeer vrij aff, daerom als geseijt de middelmate gevolcht ende geobserveert dient.

Melillij, Orangkaij van Meloen, is een deuchdich ende goet aerdich persoon mede redelijck versien van note muschaet boomen, d'Nederlanders wel toegedaen, 't welck voor ijdereen claerlijck gebleken is. Want int eerste soo haest wij hier aen landt quamen, na ons toegetreden ende van vreuchde vrundelijck laggende, onse handen aengegrepen, opgeheven ende gekust heeft, gelijck sulx niet alleene vanden selven persoon die reijs maer ook daerna van hem ende meer andere int bijwesen van veel ommestanders noch menichmael geschiet is, doch niet sonder reden, want wij de selve ende oock ses andere Orangkaijs kinderen tvoorleden jaer met een vaertuijgh in zee geresconteert ende in ons jacht overgenomen hebben, sonder te weten van wat lant ofte waer van daen sij waeren. Vonden eenige goede noten muschaet in diverse houte kaskens die sij, eer bij ons quamen overboort uijt hun tartare in zee geworpen hadden, ende wesen met hun handen alsoo haer niet verstaen conden, dat op dit lant Damme thuijs hoorden alwaer wij dese seven personen, die hun vastelijck ingebeelt hadden ter selver tijd van onse handen te moeten sterven, ofte ten minsten als slaven souden wegh gevoert worden, wel getracteert ende met eenige cleijnicheden begiftigt sijnde, liber ende vrij ijder bij de haere aen landt gesonden hebben, t'welck d'E. Comp^e^ ende ons alle in dese gelegentheijt niet qualijck te passe gecomen is ende in toecomende noch meer genut van trecken connen. In somma ten beroude noijt man dat hij wel gedaen hadde, want gelijck het quaet altijt sijn eijgen meester loont ende nimmermeer t'sij hier ofte hierna ongestraft blijft, item de boose straffe geduerich aenhanght ende op

haren rugge dragen, alsoo oock volcht het goede den weldoender na ende sal buijten twijffel 'tsijner tijt (alsiet men't juijst soo terstont voor oogen niet) gewenschte vruchten voortbrengen, 'twelck ul. van dese tocht hier en op meer andere plaetsen d'exempelen menichmael sulcx ervaren hebbe. Laet u.l. doch dese voorbeelden ende goede onderrichtingen ter harte gaen, doet gemelten persoon met alle d'andere inwoonderen trouw ende handelter wel in alder oprechticheijt mede, laet onder weteloose heijdense menschen u.l. licht lichten op datse Uwen Almachtigen Vader loven die inde hemelen is, sulter buijten alle twijffel niet qualijck bij varen en teijnde sal het goeden werck beloonen ende croonen waeraen niet te twijffelen staet.

Dit alles dan soodanich effect sorterende sult te sekerder wesen op de compste der verlopen Bandanesen, Macassaren ende andere natien om niet alleen van alle perijckelen bevrijt te zijn, maer oock met gemack haer den specerije handel te ontsetten ende beletten, daer alle dit aengevangen werck princepalijck op siet, soo sult dan ook op de verschijninge der voorverhaelde Westerse Mooren den teneur ende cracht van ons vooren aengetogen contract (waermede niet alleene zij lieden, maer oock allerleij natien ende volckeren buijten dese quartieren ende den aldaer vallenden handel 't eenemaal uijt gesloten blijven) volgens de innerlijcke intentie ende goede meeninge van dE. Heeren Raaden van India ons vercregen recht bestandelijck ende met reputatie aendienen daer macht, volck ende wapenen genoechsaem toe hebt om als deselve hier comen, ende niet wel en willen, hun het hooft te bieden ende te beletten, dat d'E. Comp^e^ prevogativen besonderlijck in den handel der specerije de minste creuck en comen te lijden ende opdat u.l. sich in desen aengaende niet en soude de goede ordre van onse gebiedende Heeren overtreden ende van alles de grondige meeninge ende twel behagen van haer E. wel vaten ende begrijpen, hebben UE. tot dien eijnde beneffens een der voormelte geteijckende contracten, de copie onser generale instructie mitsgaders t'placcaet door den E. Heer Generaal Brouwer den 15 Februarij A° 1634 [1] op stuck beroerende de specerije, wijders een d° in Februario laestleden rakende verscheijden delicten bij ons geemaneert ende bij ampliatie dato 15^en^ deses gerenoveert, [2] gelijckelijck ter hant gestelt ende

[1] Mij onbekend. Niet te vinden bij J. A. VAN DER CHIJS, Nederlandsch Indisch Plakaatboek.

[2] Zie beneden.

in sonderheijt dat en meer andere pointen duijdelijck voorgehouden ende met den anderen mondelingh gecommuniceert, hoedanich daer best in handelen sout. Soo sult haer E. wel gemelte ordre even off de selve op ul. houdende was, trachten te effectueeren, daertoe ons tot schuwinge der rediten gedragen, ende sal int vervolch naerder deduceeren, hoe op dit ul^s verblijff in dese quartieren (alsvooren gesecht) sult reguleren.

Dat den provisionelen vreede ofte stilstant van wapenen bij ons met d'orangkaijs vande vijff negorijen Sada, Ilij, Beber, Coelewetan ende Coelewou, gelegen op dit lant beoosten de revier Comber, door het ernstlijck versoeck ende gedeurich aenhouden van d'andere orangskaijs ende inwoonderen, onser vrienden ende bontgenoten, voor ses maenden, ofte soo lange d'eerste schepen van Batavia weder hier verschijnen gemaeckt, soodanich als in u.l. presentie besproocken is, sult onderhouden ende niemant de minste reden van miscontentement geven, soo lange sij d'onse mede ongemollesteert ende in wesen laten, twelck uijt goede consideratien tot meerder versekeringe van ul^s en alle die hier blijven hun toegestaen is, opdat in gerustheijt dese plaetse besitten ende van vee als andere slants vruchten t'opulenter toevoer soude becomen. Maer bij aldiense wederom beginnen t'sij int heijmelijck ofte openbaer ijemant vande onse aen te tasten ofte beschadigen, soo en sultse oock niet sparen laten, ende bij alle mogelijcke middelen met de wapenen ende macht die Ul^s Godt almachtich verleent heeft, het voorleden ende presente leet mannelijck revengeeren ende wreecken. Edoch voorsichtich dat u l. sich selfs ende tvolcq twelck ul^s toe vertrout is in geen licht vaerdich perijckel ende gevaar en stelle, waer door wellicht 's Comp^s schade groot en d'ellende beclaechelijck wesen soude. Want in den strijt en mach noch en can men maer eens misdoen, daerom in alle ul. affairen met voorbedachten raat, voorsichtich ende goet beleijt dient gehandelt, waertoe de nodige en bequame officieren, matrosen ende soldaten die bij Ul. laten niet en come te gebreecken.

Soo sijt oock in een sterck defensijff fort (van ammunitie van oorloch ende wat daer toe dient) wel verseeckert, mitsgaders van vivres voor 75 blancke coppen (behalven de slaven), soo in gemelte fortresse als op de lootsboot ende tingangh bescheijden, voor seven en half maenden naer de presente gelegentheijt van alle noodruft versien ende versorght. Menageert deselve soo veel eenichsints mogelijck wert, opdat bij eenige onverwachte noot ge-

vallen (die Godt verhoede) niet verlegen blijft. Sult dau wel een harden stoot (dat niet hoope noeh gelove daertoe comen zal) connen tegen staen, ende andersints ten dienste van d'E. Comp[e] wat goets uijt wercken waeraen niet dubiteere. Daerom met alle Ul[s] gedachten ende crachten gestadich dient te arbeijden ende oock besorgen dat voor al de geprojecteerde cap ofte dack op de zee punt den Haringh daer de cruijt kelder onderstaet tot preservatie vant selve cruijt als de combuijs en een parparre om de gehandelde noten muscaet daer op te droogen; item het geprojecteert packhuijs van 22 voeten lanck, 18 d[o] wijt ende 21 hoogh sonder de cap met twee solders daerin, ende een borstweeringh van 4 voeten waer toe hier plancken, balcken ende iserwerck late verblijven ,alsoo ruijmte nodich hebt, met den eersten opgemaeckt ende voltroecken worde.

Sult onderwijlen met alle vlijt ende neersticheijt U.E. informeren laten waer ende op wat plaetsen, geberchten, vlackteu ofte valeijen op dit eijlant de noote muschaet boomen staen, ende wat hier meer als specerije ende slaven te negotieren valt. Wijders aende inwoonderen inder minne versoucken dat gelijck alsse ons menichmael belooft (ende al eenichsints gedaan) hebben, de gelegentheijt van de eijlanden hier ontrent, niet alleen te openbaren, maer oock volgens t'contract met bequaem weer, eenige inde tingangh derrewaerts te varen ende om redelijck loon als tolcquen in aller getrouwicheijt te dienen, waer toe tegens dat dit werck sijn behoorlijcken eijsch heeft het den rechten tijt wesen sal, om sulcx aen te vangen ende alle dese bij gelegen eijlanden, namentlijck: Teeuw, Nijle, Serematte, Niffemassa, Salalou, Poukierij, Abij Coun, Maelij, Jatij, Laeltou ende Maubesse, daer dese inwoonderen seggen seer schoone sarronghs gemaekt ende goede coop vercocht worden, ende dat op alle de voorverhaelde plaetsen, behalve Teeuw, Nijle, Seramatte ende Niffemassa, sandelhout in redelijcke abondantie valt ende in meest alle dese eijlanden buffels, ander vee, ende overvloet van alderleij vruchten te vinden sijn die UE. int jongste van dese Oost mouson, de wijffel maent, ende int eerste van d'aenstaende westpassaet wint, voor de compste der Macassaren in naervolgende manieren met eenige deser inwoonderen gevoegelijck besoucken cont, ende ten rechten vernemen wat aldaer ten dienste van d'E. Comp[e] nu ende in tijts gevolch te verrichten soude sijn, off oock de waerheijt, de dagelijksche fama becrachticht ende bevesticht; soo sult de lootsboot van alles wel versorght voort fort inde revier

loepen, om gemelte Waterhont in salvo te brengen, den coers naer Amboina stellen soude ende van den E. Heer Gouverneur Demmer aldaer goeden raat en ordre versoucken, wat men ten dienste van d'E. Comp^{e} best soude mogen aenwenden en om het selve jacht wat te laten vertimmeren, hulpe ende assistentie solliciteren sonde; daer den 29^{en} Julij (Godt loff) nadat veel perijculen en suckelinge, gelijcken op soodanige tochten onderworpen is, uijt gestaen hebben met de jachten ende chaloepen sonder een te verliesen voor 't casteel Victoria wel gearriveert ende aengelant zijn. Van waer den E. Heer gouverneur Demmer drije dagen voor onse compste na Cappha [1] was vertrocken. Welcken gemelte sijn E. vergeselschapt met eenige gequalificeerde officieren dato primo Augusto des avonts victorieuselijck van daer wegens de geluckige veroveringe van die bij al de weerelt geachte nimmermeer overwinnelijcke plaetse, weder bij het casteel voornoempt is geretourneert, waermede geheel Amboina met den aencleef van dien nu eenmael tot den langh gewensten rust en vrede geraackt is, dat met groote verwonderinge ende onuijtspreckelijke vernoeginge hebbe verstaen en begrepen. Met welcke groote ende hooch te achten victoria die sonder aen onse zijde een druppel bloets te costen is becomen, den Nederlantsen staet in groote reputatie gebracht en d'E. Comp^{e} nu ende in toecomende van sware lasten en oncosten bevrijdt heeft....

Soo en heeft oock meergenoemde E. Heer Gouverneur op mijn voorstel niet ongeraden geacht dat ick met dit jacht en de chaloep Batavia met de reste van het cargasoen (dewijle het jegens woordich laet opt' jaer is en noch veel sieck volcq hebben, om achter Ceram om te loopen ende naer Nijle en Damme te verseijlen, groot perijcul soude staen, off de reijs soude connen winnen ofte niet, te meer aldaer bij instructie als mondelinge op alles goede ordre gestelt hadde) op heden van hier over Bijma na Balij om soo't mogelijck waer metter haest een goede pertije rijs, padije, slaven ende beesten te handelen, tot welcken eijnde sijn E. mij met noch twee packen Guinees linden en twee d^{o} roode mourissen, die verstaen hebben daer wel getrocquen sijn, heeft geaccomodeert. Soo hebbe oock aen eenige officieren een partije gout van't geene over hadde jegens Spaense r^{a} die daermede wel begeert sijn, ider op sijn weerde getrocqueert, waermede hoopen noch een goede reijs maacken ende in October met goet genoegen van UEd. op Batavia verschijnen

---

[1] Kapaha. Zie mijne Bouwstoffen, III, bldz. 277—279, 284—303.

schiltpatshoorn, sarongs ende quantiteijt goede padie ten redelijcken prijse te coopen vinden sult.

Alhier, soo veel mogelijck wert, den handel ende humeuren dier inwoonderen gesondeert hebbende loopt soo als de tolcquen UE. onderrechten sullen eerst West op Niffemasse aen, van daer al voorder west ende noortwest alle de vooren verhaelde eijlanden aendoende, verricht, ende tracht naer vermogen uijt te wercken, als UE. niet alleen voorgeschreven maer oock met grooten ernst menichmael mondelinge gecommuniceert hebben, soo sult buijten twijffel ijets wat van marcque ten dienste van d'E. Comp^e^ opdoen, want als geseght sandelhout, schiltpadtshooren ende fijne sarranghs (die in Amboina ende Banda wel getrocken) te vinden sullen sijn. Dit alsoo effect gesorteert wesende, soo compt voor de winde met de West mouson van eijlant tot eijlandt weder herrewaerts na Damme, daer alle de opgecochte waeren int fort bij den anderen versamelen ende tot de compste van het retour schip wel geconditionneert in acht houden sult. Souden oock geraetsaem achten dat (?) aenstaende int jonghste vande West mouson alle de eijlanden Wetan, Babber, Misselle, Cera, Tenimber, ende Timorlaudt van hier soo danich sonder geen ofte weinich oncosten van d'E. Comp^e^ besocht worde, want met cleen vaertuijch meer als met groote schepen op doen sult, gelijck het selve bij ervarentheijt wel ondervonden hebben.

Alle eijlanden, hoecken, bochten, inwijcken, baijen, revieren, droochten, bancken, sanden, reven, clippen ende rutsen etc^a^ die UE. aendoet, ende int derrewaerts zijlen als wederkeeren bevint sal UE. met den stierman pertinent schrijven ende in een kaert leggen (gelijck beijde dat redelijck wel doen cont) daertoe schoone platen van ons becomen hebt, oock wel sorgvuldich noteeren, op wat hooghte, breete, hoedanige streckinge en distantie de eijlanden vanden anderen gelegen sijn, wat kennelijcke mercken als bergen, heuvelen off bancken, waeraen men die mach kennen, mede wat diepte, ondiepten van gronden, blinde clippen, aff schietende reven aende hoecken vande landen sullen gelegen wesen, hoe ende op wat mercken die bequamelijck te schuwen sijn. Item ofte gronden hart, scherp, weeck, vlack opgaende ofte steijl sijn, oft men die op't loot mach aengaen ofte niet ende waer de beste anckerplaetsen sijn. Wijders de gelegentheijt der landen, wat vruchten en bestiael daer is, hoedanich fatsoen en wesen der inwoonderen, haer cleedingh, wapenen, seden en manieren, spijse, erneeringh, relige,

regeeringe, oorlooghe ende andere merck waerdige saecken meer insonderheijt of se goet off boosaerdich sijn ende wat meer bedencken cont dienstich te wesen.

Als met de tingangh van hier vertreckt naer d'vooren genoemde eijlanden sult dan den provisioneelen vaendrager de sorge bevelen over 't fort ende melitaire persoonen, en den eersten assistent Salomon Jansen Zuijl een geassorteert cargasoentjen van elcx wat coopmanschap voorde handt laten (op dat d'inwoonderen onderwijlen vande loge niet en vervremden) die UE. op sijn wedercompste goet bewijs ende reeckeninge sal gehouden zijn te doen.

Soo sult het fort in reputatie houden gelijck in alle plaetsen gebruijckelijck is, oock [voor?] alle intervallen ende quade rescontre (dat Godt verhoede) ul. wapentuijgh altijt schoon, suijver, claer, ende gereet bij der handt hebbe, om mannelijck den noot aff te keeren, perijckelen te versien, den aert der trouweloose swarten t'ontschakelen, ende wijders soo te spiegelen, als de kennisse soodanige wichtige saecken comen te vereijsen, daertoe ons neffens uwe ervarentheijt ende mondelinge recommandatie verlaten.

Hoedanich met de specerie te havenen (ende voort verderven preserveren) handelen sult, staet int vooren aengeroerde placcaet van d'E. Heer General Brouwer ende d'E. Heeren Raden van India largo gededuceert, daervan UE. mede de copie gegeven hebbe; resumeert hetselve placcaet ende andere voorgemelte papieren met aendacht ende reguleert ul[s] letterlijck naer den inhout van dien.

Soude ul[s] vande coopmanschapen die hier gelaten hebbe, monterende met de provisie te samen f 8930.—.— ende van ijder eijlandt int particulier wel voorschrijve ende onderrechtingen doen hoe int versetten jegens voor verhaelde andere waeren daermede handelen zult. Maer dewijle alle dese dingen haeren eersten aenvanck nemen ende noch nieuw sijn, ul[s]. sulcx de naerder ondervindinge met vigilante voorsichticheijt bevolen laten.

Ende dies aengaende eenichlijck segge dat de 223 p[s] isere pannen d'welcke het breecken (ende insonderheijt troesten waerdoor mettertijt teenemael 't bederven) onderworpen sijn, metten eersten aenden man dienen geholpen teworden. Insgelijcx moeten de 900 stucx Timorse cleden, soo haest doenelijck sij, worden uijtgevent, want die slechte ende niet min onaensienelijcke doucken d'E. Comp[e] nimmermeer veel winsten toe brengen sal; derwegen sult ul[s] devoir doen dat deselve cleden voor ofte benevens de andere coopman-

schappen jegens winst gevende waren, als geseght, met goet beleijt veralieneert.

De 16 Ra swaerte gout ende $2\frac{1}{2}$ picol eliphantstanden moeten in achtinge gehouden ende niet als tegens slaven ofte eenige andere estimabele coopmanschappen verhandelt werden, want de specerije voor andere geringer waren wel becomen sult.

Soo sult oock van al uls coopmanschappen, handel ende mangelinge goede notitie en in debita forma op de Nederlantse Indische maniere pertenente negotie bouckens houden. Insgelijckx besorgen ende in goede achtinge nemen dat den eersten adsistent Salomon Jansen Zuijl in den winckel op soo daniger wijse als UE. t'formelier daervan ter hant gestelt hebbe, de soldije boecken, een behoorlijck monster en rantson rolboeck formeert ende wel waernempt opdat de selve volgens d'ordre onser gebiedende Heeren met gemelte negotie boecken d'accoorde gaen, ende geen abusen tot nadeel van d. E. Compe ofte ijemant particuliers ende uwer E: disrespect gecommiteert en worde, ende tallen tijden des geordonneert sijnde van uls administratie behoorlijcke reeckeninge, bewijs ende reliqua doen cont, mitsgaders dat deselve boecken jaerlijcx op ulto Februarij gelijck in Banda gebruijckelijck is, geslooten, gecopieert ende met het eerste retourschip na Batavia ofte Banda gesonden worden, met alle 't welcke ende 't naer volgende d'E. Compe goeden dienst doen, UE. particuliere eere ende avancement bevoirderen cont.

Om dat den segen des Heeren over dese Uls beroepinge meer ende meer mach aen wassen ende toenemen, soo sult den Godtsdienst met vlijt bevoirderen, en de dienaeren in alle redelijcke billicheijt d'hant boven t'hooft houden ende mainteneren. Laet sondaeghs voor ende naemiddaechs door de cranck besoucker uijt de huijs postille een predicatie met stichtinge voorlesen, psalmen singen, ende christelijcke gebeden spreecken, gelijck men in alle wel gestelde republijcken (daer de goede Godt ons die genade verleent heeft) gewoon is te doen, ende alle dage des morgens vroegh ende des avonts het ordinarije gebedt lesen, en de gene die in de vergaderinge niet en verschijnen na dat het behoorlijck teijcken gedaen is, sult volgens t'placcaet en den generalen articul brieff, tot exempel van andere hun daerover bestraffen ende corrigeeren. Sommige inwoonderen geven voor insonderheijt onsen goeden vrunt den orangkaij Maau dat hij sijn kinderen hier int fort bij den cranckbesoucker en d'assistenten dagelijcx ter school wil senden; soo sulcx geschiet,

neempt se wat in achtinge ende bewijst se vruntschap, sult dierwegen de harten van d'ouderen te meer tot UE. trecken, dat in allen deelen niet als gunste baren can.

Ende opdat alles volgens de goede intentie van onse gebiedende Heeren, haer Ed. welgevoechde bevelen ende dese instructie mach achter volcht ende voltrocken worden, om goede ordre ondert volcq te houden, recht ende justitie volgens den gemelten articul brief t'administreeren ende ten dienste van d'E. Comp^e gedaen ende verricht mach werden, t'gunt in dese gelegentheijt soude mogen vervallen, ende vereijschen, soo hebben volgens d'ordre van d'E. Heeren Raaden ende hooghste gebieders over Nederlants India den ondercoopman Evert de Liefde tot opperhooft van dit fort Wilhelmus, de lootsboot ende tingangh gestelt, gebieden aen alle officieren, soldaten ende matrosen datse hem daervoor sullen erkennen, respecteeren ende gehoorsamen, mitsgaders in alle voorvallende gelegentheijt met goede raet en vlijtige dienst tot bevoorderinge van dit voorgenomen disseijn te water ende te lande te assisteeren als dat behoort.

Den raet van dit fort ende lootsboot sal bestaen uijt de naervolgende persoonen namentlijck:

Den onder coopman Evert de Liefde, continueel preses.

Provisioneel vendrich Pieter Jorissen.

Eerste adsistent Salomon Jansen Zuijl.

Provisioneelen schipper vande lootsboot Daniel Adriaensen, en Willem Stelant, eerste sergeant.

Soo Sr de Liefde quame te overlijden (dat Godt verhoede) sal den vendrich Pieter Jorissen t'opperste gebiet over de militaire persoonen ende Salomon Jansen, als tweede persoon de coopmanschappen ende negotie tot naerder ordre bevolen blijven.

Ul^{ens} sijt te samen int fort, op de lootsboot ende tingangh gemant met 75 cloucke coppen, waer onder is een ervaren constapel, bosschieters ende ander zee varent volck, naer behooren als geseght voor seven maenden en half van alles wel versien daer ten dienste van d'E. Comp^e vrij wat mede uijt wercken cont; prefereert de menagie ende weest ijder met sijn behoorlijck rantsoen tevreden, soo en sal Ul^s binnen dien tijt het een nocht ander comen te gebreecken.

Eijndelijck ende ten laetsten soo recommanderen ende belasten wij Ul^s andermael dit schrift ende vooren gemelte papieren te lesen ende t'herlesen mitsgaders d'inhouden Ul^{ens} eijgen te maecken,

opdat ghij lieden in geen lijff gevaer, d'E. Comp^e in schade ende wij in geen oneeren comen te vervallen, daer met aendacht op te letten staet. Weest selfs zedigh ende nuchteren, hout goede vrede ende eenicheijt onder den anderen ende bemint de liefde. Soo bevelen dan Ul^ens gesamentlijck de goede voorsichticheijt ende gunste Godes, die Ul^ens tot verbreijdinge zijner eeuwiger glorije, reputatie onses vaderlants, des E. Comp^s sonderlingen dienst, onser principalen ende d.E. Heeren Raden van India's goet contentement ende Uwer aller eere gelieve te zegenen ende bewaren.

Gegeven int fort Wilhelmus opt eijlandt Damme desen 19^en Junij int jaer onses Heeren 1646; was onderteeckent

ADRIAEN DORTSMAN.

VII.

Ordre ende instructie voor Evert de Lieffde, onder coopman ende provisioneel opperhooft in s'Comp^s logie op't eijlandt Tenimber, waerna hem met de vorder residenten aldaer gedeurende ons affwesen sullen hebben te reguleeren.

Wat al moeijten en oncosten, niet alleen bij ons, maer oock voor onse tijden soo door't aenschrijven van d'E. Heeren onser principale wt het vaderlant als d'Ed. Heer Generael end' E. Heeren raaden van India van Batavia wt Banda in verscheijde voijagien tot ontdeckinge deser quartieren insonderheijt 't groot eijlandt Timorlaut, d'apendentie ende de dependentie van dien, eerstelijck A^o 1628, met het schip den Briel, naerderhandt van tijt tot tijt de jachten Pera, boeijer Banda, Cleen Amsterdam, Wesel ende galeije Nepthuijenes, alle vruchteloos sijn gedaen, behalven A^o 1639 dat wij met het jacht Cleen Petten 'tgemelte eijlandt Timorlaut, Laradt, ende Sera, eensdeels ende 't verleden jaer met het jacht Gapinge ende Chaloep overall, naerder hebben ontdect, eenige monsters van coopmanschappen als amber, schiltpadt hoorn, rochevellen, root geel veruw ende swart ebbenhout, tot contentement onser gebiedende Heeren, van daer op Batavia gebracht, ten welcken fijne, als om andere gewichtige consideratien ende insichten van dit jaer met dese presente vloot, ende een dienstich cargasoen om negotie te stabileeren door haere Ed^e wederom herrewaerts affgevaerdicht ende gesonden sijn, alwaer door den discreten vrunde-

lijcken ende minnelijcken ommegangh die t'sedert A° 1639 voorschreven dat wij hier eerst, ende d'inwoonderen naerder hant met hun joucquen ende geringe commersie in Banda sijn geweest, met gemelte eijlanders hebben gehouden, soo verre in kennisse, credit, aliansie ende eenicheijt geraact sijn, dat ons bij onverbreeckelijck altijt deurent accoort toegestaen is, een Nederlants Comp^e logie te maacken daer't ons heeft goet gedocht, om ten dienste van gemelte Comp^e onse siecken, die alrede boven de 8 dooden God betert nog 21 int getal sijn, daer in te leggen ende door een bequaem chirurgijn te laten cureren ende genesen, mitsgaders aldaer negotie te stabileeren, ende alsoo bij trappen 't lang gewenschte te mogen becomen, is Ul. door onse menigvuldige communicatie als jegenwoordige ondervindinge niet onbekent welcke goede gelegentheijt nu op't hooghste dient waergenomen.

Hebben tot dien eijnde met onsen raat (ende bewillinge der inwoonderen) goet gevonden, alst blijckt bij resolutie van dato 29 Januarij laest leden, UE. tot onse weder compste van d'eijlanden Queij, Assa, ende Arouw als opperhooft daerover te stellen, ende tot bevoirderinge der negotie, beneffens alle nootwendige provisien voor 26 man drie maanden, met een wel geassorteert ende dienstich cargasoen monterende als per facteura f „—„ [1] versien, welcke coopmanschappen buijten twijffel soo maer vigelant sijt, ende neersticheijt doet, t'welck ul. toe vertrouwe, tot groote proffijten jegens winst gevende waren, als slaaven, amber, schiltpadt hoorn, root, geel veruw, ende swart ebben hout en andere goederen meer, sult verhandelen, ende onderwijlen om hier na met die van Damme te negotieeren, oock bequamer wesen sult, want die natie veel met dese inwoonders humeur ende conditien over een comen.

Om dit goede begonnen werck wel in treijn te brengen ende te houden, salt nodich sijn, dat ul. de groote van den lande, al se in de logie comen (insonderheijt als de Macassaeren hier omtrent sijn) die ick ul. menichmaal genoempt, genoechsam ende wel bekent gemaakt hebbe, somtijts met een pimpeltjen aracq, 't sij een mael eetens ofte een stuck out iser, een snoer coralen, ofte wat linnen, discretelijck vereert ende op s'lants wijse gelijck aen mij diverse reijsen gesien hebt, congratuleert, om alsoo haere gunste ende gemoederen 't ons waerts meer ende meer te trecken. Ick segge met discretie, want meest alle dese natie behendige

[1] Niet ingevuld.

dieven, bedelaers in de nateure, ende bijna sonder schaempte sijn, off anders vande sommige nimmermeer ontslagen, noch vrij wesen soude, daerom aendachtelijck met wien dat Ul. handelt, voorsichtich op te letten hebt.

Den schiltpadt hoorn ofte cicer, die soo verstaen hebbe, jegenwoordich hier ende daer onder d'ingesetenen in redelijcken quantiteijt is, ende dagelijckx met het goet weer dat voorhanden staet, noch meer sal gevangen worden, sult beneffens de slaven en den amber dien ick geloove bij sommige tot de compste der Macassaren achter de hant gehouden wort, met alle vlijt ende neersticheijt per den eersten trachten op te coopen, ende te bemachtigen om hun alsoo den loeff ende voorbaet aff te sien. Soo sullen se haere winsten verliesende, in toecomende tijden sonder veel moeijten daerom te doen, van selffs wel achter blijven; 't waer immers groote schande dat der swarten Moorsen, luijen, tragen aert, den snellen arent der wijt beroemde wackere Nederlanderse geesten, in navigatie, kennisse en oordeel der negotie, als 't voornaempste van allen, te boven vliegen soude, daer't ons aen macht noch geenderleij waren alhier getrocquen en compt te gebreecken, sulcx nu den rechten tijt voorhanden is, om tot het langh gewenste ooghwith te geraacken, ende spijckers met hooffden te slaen.

Derhalven sal hooghnoodich wesen, dat Ul. per d'eerste gelegent[heijt] ende goet weer met d'oranghcaijs Brittij ende Roborij, dat slimme doortrapte gasten sijn, die bij de Macassaren op Timorlaut altijt voor tolquen ende maackelaers gebruijckt sijn geweest, eerst naert eijlandt Laradt inde negorije Caliober ende Laradt, gelegen naert Zuijtwesten vande logie, met een haerer vaertuijgen ende dienstich cargasoen, dat van hun wel vernemen sult, oversteecken, om van daer na Timorlaut ende t'eijlandt Selarou te verseijlen daer verstaen hebbe veel cicer te becomen is, t'welck wij door het quaet weer niet hebben connen aendoen, ende nu dagelijcx om derrewaerts te navigeren, den rechten tijt worden sal.

Op gemelte Timorlaut sijn somtijts cloecke mansslaven te coopen, doet u devoir, om de selve te bemachtigen, insonderheijt alse timmeren connen daer ceurieuselijck naer vernemen sult, alhoewel deselve wat dierder als op Queij ende andere plaatsen sijn, soo salt echter nodich wesen, dat van negorije tot negorije vaert, ende alles opcoopt, om als gesecht, den Macasser van hier te diverteren. Wij hebben 'tverleden jaer op gemelte Timorlaut aende negorijen Maetwijck ende Olillet, omtrent hondert ponden schiltpadt hoorn

genegotieert voor cleeden, getaxceert als op de Cust costen, die d'E. Comp^e^ niet meer als jegens 7 a 8 R^a^ het picol quamen te staen, dat geen cleene winsten geven soude, soo voor sulcken prijs, ende al waert wat meer, goede quantiteijt becomen conde. Den amber, naer ons bericht is, valt meest aen d'onbewoonde eijlanden Mole, Maro, ende daeromtrent gelegen plaetsen, d'welcke door die van Souveane, een negorije gelegen aende Westsijde van Tenimber, gevonden, van daer gehaelt, ende jaerlijcx aende Moorse westerlingen vercocht wort. Niet te vergeeffs en is dien Ratos ofte oppersten oranghcaijs zoon met sijn twaelffen van dat dorp, opden naem van met wat schiltpadts hoorn te gaen vermeijen ende tlant te bekijcken, voorleden jaer met de Macassers derrewaerts vertrocquen, 'k geloove niet datse om een speelreijsjen, maer om groote winsten te doen daer na toe sijn getendeert, want se de beste zeelieden niet en sijn. Wat het rechte bescheijt hiervan sij, sal Ul. den tijt, die den besten leermeester is, wel openbaren, daertoe alle neersticheijt moet werden aengewent, omme die costelijcke waren in s'Comp^s^ handen alleen te doen vervallen. Welcke de beste ofte preuve van dese spetie ende den schiltpadt hoorn is, sal Ul. niet voorschrijven alsoo sulcx voor oogen hebbe verthoont, aengewesen ende menichmael mondelingh gecommuniceert; de merckt ofte prijs is different. Den amber sult vanden eenen tegens twee gulden d'once connen coopen, ende den anderen drie a vier d^o^ daervoor moeten geven, gelijck 't oock mede met den schiltpadt hoorn gaet die op d'eene plaetse voor 3 a 4 stuijvers het ℔ cont becomen, ende op d'andere 6 a 7 moet betalen, soo salt echter om reden als vooren meermael gesecht voor de compste der Macassares, die ordinarij alle jaare int laetste van de maant Maert met twee joncquen alhier verschijnen, dienen opgecocht.

In alle dese eijlanden, insonderheijt op Lijmebesser, valt root, geel veru ende ebbenhout. Naer het ebbenhout ende geel sult niet seer trachten, ende niet meer negotieren als om d'inwoonderen int eerste soo wat de logie gewoon te maacken ende den wech daer na toe te banen, want d'E. Comp^e^ daer niet veel voordeel bij doen can. Animeert se tot groote stucken te brengen, die goet rood, geel en swart, ende niet gescheurt sijn. 't Roode hout, hoe grooter stucken hoe beter, sult opcoopen, sooveel mogelijck is, dat geloove a 25 ofte 30 stuijvers 't cento wel te becomen sal sijn, 't welck buijten twijffel om sijn goede verus wille, op Batavia offte elders aengenaem ende wel getrocquen wesen sal. Ul. sult

goede sorge dragen, ende met open oogen wt sien, waer ende op wat plaetse ul. sijt, dat van de maackelaers, tolquen, ofte andere inwoonders niet bedroogen nochte bestolen, als dat oock op de siecken door den sieckenvaer ende den chirurgijn wel gepast wort, sulcx t'onser wedercompste met Godts hulpe 'tvolcq op de been geraecken, ende Comp[e] dienst daer 't van nooden is, behoorlijck presteren mogen.

Wanneer Ul. wt de logie naer 't een ofte ander eijlant vertrect, soo neemt Pieter Multhoff mede, die goet Maleijts ende Bandanees spreeckt ende dese inhabitanten alreede veel verstaen can, daer d'E. Comp[e] metter tijt goeden dienst van trecquen sal, want de tolcquen ofte mackelaers niet veel te betrouwen, ende meest op haer eijgen voordeel wt sijn, daer Ul. voorsichtich op te letten staet, neemt oock de contracten mede die wij met de inwoonders gemaact hebben ende van mij met sevene der voornaemste Ratos en Orangkaeijs geteeckent sijn, ende laet d'andere waer u l. aencompt, naer dat haer (gelijck bij mij hebt gesien) de nuttichijt ende cracht derselffs voorgehouden hebt, mede teeckenen, meucht oock wel tot winninghe der herten soo hier en daer aende Orangkaijs eenige cleenicheden vereeren, ende soo 't mogelijck is, bewerckt door voorschreven Orangcaijs ende tolcquen dat d'inwoonderen van Killemasse en Eluse met die van Edoude, ende d'inhabitanten van Maetwijck, met die van Sera, volgens 't gemelte contract andermael oprechtelijck vereenigen, ende 't selve mede teijckenen als dat behoort.

Op Ul. vertreck naer Timorlaut end' andere daeromtrent gelegene plaetsen, waermede wel drie weecken tijts passeeren sult, salt nodich sijn dat Ul. den gewesen bouckhouder Adriaen Abbis, de resteerende Comp[s] goederen in handen transporteert (om de negotie onderwijlen op Tenimber te vervolgen, ende 't volck vande logie niet aff te nemen) tot UE. weder compste, als wanneer gehouden blijft goede reequeninge ende bewijs van sijn administratie aen Ul. te doen, die tot sulcken eijnde (alsoo in dese vloot wel gemist can worden) Ul. toegevoecht is. Sult hem Abbis, ende alle degene, die inde logie blijven, wel expresselijck op hooge pene belasten, dat ider een sich wel wachte met de Macassaren die terwijlen Ul. verblijff, aparent op Tenimber omtremt de logie verschijnen sullen, niet veel gemeenschap en praetjes te maacken, maer haer gelatende, ende en passant aendienende, ons alleene den handel aldaer toe te comen, ende 't contract waermede sij wt

geslooten sijn, haer aen te condigen, ende in maniere van waerschouwinge dreijghs wijse van onse vloots haestige weder compste te kennen gevende, sonder meer werck ten goede offte quaden aff te maacken.

Soo en wilt oock niet nalaten, d'inwoonders tot het soucken van den amber, het vangen der schiltpaden ende rochen, gestadich te animeren ende 't onderrechten, dat se den cicer in het affdoen van het schilt niet te seer en bleijsteren nochte branden, ende den roch in het schieten met den harpoen int midden vande rugge niet en quetse, maer soo 't mogelijck is, aende sijden ofte inde hals ende aent hooft, dat noch wel best ende minst schade sijn soude, maacken te treffen, ende den amber met eenige gomme uijt de boomen, ofte wasch niet en vervalsen, alle welcke faulten die waren niet alleen installich ende invendibel maacken, maer oock 'teenemael doen verderven, dat curieuselijck dient in acht genomen.

d'Inwoonders van Tenimber hebben in Ul. presentie aen ons versocht dat eenige musquetten bijde logie soude laaten, om als ergens vaert, tot Ul. ende 't haerder diffentie, drie a vier op de reijs mede te nemen 't welck hun toegeseijt hebbe met conditie dat sij de selve niet handelen sullen, maer bij d'onse alleen gebruijct, ende in tijt van noot gelost sullen worden, alsoo daer geen kennisse aff hebben, noch volgens d'ordre onser gebiedende Heeren, ende ons placcaet, op dat ende andere misbruijcken geraemt, d'welcke Ul. beneffens den articul brieff om daer na te reguleeren ter hant gestelt sijn, niet crijgen mogen, want het van ten quaden consequentie ende gevolge is; sult derhalven nu noch nummermeer eenich musquet ofte roer lossen nochte niemant schieten laten, ofte ten ware den uijtersten noot sulcx vereijste, als wanneer daermede niet gespeelt, maer tot exempel ende schrick van andere moetwilligers, lustich wat geraact moet worden.

Ul. moet oock voor al besorgen datter inde logie, ende beneden inde corpdugarde goede ordre gehouden wort, soo in de godtsdienst, schaffen ende anders en in sonderheijt als de siecken wat op de been raacken, datse bij de swarte wijven noch hier off daer niet en loopen hoerejagen nochte steelen, ofte iets anders aenrichten waerdoor sij eenich misnoegen, ende alsoo een weersin ende tegenheijt in ons mochten crijgen, daer groote schaade ende swaricheijt wt soude connen comen te ontstaen, want dese natie seer jeloers is, gelijck Ul. alreede wel gehoort ende gesien hebt.

Ende oft gebeurde dat hem ijemandt (twelck Godt verhoede) sich in eeniche sware faulte quame te vergeten ofte verloopen, sult die int block ofte boeijen, tot onse wedercompste wel verseeckert bewaren, ende de civile ofte geringe misbruijcken, met de present sijnde officieren affdoen, te weten:

Evert de Lieffde, ondercoopman, die presideren zal.

Adriaen Abbis, gewesen bouckhouder opt jacht Gapingh.

Rogier Backer, corporael.

Pieter Multhoff, d'welcke om wat te leeren, onder UE. opsicht de notulen houden, ende alle tgene datter passeert pertenent journaelwijse sal aenteeckenen, waermede Ul. ten dienste der E. Comp^{e} goede proffitable negotie ende den voorderen zeegen des alderhooghsten toe wens.

Aldus gedaen ende gegeven int jacht den Haringh ter rheede aende Oostzijde vant eijlant Tenimber Adij 20^{en} Februario A^{o}. 1646.

Was onderteijckent
ADRIAEN DORTSMAN.

VIII.

"Ordinantie" of "placcaat," uitgevaardigd door ADRIAAN DORTSMAN en THOMAS PEDEL, 7 Februari 1646.

Adriaen Dortsman, oppercoopman ende commanderent opperhooft over de navale ende chrijghs macht deser vloote, ende den capp^{tn} Thomas Pedel als tweede persoon, onder het beleijt van d'E. Heeren raaden ende hooghste gebieders over den staet der Vereenichde Nederlanden in Orientaels India, allen dengenen die desen sullen sien ofte hooren lesen saluijt. Doen te weten, alsoo door de bestieringe Godes, met goede aparentie, de roepinge veeler blinde heijdenen, als proffitable negotie voor d'E. generale Oost Indische Comp^{e} schijnt voorhanden te sijn, t'welck soo door ons als eenige godt vruchtige ministers ende voortreffelijcke mannen, den waren godtsdienst, sijne kercken ende tgemene best toe gedaen, uijt christelijcke affectie tot quitinge der conscientie ende schuldigen plicht onse geduchte hooge overicheijt is veradverteert, 'tgeen door langh durige ommegangh der slechten aert ende eenvoudige conditien, mitsgaders de goede genegentheden, ende innerlijcken treck der cristenheijt, welcke door goede proeve insonderheijt die van Arouw

schijnen te verseeckeren, ende eenige monsteren van coopmanschappen in dese eijlanden vallende ons bekent gemaact heeft, gelijck tot onderscheijden tijden de bekeringe der gemelte arme blinde, ende wetenloose heijdense menschen, als 't aenqueecken der negotie met grooten vlijt, moeijten ende arbeijt onderleijt, ende door verscheijde obstaculen naer het welbehagen des drie eenichste wesen, tot op dato gejnpedieert ende de progressen gestut sijn gebleven, 'twelck echter niet sonder verthoonde hoope tot heden gerustet heeft, waerover welgemelte haere Ed[e], om soodanich heijlich als 't gehoopte proffitelijck werck te bevorderen, den Eerwaerdigen hooghgeleerden predicant Jacobus Vertrecht beneffens twee kranckbesoeckers, eenige ondercooplieden ende assistenten met ons herrewaerts gecommitteert hebben, tot groot maackinge des Heeren name, verbreijdinge vant rijcke Christij en d'blinde heijdenen, tot het hel schijnende licht des Heijligen Evangeliums t'haerder sielen salicheijt te brengen, mitsgaders de gewenste proffitable negotie in d'eijlanden aldaer volgens haare Ed[e] ordre te stabileeren, vruntschap, contract ende vast verbont van handelinge, alianse ende eenicheijt uijt den naam ende van wegen de hooge overicheijt te maacken, daert doenelijck sij, ende gemerct 't niet wel mogelijck is, soodanigen hoop volcx onder die laeuwe, trage ende teere menschen, als 't wel vereijst jder op sijn schuldigen plicht, naer behooren te houden sonder alvooren een strengh placcaet opden tegenwoordigen tijt ende gelegentheijt te formeren, ende voor ider een te proclameeren, op datse weten mogen, hoe hun voortaen sullen moeten dragen ende hier naer geen ignorantie te pretendeeren hebben, want andersints sonder onderhoudinge van goede politie als 't administreren der rechtmatige Justitie door eenige moetwillige overtreders tot het gewenste salich ende proffitelijck oogh with niet en soude connen geraecken. Soo ist dat naer rijpe deliberatie met advijs van raade tot groot maackinge des Heeren name, als aenwas der Christenheijt ten dienste van gemelte Comp[e] ende opluijckinge der teere negotie om de zeegen des alderhooghsten daerover te mogen genieten, goet gevonden hebben met d'onderstaende articulen alle den volcke te interdiceren, gelijck wij jnterdiceren ende verbieden mits desen wel strictelijcken.

1.

Eerstelijcken dat niemandt van wat qualiteijt ofte conditie hij sij, de name des Heeren niet idelijck en sal misbruijcken ofte die

deselve blasphemeert sal voor d'eerste reijse een honorable amende doen, ende drie dagen in de boeijen, met halff rantsoen van water ende rijs gestelt, mitsgaders in twee maanden gagie gecondemneert worden, ende voor de tweede reijse sijn tonge met een gloeijent iser doorsteecken ende voorts gedevaliseert worden tot op sijn hemde, ende sullen alle sijne te goet hebbende maantgelden blijven geconfisqueert. Want in de wet Godes Levit: 24: v. 13 &a wort bevolen dat dengenen die blasphemeert sal terdoot gesteenicht worden. Keijser Justinianus beval sulcx mede dat degene die de name des Heeren blasphemeerde met de doot moste gestraft worden.

2.

In gelijcke poenen sullen mede vervallen voor de eerste ende tweede reijse degene die ijets sullen doen ofte seggen tot spijt ofte spot van het woort Godts, de hooge overicheijt, ofte der kercken-dienaren.

3.

Soo wanneer smorgens voor de vroech cost ende 't avonts naer 't avontmael van ijemandt daertoe gecommitteert, de gebeden gesproocken ofte op andere tijden Gods woort gepredict ofte gelesen wert, sal een ijegelijck van wat qualiteijt hij sij hem schicken om t'selve met eerbiedige reverentie te aenhooren.

4.

Ende soo ijemandt absenteerde, als het teecken wert gedaen, ten ware met concent, die sal verbeuren voorde eerste reijse tarracq rantsoen ende een gulden daer en boven, voorde tweede mael dubbelt, ende sal de derde mael daerin naerlatich sijnde van het scheepsvolck geleerst worden, want willen wij de heijdenen helpen bekeeren, ende tot het rijcke Christj brengen, soo moeten wij eerst metterdaet en in woorden ende wercken goede ende Godt zaalige voorgangers wesen, ende dan salt met den zeegen des Heeren wel gaen.

5.

Ende gelijck alle moetwillige dootslaagen, vrouwen crachten, overspel, brantstichten, dieverijen, straatschenderijen, boschrooven, force, gewelt, valsheijt, als andere diergelijcke boosdaden en openbare dilicten, ofte onnatuurlijcke misbruijcken bij de godelijcke ende weerltlijcke wetten sondergenade met des doots straffe ver-

boden blijven, soo sullen oock alle de gene in dese vloote varende, die eenige der heijdenen vrouwen ofte maaghden waer ende op wat lant het soude mogen wesen, oneerlijck aentast ofte soliciteert (schoon hun oncuijsheijt daermede noch niet en hadde gepleecht) waerdoor groote tumulte ende oproer ontstaen mochte, ende het goede begonnen werck tot versmaetheijt van Godes woort, groote schade ende intrest der E. Compe verachtert mochte blijven, sal sonder aensien van persoonen gestraft werden, datter de doot naer volght, want beneffens gemelte ordinarie geboden ofte wetten tegens overspel ende hoererije in 't gemeen, soo is bij de overricheden hier in India conform de weth Godts, het bij liggen ofte boeleeren der Christenen met mooren ofte heijdenen op lijff ofte goet straffe ofte met verlies van beijde te gelijcke verboden, als 't blijckt uit derde articul vant placcaet bij d'Ed. Heer Generaal Jan Pieterz. Coen dato 20en Julij A° 1622 geemaneert ende naerder handt successivelijck gerenoveert 't welck luijt als volght: Ingevalle eenich Christen manspersoon ('t welck Godt verhoede) met een onchristen vrouwe quame te vergeten ofte een christen vrouwe met mooren, heijdenen &a in simple fornicatie ofte concubinagie quame te ontgaen, sal de gene die sijn Christendom met mooren, heijdenen ende andere ongelovige besmet, ende ontreijnicht hebben, sal naer mede brengen van saacken bij den rechter tsij in goet ofte lijff ofte wel in beijde gelijckelijk gepuniceert ende gestraft worden. Soo blijckt oock claerlijck volgens d'uijtlegginge van den rechtsgeleerden Joost de Damhouder int 93 capl v. 9 dat alle fornicatie, hoe simpel datse sij, doot sonde is, hoe veel quader ende erger is het dan de Christenheijt met mooren ofte heijdenen te besmetten, die den selven autheur int 96 capl v. 3 bij sodomije vergelijct ende stelt, daer noch buijten de grouwelijckheijt der sonde hier in het tijdelijck sooveel ontallijcke quaden ende schaden als moort, dootslach, bloet vergieten, verachtinge des Heeren Hen naame, inreparable schade ende disrespect van d'E. Compe ende totale ruijne van dese vloote ende 't voorgenomen goet disseijn uijt soude connen ontstaen, gelijck de droevige ervarentheijt int Oosten ende Westen ons meer als te veel gantsch beclachelijck sulcx voorgebeelt ende geleert heeft.

6.

Niemandt sal vermogen eenige armis in sonderheijt schietgeweer 't sij musquetten, roers, ofte pistoolen, wat ende hoe het oock

genaemt mochte wesen d'E. Compie ofte hemselven concernerende, aende inhabitanten deser eijlanden ofte elders te vercoopen, verruijlen, verhandelen ofte veralieneren t'sij om verversinge, lijfftocht ofte anders, onder wat pretext het soude mogen ofte connen geschieden op poene met de coorde ter doot gestraft te worden.

7.

Gelijck mede gestraft sullen worden, alle de gene die deselve inwoonderen met schietgeweer leeren exerceren, omme geen kennisse ende handelinge daer van te crijgen.

8.

Wie aen boort ofte aen landt eenich gevecht aen richt ofte ijemandt quetst sal naer luijt van den generalen articul brieff gestraft werden, gelijck van alle andere delicten, die hier in niet gespecificeert staen, mede geschieden sall.

9.

Soo sullen oock alle gelijcke straffe lijden, die voorschreven inwoonders t'sij int openbaer ofte heijmelijck sonder expresse ordre ende voorweten van't commanderent opperhooft eenig hostiliteijt, cracht ende gewelt aendoen, ofte int minste ijets ontsteelt, want door sulcke ende diergelijcke moetwille ende ontrouwe groote swaricheden ende onvergoedelijcke schade, ja meer als bedencken, comen te ontstaen; ende als 't nootsaeckelijck geoordeelt ende besloten is, de selve op eeniger plaetse offensivelijck aen te tasten, sal dan expresse ordre, hoedanich het moet geschieden, daerop geraempt worden als wanneer volgens dien een jder thoone dat hij een vroom soldaet is, 't welck Ul. alle volcomelijck toe vertrouwe.

10.

Insgelijck en sal 'tsij soldaet ofte matroos in dese vloot varende, den een van den anderen hunne cleederen ende rantsoenen vermogen steelswijse te nemen, te coopen nochte vercoopen, vermangelen ofte verruijlen, onder wat protext 't soude mogen wesen 't sij door naectheijt ofte hongersnoot, op poene naer exhigentie van saacken gecorrigeert te werden, maer soo ijemant door grooten noot, aen 't een ofte 't ander gebreck quame te lijden, sal sulcx eenige van sijn officieren den coopman ofte bouckhouder behoorlijck te kennen geven, die hun naer vermogen sullen assisteeren, ende soo sulcx niet geschiet, naer datse deselve versoucx wijse aen-

gesproocken hebben, soo sullense haer voegen bij't commanderent opperhooft die haer alsdan na recht ende reden inder billijcheijt helpen zal.

11.

De bequaemste militaire officieren op de jachten ende vaertuijgen in dese vloot en sullen niet naerlaten bij alle voorvallende gelegentheijt goet droogh ende bequaem weer, soowel de wackerste matroosen als de ervarene soldaten, dagelijcx met hun schietgeweer te exerceren ende met alle vlijt ende naersticheijt te onderwijsen ende te leeren op soodaniger manieren, als door ons op 't schip Middelburgh, de Waterhondt, ende andere jachten tusschen Batavia ende Amboina in treijn gebracht is, op pene van thien guldens telckens te verbeuren bij den chrijghsofficier die 't hooghste gebiet over de militaire personen is hebbende, daer men in gebreecke blijft.

12.

Des en sullen de scheepsofficianten den tijt ende gelegentheijt eenichsints presenterende om het voorschreven articul int werck te stellen, ende ijemandt der chrijghsofficieren t'sij met de soldaten ofte matroosen die op geweer gestelt sijn doende zijnde, omme te excerceren ende leeren, in geenerleij manieren te bespotten, turberen offte verhinderen, op gelijcke poene, maer sijn gehouden waer thun van beijden zijden mogelijck is, malcanderen de behulpsame hant te bieden of dat in toecomende door d'onervarentheijt der soldaten ende matroosen d'E. Compie (tot groote schade derselver, onse aller schande ende disrespect) geen ondienst en come te lijden.

13.

Ende opdat alles gerust ende vredich mach toegaen geduijrende dese voijagie, soo en sullen de chrijghs nochte scheeps officieren, hun int redelijck ende billick commanderen ten dienste van d'E. Compie deen den anderen sijn soldaten offte matroosen, 't sij te water ofte te lande, niet vermogen te contrarieren, nochte tegen spreecken waer door voordesen in diversche schepen ende plaetsen veel moeijten, twist, tweespalt, haet ende nijt ontstaen is, op privatie van haer officie, want volgens voormelten articul brieff, soo moeten soo wel de soldaten scheepswerck als de matroosen gehouden sijn, lant tochten, ende beneffens haer te fortifieren ende andere wercken te doen.

14.

Niemandt van dese vloote van wat qualiteijt ofte conditie hij is, en sal vermogen 't sij te water in de jachten, lootsboot, thingans, chaloepen ende minder vaertuijch ofte te lande waer ende op wat plaetse het soude mogen wesen, gedurende dese voijagie, ijets wes voor hun particulier ofte voor andere, onder wat schijn ofte naem het sij, directelijck nochte indirectelijck van d'inwoonders ofte ijelanders te mogen handelen, mangelen, ruijlen, coopen ofte veralineeren, insonderheijt geenderleij gout, silver, gemunt ofte ongemunt, peerlen, gesteenten, amber, schiltpadt hoorn, rochvellen, root, geel veruw ende swart ebbenhout, nochte geenderleij specerije ofte andere coopmanschappen, hoe die soude mogen ofte connen genaempt sijn, dan alleen 't commanderent opperhooft, ofte de geene d'welcke sijn E. met den raat ten dienste van d'E. Comp^e^ expresselijck daertoe committeren sullen, op poene volgens de straffende placcaten bij gemelte E. Comp^e^ ofte d'E. Heeren Generaels en d'E. Heeren raaden van India op 't stuck vanden particulieren handel t'eeniger tijt geraempt ende geemaneert is.

15.

Wel verstaende dat degene die geordeneert werden t'sij te water ofte te lande voor d'E. Comp^e^ te negotieren, niet meer vrij sal staen voor hun particulier te handelen, als alle de andere op gelijcke straffe.

16.

Des sal ider een wie hij sij in dese vloote varende moeten gedogen dat sonder tegen seggen, soo menichmaal als t'commanderent opperhooft nootsaackelijck acht, te water ofte te lande overal in alle comptoiren, cassen, kisten, koijen, ende waer het oock soude mogen wesen, door sijn E. als eenige gecommitteerde uijt den raat, de behoorlijcke visite sal worden gedaen, op poene wie sich hiertegen stelt, ofte opposeert naer exigentie ende gewichticheijt van saacken gemulcteert ende gestraft te worden.

17.

Soo en sal oock niemandt voor hun particulier ofte voor andere vermogen eenich vee ofte verversinge te ruijlen waer ende op wat plaetse het soude mogen wesen, dan met expres consent ende voorweten van het commanderent opperhooft, ofte in sijn E. absentie

vanden Cap[tn] Pedel licentie becomen hebbende, op arbritale correctie, want een a twee persoonen daer toe expres gecommitteert sijn, d'welcke verversinge becomen hebbende, deselve overal prorato behoorlijck sullen verdeelen, ten eijnde 't vee als andere waren niet te dier opgejaecht, ende d'eijlanders in geen quaade gewoonte gebracht werden.

Ende opdat dese onse ordonnantie des te beter mach worden achtervolght ende alle fraudeleuse practijcquen ende bedroch die jegens ende in prejuditie van deselve bij ijemandt van wat qualiteijt hij sij, voorgecomen soude mogen werden, ordonneren ende bevelen wij wel wtdruckelijck dat alle schippers, cooplieden, luijtenants, vendrichs, stierlieden, assistenten, serganten, als andere principale officiers soo wel te lande als op de scheepen, jachten, ende chaloepen bescheijden, die eenich gesach overt volck toe vertrout is, voor tgene verhaelt soodanigen sorge sullen helpen dragen, dat dese onse bevelen in allen delen effect sorteren ende d'E. Comp[e] dier wegen (door eenige der toesienders selffs als andere) geen schade en comen te lijden, maer metter tijt de gewenste vruchten mogen erlangen, want wij tot welstandt der generaliteijt sulcx bevinden te behoren, waertoe de goede Godt sijnen miltrijcken zeegen gelieve te verlenen, etc.

IX.

Ampliatie opt placcaet in dato 7[en] Februario laestleden geraempt en voor alle den volcke deser vloot opde rheede voort eijlant Tenimber ten selven dage gepubliceert ende cont gedaen.

Alsoo wij t'onser leet wesen ende groot miscontentement bij de dagelijckse experientie bevinden ende hoe langhs hoe meer gewaer worden, hoe dat door de groote ongeregeltheijt onse orderen voormaels gestatueert niet na behooren achtervolght ende naer gecomen werden, maer in tegendeel verscheijden persoonen in de vloot voornoempt ende dit fort Wilhelmus bescheijden insonderheijt opt verbodt van hunne clederen niet te mogen vercopen, verruijlen noch te vermangelen, niet alleen en ontsien groffelijck te verlopen, maer dat ook eenige de grouwelijcke dootsonde van vleeselijcke conversatie met d'Heijdensche vrouwen in dese eijlanden trachten te plegen, niettegenstaende die enorme daet om de affgrijsselijckheijt der sonde mitsgaders de

groote swaerrigheijt ende schade die daer uijt ontstaen can, op der doots straffe verboden sij: Soo jst dat wij met advijs van onsen raade andermael goet gevonden ende geresolveert hebben, t'selve placcaet in allen delen wederomme te doen publiceren, ende affigeren, alsmede op nieus te hervatten ende renoveren, begerende dat hetselve puntuelijcken achtervolght ende naergecomen sal werden op pene daer in begrepen ende beneffens dien tot ampliatie daer bij te voegen, aen allen ende een jegelijcken te jnterdiceren ende verbieden, gelijck wij deselve wel expresselijck interdiceeren ende verbieden mits desen: alsoo in dese eijlanden specerijen te becomen is ende dien handel de Comp[ie] alleen competeert, dat hem niemant wije hij sij sal vervorderen eenige derselver t'sij nooten muschaet, foelie ofte eenige andere specerije nochte coopmanschappen in dese quartieren vallende, ofte die hier namaels op dat lant, ende alle d'andere eijlanden souden mogen te voorschijn comen, zal vermogen van d'jnwoonders ofte ijmant anders te coopen, ruijlen, handelen, negotieren, mangelen, ofte voor schencagie aennemen, veel min te vervoeren directelijck nochte indirectelijck, hoe het selve soude mogen wesen ofte connen geschieden ende genaempt sijn, dan alleene die gene d'welcke ten dienste van de generaele Nederlantsche Oost Indische Comp[ie], daer toe gecommiteert sij, ofte hier na geordonneert ende gestelt zoude mogen worden; op peene volgens 't placcaet dato 15[en] Februarij A° 1634 bij d'E. Heer Generael Brouwer ende d'E. Heeren raaden van India op't stuck rakende den handel, 't vervoeren, t'prepareren ende het preserveren der specerije gearresteert, en op Battavia ende Banda jnt jaer voornoempt geproclameert. Welck placcaet, opdat niemant hier naermaels geen jgnorantie en hebbe te pretenderen, nu vervolgens voorgelesen mitsgaders beneffens dese ende 't voorgaende ter behorlijcke plaetsen andermael aengeslagen zal worden, die wij verstaen dat alhier in dese quartieren punctuelijcken achtervolcht ende naer gecomen sullen werden of deselve eenichlijck op Ul[s] houdende waren sonder de minste overtredinge van dien te sullen lijden nochte gedogen.

Int fort Wilhelmus op 't Eijlandt Damme desen 15[en] dach der maent Junij Anno 1646, was onderteijckent

ADRIAN DORTSMAN.

X.

Journael ofte dachbeschrijvinge waer in aengeteeck^t is, het notabelste dat sich toegedragen heeft, op de voijagie van den Predicant Jacobus Vertrecht, gaende op 't galjoot de Loosboot, g'acompagneert met de tijnangh Langerack van 't Eijlandt Tenimber over Groot Queij nae Arouw, met permissie van d'Ed^n Heeren raaden ende directeurs van Nederlants India, onder directie van het Commander^t Opperhooft Sr Ariaen Dortsman, int jaer ons Heeren A° 1646.

16 d° [Februarius] 'tsavonts omtrent een half uijre voor sonnes onderganck, sijn onder seijl gegaen, loopende tusschen [Tenimber] en 't Schiltpadts eijlandt. . . . . .

17 d°. op de middach scheijde de lucht een weijnich onder de kimmen, waerop te loevert voor uijt vlack lant gewaer wierden, N. van ons, ende een glas daer nae saagen wij in lij O. N. O. van ons hoog landt, daer bij presumeerden het lage lant Kleijn, en het hooge Groot Queij te wesen, waren omtrent vier mijlen daer van, ... dan vreesende dat met de tijnangh geen lant bij dage souden connen beseijlen, en het gants ongeraaden oordeelden inden donckeren nacht met sulcken verbolgen zee en weder bij te houden, resolveerden voor de wint af te loopen achter den suijdelijcken hoeck van Groot-Queij en hebben gewent O.N.O. aen, latende tot een seijn de vlagge waijen, soo dat voor den avont de straet Neira passeerden, die nae t'ooge anderhalf ofte ten uijtersten twee mijlen schijnt breet te wesen. Met dat de hoeck om waren, begon het doncker te worden, sonden de tijnangh met een vuir voor uijt om ancker gront te soecken, maar het was onder de wal steijl diep, en conden den gantschen nacht niet ten ancker commen.

18 d°. s'Anderen daghs in de morgenstont sagen om de hoeck van de groote bocht op een clippe dicht aen strandt een negorij genoemt Wera (ofte gelijck eenige Queijers die noemen Fera), terstont quamen drie orangbaijs vol volcx gewapent met pijlen en boogen op ons af, die ons van verre toeriepen wie ende van waer, lieten door den tolcq op Bandanees antwoorden dat wij Hollanders waren, ende uijt Banda over Tenimber quamen, waer mede sij haer gelieten wel te vreden te sijn, en stack een tot een teijcken

een bos pijlen met beijde sijn handen heel om hoogh, die met grooten ernst in stucken breeckende, in zee wierp, lieten haer seggen, sij souden onbeschroompt bij ons comen, maer excuseerden haer, dat se bevreest waren, dan een verstoute sich, en hiel met sijn orangbaij achter ons aen, den welcken scheeps arracq liet schenken, en vereerde hem van mijn particulier een cleetjen, dus keerden sij wel vernoecht en al lachende en singende weder na haer negorij. Ondertusschen quam de tijnangh die inde dachwacht (niet merckende dat wij het gewent hadden) een groot stuck weeghs voor uijt geseijlt was, loopende dicht voorbij d° negorij, op ons af, seggende daer en op waer aen (?) gront gevonden te hebben, doen staacken wij, alsoo de wint heel scherp uijt de wal viel, een weinich in zee om boven de negorij Wera op te laveeren, ende als nae lant gewent hadden, brack door de harde overvallen van winden, komende van het geberghte, de groote mast van de tijnangh die al lange te voren onsterck en bros geweest was, soo dat sij omtrent een musquet schoot beneden de negorij vervielen, en wierpen ancker op 18 vadem steijle afgaende gront; wij quamen een musquet schoot benoorden boven d° negorije ten ancker op 20 en 16 vadem sant grondt, maer tusschen beijden clipachtich en voor ons ancker geswaeijt liggende, hadden aen stierboord niet meer dan 7, ende aen backboort 4½ vadem waters; die van de negorij siende dat wij geseth lagen, liepen met groote menichte nae strandt, ende 4 à 5 oranbaijs ider met 14 à 15 man, asigaijen, pijlen, boogen, en crissen toegerust, pangaijden naer ons toe, daer op noch andere volghden, ick waerschouwde den luijtenant en schipp[r] dat sij wel toesien, en op haer hoede wesen souden, en laaten de soldaten voorblijven, en haer geweer omlaage heijmelijk bij haer leggen, liet oock de steenstucken oproeijen, en de hant granaten voor den dach crijgen, want de Queijen die met den Maccasser handelen (gelijck naerderhandt aen haer bespeurden) niet te vertrouwen sijn; dicht achter ons comende, beschoude haer met aendacht, en waren altemael jonge kloeck uijtgelesen gasten, middelmatich van statuere, maer groff en geseth van lijf en leden, konde geen vreese aen haer mercken, maer deden haer best met roeijen, als of sij ons algelijck hadden willen aen boort klampen; onder andere kreech een oranbaij in 't oogh, die voor uijt pangaijde daer een moor in sadt wonder bars van wesen, die in lencte en dicte d'andere verre te boven ginck, met een witten tulbandt om sijn hooft, en een gouwe cris achter in sijn gordel, 't scheen meer een Boutonner als een Queij

te wesen, hadde oock cloecker volck bij hem als in d'andere oranbaij; ick belaste dat men niet meer als een ofte ten uijtersten twee oranbaijs souden laaten aenleggen, en niet boven 5 a 6 man sonder geweer overcomen, daer mede, soo meijnde desen backeleijer, die de voorste was, over te springen, maer ick stuijte hem, en gelaste dat hij sijn cris afleggen en in d'oranbaij overgeven soude, 't welck niet en deede, en bleef ter sijden van ons boort mij bars staen aen keijcken; onderwijlen dat ick nae d'ander sijde eens omme sach, was hij besich om weder over te stappen, dan sulcx gewaer wordende, vatte ick sijn cris, en wees andermaal dat hij die most van hem geven, toen sprack hij eenige woorden tot de gene die bij hem stonden, en legde sijn cris af; op sulcken wijse liet haer binnen scheepsboort komen, en anders niet, liet haer oock achter bij ons, en lieten niet nae vooren gaen, konden niet veel met haer spreecken, door dien weijnich Bandanees en noch min Maleijts verstonden, dan liet haer twee of drie eliphants tanden sien, daer seer graech naer scheenen te wesen, en den tolcq vraaghde nae slaven die timmeren, prauwen en oranbaij's maacken conden, welcke seijden genoech te hebben, maer hier en daer in't bosch en niet bij de handt te wesen, gaf haer te kennen dat onse scheepen eerst daghs van Tenimber sullen volgen, om slaaven voor gout, eliphantstanden en cleeden te reuijlen, maer dat die binnen door souden loopen en soo se genegen waren met ons te negotieren, aende westsijde van Groot Queij nae haer compste vernemen, en haer slaaven derwaerts brengen souden, liet oock vraagen waerom sij gelijck d'andere Queijen in Banda jaerlijcx niet quamen handelen, daer op voor antwoort gaven, dat sij in't Ooste mouson als wanneer de westel[n] Queijen naer Banda varen, een lager wal hebben, en haer joncken niet afstellen connen, 't welck maer een frivole uijtvlucht is, want de Queijen haer niet op zee begeven, voor dat den Oosten wint meest verloopen, en sijn cracht verlooren sij, soo dat haerder veel door gebreck van coelte, in calmte met de stroom Banda mis drijven en op Ceram als d'Uijljassers eijlanden vervallen; bespeurde uijt t'een als 't ander dat se met den (?) commercie drijven, en geen vrunden van d'Hollanders sijn, insonderheijt die Boutonse Moor, die de broeder was, soo de tolcq mij seijde, van d'opperste Orangcaij der selver negorije, maer een treijdoor en verrader, die niet goets met ons voorhadde, sadt alden tijt door sonder een woort te spreecken, met loncken en wencken, d'ander teijcken doende, 't welck mij quaede achterdocht gaf; vont goet bij tijts

ons ancker te lichten, en dicht bij de tijnangh te setten, daer mede haer van boort dede afgaen, ... sagen in de bocht [des nachts] veel vieren op het strandt, en in het geberghte.

19 d° 's morgens met den dach waren dicht onderlandt, en hadden een groot eijnde weeghs van de negrij Wera in de bocht Noordewaert op geseijlt; het was moij en stil weder, sagen in 't geberghte en om lage eenige negorijen leggen waer van d'inwoonders met groot geroep malcander toeschreuden en de tiffa sloegen om te vergaren, en de oranbaijs af te setten, soo dat het wel scheen een boeren alarm te sijn, liepen nae de wal en setten voor de negorij Gaijfoutij op 23 vadem santgront. Ondertusschen quamen de Queijen van alle canten, als uijt een mirenest op ons af, in ider oranbaij 13, 14 a 15 man, gewapent gelijck die van Wera met crissen, asegaijen, pijl en boogen, hebbende voor een breet iser weijnich min als een spanne langh; ick gaf ordre als voren, en liet haer sonder geweer over comen, doch scheenen soo slim niet, en beter te vertrouwen als die van Wera, soo dat haer wat meer toe liet, vernam hier eenige die wel in 't Maleijts ervaren waren, onder andere een out man van de negorij Oirato ofte Haer, ende seecker Queij genaemt Johannes, die in Banda gedoopt, en voor desen tolcq was van d^{s} Johannes Priserius [1], wt welcke verstondt dat de Oostel^{n} en Westel^{n} Queijen langen tijt in oorloge geweest, en hier door verhindert waren, Banda als voor desen te frequenteren, maer dat de peijs nu gemaect ofte ten naesten bij getroffen was, en van meininge waren 't aenstaende Ooste mouson weder met haer joncquen in Banda te comen, 't welck haer recommandeerde om met de Hollanders kennisse en vruntschap te onderhouden, met eenen kuntschap doende van de comste onser scheepen om slaven te handelen, belastende dat se de westel^{n} Queijen hier van verwittigen, als oock onse scheepen soo haest die aende westsijde van Queij waren gearriveert waerschouwen souden, om beoosten achter groot Queij om te loopen, alwaer na haer seggen een goede partije dienstige slaven voor de Comp^{e} te becomen sijn; van de negorije Larousson quam een tolcq af genaemt Requena, de broeder van Balij Eladt, naer 't aensien een discreet sachtsinnich man, desen ondervraaghde ick de gelegenth^{t} der plaetsen, en gaf mij te kennen dat Groot Queij aende Oostsijde bestaet in drie deelen, ofte om beter te seggen heerlijckheden, d'eerste strect sich nae 't suijt eijnde van groot Queij,

[1] Vgl. TIELE—HEERES, *Bouwstoffen*, II, bldz. LXXIII, 286, 295, v., 317, v.

welckers hooft negorije is Wera (bij hem genaemt Fera) daer wij eerst ten ancker sijn gecomen, hebbende ondersich verscheijden Soa als negorijen, dat is beurschappen en dorpen, en sijn Queliwatou, Saterij, Toutoureaen, Waijdouar, Werevan en Oiwatto, dese handelen met den Maccassaer, soo veel ick hebbe connen mercken, immers houden geen gemeenschap met die van Eladt, Riwoun, veel mijn met de Hollanders; de tweede Heerlijckh[t] begrijpt in sich de gantsche bocht van de negorij Wera af, welckers hooft negorije is Eladt Riwoun, anders gen[t] Eladt Timor, tot onderscheijt vande negorij Eladt, aende west sijde van groot Queij gelegen, ende heeft onder sich verscheijden Soa, als negorijen, te weten, Ovelij, Gaijfoutij, Wereua, Waore, Larousson, Oijnangau, Masoam, Herin, Wacolan, Olima en Oiwa-it, die altemael binnen de bocht liggen, ende voornaemste Orancaija der seluer is Balij Eladt, de broeder van gemelte Requena; de derde Heerlijckheijt begint achter den noordelijcke hoeck van dese bocht en loopt tot het Noort eijnde van groot Queij, wort genaemt Mauriwout waer van de Hooft negorije is Queliwair, daer onder dese soa en negorijen sorteren, Ouhewerin, Hamanij, Herouwain, Watoularij, Ouferouan Elij, Soirarat, Oirato, alsoo genaempt van de Baudaneesen, van de Queijen Haar, ende Wair; ick vraachde Requena waerom sijn broeder Balij Eladt, tot ons niet afquam; excuseerde hem, op de veerheijt der plaetse, begeerde dat wij voor de negorije Eladt, die omtrent ½ mijl weeghs noortwaert op lach, ten ancker comen souden, daer mede sijn afscheijt nam, ende vereerde hem van mijn partijculeere een cleetjen; de tijnangh sijn mast ingeset hebbende, gingen onder seijl, om voor de negorij Eladt te loopen, maer de stercke stroom die bij de wal langhs de bocht uijt schiet, en scherpe wint setten ons geduerich van het lant af, dat dien dach en volgende nacht niet conden beseijlen de plaetse daer wij van daen gescheijden waren, dus hielden het over en weder gaende, tot sanderen daeghs.

20[n] d[o] 's morgens kregen de wint wat ruijmer, bevonden ons een weijnich boven de negorije Eladt, die in een jnwijck van de bocht onder een groote cloove van't geberghte licht, soo dat men in corten tijt van daer nae de Westsijde van groot Queij can overloopen, naer eenige gangen quamen voor Eladt ten ancker, op 13 a 14 vadem sant gront, was goet weder, die van landt lieten de witte vlagge waijen en deden een musquet schoot, Requena bootschapte dat sijn broeder niet conde aen boort comen,

maer seijde haer costuijme te sijn, dat de vreemdelingen, die handel versochten, haere waren aen landt brachten; ick dit ongeraden achtende, diende daer op, dat eijgentlijck niet gecomen waren om te handelen, maer dat onse scheepen van Tenimber eerst daghs op Queij soude volgen, en soo se gadinge hadden in cleeden, goet ofte eliphants tanden, dat se aen de Westsijde van groot Queij haer souden verwachten, waer mede onse bootschap op Queij verricht hebbende resolveerden 's namiddaghs te vertrecken, en d'aengenomen reijse nae Arouw te vervolgen. Noordewaert op van de negorije Wera, en soo doorgaens in de bocht is goede ancker grondt voor de schepen op 22, 23 a 24 vadem sant gront, 't geberghte langhs de bocht, ende gansche streckinge van het landt, soo verre beoogen conden, is van onder tot boven vol clappus boomen, en niet anders aen te sien als een schoonen clappus thuijn, krielt van menschen, hebben snedige beschepte oranbaijs van goet beloop en fatsoen, maer dier, want voor een oranbaij, diemen van de Queijen in Banda plach te reuijlen om een petas, dorsten sij twee petassen met een swarte baste eijschen, en wilden tot geen afslach comen soo dat se boeren in't vaderlant slachten, die veel tijts op de merckt en in de steeden haere waren beter coop geven als te huijs, mosten alsoo sonder oranbaij, hoe wel die noodich van doen hadden, vertrecken, des namiddachs omtrent de clocke twee uren scheijden van Eladt en staacken boven den noordelijcken hoeck van de bocht, de wint W: N: W: met een tamelijcken koelte, die inde nacht noch meer wackerde; stelden onsen coers N: O: ten O. en O. N. O.

21[n] d[o] met den dach nae dat de sonne boven de kimme geresen was, sagen recht te loevaert het noordelijckste eijlandt van Arouw, genaemt Guasser, omtrent 4 a 5 mijlen van ons, hielden een tijtlangh daer nae toe, de coelte was redel[n] met schoon drooch weer, cregen met een het eijlandt Wodgier, naest hier aen volgenden, en het vaste landt, daer de negorijen Wagnabar en Wocan liggen, in't gesichte. Suijdewaert op een weijnich boven de negorije Wocan streckt een ander eijlandt, daer de negorije Guamar is, altemael vlacke leege landen, achter d'eijlanden Wodgier en Guassir voorbij Wodgier nae 't vaste lant, om de negorij Wocan aen te doen, staegh uijt kijckende na eenich vaertuich onder 't landt, maer konden geen vernemen, 't welck ons perplex hiel, niet wetende waer best ten ancker souden comen, want hadden overal een lager, en de zee schoot tamel[n] hol aen, meijnden over sulcx

Wodgier gepasseert sijnde, achter een noordel[n] hoeck van 't vaste landt te setten maer om dat sulcx ongelegen, en verre van de hant was, lieten het voorsteven nae de negorije Wocan, hoopende dat ondertusschen eenich vaertuijch op ons soude afcomen, als geschiede, soo 's namiddaghs dicht bij Wagnabar waren, daer drie luijden met een prauw van lant afstaacken, ingesetene van de negorije Wocan, die langhs strant met haer werpnet gingen visschen, d'eene genoempt Boijbatij van de voornaemste orangcaijs van Wocan, die de tolcq Laurens Tatalij om den hals viel en custe hem, d'ander was eertijts een slave geweest, van d° tolcq; wisten ons geen ancker plaetse aen te wijsen, als achter gemelten hoeck, daer wij eerst meijnen te loopen, en sijn daer savonts kort achter den hoeck omtrent een musquet schoot van landt ten ancker gecomen op anderhalf vadem sant gront, liggende van de wint en zee tamel[n] wel beschut, verstonden van dese luijden dat dit de rechte schuijlplaetse sij, daer de roovers van Wateleij snachts loeren op de visschers van Wagnabar en Wocan, daerom wij alles klaer maacten, en goede wacht hielden, trocken noch dien avondt de versche zoode.

22 d° sanderen daeghs sont de tolcq Laurens Tatalij nae Wagnabar en Wocan om een oranbaij te coopen, of te leenen, die smiddags met Boibatij en sijn schoonsoon Calawaij weder keerde, brengende wat clappus en tauwach maer geen oranbaij, daer niet aen te comen was. Calawaij rapporteerde dat dicht bij Wocan in een kille met ons vaertuijch conden inloopen, en achter een banck daer de zee opbreeckt, beschut liggen, stierden Tatalij sachtermiddaghs met een prauw hene, om tusschen de banck en het strant bij laegh water te diepen, daer op 't savonts bescheijt bracht dat het diep genoech was, en met hem twee persoonen van Wodgier, die nae Wagnabar dien dach gecomen waren, welcke ick vraaghde nae den ouden Wocan Amma, Opperste Orangcaija van Wodgier, seijden dat noch in 't leven was, belaste onse compste hem te bootschappen, en vereerde hem een weijnich arracq; ondertusschen quam een groot vaertuijch vol volcx naer ons toe, daer dese luijden mede van Wodgier afgesteecken waren, van de welcke Boibatij en Calawaij ons waerschouden dat het een sabier was met roovers van Wateleij, en dat de Wocanders met Wodgier overhoop lagen, omdat sij dese roovers aenhaelden, en vruntschap met haer gemaeckt hadden; liet haer niet overcomen, en nae dat sij lieden ingenomen hadden, gingen haers weges; versocht op Calawaij dat sander daghs op onse aencompste met een prauw recht in de kil

soude gaen liggen om de diepte aen te wijsen, en schonck van mijn particulier aen haer beijde eenige cleenichheden.

23 d° smorgens liepen met de vloet nae Wocan, was een sacht coeltjen en handich weer, hadden stijf een vaem waters op het drooghste van de clippen 't welck te voren met een prauw van ons volck hadde laaten diepen, want het rechte gadt van de kille, daer Calawaij met sijn prauw lach, niet waren ingekommen, doch bevonden dat het met laegh water achter de banck niet diep genoech was, weecken daeromme nae de kille, die omtrent een steenworp wijt is, daer wij gesedt hebben op 5 vadem steck gront, liggende van wedersijden tusschen de clippen verteuijt voor twee anckers, en bij nae in 't midden van Wocan en Wagnabar, doch Wocan aldernaest, die een Prince vlagge voor haer negorije op het strant lieten waijen; ick dede al het volcq van de Lootsboot en de tijnangh Langerack bij een comen, en het placcadt daer ider een gedeurende dese tocht sich na te reguleren heeft, voorleesen, waerschouwende dat niemandt 't sij matroos of soldaet sonder verlof van Luijten[t] Feijt en Schipp[r] Daniel Adriaensz, sich soude maecken aen lant te vervoegen, en in't bosch ofte de negorijen te loopen. Omtrent de middach voer ick in een prauw met de Luijtenant Hendrick Feijt en vier soldaten aen landt, gaende na de negorije Wocan, die op een cleene hooghte dicht aen strant gelegen, tamelijck groot, en in drie Soa verdeelt is, waer van de middelste onder Boibatij en Calawaij staet: voor de negorije comende liet een slechte chits onder de Prince vlagge binden, tot vereeringe van de negorij, en sij bewillecomden ons met een eerschoot uijt een haeck en noch eens als wij de negorij inquaemen, alwaer Boibatij en Calawaij ons seer beleefdelijck in haer huijs ontfingen, 't welck seer groot in 't viercant, op dicke en hooge stijlen geseth is, van beneden en ter sijden open, daer men onder wandelen ende gaen kan, op welcke maniere sij alle haer huijsen maacken, en klimmen met een ladder daer in; boven sijnde was een stoel [en?] een voetbanck gestelt, daer sij mij ende den Luijten[t] deden sitten, ende schoncken ons in een schonen roomer touwack ende saguweer, nae dat een weijnich geseten waren, noodichde ons met haer te eeten, 't welck excuseerde, seggende dat datelijck aen boort gegeten hadden, daer mede opstaende versocht buijten te gaen, om de negorije te besichtigen, van meijninge d'andere Orangcaijs, Maijvarou en Touronbeeuw, met een te begroete, maer de tolcq Tatalij derwaerts gesonden hebbende, vernam dat se

van huijs ende in't bosch waren, keerden alsoo nae dat een wijle tijts langhs strant gewandelt hadden, tot Boijbatij weder in, die andermael begeerde den disch te bereijden, soo dat ons lieten seggen, en sagen met verwonderinge aen, de burgerlijcke geschickt-heijt en sedicheijt van dese lieden, die in haer manieren geen heijdense, maer christen menschen geleecken, voor en naer den eeten wiert ons hantwater gegeven, uijt een porceleijne gorgelet, met een schoon serveth, spreijden op een matte een with tafel-cleet, met fijnne pieringhs, servetten en silveren lepels, en setten in fijne porceleijne schootels een gecoockt hoen voor, met witte sagou, ick sprack voor en nae den eten, het gebet in't maleijts, 't welck sij de handen 't samen voegende, met stilheijt aen hoorden; wanneer sij ons dranck presenteerden ofte dat het haer van ons gebracht wiert, reesen met alle beleeftheijt overeijnde, infin waren beschaemt bij ons selven, omdat 's voormiddaghs aen boort eetende, in tegenwoordicht van dese luijden, haer niet hadden genodicht, noch met ons laaten aen sitten, geen sulcken caresse van haer verwachtende; tegen den avont voeren weder aen boort, de tijnangh gingh achter een hoeck, besuijden de negorij Wocan visschen, daer sij met de neegen veel harder en andere visch trocken.

24 d° schoon weder, de tijnangh voer aen landt, om hout en water te haalen, 't welck daer omtrent in't bosch niet te vinden was, mosten putwater van de negorij nemen; tegen den middach quamen 3 groote vaertuijgen met volck van Guamar af, die dicht voor bij Wocan naer Wagnabar liepen, de twee waren van onder tot boven met witte vaentjes behangen, maer de voorste droevich en sonder eenige versiersels, haelden een doode van haer maegschap die op Wagnabar overleden was, daer mede terstondt weder te rugge gingen.

. . . .

26 d°.... besloten met d'eerste gelegentheijt uijt dit fuijcke gat te sluijpen, en onse voorige rheede te kiesen.

27 d°.... mosten de zeewint verwachten, die ons geconvoijeert heeft tot achter den noordelijcken hoeck van 't vaste lant ofte de negorije Wagnabaer, en Wocan, en lieten ancker vallen op acht voet waters....

. . . .

Pmo Martius sijn smorgens naer 't eijlandt Wodgier overge-steecken om 't gadt tusschen d° en 't vaste lant te diepen, en voor de schepen een goede reede uijt te soecken, bevonden midden waters 13, 14, 15, 16 vadem en hoe naerder 't eijlandt, hoe dieper tot op 20 en 22 vadem sant gront, aen d'Zuijt Oost hoeck van

'teijlandt in goede beschuttinge tegen de N.W. en Z.W. wint, en verschwater dat bosch waert in met een cleen aderken onder een clip aen 't strandt uijt loopt; maer steenachtich, en met laegh water niet wel aen te comen. Vonden 't savonts den Orangkaija Boijbatij en Calawaij aen 't galjoot, die bij ons bleven vernachten uijt vreese van de roovers, welcke dese luijden soo op de hacken sitten, en quellen dat se bij avont geen half mijl weeghs buijten haer negorij durven gaen.

2 d° ben met drie soldaten 'svoormiddaghs te voet nae Wocan gewandelt, om d'oirsaecke van onse compste, en d'aen compste van d'andere scheepen, de voornaemste Orancaijs aen te dienen. Maijvarouw was doen 'thuijs, den welcken ginck begroeten, vereerde sijn dochter een root baeijtjen, met een glaase corale kettingh, nae dat te vooren hem eenige cleenicheden gesonden hadde, is een out grijs man en Touronbeeu noch ouwer, die wel meest te seggen heeft. Boijbatij en Calawaij vervoechden haer oock bij ons, droech haer voor, dat onse schepen van Tenimber over Queij eerlangh souden volgen, om te sien wat den handel van Arouw wtgeven kan. Of sij eenige slaven, amber, off cicer, voor eliphants tanden, gout en cleeden te verruijlen hadden; seijden geen van de waren, die wij sochten, in voorraedt te hebben, maer dat die van Weercaij, en Marierij, aen d'oost sijde van Arouw woonachtich, wel iets hier van plegen te brengen, welcke als noch niet gecomen waren, gaf voorders te kennen int Maleijts, 'twelck sij tamelijck verstonden (alsoo den tolcq mijn reden in't Arouts niet vertaelen conde), d'oorsaacke mijner komste, voorstellende datter een Godt en Opperste Heer over alles is die Hemel, Aerde, Zee, mitsgaders alle andere dingen geschaapen heeft, en ons menschen boven andere dieren met een hoogh verstant begaeft, opdat wij ons verheffende boven de domme beesten (die niet verder sorgen dan voorden buijck) hem soude soecken, en uijt sijne wercken leeren kennen, vreesen en dienen, maer dat, alhoewel sij luijden over veel jaeren met de Chistenen hadden omgegaan, noch saten in groote onwetenheijt en blintheijt, sonder eenige kennisse te hebben van Godt, van den Hemel, en van een ander leven, seggende dat mij Godt in't harte gegeven, en herwaerts gesonden hadde om d'inwoonders van Arouw d'oogen te oopenen, te verlichten en tot de kennisse Godts en Sijns Woorts te brengen opdat sij met de Christenen den waren Godt dienende, van hem te meer souden gesegent werden, maer in tegendeel swaerder gestraft, soo se sijn aengeboden genade ver-

smaeden; hierop hebben sij onder malcander in haer taele veel reede gehadt, en vraaghden eijndelijck hoe dat geschieden soude, dewijle sij het Maleijts niet grondich verstaen, noch ick haer spraacke spreecken konde, gaf tot antwoort, soo se gesint waren met vrouwen en kinderen, het Christendom te aenveerden, dat dan mijn wooninge bij haer soude nemen, om selfs haer talent aen te leeren, en dat se voor eerst haer kinderen bij mij souden senden, om die te onderrichten; hier over haer beraetslaeght hebbende, seijde dat alles wel soude sijn, soo der slechts een van de swarten ware, die als hooft gesach hadde over andere, maer dat het nu een verwarden hoop was, dat d'een soude willen en d'ander niet; verwonderde mij van dese luijden, dat se soo goede politijcque insichten hadden, en diende daer op, dat dit geen gedwongen werck was, maer dat Godt selfs de herten van de menschen tot hem moeste trecken, ondertusschen soo se de handt tot dit werck wilden bieden, en selfs voorgaen, dat niet en twijfelde, of d'andere met goede redenen ondergaen sijnde, soude bij tijt en wijle wel volgen, waertoe haer socht te induceren met redenen en hebbe alsoo na minnelijcke t' samenspreeckinge mijn afscheijt van haer genomen, gaande met Boijbatij en Calawaeij 't haeren huijse, die op een jonck verckjen dat sij gedoot hadden, mij wilden te gaste houden, maer bedanckte haer, seggende niet te begeren dat se om mijnentwille, de minste oncosten souden doen, dat niet en quam om eeten of drincken maer om haer tot de kennisse Godts te brengen; dese luijden thoonen haer de Hollanders seer toegedaen, gelijck sij tot verscheijde reijsen aen boort bij ons gekomen sijn en wel genegen tot de Christelijcke religie, maer vreesen voor d'andere Orangcaijs en durven met Nicodemo haer gevoelen niet openbaaren om dat se nu cleen van geslachte, en niet boven 4 à 5 huijsgesinnen sterck sijn; de tolcq Laurens Tatalij verhaelde uijt den mondt van den ouden Boijbatij als dat hij mijn vermaninge aenhoorende, gevoelde dat Godt sijn herte innerlijck trocq, ick riet dat se vooreerst haer souden stille houden, en lusteren hoe de andere Orancaijs van gevoelen waren, daer mede weder nae boort gekeert ben en ginck onderwegen inde negorij Wagnabar aen, liggende omtrent ½ mijl Noordewaert van Wocan op een effen strandt, voor aen met een borst-weringe van opgesette steenen eeven als in Wocan, cleen van huijsen, maer niettemin volcqrijck, hier en sijn geen Orancaijs noch oude luijden van fatsoen, en worden daerom van de Wocanders niet veel geacht; ick begroete den voornaemste Orancaija en sijn

broeder Maijsasan, met de welcken voorleden jaer in Banda kennisse hadde gemaeckt, maer in plaetse van tael en antwoort te geven, stelde hij t'op een ginnegachen en lachen, brachten mij een riet saguweer en schonck haer eens arracq; ondertusschen over viel ons den donckeren avondt op den wegh.

3 d° nam voor nae t' eijlandt Wodgier over te vaeren om Wocan Amma te spreecken en de negorije Wodgier te besichtigen, ginck met de Luijtenant Feijt in de tijnangh Langerack, en dreven voormiddaghs met d'ebbe het gadt uijt westwaert aen in zee, om te mijden de droochte die van de suijt weste hoeck van 't eijlandt Wodgier uijtstreckt, maer de wint begaf ons, en moste de riemen toeleggen, sachter middaghs een luchjen uijter zee, liepen met hoogh water over de clippen langhs de wal, maer vernamen geen negorij noch eenich vaertuijch onder 't landt, dan laet bij den avondt genaeckende de W. N.-W. hoeck van Wodgier, sagen een oranbaij met volck aen strant daer wij naer toe hielden, dese wesen ons dat de negorije een weijnich van ons voor uijt lach, en sijn omtrent een musquet schoot binnen deselve hoeck gecomen voor een wijde creecke, daer de zee met een krommen elleboogh landewaert in loopt, binnen welcke inwijck de negorij Wodgier gelegen is langhs het water, soodat men onder veel huijsen met hoogh water kan door vaaren maer men kan van buijten de negerije niet sien; lieten ancker vallen dicht voor de reviere ofte kreecke, op twee vadem sant gront, en de sonne was hart bij t'ondergaen, gemelte oranbaij en eenige prauwen quamen aen boort dewelcke afsondt na den Orancaij Wocan Amma, om van onse compste hen te verwittigen, versoeckende dat sij noch voor den donckeren soude overcomen, ofte dat dien selven avondt weder souden doorgaen, want die van Wodgier niet veel vertroude, om dat se met de Wateleijers eens waren, vermoedende of binnen de riviere eenige roovers mochten schuijlen, te meer dewijle een tamel[n] groot vaertuijch vol volcx uijt de riviere ons quam beschouwen; daer mede soo is den grijs ouwen Wocan Amma, datelijck met een prauw verschenen, welcke ons aen boort verwillekompt, en de soldaten met haer bandeliers en musquetten klaer sijnde, vraeghde of wij bevreest waren, seijden dat sulcx niet en deden uijt vreese, noch om hem ofte sijn volck vreese aen te jagen, maer dat dit onse gewoonte was, als wij vreemde plaetsen eerst aen deden, vernam of in sijn negorij alles wel was, en versocht dat sijn volck ons een vaetjen versch water wilden beschicken, alsoo ons water uijt was, 't welck sij deden,

noodichden mij 's anderen daghs in sijn huijs op sierij pinang, en nae dat hem een schaale wijn ofte twee geschoncken hadde, liet hem gaen, vermanende sijn volck te waerschouwen, dat se bij nachte niet souden maecken dichte bij ons te comen, dat snachts geen vrient uijt vijandt konnen onderscheijden.

4 d° gemelte Orangcaij quam omtrent de middach ons weder bij, hebbende een vergulde cris op sijn sijde, vereerde hem eenige cleenicheden voor sijn sago, en andere snuijsterijen; na dat gegeten hadden, voer met hem en den Luijten[t] Feijt nae de negorij die wel ruijm eens soo groot is als Wocan en Wagnabar t'samen, licht aen alle canten open, sonder eenige borstweeringe van opgesette steen, in de huijsen en daar buijten schijnt het van menschen te crielen. Insonderheijt kinderen en vrouwen, die met groote nieusgierich[t] ons bleven nae kijcken; nae dat bij Wocam Amma in sijn huijs wat vertoeft hadden, wierden bij een van sijn maaghschap ten eeten genoot daer hij ons na toeleijde, onthaelde ons seer schickelijck, t'huijs net en fraeij nae haer wijse opgeschickt, de vrouwe sadt met een jongh kindt een weijnich ter sijden, en bereijde vast den disch, de huijsweert diende ons met schoon hant water, uijt een groote porceleine cop, daer nae versocht Wocan Amma dat wij de maeltijt souden beginnen op de Hollantse maniere, 't welck ick van het gebedt verstont, doende het selve overluijt in't maleijts; gegeten hebbende geleijden ons nae de riviere, en lieten ons met haer volcq aen boort setten.

5 d° varen 's morgens aen landt om een oranbaij te coopen, maer de prijs was te dier, gaf Wocam Amma te kennen dat nae Wocam weder vertrecken wilden om onse schepen in te wachten, vraagde hoe veel, en waer sij waren, en of sij souden comen, tot sulcken eijnde als hem in Banda voor desen geseijt hadden om de roovers van Acareij te keer te gaen, verswijgende listichlijck die van Wateleij (want van beijde hem voorgeslagen hadde, doen hij 't voorleden jaer in Banda was, niet wetende dat hij de Wateleijers in sijn negorij geroepen hadde om in sijn afwesen de selve te bewaren); hier uijt merckende waer hij heen wilde, dat hij meijnde mij heijmeleijck uijt te haalen, wat met die van Acareij in sin hadden, om alsoo de Wateleijers te waerschouwen, dat se voor ons op haer hoede souden wesen, hiel mij heel vreemt, en wierp hetselve nu 't eenemael van de handt, seggende dat wij quamen niet om te vechten, maer om te handelen, en onse bontgenooten met malcanderen te vereenigen, dat se mochten haer bosch en strandt

vrij en vranck gebruijcken en met haer joncken in Banda komen, gelijck de Tenimbers hadden vereenicht, en op Queij de peijs gemaact was, vermanende dat hij mede met de Wocanders in der minne souden versoenen, vraaghde andermael met ernst of wij de negorijen Wodgier, Wagnabar, en Wocan, geen leet souden doen, waer in hem gerust stelde, en met hant gevinge 't selve verseeckerde, gingen alsoo na de middach onder seijl, maer hadden wint en stroom tegen, en in't overleggen tusschen t'eijlandt Guasser en Wodgier, peijlden de diepte van 't canael, is voor de scheepen wel in te comen, onder 't lant van Guassir suijvere schoone sant gront, op 6: 7: 8: vadem, midden-waters 20 en 22 vadem steck gront. 't Eijlandt Wodgier en sijn Z: W: hoeck is rifachtich tot omtrent ½ mijl van de W: N: W: hoeck, maer voor de negorij Wodgier tamel[n] schoon, en bequame ancker plaets voor de scheepen op 6: 7: 8: vadem sant gront, en soo volgens.

6 d° sijn 's achtermiddaghs bij de lootsboot gekommen ....alsoo van wegen de stilte een groote hitte, die van dage tot dage aenhout, veel waters geconsumeert wort, en het selve hier schaers en beswaerl[n] te haalen valt, vonden goet met beijde vaertuijgen voor de negorij Wodgier te gaen liggen, dewijle aldaer met cleene moeijte waters genoech connen hebben, 'twelck seecker Orancaij van Wocan, doen aen boort sijnde, belasten, die van Wocan aen te dienen, opdat sij d'oorsaacke van ons vertreck naer Wodgier souden weten, 't savonts voor sonns onderganck verthoonden sich 5 a 6 vaertuijgen van Wateleij, die omtrent een gotelingh schoot van ons achter een hoeck bleven liggen, twee van deselve waren daeghs te voren dicht onder t'eijlandt Wodgier voor bij 't galjoot geloopen, welcke de Wocanders vernemende, den hoorn aen strandt bliesen, om haer lantsluijden te waerschouwen, dat de vijandt op de cust was....

8 d° smorgens gingen met d'ebbe en de zeewint onder seijl, quamen met een moij koeltje smiddaghs voor de negorij Wodgier ten ancker, Wocan Amma en eenige Orancaijs sagen vreemt toe dat met beijde vaertuijgen soo haest weder keerden, dan seijde dat wij ginter watergebreck hadden en hier meijnen onse scheepen te verwachten....

10 d° hebben onse leghe vaten inde tijnangh gedaen, die voor aen in de riviere geloopen is, om die te vullen, t'savonts voor sonnen onderganck, sagen omtrent 2 mijlen van ons, westwaert van 't eijlandt Guassir, een groote joncq met een champan achter aen, vermoeden dat het Macassers waren, scheenen recht op de negorij Wod-

gier aen te houden, wij maeckten ons claer, en hielden goede wacht.

11 d° smorgens lagh de jonck geset bij de Z.W. hoeck van Wodgier, onder seijl gaende staacken noordewaert over, nae t'eijlandt Guassir, om de negorij Wodgier te beseijlen, maer 't schijnt dat se ons vaertuijch in't oogh creegen, want hebben terstont gewent en suijdelijck laeten voorstaen nae Wocan ofte Guamar.

12 d° bij den avondt deden haer verscheijde sabieren op, achter de W.N.W. hoeck van Wodgier, die een voor een langhs de wal quamen heen sluijpen, gisten dat het volck van Wateleij moest wesen, liet d'Orancaij Wocan Amma door den tolcq aen boort roepen, die selfs al onder wege was, om verlof te vragen voor dese gasten, dat se mochten binnen de riviere loopen, seggende dat se voor ons bevreest waren, sagh er heel beteutelt en verbaest uijt, lieten ons voorstaen dat sij selfs dese roovers hadde laaten roepen, uijt vreese van ons, ofte onse schepen, om sijn negorij daer mede te versteroken, want 2 a 3 dagen nae onse compste, verstonden dat het volck in de negorije bevreest was; geliet mij vreemt, dat die van Wodgier met de Wateleijers vruntschap hielden daer se altijds vijanden waren geweest, dan hij loochende sulcx, vraeghde waerom sooveel sabieren 't seffens quamen, en of sulcx wel meer geschiede, seijde dat se visch en slaven te coop brachten en bij wijlen 2 a 3 en oock wel meer int getal te comen plegen, belaste dat hij se bij dage alte mael binnen soude brengen en laten se snachts niet uijtloopen, noch omtrent ons hengelen, ofte soude vuir op haar geven; dat wij die van Wocan en Wodgier kenden, maer de Wateleijers niet, telden dien avont seven stucx die binne liepen, en in ider was nae gissinge 16 a 17 man.

13 d° dewijle gister avont d'Orancaij Wocan Amma een praetjen wt sloegh, dat benoorden Guassir een vaertuijch met witte seijlen van de Wateleijers gesien was, sonden met den dach 3 man met een prauw besuijden d° eijlandt, om nae de schepen uijt te sien, maer hebben geen vernomen. Tegen den avondt quamen 4 a 5 sabieren om de hoeck van Wodgier, vernamen dat het volck was van de negorije Cola....

15 d° aen lant gevaren met de Luijten[t] Feijt, en assis[t]; Wocan Amma vraeghde wat wij quamen soecken, seijde dat vernemen wilden, nae cicer en slaaven, en dat sij 't volck in de negorij aendienen mochte, soo jemant cicer wilde verruijlen tegen cleeden, dat sij 't selve aen boort souden brengen, hebben 't savonts omtrent drie el geruijlt, t'welck sij ons lieten uijtsoecken.....

17 d° ..... sijn met een prauw de rivier van Wodgier wel stijff ¾ uijrs opgevaren, maer conden geen eijnde sien, is doorgaens wel soo wijt als de riviere van Batavia, en op veel plaetsen meer als anderhalve vadem diep, aen weder sijden vol kreuckelbosch, dat met hoogh water onderloopt; in de negorij weder gekeert sijnde, wilde aen d'oversijde van de riviere, daer eenige huijsen staen, aen lant uijt stappen, om het bosch te besien, maer die daer woonden quamen met pijl en boogen op ons af, en verbooden ons aen lant te comen, t'welck wij over 't hoofd sagen, en voeren voorbij. Wocan Amma geliet hem qualijck, als hij dit hoorde, maer dese luijden waren van een ander soa, daer hij niet veel te seggen heeft, verstonden dat de jonck die wij over 8 dagen gesien hebben, voor Wocan geseth licht, sijn Javanen en Maleijers onder een, meijnden nae Wodgier te loopen, maer kregen ons in't gesicht en keerden terugge .....

19 d° quamen met Gods genade sonder stoot over de banck binnen, Wocan Amma met d'Orancaij Bomijque en Jacovoej gelieten haer verblijt te sijn, dat wij in behouden haven lagen, gelijck ons verscheijde reijsen gewaerschout hadden, en gesecht dat wij binnen de riviere loopen, wesen ons het diepste van de kille, om met laegh water vlot te blijven .....

21 d° d'Orancaij Jacavoij quam uijten naem van Wocan Amma, Tatalij roepen, die van de negorij weder gekeert sijnde, kort bescheijt bracht, van uijt de riviere te moeten vertrecken, dat sij geen vertrouwen meer hadden op de Hollanders, d'oorsaacke verstonden nader hant dat ons een stoel geset was van twee verloope Bandaneesen, die van Queij na Arouw met gemelte Javaense joncq, voor pilooten gecomen waren (alsoo dit geslachte door aengerfde haet, niet ophout in alle de eijlanden daer sij swerven, ons vuijl en swart te maacken, hebben op Queij d'inwoonders doen vluchten voor onse schepen, door valsche rapporten, dat wij Temimber hadden afgeloopen, waer door den slaven handel grootelijck getardeert, jae ten meesten deele gefrusteert blijft, daer mede noch niet te vreeden sijnde, spelen nu op Arouw het selve spel, in de negorij Wocan uijtstroeijende dat onse schepen op Eladt bewesten groot Queij, een fort timmeren en wij als verspieders voor wt gesonden, om den gelegenth[t] van Arouw te doorsien, welcke geruchten met een oranbaij van Wocan, heden vroegh op Wodgier sijn aengelandt). Sont de tolcq weder henen, om Wocan Amma te roepen, en naerder met hem te spreecken, maer weijgerde

aen boort te comen, voer daerom selfs aen landt, sonder iemandt mede te nemen, behalven den tolcq; in de negorij gaende, vont een groote kringh volck, met swaerden, pijl, en boogh bij een sittende om te bitsjaren, vraaghde Wocan Amma, hoe 't gelegen was, waerom ons soo onversiens liet vertrecken, of dat de vruntschap was met de Hollanders daer sij soo van geroempt hadde, beriep tot sijn onschult op de tijdinghe met de Javanen, en Maleijers van Queij gebracht als dat ons volck op Eladt een fort souden gemaact hebben, dat se daerom voor ons bevreest waren, seggende Queij te sijn, als Caca en Arouw als ade, daermede uijtbeelden wilde, als wij Queij vermeestert hadden, dat Arouw weijnich tegen weer soude connen bieden, daerop mijn beclach dede, dat van een deel benijders met leugens wierden nae gegaen, welcke sij soo licht geloove gaven, protesterende ten hooghste dat sulcx onwaerachtich was en wel anders souden vernemen, als de scheepen waren gecomen, dat haer noijt geen leet van ons geschiet was, soo lange sij Banda gefrequenteert hadden, noch onse schepen nu d'eerste maal d' Arouwse custen souden aendoen, dat (om de waerheijt niet te verhelen, en d'oorspronck van dese leugen beter t'ontdecken) op Tenimber met toelatinge van d'inwoonders een berderen (?) godongh ofte packhuijs sij gemaact, om tot de wedercompste der schepen van Queij, Arouw, een fetor met sijn bij hebbende coopmanschappen ende onse siecken die in de twintich waren, daer in te herbergen, 't welck dese oorblasers de naem van een fort geven, en een quadt geroep daer van gemaeckt hebben, maer 't was al den doven gesongen, schoon praaten en mocht niet helpen, de vreese van onse schepen, vermeerdert door dese leugenaren, hadden soo stercken indruck geprent in de gemoederen van dese luijden, dat se geen redenen in tegendeel conden gelooven noch aen nemen; siende dat alsoo niet en vorderde, vraghde hoe dan gesint was, of hij met de Hollanders vrient ofte vijandt wilde sijn, hicrop sijn beraet wat genomen hebbende, gaf voor antwoort dat geen vijantschap socht, maer bevreest was, hiel wederom aen, of dan niet en wilde dat de Hollanders met haer souden handelen, soo wel als Maccassaren, Javanen, en Maleijers, 't welck met een scheetse antwoorde afleijde, seijde wat hebt ghij toch gehandelt, gij en wilt van ons geen sago coopen, maer repliceerde of de Maccassars op Arouw quamen om sago te handelen, dat ons sulcx niet moste wijs maacken alsoo wel beter wisten, of geen schiltpadts hoorn geruijlt, en verscheijde mael

naer amber en slaven gevraeght, en tot dien eijnde onse mede gebrachte waren gethoont hadden, seijde geen amber noch slaven te hebben. In fin ben nae dese en andere debatten weder aen boort gevaren, moeijelijck en verstoort van geest sijnde, dat de duijvel over al in roere is, om de voortplantinge des Evangeliums te beletten, en sijn rijcke der duijsternisse in te houden, gelijck hij dese schalcke emissarissen gebruijckt heeft om de luijden het hooft vol te blaasen, en mijn voorstel van de christelijcke religie aen de Wocanders gedaen om te stooten, gelijck naederhandt niet sonder droefenisse verstaen hebbe. Corts hier op volghde Jacavoeij met een oranbaij brengende 6 à 700 witte sago, tot een schenckagie van de negorij, waer voor in recompense een sack met sout aende negorij vereerde, belastende Wocan Amma en d'orancaijs aen te seggen, dat met haer giften en gaven niet gedient waren, veel min nae haer sago behoefden te vasten, sijn den nacht over noch blijven liggen, door dien de gelegentheijt van wint en stroom niet toeliet uijt de reviere te loopen, tegen den avont quamen d'inwoonders met groote menichte langhs de cant van de riviere op ons loeren, of wij souden doorgaen, maer siende dat bleven, maeckten met vuijren en roepen veel gesnor, en hielden tegen ons over scherpe wacht, gelijck wij oock deden. . . . . .

22 d° in de dach wacht kregen de landclijcke wint te baet, sulcx ons veerdich gemaeckt, en met het aencomen van den dagh, en de vloet de reviere uijtgesnapt sijn, de wint N. O. en N. O. ten N. 'tSavonts geseth achter de noort hoeck van Wocan, goet weder.

23 d° een prauw met 3 man omtrent ½ mijl Oostwaerts aen gesonden nae een hoeck om vers water te soecken en een gelegen plaetse om de vaertuijgen op droogh te setten, en haer lecken te stoppen, d'afgesondene brengen bescheijt van een visch rijcke bay, bij d° hoeck gevonden te hebben, maer geen versch water, schoon weer.

24 d° 't schijnt d'inwoonders van Wocan door quade en valsche thongen van ons afkerich gemaact sijn, want comen niet meer aen boort ons besoecken gelijck voor desen, jae vluchten met haer prauwen wech, also ons wat dicht genacken, ook blijft onsen toeganck tot haer afgesneden eensints om dat mij niet en vertrouwen, op de Javanen en Bandaneesen, om te voet derwaerts te gaen, andersints om d'ongelegenth[t] der rheede voor Wocan, in't weste Mouson, vreesende het perijcul daer te vooren ingeweest sijn, derhalven Oostwaert aen ons begeven hebben, nae gemelte hoeck, die met een vlacke droochte en sandige banck een groot

stuck weeghs in zee strect alwaer met de Lootsboot niet over mochten, en geseth hebben omtrent een gotelings schoot van de wal; de wint west, goet weder; bevonden dese hoeck gelegen te sijn, op een cleen eijlandeken met een wijde creecke ende baij, van 't vaste lant afgescheijden, en dat Wocan aen 't groote lant van Arouw annex sij 't welck in de caerte voor een eijlant p^{r} abuijs gestelt wort. . . . . . .

27 d° 'smorgens te negen uijren quamen de schepen van de Suijt achter de Noorthoeck van Wocan gesteecken, van meijninge ons daer te vinden, alsoo uijt de Wocanders nae ons vernomen hadden; sont schipper Daniel Adriaensz. met de tijnangh derwaerts, om de diepte van t'canael, en een goede anckerplaetse aen te wijsen, maer conde in de wint en stroom niet opseijlen, de Gulden Haringh quam nae de Tijnangh af, 't welck siende ben in een prau gevallen, en langhs de wal opgeschept nae den admirael, alwaer met blijschap de gesontheijt der vrunden verstaen, en Sr Adriaen Dortsman als commandeerent opperhooft van ons doen en wedervaren op Queij en Arouw mondelingh geinformeert heb, mij gedragende wijders aen 't gehouden journael. Schipper Heere Jacobsz. levert mij een brief van mijn huijsvrouw, die met een vrijburgers joncq uijt Banda gebracht was.

28 d° in comp^{e} van d'officieren en 16 soldaten te voet nae Wocan gewandelt, gingen onderwegen inde negorije Wagnabar aen, 't welcke onse compste vernemende lieten haer vrouwen naer 't bosch loopen; de Wocanders op d'aencomste der schepen met de Bandanesen haer beraetslaeght hebbende, waren daegs te vooren met al haer goet 't bosch waert ingevlucht, laatende de huijsen en negorij ledich uijtgesondert Bojbatij en sijn geslachte, die ons inde negorij ontfinck, en boven in sijn huijs leijde, daer niet een heele schootel meer voor handen was, hebbende alle den huijsraet in 't bosch versteecken, vraeghde waerom van ons soo quaet vertrouwen hadde, daer wij haer geen ontrouwe, maer alle vruntschap bewesen, wierpen de schult hier van ten deele op de Bandaneesen varende voor piloten met de Javaensche joncq, die ons lelijck hadden uitgemaeckt, ten deele op de veelheijt van schepen, die wij mede brachten daer sij voor bevreest waren, verstont oock uijt Calawaij dat d'ander Orancaijs niet van sints waren de Christel^{e} religie aen te nemen, buijten twijfel van de Bandanesen om geset sijnde, soo dat sonder haer te spreecken vruchteloos moest weder keeren; in't besichtigen van de Javanen, bevonden die wel

bij de 60 man sterck, hadden daeghs te vooren haer pas gethoont, dan quam haer niet te pas. Echter sijn om goede insichten van d'onse vrij gelaten, maer belast in dese gewesten niet meer te verscheijnen, en met den eersten haer wech te packen.

. . . .

30en do 's morgens al de schepen onder zeil . . . .

5 do April. Saegen 's morgens het Oosteijnde van Tenimber N. W. van ons, de wint O. met gemene coelte, 't savonts voor de negorije Evenour aen t' N: W: eijnde van Tenimber, daer de logie gesticht is, ten ancker gekomen. . . . . .

8 do aen lant voor de logie den Godtsdienst gepleecht, daer eenige inwoonders ten aenschouw quamen. Na den dienst sijn de voornaemste Orancaijs van Tenimber met Capteijn Timorlaut op mijn versoeck bij een geroepen der welcker gemoederen door minneln aenspraacke in't bij wesen van alle d'officieren getoets hebbe, haer vermanende de Heijdense dwaelinge te verlaaten, om met ons den Waren Godt, Schepper van Hemel en Aerde, te dienen, en haare kinders in de Christele religie te laten onderwijsen, tot welcken eijnde mijnen dienst en genegentht aengeboden hebbe, om op 't goet vinden van den raet, bij haer residentie te nemen, en met een assist en 2 a 3 man in de logie te woonen, scheenen met den eersten wat te luijsteren, en toe testaen, dat ick daer soude blijven, maer een van haer Baals priesters die uijt den naem van d'andere 't woort voerde wierp twee swaricheden voor, d'eerste dat ick haer taale onervaren was, de tweede dat se traegh van begrijp waren en misschien in lange de religie niet souden connen aennemen, vreesende ten laatsten de schult te moeten dragen, en 't verwijt te hooren, dat het haer geen ernst sij, maer slecht geveijst om Christenen te worden waer bij Capteijn Timorlaut voechde, spreeckende op 't maleijts, Sjappi paunja hatij adda trangh, bigitou, kita Orang tida adda hatj brang, dat is, indien iemandt soo cloeck van begrijp mochte sijn, dat sij het begrijp niet en hadden; [ik] diende op het eerste, datter niet weijnige onder haer de Mallijtse tale verstaen en spreecken konden en selfs moet hadde haer spraecke in der haest aen te nemen. Op het tweede dat se voor eerst haer kinderen dagelijcx bij mij souden senden om te leeren. Soo veel de bejaerde aenginck, dat niemant gedwongen wier, van Godsdienst of religie te veranderen, dan die het selfs vrijwillich souden versoecken; hier begonnen sij te aerselen, weijgeren haere kinderen te senden, om dies wille dat

se overdach in't bosch de cost beschaeren moesten, en haeren dienst niet derven konden. Waer op van mij en d'officieren geseijt wier, dat se die den geheelen dach niet souden missen, maer slechts een ure of anderhalf, gelijck soo anders wel halve dagen in de negorij loopen spelen sonder iets te doen, dan daer was geen gehoor; sij bleven gelijck de coeckoeck bij haeren ouden sangh, jae mij is verhaelt dat desen quidam naederhant soude geseijt hebben, indien ick op Tenimber quam te blijven, sij met alle man boschwaert in souden loopen, soo dat van tijt tot tijt d' ervarentheijt verscheijden toevallen en beletselen ontdeckt die de bekeeringe van dese blinde Heijdenen, k'en segge niet geheel te ruggehouden, maer voor een tijt schijnen te dilaijeren en vertrecken, echter vertrouwe door de genade Godts dat dese aanspraacke, en ernstige betuijginge van des Heeren weghen aen haer gedaen, niet 't eenemael sonder vrucht ende werckinge wesen sal, maer als een cleen vonxken op haer herte straelen, en door de voordere ommeganck en commercie met de Christenen meer en meer aengeblaesen en ontsteecken sijnde, als den dach der besoeckinge van Godt bestempt gecomen sal sijn, haer uijt de duijsternisse tot het salich maackende licht des levens trecken, waer toe de goddelijcke fonteijne aller genade bequame gelegentheijt, middelen en sijnen heijligen segen verleene.

Datum in 't jacht den gulden Haringh aen d' Noortwest sijde van Tenimber. Den 9^n^ April A° 1646. Was onderteekent Jacobus Vertrecht.

XI.

Naerder vertoogh aen d'Ed^e^ Heer Cornelis van der Lijn, Presiderende Raadt ende directeur-generael, en d'E. Heeren raaden van India, raackende de landen besuijden ende Oosten Banda als Java gelegen, wat den Oppercoopman Adriaen Dortsman desen jare 1646 andermael aldaer heeft ondervonden en verricht, ende intijts vervolgh ter eeren Godes en ten dienste van d'E. Comp^e^ uijt te wercken soude mogen wesen.

Mijn Ed. Genereuse Heeren.

. . . .

Ik sal (onder correctie) eenichlijck in't corte seggen wat nae

mijn jonghste schrijvens [1] aen UEd^e ondervonden hebbe ende ten dienste van d'E. Comp^e noodich achte, tot aenwas der negotie ende weeringe der Mahometisten uijt dese quartieren &^{a} in 't werck gestelt dient te werden.

Ed^e Heeren, alsoo noch een goet cargasoentjen ende eenigen tijt eer den west mousson verwaijt waer overich hadde, niet tegenstaende noch sieckelijck en niet wel dispoos was, heeft mij den goeden iver tot 's Comp^s dienst ende UEd^s vergenoeginge met advijs en communicatie van d'E. Heer gouverneur Gerard Demmer (te meer sijn E. ons in alles de behulpsame handt boot) doen resolveren, met het jacht de Waterhondt uijt Amboina over Bijma naer Balij te verseijlen, om volgens ons voormelte schrijvens aldaer eenige lasten rijs, padije, slaven, partije koebeesten, en wat daer meer sij, soo 't mogelijck waer met den eersten te negotieren, en in plaetse van diversche oude verlegene ende beschadichde kleden UEd^e op Batavia toe te brengen.

Soo sijn, naer dat uijt Amboina waren vertrocquen, door stilte als verleijdinge der stromen eerst den 26 Augustus inde baij en voor 't gadt van Larentouque gedreven, daer vermits de continuerende kalmte en der stroom voornoemt hart tegens hadden, genootsaact waren den 27^{en} ditto aent eijlandt Serbite voor de negorije Addenare te anckeren, onderwijle ben te raade geworden, om geen tijt vruchteloos door te brengen, inder ijll met de chaloep wel gemant en van armis versien, naer Solor ende 't fort Henricus omtrent 6 mijlen Z. en Z. Oost op te roeijen, daeromtrent twee uren in den avont voor de gemelte fortresse aengelant sijn en vernomen hebbe offer ten dienste van d'E Comp^e ijets van daen te haalen ende naer Batavia aen UEd^e over te senden was, alwaer des anderen daeghs s morgens de luijtenandt Hendrick Hendricxen en den ondercoopman Albert Dirckxz Puijt [2]) ons twee Solorse habile mans slaven, beneffens dese nevensgaende missive (sonder meer, alsoo het jacht den Tonijn van daer onlanghs naer Batavia verseijlt was) hebben mede gegeven om aen UEd^e t'overhandigen, als wanneer weder vertrocquen, ende omtrent middernacht aende Waterhont geretourneert sijn, sulcx den 29 ditto als 't koeltjen uijten zuijden wat begon te wackeren na Bijma navigeerden, daer ter oorsaacke als vooren, alhoewel alle diligentie tot 't spoedigen

---

[1] Nl. de hiervoor afgedrukte missive.

[2] Vgl. mijne Bouwstoffen, III, 316, 317, enz.

der reijse hebben aengewent, niet voor den 9^{en} September omtrent den middach ter rheede sijn gearriveert.

Alwaer eer t'ancker in den gront lach, van een swart verstont dat den coninck van dat landt met sijn soon omtrent drie weken geleden na Maccassar was vertrocquen, weshalven als om ten eersten niet schijnbaer te thoonen dat eenichlijck tot procure van't schipslast rijs, hier verschenen waren, den ondercoopman Herman Eppenhoff met drie soldaten en een tolcq, die daer eenichsints bekent was, aenlant gecommitteert hebbe, ordonnerende gemelten Eppenhoff, de voornaemsten Oranghcaijs met behoorlijcke solemniteijten te begroeten, onse komste bekent te maacken ende dat ter oorsake wij op een lange reijs geweest waren eenige provisie van rijs, koebeesten als ander vee tot verversinge voor t' scheepsvolcq noodich hadden ende wel in acht te nemen, wat antwoorde hierop becomen soude. Wijders curieuselijck 't ondersoecken wat de 18 stux joncquen en Javaense giljons (waermede behalven al 't kleender vaertuijch met groote verwonderinge dese rhede cierelijck gestoffeert sagen), hier hadden aengebracht, en der meninge waren weder van daer te vaeren, waer se t'huijs hoorden, ende nu met haer last nae toe wilden.

Naer omtrent vier uren verblijff is voornoemde ondercoopman weder bij ons geretourneert, rapporteerde eerstelijck aengaende gemelte joncquen verstaen te hebben datter een Chineese d° van Batavia en noch andere Javaense vande selve stadt, een van Banjir massingh, een van Ihor, een Portugese van Larantouque en de reste soo hier als op Macasser bescheijden waren, vande welcke sommige 6, 5, 4 ende 3 maenden hier hadden gelegen en binnen dien tijt in alles omtrent duijsent lasten rijs voor alderhande sorteringe van kleden ende spaense rialen a 16 d° 't last gehandelt hadden, die nu van meininge waren binnen 5 a 6 dagen met het eerste quartier maens gesamentlijck van hier, en ider nae sijn bescheijden plaetse te vertrecken.

Ingevolge dat de drie voornaemste orangkaijs beneffens den sabandar, d' welcke als stadthouder indes Conincx absentie de hooghste plaetsbewaerder, hem vrundelijck bejegent ende terstondt op sijn aenkomste geseght hadden, dat den coninck alsvoren aengeroert over drie weken geleden met sijn zoon ende een groot gevolgh van inde veertich vaertuijgen van hier nae Macassar waer vertrocquen, om gemelte zoon aen sijn hoogheijts dochter aldaer uijt te hijlcquen ende niet eer voor d'aenstaende west mouson

weder herwaerts te wachten was. Echter soo wij hun ergens in van doen hadden, dat alst mij gelieffde bij haer soude komen, wilden ons op de passer verwachten (want hun hadde weten laten, dat hier niet lange tarderen konde) ende int geen versochten soo veel haer mogelijck was ons behulpich wesen soude.

Op welck raport mij, vergeselschapt met gemelten ondercoopman Eppenhoff, den sergeandt Adriaen van Neth ende ses soldaten inder ijll ter bestemder plaetse hebbe getransporteert, alwaer wel duijsent menschen rontom voorschreve drie orangkaijs met den Sabandar saten en wachten, die ons minnelijck aenspraacken ende seijden dat bij haer neder sitten soude, 'twelck geschiede. Wanneer na behoorlijcke salutatie bij extentie hebbe voorgestelt, te meer verstaen hadde eenige Maccassaren die jaerlijcx om de oost voeren hier present waren, ende van ons verrichtens op Damme ende Tenimber kennisse en 't selve daer al ruchtbaer gemaect hadden, hoe dat wij met een vloot schepen nu omtrent 10 maenden geleden van Battavia derrewaerts sijn genavigeert en met de voornaemste Radias, Capteijn lauts ende andere groote vande landen, gelegen van hieraff tot Arouw het Oostelijcke van alle toe, vrede, vruntschap, aliantie en contracten van commercie ende eeuwich verbont gemaect hadden, in voegen dat niemandt als wij alleen daer mochten komen veel min ijemandt in die plaetsen meer bestaen te handelen op hoge peene in gemelte contracten gementionneert, ende dat ooc tot dien eijnde als om alle natien uijt die quartieren te weren, met bewillinge ende goet contentement der inwoonderen op de gelegenste plaetsen aldaer eenige forten en logien gemaact, mitsgaders jachten ende chaloepen wel versien van volcq, wapenen ende vivres gelaten hadden, waerdoor nu van victualie ende schepen om weder na Batavia te seijlen ontbloot waren, ende soo de reijs vermits dese stilte wat langer duerde te kort komen soude, over sulcx een goede parthije rijs, vee, als andere 's lants vruchten ten prijse als 't andere natien hier haelden, versochten te kopen.

Waerop sij lieden beleefdelijck antwoorden als vooren verhaelt hetgene faveurabelijck doen konde, niet laten souden, maer dat het ons schade, haer opperhooft hier selffs niet present was, ter oorsaake den meer gemelten Coninck van Maccasser, waer onder sij lieden seijden te sorteren, menichmael verboden ende nu nogh onlanghs geleden bij expresse gesanten op hooge peene hadde doen interdiceren, dat se geen rijs uijt dese quartieren selffs souden vervoeren, nochte voor iemandt anders laten passeren, want der me-

ninge was, metten eersten een groote armade van vaertuijgen ende chrighsmacht herrewaerts aen te schicken en de selve met dese inwoonderen te combineren, om alsoo gelijckelijck eerst het eijlandt Lumbock (dat men seght den Coninck van Balij sonder 't minste recht van oorloge daer op hebbende te pretenderen, de Maccassaerse krone met gewelt affgenomen heeft, ende oversulx tot heden noch onwettelijck 't merendeel daervan was possiderende) met kracht aen te tasten, en naer de veroveringe desselffs (bij aldient soo uijtvalt) met het leger in Balij te trecken. Waerop haer diende, de wijle het uijtvoeren der rijs ofte licentie daer toe te geven haer soo hoogh was verboden, waerom sij dan de 18 stucx joncquen behalven al 't kleinder vaertuijch dat van alle quartieren hier aengekomen was, haer ladinge, die over de duijsent lasten rijs bedraght, toegestaen ende laten passeren hebben. Antwoorden dat die lieden van langer handt met licentie vanden Coninck selffs sulcx versamelt hadden, die t'aen den Maccassar stont te verdedigen ende datse aengesien haer opperhooft absent was, niet en derffden over haer nemen eenige quantiteijt te laten volgen, maer soo veel als wij 't scheep van doen hadden, wilden se ons wel schencken en niet verkopen, waerop allegeerde tot sulcken eijnde hier niet gekomen waren, maer om het geen van doen hadden van hun te versoecken, en beneffens andere natien marctgangh te negotieren ende te betalen, echter haer vrundelijck bedanckende van goede presentatie en sijn alsoo van den anderen gescheijden.

Nadat een weijnich tijts van haer geweest waren, hebben gemelte oranghkaijs met menichte van volcq vier lasten rijs, 3 buffels, 4 bocken, eenige hoenderen, annassen ende andere snuijsteringhe aende waterkant gebracht ende vrundelijck versocht, dat het selve voor als nu danckelijck wilden aennemen, en aen boort brengen, daerbij voegende ons seer schadelijck te sijn dat den Coningh van huijs was.

Alle welcke schenckagie ten aensien daer alreede op 't strant stondt, na eenichge beleeffde excusen hebben aenveert, ende haer wederom met f 111 : — : 4 pen., aen gesorteerde kleden, blijckende bij de bouxkens ende reecqueninge daervan sijnde, tot recompense vereert en geschoncken, waermede sij lieden wel vernoecht ende gecontenteert waren, sulx met eere en vruntschap vanden anderen gescheijden sijn.

Soo als zeijl reet waren om van daer nae Balij te navigeren hebben van eenen Rodrigo, mardijcker op Batavia woonachtich,

met groote assurantie secretelijck vernomen, dat de vooren aengeroerde Bangermassinghe joncq die hier lach met rijs ende veelderlij sorteringe van kleden geladen, (d'welcke, aengesien deselve doucken door den grooten toevoer op Bijma soo goedenkoop als tot genoemde Batavia waren, niet en konde uijtventen) eerst daghs beneffens d'andere vaertuijgen met 't quaertiermaens dat voorhanden was, na Bangermassingh voornoemt stont te vertrecquen, waerover wij resolveerden om hen geen nadacht te geven des te veerdiger 'tancker te lichten, ende nae een onbewoont eijlant dat 10 mijlen west van gemelte Bijma licht, daer hij nootsaeckelijck dicht voorbij most komen, 4 a 5 etmael achter hetselve landt alwaer ons niet, ende wij hem wel sien konde, op te wachten, ende soo 't mogelijck ware geweest gemelte joncq met het volck ende ingeladen goederen tot Batavia bij UEd[e] op te brengen. Hebben in gemelte tijt wel andere vrije vaertuijgen, maer hem niet vernomen, waerdoor vermoeden dat van d'een off d'ander visscher verspiet waren. Oversulcx na dat ons van versch water versien hadden (t'welck daer beter als op meer genoemde Bijma te bekomen was) ende voren bestemde dagen geexpireert waren, van daer na Balij sijn verseijlt, en veel tijts met stilte gedreven, soodat eerst den 28 September voor de negorije Seneij, gelegen tusschen Bootij ende Bonculan aende Noortsijde van gemelte Balij aenlanden, van meninge sijnde daer voorbij na Boulillingh alwaer 's Comp[s] scheepen veel tijts verschijnen, te navigeren; maer wierden vanden sabandar Ounduan ende een conincx bode genaempt Killar (residerende beijde ter gemelte plaetse Seneij) dewelcke aen boort quamen, door veel vrundelijcke ende beleeffde woorden van ons voorgenomen disseijn gediverteert, alsoo deselve ernstich versochten dat aldaer anckeren souden, en voorgaven datse slavinnen, koebeesten, padije ende kattoene garen genoech hadden, om binnen 5 a 6 dagen tot contentement ons gerijff te bekomen ende aff te veerdigen, 't welck naderhandt met onlusten contrarie hebben bevonden.

Want nadat aldaer den gemelten tijt uijtgewacht, eenige goederen ontfangen ende om te spoediger wech te raacken op haer ernstich versouck diverse waren met een weijnich contanten in voorraet ter handt gestelt hadde, soo hebbense ons gestadich getracht met leugenen te paijen ende tot den 12[en] deser maent October opgehouden, als wanneer in plaetse van haer resterende schult (bestaende in 27 p[s] koebeesten ende 2600 strengen cattoenen garen, dat in't gewicht ruijm een picol bedraecht, ten achteren waren) op te

brengen, eijstense eijndelinge soo voor anckeragie gelt en tol van ijder koebeest $\frac{1}{4}$ ra van 8en ende van d'andere waren naer advenandt, t'welck nimmermeer gehoort hadde aldaer gebruijckelijck te sijn, ende siende op 't toekomende om haer geen voordeel tot 's Comps schade toe te staen, en hun in geen quade gewoonte te brengen, niet hebbe konnen inwillligen, maer affgeslagen, achtende beter 't voren verhaelde vhee ende cattoene garen dat 't samen monteert Ra 70$\frac{7}{8}$, als bij de negotie bouckje claerlijck aengewesen wort, tot d'eerste gelegentheijt dat ijmandt uijt UEds name derrewaerts navigeert aldaer te laten, dat hoope haer Ede niet qualijck nemen sullen alsoo den oost moussen verwaeijt was, oversulcx den tijt niet hadde bij den counick te reijsen, ofte omtrent de groote veel moeijten daerom te doen en genootsaact waren met 11 picol garen ende 186 ps koebeesten die alreede in hadden, naedat een vrundelijck affscheijt van Radia Bouncolan ende meer andere hadde genomen, des nachts met de lant wint van daer te vertrecquen ende op't spoedichste de reijs na Batavia te bevorderen.

Ede Heeren, k'hebbe hier vooren verhaelt hoe den Macassar Bijma onder sijn subjectie heeft, en soo aldaer voorgegeven wort, Lumbock ende Balij mede sal trachten te vermeesteren. Soo hebbe oock op d'eijlanden Solor inde negorijen Serbijte ende Addenare vernomen en ondervonden, dat hij aldaer mede hart begint te nestelen ende in te wortelen, want die inwoonders gedwongen sijn geworden, binnen gemelte negerijen, die aen den anderen liggen, een Moorsen tempel te bouwen, om aldaer den Mahumetaensen dienst te plegen, alle het welcke soo 't door UEds goeden ijver met eenige jaren besendinge van een à twee jachten naer d'Oost gelegen eijlanden, om deselve t'sij met gewelt vandaer te slaen, ofte met dienstige coopmanschappen de specerijen, slaven, schiltpadts hoorn, ende watter meer soude mogen vallen uijt de quartieren te kladden, buijten twijffel van hier aff door al d'eijlanden als een lopent vuir voort gaen sal.

Want nu dagelijcx geschiet, daer eenige versiende en trouwhartige persoonen eertijts in beducht sijn geweest, dat gemelte Maccassaren de bovengenoemde eijlanden en meer andere souden trachten te incorporeren, Queij en Arouw in roere te houden, die natien jegens ons te vergiftigen ende op te maacken, hun het Mahomets gelove in te prenten, om de selve alsoo te meer tot haer te trecquen en vaster te verbinden, gelijck sij op de kust van Seram overlange mede int werck gestelt hebben, off sulcx niet gepracti-

seert wort om Banda te benauwen, en bij tijt ende wijlen hun verder proffijt als de negotie aen gaet daer mede te doen, sullen UE^e wijse voorsinnicheijt beter als ick cavelen konnen; t'geen sij lieden voor desen op Bouton [1] ende A° 1642 in Amboina [2] hebben gepleecht, soude d'exempelen daer van konnen uijtbeelden. Het is seecker dat door de stercke vaert der westerlingen inde voorleden oost mousson niet een Queijs vaertuijch cleen noch groot in Banda heeft geweest (t'welck in thien jaren niet geschiet sij) waerom de arme ingesetenen aldaer soo door gebreck van vaertuijgh als andere nootwendicheden seer gediscomodeert sijn, ende noch meer verlegen souden gevallen hebben, ten ware door die van Tenimber, Timorlaut, Laradt ende Sera, soo met eenige slaven, kadjangh, boontjes ende andere snuijsteringe gelijck de Queijen jaerlijcx plegen te brengen, door onse verschijninge A° passado ende aenradingen in Banda te komen, eenichsints ontset waren geworden. Hoe gemelte Westerse moren de harten ende gemoederen der voornaemste ende meer andere op Queij en Arouw al ingenomen hebben ende besitten, gelieven UEd^e uijt het journael bij den eerwaerden predicant Jacobus Vertrecht gehouden, die daer een geruijmen tijt voor ons geweest is, int breede nae te sien.

Grotelijx isser den staet Banda aengelegen, dat voorschreven eijlanders van jaerlijcx aldaer te komen met practique in gewoonte gehouden werden (daer op 't hooghste mijn devoir toe gedaen hebbe) want d'E. Comp^e aen d'een sijde daer goede proffiten uijt trecquen, ende d'arme gemeente daerdoor met allerhande kleijnicheden tot de huijshoudinge dienstich ten hooghsten gerieft wort; gemelte Comp^e ende gemeente ider na sijn behoeff en vermogen werden met jonequen tot chaloepen, champans, en andersints mitsgaders bequame oranbaijs ende tartarren ofte prauwen om te visschen versien, soo dat in allen gevalle hunne verschijninge niet dan goet toebrengen, ende d'onderlinge neringe onder de gemeente verwackeren kan. Daer ter contrarie alle dingen grotelijcx gebreck, uijtermaten dier, en soo veel der wel vereijst wort voor gelt niet te bekomen is, gelijc men A° 1636 wanneer alle vremdelingen achterbleven, met groote lamentatie der gemeente ende dierte van alles wel ondervonden heeft, weshalven oock den Ed^e Heer Generael, begrijpende d'E. Comp^e en gemelten staet daer seer veel aen-

[1] Tiele—Heeres, Bouwstoffen, II, bldz. XXI, XXXVI, enz.
[2] Idem, III, bldz. XXIV, enz.

gelegen was, uijt Amboina in't begin van't jaer 1637 d'Heer Acoleij saliger geordonneert ende gerecommandeert heeft, een expresse besendinge derrewaerts te doen, ende te vernemen d'oorsake van hun achterblijven, datse altesamen verklaerden het vroech deurblasen vanden Westen wint geweest te sijn, 't welck met waerheijt nu niet seggen konden. Want sijn de Tenimbers &a volgens jaerlijcx gebruijck in Banda genavigeert, gelijck gebleken is, die sooveel suijdelijcker wonen, ende met halff wint moeten seijlen, soo souden sij, die gladt voor 't laken mogen oversteecken, mede wel hebben konnen komen, sulcx dat d'een noch d'ander excuisen in desen niet en gelden, want anders ondervonden hebbe, en is ons menichmael na waerheijt bericht, hoe dat de Maccassaren 't voorleden jaer over de hondert stucx kloecke habile mansslaven die meest timmeren konden, van Queij wech gevoert hebben, behalven alle de vrouwen ende kinderen, vermits het mannevolcq sonder de selve mede te kopen, veel tijts niet wel te becomen sijn, doch ten hoghsten prijse, als UEd^e dato 16 Augusto uijt Amboina per missive.... hebbe geadviseert, daer d'onse 16 stucx lijffeijgenen d'welcke in die quartieren niet tegenstaende de eliphants tanden daerse voor gehandelt sijn seer diere waren, namentlijck de mans jegens 21¼, de vrouwen 17½ en de aenkomende kinderen 14¾ ra van 8en hebbe ingekocht, die wij sonder de haestige verschijninge deser moren (op ons arrivement aldaer) wel tot minder prijs ende meerder quantiteijt souden hebben bemachticht, gelijck ons de slaven, en derselver vrouwen ofte bijsitten op Tenimber buijten opinie eenichsints beter koop, en tot 18½ ra door den anderen komen te staen, daer men se op Queij voor eenige jaren, eer de Westerlingen hier soo sterck navigeerden, voor een gouden rosenobel oft de swaerte van dien, de kloecste mans slaeff pleecht te handelen, dat se nu niet eens aensien willen t welck bij die van Banda eertijts met gemack ende proffijt van d'E. Compe wel soude hebben konnen voorgekomen geworden. Soo lange, segge ick, dese gepasside moren daer verkeren, soo lange en kan den handel aldaer met geen seeckerheijt betracht worden.

Banda, dat d'Ede Heeren Majoors ende UEde 't waerdichste pant ende croone van haren staet hier in Indien achten, heeft genoech (ter oorsake desselffs chrighsmacht met kleene guarnisoenen op veel plaetsen verdeelt is) aende trouwelose Ceramse nabuiren waer te nemen, want sij voor desen, op gemaact ende versterct door verlopen Bandanesen, niet weijnich ontrent dese eijlanden ge-

rooft, de menschen van't lant gehaelt, ende een toevlucht van alle verlopen slaven, oorsaake van veel verarmde ingesetenen geweest sijn, totter tijt d'Ed[e] Heer Generael onder t'beleijt van den Heer Artus Gijsels d'Amboinse macht versterct, met Bandaes secours (t'welck niet buijten groote kosten van d'E. Comp[e] heeft konnen geschieden) derrewaerts gesonden, ende 't allen gelucke soodanich getemt sijn, datse present ondervinden onse vrientschap beter als de Bandanese correspondentie ende bij wooninge is, dewelcke eensdeels van daer gejaecht en na Maccassar vertrocqnen sijn, daer ons nu noch nimmermeer van haer noch ooc van alle d'andere voor verhaelde Westerse moren eenich goets te verwachten staet. 't Is waer, datse nu onse geallieerde bontgenoten sijn, en dagelijcx als vrunden met ons ommegaen, handelen en wandelen, maer hoe doch met een bedriechlijck humeur ende trouweloos wesen, dat aen alle sijden door een geveijnst gelaet bedect ende van hun met schijnbaare vrientschap, die bij haer eenichsints uijt vreese en tot profiteerder als trouwe toegenegentheijt onderhouden wort, dat niet langer duiren soude, dan tot de kans eens gekeert, ende sij lieden de Nederlanders ('t welck Godt verhoede) in't onderste sagen.

Dewijle ons dan de konditie van die hartneckige ende trouwelose Moren soo wel bekent is, soo isset reden dat men met sonderlinge voorsinnicheijt ende met een wijs misvertrouwen dien aert van menschen tot onsen voordeele geleijde, geensints onse nabuiren te laten worden ende hare schone verthoonde gelaten altoos verdacht houdende, de wintsels van hunne geveijnstheden niet vorders aennemende, dan als ons tot ontvouwinge van haer gepractiseerde attentaten konnen dienstich sijn. Ende na dien 't vertrouwen den trouwelosen toeganch geeft om te hinderen, soo is daer geen beter borstweer als niet te geloven ende alle dinck te schouwen. Euripides seght, waket ende zijt gedachtich dat ghij niet en gelooft, dese sijn de senuwen offte stercten van de voorsinnicheijt ende alsoo het een gewonelijcke wet is, sijne vianden met deselve munt te betalen, soo is te bedriegen na costuijme der tijden niet dan voorsinnicheijt. Want 't is beter dat men met desulcke 't quaet heeft onder de tonge dan in de tonge, op datter door onbedachtsaemheijt off te veel vertrouwen niet en ontslippe, een goede gelegentheijt die eens versuijmt sijnde beswaarlijck weder te krijgen is, en dewijle UEd[e] niet en trachten als in de vrese des Heeren met alle trouwe in der billicheijt bij alle natien te handelen, ende

niet geern eenige vianden op den hals halen souden, soo is het mijns erachtens lauderens waerdich dat UEd[e] beneffens Damme, t'fort Henricus op Solor voor eenige andere natien tijdelijck hebt in possessie genomen, ende met redelijck guarnisoen besetten laten, dat een goeden voet is, niet alleen om den Portugees ende meer verhaelde Moor daeruyt te houden, en in die quartieren hun glorieuse dominatie te weren, en den handel te ontsetten, maer oock om van daer behalven Timor ende andere quartieren die hieronder sorteren, Oost aen tot gemelte Damme, ende die van Damme weder alle d'eijlanden Oostelijcker naer Timorlaut ende Tenimber toe, gelijck die zijn, onder 's Comp[e] gehoorsaemheijt te brengen, waer menichte van landen tusschen beijden (meest Oost ende West gelijck op een line gelegen) sijn, daer bij duijsenden van menschen in wonen, ende overal slaven, schiltpadt hoorn ende meer andere waren sijn te bekomen.

SPAANSCHE BESCHEIDEN AANGAANDE DE FILIPPIJNEN.

Nauwelijks is er een jaar verloopen sedert de heer Retana 't eerste deel van zijn Archivo del Bibliófilo Filipino in 't licht gaf [1] of wij hebben de verschijning te begroeten van het tweede deel, hetwelk in belangrijkheid niet voor het eerste onderdoet. De in dit deel voorkomende stukken bevatten allerlei bijdragen tot de kennis der geschiedenis en der staatkundige toestanden van de Filippijnen en van 't verre Oosten, tot de taal-, land- en volkenkunde van genoemde eilanden, en eene alleszins merkwaardige aanteekening over de Palau-eilanden uit het begin der vorige eeuw. Voor de geschiedenis der oorlogen tusschen de Spanjaarden en de Hollanders in den Indischen Archipel van belang is het „Waarachtig verhaal van de groote overwinning die de Spaansche vloot van China behaalde op de Hollandsche zeeroovers welke in die wateren voeren, en hoe men twaalf groote galjoenen van hen nam en in den grond boorde, en veel volks doodde." Dit verhaal geschreven door den Auditeur Manuel de Madrid en uit Puerto de Acapulco toegezonden aan den Markies van Guadalcazar, Onderkoning van Mexico, werd te Sevilla gedrukt in 1618, dus nog in hetzelfde jaar als waarin het zeegevecht plaats gehad had. Het blijkt namelijk uit het Waarachtig Verhaal dat de bedoelde overwinning der Spanjaarden die is welke Tiele beschreven heeft in deze Bijdragen, D. XXXV, 322 vgg. De zeestrijd werd geleverd door de Hollanders onder bevel van Jan Dirkszoon Lam tegen de Spanjaarden aangevoerd door Don Juan Ronquillo, bij de Islas Hermanas, 20 mijlen noordelijk van Manila. De voorstelling van 't gebeurde bij Tiele, is, hoewel beknopter, vollediger. Anders

---

[1] Zie deze Bijdragen, D. XLVI, blz. 143.

komen beide voorstellingen, zoowel in de hoofdzaak als in veel bijzonderheden met elkaar overeen. In eenige bijzaken vindt men verschil. Zoo geeft Tiele op dat het Spaansche admiraalschip 56 stukken geschut bezat, en het kleinste der zeven galjoenen die aan den strijd deelnamen, 30. Het Waarachtig Verhaal van Juan de Madrid geeft in stede daarvan 46 voor 't admiraalschip, en 22 voor 't kleinste schip. Tiele moest bij zijne opgave in zulk een punt natuurlijk op zijne Spaansche bronnen, nl. de los Rios, Bocarro en de la Concepcion, vertrouwen. De schrijver van 't Waarachtig Verhaal noemt den Hollandschen vlootvoogd, Lam, niet bij name, doch hij vermeldt wel den naam van diens vlaggeschip, de Oude Zon, of zooals het in 't Spaansch heet: Sol viejo. Over 't algemeen bestaat er in de verschillende bronnen voldoende eenstemmigheid en vullen ze elkaar aan. De waarde van 't geschrift van Juan de Madrid ligt m. i. vooral daarin dat het, opgesteld zijnde zoo kort na de gebeurtenis, ten volle bevestigt wat wij van elders reeds wisten.

Niet het minst merkwaardige stuk van den geheelen bundel is de Aanteekening over de Palau-eilanders, een door den Pater Jesuïet Andrés Serrano aan den Koning van Spanje gericht vertoog, dat in 1705, vermoedelijk te Madrid, gedrukt werd. De huidige toestand der Palau-eilanders is ons voldoende bekend door de geschriften van Kubary, maar welken indruk de Spanjaarden twee eeuwen geleden daarvan kregen, was weinig bekend. Te oordeelen naar de Aanteekening van Pater Serrano was die indruk zeer gunstig. De Palauers worden beschreven als leerzaam, zachtzinnig, levendig en zeer vatbaar voor de aanneming van de Katholieke leer. De goede verwachtingen dat de Palau-eilanders een vruchtbaar veld zouden zijn voor de prediking des Christendoms, verwachtingen gedeeld door Z. Heiligheid Paus Clemens XI, zijn echter niet vervuld. Pater Serrano ging in 1711 naar de Carolinen, leed daar schipbreuk en kwam om, als slachtoffer van zijn geloofsijver.

Van de dertien stukken die 't Archief bevat, zijn er twee welke de belangstelling der taalkundigen verdienen. Het eerste is een Woordenlijst van de taal der bewoners van Calamianes, opgemaakt door Pater Gerónimo de la Virgen de Monserrate, ingevolg van een Koninklijk Order van 13 Nov. 1787 om te voldoen aan een verzoek van de Keizerin van Rusland. Tot de eigenaardigheden van 't klankstelsel der taal behoort: 1. de overgang van *s* tot *t*,

vóór alle klinkers behalve *i*, in welk laatste geval *s* overgaat in chi (d.i. tsji); dus kataua, echtgenoot, voor kasaua; ĕta, tata, één, voor ĕsa; latona, look, Tagalog lasuna, uit Sanskr. laçuna; tampolok, tien, voor sampolok, Tagalog sangpuwo, Javaansch sapuluh, enz. talapi, zilver, Tag. salapi. Hoe de *s* vóór *i* behandeld wordt, blijkt o.a. uit ichi, vleesch (eig. inhoud), Jav. isi; ngichi, tanden; vgl. Oudjavaansch gisi-gisi, tandvleesch; chian, buik, voor tian; chino pa, wie? voor sino pa. Schijnbaar is in bitala, spreken, de *t* uit tj voortgekomen, want in 't Maleische bitjara komt tj overeen met de palatale tenuis van 't Sanskrit wicāra (spr. witsjāra), waaraan 't woord ontleend is, doch men kan veilig aannemen dat de tj reeds, gelijk in 't Dajaksch en Bisaya, in *s* was overgegaan vóórdat de verdere wijziging tot *t* in 't Calamiaansch haar beslag kreeg [1]. Ook aan 't einde van een woord gaat *s* in *t* over; dus gatat, melk, Tagalog en Bisaya gatas; tanget, Jav. tangis; het Spaansche horas wordt horat. De gutturale triller, die in het Tagalog en Bisaya regelmatig in *g*, in 't Sangirsch en Bulusch in *h* overgaat, in 't Maleisch met de gewone *r* samenvalt, in 't Javaansch geheel wegvalt, vertoont zich als *l*, die op hare beurt zich uit de gewone *r* ontwikkeld moet hebben; aldus in lavii, nacht, Tag. Ibanag gabi, Bis. gabi, gabii, Iloko rabiy, Sangir hĕbbi; darala, meisje, Tag. dalaga, Oudjavaansch rarâ; duli, bot, been, Ibanag dugi, Bulusch ruhi, hetzelfde woord als Mal. en Bataksch duri, Oudjavaansch rwi, Dajaksch duhi. De Jav. Pĕpĕtklank wordt in de Woordenlijst nu eens door *e*, dan weêr door *é* voorgesteld; bijv. êta (d.i. ĕta), één; epât, vier, = ĕpat, Oudjav. pât; eñêm (d.i. ĕnĕm), zes. De *h* wordt voorgesteld soms door *h*, bijv. in hari, koning, Tag. hari, Oudjav. hadji; horat, Spaansch horas (waarin de *h* NB. stom is); soms ook door *j*, stellig uitgesproken als *h* op Andalucische wijze; bijv. majayon, goed, Tag. mahayo, Oudjav. mahayu. Zonderling is de overgang van *k* in *l* in lalii, man, voor laki; alalian, broeder, voor a-lakian. De woordenschat komt voor een goed deel overeen met dien van 't Iloko, Tagalog, Bisaya; toch ontbreekt het niet aan aanrakingspunten met de meer zuidelijke Indonesische talen; zoo is bijv. kakai, voet, Maleisch

---

[1] In basa, lezen, is de s (uit tj) onveranderd gebleven vermoedelijk omdat het woord eerst later is overgenomen.

kaki, Nias gaki; mula, een kleine, Mal. muda; tumbud, put, Jav. sumur, put, en sumbĕr, wel; mangan (ik, gij, hij) eet, Jav. mangan; pangan, 't eten, Jav. pangan; tanget, weenen, Jav. tangis. Eene eigenaardige omzetting vertoont malbat, zwaar, Oudjav. mawrat.

Eene niet minder gewichtige bijdrage tot de kennis der Filippijnsche dialekten is N° 10, zijnde een Catechismus der Christelijke leer, in de taal der Batanes-eilanden, de noordelijkste der Filippijnen, opgesteld door een Dominikaan en 't eerst gedrukt te Manila in 1834. Het dialekt vertoont eene onmiskenbare overeenkomst met het Ibanag, hetgeen wegens de geographische ligging der Batanes-eilanden alleszins verklaarbaar is, maar toch zijn de afwijkingen zóó aanmerkelijk dat men het Batansch niet als een tongval van 't Ibanag of Cagayansch kan beschouwen.

Het is een goed denkbeeld van den heer Retana geweest dat hij in zijn Archief een herdruk bezorgd heeft van Blumentritt's zoo verdienstelijk en nuttig Mythologisch Woordenboek der Filippijnen. Deze van zoo groote belezenheid getuigende studie verscheen oorspronkelijk in de kolommen van 't Spaansche blad La Solidaridad, dat opgehouden heeft te bestaan. Te recht begreep de heer Retana dat Blumentritt's werk „voor nagenoeg alle, om niet te zeggen alle Spaansche Filippinisten” onuitgegeven mocht heeten en daarom besloot hij den Schrijver te verzoeken eene nieuwe verbeterde en vermeerderde uitgave voor 't Archief te bewerken, aan welk verzoek gereedelijk voldaan is. Beide, Schrijver en Uitgever, hebben zich door hun werk aanspraak verworven op den dank van de beoefenaars der volkenkunde, en inzonderheid van diegenen die in de oudere beschavingstoestanden der Indonesische volken belang stellen. Ter wille van de lezers van dit tijdschrift wil ik niet nalaten eenige opmerkingen mede te deelen waartoe 't doorloopen van 't Mythologisch Woordenboek aanleiding geeft.

Te recht doet Prof. Blumentritt in de voorrede (blz. 6) uitkomen dat er in de mythologie der Filippijnsche volken vreemde invloeden zichtbaar zijn, en dat o. a. 't woord Bathala (door omzetting uit Bhaṭâra ontstaan) van Indischen invloed getuigt. Of die invloed rechtstreeks van Voorindië is uitgegaan, blijft vooralsnog ongewis; het is waarschijnlijker dat Indische namen en voorstellingen uit Cambodja of Nederlandsch Indië zijn binnen-

gedrongen. Wanneer verder 't bekende Anitu als aan 't Sanskrit ontleend wordt beschouwd, dan is dat eene dwaling; 't woord is algemeen en oorspronkelijk Maleisch-Polynesisch en heeft niets met het Sanskrit gemeen. Werkelijk aan 't Sanskrit ontleende woorden in de lijst zijn, behalve 't genoemde Bathala, de volgende Bahala, afgodsbeeld bij de Bisayas, een verbasterde bijvorm van bathala, beantwoordende aan Mal. bărhala, Jav. brahala, afgodsbeeld, heidensche god. Voorts Bisnu, Kala, Maheswara, Sri en Berma, namen van vijf Kotika's bij de Mohammedanen van Mindanao; blijkbaar zijn deze Kotika's niet rechtstreeks aan Indischen invloed te danken, want kotika vertoont den verbasterden vorm dien het woord ook in 't Mal. katika heeft; in 't Sanskrit luidt het ghaṭikā; nog dichter bij den Mindanaoschen vorm staat het Makassaarsche en Boegineesche kotika (waarover zie Dr. Matthes in Tijdschrift voor Ind. T., L. en Volkenkunde, XVIII), zoodat de Mohammedanen het vermoedelijk van hun geloofsgenooten ontvangen hebben. Deze geheele soort van wichelarij is bij de Indiërs onbekend, zoodat er van geen herinnering uit het Hindu-tijdperk op Mindanao sprake kan wezen.

Dewa, dia, en dewata, diwata worden te recht als uit het Sanskrit afkomstig erkend en met de talrijke bijvormen in de overige talen van den Indischen Archipel vergeleken.

Kedu, bij de Mohammedanen van Mindanao de naam van den nederdalenden knoop, als monster beschouwd dat eklipsen veroorzaakt, is verbasterd uit Skr. ketu. De opklimmende knoop heet bij dezelfden Rahu, bij de Tagalogs Laho, welks oorsprong uit Skr. Rāhu juist wordt opgegeven. De Javanen zeggen Rahu of Karawu; uit dit laatste of een daarmeê overeenkomenden vorm moet het Bataksche Aṅkalau (spr. Akkalau) ontstaan zijn; of nu Karawu, Kalau uit Kala-Rahu verbasterd is, laat zich niet beslissen, doch onmogelijk is het niet. Raho bahuang bij de Dajaks beteekent niet „goud-eklips", zooals opgegeven staat, maar „beer-eklips."

Lambana, verklaard als bedeplaats bij de oude Tagalen, is klaarblijkelijk identisch met Jav. lĕmbana, vereering, ontstaan uit Skr. ālambana, godsdienstig gepeins van den Yogin.

Likha, godenbeeld, is hetzelfde woord als Oudjav. rekhâ, beeld, afbeelding; Sundan. reka, ngareka, afbeelden, nabootsen. Het is 't Skr. rekhā, lekhā, lijn, teekening, beeld. Liṅga

een afgodsbeeld der oude Tagalen, is Skr. liṅga, overgegaan ook in 't Jav., enz.

Mantala, tooverspreuk. Uit Skr. mantra, zeer gewoon ook in 't Jav., Mal. enz.

Mánusia, naam van een Tagalschen Anitu. Blijkbaar 't Skr. manuṣya, mensch, doch ook eene benaming van zekere klasse van Manes; deze laatste beteekenis zal bedoeld wezen.

Mutia, een soort talisman. Klaarblijkelijk het Tag. mutya, kostbare steen; vgl. Jav. mutya, mote, kraal, uit Skr. mutya, parel.

Naga, is terecht met het Skr. nāga vereenzelvigd. Dit mythologische dier komt overal in 't volksgeloof van den Indischen Archipel voor, tot op Halmahera toe. Daarentegen is het onjuist dat patianak, Mal. puntianaq, Sundan. kunti-anak met het Skr. pati, heer, in verband wordt gebracht. Noch de voorstelling, noch 't woord is Indisch. Uit vergelijking der verschillende vormen komt men tot het besluit dat het eerste lid vermoedelijk eene afleiding is van den stam die in 't Oudjav. luidt hĕnti, Fidji oti, Nieuwjav. ĕntek, op, ten einde, uit; de samenstelling zou dan beteekenen "wie" of "wat een einde maakt aan kinderen"; verwant met ĕnti is pati, dood, Tagal. patay enz., zoodat naar Tagalsche opvatting 't woord "kinder-dooder" zou beteekenen, wat op hetzelfde uitkomt.

Over 't algemeen kan men niet zeggen dat de Indische bestanddeelen in de mythologie der heidensche Filippijners talrijker of van meer beteekenis zijn dan bij de Ngadju-Dajaks, en zulks strookt zeer wel met het feit dat er op de Filippijnen geen enkel Indisch monument of kunstwerk is aangetroffen.

De Islām had, gelijk men weet, nog weinig vorderingen op Luzon gemaakt toen de Spanjaarden er zich vestigden. Op Mindanao, bij de Mohammedaansche bevolking, vindt men natuurlijk een tal van Arabische woorden, zooals adimat (uit adjimat), Arab. azîmat. Uit de uitspraak blijkt dat de Mindanauers het niet rechtstreeks van de Arabieren, maar van de Maleiers ontvangen hebben. De Saitan der Tirurai's op genoemd eiland is hun zeker toegevoerd door hun Mahomedaansche buren; het is natuurlijk de Arabisch-Maleische vorm van Satan. Het heet dat ook de oude Tagalen booze geesten onder den naam van Sitan kenden. Een ander Mohammedaansch woord bij de oude Tagalen is sonat, als welks beteekenis "pontifex maximus" wordt opgegeven; eenigszins

vreemd, daar sonat duidelijk het Arab. sonnat is, doch het kan eene verkorte uitdrukking zijn.

Het laatste gedeelte van den bundel bestaat uit de voortzetting der Algemeene Bibliographie der Filippijnen, behelzende 235 titels van grootere en kleinere geschriften, verschenen van 't jaar 1860 tot 1876.

H. Kern.

NOTULEN

VAN DE

BESTUURS- EN ALGEMEENE VERGADERINGEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

1895—'96.

362ste BESTUURSVERGADERING,

ZATURDAG 15 JUNI 1895.

Aanwezig de HH. Kern (Voorzitter), Pijnacker Hordijk (Ondervoorzitter), Spanjaard, van Limburg Stirum, Canne, Poensen en Kielstra (Secretaris).

Afwezig, met kennisgeving, de HH. van der Lith, J. J. M. de Groot, L. W. C. van den Berg, Martin en J. H. de Groot (Penningmeester).

De notulen der vergadering van 25 Mei jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn:

1°. Berichten van de HH. mr. J. Brooshooft, J. H. Liefrinck, C. E. G. Ottenhoff, A. Salmon en mr. G. D. Willinck, strekkende tot aanneming van het lidmaatschap.

2°. Bericht van het lid J. H. Anschütz, dat hij met verlof naar Europa vertrekt.

Notificatie.

Op voordracht van den Secretaris wordt, met ingang 1 Juli a. s. benoemd tot lid van het Instituut Dr. H. C. Muller, privaat-docent aan de universiteit te Amsterdam.

Van den Minister van Buitenlandsche Zaken zijn bij schrijven van 31 Mei 1e afd. n°. 5789 ontvangen eenige door de Britsche Regeering toegezonden Lijsten van in verschillende districten van Madras aanwezige grafsteenen van Europeanen, waaronder ook van Nederlanders.

Plaatsing in de Bibliotheek, en dankbetuiging aan den Minister.

Door den Minister van Koloniën is bij schrijven van 7 Juni jl.

L^a A 1 n° 38, in antwoord op dezerzijdsch schrijven van 18 Februari t. v. n°. 838, medegedeeld dat Z. Exc. bereid is voor het verkrijgen van copieën van in het India Office aanwezige, voor onze koloniale geschiedenis belangrijke bescheiden uit het tijdvak 1603—1830, gedurende hoogstens drie jaren jaarlijks een bedrag van f 1500.— ten laste van de Indische begrooting te brengen; zoodat, hetgeen meer noodig mocht zijn, ten laste van het Instituut zoude behooren te blijven.

Na gedachtenwisseling wordt besloten, alsnu met den heer Roosegaarde Bisschop te Londen in overleg te treden om zoodra mogelijk met bedoelden arbeid aan te vangen.

Door het lid jhr. Mr. J. K. W. Quarles van Ufford wordt, bij schrijven van Juni 1895, aan het Instituut ten geschenke aangeboden eene zeldzaam voorkomende collectie van Indische mailcouranten, loopende van 1859 tot heden, benevens een afdruk van een opstel "ter nagedachtenis aan Prof. Veth."

Met bijzonderen dank wordt het aanbod aanvaard.

De vergadering wordt gesloten.

363STE BESTUURSVERGADERING,

ZATERDAG 21 SEPTEMBER 1895.

Aanwezig de HH. Kern (Voorzitter), Spanjaard, van Limburg Stirum, Poensen, J. J. M. de Groot, L. W. C. van den Berg, J. H. de Groot (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris).

Afwezig, met kennisgeving, de HH. Pijnacker Hordijk, van der Lith en Martin.

De notulen der vergadering van 15 Juni jl. worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter herinnert, dat sedert de vorige vergadering aan het bestuur is ontvallen het lid Canne. Namens het Instituut

heeft de President bij de begrafenis van den bekwamen en edelen man een woord van hulde gesproken, en ook in de *Indische Gids* heeft hij kortelijk zijne vele verdiensten en goede eigenschappen herdacht. Spreker is overtuigd dat de nagedachtenis van den heer Canne bij het Indisch Instituut en zijne leden steeds in eere zal worden gehouden.

Ingekomen zijn brieven van de HH. J. Graaf van Bylandt, mr. H. van Dissel Sz., mr .G. H. Lowe, mr. J. C. Mulock Houwer. D. W. F. van Rees, J. J. van Santen, M. Segov, mr. A. Stibbe, en W. H. S. van Waning, waarbij zij kennis geven het lidmaatschap te aanvaarden, en

berichten omtrent veranderd adres van de H.H. J. F. Breijer, P. H. van der Kemp; G. J. van Kooten, B. M. Goslings, F. E. Luitjes, M. C. Schadee, W. P. Groeneveldt, G. Sieburgh en mr J. A. de Vicq.

Notificatie.

Van de leden Dr. A. Pierson, J. K. Kempees, mr. Æ. Mackay en Dr. H. Tonkes is bericht ontvangen, dat zij hun lidmaatschap met ulto. 1895 wenschen te doen eindigen.

Notificatie.

Door den Secretaris wordt tot lid voorgedragen (met ingang van 1 Juli 1895) de heer mr. G. J. Grashuis te 's Gravenhage.

De heer Grashuis wordt tot lid van het Instituut benoemd.

Van den uitgever Martinus Nijhoff is ontvangen de afrekening van het jaar 1894, sluitende met een saldo ten behoeve van het Instituut van *f* 837.13.

De Penningmeester deelt mede dat de afrekening in orde bevonden en het vermeld bedrag ontvangen is.

Van het buitenlandsch lid W. E. Retana te Madrid is ten geschenke ontvangen een exemplaar van zijn *Archivo del Bibliófilo Filipino*, 1e deel.

Den schenker is daarvoor bereids dank betuigd.

Van den Heer H. Sundermann te Nias is een brief ontvangen, waarin de vraag wordt gesteld of het Instituut verdere Niassische

teksten met vertaling ten uitgaaf verlangt, en of er mogelijkheid zou bestaan, dat een door hem aangevangen Niassisch—Duitsch woordenboek te goeder tijd vanwege het Instituut worden uitgegeven.

Wordt besloten, de eerste vraag bevestigend te beantwoorden, en omtrent de tweede het advies der H.H. Niemann en Kern in te winnen.

Van den Minister van Buitenlandsche Zaken zijn, bij missive van 17 Augustus 1895 1e afd. n°. 8838, ten vervolge op eene vroegere toezending ontvangen eenige van de Britsche regeering ontvangen lijsten van grafsteenen, waarop ook Nederlandsche namen zijn vermeld.

Deponeeren in de bibliotheek.

Door den Secretaris wordt verslag gedaan van hetgeen sedert de vorige vergadering is verricht tot het verkrijgen van afschriften der in het India Office te Londen aanwezige, voor onze Indische geschiedenis belangrijke stukken.

De heer W. Roosegaarde Bisschop heeft in de maanden Juli en Augustus een vijftal lijsten vervaardigd van archiefstukken, over het jaar 1820—1830. Die lijsten, den 24n Augustus hier ontvangen, zijn den Rijksarchivaris aangeboden ter contrôle, en met verzoek, zijn advies te doen kennen omtrent de thans als proef gevolgde en verder wenschelijke werkwijze.

Die lijsten zijn, met het gevraagd advies, den 20n September terug ontvangen en onverwijld aan den heer Bisschop gezonden. Deze zal intusschen ongetwijfeld zijn voortgegaan met de samenstelling van verdere lijsten over genoemd tijdvak, en thans zal met de copieering flink voortgang kunnen worden gemaakt.

Van nader overleg met den heer Bisschop en den Algemeenen Rijksarchivaris zal afhangen in hoever de thans als proef gevolgde werkwijze zal worden gewijzigd.

Den Secretaris wordt dank betuigd voor hetgeen zijnerzijds ten deze is verricht.

De Secretaris doet nog voorlezing van een schrijven, gezonden door den heer G. Nijpels, 1e luitenant, leeraar in O. I. krijgsgeschiedenis aan de Koninklijke Militaire Academie, waarin de hoop wordt uitgesproken dat bij het onderzoek der archieven in

het India Office ook de aandacht zal worden gevestigd op de Indische krijgsgeschiedenis.

De vergadering is eenparig van oordeel dat, waar het voornemen bestaat zooveel mogelijk *alles* te verzamelen wat op onze Indische geschiedenis betrekking heeft, het onnoodig geacht moet worden bij de aan den heer Bisschop te verstrekken instructiën in het bijzonder de krijgsgeschiedenis te noemen.

Het bestuurslid Dr. de Groot biedt, namens het lid Schlegel, ten behoeve der bibliotheek aan een van Prins Roland Bonaparte ontvangen bundel *Documents de l'Epoque Mongole du XIIIe et XIVe siècle.*

Wordt besloten, Z. H. ter zake dank te betuigen.

Door denzelfden wordt aangeboden, ter opneming in de Bijdragen, een opstel van den contrôleur 1e klasse, E. L. M. Kühr, getiteld: Schetsen uit de Westerafdeeling van Borneo.

Overeenkomstig het advies van het bestuurslid de Groot en Kielstra wordt tot de publicatie dezer schetsen besloten.

Niets verder te behandelen zijnde, wordt de vergadering gesloten.

364STE BESTUURSVERGADERING,

ZATERDAG 19 OCTOBER 1895.

Aanwezig de HH. Kern (Voorzitter), Pijnacker Hordijk (Onder-voorzitter), Spanjaard, Poensen, L. W. C. van den Berg, Martin, J. H. de Groot (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris).

Afwezig, met kennisgeving, de HH. J. J. M. de Groot, van der Lith en van Limburg Stirum.

De notulen der vergadering van 21 September jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn brieven van de HH. P. C. Arends en C. R.

Bakhuizen van den Brink, houdende mededeeling dat zij het lidmaatschap aannemen, en van de leden P. S. van Ronkel, J. A. van Rijn van Alkemade, P. G. Schmidhamer en W. H. Vrijburg van der Hell, houdende opgaaf van veranderd adres.

Notificatie.

Van de leden A. H. Berkhout, R. E. de Haan, C. F. Pahud de Montanges, P. F. Laging Tobias, A. F. Vos de Wael en Dr. C. Winkler is bericht ontvangen dat zij hun lidmaatschap met het einde van het loopende jaar wenschen te doen eindigen.

Notificatie.

Door het Buitenlandsch lid Raja Sir Sourindro Mohun Tagore is een afdruk gezonden van zijn nieuwste muziekstuk, „Pope's Universal Prayer, set to Indian Raga Mala.".

Plaatsing in de Bibliotheek.

Door den Heer M. Walls y Merino is — door tusschenkomst der Ministeriën van Buitenlandsche Zaken en van Koloniën — aan het Instituut aangeboden een afdruk zijner Spaansche vertaling van het Engelsche werk van Dr. R. Rost over Maleische taal en letterkunde.

Idem.

Door het Anthropologisch Gesellschaft te Weenen is bij schrijven d.d. 19 Sept. jl. no. 658 het verzoek gedaan om toezending van een present-exemplaar van Van Baarda's Galelereesch—Hollandsche Woordenlijst.

Den Secretaris wordt opgedragen, aan het verzoek te voldoen.

Van den Heer Brandes, Commissaris van het Instituut te Batavia, is bij schrijven van 28 Augustus een postwissel ontvangen groot *f* 312, welke som aan den Penningmeester is afgedragen; benevens eenige mededeelingen van administratieven aard.

Notificatie.

Door het lid Jhr. mr. J. K. W. Quarles van Ufford is aan het Instituutsbestuur toegezonden een exemplaar van het Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage van 10, en een schrijven van 15 October jl., beide handelende over de wenschelijkheid van de oprichting te 's Gravenhage van een ethnographisch museum.

Met terugzicht op de meening van het bestuur, uitgesproken in zijne vergadering van 23 Juni 1894, dat het voor de wetenschap wèl van belang is dat er een goed museum zij, maar niet of dit te Leiden of te 's Gravenhage gevestigd is, wordt besloten zich van bemoeiing ter zake te onthouden.

9. De Secretaris vraagt machtiging tot het doen der noodige uitgaven om den chaos van het boekenfonds behoorlijk te ordenen.
De machtiging wordt verleend.

10. Door het bestuurslid van Limburg Stirum is een afdruk gezonden van zijn als gedelegeerde der Nederlandsche Regeering aan den Minister van Binnenlandsche Zaken uitgebracht verslag, betreffende het 6e Internationaal Aardrijkskundig Congres te Londen.
Deponeeren.

11. Door den Penningmeester wordt medegedeeld, dat hij van de firma G. Kolff en Co. te Batavia heeft ontvangen de afrekening over het jaar 1894, zoodat de rekening over dat jaar thans is afgesloten.
Notificatie.

12. De Secretaris deelt mede, dat door Dr. Riedel de stukken zijn terug verzocht, welke blijkens de notulen der bestuursvergadering van 18 November 1893 in het archief des Instituuts zijn gedeponeerd. Hij verzoekt derhalve machtiging, die bescheiden terug te geven.
De machtiging wordt verleend.

De vergadering wordt gesloten.

365STE BESTUURSVERGADERING,

ZATERDAG 16 NOVEMBER 1895.

Aanwezig de HH. Kern (Voorzitter), Pijnacker Hordijk (Ondervoorzitter), Spanjaard, Poensen, L. W. C. van den Berg, Martin, J. J. M. de Groot, J. H. de Groot (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris).

Afwezig, met kennisgeving, de HH. van der Lith en van Limburg Stirum.

De notulen der vergadering van 19 Oct. jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn:

1. Brief van den heer Komoan te Djokjokarta dd. 17 Sept. 1895, blijkens welke hij het lidmaatschap aanvaardt en waarbij hij het adres opgeeft van den heer Hohman (onderneming Gesiekän, Djokjokarta).

Bericht van den heer Schoch, dat hij met het einde des jaars zijn lidmaatschap wenscht te doen eindigen, en

berieht van het lid de Roo de la Faille omtrent zijn veranderd adres.

Notificatie.

2. Brief van den Minister van Koloniën dd. 19 Oct. 1895 Lt. A 1 n°. 31 omtrent het besteden der voor 1895 toegestane gelden voor het onderzoek der voor onze koloniale geschiedenis belangrijke stukken in het India Office.

De Secretaris deelt mede dat van dezen brief afschrift is gezonden aan den heer Roosegaarde Bisschop en doet voorts, in verband met een van dien heer ontvangen schrijven dd. 5 November, eenige mededeelingen omtrent den stand van het onderzoek.

3. Brief van den heer Dr. Groneman te Banjoemas, dd. 21 Sept. jl., houdende dankbetuiging voor de uitgaaf der Garĕbĕgs en opgave van eenige errata, welke met een aanhangsel, in het volgend n°. der *Bijdragen* zullen worden vermeld.

De Penningmeester brengt de begrooting van 1896 ter tafel en licht de daarin voorkomende cijfers toe.

Wordt besloten haar bij de bestuursleden te doen circuleeren en in de volgende vergadering af te doen.

De heer J. J. M. de Groot beveelt voor plaatsing in de *Bijdragen* aan een door het lid J. L. van Gennep ingezonden, voor het grootste gedeelte op gegevens van den heer Th. A. Smulders berustend opstel over de Kangéan archipel.

De Voorzitter geeft in overweging, mede in de *Bijdragen* op te nemen een opstel van het lid C. A. van Ophuysen, getiteld Lampongsche dwerghertverhalen, benevens twee, door hem, Voorzitter, geschreven mededeelingen omtrent een Hollandsch geschrift op palmblad en omtrent den inhoud van het eerste deel van Retana's *Archivo del Bibliófilo filipino.*

Overeenkomstig deze voorstellen wordt besloten.

Van de heeren Niemann en Kern is advies ontvangen op het schrijven van den heer Sundermann betreffende de uitgave van een Niassisch—Duitsch woordenboek, van welk advies de conclusie luidt dat die uitgaaf, vanwege het Instituut, niet kan worden aanbevolen.

De vergadering vereenigt zich hiermede.

De Voorzitter brengt ter sprake de wenschelijkheid eener nieuwe uitgave, geheel of gedeeltelijk, van Roorda's (in 1869 vanwege het Instituut uitgegeven) Wajangverhalen.

Na bespreking wordt besloten, dat de Voorzitter en de Secretaris omtrent de mogelijkheid van eene uitgaaf buiten bemoeiing van het Instituut, en omtrent de raadzaamheid daarvan inlichtingen zullen inwinnen en in de volgende vergadering een nader voorstel zullen doen.

Namens de erven van wijlen het bestuurslid Canne biedt de Secretaris een exemplaar aan van het plaatwerk: Views from Deli and the Battak country, photographieën van K. Feilberg.

De vergadering wordt gesloten.

366e BESTUURSVERGADERING.

21 December 1895.

Aanwezig de HH. Kern (Voorzitter), Pijnacker Hordijk (Ondervoorzitter), J. J. M. de Groot, van den Berg, Poensen, J. H. de Groot (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris).

Afwezig, met kennisgeving, de HH. Spanjaard, van der Lith, van Limburg Stirum en Martin.

De notulen der vergadering van 17 November 1895 worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn:

1. Berichten van de HH. G. M. Boissevain, H. C. Ypey, A. M. Oudemans, N. D. Schuurmans, N. P. van der Stok, W. H. de Savornin Lohman, E. von Saher en het Dep. van Oorlog 5e afd. in N. I., dat zij hun lidmaatschap met het einde des jaars wenschen te doen eindigen:

2. Bericht betreffende het overlijden van het lid Jhr. C. Hartsen;

3. Opgaaf van veranderd adres van de leden J. A. van Rijn van Alkemade en Dr. H. F. C. ten Kate.

Notificatie.

De Secretaris deelt mede dat bij hem zijn ontvangen: een postwissel ad f 12.— voor contributie van het lid A. K. Derx, een wissel ad f 200.— in afrekening van het lid J. L. van der Toorn voor verkochte Menangkabausche woordenboeken, benevens het subsidie ad f 1500.— van het Ministerie van Koloniën over 1895 wegens het onderzoek der archieven van het India Office.

Van dit bedrag is f 1444.02[5] uitbetaald aan den heer W. Roosegaarde Bisschop overeenkomstig de door dezen ingezonden rekening; de overige gelden zijn den penningmeester ter hand gesteld.

Notificatie.

De President en de Secretaris geven verslag van hun onderzoek omtrent de wenschelijkheid eener nieuwe uitgaaf van Roorda's Wajangverhalen, waaruit blijkt dat het debiet betrekkelijk gering is en de uitgaaf uit een financieel oogpunt derhalve geen aanbeveling verdient.

Na gedachtenwisseling wordt besloten, haar aan particuliere uitgevers, die zulks mochten wenschen, over te laten.

Ter tafel wordt gebracht de begrooting voor 1896, welke bij de bestuursleden heeft gecirculeerd en, geen aanleiding tot opmerkingen gegeven hebbende, wordt gearresteerd.

Op voorstel van den Secretaris wordt besloten, tot nader order de oplaag der Instituutswerken te bepalen op 900 exx.

De heer van den Berg biedt ter opneming in de Bijdragen aan een opstel van het lid, den heer C. A. van Ophuysen, bevattende eenige opmerkingen naar aanleiding van de Oendang Oendang Djambi (zie *Bijdragen*, 5e volgreeks, 9e deel).

Hij deelt omtrent dit opstel mede dat het eenige, z. i. zeer belangrijke bijdragen bevat tot emendatie en tot beter verstand van den tekst van dit wetboek, al kan hij omtrent enkele punten de conclusiën van den geachten schrijver niet deelen. Ook zijn naar zijne meening enkele redactie-wijzigingen in het stuk wenschelijk. De schrijver heeft echter in dit opstel getoond eene bijzondere studie van de Menangkabausche rechtsbronnen te hebben gemaakt, en zal het Instituut verplichten door later op dit gebied nog verdere bijdragen toe te zenden.

Na gedachtenwisseling wordt besloten, het stuk, nadat de verlangde redactie-wijzigingen zullen zijn aangebracht, in het tijdschrift van het Instituut op te nemen.

De Secretaris deelt mede dat het boekenfonds thans grootendeels geordend is. Bij de opneming is hem gebleken dat van een aantal in vroegere jaren uitgegeven werken nog betrekkelijk veel exemplaren voorhanden zijn, waarvan de opruiming zeer gewenscht is.

Als hiervoor in aanmerking komende worden vermeld:

1. Bijdragen van het Instituut, compleete en incompleete deelen;
2. Babab Tanah Djawi, uitgegeven door J. J. Meinsma, 2e stuk, aanteekeningen (52 exemplaren).

3. Boudewijnse J. Alphabetisch overzicht over het werk van S. van Deventer Jszn., Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel (108 exemplaren).
4. Chijs J. A. van der —, De Nederlanders te Jakatra (105 exemplaren).
5. idem. Neêrlands streven tot openstelling van Japan. (175 exemplaren).
6. Hart C. van der —, Reize rondom het eiland Celebes (107 exemplaren).
7. Langen K. F. H. van —, Handleiding tot de beoefening der Atjehsche taal (400 exemplaren).
8. id. Woordenboek der Atjehsche taal (207 exemplaren).
9. Ludeking E. W. A., Schets van de residentie Amboina (109 exemplaren);
10. Matthes B. F. Eenige proeven van Boegineesche en Makassaarsche poëzie (130 exemplaren).
11. Millies H. C. Recherches sur les monnaies des indigènes (106 exemplaren).
12. Muller S. Reizen en onderzoekingen in den Indischen Archipel 2 deelen (60 exemplaren).
13. Reinwardt C. G. C. Reis naar het Oostelijk gedeelte van den Ind. Archipel (165 exemplaren).
14. Rosenberg. C. B. H. von — Reistogten in de afdeeling Gorontalo (100 exemplaren).
15. id. Reis naar de Zuidoostereilanden (200 exemplaren).
16. id. Reistochten naar de Geelvinkbaai op Nieuw Guinea (153 exemplaren).
17. Schlegel G. Uranographie Chinoise 2 deelen met atlas (202 exemplaren).
18. Vries M. Gz. Reize naar Japan in 1643 (61 exemplaren).

Na bespreking wordt omtrent deze fondsartikelen het volgende beslist:

ad. 1. Van elk deel, voor zoover de aanwezige voorraad zulks toelaat, 25 exemplaren aan te houden; de overige deelen der 1e, 2e en 3e volgreeks en de losse afleveringen van alle volgreeksen tijdelijk voor de leden verkrijgbaar te stellen tegen vergoeding van vracht en onkosten;

ad 2. Aan te houden 20 exemplaren, verder als sub 1.

ad 3. 〃 〃 〃 50 〃 〃 〃 〃

ad 4. Aan te houden 25 exemplaren, verder als sub 1.
ad 5. 〃 〃 〃 25 〃 〃 〃 〃
ad 6. 〃 〃 〃 25 〃 〃 〃 〃
ad 7 en 8. 〃 〃 〃 25 〃 , de beide werken te zamen verkrijgbaar te stellen voor f 2.—.
ad 9. Aan te houden 25 exemplaren, verder als sub 1.
ad 10. 〃 〃 〃 25 〃 〃 〃 〃
ad 11. 〃 〃 〃 50 〃 〃 〃 〃
ad 12. 〃 〃 〃 25 〃 〃 〃 〃
ad 13. 〃 〃 〃 25 〃 〃 〃 〃
ad 14. 〃 〃 〃 50 〃 〃 〃 〃
ad 15. 〃 〃 〃 50 〃 〃 〃 〃
ad 16. 〃 〃 〃 50 〃 〃 〃 〃
ad 18. 〃 〃 〃 25 〃 〃 〃 〃

terwijl de beslissing omtrent de verkrijgbaarstelling tegen lageren prijs van het werk sub 17 genoemd tot later wordt uitgesteld.

Voorts wordt bepaald dat de vergoeding voor vracht en onkosten, door de leden bij hunne aanvraag om toezending van een of meer der genoemde werken over te maken, zal bedragen f 0.25 per deel voor de leden in Nederland; f 0.50 per deel voor de leden in Indië.

De vergadering wordt gesloten.

367e BESTUURSVERGADERING.

18 JANUARI 1896.

Aanwezig zijn de HH. Kern (Voorzitter), van Limburg Stirum, Martin, van den Berg, Spanjaard, Poensen, J. H. de Groot (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris).

Afwezig, met kennisgeving, de HH. Pijnacker Hordijk (Onder-Voorzitter), van der Lith en J. J. M. de Groot.

De notulen der vorige vergadering, van 21 December 1895, worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn berichten van de HH. J. de Groot, J. W. Jäger, J. H. F. ter Meulen en B. R. F. van Vlijmen tot opzegging van hun lidmaatschap.

Notificatie.

Ingekomen zijn berichten betreffende het overlijden der leden Dr. F. A. C. Dumontier, A. J. Spaan en J. J. van Santen.

De Voorzitter wijdt een woord van hulde aan hunne nagedachtenis, in het bijzonder aan die van eerstgenoemde, die in vroegere jaren deel uitmaakte van het bestuur van het Instituut, en aan die van den heer Spaan, die midden uit zijn werkzaamheden ten bate der Indologische wetenschappen werd weggerukt.

De Secretaris deelt mede dat het lid C. B. van de Wal Duyster de uit de bibliotheek sedert Aug. en Sept. 1894 geleende boeken niet terugzond en op aanmaning deswege niet antwoordde. Hij heeft hem den 7en dezer, per aangeteekenden brief aan zijne verplichtingen herinnerd en daarop van zekeren heer Walch bericht ontvangen dat de heer van de Wal sedert geruimen tijd buiten 's lands is voor zijne gezondheid, en dat intusschen een gedeelte der boeken wordt teruggezonden. Doch er is sedert niets ontvangen, zoodat de Secretaris zich verplicht acht, den heer Walch nadere opheldering te vragen.

Goedgekeurd

Van de Société Imperiale Russe de Géographie is bericht ontvangen dat zij den 2en Februari a. s. haar 50jarig bestaan zal vieren.

Wordt besloten, haar een brief te doen geworden tot aanbieding der gelukwenschen van het Instituut.

De Penningmeester brengt ter tafel zijne rekening en verantwoording van het jaar 1895, welke staande de vergadering wordt nagezien door de HH. Spanjaard en van den Berg.

Deze verklaren haar in volkomen orde bevonden te hebben.

Wordt besloten, haar thans ingevolge art. 4 van het Huishoudelijk Reglement in handen te stellen van twee gewone leden, waartoe zullen worden uitgenoodigd de HH. W. P. Groeneveldt en P. H. van der Kemp.

Op voorstel van den Secretaris wordt besloten, de a. s. algemeene Vergadering te houden op 22 Februari a. s.

De Penningmeester deelt mede dat de in het bezit van het Instituut zijnde certificaten van 3½ pCts Nat. Werk. Schuld in stukken van 3 pCt. worden geconverteerd, en brengt de vraag ter sprake of het raadzaam kan geacht worden die effecten te verkoopen en daarvoor andere aan te schaffen die eenige hoogere rente afwerpen. Overeenkomstig zijn advies wordt deze vraag algemeen ontkennend beantwoord.

De vergadering wordt gesloten.

368e BESTUURSVERGADERING.

15 FEBRUARI 1896.

Aanwezig de HH. Kern (Voorzitter), Pijnacker Hordijk (Onder-voorzitter), van Limburg Stirum, Martin, van den Berg, Spanjaard, Poensen, J. J. M. de Groot, J. H. de Groot (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris).

Afwezig, met kennisgeving, de heer van der Lith.

De notulen der vergadering van 18 Januari 1896 worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn berichten van:

den heer J. H. W. Graaf van den Bosch te Cheribon, die het lidmaatschap van het Instituut aanvaardt;

de heeren J. van Hengel en J. C. de Marez Oyens, die hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen;

de leden C. W. Janssen, F. E. Luitjes en J. W. van den Broek, betreffende veranderd adres;

den heer Obertop te Djember, kennis gevende van het overlijden van het lid H. A. Hijmans van Anrooy.

Notificatie, onder aanteekening dat, ingevolge art. 6 van het Reglement, het ontslag van het lid de Marez Oyens eerst op ulto 1896 zal kunnen ingaan.

De Voorzitter wijdt een woord van herinnering aan het onlangs overleden buitenlandsch lid Dr A. Reinhold Rost te Londen; een man, die groote verdiensten had voor de wetenschap, ook in het bijzonder ten aanzien van de letterkunde van ons land en van onze koloniën, en die, door zijne beminnelijke eigenschappen, vrienden vond onder alle hemelstreken.

De Secretaris deelt mede dat de Instituutswerken, geadresseerd aan het Buitenlandsch lid T. J. Hovell Thurkow, als onbestelbaar terugkomen.

Wordt besloten, dezen naam voorloopig van de ledenlijst af te voeren.

De Secretaris doet mededeeling van eene, van mr J. E. Heeres ontvangen toezegging betreffende in de *Bijdragen* op te nemen stukken: het journaal van Dorstman, en later, het vervolg op Tiele's Europeërs in den Indischen Archipel (Zie *Bouwstoffen*, III bl. 246 noot 1 en voorbericht, bl. 6—7.)

Notificatie.

De Secretaris deelt mede dat na de vorige vergadering eenige boekwerken van den heer van de Wal Duyster zijn terug ontvangen, en op de overige zal moeten worden gewacht tot na den terugkeer van dat lid te Amsterdam.

Notificatie.

Van het bestuur van het Indisch Genootschap is, ter opneming in de verzameling handschriften, ontvangen een dagverhaal van den veldtocht, gedaan in 1811 op het eiland Java. Naar de meening van den Secretaris blijkt uit den inhoud, dat het verhaal afkomstig is van den luitenant-kolonel Kretzer.

Onder dankbetuiging deponeeren.

Van den heer A. L. de Sturler te Leiden zijn, ten behoeve der handschriften-verzameling ten geschenke ontvangen een

handschrift (twee deelen) van eene beschrijving van het eiland Banka door L. Ullmann (1855), en eene Maleisch-Fransche woordenlijst.
Idem.

Door het correspondeerend lid Schmeltz is het verzoek gedaan, voor het International Archiv für Ethnographie te mogen gebruik maken van de clichés der afbeeldingen, welke in het laatste verschenen n° der *Bijdragen* voorkomen.
Geene bedenking.

Van het Departement van Buitenlandsche zaken zijn, bij brieven van 22 en 30 Januari jl. afd. I n°. 620 en 1009 ontvangen twee lijsten van grafsteenen van Europeanen in Britsch-Indië.
Deponeeren.

Ook, enz.

De Secretaris doet voorlezing van het door hem samengesteld Jaarverslag over 1895, hetwelk wordt goedgekeurd en in de a. s. algemeene vergadering zal worden ter tafel gebracht.

Tot vervulling der vacaturen in het bestuur worden de volgende drietallen opgemaakt:
Vacature Kern: Mr. T. H. der Kinderen, W. P. Groeneveldt, P. H. van der Kemp; Vacature de Groot: J. H. de Groot, W. R. de Greve, Mr. J. W. L. M. Oordt; Vacature van den Berg: Dr. G. K. Niemann, Dr. A. C. Vreede, Mr. J. E. Heeres; Vacature Canne: W. P. Groeneveldt, Dr. L. W. G. de Roo, K. L. van Schouwenburg.

Tot gewone leden van het Instituut worden benoemd:
a. in Nederland.
M. J. van Baarda, te Noordwijk: W. A. J. de Menthon Bake te 's Gravenhage; H. W. A. van den Wall Bake te Amersfoort; R. W. J. C. van den Wall Bake te Amsterdam; Jhr. W. H. Teding van Berkhout, G. F. M. Borel, M. J. van Bosse, W. Broese van Groenou, Mr. P. Brooshooft, te 's Gravenhage; Prof. Dr. C. H. Th. Bussemaker te Groningen; Jhr. J. A. W. L. Cornets de Groot van Kraaijenburg te Rijswijk; Jhr. J. P. J. van der Does de Bije, te 's Gravenhage; R. van Eck te Breda; O. C. Eschauzier, P.

Eschauzier, te 's Gravenhage; G. J. van Heek te Enschedé; P. J. F. van Heutsz, Mr. G. van der Jagt, B. C. de Jong, G. Kramer, E. L. M. Kühr, P. J. van Marle, te 's Gravenhage; J. F. Niermeijer te Rotterdam; G. Nypels te Breda; Mr. P. Maclaine Pont, A. J. Prager, te 's Gravenhage; A. Prell te Amsterdam; Mr. J. H. Fransen van de Putte, E. K. G. Rose, J. W. H. van Soest te 's Gravenhage; W. Stork te Hengeloo; D. Tollenaar te Amsterdam, en T. van der Zee te Enschedé.

b In Ned.-Indië.

A. S. Carpentier Alting, predikant te Samarang; Mr. W. C. Berkhout, Raadsheer bij het Hoog Gerechtshof te Batavia; L. G. Bertsch, directeur der school voor zoons van inl. hoofden, te Magelang; G. M. Bleckmann, kapt. N. I. Leger te Batavia; K. Céphas, bestuurslid der archaelogische vereeniging, te Djokjokarta; Mr. P. L. A. Collard, te Magelang; J. Dinger, procuratiehouder der N. I. Escompto-mij te Batavia; J. P. Dom, contr. 2e kl. te Karang Kobar (Banjoemas); R. G. Doorman, kapt. N. I. Leger, te Batavia; Ch. Etty, te Probolinggo; Th. Ch Etty, te Probolinggo; A. E. G. C. G. Eelders 1e Luit. N. I. L. te Batavia; D. H. Fraenkel, resident van Madoera te Pamakassan; L. Th. Gonsalves, te Cheribon; Th. J. van Haren Noman, koopman te Batavia; Mr. A. D. H. Heringa, Algemeen Secretaris te Buitenzorg; O. E. V. Hermens, secretaris van Djokjokarta; H. J. Hooghwinkel, hoofdinspecteur der opiumaangelegenheden te Batavia; G. van Houten, directeur der Burg. Openb. werken te Batavia; J. R. Jacobs, majoor der Infanterie te Batavia; Z. H. Kamerling te Padang; E. J. Kerkhoven te Sinagar (Preanger Regentsch.); A. Kisjes, 1e Luit. N. I. Leger te Batavia; Mr. J. F. Krämer, Vice-President van het Hoog Gerechtshof, te Batavia; Dr. A. H. C. van Leeuwen, predikant te Soerabaja; Mr. P. Lugt, Advocaat-Generaal van het Hoog-Gerechtshof te Batavia; Mr R. Tj. Mees, advocaat te Batavia; G. C. F. W. Mundt, Parakan Salak (Preanger Regentsch.); S. C. van Musschenbroek, te Tegal; Th. A. de Neve, kapt. N. I. Leger te Batavia; E. L. van Rouveroy van Nieuwaal, ads. res. van Tanah Datar te Fort v. d. Capellen; Jhr. W. D. van Nispen, te Soerakarta; J. B. Palinckx, pastoor te Djokjokarta; A. E. Piera, 1e Luit. N. I. Leger te Batavia; J. B. Plas, 1e Luit. N. I. Leger te Batavia; F. J. J. Prins, predikant te Batavia; A. J. Baron Quarles de Quarles, secretaris van Soerakarta; Y. Radersma, predikant te Batavia; H.

W. van Ravenswaay resident van Madioen; G. C. W. C. van der Schoot, kolonel der cavalerie; H. A. Schröder, pastoor te Singkawang; J. B. Snepvangers, 1e Luit. N. I. Leger te Batavia; W. J. Staal, titulair bisschop van Mauricastro te Batavia; Mr. W. Tonckens, Gouverneur van Suriname te Paramaribo; Mr. W. C. Veenstra, Vice-president van het Hoog-Gerechtshof te Batavia; P. Vellema, Notaris te Bandoeng; J. A. Vetter, Luitenant-Generaal te Batavia; A. J. G. A. Wiemans, Secretaris van het Departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid te Batavia; Jhr. H. van der Wijck, te Soerakarta; Jhr. O. van der Wijck, directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid te Batavia.

De vergadering wordt gesloten.

JAARVERSLAG OVER 1895.

Het *Bestuur* bestond in het afgeloopen jaar uit de HH.: Prof. Dr. H. Kern (voorzitter), J. H. de Groot (penningmeester), Prof. Mr. L. W. C. van den Berg; Mr. O. J. H. Graaf van Limburg Stirum, Prof. C. Poensen, Prof. Dr. J. J. M. de Groot; Mr. C. Pijnacker Hordijk (onder-voorzitter), Prof. Mr. P. A. van der Lith, H. D. Canne; Prof. Dr. J. Spanjaard, Prof. Dr. K. Martin, E. B. Kielstra (Secretaris).

Van deze bestuursleden treden thans de drie eerstgenoemden af.

De heer Canne overleed den 7n Juli 1895, na een zeer kortstondig lijden. Zijn dood was niet alleen voor onze Instelling, maar ook voor het Indisch Genootschap, waar hij den voorzitterstoel bekleedde, een groot verlies; namens beide werd bij zijn graf door onzen voorzitter hulde gebracht aan den edelen, beminnelijken en bekwamen man, die gaarne zijn tijd en zijne kracht beschikbaar stelde voor de maatschappij en voor de belangen onzer koloniën, en van wien zeker kan worden getuigd dat hij niet te vergeefs heeft geleefd.

Het aantal *leden* bleef ongeveer gelijk: bedroeg het ten vorigen jare 548, thans wijst de lijst een totaal van 551 aan.

Onder de verliezen, welke wij in het afgeloopen jaar door den dood te betreuren hadden, noemen wij, behalve den heer Canne, in de eerste plaats ons Eerelid, den oud-hoogleeraar Dr. P. J. Veth; verder den oud-minister van kolonien, Mr. W. K. van Dedem; Dr. F. A. C. Dumontier; den oud-minister van Buitenlandsche zaken, Jhr. C. Hartsen; J. J. van Santen; A. J. Spaan; F. A. Vriese; ons correspondeerend lid J. C. Neurdenburg; Mr. W. A. J. van Davelaar, Mr. W. Francis, Mr. J. A. Haakman, H. A. Hijmans van Anrooy, Dr. Jul. Jacobs, Raden Mas Ismangoen Danoe Winoto, W. H. Senn van Basel. Bij het noemen van de meeste dezer namen herinneren wij ons met weemoed de diensten, door hunne dragers aan de Indologische wetenschappen bewezen.

Tot buitenlandsch lid werd benoemd Sr. D. W. E. Retana te Madrid.

De belangen van ons Instituut werden in Indië bij voortduring behartigd door onze Commissarissen te Batavia.

Omtrent de bijzonderheden onzer werkzaamheden naar de gedrukte notulen der bestuursvergaderingen verwijzende, hebben wij hier te herinneren aan de uitgaaf van het Eerste deel der zesde Reeks onzer Bijdragen, en aan die van het plaatwerk: De Garěběgs te Ngajogyakarta door Dr. Groneman, hetwelk mede aan alle leden kosteloos werd toegezonden.

Verder zagen het licht een woordenboek van de Galelareesche taal door M. J. van Baarda, en, in het begin van 1896, eene woordenlijst der Sawuneesche taal door J. K. Wijngaarden.

De Bijdragen waren voor het grootste gedeelte van taalkundigen aard; voor een gedeelte is dat toe te schrijven aan de omstandigheid dat de Garěběgs, aanvankelijk voor de Bijdragen bestemd, afzonderlijk verschenen: overigens aan het feit, dat geen andere copy dadelijk beschikbaar was. Voor het thans ingetreden jaar hebben wij hoop, den leden meer verscheidenheid van lectuur te kunnen aanbieden, o. a. door de toezegging van Mr. J. E. Heeres betreffende de Indische geschiedenis der XVIIe eeuw (zie voorbericht van zijne *Bouwstoffen* III, bl. 6/en 7).

Met geldelijken steun van het Departement van Koloniën wordt thans, dank zij de welwillende medewerking van den heer W. Roosegaarde Bisschop, een onderzoek ingesteld naar de stukken, voor onze Indische Geschiedenis van belang en in het India Office te Londen aanwezig. Van een aantal van die stukken uit het tijdvak 1815—1830 zijn reeds copieën vervaardigd; een nader onderzoek zal moeten uitmaken in hoever die stukken voor openbaarmaking in aanmerking kunnen komen.

Door den Secretaris van het Indisch Genootschap, den heer J. Boudewijnse, wordt met ijver voortgewerkt, naarmate zijne overige werkzaamheden dit toelaten, aan de samenstelling van eenen catalogus onzer rijke Bibliotheek. Zonder bepaalde toezegging te kunnen doen, hoopt hij het werk in den loop van het thans ingetreden jaar ten einde te brengen.

Omtrent den financieelen toestand onzer Instelling mogen de volgende mededeelingen dienen.

De balans wijdt als bedrag der activa op ult° Dec. jl. aan f 52195.85 gesplitst als volgt:

Gebouw van het Instituut	f 20.000
Meubilair	1.500
Bibliotheek	11.000
Boekenfonds	5.500
Obl. N. W. Schuld	13.940
Saldo in kas	255.85
Samen . . .	f 52.195.85

Bij vergelijking met de cijfers, in het vorige jaarverslag opgenomen, is alzoo weder een vooruitgang te bespeuren, ofschoon de publicatie van Dr. Groneman's werk over de Garĕbĕgs eene extra-uitgaaf van cc. f 2200.— vorderde, en voor de verrijking van het boekenfonds door de uitgaaf van van Baarda's woordenboek cc. f 1200.— werd besteed.

Is dit resultaat op zich-zelf bevredigend te noemen, — wij wenschen hier in het kort te herhalen wat wij in het vorig verslag mededeelden: jaarlijksche financieele vooruitgang is *volstrekt noodig*, want elk jaar zal zich de noodzakelijkheid meer doen gevoelen om een ander ruimer gebouw te betrekken, en vooraf zal moeten worden gezorgd dat wij de daardoor veroorzaakte hoogere kosten kunnen dragen.

Ook met het oog hierop hopen wij dat het aantal onzer leden stijgende zal blijven; dat het ons, naast wetenschappelijken steun, ook aan geldelijken steun niet zal ontbreken en dat alzoo ons Instituut voor de Indische Taal-, Land- en Volkenkunde bij voortduring in staat zij gesteld, aan zijne hooge wetenschappelijke roeping te beantwoorden.

ALGEMEENE VERGADERING.

ZATERDAG 22 FEBRUARI 1896.

Aanwezig zijn de bestuursleden: Kern (Voorzitter), Pijnacker Hordijk (Ondervoorzitter), Spanjaard, van den Berg, J. H. de Groot (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris); voorts de gewone leden Heeres, van der Kemp, der Kinderen, Dozy, Grashuis, Groeneveldt, Hendrik P. N. Muller, H. C Muller, Quarles van Ufford en Matthes, benevens het correspondeerend lid Schmelz.

Afwezig, met kennisgeving, de bestuursleden van der Lith, J. J. M. de Groot en van Limburg Stirum.

De notulen der Algemeene Vergadering van 23 Februari 1895, voorloopig goedgekeurd in de Bestuursvergadering van 16 Maart d. a. v., worden definitief gearresteerd.

De Secretaris leest het door het Bestuur vastgesteld jaarverslag over 1895, hetwelk tot geene aanmerkingen aanleiding geeft. De Penningmeester licht de daarin opgenomen cijfers nader toe.

De heer Groeneveldt, met den heer van der Kemp door het bestuur uitgenoodigd de rekening en verantwoording van den Penningmeester na te zien en daarover verslag uit te brengen, verklaart, ook namens den heer van der Kemp, alles in volkomen orde te hebben bevonden en stelt voor, den penningmeester acquit en décharge te verleenen onder dankbetuiging voor zijn nauwkeurig beheer.

Intusschen meent hij de opmerking te moeten maken, dat z. i. de nog te ontvangen contributiën over 1895, zij het pro memorie, in de balans behooren te worden opgenomen; en voorts, dat de post van omstreeks f 450.—, tot aanvulling der boekerij besteed, ofschoon reeds boven de begrooting, te laag voorkomt voor een zoo belangrijk doel.

Overeenkomstig het voorstel der Commissie wordt de rekening en verantwoording over 1895 goedgekeurd.

De Penningmeester verklaart, geen bezwaar te hebben tegen de opneming in de balans „pro memorie" van nog te ontvangen gelden.

Ten aanzien van de bibliotheek merkt de Voorzitter op, dat vanwege het Indisch Genootschap wordt aangekocht al wat op politiek en economisch gebied van belang wordt geacht, terwijl het Indisch Instituut voor de aanvulling op taalkundig, letterkundig, of ethnographisch gebied zorg draagt. Overigens moet niet uit het oog worden verloren dat de grootste aanvulling plaats heeft zonder noemenswaarde onkosten, nl. door ruiling onzer uitgaven met die van vele wetenschappelijke instellingen; en overigens, dat de Koninklijke Bibliotheek en de Bibliotheek van het Departement van Koloniën, beide mede in den Haag gevestigd, in ruime mate kunnen aanvullen wat in onze bibliotheek, die eerst sedert betrekkelijk weinige jaren bestaat, wordt gemist.

De voornaamste taak van het Instituut is *verspreiding van kennis* betreffende onze koloniën; de bibliotheek, van hoeveel belang ook, blijft toch altijd slechts een *hulpmiddel*.

Nadat de heer Groeneveldt nog heeft opgemerkt dat de bibliotheek een *onmisbaar* hulpmiddel is, en de heer Quarles er de aandacht op heeft gevestigd dat ook de bibliotheek der Tweede Kamer van de Staten-Generaal vrij wat omtrent de koloniën bevat, wordt deze discussie gesloten.

Aan de orde is de verkiezing van bestuursleden, ter vervanging van de periodiek aftredende HH. Kern, J. H. de Groot en van den Berg, en van wijlen den heer Canne; alleen de heer de Groot is herkiesbaar.

Tot stemopnemers worden door den Voorzitter benoemd de heeren Dozy en Hendrik P. N. Muller.

Met groote meerderheid worden door de vergadering uit de door het bestuur aanbevolen drietallen gekozen de Heeren Mr. T. H. der Kinderen, J. H. de Groot, Dr. G. K. Niemann en W. P. Groeneveldt.

De heeren der Kinderen, de Groot en Groeneveldt verklaren zich bereid, de benoeming te aanvaarden; den heer Niemann zal schriftelijk van de op hem gevallen keuze kennis worden gegeven.

De Secretaris doet voorlezing van de lijst der in de jongste bestuursvergadering nieuw benoemde leden (zie notulen der bestuursvergadering van 15 Februari 1896).

De Ondervoorzitter herinnert, dat het bestuur op het punt staat twee zijner leden te verliezen tengevolge der onverbiddelijke bepaling van het reglement: de heeren Kern en van den Berg, aan wie het Instituut sedert lang groote verplichting heeft. Namens de vergadering brengt hij aan beide aftredenden dank voor al hetgeen zij in het belang van het Instituut hebben verricht, en in het bijzonder aan den hoogleeraar Kern voor zijne voortreffelijke leiding der werkzaamheden in het afgeloopen jaar. Hij vertrouwt dat zij, ook buiten het bestuur. hunne krachten aan onze Instelling zullen wijden en dat de leden er grooten prijs op zullen stellen, beide heeren te goedertijd weder in het bestuur te zien terugkeeren.

Na dankbetuiging van den Voorzitter wordt de vergadering gesloten.

(Voorloopig vastgesteld in de Bestuursvergadering van 21 Maart 1896).

369ste BESTUURSVERGADERING

VAN 21 MAART 1896.

Aanwezig: de HH. der Kinderen (Voorzitter), Pijnacker Hordijk (Ondervoorzitter), Spanjaard, Poensen, Groeneveldt, J. J. M. de Groot, Martin, J. H. de Groot (Penningmeester), en Kielstra (Secretaris).

Afwezig, met kennisgeving, de HH. van der Lith en van Limburg Stirum.

De Onder-voorzitter opent de Vergadering en verwelkomt de nieuw opgetreden bestuursleden.

De notulen der bestuursvergadering van 15 Februari jl. worden gelezen en goedgekeurd.

De notulen der Algemeene Vergadering van 22 Februari jl. worden gelezen en, in afwachting van de goedkeuring door de volgende Algemeene Vergadering, voorloopig vastgesteld.

Tot voorzitter, ondervoorzitter, penningmeester en secretaris worden resp. gekozen de HH. der Kinderen, Pijnacker Hordijk, J. H. de Groot en Kielstra, die zich bereid verklaren genoemde functiën te vervullen. De heer Pijnacker Hordijk draagt, met een woord van waardeering, het voorzitterschap aan den heer der Kinderen over.

De heer der Kinderen aanvaardt het presidium.

Ingekomen zijn mededeelingen van de HH. M. J. van Baarda, H. W. A. van den Wall Bake, R. W. J. C. van den Wall Bake, Jhr. W. H. Teding van Berkhout, W. Broese van Groenou, Prof. dr. C. H. Th. Bussemaker, R. van Eck, O. C. Eschauzier, G. J. van Heek, P. J. F. van Heutsz, mr. G. van der Jagt, B. C. de Jong, E. L. M. Kühr, P. J. van Marle, J. F. Niermeijer, mr. P. Maclaine Pont, A. J. Prager, A. Prell, E. K. G. Rose, J. W. H. van Soest, W. Stork, D. Tollenaar, Jhr. J. A. W. L. Cornets de Groot van Kraaijenburg en mr. J. H. Fransen van de Putte dat zij bereid zijn de benoeming tot lid van het Instituut te aanvaarden.

Op voorstel van den Secretaris worden met algemeene stemmen benoemd:

tot buitenlandsch lid, de heer Auguste Barth te Parijs;

tot gewone leden, de heeren J. C. van der Belt en mr. D. Mounier, beide te 's Gravenhage.

Van Dr. Groneman en mr. A. Teixeira de Mattos is bericht ontvangen van veranderd adres; laatstgenoemde, benevens de heer E. F. Kruyf, wenschen met het einde des jaars hun lidmaatschap te doen eindigen.

Notificatie.

Van den Schrijver, Generaal P. M. Netscher, is ontvangen een exemplaar van zijn geschrift over de grensscheiding van Britsch-Guiana en Venezuela.

Aan Generaal Netscher is daarvoor bereids dank betuigd.

Door den heer Aristide Marre te Parijs is de vraag gesteld, of het Instituut genegen zoude zijn eene uitgaaf te bezorgen van de Hikajat toean poetri Djohar Manikam (naar een bijzonder fraai te Parijs aanwezig handschrift), getranscribeerd in latijnsche letters en voorzien van eene Fransche vertaling.

Na uitvoerige gedachtenwisseling wordt besloten, te antwoorden dat deze uitgaaf minder kan worden geacht op den weg te liggen van het Instituut.

Van het lid J. K. W. Quarles van Ufford is een schrijven ontvangen dd. 22 Februari jl. waarin hij alsnog ten behoeve der bibliotheek aanbiedt een exemplaar der maileditie van het Bataviaasch Handelsblad over 1895, en zijn leedwezen betuigt dat in de notulen van 15 Juni a. p. niet is vermeld dat de destijds door hem gezonden deelen ingebonden waren, aangezien belangstellenden er eerder toe komen, boekdeelen te raadplegen dan bundels dagbladen.

Wordt besloten, alsnog van den ingebonden staat der reeks mailcouranten melding te maken in de notulen, en bij de samenstelling van den catalogus daarvan aanteekening te houden.

Het bestuurslid Niemann geeft in overweging, een voorstel te doen tot ruiling der Instituutswerken met die van het Kön. Ethnogr. Museum te Dresden.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Door denzelfde wordt ten behoeve der Bibliotheek aangeboden het werk van Hodgson: Miscellaneous relating to Indian subjects.

Onder dankbetuiging aanvaard.

De vergadering wordt gesloten.

370ste BESTUURSVERGADERING

VAN 18 APRIL 1896.

Aanwezig: de HH. der Kinderen (Voorzitter), Groeneveldt, Niemann, Poensen, de Groot (Penningmeester), Kielstra (Secretaris).

Afwezig, met kennisgeving, de HH. Pijnacker Hordijk (Ondervoorzitter), Spanjaard, van der Lith en van Limburg Stirum.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn brieven:

van den heer Barth te Parijs, dank betuigende voor zijne benoeming tot buitenlandsch lid;

van den heer L. Swart te Samarang, houdende kennisgeving dat hij zijne ten vorigen jare gedane benoeming tot lid, in te gaan met 1896, aanneemt,

van de heeren Dr. Ph. S. van Ronkel, mr. W. G. Baron Brantsen van de Zijp en G. E. V. L. van Zuijlen, houdende opgaaf van veranderd adres;

en van de heeren Hendrik P. N. Muller en Ed. Wunderly, die met het einde van het loopende jaar hun lidmaatschap wenschen te doen ophouden.

Notificatie.

Van Mevr. de Wed. Weitzel—de Pauly is de mededeeling ontvangen van het overlijden, op 29 Maart jl. van haren echtgenoot, den generaal A. W. P. Weitzel.

De Voorzitter wijdt een woord van herinnering aan den man, die in vroegere jaren als bestuurslid de belangen van het Instituut heeft behartigd en ook bij het klimmen zijner jaren steeds met belangstelling voor onze werkzaamheden bezield bleef.

Wordt besloten, de ontvangen mededeeling met een brief van rouwbeklag te beantwoorden.

Van den Commissaris van het Instituut, Dr. J. Brandes, zijn ontvangen:

1°. een brief van 10 Maart 1896, houdende o. a.

a. toezending der afrekening over het 2e halfjaar 1895;

b. mededeedeeling dat de heer C. van der Gon Netscher vóór ult. 1895 voor het lidmaatschap heeft bedankt;

c. voordracht tot lid, in te gaan met het jaar 1895, van de Heeren J. P. Dom te Karang Kobar, K. Cephas te Djokjokarta, Tj. Halbertsma te Djokjokarta, R. M. E. Raaff te Djokjokarta, Niti di Poera te Djokjokarta, Waidin te Djokjokarta, K. Tinneveld te Klaten, F. Th. Engel te Banjoemas en, in te gaan met het jaar 1896, J. Ch. van Es te Bandjarnegara.

Onder opmerking dat de beide eerstgenoemden reeds onlangs zijn benoemd, wordt de voordracht goedgekeurd.

2°. een brief van 12 Maart jl. waarbij, c. q. ter uitgave, wordt aangeboden eene door Pastoor Kusters, missionaris te Langgoer, vervaardigde woordenlijst der Key-eilanden.

In handen van het bestuurslid Niemann.

Door Prof. Kern is ter plaatsing in de Bijdragen aangeboden een opstel van het buitenlandsch lid Prof. Blumentritt.

Tot de plaatsing wordt besloten.

Door Dr. Rudolf Martin te Zürich is, bij schrijven van 8 Maart jl., het voorstel gedaan de werken van de Naturforschende Gesellschaft aldaar met onze uitgaven te ruilen.

Wordt besloten, aan dit voorstel geen gevolg te geven, aangezien de werkkring van genoemde Gesellschaft geheel valt buiten dien van het Instituut.

Van het lid C. B. van de Wal Duyster is, op een nader schrijven van den Secretaris, bericht ontvangen (dd. 8 April jl.) dat hij, na langdurige afwezigheid onlangs teruggekeerd, binnen weinige dagen de uit de bibliotheek geleende boeken zal terugzenden en zijne verontschuldigingen aanbiedt voor de zijns ondanks plaats gevonden vertraging.

Notificatie.

Van het Buitenlandsch lid Dr. A. B. Meyer te Dresden is bericht ontvangen, dat hij tot zijn leedwezen niet bij machte is aan ons voorstel tot ruiling onzer werken met die van het Kon. Zoologisch und Anthropologisch-Ethnographisch Museum te voldoen, maar een exemplaar van een der voor het Instituut belangrijke afleveringen aanbiedt. Hij verzoekt verder, zoo mogelijk, toezending van eenige vroegere uitgaven van het Instituut.

Wordt besloten, aan dit verzoek te voldoen.

Op voorstel van den Secretaris wordt besloten, in te teekenen op het door den heer F. C. Danvers uit te geven werk: Lettres from the East, or India Office "O. C." Records (1603—1708).

Door den Directeur van het Koloniaal Museum te Haarlem is het verzoek gedaan, eenige der in de notulen van 21 December 1895 vermelde, voor opruiming in aanmerking gebrachte boekwerken ten geschenke te ontvangen, terwijl hij zich aanbevolen houdt voor de toezending van, bij de reorganisatie onzer bibliotheek, beschikbaar komende doubletten.

Wordt besloten, aan het eerste verzoek te voldoen en van het tweede aanteekening te houden.

Van het lid J. Helenus Ferguson zijn voor de bibliotheek ten geschenke ontvangen zijne geschriften over het Bimetallisme en de wetten der maatschappelijke ontwikkeling.

Hem is daarvoor bereids dank betuigd.

Van het lid P. H. van der Kemp zijn, ter eventueele plaatsing in de Bijdragen, ontvangen een karakterstudie van Dipa Negara en eene uitvoerige aankondiging en aanvulling van Louw's Java-Oorlog, 1e deel.

Tot de plaatsing van het laatste wordt besloten; het eerste opstel wordt in handen gesteld van den Voorzitter en den heer Groeneveldt.

De heer Groeneveldt vraagt verlof, voor eene studie over onze betrekkingen met Formosa te mogen gebruik maken van de stukken, in 1880, uit de nalatenschap van den heer F. C. Rose, voor het Instituut aangekocht.

De gevraagde vergunning wordt gaarne verleend.

De vergadering wordt gesloten.

371ste BESTUURSVERGADERING.

VAN 16 MEI 1896.

Aanwezig de HH.: der Kinderen (Voorzitter), Pijnacker Hordijk (Ondervoorzitter), Poensen, Niemann, Spanjaard, J. H. de Groot (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris).

Afwezig, met kennisgeving, de HH. Groeneveldt, van der Lith en van Limburg Stirum.

De notulen der vergadering van 18 April jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn berichten van de HH. mr. W. Tonckens, G. Mundt, G. C. W. C. van der Schoot, mr. P. Lugt, J. B. Palinckx, J. R. Jacobs, Jhr. O. van der Wijck, Jhr. O. van der Wijck en A. J. Baron Quarles de Quarles, waarbij zij het lidmaatschap van het Instituut aanvaarden;

van de HH. Dr. A. A. Fokker, J. H. Lieftinck en mr. D. Mounier, kennisgevende van hun veranderd adres.

Notificatie.

Tot leden des Instituuts worden benoemd de HH.: Dr. K. M. Haagmans, arts en officier van gezondheid der 2e klasse te Melaboe (Atjeh) en H. Ris, contr. 1e kl. bij het Binnenl. Bestuur, met verlof te 's Gravenhage.

De Secretaris deelt mede dat hij van het lid van der Toorn de eind-afrekening heeft ontvangen van de verkochte Minangkabausche Woordenboeken, en de daarbij gevoegde gelden ad f 147.50 aan den penningmeester heeft ter hand gesteld; voorts dat hij, overeenkomstig het voorstel van den heer van der Toorn, het lid D. Grivel te Fort de Kock heeft uitgenoodigd den verderen verkoop van dat woordenboek op zich te nemen en hem daartoe 25 exx. heeft toegezonden per ss. Prinses Marie, heden van Amsterdam vertrokken.

Goedgekeurd.

Van Dr. A. B. Meijer te Dresden is, onder dankbetuiging voor

de toezending der gevraagde Instituutswerken, ontvangen een ex. van diens Philippinen-typen-album.

Deponeeren in de bibliotheek.

Van den heer mr. W. Roosegaarde Bisschop is ontvangen eene belangrijke verzameling copieën van stukken uit het India Office te Londen, allen betrekking hebbende op de geschiedenis onzer koloniën van 1815 tot 1830, en het resultaat vormende van zijnen arbeid in het India Office over 1895.

Wordt besloten, het lid Van der Kemp uit te noodigen, zich te willen belasten met een onderzoek, in hoever van deze stukken gebruik kan worden gemaakt voor de Bijdragen.

Ook namens den heer Groeneveldt adviseert de Voorzitter tot de opneming in de Bijdragen van de karakterstudie van Dipa Negara, door het lid Van der Kemp.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Door het lid Niemann wordt ter plaatsing in de Bijdragen aangeboden eene beschrijving van de „Onderafdeeling Klein Mandaïling Oeloe en Pahantan en hare bevolking, met uitzondering van de Oeloe's”, door H. Ris.

Overeenkomstig het advies van den heer Niemann wordt tot de plaatsing besloten.

De vergadering wordt gesloten.

372ste BESTUURSVERGADERING

VAN 27 JUNI 1896.

Aanwezig de HH. der Kinderen (Voorzitter), Poensen, Niemann, van der Lith, Martin, van Limburg Stirum, J. J. M. de Groot, J. H. de Groot (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris).

Afwezig, met kennisgeving, de HH. Pijnacker Hordijk (Ondervoorzitter) en Spanjaard.

De notulen der vergadering van 16 Mei jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn berichten van de HH. mr. P. L. A. Collard, J. B. Snepvangers, H. Ris, O. E. V. Hermens, mr. A. D. H. Heringa, P. Vellema en Jhr. W. D. van Nispen, dat zij het lidmaatschap aanvaarden;

van de HH. A. Oltmans en M. C. Dannenbargh, dat zij met het einde van het loopende jaar voor het lidmaatschap wenschen te bedanken;

van de HH M. P. Voûte, dr. J. Groneman, G. Sieburgh en A. L. van Hasselt, houdende opgaaf van veranderd adres;

van de HH. van Gorkum & C° te Djocjokarta, dat het lid Dr. H. J. Boelman ten vorige jare is overleden.

Notificatie.

Door Dr. H. C. Muller is het voorstel gedaan. de Bijdragen van het Instituut te ruilen met het tijdschrift „Hellas"; door de Société Finlandaise de Géographie, tot ruiling van de Bijdragen met hare edita.

Wordt besloten aan beide voorstellen geen gevolg te geven, aangezien de ter ruiling aangeboden werken geheel vallen buiten het kader der werkzaamheid van het Instituut.

De Secretaris deelt mede dat hij de afrekening van den heer Roosegaarde Bisschop over het 1e halfjaar 1896 heeft ontvangen en, naar aanleiding daarvan, aan het Ministerie van Koloniën de aanvraag tot uitkeering van het over 1896 toegezegd subsidie heeft ingediend.

Op voorstel van den Secretaris wordt besloten in te teekenen op The natives of Sarawak and British North Borneo bij H. Ling Roth, ad f 26.

Niets meer te behandelen zijnde wordt de vergadering gesloten.

De Bijdragen van het Koninklijk Instituut verschijnen in driemaandelijksche afleveringen van 8 à 10 vel druks. De prijs wordt berekend à 20 cents per vel druks, en à 10 cents per plaat. Bij de 4e aflevering van ieder deel ontvangen de inteekenaren titel en inhoud voor het geheele deel. Iedere aflevering is afzonderlijk verkrijgbaar.

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, n°. 21) zijn voor de leden toegankelijk van 10 tot 12 en van 2 tot 4 uur op alle werkdagen, behalve des Donderdags.

Heeren Leden, vooral in Indië, worden **dringend** verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris.

